CHARLES-ÉLIE DE FERRIÈRES

PAMĚTI MARKÝZE DE FERRIÈRES

ÚPLNÝ VÝBOR (KNIHY I–XIV)

Od svolání generálních stavů do popravy Ludvíka XVI.

Svědectví poslance šlechty z lavic Ústavodárného shromáždění

ČESKÝ VÝBOR S VYSVĚTLIVKAMI · podle vydání Berville & Barrière, Paříž 1821

1789 · 1793

Paměti markýze de Ferrières

Mémoires du marquis de Ferrières
Knihy první až čtrnáctá s výběrem z příloh:
od svolání generálních stavů (1789) do popravy Ludvíka XVI. (1793)

Charles-Élie de Ferrières (1741–1804),
poslanec šlechty za sénéchaussée Saumur v Ústavodárném shromáždění

Český výbor s vysvětlivkami
podle vydání Berville & Barrière (Paříž, Baudouin frères, 1821–1822)

Obálka: Louis-Charles-Auguste Couder, *Zahájení generálních stavů ve Versailles 5. května 1789* (1839, Musée national du château de Versailles), výřez. Volné dílo.

Obsah

Poznámka k tomuto vydání 4
I. Život markýze de Ferrières a autorova předmluva. 8
II. Kniha první (duben – 27. června 1789) 14
III. Kniha druhá (červenec 1789) 42
IV. Kniha třetí (16. července – konec září 1789). 67
V. Kniha čtvrtá (září – 6. října 1789). 99
VI. Kniha pátá (říjen 1789 – duben 1790). 133
VII. Dodatek: výběr z „historických objasnění a úředních listin“. 159
VIII. Kniha šestá (duben – červen 1790). 168
IX. Kniha sedmá (červenec – listopad 1790) 206
X. Kniha osmá (září 1790 – březen 1791). 248
XI. Kniha devátá (únor – červen 1791) 287
XII. Kniha desátá (červen – září 1791) 332
XIII. Kniha jedenáctá (říjen 1791 – červen 1792). 397
XIV. Kniha dvanáctá (červen – září 1792) a Závěr 446
XV. Kniha třináctá (srpen – prosinec 1792) 493
XVI. Kniha čtrnáctá (prosinec 1792 – 21. ledna 1793). 529
XVII. Dodatek: výběr z listin (přílohy A–O třetího svazku). 578
Tiráž. 612

Poznámka k tomuto vydání

Co je tato kniha

Charles-Élie, markýz de Ferrières (1741–1804), venkovský šlechtic z Poitou, byl na jaře 1789 zvolen poslancem šlechty za sénéchaussée Saumur do generálních stavů a zasedal až do září 1791 v Ústavodárném shromáždění, na lavicích pravice. Nikdy nevystoupil na tribunu, zato se díval a zapisoval. Své *Paměti k dějinám Ústavodárného shromáždění a revoluce roku 1789* sepsal v druhé polovině devadesátých let, s odstupem sedmi až deseti let, z vlastních zápisků, z novin a z tištěných dokumentů; první díl vyšel roku 1799 (an VII). Jsou jedním z mála soustavných svědectví o revoluci z pera umírněného royalisty, který nebyl ani dvořanem, ani emigrantem, a proto je dodnes hojně citují historikové obou táborů.

Předlohou tohoto překladu jsou všechny tři svazky nového, komentovaného vydání: *Mémoires du marquis de Ferrières, avec une notice sur sa vie, des notes et des éclaircissemens historiques par MM. Berville et Barrière*, Paříž, Baudouin frères, 1821, resp. druhé, textově shodné vydání 1822 („Collection des Mémoires relatifs à la Révolution française“). První svazek obsahuje životopisnou notici Saint-Albina Bervilla, autorovu předmluvu, knihy první až pátou (od volebního shromáždění šlechty v Saumuru po debatu o dom Gerleově návrhu 13. dubna 1790) a přílohy A–F; druhý svazek knihy šestou až desátou (od assignátů v dubnu 1790 po závěrečné zasedání Ústavodárného shromáždění 30. září 1791); třetí svazek knihy jedenáctou a dvanáctou se Závěrem (Zákonodárné shromáždění, 20. červen a 10. srpen 1792, republika), jimiž končí text vydaný roku 1799, dále knihy třináctou a čtrnáctou, které vydavatelé roku 1821 otiskli poprvé z Ferrièrova rukopisu (zářijové masakry, Konvent, Ludvík XVI. v Templu, proces a poprava 21. ledna 1793), a přílohy A–O. Od října 1791 Ferrières už není poslancem a sleduje události jako soukromý pozorovatel v Paříži. Text prvního svazku byl převzat z digitalizovaného exempláře (Google Books) a při kontrole srovnán s exemplářem HathiTrust (2. vydání 1822, Harvardova univerzita); druhý a třetí svazek byly přeloženy přímo z exemplářů

HathiTrust. Kde nebylo možné čtení s jistotou obnovit, je to v poznámce řečeno. Český výbor vznikl v září 2026.

Co je a co není přeloženo

Toto české vydání je **výbor**, nikoli úplný překlad. Pasáže, které tvoří jádro Ferrièrova svědectví – vše, co viděl na vlastní oči nebo co líčí s vypravěčskou silou (procesí 4. května, noc 20. a 23. června, 14. červenec, noc 4. srpna, 5. a 6. říjen, proces s Favrasem, federace 14. července 1790, přísaha duchovenstva, smrt Mirabeaua, útěk do Varennes a návrat, Marsovo pole, 20. červen a 10. srpen 1792, zářijové masakry, Temple, proces a poprava Ludvíka XVI., portréty Mirabeaua, Lallyho, Clermont-Tonnerra, Robespierra, La Fayetta, Dantona, Dumourieze a královského páru) – jsou přeloženy v úplnosti nebo téměř v úplnosti. Dlouhé parafráze parlamentních řečí, opakované úvahy o „revolucionářích“ a jejich spiknutích, výčty dekretů a finanční rozklady jsou zkráceny nebo nahrazeny shrnutím, které je vždy vysazeno kurzívou v hranatých závorkách. Čtenář tak vždy ví, kde mluví Ferrières a kde překladatelka.

Ferrières psal z paměti a z novin, jeho datace bývají o den dva posunuté a citace řečí jsou volné; vydavatelé z roku 1821 na to opakovaně upozorňují a v poznámkách jej opravují podle Baillyho, Mouniera, Bertranda de Molleville a sbírky *Orateurs français*. **Vysvětlivky** tohoto vydání čerpají zčásti právě z těchto dobových poznámek (označeny „pozn. vyd. 1821“ nebo „vydavatelé“), zčásti doplňují, co dnešní čtenář potřebuje: kdo je kdo, správná data, pozdější osudy osob a stručné upozornění tam, kde Ferrièrův výklad (například jeho utkvělá představa o „orleánském spiknutí“ jako hybné síle všeho dění) neobstojí před pozdějším bádáním. Číslování poznámek začíná v každé kapitole znovu. V knihách šesté až čtrnácté je podíl doslovně přeloženého textu vyšší než v knihách prvních pěti.

Pravopis jmen: francouzská jména jsou ponechána v původní podobě (Necker, Mounier, Lally-Tolendal, d'Esprémenil), u panovníků a obecně známých postav se užívá vžitá česká podoba (Ludvík XVI., Marie Antoinetta, vévoda Orleánský, hrabě d'Artois). Instituce jsou překládány: états-généraux = generální stavy, Assemblée nationale = Národní shromáždění, tiers-état = třetí stav, communes = obce (v dobovém smyslu „poslanci třetího

stavu“), gardes-du-corps = tělesná garda, gardes-françaises = francouzská garda, milice bourgeoise / garde nationale = měšťanská milice, národní garda. Kde Ferrières mluví o „revolucionářích“ (*les révolutionnaires*), „spiklencích“ (*les conjurés*) nebo „orleánistech“, je slovo ponecháno, protože je součástí jeho způsobu vidění.

Poznámka o vzniku překladu a o umělé inteligenci

Pracovní překlad vznikl s pomocí jazykového modelu (Claude, Anthropic) a byl zčásti srovnán s originálem. Nejde o vědeckou edici. Model četl celý francouzský text vydání z roku 1821, pořídil výběr, překlad, shrnutí vynechaných pasáží i vysvětlivky. V druhém kroku byl český text knih první až páté s přílohami znovu srovnán po větách s jiným, lépe rozpoznaným digitalizovaným exemplářem téhož vydání (HathiTrust, 2. vyd. 1822), a to opět jazykovým modelem: byly opraveny zkomolené podoby jmen, chybná čísla a data, doplněny vynechané věty a zpřesněna shrnutí a vysvětlivky. Knihy šestá až čtrnáctá s přílohami tímto druhým srovnáním neprošly. Nezávislý překladatel text s originálem nesrovnával. Zadavatel výboru četl výsledný český text, určil rozsah a pojetí (výbor namísto úplného překladu) a rozhodl o způsobu prezentace; jednotlivé překladové věty s originálem po větách nesrovnával.

Co bylo při práci ověřováno a co nikoli: přeložené pasáže vycházejí přímo z francouzského textu, nikoli z jiného překladu; vysvětlivky označené jako poznámky vydavatelů z roku 1821 jsou převzaty z téhož svazku. Údaje o osobách, datech a pozdějších osudech, které vydavatelé neuvádějí, pocházejí z obecně dostupné historické literatury a nebyly pro tuto edici znovu prověřovány v pramenech; je-li nějaký údaj nejistý nebo je-li Ferrièrův výklad sporný, je to řečeno slovy „podle“, „snad“ nebo výslovným upozorněním. Čtenář, který potřebuje citovat, ať sáhne po francouzském originálu (dostupném volně v digitálních knihovnách) nebo po vědecké literatuře; tento výbor má sloužit ke čtení, ne k odkazování.

Licence

Původní francouzský text (Ferrières 1799/1821, Berville a Barrière 1821) je volným dílem. Tento český překlad, shrnutí a vysvětlivky jsou zveřejněny pod licencí **Creative Commons Uveďte původ – Neužívejte komerčně 4.0 Mezinárodní (CC BY-NC 4.0)**: lze je volně šířit, kopírovat, upravovat a dále zveřejňovat za podmínky uvedení původu, nikoli však k obchodním účelům (prodej, placený obsah, reklama apod.); komerční užití je možné jen s předchozím souhlasem provozovatele Starých textů (liborpetricek@gmail.com) – doporučená citace: „Paměti markýze de Ferrières. Český výbor s vysvětlivkami podle vydání Berville & Barrière (Paříž 1821), pracovní překlad pořízený s pomocí jazykového modelu, 2026, Staré texty, www.stare-texty.cz, CC BY-NC 4.0.“ Při dalším zveřejnění prosím uveďte jako původní zdroj Staré texty s odkazem na www.stare-texty.cz. Plné znění licence: creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.cs. Kdo v textu najde chybu, ať ji opraví a opravenou verzi šíří dál; právě to licence umožňuje.

O autorovi vypovídá notice v následující kapitole. Zde jen tolik: markýz de Ferrières je svědek z lavic pravice, venkovský šlechtic bez politických zkušeností, nábožensky založený, k dvoru i k revoluci stejně nedůvěřivý. Právě proto je jeho svědectví cenné – nikdy nemluvil z tribuny, zato se díval; a jak píše jeho vydavatel, „bude se mýlit, ale nebude klamat“.

I. Život markýze de Ferrières a autorova předmluva

Notice o životě markýze de Ferrières (Saint-Albin Berville, 1821)

Není nedůstojnou podívanou pohled na člověka, který byl dlouho cizí veřejným záležitostem a který, vržen náhle doprostřed veliké revoluce, do ní vnáší přirozenou upřímnost svých dojmů a přímost svého srdce. A není ani četbou bez poučení a bez půvabu číst paměti, do nichž takový člověk uložil své city a vzpomínky, když vypráví o mimořádných scénách, které se odehrály před jeho očima. Státník, který odkazuje dějinám líčení událostí, v nichž byl hercem nebo svědkem, soudí osoby i věci hluboce, ale zřídka s dokonalou dobrou vírou; čestný a prostý člověk, který se omezuje na to, aby podal zprávu o hnutích, jimiž byla postupně dojímána jeho duše, pravda, nepronikne k jádru událostí, ale prostoduše popíše jejich vnější rysy. Jeho soudy lze odmítnout, jeho dojetí nikoli: bude někdy vidět skutečnosti v nepravém světle, ale i tehdy, kdy nebude přesný, nepřestane být pravdivý; bude se mýlit, ale nebude klamat.

S přímou duší a pohyblivou obrazností, s literárním vzděláním a nepatrnou politickou zkušeností, s velkou čistotou úmyslů a s předsudky svého stavu se Ferrières, povolaný do Ústavodárného shromáždění, ocitl téměř bezděky v ohnisku Francouzské revoluce; viděl zblízka jednat strany, aniž byl zasvěcen do jejich tajemství; soudil skutečnosti často povrchně, ale vždy je soudil jako čestný člověk; psal podle diktátu svého svědomí, a tato zásluha, v časech revoluce tak vzácná, by sama stačila, aby jeho dílo doporučila.

Charles-Élie, markýz de Ferrières, se narodil v Poitiers 27. ledna 1741.[1] Po babičce pocházel z rodu du Bellay, který za Františka I. získal proslulost ve zbrani, v diplomacii i v písemnictví. Jeho otec, muž laskavý a vzdělaný, sloužil s vyznamenáním. Mladý Ferrières strávil první léta ve Vendôme

1. Datum 27. ledna 1741 potvrzuje i údaj o smrti „ve čtyřiašedesátém roce“ v červenci 1804. Poitiers, hlavní město Poitou, leží asi 30 km od Mirebeau, kde měl Ferrières statek Marsay; volen byl ovšem za sénéchaussée Saumur v Anjou, k níž jeho pozemky správně příslušely.

pod vedením svého strýce, abbého du Bellay. V deseti letech byl povolán zpět do Poitiers, vstoupil do koleje v Puygarreau a pak do koleje v La Flèche, obou vedených jezuity. Z hodin svých učitelů načerpal lásku k literatuře, která mu zpříjemňovala celý život; žák nebyl ke svým mistrům nevděčný, zachoval jim nejněžnější vděčnost a jeho příchylnost k nim trvala, dokud žil.

Pěstování umění a jeho půvab bývají často zdravou ochranou proti strhujícím vášním. Ferrières to zakusil. Poslán do školy chevau-légers královského domu, zaplatil daň svému věku a oddal se rozptýlení a zábavám; ale záliba v hudbě a studium literatury jej vždy uchránily před svody neřesti a prostopášnosti. Roku 1766 se pětadvacetiletý Ferrières oženil se slečnou Henriettou de Monbielle d'Hus, dcerou šlechtice z dolního Poitou. Bylo to šťastné spojení; ctnosti obou manželů byly odměněny osmatřiceti lety vzájemného štěstí.

Krátce po svatbě si Ferrières, který toužil v klidu okoušet sladkost studia a domácího života, zvolil za sídlo venkov. Usadil se na zámku Marsay, příjemné a tiché samotě u Mirebeau, a dělil svůj čas mezi výchovu dvou dcer a literaturu. Plodem jeho volných chvil bylo několik spisů. První byl namířen proti ateismu. Tehdy dobrodějné světlo filozofie oslabilo vliv fanatismu a pověry; ale lidský duch příliš často upadá z jednoho výstřelku do výstřelku opačného. Montesquieuové, Voltairové, Rousseauové, kteří statečně bojovali proti nauce nesnášenlivosti, ctili, ba i hájili ochranné dogma o existenci Boha; duchové méně moudří, snad proto, že byli méně vznešení, se po nich odvážili otřást tímto vznešeným základem lidské společnosti. Ferrières, zbožný výchovou i povahou, se pustil do jeho obrany a učinil ji předmětem dvou postupně vydaných spisů: *Le Théisme*, filozofického pojednání, a *Justine et Saint-Flour*, mravoučného románu s předmluvou *Rozmluva o ženách z hlediska společenského řádu*.[2] Čistá mravnost a mírné city dýchají z těchto dvou spisů, jejichž autor, jak se zdá, méně toužil po literární slávě než po tom být užitečný.

2. *Le Théisme* (1785) a *Justine et Saint-Flour* jsou dnes zapomenuty; zajímavé je, že venkovský markýz reaguje na materialismus d'Holbachovy školy nikoli z pozic církevní apologetiky, ale osvícenského deismu – to vysvětluje i jeho zvláštní postavení v pamětech: je člověkem pravice, ale jazykem filozofů.

Tak plynul jeho život, ve studiu moudrosti a v konání ctnosti, když jej z jeho volných chvil vytrhlo svolání generálních stavů. Ferrières, prostý a skromný, nepomýšlel na to, opustit svůj ústup; několik přátel ho přimělo, aby se dostavil na shromáždění bailliage v Saumuru. Přišel tam odevzdat hlas a viděl, jak se hlasy obracejí k němu. Dojat tímto projevem úcty, o to čestnějším, že byl spontánní, přijal Ferrières poslání, které mu bylo svěřeno, a objevil se jako poslanec šlechty na generálních stavech.

Zápas mezi novým řádem, který se snažil ustavit, a řádem starým, který se chtěl zachovat – to byla od samého počátku podívaná, kterou nabízelo shromáždění stavů. Od té chvíle se utvořily dvě soupeřící strany a každý člen musel zaujmout místo na té straně, kam jej volalo jeho mínění nebo jeho zájmy. Ferrières nesdílel výlučné nároky těch, kdo odmítali jakoukoli reformu, jakýkoli ústupek; ale příliš mnoho pout jej vázalo ke starým představám, než aby se nepřipojil, alespoň obvykle, ke straně, která za ně bojovala. Rod, výchova, společenské styky, náboženské zvyklosti, které jej poutaly k formám posvěceným časem, zásady, které si sám utvořil o uspořádání společnosti, to vše jej vedlo na lavice pravice čili *opozice*, kde zasedala většina poslanců šlechty a část poslanců duchovenstva. Bylo jej tedy vidět, jak se ve sněmovně šlechty připojuje k většině odmítající sloučení stavů, jak v hlavních otázkách hlasuje ve smyslu opozice a jak s téměř všemi členy pravice protestuje proti ústavě z roku 1791.

Ferrières se nikdy neobjevil na tribuně Ústavodárného shromáždění, dal však vytisknout několik spisů. Roku 1789 vydal brožuru *O ústavě, jaká Francouzům přísluší*; příštího roku *Plán financí pro zřízení územní pokladny*; tiskem vyšlo i jeho *Mínění proti zatčení krále ve Varennes*. Konečně po skončení zasedání napsal zprávu svým voličům. Na to se omezila jeho práce během dvou let politické dráhy.

Když se vrátil domů, ujal se Ferrières znovu svých dřívějších zaměstnání: zemědělství, dobročinnost a literatura naplňovaly střídavě jeho čas. V zimě opouštěl venkov a jezdil do rodného města; přinášel tam touhu konat dobro, která byla vždy pohnutkou jeho činů a hlavním rysem jeho povahy. Přispěl k založení nebo udržení několika veřejně prospěšných ústavů v Poitiers: lycea, o něž se s Poitiers přelo několik jiných měst, a Athenea, jehož byl jedním ze zakladatelů. Při vstupu do této literární společnosti pronesl

řeč o vkusu, v níž nacházíme důmyslné myšlenky, a na jejích schůzích přečetl postupně několik dalších prací, z nichž některé byly vytištěny.

Tento klidný, byť zaměstnaný, svobodný, byť užitečný život sliboval Ferrièrovi dlouhé a šťastné stáří. Ale ve čtyřiašedesátém roce byl zachvácen bolestnou nemocí, která jej po osmi měsících krutého utrpení přivedla do hrobu. Jeho mírná, vroucí a odevzdaná zbožnost podpírala jeho odvahu v této těžké zkoušce; osm dní před smrtí přišel, opřen o rámě své dcery, vzdát náboženství svých otců poslední dojemnou poctu. Konečně 13. thermidoru roku XII (30. července 1804) skonal a zanechal ctěnou památku a četné zármutky.

Kromě tištěných děl zanechal Ferrières několik rukopisů: pojednání na otázku, kterou vypsala lyonská akademie na popud abbého Raynala – *Byl objev Ameriky lidskému rodu užitečný, nebo škodlivý?* – a pokračování svých Pamětí o revoluci. Toto pokračování, které jeho dcera, paní markýza de Messelière, laskavě poskytla vydavatelům sbírky, vyjde poprvé v jedné z příštích dodávek.[3]

Paměti o Francouzské revoluci a o Ústavodárném shromáždění jsou ze všech Ferrièrových děl tím, které svého autora nejdéle přežije. Tón upřímnosti, přímost úmyslů dýchající z každé stránky, umírněnost pisatele, nestrannost ne-li jeho soudu, tedy alespoň jeho srdce, učiní z těchto pamětí vždy zajímavou četbu. Mají i jinou přednost: podávají obraz nejdůležitější epochy našich dějin (epochy Ústavodárného shromáždění), načrtnutý očitým svědkem, jehož povaha často přemáhala a téměř vždy mírnila jeho předsudky. Zůstávají-li některé, jež by mu přísná kritika mohla vytknout, jsou-li některé jeho soudy odvolatelné, nezdá-li se vždy v souladu sám se sebou při výkladu událostí, úmyslů, příčin a výsledků, bude snad četba jeho díla o to pikantnější. Uzná se, že Ferrières nepsal pod vlivem vášní ani pod vlivem systému, nýbrž pod nutně pohyblivým vlivem svých dojmů. Přísný ke stoupencům revoluce, nešetří ani její protivníky; střídavě odsuzuje násilnost útoku i zatvrzelost odporu. Lze se s ním rozcházet v mí-

3. Druhý díl pamětí (Zákonodárné shromáždění až do popravy krále 21. ledna 1793) vyšel v téže sbírce jako svazek III roku 1822. Jeho podkladem byl rukopis, který Ferrières nikdy nedokončil pro tisk; první díl vyšel ještě za autorova života (Paříž 1799, an VII), a to je ono „první vydání“, o němž mluví autorovo upozornění.

nění, nelze pochybovat o jeho dobré víře; a ať už se kdo přihlásil k jakékoli politické nauce, nemůže odepřít úctu autorově povaze ani důvěru jeho svědectví.

Postaveny za Paměti paní Rolandové, nabízejí Ferrièrovy Paměti kontrast, který snad není bez zajímavosti. Paní Rolandová, kterou původ odsunul do neznámého postavení a kterou revoluce vrátila na její místo, když ji vyzdvihla na jeviště, kam ji volaly její nadání a energie, přijímá s nadšením revoluci, jejímž je dílem; Ferrières, narozený ve vyšší třídě, poutaný výchovou, zvyklostmi i postavením ke starým představám a ke starobylé formě vlády, odmítá s hrůzou novoty, které odporují jeho zásadám a zraňují jeho city. Jeden vidí omyl tam, kde druhý vidí pravdu; jeden vidí zločin tam, kde druhý vidí ctnost. Oba upřímní ve svých názorech, čistí ve svých přáních, bezúhonní ve svém jednání, vynikající svým vzděláním, pronesli přece nad týmiž skutečnostmi a týmiž lidmi soudy protichůdné. Jejich spisy, takto postaveny vedle sebe, tvoří tedy vzhledem k Francouzské revoluci jakési váhy, na nichž rozum a spravedlnost udrží správnou rovnováhu. Nestranný čtenář bude hledat pravdu mezi oběma krajními body; filozof, pozoruje čím dál více nejistotu lidských soudů, se čím dál více naučí shovívavosti ke všem míněním, když vidí, že v nejprotilehlejších řadách se mohou stejně dobře setkat dobrá víra, nadání i ctnosti.

[Podepsáno St. A. Berville.]

Upozornění, které autor umístil v čele prvního vydání

Nepokládal jsem za nutné zatěžovat stránky těchto Pamětí citacemi protokolů ani jiných dokladů; události jsou příliš nedávné, příliš obecně známé, než aby čtenář takové citace potřeboval. Byl jsem svědkem většiny skutečností, o nichž vyprávím; ty, které jsem nemohl vidět sám, mi dosvědčili lidé hodní víry. Uvedu mezi jinými rytíře de Rulhière, který se zabýval dějinami naší revoluce a jehož styky s hlavními osobami, které v ní hrály roli, mu umožnily sebrat řadu zajímavých podrobností.

Nezanedbal jsem noviny: v nich se především jeví duch, který oživoval jednotlivé strany. Řízení u Châteletu, zasedání pařížského klubu jakobínů, zprávy výborů Shromáždění, papíry zabavené v Tuileriích jsou autentické

listiny, v nichž lze s trochou pozornosti snadno odlišit, co je pravda, od přehánění a falešných nařčení stranického ducha; Paměti ženy Rolandové, soukromý život Dumouriezův a několik dalších spisů vydaných po 9. thermidoru vrhají mnoho světla na některé události, jejichž pravé příčiny by bylo bez této pomoci těžké odhalit.[4] Nikdy žádné dějiny neměly tak oprávněné nároky na důvěru veřejnosti jako dějiny naší revoluce: je to veliký proces, vedený kontradiktorně tváří v tvář Evropě; všechny listiny, které se k němu vztahují, byly vytištěny a podrobeny dlouhým diskusím; bude tedy chybou historika, jestliže pravdu nezachytí.

Několik osob již napsalo dějiny Francouzské revoluce; využil jsem jejich práce; ale protože většina z nich mluvila o Ústavodárném shromáždění, hlavním předmětu těchto Pamětí, jen mimochodem, nemáme téměř nic společného. Mým cílem je poskytnout materiál spisovatelům, kteří přijdou po mně; na to se musí omezit autoři současníci. Ostatně prosím čtenáře, aby nezapomínal, že historik nemá mít vlastní mínění; že říká, co jest, a ne, co si myslí.

4. Paměti Manon Rolandové (psané ve vězení, vydány 1795) a *Vie privée du général Dumouriez* patřily k prvním „odhalujícím“ spisům po pádu Robespierra (9. thermidor = 27. července 1794). Ferrières tedy dokončoval první díl v letech 1795–1798, tj. s odstupem sedmi až deseti let od popisovaných událostí – proto jeho perspektiva („revolucionáři“ jako organizovaná strana s předem daným plánem) projektuje pozdější zkušenost teroru zpět do roku 1789.

II. Kniha první (duben – 27. června 1789)

[Obsah knihy podle původního vydání: Shromáždění bailliage. – Příjezd poslanců do Paříže, duben 1789. – Vzpoura na předměstí Saint-Antoine, 27. a 28. dubna. – Zahájení generálních stavů, 5. května. – Spory mezi stavy. – Konference. – Intriky. – Třetí stav se ustavuje Národním shromážděním, 17. června. – Královské zasedání, 23. června. – Sloučení stavů, 27. června.]

Volba v Saumuru

Bylo to už několik dní, co byla svolána shromáždění bailliages; byl jsem na svém statku Marsay. Několik šlechticů ze sousedství přišlo ke mně a přimělo mě, abych se dostavil na shromáždění bailliage v Saumuru. Slušelo se, říkali mi, aby se při tak významné příležitosti šlechta našeho malého kantonu připojila ke šlechtě království. Nebyl jsem v Saumuru znám, nebyl jsem tam ani dvacet let, a tak jsem se nemusel obávat, že by šlechtici této sénéchaussée na mě obrátili zrak; kdybych měl sebemenší chuť být zvolen poslancem, byl bych šel do Poitiers, kde jsem byl znám a kde jsem požíval jisté vážnosti.[1] Ale i když svolání generálních stavů probudilo v mé hlavě množství myšlenek a citů, které souvisely s mou četbou a mým způsobem života, nebyl jsem v této věci rozhodnut.

Netrvalo dlouho a rozpoznal jsem intriky, které se chystaly. Každý sbor, každý jednotlivec měl své záměry: parlament doufal, že vzroste o všechno, co generální stavy odejmou králi; vysoká šlechta chtěla setřást ministerské jho, jemuž ji podrobil kardinál Richelieu; kapitalisté a rentiéři chtěli zajistit své pohledávky a udělat z dluhu králova dluh státní; cíl obcí, svěřený tajným agentům, avšak davu neznámý, se zdál směřovat jen k nápravě zlořádů; ale dvojí zastoupení, které jim bylo přiznáno a které se stávalo nicot-

1. V originále je jméno města vytečkováno („je serais allé à……, j'y étais connu“); z notice je zřejmé, že jde o Poitiers. Saumur na Loiře byl sídlem sénéchaussée (obdoba bailliage v jižní a západní Francii); Ferrièrův statek Marsay u Mirebeau ležel na hranici Poitou a Anjou.

ným, jestliže stavy rokovaly odděleně, ohlašovalo záměr prosadit hlasování podle hlav a zmocnit se rozhodování.[2]

Lidé byli tak unaveni dvorem a ministry, že většina šlechticů byla, jak se tomu od té doby říká, demokraty; to označení ovšem není přesné, neboť nechtěli vložit vládu do rukou lidu, chtěli ji jen vyrvat z ministerské oligarchie, v jejíchž rukou byla soustředěna. Vévoda Orleánský, pařížský parlament a ministr Necker rozeslali do bailliages emisary, kteří šířili vzory stížnostních sešitů; všechny se zdály směřovat jen k zajištění práv a štěstí lidu a ve všech bylo možno rozpoznat skryté záměry různých stran, více či méně zastřené, více či méně odhalené, podle toho, zda bylo třeba voliče získat, nebo oklamat. Při čtení té záplavy instrukcí adresovaných shromážděním bailliages se Francouzi oddaní staré ústavě říše obávali, že se chce sáhnout na samu podstatu monarchie. Šlechta na venkově naprosto odmítala velké pány: ti prý kupčí se zájmy šlechty. Bylo to mé postavení, které mě činilo lhostejným k ctižádosti, a ještě více mé dobře známé zásady, velmi vzdálené despotismu, čemu jsem vděčil za zvolení poslancem sénéchaussée Saumur. Myslelo se, že ve mně bude nalezena ta střední cesta, kterou si lidé přáli, mezi „všechno vzdát“ a „všechno vzít zpět“. Nelpěl jsem na dvoře; co bych ubral panovníkovi, připadlo by ve prospěch národa… – či spíše Bůh, aby mě potrestal za mou pošetilou pýchu, mi chtěl dokázat, že všechny mé domnělé ctnosti, všechna ta marná věda, jíž jsem se honosil, nejsou v největších záležitostech tohoto světa k žádnému užitku; že mimo úzký kruh, který mi vymezila jeho otcovská dobrota, nemohou sloužit ani k mému vlastnímu prospěchu, ani k prospěchu mé země: abych, vrácen sám sobě, blahořečil té prozřetelnosti, jejíž soucitnou moudrost jsem tak často nedoceňoval; stávalo se mi totiž v nerozvážných myšlenkách mého srdce, že jsem reptal nad tím, že omezen na výkon soukromých ctností čestného člověka vidím se vzdálen úřadů, které by mi poskytly příležitost uplatnit nadání a ctnosti člověka veřejného.

Přiznávám, že když jsem si nemohl vyčítat žádnou intriku ani přemlouvání, viděl jsem s tajnou radostí, že budu moci rozvinout plod dvacetileté

2. „Dvojí zastoupení“ (*doublement du tiers*): výnos královské rady z 27. prosince 1788 přiznal třetímu stavu tolik poslanců, kolik měly šlechta a duchovenstvo dohromady (asi 600 proti 300 + 300). Bez hlasování podle hlav místo podle stavů však zůstávalo toto zdvojení bezcenné – to je jádro sporu prvních šesti týdnů stavů.

práce a být konečně užitečný své vlasti. Brzy jsem byl krutě vyveden z omylu; ale nemohl-li jsem pracovat pro své současníky, pracoval jsem pro potomstvo. Kladu mu před oči věrný obraz Ústavodárného shromáždění; snad zkušenost otců nebude dětem vždy zbytečná. Nepíšu dějiny Francouzské revoluce; jsou to Paměti, které mají sloužit dějinám Ústavodárného shromáždění a revoluce roku tisíc sedm set osmdesát devět. Je na lidech, kteří události viděli a sledovali, aby dějinám poskytli potřebný materiál; není na nich, aby je psali. Nebudu se pouštět do žádných podrobností ani do ospravedlňování způsobu, jakým jsem svůj předmět pojednal. Chtěl jsem ukázat Ústavodárné shromáždění, lidi, kteří je tvořili, ducha, který je řídil, prostředky, jichž užívalo. Uvedl jsem vše, co se mi zdálo vhodné k naplnění tohoto cíle. Moji herci mnoho mluví, ale nejsou to ony okázalé řeči, které historik vypracovává, klidně usazen u svého stolu; pronesli je ti sami, do jejichž úst je kladu; nedovolil jsem si v nich nic měnit. Vypustil jsem zdlouhavosti, tu a tam jsem opravil hrubou stylistickou chybu. Není to už táž tvář ani táž barva. Několik těchto řečí jsou vzácné kusy výmluvnosti, které nám nedávají co závidět řečníkům Athén a Říma. Myslel jsem, že prokážu službu svým spoluobčanům, když je vytáhnu z dlouhých a neznámých skladišť, v nichž jsou spíše pohřbeny než uchovány: vrátil jsem jim ten život, ty charakteristické rysy, tu příhodnost, které měly, když je řečník pronášel z tribuny. Bylo by mi snadné postavit se na místo lidí, které nechávám mluvit, a rozpustit jejich ducha, jejich vědění a jejich sloh ve svém vyprávění. Myslel jsem, že to všechno patří jim, a ne mně. Je-li některý z herců tohoto velikého dramatu nespokojen s rolí, kterou v něm hraje, ať to nevyčítá mně: já mu tu roli nepřidělil, zvolil si ji sám; ať se při posuzování pravdivosti obrazu a přiměřenosti barev neradí s tím, co si myslí nyní, ale s tím, co si myslel tehdy; ať na chvíli od sebe oddálí události, které nastaly, a pomyslí na ty, které si přál a o nichž doufal, že nastanou; ať se přenese do týchž dob a týchž okolností; ať se ptá: Řekl jsem, nebo neřekl tohle? Udělal jsem, nebo neudělal tohle? Chtěl jsem, nebo nechtěl tohle?

Paříž na jaře 1789: Palais-Royal a Réveillonův dům

Jak poslanci přijížděli do Paříže, vdechovaly jim jednotlivé strany svá přátelství, své nenávisti a své zájmy. Zdálo se, že duchy trýzní všeobecný ne-

klid: byla to neurčitá touha po změně. Francouz, držený až do toho dne bdělou a přísnou policií, která svírala všechny jeho pohyby a spoutávala všechny jeho myšlenky, cizí politickým kombinacím, bez jakéhokoli původního pojmu o společenské smlouvě, o právech národa, o právech panovníka, jednotlivců a jednotlivých tříd občanů, přeháněl až i pravdu a dával před ní přednost omylu, protože omyl je gigantičtější. Oddával se nestřídmosti myšlenek a slov, jež by dala tušit, že tento lid, vyšlý náhle z dlouhého zakletí, právě znovu nabyl schopnosti mluvit a myslet. Bylo to v kavárnách Palais-Royal, kde se ve svých pravých rysech ukázal tento nový rozvoj národní povahy.[3] Zvědavost všechno slyšet a všechno vědět, potřeba sdílet se, tam bez ustání přiváděly zástup občanů. Jeden přicházel vyzbrojen ústavou, o níž sebejistým tónem tvrdil, že bude předmětem práce generálních stavů; druhý s důrazem deklamoval spis vhodný k okolnostem; třetí se rozčiloval proti ministrům, proti šlechticům, proti kněžím a připravoval tak mínění, jehož bylo třeba; zatímco čtvrtý, vyšplhaný na stůl, rozebíral velkou otázku hlasování podle hlav nebo navrhoval chimérické plány správy; každý měl své více či méně početné posluchačstvo, které ho poslouchalo, schvalovalo nebo kritizovalo.

Jedna událost, jíž se nevěnovala dostatečná pozornost, vyvolala oprávněné obavy u lidí, kteří se zamýšleli nad tímto politickým kvasem a neviděli bez neklidu tajné rozpoložení duchů. Pět až šest tisíc mužů a žen, mezi nimi mnoho dělníků, podněcovaných vůdci, kteří se neukazovali, se vydalo k jistému Réveillonovi, bohatému výrobci tapet na předměstí Saint-Antoine: křičeli, že Réveillon je nepřítel lidu, že chce nechat lid zemřít hlady, že řekl v prvotním shromáždění svého okrsku, že dělník vydělává dost, když vydělá patnáct sou denně, že je třeba zabít Réveillona, jeho ženu a děti.[4] Byl to den koňských dostihů v Charentonu; tato shoda, která byla vypočí-

3. Palais-Royal, pařížské sídlo vévody Orleánského, jehož zahrady a arkády s kavárnami vévoda od r. 1784 komerčně pronajímal; jako soukromý majetek prince byl mimo dosah policie, a stal se proto hlavním veřejným fórem revoluce.

4. Réveillonova aféra (27.–28. dubna 1789): Jean-Baptiste Réveillon, majitel královské manufaktury na tapety, byl obviněn, že v okrskovém shromáždění řekl, že dělník vystačí s 15 sou denně. Při potlačení bylo zabito snad na 300 lidí, nejkrvavější událost Paříže před 14. červencem. Ferrières (a královští autoři obecně) ji přičítají orleánské agentuře; vydavatelé z r. 1821 poznamenávají, že „jak tomu vždy bývá v revolučních časech, obě strany se z této vzpoury navzájem obviňovaly“ – revoluční strana ji připisovala dvoru, který prý chtěl získat záminku ke stažení vojsk kolem Paříže. Réveillonův vlastní obranný spis je přeložen ve výboru v kapitole VII.

tána, usnadnila vzpouru a dala jí větší rozmach. Lůza napadla Réveillonův dům, spálila jeho sklady, rozbila zrcadla, obrazy, komody, skříně, sekretáře; odnesla prádlo, peníze, pokladniční poukázky; vyrazila dna sudů, opila se vínem, kořalkou, likéry: byli tam i takoví, kteří vypili celé láhve fermeže a které příštího dne nalezli mrtvé ve sklepích. Jiná tlupa zastavovala u brány Saint-Antoine osoby vracející se z dostihů, ptala se jich, zda jsou pro šlechtu, nebo pro třetí stav; urážela ty, které pokládala za šlechtice, nutila ženy vystupovat z kočárů a volat: Ať žije třetí stav! Jedině vévoda a vévodkyně Orleánští byli této ponižující povinnosti ušetřeni; lůza je zahrnula potleskem a nadšeně opakovala: Ať žije monseigneur a paní vévodkyně Orleánská!

Vévoda Orleánský

Řetěz okolností učinil tohoto prince modlou lidu a hlavou strany složené ze šlechticů nespokojených s dvorem, z filozofů žádostivých všech statků a poct, ponížených tím, že nejsou ničím, zatímco jiní jsou něčím, z dobrodruhů a lidí ztracených v dluzích, kteří se po svolání generálních stavů a při rychlém postupu mínění otevřeli všem nadějím. Vévoda, bez nadání, zostuzený nevázaným životem a hrabivostí po penězích, jež je u soukromníka hodna výtky a u prince hanebná a ponižující, měl všechny neřesti, pro něž se zločin nenávidí, a neměl ani jednu z těch skvělých vlastností, které jej v očích potomstva jaksi ozařují. Bylo třeba oživit tuto mravní mrtvolu, dát jí zdánlivou vůli: ukázali mu nejvyšší moc pod jménem generálního místodržitele království, všechny peníze státní pokladny k jeho dispozici a v budoucnosti, kterou jen na něm bylo přiblížit, korunu pro jeho děti a jeho samého snad jako zakladatele nové dynastie.[5]

[Následuje Ferrièrův výklad předrevoluční krize: parlament, který chtěl po vzoru anglického parlamentu vystupovat jako zástupce národa, a arcibiskup Brienne, který na královském zasedání 19. listopadu 1787 dal zaregis-

5. Louis-Philippe-Joseph, vévoda Orleánský (1747–1793), první princ krve, od září 1792 „Philippe Égalité“, poslanec Konventu, hlasoval pro smrt Ludvíka XVI. a byl sám popraven 6. listopadu 1793. Ferrièrův portrét je krajně nepřátelský a jeho teze, že celá revoluce od Réveillona po 6. říjen je dílem „orleánské frakce“, byla už dobovou historiografií zpochybněna; vydavatelé z r. 1821 ji v poznámkách opakovaně korigují. Vévodova vlastní obhajoba (*Exposé de la conduite de M. le duc d'Orléans*, Londýn 1790) je v původním vydání otištěna jako příloha E.

trovat půjčku a vyhnal vévodu Orleánského do Villers-Cotterêts; od té chvíle „se zapomnělo na vévodovy prostopášnosti, lakotu a podvody – lid v něm viděl už jen slavnou oběť libovůle“. Parlament žádal generální stavy (červenec 1787), Brienne je slíbil (výnos z 5. července 1788, svolání na květen 1789), pokusil se jim vyhnout, ztroskotal a byl propuštěn (24. srpna 1788). „Necker se vrátil jako triumfátor: tento ministr, silný všemi bankéři a všemi burzovními hráči Paříže, uklidnil dvůr stran generálních stavů.“ Za parlamentem a Neckerem však podle Ferrièra pracovala „třetí strana“, filozofové a novináři, kteří revoluci „už provedli ve veřejném mínění“ a kteří potřebovali jméno požívající důvěry lidu – Neckerovo. Vévoda Orleánský opustil parlament a tajně se spojil s Neckerem; dvojí zastoupení třetího stavu bylo článkem smlouvy.][6]

Vévoda Orleánský se vystavoval na odiv jako lidumil a dobrodinec. Noviny slavily nové ctnosti tohoto prince: neomezoval prý svá dobrodiní na město Paříž, rozšiřoval je i na nešťastníky na svých panstvích; jeho úředníci měli rozkaz rozdávat obilí, dřevo, víno nejpotřebnějším a práci těm, kdo ji neměli. Záplava usnesení jeho rady, rozšiřovaných s marnotratnou hojností, v nichž se tento princ zdál zabývat jen bídou lidu a prostředky k její úlevě, dodávala pravděpodobnosti tomu, co se rozhlašovalo o jeho štědrosti. K těmto zevnějškům tak vhodným k oklamání připojil vévoda prostotu způsobů: ukazoval se mírný, přívětivý, přístupný; předstíral velkou lásku ke svobodě, velkou touhu po nápravě zlořádů, velkou horlivost pro zájmy lidu; jeho agenti ujišťovali, že je připraven k nejčetnějším a nejnákladnějším obětem. Nikdy do té doby nebylo vídáno, aby princ královské krve zasedal jako poslanec na generálních stavech. Princové krve, povolaní bez omezení k nástupnictví koruny a tvořící třídu odlišnou od ostatních občanů, nemohli zastupovat žádný stav, protože nebyli součástí žádného; ale neexistoval zákon, který by prince krve vylučoval, a Necker, který nic ne-

6. Étienne-Charles de Loménie de Brienne, arcibiskup toulouský, pak senský, hlavní ministr od května 1787; jeho pokus o reformu daní ztroskotal na odporu parlamentů. Královské zasedání parlamentu 19. listopadu 1787 (registrace půjčky 420 milionů) skončilo protestem vévody Orleánského („Sire, je to nezákonné“) a jeho exilem. Jacques Necker (1732–1804), ženevský bankéř, generální ředitel financí 1777–1781 a znovu od 25. srpna 1788; Ferrières jej nenávidí téměř stejně jako vévodu a hodnotí ho výhradně negativně („neschopnost, ješitnost“). Vydavatelé upozorňují, že Ferrières si protiřečí, když tytéž manévry k rozdělení stavů připisuje jednou dvoru, jednou Neckerovi.

předvídal, na tuto důležitou otázku v radě ani nenarazil. A pak Necker spoléhal na své styky s vévodou Orleánským, na dobře známou vévodovu nenávist ke královně a k panu d'Artois. Necker věřil, že zvolení prvního prince krve, otevřeně oddaného lidové straně, bude ve sněmovně šlechty mocnou oporou a stane se neomylným prostředkem, jak získat velký vliv na rokování. Vévoda cítil ještě živěji než Necker, jak záleží na úspěchu jeho plánů, aby byl zvolen poslancem na generální stavy. Intrikoval prostřednictvím svých emisarů v bailliages, kde ležela jeho panství; v Orléansu neuspěl – a protože už v očích obyvatel tohoto města nepotřeboval pověst štědrosti a dobročinnosti, která pro něho měla cenu jen potud, pokud mu mohla být užitečná, okamžitě odňal částku čtyřiadvaceti tisíc livrů, kterou každoročně dával na veřejnou knihovnu. V Crépy měl větší štěstí; jeho zvolení však naráželo na obtíže, a tak se dostavil na shromáždění bailliage Paříže.[7] Tam jeho emisaři obnovili intriky: vzpoura, která právě propukla na předměstí Saint-Antoine, a vyplenění Réveillonova domu byly jejich důsledkem. Chtělo se donutit šlechtu, aby zvolila vévodu Orleánského, ovlivnit volbu pařížských poslanců, obrátit výběr na lidi nejznámější oddaností lidové straně a odstranit ty, kdo by se svými zásadami nebo zájmy stavěli proti zamýšleným záměrům. S tímto úmyslem se osm až devět set mužů oddělilo od hlavního houfu lůzy a dělalo, jako by chtěli táhnout k arcibiskupství, kde bylo shromážděno tři sta šedesát šlechticů a voliči vikomtství Paříže; každý prchal a zachraňoval se, jak mohl. Tehdy se tato tlupa rozdělila na několik band. Většina byla opilá; pustili se do ulic, zastavovali kočáry i chodce, ptali se těch, které potkali, zda nejsou ze šlechty, a žádali, aby jim dali peníze na přípitek zdraví třetího stavu. Blížila se noc: od lůzy ponechané samé sobě, která jen čekala na příhodný okamžik k nejhorším výstřelkům, bylo možno obávat se všeho. Velitel Besenval nechal nastoupit dva prapory gardového pluku. Lůza, kterou úspěch činil drzejší, obsadila několik domů, odkud vrhala na vojáky krupobití kamení; ti byli donuceni střílet: bylo několik mrtvých z lidu, ostatní se rozptýlili.

7. Vévoda byl zvolen poslancem šlechty za bailliage Crépy-en-Valois; v Paříži kandidoval jen jako záložní varianta.

Procesí 4. května a zahájení stavů

Zatímco se v Paříži vraždilo, ve Versailles se zabývali úpravou kroje poslanců a přípravou podívané, která by mohla pobavit zahálku dvorních dam a naplnit úžasem a obdivem obyvatele Paříže. Prohledaly se všechny registry, aby se určilo, v jakém oděvu se poslanci tří stavů objeví ve velkém procesí, které mělo předcházet zahájení generálních stavů. Třetí stav byl nespokojen se svým krojem, ačkoli to byl kroj maîtres des requêtes a státních radů: nutno přiznat, že tvořil velmi citelný předěl vůči rytířskému oděvu šlechty; a to právě třetí stav nechtěl. Konečně v určený den se poslanci tří stavů odebrali do kostela Notre-Dame.[8] Podléhám potěšení vylíčit zde dojem, jaký na mě učinil tento vznešený a dojemný obřad; opíšu zprávu, kterou jsem tehdy napsal, ještě plný toho, co jsem viděl a co jsem cítil. Není-li tento kus historický, bude mít snad pro některé čtenáře živější zajímavost.

Šlechta v černém oděvu, s vestou a výložkami ze zlatohlavu, v hedvábném plášti, s krajkovým nákrčníkem, s kloboukem s pery ohrnutým po způsobu Jindřicha IV.; duchovenstvo v sutaně, velkém plášti a čtyřhranném biretu, biskupové ve fialových rouchách a rochetách; třetí stav oděný v černém, s hedvábným pláštěm a batistovým nákrčníkem. Král se usadil na bohatě zdobeném stupni; Monsieur, hrabě d'Artois, princové, ministři, velcí důstojníci koruny seděli pod králem; královna se posadila naproti králi; Madame, hraběnka d'Artois, princezny, dvorní dámy, skvostně vystrojené a pokryté diamanty, jí tvořily nádherný průvod.[9] Ulice byly ověšeny korunními čalouny; pluky francouzské a švýcarské gardy tvořily špalír od Notre-Dame až k Saint-Louis; nesmírný zástup lidu nás pozoroval, jak přecházíme, v uctivém tichu; balkony byly zdobeny drahocennými látkami, okna plná diváků všeho věku, obojího pohlaví, půvabných žen, elegantně oděných: rozmanitost klobouků, per, šatů; roztomilé dojetí vepsané do všech

8. Pondělí 4. května 1789, v předvečer zahájení stavů; procesí s Nejsvětější svátostí šlo z kostela Notre-Dame ve Versailles do kostela Saint-Louis (dnešní katedrála).

9. Dvorské tituly: *Monsieur* = nejstarší králův bratr, hrabě Provence (pozdější Ludvík XVIII.); *Madame* = jeho manželka; hrabě d'Artois = mladší králův bratr (pozdější Karel X.); *Mesdames* = tety krále, dcery Ludvíka XV.; *Madame Royale* nebo „malá Madame“ = dcera Ludvíka XVI. Marie Terezie Šarlota (nar. 1778); dauphin = v květnu 1789 ještě Louis-Joseph (zemřel 4. června 1789), poté Louis-Charles (nar. 1785, pozdější „Ludvík XVII.“).

tváří, radost zářící ve všech očích, tleskání, projevy nejněžnějšího zájmu, pohledy, které nás předcházely, které nás sledovaly ještě poté, co nás ztratily z dohledu… obraz úchvatný, okouzlující, který bych se marně snažil vylíčit. Hudební sbory rozestavené v odstupech naplňovaly vzduch melodickými zvuky; vojenské pochody, víření bubnů, hlas trub, vznešený zpěv kněží, střídavě slyšené bez nesouladu a bez zmatku, oživovaly tento triumfální pochod Věčného.

Brzy, ponořen do nejsladší extáze, jsem cítil, jak se mi nabízejí vznešené, ale melancholické myšlenky. Tuto Francii, svou vlast, jsem viděl, opřenou o náboženství, jak nám říká: Udušte své dětinské hádky, hle rozhodná chvíle, která mi dá nový život, nebo mě navždy zničí… Lásko k vlasti, mluvila jsi k mému srdci… Jakže! Pletichy, nesmyslní ctižádostivci, podlí intrikáni budou hledat křivolakými cestami, jak rozdvojit mou vlast; založí své zhoubné systémy na zákeřných výhodách; řeknou ti: Máš dva zájmy; a všechna tvá sláva, všechna ta moc, kterou ti sousedé tak závidí, se rozptýlí jako lehký kouř hnaný jižním větrem… Ne, pronáším před tebou přísahu: ať se mi vyschlý jazyk přilepí k patru, jestliže někdy zapomenu na tvé velikosti a tvé slavnosti.

Jaký lesk vrhal ten náboženský aparát na tuto zcela lidskou nádheru! Bez tebe, ctihodné náboženství, by to byla jen marná okázalost pýchy; ale ty očišťuješ a posvěcuješ, ty zvětšuješ samu velikost; králové a mocní tohoto věku vzdávají i oni, úctou alespoň předstíranou, hold Králi králů… Ano, jedině Bohu náleží čest, vláda, sláva… Ty svaté obřady, ty zpěvy, ti kněží oblečení v obětní roucho, ty vůně, ten baldachýn, ta monstrance zářící zlatem a drahokamy… Vzpomněl jsem si na slova proroka: Dcery jeruzalémské, váš král přichází; vezměte svá svatební roucha a běžte mu vstříc. Slzy radosti mi tekly z očí. Můj Bůh, má vlast, moji spoluobčané se stali mnou samým…

Když jsme došli do Saint-Louis, usadily se tři stavy na lavicích umístěných v lodi. Král a královna zaujali místo pod baldachýnem z fialového sametu posetým zlatými liliemi; princové, princezny, velcí důstojníci koruny, dámy paláce zaplnili ohrazený prostor vyhrazený Jejich Veličenstvům. Nejsvětější svátost byla nesena k oltáři za zvuku nejvýmluvnější hudby. Bylo to *O salutaris hostia*. Tento zpěv, prostý, ale pravdivý, melodický,

zbavený té změti nástrojů, které dusí výraz, ten střídmý souzvuk hlasů, jež se vznášely k nebi, mě utvrdil, že prosté je vždy krásné, vždy veliké, vždy vznešené… Lidé jsou blázni, když ve své marné moudrosti pokládají za dětinský kult, který se vzdává Věčnému: jak mohou lhostejně hledět na ten mravní řetěz, který spojuje člověka s Bohem, který jej činí viditelným oku, hmatatelným dotyku?… Pan de la Fare, biskup nancyský, pronesl řeč… Náboženství tvoří sílu říší; náboženství tvoří štěstí národů. Tato pravda, o níž žádný moudrý člověk nikdy ani na okamžik nepochyboval, nebyla tou důležitou otázkou, kterou bylo třeba pojednat před tímto vznešeným shromážděním; místo a okolnosti otevíraly širší pole: biskup nancyský se neodvážil nebo nedokázal je projít.[10]

Následujícího dne se poslanci sešli v sále Menus.[11] Shromáždění nebylo méně impozantní a podívaná méně velkolepá než den předtím. Král připomněl důvody, které jej přiměly svolat generální stavy; mluvil o šťastných plodech, které národ sklidí z prostředku tak vhodného k obnovení pořádku ve financích, k nápravě zlořádů a k tomu, aby Francouze spojil s jejich králem těsněji než kdy dříve. Každý s neklidem čekal, jak se král vyjádří o způsobu rokování; ale ministr Necker nebyl nerad, že existují zárodky rozdělení mezi stavy, aby je mohl vyvažovat jeden druhým. Strážce pečeti řekl, že když král vyhověl žádosti o dvojí zastoupení, nezamýšlel změnit starou formu rokování; že ačkoli se hlasování podle hlav, které dává jen jediný výsledek, zdá mít výhodu a lépe vyjadřovat obecné přání, král chce, aby se tato nová forma mohla uskutečnit jen se souhlasem generálních stavů a se schválením Jeho Veličenstva.

[Následuje Neckerova řeč (Ferrières ji cituje podle tisku): stavy prý mají samy posoudit, zda rokovat společně, nebo odděleně; „pokus“ o okamžité hlasování podle hlav by vedl k rozkolu; naopak kdyby dva první stavy začaly tím, že se „ušlechtile vzdají“ svých peněžních výsad, dala by se otázka

10. Anne-Louis-Henri de La Fare, biskup nancyský (1752–1829), pozdější kardinál. Vydavatelé z r. 1821 zaznamenávají: „Během této řeči jedna nahodilá okolnost odhalila způsobem zarážejícím rozpoložení duchů. Když řečník vylíčil zla způsobená solnou daní, propukl potlesk. Bylo to v kostele, Nejsvětější svátost byla vystavena a král přítomen. Do té doby si nikdo nedovolil tleskat ani při kázání, ani v přítomnosti krále.“

11. 5. května 1789 v sále Menus-Plaisirs (budova dvorní správy slavností v ulici des Chantiers), narychlo upraveném pro 1200 poslanců a několik tisíc diváků. Řeč přednesli král, strážce pečeti Barentin a – téměř tři hodiny – Necker, který dal dočíst svou zprávu o financích úředníkem.

posoudit klidněji. Ferrières komentuje: způsob, jakým se strážce pečeti a Necker vyjádřili, ukazoval, že hlasování podle hlav nebylo pokládáno za nutný důsledek dvojího zastoupení; ale nikdo neřekl, kde a jak budou ověřovány plné moci poslanců – „a tak bylo toto jablko sváru hozeno mezi stavy“. Král mohl svolat druhé společné shromáždění jen k ověření plných mocí; místo toho se stavům nařídilo odevzdat plné moci markýzi de Brézé, velmistru ceremonií – a ani to se nestalo. Dvůr si podle Ferrièra chtěl ponechat prostředek, jak stavy zbrzdit či rozpustit, kdyby příliš zjevně sahaly na královskou výsadu; nechal proto tři stavy samy sobě, „šlechtu udržoval v jejím odmítání, zatímco Coster, Neckerův tajemník, nabádal pány z třetího stavu, aby vytrvali, a ujišťoval je, že budou podporováni“.][12]

Sněmovna šlechty a otázka ověření plných mocí

Když jsme se stáhli do sálu, který nám byl připraven, bylo naší první operací ustavit se sněmovnou šlechty. Jmenovali jsme prozatímního předsedu a tajemníka. Pak jsme se zabývali ověřením plných mocí. Bylo navrženo pověřit tím dvanáct komisařů vybraných z nejstarších poslanců. Tam začal střet různých zájmů a mínění: kreatury ministra Neckera, mladí plukovníci, nadšenci pošetilé lidové proslulosti křičeli, že plné moci je třeba ověřovat společně. Byly dlouhé a prudké debaty; většina sto osmdesáti tří hlasů proti čtyřiceti šesti rozhodla, že plné moci poslanců budou ověřeny v jejich sněmovnách. Zatímco jsme rokovali, páni ze třetího stavu, usazení v sále, který sloužil k zahájení generálních stavů, předstírali, že čekají, až se k nim připojíme a společně provedeme ověření plných mocí. Tento sál, určený pro společné shromáždění tří stavů, kdyby nějaká významná okolnost vyžadovala jejich sloučení, neměl náležet ani sloužit žádnému z nich odděleně. Ministr Necker, když v něm zrádnou politikou usadil pány z třetího stavu, jako by je bytostně ustavoval generálními stavy a ze šlechty a duchovenstva dělal jen dvě větve téhož kmene, které mohou mít život jen potud, pokud se k němu připojí a zůstanou s ním trvale spojeny. Páni ze třetího stavu sklidili ještě jinou, neméně cennou výhodu ze svého trvalého po-

12. Henri-Évrard, markýz de Dreux-Brézé (1762–1829), velmistr ceremonií; jeho jméno se v knize vrátí 23. června. Otázka ověření plných mocí (*vérification des pouvoirs*) – zda každý stav ověří mandáty svých poslanců sám, nebo zda se to provede společně – byla první bitvou o hlasování podle hlav a trvala od 6. května do 17. června.

bytu v sále stavů. Byl to jediný sál, který svou velikostí a uspořádáním umožňoval činit zasedání veřejnými. Zástup lidí všeho věku a stavu sem denně přibíhal z Paříže a z okolí Versailles. Sledovali jednání, sytili se všemi city, jimiž je chtěli sytit, přijímali všechny zásady, které jim chtěli vštípit. Lid si brzy zvykl pokládat sál, kde se scházeli páni ze třetího stavu, za střed národního zastoupení a poslance, kteří tam zasedali, za jediné, kdo si zasluhují jeho důvěru.

[Ferrières dále líčí týdny přešlapování 6. května – 10. června: první deputace třetího stavu, která oznamuje, že třetí stav „setrvává v nečinnosti“ a čeká na společné ověření; v pondělí 11. května Fréteauovo zvolání „Toto je válka chudých proti bohatým; je vyhlášena, a jestliže…“, které bylo přerušeno; hlasování šlechty 195 hlasy, že sněmovna je „dostatečně ustavena“; návrh biskupa ze Saintes, aby duchovenstvo jmenovalo „smírčí komisaře“, což šlechta 190 hlasy přijala i pro sebe; spor o dvojí deputaci bailliage Auxerre; rozhodnutí třetího stavu vytrvat v úplné nečinnosti a neustavovat se stavem („Jsme presumptivní poslanci obcí Francie; čekáme, až nám presumptivní poslanci šlechty a duchovenstva přijdou ukázat své plné moci“), k němuž Mounier dodal, že podle slov arcibiskupa vienneského je duchovenstvo ochotno se připojit; menšina šlechty si založila klub, „a tato shoda jí dávala v jednáních mnoho výhod“. Později přišla druhá deputace třetího stavu, jejíž členové odmítli „usednout a pokrýt hlavu“ a nepoužili ani slovo komisař (Target mluvil jménem „poslanců obcí Francie“, což d'Esprémenil označil za protiústavní); šlechta jmenovala smírčí komisaře vybrané v klubu a dala jim oznámit, že se hodlá zříci peněžních výsad, jakmile každý stav odděleně stanoví základy ústavy.][13]

13. Emmanuel-Marie-Michel-Philippe Fréteau de Saint-Just (1745–1794), rada pařížského parlamentu, jeden z „menšiny šlechty“, popraven za teroru. Jean-Joseph Mounier (1758–1806), grenobleský soudce, vůdce dauphinéského hnutí z r. 1788, hlavní strůjce přísahy v míčovně, později vůdce „monarchistů“ (monarchiens); po 6. říjnu odešel do Dauphiné a do emigrace. Vydavatelé namítají proti Ferrièrovu tvrzení, že pro třetí stav byla otázka hlasování podle hlav pouhou „stavovskou“ záležitostí: „Nebyla celá otázka ústavy obsažena v otázce rokování podle hlav nebo podle stavů?“

Jak se pracovalo na venkovské šlechtě

Vláda nechtěla stavy, ale potřebovala peníze. Zdroje byly vyčerpány; žádný úvěr, tedy žádná půjčka. Necker a Calonne ve svých nediskrétních hádkách zvedli trojí závoj, který až do toho dne skrýval očím lidu obrovský a ohyzdný kolos fiskálního režimu. Zděšení se zmocnilo všech tříd občanů. Každá strana se pozorovala a počítala své prostředky; ctnostný člověk, osamělý uprostřed tohoto davu, se neodvažoval vložit důvěru v nikoho z těch, kdo jej obklopovali. Velcí páni užívali úcty, kterou vzbuzuje zvyk staré vážnosti, aby ovládali hlasy: byť vnitřně poníženi, že prostý šlechtic se odvažuje kráčet jako jejich rovný, pýcha, slabší než zájem, se stáhla do sebe a navenek zdvořilost, jež se stala nutnou, zaujala místo nadutosti a povýšenosti. Jakých prostředků se užívalo k svedení lidí nezkušených v dvorském manévrování? Večeří, při nichž se s hosty nikdy neposadila důvěrná srdečnost, kde okázalost a dobrá kuchyně nahrazovaly potěšení; předstíraného úžasu nad odvahou, vlastenectvím a osvíceností venkovské šlechty – ta prý zachrání monarchii; všech rozdílů, zdánlivě zrušených a ve skutečnosti zachovaných; těch malých přízní, tak vzácných u dvora, jako je přístup k *coucher* krále, ke hře královny, k princům, udílených šmahem šlechtickým poslancům; několika bezvýznamných vět, které hrabě d'Artois předstíral, že jim adresuje. Dům Polignaců byl ohniskem, odkud vycházely všechny kabaly, a středem, kde se sbíhaly.[14] Hrabě d'Artois se tam ukazoval poslancům; a ten či onen šlechtic, kterého by za jiných okolností odmítli s pohrdáním, oslavovaný, hýčkaný, připuštěný k princovu stolu, se vracel nasycen týmiž city, které oživovaly jeho malý dvůr. Tyto zevnějšky byly jen maskou určenou pro obyčejné poslance: ti nejzběhlejší v umění intriky, uvedení do tajných večerních mystérií, měli s princem porady. Předepisoval se jim postup, kterého se mají držet, prostředky, jichž mají užít; ale jako obětem lidí vycvičených ve falši, zatímco obětovali pravé zájmy šlechty a posvátnější zájem národa, se proti nim i proti šlechtě popouzelo veřejné mínění. Chtělo se stavy rozbít; chtělo se, aby národ nemohl jejich rozchod přičítat lidem, kteří jej strojili; hledělo se všechno svalit na šlechtu, učinit ji lidu odpornou, označit ji za nepřítelkyni dobra. Bylo to dvojí

14. Yolande de Polastron, vévodkyně de Polignac (1749–1793), nejbližší přítelkyně královny, vychovatelka královských dětí; její salon byl střediskem dvorské strany kolem hraběte d'Artois. Emigrovala hned po 14. červenci.

vítězství: neboť šlechta, jíž nebyl odpuštěn odpor proti zřízení *cour plénière* a proti zničení parlamentů, ponížená, nenáviděná, ztrácela svou sílu – příliš šťastná, že se může stát pasivním nástrojem despotismu a dát se do žoldu ministerstva.

D'Esprémenil, Bouthillier, Laqueuille se ujali vedení sněmovny šlechty.[15] Bez námahy ji přiměli k hloupostem, k nimž ji určovali. Nejprve ji bylo třeba podmanit, vzít všechnu důvěru rozumným lidem, učinit je podezřelými. Tito pánové navrhli klub; to prý byl jediný prostředek, jak odolat sdružení menšiny. Když byl klub založen, utvořila se rázem fanatická většina. Všichni opakovali jako věrné ozvěny ano a ne, které jim byly diktovány; menšina byla ohromena, rozumní lidé sténali. Čas od času se ozývalo reptání; tehdy se s důrazem deklamovalo proti uzurpacím třetího stavu; mluvilo se o zájmech stavu, o prvcích monarchie, o ústavních formách, o pevnosti, o věrnosti zásadám a starobylým zvyklostem.

Ženy u dvora

Dvorní dámy hrály v této fázi revoluce tak zvláštní roli, že je nutno je představit. Dvorní dámy nejsou dlouho hezké; ostatně jak by si uprostřed nejnepřetržitějšího ruchu, nejúmornějších zábav, nejjalovějších zaměstnání a nejmalichernějších povinností uchovaly tu svěžest pleti, tu sladkou vyrovnanost duše, ten soulad všech rysů, tu pohyblivost fyziognomie, která závisí na nepostřehnutelných mravních odstínech, brzy setřených zvykem silných vášní? Jejich oči vyjadřují pýchu nebo drzost; jejich ústa se neotvírají naivnímu smíchu upřímnosti ani otevřenému smíchu radosti; otvírají se někdy kousavému úsměvu sarkasmu. Jen hra je oživuje; jinde je to malátnost nudy, apatie nezaměstnanosti. Uveden k vévodovi de…, viděl jsem u pána domu afektovanost zdvořilosti. Ženy, které tvořily společnost, usazené na široké pohovce, němé, nezaměstnané, vypadaly jako figury sestavené v rámu, aby tvořily obraz. Nepostřehl jsem v jejich očích ani fyzický vjem provinciálního cizince, který vcházel nebo vycházel. Promluvil-li, zrodil se

15. Jean-Jacques Duval d'Esprémenil (1745–1794), rada pařížského parlamentu, r. 1788 hrdina odporu proti Lamoignonovým reformám (zatčen v parlamentu), na stavech však nejzarytější obhájce práv šlechty; popraven 1794. Markýz de Bouthillier, hrabě de Laqueuille, d'Antraigues, Cazalès patřili k jádru „aristokratické“ pravice. Jacques-Antoine-Marie de Cazalès (1758–1805), kapitán dragounů, nejlepší řečník pravice, přítel Ferrièrův.

údiv, že má co říci; v duchu byli v pokušení přičíst to nedostatku zvyku. Ukázal-li ducha, vědomosti, následoval úžas pyšné hlouposti; a potom tajné ponížení, že se člověk přes tituly, hodnost a bohatství vidí donucen zaujmout své skutečné místo. Dvorní dámy mají málo myšlenek; nemají jediný cit. Jejich hovor unavuje; člověk neví, co jim říci. Přinutí-li je však někdo opustit dětinskou etiketu a malicherné podrobnosti přízně, dají se vést k rozsáhlejším myšlenkám; propůjčují se jim, nacházejí v nich zalíbení; ale velmi rychle se vracejí do jednotvárné sféry, v níž žily, aniž si dovedou představit, že jsou jiná potěšení, způsob bytí člověku vlastnější; berou si znovu své panenky, zabývají se jimi jako nejdůležitější záležitostí a nepoznávají už ani člověka, který jim dal pocítit, že mají něco víc než nos, ústa, oči, smysly – zkrátka že mají duši.

Krajní touha zaměstnávat sebou, byť jen svou společnost, malé žárlivosti, malé nenávisti, ještě menší náklonnosti, nuda, srdce prázdné všech přirozených citů vrhly několik dvorních dam do lidové strany. Stále ovládány svou lehkovážnou povahou, jednaly s revolucí, která měla rozhodnout o osudu Francie, jako jednaly s intrikou, jejímž cílem bylo sesadit ministra nebo povýšit milence. Usazeny u svých toalet, ponořeny do měkkosti svých budoárů, řekly si: Revoluce je hezká věc! Udělejme revoluci. Galantnost je oblíbenou zbraní žen; hrála velkou roli ve válkách Ligy a Frondy; dvorní dámy tento mocný prostředek nezanedbaly. Jejich milenci byli členy menšiny šlechty; to už bylo mnoho: drsná, ale pevná a rázná hrubost poslanců obcí je nevyděsila. Nový jazyk, nové způsoby měly alespoň tu zásluhu, že dráždily zvědavost. Jaký triumf pro samolibost rozhodnout jednání, oživit gestem, pohledem vlastence mluvícího z tribuny žhavým jazykem svobody! A pak, což to nebylo nic, chodit, přicházet, mít u sebe tajemné schůzky, rokovat na nich o velkých zájmech čtyřiadvaceti milionů lidí, kteří se obrozují, kabalit v Paříži, mluvit o ústavě, ujišťovat, že člověk nenávidí despotismus a jeho nástroje? Paní de Staël, Neckerova dcera, se stala jednou z nejhorlivějších propagandistek demokracie.[16] Narozena s duchem, velmi činnými smysly, živou obrazností, velkou láskou k proslu-

16. Germaine de Staël (1766–1817), Neckerova dcera, manželka švédského vyslance; z jejího salonu v Paříži (v budově švédského vyslanectví) vycházela politika „monarchistů“ i Lallyho a Narbonna. Ferrièrův popis je typický pro protineckerovskou pravici; jeho výpad proti „ženám u dvora“ (Luynes, Aiguillon, Lameth, Tessé, Coigny) míří na salony liberální aristokracie.

losti; tajné rozhovory, ranní lístky, večerní dostaveníčka, zábavy, intriky, stačila na všechno; člověk ji nacházel zároveň v Paříži, ve Versailles, v salonu, v budoáru, stále činnou a vskutku neúnavnou. Paní de Luynes, d'Aiguillon, de Lameth, de Castellane, de Tessé, de Coigny měly každá své zaměstnání: dávaly večeře, pravidelně chodily na zasedání shromáždění, hýčkaly vlastenecké poslance, objednávaly brožury, rozehřívaly vlažné, podpíraly ty, kdo se zdáli kolísat. Politické hovory nahradily hovory galantní a skandální anekdoty; slovo svoboda bylo ve všech ústech, závist vládla ve všech srdcích. Společnost se stala arénou, kde se bojovalo bez ohledů a bez šetrnosti; rozdíl mínění poskytl ženám, které se tajně nenáviděly, záminku nenávidět se veřejně. Všechna afektovaná pitvoření citlivosti, ctnosti, dobročinnosti, náboženství ustoupila pravé přirozenosti; masky spadly; mravní ošklivost některých žen se objevila nahá: bylo vidět netvory.

Smírčí konference a rozchod

[Konference smírčích komisařů tří stavů (od 23. května) nevedly k ničemu: „duch míru na komisaře nesestoupil; hořkost a jalové subtilnosti nahradily důvody“. Komisaři šlechty, „unaveni výhodami, jež nad nimi stále znovu získávali komisaři třetího stavu“, se rozhodli konference přerušit: na návrh markýze de Bouthillier, podpořený d'Antraiguesem, Pouillym, Montessonem a Laqueuillem, sněmovna 26. května prohlásila, že „rokování podle stavů a právo veta náležející každému z nich odděleně jsou konstitutivní pro monarchii“ – d'Esprémenil „hřímal s takovou silou proti ctižádostivým novotám pánů z třetího stavu, že strhl většinu“. Následek byl „nejneblahější“: třetí stav pobouřil veřejné mínění proti šlechtě a 27. května vyslal slavnostní čtyřiadvacetičlennou deputaci k duchovenstvu (Target: „Obce Francie vás zapřísahají našimi ústy ve jménu Boha pokoje a národního zájmu, abyste se k nim připojili v sále společného shromáždění“); duchovenstvo odpovědělo, že bude rokovat, a druhá deputace vzápětí oznámila, že obce zasedání neukončí, dokud nedostanou odpověď. Menšina šlechty, posílená pařížskou deputací připuštěnou koncem května, se rozčilovala nad „despotismem“ d'Esprémenila a Cazalèse, kteří „byli sotva šlechtici v předvečer svolání stavů; k čemuž markýz de Sillery žertem říkal, že celá francouzská šlechta je vedena čtyřiceti lety šlechtictví“. Dvořané už věřili,

že generální stavy nebudou, a pracovalo se na prohlášení, které je mělo zrušit; Necker, „ztracen“, prosadil, aby král nařídil obnovení konferencí u strážce pečeti; když i to ztroskotalo, navrhl král (Necker jeho jménem) smírný plán. Klub jej odmítl; sněmovna jej nejprve s nadšením přijala a po d'Esprémenilových a Cazalèsových „úvahách“ sice ještě Bouthillierovo protiusnesení zamítla a plán s drobnými dodatky schválila, ale po tajné večerní poradě u vévodkyně de Polignac klub sepsal druhé usnesení, vydávané za smířlivější, a to prošlo – „a my jsme tak neobratně vzali na sebe ohavnost odmítnutí. Duchovenstvo, lstivější, králův smírný plán přijalo.“ Třetí stav plán nechtěl, ale věděl, že mu stačí rozhodnutí oddalovat.][17]

Sněmovna duchovenstva, skládající se téměř výhradně z farářů, stejně nenáviděla biskupy i šlechtu a tajně toužila spojit se s třetím stavem. Biskupové, místo aby se snažili získat faráře ohledy a službami a splynout s nimi jako členové téhož stavu, je drželi v ponižující vzdálenosti; stále vysazení na biskupskou nadutost, dbali na rozlišení, vyžadovali projevy úcty a měli ve své vlastní sněmovně oddělenou lavici. Necker vroucně toužil po sloučení. Tento člověk, občan malé republiky, neznalý našich mravů, našich dějin, nebo je četl jen povrchně, bez jasné představy o tom, čemu se říká monarchie, přesvědčený, že slovo král s sebou nese výkon neomezené moci, věřil, že jediná opozice, jíž se musí ve svých ministerských spekulacích obávat, přichází od šlechty a duchovenstva: vždyť jen ony se postavily proti záměrům arcibiskupa senského Brienna a proti převratům chystaným strážcem pečeti Lamoignonem; tedy, podle Neckera, šlechta a duchovenstvo nikdy nepřistoupí na vzdání se svých peněžních výsad, tedy je k tomu bylo třeba donutit. Arcibiskup vienneský, dobrák, řádný kněz, špatný politik, se zdál vhodný podporovat ministrovy záměry. Arcibiskupovi se lichotilo, vynášela se jeho horlivost pro dobro. Mounier arcibiskupa vedl, a

17. Chronologie sporu: první konference smírčích komisařů 23.–27. května; usnesení šlechty o rokování podle stavů jako „konstitutivním pro monarchii“ 26. května; deputace třetího stavu k duchovenstvu „ve jménu Boha pokoje“ 27. května; králův list o obnovení konferencí za přítomnosti strážce pečeti 28. května, konference 30. května – 9. června; Neckerův smírný plán 4. června, šlechtou zamítnut 6. června; poslanci Paříže (podle vydavatelů 40 za město – 10 za duchovenstvo, 10 za šlechtu, 20 za třetí stav – a 16 za prévôté a vikomtství; mezi nimi Bailly, Sieyès, Target, Lally-Tolendal, Clermont-Tonnerre, vévoda de La Rochefoucauld, Duport, d'Esprémenil, abbé de Montesquiou) připuštěni na konci května. Guy-Jean-Baptiste Target (1733–1806), slavný advokát, mluvčí třetího stavu při deputacích.

Mounier byl oddán Neckerovi.[18] Mounier přijel na generální stavy se ženou a dětmi; nuže, jak říkal hrabě de Mirabeau, přijet na generální stavy se ženou a dětmi, co je to jiného než nabídnout dvě ucha, za která lze člověka zvednout? Necker si přibral arcibiskupa bordeauxského Championa de Cicé, muže ctižádostivého a intrikánského, jemuž v nedaleké perspektivě ukázal místo strážce pečeti. Biskupové z Chartres, z Autunu a z Rodez se připojili k oběma arcibiskupům a pracovali ve shodě s nimi.[19] Vše se počítalo a rozhodovalo u Neckera. Tento ministr, bankéř, pojal prý rozsáhlé plány: jaké? Tři po sobě jdoucí půjčky po osmdesáti milionech, zvýšení nájmu generálních pachtů, rozšíření daní, konsolidaci veřejného dluhu, aby si zajistil nové půjčky; na tento cíl, nazývaný jeho placenými lidmi obnovou, obrozením státu, se omezovala práce jeho génia; a aby ho dosáhl, přispíval, aniž to věděl, aniž to tušil, k rozvrácení zákonů a staré ústavy.

Menšina šlechty vstupovala do Neckerových záměrů; její členové k němu denně docházeli. Necker a většina členů menšiny však byli jen agenty určenými sloužit záměrům rozsáhlejším a hlubším: existoval tajný výbor, kde se scházeli hlavní vůdci revoluce; přijímali se tam bez rozdílu poslanci tří stavů; nebylo se ani vybíravé stran výběru: byli to, říkalo se, lidé, s nimiž by se člověk jinde nedovolil stýkat, ale kteří se za daných okolností stávali cennými; s nimiž by nikdo nechtěl přátelství, ale jichž bylo třeba užívat jako nástrojů. Svědomí veřejného člověka není svědomím člověka soukromého. Tento výbor měl velký vliv na jednání tří sněmoven; tam se připravovaly události, tam se domlouvaly manévry užívané na venkově k jitření duchů a k vyvolávání povstání. V Paříži se zároveň šířilo, že generální stavy mohou existovat jen sloučením stavů, a bankrot se ukazoval jako nutný důsledek jejich nejednoty. Zástupy Pařížanů přicházely na shromáždění třetího stavu; slyšely s důrazem pronášet, řekl bych zuřivě vyřvá-

18. Jean-Georges Lefranc de Pompignan (1715–1790), arcibiskup vienneský, bratr básníka, jehož Voltaire proslavil posměchem; jeden z prvních prelátů, kteří přešli ke třetímu stavu, předseda Národního shromáždění 3.–17. července 1789. Vydavatelé uvádějí bonmot abbého de Bonneval: „Monseigneure, po tom, co jste strávil život bojem proti filozofům, jste se stal vykonavatelem jejich závěti.“

19. Jérôme-Marie Champion de Cicé (1735–1810), arcibiskup bordeauxský, od srpna 1789 skutečně strážce pečeti. Biskupové: Jean-Baptiste-Joseph de Lubersac (Chartres), Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord (Autun – budoucí ministr Napoleonův), Seignelay-Colbert de Castlehill (Rodez).

vat, neurčitá slova svoboda, vlastenectví, svrchovanost lidu. Vycházely opilé, dýchající jen nenávistí a pomstou proti šlechtě. Záplava štvavých pamfletů, kolportovaných po Paříži a rozesílaných na venkov, tyto sklony živila a šířila. Mluvilo se nahlas o obnovení hrůz bartolomějské noci a o vyhlazení jedné třídy aristokratů a tyranů z povrchu země.

17. června: Národní shromáždění

Když byly věci takto připraveny, rozhodli páni ze třetího stavu o slavnostní deputaci ke šlechtě a vyzvali ji vcelku i každého člena zvlášť, aby přišli do sálu stavů ověřit plné moci společně. Ten, kdo měl slovo, dodal, že vyvolávání bailliages začne za hodinu a že nedostaví-li se šlechta, bude se pokračovat v její nepřítomnosti stejně jako v přítomnosti. Po tomto smělém úderu následoval úder smělejší. Páni ze třetího stavu oznámili, že se ustaví. Množství Pařížanů a obyvatel Versailles se seběhlo do sálu stavů. Zasedání bylo dlouhé: abbé Sieyès navrhl ustavit se Národním shromážděním. Otázka byla živě přetřásána; každý přinášel název a tvrdošíjně jej hájil; abbé Sieyès zvítězil.[20] Páni ze třetího stavu, stavše se národem, konsolidovali dluh, zrušili daně a znovu je vytvořili jen na dobu trvání stavů. Šlechta otevřela jakousi cestu ke smíru, mluvila o plánu navrženém králem, dala najevo, že by jej přijala. Páni ze třetího stavu, pevní ve svém prvním kroku a cítící všechnu svou sílu, se návrhu šlechty vyhnuli a odpověděli, že Národní shromáždění nepřestane zvát poslance šlechty, aby se sešli ve společném sále; že je přijme s radostí a že nepozbývá naděje, že je tam jednoho dne uvidí.

Rozdělení rostlo: vévoda Orleánský hlasoval pro to, aby se šlechta odebrala sborově dát si ověřit plné moci do národní sněmovny. Tento princ, nerozhodný a kolísající mezi svými strachy a svými touhami, zároveň podporoval menšinu šlechty v jejích záměrech, intrikoval v Paříži a rozhazoval peníze, aby vynutil sloučení, a přitom udržoval styky s Polignacy a na svou čest sliboval hraběti d'Artois, že nepřejde k třetímu stavu. Když však byl

20. Podle vydavatelů není líčení „zcela přesné“: Sieyès navrhl název „shromáždění známých a ověřených zástupců francouzského národa“; název „Národní shromáždění“ navrhl Pison du Galand (podle Moniteuru a Point du Jour advokát Legrand z Châteauroux); Sieyès amendement přijal a jeho takto upravený návrh byl schválen 17. června 1789 (491 hlasů proti 89). Emmanuel-Joseph Sieyès (1748–1836), autor brožury *Co je třetí stav?*, poslanec Paříže.

nucen se vyslovit, musel promluvit; úsilí, které na sobě právě vykonal, v něm vyvolalo tak podivné hnutí, že mu přišlo nevolno; s překvapením se při poskytování pomoci vidělo podle velkého počtu vest oblečených jedna přes druhou, kam až sahaly jeho obavy a kam až jej ponižoval nedostatek odvahy. Vévodův návrh byl zamítnut, ale dostal osmdesát hlasů: byl to první pokus. Menšina, rozhodnutá provést sloučení i nejnásilnějšími prostředky, cítila, že ještě není čas se vyslovit: duchovenstvo mlčky čekalo, jakou stranu zaujme šlechta. Rozdělení bylo ve sněmovně duchovenstva ještě silnější než ve sněmovně šlechty. Arcibiskupové vienneský a bordeauxský, biskupové z Chartres, z Autunu, z Coutances, z Rodez kabalili. Několik farářů přineslo své plné moci k ověření; jiní následovali jejich příkladu; všichni byli přijati s nadšením, oslavováni v novinách a v Paříži nazýváni vlasteneckými pastýři. Arcibiskup bordeauxský, jist si většinou duchovenstva, mluvil otevřeněji a navrhl odebrat se do národního sálu.

Míčovna a královské zasedání

Dvůr, který si nemohl zastírat, že malé prostředky užité k rozdělení stavů přivodí sloučení a obrátí se proti svým původcům, se rozhodl pro rozpuštění stavů. Bylo nutno vzdálit krále z Versailles, oddělit jej od Neckera a ministrů, kteří mu byli oddáni. Zařídila se cesta do Marly; záminkou posloužila smrt dauphina.[21] Tam se zmocnili panovníkova ducha: dokazovali mu, že je čas zastavit neslýchané podniky třetího stavu; že mu brzy nezbude než jméno král. Kardinál de la Rochefoucauld a arcibiskup pařížský se běželi vrhnout králi k nohám a zapřísahali ho, aby zabránil zkáze duchovenstva a chránil náboženství. Parlament vyslal tajnou deputaci a navrhl prostředky, jak se obejít bez stavů. Strážce pečeti mluvil s důrazem. Královna a hrabě d'Artois se připojili ke strážci pečeti. Krále přesvědčili, že je snadné lid uspokojit; že stačí prohlášení, které naplní přání stížnostních sešitů; že šlechta a vysoké duchovenstvo je přijmou s vděčností. Když bylo vše definitivně dohodnuto, králův rozkaz oznámil královské zasedání a pozastavil stavy pod záminkou úprav, které je třeba v sále provést. Domnívali

21. První dauphin Louis-Joseph zemřel v Meudonu 4. června 1789; dvůr odjel do Marly 14. června. Kardinál Dominique de La Rochefoucauld (1712–1800), arcibiskup rouenský, předseda sněmovny duchovenstva; arcibiskup pařížský Antoine-Éléonor-Léon Leclerc de Juigné (1728–1811).

se, že tak zabrání třetímu stavu se shromáždit a předejdou usnesením jeho rokování. Tento neprozřetelný krok posloužil jen k urychlení triumfu třetího stavu.

Pan Bailly, předseda, a dva tajemníci se v devět hodin ráno dostavili do sálu stavů; našli jej střežený švýcarskými vojáky. Důstojník ukázal své rozkazy; tajemníci sepsali protokol a vzdálili se. Bailly určil shromáždění v míčovně v ulici Saint-François. Poslanci se tam odebrali. Zasedání bylo bouřlivé: skončilo usnesením, že „Národní shromáždění, povolané stanovit ústavu království, provést obrození veřejného života a zachovat pravé zásady monarchie, nemůže nic zabránit tomu, aby pokračovalo ve svých jednáních a dokončilo důležité dílo, k němuž se sešlo, na kterémkoli místě, kde se bude nuceno usadit; a že konečně všude, kde se sejdou jeho členové, tam bude Národní shromáždění; že všichni poslanci ihned složí přísahu, že se nikdy nerozejdou a že se shromáždí všude, kde to okolnosti budou vyžadovat, dokud nebude ustavena ústava království a obrození veřejného řádu.“[22] Poslanci složili přísahu. Nesmírný zástup lidu, přilepený k oknům, rozlitý v ulicích, naplnil vzduch potleskem. Versailles, Paříž, celá Francie obdivovaly odvahu a vlastenectví pánů z třetího stavu.

Král se vrátil z Marly. Necker nabídl nový plán; Necker už nebyl pánem rady; byli do ní povoláni hrabě d'Artois, princové de Condé a de Conti; zůstalo se u prohlášení strážce pečeti. Vše ohlašovalo ministrův pád; snažil se mu předejít, neboť přes to, co Necker sám říká o své nezištnosti a malé ctižádosti, přes to, co o tom rozhlašují jeho placení lidé, nikdy žádný ministr tolik nelpěl na svém místě. Bylo nutno oddálit královské zasedání, získat zdroje; Neckerovi se to podařilo. Bude prý pracovat na druhém plánu, který sjednotí všechny hlasy. Dvůr padl do pasti; Necker získal den a dokázal ho využít s velkou obratností. Tento odklad přiměl hledat prostředek, jak zabránit pánům z třetího stavu ve shromáždění: mysleli, že postačí zavřít jim vstup do míčovny v ulici Saint-François. Hrabě d'Artois vzkázal majiteli míčovny, že tam zítra bude hrát; tento zastrašený muž, jemuž tvrdě vy-

22. Přísaha v míčovně (Jeu de paume) 20. června 1789; text navrhl Mounier, podpořili Target, Le Chapelier a Barnave. Jean-Sylvain Bailly (1736–1793), astronom, člen tří akademií, první poslanec Paříže, předsedal třetímu stavu od 3. června; od 15. července starosta Paříže; popraven 12. listopadu 1793 na Martově poli. Jeho *Mémoires* (tři svazky v téže sbírce, 1821–1822) jsou hlavním korektivem, jehož vydavatelé užívají proti Ferrièrovi.

četli jeho úslužnost, upozornil pány z třetího stavu, že jim nebude moci propůjčit sál. Tato malá školácká lest se obrátila opět v zahanbení těch, kdo jí užili: páni ze třetího stavu požádali o kostel Saint-Louis. Farář Jacob, byť oddaný dvoru, se jej neodvážil odmítnout; páni ze třetího stavu tam zahájili zasedání: sto šedesát farářů, předcházených arcibiskupy vienneským a bordeauxským, biskupy z Rodez, z Autunu, z Chartres, z Coutances, vstoupilo za jásotu početného lidu. Arcibiskup vienneský, kterého arcibiskup bordeauxský obratně stále strkal dopředu, oznámil, že se duchovenstvo přichází podrobit společnému ověření; dva šlechtičtí poslanci z Dauphiné se dostavili a byli přijati se stejným nadšením. Tak tento den, ministrem obratně získaný, přivodil sloučení stavů.

Královské zasedání se konalo následujícího dne. Necker se ho odmítl zúčastnit: jeho nepřítomnost byla hořkou kritikou prohlášení.[23] Dvůr ukázal v této věci neuvěřitelnou malomyslnost a nejistotu a dokázal tím, jak málo užil síly, že síla, když se s ní neumí zacházet, je zbraní neužitečnou a dokonce nebezpečnou, protože je měřítkem slabosti povahy těch, kdo ji marně rozvinují. Královské zasedání nabídlo ohavný aparát *lit de justice*. Vojáci a tělesná garda obklopovali sál stavů; všude kolem trůnu bylo mrtvo a ticho. Prohlášení neuspokojilo nikoho. Král mluvil spíše jako despota, který rozkazuje, než jako panovník, který se zástupci lidu rokuje o zájmech velikého národa. Často opakované „chci“ urazilo lidi unavené porobou a netrpělivé dobýt svobodu.[24] Po skončení zasedání se šlechta a duchovenstvo vzdálily; páni ze třetího stavu zůstali v sále. Velmistr ceremonií jim přinesl rozkaz odejít: „Jděte říci těm, kdo vás posílají,“ zvolal hrabě de Mirabeau, „že jsme zde z vůle lidu a že svá místa opustíme jen před mocí bajonetů.“ Velmistr běží podat zprávu králi; tento princ, už znavený rolí, kterou ho ne-

23. Vydavatelé citují Baillyho: „Zdá se mi jisté, že pan Necker měl velký podíl na prohlášení z 23. června, že jej urazily jen některé drobné změny, které v něm byly provedeny, a že to byl důvod nebo záminka, jíž užil, aby se královského zasedání nezúčastnil… tento postup jej dovedl k triumfu.“ A Clermont-Tonnerra: „Pan Necker pojal myšlenku královského zasedání; takové, jaké chtěl, bylo snad již pozdě; takové, jaké je udělali jeho kolegové proti jeho vůli, vytvořilo nové překážky.“

24. Královské zasedání 23. června 1789: král prohlásil rozhodnutí třetího stavu ze 17. června za neplatná, nařídil rokování podle stavů (s výjimkou otázek společných), ale zároveň v 35 článcích sliboval rozsáhlé reformy (souhlas stavů s daněmi, zrušení nevolnictví, svobodu tisku atd.). Slavná Mirabeauova replika Brézému má řadu verzí; Ferrièrova („que par la puissance des baïonnettes“) je jedna z nejstarších. Dekret o nedotknutelnosti poslanců byl přijat 493 hlasy proti 34.

chali hrát, a jemuž bylo to všechno v hloubi velmi lhostejné, odpovídá, že nechtějí-li páni ze třetího stavu opustit sál, nezbývá než je tam nechat… Když se tedy neodvažovali užít síly, sáhli k dětinskému prostředku. Poslali třicet dělníků vyzbrojených kladivy pod záminkou, že uvedou sál do původního stavu; ti, snímajíce a znovu napínajíce čalouny, rozebírajíce a znovu skládajíce obložení, tloukli a tloukli; doufalo se, že tento hluk a zmatek takového stěhování donutí pány z třetího stavu ukončit zasedání a odejít. Páni ze třetího stavu zůstali nepohnuti a pokračovali v rokování. Dekretovali, že trvají na usneseních přijatých v míčovně a v kostele Saint-Louis; prohlásili osobu každého poslance za posvátnou a nedotknutelnou a vyslovili název hanebníka a zrádce vlasti nad každým, kdo by se odvážil sáhnout na svobodu poslance. Velcí páni, ministři, státní radové, svědkové těchto různých usnesení, stáli zaraženi tupým úžasem: zvyklí plazit se při pouhém slově rozkazu krále, byl pro ně tento mužný odpor svatokrádežným atentátem.

Necker zůstává

Prohlášení strážce pečeti odnímalo šlechtě mnoho, ale odnímalo ještě více jejím nepřátelům: zachovávalo šlechticům právo tvořit ve státě samostatný stav; tato výsada, spíše zdánlivá než užitečná, hájená s takovou tvrdošíjností, je utěšovala za skutečné oběti, které se od nich žádaly. Poslanci šlechty se odebrali do zámku; vévoda de Luxembourg je zavedl k hraběti d'Artois: šlechta mu vděčila za královské zasedání, bylo spravedlivé mu poděkovat. Hrabě d'Artois přijal poslance se svou obvyklou zdvořilostí a půvabnými způsoby; o tom, co vykonal, mluvil skromně. Poslanci šli potom k Monsieurovi; tento politický a bázlivý princ je odmítl přijmout.[25] Bylo navrženo vystoupit ke královně; nebyla to ona, komu byli nejméně zavázáni. Královna vyšla do herního salonu; vedla Madame za ruku; nesla malého dauphina na rameni. Rozkošný obraz matky! Sladký výraz přírody! Královna představila dauphina poslancům a řekla jim s mnohým půvabem,

25. Vydavatelé (1821, tedy za vlády Ludvíka XVIII.) namítají, že Ferrières se mýlí, když přičítá „bázlivé politice“ odmítnutí, které bylo založeno na zásadách, jež princ projevil již v shromáždění notáblů a „sedmadvacet let později ustavením konstituční Charty“.

že jej dává šlechtě, že ho naučí ji milovat a pokládat ji za nejpevnější oporu trůnu.

Zatímco šlechta triumfovala v zámku, Necker, zavřený se svými důvěrníky, počítal prostředky, jak předejít svému pádu: ohlásil svou demisi. Páni ze třetího stavu, zdrceni, naplňovali jeho byt; paní Neckerová a paní de Staël, rozplývající se v slzách, přijímaly jejich loučení, objímaly je, nechaly se objímat. Tato scéna vyvolala účinek, jaký se od ní očekával. Deputace přišla jménem hlavního města prosit ministra, aby neopouštěl zoufalou Francii; lidé sebraní kolem generální kontroly křičeli, že odchod pana Neckera zahubí království, že nebudou stavy, že aristokraté (heslo k označení šlechticů) konečně utlačí národ. Dav rostl; královna, znepokojená tímto hnutím, poslala pro Neckera; přešel do králova kabinetu; došlo k vysvětlení. Necker slíbil, že zůstane. Lid se ve velkém počtu dostavil k zámku. Vévoda du Châtelet upozornil Neckera na tento zástup rozlitý po nádvořích a poradil mu, aby odešel terasou. „Ne," odpověděl Necker, „musím se přece ukázat lidu." Odebral se pěšky ke generální kontrole uprostřed volání ať žije pan Necker. Náhle nějaký muž prorazí davem, vrhne se Neckerovi k nohám a zvolá: „Monseigneure, zůstáváte?" – „Ano, děti moje," obrací se s pokryteckou citlivostí k lidu, „ano, zůstávám." Při těch slovech začíná znovu volání ať žije pan Necker; tlupa lidí, placených, aby tuto parádu hráli, se rozbíhá ulicemi Versailles s hořícími pochodněmi a s Neckerovým jménem na průsvitném štítu ověnčeném květinami; lůza se shlukuje kolem této korouhve; zapalují se ohně radosti; vystřelují se rakety; Versailles se rozléhá voláním ať žije pan Necker.

Arcibiskup pařížský a rozkaz králův

Ministr, silnější než kdy jindy, žádal, aby se nebral žádný ohled na prohlášení strážce pečeti a aby se věci nechaly jít. Byl si jist cíle, k němuž směřovaly. Šlechta a duchovenstvo se shromáždily ve svých sněmovnách: arcibiskup bordeauxský znovu navrhl sloučení; kardinál de la Rochefoucauld, arcibiskup pařížský, několik biskupů a někteří faráři potírali návrh arcibiskupa bordeauxského a řekli, že je nutno hlasovat o králově prohlášení: tehdy sto šedesát farářů a sedm biskupů vstalo a odebralo se do sálu stavů. Ani šlechta se mezi sebou neshodla. Chtělo se jednat o králově prohlášení;

menšina vyvolala tisíc obtíží, vytvořila tisíc překážek. „Pojďme k třetímu stavu,“ zvolal Lally-Tolendal, „přinesme mu sami toto sdělení o plných mocích, které nás král vyzývá mu přinést, a ať se naše první rokování týká včerejšího zasedání… Pánové, je síla věcí, která převažuje sílu osob; veliká revoluce začala, nic jí nezabrání; záleží jen na šlechtě, aby k ní přispěla a vykázala si v ní čestné místo.“ – „Slyšeli jste právě,“ odpovídá prudce d'Esprémenil, „že veliká revoluce začala, a je to v samé sněmovně šlechty, kde se nám to odvažují oznámit a vyzývat nás, abychom se k ní připojili: ne, pánové, naší povinností je zachovat monarchii, kterou chtějí buřiči zničit.“ Všichni byli rozrušeni. Rozličné vášně, osobní zájmy prosvítaly v řečech, v gestech, v oživeném výrazu tváří: rozhodlo se utvořit večer výbory a projednat v nich královo prohlášení: bylo přijato. Neckerovi zbýval už jen krok, aby přivodil tolik žádané sloučení. Nepředvídal jeho neblahé následky. Zaměstnán jedině tím, aby se udržel na svém místě, aby vyhověl své vlastní ctižádosti i ctižádosti své ženy a dcery, vychutnávaje předem potěšení pomstít se svým nepřátelům a v klidu uzavírat své půjčky, ztrácel před jeho úzkým géniem budoucnost při pohledu na přítomnost.

Arcibiskup pařížský držel nesloučené duchovenstvo. Tento prelát požíval velké vážnosti; význam jeho duchovenstva, jeho moudré a umírněné jednání, jeho řádné mravy, jeho nesmírná dobročinnost během kruté zimy 1789 jej činily drahým jeho diecézi.[26] Dokud by arcibiskup podporoval menšinu duchovenstva, dával by této věci zdání spravedlnosti. Necker nezapomněl na arcibiskupovu cestu do Marly. Rozhodlo se užít násilí a donutit arcibiskupa ke sloučení. Poštval se lid z Versailles, povolali se placení lupiči z Paříže; tento shromážděný dav napadl arcibiskupa při odchodu ze zasedání, zahrnul jej hrubými urážkami, pronásledoval jej až k jeho paláci, rozbil mu okna. Vůdci vstoupili se zuřivostí v očích a s tisíci kletbami v ústech; žádali, aby jim arcibiskup odevzdal své plné moci, donutili ho podepsat slib, že se dostaví do sálu stavů. Arcibiskup se příštího dne dostavil ke společnému ověření. Pan Bailly, tehdy předseda Shromáždění, připojil k urážce ironii a ujistil ho, že jeho ctnostem chyběla jen tato koruna.

Co zbývalo z duchovenstva, Neckera neznepokojovalo; věděl, že je ke sloučení snadno přivede: proto také chladně odpověděl nazítří po této trap-

26. Zima 1788/89 byla nejkrutější za celé století (Seina zamrzla).

né scéně jednomu poslanci šlechty, který naříkal nad tímto mravním úpadkem francouzské povahy: *Takový je lid, na nic nedbá!* – a to v naději, že šlechtu zastraší. Vskutku, jestliže lid nešetřil v arcibiskupu pařížském dvojí charakter pastýře a poslance, tím méně by šetřil šlechtické poslance. Na podporu těchto tak přirozených úvah se otevřeně mluvilo o povraždění členů většiny šlechty; jejich domy byly označeny. Členové menšiny se tajně zavázali opustit stav, jakmile se sloučí většina duchovenstva. Necker usoudil, že je příhodná chvíle. Hrabě de Clermont-Tonnerre a čtyřicet šest poslanců se odebrali do sálu třetího stavu; napsali předsedovi šlechty, aby mu sdělili své rozhodnutí, a projevili lítost, že se odlučují od sboru, který jim bude vždy drahý: obecné blaho království jim nedovolilo váhat.[27]

Když hrozby vůči šlechtě nevyvolaly očekávaný účinek, změnili ministr a jeho agenti postup a pracovali na tom, aby vnukli královně, králi a Polignacům tytéž pocity hrůzy, které nedokázali vnuknout šlechtě. Sto tisíc mužů prý přichází z Paříže zapálit zámek a povraždit šlechtu; tyto pověsti, rozsévané s uměním a podporované přítomností dvou nebo tří tisíc placených lidí rozestavených kolem sálu stavů a chrlících proud urážek a hrozeb proti členům většiny šlechty, dvůr vyděsily. Lid z Versailles, pobouřený štvavými řečmi, jimiž se živila jeho zuřivost, mluvil vztekle o odporu šlechty a bez ohledů se rozčiloval proti královně, proti hraběti d'Artois, proti Polignacům. Určoval se den masakru. Rada ukázala králi nutnost rychlého sloučení. Necker, zdánlivě lhostejný k těmto hnutím, byl jejich duší. Král, přesvědčen, že už nelze otálet, aniž by se vše vydalo v nebezpečí, poslal pro vévodu de Luxembourg, předsedu šlechty. Královna, Monsieur, hrabě d'Artois byli v králově kabinetu; královna plakala; princové vypadali zdrceně. Král odevzdal vévodovi de Luxembourg list pro šlechtu; vyzýval ji, aby ustoupila okolnostem, nazýval ji svou věrnou šlechtou; hrabě d'Artois osobně zavázal vévodu de Luxembourg, aby vynaložil všechno úsilí k rozhodnutí o sloučení. Tento princ měl u stavu velký vliv; ukázal se velmi oddaný zájmům šlechty; byl přívětivý, poctivý, a i když byly tyto projevy vypočítané, svedly venkovské šlechtice, málo zběhlé v manévrování dvorů.

27. 25. června 1789 přešlo 47 poslanců šlechty v čele s vévodou Orleánským a Clermont-Tonnerrem; jejich list vévodovi de Luxembourg je v původním vydání otištěn jako příloha B (přeložen v kap. VII). Stanislas de Clermont-Tonnerre (1757–1792), zavražděn 10. srpna 1792.

Byli jsme znepokojeni: věděli jsme o vévodově rozhovoru s králem. Přece však mohu říci, a je to spravedlnost, kterou rád šlechtě vzdávám, že ji méně dojímal její osobní zájem než ono nezrušitelné a posvátné pouto, které vždy měla ke svému králi a své vlasti. Šlechta by s radostí obětovala svá práva, své výsady; ale chtěla zachránit krále, a pokračování dokázalo, že její obavy byly oprávněné. Zatímco se každý oddává svým úvahám, přistupuji k panu de La Fayette, kterého jsem sotva znal a jemuž jsem byl znám ještě méně: „Co se bude dělat?“ říkám mu. Pan de La Fayette se na mě podívá, a když nevidí žádnou dekoraci, pokládá mě za poslance obcí nebo za jednoho ze šlechticů, kteří přešli 26. „Pošleme vám jich dnes ještě několik,“ odpovídá mi tiše. „Na to se vás neptám, ale na to, jaké rozhodnutí se nám sluší přijmout za okolností, v nichž se nacházíme.“ Tehdy, když si mě znovu prohlíží tím nejistým pohledem, který pod zdáním hloubky skrývá zákruty falešnosti nebo rozpaky hlouposti, zdá se pan de La Fayette vycházet z hlubokého zasnění: „Promiňte, myslel jsem na něco jiného; neslyšel jsem vaši otázku.“ A opouští mě.[28] Pan de La Fayette zůstal ve sněmovně šlechty, stejně jako princ de Poix, vévoda de Liancourt, vikomt de Noailles, Charles Lameth a několik dalších šlechticů; ale bylo to po dohodě s menšinou, aby v ní rozsévali rozdělení, osnovali intriky, vyzvídali, co se v ní děje, zpravovali o tom obce a jistěji přivodili zkázu stavu.

Vévoda de Luxembourg vstoupil smutný, sklíčený; sloučením ztrácel všechno: jeho hodnost předsedy šlechty mu dávala volný přístup ke králi, ke královně a k ministrům; jeho styky s hrabětem d'Artois a jeho vliv ve sněmovně šlechty jej činily důležitým. Vévoda se oddával lichotivým nadějím: toto sloučení vyvracelo jeho vysoké plány. Několik členů mluvilo pro sloučení; jiní se proti tomuto návrhu zvedli s větší prudkostí než soudností. Přece však část šlechty tvrdošíjně trvala na tom, že zůstane; tato zbytečná zatvrzelost by měla neblahé následky; král se jich obával; výslovně doporučil, aby nezůstal jediný šlechtic; byla to v něm obava dobré duše, která předvídala, že odmítnutí sloučit se vydá ty, kdo je vysloví, zuřivosti

28. Vydavatelé: „Při čtení těchto slov, tak podivných vůči panu de La Fayette, si připomeňme, že pan de Ferrières patřil k většině šlechty, že pan de La Fayette byl jedním z nejvlivnějších členů menšiny a že protiklad mezi těmito dvěma oddíly byl a zůstal vždy nesmírně živý.“ La Fayette (1757–1834), poslanec šlechty za Riom, byl vázán imperativním mandátem, a proto zůstal formálně ve sněmovně šlechty až do 27. června.

fanatické lůzy. Duchové však byli těmto obavám málo přístupní; myšlenka, že hrozí nebezpečí, dráždila odvahu a ještě více rozněcovala energický cit cti, tak mocný u francouzské šlechty. Jedinou úvahou schopnou tento zápal mírnit byla trýznivá myšlenka, že odmítnutí vystavuje nebezpečí krále a královskou rodinu. Rozrušení duchů bylo krajní: vikomt de Noailles chodil sem a tam, ujišťoval venkovské šlechtice, že sloučení bude jen chvilkové; že se toho nemají lekat, že se posílají vpřed vojska, že za čtrnáct dní se věci změní; a vikomt de Noailles byl jedním z nejhorlivějších stoupenců revoluce! Tak dvůr, zrazený těmi, na něž měl nejvíce spoléhat, viděl své plány udané obcím dříve, než je definitivně přijal.

Vévoda de Luxembourg šel podat králi zprávu o tom, co se děje. Král jej pověřil druhým listem, ještě naléhavějším než první. Říkal šlechtě, že spása státu a jeho osobní bezpečnost závisí na sloučení. „Pánové," zvolal markýz de Saint-Simon a vrhl se doprostřed sálu, „král nám říká, že jeho život je ohrožen; běžme do zámku, utvořme mu hradbu ze svých těl!" Toto šlechetné hnutí bylo zachyceno s nadšením; vévoda de Luxembourg vylíčil následky tohoto neprozřetelného kroku, rozpaky, které by způsobil králi, trapné postavení, v němž by se octl, umístěn takříkajíc mezi lid a šlechtu. „Zde nejde o to rokovat," dodal vévoda de Luxembourg, „jde o záchranu krále a vlasti. Osoba královna je v nebezpečí! Kdo z nás by se odvážil zavahat jediný okamžik?" Při těch slovech všichni bouřlivě vstávají; menšina duchovenstva se připojuje k většině šlechty; poslanci obou stavů, majíce v čele kardinála de la Rochefoucauld a vévodu de Luxembourg, své předsedy, vstupují v tichosti do sálu stavů.[29]

29. 27. června 1789: králův list vévodovi de Luxembourg a kardinálovi de La Rochefoucauld (příloha C, přeložena v kap. VII). Sloučení bylo dovršeno; 3. července však většina šlechty sepsala protestaci, že přistoupila jen „pro toto zasedání stavů a bez důsledků pro budoucnost" (příloha B). Claude-Anne de Rouvroy, markýz de Saint-Simon, vzdálený příbuzný slavného memoáristy.

III. Kniha druhá (červenec 1789)

[Obsah podle původního vydání: Dvůr, vzpamatovaný ze strachu, uklidňuje šlechtu. – V prvních červencových dnech dává král postupovat vojskům. – Deklarace práv člověka. – Propuštění Neckera a ministrů, 11. července 1789. – Povstání Paříže. – Chování prince Lambesca. – Dobytí Bastily, 14. července. – Nejistota dvora. – Král přichází do Shromáždění, 15. července.]

Dvůr se vzpamatovává

Dvůr, vzpamatovaný ze svého strachu, brzy litoval snadnosti, s jakou se propůjčil ke sloučení. Úmysl obcí byl znám: to, co udělaly, ohlašovalo, co chtějí udělat. Nová ústava, podporovaná všemi míněními, posílená všemi vůlemi, měla nabýt síly, jíž by žádný zlořád neodolal. Dvůr věděl, že šlechta a vysoké duchovenstvo horlivě uchopí příležitost rozpustit stavy, které chystaly jejich zkázu; ale bylo třeba sil schopných udržet Paříž, rozehnat Shromáždění a vynutit přijetí prohlášení z 23. června. Většina šlechtických poslanců chtěla Shromáždění opustit; tvrdili, že je imperativní mandáty vážou k mínění podle stavů. Bylo nutné je zadržet, dokud se se všemi nevyjedná: odchod šlechty měl být totiž všeobecný, odůvodněný násilím užitým k donucení obou stavů ke sloučení. Částečný odchod několika šlechtických poslanců by byl oslabil většinu šlechty. Těm, kdo mluvili o odchodu, se říkalo, že se věci změní, že se posílají vpřed vojska, že je ještě nějaký čas třeba se přetvařovat; a aby se ukázalo, že jsou daleci schvalovat, co se stalo, připouštěla se nezákonnost sloučení; každý poslanec byl v soukromí chválen za věrnost svým mandátům, vychvaloval se odvážný a pevný odpor, který kladl podnikům třetího stavu. Šlechta prý za těchto choulostivých okolností udělala vše, co bylo možné udělat; král si počínal slabě; ale ministři byli zaprodáni Neckerovi a jednali jen podle jeho záměrů. Vše se zdálo přát záměrům dvora: mnozí poslanci obcí, unavení ničivým duchem, který se ve Shromáždění prosazoval, byli ochotni propůjčit se tomu, co se od nich žádalo. Ostatní poslanci, zastrašení hrozbami nebo svedení sliby, by byli kladli jen slabý odpor; a kdyby se některý odvážný muž zatvrdil v

odmítání, byla by se proti němu nasadila všechna autorita despotického krále a věrný poslanec, který se dovolával práv národa, by byl potrestán jako rebel.

Zatím třicet pluků táhlo na Paříž. Záminkou byl veřejný klid; skutečným cílem rozpuštění stavů. Necker měl na zasedání stavů příliš velký zájem, než aby se propůjčil k záměrům dvora; králem málo milován, nenáviděn královnou, princi, Polignacy, měl za sebou jen lid a Shromáždění. Stále se obnovující obtíže zdržovaly pochod vojsk; potraviny nebyly dodávány, peníze se vydávaly jen s největší skoupostí. Maršál de Broglie, pověřený velením v Île-de-France, zřídil svůj hlavní stan v zámku. Zástup vyšších důstojníků mu tvořil skvělý generální štáb. Nikdy žádný velitel nedostal tak velké pravomoci; vše mu bylo podřízeno, i tělesná garda; a před společným zájmem zmizel všechen zájem sborů i jednotlivců.[1] Část většiny šlechty se dále scházela u vévody de Luxembourg. Tam se protestovalo proti sloučení, dovolávalo se mandátů, prohlašovaly se dekrety Národního shromáždění za neplatné, vytvářely se záminky k jeho blízkému rozpuštění. Tyto manévry, odhalené před očima celé Francie, sjednotily duchy kolem Národního shromáždění. Sál stavů se stal pro všechny Francouze společnou vlastí. Shromáždění bylo zpraveno o každém pohybu, poučeno o každé myšlence; despotismus, zrazený těmi, kdo z něho čerpali lesk i obživu, zůstal sám uprostřed svých agentů. Královna, hrabě d'Artois, princové, dvořané, ministři, biskupové, šlechtici, obklopeni špehy a nevěrnými sluhy, sledováni až do důvěrností přátelství, až do nočního klidu, nevyjádřili jediný cit, nenaznačili jediné gesto, které by nebylo donášeno. Tehdy se zrodila ona prudká nenávist proti šlechtě a proti duchovenstvu; obce vycítily, že tyto dva sbory, lpící na despotismu jako na své obživě, odmítnou svobodu a budou se snažit nahradit ji skvělým otroctvím. Řekly si: Revoluci uděláme my samy. Rozhodnuty zlomit všechen odpor, přísahaly zkázu šlechty.

1. Victor-François, vévoda de Broglie (1718–1804), maršál Francie, hrdina sedmileté války; 1. července 1789 jmenován vrchním velitelem vojsk kolem Paříže a 11. července ministrem války; po 14. červenci emigroval. Soustředění vojsk (převážně cizích pluků – švýcarských a německých) kolem Paříže a Versailles mezi 26. červnem a 14. červencem dosáhlo asi 20 000 mužů, nikoli „třiceti pluků“.

[Shromáždění zvolilo 3. července za předsedu arcibiskupa vienneského (vévoda Orleánský odmítl), zřídilo třicet výborů („bureaux“) a prohlásilo, že bailliages nemohly dát svým zástupcům imperativní mandáty (vydavatelé upozorňují, že tak zněl návrh arcibiskupa vienneského, ale na Sieyèsův návrh Shromáždění 7. července prohlásilo, že „není důvod rokovat“). „Kapitalisté a rentiéři“, vyděšení vidinou bankrotu, se přimkli ke Shromáždění; dvůr, „zvyklý vidět Paříž třást se pod jedním policejním poručíkem a gardou osmi set jezdců“, nepředvídal odpor a nezajistil si ani věrnost vojáků. Francouzská garda, uražená jmenováním nepopulárního vévody du Châtelet za plukovníka, byla „získána penězi, vínem a děvčaty“. Na Mirabeauův návrh (8. července) Shromáždění žádalo krále o odvolání vojsk; král odpověděl, že vojska mají jen bránit nepořádkům, a nabídl přeložení stavů do Noyonu nebo Soissons – „Shromáždění lehce prohlédlo léčku“. Mirabeau podle Ferrièra otevřeně říkal, že „chce-li být člověk svobodný, je třeba provést velkou změnu u dvora a povýšit vévodu Orleánského na místo generálního místodržitele“; a Mounierovi prý řekl: „Chci krále, jako jste vy. Co na tom, je-li to Ludvík XVI., nebo Ludvík XVII.? Nač potřebujeme toho klučinu, aby nám vládl?“ – vydavatelé podotýkají, že anekdota pochází z řízení u Châteletu o 5. a 6. října a že Mirabeau se proti ní ohradil.][2]

[Shromáždění zřídilo též výbor pro zásobování – chléb nejhorší jakosti se prodával po čtyřech sou za libru –, jemuž Necker odmítl doložit své výpočty. Následuje rozsáhlá parafráze Mounierova plánu ústavy (9. července), zmínka o Boucheově návrhu dvou finančních výborů (10. července) a La Fayettův návrh Deklarace práv (11. července); Ferrières Mounierovi vytýká, že „nedosti uvážil nebezpečí, uvést velký, zkažený národ mimo všechny represivní zákony, vrátit jej do přirozeného stavu a dětství společností, aby mu dal ústavu cizí té, pod níž žil čtrnáct set let“ – místo nové ústavy bylo prý třeba „obnovit tu, která ve Francii existovala čtrnáct set let, zbavit ji

2. Vydavatelé: „Tato anekdota je vzata z řízení u Châteletu o aféře 5. a 6. října. Mirabeau popřel, že by tento výrok pronesl. (Viz dále díl II, kniha 8.)“ Řízení u Châteletu (1790) bylo vyšetřování říjnových dnů, jehož závěry byly namířeny proti vévodovi Orleánskému a Mirabeauovi; Ferrières je hlavním pramenem jeho „spikleneckého“ výkladu.

zlořádů a reformovat v bodech, kde to rozdíl dob vyžadoval“. Vydavatelé přiznávají, že „tento odstavec obsahuje několik velmi soudných úvah“.][3]

Propuštění Neckera

Dvůr, pln důvěry v síly, jimiž se domníval být zajištěn, se rozhodl začít své operace. Když se Necker dostavil ke dveřím komnaty, kde zasedala rada, šel mu hrabě d'Artois vstříc, zastoupil mu cestu, a ukazuje mu pěst s výrazem zuřivosti: „Kam jdeš, zrádný cizinče? Je tohle tvé místo v radě, měšťáku mizerný? Vrať se do svého malého města, nebo zahyneš jen mou rukou!“ Při této neslušné apostrofě Necker ustoupí o krok, vzpřímí se, neodpoví ani slovo a vstoupí do sálu rady.[4] Necker dostal nazítří rozkaz opustit království; chystal se zasednout k stolu, klidně poobědval; po obědě nasedl do vozu a dal se na cestu do Saint-Ouen, když předtím tiše řekl několik slov panu de Latouche, kancléři vévody Orleánského, který v tu chvíli odjel do Paříže. Ostatní ministři podali demisi. Král je nahradil lidmi dávno lidu odpornými, jejichž despotické zásady byly známy: La Galaizière dostal finance, vévoda de La Vauguyon zahraniční věci, Breteuil departement Paříže, Foulon válku.[5] Než však půjdeme dál, podívejme se, kdo byly hlavní osoby.

Mirabeau

Hrabě de Mirabeau, ovládaný zároveň všemi vášněmi, i těmi nejprotichůdnějšími, ohnivým, neklidným géniem, žádostivým rozkoší, pohybu, intrik, přišel na generální stavy předcházen pověstí, jakou dávají velké nadání a ještě větší neřesti. Obviněný ze zbabělosti, usvědčený z podvodů, smělý,

3. Mounierova zpráva jménem ústavního výboru z 9. července 1789 a La Fayettův návrh Deklarace práv z 11. července (inspirovaný americkými deklaracemi a konzultovaný s Jeffersonem, tehdy vyslancem v Paříži). Ferrièrovo přání „obnovit starou ústavu“ je přesně program, který na podzim 1789 hájili Mounier a monarchisté – a který sám Ferrières později zavrhne jako Neckerovu intriku (viz kniha III).

4. Vydavatelé: „Tento jazyk se zdá být v rozporu se známou uhlazeností prince. Byl Ferrières dobře informován?“ Anekdota se vyskytuje jen u Ferrièra a je nejspíše dobovou pomluvou.

5. Necker byl propuštěn v sobotu 11. července 1789 odpoledne (list mu předal La Luzerne) s příkazem opustit tiše Francii; odjel přes Saint-Ouen do Bruselu. Nové ministerstvo: baron de Breteuil hlavou rady, Broglie válka, La Vauguyon zahraničí, La Galaizière finance; Joseph-François Foulon (viz kniha III) měl být Broglieho zástupcem.

podnikavý, schopný všeho; hotov prodat svého přítele, svou milenku, svého krále, svého Boha, kdyby v nějakého věřil; ztracený v dluzích, a v dluzích nečestných; byl viděn jako špion francouzských ministrů u cizích dvorů a jako špion cizích knížat u ministrů francouzského dvora, dávaje se platit od jedněch i druhých a všechny stejně zrazuje! Tak skládal pamflety proti svým ochráncům, proti svým přátelům, proti svým příbuzným; ne z nenávisti, ale z nemravnosti povahy, z naprosté neznalosti slušnosti, ctnosti, povinnosti, která mu ve zrazeném přátelství, v porušené důvěře ukazovala jen zboží na prodej, užitečný obchod.[6]

Mirabeau spočítal sílu společenských pout; ocenil je tím, čím jsou pro ctižádostivce, a uvolnil si prostor až ve svém svědomí. Soudě lidi podle vlastního srdce, řadil je všechny mezi hlupáky nebo mezi darebáky: jedněm mluvil o svobodě, o vlasti; druhým předkládal skvělé, ale hanebné naděje, a nezastíral jim cenu, kterou je třeba zaplatit. Kárající lid nebo mu lichotící podle okolností, dokázal jej vždy udržet a vtisknout mu pro svou osobu a své názory pověrečnou úctu. Bázlivý v obyčejných nebezpečích života, rozvíjel při velkých příležitostech smělost zločinu, který si zajistil své prostředky. Překážky ho dráždily a nezastavovaly. Nadán velkou snadností pojímat, jeho obraznost trýznila jeho myšlení. Odtud ten nedostatek plánu v jeho záměrech, ta malá důslednost v jeho myšlenkách, ty rozpory se sebou samým, ta nediskrétnost, která mu nedovolovala nic zamlčet, když někdo, dráždě vhodně jeho pýchu, mu předkládal jako nepřekonatelné nebo jako snadno zničitelné překážky stojící v cestě jeho záměrům. Jedna velmi duchaplná žena srovnávala v početné společnosti Mirabeauovu adresu o odvolání vojsk s adresou, kterou anglická Dolní sněmovna předložila Karlu I. „Nu, madame," odpověděl Mirabeau se spokojeným výrazem, „což Cromwell neproslavil svůj rod?"

Mirabeau nikdy zcela nesetřásl předsudky ani zvyky svého dětství; vždy lpěl na šlechtě a na monarchii. „Myslíte," říkal několika šlechticům, „že

6. Honoré-Gabriel Riqueti, hrabě de Mirabeau (1749–1791), poslanec třetího stavu za Aix a Marseille (šlechta Provence ho odmítla). Ferrièrův portrét spojuje pravdivé jádro (dluhy, vězení podle *lettres de cachet* vyžádaných vlastním otcem, útěk s Sophií de Monnier, pamflety, tajná mise do Berlína 1786, jejíž zprávy vydal tiskem) s nenávistí pravice; „špion cizích knížat" je zveličení. O tajné dohodě s dvorem (od května 1790, Mirabeau placen za rady králi) Ferrières ještě nevěděl, ale tuší ji („byl nejhorlivějším obhájcem ministerstva").

kdybych byl poslancem šlechty, byla by se skutálela tak rychle?“ Mirabeau se ukazoval nepřítelem ministrů; byl nejhorlivějším obhájcem ministerstva! Jeho nenávist k despotismu se nevztahovala na královskou moc: neboť očekával více od králů než od národů; a vládní místa se mu zdála žádoucí jen potud, pokud udílejí velkou moc a vedou k ještě větším bohatstvím. Mirabeau spojoval s přirozeným nadáním, které dělá řečníky, promyšlené studium řečnického umění. Věděl, že člověk génia mluví ještě více ke smyslům než k duchu: proto jeho gesto, jeho pohled, zvuk jeho hlasu, všechno, až po způsob, jak se oblékal a upravoval si vlasy, bylo vypočítáno na základě hluboké znalosti lidského srdce. Jeho výmluvnost, drsná, divoká, ale rychlá, živá, plná smělých metafor a gigantických obrazů, ovládala jednání Shromáždění. Jeho sloh, tvrdý, kostrbatý, ale výrazný, bohatý, nadmutý zvučnými slovy, podobný těžkému kladivu v rukou obratného umělce, tvaroval podle jeho vůle lidi, které nešlo o to přesvědčit, ale ohlušit, podmanit. Mirabeau jim vtiskoval všechny tvary, všechny pohyby, všechny vášně. Neodmítal manévry a prostředky intriky, ale propůjčoval se jim jako nadřazený člověk, který je trpí z blahosklonnosti. Přidružuje upřímně ke své slávě ty, které bylo užitečné přidružit k jeho záměrům, uměl je zaujmout pro své úspěchy, protože je často mohli pokládat za své vlastní dílo. Prost té malé žárlivosti prostřednosti, která chce dělat všechno sama, užíval spisů schopných podpořit jeho záměry a jejich čest přenechával těm, kdo mu je dodali; dovoloval jim říkat: To já jsem udělal tento plán, sepsal toto memorandum; a tak je přidružoval k svým triumfům na tribuně, jako by tam vystupovali s ním. Skutky ho dají poznat lépe; přejděme k jinému.

Lally-Tolendal a Clermont-Tonnerre

Lally-Tolendal dostal od původce přírody něžnou duši a mírné vášně. Živen ctnostnými chimérami, věřil, že lidé jsou dobří, doufal, že je učiní šťastnými. Nezměrná ctižádost, nízká chtivost, zločinné intriky byly jeho srdci cizí. Neznal lidi, s nimiž se spojil. Krvavá hlava jeho otce, stále pří-

tomná jeho očím, ho vrhla do strany revoluce.[7] Nenáviděl stejně despotismus ministrů i despotismus parlamentů, ale chtěl krále a monarchii: chtěl, aby čest, jmění a život občanů už nezávisely na rozmaru, tajných zájmech a nenávistných vášních ministra nebo soudce. Lally miloval slávu: namluvil si, že získá to, co má nejlichotivějšího, prací pro svobodu své vlasti. Lally si přál vidět Francii bohatou, mocnou navenek, uvnitř spravovanou zákony schopnými zajistit štěstí všech. Snad ze všech, kdo nejvíce přispěli k revoluci, je Lally jediný, kdo může přiznat své pohnutky. Lally byl obdivovatelem Neckera; obdiv v citlivé duši plodí nadšení. Lallyho výmluvnost, mírná a snadná, jeho vznešené gesto, přesvědčivý a lichotný přízvuk jeho hlasu mu měly dát ve Shromáždění velkou převahu; ale Lally mluvil k lidem trýzněným dlouhou a žárlivou závistí, k lidem, kteří dýchali jen krví a bažili jen po kořisti. Dokud Shromáždění, nejisté svým osudem, zakoušelo obavy, nacházel je Lally poslušné; sotva s jeho pomocí odstranilo překážky, které stály v cestě jeho záměrům, zapomnělo na Lallyho služby a vidělo jen nepřítele v člověku, který odmítal podporovat jeho zuřivosti. Lally zakusil osud všech lidí, kteří mají přímé úmysly, ale nespočítali rychlý pochod lidu ponechaného sobě samému; lichotí si, že jej zastaví, když se odchýlí od cíle, k němuž jej chtějí dovést; jsou strženi davem a vždy se mýlí v událostech: Lally se zmýlil jako oni, byl pomlouván, ztratil svůj vliv ve Shromáždění. Závoj, který mu skrýval hlubokou propast, kam se měl zřítit král i monarchie, se náhle zvedl; hrozný den 6. října mu otevřel oči úplně; zachvěl se hrůzou, naříkal, ale příliš pozdě, nad zlem, které připravil. Zoufaje nad věcí veřejnou, opustil bez návratu Shromáždění, v němž už nemohl konat dobro a jehož zločiny by se styděl sdílet.

Clermont-Tonnerre, narozený s duchem, nadáním, ctižádostí, velkou snadností všechno podnikat a ještě větší snadností se odradit, lenivý, bezstarostný, těžko k upoutání, chimérický, vidící despotismus jen ve zneužití moci, a ne v samé povaze moci, si prostoduše představoval, že mu bude snadné spojit politickou svobodu národa s ústavní autoritou monarchy a neomezenou svobodu jednotlivce s krajní povahou Francouze, od přírody nakloně-

7. Trophime-Gérard, markýz de Lally-Tolendal (1751–1830), syn generála Thomase Arthura Lallyho, popraveného r. 1766 za ztrátu Indie po justičně pochybném procesu; syn věnoval mládí jeho rehabilitaci (dosáhl jí 1778 s Voltairovou podporou) – odtud „krvavá hlava jeho otce“. Poslanec šlechty Paříže, po 6. říjnu emigroval; za restaurace pair Francie.

ného nevázanosti. Výmluvný, přesný, když ho inspiroval předmět, jeho génius ovládal jeho myšlení a uchvacoval jeho obraznost; vzlétaje pak k nejrozsáhlejším koncepcím, ale nikdy nezachycuje druhotné vztahy; špatný politik; znající lidi jen z pařížských společností a věci jen z pařížského mínění; lpící při provádění na prostředcích nejpodivnějších a nejméně způsobilých dovést ho k cíli. Clermont-Tonnerre, nespokojený s dvorem, protože tam nebyl ničím, přece miloval krále a stát. Chtěl revoluci pro potěšení dělat revoluci; pracoval na jejím rozhodnutí, aniž předvídal následky; doufal ji vést a učinit se nezbytným. Nešel dál než k intrice; nepojal ani plán vlády; polichocen tím, že je hlavou strany a že zaměstnává malou pařížskou pověst, domníval se, že udělal vše, když přiměl menšinu šlechty ke sloučení s obcemi a donutil dvůr povolat zpět Neckera a vypovězené ministry. Clermont-Tonnerre pokládal Neckera za velkého muže; tento názor dává přesnou míru jeho úsudku! Napodobuje svůj vzor, oddal se jako on válce perem, vždy nepříznivé veřejnému muži. Génius neztrácí v marných hádkách čas určený k jednání; jakmile se člověk sníží sestoupit do arény, je nucen měřit se tam s nejnižšími lidmi; lid si zvyká soudit zápasníky. Pravý státník, podoben Nejvyšší bytosti, se ve svých koncepcích činí nepřístupným. Clermont-Tonnerre nedokázal ani uchovat důvěru lidu, ani získat důvěru dvora: kolísaje mezi oběma stranami, chtěje je vyvažovat jednu druhou, skončil tím, že obě stejně znepřátelil. Clermont-Tonnerre, ať už z nedostatku taktu, nebo z domýšlivosti na své síly, se zatvrzele pouštěl do boje s veřejným míněním v době, kdy toto mínění, ovládající duchy, se zuřivostí odmítalo systémy i lidi směřující k mínění opačnému. Ztroskotal; jeho snahy znovu se pozvednout jen dovršily jeho pád. Opuštěn royalisty, kteří podezírali jeho dobrou víru, pronásledován demokraty, kteří ho obviňovali ze zrady, sám uprostřed velikého národa, pohmožděn všemi nárazy, cítil, že je čas opustit tento nerovný boj. Neobjevil se už na tribuně a upadl v nejhlubší zapomnění.

Neděle 12. července: Camille Desmoulins a princ Lambesc

Zpráva o Neckerově propuštění vyvolala v Paříži všeobecný otřes. Revolucionáři, chopivše se příležitosti, na kterou netrpělivě čekali, se rozhodli dovršit svůj velký podnik. Vše se sbíhalo, aby podpořilo jejich záměry; lid,

tajně zpracovaný, byl připraven přijmout dojmy, jaké by mu chtěli dát; rozdělení Paříže na šedesát okrsků, vymyšlené Neckerem při volbě volitelů, aby mohl snáze ovlivňovat výběr, se stalo okolností vhodnou k usnadnění operací revolucionářů: vskutku, ačkoli funkce volitelů skončily, existovali stále implicitně, tvořili shromažditelný sbor zastupující pařížskou obec; byli skutečnými mandanty poslanců tohoto města, orgány jeho vůle; udržovali stálou korespondenci s Národním shromážděním. Bylo tedy snadné svolat volitele, povolat občany do jejich okrsků. Paříž už nebyla jako dřív městem osídleným izolovanými jednotlivci, zbavenými prostředků vzájemného styku, nevědoucími, kde se shromáždit, kde se domluvit, kde většinou hlasů přijmout jednomyslné usnesení. Necker vytvořil středisko; osm set tisíc občanů, dříve navzájem neznámých, lhostejných k zájmům jeden druhého, náhle získalo společný zájem a mohlo se v témž okamžiku sejít a utvořit početní jednotu.[8]

Když se hlavní agenti revoluce sešli v Palais-Royal, který učinili střediskem svých operací jako místo nejvhodnější k udílení všech pohybů davu, vystoupí Camille Desmoulins na stůl a řekne: „Občané, není ani okamžik nazbyt; přicházím z Versailles. Pan Necker je propuštěn! Toto propuštění je zvon k bartolomějské noci vlastenců! Ještě dnes večer vyjdou všechny švýcarské a německé prapory z Martova pole, aby nás povraždily! Zbývá nám jediné útočiště: běžet do zbraně!“ Agenti revoluce s nadšením tleskají návrhu Camilla Desmoulinse. Zmatený hluk, že je třeba se ozbrojit, že je to jediný prostředek, jak předejít zrádným úmyslům nových ministrů, koluje od úst k ústům. Camille Desmoulins využívá této příznivé nálady, a aby ještě zvýšil náhlý dojem své řeči, předstírá, že se obává následků své smělosti a své horlivosti pro zájmy lidu; přejíždí neklidným okem dav, který ho obklopuje, a jako by náhle spatřil velké nebezpečí, zvolá: „Znamení je dáno; hle, špehové a pochopové policie mi hledí do tváře; ale nepadnu živý do jejich rukou!“ Při těch slovech vytahuje z kapes dvě pistole, ukazuje je

8. Volební řád pro Paříž (28. dubna 1789) rozdělil město na 60 okrsků (districts), jejichž prvotní shromáždění zvolila 407 volitelů; ti volili poslance a – jak Ferrières správně vidí – zůstali jako sbor pohromadě, od 25. června se scházeli na radnici a 13. července utvořili „stálý výbor“, zárodek revoluční pařížské obce (Commune).

lidu a stavěje se do čela několika agentů revoluce: „Následujte mě, občané! Pojďte bránit své životy, životy svých žen a svých dětí!“[9]

Revolucionáři vycházejí s velkým křikem a rozdělují si práce tohoto důležitého dne. Jedni v čele několika lupičů jdou zapálit celní bariéry a vyhnat výběrčí vstupních poplatků. Druzí obcházejí divadla hlavního města a nařizují zavřít představení. Odeberou se pak do Curtiusova kabinetu, vezmou busty Neckera a vévody Orleánského a ověsí je dlouhým černým flórem na znamení nemilosti těchto dvou model lidu: neboť se úmyslně rozšířilo, že vévoda Orleánský je vyhnán. Busty jsou neseny v triumfu ulicemi Paříže. Nastrčení muži nutí kolemjdoucí smeknout; jeden z nich říká lidu: „Není liž pravda, že chcete, aby tento princ byl vaším králem a tento poctivý muž jeho ministrem?“ Několik osob odpovídá: „Chceme to.“[10] Průvod jde po bulvárech, ulicemi Saint-Martin, Saint-Denis, čtvrtěmi plnými lidu. Revolucionáři přimějí oddíl francouzské gardy, aby je doprovázel, aby dodali tomuto triumfálnímu pochodu více okázalosti a ukázali lidu, že jediné vojsko, které by se mohlo postavit provedení jejich záměrů, sdílí obecný cit. Novost podívané, onen duch napodobování, tak mocný u Francouze, přitahuje množství lidí všech stavů, obojího pohlaví. Když dorazili na náměstí Vendôme, objeví se oddíl pluků Royal-Allemand a Royal-Lorraine, aby shluk rozehnal. Revolucionáři chtěli vzpouru; napadají kamením dragouny Royal-Lorraine. Několik měšťanů je zraněno. Princ de Lambesc v čele Royal-Allemand se přesune na náměstí Ludvíka XV.; lid stále postupoval; princ de Lambesc, odloučen od svého oddílu, se vrhne se šavlí v ruce do zahrady Tuilerií. Zděšení se stává všeobecným: muži, ženy, děti padají jeden přes druhého, snaží se dostat k východům, každým okamžikem očekávají, že na ně vpadnou jezdci prince de Lambesc. Lid v této choulostivé situaci zapřísahá francouzskou gardu o pomoc. Ta se připojuje k revolucionářům, útočí na vojáky Royal-Allemand: ti bez velitelů, nedostávajíce roz-

9. Camille Desmoulins (1760–1794), advokát bez praxe, od té chvíle novinář; scéna z 12. července odpoledne před kavárnou Foy v Palais-Royal je známá i z jeho vlastního líčení (v dopise otci): „Aux armes!“, zelený list z lípy jako první kokarda. Popraven s Dantonem 5. dubna 1794.

10. Curtiusův voskový kabinet na bulváru du Temple (Curtius byl strýc a učitel Marie Grosholtzové, pozdější Madame Tussaud). Průvod s bustami je doložen; obsah dialogu „chcete, aby tento princ byl vaším králem“ je však Ferrièrův dodatek ve smyslu jeho orleánské teorie.

kazy, nekladou žádný odpor. Francouzská garda táhne na náměstí Ludvíka XV. s úmyslem vypudit odtud dragouny Royal-Lorraine.[11]

Zatímco se to děje v Tuileriích, Camille Desmoulins a několik agentů revoluce se vracejí do Palais-Royal s křikem, že němečtí vojáci vraždí občany; vyzývají lid, aby se ozbrojil. Vévoda Orleánský, příliš zbabělý, aby se prohlásil za hlavu revoluce, dokud hrozilo sebemenší nebezpečí, měl svůj vůz zapřažený v prvním nádvoří; marně lid prosí o jeho pomoc; on spěchá utéci do Versailles a říká těm, kdo na něho naléhají, aby je chránil: „Přátelé, je jen jeden prostředek, chopit se zbraní.“ Revolucionáři běží na radnici a šíří poplach na všechny strany; lůza vyráží krámy puškařů, ozbrojuje se vším, co jí padne do ruky; měšťané se kvapně zavírají do svých domů: většina neznala příčinu vřavy; představovali si, že armáda maršála de Broglie vstoupila do Paříže a vydává vše ohni a meči. Zatím se volitelé a městští úředníci shromažďují na radnici: jedni agenti revoluce, zpravení o záměrech revolucionářů; druzí cizí těmto manévrům, ale vyděšení vzpourou, jež jako by ohrožovala osoby i majetek. Zvonilo se na poplach ve všech kostelích, blížila se noc; tlupa lupičů, ozbrojených šavlemi a puškami, s hořícími pochodněmi v rukou, procházela ulicemi a hrozila zapálit hlavní paláce: tyto pohyby měly za cíl vrhnout děs do duše měšťanů a ospravedlnit jmenování výboru, schopného uvést v systém přechodné povstání lůzy. Utvořil se výbor ze čtrnácti volitelů a několika městských úředníků známých svou oddaností Neckerovi a orleánské straně. Pan de Flesselles byl jmenován předsedou; jeho styky s dvorem jej činily podezřelým; slíbili si bdít nad jeho kroky a špehovat jeho jednání. Tento šťastný úspěch, dávaje revolucionářům oprávněné naděje, zvýšil jejich obavy z následků tak zjevné vzpoury; vycítili, že už nemají co šetřit a že jejich osobní bezpečnost závisí na úplném zdaru; dohodnuvše se s Mirabeauem a hlavními členy Národního shromáždění, sestavili svůj plán.[12]

11. Charles-Eugène de Lorraine, princ de Lambesc (1751–1825), plukovník Royal-Allemand; jeho vjezd do Tuilerií 12. července večer, při němž byl zraněn starý muž, se stal „masakrem“ v revoluční propagandě; Lambesc byl později (1790) u Châteletu zproštěn. Emigroval, sloužil v rakouské armádě a zemřel jako rakouský polní maršál ve Vídni.

12. Jacques de Flesselles (1721–1789), prévôt des marchands (nejvyšší městský úředník královské Paříže); o jeho smrti viz níže. Vydavatelé upozorňují, že „tento výbor, jehož původ Ferrières dostatečně neobjasňuje, byl utvořen pařížskými voliteli“.

Shromáždění 13. července

[Ve Versailles vyvolal Neckerův pád „stejné překvapení a stejné rozhořčení jako v Paříži“. Několik poslanců se sešlo v sále stavů už v neděli 12. července v sedm hodin večer, ale pro malý počet přítomných a nepřítomnost předsedy se nerokovalo. Ferrières podrobně reprodukuje zasedání 13. července: Mounierovu řeč („Nikdo nezapomene včerejší proslulý výnos, navždy oslavený vyhnanstvím nejctnostnějšího z ministrů!“), Targetovu, Lallyho dlouhou apologii Neckera („Ó, podepsal bych ji svou krví!“), Virieuovu výzvu k obnovení přísahy z 20. června – „přísaha byla pronesena“ –, řeč abbého Grégoira, kterou arcibiskup vienneský pokáral jako „výkřiky války a vraždy z úst služebníka pokoje“, načež „prudké reptání ze všech stran sálu poučilo arcibiskupa, že od Národního shromáždění nelze čekat nic umírněného“. Guillotin přečetl petici pařížských volitelů za obnovení měšťanské gardy. Deputace vedená arcibiskupem vienneským žádala krále o odvolání vojsk; král odpověděl, že „je na mně samém posoudit jejich nutnost“ a že „vaše přítomnost by v Paříži nic nezlepšila“. Shromáždění nato jednomyslně přijalo „ono slavné usnesení, které bylo za daných okolností skutečným vyhlášením války“: Necker a odvolaní ministři „s sebou odnášejí jeho úctu a jeho lítost“; ministři a všichni královi rádci „jsou osobně odpovědní za přítomná neštěstí“; „žádná moc nemá právo vyslovit hanebné slovo bankrot“; Shromáždění zasedá nepřetržitě. Arcibiskup odnesl usnesení králi, který odpověděl, že prozkoumá jeho obsah; „tato rázná usnesení dvůr překvapila, ale nepřiměla ho opustit jeho plán: odložil jeho provedení na zítřek“. Na návrh arcibiskupa vienneského, který se odvolal na svůj věk, byl místopředsedou zvolen La Fayette – „vše bylo domluveno, i arcibiskupova žádost, i muž, na něhož měla volba padnout“. Většina poslanců strávila noc v sále stavů, „méně aby rokovali, než aby se kryli před podniky dvora“.][13]

13. Vydavatelé: arcibiskup vienneský nešel ke králi sám, nýbrž v čele deputace Shromáždění, a to 13. července. Henri Grégoire (1750–1831), farář z Embermesnil, později konstituční biskup v Blois, obhájce práv Židů a černochů; Ferrières mu vyčítá radikalismus „v aféře kolonií a při útěku krále“. Joseph-Ignace Guillotin (1738–1814), lékař, poslanec Paříže (a autor návrhu na humánní popravčí stroj, jemuž dal jméno). Vydavatelé také poznamenávají (v knize třetí), že přičítat volbu Baillyho a La Fayetta (15. července) „revolučnímu plánu“ je nepřesné, „když se oba stále stavěli proti všem lidovým výstřelkům“.

Paříž 13. července

Dvůr se až dosud jevil jako klidný divák pařížských hnutí. Vojska rozložená na Martově poli, v Saint-Denis, v Sèvres, v Saint-Cloud zůstávala nečinná. Řeklo by se, že noví ministři, jisti úspěchem, nechávají povstání běžet a chtějí ospravedlnit nasazení přísných opatření, která byli rozhodnuti použít; pokládali situaci Paříže za účinek přechodné vzpoury; nepochybovali, že se při příchodu vojsk třesoucí se lid rozprchne a zdrcení vůdcové přijdou prosit panovníka o milost. Zatím se zvonilo na poplach ve všech kostelích; krámy byly zavřeny; ulice plné ozbrojených lidí; jedni běhali jako zběsilí od domu k domu a mluvili jen o vraždě, o žhářství, o plenění; druzí pochodovali s bubny, s trubkami a měli v čele vojáky gardového pluku. Část tohoto lidu se odebrala k vězením La Force a Châtelet a propustila vězně; rozlila se pak do různých čtvrtí města a ohlašovala záměr vyplenit paláce velkých pánů a bohatých lidí. Revolucionáři obrátili pozornost lidu na dům lazaristů v ulici Saint-Denis. Říkalo se, že jsou v tomto domě velké sklady mouky. Lid tam běžel, rozbil nábytek, ztýral řeholníky, opil se vínem a likéry, odnesl mouku a dovezl ji do obilní tržnice. Jiná část lidu vyrazila královský sklad nábytku a zmocnila se pík, šavlí, mečů, pušek, které tam byly uloženy. Mouka sebraná v domě lazaristů přiměla lid navštívit všechny pařížské kláštery. Revolucionáři pátrání podporovali; věděli, jak je důležité zajistit zásobování. Bralo se obilí určené k výživě řeholníků. Tato slabá pomoc se stala málo potřebnou. Venkované, využívajíce požáru celních bariér, přivezli velké množství potravin: Paříž se octla v hojnosti.[14]

Stálý výbor pocítil nutnost zavést nějaký pořádek uprostřed nepořádku, který stejně ohrožoval osoby i majetek. Dekretoval, že zůstane shromážděn, aby stále korespondoval s okrsky a vydával rozkazy, které by okolnosti vyžadovaly; a přecházeje k prostředkům, jak udržet lůzu a odrazit útoky dvora, vyzval občany k utvoření měšťanské gardy, schopné zmařit záměry zlomyslných lidí a bdít nad veřejnou bezpečností. Výbor sdělil tato dvě usnesení šedesáti okrskům. Několik ozbrojených měšťanů se přišlo

14. Vydavatelé: Bailly, který od té doby řídil zásobování, tvrdí opak Ferrièrova závěru, že venkované po spálení celních bariér zavezli Paříž potravinami do „hojnosti“. Garde-Meuble (sklad korunního nábytku na dnešním náměstí Svornosti) obsahoval sbírku historických zbraní, odtud „píky a meče“ – mezi nimi i zbroj Jindřicha IV.

hlásit na radnici. Výbor jim dal za velitele pana de La Salle, volitele. Každý okrsek dostal rozkaz postavit setninu měšťanské milice. Občané se hrnuli dát se zapsat; ale většina byla beze zbraní a žádala, aby jim byly dodány. Výbor věděl, že v Invalidovně je značná zásoba zbraní. Blízkost tohoto místa k vojskům tábořícím na Martově poli jej přiměla, aby se ho zmocnil dříve, než je dvůr uvede do stavu obrany. Táhlo se tedy k Invalidovně; a aby se předešlo plenění, připojily se k lidu oddíly francouzské gardy a měšťanské milice. Velitel vyzval pana de Sombreuil, aby vydal děla a zbraně, které byly v paláci: netrpělivý lid už šplhal na zdi, přeskakoval příkopy; pan de Sombreuil, vida nemožnost odolat zuřivému davu a nepozoruje na Martově poli žádný pohyb, který by mu přišel na pomoc, dal otevřít brány. Lid se zmocnil děl, šavlí, mečů, pušek; vrátil se do Palais-Royal, táhna děla a nesa v triumfu ukořistěné zbraně.[15] Děla byla umístěna u vstupů do předměstí, u zámku Tuilerií, na nábřežích, na mostech. Zmocnili se lodi naložené prachem. Pohled na několik vozů mouky, které přijely v téže době, dovršil uklidnění lidu a utvrdil ho v rozhodnutí odrazit silou vojska, která se chystala proti němu vytáhnout. Výbor vyslal četné hlídky s rozkazem zadržovat a odzbrojovat tuláky. Někdo navrhl rozlišovací znamení, podle něhož by se poznali dobří občané. Revolucionáři vztyčili kokardu smíšenou z bílé, modré a červené: byla to livrej vévody Orleánského; a ne bez úmyslu zvolili toto znamení shromáždění frakce, jejíž bázlivá hlava čekala jen na příznivou chvíli, aby se ukázala.[16] Výbor postavil stráže ke všem branám města. Zastavovali se ti, kdo se pokoušeli vyjít, i ti, kdo chtěli vstoupit. Zabavovaly se zbraně, peníze, stříbro. Zástup lidí oddaných dvoru, žen, matek rodin, vyděšených nepořádkem panujícím v Paříži, věřících, že každou chvíli uvidí padnout na provinilé město pomstu panovníka, se snažil zachránit s nejcennějším majetkem: nutili je vrátit se do svých domů jako rukojmí, která bylo důležité uchovat.

15. Ráno 14. července; z Invalidovny bylo odvezeno na 30 000 pušek a 12 děl. Charles-François Virot de Sombreuil (1723–1794), guvernér Invalidovny, popraven 1794. Pierre-Victor, baron de Besenval (1721–1791), velitel v Paříži, se nepokusil zasáhnout, což mu bylo později vyčítáno z obou stran; jeho zatčení a osvobození je předmětem knihy III.

16. Trikolora: obvyklý výklad je, že k pařížským barvám (modrá a červená), přijatým 13. července, připojil La Fayette 17. července královskou bílou. Ferrièrův výklad (modrá, bílá a červená = orleánská livrej) je součástí jeho teorie; není podložen.

14. července: Bastila

Zatím povstání nabývalo každým okamžikem vážnějšího rázu. Měšťanská milice se rychle tvořila: výbor a okrsky se bez oddechu zabývaly prostředky, jak čelit útoku vojsk maršála de Broglie. Výbor chtěl znát stav zásob. Předvolal policejního poručíka. Tento úředník ujistil, že město je zásobeno na čtrnáct dní. Toto ujištění utišilo obavy: příjezd nákladu obilí, určeného vojskům tábořícím na Martově poli, dovršil uklidnění v této důležité věci. Výbor pomýšlel na to, zmocnit se Bastily. Tato pozice poskytovala prostředky napadnout Paříž s výhodou. Lidu se řeklo, že je v Bastile velká zásoba zbraní a střeliva; že je snadné z výše jejích hradeb rozdrtit město; že se neudělalo nic pro bezpečnost Paříže a svobodu občanů, dokud bude Bastila v moci ministrů. Lid se v zástupech odebral na radnici a hlasitě žádal obléhání Bastily. Podnik byl riskantní: výbor, nejistý úspěchem, chtěje svalit na dvůr ohavnost vražedného odporu a ukázat lidu, jak si přeje vyhnout se prolití francouzské krve, vyslal deputaci, kterou pověřil oznámit panu Delaunayovi, guvernérovi Bastily, obavy a přání lidu a přimět jej, aby tuto pevnost odevzdal do rukou města. Pan Delaunay slíbil, že nebude na lid střílet; napsal dokonce farářům od Saint-Paul a Sainte-Marguerite a vyzval je, aby lid uklidnili a přiměli k míru; ale na žádost o vydání Bastily do rukou města odpověděl, že nemůže disponovat místem, které mu svěřil král; že se bude bránit, bude-li napaden. Posádku Bastily tvořily jen dvě setniny invalidů; téhož rána byla posílena oddílem padesáti Švýcarů z pluku Salis. Tušilo se, že by se Pařížané mohli pokusit o útok: přirozená síla místa, nepatrné prostředky Pařížanů k vedení obléhání, snadnost pomoci a obava vyvolat u lidu neklid zabránily panu de Besenval, veliteli pod maršálem de Broglie, poslat tam značnější síly.[17]

Stálý výbor poslal několik oddílů měšťanské milice a setninu francouzské gardy obklíčit Bastilu ze strany brány Saint-Antoine. Dal ihned následovat druhou deputaci, která žádala o rozmluvu s guvernérem a oznamovala, že přináší nové návrhy. Pan Delaunay dal spustit první most. Deputace byla vpuštěna. Lid, mísící se s deputovanými, se vrhl v zástupu na most. Pan

17. Bernard-René Jordan de Launay (1740–1789), guvernér Bastily od r. 1776, se v ní i narodil (jeho otec byl guvernérem). Posádka: 82 invalidů a 32 Švýcarů z pluku Salis-Samade; v pevnosti bylo 7 vězňů. Pluk Salis-Samade byl švýcarský pluk stojící 14. července na Martově poli.

Delaunay se domníval, že jej chtějí překvapit a pod záminkou vyjednávání o míru vniknout do pevnosti. Dal náhle zvednout most a nařídil rozehnat lid střelbou z pušek! V tu chvíli se z lidu zvedá tisíc výkřiků zuřivosti a zrady: útok začíná znovu, přicházejí tři setniny francouzské gardy s dělem, lid je přijímá s jásotem. Obléhání se stává pravidelnějším, první most a celé předsunuté opevnění jsou dobyty bez odporu. Pan Delaunay vztyčuje bílou vlajku, nabízí vydání pevnosti. Řev davu, hřmění děl a mušket brání slyšet guvernérovy návrhy. Útok pokračuje; ale obležení se už nebrání: palba zcela ustává. V posádce vládl nepořádek: nikdo nevelel, nikdo neposlouchal; pan Delaunay běhal od stanoviště k stanovišti, žádal klíč od prachárny, hrozil, že se vyhodí do povětří. Švýcarský důstojník prostrčí otvorem střílny dlouhou tyč, na jejímž konci je připevněn popsaný papír; jeden z obléhatelů položí prkno na parapet, pan Maillard postoupí, vezme papír a podá jej panu Éliemu, důstojníku pluku královny, který velel útoku z této strany.[18] Čtou se tato slova diktovaná zoufalstvím: „Máme dvacet tisíc liber prachu; vyhodíme do povětří posádku a celou čtvrť, nepřijmete-li kapitulaci. – Přijímáme ji, na čest důstojníka," zvolá pan Élie, „spusťte mosty." Spouští se malý most; jistí Hulin, Maillard a Humbert se na něj vrhnou, vstoupí dovnitř pevnosti. Nalézají Švýcary a invalidy seřazené ve dvou řadách, s puškami opřenými o zeď. Hulin, Maillard a Humbert spouštějí velký most: jeden invalida otevírá bránu: lid se řítí do prvního nádvoří, vrhá se na invalidy, vraždí ty, na které narazí! Delaunay, stažený do posledního nádvoří, který se neuměl bránit a neuměl zemřít, čekal s třesením, co bude rozhodnuto o jeho osudu. Hulin a Maillard jej zatýkají. Lid jim ho vyrve z rukou, vleče jej ven z Bastily; jedni ho chytají za vlasy, druzí mu nastavují hroty mečů, snaží se ho probodnout! „Ach, pánové," říká bolestně Delaunay, hledě na Hulina a Maillarda, „ujistili jste mě, že mě neopustíte! Zůstaňte se mnou až na radnici"; a obraceje se k panu Éliemu, který přijal kapitulaci: „To jste mi slíbil?" Ani Hulin, ani Maillard, ani Élie už nebyli s to lid udržet. Zuřivost stále rostla. Delaunaye obklopují, bijí ho do tváře,

18. Stanislas Maillard (1763–1794), soudní posel, „hrdina Bastily", 5. října vůdce pochodu žen (kniha IV), v září 1792 předseda improvizovaného „soudu" v Abbaye; Jacob Job Élie (1746–1825), poddůstojník pluku královny; Pierre-Augustin Hulin (1758–1841), později Napoleonův generál a guvernér Paříže. Původní vydání píše jména „Desolmes-Salibrai" (= de Losme-Salbray) a „Pelport" (= Pelleport); zde jsou uvedena v obvyklé podobě. Vydavatelé odkazují na Paměti Dusaulxovy o dobytí Bastily, vydané v téže sbírce.

bodají ho! Nepřestával křičet: „Přátelé, zabijte mě, zabijte mě rychle, nenechte mě trápit!“ Vztek lidu nebyl ještě ukojen. Oddává se všem výstřelkům, které vnuká pomsta. Konečně ustupuje tisíckrát opakovaným prosbám nešťastného Delaunaye! Vedou ho na schody radnice; tam mu uříznou hlavu, narazí ji na píku; lid nosí ulicemi toto hrůzné znamení svého vítězství!

Pan de Losme-Salbray, major Bastily, byl právě odveden na radnici. Tento ctnostný, lidský muž byl vězni tak milován, jako byl pan Delaunay nenáviděn. Lid jej odnímá strážím: mladý markýz de Pelleport, který během pětiletého vězení zakusil velkorysou péči a soucitnou dobrotu majora, se marně pokouší vyrvat jej zuřivosti lidu. Dosvědčuje majorovu lidskost a mírnost; mluví o závazcích, které k němu má on i všichni vězni zavření v Bastile. Lid nic neposlouchá a hlasitě žádá majorovu smrt. Tento statečný voják, dojat šlechetným činem markýze de Pelleport, mu s hrdinskou chladnokrevností říká: „Mladý muži, co chcete dělat? Zahynete, a mě nezachráníte!“ Vskutku, lid násilně odstrkuje markýze de Pelleport, vraždí majora: jeho krvavá hlava je nasazena na píku a tato druhá trofej je nesena do Palais-Royal! Královský poručík a pobočník majora byli zabiti dříve, než dorazili na náměstí Grève. Lid, ještě žíznivější po krvi po těchto prvních popravách, chce smrt dvaadvaceti invalidů a jedenácti švýcarských vojáků z pluku Salis. Jeden člen výboru jim říká: „Střílel jste na své spoluobčany, zasloužíte oběšení a budete oběšeni na místě!“ Lid tomuto rozsudku tleská, chystá se jej vykonat! Francouzská garda, dojatá osudem svých dávných druhů ve zbrani, žádá o milost pro ně s takovým naléháním, že ani lid, ani výbory se ji neodvažují odmítnout.[19]

Chyběla ještě jedna oběť. Flesselles, prévôt des marchands, spjatý svým úřadem se zájmy dvora, neměl tolik prozíravosti, aby odmítl nebezpečnou čest předsedat výboru radnice: snad si v duchu stavěl lichotivý systém štěstí a vlivu. Je jisté, že Flesselles nejednal v dobré víře; že když zdánlivě přispíval k záměrům výboru a podporoval Pařížany v jejich obranných plánech, tajně se je snažil zmařit. Několik zachycených dopisů vzbudilo pode-

19. Kromě de Launaye byli zabiti major de Losme, pobočník Miray, poručík Person a tři invalidé; ze strany útočníků padlo na sto lidí. Vydavatelé: Baillyho paměti tvrdí opak Ferrièrova naznačení, že výbor udělil milost zajatcům nerad. Hlavy de Launaye a Flessellesa nesené na píkách jsou první z dlouhé řady, kterou Ferrières bude v celé knize zaznamenávat.

zření; dopis nalezený v kapse pana Delaunaye je změnil v jistotu. Flesselles v něm říkal: „Bavím Pařížany kokardami a sliby; vydržte do večera, dostanete posily.“ Při pohledu na tento přesvědčivý důkaz zrady Flesselles koktá několik slov. „Vyjděte,“ říká mu jeden člen výboru, „jste zrádce!“ Byl to rozsudek smrti! Flesselles sestupuje po schodech. Jakýsi muž ho zastaví, namíří na něj pistoli a řekne: „Dál nepůjdeš!“ Flesselles vrávorá, padá; lid se na něho vrhá, probodává ho tisíci ranami: jeho hlava, nasazená na píku, jde znovu potěšit po krvi lačné oko štamgastů Palais-Royal![20]

Dopis pana de Flesselles ohlašoval útok. Výbor posílá oddíly milice obsadit stanoviště, která by jej mohla podpořit. Společné nebezpečí sjednocuje všechny duchy, soustřeďuje všechny zájmy. Muži, ženy, děti, kněží, řeholníci pracují se stejným zápalem na obraně. Jedni kopou široké příkopy, druzí stavějí barikády; vytrhává se dláždění; ženy je nosí na střechy domů a dělají si z něho strašnou zbraň proti nepřátelským vojákům, kteří by se pokusili vniknout do města. Zámečníci vyrábějí dlouhé píky, klempíři lijí kulky a olověné pruty. Na věže se staví hlídky s úkolem dát poplach při přiblížení vojsk. Paříž se podobá nesmírné dílně, hrozivému táboru, kde se každý, zaměstnán přípravou k boji, ale pln důvěry a odvahy, zdá útoku nepřítele méně obávat než jej netrpělivě očekávat a přát si ho. Po těchto opatřeních výbor, dbalý zachovat jednotu panující mezi Národním shromážděním a městem Paříží a cítě nutnost jednat ve shodě, jmenoval dva vyslance, které pověřil zpravit Shromáždění o stavu věcí. Tito dva vyslanci po dlouhém vylíčení obléhání Bastily sdělili Shromáždění usnesení stálého výboru, podle něhož bude výbor udržovat s Národním shromážděním každodenní korespondenci a snažně je prosí, aby ve své moudrosti co nejrychleji uvážilo prostředky, jak uchránit Paříž hrůz občanské války. Pan de La Fayette odpověděl, že Národní shromáždění, proniknuté veřejnými neštěstími, se ve dne v noci nepřestává zabývat prostředky, jak jim předejít; že v této chvíli je jeho předseda v čele početné deputace u krále a přednáší mu nejnaléhavější žádosti o vzdálení vojsk.

20. Flesselles byl zastřelen neznámým mužem u vchodu na radnici kolem 17. hodiny; dopis „bavím Pařížany kokardami“ je součástí legendy a jeho pravost nebyla nikdy prokázána. Historicky mu bylo vyčítáno, že ráno 14. července poslal lid pro zbraně k lazaristům a do Arzenálu, kde nic nebylo.

Noc ve Versailles

Dvůr byl rozhodnut jednat téže noci. Pluky Royal-Allemand a Royal-Étranger dostaly rozkaz chopit se zbraní. Husaři se přesunuli na zámecké náměstí; tělesná garda obsadila nádvoří. K těmto hrozivým přípravám dvůr připojil slavnostní ráz, který za daných okolností přidával k ukrutnosti urážku. Hrabě d'Artois, Polignacové, Mesdames, Madame a hraběnka d'Artois se odebrali na terasu oranžerie. Dala se hrát hudba obou pluků. Vojáci, jimž nebylo šetřeno víno, uspořádali tance: drzá a hrubá radost propukala ze všech stran: tlupa žen, dvořanů, lidí zaprodaných despotismu pozorovala tuto podivnou podívanou spokojeným okem a oživovala ji potleskem. Taková byla lehkomyslnost, či spíše nemravnost těch lidí, že jisti si, jak věřili, úspěchem, oddávali se urážlivému triumfu. Národní shromáždění nabízelo zcela jiný pohled: majestátní klid, pevné držení, moudrá a klidná činnost, vše ohlašovalo velké zájmy, jimiž se zabývalo, a nebezpečí věci veřejné. Nebyla to neznalost záměrů dvora. Shromáždění vědělo, že v samém okamžiku útoku na Paříž měly pluky Royal-Étranger a husaři obklíčit sál stavů, odvést poslance, které jejich horlivost a vlastenectví určily za oběti, a v případě odporu užít síly. Vědělo, že král má nazítří přijít vynutit přijetí prohlášení z 23. června a rozpustit Shromáždění; že už bylo více než čtyřicet tisíc výtisků tohoto prohlášení rozesláno intendantům a subdelegátům s rozkazem je vyhlásit a vyvěsit po celém království. Ale Shromáždění bylo rozhodnuto vystavit se největšímu násilí, spíše než svolit k tomuto nezákonnému aktu a zradit tak důvěru národa obětováním práv lidu své vlastní bezpečnosti. Shromáždění však nebylo bez prostředků. Sebemenší podnik proti němu by se byl stal znamením k masakru, který mohl zachvátit i samého krále a celou královskou rodinu. Početný lid, v ponurém a divokém tichu sklíčenosti hotové změnit se v zuřivost, obklopoval sál stavů; zneklidněn pohyby, které kolem sebe pozoroval, bloudil sem a tam a čekal jen na slovo, aby se vrhl do všech krajností zoufalství.

O tom, co se dělo v Paříži, se vědělo jen zmateně. Kurýři měli velké potíže dostat se do Versailles. Stanoviště v Sèvres a v Saint-Cloud, střežená dvěma pluky, přerušovala spojení. Přesto čas od času dorazil nějaký kurýr, který dříve, než byl uveden do Shromáždění, ukojil netrpělivou zvědavost lidu. Shromáždění přijímalo vše, poslouchalo vše, posílalo králi deputaci

za deputací. Tyto deputace, složené z padesáti členů, procházely v tichosti dlouhý prostor oddělující sál stavů od zámku; lid se před nimi uctivě rozestupoval. Vážné, ba přísné vzezření poslanců ukazovalo neochvějnou odvahu Shromáždění. Když dorazily ke stanovištím obsazeným husary a tělesnou gardou, s námahou pronikaly četnými eskadronami, které pokrývaly náměstí d'Armes a zámecká nádvoří. Uváděli je ke králi, a při návratu jejich pohledy a zarmoucené držení ohlašovaly lidu, že ničeho nedosáhli. Druhá deputace byla pověřena přinést králi protokol o obléhání Bastily a usnesení stálého výboru. Bylo navrženo předvolat ministry k závoře a uplatnit proti nim onu hroznou odpovědnost vyslovenou včera. „Potřebujeme hlavy," zvolal hrabě de Mirabeau, „ať se předvolá maršál de Broglie!" Druhá deputace se chystala vyrazit, když se arcibiskup vienneský vrátil v čele první deputace a sdělil Shromáždění královu odpověď: král prý se bez ustání zabýval opatřeními k obnovení klidu v Paříži; nařídil prévôtovi des marchands a městským úředníkům, aby se k němu dostavili a dohodli s ním potřebná opatření; zpraven o utvoření měšťanské gardy, dal generálním důstojníkům rozkaz postavit se do jejího čela; a nařídil též, aby se vojska z Martova pole vzdálila od Paříže. Tato odpověď prozrazovala nejistotu dvora a to, jak byl ochoten ustoupit. Shromáždění, rozhodnuto využít své výhody, hlasitě žádalo, aby druhá deputace odešla. Byla ihned přijata. „Pánové," řekl král, „drásáte mi srdce čím dál více vyprávěním o neštěstích Paříže. Není možné věřit, že by jejich příčinou byly rozkazy dané vojskům. Znáte odpověď, kterou jsem dal vaší první deputaci, nemám k ní co dodat." Pánové d'Ormesson a Duport, kteří právě dorazili z Paříže, potvrdili dobytí Bastily a smrt pánů de Flesselles a Delaunay. Několik poslanců chtělo, aby se ke králi vyslala třetí deputace a naléhalo se na úplné vzdálení vojsk: „Ne," odpověděl Clermont-Tonnerre, „nechme jim noc na rozmyšlenou; králové stejně jako ostatní lidé musí kupovat zkušenost." Pan de La Fayette upozornil, že je naléhavé propustit vyslance výboru: byli uvedeni do sálu. Pan de La Fayette jim řekl, že Národní shromáždění, hluboce zasažené neštěstími, která až příliš předvídalo, nepřestává žádat krále o úplný odchod vojsk mimořádně shromážděných v hlavním městě a v okolí; že v té věci vyslalo ke králi dvě deputace; že sděluje volitelům obě odpovědi, které dostalo; že zítra obnoví tytéž kroky a učiní je, bude-li možno, ještě naléhavějšími; že je bude opakovat a podnikat nové pokusy, do-

kud nedosáhnou úspěchu, který má právo očekávat od spravedlnosti své žádosti a od srdce krále, nebudou-li jeho hnutí zadržovat cizí vlivy.[21]

Byla to chvíle zasadit rozhodující úder a povýšit podle plánu revolucionářů vévodu Orleánského na místo generálního místodržitele království. Bylo domluveno, že v samém okamžiku oznámení dobytí Bastily se vévoda dostaví ke dveřím rady, dá se uvést; že tam, líče s důrazem zoufalý stav věcí, nabídne své prostřednictví s poznámkou, že k úspěchu tohoto důležitého jednání potřebuje titul a autoritu generálního místodržitele; bez toho že nemůže nic podniknout. Vévoda, místo aby se řídil instrukcemi, když došel ke dveřím rady, neodvážil se vstoupit. Vyčkal její konec; a stále veden svými malomyslnými strachy, omezil se na to, že požádal krále o dovolení odejít do Anglie, kdyby události vzaly nepříznivý obrat.[22]

15. července: král ve Shromáždění

Zasedání bylo zahájeno nazítří v osm hodin. Několik poslanců četlo návrhy adresy. Vznětlivý Mirabeau náhle vstal, přerušil tu dlouhou řadu bezvýznamných frází a zvolal: „Pane předsedo, řekněte králi, že cizí hordy, jimiž jsme obklíčeni, přijaly včera návštěvu princů a princezen, oblíbenců a oblíbenkyň, i jejich laskání, i jejich povzbuzování, i jejich dary. Řekněte mu, že celou noc tito cizí pochopové, přecpaní vínem a zlatem, předpovídali ve svých bezbožných zpěvech zotročení Francie a že jejich hrubá přání vzývala zničení Národního shromáždění. Řekněte mu, že v jeho vlastním paláci dvořané mísili své tance se zvukem této barbarské hudby a že to byla předehra bartolomějské noci! Řekněte mu, že onen Jindřich, jehož památce žehná vesmír, ten z jeho předků, jehož si předstíral brát za vzor, posílal potraviny do vzbouřené Paříže, kterou osobně obléhal; a že jeho divo-

21. Deputace 14. července večer; Ferrières spojuje odpovědi krále z 14. a 15. července. Louis-François de Paule Lefèvre d'Ormesson a Adrien Duport (1759–1798), rada parlamentu, oba poslanci šlechty Paříže.

22. Vévodova žádost o dovolení odjet do Anglie je doložena (odmítnuta); zbytek je Ferrièrova rekonstrukce „plánu“, který nikdy nebyl prokázán.

cí rádci vracejí mouku, kterou obchod přiváží do hladové a věrné Paříže.“[23]

Deputace odcházela, když vévoda de Liancourt oznámil, že se král odebere do Shromáždění. Noc uplynula v zámku v rozrušení a nejistotě. Rady se množily. Ministři naléhali, aby se dala do pohybu vojska; ale kromě neblahých následků, které mohl tento násilný prostředek přinést a jehož úspěch byl velmi nejistý, Ludvík XVI. se vzpíral opatření schopnému způsobit prolití francouzské krve. Vévoda de Liancourt využil snadného přístupu ke králi, který mu dával jeho úřad; zachytil okamžik, kdy Ludvík XVI., sám, ponechán sobě, smutně přemítal o různých řešeních, která mu navrhovali. Vévoda de Liancourt mu upřímně vylíčil poplašný stav Paříže; ukázal mu vliv hlavního města, pokroky veřejného ducha, malou spolehlivost poslušnosti a věrnosti vojsk, nebezpečí, jež hrozí králi i královské rodině, bude-li se tvrdošíjně řídit zrádnými radami ministrů; a obraceje se k hraběti d'Artois, který právě vstoupil s Monsieurem: „Princi, vaše hlava je proskribována! Četl jsem plakát s touto strašnou proskripcí!“ Monsieur vévodu de Liancourt důrazně podpořil. Ludvík XVI., rozhodnut těmito úvahami a ještě více vlastním srdcem, svolil přijít do Shromáždění.[24]

Oznámení králova příchodu vyvolalo různé účinky podle zájmů jednotlivých stran. Nejprve všeobecné hnutí překvapení; tento první dojem ustoupil pocitům rozdělenějším a promyšlenějším. Lidé dobré vůle, uklidněni ve svých obavách, se oddali pohnutí lásky a vděčnosti ke králi. Orleánisté, nehybní a němí, byli zasaženi tupým úžasem. Orléans, Sieyès a Latouche, stažení do jednoho kouta sálu, jako by si navzájem vyčítali, že tento krok nepředvídali a nepředešli jej rozhodným podnikem. Jejich živý rozhovor, změněné rysy, jejich pohledy a gesta líčily jejich lítost i nerozhodnost. Poslanci, kteří lpěli na starém režimu a tajně podporovali záměry dvora, pobouření ústupností, kterou nazývali slabostí, s bolestí poznali, že je král

23. 15. července ráno; Mirabeauova řeč je autentická (s drobnými odchylkami). „Jindřich“ = Jindřich IV., který při obléhání Paříže 1590 nechal propouštět potraviny obleženým – oblíbený topos roku 1789.

24. François-Alexandre-Frédéric de La Rochefoucauld, vévoda de Liancourt (1747–1827), velmistr šatny (*grand maître de la garde-robe*), měl tedy přístup do králova soukromí; z jeho rozhovoru s králem v noci ze 14. na 15. července pochází proslulý dialog: „C'est une révolte? – Non, Sire, c'est une révolution.“ Ferrières o něm nemluví; podává jinou verzi téže noci s varováním hraběti d'Artois.

opouští. Několik členů obcí, jejichž pýcha a žárlivost nebyly uspokojeny ani tímto skvělým triumfem, vypadalo rozmrzele, že nemohou dohnat ponížení trůnu dále. Rokovalo se, jak přijmout krále, a vážně se přetřásala otázka, zda bude poslancům dovoleno projevit francouzským zvoláním *Ať žije král* pohnutí, jímž je pronikal upřímný a dobrý krok panovníka. Několik poslanců se stavělo proti každému projevu souhlasu. Biskup z Chartres citoval větu z kázání pana de Beauvais, biskupa ze Senez: „Mlčení národů je poučením králů.“ Během této rozpravy vstoupil Ludvík XVI., bez stráží, doprovázen Monsieurem a hrabětem d'Artois. Četní diváci, i sami poslanci, zapomínajíce na chladné výpočty ješitnosti, strženi živým a vrozeným citem lásky ke svým králům, tehdy ještě nevyhaslým v srdci Francouzů, naplnili klenby sálu tisíckrát opakovaným voláním *ať žije král*.

Ludvík XVI. stoje řekl: „Pánové, shromáždil jsem vás, abych se s vámi radil o nejdůležitějších záležitostech státu; není naléhavější a mé srdce neraní bolestněji než strašné nepořádky, které vládnou v hlavním městě! Hlava národa přichází s důvěrou doprostřed jeho zástupců, aby jim projevila svou bolest a vyzvala je k nalezení prostředků, jak obnovit pořádek a klid. Vím, že byly vzbuzeny nespravedlivé předsudky; vím, že se někdo odvážil rozhlásit, že vaše osoby nejsou v bezpečí. Bylo by tedy nutné uklidňovat vás stran tak provinilých řečí, předem vyvrácených mou známou povahou? Nuže, jsem to já, kdo se svěřuje vám! Pomozte mi za těchto nešťastných okolností zajistit spásu státu; očekávám to od Národního shromáždění. Horlivost zástupců mého lidu, sjednocených pro společnou spásu, je mi toho jistou zárukou; a spoléhaje na lásku a věrnost svých poddaných, dal jsem vojskům rozkaz vzdálit se od Paříže a Versailles. Zmocňuji vás a vyzývám vás, abyste mé úmysly oznámili hlavnímu městu.“ Tato řeč byla vyslechnuta uprostřed jásotu a volání ať žije král. Arcibiskup vienneský odpověděl, že Shromáždění „předpokládá, že nejde jen o vzdálení do jisté dálky, ale o návrat do posádek, z nichž vojska vyšla“, prosil o obnovení volného spojení mezi Paříží a Versailles, o svolení k deputaci do Paříže a obnovil představení stran „změn, které nastaly ve složení vaší rady“. Ludvík XVI. odpověděl, že pokud jde o deputaci Národního shromáždění do Paříže, jsou jeho úmysly a přání známy; že nikdy neodmítne komunikovat s Národním shromážděním, kdykoli to uzná za nutné. Toto tak pozitivní

ujištění rozptýlilo nedůvěru: celé Shromáždění vstalo jako jeden muž a vyšlo, aby krále doprovodilo.

Nesmírný zástup lidu čekal s neklidem, jaký bude výsledek tohoto neočekávaného kroku. Když lid spatřil Ludvíka XVI. uprostřed poslanců, propuklo nadšení ze všech stran; vzduch se rozléhal voláním ať žije král! Občané a poslanci, smíšeni bez rozdílu stavů, obklopovali Ludvíka XVI. a žehnali tomuto šťastnému spojení krále s jeho lidem, tak vytouženému, jedinému schopnému předejít zlu, které hrozilo Francii. Ludvík XVI. šel pěšky mezi Monsieurem a hrabětem d'Artois; jeho chůzi zpomaloval dav, který se tlačil na jeho cestě. Všeobecné blouznění nahradilo onen ponurý výraz, ono chmurné ticho, které den předtím ohlašovalo děsivou krizi zoufalství. Tělesná garda, Švýcaři, francouzská garda, seřazení v bojovém šiku na náměstí d'Armes, sdíleli všeobecné opojení. Prapory vlající ve vzduchu, víření bubnů, trub, kotlů, živý a oduševnělý zpěv fanfár, vojenských pochodů, volání ať žije král, ať žije národ dávaly tomuto pokojnému vstupu panovníka, lidu a poslanců podobu národního triumfu!

Královna nebyla bez obav o úspěch kroku, k němuž ji jen nutnost okolností donutila svolit. Když hluk tisíckrát opakovaného volání ať žije král rozptýlil její obavy, vyšla na velký balkon, držíc dauphina v náručí a malou Madame za ruku. Její dojaté pohledy se obracely střídavě k synovi a k davu rozlitému v aleji a na nádvořích zámku. Madame, hraběnka d'Artois, Madame Élisabeth, Mesdames, tety krále, zaujímaly obě strany balkonu. Ve tvářích bylo ještě vidět zbytek přemáhání smíšeného s radostí z tohoto šťastného souladu. Zatímco se každý oddává úvahám, které se v zástupech rodí z tak nové podívané, hrabě de Séran, vychovatel dětí hraběte d'Artois, přivádí vévody d'Angoulême a de Berry. Přistupují ke královně, líbají jí ruku; královna je objímá a naklání k nim syna s hlubokým citem tohoto velikého dne: oba mladí princové, nepronikajíce do královniny skryté myšlenky, poslouchajíce jen naivní citlivost svého věku, tisknou dauphina k srdci a několikrát ho objímají. Malá Madame podléhá pohnutí, které v ní vzbuzuje tento dojemný obraz; prostrkuje hlavu pod paži své maminky a připojuje své dětské laskání k laskání obou princů, svých bratranců. Rozkošný obraz, který by mé pero marně usilovalo vylíčit, ale jehož všechen půvab mé srdce pocítilo a na který nikdy nezapomenu! Když král do-

razil doprostřed této dojemné scény, tisíc výkřiků lásky jej volalo na balkon; objevil se tam a slyšel žehnání lidu: lichotivá odměna za oběti, které právě přinesl národu.[25]

25. Louis-Antoine, vévoda d'Angoulême (nar. 1775) a Charles-Ferdinand, vévoda de Berry (nar. 1778), synové hraběte d'Artois; Berry byl zavražděn r. 1820, tedy rok před vydáním této knihy – dobový čtenář vnímal scénu s dauphinem (který zemřel v Templu 1795) a Berrym jako dvojnásob tragickou. Madame Élisabeth, sestra krále (popravena 1794).

IV. Kniha třetí (16. července – konec září 1789)

[Obsah podle původního vydání: Povolání Neckera a vyhnaných ministrů zpět, 16. července 1789. – Nazítří se Ludvík XVI. odebírá do Paříže na radnici. – Hrabě d'Artois a jeho děti opouštějí království. – Smrt Foulona a Berthiera, 22. července. – Plenění, požáry. – Neckerův příjezd, 28. července. – Jeho vjezd do Paříže. – Všeobecné povstání. – Utváření municipalit. – Dekrety ze 4. srpna. – Shromáždění zřizuje výbory. – Pád staré vlády. – První zpráva ústavního výboru. – Prudké debaty.]

Deputace do Paříže a Lallyho věnec

Poslanci určení, aby přinesli do Paříže zprávu o odvolání vojsk, odjeli za jásotu obyvatel Versailles. Když dorazili na náměstí Ludvíka XV., doprovodil je početný průvod až na radnici. Volání ať žije národ, ať žijí poslanci se zvedalo ze všech stran. Lid slavil svůj triumf, a slavil jej s nadšením. Náměstí Grève bylo pokryto množstvím občanů, jedněch ozbrojených, druhých beze zbraní, ale všech stejně dychtivých spatřit poslance: každý chtěl slyšet slova míru, která přinášeli. Markýz de La Fayette oznámil, že král přišel doprostřed zástupců národa bez stráží, doprovázen Monsieurem a hrabětem d'Artois. Přečetl královu řeč; mluvil o projevech lásky a citu, které zástupci národa dali panovníkovi, když ho všichni společně doprovodili zpět do zámku. Lid odpověděl panu de La Fayette voláním ať žije král a Národní shromáždění. Lally-Tolendal se pak obrátil k volitelům a k davu, který naplňoval radnici: „Pánové, přinášíme vám mír od krále a od Národního shromáždění. Jste velkodušní, jste Francouzi, milujete své ženy, své děti, svou vlast. Už není špatných občanů. Vše je klidné, vše je pokojné. Obdivovali jsme pořádek vaší policie, vašich rozdělování, plán vaší obrany. Nyní se musí znovu zrodit mír… Není-liž pravda, že byste nechtěli krvavými sváry rozsápat vše, co milujete? Není-liž pravda, že už nebude proskripcí? Jedině zákon má rozhodovat…“ Všichni volají: „Ano, mír, žádné proskripce!“ Nadšení se stává všeobecným; Lallyho obklopují; občané mu podávají věnec z květin, kladou mu jej přes jeho odpor na hlavu; nesou ho

k oknům radnice: lid potvrzuje novým potleskem tento čestný triumf mírné a laskavé citlivosti nad nenávistí, kterou se snaží udržovat ukrutní buřiči.[1]

Zbývaly dva důležité body, o nichž rozhodli revolucionáři: povolání Neckera zpět, jmenování Baillyho starostou a La Fayetta generálním velitelem pařížské milice. Jedině tato opatření mohla zajistit výhody, které Shromáždění právě vydobylo na dvoru. Revolucionáři neměli potíže dosáhnout, čeho si přáli: lid, poslušný hlasu, který ho vedl, hlasitě žádal Neckerův návrat. Bailly byl prohlášen starostou a La Fayette jmenován velitelem pařížské milice jednomyslnými hlasy všech občanů.[2]

[Shromáždění mezitím „s tvrdošíjnou vytrvalostí“ naléhalo na propuštění ministrů; když se sepisovala adresa králi (navrhl ji Mirabeau), král vzkázal, že ministři podali demisi. Ve Shromáždění se pak 16. července vedl spor o právo poslanců ovlivňovat výběr ministrů: Mirabeau, Barnave, Le Chapelier hájili „pozitivní právo Shromáždění působit na složení ministerstva“; Mounier, Lally, Clermont-Tonnerre namítali, že Shromáždění může povolání Neckera doporučit, ale nemá právo je žádat: „Nezávislost výkonné moci je štěstím lidu.“ Zvítězili Mirabeau a Barnave. Král však deputaci předešel a vzkázal, že Neckera povolává zpět; Shromáždění se k němu připojilo listem, který sepsal Lally. Většina šlechty prohlášením vévody de Mortemart oznámila, že se od té chvíle bude účastnit hlasování. Parlament, „který zůstal během nepokojů hlavního města pasivní“, poslal Shromáždění usnesení pouhým dopisem prvního předsedy – „všeobecný výkřik nesouhlasu se zvedl při čtení tohoto dopisu“ a Le Peletier de Saint-Fargeau se za svůj sbor omluvil.]

1. Deputace Shromáždění do Paříže 15. července odpoledne (datum 16. července v záhlaví knihy se týká povolání Neckera zpět). Vydavatelé odkazují na text Lallyho řeči v dějinách Bertranda de Molleville; věnec pro Lallyho je doložen i u Baillyho.

2. Vydavatelé: „Zdá se málo přesné přičítat revolučnímu plánu jmenování pánů de La Fayette a Bailly, kteří se stále ukazovali proti všem lidovým výstřelkům a všem hnutím odporujícím zákonům. Oddanost Baillyho osobě Ludvíka XVI. byla známa.“ K adrese králi vydavatelé dodávají: „Zasedání 16. července. Byl to Mirabeau, kdo podal návrh a předložil projekt adresy.“ Bailly byl prohlášen starostou a La Fayette velitelem národní gardy aklamací volitelů 15. července večer.

17. července: „Lid dobývá svého krále“

Ludvík XVI., oznamuje povolání Neckera, sdělil Shromáždění rozhodnutí odebrat se nazítří do Paříže. Toto náhlé rozhodnutí bylo plodem intrik agentů revoluce; chtěli, aby Ludvík XVI. schválil vše, co se stalo, a veřejným přiznáním posvětil novou formu vlády, kterou právě dali hlavnímu městu a kterou brzy rozšíří na celou Francii. Ludvíku XVI. řekli, že jedině tento krok je s to vrátit do Paříže klid tím, že rozptýlí nedůvěru v upřímnost jeho úmyslů. Cesta rozšířila v zámku poplach. Báli se, že Pařížané budou chtít krále zadržet; báli se ještě více: nějaký zločinec, člověk zaprodaný buřičským záměrům, mohl spáchat nejohavnější atentát. Tyto úvahy Ludvíkem XVI. nepohnuly; statečně se podrobil velitelské nutnosti, a přijav nabídku početné deputace Shromáždění, odjel obklopen novou měšťanskou milicí Versailles, narychlo sestavenou, vyzbrojenou špatnými puškami: většina těch, kdo ji tvořili, oblečená v hadrech, vypadala spíše jako tlupa tuláků sebraných k plenění než jako doprovod krále velikého národa. Alej do Paříže byla plná diváků; všichni v zamyšleném tichu, s různými city hleděli, jak Ludvík XVI. přechází: tento krok nejmocnějšího panovníka Evropy vnukal smutné úvahy o malé stálosti člověka a jeho velikosti. Ludvík XVI. měl ve svém kočáře vévody de Villeroy a de Villequier. Na jeho tváři byl vidět otisk neklidu a zármutku. Projevy účasti, jichž se mu dostalo od poslanců a obyvatel Versailles, tento chmurný smutek trochu rozptýlily.

Tělesná garda se odebrala pěšky k bariéře Passy s úmyslem tvořit králův průvod; byla zadržena u bran města: jen čtyři dostali dovolení vstoupit. Bailly v čele městské rady předložil králi klíče Paříže s touto zvláštní větou: „Jsou to tytéž klíče, které byly předloženy Jindřichu IV.: on přišel dobýt svůj lid; dnes je to lid, kdo dobývá svého krále!“[3] Vskutku, vše ohlašovalo vítězství. Sto padesát tisíc mužů, ozbrojených kosami, motykami, píkami, puškami, nabízelo pohled zároveň majestátní a strašný! Tato početná milice ve čtyřech řadách lemovala ulice od Passy až k radnici. Děla namí-

3. Vydavatelé odkazují na Baillyho paměti, kde je uveden text řeči i okolnost, jež mu větu vnukla (v radničním sále visel obraz Jindřicha IV. přijímajícího klíče Paříže r. 1594). Cesta krále do Paříže: pátek 17. července 1789; kokarda, kterou Bailly podal, byla podle většiny pramenů modro-červená (barvy Paříže), teprve král s ní v klobouku „spojil“ bílou.

řená na všech mostech a u vstupů do ulic, jimiž měl Ludvík XVI. projít, jako by říkala: Je to veliký zajatec, a ne král, kdo přichází do svého hlavního města a doprostřed svých poddaných! Nesmírný lid, podobný rozbouřenému moři, které se na povrchu tiší, ale v hloubce temně hučí, dával tomuto obrovskému a impozantnímu obrazu smuteční odstín. Všechny tváře byly chmurné, všechny pohledy ledové, všechna srdce uzavřená starobylým citům Francouzů k jejich králi. Kočár jel uprostřed početného oddílu jízdy a pěších lidí. Francouzská garda se svými děly v čele kolony; zmatený hluk mušket, tisíckrát opakovaného volání ať žije národ; a na krále urážlivé mlčení: všude ponižující pýcha triumfu.

Ludvík XVI. vystoupil na radnici; píky a zbraně, zkřížené nad jeho hlavou, tvořily ocelovou klenbu, jíž musel projít. Posadili ho na trůn vztyčený ve velkém sále; z očí mu vytekly slzy; chtěl promluvit, bezděčné sevření mu vzalo řeč; nedokázal vyslovit než tato slova: „Můj lid musí vždy počítat s mou láskou!“ Bailly předložil Ludvíku XVI. národní kokardu; Ludvík XVI. ji vzal, dal si ji na klobouk; objevil se v okně radnice: tento akt blahosklonnosti vyvolal četný potlesk. Ludvík XVI. potvrdil jmenování Baillyho a La Fayetta a vyšel. Pařížská milice, opouštějíc svůj hrozivý aparát, obrátila zbraně na znamení míru; týž průvod doprovodil Ludvíka XVI. až k bariéře Passy: našel tam tělesnou gardu, která ho odvezla do Versailles.

Zatímco Ludvík XVI. ustupoval přáním, nebo spíše rozkazům obyvatel Paříže, hrabě d'Artois, jeho dvě děti, princové de Condé, de Conti, de Lambesc, maršál de Broglie, strážce pečeti Barentin, pánové de Villedeuil, de La Vauguyon se vzdalovali z Versailles a chystali se opustit království. Nenávist lidu byla proti nim příliš silně vyslovena, než aby neměli všeho se obávat od jeho zuřivosti. Strašný příklad Flessellesův a Delaunayův jim vnukal oprávněný děs. Hrabě d'Artois byl tím, koho měli spiklenci největší zájem vzdálit. Tento princ, stvořený svou laskavou povahou a skvělými vlastnostmi k tomu, aby shromáždil dobré Francouze kolem krále a monarchie, jim naháněl živé obavy; podařilo se jim, vnukajíce mu falešné hrůzy, přimět ho k opuštění království a ukázat celé Francii tímto rozhodným krokem, že je nepřítelem revoluce: vyhradili si, že této představy, kterou dove-

dou s pomocí několika pomluv udržovat mezi lidem, využijí, až přijde čas. [4]

Foulon a Berthier

Všeobecný pocit neklidu však Paříž dále zmítal; tajný strach se zmocnil duchů. Pařížané, užaslí nad svými úspěchy, věřili, že slabost dvora je jen zdánlivá a skrývá zdroje, jichž si nevšimli. Spiklenci se snažili obavy lidu udržovat: bylo třeba ho stále jitřit, aby byl vždy hotov sloužit jejich záměrům. Říkali, že králův slib vzdálit vojska od hlavního města se neplní; dva nové pluky prý dorazily téže noci do Saint-Denis; zadržely se tam zásoby mouky určené pro Paříž; uniformy francouzské gardy byly tajně odvezeny ze skladů; dvanáct set nassavských husarů vniklo do města s úmyslem je překvapit; skladovala se mouka pro tábor v Saint-Denis; vojáci trhali kolemjdoucím národní kokardu a nabíjeli jí pušky; byl spatřen princ de Vaudémont, jak přemýšlí o plánu útoku. Tyto směšné pověsti, šířené s afektací, rušily klid Pařížanů. Trýzněni obavami, obklopeni podezřeními, viděli všude tajné agenty dvora. Kurýr, neznámá tvář vyvolávaly náhlé rozrušení. Došlo to tak daleko, že dělníkům zaměstnaným bouráním Bastily namluvili, že chléb a víno, které se jim rozdávaly, jsou otrávené; odmítli je jíst. Aby se tato nesmyslná hloupost rozptýlila, musel se pan Comperot, volitel, odebrat do Bastily a před nimi pít a jíst z téhož chleba a téhož vína. Lid se vydal k opatství Montmartre; byly tam prý veliké hromady zbraní. Farář od Saint-Eustache a několik volitelů vstoupili dovnitř kláštera: provedli tam nejdůkladnější prohlídky; nenašli tam ani zbraně, ani děla. Jejich zpráva obavy lidu pro tu chvíli uklidnila; ale brzy se obnovily pod stejně malichernými záminkami.

Přišla zpráva, že pan Berthier, intendant Paříže, byl právě zatčen v Compiègne; lid mu přičítal nadměrnou drahotu obilí; tvrdil dokonce, že pan Berthier dal na několika místech své generality pokosit obilí nezralé, aby uspíšil hladomor zničením naděje na hojnou úrodu: nesmyslné obvinění,

4. První emigrace (noc 16.–17. července): hrabě d'Artois s rodinou (do Turína ke králi sardinskému, svému tchánovi), Condé, Conti, Enghien, Polignacové, Broglie, Breteuil, Barentin, Vaudreuil. Vydavatelé doplňují, že vévodkyně de Polignac opustila Francii také; z královské rodiny zůstali u krále Monsieur, Madame Élisabeth, královna a děti. Ferrièrova teze, že hraběte d'Artois k odjezdu „přiměli spiklenci falešnými hrůzami“, je bezdůvodná; odjezd nařídil sám král.

ale právě proto vhodnější k tomu, aby je lid přijal. Zároveň se dověděli, že do Paříže vedou pana Foulona. Tento muž, který nebyl neznalý nenávisti, kterou k němu lid choval, dal rozšířit zprávu o své smrti; doufal, že s pomocí této nevinné lsti snáze opustí království. Jeho vlastní sluhové jej zradili a prozradili místo jeho úkrytu. Nesmírné jmění, získané v obilním monopolu, v podnikání s pící a proviantem, učinilo Foulona odporným: jeden z těch výroků, které se přičítají všem tvrdým lidem pověřeným hroznou správou zásobování a který žádný z nich nepronesl, vystupňoval nenávist lidu v zuřivost. Tvrdilo se, že Foulon v době největší drahoty chleba řekl, že lid může jíst trávu, když z ní žijí jeho koně.[5]

Foulon pěšky, s otepí sena na zádech, s věncem bodláčí kolem krku, prošel Paříží, následován nesmírným davem, který ho zahrnoval výčitkami a urážkami. Podařilo se ho dovést až na radnici: množství lidu naplňovalo náměstí Grève a hlasitě žádalo, aby mu byl Foulon vydán. Výbor vynaložil několik slabých pokusů vyrvat Foulona zuřivosti lidu: Bailly se ukázal; křik zdvojnásobil: lid chtěl svou kořist; chtěl ji ještě teplou.[6] Foulon slyšel řev smrti, který vyrážela tato nespoutaná tlupa, a nezdál se tím pohnut. Jeden z jeho strážců, dojat soucitem a zaražen touto jistotou, mu řekl: „Jste klidný, pane; jste jistě nevinen?“ – „Jen zločin,“ odpověděl Foulon, „se může zaleknout.“ La Fayette oznamuje lidu, že Foulona odvedou do vězení opatství Saint-Germain; že mu udělají proces; že je podstatné vyzískat od něho důležitá objasnění. Lid se při tomto oznámení vrhá do radnice, vyrve Foulona z rukou volitelů, vleče ho k lucerně a věší ho na ni. Provaz se přetrhne; Foulon padá na kolena, prosí lid o soucit, ale lid nemá soucitu. Tisíc paží spěchá provaz spravit; Foulona znovu věší na lucernu. Provaz se trhá podruhé; několik osob podává šavle, aby zkrátily muka tohoto nešťastníka. Lid je s pocitem rozkoše prodlužuje více než čtvrt hodiny tím, že ho nechá-

5. Joseph-François Foulon de Doué (1715–1789), bývalý intendant armády a financí, jeden z nejbohatších mužů Francie, po 11. červenci určen za člena Breteuilova ministerstva; jeho zeť Louis-Bénigne-François Berthier de Sauvigny (1737–1789), intendant Paříže, odpovědný za zásobování vojsk kolem města. Výrok o trávě (v jiné verzi: „ať jedí seno“) je legendou už pro Ferrièra.

6. Vydavatelé: podle Baillyho pamětí, „jejichž líčení nese pozoruhodný ráz dobré víry“, vynaložili volitelé, Bailly i La Fayette „veškeré lidsky možné úsilí“ k záchraně Foulona; totéž potvrzuje Bertrand de Molleville. La Fayette navrhl, aby byl Foulon souzen řádným soudem, a byl přehlasován davem, který křičel: „Souzen okamžitě, pověšen okamžitě!“ Foulon byl přiveden na radnici 22. července v pět ráno, zavražděn odpoledne; Berthier téhož dne v 8¾ večer.

vá čekat na nový provaz: konečně přichází a ukončuje hrozné úzkosti a dlouhé utrpení Foulonovo. Sotva vydechl, uříznou mu hlavu; dají mu do úst seno: tato hrůzná trofej, nasazená na píku, je nošena ulicemi Paříže a nesena v triumfu do Palais-Royal.

Zatím přijíždí Berthier, Foulonův zeť, vedený oddílem pěti set jezdců. Lid opouští krvavé pozůstatky Foulonovy a běží Berthierovi vstříc. Berthier byl v kabrioletu, jemuž sundali střechu, aby ukázali lidu ponížení muže, který před týdnem přijímal projevy úcty. Po jeho bocích šli dva vojáci a tiskli mu bajonet na srdce. Berthier, stav se předmětem všech pohledů, všech urážek, živil zuřivost lidu a dával mu předchuť popravy. Prapory, bubny, barbarská hudba, muži ověnčení vavřínem, ženy zpívající a tančící tvořily kolem Berthiera triumfální pochod. Přiběhne tlupa s radostným křikem, rozhrne průvod, pronikne až k Berthierovi, nastaví mu krvavou hlavu jeho tchána, přiblíží ji k jeho ústům! Berthier se zachvěje hrůzou, odvrátí oči; tento drásavý vjem, který lid lačně zachytí, se pro něho stává pocitem potěšení, tleská, a ti muži jdou před vozem a nesou tuto krvavou korouhev. Berthier vstupuje na radnici: výbor ho vyslýchá o jeho záměrech. „Poslouchal jsem vyšší rozkazy," odpovídá Berthier; „máte mé papíry, mou korespondenci; víte tolik co já." Výbor chce pokračovat ve výslechu; Berthier poznamenává, že je krajně unaven; že dva dny nezamhouřil oka; prosí výbor, aby mu dal místo, kde by si mohl odpočinout. Ale jako tygr, jehož divokost ještě zvýšila krev, jíž má dosud potřísněnou tlamu, daleko od nasycení první kořistí volá jen tím živěji po druhé, a pak po třetí; tak tito zdivočelí lidé, dosud potřísnění Foulonovou krví, o to despotičtěji žádají krev Berthierovu! Výbor a Bailly dělají pro Berthiera, co udělali pro Foulona; mluví k lidu; prosí, argumentují, a nejednají: snad nebylo nevhod postavit jako veliký příklad před oči agentů moci tento ohyzdný a krvavý obraz lidových pomst. Ať je tomu jakkoli, Berthier je vydán lidu: tisíc paží se na něho vrhá; padá probodán ranami. Jeden muž ponoří ruce do Berthierových útrob, hledá v nich jeho dosud živé srdce, vytrhne je, vystoupí na radnici, vstoupí do síně výboru a s vytřeštěnýma očima, s kouřícíma rukama jim předkládá tuto ohavnou oběť! Berthierovo tělo je rozsekáno na kusy, o jeho maso se přou; jedni se zmocní hlavy, nasadí ji na píku, druzí nesou jeho srdce na dlouhém noži. Odcházejí za jásotu davu, procházejí ulicemi Paříže, dorazí konečně do Palais-Royal. Tam se lačné oči do sytosti pasou:

ale brzy jakýsi netvor lidské podoby zatouží po těchto krvavých pozůstatcích a hltá je s pocitem chuti![7]

Tragická smrt Foulona a Berthiera rozšířila hrůzu mezi všemi, kdo měli nějaký podíl na staré správě. Tyto lidové ukrutnosti naplnily záměry revolucionářů. Od té chvíle už nenarazili na odpor. Lidé oddaní králi, zdrceni, třesoucí se o sebe samé, kvapně opouštěli království. Šlechta, vyšší duchovenstvo, rozptýlení uprostřed luzy, náhle na ně puštěné jako na kořist, si nechali vzít i prostředky k obraně. Nebudu zde vypočítávat únavnou a odpornou nomenklaturu vražd, plenění, požárů, krádeží, úkladných vražd. Ale řeknu svému století, řeknu potomstvu, že Národní shromáždění tyto vraždy a tyto požáry schválilo; že člen tohoto Shromáždění (mladý Barnave) se odvážil říci z tribuny: *Je tedy ta krev tak čistá, že je nutno tolik litovat jejího prolití?*; že ve chvíli, kdy Lally-Tolendal, bolestně dojat zlem, které pustošilo jeho nešťastnou vlast, navrhoval, ba s prosbami vzýval mírné, snadné, ale tehdy účinné prostředky nápravy, Shromáždění se těmto prostředkům vyhnulo, pak je brzy s tvrdošíjnou vytrvalostí odmítlo a přijalo je teprve tehdy, když se nejprovinilejšími intrikami ujistilo, že je učinilo zbytečnými.[8] Marně Lally zvolal: „Zbavuji své svědomí neštěstí, která vyplynou z odmítnutí, jež činíte, a myji si ruce od krve, která může téci“; výkřiky zuřivosti se zvedly ze všech stran. Jeden poslanec, vrhaje se k Lallymu, mu s prudkostí řekl, že zneužívá své popularity. Mirabeau mu vytkl, že cítí tam, kde jde jen o to myslet. *Národy potřebují oběti*, dodal Mirabeau s divokým pohledem; *člověk se musí zatvrdit proti všem soukromým neštěstím; jen za tuto cenu lze být občanem!*

7. Vydavatelé opravují: Berthiera vyslýchal Bailly, nikoli výbor; a citují Baillyho domněnku, že „existoval hotový záměr dát zahynout Foulonovi a Berthierovi“. Scéna se srdcem přineseným na radnici je zaznamenána u více současníků (mj. u Baillyho a v *Révolutions de Paris*); dodatek o „netvoru, který pozůstatky hltá“, je Ferrièrův.

8. Antoine Barnave (1761–1793), advokát z Grenoblu, jeden ze tří „triumvirů“ (s Duportem a Alexandrem Lamethem), popraven 1793. Jeho výrok z 23. července („Ce sang était-il donc si pur?“) je autentický a provázel ho po celý zbytek jeho krátkého života. Vydavatelé připomínají, že Shromáždění poslalo deputaci k uklidnění Paříže hned 15. července, že Lallyho návrh proklamace k francouzskému lidu (20. července) byl odložen do výborů po uklidňujícím dopisu La Fayetta a přijat s amendementy 23. července, den po vraždách.

Výbory: rapports a recherches

[Ferrières vykládá „plán revolucionářů“ po 14. červenci: udržovat lid v neustálém rozrušení, učinit šlechtu a duchovenstvo odpornými vynucenými oběťmi, zdiskreditovat vládu, nahradit ji „přeludem Národního shromáždění“ a soustředit moc do rukou několika výborů; kolovaly „proskripční listiny“ a objevil se „nový zločin, našim otcům neznámý, zločin urážky národa (lèse-nation)“. Pařížští volitelé oznámili Shromáždění usnesení radničního výboru, že každý zatčený pro podezření z urážky národa bude odveden do vězení opatství Saint-Germain, a vyzvali je, aby určilo tribunál; okrsek Filles-Saint-Thomas prohlásil, že výzvy a proklamace nestačí a „viníky je třeba trestat“. Volney navrhl zřídit výbor zpráv (comité des rapports), zdánlivě aby se ušetřil čas ztrácený čtením adres, „ve skutečnosti, aby se zmocnil bezprostřední korespondence s provinciemi a odňal královské prerogativě obecnou správu policie“. Adrien Duport pak vymohl výbor pátrání (comité des recherches), přijímající udání proti „agentům civilním, vojenským a královým rádcům, kteří vstoupili do spiknutí ze 14. července“. Shromáždění „zděšeno váhalo“; Rewbell prohlásil, že klid se neobnoví, dokud lid uvidí, že Shromáždění odmítá potrestat velké viníky; aby se zmírnil děs z toho, že jmění, život a čest občanů budou v rukou šesti osob, byl výbor schválen s dvanácti členy obměňovanými každý měsíc.][9]

Výbor pátrání si přisvojil právo otvírat dopisy, vyslýchat sluhy, obklopovat občany špehy, sledovat je až do důvěrnosti soukromých společností, až do familiárnosti stolu. Špehoval řeči, pohledy, gesta; dělal z nich zločiny urážky národa. Sebemenší podezření, nejmalichernější udání mu sloužily za záminku vniknout do domů, zabavit papíry, korespondenci. Věznoval občany, držel je v izolaci celé roky. Přijímal udání sluhů proti pánům, podřízených proti nadřízeným, dětí proti otcům a dělal z nich látku obžaloby. Vše se tříslo před tímto obávaným tribunálem. Výbory vojenský, diplomatický, námořní, zákonodárný, desátkový, mincovní, feudálních práv dovršily závislost osob i majetků na Shromáždění. Král a ministři už nebyli než dru-

9. Constantin-François Chassebœuf, zvaný Volney (1757–1820), orientalista, autor *Zřícenin* (1791), poslanec Anjou. Comité des rapports byl zřízen 28. července, comité des recherches (výbor pátrání) téhož dne; Ferrièrův popis jeho praxe („otvírat dopisy, vyslýchat sluhy“) předjímá spíše Výbor obecné bezpečnosti z let 1793–94.

hotnými agenty, které Shromáždění pod přísnou odpovědností někdy užívalo k výkonu svých svrchovaných rozkazů: zbývalo zajistit si provincie, připoutat je ke straně revolucionářů. Kurýři vyslaní z Paříže projeli Francií a ohlašovali armády lupičů placených, jak říkali, šlechtici. Emisaři líčili lidu měst, že staré municipality a tribunály neobsahují než aristokraty a agenty despotismu. Všeobecné povstání propuklo v celé Francii. Lid se vrhl na šlechtice, zmocnil se jejich zbraní, odnesl pušky, děla, meče uložené v královských skladech. Byly vyhnány staré municipality; vytvořily se nové, složené ze známých agentů revoluce. Shromáždění je vybavilo největšími pravomocemi. Jediný den viděl zřítit se starobylou monarchickou ústavu a na jejím místě vyvstat lidovou vládu, jaká nikdy neexistovala u žádného známého národa. Od té chvíle už nebylo svobody ani v Národním shromáždění. Rozkazy vycházející z výborů, prosté dopisy revolucionářů nesly zkázu a požár na statky a do zámků šlechticů, kteří se pokoušeli postavit úplnému zničení monarchie. Poslanci obcí, věrní svým povinnostem a svým mandátům, byli nuceni poslouchat týž despotismus. Označovali je jejich bailliages jako špatné občany, nevěrné zástupce, lidi zaprodané aristokracii a králi. Usnesení klubů je prohlašovala za bezectné, udávala je jejich spoluobčanům. Jejich ženy a děti se viděly obklopeny hrůzami a hrozbami. Francie, sehnutá pod vražednou sekerou tlupy lupičů, umlkla před třiceti buřiči. Národní shromáždění se v jejich rukou stalo pasivním nástrojem, jehož užívali k provedení svých záměrů.[10]

Neckerův návrat a aféra Besenval

Necker přijel uprostřed tohoto všeobecného hnutí duchů: celé Versailles a celá Paříž se rozechvěly při jeho příchodu.[11] Čtyři setniny francouzské gardy, které tvořily zámeckou stráž, opustily svá stanoviště a šly Neckerovi

10. „Velký strach“ (Grande Peur) z 20. července – 6. srpna 1789: vlna paniky ze smyšlených „lupičů“, po níž následovaly útoky na zámky a pálení feudálních registrů; dnešní bádání (G. Lefebvre) ji vysvětluje spontánní řetězovou reakcí venkova, nikoli „kurýry vyslanými z Paříže“, jak se domnívá Ferrières i většina královských současníků. „Municipální revoluce“ (svržení starých městských rad) proběhla ve většině měst v druhé polovině července.

11. Necker přijel do Versailles v úterý 28. července večer, do Paříže 30. července. Vydavatelé citují z *Mémorial de la Révolution* slova, jimiž ho prý přivítal Monsieur: „Přání národa vás sem povolává; vidím vás tu s největším potěšením; roku 1781 jsem měl proti vám jisté předsudky, aniž jsem vás přestal ctít; po třicítce člověk myslí a soudí velmi jinak než v pětadvaceti.“

naproti. Občanské i vojenské sbory se odebraly do generální kontroly a blahopřály mu ke šťastnému návratu. Necker přišel nazítří do Shromáždění: diváci ho zahrnuli nejživějším potleskem. Když toto nadšení ustoupilo tichu, Necker řekl, že spěchá vyjádřit Shromáždění svou uctivou vděčnost za projevy zájmu a dobroty, jimiž ho poctilo; že mu Shromáždění ukládá veliké povinnosti; že jen tím, že se pronikne jeho city a využije jeho osvícenosti, si může zachovat trochu odvahy. Vévoda de Liancourt odpověděl, že Národní shromáždění, vyjadřujíc city, jimiž bylo proniknuto, bylo jen tlumočníkem národa; že odchod ministra tak hodného důvěry lidu způsobil v království všeobecný smutek. Necker chtěl mít také svůj vjezd do Paříže; odjel za zvuku hudby francouzské gardy; milice Versailles a Sèvres tvořily skvělý průvod; podél cesty byly rozestaveny hlídky dragounů; nesmírný dav ho čekal u bariéry de la Conférence; početná stráž občanů, předcházená oddíly jízdy, obklopila jeho vůz: nebyl to už ten chmurný výraz, ty vyjevené oči, to divoké držení, s nímž titíž Pařížané vedli Ludvíka XVI. na radnici. Šílená radost propukala ze všech stran; vzduch se rozléhal voláním ať žije národ, ať žije pan Necker! Muži, ženy, děti se sbíhali na jeho cestě; jedni mu podávali kytice, nabízeli věnce; jiní pokrývali polibky ruce paní Neckerové; všichni nazývali Neckera otcem lidu, spasitelem národa. Ministr přijímal tyto pocty s pyšnou skromností a projel jako triumfátor týmž městem, kterým před několika dny, jeho zločinnými intrikami, jeho král, jeho dobrodinec, obklopen pohrdáním a urážkami, projel jako zajatec!

[Na radnici Necker pronesl řeč, v níž prosil o propuštění barona de Besenval, zatčeného na cestě do Švýcarska municipalitou ve Villenauxe (Ferrières píše „Vilnos“), a mluvil o všeobecné amnestii; Moreau de Saint-Méry mu ve sboru volitelů podal trikoloru („barvy svobody“), volitelé jednomyslně odhlasovali Besenvalovo propuštění a na Clermont-Tonnerrův návrh amnestii („Milost viníkům!“). Revolucionáři, „zuřiví, že se Necker odvážil vyrvat jim jednu z jejich obětí“, poštvali okrsky; Mirabeau přiměl okrsek Oratoire k usnesení proti aktu milosti; „Paříž se zvedla, zvonilo se na poplach jako v nejnaléhavějším nebezpečí“; volitelé usnesení vysvětlili tak, že nemínili omilostnit obviněné z urážky národa. Necker si postěžoval Moreauovi de Saint-Méry: „Mé štěstí netrvalo dlouho!“ Ve Shromáždění 31. července žádala deputace okrsku Blancs-Manteaux potvrzení Besenvalovy vazby; Lally a Mounier hájili zásadu, že „nikdo nesmí být zatčen bez

obžaloby“; Clermont-Tonnerre mluvil o rytině prodávané u vchodů do Palais-Royal: muž u stolu počítá, vedle něho pět uříznutých hlav, nápis „24 minus 5 = 19“ a dole „národní počtář“. Mirabeau, Glezen, Robespierre a Barnave zvítězili: Shromáždění zrušilo usnesení volitelů a rozhodlo, že Besenval a „ostatní spiklenci“ budou souzeni tribunálem pro zločiny urážky národa.][12]

Venkov v plamenech a noc 4. srpna

Zuřivost lidu se živila usneseními a rytinami rozhazovanými na všech veřejných místech před zraky davu. Sto padesát zámků ve Franche-Comté, v Mâconnais, v Beaujolais už bylo spáleno! Požár hrozil pohltit všechen majetek… Mám mluvit o vraždách, o ukrutnostech páchaných na šlechticích?… Pan de Barras, rozsekaný na kusy před svou ženou, která měla každou chvíli slehnout! Pan de Montesson, zastřelený poté, co viděl podřezat svého tchána! Šlechtic ochrnutý, ponechaný na hranici! Jiný, jemuž pálí nohy, aby vydal své listiny! Nešťastný pan de Belsunce, zavražděný v Caen! Paní de Berthilac, přinucená se sekerou nad hlavou darovat svůj statek! Paní kněžna de Listenois, přinucená k témuž s vidlemi na krku a se dvěma dcerami omdlelými u nohou! Markýz de Tremand, nemocný stařec, vyhnaný v noci ze svého zámku, pronásledovaný z města do města, přicházející do Basileje téměř umírající se svými zoufalými dcerami! Hrabě de Montessu a jeho žena, tři hodiny s pistolí na hrdle, prosící o smrt jako o milost, vytažení z vozu, aby byli vhozeni do rybníka! Baron de Mont-Justin, zavěšený ve studni a poslouchající, jak se rokuje, zda ho nechají spadnout, nebo zda ho zahubí jinak! Hraběnka d'Allemand, vévodkyně de Clermont-Tonnerre, zneuctěné! Rytíř d'Ambli, vytažený z postele, hozený do hnoje poté, co mu vytrhali obočí a vlasy, zatímco ti zdivočelí lidé kolem něho zpívali a tančili! Alsasko, Champagne, Dauphiné vydané zuřivosti

12. Besenval byl zatčen ve Villenauxe (Ferrières píše „Vilnos“) na cestě do Švýcarska; na Neckerovu přímluvu ho volitelé 30. července omilostnili, ale okrsky amnestii zvrátily; vydavatelé podle Baillyho doplňují poslední větu druhého usnesení volitelů, kterou Ferrières vynechal: „shromáždění nikdy nevěřilo ani nemohlo věřit, že má právo prominutí“; byl vězněn v Brie-Comte-Robert a u Châteletu zproštěn viny 29. ledna 1790 (viz kniha V). Vydavatelé doplňují, že Ferrières opomněl Garata, jehož řeč pro amnestii Bailly velmi chválí, a že zásady občanské svobody rozvinul zvláště Démeunier. Médéric Moreau de Saint-Méry (1750–1819), kreol z Martiniku, předseda volitelů.

tlupy lupičů poslaných z Paříže; a aby se tyto krvavé ukrutnosti ospravedlnily, psali poslanci obcí do svých bailliages, že šlechtici chtějí vyhodit do povětří sál Shromáždění v čase, kdy tam budou jen členové obcí! Říkali sedlákům, že šlechtici jsou proti králi; posílali podvržené rozkazy pálit zámky, vraždit šlechtice… Tyto ohavné prostředky připravovaly zasedání 4. srpna. Obklopeno mrtvolami povražděných šlechticů, při záři plamenů, které stravovaly jejich zámky, vyslovilo Shromáždění dekrety porušující posvátná práva zákonného vlastnictví! A připojilo k tomu i všechnu lstivost proradnosti![13]

[Předsedou byl 3. srpna zvolen Thouret, „tehdy oddaný králi a monarchii“; „revolucionáři“ však proti němu poštvali lid („Thouret je zaprodán Polignacům a aristokracii“, mluvilo se o pochodu na Versailles), Thouret hrozící roztržce předešel a vzdal se; většina poslanců, vidouc, „s jakou drzostí buřiči zmařili výsledek řádného hlasování“, ani nešla hlasovat, a agenti revoluce prosadili Le Chapeliera. Vydavatelé podle Baillyho připisují odpor proti Thouretovi spíše konkurenci abbého Sieyèse, který dostal 402 hlasů proti Thouretovým 406.]

Čtvrtého srpna večer řekl vikomt de Noailles: „Jak lze doufat, pánové, že zastavíme vření provincií, zajistíme veřejnou svobodu a potvrdíme vlastníky v jejich pravých právech, aniž známe příčinu povstání, které se projevuje uvnitř království? A jak je napravit, aniž přiložíme lék na zlo, které je zmítá? Obce podaly žádosti; nebyla to ústava, po níž toužily; toto přání vyslovily jen v bailliages. Oč tedy žádaly? Aby byla zrušena práva aides; aby už nebylo subdelegátů; aby feudální práva byla zmírněna nebo změněna. Obce vidí už déle než tři měsíce, jak se jejich zástupci zabývají tím, co nazýváme a co vskutku je věcí veřejnou: ale věcí veřejnou se jim jeví především to, po čem touží a co si nejvroucněji přejí získat. Ze všech sporů, které se vedly mezi zástupci národa, znal venkov jen agenty, jím uznávané, kteří usilovali o jeho štěstí, a mocné osoby, které se tomu stavěly na odpor. Co se v tomto stavu věcí stalo? Venkov uvěřil, že se musí ozbrojit proti síle, a dnes už nezná uzdy. Z tohoto rozpoložení také plyne, že království

13. Výčet násilností pochází z prvních měsíců (Belzunce, mladý důstojník, byl zavražděn v Caen 12. srpna; vévodkyně de Clermont-Tonnerre byla ztýrána v Burgundsku), z části však z pozdějších let – Ferrières kompiluje ze soupisů, které vydávala pravice. Počet 150 spálených zámků v jednom kraji je nadsazený; celkově se v létě 1789 mluví o několika desítkách.

kolísá mezi zničením společnosti a vládou, která bude obdivována celou Evropou. Jak tuto vládu ustavit? Veřejným klidem. Jak v ten klid doufat? Tím, že se lid uklidní, že se mu ukáže, že se mu odporuje jen v tom, co je v jeho zájmu zachovat. K dosažení onoho tak nutného klidu navrhuji, aby bylo řečeno, že zástupci národa rozhodli, že daň bude placena všemi jednotlivci království v poměru k jejich příjmům; že všechna veřejná břemena budou napříště nesena všemi stejně; že všechna feudální práva budou vykupitelná obcemi v penězích nebo směnitelná na základě spravedlivého odhadu; že vrchnostenské roboty, mrtvá ruka a jiné osobní služebnosti budou zrušeny bez výkupu.“[14] Byla to jen předehra obětí, k nimž chtěli šlechtu a duchovenstvo přinutit. Ale nebylo je třeba hned vyděsit požadavky příliš zjevně nespravedlivými. Obratně byly vypočteny prostředky, jak dát neomezený rozsah obětem, k nimž je přiměje velkodušnost nebo strach. Vévoda d'Aiguillon podpořil návrh vikomta de Noailles. Pan Le Guen de Kerangal, vlastník-rolník a poslanec Bretaně, vystoupil v selském oděvu na tribunu a s námahou přečetl dlouhou řeč složenou pro tuto příležitost: „Byli byste předešli, pánové, zapalování zámků, kdybyste byli rychleji prohlásili, že strašné zbraně, které obsahovaly a které trýznily lid po staletí, budou zničeny nuceným výkupem, který jste nařídili. Lid, netrpělivý dosáhnout spravedlnosti a unavený útlakem, spěchá zničit ty listiny, památníky barbarství našich otců! Buďme spravedliví, pánové: ať nám přinesou ty listiny, které urážejí nejen stud, ale samo lidství! Ty listiny, které ponižují lidský rod tím, že vyžadují, aby lidé byli zapřaháni do vozů jako tažná zvířata! Ať nám přinesou ty listiny, které nutí lidi trávit noc mlácením do rybníků, aby žáby nerušily spánek jejich rozkošnických pánů! Kdo z nás by neudělal z těch hanebných pergamenů smírčí hranici a nepřinesl pochodeň, aby z nich učinil oběť na oltáři obecného blaha? Klid do rozbouřené Francie, pánové, navrátíte teprve tehdy, až slíbíte lidu, že jakákoli feudální práva přeměníte v peníze, vykupitelné podle libosti, a že zákony, které vyhlá-

14. Vydavatelé objasňují souvislost: 3. srpna byla podána zpráva o nepokojích na venkově a výbor navrhl prohlášení připomínající povinnost platit daně, cens a dávky; Shromáždění nebylo spokojeno a uložilo nový návrh na večerní zasedání 4. srpna; když Target jménem výboru přečetl text nařizující placení, vzal si slovo vikomt Louis-Marie de Noailles (1756–1804), švagr La Fayettův, jeden z nejchudších členů své rodiny („nemá co obětovat“, poznamenal někdo); vévoda d'Aiguillon, jeden z největších pozemkových vlastníků Francie, mluvil po něm – oba podle domluvy z „bretaňského klubu“ (zárodku jakobínů).

síte, zničí i nejmenší stopy tohoto utlačovatelského režimu. Řekněte mu, že uznáváte nespravedlnost těch práv, získaných v časech nevědomosti a temna: stačí jít k původu příčin, které postupně způsobily porobu francouzského národa, aby se dokázalo, že jen síla a násilí nás podrobily feudálnímu režimu… Včera jsem se třásl rozhořčením, když jsem viděl chladnokrevně přijímat návrh směřující k potrestání zlořádů spáchaných na zámcích!“ Lapoule, poslanec Franche-Comté, mluvil o domnělých povinnostech uložených poddaným krmit psy svých pánů. Odvážil se říci, že v některých kantonech existuje právo, které opravňuje pána dát po návratu z lovu rozpárat dva své poddané, aby si odpočinul tím, že si vloží nohy do jejich krvavých břich! Šlechtici se s rozhořčením zvedli proti těmto hrubým lžím; vyzvali Le Guena de Kerangal a Lapoula, aby dokázali existenci, a zvláště užívání těchto směšných a ukrutných práv: ale jejich hlasy byly udušeny křikem.

Vévoda du Châtelet, trýzněný neklidem a pošetilými hrůzami, se chopil tak příznivé příležitosti ukázat se oddaným zájmům lidu; projevil lítost, že ho vikomt de Noailles a vévoda d'Aiguillon předešli v návrhu zničit feudální práva; ujistil Shromáždění, že napsal svým správcům, aby zastavili vybírání některých z těchto práv a připustili jeho poddané k výkupu ostatních: ale, dodal vévoda, byly-li mé dobré úmysly předstiženy, žádám, aby Shromáždění zrušilo desátky v naturáliích a přeměnilo je v peněžní dávku stanovenou mírnou sazbou. Biskup z Chartres předkládá jako akt spravedlnosti zrušení výlučného práva honitby; Virieu, proskribuje celé plemeno holubů, hlasuje pro zničení holubníků; advokát Babey navrhuje zrušení vrchnostenských soudů; jeden šlechtic žádá bezplatné vykonávání spravedlnosti; druhý zrušení prodejnosti soudcovských úřadů; třetí zrušení cechů a mistrovství; dva faráři s kongruou žádají provedení kanonických zákonů proti mnohosti obročí; arcibiskup z Aix chce, aby Shromáždění zrušilo poplatky z kontroly, insinuace a stého denáru, tak protivné svobodě smluv; jeden farář, aby se daně snížily na výši za kardinála Fleuryho; biskup z Nîmes, aby byli osvobozeni od všech daní a břemen řemeslníci a nádeníci, kteří nemají žádný majetek; Foucauld d'Ardimalie, dopadaje s důrazem na ony podlé dvořany, smělé lupiče státní pokladny za časů despotismu, ale od té doby, co král není ničím a lid je vším, proměněné v nízké demagogy, jim vytýká milosti udělené intrice, ty nezasloužené penze, které nahromadili na svých hlavách a o jejichž vydání nemluví. Všechny tyto návrhy, při-

jaté hlučným jásotem, jsou dekretovány. Je zbytečné, říká se, je sepisovat; stačí stanovit zásady; prováděcí, ochranné zákony zaručí práva zákonného vlastnictví. Reptáním se přerušují ti, kdo se pokoušejí předložit několik úvah o překotnosti a lehkovážnosti, s jakou se rozhoduje o osudu a jmění zástupů jednotlivců všech stavů… Poslanci stojící, promíšení uprostřed sálu, se hemží a mluví všichni najednou: poslanci obcí předstíraným nadšením, potleskem hýřeným při každém novém vzdání se snaží udržet blouznění: Shromáždění nabízí pohled na tlupu opilců, umístěných v obchodě s drahocenným nábytkem, kteří o závod rozbíjejí a tříští vše, co jim padne pod ruce. Lally-Tolendal, pasivní svědek těchto výstřelků, posílá Le Chapelierovi lístek, na který napsal: „Nikdo už není pánem sebe; ukončete zasedání.“ Náhle množství hlasů volá, že když se jednotlivci vzdali svých práv a výsad, je spravedlivé, aby se provincie a města rovněž vzdaly výsad a práv, která tíží největší část království a vnášejí do rozvržení daně pohoršlivou nerovnost. Po chvíli vřavy markýz de Blacons jménem Dauphiné pronáší slavnostní zřeknutí: ostatní provincie následují příkladu Dauphiné; města napodobují provincie: naléhavé výzvy pohánějí váhající poslance: pocit nenávisti, slepá touha po pomstě, a ne láska k dobru, se zdají oživovat duchy: každá strana chce zasáhnout protivníka, zasadit mu rány, nestarajíc se o ty, které sama dostává, když se příliš odkrývá: všechny zájmy, všechny vášně se srážejí a bojují. Brzy starobylá francouzská ústava, hroutící se s rachotem pod zdvojenými údery, jež jí zasazuje tlupa zběsilců, nabízí užaslým pohledům už jen beztvarou hromadu trosek a sutin![15]

Necker, ministři a peníze

[7. srpna se ministři dostavili sborově do Shromáždění: strážce pečeti Champion de Cicé vylíčil „licenci bez uzdy, zákony bez síly, tribunály bez činnosti“; Necker vylíčil stav financí (při jeho návratu do ministerstva v

15. Noc 4. srpna 1789 (zasedání trvalo od osmi večer do dvou hodin ráno); vydavatelé připomínají, že na jejím konci udělilo Shromáždění na Lallyho návrh Ludvíku XVI. titul „obnovitel francouzské svobody“ (*restaurateur de la liberté française*). Definitivní redakce dekretů („Národní shromáždění ničí zcela feudální režim“) byla přijata 11. srpna; rozlišení práv zrušených bez náhrady (osobní služebnosti) a práv vykupitelných (dávky vázané na půdu) bylo právě tím, co Ferrières nazývá „lstivostí proradnosti“ – z jeho hlediska šlechta obětovala vše a dostala jen slib výkupu, který se pak neuskutečnil.

srpnu 1788 bylo v pokladně jen 2 400 000 livrů v mincích a směnkách, výnos aides, gabelle a tabáku klesl na méně než polovinu, lid odmítá platit taille, vingtième a kapitaci) a žádal půjčku 30 milionů na 5 % – „Pánové, vláda už nemůže nic; jedině Shromáždění má ještě nějaké prostředky odolat bouři.“ Mirabeau napadl Clermont-Lodèvův návrh hlasovat půjčku aklamací („žádám proskripci toho podlého otroka!“) a navrhl půjčku na osobní záruku poslanců; Shromáždění 9. srpna půjčku schválilo, ale snížilo úrok na 4,5 % – půjčka pak vynesla jen 2 600 000 franků. Markýz de Lacoste poprvé navrhl prohlásit církevní statky za majetek národa; Alexandre Lameth ho podpořil („to samé společnosti byl darován den, kdy byla učiněna fundace“) – „tato myšlenka, lstivě vhozená doprostřed národa, vzklíčila v duchách“. Kapitalisté šířili spis Zachraňte nás, nebo se zachraňte! („národ, rozdělený mezi vás, své legitimní děti, a ministra, své adoptivní dítě, vás může vydědit v jeho prospěch“). Necker přišel 27. srpna žádat druhou půjčku 80 milionů; biskup z Autunu prosadil dekret, že „v žádném případě a pod žádnou záminkou nesmí být provedena žádná srážka ani snížení na kterékoli části veřejného dluhu“ – Ferrières: Shromáždění „obětovalo provincie Paříži, vlastníky kapitalistům a burzovním hráčům“. Ferrières pak líčí Paříž plnou dezertérů a tuláků, jichž se La Fayette a Bailly snažili město zbavit, a „zločinné prostředky“ agentů revoluce k udržování strachu: sirné a asfaltové látky sypané na cestu hlídek, sudy s hořlavým prachem odhazované na útěku, „bedny dýk zabavené na celnici“, pověsti, že šlechtici pálí mlýny a že ministerstvo samo udržuje nedostatek zkaženou moukou z ciziny (Necker „jedním z původců monopolu“), a fingované vozy s obilím tajně vyvážené z Paříže, na nichž „nějaká dívka nebo stařena“ propíchla pytel – tak se podle něho připravovaly dny 5. a 6. října.][16]

16. Nové ministerstvo z 4. srpna: Champion de Cicé strážce pečeti, La Tour du Pin válka, Saint-Priest vnitro (dům králův), Montmorin zahraničí, La Luzerne námořnictvo, Necker finance; vydavatelé uvádějí ještě arcibiskupa vienneského (listina obročí) a maršála de Beauvau ve státní radě a poznamenávají, že Montmorin a Saint-Priest byli ministry už před královským zasedáním a La Luzerne jediný z předchozích ministrů zůstal v radě. Ferrières kreslí Saint-Priesta jako muže „zvyklého dlouhým pobytem v Konstantinopoli na despotické formy“ – byl tam sedmnáct let vyslancem. Dekret o nezmenšitelnosti veřejného dluhu (27. srpna) a druhá půjčka 80 milionů; Ferrières je pozorný k třídnímu podtextu: poslanci provincií nechápali, proč mají být pozemky zdaněny a renty nikoli.

Paříž: okrsky a dvě strany

Společenská jednota byla rozbita; každá korporace, každý jednotlivec se pokládal za stát a národ. Všeobecné blouznění jako by se zmocnilo hlav: vše bylo rokujícím sborem. Vojáci gardy rokovali v Oratoire, krejčovští tovaryši u Kolonády, parukáři na Elysejských polích; čtyři tisíce sluhů zahájily zasedání v Louvru přes zákazy municipality a úsilí národní gardy; tři tisíce ševcovských tovaryšů se sešly na náměstí Ludvíka XV. a rozhodly, že ti, kdo by dělali boty pod smluvenou cenu, budou vyhnáni z království. Ale nic se nevyrovnalo anarchii okrsků; všechny měly stálý výbor, výbor policejní, výbor vojenský, výbor civilní, výbor zásobovací. Každý výbor byl opatřen svým předsedou, místopředsedou, tajemníky: každý okrsek si přisvojoval zákonodárnou moc, každý výbor moc výkonnou. Volby rozhodovaly pikle a intriky: rozdávaly se lístky, na nichž byla napsána jména těch, které bylo třeba zvolit. Mánie epolet zachvátila měšťany… Advokáti, prokurátoři, notářští písaři, umělci, kupci, krámští příručí, herci, všichni chtěli být důstojníky a žádali epolety. Brzy propukla neshoda mezi okrsky a pařížskou obcí. Okrsky jmenovaly po dvou poslancích, aby utvořili shromáždění na radnici pod jménem zástupců obce; tvrdily, že tito zástupci nejsou než prostí úředníci podřízení okrskům, povinní skládat účty ze svých úkonů, odvolatelní podle libosti, a že okrsky mohou rušit jejich rozhodnutí, když se jim nehodí. Okrsky proto dávaly vyvěšovat usnesení odporující těm, která na radnici přijímali zástupci obce: často to, co jeden okrsek zamítl, jiný přijal; odtud směšná pestrost protichůdných usnesení. Okrsky, složené z lidí hrubé nevědomosti a naprosté neschopnosti ve věcech správy, z dělníků přenesených od svých dílen, výhní a krámů doprostřed veřejných rokování, nabízely očím pozorovatele směšnou podívanou hrubých saturnálií: nejvýstřednější návrhy byly přijímány nejobecněji. Lidé práva, praktikové, intrikáni, stejně nevědomí, ale prohnanější, ovládali tato hlučná shromáždění: vyhnali z nich vzdělané občany tím, že proti nim šířili podezření z aristokracie a při každé větě vyli slova svoboda, občanská ctnost, svrchovanost lidu. Pyšni na to, že se vidí oděni autoritou staré policie, vykonávali nejšikanóznější tyranii, vynášeli libovolná rozhodnutí, dávali zatýkat a věznit občany pod nejlehčí záminkou. Muži a ženy byli vytahováni z postelí na podivné rozkazy předsedy okrsku; nutili je s pohoršením procházet Paříží uprostřed vojáků s bajonety a dostavit se

před tribunál policejního komisaře. Počestné dívky byly odváděny od dveří svých domů a zavírány s prostitutkami.

Dvě strany rozdělovaly Národní shromáždění a Paříž. První, kterou nazvu orleánskou nebo stranou revolucionářů, počítala mezi své hlavní agenty Mirabeaua, Le Chapeliera, Barnava, Silleryho, Latouche, Menoua, Lamethy, několik bretaňských poslanců, spoustu dobrodruhů hlavního města, cizince, novináře, spisovatele, ženy, vůdce okrsků. Druhá, zvaná ústavní nebo Neckerova, měla Mouniera, Lallyho, Clermonta, Virieua, několik poslanců menšiny šlechty, mnoho poslanců obcí, La Fayetta, Baillyho, většinu členů municipality, hlavní velitele národní gardy, konečně všechny, kdo si méně přáli změnu vlády, než toužili po místech těch, kdo vládli. I tato strana měla své ženy, své novináře, své spisovatele. Revoluce, říkali, je skončena: vskutku ji dovedli k bodu potřebnému k provedení svých záměrů; dál by je strhla do všeobecné zkázy. Orleánisté tvrdili, že revoluce sotva začala; že je třeba provést úplnou změnu vlády: ale neshodovali se na povaze této změny; jedni chtěli republiku; druzí krále, který by jim vděčil za své království a jehož zájmy, nutně spjaté se zájmy strany, by jim nenechávaly žádnou obavu z událostí, které by jednou mohly nastat.[17] Jedni i druzí pracovali se stejným zápalem, aby se zmocnili veřejného mínění: konstituční mezi třídou vlastníků a počestných občanů; orleánisté mezi luzou, kterou podněcovali k nepořádku, aby z ní učinili nástroj, jímž by mohli vždy disponovat. Obě strany se nenáviděly a vzájemně se rvaly; konstituční nazývali orleánisty buřiči, nepřáteli monarchie; orleánisté říkali, že konstituční jsou zaprodáni ministerstvu a aristokracii: konstituční vládli ve Shromáždění a v municipalitě; orleánisté, páni Palais-Royal, tam vytvořili hrozivou moc, kterou dovedli s úspěchem postavit proti municipalitě i proti samému Národnímu shromáždění. Dvůr, znepokojený divák těchto hnutí, se tajně připojil ke straně konstituční; měl se od ní méně co obávat. Toto spojení, nejprve tušené, brzy všem známé, stranu nijak neposílilo, ale oslabilo, neboť poskytlo jejím protivníkům prostředek, jak ji v

17. Vydavatelé: „Není tu v myšlenkách autora trochu zmatku? Bylo by těžké si představit, jak by orleánisté mohli chtít republiku. Slyšeli jsme několik současníků tvrdit, že v té době myšlenka republiky neexistovala ještě v žádné hlavě.“ A dále: je Ferrières důsledný, když straně, jež prohlašovala revoluci za skončenou, přičítá „vztek všechno ničit“? – Feuillanti: umírněný klub odštěpený od jakobínů v červenci 1791 (La Fayette, Barnave, Lamethové); „monarchiens“ (Mounier, Lally, Malouet) – strana anglického vzoru, poražená v září 1789.

mínění zdiskreditovat a učinit lidu odpornou. Uvidíme tyto dvě strany pod jmény jakobínů, republikánů, feuillantů, monarchistů naplňovat celou Francii svými odpornými hádkami; podkopávat základy starobylé monarchické ústavy; pyšně se usazovat na jejích troskách; zuřivě se tam bít o kořist; shodovat se jen v nespravedlnosti, v tyranii, ve vzteku všechno ničit; kupovat popularitu zločiny; ztrácet ji a znovu získávat střídavě: uvidíme vůdce přecházet z jedné strany do druhé podle svých zájmů, nadějí a obav; a lid, věčnou hříčku vášní, které jsou mu cizí, slepě sloužit ctižádosti a chtivosti několika podlých intrikánů bez zásluh.

Dvě sněmovny a veto

[Ústavní výbor podal 28. srpna zprávu: Mounier předložil šest základních článků (vláda je monarchická; žádný zákon bez schválení králem; výkonná moc výhradně v rukou krále; soudní moc král nikdy nevykonává; koruna nedělitelná a dědičná po meči; osoba králova nedotknutelná, ministři odpovědní). Debata o slově „monarchický“ (baron de Wimpffen navrhoval „královskou demokracii“), o tom, zda Shromáždění vykonává „ustavující moc“ (Pétion) nebo jen tlumočí vůli voličů (Redon). Pak Lally jménem výboru navrhl dvoukomorový systém: sněmovna zástupců (600 volených) a senát (200 doživotních členů jmenovaných králem na návrh departementů) s výlučným právem sněmovny v daňových otázkách, senátem jako nejvyšším soudem pro ministry, králem s právem rozpustit a s absolutním vetem.][18]

Už při zahájení generálních stavů Necker ve své řeči naznačil, že jedna sněmovna je vhodnější k tvoření a dvě sněmovny vhodnější k zachovávání. Plán zřídit dvě sněmovny tedy existoval už před zahájením generálních stavů: tento plán, snad pojatý Neckerem, přijatý jeho stoupenci, nevylučoval plán, rovněž utvořený, zničit rozlišení stavů a zredukovat šlechtu na pouhou výsadu mínění, která by jí nedávala žádné vyznačené postavení ve státě, brzy by přestala být i míněním a šlechtici by nepozorovaně splynuli s

18. Baron Félix de Wimpffen (1744–1814), generál, poslanec šlechty z Caen. Jérôme Pétion de Villeneuve (1756–1794), advokát z Chartres, pozdější starosta Paříže. Lallyho plán dvou sněmoven je věrně shrnut; Ferrières mu vytýká, že senát jmenovaný králem = Neckerem by udělal z ministra „absolutního pána všech budoucích shromáždění“.

obecnou třídou ostatních občanů. Vskutku, kdyby se chtěly utvořit dvě sněmovny a zachovat šlechtě a duchovenstvu práva, která jim zajišťovala stará ústava, stačilo spojit dva první stavy pod jménem horní sněmovny nebo pod jiným označením; pak by zmizely všechny nevýhody vytýkané politické existenci tří oddělených stavů, z nichž dva privilegované měly osobní zájmy stále v rozporu se zájmy lidu: obce a dva první stavy by se ocitly v přesné rovnováze mocí; a po vysloveném vzdání se peněžních výsad by už existovali jen občané spojení společným vlastnictvím, podrobení společným břemenům, mající tatáž práva k výkonu a tytéž povinnosti k plnění. Biskup z Langres navrhl spojení šlechty a duchovenstva; ale šlechta a duchovenstvo, zaslepené nepochopitelnou osudovostí, si nevšimly kritické okolnosti, v níž se nacházely, a nedokázaly se chopit tak snadného prostředku, jak z ní vyjít. Ministr a obce byli daleci toho, aby podporovali systém, který rušil jejich záměry: Necker šlechtu nenáviděl; uklouzlo mu při návratu do ministerstva: *Šlechtici si na to budou dlouho pamatovat*: k této osobní nenávisti se družila stravující ctižádost. Necker nechtěl jen vládnout generálním stavům roku 1789; chtěl si ještě zajistit vliv na ty, které by po nich jednou mohly následovat. Vděčnost, kterou mu dlužily obce, horlivost a oddanost jeho četných stoupenců mezi šlechtou a duchovenstvem ho přesvědčily, že bude-li Shromáždění jediné, povede je podle své libosti. Mohlo se však stát, že obce, povolané ke dvojímu zastoupení s cílem zničit šlechtu a duchovenstvo, se pokusí přisvojit si práva a autoritu, o něž se chystaly dva první stavy oloupit: pak by Necker neměl nad příštími shromážděními, ba ani nad shromážděním nynějším převahu, kterou mu v této chvíli zajišťovalo to, že ho bylo zapotřebí. Necker tedy pomýšlel zřídit v zákonodárném sboru moc, s níž by mohl vždy disponovat a která by byla s to vyvážit tu část téhož zákonodárného sboru, kterou by nemohl udržet ve své závislosti: horní sněmovna pod jménem senát, složená z členů jmenovaných doživotně králem, to jest ministrem, se mu zdála vhodná k dosažení tohoto cíle. Je jisté, že rozdělení zákonodárného sboru na dvě sněmovny podle plánu Lallyho a Mouniera činilo Neckera absolutním pánem nynějšího Národního shromáždění i všech shromáždění, která by po něm následovala. Neckerův všemocný vliv v radě, jeho četní agenti v provinciích mu zaručovali, že výběr osob určených k obsazení míst senátorů bude proveden jen podle jeho záměrů; a kdyby se i intrikou vloudilo mezi uchazeče

několik osob, které by se mu nehodily, nebyl snad pánem, aby je vyloučil tím, že dá králem jmenovat ty, kdo mu byli nejoddanější a zdáli se mu nejzpůsobilejší podporovat jeho záměry? Dvě stě míst senátorů, přirozený předmět ctižádosti všech, neboť by to byla první místa ve státě, mu poskytovalo jistý prostředek, jak připoutat k svým zájmům ty, jejichž nadání a hlasy se stávaly užitečné jeho záměrům. Někdo se snad podiví, že na tomto plánu spolupracovali šlechtici vynikající rodem, vévodové a pairové, biskupové, arcibiskupové: ale uváží-li se, že šlechta ve Francii nepožívala žádného politického práva, že vévodové a pairové netvořili integrální součást vlády, že se jejich výsady pairie omezovaly na jalovou prerogativu zasedat v parlamentu a hlasovat tam společně s jeho členy, že sám parlament byl omezen na právo veta vždy obcházené lits de justice, pochopí se, že vévodové a pairové mnoho získávali výměnou iluzorních práv spojených s jejich pairiemi za skutečná práva spojená s hodností člena senátu. Pokud jde o šlechtice, ti nabývali politické existence nekonečně vyšší než ta, jakou mohli očekávat od svého stavu, ba i od panovníka, i kdyby byli tak šťastni, že by u něho dosáhli nejrozsáhlejší přízně. Dodá-li se, že členové menšiny šlechty neměli u dvora žádný vliv a že vévodové a pairové, kteří se k nim připojili, byli v jakési nemilosti, nikdo se nepodiví, že jedni i druzí s horlivostí přijali plán, který jim zjednával tak veliké a tak cenné výhody. S pomocí této vůdčí niti budeme sledovat postup menšiny ve sněmovně šlechty a arcibiskupů vienneského a bordeauxského, biskupů z Autunu, z Chartres, z Rodez, z Coutances ve sněmovně duchovenstva: jejich jednání, na pohled tak zvláštně protichůdné jejich osobním zájmům i zájmům jejich stavu, by se zdálo pošetilé, kdyby se ztratil z očí cíl, k němuž směřovali.[19] Už od prvních zasedání se ve sněmovně šlechty mluvilo o utvoření horní sněmovny. Sondovalo se smýšlení členů, kteří měli nějaký vliv na jednání; právě aby se dospělo ke zřízení této sněmovny, pracovalo se s takovou tvrdošíjností a horlivostí na zničení stavů; manévrovalo se s takovým uměním, aby se přivodilo sloučení; a bylo to zhroucení nadějí, které byly poja-

19. Vydavatelé: „Obáváme se, že zde autor, poslouchaje příliš svých osobních dojmů, zúžil otázku, kterou zkoumá, když zachází s vysokou otázkou politického zákonodárství jako s pouhou soukromou intrikou… Věříme, že zřízení jedné nebo dvou zákonodárných sněmoven mohlo být odůvodněno jinými úvahami než ctižádostí nebo ješitností několika jednotlivců.“ Ferrièrův obrat (v knize II chválil Mounierovu obnovu „staré ústavy“, zde ji vidí jako Neckerovu intriku) vydavatelé také zaznamenávají.

ty, co vyvolalo nářky, zuřivost a zoufalství Mouniera, Lallyho, Virieua, biskupa z Chartres atd., když se dověděli o Neckerově propuštění a viděli, jak skvělé přeludy, jimiž se živili, nenávratně mizí s ministrem, který je měl uskutečnit. Podobni dětem chtěli svou milovanou hračku; hýbali Paříží, Versailles, celou Francií, aby ji získali zpět: zatímco orleánská strana, pozorujíc s tajnou radostí úspěch svých hlubokých intrik, mlčky osnovala lépe utkané sítě a užívala vlivu těchto poslanců k postupu svých záměrů. Hleďte také, jak po Neckerově povolání zpět nechávají revolucionáři tyto malé neprozíravé ctižádostivce daleko za sebou a kráčejí obřími kroky k veliké revoluci, o níž přemýšlejí. Smějí se senátu i senátorům; silni nenávistí většiny šlechty k oné menšině, která ji zradila, se k ní připojují a společně dávají zamítnout dvě sněmovny.

[Při jednání 8.–10. září zvítězila nedělitelnost zákonodárného sboru 849 hlasy proti 89; Mounier marně namítal, že otázka není objasněna, a chodil od lavice k lavici ujišťovat poslance obcí, že dvěma sněmovnám se protiví právě šlechtici a aristokraté; zmatený křik udusil Lallyho hlas a biskup z Langres, který předsedal, byl po Dubois-Crancého otázce, „zda ho ještě neomrzelo nudit Shromáždění“, tak urážen, že se vzdal křesla. V otázce veta Sieyès tvrdil, že „právo zabránit se rovná právu činit; absolutní veto je absurdní; suspenzivní veto je libovolný rozkaz, lettre de cachet proti národní vůli“ – Ferrières: „tento temný metafyzický galimatyáš“. Duport a Lameth nabídli Mounierovi kompromis (souhlas se sankcí a dvěma sněmovnami výměnou za zákaz rozpouštění, za volitelnost první sněmovny s pouhým suspenzivním vetem vůči druhé a za pravidelné „národní konvence“ s právem revidovat ústavu); Mounier odmítl – „Nuže, uvidíme, kdo zvítězí,“ řekl Lameth. Načež Mirabeau v Paříži „křičel, že vlast je v nebezpečí“, mezi lidem se šířilo, že „koalice šlechty, duchovenstva a sto dvaceti poslanců obcí chce dát králi absolutní veto“ a že Mirabeau byl zraněn mečem; Saint-Huruge vedl 30. srpna z Palais-Royal deputaci do Versailles, kterou La Fayette zastavil u bariér. Dva vyslanci Palais-Royal řekli Lallymu, že „Paříž nechce veto; pokládá za zrádce ty, kdo je chtějí, a zrádce trestá“, a jmenovali proskribované poslance. Mounier žádal odměnu 500 000 livrů za důkaz spiknutí; Clermont-Tonnerre, aby se Shromáždění přeneslo jinam; revolucionáři to smetli tím, že Chasset přečetl (údajný) výhrůžný dopis od zbaveného beneficiáta („zahyneš jen mou rukou“) – „část

revolucionářů předstírala dlouhé záchvaty smíchu“ a přešlo se k dennímu pořadu. Ferrières dále cituje „úskočnou“ řeč jednoho občana v Palais-Royal (31. srpna), která chtěla přenést na okrsky právo rozhodovat o vetu a odvolávat poslance jako „prosté úředníky“; okrsek Saint-Nicolas-des-Champs prohlásil jakékoli veto za protiústavní; bretaňská adresa (podle Ferrièra sepsaná ve Versailles Chapelierem) prohlásila obhájce sankce za zrádce vlasti, poslanci obcí se Lallymu přiznávali, že se bojí, „aby jim nepovraždili ženy a děti“, a hrabě d'Estaing přišel oznámit opatření versailleské milice. Vydavatelé připojují anekdotu Bertranda de Molleville: sedlák, kterého se ptal, co rozumí suspenzivním vetem, proti němuž chrlil nejprudší kletby, odpověděl, že projde-li „Veto“, budou moci král a jeho ministři dát pověsit, koho budou chtít. Necker, „poplašený nepřízní absolutního veta, se domníval, že musí obětovat královskou prerogativu zájmu své popularity“, a 11. září poslal Shromáždění zprávu doporučující veto suspenzivní; Shromáždění čtení odmítlo jako zásah do své svobody – „ale všichni obsah znali“, a suspenzivní veto prošlo. Revolucionáři, stále znepokojení o dekrety ze 4. srpna, nechtěli určit dobu trvání veta, dokud si nezajistí, že král nebude bránit jejich provedení; na Barnavův návrh se přerušil denní pořad a rozhodlo se, že zákonodárný sbor bude celý obnovován každé dva roky.][20]

Dědičnost trůnu a španělská větev

[15. září navrhl baron de Juigné dekretovat aklamací nedotknutelnost krále a dědičnost koruny „po meči v pořadí prvorozenství s věčným vyloučením žen a jejich potomků“. Target vznesl otázku, zda může ve Francii vládnout větev panující ve Španělsku, která se koruny zřekla „autentickými smlouvami“; Démeunier a biskup z Langres žádali, aby se o tom „proza-

20. Chronologie: 10. září jediná sněmovna (849 : 89); 11. září suspenzivní veto (673 : 325) – veto může být uplatněno ve dvou po sobě jdoucích legislaturách, třetí je přehlasuje; 14. září (podle vydavatelů): zákonodárný sbor obnovován každé dva roky. Victor-Amédée, markýz de Saint-Huruge, řečník Palais-Royal, později spojenec Dantona. Vydavatelé také uvádějí, že bretaňskou adresu proti vetu (zasedání 10. září) chtěli někteří členové odsoudit výslovným dekretem; Mirabeau namítl, že „není důstojné Shromáždění stavět se učitelem municipalit, které hlásají falešné zásady“, a prosadil, aby byla pokládána „za neplatnou a nesepsanou“ nebo vrácena autorům bez jakékoli kvalifikace. K přechodu k dennímu pořadu po Chassetově dopisu vydavatelé dodávají, že jej navrhl Target s odůvodněním, že poslední úřední dopis pařížských volitelů hlásí klid.

tím nejednalo“ („nepatříme my panovníkům, panovníci patří nám“); Target návrh na Silleryho domluvu stáhl, Virieu trval na tom, že návrh náleží Shromáždění; Rewbell namítl, že neurčité znění dekretu vylučuje větev orleánskou; Mirabeau „rychlým pohledem na Shromáždění poznal, že duchové nejsou nakloněni rozhodnout tuto důležitou otázku ve prospěch vévody Orleánského“ a hodil do debaty otázku regentství („nikdo nemůže vykonávat regentství, nenarodil-li se ve Francii“). Sillery dal přečíst patent Ludvíka XIV. z r. 1712 a slavnostní zřeknutí Filipa V. D'Esprémenil: „Nemluvím ani za španělskou větev, ani za orleánskou, mluvím za francouzskou maximu – salický zákon“; zřeknutí španělského krále je výjimkou, která nebrání stanovit zásadu. Duport: cílem salického zákona je, aby koruna nepřešla na cizince, a je podivné dovolávat se ho pro dekret, který „povolává cizince na trůn“.]

Revolucionáři, nemohouce dosáhnout rozdělení, užili prostředků své obvyklé taktiky: amendementů, podamendementů, nových znění, hluku, vřavy. Hrabě de Mirabeau, vida, že se předseda chystá dát hlasovat, a nemoha už udržet svou vznětlivou povahu, mu poslal lístek s těmito slovy: „Pane předsedo, je nás tu čtyři sta poctivých lidí utlačovaných koalicí osmi set poslanců: je čas, aby tato tyranie skončila; jinak budeme nuceni sáhnout k násilným prostředkům, abychom ji ukončili.“ Tento lístek měl účinek; Clermont-Tonnerre zasedání ukončil. Téhož večera měl hrabě de Mirabeau s Virieuem rozhovor, který vrhá velké světlo na tajné záměry revolucionářů. Virieu, potkav Mirabeaua, mu řekl, že velký počet hlav v královské rodině nás naštěstí na dlouho chrání před otevřením nebezpečné otázky španělské větve. „Není ve skutečnosti tak vzdálená,“ odpověděl Mirabeau, „jak se zdá na první pohled: pletorický stav krále a Monsieura může zkrátit jejich dny a činí tuto otázku téměř závislou na existenci dauphina, který je dítě.“ – „Ale divím se,“ řekl Virieu, „že zapomínáte na hraběte d'Artois a jeho děti.“ – „V případě,“ odvětil Mirabeau, „že by se událost dostavila v nepříliš vzdálené době, nutno přiznat, že by se pan d'Artois i jeho děti

mohli pokládat za uprchlíky a po tom, co se stalo, za téměř *extra lex*.“[21] Noc byla strávena intrikami. Revolucionáři pracovali na posílení své strany. Bouche při zahájení zasedání přečetl nové znění, způsobilé lichotit ješitnosti tribun; zde je: „Osoba králova je nedotknutelná a posvátná; trůn je nedělitelný; je dědičný v domě Bourbonů panujícím ve Francii po meči v pořadí prvorozenství s vyloučením žen a jejich potomků; a v případě, že by v domě bourbonském panujícím ve Francii nebylo mužských a legitimních dětí, národ se shromáždí prostřednictvím svých zástupců, aby rozhodl.“ Target navrhl připojit k dekretu: aniž se cokoli předjímá o účinku zřeknutí; tento amendement vynesl Targetovi veliké výčitky; byl přijat přes úsilí revolucionářů. Target chtěl tuto druhou neopatrnost napravit; řekl, že nastane-li ten případ, rozhodne národní konvent: Shromáždění podamendement odmítlo. Hrabě de Mirabeau stále tvrdil, že se otázka takové důležitosti nemá projednávat tak povrchně a s takovým spěchem; žádal její odložení. Konečně Shromáždění, unaveno všemi těmi výkyvy, rozhodlo hlasovat: začalo se jmenovité hlasování, pět set hlasů dekret přijalo, čtyři sta třicet osm zamítlo: „Národní shromáždění uznalo a prohlašuje jako základní bod a zásadu francouzské monarchie, že osoba králova je nedotknutelná a posvátná; že trůn je nedělitelný; že koruna je dědičná v panující větvi po meči v pořadí prvorozenství, s věčným a absolutním vyloučením žen a jejich potomků, aniž tím míní cokoli předjímat o účinku zřeknutí.“ „Žádám, pane předsedo,“ zvolal rozzuřený Sillery, „aby bylo v protokolu řečeno, že dekret byl vydán v nepřítomnosti pana vévody Orleánského.“ – „A já,“ odpověděl žertem markýz de Mirepoix, „žádám, aby bylo řečeno, že byl vydán v nepřítomnosti krále španělského.“

[Král 18. září odpověděl na dekrety ze 4. srpna: schvaloval „obecného ducha“, ale k několika článkům, zejména ke zrušení desátků (odhadovaných na 70–80 milionů), dával jen „podmíněné přistoupení“ a žádal, aby se nejprve zvážilo, zda nemají být užity k úlevě celého národa. Ferrières: Necker chtěl desátky získat pro státní pokladnu jako záruku svých půjček, arcibis-

21. Rozhovor Mirabeau–Virieu pochází z Virieuovy výpovědi u Châteletu (1790); François-Henri, hrabě de Virieu (1754–1793), poslanec šlechty z Dauphiné, monarchista, padl při obraně Lyonu proti Konventu. André-Boniface-Louis Riqueti, vikomt de Mirabeau (1754–1792), zvaný Mirabeau-Tonneau (Sud) pro svou tělnatost, mladší bratr tribuna, poslanec pravice. Silleryho výrok o nepřítomnosti vévody Orleánského připisuje Bertrand de Molleville Biauzatovi; vydavatelé pokládají za pravděpodobnější Silleryho, „oddaného vévodovi Orleánskému“.

kup bordeauxský je hájil v zájmu duchovenstva; šlechta si stěžovala, že „všechny výhrady jsou ve prospěch duchovenstva, papeže a cizích knížat“. Mirabeau a Barnave: dekrety ze 4. srpna „nejsou zákony, ale ústavní zásady“, Shromáždění „je národním konventem a nepotřebuje královu sankci“; Lally hájil královy výhrady (většina článků byla „v redakci rozšířena“, „přehánění má také svá nebezpečí“); Shromáždění uzavřelo rozpravu a poslalo předsedu prosit krále o okamžité vyhlášení dekretů s ujištěním, že jeho připomínky vezme při podrobných zákonech „v nejuctivější úvahu“. Volney 19. září navrhl, aby se po dokončení volebního řádu ihned volili noví poslanci, kteří by nahradili „zastoupení chybné a rozporné, kde soukromé zájmy váží stejně jako obecný zájem“; když ho šlechta a kněží nadšeně podpořili, vikomt de Mirabeau dodal, že nikdo z dnešních poslanců nesmí být znovu zvolen; hrabě de Mirabeau Volneyho vysvobodil připomínkou přísahy z míčovny a Volney „zmaten“ návrh stáhl.][22]

Necker žádá čtvrtinu příjmu; Mirabeau o bankrotu

Necker přišel 24. září znovu přerušit tyto příjemné sny. Měl prý duši rozdrásanou: ale bylo třeba se vzchopit, pomoci králově oddanosti při obnovení pořádku, vzpomenout si, kdo jsme byli. Velké redukce, úspory ve výdajích na válku, na zahraniční věci, na penze, na dům králův a královnin, spojené s příspěvky privilegovaných osob a pozemků, mohly deficit zaplnit. Výdaje roku 1790 vyžadovaly mimořádný fond osmdesáti milionů; tři zbývající měsíce roku 1789 značnou částku. Každá půjčka se stávala zbytečnou; bylo by to neobratné obtěžování veřejné důvěry. Jediným prostředkem, jak získat v kritických okolnostech, v nichž se finance nacházely, nezbytnou pomoc, byl vlastenecký příspěvek každého občana ve výši čtvrtiny jeho příjmu, zaplacený jednou provždy. Při tomto podivném návrhu zachovalo Shromáždění chmurné mlčení. Ministr odešel, aniž si odnesl četný potlesk, který jej vždy provázel při odchodu ze sálu stavů. Finanční výbor byl pověřen podat zprávu: Montesquiou ujistil, že výbor, postaven doprostřed veřejného jmění, viděl nutnost přijmout velké rozhodnutí; že do-

22. Vydavatelé podávají podle *Orateurs français* poněkud jinou verzi: spor o prioritu mezi Volneyho návrhem a návrhem předsedy finančního výboru, aby se financím věnovaly dva dny týdně, vyhrál druhý návrh. Mirabeauova připomínka přísahy z míčovny je však autentická.

spěl k týmž výsledkům jako ministr; že následky, ve svých účincích nevypočitatelné, které by mohl přivodit stav nouze financí, zavazují národ k obětem; že pokladna je prázdná, že je třeba osmdesáti milionů letos, osmdesáti na rok 1790 a že anticipace, které je nutno zrušit, činí dvě stě padesát milionů, dohromady čtyři sta třicet pět milionů, „děsivá masa, téměř rovná ročnímu příjmu“; že náhlé vybrání by bylo spásou říše a dny tísně by se rázem proměnily ve dny blahobytu; a že z těchto důvodů výbor Neckerův vlastenecký příspěvek přijímá a prosí Shromáždění, aby jeho plán podrobilo rozpravě.[23]

„Není možné rokovat,“ odpověděl hrabě de Mirabeau, „když je člověk nucen ihned přijmout nejdůležitější rozhodnutí. Vaše velmi svědomitá politika vám nemůže dovolit, abyste se před národem učinili odpovědnými za systém, který nemáte čas prozkoumat a opravit. Máte jen hypotetické představy: vláda vám dosud nedovolila mít jiné. Odvažuji se věřit, že neomezená důvěra, kterou národ věnoval prvnímu ministru financí, vás opravňuje ukázat mu v hrozícím nebezpečí tutéž neomezenou důvěru. Svolte tedy doslovně k tomu, co od vás ministr žádá; a v očích Evropy a národa, ať se stane cokoli, budeme zproštěni viny.“ Jedni Mirabeauův návrh schvalují, druzí zamítají. Virieu volá, že vlast je ohrožena; že požár vše pohltí; že je třeba hlasovat ve společné shodě pro spásu vlasti. Předseda Shromáždění, přiznávaje, že tento velkodušný pohyb obdivuje, žádá rozpravu. Mirabeau tvrdí, že Shromáždění nemůže ani nemá rokovat; že má prostě prohlásit, že zasaženo naléhavostí okolností přijímá bez zkoumání, bez diskuse a s důvěrou plán pana Neckera. Přátelé ministra spustili pokřik: vytýkají Mirabeauovi, že činí ministra odpovědným za události, zatímco může být odpovědný jen za čistotu svých úmyslů. „Nemám tu čest, pánové,“ odpovídá Mirabeau, „být přítelem prvního ministra financí: ale byť bych byl jeho nejněžnějším přítelem, jako občan především a zástupce národa bych ani na okamžik neváhal spíše kompromitovat jeho než Národní shromáždění. Byl jsem tedy uhodnut, nebo spíše pochopen: neboť jsem se nikdy nechtěl

23. Vydavatelé: Neckerova zpráva odhadovala deficit na 61 milionů; navrhované zdroje byly 1) jednorázová daň nazvaná „dobrovolný příspěvek“ ve výši čtvrtiny čistého příjmu, 2) 2–3 % z hodnoty stříbra, hotovosti a šperků. Anne-Pierre, markýz de Montesquiou-Fézensac (1739–1798), generál, později velitel armády v Savojsku (nezaměňovat s abbém de Montesquiou, mluvčím duchovenstva, viz kniha V).

skrývat. Nevěřím vskutku, že by úvěr Národního shromáždění měl být kladen na váhu s úvěrem prvního ministra financí; nevěřím, že by spása monarchie měla být připoutána k hlavě jakéhokoli smrtelníka; nevěřím, že by království bylo v nebezpečí, kdyby se pan Necker zmýlil, a věřím, že veřejná spása by byla velmi ohrožena, kdyby vskutku národní zdroj ztroskotal, kdyby Shromáždění ztratilo svůj úvěr a promeškalo rozhodující operaci. Je tedy podle mého mínění třeba, abychom schválili opatření hluboce nutné, za něž nemáme prozatím co dosadit. Nesmíme si je osvojit, učinit z něho své dílo, když nemáme čas je posoudit: ale z toho, že se mi zdá hluboce nepolitické činit se ručiteli úspěchů pana Neckera, neplyne, že bychom podle mého názoru neměli podporovat jeho záměry všemi silami a snažit se získat mu všechny duchy a všechna srdce… Běda tomu, kdo nepřeje prvnímu ministru financí úspěchy, jichž má Francie tak naléhavou potřebu! Běda tomu, kdo by mohl klást mínění a předsudky na váhu s vlastí! Běda tomu, kdo by na oltáři veřejného dobra neodpřisáhl všechnu zášť, všechnu nedůvěru, všechnu nenávist! Běda tomu, kdo by nepodporoval celým svým vlivem záměry muže, kterého, jak se zdá, sám národ povolal k diktatuře! A vy, pánové, kteří více než všichni ostatní máte a máte mít důvěru lidu, vy zvláště dlužíte ministru financí svou součinnost a své vlastenecké doporučení. Napište adresu svým voličům, v níž jim ukážete, co dluží věci veřejné; zjevnou nutnost jejich pomoci a její neodolatelnou účinnost; skvělou vyhlídku Francie, souhrn jejích potřeb a jejích zdrojů, jejích práv, jejích nadějí; co jste vykonali, co vám zbývá vykonat; jistotu, v níž jste, že vše je možné, že vše je snadné francouzskému nadšení. Sepište, pánové, uveřejněte tuto adresu. Činím o tom zvláštní návrh. Je to, jsem si tím jist, veliká pružina, veliká hybná síla úspěchu pro hlavu vašich financí: ale především mu dejte pevné základy; dejte mu ten, o který vás žádá, přistoupením důvěry k jeho návrhům; ať alespoň vaší vinou nenaráží už na překážky ve svých plánech likvidace a blahobytu.“

Toto vysvětlení Neckerovy přátele zdaleka neuklidnilo, naopak jim dalo živěji pocítit důsledky přijetí, bez zkoumání a z důvěry, plánu předloženého jako jediný zdroj státu, jehož následky a nevýhody nebylo možno předvídat. Lally žádá, aby se přijala jen podstata Neckerova plánu; aby jeho redakce byla svěřena finančnímu výboru a předložena Shromáždění. Diskuse začíná znovu s novým žárem: mínění se rozcházejí. Jedni chtějí, aby se mi-

nistrův plán dekretoval doslovně; druzí, aby se prozkoumal; tito, aby se vyslechli poslanci, kteří mají co navrhnout; oni, aby se jednání odložilo na jiný den. Zvedá se tisíc protichůdných návrhů. Hrabě de Mirabeau se uprostřed tohoto střetu myšlenek znovu chápe slova.

„Pánové, nemohl bych tedy přivést denní jednání zpět několika velmi prostými otázkami? Račte, pánové, račte mi odpovědět. Nepředložil vám první ministr financí nejděsivější obraz vaší současné situace? Neřekl vám, že každý odklad zhoršuje nebezpečí? Že den, hodina, okamžik jej mohou učinit smrtelným? Máme plán, který bychom nahradili za ten, který nám navrhuje? – Ano, volá jeden poslanec Shromáždění. – Zapřísahám toho, kdo odpověděl ano, aby uvážil, že jeho plán není znám; že je třeba času k jeho rozvinutí, prozkoumání, prokázání; že i kdyby byl ihned předložen našemu jednání, mohl se jeho autor zmýlit; že když všichni nemají pravdu, všichni mají pravdu. Mohlo by se tedy stát, že by autor tohoto jiného plánu, i kdyby měl pravdu, neměl pravdu proti všem; neboť bez souhlasu veřejného mínění nemůže největší nadání zvítězit nad okolnostmi… I já nepokládám prostředky pana Neckera za nejlepší možné. Ale nebe mě chraň, abych v tak kritické příležitosti stavěl své proti jeho! Marně bych je pokládal za lepší. Nelze v jediném okamžiku soupeřit s ohromnou popularitou dobytou skvělými službami, dlouhou zkušeností, pověstí prvního známého finančního talentu a – má-li se říci všechno – s náhodami a osudem, jaký nikdy nepřipadl žádnému smrtelníku. Je tedy nutno vrátit se ještě k plánu pana Neckera: ale máme čas jej prozkoumat, prověřit jeho základy, ověřit jeho výpočty? Ne, ne, tisíckrát ne. Bezvýznamné otázky, odvážné domněnky, nevěrné tápání, to je vše, co je v tuto chvíli v naší moci. Co tedy uděláme odkladem jednání? Promeškáme rozhodující okamžik, zatvrdíme svou samolibost v tom, abychom něco změnili na celku, který jsme ani nepojali, a zmenšíme svým nediskrétním zásahem vliv ministra, jehož úvěr ve financích je a má být větší než náš. Pánové, v tom jistě není ani moudrost, ani prozíravost; ale je v tom alespoň dobrá víra?

Ach! Kdyby méně slavnostní prohlášení nezaručovala naši úctu k veřejné víře, naši hrůzu před hanebným slovem bankrot, odvážil bych

se zkoumat tajné a snad nám samým neznámé pohnutky, které nás nutí tak neprozřetelně couvat ve chvíli vyhlášení aktu velké oddanosti, jistě neúčinného, není-li rychlý a vskutku bezvýhradný. Řekl bych těm, kdo se sžívají s myšlenkou nedostát veřejným závazkům ze strachu před nadměrnými oběťmi, z hrůzy před daní: Co jiného je bankrot než nejkrutější, nejzhoubnější z daní?… Přátelé! Slyšte jedno slovo, jediné slovo.

Dvě století loupeží a lupičství vyhloubila propast, do níž se království chystá pohltit. Je třeba ji zaplnit, tu strašlivou propast. Nuže! Zde je seznam francouzských vlastníků: vyberte mezi nejbohatšími, abyste obětovali méně občanů; ale vyberte; neboť nemusí-li malý počet zahynout, aby byla zachráněna masa lidu? Vzhůru! Těchto dva tisíce notáblů vlastní, čím zaplnit deficit; čím vrátit pořádek do financí, mír a blahobyt do království. Udeřte, obětujte bez milosti tyto smutné oběti! Svrhněte je do propasti! Zavře se… Couváte hrůzou… Nedůslední lidé! Malomyslní lidé! A nevidíte tedy, že když dekretujete bankrot, nebo, což je ještě ohavnější, když jej činíte nevyhnutelným, aniž jej dekretujete, poskvrňujete se činem tisíckrát zločinnějším? Neboť konečně tato hrozná oběť by alespoň odstranila deficit. Ale myslíte, že proto, že jste nezaplatili, už nebudete nic dlužit? Myslíte, že miliony lidí, kteří v jediném okamžiku ztratí tou strašnou explozí nebo jejími otřesy vše, co tvořilo útěchu jejich života a snad jediný prostředek k jeho udržení, vás nechají klidně užívat vašeho zločinu?… Stoičtí pozorovatelé nevyčíslitelných zel, která tato katastrofa vychrlí na Francii! Netečné sobce, kteří si myslíte, že křeče zoufalství a bídy přejdou jako tolik jiných, a tím rychleji, čím budou prudší! Jste si jisti, že tolik lidí bez chleba vás nechá klidně vychutnávat pokrmy, jejichž počet ani lahodnost jste nezmenšili?… Ne… zahynete! A ve všeobecném požáru, který se netřesete zapálit, ztráta vaší cti nezachrání ani jeden z vašich ohavných požitků! Hle, kam kráčíme… Slyším mluvit o vlastenectví, o vzepětí vlastenectví, o vzývání vlastenectví: je tedy tak velkodušné úsilí dát část svého příjmu, aby se zachránilo vše, co člověk má? Eh, pánové, to je jen prostá aritmetika; a kdo váhá, může odzbrojit rozhořčení jen pohrdáním, jaké musí vzbuzovat jeho hloupost. Ano, pánové, je to nejobyčejnější opatrnost, nejtriviál-

nější moudrost, je to váš nejhrubší zájem, čeho se dovolávám. Neříkám vám už jako kdysi: Poskytnete jako první národům podívanou na lid shromážděný, aby nedostál veřejné víře? Neříkám vám už: Eh! Jaké nároky máte na svobodu, jaké prostředky vám zbudou k jejímu udržení, jestliže hned při prvním kroku překonáte hanebnost nejzkaženějších vlád; jestliže potřeba vaší součinnosti, vašeho dohledu není zárukou vaší ústavy?… Říkám vám: Budete všichni strženi do všeobecné zkázy; a ti první, kdo mají zájem na oběti, kterou od vás vláda žádá, jste vy sami.

Odhlasujte tedy tento mimořádný příspěvek; kéž by byl dostatečný! Odhlasujte jej, protože máte-li pochybnosti o prostředcích, nemáte je o nutnosti ani o naší neschopnosti je nahradit, alespoň bezprostředně. Odhlasujte jej, protože veřejné okolnosti nesnesou odkladu a byli bychom vinni každým prodlením. Chraňte se žádat o čas; neštěstí ho neposkytuje… Eh, pánové! Při příležitosti směšného návrhu Palais-Royal, směšného povstání, které nikdy nemělo význam než v slabých obrazotvornostech nebo ve zvrácených záměrech několika lidí zlé víry, jste nedávno slyšeli tato zběsilá slova: Catilina je u bran Říma, a rokuje se! A jistě, kolem nás nebylo ani Catiliny, ani Říma, ani nebezpečí: dnes je bankrot zde, hrozí pohltit vás, váš majetek, vaši čest, a vy rokujete!“

Mirabeau mluvil s tím nadšením, které ovládá úsudek i vůli. Ticho soustředění jako by poutalo všechny myšlenky k velikým a strašným pravdám. První cit ustoupil citu naléhavějšímu; a jako by se každý poslanec spěchal zbavit ze své hlavy oné hrozné odpovědnosti, jíž mu hrozil Mirabeau, a jako by náhle viděl před sebou propast deficitu volající své oběti, celé Shromáždění vstalo, žádalo hlasovat a jednomyslně vydalo dekret: ale nedůvěra, stále trvající mezi vládou a Shromážděním, dala připojit, že plán ministra financí bude definitivně přijat teprve poté, co král přijme Deklaraci práv člověka a ústavní články dosud dekretované.[24]

24. Zasedání 26. září 1789; Mirabeauova řeč „proti bankrotu“ (tři vystoupení téhož dne, poslední pronesené bez přípravy) patří k jeho nejslavnějším a překlad zde následuje Ferrièrův „výtah“, o němž vydavatelé říkají, že „může dát jen velmi neúplnou představu“ o celém textu (odkazují na *Orateurs français*). „Catilina je u bran Říma“ – citace Mirabeauova vlastního výroku z 31. srpna při zprávách o pochodu Palais-Royal.

V. Kniha čtvrtá (září – 6. října 1789)

[Obsah podle původního vydání: Intriky různých stran. – Dopis hraběte d'Estaing královně. – Příchod pluku Flandre do Versailles. – Hostina tělesné gardy. – Hnutí v Paříži. – Povstání. – Pochod pařížské milice na Versailles. – Vraždění tělesné gardy. – Vpád do zámku. – Král a královská rodina jsou odvedeni do Paříže. – Vydavatelé z roku 1821 předesílají, že událost 5. a 6. října je „jednou z nejdůležitějších a nejméně objasněných" událostí počátku revoluce: jedni ji připisují manévrům orleánské strany, druzí chybám dvora, někteří obojímu; Ferrièrovo líčení, „hodné úcty v mnoha ohledech a nesoucí ráz upřímnosti", má mezery a „trpí dvěma obvyklými vadami tohoto spisovatele: nedostatkem pořádku a souvislosti ve vyprávění a nedostatkem stálosti v myšlenkách". Doplňují je proto podle Toulongeona, Bertranda de Molleville, Salliera a Histoire de la Révolution par deux amis de la liberté.]

Předzvěsti

Obě strany, podobny dvěma silným zápasníkům stojícím proti sobě v aréně, čekaly jen na okamžik, kdy se budou moci s výhodou napadnout. Dvůr, unaven stále opakovanými oběťmi, které se od něho žádaly, konečně uznal naléhavou nutnost zastavit podniky, které směřovaly k úplnému zničení monarchie a snad k sesazení panovníka. Necker a jeho stoupenci viděli svůj plán ústavy zamítnut a ctižádostivé naděje, jimiž se kojili, mizet bez návratu. Šlechta, duchovenstvo, parlamenty už nemohly pochybovat, že jejich zkáza je přísahou zpečetěna. Tyto tři velké sbory, spojené společným zájmem, nenáviděly a musely nenávidět nový řád věcí: také tajné manévry a nepřímé útoky dokazovaly, že se zabývají prostředky, jak jej svrhnout. Revolucionáři cítili, jak důležité je předejít pokusům, které, byť několikrát ztroskotaly, by mohly být nakonec korunovány úspěchem: silni lidem, který vedli podle libosti, zpraveni o pohybech svých protivníků, jisti, že je zmaří, číhali na chybu, na neopatrnost.

Neurčitě šířené pověsti připravovaly duchy na nějakou mimořádnou událost. Když Blaisot, knihkupec z Versailles, navštívil hraběte de Mirabeau,

dal hrabě po chvíli hovoru odejít třem tajemníkům, kteří psali podle jeho diktátu, a pečlivě zavíraje dveře: „Milý Blaisote, z přátelství k vám vás chci upozornit, že za velmi málo dní uvidíte velká neštěstí, ba hrůzy, prolitou krev ve Versailles. Říkám vám to, abych rozptýlil vaše osobní obavy: dobří občané jako vy se nemají čeho bát.“[1] Okolnosti uměle přivozené a především falešné výpočty ministra Neckera revolucionářům v provádění jejich plánů ještě napomohly. Vzácnost a drahota obilí rostly děsivým způsobem; dveře pekařů byly obléhány; lid se k nim hrnul a agenti vmíšení mezi občany zvětšovali nepořádek tím, že zvětšovali dav. Množství dělníků, nucených čekat celý den, aby si opatřili čtyřliberní bochník, se vracelo se zoufalstvím v srdci a často aniž se postarali o potřeby své rodiny. Nestačilo lid poplašit stran jeho obživy, hleděli ho vyděsit i stran jakosti obilí, z něhož se živil. Placení lidé vnikli do sýpek tržnice, ukradli tam zkaženou mouku, odloženou stranou a zakázanou k prodeji, nosili ji pařížskými ulicemi, a ukazujíce ji lidu, říkali mu, že z tohoto shnilého obilí se dělá jeho chléb. Přece však byla úroda hojná; bylo to na začátku října; všude v provinciích se jedl nový chléb. Tento umělý nedostatek, místo aby se zmenšoval, každým dnem rostl. Všechny strany přispívaly k jeho udržování; neboť všechny chtěly povstání, v naději, že je jedni obrátí proti Národnímu shromáždění, druzí proti dvoru. K těmto manévrům, už tak způsobilým pobouřit lid, se připojily pověsti o občanské válce, o plánech kontrarevoluce. Tyto pověsti nebyly zcela bez podkladu: zástup šlechticů, kněží, finančníků, kolébaných pošetilou nadějí na obnovení starého řádu věcí, tvořil sdružení, sbíral podpisy, připravoval plány králova odchodu do Met.[2]

Francouz, intrikán povahou i zvykem, podniká lehkovážně, vede nediskrétně, pokládá své nejvýstřednější chiméry za skutečnosti. Francouzská revoluce, předmět hlubokého obdivu filozofů, literátů a té pitomé tlupy zahálčivých zevlounů, nenabízí než beztvarý chaos systémů, špatně pojatých projektů, rozporných činů, falešných výpočtů, falešných spekulací, ještě falešnějších kroků, neurčitých a triviálních myšlenek pokládaných za důležité

1. Anekdota s knihkupcem Blaisotem pochází z řízení u Châteletu, kde Blaisot vypovídal; Mirabeau tvrdil, že mluvil obecně o hrozícím nebezpečí.
2. Vydavatelé odkazují na „zajímavé podrobnosti“ v Baillyho pamětech o zásobování Paříže v září 1789. Metz, pevnost na východní hranici s posádkou pod velením markýze de Bouillé, byl skutečně cílem plánu králova odjezdu, o němž se u dvora uvažovalo od září (a který byl obnoven v r. 1791 – útěk do Varennes měl skončit v Montmédy u Bouilléovy armády).

pravdy, hrubé neznalosti lidí i věcí; věčný boj mezi lidovou anarchií a anarchií aristokratickou, řadu potupných ukrutností, malých intrik, malých odporů, malého žvanění žen, abbé, dvořanů. Nerozvinul se jediný charakter; nebyl jediný rozsáhlý plán, jediný vytčený cíl: vše se vrhalo nazdařbůh. Hlavní herci, bez sil, bez nadání, stále zabarikádovaní za nejpodlejší lůzou, neměli odvahu ukázat se ani aby sebrali plody svých zločinů.

[Ferrières zde otiskuje dlouhý dopis hraběte d'Estaing, velitele versailleské národní gardy, královně (z poloviny září 1789): d'Estaing píše, že „nezamhouřil oka“, když se v dobré společnosti dověděl, že se v duchovenstvu a ve šlechtě sbírají podpisy, že existuje plán, aby král odešel nebo byl odvezen přes Champagne či Verdun do Met, že je jmenován Bouillé – „a kým? panem de La Fayette, který mi to řekl tiše u stolu u pana Jauge… Odpověděl mi, že v Metách jako jinde jsou vlastenci nejsilnější a že je lépe, aby zahynul jeden pro spásu všech.“ Vede prý to baron de Breteuil, který otálí s odjezdem; slibuje se milion a půl měsíčně; jmenován je i hrabě Mercy. Španělský vyslanec Fernán Núñez mu prý potvrdil, že „někdo významný a věrohodný“ byl vyzván k podpisu sdružení. „Nic není ztraceno. Královna může znovu dobýt krále jeho království. Příroda jí k tomu poskytla prostředky: jsou jediné možné. Může napodobit svou vznešenou matku; jinak mlčím…“ Audience u královny, píše Ferrières, „změnila rozpoložení obou“ – buď d'Estaing přesvědčil královnu, nebo, „což se mi zdá pravděpodobnější“, královna přesvědčila jeho, že cílem sdružení je pouze bezpečnost královské rodiny.][3]

Pluk Flandre

Plán přijít do Versailles jako by se obnovoval a dokonce nabýval pevnosti: mluvilo se o něm otevřeně v Palais-Royal; francouzská garda ohlašovala, že půjde znovu obsadit svá stanoviště. Markýz de La Fayette pokládal za nutné upozornit dvůr na stav věcí: napsal 17. září panu de Saint-Priest, mi-

3. Charles-Henri, hrabě d'Estaing (1729–1794), admirál z americké války, od července 1789 velitel národní gardy ve Versailles; popraven 1794. Jeho dopis královně byl nalezen v zabavených papírech a otištěn; vydavatelé přinášejí v příloze (E bis) i jeho koncept ze 7. října 1789. Bouillé – François-Claude-Amour, markýz de Bouillé (1739–1800), velitel v Metách. Baron de Breteuil – bývalý ministr, emigrant, pověřený od r. 1790 tajnou diplomacií krále. Hrabě Mercy-Argenteau – rakouský vyslanec, důvěrník královny. „Vznešená matka“ – Marie Terezie.

nistru Paříže, že granátníkům někdo vnukl, aby šli té noci do Versailles; ale ať nikdo nemá obav, protože spoléhá na jejich důvěru v něho, aby tento plán zmařil; že jim vzdává spravedlnost, že ho o to hodlali požádat o dovolení, a že mnozí věřili, že činí krok zcela prostý, který jim on sám nařídí; že tento nápad byl zcela zničen čtyřmi slovy, která jim řekl; že mu z toho zůstala jen představa nevyčerpatelných zdrojů kabalistů; že na tuto okolnost je třeba hledět jen jako na nový příznak zlých úmyslů, ale nikterak jako na skutečné nebezpečí. Přes La Fayettovo ujišťování plán francouzské gardy dvůr poplašil. Nebylo, co by se jim postavilo: čtyři sta mužů tělesné gardy, sto myslivců Trois-Évêchés byly jedinými vojsky ve Versailles. Na měšťanskou milici nebylo možno spoléhat: její smýšlení bylo velmi nejisté a ostatně nebyla s to v případě útoku odolat řadovým vojskům. Královna a hrabě d'Estaing se dohodli, že dají přijít pěší pluk. La Fayette toto opatření schválil. Dekret Národního shromáždění zakazoval uvádět řadová vojska bez žádosti municipality. Dvůr měl nepřátele mezi členy municipality i mezi veliteli měšťanské milice. Obávali se znepokojit Národní shromáždění; bylo obtížné sladit tolik zájmů: pracovalo se na tom. Hrabě d'Estaing se ujal jednání s municipalitou a s veliteli měšťanské milice; ministr Saint-Priest měl rozkaz, jakmile se dosáhne jejich souhlasu, uvědomit Národní shromáždění. Naneštěstí tato opatření, nutná k předejití podezření, dala této tak prosté věci křivolaký postup intriky. Hrabě d'Estaing se odebral do vojenského výboru versailleské milice: dal odejít všem, kdo nebyli ze štábu, a vyžádal si od důstojníků přísahu, že nikdy neprozradí tajemství, které jim svěří. Hrabě d'Estaing přečetl La Fayettův dopis; mluvil o obavách krále, o nebezpečích, jimž toto povstání francouzské gardy vystavuje královskou rodinu a dokonce i zástupce národa. Odpověděli mu, že je třeba odrazit sílu silou; že není občana, který by nebyl ochoten prolít krev za bezpečnost Shromáždění a krále. Hrabě d'Estaing namítl nemožnost odolat s tak nerovnými silami početnému a ostřílenému vojsku: jen pěší pluk přidaný k tělesné gardě, dragounům a měšťanské milici mohl odvrátit obávaná neštěstí. Zvedly se živé námitky: jedni chtěli, aby se pluk žádal jako nutné opatření; druzí ujišťovali, že to bude příčinou nepokojů a rozkolu. Po dlouhých debatách omezil hrabě d'Estaing otázku na tuto jedinou: „Jste s to, pánové, odolat dvěma tisícům ukázněných a dobře ozbrojených mužů?“ Všichni byli nuceni přiznat svou bezmocnost. Bylo rozhodnuto, že munici-

palita bude požádána, aby si od krále vyžádala posilu tisíce mužů. Hrabě d'Estaing, provázen šesti důstojníky štábu, šel ihned na municipalitu. Municipalita žádala, aby dopis pana de La Fayette byl uložen v archivu. Hrabě d'Estaing vylíčil nebezpečí, jimž by zveřejnění tohoto dopisu pana de La Fayette vystavilo: navrhl obrátit se na pana de Saint-Priest a získat od něho oficiální dopis, způsobilý nahradit dopis La Fayettův. Sepsal se vzor dopisu; donesl se panu de Saint-Priest, který jej podepsal. Pluk Flandre se dosud choval dobře; odmítl dokonce složit přísahu. Dvůr věřil, že na tento pluk se může spolehnout více než na jiný. Markýz de Lusignan, člen Shromáždění a známý svou příchylností k lidové straně, byl jeho plukovníkem: byl jedním ze sedmačtyřiceti poslanců, kteří 26. června přešli k obcím. Soudilo se, že tyto úvahy uklidní obavy Shromáždění a vrhnou méně nepříznĕ na opatření, které vyžadovaly okolnosti.[4]

Jakmile se v Paříži dověděli o příchodu pluku Flandre, znepokojení revolucionáři pracovali na tom, aby tam rozsévali poplach: tvořila se prý velká shromáždění kolem Paříže a Versailles; král měl být unesen, odvezen do Met; pluk Flandre byl určen chránit jeho ústup; a aby se příchod tohoto pluku jevil v rozporu s přáním obyvatel Versailles a dokonce s přáním většiny měšťanské milice, intrikovalo se v setninách, a když jim chtěl hrabě d'Estaing dát potvrdit žádost štábu, osmadvacet setnin to tvrdošíjně odmítlo. Šlo se dále: hleděli pobouřit bývalou francouzskou gardu tím, že jí zveličovali ponížení, má-li strpět, aby cizí vojáci přišli obsadit její stanoviště v zámku; mluvilo se o tom, že se vstupu pluku Flandre zabrání se zbraní v ruce. Ale revolucionáři, klidnější a vzpamatovaní z prvního zděšení, cítili, jaký prospěch mohou z tohoto kroku dvora vytěžit: vypočítali, že šlechtici a kněží, vždy zbrklí a důvěřiví, pokládajíce se za silnější, nebudou otálet s nějakou hrubou chybou; vypočítali dobře. Pluk Flandre dorazil 23. září uprostřed tohoto střetu mínění a zájmů. Válečná výstroj, která provází pochod řadových vojsk, obyvatele Versailles vyděsila. Dvě děla, několik vozů s náboji jim připadaly jako nesmírná hromada munice. Bylo třeba nových intrik, aby se důstojníci měšťanské milice přiměli jít pluku Flandre

4. Dekret Shromáždění z 10. srpna 1789 (o povinnosti vojsk skládat občanskou přísahu a zákazu jejich pohybu bez žádosti municipality). Ministr Saint-Priest oznámil žádost versailleské municipality Shromáždění 21. září; Mirabeau žádal předložení Saint-Priestova dopisu, „věděl, že tento dopis kompromituje La Fayetta“; Shromáždění rozhodlo, že není o čem rokovat.

naproti. Lid si všiml, že tělesná garda vyjela na pařížskou alej; pojal z toho podezření. Vojáci a důstojníci složili do rukou municipality zákonem předepsanou přísahu. Měšťanské milici bylo odevzdáno všechno střelivo a všechno to dělostřelectvo, které tak vyděsilo obyvatele Paříže a Versailles. Tato uklidňující opatření obavy lidu neuklidnila.

Dvůr si živě přál nastolit jednotu mezi versailleskou měšťanskou milicí a vojáky pluku Flandre. Měšťanská milice nebyla organizována. Královna řekla štábu, že se ujme praporů. Tato nabídka byla přijata s vděčností; stanovil se den svěcení. Měšťanská milice a pluk Flandre se sešly. Obřad se konal s nádherou a nabídl divákům jakousi přehlídku sil Versailles; to dvůr uklidnilo a posloužilo jen k podráždění revolucionářů. Chtěli mu tento slabý zdroj odejmout; pracovali proto na zkažení vojáků, na rozšíření onoho ducha vzpoury, který jim tak dobře posloužil. Bývalí příslušníci francouzské gardy byli pověřeni provedením. Odebrali se do Versailles v měšťanském oděvu. Jedni se usadili na galeriích Národního shromáždění, aby podporovali revoluční poslance: neboť lidu se namlouvalo, že aristokraté a kněží ráno ničí to, co vlastenci udělali den předtím. Zatímco tito reptáním nebo potleskem, rozdělovaným podle okolností, ovlivňovali jednání, druzí vodili vojáky pluku Flandre do kaváren a na různá veřejná místa. Tam kázali práva člověka, dogmatizovali vzpouru, zvali vojáky pluku Flandre do Paříže s ujištěním, že budou se svou cestou spokojeni. Houf ztracených děvčat z Palais-Royal, poslaných revolucionáři, podporoval francouzskou gardu s velkou činorodostí. Pluk Flandre, zaplavený všemi druhy svádění, byl brzy rozložen. Vévoda Orleánský, aby uhradil tyto výdaje, uzavřel v Holandsku půjčku šesti milionů.[5] Dvůr tyto intriky neignoroval: bylo přirozené, že se je snažil zmařit. Důstojníci pluku Flandre byli představeni královské rodině, připuštěni ke hře královny a k těm malým přízním, jichž si francouzská ješitnost tolik cení. Lidu se tyto nevinné prostředky líčily jako zločinná svádění užitá proti jeho svobodě.

5. Holandská půjčka šesti milionů je jednou z nedoložených položek Ferrièrova obžalovacího spisu proti vévodovi; skutečností je, že vévoda byl v r. 1789 sám zadlužen.

Hostina tělesné gardy, 1. října

Tělesná garda podle zvyku stále zachovávaného v posádkách chtěla uspořádat hostinu pro důstojníky pluku Flandre. Hostina byla tím odůvodněnější, že při cestě Ludvíka XVI. do Cherbourgu byla tělesná garda hoštěna několika pluky; že ve Valognes dva pěší pluky hostily po osm dní čtyři oddíly tělesné gardy. Přání spojit v témž duchu bratrství sbory tvořící posádku Versailles, nastolit mezi nimi onen soulad, který sousedství Paříže činilo obtížnějším a okolnosti nutnějším, je přimělo pozvat důstojníky Cent-Suisses, švýcarské gardy, myslivců Trois-Évêchés a měšťanské milice. Tělesná garda požádala krále o velký sál opery: dostala jej; prostřel se tam stůl pro tři sta hostů.[6]

Vše probíhalo během prvního chodu slušně. Zástup zvědavců, přilákaných novostí podívané, naplňoval lóže: hudba tělesné gardy a pluku Flandre zkrášlovala slavnost. Granátníci pluku Flandre se objevili v amfiteátru: vévoda de Villeroy je dal vstoupit dovnitř podkovy. Tato přízeň, udělená granátníkům Flandre, zavázala kapitána gardy udělit tutéž milost granátníkům Švýcarů a myslivcům Trois-Évêchés. Granátníci Flandre požádali o dovolení připít na zdraví krále, královny, dauphina a královské rodiny. Tato čtyři zdraví byla připita. Všichni diváci se k nim připojili opakovaným voláním ať žije král, ať žije královna, ať žije královská rodina! Zdraví národa bylo prý navrženo a výslovně odmítnuto: ale je pravděpodobné, že nikoho nenapadlo tento přípitek pronést. Poznamenám, že tehdy slovo národ nebylo heslem shromáždění lidové strany.[7]

Zatímco se hosté oddávají radosti, běží jedna dáma paláce ke královně, vychvaluje jí veselost slavnosti a žádá, aby tam byl poslán dauphin. Tato podívaná ho jistě pobaví. Královna vypadala smutně; přemlouvají ji, aby se tam odebrala rozptýlit. Váhá; nevysvětlitelný cit jako by jí předpovídal neblahé následky tohoto nevinného kroku. Král přijíždí z lovu; královna mu

6. Čtvrtek 1. října 1789. Operní sál versailleského zámku (dnes obnovený) byl postaven Gabrielem pro svatbu dauphina a Marie Antoinetty r. 1770.

7. Vydavatelé shrnují protichůdné verze: podle jedněch bylo zdraví národa navrženo a výslovně odmítnuto, podle jiných úmyslně opomenuto, podle dalších nebylo v té době ještě v užívání; citují Bertranda de Molleville, jemuž dva očití svědkové tvrdili, že slova „na zdraví národa“ byla „slabě pronesena jedním z hostů nebo diváků a přípitek, nebyv opakován ani podpořen, neměl žádného pokračování“.

navrhne, aby ji doprovodil; strhnou oba i s dauphinem. Usadí se v mřížované lóži: tisíc výkřiků ať žije král, ať žije královna, ať žije dauphin! se ozve. Král nemůže odolat těmto projevům lásky; sestoupí z lóže, vstoupí dovnitř podkovy; královna vezme dauphina do náruče a obejde stůl uprostřed nejhlučnějšího jásotu. Tento tak svůdný obraz matky tisknoucí k hrudi milované dítě, ozdobené dojemnými a naivními půvaby dětství, matky nabízející lásce a ochraně svých válečníků dítě, jedinou a něžnou naději velikého národa, musel rozpálit všechny duše a vyvolat živé nadšení. Tělesná garda, důstojníci, vojáci s tasenými meči připíjejí na zdraví krále, královny, dauphina. Král a královna je přijímají a odcházejí.

Slavnost až dosud oživovala jen veselost trochu volná, to je pravda, ale ještě slušná. Brzy vína, štědře rozlévaná se vskutku královskou nádherou, rozpálí všechny hlavy; hudba hraje různé kusy; žádá se árie: *Ó Richarde, ó můj králi, vesmír tě opouští!*[8] Trubky troubí k útoku; hosté, vrávorající, šplhají do lóží a poskytují zároveň nechutnou a směšnou podívanou. Jeden hlas zvolá: *Pryč s barevnou kokardou, ať žije bílá kokarda, to je ta pravá!* Několik osob odhazuje své kokardy a nasazuje si bílé. V zástupu se jde za králem a královnou. Tělesná garda, důstojníci, vojáci se v mramorovém nádvoří oddávají tisíci výstřednostem. Perceval, pobočník pana d'Estaing, šplhá na balkon bytu Ludvíka XIV., zmocňuje se vnitřních stanovišť, křičí: „Jsou naše, ať se nám napříště říká královské gardy.“ Ozdobí se obrovskou bílou kokardou; několik diváků mu tleská a napodobuje ho. Jeden granátník Flandre dorazí stejnou cestou na balkon; Perceval ho ozdobí limburským křížem, který nosil v knoflíkové dírce: jeden dragoun, méně šťastný, se chce zabít.

Uvádím tyto skutečnosti, abych ukázal, s jakou trestuhodnou obratností, když je znetvořili, hledali důkazy spiknutí proti Paříži a proti Národnímu shromáždění. Který člověk dobré víry spatří v těchto hloupých bláznovstvích plán občanské války a kontrarevoluce? Který člověk znalý povahy a ducha Francouzů v nich nepozná prostý, přirozený účinek oné bezmyšlenkovité vznětlivosti, onoho neuváženého nadšení, tak snadného vyvolat u

8. Árie z Grétryho opery *Richard Lví srdce* (1784), v níž trubadúr Blondel zpívá uvězněnému králi; od 1. října 1789 se stala royalistickou hymnou. „Ó Richarde, ó můj králi, vesmír tě opouští; jen já na celé zemi se o tebe zajímám.“

lehkovážného národa, ve všem krajního, po staletí zvyklého vidět národ a stát v králi? Pokud jde o krok královny a o onu tolik vyčítanou větu z následujícího dne, s takovou proradností vykládanou, kdy řekla důstojníkům versailleské měšťanské milice, kteří jí přišli poděkovat za prapory, že byla *okouzlena čtvrtečním dnem*, ať se uváží, jak přirozené bylo, že v bolestných úzkostech, které trýznily tuto nešťastnou kněžnu, byla citlivá k projevům příchylnosti, které dostala; že opuštěna nevděčníky zahrnutými jejími dobrodiními, zbavena pomoci, uměle učiněná předmětem nenávisti lidu, se pokusila opřít o jediný zdroj, který se jí nabízel… Že ženy, ztřeštěnci, nepředvídaví dvořané věřili, že vidí neomylný prostředek kontrarevoluce v chvilkovém vytržení, vyvolaném vínem u čtyř až pěti set osob; že se oddali nediskrétním řečem; že dokonce křičeli: *Ať žije bílá kokarda, to je ta pravá*: tomu věřím: ale že dvůr a ministři s tak málo silami chtěli udělat to, co se ani neodvážili podniknout 14. července se čtyřiceti tisíci řadových vojáků, sto děly a generálem! Tomu nevěřím, a žádný rozumný člověk tomu neuvěří.[9]

Zatím jeden myslivec Trois-Évêchés, cizí této bouřlivé radosti, s čelem opřeným o hlavici své tasené šavle, vypadal pohroužen do chmurné a hluboké bolesti. Miomandre, důstojník pluku Royal-Turenne, jde kolem; myslivec ho chytí za levé zápěstí, hledí na něho vytřeštěnýma očima a zvolá: „Jsem velmi nešťastný!“ – „Máte nějaký domácí zármutek,“ ptá se Miomandre, „nebo potřebujete pomoc?“ – „Potřebuji jen smrt,“ odpovídá myslivec tónem zoufalství, „mám na srdci tíhu, která mě dusí!“ – „Můžete se mi svěřit,“ pokračuje Miomandre, „udělám, co mohu, abych vám posloužil.“ Myslivec chce mluvit; slzy a vzlyky zadržují slova hotová uniknout z jeho rtů; rozhlíží se neklidně a pronáší tato nesouvislá slova: „Ten statečný dům králův… Jsem velký ničema… Ti netvoři! Co žádají?“ – „Kdo?“ ptá se živě Miomandre. – „Ti lotři, velitel a Orléans,“ pokračuje myslivec… Přicházejí nějaké osoby, myslivec zuří; opře hrot šavle o žaludek. „Ke

9. Vydavatelé citují podle *Histoire de la Révolution par deux amis de la liberté* odpověď královny deputaci versailleské národní gardy 2. října: „Jsem velmi ráda, že jsem dala prapory národní gardě Versailles. Národ a armáda musí být oddány králi, jako jsme mu oddáni my sami. Byla jsem okouzlena čtvrtečním dnem.“ A dodávají: „Mýlí se autor zde, nebo se zmýlil ve výkladu na počátku této knihy? Toho se neodvažujeme rozhodnout. Čtenář porovná tyto dva úseky, které se nám zdají protichůdné.“ – Ferrières skutečně nejprve mluví o „sdruženích“ a „plánech ústupu do Met“, a pak popírá, že by dvůr něco takového zamýšlel.

mně, Duvergere!“ volá Miomandre, když spatří člena tělesné gardy z Luxembourgovy setniny: Duverger přiběhne, odzbrojí myslivce, ale nemůže zabránit, aby se neporanil. Jeho krev teče, jeho zuřivost se zdvojnásobuje. Chopí se ho, odnesou ho do strážnice, položí na otep slámy. Po tomto násilném stavu následuje úplná sklíčenost. Miomandre a pan d'Aguesseau poskytují myslivci pomoc, jakou dovolují místo a okolnosti. Ve chvíli, kdy doufají, že s ním zůstanou sami a vytáhnou z něho vysvětlení, přichází několik jeho kamarádů, jeden se přiblíží, dvakrát kopne myslivce do žaludku a řekne: „Je to darebák, chceme se ho zbavit.“ Miomandre odchází, vystoupí do zámku, vypráví toto podivné dobrodružství vévodovi de Villeroy a hraběti de Montmorency, plukovníkovi pluku Trois-Évêchés: chvíli se tím zabývají, ale ani vévoda de Villeroy, ani hrabě de Montmorency, ani sám Miomandre nekonají vyšetřování. Tato událost, určená k tomu, aby měla velký účinek, se ztrácí v neurčitých dohadech různých stran.[10]

Kokardy

Zpráva o tom, co se stalo ve Versailles, vyvolá v Paříži všeobecné rozhořčení. Agenti revoluce se dávají do pohybu, zveličují urážku národní kokardy: „Dvůr,“ říkají, „už neskrývá své zločinné úmysly; aristokraté pyšně zvedají hlavu a veřejně osnují svá spiknutí.“ Jiné neopatrnosti posilují v duchu lidu podezření, která se mu snaží vnuknout. Houf dvorních dam, mladých lidí, dobrodruhů, kteří na svém předstíraném lpění na králi stavějí předem plány štěstí a velikosti, se rozplývá v marném vychloubání, chodí, přichází, hemží se: ministr Saint-Priest a strážce pečeti Champion se těmto hloupostem usmívají; duch závrati se zmocňuje všech hlav. Národní uniforma je pokládána za opovrženíhodnou. Rytíři svatého Ludvíka, který je v ní oblečen, odmítají vstup do bytu královny, zatímco před jeho očima vpouštějí důstojníky myslivců Trois-Évêchés, rovněž v uniformě; a tomuto důstojníkovi netají, že mu tuto potupu vynáší právě ta národní uniforma. Tělesná garda dává ve svém hotelu velkou snídani: hosté se ještě prudčeji

10. Vydavatelé: podle Bertranda de Molleville a *Deux amis* nebyl tento myslivec kamarády jen zbit, ale ukopán k smrti; „snad by byla střední a moudřejší cesta: pochybovat o události, jejíž okolnosti jsou tak mimořádné a dokonce tak nepravděpodobné, dosvědčené jen malým počtem svědků, snad předpojatých nebo zainteresovaných, a o níž nebylo nařízeno žádné vyšetřování“. François-Aimé Miomandre de Sainte-Marie – tělesný gardista, o němž bude řeč ráno 6. října.

oddávají všem výstředností opilosti. Agenti revolucionářů využívají vřavy a davu, vloudí se dokonce v oděvu tělesné gardy a v úmyslu podnítit lid předstírají urážlivé řeči proti versailleské měšťanské milici a proti pařížské národní gardě. Ženy a slečny přidružené ke královně a princeznám se usazují v zámecké galerii a rozdávají bílé kokardy: „Dobře ji opatrujte," říkají tomu, koho jí ozdobí, „je jediná pravá, jediná vítězná." Tyto dámy vyžadují od nového rytíře přísahu věrnosti; získává přízeň políbit jim ruku. Při tomto pohledu Lecointre, podplukovník versailleské milice, zvolá: „Je udivující, že si někdo dovoluje takové jednání u krále; buď barva kokard padne do týdne, nebo je vše ztraceno!" Carthousière, rytíř svatého Ludvíka, zeť královniny květinářky, postoupí, aby rozdavačky kokard podpořil, urazí a vyzve Lecointra. Lecointre rozzuřen odchází a jde přemítat o své pomstě.[11]

Zatímco ženy a intrikáni hrají v zámku tyto dětinské scény, vévoda Orleánský a revolucionáři jednají v Paříži. Několik mladých lidí má neopatrnost ukázat se s černými kokardami: lid se rozčiluje nad touto drzou provokací. „Kokardy jediné barvy," volá uprostřed skupiny jeden agent revoluce, „se stanou znamením občanské války, nechá-li se jim čas se rozmnožit. Vlastenecká strana byla v Holandsku ztracena jednou ženou a jednou kokardou. Potlačme tuto vzpouru proti vůli lidu: dejme strašný příklad! Zákon dovoluje zabít toho, kdo ohrožuje náš život; kdo si bere černou kokardu, ohrožuje politický život národa a přirozený život občana. Je nutno pověsit na první lucernu prvního, kdo si vztyčí protivlasteneckou kokardu, ledaže by byl cizinec." Všichni tleskají; chytí mladíka s černou kokardou; lid ho vleče na náměstí Louvru: jen s vynaložením opatrnosti a chladnokrevnosti se veliteli stanoviště podaří zachránit mu život. Zástupci obce, poplašeni hnutím, které pozorují v lidu, vyhlašují zákaz nosit jinou kokardu než trojbarevnou, přijatou samým králem a stavší se znamením bratrství mezi všemi občany; toto provolání lid neuklidní: shromažďuje se bouřlivě na předměstích, v Palais-Royal, na mostech. Agitátoři rozdmýchávají oheň vzpoury;

11. Laurent Lecointre (1742–1805), obchodník s látkami ve Versailles, podplukovník národní gardy, později poslanec Konventu, který sám nechal vyšetřovat 5. a 6. říjen; svědek nepřátelský dvoru. Vydavatelé citují *Deux amis*: hostina byla opakována 2. října v sále Jízdárny „s větším množstvím hostů, s větší vřavou a s okolnostmi ještě urážlivějšími pro národ"; vévoda de Guiche se tam usmířil s tělesnou gardou „a na znamení jednoty byl ozdoben čtyřmi bandalíry"; nazítří municipalita rozdala tři sudy vína vojákům Flandre a „vše proběhlo s tolika pořádku, kolik se ukázalo nevázanosti a pohoršení při dvou předchozích slavnostech".

osopují se na hlídky; obviňují je, že nadržují černým spiknutím aristokratů; vyzývají lid, aby vyrazil strážnice, zmocnil se zbraní a táhl na Versailles.

5. října: ženy táhnou na Versailles

Noc přejde klidně; jen revolucionáři bdí a připravují zítřejší den. V šest hodin se u brány Saint-Antoine shromáždí několik žen s řečmi, že lid umírá hlady, že je třeba jít na radnici mluvit se zástupci obce a žádat od nich chléb. Dají se na pochod, nutí všechny ženy, které potkají, aby je doprovázely. Jedna mladá dívka, vyšlá z tržnice, vstoupí do strážnice, chopí se bubnu, prochází ulicemi s velkým křikem. Ženy se shromáždí kolem ní a táhnou na radnici. Dav roste, duchové se rozpalují, lid spustí osudnou lucernu.[12] Muži ozbrojení píkami přicházejí ze všech stran. Čtyři až pět set žen napadne jízdní stráž a zatlačí ji až do ulice du Mouton: ale silný oddíl národní milice, umístěný na schodech radnice, jim nastaví sevřenou řadu bajonetů. Tento pohled na chvíli zbrzdí jejich zuřivost. Brzy se ozve všeobecný výkřik; ženy sbírají kameny, házejí je na národní gardu, která se rozestoupí a nechá volný průchod. Několik žen využije tohoto pohybu, vstoupí do radnice. Většina mladé, oděné v bílém, učesané, napudrované, s veselým výrazem, neohlašují žádný zlý úmysl. Procházejí sály, hovoří se zástupci obce, kladou jim otázky, vybízejí je, aby mezi sebe přijali těhotné ženy, které přinutily jít s sebou. Počet žen nepozorovaně roste. Jedny vystoupí na schody zvonice, zvoní na poplach; jiné se smějí, zpívají, tančí na nádvoří radnice, žádají pana Baillyho a pana de La Fayette. Zatím tlupa mužů ozbrojených poleny, motykami a kladivy útočí na bránu radnice pod arkádou Saint-Jean a vyrazí ji. Množství žen a mužů přestrojených za ženy se rozlije na všechny strany, vyrazí sklad zbraní, zmocní se osmi set pušek, vyplení stany, peníze, střelivo. Ženy volají: „Ano, muži nemají odvahu; neodvažují se pomstít; budeme jednat za ně. Zástupci obce jsou zrádci, špatní občané; zasluhují smrt, pan Bailly a pan de La Fayette první. Zapálíme radnici; pak se odebereme do Národního shromáždění: chceme znát vše, co až dosud dekretovalo.“ Dvě ženy s pochodní v ruce se chystají zapálit pa-

12. Vydavatelé: chtěli na ni pověsit pekaře zatčeného pro prodej chleba pod váhou; generálmajor (Gouvion) ho obratně vyrval davu. Pondělí 5. října 1789. „Lucerna“ – ulicí zavěšená lampa, jejíž lano sloužilo k lynčování; heslo „à la lanterne!“.

píry; jiné ženy běží pro dobrovolníky Bastily; Maillard, jejich vůdce, vezme buben; ženy se kolem něho shromáždí, křičí: „Do Versailles, chléb!“; zastavují vozy, naloží na ně dvě děla; posílají oddíly sebrat všechny ženy, které potkají; stanoví obecné shromaždiště na náměstí Ludvíka XV. a odcházejí s ujištěním, že jdou pomstít urážku národní kokardy, pověsit aristokratické poslance a uříznout krk královně.[13]

Vření roste, zvoní se na poplach, okrsky se shromažďují, setniny placené gardy přicházejí na náměstí radnice. Lid, vida je postupovat hrdě a v dobrém pořádku, naplní vzduch hlučným jásotem. „Nežádáme od vás marný potlesk,“ odpovídají vojáci; „národ je uražen: chopte se zbraní a pojďte s námi přijmout rozkaz velitelů.“ Zástupci obce, shromáždění na radnici, rokovali o nejvhodnějších opatřeních v této obtížné situaci. Šest granátníků, vyslaných všemi placenými setninami, se dostaví k policejnímu výboru: jeden z nich, spojující s nejkrásnější tváří výběr výrazů, který překvapuje, a chladnokrevnost, která udivuje ještě více, se ujme slova a obrací se k panu de La Fayette: „Můj generále, lid nemá chléb, zásobovací výbor vás klame: nevěříme, že jste zrádce, ale věříme, že vás vláda zrazuje. Nemůžeme obrátit zbraně proti ženám, které žádají chléb. Jsme v postavení, které nemůže trvat. Je jen jeden prostředek, jak je ukončit. Pojďme do Versailles; říká se, že král je hlupák: posadíme korunu na hlavu jeho synovi; jmenuje se regentská rada; Francie bude lépe spravována.“ – „Jakže!“ odpovídá pan de La Fayette, „máte v plánu vést válku proti králi a donutit ho, aby nás opustil?“ – „Můj generále, král nás neopustí; opustí-li nás, máme dauphina.“[14] La Fayette vidí, že tato smělá řeč souvisí s domluveným plánem. Naléhá, připojuje k důvodům i prosby. „Je zbytečné nás přesvědčovat,“ odpovídají všichni granátníci najednou: „naši kamarádi smýšlejí jako

13. Vydavatelé citují Bertranda de Molleville: radnice by byla vypálena, kdyby Maillard „s nasazením života nevyrval z rukou dvou z těch žen hořící pochodně“; a k pochodu: sešlo se jich „asi 6 000, ozbrojených holemi, vidlemi, píkami, puškami, pistolemi, téměř všechny v hadrech“; Maillard je odvrátil od Arzenálu a přesvědčil je, že jako prosebnice dosáhnou více než se zbraní v ruce, takže i zbraně, které měly, nechaly v Paříži. „Dobrovolníci Bastily“ – sdružení účastníků 14. července.

14. Vydavatelé předkládají i verzi Bertranda de Molleville: „Můj generále, nevěříme, že jste zrádce, ale věříme, že nás vláda zrazuje; je čas, aby to všechno skončilo… Je třeba jít pro krále a přivést ho do Paříže; je třeba vyhladit pluk Flandre a tělesnou gardu, která se odvážila pošlapat národní kokardu. Je-li král příliš slabý, aby nesl korunu, ať ji složí. Jmenujeme jeho syna, budeme mít regentskou radu a vše půjde lépe.“

my; a i kdybyste změnil nás, je nezměníte.“ La Fayette se nedá odradit; sestupuje na náměstí Grève; připomíná vojákům jejich přísahu věrnosti národu, zákonu a králi. Jeho hlas se ztrácí v opakovaném volání: Do Versailles, do Versailles! Marně La Fayettovi pobočníci procházejí řadami a snaží se vojáky přivést k rozumu. Agenti vévody Orleánského je podněcují, doporučují jim především nedůvěřovat svým velitelům, ujišťují je, že jsou to zrádci, špatní občané. Několik granátníků přistupuje k La Fayettovi, zapřísahá ho, aby táhl na Versailles, aby neprome̊škal příznivou chvíli k předejití spiknutí aristokratů. Jeden z nich se obrací ke svým kamarádům: „Je velmi udivující, že pan de La Fayette chce rozkazovat lidu, když je to lid, kdo má rozkazovat jemu! Musí jet, chceme to všichni.“ Reptání se stává prudším; ozývají se hrozby smrtí. La Fayettovi pobočníci mu oznamují, že jeho dny jsou v nebezpečí; že lid je připraven se pohnout. Přinášejí dopis z radnice: byl to rozkaz zástupců obce táhnout na Versailles. Všechny oči se upírají na La Fayetta: bere dopis, čte jej, mění barvu; přejíždí smutným a bolestným pohledem četné prapory, které pokrývají náměstí Grève; odděluje jako svůj předvoj tři setniny granátníků, prapor střelců a tři děla. Sedm až osm set mužů ozbrojených píkami, puškami, holemi postupuje vpřed. La Fayette následuje s hlavním vojem. Bravo, ať žije pan de La Fayette ho provázejí až k bariéře de la Conférence. Jeho tvář se na okamžik při pohledu na tyto projevy radosti pootevírá a jako by říkala všem: „Chcete to? Poslouchám.“[15]

Ve Shromáždění: „Ještě lucerny!“

[Ve Versailles byl toho rána v Shromáždění stejný kvas. Předseda Mounier oznámil králově odpověď stran přijetí ústavních článků a Deklarace práv: král dává svůj souhlas k dosud předloženým článkům, „ale s pozitivní podmínkou, od níž nikdy neustoupím: aby výsledkem vašich jednání měla výkonná moc plný účinek v rukou panovníka“; k Deklaraci práv se nevyjadřuje, „obsahuje velmi dobré zásady, ale zásady schopné různých použití a výkladů nelze spravedlivě posoudit dříve, než je jejich smysl stanoven zá-

15. Rozkaz zástupců obce (vydavatelé jej citují): „Vzhledem k okolnostem a k přání lidu a na představení pana generálního velitele, že mu nelze odporovat, Shromáždění zmocňuje pana generálního velitele a dokonce mu nařizuje odebrat se do Versailles.“ La Fayette vyrazil kolem páté odpoledne s asi 15 000 muži národní gardy a dorazil do Versailles kolem půlnoci.

kony“. Ferrières v tom vidí jen „tak přirozené přání dobrého panovníka“; revolucionáři však, „varováni o pochodu Pařížanů, museli lid oklamat stran pravých úmyslů krále“: Lapoule mluvil o „podmíněném přistoupení“, Robespierre o tom, že „králi nepřísluší cenzurovat ústavu“, Duport si všiml, že odpověď není spolupodepsána žádným ministrem a že podle jedné věty by „kdyby zde byla armáda, souhlas nebyl dán“ – „Ano… ano… orgie… hrozby… pošlapané vlastenecké kokardy… nejhrubší urážky zahrnující zástupce národa!“ Vikomt de Mirabeau odpověděl, že král články ústavy jasně sankcionuje a klade jen zcela přirozenou podmínku – „podkopeme-li královskou autoritu, výkonná moc bude bez síly a anarchie se znovu zrodí“ –, ale byl přerušen prudkým voláním „k pořádku“, k němuž galerie připojily své pokřiky.]

Hrabě de Barbantane, náhradník pařížské deputace, vstane s netrpělivým výrazem, a vrhaje zlověstný pohled na tu stranu Shromáždění, kde sedí biskupové a šlechtici: „Je vidět, že tihle pánové si znovu říkají o lucerny: nuže, budou je mít…“ Paní Charles Lamethová mu tuto nediskrétnost vyčítá. „Vidíte, madame, že tihle pánové žádají lucerny.“ – „Ano, ano!“ odpovídá vévoda de Chartres, „je třeba ještě luceren.“ – „Je ohavné,“ odpovídá rozhořčeným tónem pan de Raigecourt, „že se tu někdo odvažuje vést takové řeči.“ Po chvíli mlčení se vévoda de Chartres obrací na pana de Raigecourt: „Je pravda, pane, že tělesná garda nesložila přísahu?“ – „Nemyslím, monseigneure.“ – „Nuže, pane, donutí se ji složit!“[16]

[Virieu odpověděl Duportovi, že to, co nazývá orgií, „je jen vlastenecká slavnost a plod ušlechtilého nadšení“; Pétion: „Nestěžujeme si na volání ať žije král, ať žije královna; ale zamlčuje se vám, že v těch vojenských orgiích byly chrleny kletby proti Národnímu shromáždění a proti svobodě.“ Mirabeau navrhl požádat krále, aby zakázal „slavnosti, které urážejí veřejnou bídu“, a ohledně přijetí, „je-li důležité, aby naše usnesení byla přijata bez prodlení, je ještě důležitější, aby přijetí vypadalo svobodné a dobrovolné“. „Umírněnost hraběte de Mirabeau překvapila všechny, kdo znali jeho vznětlivou povahu a neznali jeho hlubokou lstivost.“]

16. Louis-Philippe, vévoda de Chartres (1773–1850), šestnáctiletý syn vévody Orleánského, pozdější král Ludvík Filip (1830–1848). Kniha vyšla r. 1821, kdy byl vévoda Orleánský a jeho rodina ve Francii přítomen a politicky činný – scéna s „lucernami“ byla tedy pro čtenáře restaurace vysoce aktuální.

Hrabě de Mirabeau byl zaměstnán naléhavějšími starostmi: věděl o hnutí v Paříži a o pochodu tlupy žen a ozbrojených lupičů: záleželo jeho plánům i plánům spiklenců na tom, aby bylo zasedání ukončeno, až tato tlupa dorazí do Versailles: bylo třeba ji vést; a když by se Shromáždění rozešlo, neexistovala už žádná autorita schopná předejít zločinům, které jeho vůdci zamýšleli. S duchem plným těchto velkých záměrů jde hrabě de Mirabeau a postaví se za Mounierovo křeslo: „Pane předsedo, čtyřicet tisíc ozbrojených mužů přichází z Paříže; urychlete jednání, ukončete zasedání, udělejte se vám nevolno; řekněte, že jdete ke králi.“ – „Nikdy neurychluji jednání,“ odpovídá Mounier; „shledávám, že se urychluje až příliš často.“ – „Ale, pane předsedo, těch čtyřicet tisíc mužů?“ – „Nu což! Tím lépe; nemusí nás než všechny zabít; věci republiky na tom budou lépe.“ – „Pane předsedo, to slovo je hezké…“[17] Během tohoto malého rozhovoru diskuse pokračovala s velkým žárem; revolucionáři nasazovali břitký tón, který odhaloval jejich plány a ohlašoval jejich prostředky. Pan de Monspey žádal, aby se Pétion vyjádřil k obviněním, která právě vznesl proti tělesné gardě, a aby odevzdal předsedovi své podepsané udání. „Ano, ano!“ odpovídají revolucionáři, „Pétion učiní své udání!“ Tehdy hrabě de Mirabeau, opouštěje svou předstíranou umírněnost, zvolá: „Ať Shromáždění prohlásí, že kromě krále je ve Francii vše poddaným, a já udám také.“ Tato slova dostatečně naznačovala předmět udání, které hodlal hrabě de Mirabeau učinit; a nechtěje ponechat ani nejmenší pochybnost, obrátil se k poslancům, kteří ho obklopovali, a řekl: „Udám královnu a vévodu de Guiche.“ Nepořádek a vřava rostly děsivým způsobem: Mounierovi se podařilo uklidnit duchy: Monspey stáhl svůj návrh; a po prudkých debatách Shromáždění dekretovalo, že předseda v čele deputace půjde ještě téhož dne žádat od krále čisté a prosté přijetí Deklarace práv a ústavních článků.

17. Vydavatelé: Ferrières sleduje Mounierovu verzi (z jeho *Exposé justificatif*); *Deux amis* podávají podle Mirabeaua verzi trochu jinou: „Mouniere, Paříž táhne na nás. – Nic o tom nevím. – Věřte mi nebo ne, na tom nezáleží; ale Paříž, říkám vám, táhne na nás. Udělejte se vám nevolno, jděte do zámku, dejte jim tuto zprávu; řekněte, chcete-li, že ji máte ode mne, svoluji. Ale ukončete tuto pohoršlivou rozepři; čas kvapí; není minuta nazbyt. – Paříž táhne na nás, odpověděl pan Mounier; nu což! tím lépe; tím dříve budeme republikou.“

Maillard u závory

Ženy vyšlé z radnice čekaly na Elysejských polích na oddíly, které poslaly projít pařížské ulice. Bylo vidět přicházet zástup žen všeho věku a stavu, ozbrojených vidlemi, kopími, meči, pistolemi, násadami od košťat. Osm až devět set mužů se k těmto ženám připojilo. Vybraly si Maillarda, aby jim velel, donutily muže zařadit se za kolonu a daly se na pochod, předcházeny dvanácti bubny. Všechny domy se na jejich cestě spěšně zavíraly. Ne bez důvodu. Už se chystaly vyrážet krámy. Jen s velkou námahou se Maillardovi podařilo je udržet. Pokračovaly v cestě, zastavovaly vozy, nutily ženy, které v nich našly, aby šly s nimi, zmocňovaly se všech kurýrů z obavy, že by se zavřel most v Sèvres a odmítl průchod. Po příchodu do Sèvres musel Maillard znovu vynaložit všechno úsilí, aby jim zabránil oddat se plenění. Několik soukromníků rozdávalo víno. Ženy opustily Sèvres a vstoupily do Versailles se zpěvem árie o Jindřichu IV. a s velkým voláním ať žije národ, na něž lid z Versailles, sběhnuvší se v zástupech, odpovídal voláním: Ať žijí naše statečné Pařížanky!

V zámku nevěděli, co se děje v Paříži. Tato nepředvídavost ministrů charakterizuje neschopnost jedněch, spoluvinu druhých. Král byl na lovu. Cubières, koňský štolba, mu odevzdal dopis od královny. Král si jej přečetl a požádal o koně. Jistý rytíř svatého Ludvíka, kterého nikdo neznal a kterého během lovu nikdo neviděl, se náhle vrhne králi k nohám a řekne: „Sire, klamou vás; přicházím právě z Vojenské školy, našel jsem tam jen ženy, které říkají, že jdou do Versailles žádat chléb. Prosím Vaše Veličenstvo, aby nemělo strach.“ – „Strach, pane!“ odpověděl Ludvík XVI., hledě hrdě na rytíře svatého Ludvíka: „nikdy v životě jsem neměl strach.“ A vsednuv na koně, odjel tryskem.[18] Prvním míněním rady bylo dostat krále a královskou rodinu z Versailles. Hrabě d'Estaing se odebral na municipalitu, vylíčil, že král a královská rodina jsou v nebezpečí. Žádal, aby jej municipalita pověřila doprovodit krále na ústupu a nezanedbat nic, aby jej přivedl co nejdříve zpět do Versailles. Municipalita rozkaz dala a zmocnila hraběte

18. Vydavatelé: podle Bertranda de Molleville byl dopis od Saint-Priesta; rytíř svatého Ludvíka byl pan de la Devèze, šlechtic z Dauphiné. Král lovil v lesích u Meudonu; ministři se sešli u Neckera. Podle většiny pramenů byla oddaná část dvora pro odjezd do Rambouillet, král však po dlouhém váhání (a po odmítnutí versailleské gardy pustit vozy) zůstal.

d'Estaing zkusit všechny cesty a dokonce odrazit sílu silou. Královniny vozy se dostavily k mříži Dragona: byly zastaveny hlídkami versailleské milice. Tato nepředvídaná překážka pozastavila rozhodnutí opustit Versailles.

Příchod tlupy žen a ozbrojených mužů kolem třetí hodiny odpoledne nepřekvapil Shromáždění o nic méně než zámek. Většina poslanců nebyla v tajemství. Zakoušeli onen stav úzkosti, který má něco ze zvědavosti i ze strachu. Bylo pozorovat výrazný pohyb v části sálu, kterou zaujímali revolucionáři. Deset až dvanáct poslanců vstalo po společné dohodě a vyšlo dveřmi z ulice du Chantier. Důstojník stráže přišel upozornit předsedu, že ženy žádají o vstup. Mounier dovolil uvést dvacet žen s Maillardem, jejich řečníkem. Maillard se objevil u závory ve špatném černém oděvu, s tasenou šavlí v ruce. Jedna žena nesla dlouhou tyč, na jejímž konci visel baskický bubínek. Maillard s vyjevenýma očima, tónem posedlého řekl: „Lid nemá chléb; je zoufalý; má zdviženou paži; jistě se dopustí nějakých výstřelků. Žádáme o dovolení prohledat podezřelé domy, zda neskrývají mouku. Je na Shromáždění, aby ušetřilo prolití krve; ale Shromáždění chová ve svém lůně nepřátele lidu; ti jsou příčinou hladomoru. Zvrácení lidé dávají peníze a pokladniční poukázky mlynářům, aby je přiměli nemlít. Lid má důkazy těchto skutečností: zná jména svých nepřátel. Nechceme je říci, protože nechceme být udavači.“ – „Jste si jist tím, co tvrdíte?“ přerušil Mounier Maillarda. – „Ano, ano!“ odpověděli zároveň Maillard i ženy, které ho doprovázely. Shromáždění, rozhořčeno, žádalo, aby Maillard jmenoval osoby, o nichž mluví. Tehdy se dva členové Shromáždění přiblížili k Maillardovi a řekli mu několik slov do ucha. Maillard odpověděl předsedovi, že je poctivý, že nechce provozovat řemeslo udavače. Shromáždění naléhalo: titíž dva poslanci promluvili s několika ženami umístěnými uvnitř i vně závory a v tom okamžiku ženy vykřikly: „Je to arcibiskup pařížský!“ Shromáždění projevilo jednomyslné hnutí překvapení smíšeného s rozhořčením. Mounier naléhal na Maillarda, aby se vyjádřil ke jménům osob, které obviňuje, a především aby předložil důkazy. Maillard odpověděl s rozpaky, že potkal na cestě do Versailles jednu dámu jedoucí do Paříže, která jim vyprávěla to, co právě řekl, s dodatkem: „Jděte, potřebujete-li důkazy, dám je; bydlím v té a té ulici.“ Nepamatoval si jméno ulice. Robespierre tvrdil, že cizinec uvedený do vznešené diety má naprostou pravdu; že se o

té skutečnosti mluvilo ráno; že abbé Grégoire by mohl podat vysvětlení.[19] Maillard, ujímaje se znovu slova, dodal: „Chceme odvolání pluku Flandre a zadostiučinění za urážku národní kokardy: donutíme všechny ji nosit…“ Když si všiml, že tento povýšený tón vyvolává reptání, pokračoval: „Ať říkáte cokoli, jsme všichni bratři“; a vytáhnuv z kapsy černou kokardu, roztrhal ji s prudkostí a zadupal její kusy.

Maillard a ženy, které ho doprovázely, vypadali opilí. „Kde je náš hrabě de Mirabeau?“ opakovaly každou chvíli ty ženy. „Chceme ho vidět, našeho hraběte de Mirabeau!“ Několik jich ukazovalo kus černého a plesnivého chleba a dodávalo: „Dáme ho spolknout Rakušance a uřízneme jí krk.“ Počet žen ponenáhlu rostl; usazovaly se páté přes deváté na lavicích poslanců a bavily se nahlas s těmi, kdo byli na galeriích. Jedny obklopovaly stůl tajemníků, jiné předsedovo křeslo; donutily jej, stejně jako několik poslanců, přijmout jejich špinavé a odporné polibky. Shromáždění vydalo dekret o zásobování. Maillardovi bylo vydáno vyhotovení; vzal dekret s nespokojeným výrazem. „Nejsme s tímto dekretem spokojeni; neobsahuje dovolení prohledávat domy.“ A obraceje se k poslancům u stolu: „Věřte mi, pánové, udělejte, co od vás žádáme, chcete-li ušetřit prolití krve.“

Mounier v čele deputace šel králi odevzdat nový dekret a žádat čisté a prosté přijetí Deklarace práv a ústavních článků. Ženy chtěly Mouniera ke králi doprovázet. Marně jim Mounier vykládal, že tento krok je zbytečný; že král by v jejich přítomnosti mohl jen opakovat to, co jim už sám několikrát řekl: totiž že král ve shodě s Národním shromážděním vynaloží všechno úsilí, aby opatřil pomoc městu Paříži. Tyto důvody ženy nepřesvědčily. Mounier byl nucen jim slíbit, že jich uvede osm do sálu rady. Deputace se dala na pochod. Množství žen a mužů ozbrojených píkami naplňovalo náměstí d'Armes. Při tomto pohledu tleskají členové deputace hlasem i rukama. Barnave a Mirabeau volají: „Odvahu, stateční Pařížané! Ať žije svobo-

19. Vydavatelé přinášejí verzi Bertranda de Molleville: Maillard uvedl, že „dnes byl jednomu mlynáři poslán lístek na 200 franků s výzvou, aby nemlel“; na výkřiky „Jmenujte!“ odpověděl, že nemůže jmenovat ani udané, ani udavače, ale že tři osoby ve dvorském voze mu řekly, že jistý farář má tento zločin udat Shromáždění; Mounier ho napomenul k úctě; a když mu byla od tělesné gardy podána národní kokarda, ukázal ji ženám „jako záruku mírumilovných úmyslů těch důstojníků“ a všechny vykřikly: „Ať žije král! Ať žije tělesná garda!“ Podle Bertranda uvedl Mounier žen patnáct.

da! Nebojte se ničeho; jsme pro vás.“ Deputace osmi žen byla uvedena do zámku. Zavedli je k panu de Saint-Priest, ministru Paříže; žádaly ho o chléb. „Když jste měly jen jednoho krále,“ odpověděl suše Saint-Priest, „chléb vám nechyběl; teď, když jich máte dvanáct set, jděte jim říci, ať vám ho dají.“ Ženy byly pak vpuštěny do sálu rady: obnovily před králem žádost, kterou učinily panu de Saint-Priest. „Musíte znát mé srdce,“ odvětil král; „dám rozkaz sebrat všechen chléb, který je ve Versailles: dám vám ho rozdat.“ Tato odpověď se zdála ženy uspokojit. Většina byla v dobré víře: neznaly plány spiklenců. Vlečeny násilím do Versailles, slyšíce stále opakovat, že lid umírá hlady, že jediným prostředkem, jak ukončit nedostatek, je obrátit se na krále a na Národní shromáždění, věřily, že splnily účel své cesty, když dosáhly dekretu Shromáždění o zásobování a daly jej králem sankcionovat. Tyto ženy vyšly ze sálu rady okouzleny způsobem, jak byly přijaty, a volaly: „Ať žije král! Ať žijí páni z tělesné gardy!“ Když došly k zámecké mříži, oznámily královu odpověď ženám, které tam zůstaly. Ty z nich, které byly zpraveny o plánech spiklenců, z obavy, že zpráva, kterou tyto ženy právě podaly, uspokojí ostatní a přiměje je vrátit se do Paříže, je obvinily, že zrazují zájmy lidu a že dostaly peníze: přecházejíce brzy od urážek k ranám, ztýraly je a chtěly je dokonce pověsit.[20]

Večer 5. října

Zatím byla versailleská milice ve zbrani před kasárnami francouzské gardy; pluk Flandre, postavený na náměstí, zaujímal délku královské mříže; část tělesné gardy na koních podporovala pluk Flandre; druhá část, umístěná v prvním nádvoří zámku, bránila jeho vchod; švýcarská garda byla seřazena v bojovém šiku u svých kasáren. Ženy se vmísily mezi vojáky Flan-

20. Vydavatelé doplňují z Bertranda de Molleville: mluvčí žen byla Louison Chabry, sedmnáctiletá dělnice-řezbářka, která před králem omdlela; král jí při odchodu dovolil políbit mu ruku „a řekl jí s dobrotou, že zasluhuje více, a poctil ji polibkem“; na nádvoří ministrů se proti navrátivším se ženám zvedl řev: „Jsou to coury, dostaly peníze; nepřinesou-li písemnost od krále, je třeba je pověsit“; dvě z žalobkyň se už zmocnily jedné z nich a ovinuly jí podvazky kolem krku, aby ji pověsily na první lucernu; důstojník u mříže ji vysvobodil a král na jejich prosbu podepsal a odevzdal jim rozkaz o dovozu obilí ze Senlis a Lagny; Maillard s nimi pak odjel do Paříže ve vozech, které dal král připravit. Vydavatelé také uvádějí, že tělesné gardy bylo ve zbrani 320 mužů. Podle Mounierova *Exposé justificatif* vzal Mounier s sebou šest žen, v zámku však musel jejich počet zvýšit na dvanáct.

dre a ptaly se jich, zda budou střílet na lid. Za celou odpověď vojáci vsunuli do pušek nabijáky a dali jim zaznít, ukazujíce tak, že nejsou nabity. „Pili jsme," dodali, „víno tělesné gardy; nejsme proto o nic méně národa." Versailleská milice nebyla vůči tělesné gardě naladěna lépe. Umístila dvě děla, která brala z boku eskadronu gardy postavenou před zámeckou mříží. Spiklenci chtěli vyvolat rvačku, aby měli záminku napadnout zámek. Král, varován o jejich záměrech, zakázal hraběti de Luxembourg postavit sílu proti síle. Hrabě de Luxembourg v naději, že předejde každému nepřátelskému činu, se rozhodl poslat deputaci k versailleské milici. Pověřil šest důstojníků, aby tuto milici ujistili, že tělesná garda není jejím nepřítelem; že je nepravda, jak se hlásalo, že by pošlapala národní kokardu. Gardisté jmenovaní přinést tato slova míru se chystali vyjít; hrabě d'Estaing na ně volá: „Nevycházejte, pánové, nebo budete povražděni. Sám jsem chtěl vyjít; vystřelili na mě osm ran z pušky. Už nejsem pánem: půjdete-li dál, dám zavřít mříž."

Nešťastná příhoda dává znamení k boji. Když se jeden voják pařížské gardy vetřel se šavlí v ruce do řad tělesné gardy, pan de Savonnières mu nařizuje, aby se vzdálil. Voják odmítá uposlechnout, postupuje až k mříži a pokouší se vniknout do zámku. Pan de Savonnières, vida jeho tvrdošíjnost, se na něho vrhne, udeří ho plochou stranou šavle a donutí ho vzdálit se. Dva gardisté, svědkové tohoto pohybu, se připojují k panu de Savonnières a pronásledují národního vojáka v úmyslu ho zatknout. Prchá ke kasárnám s křikem, že ho chtějí zavraždit, a volá o pomoc versailleskou milici. Jeden národní gardista vyjde se svou puškou, vystřelí na pana de Savonnières, zlomí mu paži. Při zvuku výstřelu se ze všech stran ozývá křik, že tělesná garda útočí na lid. Versailleská milice dá postoupit svým dvěma dělům: lid napadá tělesnou gardu kamením, píkami, puškami. Hrabě de Luxembourg, aby uklidnil rozrušení projevující se ze všech stran, dává tělesné gardě rozkaz stáhnout se do hotelu. Řadí se po čtyřech a defilují podél kasáren. Versailleská milice využije tohoto pohybu a vypálí na ně salvu z mušket. Tehdy tlupa mužů a žen navrhuje zaútočit na zámek. Jeden ze spiklenců jim vysvětluje, že ještě není čas; že budou brzy v síle: „Pařížské milice," dodává, „přijdou, půjdeme do zámku, zmocníme se osoby krále, královny i všech těch lotrů, kteří je obklopují. Nepotřebujeme všechny ty lidi: když neumějí vládnout, je třeba se toho břemene zbavit. Ostatně přichází člověk

z národní gardy, jímž jsme si jisti a který naše záměry dobře podpoří. Nač král? Už nic z toho všeho.“[21]

Zatím se vévoda Orleánský, neklidný, nerozhodný jako všichni slabí lidé ve chvíli provedení velkého podniku, ukazoval nebo skrýval podle toho, zda mu jeho rozrušený duch nabízel hrůzy nebo naděje. Ráno ho viděli v kulatém klobouku a šedém kabátě na bulváru, jak se vrací z předměstí Saint-Antoine; v jednu hodinu odešel z Národního shromáždění a dal se cestou na Paříž; ve dvě hodiny ho potkali u pyramidy v Boulogneském lesíku, jak vysílá žokeje. Několik osob ho právě zahlédlo v pařížské aleji, obklopeného lidmi ozbrojenými píkami, holemi, pistolemi, snažícího se uniknout všem pohledům, ale nemohoucího uniknout vlastnímu svědomí a všude provázeného strachem a výčitkami.[22] Patřilo k plánům spiklenců zavraždit ty členy Shromáždění, jejichž nadání, poctivosti a odvahy se obávali. Théroigne de Méricourt, jedna z nejslavnějších hrdinek revoluce, nepřestávala ujišťovat lidi s píkami, že je třeba táhnout na Národní shromáždění; že jim ukáže pravé přátele národa. Shromáždění pokračovalo v zasedání: sál, naplněný muži a ženami, kteří kleli, zpívali, jedli, pili, usazeni na lavicích poslanců, nabízel odporný pohled na krčemní orgii. Biskup z Langres předsedal v Mounierově nepřítomnosti: tlupa žen obklopovala předsedu i stůl tajemníků a křičela: „Pryč s páterskými čepičkami!“ a žádala, aby se chléb taxoval na šest liardů za libru, maso na osm sou. „Udělejte, co chceme,“ opakoval bez ustání jeden mladý muž ve vestě, s dělnickou zástěrou; „nemyslete si, že jsme děti, které se dají vodit; máme zdviženou paži, udeříme zrádce…“ Biskup z Langres, urážený nejhrubším způsobem, byl nucen ukončit zasedání.

21. Vydavatelé citují *Deux amis*: „Tři děla nabitá kartáči, přivezená a obsluhovaná předměstím Saint-Antoine, jsou v témž okamžiku namířena; doutnák je několikrát marně přiložen kvůli dešti a několik hlasů volá: Zadržte, ještě není čas. Tak to byl déšť a nedostatek shody, co zachránilo tělesnou gardu.“ Voják pařížské gardy, který incident vyvolal, se podle vydavatelů jmenoval Brimont; podle Bertranda de Molleville byla versailleská národní garda proti tělesné gardě „velmi rozjitřena“. Pan de Savonnières, poručík tělesné gardy, zemřel na následky zranění.

22. Vydavatelé: „Vévoda Orleánský se snažil dokázat své alibi (viz jeho *Exposé justificatif*, příloha E).“ Vévoda tvrdil, že 5. října odpoledne odjel z Versailles na svůj zámek Le Raincy a vrátil se až 6. ráno – tvrzení, které Châtelet nedokázal vyvrátit. Ferrièrovo líčení jeho pohybů (Boulogneský lesík, „žokejové“) pochází z výpovědí u Châteletu.

Zmatek a nerozhodnost v zámku rostly; bylo nepřetržitě slyšet salvy z mušket; nejděsivější zprávy se rychle střídaly; v této krajní zmatenosti nikdo nedával rozkazy; nebo byly-li dány, protiřečily si z okamžiku na okamžik. Tak se dala tělesná garda vrátit do hotelu; hned nato ji odtud vyvedli, aby ji postavili na terasu oranžerie. Tak se pluk Flandre ubytoval ve velké konírně; dostal rozkaz seřadit se na náměstí d'Armes; v samém okamžiku, kdy se chystal tento manévr provést, přijel tryskem králův páže a zakázal veliteli jakýkoli pohyb. Rada byla rozdělena v míněních. Jedni chtěli, aby král odjel do Rambouillet; druzí, aby čekal na La Fayetta. Několik šlechticů vyzvalo předsedu de Frondeville, poslance bailliage Caen, aby vyžádal od královny rozkaz, který by je opravňoval vzít koně z jejích stájí k obraně královské rodiny, kdyby byla napadena. „Svoluji dát vám rozkaz, o který žádáte," odpověděla královna; „ale pod podmínkou, že jsou-li dny krále v nebezpečí, ho rychle použijete; že jsem-li v nebezpečí já sama, ho nepoužijete."[23]

Mounier konečně dostal čisté a prosté přijetí Deklarace práv a ústavních článků. Po návratu do Shromáždění našel sál plný žen a mužů ozbrojených píkami: jedna žena seděla v předsedově křesle. Mounier oznámil přijetí Deklarace práv a ústavních článků. „Dá to chléb chudým lidem z Paříže?" vykřikly zároveň všechny ženy. Mounier dal upozornit poslance, aby se dostavili do sálu stavů. Několik jich přišlo. Pokračovalo se v diskusi o trestních zákonech. Mounier požádal pana Deschampse, poslance z Lyonu, aby vystoupil na tribunu a prodloužil zasedání až do příchodu La Fayetta. Pan Deschamps byl brzy přerušen opakovaným křikem: „Chléb! Chléb! Ne tolik dlouhých řečí!" Ale hrabě de Mirabeau vstal s přísnou tváří: „Chtěl bych vědět, proč si někdo troufá přicházet rušit naše zasedání?" Všechny ženy se daly do křiku: bravo! a do tleskání. Vřava na několik okamžiků ustala.

23. Vydavatelé citují podle Bertranda de Molleville text rozkazu, který královna napsala vlastní rukou mezi jedenáctou a půlnocí prostřednictvím Madame Élisabeth pro 200 šlechticů: „Nařizuji, aby bylo drženo 200 koní k dispozici pana de Luxembourg, který je použije, jak uzná za vhodné, bude-li sebemenší nebezpečí pro život krále; bude-li však nebezpečí jen pro mne, nebude tohoto rozkazu nijak užito." Thomas-Louis-César Lambert de Frondeville (1757–1816), předseda rouenského parlamentu.

Zatímco se každý z nás, hluboce dotčen tím, co se dělo před jeho očima, oddával nejchmurnějším myšlenkám, jakýsi soukromník přistoupí k baronu de Batz, a pozoruje smutek, do něhož byl ponořen: „Mohu vám, pane, poskytnout nové látky k přemítání; uvedu vás, chcete-li, do rozhovoru s jednou ženou oblečenou jako trhovkyně: není to trhovkyně; ta žena je velmi bohatá; má lóže v divadlech, a jsou to jistě mocné pohnutky, které ji sem přivádějí.“ Baron de Batz nabídku přijímá, hovoří s tou ženou půl hodiny. Říká mu, že pařížská milice a lidé z předměstí Saint-Antoine mají přijít; že kdyby pan de La Fayette odmítl pochodovat, byl by pověšen; a ukazujíc svou lehce pohmožděnou ruku: „Jeden gardista mě udeřil hlavicí šavle, když jsem se statečnými ženami, které mě následovaly, chtěla vstoupit do zámku. Budu pomstěna! Pohmožděnina mé ruky bude smyta krví tělesné gardy!“ Ta žena mluvila o své lóži v opeře, o svém kočáře, o svých lidech; skončila dodatkem, že u ní několikrát byl jistý princ krve.[24] Jiná žena, zmořená únavou, zpocená, s vyjevenýma očima, s převrácenou tváří, přistoupí k předsedovi de Frondeville, ukáže mu dýku; tajemně se vyptává, zda je byt královny opravdu tak dobře střežen, jak se tvrdí, a zda neexistuje žádný prostředek, jak do něho proniknout. „Nemožné,“ odpovídá Frondeville, „přiblížit se tajně k osobě Jejich Veličenstev bez rizika zatčení a velmi přísného potrestání: ostatně proč si tak živě přejete dostat se ke královně?“ Ta žena vrhne na Frondevilla krvelačný pohled, mávne dýkou a málo spokojena s jeho odpovědí ho prudce opustí. Frondeville se ji snaží zadržet, ptá se jí, kdo jí může vnukat nespokojenost, kterou projevuje. Obrátí se k němu zády, přeskakuje lavice, bije a probouzí několik svých družek, které opilost uspala.

La Fayette

La Fayette, než vstoupil do Versailles, dal své armádě složit přísahu věrnosti národu, zákonu a králi. „Doufám,“ řekl Mounierovi, „že mír bude brzy obnoven, svolí-li se k žádostem velmi důležitým za každé jiné okolnosti, které však se mi zdají málo důležité v krizi, v níž věci jsou.“ Král si přál, aby se poslanci sešli v zámku; La Fayettův příchod toto opatření změ-

24. Jean, baron de Batz (1754–1822), poslanec šlechty z Nérac, později organizátor pokusů o záchranu Ludvíka XVI. a Marie Antoinetty (1793) a hrdina Dumasova románu.

nil. Když se poslanci dostavili do zámku: „Chtěl jsem," řekl jim král, „obklopit se zástupci národa, využít jejich rad ve chvíli, kdy uvidím pana de La Fayette. Přišel před vámi. Dodám jen, že jsem neměl v úmyslu odjet a že se nikdy nevzdálím od Národního shromáždění." La Fayette krále uklidnil stran záměrů pařížské armády. Král mu svěřil péči o svou spásu i spásu královské rodiny. La Fayette předal stanoviště bývalé francouzské gardě: vše se zdálo vracet do pořádku. Pan de Gouvion dokonce ujistil několik poslanců, že po vysvětlení, které měl král s panem de La Fayette, uspokojená pařížská milice odjede zpět do Paříže a ponechá k ostraze zámku jen oddíl. Zároveň, aby se dovršilo uklidnění obav lidu, přišel generální adjutant Berthier prohlásit versailleské milici, že tělesná garda složí občanskou přísahu a přijme národní kokardu.

Spiklenci byli daleci propůjčit se těmto mírovým záměrům… „Ne, ne," odpovídali muži přestrojení za ženy, vmíšení mezi versailleskou národní milici, „tělesná garda není hodna nosit naši kokardu: nesmí zítra zůstat naživu jediný gardista!" Rozrušení, místo aby se uklidnilo, jako by rostlo. Náměstí d'Armes bylo pokryto množstvím mužů a žen ozbrojených píkami, puškami, vyrážejících řev smrti proti tělesné gardě, běhajících jako zběsilí za těmi, které mohli zahlédnout. V odstupech byly zapáleny velké ohně, kolem nichž tlupy mužů a žen jedly, pily, zpívaly: kůň jednoho gardisty byl rozsekán, upečen, sežrán téměř v okamžiku. Lecointre, podplukovník versailleské milice, v měšťanském oděvu, hned mezi vojáky, hned uprostřed lidu, udržoval kvas pobuřujícími řečmi. Jeden důstojník pařížské milice, malý a hrbatý, jménem Verrière, ten, kterého spiklenci určili a netrpělivě očekávali, na velkém koni, shromažďoval muže a ženy, dával jim rozkazy; chodil, přicházel, sbíral lidi s píkami, posílal je k zámku, ujišťoval setniny pařížské milice, že vše je klidné; že je pověřen ostrahou zámku; že si mohou jít odpočinout.[25]

Král, pln důvěry v opatření, která přijal La Fayette, dal odejít osobám, které se chystaly strávit noc v zámku. Lidé opravdu oddaní králi tuto panovníkovu bezstarostnost nesdíleli. Výkřiky zuřivosti, které se v intervalech zve-

25. Verrière (Verrières), hrbatý důstojník pařížské gardy, byl u Châteletu obviněn jako orleánský agent, ale nikdy odsouzen. Vydavatelé o líčení pohybů pluků a gardy odkazují na *Deux amis*: „Tyto skutečnosti jsou ostatně malého významu v celku události."

daly z davu rozlitého po náměstí d'Armes, neustálé pukání výstřelů z pušek jim působily živé obavy. Markýz de Digoine, poslanec z Autunu, si při obchůzce stanovišť zámku všiml, že brána ze strany sálu opery je otevřena: poznamenal, že je třeba ji zavřít. Vrátný odpověděl, že nemá klíče. Ve tři hodiny ráno se markýz de Digoine chtěl přesvědčit, zda tuto bránu zavřeli: našel ji stále otevřenou, s jediným vojákem versailleské milice jako celou stráží; ostatní stanoviště byla držena se stejnou nedbalostí. V jedenáct hodin večer se jedna setnina pařížské placené gardy dostaví k mříži Dragona, žádá o otevření pod záminkou hlídek v parku. Důstojník ji odmítá otevřít. Setnina se odebere k mříži kaple. Není tam žádná hlídka. Jeden běžec Monsieura, králova bratra, vezme dlažební kostku, rozbije zámek a vpustí setninu. Tak byli spiklenci přes La Fayettova ujištění pány zámku.

Ve Shromáždění se dále rokovalo o několika článcích trestního zákoníku; výkřiky, zpěvy, hlasité interpelace, hrubé hrozby proti páterům přerušovaly každou chvíli řečníka. Mounier cítil, jak je důležité, aby se Shromáždění v této kritické situaci nerozešlo. Spiklenci netrpělivě čekali na ukončení zasedání: do té doby nemohli nic podniknout. Hrabě de Mirabeau vstane, jde se domluvit s Barnavem a Pétionem a žádá, aby vzhledem k hluku a nepořádku panujícímu ve Shromáždění a k nemožnosti pokračovat v zasedání bylo toto odloženo na zítřek. Mounier, nedbaje Mirabeauovy žádosti, dává pokračovat v diskusi. Mirabeau se nedá odradit; posílá Mounierovi lístek psaný tužkou; vysvětluje mu, že všichni poslanci jsou krajně unaveni, vyzývá ho ukončit zasedání. Mounier odmítá. Přichází La Fayette: prosí Mouniera, aby přišel do jednoho z výborů. Mounier v obavě, že by se jeho nepřítomnosti využilo k rozehnání Shromáždění, posílá Lallyho-Tolendala a Clermont-Tonnerra. La Fayette jim dosvědčuje, že úmysly pařížské milice jsou dobré; že stanoviště jsou střežena tak, aby nezůstala žádná obava. „Ručím za vše," dodává La Fayette: „jdu si trochu odpočinout. Vyzývám pana předsedu, aby následoval mého příkladu." Tak pozitivní ujištění Mouniera rozhodne. Ukončí zasedání, vidí při odchodu La Fayetta, který mu potvrdí, co právě řekl Clermontovi. Byly tři hodiny ráno.[26]

26. Přísahu dal La Fayette své armádě složit podle poznámky vydavatelů ve Viroflay. La Fayettův spánek („generál Morfeus", jak mu později říkali royalisté) trval od asi čtvrté do necelých šesti hodin ráno v hôtelu de Noailles; jeho vlastní obhajoba tvrdí, že stanoviště byla dohodnuta s tělesnou gardou a že vnitřek zámku měla střežit garda královská, nikoli pařížská.

6. října: vpád do zámku

V šest hodin se ženy a ozbrojení muži shromáždí na náměstí: bubny je svolávají; seskupí se kolem korouhve poseté červenými a modrými plameny. Nejprve se tento dav zmítá na všechny strany: pak se rozdělí do několika kolon, jako by poslouchal různé vůdce. Ozývají se výkřiky zuřivosti proti tělesné gardě. Jedna z kolon se dostaví ke královské mříži: byla zavřena. Jiná kolona proniká mříží kaple, kterou nachází otevřenou; jeden národní gardista versailleské milice ji vede ke královu schodišti. Miomandre de Sainte-Marie a několik gardistů tam běží. „Přátelé," volá Miomandre, „milujete svého krále, a přicházíte ho znepokojovat až do jeho paláce!" Nikdo neodpovídá. Kolona postupuje dál. Gardisté se opevňují ve svém sále: brzy jsou dveře rozbity; vidí se nuceni jej opustit. Spiklenci se ženou k bytu královny se slovy: „Chceme jí uříznout hlavu, vyrvat srdce, usmažit játra, a tím to neskončí!" Miomandre letí ke dveřím první předsíně, prudce je otevře, křičí na dámu, kterou zahlédne: „Zachraňte královnu, jde jí o život! Jsem sám proti dvěma tisícům tygrů; moji kamarádi byli nuceni opustit sál." Miomandre po těchto několika slovech zavře dveře a statečně čeká na spiklence. Jeden z nich mu zasadí ránu pikou; Miomandre ji odrazí. Druhý vezme píku za železo, udeří ho jí tak, že ho srazí. „Ustupte!" říká týž národní gardista, který šel v čele kolony. Dav se rozestoupí. Ten muž změří Miomandrovu hlavu pažbou své pušky, udeří ho do ní vší silou; kohoutek vniká do lebky: Miomandre, koupající se v krvi, je ponechán jako mrtvý.[27] Spiklenci přecházejí do velkého sálu. Vévoda Orleánský v šedém fraku, v kulatém klobouku, s hůlkou v ruce se s veselým výrazem procházel uprostřed skupin, které pokrývaly náměstí d'Armes a nádvoří zámku. Jedněm se usmíval, s druhými důvěrně hovořil. Opakované výkřiky: „Náš otec je s námi! Ať žije král Orleánský!" se ozývaly kolem něho. Povzbuzen těmito rozhodujícími znameními, vévoda Orleánský kráčí nějakou dobu s touto tlupou; ale když dojde nahoru na schodiště, neodvažuje se překročit onen

27. Miomandre de Sainte-Marie přežil (zachránili ho vojáci Flandre); s gardistou Tardivetem du Repaire, rovněž těžce raněným, byli 6. října 1789 jedinými obránci dveří královnina bytu. Miomandre, du Repaire, des Huttes a Varicourt tvoří kánon „mučedníků 6. října" royalistické literatury.

obávaný prostor, který v zločinu dělí provedení od záměru; spokojí se s tím, že gestem označí byt královny, obrátí se k bytu krále a zmizí.[28]

Zatím paní Augié, první komorná královny, jí spěšně navlékne spodničku, hodí jí na ramena pláštík. Královna dojde k tajnému schodišti, které spojuje s bytem krále: zaklepe na dveře Œil-de-bœuf. Hluk a zmatek brání ji slyšet. Královna zůstává okamžik v nejtrapnější úzkosti. Konečně otevírají; vstoupí, rozplývajíc se v slzách, a zvolá: „Přátelé, drazí přátelé, zachraňte mě!“ Spiklenci, pánové sálu gardy, rozbíjejí, vyrážejí dveře bytu královny, pronikají do její ložnice, postupují až k jejímu loži, probodávají je několika ranami pík. Když zjistí, že se královna zachránila, vrhají se do předsíně krále, útočí na dveře Œil-de-bœuf. Tělesná garda, zabarikádovaná stoly a taburety, nemohla dlouho vydržet; už panely zasahované zdvojenými ranami létaly na třísky: vévoda se chystal užívat plodů svých zločinů. Granátníci bývalé francouzské gardy přibíhají, vyhánějí spiklence, obsazují vnitřní stanoviště.

Zatímco spiklenci, pánové zámku, zaplavují všechny jeho byty, muži přestrojení za ženy rozšiřují mezi lidem, že pan de La Fayette je zrádce; že je třeba se ho zbavit. Jeden z hlavních spiklenců, oděný v uniformě důstojníka národní gardy, s maltézským křížem v knoflíkové dírce, doporučuje tlupě mužů a žen, kteří se tlačí kolem něho a jimž vtiskuje peníze, aby šetřili jen dauphina a vévodu Orleánského. „Je nutno mít hlavu královny a pana de La Fayette. La Fayette je zrádce; odjel z Paříže jen proti své vůli a velmi pozdě. U mostu Ludvíka XVI. zvolal: ‚Je možné, abych zradil svého krále!‘ Museli ho donutit pochodovat střílením z pušek do vzduchu.“ Při této řeči jeden muž hrozné tváře, přestrojený za ženu, ukazuje jakýsi srp a přísahá, že to bude on, kdo uřízne hlavu té couře. Ženy tleskají, ujišťují, že ten pán má pravdu, že chtějí mít vévodu Orleánského na trůně a zabít pana de La Fayette; ať se jim za to dají peníze.

Náměstí d'Armes a nádvoří zámku nabízejí ještě ohyzdnější obraz lidových zuřivostí. Tlupy žen a mužů, ozbrojených píkami a puškami, pronásledují

28. Podle tří svědků u Châteletu byl vévoda Orleánský ráno 6. října viděn v zámku „v šedém fraku s hůlkou“; on sám a jeho obhájci tvrdili, že přijel z Paříže až po osmé hodině, kdy už byl klid. Ferrières tuto výpověď stupňuje v „označení bytu královny gestem“ – tvrzení, které nikde jinde není.

na všech stranách tělesnou gardu. Pánové des Huttes a de Varicourt jsou přivedeni ke královské mříži; položí je na zem, muž s dlouhým vousem jim usekne hlavu sekerou.[29] Tehdy propuká barbarská radost mezi touto divokou hordou; jedni si máčejí ruce v krvi obou podřezaných gardistů, mažou si jí tvář; druzí tančí se zpěvem kolem jejich mrtvol. Několik mužů navrhuje jít ostřelovat děly hotel tělesné gardy. „Ne," odpovídá většina, „je lepší je pověsit, bude to zábavnější." Všichni se rozptýlí a běží na lov tělesné gardy jako na lov zvěře. Více než třicet gardistů, chycených na různých místech, je vedeno na náměstí d'Armes; chystají se je obětovat; muž s dlouhým vousem mává svou sekerou kapající krví a hlasitě volá po obětech… Přichází La Fayette se setninou granátníků; je pobouřen podívanou, která se nabízí jeho očím: „Granátníci, dal jsem králi své slovo, že se pánům z tělesné gardy nic zlého nestane; jestliže mě donutíte porušit mé čestné slovo, nejsem už hoden být vaším generálem a opouštím vás: sekejte!" Granátníci se vrhají na tuto tlupu vrahů a vyrvou jim jejich kořist.[30]

Balkon a odjezd do Paříže

Vše v zámku nabízelo obraz nejhlubší sklíčenosti. Královna a královská rodina se stáhly do malých komnat. Královna, umístěná ve výklenku okna, měla po pravici Madame Élisabeth, po levici Madame Royale, před sebou, stojícího na židli, dauphina, který, hraje si s vlasy své sestry, říkal: „Maminko, mám hlad." Královna se slzami v očích mu opakovala, že je třeba mít trpělivost a počkat, až vřava ustane. Náhle spatří vévodu Orleánského, držícího pod paží Adriena Duporta: „Zabijí mi syna!" zvolá královna, stržena bezděčným hnutím hrůzy; vezme dauphina do náruče a prudce vstane. Někdo přichází královně oznámit, že ji lid žádá: okamžik váhá. La Fayette jí vysvětluje, že tento krok je nutný k uklidnění lidu. „V tom případě," odpovídá královna živě, „i kdybych měla jít na popravu, neváhám;

29. Vydavatelé (podle Bertranda de Molleville): „Tento zločinec, jménem Jourdan, jemuž se od té doby říkalo jen Coupe-tête (Řezač hlav), byl nápadný nejen dlouhým vousem, ale i dvěma bílými plakety, které nosil na zádech a na prsou." Mathieu Jouve Jourdan (1746–1794), bývalý řezník, později velitel „Vaucluské armády" a hlavní pachatel masakru v Avignonu (1791); popraven 1794.
30. Vydavatelé: „Ferrièrovo líčení, až dosud dosti podrobné, není od této chvíle až do konce kapitoly než velmi stručným a málo poučným souhrnem. Mohli jsme je doplnit… citacemi, ale bylo by nutno poznámky značně rozmnožit; raději odkazujeme čtenáře na další Paměti této sbírky."

jdu.“ Královna, držíc obě děti za ruku, vyjde na balkon. „Žádné děti!“ křičí jeden muž z lidu. Královna odevzdá dauphina a Madame Royale paní de Tourzel a postoupí sama. Jeden ze spiklenců na ni zamíří; ale sám zděšen hrůzou svého zločinu, neodvažuje se jej dokonat.

Několik osob žádá, aby král přišel bydlet do Paříže. Dav opakuje s velkým křikem: „Král do Paříže! Král do Paříže!“ La Fayette poznamenává, že jediným prostředkem, jak uklidnit nepořádek, je svolit k přání, které lid projevuje, aby král zvolil své sídlo v hlavním městě. Král slibuje, že se ještě téhož dne odebere do Paříže, půjde-li s ním královna a jeho rodina. Žádá milost pro tělesnou gardu: La Fayette připojuje své naléhání ke králově. Gardisté se objevují na balkoně uprostřed skupiny granátníků pařížské milice; házejí lidu své bandalíry, dávají klobouky granátníkům, berou čepice granátníků, nasazují si je na hlavy. Lid tleská, volá: Ať žije tělesná garda! Opojení radostí střídá opojení zuřivostí: mír je slavnostně vyhlášen: četné salvy z děl a mušket ohlašují vítězství Pařížanů a králův odjezd.[31]

[Shromáždění se sešlo až v jedenáct hodin. Mounier tlumočil králův návrh, aby zasedalo v zámku, v Herkulově salonu; Mirabeau odpověděl, že „není důstojné Shromáždění přenést se do zámku; nemohlo by svobodně rokovat v paláci králů“; Barnave navrhl a Shromáždění dekretovalo, že „po dobu tohoto zasedání jsou osoba panovníka a Národní shromáždění neoddělitelné“. Ferrières dodává, že Barnavův návrh „příliš souhlasil s tajnými záměry spiklenců, aby nebyl přijat“: všechny strany už počítaly, co vytěží z přenesení krále a Shromáždění do Paříže – revolucionáři vliv lidu, jímž disponovali, a panovačné veřejné mínění, které snadno rozšíří na provincie; král, „bez autority uprostřed města spravovaného municipalitou na něm nezávislou a ve skutečném zajetí pod záminkou čestné gardy třiceti tisíc mužů“, bude nucen sankcionovat dekrety nejvíce odporující jeho zájmům; orléanisté doufali v novou příznivou okolnost, neboť jejich plány, „ač dvakrát ztroskotaly náhodami, které nemohli předvídat, nebyly opuště-

31. Vydavatelé: podle Bertranda de Molleville žádal „král do Paříže“ jediný hlas; a „hlavní pohnutkou, která Jejich Veličenstva přiměla k tak riskantnímu rozhodnutí, byla pozitivní zpráva, že agenti orleánské frakce užívají nejčinnějších manévrů, aby byl na místě prohlášen vévoda Orleánský, odmítne-li Ludvík XVI. domnělé přání hlavního města“. Louise-Élisabeth de Croÿ, markýza de Tourzel (1749–1832), vychovatelka královských dětí od srpna 1789 (po odjezdu vévodkyně de Polignac).

ny“. Král odpověděl: „Odjíždím do Paříže s královnou a svými dětmi; dám nutné rozkazy, aby tam Shromáždění mohlo pokračovat ve své práci.“ Mirabeau: „Žádám, aby byl tento veliký den, který má nastolit svornost, označen přijetím návrhu dekretu o vlasteneckém příspěvku čtvrtiny příjmu.“]

Král odjel v poledne. Hlavy pánů des Huttes a de Varicourt, nesené na dvou píkách, otvíraly průvod. Následovalo čtyřicet až padesát gardistů pěšky, beze zbraní, doprovázených tlupou mužů ozbrojených šavlemi a píkami. Pak přijížděli dva gardisté v botách, zranění na krku, se zakrvácenou košilí, v roztrhaných šatech, držení dvěma muži v národní uniformě s tasenými meči. Dále bylo vidět skupinu gardistů na koních, jedny na zadku, druhé v sedle, s národním gardistou sedícím za nimi, obklopené muži a ženami, kteří je nutili volat ať žije národ, pít a jíst s nimi. Množství, zmatená směs mužů s píkami, Cent-Suisses, vojáků pluku Flandre, žen pokrytých trikolorními kokardami, nesoucích topolové větve, jiných žen sedících obkročmo na dělech, předcházelo a následovalo králův kočár. Všechny pušky ozdobené dubovým listím na znamení vítězství, kotoučová palba z mušket, výkřiky: *Vezeme pekaře, pekařku a pekařského učedníka,* po nichž následovaly hrubé urážky královny, hrozby kněžím a šlechticům; takový byl urážlivý a barbarský průvod, uprostřed něhož král, královna a královská rodina po více než šestihodinovém pochodu dorazili na pařížskou radnici.[32]

Následky

Poslanci, kteří si zachovali nějakou příchylnost ke staré ústavě říše, pobouřeni tolika hrůzami, se chystali opustit Shromáždění. Obávali se, že zůstanou-li tam déle, zpronevěří se tomu, co dlužili svým voličům i sobě samým: doufali, že provincie, zpravené o událostech 6. října a o násilí spáchaném na králi, cizí všem spiknutím, hledící na monarchii a panovníka jako na vlastnictví Francie, budou hledět zastavit podniky, které, namířeny bezprostředně proti monarchii a proti panovníkovi, směřovaly k uvržení

32. Vydavatelé: podle Bertranda de Molleville odjel král v jednu hodinu a oddíl s hlavami na píkách vyrazil dvě hodiny před ním; hlavní voj pařížské armády jel bezprostředně za ním. „Pekař, pekařka a pekařský učedník“ (*le boulanger, la boulangère et le petit mitron*) – král, královna a dauphin; lidová víra, že přítomnost krále v Paříži zajistí chléb. Královská rodina byla ubytována v Tuileriích, zámku od r. 1722 neobývaném.

království do lidové anarchie. Mounier a Lally-Tolendal se vzdálili mezi prvními, stejně jako biskup z Langres. Většina šlechtických a církevních poslanců se chystala je následovat; Shromáždění se mělo fakticky rozpustit, když Le Chapelier, který nahradil Mouniera v předsednictví, udal to, co nazýval novým spiknutím aristokracie, a dovolal se zákona, který by poslance zadržel na jejich místě. Zákon byl vydán; ale revolucionáři, nespoléhajíce na něj, přijali účinnější opatření. Vylíčili obyvatelům provincií v ohavných barvách spiklenců a nepřátel lidu ty poslance, jimž jejich zásady ukládaly za povinnost opustit Shromáždění, kde už nebylo ani svobody, ani naděje konat dobro. Zatím Paříž, nejistá, jak provincie přijmou zprávu o únosu krále, hleděla od sebe odvrhnout vše, co bylo na tomto únosu trestuhodného. La Fayette a Bailly přiměli krále, aby v proklamaci prohlásil, že přišel do Paříže se svou rodinou svobodně; že tam přijal nejuctivější projevy lásky a věrnosti obyvatel tohoto města; že je ujištěn, že se nikdy nijak nepokusí omezovat rozhodnutí jeho vůle; že uprostřed Pařížanů a Paříže oznamuje všem obyvatelům svých provincií, že až Národní shromáždění dokončí veliké dílo obnovy veřejného blaha, uskuteční dávno pojatý plán navštívit bez okázalosti své provincie, aby lépe poznal dobro, které by tam mohl vykonat, a aby jim z hloubi srdce dosvědčil, že jsou mu všechny stejně drahé.

La Fayette nezůstal dlouho bez pochopení strašného tajemství dne 6. října. Dověděl se, že byl jen pasivním nástrojem tajných záměrů spiklenců; že byl označen za jednu z prvních obětí; že plánem bylo povraždit krále, královnu, Monsieura, část Národního shromáždění; ustavit dauphina králem, vévodu Orleánského regentem, dokud by zvyk, formující lid k tomuto novému pánu, smrtí mladého dauphina neuvolnil vévodovi cestu k trůnu. La Fayette viděl, čeho se má obávat od strany, která se zdánlivě ztotožňovala s revolucí, ale skrývala velmi odlišné záměry a velmi odlišné zájmy. La Fayette se chtěl v očích Francie i v očích Evropy ospravedlnit z vraždy tělesné gardy a z výstřelků spáchaných v zámku. Ten nešťastný spánek, tak oprávněně vyčítaný, ve chvíli, kdy král a královská rodina, sami, zbaveni pomoci, zůstali pod nožem vrahů, jako by naznačoval nebo alespoň dával tušit spoluvinu. Bylo obtížné dát této věci průběh trestního řízení; revolucionáři se v ní mísili se spiklenci. Jak obrátit přísné oko soudce na zločinné podniky jedněch, aniž by se kompromitovala opatření, která pokládali za

nutná přijmout druzí? Vše bylo spojeno v události 6. října: povstání Paříže, odchod žen do Versailles i pochod pařížské armády.[33]

La Fayette usoudil, že vzdálením vévody Orleánského, získáním hlavních vůdců jeho strany a spojením jejich zájmů se zájmy revoluce se podaří tuto kabalu zničit. Když to bylo ujednáno, ujal se La Fayette provedení. Měl s vévodou Orleánským rozhovor: hovor byl z jedné strany velmi panovačný a z druhé velmi odevzdaný. Vévoda přijal misi do Anglie, nebo spíše dostal rozkaz opustit království. Odjezd vévody Orleánského spiklence poplašil: bylo to odsouzení bez obžaloby, mlčenlivý rozsudek, jehož oprávněnost, uznaná samým obviněným, mu dávala dychtivě přijmout jako milost potupné vyhnanství. Hrabě de Mirabeau cítil vše, co pro něho z tohoto překotného útěku vyplývalo: už žádná pochybnost o spiknutí, o hlavním hybateli, o spoluvinících. Zasažen touto děsivou pravdou, řekl hrabě de Mirabeau vévodovi de Biron: „Pan vévoda Orleánský se chystá bez předchozího soudu opustit místo, které mu svěřili jeho voliči. Uposlechne-li, udám jeho odjezd a postavím se proti němu; dá-li poznat neviditelnou ruku, která ho vzdaluje, udám autoritu, která chce zaujmout místo zákona: ať si vybere z těchto dvou možností.“ Vévoda Orleánský v rozpacích slíbil, že se bude řídit Mirabeauovou radou: určil se den udání. La Fayette, zpraven o změně, která nastala v rozpoložení tohoto prince, šel za ním a velmi důrazně na něho naléhal, aby splnil své závazky. Ať už svědomí vévodovi ukazovalo příliš nahý jeho zločin, nebo mu panovačný tón La Fayettův vnukal obavy ještě osobnější, napsal Mirabeauovi: „Změnil jsem záměr: nedělejte nic; uvidíme se dnes večer.“ Mirabeau byl ve Shromáždění, když dostal tento lístek. Chladně jej podal jednomu poslanci ze svých přátel: „Tu máte, čtě-

33. Toto je nejotevřenější formulace Ferrièrovy teze o 6. říjnu jako pokusu o orleánský státní převrat s vraždou krále. Vyšetřování u Châteletu (1789–1790, 388 svědků) skončilo v srpnu 1790 tím, že Shromáždění (na zprávu Chabrouda) prohlásilo, že není důvod stíhat Mirabeaua a vévodu Orleánského. Dnešní historiografie vidí v říjnových dnech především spontánní hladové hnutí pařížských žen, na které naroubovaly své cíle jak radikální okrsky, tak La Fayettova národní garda (jejíž tlak na krále, aby přesídlil do Paříže, byl rozhodující); podíl orleánských peněz je pravděpodobný, ale neprokázaný, plán na vraždu krále nikoli.

te; je zbabělý jako lokaj; je to jean-f…, který nestojí za námahu, jakou si pro něho lidé dali.“[34]

34. Vévoda Orleánský odjel 14. října 1789 do Londýna s formální diplomatickou misí a vrátil se v červenci 1790. Armand-Louis de Gontaut, vévoda de Biron (dříve Lauzun; 1747–1793), přítel vévody, generál, popraven 1793. Mirabeauův výrok o „lokaji“ pochází z pamětí Lauzunových přátel a z Châteletu; „jean-f…“ = *jean-foutre*, hrubá nadávka, kterou vydavatelé z r. 1821 zkrátili.

VI. Kniha pátá (říjen 1789 – duben 1790)

[Obsah podle původního vydání: Národní shromáždění v Paříži. – Zavraždění pekaře Françoise. – Stanné právo. – Dekret dávající církevní statky k dispozici národu. – Rozdělení království na osmdesát tři departementů. – Utváření municipalit. – Proces s Favrasem. – Král přichází do Shromáždění. – Vytvoření čtyř set milionů assignátů-peněz.]

Shromáždění v Paříži; pekař François

[O přenesení Shromáždění do Paříže se šířily „nejzlověstnější pověsti“: poslanci šlechty a duchovenstva prý budou v nebezpečí, „neexistovala by žádná svoboda mínění uprostřed nevědomého, hrubého davu“. Malouet žádal záruky nedotknutelnosti; Mirabeau odpověděl, že „každý krok by prozradil obavy nedůstojné odvážných mužů“, a při té příležitosti udal Saint-Priestův výrok k ženám z 5. října. Obec vyslala deputaci (Brissot přečetl usnesení), v němž se „všichni občané Paříže jednotlivě zavazovali bránit poslance za cenu své krve“; a Shromáždění 12. října dekretovalo přesídlení. Zasedalo od 19. října v paláci arcibiskupství, obklopeném barikádami, děly a pěti sty jezdci – „spíše k zastrašení než k uklidnění poslanců“.][1]

Událost dala za pravdu těm, kdo nevěřili v klid Paříže. Lid, přesycený domnělými plány hladomoru, pojatými a prováděnými, jak se mu říkalo, šlechtici a kněžími, se 21. října zmocnil pekaře jménem François, kterého jakási stařena obvinila, že skrývá velké množství chleba. Sousedé Françoisovi se marně snažili lid vyvést z omylu. Dosvědčovali, že François je poctivý člověk; že peče až sedm pecí denně; že nikomu chléb neodmítá. Lid nechtěl nic slyšet. Národní gardě se přece podařilo zachránit Françoise před první zuřivostí lidu. Odvedli ho na radnici; lid v okamžiku naplnil náměstí Grève. Členové obce Françoise vyslechli a přesvědčili se o jeho ne-

1. Pierre-Victor Malouet (1740–1814), bývalý intendant námořnictva, poslanec třetího stavu za Riom, vůdce umírněných. Jacques-Pierre Brissot (1754–1793), novinář, člen pařížské obce, pozdější vůdce girondistů. Vydavatelé: bylo to na zasedání 10. října, kde Mirabeau udal Saint-Priestův výrok: „Když jste měly jen jednoho krále, chléb vám nechyběl; teď, když jich máte dvanáct set, jděte se obrátit na ně.“ Shromáždění zasedalo v arcibiskupském paláci od 19. října do 9. listopadu 1789, pak v sále Jízdárny (Manège) u Tuilerií.

vině, ale neodvážili se ji vyhlásit; neboť člověk, který drží autoritu, kterou vykonává, bezprostředně od lidu, není ani tak jeho úředníkem, jako spíše nuceným nástrojem všech jeho vášní. Členové obce prohlašují lidu, že Françoise odvedou do opatství Saint-Germain; že existuje-li spiknutí, je důležité poznat jeho pravé původce. Tlupa zuřivců přísahá, že nestrpí, aby poradní úředníci vyrvali nepřátele lidu jeho spravedlivému rozhořčení. Vrhají se do síně rady, vyrvou Françoise národní gardě, vlečou ho na náměstí Grève, věší ho na první lucernu, a ještě živému mu uříznou hlavu kuchyňským nožem, nasadí ji na píku a nosí ji ulicemi Paříže. Lid se chystá pověsit dva další pekaře. Měly se obnovit hrůzy července před očima krále, před očima Národního shromáždění. La Fayette a Bailly poslali dva prapory národní gardy, které lůzu rozehnaly. Tvrdilo se, že La Fayette a Bailly ve shodě s hrabětem de Mirabeau toto hnutí sami vyvolali prostřednictvím tajných emisarů, aby dosáhli, jak říkal Camille Desmoulins, zákona, který by lidu dal náhubek: neboť v každé lidové vládě je lid slepým nástrojem frakcí; každý intrikán se ho střídavě zmocňuje a obrací ho proti těm, které chce vytlačit. Ať je tomu jakkoli, Bailly přišel spěšně žádat zákon, který by obec zmocnil potlačit silou výstřelky směřující viditelně k nejneblahější anarchii. Barnave Baillyho žádost podpořil; La Fayette prohlásil, že bez stanného práva neručí za klid Paříže. Jediný Robespierre se tomuto opatření postavil.[2]

Robespierre

Tento muž, který později hrál tak velkou roli, byl tehdy znám jen přeháněním svých názorů, svou afektací stupňovat stejně poplachy, nedůvěru i opatření. Chmurný, smutný, podezíravý, popudlivý, mstivý, vztahující všechny události jen na sebe; střídmý, pracovitý, přísný ve svých mravech; přesto oblečený a učesaný s elegancí a čistotou. Jeho tvář měla něco z kočky a tygra; jeho chůze byla nerovná, překotná; jeho pohledy se se zuřivostí upíraly na ty, které neměl rád, a neklidně se odvracely, když se na něho ně-

2. Denis François, pekař v ulici du Marché-Palu, zavražděn 21. října 1789; jeho těhotná žena byla vlečena k píce s hlavou svého muže. Stanné právo (loi martiale) bylo dekretováno téhož dne: municipalita mohla vyvěsit červený prapor a po třech výzvách dát střílet do davu; poprvé bylo užito 17. července 1791 na Martově poli. Vrah pekaře byl na základě tohoto zákona oběšen – první poprava vykonaná jménem revoluce.

kdo zadíval. Sebemenší nebezpečí ho děsilo; běžel se schovat. Když nebezpečí přešlo, objevil se znovu s drzou smělostí, tím prudší ve svých řečech, čím zbabělejší se ukázal ve svých činech. Žárlivý na každé bohatství, každé povýšení, každou zásluhu, vydával svou nenávist ke šlechticům, k bohatým, k lidem v úřadech za nenávist k tyranii a za lásku k rovnosti. Některé osoby pokládaly Robespierra za člověka dobré víry. I ti, kdo nejdůrazněji potírali jeho pobuřující názory, ujišťovali, že je to poctivý člověk, ale unášený neurčitými myšlenkami; bez jakékoli znalosti věcí, bez jakékoli zásady vlády; nazývající každý zákon despotismem, každou anarchii svobodou. Jiní, lépe zpravení, odpovídali, že Robespierre je podvodník stravovaný skrytou ctižádostí, kterou umně skrýval pod falešným zdáním lidovosti; že při volbách do generálních stavů se odebral pod vypůjčeným jménem do obcí bailliage Arras; že tam, předstíraje velkou horlivost pro zájmy lidu, přicházel prý voliče varovat před intrikami, jichž lidé zaprodaní dvoru užijí k získání jejich hlasů; že chtějí-li poslance spolehlivého, nepodplatitelného, schopného hájit jejich práva, mají jmenovat Robespierra; že jim odevzdával lístky, na nichž bylo napsáno jeho vlastní jméno, a znovu je zapřísahal láskou, kterou dluží vlasti, aby dali své hlasy Robespierrovi. S pomocí takových manévrů se mu podařilo dát se zvolit poslancem Artois. Jeho špatná hlava, jeho neklidná a nenávistná povaha, obecně známé, a malá vážnost, jíž požíval, by ho jinak neomylně vyloučily.[3]

Robespierre, aniž přesně počítal následky revoluce ze 14. července, viděl, že otvírá rozsáhlé pole intrice a ctižádosti: vrhl se do strany revolucionářů. Hrabě de Mirabeau a Lamethové ho užívali jako člověka bez významu, hotového riskovat a hájit nejpřehnanější názory. Orleánská frakce se ho snažila přitáhnout do své strany. Robespierre se spojil s vůdci méně v úmyslu jim sloužit než aby poznal jejich síly, jejich zdroje a přivlastnil si je. Od té doby začal lichotit lidu. Jeho nedostatek rodu, jeho malé jmění ho činily vhodným získat důvěru lidu. Lid, náchylný nedůvěřovat těm, kdo, postaveni ve vysoké hodnosti, z ní sestupují, aby přišli až k němu, u nich předpo-

3. Maximilien Robespierre (1758–1794), advokát z Arrasu, poslanec třetího stavu Artois. Ferrièrův portrét je nejstarší známou souvislou charakteristikou Robespierra od současníka z opačného tábora a byl mnohokrát citován; historka o volební agitaci „pod vypůjčeným jménem“ je pomluva rozšířená arraskými odpůrci. Robespierre skutečně mluvil proti stannému právu jako jediný; jeho námitka, že stačí obvinit, aby se věřilo, se obrátila proti němu v r. 1794.

kládá, instinktem, který ho nikdy neklame, záměry, které nejsou jeho; proto se s úplnou jistotou opírá jen o lidi narozené v jeho třídě a které sám povýší. A tak zatímco šlechtičtí, církevní a bohatí poslanci obcí se prodávali dvoru nebo se přidávali k lidu, získávali a ztráceli lidovou přízeň, Robespierre se udržel na tomto bouřlivém moři a zůstal nezrušitelně věrný zásadám, které přijal: ať už dvůr, který v něm viděl jen malého venkovského advokáta, jehož pamflety dobrého tónu zahrnovaly posměchem, neznal celou jeho cenu; nebo Robespierre, od přírody nedůvěřivý, nedával žádnou víru slibům dvora, nebo lépe než jiní uhodl chod revoluce.

[Robespierre ve Shromáždění: „Poslanci obce žádají chléb a vojáky: a proč vojáky? Aby odrazili lid… Když lid umírá hlady, shlukuje se; je tedy třeba jít k příčině vzpour… Ať se nám už tolik nemluví o ústavě, to slovo nás až příliš uspalo.“ Cazalès ho vyzval, aby předložil důkazy o spiknutí, o němž mluví; Robespierre, „který věděl, že v době revoluce stačí obvinit, aby se věřilo“, se klidně vrátil na místo a neodpověděl. Poslanci obce přišli potřetí a žádali vyhlášení stanného práva ještě naléhavěji; Shromáždění „předstíralo, že ustupuje naléhavosti okolností“, a dalo číst návrh výborů, který obci svěřoval právo nad životem a smrtí. Robespierre mluvil proti dekretu znovu, „méně v naději, že zabrání přijetí zákona, než aby lidu ukázal, že uprostřed tolika poslanců, kteří se ucházeli o jeho přízeň, je jediný, kdo hájí jeho práva a jeho svrchovanost“. Stanné právo (loi martiale) bylo dekretováno téhož dne, 21. října 1789.]

Církevní statky, 2. listopadu

Revolucionáři se vrátili k velkému plánu vyvlastnění duchovenstva. Biskup z Autunu obnovil 30. října zapomenutý návrh markýze de Lacoste. Navrhl prohlásit, že všechny církevní statky náležejí národu, s povinností přidělit příjmy nutné k udržování oltářů a služebníků: žádný farář nemůže mít méně než 1200 livrů bez bytu; národ na sebe vezme platy duchovních, ujme se nemocnic, kolejí, a splní tak úmysly zakladatelů. Biskup z Autunu, rozvíjeje pak svůj plán, řekl, že 80 milionů bude věnováno služebníkům katolického kultu; že národ zaplatí dluhy duchovenstva; že pozemky dané na prodej vynesou kapitál 2 miliard 100 milionů; že veřejný dluh činí 224

milionů, že se jich splatí 131 a stát se octne v likvidaci.[4] Nedovedl bych vylíčit účinek, jaký vyvolalo na duchovenstvo čtení plánu biskupa z Autunu, a ještě více potlesk, jímž jej přijali revolucionáři a kapitalisté. Duchovenstvo se přece v této nešťastné situaci nevzdalo, a shromáždivši se kolem šlechty, stejně zainteresované na tomto vyvlastnění, rozhodli se oba vést nejráznější obranu. Abbé de Rastignac a abbé d'Eymar potírali plán biskupa z Autunu, ukázali jeho nespravedlnost, jeho nebezpečí pro náboženství. Jeho služebníci se vydávali všem nejistotám vůle národa již málo oddaného svému kultu, všem, i vynuceným, kombinacím vlády nutně marnotratné; nezajišťoval se jim skutečně žádný fond; činili se závislými na nejnejistějších uspořádáních. „Nezbývá nám," zvolal bolestně abbé de Montesquiou, „než plakat nad osudem náboženství." – „Chcete tedy uvrhnout do bídy 200 tisíc svých spoluobčanů?" ujal se slova abbé Maury. „Je jedna třída duchovních, snad nyní nejpočetnější (třída nezaopatřených), kteří, vázáni neodvolatelnými závazky, mají důvod doufat ve slušné vydržování; necháte je bez prostředků? Mluvíte o obecné vůli, o obecném zájmu: obecná vůle, říká Jean-Jacques Rousseau, kterého citujete tak často a s takovou zálibou, musí vycházet ode všech a pro všechny: ztrácí svou správnost, jakmile se vztahuje na jednotlivou skutečnost, na jednotlivé právo. Pak je to sporná záležitost, proces, v němž jednotlivec je jednou stranou a národ druhou. Není ani zákona, ani soudce, neboť je-li většina, která má vyslovit obecnou vůli, předem prohlášena proti nám svým osobním zájmem, je skutečně naší protistranou; nemůže být tedy naším soudcem. Žádejte čtvrtinu, polovinu našeho příjmu, poskytneme ji s radostí: ale nezcizujte naše kapitály; nezničte navždy zdroj, který vám může být později užitečný a jehož vyčerpání budete litovat."[5]

Tyto představy nezměnily rozpoložení revolucionářů: vše, co na sebe dokázali vzít v netrpělivém zápalu zmocnit se církevních statků, bylo poslou-

4. Talleyrandův návrh je z 10. října 1789; datum „30. října" pochází z poznámky pod čarou vydání („zasedání 30. října"), tedy z obnovené diskuse, nikoli z prvního přednesení návrhu. Jeho čísla: statky duchovenstva odhadoval na 2,1 miliardy, roční příjem na 150 milionů, z toho 80 milionů na kult. Dluh 224 milionů = roční úroková služba, nikoli jistina.

5. Jean-Siffrein Maury (1746–1817), abbé, akademik, nejvýmluvnější řečník pravice; později kardinál a Napoleonův arcibiskup pařížský. François-Xavier-Marc-Antoine de Montesquiou-Fézensac (1756–1832), abbé, generální agent duchovenstva, později (1814) Ludvíkem XVIII. jmenován ministrem vnitra.

chat je s chladným a urážlivým klidem. Proto jeden dobrý farář, nemoha už zadržet své živé rozhořčení, se obrátil k poslancům obcí a řekl jim s výmluvnou prostotou: „Když jste přišli do naší sněmovny zapřísahat nás ve jménu Boha pokoje, abychom se k vám připojili, bylo to tedy proto, abyste nás podřezali?“ Výkřiky zuřivosti byly jedinou odpovědí. Výpočty byly hotovy; církevní statky se chtěly za každou cenu; ale revolucionáři, cítíce, že nedosáhnou dekretu, dokud bude Shromáždění ve Versailles (existovala tam ještě jakási svoboda mínění), oddalovali pod různými záminkami diskusi, dokud se Shromáždění nepřeneslo do Paříže. Zatím pracovali na tom, aby učinili kněze odpornými a opovrženíhodnými: jméno *calotin* nahradilo jméno duchovní; placení lidé přeháněli ve skupinách bohatství duchovenstva, představovali je jako jediný prostředek, jak se vyhnout bankrotu. Nezapomínali na mravy kněží, nádheru a pýchu biskupů, nestřídmost a opilství mnichů, měkký a rozkošnický život abbé. Následovala záplava spisů a pamfletů. Jedny pod zdáním hloubky a rozumování dokazovaly domnělé právo národa na církevní statky, druhé lily s divokou ironií pohrdání a nenávist na duchovní. Ve Francouzském divadle se hrál *Karel IX.*: vše v této tragédii se děje ve jménu náboženství, ačkoli nás dějiny učí, že vše bylo plodem politiky. Kardinál, který byl v Římě, se stává hlavním nástrojem děje, který se odehrává v Paříži. Skutečnosti jsou znetvořeny, povahy cizí postavám. Král bezbožný, nemravný, násilný, jehož obvyklými zbraněmi byly jed a úkladná vražda, je autorem proměněn v prince slabého, zbožného, kterého vede jen zájem Boží; a to proto, aby se na křesťanské náboženství a jeho služebníky svalila nenávist za zločiny Kateřiny Medicejské, Guisů a zástupu dvořanů zaprodaných ctižádostivým a žárlivým vášním svých pánů. Představení této tragédie způsobila neblahou změnu v povaze pařížského lidu: vycházel opilý pomstou a trýzněný žízní po krvi. Bylo ho vidět, když na konci čtvrtého jednání ponurý zvon ohlašuje chvíli masakru, jak se s temným zavrčením soustřeďuje, jak zuřivým tónem volá: Ticho! Ticho! jako by se bál, že zvuky tohoto zvonu smrti nezazněly v jeho srdci dost silně a že tak ztratí něco z pocitů nenávisti, které v něm měly živit![6]

6. *Charles IX ou l'École des rois* Marie-Josepha Chéniera, poprvé 4. listopadu 1789 s Talmou v titulní roli; nejúspěšnější politická tragédie revoluce, „protiklerikální“ v tom, že za bartolomějskou noc činí odpovědným kardinála lotrinského. Vydavatelé odkazují na Baillyho, který jako starosta hru nejprve zakazoval.

[Ferrières dodává, že stanné právo, „zdánlivě namířené proti revolučnímu lidu, ve skutečnosti však proti úsilí, o něž by se mohlo pokusit duchovenstvo“, i vražda pekaře Françoise rozšířily strach mezi nejlépe smýšlejícími poslanci; revolucionáři usoudili, že je čas zasadit poslední rány. Když se diskuse o plánu biskupa z Autunu obnovila, vystoupil Thouret, „dříve spjatý s dvorem, ba obviňovaný, že se prodal Polignacům“, aristokratickou stranou povýšený na předsedu a revolucionáři „s hanbou odmítnutý“, jemuž „dny 5. a 6. října odhalily tajemství revoluce“, a pronesl řeč „napsanou s velkou obratností“: sbor, který sám netvoří politický celek, nemůže mít vlastní existenci ani vlastnictví; národ, který udělal z duchovenstva sbor a vlastníka, může říci jeho členům: „Už nechci, abyste tvořili sbor oddělený od ostatních občanů, a disponuji statky, které jsem připojil k vaší existenci jako sboru.“ Znakem vlastnictví je právo zcizovat; duchovenstvo nemůže zcizovat ani zatěžovat bez svolení hlavy národa; je tedy jen požívatelem. „Málo vzdělaní poslanci, a bylo jich mnoho, byli ohromeni Thouretovou jemnou dialektikou.“][7]

Mínění přece kolísala nejistě. Hrabě de Mirabeau si tohoto kolísání všiml, a počítaje s vlivem, jaký má na nerozhodné duchy slovo postavené na místo jiného slova: „Pane předsedo, vidím, že tato věta dekretu: *Statky duchovenstva náležejí národu*, tím, že poskytuje různým duchům různé smysly, zdržuje jednání. Žádám, aby bylo řečeno: *Statky duchovenstva jsou k dispozici národu*.“ Revolucionáři a kapitalisté s nadšením uchopili tento šťastný amendement a křičeli, aby se dal návrh hlasovat. Biskupové a šlechtici, prohlédnuvše proradnou obratnost hraběte de Mirabeau, žádali původní znění. Marně; revolucionáři podpořili Mirabeauovo znění. Množství poslanců, kteří se zdráhali otevřeně vyvlastnit duchovenstvo a kteří nepředvídali nebo předstírali, že nepředvídají důsledky, jaké budou později vyvoze-

7. Jacques-Guillaume Thouret (1746–1794), advokát z Rouenu, hlavní autor departementální reformy, čtyřikrát předseda Shromáždění; popraven 1794. Jeho argumentace (duchovenstvo je „korporace“, jejíž existenci i majetek uděluje a odnímá národ) se stala doktrinálním základem sekularizace.

ny ze zásady, kterou právě posvětili, se připojilo k revolucionářům. Dekret prošel 2. listopadu velkou většinou.[8]

Mounier v Dauphiné, parlamenty, koupení orleánisté

[Mounier po 5. a 6. říjnu odešel do Grenoblu a vylíčil svým krajanům „zotročení Shromáždění několika intrikány a několika buřiči z Palais-Royal“; prostřednická komise nařídila svolání stavů Dauphiné. Adrien Duport to označil za „zjevné porušení práv Shromáždění, machinaci nepřátel svobody“; Cazalès namítal, že se v Paříži trpí, aby se šedesát okrsků denně shromažďovalo a přijímalo usnesení odporující dekretům Shromáždění; Mirabeau odlišil „svobodná shromáždění občanů“ (s právem petice) od „politických shromáždění, která vykonávají moc“. Shromáždění 26. října dekretovalo odklad všech provinčních stavů; „Ludvík XVI. ze slabosti tento dekret ještě téhož večera sankcionoval a odňal si každý prostředek odvolat se k lidu proti uzurpacím Shromáždění“. Mounier, „urážený, ohrožovaný, pronásledovaný z města do města“, musel opustit Dauphiné a uchýlit se do Ženevy. – Bezprostřednější nebezpečí představoval návrat parlamentů po prázdninách; Duport, sám rada parlamentu, navrhl 3. listopadu prodloužit jejich prázdniny a ponechat v činnosti prázdninové senáty; „pařížský lid viděl s lhostejností zničení svého parlamentu“. – Dvůr konečně uznal nutnost mít stranu ve Shromáždění; La Fayette, „jistý si nepřátelskými záměry orleánské frakce, se spojil s dvorem“ a přetahoval vévodovy stoupence: Sillery a Menou se marně pokusili dosáhnout dekretu, který by vévodu očistil, „Shromáždění odmítlo o Menouově návrhu rokovat“. „Všichni se prodali víceméně draho“: Volney dostal intendanci Korsiky s dvanácti tisíci livrů, vévoda de Biron guvernérství. Mirabeaua se dvůr „měl největší zájem získat“; slíbili mu místo ministra; strážce pečeti Champion o tom zpravil Lamethy, ti (s Crilloni a Noaillesy) zburcovali poslance obcí. Když Mirabeau 6. listopadu navrhl připustit ministry do Shromáždění s poradním hlasem, zvedl se proti tomu všeobecný křik (Alexandre Lameth a Barnave), „většina poslanců neviděla v této důležité otázce věc

8. Dekret z 2. listopadu 1789 (568 hlasů proti 346): „Všechny církevní statky jsou k dispozici národu, s povinností postarat se vhodným způsobem o náklady kultu, vydržování jeho služebníků a úlevu chudým.“ Mirabeauův amendement (změna „náležejí národu“ na „jsou k dispozici národu“) je autentický a Ferrières správně vidí jeho taktický smysl.

veřejnou, viděla jen Mirabeaua“, a Duport prosadil 7. listopadu jednomyslně dekret, že žádný člen Shromáždění nesmí během zasedání přijmout místo ve vládě.][9]

Departementy a municipality

[Sieyèsův plán, který 3. listopadu předložil Thouret: Francie rozdělena na 83 departementů „přibližně stejných velikostí a počtem obyvatel“, každý se správní radou o 36 členech a stálým direktoriem; departementy na distrikty (rada 12, direktorium 5), distrikty na kantony (6–7 farností), v každém departementu trestní soud, v distriktu civilní, v kantonu smírčí soudce. Dekret vyhlášen 15. ledna 1790. Dvůr „viděl s tajnou radostí“, že Shromáždění boří parlamenty a provinční stavy, tj. „uskutečňuje plány Calonna, Brienna a Lamoignona“; ale revolucionáři nahradili zrušené sbory silou „zcela na nich závislou“: v každé farnosti, nazvané obec („aby změnou jmen se jistěji změnily věci“), municipální sbor volený přímo lidem, s právem jako jediný povolávat veřejnou sílu. Ferrières počítá: 44 000 municipalit po průměrně 25 členech = 1 175 000 úředníků a notáblů, plus 2 988 správců departementů, 6 950 správců distriktů, 400 soudců trestních soudů, 3 700 soudců distriktů, 5 000 smírčích soudců, 80 000 přísedících – „obecná správa jen pro vnitro o 1 300 000 jednotlivcích, všech držících svou moc od lidu, všech bezprostředních agentů Shromáždění“. Rozdělení občanů na aktivní (platící přímou daň ve výši tří pracovních dnů, tj. 45 sou) a neaktivní vyvolalo protesty jako odporující rovnosti Deklarace. „Výkonná moc dělá mrtvého,“ volal Charles Lameth. – Odpor starého režimu: mandementy biskupů, protesty stavů Languedocu a Bretaně, usnesení parlamentů v Rouenu, Bordeaux, Metách, Toulouse, zbraň posměchu, „jindy tak strašná, změkla v rukou těch, kdo jí chtěli užít“. V Marseille a Nîmes byli Albert de Rioms a městští úředníci učiněni odpovědnými za násilí spáchané proti nim; Malouet, Cazalès, Virieu marně žádali, aby výkonná moc byla zmocněna tyto výstřelky potlačit. Robespierre: „Přestaňte po-

9. Vydavatelé ohlašují Mounierovy paměti jako další svazek sbírky. Dekret o odkladu provinčních stavů z 26. října a o prodloužení prázdnin parlamentů z 3. listopadu 1789; dekret o neslučitelnosti mandátu s ministerskou funkcí 7. listopadu 1789 – namířený proti Mirabeauovi, jehož jednání s dvorem Ferrières datuje příliš brzo; skutečná „smlouva“ s dvorem je z května 1790. Volney nakonec intendanci Korsiky nepřijal.

mlouvat lid… dosvědčuji, že žádná revoluce nestála tak málo krve.“ Mirabeau: „Čtěte, čtěte ty krvavé řádky v dopisech císaře Josefa generálu d'Altonovi: Raději vidím vesnice spálené než vesnice vzbouřené. To je zákoník diktátorů.“][10]

Favras

Jedna událost ještě zvětšila nedůvěru. Už nějaký čas se mluvilo o spiknutích proti Shromáždění, o konspiracích proti svobodě lidu. Byla to spíše neurčitá podezření, plody všeobecného neklidu, který zmítal duchy, než znalost získaná ze skutečností: zatčení markýze de Favras nejistotu lidu ukončilo. Thomas de Mahy, známý pod jménem markýz de Favras, byl jedním z těch lidí tak běžných u dvorů, kteří nemají jiné dědictví než intriku, kteří se pletou do všech záležitostí, kteří vstupují do všech podniků, kde se domnívají vidět zisk. Favras byl postupně důstojníkem pěchoty, kapitánem dragounů, poručíkem švýcarské gardy Monsieura, králova bratra; když r. 1775 opustil tento sbor, projel Německo, oženil se s princeznou z Anhalt-Schaumburgu, kterou kníže z Anhaltu, hlava rodu, odmítal uznat. Odešel odtud do Ruska, kde dostal službu; brzy, znechucen tímto dvorem, se vrátil do Francie v naději, že vysoký rod jeho manželky mu poskytne prostředky k uskutečnění jeho ctižádostivých plánů. Svolání generálních stavů otvíralo rozsáhlé pole všem těm lidem, kteří spekulují bez rozdílu na štěstí i na neštěstí své vlasti a kteří sledují velké pohyby států, jako žraloci sledují lodi na dlouhých plavbách. Favras se stále držel ve Versailles, dokud tam bylo Národní shromáždění. Dával plány financí, vetřel se k výborům, účastnil se všech událostí, byl 5. října v zámku; a tam, chtěje ukázat svou horlivost pro krále a královskou rodinu, požádal ministra Saint-Priesta o dovolení postavit se do čela několika mužů dobré vůle, kteří by chránili ústup krále do Met a odvezli děla, která ženy přišlé z Paříže umístily v

10. Dekret o departementech přijat 22. prosince 1789 a 15. ledna 1790 (83 departementů, jména podle řek a hor). Ferrièrův výpočet 1,3 milionu úředníků je karikaturní, ale správně postihuje, že revoluce nahradila několik tisíc královských úředníků masovou volenou správou. Rozdělení na aktivní a pasivní občany (dekret z 22. prosince 1789): aktivní = platící přímou daň ve výši tří pracovních dnů; kritizoval je Robespierre i Grégoire. Josef II. a generál d'Alton – rakouské potlačení brabantské revoluce 1789. Albert de Rioms – velitel námořnictva v Toulonu, zatčený vzbouřenými dělníky arzenálu (prosinec 1789).

alejích Versailles. Favras následoval Národní shromáždění do Paříže: pokračoval v intrikách… Několik velmi neurčitých udání ho učinilo podezřelým: špehovali jeho kroky. Když výbor pátrání konečně získal informace nutné k důkazu spiknutí, které tušil, byli pan a paní de Favras zatčeni, na jejich papíry byla dána pečeť a byli odvedeni do opatství Saint-Germain.[11] Způsob, jakým bylo Favrasovo zatčení oznámeno, způsobil všeobecný poplach. Měli prý, tvrdil bulletin, v noci uvést do Paříže ozbrojené muže; zavraždit La Fayetta, Neckera, Baillyho; napadnout královu gardu; unést Ludvíka XVI., postavit ho do čela mocné armády; vyhladovět Paříž. Monsieur, králův bratr, byl prý hlavou tohoto podniku; Favras jménem tohoto prince vyjednával půjčku značných částek.

Monsieur, poplašen tím, že vidí své jméno zapletené do této věci, se 26. prosince odebral na municipalitu. Touha odrazit ukrutnou pomluvu ho, řekl, přivedla doprostřed zástupců obce; s afektací se šířilo, že měl velké styky s panem de Favras; pokládal za svou povinnost jako občan Paříže zpravit obec o jediných vztazích, v nichž pana de Favras znal. Pan de Favras vstoupil r. 1772 do jeho švýcarské gardy; vystoupil z ní r. 1775. Monsieur s ním od toho dne nemluvil; ale zbaven požitku ze svých příjmů, znepokojen značnými platbami, které měl provést v lednu, přál si dostát svým závazkům, aniž by zatěžoval veřejnou pokladnu, a k tomu pojal záměr zcizit v kontraktech částku, kterou potřeboval. Bylo mu vysvětleno, že bude pro jeho finance méně nákladné uzavřít půjčku. Pan de la Châtre mu označil pana de Favras jako muže, který může tuto půjčku uskutečnit prostřednictvím pánů Chomela a Sartoria. Monsieur tedy podepsal úpis na 2 miliony, částku nutnou k zaplacení jeho závazků a jeho domu. Tato záležitost byla čistě finanční; pověřil svého pokladníka, aby ji sledoval; pana de Favras neviděl, nepsal mu, neměl s ním žádný styk; co pan de Favras mohl mimo to podniknout, bylo mu dokonale neznámo. Přesto se v hlavním městě hojně rozdával spis, v němž byl obviňován, že stojí v čele spiknutí směřujícího k zavraždění starosty a velitele národní gardy a k uvedení tři-

11. Thomas de Mahy, markýz de Favras (1744–1790), zatčen podle poznámky vydání v pátek 25. prosince 1789. Vydavatelé otiskují v příloze F líčení faktů z knihy jeho bratra *Justification de M. de Favras* (1791), z níž vyplývá, že Favras opravdu jednal jménem Monsieura o půjčce dvou milionů u bankéře Chomela a že udavači Turcaty (verbíř, kterého znal od r. 1785) a Morel byli agenty výboru pátrání. Dnes se má za jisté, že Favras skutečně připravoval plán odvézt krále z Paříže s vědomím Monsieurovým, jehož prostřednictvím se plán financoval; Monsieur ho obětoval.

ceti tisíc mužů do Paříže. „Nečekáte ode mne, pánové, že bych se snížil až k tomu, abych se ospravedlňoval ze zločinu tak nízkého; ale v době, kdy nejnesmyslnější pomluvy mohou snadno zaměnit nejlepší občany s nepřáteli revoluce, pokládal jsem za svou povinnost vůči králi, vůči vám i vůči sobě samému vejít do podrobností, které jste právě slyšeli, aby veřejné mínění nemohlo zůstat ani okamžik nejisté. Pokud jde o mé osobní názory, budu o nich mluvit s důvěrou ke svým spoluobčanům. Ode dne, kdy jsem se ve druhém shromáždění notáblů vyslovil k základní otázce, která ještě rozdělovala duchy, nepřestal jsem věřit, že veliká revoluce je připravena; že král svými úmysly, svými ctnostmi, svou nejvyšší hodností má být její hlavou, neboť tato revoluce nemůže být výhodná pro národ, aniž je stejně výhodná pro panovníka; a konečně, že královská autorita má být hradbou národní svobody a národní svoboda základem královské autority. Ať se uvede jediný z mých činů, jediná z mých řečí, která by tyto zásady popřela a ukázala, že za jakýchkoli okolností, v nichž jsem se octl, přestalo být štěstí krále a štěstí lidu jediným předmětem mých přání: do té doby mám právo, aby se mi věřilo na slovo; nikdy jsem nezměnil své city ani své zásady.“[12]

Tento krok Monsieura příjemně polechtal pýchu obce a pařížského lidu. Byla to podivná a zcela nová podívaná vidět prvního prince krve, staršího bratra krále, jak osobně přibíhá ospravedlnit se před několika malými měšťany, kteří by se mu nedávno neodvážili ani pohlédnout do tváře, a jak se spěchá zbavit přiznáními a ponižujícími podrobnostmi obvinění vzneseného v neznámém bulletinu. Toto slavnostní uznání práv a nejvyšší jurisdikce svrchovaného lidu mělo všem moudrým lidem ukázat, že revoluce je hotova, že už podrobuje své moci nejvznešenější hlavy. Také starosta Bailly nedokázal skrýt svou radost: „Právě jste,“ řekl Monsieurovi, „dal nový příklad občanské rovnosti tím, že jste se smísil se zástupci obce a zdál se chtít být oceněn jen podle svých vlasteneckých citů.“ Každý jasně viděl, že Favras je obětován, obvyklý konec všech špatně vedených podniků, k nimž

12. Vystoupení hraběte Provence na pařížské obci 26. prosince 1789 (řeč mu podle tradice napsal Mirabeau, s nímž Monsieur tehdy jednal). „Druhé shromáždění notáblů“ (listopad 1788): Monsieur tam jako jediný z předsedů výborů hlasoval pro zdvojení třetího stavu – odtud jeho pověst liberálního prince.

se propůjčují podřízení, když pošetile berou za své zájmy a vášně velkých.[13]

Proces s Favrasem byl veden s velkou činorodostí. Turcati a Morel, zároveň špehové, udavači a svědkové, vypověděli, že je Favras pověřil najít lidi dobré vůle k utvoření sboru dvanácti set jezdců ve Versailles, schopného chránit ústup krále do Met; že se jim přiznal, že udržuje korespondence v Pikardii, Artois, Hennegavsku a Cambrésis; že plánem bylo unést krále, strážce pečeti; zavraždit Neckera, La Fayetta, Baillyho; že jakmile král vyjde z Paříže, povolá k sobě generální stavy a parlamenty; že jim dá znát svou vůli, už přesně vyjádřenou v prohlášení z 23. června; že v případě odporu král ihned svolá nové generální stavy; že bude snadné udržet Paříž získáním kreatur mezi lidem a části placené gardy. Favras popřel, že by kdy takový plán pojal. Vskutku, je možné věřit, že se slabým sborem dvanácti set mužů Favras pojal pošetilou myšlenku unést krále, strážce pečeti, zavraždit La Fayetta, Neckera, Baillyho, a to uprostřed šestatřiceti tisíc mužů národní gardy, tří set tisíc ozbrojených občanů, které jediné zazvonění nebo výstřel z děla mohly v okamžiku shromáždit? Kde bylo shromaždiště těch dvanácti set mužů? Nejmenoval se žádný z těch mužů. A kdo byli udavači? Dva verbíři bez jmění, zlákaní vidinou částky 24 000 livrů, slíbené každému, kdo udá spiknutí proti národu.

Ale okolnosti nebyly Favrasovi příznivé. Châtelet právě zprostil obžaloby Besenvala a propustil Augearda, generálního pachtýře a tajemníka rozkazů královny, u něhož bylo zabaveno memorandum, psané jeho vlastní rukou, které obsahovalo promyšlený plán provést ústup krále do Met a rozpuštění Shromáždění.[14] Lid viděl jen s jakousi zuřivostí, že tito dva muži byli vyrváni jeho pomstě, zvláště Besenval, kterého pokládal za hlavního původce

13. Vydavatelé (1821, za vlády téhož Monsieura – Ludvíka XVIII.) namítají: „Podrobnosti, do nichž princ pokládal za nutné vstoupit, nemají nic než čestného pro jeho osobu a povahu; Ferrièrův výraz se nám zdá postrádat správnosti.“ A k „obětovanému Favrasovi“: „Tato úvaha, která by naznačovala, že Favras byl vinen, se nám zdá v rozporu s úvahami, které autor níže rozvíjí na jeho obhajobu, i s onou další úvahou, že Favras k nikomu nenáležel.“

14. Besenval byl osvobozen 29. ledna 1790. Vydavatelé citují Bertranda de Molleville o Augeardovi: plán králova útěku sepsal „bez pověření a v úmyslu nabídnout jej Jeho Veličenstvu pro případ potřeby“; jeho tajemník „měl tu podlost, že mu koncept ukradl a odnesl policejnímu výboru radnice“; Augeard byl uvězněn a nakonec u Châteletu osvobozen. Antoine-Omer Talon (1760–1811), civilní poručík Châteletu, později tajný agent dvora.

spiknutí ze 14. července. Potřeboval jinou oběť. Favras, podřízený intrikán, nenáležel k nikomu. Besenval náležel ke švýcarskému sboru; královna mohla být zapletena do řízení vedeného proti Augeardovi a proti němu. Revolucionáři se nedali oklamat; vystoupili proti Châteletu, obvinili jej ze stranickosti, vytkli mu, že Favrasovi odmítá jméno jeho udavače, že se staví proti výslechu svědků, které předkládá na svou obhajobu. Lid tyto příznivé city nesdílel; viděl ve Favrasovi jen markýze, který bude oběšen, trestem až do té doby vyhrazeným lidu a který, aplikován na šlechtice, v jeho očích posvěcoval občanskou rovnost. V den, kdy soudci hlasovali, nesmírný dav rozlitý kolem Châteletu hlasitě žádal Favrasovu smrt. Toto hnutí prý soudce zastrašilo. Talon, civilní poručík, zaprodaný dvoru, Châteletu předsedal. Bylo rozhodnuto pohřbít s Favrasem všechny stopy, které by mohly odhalit tajné pružiny, jimiž se v této věci hýbalo. Favras byl 18. února odsouzen k oběšení; přijal s pevností tento rozsudek, přinejmenším příliš přísný. „Váš život," řekl mu hloupě Quatremère, zpravodaj tohoto podivného procesu, „je obětí, kterou dlužíte veřejnému klidu." Favras mu odpověděl jen pohledem pohrdání.

Jakmile lid spatřil 19. února Favrase na osudné káře, v košili, s provazem na krku, s katem za sebou, bylo to opojení, tleskání; řeklo by se, že se právě dobylo velké vítězství. Lidé z lidu běhali ulicemi, zastavovali kolemjdoucí, žádali od nich na pití a říkali se spokojeným výrazem, že se bude věšet Favras. Favras, klidný, majestátní, nevypadal ani podrážděně, ani dotčeně tímto ukrutným blouzněním lidu. Vystoupil na radnici, diktoval s hrdinskou chladnokrevností svou závěť. Favras v tomto spise přiznává, že když si s ním chtěl promluvit jeden velký pán z domu, který jde hned za domem našich králů, a spjatý s dvorem, odebral se k tomuto pánovi; že tento pán ho ujistil, že způsob, jakým chtěl 5. října zaručit dny krále, mu dal vysoké mínění o jeho oddanosti Ludvíku XVI.; že má-li nějaký prostředek, jak předejít strašné ráně, kterou je tento princ ohrožen, prosí ho, aby ho užil; že by bylo užitečné znát ducha předměstí Saint-Antoine; že tato znalost ho může zavést do výdajů, a nabízí mu sto louisdorů na sebrání potřebných informací; že jeho jemnocit nemá trpět přijetím těchto sta louisdorů; že mu je dá na místě způsobilém odstranit všechny jeho skrupule. Tento velký pán ho pozval, aby se večer dostavil ke králi. Favras se tam odebral. Velký pán mu při odchodu z králova kabinetu odevzdal sto

louisdorů. Sestoupili spolu ze zámku; velký pán ho doprovodil až do ulice Vivienne a hovořil s ním o nebezpečích, která králi hrozí. Favras dodal, že při jiném rozhovoru mu tento velký pán mluvil o plánu jmenovat konetábla a nového velitele pařížské národní gardy s ujištěním, že tímto prostředkem všechny nepokoje ustanou a král znovu nabude své autority. Favras se odvážil několika poznámek o mládí těch, jimž byla tato dvě místa určena: tyto poznámky se zřejmě nelíbily. Od tohoto posledního rozhovoru viděl tohoto velkého pána málo; a dokonce několik dní před svým zatčením, když u něho byl, prosil ho velký pán, aby ho už nenavštěvoval, protože se začíná stávat podezřelým. Zpravodaj Quatremère se zeptal, jaké je jméno tohoto velkého pána a jména obou osob, které měly být jmenovány konetáblem a velitelem pařížské národní gardy. Favras odpověděl, že to, co se od něho žádá, je naprosto zbytečné a nemůže mu zachránit život, a proto dává přednost ztratit jej slavně svým mlčením než potupně svým přiznáním; a obraceje se ke zpravodaji: „Věříte, pane, že by přiznání jmen těchto tří osob mohlo cokoli změnit na rozsudku, jímž se vidím utlačen?“ Když zpravodaj mlčel: „V tom případě,“ pokračoval Favras, „zemřu se svým tajemstvím.“[15]

Lid, netrpělivý z tohoto dlouhého zdržení, nepřestával křičet, aby mu byl Favras vydán. Když nastala noc, rozestavily se na náměstí Grève lampiony; umístily se až na šibenici. Favras se konečně objevil, kráčeje jistým krokem. Obrátil se k lidu a řekl pevným hlasem: „Občané! Umírám nevinen, modlete se za mne k Bohu.“ Opakoval dvakrát, vystupuje po příčkách, totéž ujištění a tutéž prosbu; a obraceje se pak ke katovi: „Nuže, příteli, konej svou povinnost.“ Ani tato ušlechtilá odvaha, ani tato mírná a stálá umírněnost nedokázaly dojmout zdivočelý lid; tleskání, urážlivý smích, opakované výkřiky *skoč*, *markýzi* předcházely a provázely popravu. Několik hlasů volalo: *bis*, *bis*. Lid se chystal vrhnout na Favrasovu mrtvolu, rozsekat ji na kusy a nést jeho krvavou hlavu na píce; spěšně ho pohřbili u Saint-Jean-en-Grève: jen s velkou námahou se národní gardě s bajonety na puškách podařilo dav udržet.

15. Favrasův „testament de mort“ diktovaný na radnici 19. února 1790 je autentický; „velký pán z domu, který jde hned za domem našich králů“ byl obecně ztotožňován s Monsieurem; Favras jména neprozradil. Verze, že „mlčel se svým tajemstvím“, je základem legendy o Favrasovi jako mučedníku věrnosti, kterou převzal i Balzac.

Král ve Shromáždění, 4. února 1790

Necker vnukl králi, že je za daných okolností nutné ukázat lidu silně vysloveným krokem, že král Favrase ani neznal, ani nepodporoval. V radě bylo rozhodnuto, že Ludvík XVI. přijde do Shromáždění; že tam projeví nejformálnější úmysl připojit se k revoluci. Ludvík XVI., stále ustupující tlaku událostí, se 4. února odebral do Shromáždění v doprovodu svých ministrů; prohlásil, že závažnost okolností jej přivádí doprostřed zástupců národa; že záleží na zájmu státu, aby se panovník ještě výslovněji přidružil k provedení a zdaru všeho, co Shromáždění sjednalo ve prospěch Francie; že každý podnik směřující k otřesení zásad ústavy, ba i každá dohoda, jejímž cílem by bylo je zvrátit a oslabit jejich blahodárný vliv, by posloužily jen k uvedení děsivých zel nesvornosti; a i kdyby se takový pokus zdařil, výsledek by lid i panovníka bez náhrady připravil o rozličná dobra, jejichž příjemnou vyhlídku jim nový řád věcí nabízel.

„Oddejme se tedy v dobré víře," dodal Ludvík XVI., „nadějím, které můžeme pojmout; myslme jen na jejich uskutečnění jednomyslnou shodou; ať se všude ví, že panovník a zástupci národa jsou spojeni týmž zájmem a týmž přáním, aby toto mínění a tato pevná víra rozšířily v provinciích ducha míru a dobré vůle. Jednoho dne, rád tomu věřím, všichni Francouzové bez rozdílu uznají výhodu úplného zrušení různých stavů státu, jde-li o to pracovat společně pro dobro a pro onen blahobyt vlasti, který stejně zajímá všechny občany. Každý musí bez potíží vidět, že aby byl napříště povolán sloužit vlasti, postačí vyniknout nadáním a ctnostmi. Jistě ti, kdo se vzdali svých peněžních výsad, ti, kdo už nebudou tvořit jako dříve politický stav ve státě, jsou podrobeni obětem, jejichž celou důležitost znám; ale jsem přesvědčen, že budou mít dost velkodušnosti, aby hledali náhradu ve všech veřejných výhodách, jejichž naději nabízí zřízení shromáždění. I já bych měl co počítat ztráty, kdybych se uprostřed největších zájmů zastavil u osobních výpočtů; ale nalezl jsem náhradu, která mi stačí, náhradu plnou a úplnou, v růstu štěstí národa: je to z hloubi srdce, že zde vyjadřuji tento cit; budu tedy bránit, budu udržovat ústavní svobodu, jejíž zásady posvětilo obecné přání ve shodě s mým; udělám více; a ve shodě s královnou, která sdílí všechny mé city, připra-

vím záhy ducha i srdce svého syna na nový řád věcí, který okolnosti přinesly; navyknu ho od jeho prvních let být šťasten štěstím Francouzů a uznávat vždy, navzdory jazyku lichotníků, že moudrá ústava ho uchrání před nebezpečími nezkušenosti a že spravedlivá svoboda přidává novou cenu citům lásky a věrnosti, o nichž francouzský národ po tolik staletí dává svým králům tak dojemné důkazy. Kéž je tento den, kdy váš panovník přichází spojit se s vámi způsobem nejupřímnějším a nejdůvěrnějším, pamětihodnou epochou v dějinách této říše! Bude jí, doufám, mohou-li má vroucí přání, mé naléhavé výzvy být znamením sblížení a míru mezi vámi. Ať ti, kdo by se ještě vzdalovali duchu svornosti, jenž se stal tak nutným, mi obětují všechny vzpomínky, které je rmoutí; zaplatím jim za to svou vděčností a svou náklonností. Nevyznávejme všichni, počínaje tímto dnem, nevyznávejme všichni, dávám vám k tomu příklad, než jediné mínění, jedinou vůli: oddanost nové ústavě a vroucí touhu po míru, štěstí a blahobytu Francie.“[16]

Tato řeč, často přerušovaná voláním ať žije král, vzbudila nejživější nadšení. Lid, který se řídí jen pociťovaným podnětem a jemuž vědomí jeho síly činí každou přetvářku zbytečnou, pokládal krok Ludvíka XVI. za formální přistoupení k nové ústavě. Biskupové a šlechtici, nevěříce v upřímnost ujištění Ludvíka XVI., byli přece dotčeni tím, že tento princ svaluje jen na ně ohavnost odporu, který se až dosud snažili zbarvit svou oddaností osobě panovníka a právům monarchie. Revolucionáři využili všeobecného blouznění, aby zavázali všechny Francouze ne-li k pravým citům Ludvíka XVI., tedy alespoň k citům, které právě projevil. Starý Goupil de Préfeln poznamenal, že Shromáždění má spěchat podpořit dobročinné záměry krále, a žádal, aby se všichni poslanci zavázali slavnostní přísahou udržovat ústavu. Camus dodal, že poslanci, kteří odmítnou tuto přísahu složit, nebudou moci zůstat členy Shromáždění. Předseda Bureaux de Pusy vystoupil první na tribunu a přísahal, že bude věrný národu, zákonu, králi, že bude vší svou mocí udržovat ústavu dekretovanou Národním shromážděním a přijatou králem. Poslanci následovali a opakovali tutéž přísahu: několik šlechti-

16. Zasedání 4. února 1790; řeč připravil Necker. Slavný závěr „Nevyznávejme než jediné mínění, jedinou vůli“ byl chápán jako přijetí ústavy. Přísaha byla složena okamžitě všemi přítomnými poslanci; pravice ji později označila za vynucenou.

ců a biskupů projevilo krajní odpor; bylo nutno se podrobit dekretu. Tehdy diváci na galeriích, muži, ženy, děti, chtěli také složit občanskou přísahu. Ve všech částech sálu bylo slyšet jen tato slova: „Přísahám, přísahám.“ Toto hnutí se s rychlostí blesku sdělilo obci, okrskům, celé Francii; všude se přísahalo být věrný národu, udržovat ústavu dekretovanou Národním shromážděním. Tato ústava se octla slavnostně přijata, aniž ti, kdo králův krok zařídili, i ti, kdo jej strpěli, měli čas vzpamatovat se z překvapení, které jim způsobila událost, jíž byli dalecí předvídat. Revolucionáři nenechali opojení lidu vychladnout. Večer byla iluminace: starosta Bailly v čele šedesáti členů obce šel blahopřát Ludvíku XVI. ke shodě tak způsobilé přivést Francouze k témuž duchu a donutit nepřátele ústavy a svobody, aby zanechali svých proradných manévrů. S okázalostí se toto spojení panovníka s novým řádem věcí posvětilo náboženskou slavností. Následující neděli 7. února se poslanci, členové obce, soudci tribunálů odebrali s pompou do kostela Notre-Dame, předcházeni a následováni pařížskou národní gardou a prapory šedesáti okrsků; abbé Mulot, předseda obce, sloužil mši u oltáře antického stylu vztyčeného uprostřed lodi a pronesl řeč, v níž vylíčil výhody revoluce. Poslanci, členové obce, velitelé pařížské gardy s panem de La Fayette v čele obnovili přísahu věrnosti národu a udržování ústavy vší svou mocí. Tuto přísahu za hřmění četných dělových salv okamžitě opakoval nesmírný lid, který naplňoval kostel i prostranství před ním. Umělci opery provedli krásné Floquetovo Te Deum a nezapomnělo se na nic, co mohlo učinit tento závazek impozantním a posvátným.[17]

[Následuje výklad o armádě: revolucionáři „cítili, že ústava nikdy nebude spočívat na pevném základě, dokud armáda zůstane v rukou krále“; 28. února dekretovali, že žádný voják nemůže být propuštěn než soudním rozsudkem, že o početním stavu, žoldu a vojenských zločinech rozhoduje zákonodárný sbor, a zvýšili žold o 32 deniérů denně; „nespatřili jiný prostředek než fakticky rozpustit armádu tím, že do ní zavedou tytéž nepořádky a tutéž anarchii“. – Pokus dvora (Champion de Cicé a Saint-Priest) dát králov-

17. Poznámka vydání uvádí jen „únor“; neděle po 4. únoru 1790 byla 7. února. „Te Deum de Floquet“ – Étienne-Joseph Floquet (1748–1785), operní skladatel z Aix-en-Provence, jehož Te Deum patřilo k repertoáru pařížského Concert spirituel; Gossecovo Te Deum zaznělo až při federaci 14. července 1790. Jean-Xavier Bureaux de Pusy (1750–1806), ženijní důstojník, předseda Shromáždění v únoru 1790; Armand-Gaston Camus (1740–1804), jansenistický advokát, archivář Shromáždění.

ským komisařům pověřeným ustavením departementů instrukci, aby nejprve dali zvolit poslance druhé legislatury, a přivodit tak rozpuštění Shromáždění: Cazalès otevřeně navrhl nové volby („v současném Shromáždění nelze nastolit upřímnou svornost“); Charles Lameth: „Existuje tajná koalice nepřátel státu! Jejich cílem je rozpuštění Shromáždění; skupují hotové peníze… zakopávají je, aby zbořili ústavu; mají-li zlato, my máme železo.“ Rabaut de Saint-Étienne: „Bankrot je nemožný, pokračuje-li Národní shromáždění ještě několik měsíců ve své práci; je nevyhnutelný, rozejde-li se.“ Většina volitelských shromáždění odmítla královské komisaře uznat; Robespierre je udal jako „nové nástroje ministerského despotismu“.][18]

Necker a Mirabeau: „Mám tolik, potřebuji tolik“

Stav financí se stával den ze dne znepokojivějším; Necker, zahalený do tajemné temnoty, nepodával žádnou zprávu o stavu veřejné pokladny. Vzkazoval na konci každého měsíce: „Mám tolik, potřebuji tolik.“ Mirabeau, unavený tímto diktátorským a pohrdavým flegmatem ministra, se chopil první příležitosti, aby Shromáždění ukázal jeho nevhodnost. Když Necker znovu požádal o peníze se svou obvyklou formulí: „Pánové,“ ujal se slova Mirabeau, „nemá Shromáždění právo, není jeho povinností zeptat se ministra: Proč máte tolik, proč potřebujete tolik? Neznáme z financí než svou důvěru v ministra a nevolnost, kterou zakoušíme; zůstáváme v bezpečí, protože jsme na úpatí Vesuvu. Je jeden výrok hlubokého politika, který zde mohu použít: Caligula, řekl, udělal svého koně konzulem v Římě, a tato skutečnost nás udivuje jen proto, že jsme jí nebyli svědky; seznam chudých tohoto hlavního města čítá sto dvacet tisíc, a to nás neudivuje. Nemyslíme dost na to, že jsme uprostřed nesmírného města, které nemá jiný obchod než obchod se spotřebou a s veřejnými fondy; zapomínáme, že tato ohromná masa obyvatelstva byla dlouho udržována jako skleník řádem věcí, který už nemůže trvat. Ať je jakákoli důvěra, kterou lze mít v ministra, už jen proto, že je smrtelný, nesmí mu národ ponechat diktaturu financí. Je to skutečná diktatura vyhnout se povinnosti přijít složit národu účty ze

18. Dekret o vojsku z 28. února 1790; instrukce pro královské komisaře z ledna 1790 (vydavatelé podrobnosti neuvádějí; Ferrièrův výklad, že šlo o plán rozpuštění Shromáždění, je jeho vlastní domněnka). Jean-Paul Rabaut Saint-Étienne (1743–1793), protestantský pastor z Nîmes, popraven 1793.

svého jednání, nepředložit mu své prostředky; zvláště když se poslání, které člověk plní, řádem věcí a snad vinou lidí, místo aby nabídlo řadu zázraků, vyznačilo jen neblahými pohromami. Je tedy důležité, aby ministr financí byl povinen předložit nám své úvahy a své prostředky, jak nás vyvést z žalostné situace, kterou si nemůžeme zastírat.“[19]

[Útok tak otevřeně namířený proti Neckerovi živě podpořili stoupenci dvora a dali najevo radost; tento příliš nápadný pohyb Neckerovi získal obránce – „nenávist šlechticů a kněží byla snad jedinou zásluhou, kterou ještě měl v očích revolucionářů“, kteří už byli unaveni jeho „tónem regenta“. Necker odpověděl 6. března dlouhým memorandem: od 1. ledna do 1. února chybělo 40 milionů, mimořádné výdaje (především na obilí) činily 17 milionů; deficit odhadl na 294 milionů; mluvil o vydání papírových peněz, „ale tento prostředek by přinesl velké nevýhody“; vytýkal Shromáždění malý ohled na jeho finanční plány; navrhl zřídit „úřad pokladny“ složený z členů Shromáždění (což by vyžadovalo zrušit dekret ze 7. listopadu) a ohlásil, že jeho zdraví ho nutí strávit léto v lázních a že „nemůže ručit za to, že nabude sil dostatečných, aby se znovu oddal pracím a starostem, které mu tolik uškodily“ – Ferrières: „Tento ústup ze zdravotních důvodů byl předmětem přání obou stran; v jedné nenávist, v druhé nuda, únava z té manie stavět se stále mezi veřejné mínění a Shromáždění.“ Markýz de Montesquiou jménem finančního výboru 12. března Neckerovy prostředky odmítl a navrhl: žádné anticipace na příjmy 1791; vytvořit z korunních domén a církevních statků masu 400 milionů, převést ji do mimořádné pokladny a zmocnit ji k vydání assignátů v téže výši s úrokem 3 %; splatit jimi 170 milionů dlužných eskomptní bance a odevzdat 132 milionů státní pokladně. Aby se prodej urychlil, dekretovalo Shromáždění 16. března, že municipality mohou upisovat církevní statky za neurčené hodnoty a dále je prodávat jednotlivcům, s šestinou ze zisku z prodeje jako náhradou za náklady odhadu; pařížská municipalita v čele s Baillym upsala 200 milionů statků v departementu Paříž a municipality velkých měst ji následovaly. „Byl to jediný prostředek, jak rychle vyvlastnit duchovenstvo tím, že se proti němu postaví mocné sbory vybavené veřejnou silou“, a připoutat k

19. Mirabeauova řeč z března 1790; „výrok hlubokého politika“ o Caligulově koni pochází od Montesquieua. Seznam chudých Paříže „120 000“ – údaj z Baillyho zprávy o dobročinných dílnách (ateliers de charité).

této výnosné operaci množství jednotlivců, kteří ji budou podporovat. Po těchto přípravách se Shromáždění zabývalo vytvořením assignátů-peněz; předvídajíc nesmírnost tohoto zdroje a jeho užitečnost pro dovršení a udržení revoluce, rozhodlo se dát mu největší volnost.][20]

Dom Gerle, 12.–13. dubna 1790

Chasset navrhl 5. dubna dekretovat, že správa církevních statků, prohlášených 2. listopadu za dané k dispozici národu, bude od letošního roku svěřena správám departementů a distriktů; že v rozpočtu každého roku bude uvedena částka dostatečná ke krytí nákladů kultu a k vydržování služebníků oltářů; tak aby se církevní statky octly zbaveny všech břemen a mohly být zákonodárným sborem užity k největším a nejnaléhavějším potřebám státu. Až do té doby si duchovenstvo lichotilo, že dekret z 2. listopadu bude mít jen účinek uklidňující hypotéky pro věřitele státu. Dekret nařizující prodej čtyř set milionů statků municipalitám mu ponechával alespoň naději, že se prodej omezí na to a zbytek bude zachován. Očekávajíc vše od času a okolností a vidouc množství obtíží, které se chystaly vyvstat, duchovenstvo věřilo, že by se jednoho dne mohlo k těmto statkům vrátit, převezme-li na sebe opatření dekretovaných čtyř set milionů půjčkou. Donuceno nutností věcí k této bolestné oběti, utěšovalo se pohledem na nesmírné majetky, které mu ještě zbývaly; ale Chassetův návrh tuto sladkou jistotu rozptýlil. Biskup nancyský protestoval jménem duchovenstva Francie proti Chassetovu návrhu a žádal, aby jeho protest byl zapsán do protokolu. Arcibiskup z Aix po velmi hořkých stížnostech na lstivý a proradný způsob, jakým bylo duchovenstvo staženo do propasti, obnovil nabídku půjčky 400 milionů, povolené, zaručené, dekretované a vybrané Národním shromážděním, hypotekárně zajištěné na církevních statcích, z nichž by duchovenstvo platilo úroky a splácelo kapitál postupnými prodeji podle kanonických forem. Abbé de Montesquiou, jehož milé vlastnosti ho činily drahým oběma stranám, mluvil ve prospěch duchovenstva. Byl vyslechnut

20. Neckerovo memorandum z 6. března, zpráva markýze de Montesquiou z 12. března, dekrety z 16.–17. března (prodej 400 milionů statků municipalitám) a z 17. dubna 1790 (assignáty jako zákonné platidlo s úrokem 3 %). Assignát byl původně „poukázkou“ (assignation) na koupi národních statků; jeho přeměna v papírové peníze, kterou Ferrières právem pokládá za rozhodující finanční krok revoluce, byla dovršena v září 1790 (zrušení úroku, emise 800 milionů).

s blahovůlí; ale když brzy poznal marnost svého úsilí, zakončil svou řeč těmito dojemnými slovy: „Když jsem vystupoval na tuto tribunu, opakovali mi ze všech stran: Co chcete dělat? Kostky jsou vrženy, zvláštní výbory rozhodly všechno. Nuže, pánové! Je třeba sestoupit z této tribuny a prosit Boha našich otců, aby vám zachoval náboženství svatého Ludvíka a aby vás chránil: nejnešťastnější nejsou ti, kdo nespravedlnost trpí, ale ti, kdo ji činí.“[21]

Dom Gerle, kartuziánský mnich, odpovídá, že je snadné zavřít ústa osobám, které pomlouvají Shromáždění tvrzením, že nechce žádné náboženství; že k uklidnění těch, kdo se bojí, že Shromáždění připustí všechny sekty, navrhuje dekretovat, že náboženství katolické, apoštolské a římské je a zůstává vždy náboženstvím národa a že jeho kult bude jediný povolený. Biskupové a šlechtici bouřlivě vstávají a žádají, aby dom Gerleův návrh byl přijat aklamací; revolucionáři, moudřejší, žádali odročení. Jejich zásadou bylo nerozhodovat ve Shromáždění nic, co předtím neprojednali v tajném výboru a nepředložili veřejnému mínění v klubu jakobínů: byli ostatně nejisti pravým účelem dom Gerleova návrhu a pohnutkou, která vedla jejich protivníky k tomu, aby jej podporovali s takovým žárem: báli se nějaké léčky. Biskup z Clermontu běží na tribunu a rozvíjí nutnost uklidnit bázlivé duše slavnostním vyslovením, že katolické náboženství je náboženstvím státu. „Nedej Bůh,“ ujímá se slova Charles Lameth, „abych přišel potírat názor, který je v srdci všech členů Shromáždění; předložím vám jen několik úvah o poměrech, v nichž jsme, a o důsledcích, které by se mohly z dom Gerleova návrhu vyvodit. Je to chvíle, pánové, kdy se Shromáždění zabývá zajištěním veřejného kultu, přednést návrh schopný vyvolat pochybnost o jeho náboženských citech? Neprojevilo je, když vzalo za základ svých dekretů morálku téhož náboženství? Shromáždění založilo svou ústavu na oné útěšné rovnosti, tak doporučované evangeliem. Pokořilo pyšné a uskutečnilo tato slova Ježíše Krista: poslední budou prvními a první budou postaveni na místo posledních.“ Lameth, pronášeje tuto krvavou ironii, se obrací na stranu, kde seděli šlechtici a biskupové; což vyvolalo reptání těchto a smích revolucionářů. „Přál bych si,“ pokračuje Charles La-

21. Vydavatelé: Chasset mluvil jako zpravodaj výboru pro náhradu desátků 5. dubna 1790 (Charles Chasset, 1745–1824, advokát z Villefranche). Jean-de-Dieu-Raymond de Boisgelin (1732–1804), arcibiskup z Aix, akademik, hlavní mluvčí duchovenstva ve finančních otázkách.

meth, „aby osoby, které ukazují tolik horlivosti pro náboženství, jí ukázaly stejně tolik k zastavení záplavy bezbožných knih, v nichž se zároveň útočí na toto svaté náboženství i na posvátnou svobodu lidu: neboť nepřátelé lidu ve svých činech i ve svých spisech nabývají odvahy a zdvojnásobují své úsilí. Špatní kněží užili těchto velikonočních čtrnácti dní nejzločinnějších prostředků k poštvání lidu proti ústavě, která se tak otevřeně dotýká jejich nejdražších zájmů. V Lille byli vojáci poštváni proti občanům; v Languedoku se pokusili vyvolat náboženskou občanskou válku. Obávejme se, pánové, že toto náboženství, vzývané fanatismem a zrazované těmi, kdo je vyznávají, se stane pochodní nesvornosti. Pak by se někdo opíral o dekret Národního shromáždění; a místo abychom přinášeli světlo svým zbloudilým bratřím, vráželi bychom jim dýku do prsou ve jménu a z pověření Božího. Dodávám, že dom Gerleův požadavek byl už vznesen za okolností téměř podobných, že jste jej odsunuli, a že právě ve chvíli, kdy se veřejné mínění utváří ve věci, která se dotýká duchovních, jej duchovenstvo obnovuje a volá fanatismus na obranu zlořádů.“

Tato velmi obratná řeč změnila rozpoložení té části poslanců, kteří v dom Gerleově návrhu neviděli než prosté uznání katolického náboženství, aniž postřehli vzdálené vztahy, které měl k prodeji církevních statků a k vydání assignátů. Přesto v pravé části Shromáždění panovalo rozrušení a nepořádek. Duchovní a šlechtici obléhali tribunu, hlasitě se dožadovali slova. Revolucionáři, kteří se obávali účinku náhlého nadšení, vyzvali předsedu, aby diskusi odložil na zítřek. Biskupové a šlechtici chtěli, aby dom Gerleův návrh prošel na místě. Předseda, poslušný příkazu revolucionářů, ukončil zasedání. Biskupové a šlechtici neopustili svá místa; dali se do naříkání nad osudem katolického náboženství obětovaného nenávisti sekt, jeho soupeřek. Večer a noc uplynuly v intrikách. Revolucionáři vyslechli dom Gerlea: poznali, že jeho návrh, plod jeho neznalosti jejich velkých plánů, dychtivě uchopený biskupy a šlechtici, kteří lépe zahlédli jeho důsledky, by se stal, kdyby byl dekretován, nebezpečnou zbraní v rukou jejich protivníků. Vskutku prohlásit, že katolické náboženství je náboženstvím státu, znamenalo přiznat a uznat všechny zásady a všechny formy duchovenstva; tedy nepřipustit za platné než ty prostředky, které tyto formy samy poskytují k zavádění změn v jeho kázni a ve správě jeho příjmů. Revolucionáři nařídili dom Gerleovi, aby svůj návrh stáhl, tvrdě mu vyčetli, že se ho odvážil,

aniž jim ho předem sdělil; ale biskupové a šlechtici, kteří viděli výhodu, kterou z něho mohou vytěžit, se rozhodli jej podpořit: všichni se připravovali na zítřejší zasedání. Obě strany, podobné dvěma armádám chystajícím se k útoku, nezanedbaly žádný prostředek způsobilý zajistit jim vítězství. Revolucionáři, jisti si lidem, kapitalisty a burzovními spekulanty, naplnili galerie a okolí sálu svými četnými stoupenci. Biskupové a šlechtici, kteří věděli, že lid je proti nim, hledali oporu u dvora a rozhodli, že bude-li dom Gerleův návrh zamítnut, vyjdou v témž okamžiku ze sálu, projdou sborově Tuileriemi a půjdou složit do rukou krále slavnostní protest proti odmítnutí, které ničí náboženství a tak otevřeně ukazuje zločinné úmysly Shromáždění; a aby dali tomuto kroku ještě více lesku, dohodli se, že se všichni dostaví na zasedání v černém oděvu a s mečem po boku. Ale ministři, jejichž bázlivá politika kolísala podle náhody okolností, se neodvážili tento rozkol schválit, ať byl pro jejich zájmy jakkoli výhodný. Strážce pečeti upozornil biskupy a šlechtice, že král nepřijme ani je, ani jejich protest.[22]

V tomto rozpoložení bylo zahájeno zasedání 13. dubna. Menou se objevil na tribuně první: „Začínám, pánové, tím, že nahlas vyznávám svou víru. Hluboce ctím náboženství katolické, apoštolské a římské. Pokládám je za jediné pravé a jsem mu podroben srdcem i duchem. Ale mohou být mé přesvědčení ve prospěch tohoto náboženství a forma kultu, který vzdávám Nejvyšší bytosti, výsledkem dekretu nebo zákona? Jistě ne; mé svědomí a mé mínění náležejí jen mně samému; skládám z nich účet jen Bohu, kterého uctívám. A proč bych chtěl učinit z tohoto náboženství, které ctím a za které bych dal život, náboženství panující! Jsou-li si všichni lidé rovni v právech, nemohou-li být názory a svědomí podrobeny žádnému zákonu, mohu si osobovat výsadu dát převládnout buď svým zvyklostem, nebo svým názorům, nebo svým náboženským úkonům? Neměl by každý jiný člověk právo mi odpovědět: To moje zasluhují přednost; to mé náboženství musí panovat, protože je nejlepší! Bůh, ano, Bůh sám, neřekl, že přes veškeré úsilí lidí se jeho svaté náboženství rozšíří a skončí tím, že obejme celý

22. Dom Christophe-Antoine Gerle (1736–1801), převor kartuziánů v Port-Sainte-Marie, poslanec duchovenstva za Riom, jakobín; jeho návrh z 12. dubna 1790 vyvolal jednu z nejbouřlivějších debat Ústavodárného shromáždění a byl v pozdější literatuře pokládán za počátek otevřeného konfliktu mezi revolucí a církví. Charles de Lameth (1757–1832), plukovník, jeden z „triumvirů“ spolu s bratrem Alexandrem. „Velikonoční čtrnáct dní“ – Velikonoce 1790 připadly na 4. dubna.

vesmír? Neujistil, že brány pekelné je nepřemohou? A vy byste chtěli zbytečným dekretem potvrzovat tato vznešená slova Stvořitele! Ano, jste-li přesvědčeni o pravdivosti tohoto náboženství, vy, kteří jste jeho služebníky, můžete se bát, že zanikne? Můžete věřit, že zákony a vůle Prozřetelnosti potřebují pomoc dekretu? Ostatně v tom, co spadá do naší moci, neučinili jsme, nečiníme každý den, co na nás záleží k udržení katolického náboženství? Nezabýváme se prostředky, jak stanovit a určit počet služebníků nutných ke službě oltářů, jak upravit výdaje kostelů, kněžskou hierarchii? Nebojím se prohlásit, že jako zástupce národa činím ty, kdo budou hlasovat pro dom Gerleův návrh, odpovědnými za neštěstí, která předvídám, a za krev, která bude neomylně prolita."

Při těchto posledních slovech se duchovenstvo oddává největšímu rozhořčení: d'Esprémenil, Foucauld, abbé Maury se zmítají na svých místech. Dom Gerle se dostaví na tribunu, žádá o slovo, projevuje, jak lituje následků neprozřetelného návrhu, který podal, prohlašuje, že tento návrh stahuje a připojuje se k mínění pana de Menou. Revolucionáři volají po hlasování. Cazalès a abbé Maury tvrdí, že dom Gerle nemá právo svůj návrh stáhnout. Vznikají živé debaty a prudká vřava. Jmenovité hlasování odpírá d'Esprémenilovi slovo a uzavírá diskusi. Tajemník čte znění dekretu. Hádky začínají znovu o to, kterému znění se dá přednost. Přednost dostává znění vévody de La Rochefoucauld: „Národní shromáždění z úcty k Nejvyšší bytosti a ke katolickému, apoštolskému a římskému náboženství, jedinému, které je vydržováno na náklady státu, nevěří, že by mělo nebo mohlo rozhodovat o otázce, která je mu předložena, a nařizuje, aby se přešlo k dennímu pořadu."[23] Tento uctivý způsob zamítnutí dom Gerleova návrhu revolucionáři živě aplaudují. D'Esprémenil toto nadšení na objednávku nesdílí a volá: „Když Židé ukřižovali Ježíše Krista, říkali mu: Zdravíme tě, králi židovský." Tato slova se stávají znamením nové vřavy. Biskupové a šlechtici

23. Vydavatelé uvádějí přesnější znění podle Bertranda de Molleville: „Národní shromáždění, uvažujíc, že nemá a nemůže mít žádné právo vykonávat nad svědomím ani nad náboženskými názory; že majestát náboženství a hluboká úcta, která mu náleží, nedovolují, aby se stalo předmětem jednání; uvažujíc, že oddanost Národního shromáždění ke katolickému, apoštolskému a římskému kultu nemůže být uváděna v pochybnost ve chvíli, kdy tento kult bude jím postaven na první místo ve veřejných výdajích… dekretuje, že nemůže a nesmí rokovat o navržené otázce, a že přejde k dennímu pořadu týkajícímu se církevního desátku." Jacques-François de Menou (1750–1810), generál, pozdější Napoleonův velitel v Egyptě (kde přestoupil na islám).

vstávají, vycházejí, vracejí se, rozlévají se doprostřed sálu, gestikulují. D'Estourmel vyžaduje výslovnou zmínku, že dekret, který se má vydat, nezrušuje konstituce Cambrésis, sjednané a přísahou stvrzené Ludvíkem XIV., které stanoví, že v Cambrésis bude mít kult jedině katolické náboženství. „Nedivím se," ujímá se slova Mirabeau, „že za vlády vyznačené odvoláním ediktu nantského, kterou se zdržím hodnotit, byly posvěceny všechny druhy nesnášenlivosti: ale když si někdo dovoluje historické citace, řeknu, že odtud, z této tribuny, vidím okno, z něhož ruka jednoho z našich králů vystřelila z arkebuzy, která byla znamením k bartolomějské noci. Uvažte ještě, zda chcete rokovat!"[24] Tato prudká apostrofa debaty neukončuje. Abbé Maury se snaží vrátit k jádru otázky; vida, že ho přerušují při každé větě, sestupuje, volá, že názory nejsou svobodné, že ho odmítají vyslechnout. Biskupové zakazují farářům své strany účastnit se jednání. Dekret je dán hlasovat. Celá pravice odmítá hlasovat. Znění vévody de La Rochefoucauld prochází velkou většinou.

[Zde první svazek vydání z roku 1821 končí; druhý svazek pokračuje od dubna 1790 (federace 14. července 1790, občanská ústava duchovenstva, aféra Nancy, řízení u Châteletu, smrt Mirabeaua, útěk do Varennes) až po rozpuštění Ústavodárného shromáždění v září 1791.]

24. Vydavatelé otiskují Mirabeauova slova v úplnosti podle *Orateurs français* a připojují obecnou výstrahu, „již dlužíme čtenářům: nelze očekávat velkou přesnost v citacích Ferrièrových, ať už čerpal z málo věrných pramenů, ať citoval z paměti, ať chtěje nabídnout na malém prostoru obraz epochy bohaté na pozoruhodné věci pokládal za nutné zkracovat texty, které uvádí". Úplný text: „Připomínám tomu z předřečníků, který mluvil přede mnou, že není pochyby, že za vlády vyznačené odvoláním ediktu nantského, kterou nebudu hodnotit, byly posvěceny všechny druhy nesnášenlivosti. Připomínám dále, že vzpomínka na to, co dělali despotové, nemůže sloužit za vzor tomu, co mají dělat zástupci lidu, který chce být svobodný. Ale když si někdo dovoluje historické citace ve věci, jíž se zabýváme, učiním jen jednu. Vzpomeňte si, pánové, že odtud, z této tribuny, kde mluvím, vidím okno paláce (oči a gesta obráceny k pravici), z něhož buřiči, spojujíce světské zájmy s nejposvátnějšími zájmy náboženství, dali vystřelit rukou slabého krále Francouzů z osudné arkebuzy, která dala znamení k bartolomějské vraždě. Domluvil jsem a navrhuji, aby bylo přijato znění pana de La Rochefoucauld." Sál Jízdárny stál v zahradě Tuilerií naproti Louvru, jehož okno tradice spojuje s Karlem IX. střílejícím na hugenoty.

VII. Dodatek: výběr z „historických objasnění a úředních listin“

[Vydání z roku 1821 připojuje šest příloh: (A) Réveillonův obranný spis a anonymní „Dopis králi“ o událostech 27.–28. dubna 1789; (B) dopis 47 poslanců šlechty, kteří 25. června přešli k třetímu stavu, a protestaci většiny šlechty z 3. července; (C) dopis krále z 27. června předsedům šlechty a duchovenstva; (D) „Mémoire à consulter“ a konzultaci advokátů pro vévodu Orleánského ve věci řízení u Châteletu (1790); (E) vévodův Exposé sepsaný v Londýně; (E bis) koncept hraběte d'Estaing ze 7. října 1789; (F) výtah z Justification de M. de Favras (1791). Zde jsou přeloženy ukázky z A, B, C a F; přílohy D (asi 30 stran právnické argumentace), E a E bis jsou pouze shrnuty.]

A. Z obranného spisu Jeana-Baptista Réveillona (květen 1789)

Píšu toto z hloubi útočiště, které bylo jediným azylem, jaký jsem mohl nalézt před zuřivostí davu zaujatého proti mně.[1] Nemám v tomto útočišti za útěchu než společnost dvou nebo tří přátel, kteří se ještě třesou, aby mě jejich návštěvy neprozradily. Má žena, uprchlá a bloudící, nucená skrývat jméno, které je jí drahé, nemá jiného azylu než ten, který jí nabídl ctihodný duchovní. Oba tedy proskribováni, vystaveni nejkrutější a nejnespravedlivější nenávisti, neznáme jeden ani druhý osud, který nás čeká… Krutí nepřátelé (nevím, kdo to může být) se odvážili vylíčit mě lidu jako barbarského člověka, který oceňoval nejnižší cenou pot nešťastníků. Mě, který jsem začal tím, že jsem žil z práce svých rukou! Mě, který z vlastní zkušenosti vím, i kdyby mě to neučilo mé srdce, jaké právo má chudý na blahovůli! Mě konečně, který si pamatuji a vždy jsem si pokládal za čest, že jsem byl dělníkem a nádeníkem, mne obviňují, že jsem taxoval dělníky a nádeníky na PATNÁCT sou denně! Ze všech dělníků, kteří pracují v mých

1. Vydavatelé: „Jaké to bylo útočiště? Byla to Bastila, kde Réveillon dosáhl přijetí a zůstal ukryt po měsíc se svolením ministerstva“ (podle *La Bastille dévoilée*, 3. vyd., s. 113). Dva a půl měsíce nato byla Bastila dobyta; Réveillon poté emigroval do Anglie a jeho manufaktura, nejmodernější ve Francii, zanikla.

dílnách, většina vydělává třicet, třicet pět a čtyřicet sou denně; několik jich má padesát; nejnižší dostávají dvacet pět. Jak bych tedy mohl stanovit mzdu dělníků na patnáct sou? Ale zuřivost neuvažuje; pomluva platí drzostí.

Je tomu přesně osmačtyřicet let, co jsem začal pracovat jako dělník u papírníka. Po třech letech učení jsem se ocitl po několik dní bez chleba, bez přístřeší a téměř bez oděvu. Jeden z mých přátel, syn truhláře, mě potkal; neměl peníze, ale měl u sebe nástroj svého řemesla, který prodal, aby mi opatřil chléb. Ach! Člověk, který tak dobře poznal neštěstí, zapomíná tedy tak snadno na nešťastné? … Roku 1752 jsem vydělával teprve čtyřicet tolarů ročně; mé úspory, když jsem opustil kupce, který mě přijal, činily osmnáct franků… Roku 1760 se v Paříži začaly vyrábět sametové papíry. Nejprve jsem je prodával; pak jsem je chtěl vyrábět. Měl jsem dva konkurenty, kteří drželi ceny velmi vysoko; dával jsem své papíry za polovinu; a krajní péčí, kterou jsem věnoval výrobě, jsem je udělal mnohem lepší. Měl jsem deset až dvanáct dělníků; pak čtyřicet, padesát, šedesát, až osmdesát. Prosperoval jsem, byl jsem vážen, byl jsem spokojen; moji dělníci také; milovali mě: byl jsem šťasten… Koupil jsem papírnu v Courtalinu u Faremoutiers, která patřila vdově, matce rodiny, plné činorodosti a inteligence, ale bez peněžních prostředků… Vyráběl jsem tam velínové papíry po vzoru anglických. Tento šťastný pokus mi vynesl čest ceny založené panem Neckerem pro povzbuzení užitečných umění. Četl jsem s nadšením a od té doby často znovu tato slova vyrytá na medaili: *Artis et Industriae praemium datum Joanni-Baptistae Réveillon, anno 1785*. Běda! Tato medaile, tato tak lichotivá cena mých prací, mi byla při mém neštěstí ukradena. Bylo vedle ní pět set louisdorů, které mi byly ukradeny také. Ach! Říkám to z hloubi srdce, litoval bych té částky málo, kdyby mi má medaile zůstala.

Více než tři sta dělníků je denně v mých dílnách… První třídou jsou kreslíři a rytci, kteří jsou jistě spíše mými spolupracovníky než mými zaměstnanci. Vydělávají 50 až 100 sou denně. Druhá třída, složená z tiskařů, podkladářů, truhlářů, dostává od 30 do 50 sou. Někteří, ale velmi málo, mají jen 25 sou. Třetí třídu tvoří nosiči, třeči barev, baliči, metaři, kteří vydělávají 25 až 30 sou. Čtvrtá třída jsou děti od dvanácti do patnácti let. Neboť

jsem se chtěl zařídit tak, abych využil i jejich služeb a byl tak užitečný jejich otcům a matkám. Vydělávají 8, 10, 12 a 15 sou… Malíři tvoří zvláštní třídu, která pracuje od kusu a může vydělat 6 až 9 livrů denně… Jedním slovem, za práci platím ročně nejméně 200 000 livrů. Loňskou zimu jsem dal, myslím, důkaz, na který nezapomenou. Během části mrazů byly práce v horních dílnách zastaveny. Ponechal jsem všechny dělníky bez výjimky; platil jsem jim jejich dny za stejnou cenu jako předtím; užil jsem nejpečlivějších opatření, aby žádný z nich netrpěl krutostí ročního období. Nechci ostatně, aby se mi za toto jednání děkovalo; vím, že veřejnost má tu dobrotu je uvádět jako akt dobročinnosti; já je pokládám za akt povinnosti.

Ale měl jsem čekat, že o tři měsíce později se mnou bude lid jednat jako s divokým člověkem necitelným k bídě chudého?… Moji dělníci jsou nevinní; ach! Spěchám to říci, znají mě příliš dobře, jsou příliš poctiví a příliš mi oddaní! Kéž by jim bylo možné mě bránit!… Ostatně říkám to zcela upřímně, nezazlívám lidu, přes zlo, které mi udělal; byl stržen: ale jak jsou zločinní a trestuhodní lidé, kteří ho k těmto strašným výstřelkům dovedli! Ještě jednou! Nevím, nebo nemohu přesně říci, která nečistá ústa vdechla zuřivost do srdce všech těch nešťastníků; ale vím, že se s uměním osnovaly pomluvy, které je svedly; vím, že se postupně rozpalovali; vím, že mě u nich všude líčili jako přítele šlechty; vím, že mi u nich podsouvali ctižádost po řádu svatého Michala; vím, že jim rozdávali peníze; vím, že jim nakonec řekli, že chci, aby dělníci nevydělávali než PATNÁCT sou denně. Účinek odpověděl očekávání pomlouvačů až příliš dobře… Zapálili tři různé ohně, do nichž postupně naházeli mé nejcennější věci a pak všechen můj nábytek bez výjimky, i mé zásoby, mé prádlo, mé vozy, mé registry. Když už neměli co pálit, vrhli se na vnitřní výzdobu mých bytů: rozbili všechny dveře, všechna obložení, všechny okenní rámy; rozbili na kusy nebo spíše na prach všechna má zrcadla; vytrhali mramorové rámy všech krbů a rozbili je také; vyrvali dokonce i železná zábradlí; konečně, spojujíce nízkost se zuřivostí, odnesli mi velkou část mých peněz… A přece, jaká jsou má provinění? Právě jste to viděli; nikdy jsem nikomu neuškodil, ani

zlým. Někdy jsem udělal nevděčníky, ale nikdy nešťastné. Podepsán Réveillon.[2]

B. Protestace většiny šlechty, 3. července 1789

Stav šlechty na generálních stavech, jehož členové jsou odpovědni svým voličům, celému národu a potomstvu za užití pravomocí, které jim byly svěřeny, a za depozitum zásad, které jim byly předávány z věku do věku ve francouzské monarchii, prohlašuje, že nepřestal pokládat za nezrušitelné a ústavní maximy: rozlišení stavů, nezávislost stavů, formu hlasování podle stavů, nutnost královské sankce pro ustanovení zákonů. Že tyto zásady, tak staré jako monarchie, stále dodržované v jejích shromážděních, výslovně zakotvené v slavnostních zákonech navržených generálními stavy a sankcionovaných králem, jako jsou zákony z let 1355, 1357 a 1561, jsou základními body ústavy, které nemohou být dotčeny, ledaže by tytéž moci, které jim daly formu zákona, svobodně souhlasily s jejich zrušením. Oznamuje, že jeho úmyslem nikdy nebylo odchýlit se od těchto zásad, když přijal pouze pro nynější zasedání stavů a bez důsledků pro budoucnost královo prohlášení z 23. června, neboť poslední článek tohoto prohlášení vyslovuje a zachovává podstatné zásady rozlišení, nezávislosti a odděleného hlasování stavů… Že se domníval moci (s laskavým svolením šlechty bailliages a v očekávání dalších rozkazů) pokládat tuto výjimku za potvrzení zásady, kterou je více než kdy jindy rozhodnut pro budoucnost udržovat… Dáno a usneseno 3. července 1789 ve sněmovně stavu šlechty, s výhradou dalších

2. Za spisem následuje v příloze A anonymní „Dopis králi o pohromách, k nimž došlo na předměstí Saint-Antoine 27. a 28. dubna 1789“, psaný očitým svědkem („svědek této hrozné scény“) ve prospěch lidu: vytýká vévodovi du Châtelet a velitelům vojsk „lenivou činnost“ prvního dne a krveprolití druhého („viděl jsem, Sire, okna více než dvaceti domů prostřílená ranami z pušek; zem pokrytou krví a mrtvolami“), žádá krále, aby dal snížit cenu obilí a otevřít sýpky „nelidských spekulantů“, a končí apostrofou Neckera jako „jediné opory Francie“, „druhého Sullyho“. Ferrièrův údaj o mrtvých „opilých fermeží ve sklepích“ v knize I pochází z týchž dobových zpráv.

pravomocí voličů a předchozích protestací nebo prohlášení velkého počtu poslanců různých bailliages.[3]

C. Dopis krále vévodovi de Luxembourg a kardinálovi de La Rochefoucauld, 27. června 1789

Můj bratranče, zaměstnán výhradně obecným dobrem svého království a přeje si nade vše, aby se shromáždění generálních stavů zabývalo věcmi, které zajímají národ, na základě dobrovolného přijetí mého prohlášení z 23. tohoto měsíce, vyzývám své věrné duchovenstvo, aby se bez odkladu spojilo s oběma ostatními stavy k urychlení splnění mých otcovských záměrů. Ti, kdo jsou vázáni svými plnými mocemi, tam mohou jít bez hlasování, dokud nedostanou nové; bude to nový projev oddanosti, který mi duchovenstvo dá. Nato prosím Boha, můj bratranče, aby vás měl ve své svaté ochraně. Podepsán Ludvík.[4]

D a E. Vévoda Orleánský před Châteletem (shrnutí)

[Příloha D je „Mémoire à consulter“ vévody Orleánského a konzultace advokátů Bonhomme-Comeyrase a Roziera z 29. října 1790: rozebírá řízení Châteletu o 5. a 6. říjnu, které skončilo (na návrh královského prokurátora ze 4. srpna 1790) výrokem, že vévoda Orleánský a Mirabeau starší „se zdají být v případě, aby na ně byl vydán dekret“ (zatykač), a postoupením spisu Národnímu shromáždění; ukazuje, že svědectví proti vévodovi jsou buď z doslechu (prvním svědkem byl pamfletista Pelletier (Peltier), domnělý autor libelu Domine salvum fac regem), nebo pocházejí od svědků vybraných z protirevoluční strany shromáždění (47 z 55 vyslechnutých po-

3. Protestace ze 3. července 1789 vysvětluje, proč se i většina šlechty (včetně Ferrièra) 27. června podřídila: sloučení pokládala za dočasné a vázané na králově prohlášení z 23. června, jehož poslední článek zachovával rozlišení stavů. Ferrières na ni naráží v knize II („část většiny šlechty se dále scházela u vévody de Luxembourg; tam se protestovalo proti sloučení“). Zákony z let 1355, 1357 a 1561 – ordonance vydané na základě generálních stavů za Jana II. a Karla IX., v nichž pravice viděla precedens „souhlasu stavů“ s daněmi.

4. „Můj bratranče“ (*Mon cousin*) – protokolární oslovení, jímž král psal vévodům, pairům a kardinálům. Text otištěný vydavateli je znění pro kardinála de La Rochefoucauld (duchovenstvo); dopis vévodovi de Luxembourg byl obsahově totožný s oslovením „mé věrné šlechty“, na které Ferrières naráží („nazýval ji svou věrnou šlechtou“).

slanců), že prokurátor záměrně nevyslechl svědky vévodova alibi (noc z 5. na 6. října strávil v Paříži a do Versailles vyjel až kolem osmé ráno) ani velitele versailleské národní gardy d'Estainga a Lecointra, a že vévodovu přítomnost v zámku 6. října ráno tvrdí přímo jediný svědek (La Serre), jehož výpověď je vnitřně nemožná. Shromáždění 2. října 1790 na zprávu Chabroudovu rozhodlo, že „není důvodu k obžalobě“; advokáti vévodovi radí podat žalobu pro pomluvu na Bouchera d'Argis a prokurátora Flandre de Brunville a pro křivé svědectví na La Serra, Duval-Namptyho a Thierry-Lavilla. Příloha E je vévodův Exposé de la conduite de M. le duc d'Orléans dans la révolution de France, rédigé par lui-même à Londres (jeho kancléř de Latouche jej 8. července 1790 uložil u shromáždění a téhož dne byl zveřejněn): vévoda v něm líčí svou lásku ke svobodě, své cesty do Anglie, „rodné země svobody“, svůj postup na stavech (přechod k třetímu stavu 25. června), odmítnutí předsednictví 3. července, k 5.–6. říjnu uvádí, že byl v Paříži, kde ho 6. ráno probudil kapitán národní gardy Le Brun, a do Versailles vyjel kolem osmé (u mostu v Sèvres potkal průvod s hlavami zabitých gardistů); misi do Londýna přijal na přání krále, které mu u paní de Coigny tlumočil La Fayette; popírá jakoukoli účast na říjnových dnech i jakoukoli ctižádost po místodržitelství nebo regentství. Příloha E bis je koncept dopisu hraběte d'Estaing královně ze 7. října 1789, nalezený v jeho zabavených papírech: chválí její pevnost, s níž odmítla návrh oddělit se od krále, příčinu neštěstí vidí v „nešťastné večeři“ s úmyslně vynechaným přípitkem na národ a ve „dvou ranách z pistole“, vypálených „příliš zdola, než aby pocházely od jezdců“, a dodává, že La Fayette mu cestou přísahal, že „zvěrstva z něj udělala royalistu“. Čtenář Ferrièrových pamětí má tak vedle sebe obžalobu i obhajobu; vydavatelé z roku 1821 se v poznámkách přiklánějí k tomu, že ani Châtelet, ani Ferrières vinu vévody neprokázali.]

F. Z „Justification de M. de Favras“ (1791): sled skutečností podle pravdy

Pan de Favras vstoupil roku 1755 do sboru mušketýrů; sloužil v něm šest let; byl z oddílu určeného pro tažení roku 1761. Po návratu z tohoto tažení dostal setninu dragounů v pluku de Chapt, později Belzunce. Roku 1763,

krátce po reformě, byl jmenován kapitánem-pobočníkem svého pluku; požíval v něm úcty svého sboru a opustil jej jen z důvodu postupu. Získal roku 1773 místo prvního poručíka švýcarské gardy Monsieura; ale protože důležité záležitosti vyžadovaly jeho pobyt ve Vídni v Rakousku, rozhodl se podat demisi… Roku 1785 se mu nizozemské nepokoje zdály příznivou příležitostí vyjít z nečinnosti, která zcela odporovala jeho povaze; pojal plán postavit legii pro službu Spojených provincií; při této příležitosti poznal jistého Tourcatyho, verbovacího důstojníka, jehož péče mu mohla pomoci při provedení jeho záměru. Pan de Favras odjel do Holandska; ale uklidnění přišlo rychle a jeho záměry se nemohly uskutečnit. Po návratu do Paříže se znovu ujal svých prací na likvidaci veřejného dluhu; předložil je ministerstvu; komise pověřená jejich přezkoumáním o nich podala nejuspokojivější zprávu; spěchal je předložit osvícenosti Národního shromáždění.

Bylo to v tomto kolísání myšlenek, když ho na jaře 1789 náhoda svedla s jistým Tourcatym… Tento muž si přál okolnosti vhodné k získání postupu; hovořil s panem de Favras o brabantských nepokojích a ptal se ho, zda se jich nezúčastní. Pan de Favras mu netajil, že druh zaměstnání, jemuž se nějaký čas věnoval, tomu klade překážku; ale v případě neúspěchu by mohl obrátit své záměry k Brabantsku… Bylo to krátce po jeho návratu do Paříže, když pan de Favras, ztráceje z této strany všechnu naději, se rozhodl pokusit se o provedení svého plánu pro Brabantsko; aniž vstupoval do jakýchkoli podrobností, dal Tourcatymu pocítit, že není dalek přijmout v tomto ohledu rozhodnutí. Tento muž ho požádal o dovolení přivést svého kamaráda Morela; pan de Favras svolil a první setkání s Morelem se konalo teprve kolem 15. listopadu, v den třetího představení Karla IX., kolem půl desáté večer. Pan de Favras zastihl u sebe doma Morela a Tourcatyho: tito dva muži se domnívali, že přichází z divadla; projevili velký odpor ke hře Karel IX. a navrhli mu ji nechat propadnout. Pan de Favras byl velmi dalek podobných myšlenek: právě se dověděl znepokojivé zprávy: mluvilo se o nespokojenosti, o nebezpečí pro osobu krále a královské rodiny. Jeho úcta a oddanost ke králi ho přiměly odebrat se na předměstí Saint-Antoine, aby poznal rozpoložení duchů; neslyšel nic, co by mohlo posílit jeho podezření; ale vzpomínka na scény 5. a 6. října, jichž byl svědkem, mu dávala obávat se obnovení atentátů, které měl v úmyslu zastavit v jejich zárodku.

Přijal návrh Morela a Tourcatyho velmi špatně; poznamenal jim, že se nikdo nemá zabývat podobnými malichernostmi, když je stát ohrožen největšími neštěstími a největšími nebezpečími.

Morel nemeškal znovu navštívit pana de Favras; snažil se proniknout jeho záměry, kladl mu dvojsmyslné otázky. Pan de Favras se tomuto muži, který mu mohl posloužit jen velmi podřízeným způsobem, neotvíral. Spokojil se odpovědí: *Věci nepostupují, ale trpělivost.*… Jedna okolnost mu nabídla prostředek zčásti urychlit provedení jeho záměrů. Náhoda ho poučila, že pan de Bar nedokázal prodat doživotní kontrakty patřící Monsieurovi a že princ si přál je zcizit ke splnění svých závazků: pan de Favras, vždy činného ducha, si předsevzal uchránit prince, ochránce svých dětí, před zcizením jeho kontraktů a nahradit je půjčkou, jejíž podmínky by nebyly tíživé… Bylo to v téže době, kdy se pan de Favras zabýval touto půjčkou, když mu Morel, znepokojený jeho nerozhodností a v úmyslu získat jeho důvěru, řekl: „Ale kdyby to byly peníze, co potřebujete, a měl byste dobrou záruku, mohl bych se o to postarat u jednoho bankéře, kterého znám.“… Dva dny nato zavedl Morel pana de Favras k panu Pomaretovi, bankéři… Ale za několik dní větší naděje, příznivější podmínky přiměly pana de Favras dát přednost panu Chomelovi, jinému bankéři… Když byly úmluvy s bankéřem Chomelem stanoveny, spěchal pan de Favras (přesvědčen o skutečnosti této půjčky, která však byla jen fiktivní a předstíraná) sdělit její podmínky Monsieurovi. Blahopřál si k jednání vhodnému k tomu, aby tomuto slavnému ochránci svých dětí prokázal celý rozsah své uctivé vděčnosti; byl velmi dalek tušit pravdu, věřit, že úspěch tohoto jednání je jen léčkou, která má zajistit jeho zkázu a dát víru výmyslům, jejichž nesmyslnost by byla bez předpojatosti uznána.

Bezpečnost pana de Favras byla úplná; nic se nezdálo ji rušit… Den Vánoc byl určen k dovršení operací sjednaných s panem Chomelem, když 24. prosince v deset hodin večer, vycházeje od pana Morela de Chettiville, pověřeného panem de la Ferté vyzvednutím první platby 300 000 livrů, byl pan de Favras zatčen a odveden k výboru pátrání. Tatáž opatření byla přijata proti paní de Favras… Překvapeni jeden i druhý takovým postupem, nemohli proniknout jeho pohnutky; podstoupili odděleně velmi dlouhé výslechy; odpovídali na všechny otázky s jistotou svědomí bez výčitek; byli po-

bouřeni pomlouvačnými udáními dvou zločinců zaslepených nejšpinavějším zájmem; lichotili si, že spravedlnost brzy pronikne rysy podvodu a jejich nevina bude autenticky uznána. Jaký to byl omyl! Smrt pana de Favras byla JIŽ ROZHODNUTA; při zveřejnění jeho zadržení byly činy, které se mu přičítaly, oznámeny prohlášením výboru pátrání jako prokázané skutečnosti; lid pak viděl v tomto nešťastníkovi jen zločince vinného nejhroznějšími spiknutími; největší tresty se zdály jen lehkým pokáním za jeho atentáty: jeho soudci (předpojatí a přesvědčení, že se pánové Bailly, La Fayette a výbor pátrání odhodlali k této okázalosti jen na základě neodolatelných důkazů) ho zbavili všech prostředků vhodných k poznání pravdy: pan de Favras jim byl vydán ne jako obviněný, jehož proces měl být veden, ale jako viník, jehož odsouzení nemohlo být problematické.[5]

[Konec prvního svazku.]

5. Obhajoba sepsaná bratrem markýze podává verzi „nevinného prostředníka půjčky, kterého udavači vlákali do pasti“; z Favrasových vlastních výpovědí a z pozdějších pramenů (paměti Talonovy, korespondence hraběte Provence) je zřejmé, že plán odvézt krále z Paříže s pomocí najaté jízdy existoval a že Monsieur o něm věděl; proto se také po Favrasově popravě ujal jeho vdovy a dětí. Vydavatelé sami otiskují bratrovo líčení výslovně jako „skutečnosti, jak je podává autor tohoto spisu“, v přesvědčení, že je čtenáři „nepřečtou bez zájmu“.

VIII. Kniha šestá (duben – červen 1790)

[Obsah podle původního vydání: Protest z 13. dubna 1790. – Rozprava o právu míru a války. – Nové pokusy proti ústavě. – Zveřejnění červené knihy. – Organizace soudní moci. – Občanská ústava duchovenstva. – Dekret rušící dědičnou šlechtu.]

Assignáty jako peníze, 17. dubna

Duchovenstvo, sklíčené nezdarem tohoto posledního pokusu a ještě více tím, že král odmítl ujmout se jeho zájmů, se, jak se zdálo, na nějaký čas samo vzdalo. Arcibiskup z Aix obnovil nabídku dát 400 milionů. Nabídka byla s pohrdáním odmítnuta. Prieur se ironickým tónem otázal, zda duchovenstvo, které už nic nevlastní, může něco nabízet. Obnovila se diskuse o assignátech. Ohromná hypotéka, která jim byla právě vytvořena, jim zajišťovala důvěru lidu.[1]

Nesnáz spočívala v tom, zda assignáty budou volné, nebo nucené, to jest zda bude povinnost přijímat je v platbách. Revolucionáři chtěli assignáty nucené: měli pravdu. Nedostatek kovových peněz den ode dne rostl; nepřátelé revoluce je skupovali, zakopávali nebo odváželi do ciziny. Nuže, assignáty konající službu peněz se stávaly v rukou revolucionářů dolem nevyčerpatelnějším než všechny doly Peru a Potosí: zbavovaly je nesnází financí, závislosti na Neckerovi i na burzovních spekulantech jeho strany. Diskuse měla týž průběh jako všechny, v nichž šlo o velký zájem revoluce. Cazalès, arcibiskup z Aix a abbé Maury potírali vydání assignátů, a zvláště assignátů nucených. Revolucionáři užili svých obvyklých manévrů. Bylo vidět přicházet záplavu adres jménem hlavních obchodních měst. Thouret ujišťoval, že Rouen je hotov vyměnit 40 milionů assignátů za 40 milionů v kovu. Bailly přišel v čele obce přečíst dopis pařížských obchodníků, kteří

1. „Poslední pokus“ = dom Gerleův návrh z 12.–13. dubna 1790 (konec knihy páté). Arcibiskup z Aix Boisgelin obnovil nabídku půjčky 400 milionů zajištěné církevními statky. Pierre-Louis Prieur (1756–1827), advokát z Châlons, poslanec třetího stavu, později jako „Prieur de la Marne“ člen Výboru veřejného blaha. „Ohromná hypotéka“: dekretem ze 14. dubna 1790 (na Chassetův návrh) převzal národ správu církevních statků i náklady kultu, takže assignáty byly kryty celým církevním majetkem.

žádali vytvoření 500 milionů nucených assignátů. Bailly dodal, že má v rukou úpis na 70 milionů určených k zaplacení části církevních statků, které bylo město Paříž pověřeno zcizit. Nikdo se těmito opičárnami nedal oklamat; ale čím tvrdošíjněji nepřátelé revoluce vytvoření assignátů odmítali, tím více horlivosti a činnosti vynakládali revolucionáři na to, aby bylo přijato.

„Nerozumím ničemu z financí," říkal v jedné kavárně člen klubu jakobínů. „Nevím, zda jsou assignáty dobrá, nebo špatná operace; ale protože je aristokraté nechtějí, my je chtít musíme a musíme je prosadit." A tak když člověk viděl vystupovat na tribunu řečníky, kteří tuto otázku projednávali, nepotřeboval poslouchat jejich řeči; stačilo si všimnout, ze které strany sálu přicházejí. Konečně, když několik dní uplynulo ve velmi živých debatách, Shromáždění prohlásilo, že bude vydáno 400 milionů assignátů-peněz.[2]

Tato operace byla dobrá; a kdyby potřeby státu dovolily omezit se na ni, byla by vrátila pořádek do financí; ale Shromáždění sotva vyšlo z jedné nesnáze, už upadalo do jiné, větší. Blížil se květen; několik bailliages omezilo plné moci svých poslanců na jeden rok. Kontrarevolucionáři, soudíce, že příležitost je příznivá, se vrátili k plánu rozpustit Shromáždění. Obrátili se na prvotní shromáždění; naznačovali, že složení nynějšího Shromáždění je vadné; že v něm sedí členové zvolení stavy, které už neexistují; že je třeba jmenovat nové poslance; že lhůta stanovená plným mocím mnohých vypršela. Tyto podzemní manévry se zdály tím nebezpečnější, že lidé, kteří jich užívali, se opírali o práva a svrchovanost lidu; že lichotili stejně jeho chtivosti i touze, tak přirozené člověku, připomenout jeho závislost tomu, komu byla na několik okamžiků svěřena celá plnost jeho autority.

Jsme národní konvence? Maury a Mirabeau, 19. dubna

Revolucionáři, uznávajíce zásadu, hleděli vyhnout se jejím důsledkům. „Je nepochybně nespornou pravdou," řekl Chapelier, „že veškerá svrchovanost sídlí v podstatě v lidu a že lid může, kdykoli se mu zlíbí, odvolat moci, kte-

2. Vydavatelé: 17. dubna. Dekret ze 17. dubna 1790 dal 400 milionům assignátů nucený oběh (cours forcé) jako zákonnému platidlu s úrokem 3 %; tím se z „poukázek" na koupi národních statků staly papírové peníze. Potosí – stříbrné doly v tehdejším místokrálovství Peru (dnešní Bolívie), příslovečný symbol nevyčerpatelného bohatství.

ré delegoval; ale tato zásada nemá v přítomné situaci použití; obnovit Shromáždění dříve, než bude tato ústava hotova, by znamenalo ústavu zničit. Taková je vskutku naděje těch, kdo by chtěli vidět zahynout ústavu a svobodu a vidět znovu se zrodit rozlišení stavů, marnotratnost veřejných příjmů a zlořády, které kráčejí v průvodu despotismu.“ Při těchto slovech se všechny oči obrátily ke straně sálu, kde seděli biskupové a šlechtici, a upřely se na abbého Mauryho. „Pošlete ty lidi do Châteletu,“ zvolal abbé Maury a prudce vstal, „nebo, neznáte-li je, nemluvte o nich.“[3]

[Chapelier dále tvrdil, že omezující klauzule mandátů musí ustoupit klauzuli velící dokončit ústavu: „Je nemožné, aby ústava nebyla dílem jediného shromáždění. Co by se stalo s ústavou, kdyby jiné shromáždění mohlo měnit dekrety prvního?“ Ostatně jak by se konaly volby? „Dřívější voliči už neexistují; bailliages splynuly v departementech; stavy už nejsou odděleny.“ Přísaha poslancům velí zůstat a veřejný zájem to vyžaduje.]

„V jakém smyslu jsme zástupci národa?“ ujal se prudce slova abbé Maury, který stál pod tribunou a netrpělivě čekal na okamžik, kdy mu bude dovoleno na ni vyrazit.

> *„Do jaké míry jsme vázáni svými mandáty? Jaký rozdíl má být mezi námi a následujícími legislaturami? Kam až sahá autorita, kterou můžeme vykonávat nad tělem národa? První z těchto otázek je jednou z těch, které si nemáme klást; národ, svolaný králem do bailliages, nám dal naše plné moci. Každý poslanec byl jen poslancem svého bailliage; příchodem do Shromáždění nabyl většího charakteru a spatřil se zástupcem národa; ale tato nová vlastnost nezničila vlastnost zástupce bailliage, která je základem všech našich mocí. Obklopují nás sofismaty, mluví se o přísaze složené 20. června, aniž se pomyslí, že nemůže zrušit tu, kterou jsme složili svým voličům. Ptám se všech, kdo ctí veřejnou věrnost: ten, kdo přísahal svým voličům, že se vrátí, až vyprší jeho plné moci, může tu zůstat proti jejich vůli? Může být zmocněncem, když jeho mandát už neexistuje?*

3. Vydavatelé: zasedání 19. dubna. Isaac-René-Guy Le Chapelier (1754–1794), advokát z Rennes, jeden z vůdců bretaňských poslanců a zakladatelů klubu jakobínů; Ferrières ho píše „Chapelier“. Několik bailliages skutečně omezilo mandát svých poslanců na jeden rok; otázka „imperativního mandátu“ byla otevřena od června 1789.

Upřeme nyní zrak na rozlišení, které se nám bez ustání opakuje: národní konvence, ústavodárné shromáždění, legislatura, nová slova vytvořená pro neznámé pojmy, jejichž smysl však nemůže být dvojznačný. Co je národní konvence? Je to shromáždění zastupující celý národ, který nemaje vládu, chce si ji dát. Celé dějiny mi dávají jen dva příklady. Jeden po smrti Alžběty, když Jakub I., král skotský, byl povolán na anglický trůn a Skotové se shromáždili, aby rozhodli, zda se Skotsko spojí s Anglií, nebo utvoří oddělenou vládu. Druhý příklad dal anglický parlament při odchodu krále Jakuba II.; proměnil se v národní konvenci, aby naložil s korunou a změnil formu vlády. Tak dokud král sedí na trůně, není národní konvence; mohla by být jen v případě, že by se celý národ povstal proti vládě, aby se jí zbavil, a vybavil vás výslovnými a nezávislými mocemi. Máte-li tyto moci, záleží jen na vás prohlásit trůn za uprázdněný, rozvrátit říši.“[4]

Tato poslední slova vyvolala prudké reptání. Revolucionáři nechtěli, aby byl lid poučen o jejich pravých záměrech; a ačkoli většina z nich nepomýšlela dovést revoluci až do této krajnosti, hleděli si přece zachovat všechny prostředky, které by okolnosti mohly vyžadovat. Ale abbé Maury, aniž dal najevo, že si tohoto nepříznivého dojmu všiml, ba využívaje velmi obratně jakéhosi doznání, které jako by ohlašovalo reptání, jímž byl přerušen, pokračoval:

„Je-li tedy pravda, pánové, že alespoň v jednom ohledu má vaše moc nějakou mez, nejste národní konvence. Vracím se k jalovému rozlišení ústavodárného sboru a legislatury: je to Švédsko, které nám ukázalo nebezpečí těchto sborů, jež si osobují plnost moci a stavějí svou autoritu na troskách národa; je to onen krvavý senát, který neuznával královskou autoritu a který bylo nutno zničit, když Švédové chtěli být svobodni. Věříte, že následující legislatury, mající totéž poslání jako vy, se budou pokládat za vázané vašimi dekrety? Zde, pánové, je

4. Přísaha z 20. června = přísaha v míčovně. Maury užívá anglických příkladů volně: nástup Jakuba I. r. 1603 byl personální unií bez skotské „konvence“; naproti tomu „konventní parlament“ z r. 1689, který po útěku Jakuba II. prohlásil trůn za uprázdněný a nabídl korunu Vilémovi a Marii, je pojem, z něhož francouzské slovo *convention* vzešlo. „Krvavý senát“ = švédská říšská rada a stavy v „době svobody“ (1719–1772), jejichž vládu ukončil převrat Gustava III. r. 1772 – oblíbený argument obhájců silné královské moci.

mé slavnostní vyznání víry: musíme nábožně poslouchat svou ústavu, nechceme-li upadnout do nejnešťastnější anarchie; ale nemůžete omezovat moci svých nástupců. Je na nás říkat jako Bůh: Zde se zastavte a nikdy nepřekročte? Mluví se o přísaze, kterou jsme složili 20. června: ach, pánové! ústava je hotova; nezbývá vám než prohlásit, že král má plnost výkonné moci. Jsme tu jen proto, abychom zajistili francouzskému lidu právo ovlivňovat zákonodárství, abychom stanovili, že daň bude povolována lidem, abychom zajistili svou svobodu. Ano, ústava je hotova, a stavím se proti každému dekretu, který by omezoval práva lidu nad jeho zástupci. Zakladatelé svobody musí ctít svobodu národa: ta je nad námi, a ničíme svou autoritu, když omezujeme autoritu národní.“

Četný potlesk biskupů a šlechticů dal abbému Maurymu poznat, že dokonale vystihl pravé jádro otázky. Abbé Maury jim dával zahlédnout neomylný prostředek, jak zvrátit ústavní budovu, a připravoval jim materiál k intrikám, které by mohli osnovat. Revolucionáři, pohrouženi do ponurého mlčení, jako by ve svých smutných úvahách předjímali bolestnou budoucnost. Jejich pozornost byla příjemně obrácena k útěšnějším myšlenkám. „Ptáte se,“ ujal se slova Mirabeau důstojným tónem, „odkdy se poslanci lidu stali národní konvencí? Odpovídám: bylo to onoho dne, kdy nalezše vchod do svého zasedání obklopený vojáky, šli se shromáždit na první místo, kde se mohli sejít, aby přísahali, že raději zahynou, než by zradili a opustili práva národa. Naše moci, ať byly jakékoli, změnily toho dne povahu; ať byly jakékoli moci, které jsme vykonávali, naše úsilí, naše práce je učinily zákonnými: souhlas celého národa je posvětil. Všichni si vzpomínáte na slovo onoho velkého muže starověku, který zanedbal zákonné formy, aby zachránil vlast; vyzván buřičským tribunem, aby řekl, zda dodržel zákony, odpověděl: Přísahám, že jsem zachránil vlast! Pánové (pozvedaje hlas a obraceje se ke straně, kde seděli poslanci obcí): Přísahám, že jste zachránili Francii!“[5]

5. „Velký muž starověku“ – Scipio Africanus, který podle Livia na výzvu tribunů, aby složil účty, odpověděl, že v tento den porazil Hannibala, a vyzval lid, aby s ním šel děkovat bohům. Mirabeauův výrok „Přísahám, že jste zachránili Francii!“ patří k jeho nejcitovanějším; podle Ferrièra Shromáždění hned poté dekretovalo, že volby do nové legislatury se budou konat až po dokončení ústavy.

Při této velkolepé přísaze celé Shromáždění, jako by bylo strženo náhlým vnuknutím, uzavírá diskusi a dekretuje, že se volitelská shromáždění nebudou zabývat volbou nových poslanců; že tato volba se bude moci konat teprve tehdy, až bude ústava blízko dokončení; že pak Národní shromáždění požádá krále, aby vyhlásil den, kdy se utvoří volitelská shromáždění a zvolí první legislaturu.

Klub kapucínů a protest z 13. dubna

Biskupové, vzpamatovavše se z prvního omráčení, dobře cítili, že král je podpoří jen potud, pokud se jim podaří vytvořit si stranu schopnou zápasit s revolucionáři; spojili se tedy s poslanci-členy parlamentů, s několika poslanci šlechty a s několika poslanci obcí, téměř vesměs privilegovanými a spjatými s magistraturou. Oznámili, že rozhodnuti poučit lid o jeho pravých zájmech, budou se scházet ve dnech, kdy nebude večerní zasedání, a veřejně projednávat dekrety Shromáždění. Tento nový klub se otevřel v kostele kapucínů v ulici Saint-Honoré. Zvědavost tam přilákala mnoho lidí. Arcibiskup z Aix a d'Esprémenil dlouze bědovali nad zkázou náboženství, nad zničením královské autority. Abbé de Barmon a president de Frondeville ujišťovali, že většina dekretů Shromáždění útočí na práva osob a vlastnictví… Ale protože mnohé z těchto dekretů byly lidu příznivé, omezili se biskupové a šlechtici na to, že Shromáždění právě odmítlo prohlásit katolické náboženství náboženstvím státu, a navrhli sepsat pro poučení lidu prohlášení o svých citech v této důležité věci. Věděli, že tento předmět, snadno spojitelný s vyvlastněním duchovenstva, jim poskytne, jakmile to okolnosti dovolí, jistý prostředek, jak se vrátit k zákonům, na které si měli co stěžovat.

Sepsal se protest; dvě stě devadesát poslanců jej podepsalo: biskupové jej rozšířili v Paříži i v provinciích. Byl tam přijat různě podle rozdílnosti zájmů a stran. Biskupové a kapituly k němu přistoupili; lidé lpící na starém řádu věcí jej okázale pokládali za chartu zachovávající náboženství: revo-

lucionáři jej nazvali pobuřujícím, fanatickým, směřujícím jen k vyvolání náboženské občanské války.[6]

Biskupové a šlechtici se však dále shromažďovali v kostele kapucínů a představovali si, že se jim podaří ovládnout zase jednou veřejné mínění. Neviděli, že lid v ně nemá a nemůže mít žádnou důvěru; že je pokládá za své nepřátele a že nešikovný odpor, který kladli zřízení ústavy, jej den ode dne více roztrpčuje. Biskupové a šlechtici se brzy měli přesvědčit o marnosti svých pokusů. Revolucionáři, kteří se ničeho neobávali pro svou popularitu, spočívající na pevnějších základech, ale kteří se báli, aby se nový klub nestal střediskem, kolem něhož by se shromáždili poslanci nesdílející jejich city a všichni nepřátelé nového řádu věcí, vylíčili lidu klub kapucínů jako kontrarevoluční shromáždění, ujišťovali, že se tam osnují spiknutí, že se tam hledí zničit dekrety Národního shromáždění; že bude-li se taková vzpoura trpět, je kontrarevoluce hotova. Lid, poslušný dojmů, které mu dávali lidé, v něž vložil svou důvěru, se vrhne ke kapucínům, vyžene odtud biskupy a šlechtice, pronásleduje je až na ulici a zahrnuje je urážkami. Biskupové a šlechtici si zvolili jiné místo. Revolucionáři je odtud dali opět vyhnat lidem. Sledovali je z útočiště do útočiště a nedopřáli jim chvíle klidu, dokud municipalita pod záminkou udržení veřejného klidu nezakázala každé shromáždění občanů, které by nebylo jí povoleno.

Virieuovo předsednictví

Revolucionáři, aby učinili svůj triumf úplnějším, se rozhodli připravit poslancům, kteří podepsali protest duchovenstva, v samém lůně Shromáždění ještě citelnější pokoření. Hrabě de Virieu byl právě povýšen na místo předsedy. Měl se vyhlásit výsledek hlasování, když advokát Bouche požádal o slovo. Bonnay odpověděl, že mu je nemůže udělit, že jeho předsednictví skončilo, že jedinou povinností, která mu zbývá, je oznámit výsledek hla-

6. „Prohlášení části Národního shromáždění o dekretu vydaném 13. dubna 1790 o náboženství“ bylo datováno 19. dubna a tištěno v desítkách tisíc výtisků; obvykle se uvádí kolem tří set podpisů (Ferrières: 290). Klub v kostele kapucínů v ulici Saint-Honoré (téměř naproti klášteru jakobínů) byl první pokus pravice o vlastní politickou společnost; abbé Perrotin de Barmond, rada pařížského parlamentu, poslanec duchovenstva za Paříž; Lambert de Frondeville, president rouenského parlamentu, poslanec šlechty; Duval d'Eprémesnil, viz díl I. Zákaz nepovolených shromáždění vydala pařížská obec v květnu 1790.

sování. Revolucionáři rozhodli, že Bouche bude vyslechnut. Bouche navrhl dekretovat, že každý poslanec nastupující do funkcí, které mu Shromáždění svěří, bude povinen obnovit přísahu ze 4. února a přísahat, že se nikdy neúčastnil a nikdy nebude účastnit žádného aktu, protestu nebo prohlášení proti dekretům Národního shromáždění přijatým a sankcionovaným králem nebo směřujícím k oslabení úcty a důvěry, které jim náležejí. Revolucionáři, s nimiž byl tento návrh smluven, jej přijali živým potleskem. Podepsaní protestu poznali, že je namířen proti nim. Biskup nancyský připomněl řád Shromáždění, podle něhož je výsledek hlasování jediným zákonem pro jmenování předsedy. Bouchův návrh, dodal biskup nancyský, nemůže mít zpětný účinek na předsedu již jmenovaného, jinak by se sám stal zákeřným protestem proti dekretům většiny. Po několika debatách byl Bouchův návrh přijat a Bonnay prohlásil, že výsledek hlasování dává předsednictví panu de Virieu.[7]

[Virieu velmi rozpačitě ujistil, že po čestných funkcích netoužil; že „se už nepokládá za svého od chvíle, kdy většina rozhodla o jeho osudu“; že člověk oddaný veřejné věci v dlouhém sledu kritických událostí „mohl neschvalovat všechna mínění, aniž se z toho má usuzovat proti jeho horlivosti pro veřejné dobro“; a že zná-li kdo nějaký jeho protest povahy uvedené v Bouchově návrhu, je hotov odstoupit, jakmile mu bude předložen. Protože si na žádný takový akt nevzpomíná, přijímá nabízenou čest a obnovuje v svědomí přísahu věrnosti národu, zákonu, králi, poslušnosti dekretům a toho, že se nikdy neúčastnil žádného aktu proti dekretům „přijatým nebo sankcionovaným králem“.]

Všichni věděli, že Virieu protest duchovenstva podepsal. Je pravda, že dekret, jehož se protest týkal, nebyl tehdy sankcionován; ale protest nicméně směřoval k oslabení úcty a důvěry, které tomuto dekretu náležely. Proto revolucionáři, spokojeni, že přiměli Virieua složit přísahu, která vrhala stín na jeho pravdomluvnost, ho nechali nějaký čas v jeho předsednictví na po-

7. François-Henri, hrabě de Virieu (1754–1793), poslanec šlechty Dauphiné, dříve Mounierův spojenec, zvolen předsedou 26. dubna 1790 a nazítří donucen odstoupit; padl r. 1793 při lyonském povstání. Charles-François, markýz de Bonnay (1750–1825), jeho předchůdce v křesle. Charles-François Bouche (1737–1795), advokát z Aix. Biskup nancyský Anne-Louis-Henri de La Fare (1752–1829), mluvčí pravice, později kardinál. Montlosier – François-Dominique de Reynaud, hrabě de Montlosier (1755–1838), poslanec šlechty Auvergne, publicista pravice.

koji a vyhradili si připravit mu brzy pokoření, že bude nucen se ho vzdát. Podepsaní protestu viděli jen s nelibostí, jak Virieu jaksi zapřel svůj podpis a podrobil se přísaze, která se pro ně stávala vyloučením z hodnostních míst Shromáždění. Pan de Rochebrune, po malé poradě mezi Cazalèsem, Montlosierem a abbém Maurym, požádal pana de Virieu, aby vysvětlil povahu přísahy, kterou právě složil, protože dekret, který tuto přísahu nařizuje, se mu zdá odporovat svobodě mínění a zájmu jeho voličů. Virieu odpověděl, že přísaha, kterou složil, se vztahuje a on ji vztáhl jen na dekrety přijaté a sankcionované králem; že existují-li jiné akty s jeho podpisem proti dekretům nesankcionovaným, neodvolává je a nikdy je neodvolá. „Nepopírám tedy," dodal Virieu, „a mnozí z nás nemohou popřít, že nemajíce mínění shodné s většinou, podepsali jsme prohlášení o svém mínění a o několika skutečnostech podstatných pro naše ospravedlnění. Protože o chování čestného muže nemá zůstat žádná pochybnost, žádají-li se vysvětlení, jsem hotov je dát."

Alexandre Lameth, chopiv se těchto posledních slov, vyzval Virieua, aby prohlásil, zda se jeho ospravedlnění opírá o to, že dekrety, proti nimž protestoval, nejsou ještě králem přijaty, a zda míní, že členové Shromáždění nemají být těmto dekretům podrobeni ani před sankcí, ačkoli pro zbytek království nejsou závazné. „Nesankcionované dekrety jsou pro členy Shromáždění závazné, protože první zásadou každého rokujícího sboru je pasivní podřízení menšiny rozhodnutím většiny. Podepsal-li tedy pan předseda protest proti nesankcionovanému dekretu, podávám výslovný návrh, aby se přikročilo k novému jmenování, a žádám, aby pan de Bonnay zaujal znovu křeslo: člen nemůže předsedat Shromáždění, před nímž je ve při." Revolucionáři křičí na Virieua, aby sestoupil z křesla. Podepsaní mu přikazují zůstat. Virieu odpovídá, že se poradí se Shromážděním. Revolucionáři tvrdí, že se Virieu nemůže ani poradit se Shromážděním. Virieu chce uprostřed křiku a vřavy mluvit: jeho hlas je dušen pod tisícem návrhů, které se kříží a odporují si. Vyčerpán únavou prosí markýze de Bonnay, aby předsedal místo něho. Bonnay ujišťuje, že po způsobu, jakým se Virieu ospravedlnil, není ani důvodu k interpelaci. „Jde o prohlášení," odpovídá Charles Lameth, „které způsobuje lidu neklid a mnoha členům tohoto Shromáždění poplach. Je-li toto prohlášení učiněno proti nesankcionovanému dekretu, je tím vinnější; protože může působit na mysl panovníka, zdržet nebo dokon-

ce zabránit jeho sankci: ale ptám se," dodává zlomyslně Charles Lameth, „zda někdo z nás věřil, že pan de Virieu podepsal nějaký akt odporující dekretům, když jsme ho slyšeli pronášet jeho přísahu; ptám se, jakým okem bude lid hledět na jeho jezuitskou výhradu; ptám se, zda je to prostředek, jak založit důvěru náležející dekretům Shromáždění, vidět samého jeho předsedu podepisovat prohlášení proti nejdůležitějšímu z jeho dekretů." Většina poslanců vstoupila do diskuse a mluvila podle různých zájmů lidí, jejichž byli mluvčími. Virieu, znavený nepříjemnou úlohou, kterou hrál už dvě hodiny, využil chvíle ticha způsobené únavou obou stran a prohlásil, že skládá do rukou Shromáždění místo, o němž nevěří, že by je mohl zastávat. Všechny revoluční noviny ještě téhož večera křičely: „Křivá přísaha pana de Virieu a jeho sesazení z místa předsedy Národního shromáždění, na které byl jmenován aristokraty."

Nootka a právo míru a války, květen 1790

Několik sporů, které vznikly v zátoce Nootka mezi anglickými obchodníky a španělskými úředníky, sporů, jež by bylo velmi snadné urovnat, mělo právě posloužit za záminku k vyhlášení války. Zdá se, že dvory madridský a londýnský se chystaly poskytnout Ludvíku XVI. tento nový prostředek ke zvrácení ústavy. Hrabě de Montmorin, ministr zahraničních věcí, přišel sdělit Shromáždění politickou situaci Španělska a Anglie a dosud marné kroky, které byly podniknuty, aby se obě mocnosti přiměly ke sblížení. Obě začínaly zbrojit. Francie se nemohla vyhnout tomu, aby Španělsku poskytla pomoc stanovenou smlouvami. Král tedy žádal Shromáždění, aby dekretovalo prostředky nutné k vyzbrojení čtrnácti lodí. „Nevěřím," odpověděl Alexandre Lameth, „že by Shromáždění mohlo v této chvíli vyhovět žádosti ministra zahraničních věcí. Má svrchovaný národ delegovat králi právo vést válku a uzavírat mír? Můžeme v při králů proti národům svěřit králům moc prolévat podle libosti krev občanů a vystavovat nebezpečí jejich majetek?" Barnave tvrdil, že dříve než se rozhodne o žádosti ministra, je třeba rozhodnout velkou otázku práva války a míru. Rozhorlil se proti proradným úskokům ministrů, onoho druhu lidí, jimž se prokazuje milost, řekne-li se, že jejich záměry jsou pochybné. Několik řečníků se přihlásilo, aby tuto důležitou otázku projednalo. Revolucionáři ji už rozhodli ve

svých tajných výborech: připravili dokonce veřejné mínění na toto rozhodnutí. Přesto se tribuna otevřela řečníkům. První, kdo mluvili, lehké oddíly obou stran, měli jen potěšení skládat věty a sklidit trochu potlesku, určeného k utvrzení každého poslance v mínění, které přijal.[8]

Revolucionáři viděli povstat v samém svém lůně nebezpečného protivníka, jehož vliv a autorita mohly dát rokování směr odporující jejich záměrům. Hrabě de Mirabeau, získaný, jak se říkalo, dvorem, chtěl obléci krále právem míru a války. La Fayette a několik poslanců vlastenecké strany ho tajně podporovali. Ať je tomu jakkoli, hrabě de Mirabeau, připravuje s velkou obratností mysli na mínění, které hodlal vyslovit, řekl dne 20. května:[9]

„Ujímám-li se slova, pánové, ve věci, která je už pět dní podrobena dlouhým debatám, je to jen v úmyslu stanovit stav otázky, která, nemýlím-li se, nebyla položena tak, jak měla být. Má se králi delegovat výkon práva uzavírat mír a vést válku? Má se toto právo přiznat zákonodárnému sboru? Tak, pánové, s touto alternativou, byla až dosud ohlašována otázka, jíž se zabýváme, a přiznávám, že tento způsob jejího položení ji pro mne činí neřešitelnou. Nevěřím, že lze, aniž se zničí ústava, delegovat králi právo vést válku; nevěřím, že lze přiznat toto právo výlučně zákonodárnému sboru, aniž si připravíme nebezpečí jiné povahy a neméně strašná. Ale jsme nuceni volit výlučně? Nelze pro jednu z funkcí vlády, která má v sobě zároveň něco z činu i z vůle, z výkonu i z rokování, dát spolupůsobit k témuž cíli, aniž se jedna druhou vylučuje, obě moci, které tvoří národní sílu a představují její moudrost? Nelze omezit práva, či spíše zlořády někdejšího království, aniž se ochromí veřejná síla? Nelze poznat národní přání o válce a míru nejvyšším orgánem zastupitelského Shromáždění, aniž se k nám přenesou nevýhody, které objevujeme v této části veřejného práva starých republik a některých států Evropy? A

8. Krize v zátoce Nootka (ostrov Vancouver): Španělé tam r. 1789 zabavili britské lodě; Anglie na jaře 1790 zbrojila a Španělsko se dovolávalo rodinného paktu bourbonských dvorů (1761). Montmorinovo poselství přišlo 14. května 1790; rozprava o právu míru a války trvala od 15. do 22. května. Alexandre de Lameth (1760–1829), mladší z bratří.

9. Vydavatelé: zasedání 20. května. „Získaný, jak se říkalo, dvorem“ – právě v květnu 1790 (smlouva datovaná 10. května, sjednaná hrabětem de La Marck a Mercy-Argenteauem) začal dvůr Mirabeauovi platit; Ferrièrova opatrná formulace je tedy věcně správná. La Fayette skutečně o kompromisním řešení jednal s Mirabeauem.

tak, pánové, položil jsem si obecnou otázku, kterou jsem měl řešit, v těchto slovech: Nemá se právo uzavírat mír a vést válku přiznat souběžně oběma mocem, které naše ústava posvětila?

Je na králi, aby udržoval vnější vztahy, bděl nad bezpečností říše, činil a nařizoval přípravy nutné k její obraně: jinak by v témž království existovaly dvě výkonné moci. Ale veřejná síla se může octnout v nutnosti odrazit nepřátelství dříve, než zákonodárný sbor měl čas projevit jakékoli přání, ať schválení, ať neschválení. Nuže, co je odrazit nepřátelství, ne-li vyhlásit válku? Jaké jsou pak povinnosti výkonné moci? Jaké jsou povinnosti zákonodárného sboru? Výkonná moc musí bez prodlení oznámit stav války, existující nebo blízký, sdělit jeho příčiny, žádat nutné prostředky, vyžádat si sejití zákonodárného sboru, není-li shromážděn. Zákonodárný sbor musí zkoumat, zda, když nepřátelství začalo, agrese nevzešla od našich ministrů nebo od některých agentů výkonné moci: v takovém případě musí být původce agrese stíhán jako zločinec urážky národa. Je-li válka zbytečná nebo nespravedlivá, musí ji zákonodárný sbor odsoudit a vyžádat od krále, aby vyjednával mír, ba donutit ho k tomu odepřením prostředků. – Je v tom, řekne se mi, spousta nevýhod, jedna větší než druhá: vím to. Ale svěříte-li právo míru a války zákonodárnému sboru, upadnete do menších nevýhod? Budete si jistější, že povedete jen války spravedlivé a vskutku užitečné, delegujete-li Shromáždění sedmi set osob strašné právo uzavírat mír a vést válku? Spočítali jste, kam až vášnivá hnutí, kam až exaltace odvahy a falešné důstojnosti mohou dovést a jaksi i ospravedlnit neopatrnost? Právě jsme slyšeli jednoho z našich řečníků, jak vám navrhoval, kdyby Anglie vedla proti Španělsku nespravedlivou válku, překročit ihned moře, vrhnout jeden národ na druhý, hrát v samém Londýně s těmi hrdými Angličany o posledního muže a poslední tolar: a všichni jsme tleskali; a přistihl jsem sám sebe, jak tleskám, a řečnický pohyb stačil, aby na okamžik oklamal vaši moudrost.

[Mirabeau dále rozvíjel nebezpečí vlastní zákonodárnému sboru: „takový sbor nemůže být podroben žádné odpovědnosti“; veřejná shromáždění „dekretovala válku vždy pod kouzlem vášně“ – připomněl námořníka, kte-

rý r. 1740 ukázal anglickému parlamentu své zmrzačené tělo a vyvolal válku se Španělskem, kterou „ani král Anglie, ani ministři nechtěli“; pomalost rokování, veřejná síla „ochromená jako v Polsku, v Holandsku a ve všech republikách“, petice ze všech částí říše, zákonodárný sbor zasahující do vedení války a volby generálů a stávající se „fakticky druhou výkonnou mocí“; nebezpečí „dovézt republikánské formy do vlády zároveň monarchické a zastupitelské“: „Řím byl zničen jen smíšením forem královských, demokratických a aristokratických.“ Pro slabé krále bude zbavení autority jen příčinou malomyslnosti; „ctižádostivý král, nespokojený s údělem, který mu ústava dává, bude nepřítelem téže ústavy, jejímž má být ručitelem a strážcem“.][10]

> *„Nuže, nezanedbávejme tyto obavy; ale rozlišujme pečlivě přítomný okamžik od trvalých účinků ústavy. Nečiňme věčnými prozatímní opatření, která by nám mohla vnuknout mimořádná okolnost velké národní konvence. Přenášíte-li stále do budoucnosti nedůvěru okamžiku, třeste se, abyste přeháněním obav neučinili ochranné prostředky horšími než zla a abyste místo sjednocení občanů pro svobodu je nerozdělili na dvě strany, vždy hotové spiknout se jedna proti druhé. Ano, hrozí-li se nám na každém kroku, že uvidíme obživnout despotismus, který jsme zabili; staví-li se nám bez ustání před oči nebezpečí velmi malé části veřejné síly vložené do rukou krále, navzdory několika milionům mužů ozbrojených pro svobodu, jaký jiný prostředek nám zbývá? Zahyňme všichni v tomto okamžiku; ať se otřesou sloupy tohoto chrámu, a zemřeme dnes svobodni, máme-li být zítra otroky.“*

[Odpověděl pak na námitky: omezit užívání veřejné síly v rukou krále chce i on, „lišíme se jen v prostředcích“; zájem národa je, aby každé nepřátelství bylo odraženo tím, kdo řídí veřejnou sílu, a aby válečné přípravy sousedů byly vyváženy našimi – „hle, válka začala: žádné rokování nemůže těmto událostem předcházet“; výbor Shromáždění přibraný k přípravám by znamenal „směšovat čin s vůlí, řízení se zákonem“: „Brzy by výkonná

10. Námořník = kapitán Robert Jenkins, jemuž španělská pobřežní stráž r. 1731 uřízla ucho; jeho výpověď v Dolní sněmovně (1738) přispěla k „válce o Jenkinsovo ucho“ (1739). Ferrièrovo „1740“ a „zmrzačené tělo“ jsou nepřesné. Polsko a Holandsko – Mirabeauovy příklady republik ochromených rokujícími sbory.

moc byla jen agentem výboru. Nedělali bychom jen zákony, vládli bychom.“ – „Když jde o výkon, co má být učiněno několika osobami, není nikdy dobře učiněno žádnou.“]

> *„Konečně, není se čeho obávat od krále, který by zakrývaje spiknutí despotismu zdáním nutné války vrátil se do království v čele vítězné armády, ne aby zaujal znovu své místo krále-občana, ale aby dobyl místo tyrana?… Ptám se vás, zda takovou námitkou nepřenášíte na monarchie nevýhodu republik? Právě u národů, které neměly krále, udělaly úspěchy krále; právě pro Kartágo, právě pro Řím jsou nebezpeční občané jako Hannibal a Caesar. Vysušte ctižádost; ať král nemá čeho litovat kromě toho, co zákon nemůže přiznat. Učiňte z tohoto velkého úřadu to, čím má být, a už se neobávejte, že by se vzbouřený král, abdikující na svou korunu, vystavil tomu, aby běžel od vítězství na popraviště.“*

D'Esprémenil křičí na předsedu, aby hraběte de Mirabeau volal k pořádku; že zapomíná, že osoba králova byla prohlášena za nedotknutelnou a posvátnou. Hrabě de Mirabeau, vrhaje na d'Esprémenila pokořující pohled soucitu: „Budu se dobře chránit odpovídat na obvinění, které je mi činěno s takovou zlou vůlí. Všichni jste slyšeli můj předpoklad krále despoty, vzbouřeného, který přichází s armádou Francouzů dobýt místo tyrana: nuže, král v tomto případě už není králem.“[11]

Barnave proti Mirabeauovi

Revolucionáři Mirabeauovu řeč očekávali; nebyli tím méně znepokojeni dojmem, jaký mohla učinit na lid a na vlastenecké poslance: opustili tedy Cazalèse, abbého Mauryho a ostatní poslance oddané dvoru, příliš zdiskreditované mezi lidem, aby jejich mínění mělo nějaký vliv, příliš slabé ve Shromáždění proti ohromné většině levé strany, aby totéž mínění mohlo přivodit dekret, a soustředili se výhradně na potírání Mirabeaua, jehož zásady se jim zdály tím nebezpečnější, že byly svou moudrostí tím způsobilejší sjednotit hlasy lidí rozumných a dobré vůle. Revolucionáři pověřili

11. Nedotknutelnost a posvátnost osoby královy byla vyhlášena ústavními články z podzimu 1789. Výměna s d'Eprémesnilem je doložena i v protokolech; Mirabeauova věta „král v tomto případě už není králem“ bývala připomínána r. 1792.

tímto nesnadným úkolem Barnava. Barnave, polichocen touto volbou, se odvážil, aniž změřil své síly, změřit se s Mirabeauem.[12]

[Barnave 21. května: všichni uznali dělbu mocí; výraz obecné vůle může být dán jen ve shromážděních volených lidem, výkon vyžaduje rychlost a jednotu, a proto byl svěřen jedinému muži; „z toho plyne, že rozhodnutí vést válku, které není nic jiného než akt obecné vůle, musí připadnout zástupcům lidu“. „Radikální vadou“ Mirabeauova plánu je, že fakticky dává právo války výlučně králi, směšuje počátek nepřátelství s vyhlášením války: „první nepřátelství jsou jen souboje jednotlivců s jednotlivci“, teprve schválení a ochrana, kterou jim dá národ, tvoří vyhlášení války; jinak by válku vyhlašoval „první kapitán lodi, první obchodník, první důstojník“. Možnost ponechaná zákonodárnému sboru rozhodnout, zda válka přestane, je iluzorní. „Není snadnější podplatit radu krále než sedm set osob volených lidem?“ Odpovědnost ministra se vztahuje jen na zločiny a je nemožná, dokud válka trvá; „když veřejné jmění je zmenšeno, když vaši občané a bratři zahynuli, k čemu je pak smrt ministra?“ Stoupenci královského práva jsou „ctižádostiví lidé, kteří doufají postoupit ve zbrani, dostat se k řízení zahraničních věcí“; „neuvidíte tam lid, neuvidíte tam pokojného, ctnostného, neznámého občana bez ctižádosti“.]

> *„Ne, praví občané, praví přátelé svobody nemají žádnou nejistotu. Řeknou vám: Dejte králi vše, co může tvořit jeho slávu, jeho velikost. Ať velí, ať disponuje našimi armádami, ať nás brání, až to národ bude chtít: ale nezarmucujte jeho srdce tím, že mu svěříte strašné právo strhnout nás do války, dát hojně téci krvi, zvěčnit systém soupeření, vzájemného nepřátelství; systém falešný a proradný, který zneucťuje národy.“*

Barnave byl často přerušován hlučnými ovacemi revolucionářů a jejich stoupenců z galerií: tleskali mu s tím větší okázalostí, čím lépe sami cítili slabost jeho prostředků.

12. Vydavatelé: zasedání 21. května. Antoine Barnave (1761–1793), advokát z Grenoblu, tehdy devětadvacetiletý; Ferrièrův úsudek o „slabosti jeho prostředků“ je stranický – Barnavova řeč byla považována za jednu z nejlepších, jaké pronesl. Gabriel Bonnot de Mably (1709–1785), autor *Pozorování o dějinách Francie*, oblíbený teoretik revolucionářů (srov. výkřik „Čtěte Mablyho!“ níže).

Při odchodu ze zasedání zástup lidu Barnava přijal a uvítal novým tleskáním, nesl ho v triumfu, procházeje pod okny krále s oním urážlivým výrazem, který ohlašuje vítězství, a volaje: Ať žije Barnave! zahrnoval ho titulem zachránce vlasti; zatímco Mirabeau, vypískaný všemi, slyšel kolem sebe znít zlověstný výkřik: Na lucernu! a jen s námahou unikal zacházení, jímž se ho týž lid chystal potupit.

Oba Lamethové, dlouho žárliví na Mirabeaua, kterého pokládali za překážku nastolení své nadvlády, uvěřili, že nalezli příležitost, kterou hledali, jak ho připravit o popularitu. Alexandre Lameth mu na zasedání jakobínů v málo šetrných slovech vyčetl, že zrazuje zájmy lidu. Nazítří všichni kolportéři vyvolávali: *Velká zrada hraběte de Mirabeau*; pamflet složený a vytištěný téže noci, která předcházela diskusi, a v němž se ujišťovalo, že Mirabeau dostal velkou částku peněz za to, aby dal králi delegovat právo války a míru.[13]

Mirabeau, poučený touto křiklavou změnou, že v revolucích, kde mínění je mocí, toto mínění valí a strhuje s sebou i ty, kdo nejvíce přispěli k jeho vytvoření, se snažil, když dostal 22. května slovo, ukázat, že boj, který vznikl mezi ním, Barnavem a Lamethy, byl jen bojem samolibosti, soupeřením o slávu; že shodujíce se v zásadách, liší se jen ve způsobu, jak je předložit. „Je třeba vyjadřovat se jasně," ujal se slova Adrien Duport. „V tomto ustavičném boji mezi výkonnou a zákonodárnou mocí nesmíme užívat pochybných vět, zdroje nekonečných debat. Důstojnosti Shromáždění přísluší říci nahlas, o čem má právo rozhodovat. Podle pana de Mirabeau by výkonná moc měla návrh a zákonodárná moc vyhlášení. Jaký prospěch se má z této temnoty? Chce-li pan de Mirabeau, aby to byl zákonodárný sbor, kdo na návrh krále rozhodne o válce, proč nevyjádří svou myšlenku tak jasně, jak ji pojímá?"[14]

„Je to jistě něco," odvětil Mirabeau, „pro sblížení mínění, přiznat jasně, na čem jsme zajedno a v čem se lišíme: přátelské diskuse jsou

13. Pamflet *Trahison découverte du comte de Mirabeau* („Odhalená zrada") byl skutečně prodáván v ulicích 21.–22. května. Vydavatelé: spis dostal Mirabeau od jednoho přítele „nazítří 22. května při vstupu do sálu Shromáždění; když pohlédl na titul, řekl: Vím dost; odnesou mě ze Shromáždění buď v triumfu, nebo v cárech."

14. Vydavatelé: zasedání 22. května. Adrien Duport (1759–1798), rada pařížského parlamentu, třetí z „triumvirů" vedle Lamethů a Barnava.

k dorozumění lepší než pomlouvačné narážky, než zuřivá obvinění, než nenávisti soupeřství, než machinace intriky a zlé vůle. Rozšiřuje se už několik dní, že ta část Shromáždění, která chce spolupůsobení královské vůle při výkonu práva míru a války, je vrahem veřejné svobody; rozšiřují se pověsti o proradnosti, o podplacení; vzývají se lidové pomsty na podporu tyranie mínění… (Zde se Mirabeau obrací k Barnavovi.) I mne chtěli před několika dny nést v triumfu; a nyní se v ulicích křičí: Velké spiknutí hraběte de Mirabeau. Nepotřeboval jsem této lekce, abych věděl, že z Kapitolu na Tarpejskou skálu je jen kousek: ale člověk, který bojuje za rozum a za vlast, se tak snadno nepokládá za poraženého. (Při těchto posledních slovech hledí Mirabeau hrdým okem na Lamethy.) Ten, kdo má vědomí, že se dobře zasloužil o svou vlast a zvláště že jí je užitečný, ten, koho nesytí marná proslulost, kdo pohrdá úspěchy jednoho dne pro pravou slávu, ten člověk nosí s sebou odměnu za své služby, kouzlo svých strastí, cenu svých nebezpečí: svou žeň a svůj osud, jediný, který ho zajímá, osud svého jména, má očekávat jen od času, nepodplatitelného soudce, který činí spravedlnost všem. Vracím se tedy do arény vyzbrojen jen svými zásadami a pevností svého svědomí. Položím zase já pravé jádro nesnáze s jasností, jaké jsem schopen. Prosím ty ze svých protivníků, kteří mi neporozumějí, aby mě zastavili, abych se vysvětlil jasněji: neboť jsem rozhodnut zmařit tolikrát opakované výtky ze subtilnosti, vytáček, úskoků; a bude-li to záležet na mně, tento den odhalí tajemství naší vzájemné loajality. Pan Barnave mi prokázal čest odpovědět jen mně: budu mít k jeho talentu," pokračuje Mirabeau ironickým tónem, „tentýž ohled; zaslouží si ho právem oprávněnějším."

Mirabeau vítězně vyvrací Barnavovy námitky: znovu staví zásady, které položil, dává jim všechen rozvoj, jehož jsou schopny. Čta pak v očích většiny poslanců jistotu svého triumfu, dodává s oním tónem důvěry, který vnuká vědomí vlastní převahy: „Zdá se mi, pánové, že pravé jádro nesnáze je dokonale známo; že pan Barnave se otázky vůbec nedotkl. Byl by to nyní příliš snadný zisk stíhat ho v podrobnostech, kde, ukázal-li nějaký talent, neukázal nikdy nejmenší znalost státníka ani lidských věcí. Dlouze deklamoval proti zlům, která mohou činit a která činili králové; dobře se chránil poznamenat, že v naší ústavě monarcha už nemůže být despotou

ani nic činit svévolně; a zvláště se dobře chránil mluvit o lidových hnutích.“

Mirabeau sestupuje z tribuny za hluku zdvojeného potlesku a zanechává zlost a zmatek na tváři Barnava a Lamethů, nenávist a touhu po pomstě v jejich srdci: nikdo se však nepokusil mu odpovědět. Shromáždění, unavené diskusí, která, zvrhnuvši se v osobní útoky, je už nemohla poučit, žádalo hlasování. Dekret navržený Mirabeauem dostal přednost: prodělal několik amendementů. Konečně, po nových a velmi dlouhých debatách, v nichž se střídavě Mirabeau, Lamethové a Barnave snažili vsugerovat lidu na galeriích, že je to jejich mínění, které Shromáždění přijímá, bylo téhož dne, 22. května, dekretováno, že právo míru a války náleží národu; že válka bude rozhodnuta jen dekretem Národního shromáždění, vydaným na formální návrh krále a jím sankcionovaným; že péče bdít nad vnitřní bezpečností království, hájit jeho práva a jeho državy je ústavou delegována králi; že on jediný může udržovat politické vztahy navenek, vést jednání, volit jejich agenty, činit prozatímní válečné přípravy úměrné přípravám sousedních států, rozdělovat pozemní a námořní síly, jak uzná za vhodné, a řídit je v době války.[15]

Dvůr právě získal velkou výhodu; dekret skutečně přiznával králi právo války a míru. Revolucionáři, tímto nezdarem méně poděšení než pokoření, byli tím dychtivější získat zpět, co, jak věřili, ztratili: věděli, že jejich kredit u lidu závisí na jejich úspěších ve Shromáždění. Předstírajíce tedy obavy o svobodu, křičeli o ministerském vlivu; a soustředivše všechno své úsilí proti starobylému stromu monarchie, začali do něho bít ze všech stran zdvojenými ranami.

15. „Z Kapitolu na Tarpejskou skálu“ – nejslavnější Mirabeauův bonmot (Tarpejská skála, odkud byli v Římě svrháváni zrádci, leží na témž pahorku jako Kapitol). Dekret z 22. května 1790 ve znění, které konečně formuloval Le Chapelier: „Právo míru a války náleží národu; válka může být rozhodnuta jen dekretem zákonodárného sboru na formální a nutný návrh krále, sankcionovaným králem.“ Historikové v něm vidí kompromis; Ferrières – a stejně i dvůr, jemuž to Mirabeau vylíčil jako své vítězství – jej pokládá za skutečné přiznání práva králi. Prakticky se ukázalo r. 1792, kdy válku Rakousku vyhlásilo Zákonodárné shromáždění na návrh Ludvíka XVI.

Červená kniha, korunní domény a „první úředník“

Prvním plodem tohoto nového plánu bylo zveřejnění *červené knihy*, hanebného rejstříku plenění, šílených výdajů, hanebností, zneužitých darů vlády zároveň loupeživé a marnotratné. Prohrabání této stoky dalo revoluci učinit obrovský krok. Existoval jiný rejstřík, zvaný *rozhodnutí*, neméně kořistnický. Finanční výbor požádal o jeho sdělení pod záminkou, že je nutný k jeho práci. Necker, který uznával chybu, jíž se dopustil, když odevzdal červenou knihu do rukou výboru, se vytáčel; ale čím více obtíží ministr činil, tím tvrdošíjněji jej revolucionáři, kteří soudili o důležitosti tohoto druhého rejstříku podle úsilí, jaké se vynakládalo, aby byl skryt všem pohledům, vyžadovali. Camus se odebral k ministru financí: padla velmi trpká slova z obou stran. Necker vyčetl Camusovi zveřejnění červené knihy proti slovu, které mu dal, že tato kniha zůstane u výboru pro penze. Camus vyčetl Neckerovi jeho přetvářku, jeho odmítání skládat účty, prohlásit pravý stav příjmů a výdajů. Nazítří po tomto rozhovoru si Camus stěžoval Shromáždění na průtahy, které Necker působí práci výboru tím, že odmítá vysvětlení, jež mu jsou nutná. Shromáždění nařídilo Neckerovi předložit přesný stav hotovosti v pokladnách, zadržených daní, deficitu, jeho příčin a výdajů vyžadujících mimořádnou pomoc.[16]

Po zveřejnění červené knihy následoval dekret, který zasahoval ještě přísněji monarchu a monarchii. Revolucionáři stanovili zásadu, že všechny korunní domény náležejí národu; že jsou tudíž zcizitelné trvale a nezměnitelně; že pozemkový majetek prince, který dosáhne koruny, i ten, jejž nabude během své vlády z jakéhokoli titulu, bude ze zákona spojen a včleněn do korunní domény; že nabytí učiněná králem ze zvláštního titulu, a ne z práv koruny, budou k jeho dispozici po dobu jeho vlády, a po uplynutí té doby se spojí s korunou. Nebyla to naděje na skrovný zisk, co revolucionáře přimělo; počítali jen se závislostí, do níž hodlali uvést Ludvíka XVI. Vskutku pokořující jméno *placený* snižovalo impozantní obraz důstojnosti spjatý zvykem čtrnácti staletí se jménem krále. Monarcha se stával daní

16. Vydavatelé (podle „chronologického přehledu“): „Ferrières zde, jak se zdá, zaměňuje doby. Zveřejnění červené knihy se stalo už 1. dubna.“ *Livre rouge* – rejstřík tajných výdajů královské pokladny (penze, dary, „acquits de comptant“) za léta 1779–1787, který Necker vydal výboru pro penze pod slibem mlčenlivosti; výbor v čele s Camusem jej vytiskl a vyvolal skandál zejména kolem dluhů hraběte d'Artois a darů dvořanům. Necker odpověděl tištěnými „Poznámkami“.

státu, zbytečným výrůstkem, jehož amputace zmenšovala tíživé břemeno: neboť lid nevěděl, že nesmírné domény zvané korunní nebyly ve skutečnosti než patrimoniální statky náležející ze zvláštního a dědičného titulu rodině Bourbonů. Lid, daleko toho, aby věřil, že učinil výhodnou směnu, věřil, že je velkomyslný, když nebyl ani spravedlivý a když celá újma tohoto nespravedlivého obchodu padala na krále.[17]

Nelze si představit vliv, jaký měla některá nová slova v použití, jaké se jim dalo, ani jak přispěla ke zkáze krále a ke zničení monarchie. Titul *prvního francouzského občana*, *prvního veřejného úředníka*, který revolucionáři okázale dávali Ludvíku XVI., zkomolil v mysli lidu samu podstatu monarchie. Místo prince oděného právem zrození autoritou, která má svůj zdroj v samé existenci Boží, viděl lid jen delegáta povinného jednat ne podle své vlastní vůle, ale podle vůle lidu; silného ne vlastní silou, ale silou lidu; bohatého ne vlastním bohatstvím, ale bohatstvím lidu; čerpajícího svůj lesk z lesku lidu, majícího vše, co má, ze štědrosti lidu; tudíž jeho zmocněnce, jeho účetního, podléhajícího za všechny své činy soudu lidu.

Kdyby ve Francii nikdy nebylo krále a Shromáždění, zřizujíc královskou prerogativu podle základů ústavy, zvolilo mezi Francouzi muže, jehož jí chtělo obléci, tento muž, rostoucí touto čestnou volbou náhle v očích svých spoluobčanů, jeho nový titul a jeho nová moc by se ztotožnily s jeho osobou a přikazovaly by poslušnost a úctu; ale nebylo možné, aby Ludvík XVI., padlý z vrcholu velikosti na prostou hodnost prvního francouzského občana a z nejneomezenější moci na prostou vlastnost prvního veřejného úředníka, zachoval neporušený vklad autority, která mu byla svěřována, ani aby získal od Francouzů onen imponující cit, jejž vyžaduje nejvyšší výkon zákona: pád byl příliš velký. Dodejte, že tolik a tak nákladných obětí

17. Vydavatelé datují: neděle 9. května. Souhrnný zákon o národních doménách byl přijat až 22. listopadu – 1. prosince 1790; Ferrières patrně spojuje zásadu vyhlášenou na jaře s pozdějším provedením. „Placený“ král: civilní lista ve výši 25 milionů livrů byla stanovena v červnu 1790 na základě dopisu Ludvíka XVI. z 9. června. Ferrièrovo tvrzení, že korunní domény byly „patrimoniálním statkem rodiny Bourbonů“, odporuje starému francouzskému právu: podle zásady nezcizitelnosti (edikt z Moulins 1566) patřila doména koruně, nikoli osobě krále.

nemohlo být pokládáno za dobrovolné a otvíralo rozsáhlé pole nedůvěře a obavám.[18]

Nová soudní moc: poroty, advokáti a prokurátoři

K dovršení zkázy monarchie zbývalo už jen zvrátit starou magistraturu a vytvořit novou soudní moc, která by nahradivši parlamenty tribunály složenými z dočasných soudců volených lidem odňala králi tuto část správy, svou povahou tak závislou na výkonné moci, a odevzdala ji, jako všechny ostatní, do rukou Shromáždění a lidu. Zdálo se, že revolucionáře musí zastavit velmi mocná překážka. Bylo to vyplacení úřadů staré magistratury; vyplacení, které zvětšovalo národní dluh o 800 milionů a roční výdaj o 40 milionů: neboť aby se získal lid a přiměl s radostí přijmout zničení parlamentů, byla mu slíbena bezplatná justice. Nuže, v tísnivé krizi, v níž se octly finance, se toto zbytečné vyplacení a toto zvýšení výdajů zdálo šíleným podnikem: ale revolucionáři pokládali finance za předmět ústavě téměř cizí. Adrien Duport, pověřený předložit plán výboru na organizaci nové soudní moci, navrhl poroty v civilních věcech, putující soudce konající soudní zasedání v různých kantonech; velké soudce projíždějící království a rozhodující o odvoláních; veřejnou stranu a korunního úředníka.[19]

[Na porotách v trestních věcech (dekretovány 30. dubna) panovala obecná shoda, „blahodárný účinek tohoto zřízení v Anglii se stával pro všechny Francouze jistou zárukou jeho výhody“. O civilní porotě byli revolucionáři rozděleni: stoupenci „velkých zásad čisté demokracie“ chtěli „vyrvat i poslední kořen staré magistratury“; ti, kdo lpěli na monarchických formách, namítali, že po částečném zrušení starých zákonů neexistuje žádný základ zákonodárství schopný porotce vést, a hlavně: nebylo třeba se bát, že odmítnutím všech tribunálů se pohněvá „ten zástup lidí spjatých se starou jurisprudencí“? Shromáždění se nemělo mýlit: „vedla je méně nenávist k ty-

18. Formule „první veřejný úředník“ (premier fonctionnaire public) se v revoluční řeči ujala od r. 1790 a ústava z r. 1791 skutečně pojímá krále jako delegáta národa placeného z civilní listy. Ferrièrova úvaha o „síle nových slov“ patří k nejcitovanějším místům pamětí.

19. Duportova zpráva o organizaci soudnictví byla přednesena 29. března 1790. Prodejné soudcovské úřady byly zrušeny 4. srpna 1789 s příslibem náhrady; Ferrièrovy částky (800 milionů, 40 milionů ročně) odpovídají tehdejším odhadům. „Veřejná strana“ = veřejný žalobce (ministère public).

ranii a láska ke svobodě než skrytá nenávist, kterou cítí téměř proti své vůli nižší proti vyššímu, a tak přirozená touha zaujmout čestná a výnosná místa“.]

Pýcha členů zákonodárného výboru se silně vzpírala vzdát se zcela filosofického plánu, pojatého samým abbém Sieyèsem, přehlédnutého Adrienem Duportem, a který je měl pokrýt nesmrtelnou slávou: ale při pouhém ohlášení poroty v civilních věcech spustili všichni advokáti a všichni prokurátoři Shromáždění hlasitý křik. Marně se Barnave, Duport, Robespierre snažili dokázat její nutnost; marně oba Lamethové prorokovali nová neštěstí, ohlašovali nová spiknutí, nové kontrarevoluční podniky, nové nepřátele ústavy. Charles Lameth šel tak daleko, že zlověstným tónem vylíčil strašná neštěstí, která vzejdou z existence tribunálů; viděl v nich vzkříšení despotismu. Advokáti a prokurátoři zvítězili: porota byla zamítnuta. Duport se viděl nucen opustit tuto metafyzickou koncepci abbého Sieyèse. Tytéž pohnutky zabránily soudním zasedáním a velkým soudcům a posvětily 3. května usedlé tribunály. Každé město doufalo, že bude mít svůj tribunál. Shromáždění, aby je všechna udrželo ve své závislosti, jim dávalo věřit, že ta, která mu budou nejoddanější, dostanou přednost. Přišla pak otázka, zda budou odvolací tribunály. Dobrý vévoda de La Rochefoucauld nechtěl žádný odvolací tribunál. Pétion podporoval vévodu de La Rochefoucauld vší silou svých plic a ujišťoval se svou obvyklou bystrostí, že bude vždy dobře souzeno; ale prokurátoři a advokáti chtěli odvolací tribunály za každou cenu: revolucionáři se s tím museli smířit. Duport, Barnave a Lamethové se opevnili v putovní povaze odvolacích tribunálů. Přinesli tytéž důvody, které přinesli pro přednost soudních zasedání před usedlými tribunály. Advokát Garat starší, muž zasloužilý a vskutku dobrý Francouz, tyto důvody solidně vyvrátil. Tajné zájmy měst a jednotlivců mluvily ke každému po-

slanci obcí řečí ještě naléhavější než Garatova logika, a prokurátoři a advokáti vylomili z budovy nového soudního řádu ještě tento kámen.[20]

[Biskupy a šlechtice, kteří až dosud nechávali „advokáty a prokurátory, ať se perou mezi sebou“, vyburcovaly dvě otázky bližší jejich politickým zásadám. Volba soudců lidem „byla příliš v zásadách Shromáždění, aby narazila na dlouhé obtíže“ a byla dekretována 5. května. Výbor však chtěl, aby soudce ustanovoval král z trojice navržených kandidátů. Revolucionáři: znamenalo by to dát ministrům velký vliv na volbu, „odstranit nejhodnější, kteří jsou vždy nejméně intrikánští“; lid, jemuž byla svěřena volba a ustanovení jeho správců, nechce „ani feudální režim, ani absolutní monarchii“, a ustanovování soudců králem plyne z obojího; mohl-li by král odmítnout kandidáta lidu, „lid by byl skutečně v rukou krále“. Stoupenci monarchie: když Shromáždění přidružilo krále k zákonodárství právem veta, lze ho učinit tribunálům zcela cizím? Spravedlnost se vykonává jménem krále; jaký zájem má vláda svádět soudce, který nespolupůsobí ani při daních, ani ve správě? Jediná svádění, jichž je třeba se bát, „jsou ta, jichž užijí strany a soudci: jedni, aby spravedlnost koupili; druzí, aby ve volbách koupili právo ji prodávat“. A ostatně nevolí soudce lid, nýbrž volitelé, kteří lid mohou oklamat.]

Takové byly důvody, o něž se opíraly různé strany. Mínění kolísalo nejistě, když se na tribuně objevil hrabě de Mirabeau. Mirabeau hleděl napravit škodu, kterou jeho popularitě způsobil dekret o právu míru a války; neboť pařížský lid, jemuž se bez ustání opakovalo, že je pravým suverénem a že všechny moci sídlí v podstatě v něm, by je byl chtěl všechny vykonávat: pokládal za uzurpaci monarchy i ty, které Shromáždění skládalo do jeho rukou. Mirabeau se soustředil zvláště na odražení výtky, kterou šlechtici a biskupové činili Shromáždění, že dává vládě silný sklon k republice. Biskupové a šlechtici, nemajíce co rozumného odpovědět, sáhli k urážkám.

20. Vydavatelé: porota v trestních věcech dekretována 30. dubna (civilní porota téhož dne zamítnuta); usedlé tribunály 3. května. Dominique Garat starší (1735–1799), advokát, poslanec třetího stavu za Labourd, bratr pozdějšího ministra Josepha Garata. Jérôme Pétion de Villeneuve (1756–1794), advokát z Chartres, pozdější starosta Paříže – Ferrièrova ironie o „obvyklé bystrosti“ míří na jeho pověst omezence. Vévoda de La Rochefoucauld d'Enville (1743–1792), liberální šlechtic, zabit davem v Gisors v září 1792. Místo zvláštních odvolacích soudů bylo nakonec stanoveno „kruhové odvolání“: od distriktního tribunálu se strany odvolávaly k jednomu ze sousedních distriktních tribunálů.

„Jste tlachal," křikl hrabě de Faucigny-Lucinge, „a to je vše. – Pane předsedo," odpovídá Mirabeau, „potlačte drzost těch lidí, kteří se odvažují urážet mě na této tribuně." Vřava dostupuje vrcholu. Biskupové a šlechtici adresují Mirabeauovi nejhrubší urážky; provázejí je výhrůžnými gesty. „Veřejná výzva na souboj není dost ušlechtilá, abych na ni odpovídal," odvětí chladně Mirabeau. Předseda se snaží obnovit klid. Diskuse se mění v osobní útoky. Biskupové a šlechtici se oddávají všem výbuchům lidí, kteří už nemají co šetřit a kteří doufají, že z krajního nepořádku nakonec vzejde rozkol, který se stal jejich jedinou nadějí. Shromáždění, unavené, žádá hlasování. Biskup z Uzès a Foucauld protestují proti všemu, co Shromáždění učiní. Dufraisse-Duchey, poslanec obcí, ale generální poručík v Riomu, vyzývá přátele monarchie, aby opustili sál. Většina členů pravé strany vstává, prohlašuje, že se rokování nijak nezúčastní, a vychází za málo lichotivého potlesku revolucionářů a lidu rozptýleného na galeriích. Předseda dává dekret hlasovat: ustanovování soudců králem je zamítnuto.[21]

[Úředníky veřejného ministerstva (prokurátory) naproti tomu na Chabroudovy důvody – panovník, „zvláště povinný bdít nad výkonem zákona", je „pojítkem" všech částí ústavy a „je podstatné postavit ho mezi zákon a rušitele zákona" – ponechalo Shromáždění 8. května jmenování krále; ale z téhož ducha nedůvěry omezilo jejich funkce na to, aby byli „prostými svědky výkonu zákona", učinilo je nevolitelnými do správ a municipalit a doživotními, sesaditelnými jen pro soudně zjištěné zneužití úřadu. Kasační tribunál, na němž se všichni shodovali, byl 24. května prohlášen usedlým a umístěn v Paříži – „zájem města Paříže zvítězil". Revolucionáři, „klidni o všechny části správy, které se dekrety Shromáždění octly zcela v jejich rukou, se vrátili k duchovenstvu".]

21. Vydavatelé: volba soudců dekretována 5. května; Mirabeau vystoupil „téhož dne", a k tomu poznamenávají: „Ferrières, jak se zdá, zde opět zaměňuje doby. Mirabeauovo mínění o právu míru a války bylo proneseno teprve o 15 dní později (20. května) a dekret byl vydán teprve 22. května." Louis-Charles-Amédée de Faucigny-Lucinge, poslanec šlechty za Bourg-en-Bresse, jeden z nejhlučnějších členů pravice; biskup z Uzès Béthisy de Mézières; markýz de Foucauld de Lardimalie, poslanec šlechty Périgordu; Dufraisse-Duchey, generální poručík senešalátu v Riomu.

Občanská ústava duchovenstva

Předchozí dekrety tento sbor rozpustily a vyvlastnily držitele; nyní šlo o to, určit vztahy, jaké bude mít duchovenstvo k ústavě, a stanovit na neměnných základech plat, který se přizná nynějším držitelům a služebníkům kultu, kteří zůstanou přiděleni službě oltářů. Zde biskupové, parlamentníci a nepřátelé ústavy Shromáždění očekávali. Vymezení bylo choulostivé; ne že by změny, které církevní výbor navrhoval, se skutečně dotýkaly náboženství nebo pravé kázně církve. Tyto změny spočívaly v tom, že se sto sedmnáct biskupství existujících ve Francii mělo zredukovat na osmdesát tři; biskupy a faráře měli jmenovat volitelé, kteří měli jmenovat správce departementu a poslance do legislatury; katedrální kapituly se měly zrušit a nahradit šestnácti kněžími, kteří by plnili funkce vikářů, zatímco biskupové by plnili funkce farářů. Církevní výbor, autor plánu, vedli Camus, Fréteau, Treilhard, Martineau, zarytí jansenisté, kteří chtěli uskutečnit v nové církevní ústavě demokratický a lidový režim, jejž jansenisté nazývali kázní prvotní církve. Pronásledování, která zakusili za Ludvíka XIV. a Ludvíka XV., je vedla k tomu, že pokládali toto opatření za jedinou záruku svobody své sekty.[22]

Biskupové byli pevně rozhodnuti hájit svá práva. Arcibiskup z Aix promluvil první:

> *„Ježíš Kristus předal svým apoštolům a ti předali biskupům, svým nástupcům, moc učit jeho dogmata. Nesvěřil ji ani úředníkům, ani králům, ani civilním správcům. Všichni jste podrobeni autoritě církve, protože tuto autoritu máme od Ježíše Krista. Biskupové mohou být sesazeni jen těmi, kdo je ustanovili. Tím méně vám přísluší omezovat jurisdikci biskupů. Jen jejich jménem mohou pastýři, které delegují, udílet svátosti: nikdo je nemůže nahradit. Jsou to čisté zá-*

22. Vydavatelé: rozprava byla zahájena 29. [května] – tištěno „29. června“, zjevný omyl, neboť Camusova odpověď je datována 1. června. Zprávu církevního výboru přednesl Martineau 21. dubna 1790; celá občanská ústava duchovenstva byla přijata 12. července a král ji sankcionoval 24. srpna 1790. Biskupství bylo ve Francii kolem 130 (Ferrières: 117); nová úprava je snížila na 83 (jedno na departement). Armand-Gaston Camus (viz díl I), Emmanuel Fréteau de Saint-Just, rada pařížského parlamentu, Jean-Baptiste Treilhard (1742–1810), advokát, pozdější člen Direktoria, Louis-Simon Martineau, pařížský advokát a zpravodaj; vliv jansenistické tradice (Camus, Martineau, též Lanjuinais a Durand de Maillane) na církevní výbor je historiky potvrzován.

sady kázně, a ne její zlořády, jichž se dovoláváme. Nemůžeme svolit k tomu, co žádáte. Skládáme dokonce do vašich rukou jménem duchovenstva Francie prohlášení, že nepřistoupíme na nic, co by církev zavrhla. Navrhujeme vám poradit se s ní na národním koncilu.“[23]

[Treilhard odpověděl obrazem zlořádů: biskupství o patnácti stech čtverečních mílích vedle biskupství o dvaceti; fary o deseti mílích obvodu vedle far o patnácti ohništích; faráři s kongruou sotva sedmi set livrů, zatímco v jejich obvodu byla beneficia o deseti a dvanácti tisících livrů renty, držená duchovními bez jakékoli funkce kultu, kteří nesídlili a příjem „rozhazovali v přepychu, prostopášnosti a marnotratnosti“. Kapituly už nejsou tím, čím byly na počátku, kdy kanovníci žili společně a byli biskupovou radou; k tomuto duchu je chce výbor vrátit. Volba zajišťuje církvi vhodného pastýře: „lid si v krásných staletích křesťanství volil své pastýře sám“; dokud bylo jmenování biskupů soustředěno v rukou krále, „či spíše ministrů“, volil se ne ten, kdo měl nejvíce apoštolských ctností, ale ten, jehož rodina měla největší kredit; většina biskupů nesídlila, „za vzory se uváděl malý počet prelátů, kteří sídlili“, a diecéze zůstávaly vydány „několika obskurním sekretářům“. „Ať se tedy přestane křičet, že náboženství je ztraceno, protože se útočí na zlořády.“]

Každá strana se radila méně o dobru všech než o svých zájmech. Proto ve chvíli, kdy se chystalo dát hlasovat o prvním článku dekretu, stanovícím, že bude provedeno nové vymezení diecézí shodné s vymezením departementů, zvolal biskup z Clermontu, že je povinen sám sobě, svému úřadu a svému charakteru opakovat žádost arcibiskupa z Aix o národní koncil a prohlásit, že se nemůže účastnit rokování ani se podrobit žádnému z dekretů, které Shromáždění vydá. Všichni duchovní sedící po pravici předsedy vstali a připojili se k prohlášení biskupa z Clermontu. Tento odpor proti článku tak málo důležitému, jako je nové vymezení diecézí, revolucionáře jen povzbudil k sledování jejich plánů; ale počínali si s tolika opatrností, s

23. Vydavatelé: „Zásady, které byly základem prohlášení duchovenstva, rozvinul o něco později arcibiskup z Aix ve slavném spise *Výklad zásad* (Exposition des principes). Tento akt, podepsaný všemi biskupy Francie, byl schválen papežem jako obsahující pravou nauku galikánské církve.“ (Bertrand de Molleville.) *Exposition des principes sur la constitution civile du clergé* vyšel 30. října 1790 s podpisy třiceti biskupů-poslanců, k nimž se pak připojili téměř všichni ostatní; Pius VI. občanskou ústavu odsoudil brevy z 10. března a 13. dubna 1791.

kolika nejapností a povýšeností si počínali jejich protivníci. Vyčkávali příznivé příležitosti a spokojovali se tím, že mlčky sledovali kroky biskupů a mařili jejich intriky. Revolucionáři cítili nutnost oddělit v mínění lidu věc duchovenstva od věci náboženství: vyslechli s velkým klidem protest biskupa z Clermontu. Camus odpověděl 1. června, že kdyby biskupové chtěli vystoupit k původu svého poslání, viděli by, že jejich zakladatel jim řekl: *Praedicate in universam terram*; že nezřídil žádné rozdělení území; že svatý Pavel radil svým učedníkům usadit se ve velkých městech; že se při zřizování biskupství vždy sledovalo místní rozdělení; že se od toho nikdy neuchýlilo, a že teprve v osmém století jeden biskup z Met první přiznal papeži právo vytvářet metropole a ustanovovat biskupství.[24]

Bylo těžké, aby žár, s nímž se obě strany utkávaly, ponechal řečníkům nadlouho klid nutný k umírněné diskusi. Duch nenávisti a pomsty brzy uhasil každý cit spravedlnosti a každou myšlenku rozumu. Při každém novém článku dekretu se zvedala nová vřava a nové debaty. Biskupové už nehleděli stavět důvody proti důvodům; hleděli jen vyvolat nepořádek, zabránit silným rozkolem dokončení rokování, nebo, nemohli-li je přerušit, chtěli mu alespoň dát ráz násilí, který by, jak se zdálo, vylučoval svobodu mínění. D'Esprémenil a několik biskupů křičeli o schizmatu. Biskup z Clermontu se znovu objevuje na tribuně, udává formální herezi, do níž upadají ti, kdo dávají biskupům radu, vystupuje proti tvrzení abbého Gouttese, který se odvažuje tvrdit, že biskup římský měl v prvních stoletích církve jakousi přednost před ostatními biskupy jen proto, že Řím byl tehdy hlavním městem římské říše. D'Esprémenil ujišťuje, že výraz *biskup římský* zavání herezí; protestuje jménem všech katolíků proti dekretu, který se má vydat a který podle něho směřuje k nejohavnějšímu presbyteriánství. Biskup z Clermontu dodává, že jmenování cestou volby odporuje tridentskému koncilu: prohlašuje potřetí, že se nezúčastní rokování Shromáždění o bodu, který se dotýká největších zájmů náboženství. Všichni duchovní spjatí s biskupy a několik šlechticů opouštějí sál. Revolucionáři, kteří se

24. Vydavatelé: 1. června. *Praedicate in universam terram* – parafráze Mk 16,15 („jděte do celého světa a kažte evangelium“). Jméno biskupa z Met je ve skenu zkomoleno („Généralès“); míněn je patrně Chrodegang z Met (zemř. 766), reformátor kanovnického života a papežský legát.

tímto nepolitickým odchodem stali silnějšími, žádají, aby se dal dekret hlasovat: prochází bez obtíží.[25]

Revolucionáři, unavení ustavičným dotíráním biskupů a vysokého duchovenstva, se pomstili tím, že snížili plat nynějších držitelů beneficií na výši hluboko pod tím, co spravedlnost vyžadovala pro všechny a co lidskost, jak se zdálo, žádala pro mnohé. Biskupové, jejichž příjem nepřesahoval dvanáct tisíc livrů renty, byli ponecháni v požívání této částky; dostali nadto polovinu přebytku, aniž však celý jejich plat, ať byl přebytek jakýkoli, mohl přesáhnout třicet tisíc livrů renty. Všichni jich měli sto tisíc; někteří dvě stě, tři sta a až osm set tisíc. Opati, převorové, hodnostáři, kanovníci, prebendáři, poloprebendáři, kaplani a jiní beneficiáti, jejichž církevní příjem nepřesahoval tisíc livrů, nedoznali žádného snížení. Ti, jejichž příjem přesahoval tisíc livrů, dostali, stejně jako biskupové, polovinu přebytku, aniž celý jejich plat, ať byl přebytek jakýkoli, mohl přesáhnout šest tisíc livrů. Revolucionáři připojili k tomuto zjevnému porušení vlastnického práva výsměch a urážku. „Snížení, která činíme," řekli, „jsou založena na věčném ohledu na pokoru a odříkavost prvotní církve; na pyšné opulenci služebníků kultu oltářů; na nepromlčitelném právu národa disponovat požitkem statků duchovenstva a odejmout plat tomu, kdo si ho přestává zasluhovat; na výhodě, která pro obecné dobro plyne ze snížení platu bohatých duchovních a zvýšení platu chudých." Robespierre, srovnávaje služebníky kultu s ministry krále, ujišťoval, že jsou to prostí veřejní úředníci, podrobení, stejně jako ministři krále, všem snížením, která zákonodárný sbor uzná za vhodné nařídit. „Namítá se, že biskupové mají dluhy. Nuže! ať šetří, zaplatí je: člověk, jemuž se dává třicet tisíc livrů renty, nemá nechávat Shromáždění v neklidu o svůj osud. Kanonické právo zakázalo mnohost beneficií. Ach! jaké jsou tedy tituly biskupů? Proč oběti v jejich prospěch? Kde je jejich vlastenectví? Kde jsou jejich pastýřské listy přízni-

25. Biskup z Clermontu François de Bonal (1734–1800), nejneústupnější z biskupů-poslanců, později emigrant. Abbé Jean-Louis Gouttes (1739–1794), farář z Argelliers, ekonomický spisovatel, předseda Shromáždění, později ústavní biskup v Autunu, popraven 1794. Tridentský koncil (1545–1563) vyhradil ustanovování biskupů papeži. Vydavatelé datují hlasování o prvním titulu „pondělí … června" (den vypadl).

vé nejvznešenější z revolucí? Platí se jim stejně dobře jako generálovi armády.“[26]

Abbé Maury a sedm miliard dluhu

Když byl plat služebníků kultu upraven, pomýšleli revolucionáři na uskutečnění prodeje statků duchovenstva. Biskup z Autunu přečetl dlouhý návrh dekretu. Abbé Maury vyrazí na tribunu a neovládaje se při pohledu na rozptýlení svého kněžského vlastnictví, zvolá: „Operace, která se vám navrhuje, pánové, je mistrovským dílem burzovní spekulace. Spekulanti z Paříže vládnou Francii a financím. Jsou-li cenné papíry na paritě, jsou zničeni. Stoupání či klesání papírů, to je předmět jejich spekulací. Plán biskupa z Autunu si zaslouží hold ulice Vivienne. Aniž jsem jeho důvěrníkem, odhalím vám jej.“ Zde je abbé Maury živě přerušen revolucionáři a volán k umírněnosti, jíž byl v přítomné chvíli neschopen. Vévoda de La Rochefoucauld žádá slovo, aby odpověděl, jak říká, na urážky abbého Mauryho. Dostavuje se na tribunu. Abbé Maury, pevný na svém stanovišti, uchopí vévodu za ramena, dá mu udělat jednu dvě piruety a přinutí ho postoupit mu místo. Z pravé strany se ozývají výbuchy smíchu; z levé strany se zvedají výkřiky zuřivosti. Abbé Maury, nepřístupný řevu, který kolem něho zní, pokračuje: „Takový je, pánové, výpočet spekulantů; budou-li statky duchovenstva dány do prodeje, assignáty, které ztrácejí jen tři procenta, klesnou na cenu ostatních papírů, anebo ostatní papíry dosáhnou ceny assignátů. Jaká kořist pro lidi, kteří mají tyto papíry ve svém portfoliu! Ale není nezbytné, dříve než se dají do prodeje statky duchovenstva, znát veřejný dluh? Jeho zpráva vám dokáže, že činí sedm miliard. Vím to od samého člena likvidačního výboru.“ Toto lstivé oznámení, tak vhodné k poplašení věřitelů státu, vyvolává nejprudší křik. Zatímco se biskupové a šlechtici zlomyslně usmívají, dvacet revolučních poslanců se vrhá k tribuně a žádá, aby mohli odrazit pomlouvačné tvrzení abbého Mauryho. „Je pobuřující,“ volá poslanec Lucas. „Tribuna nemá být poskvrňována tak nebezpečnými

26. Vydavatelé: dekret ze čtvrtka 17. června. Šlo o „plat nynějších držitelů“; sazby pro budoucí ústavní biskupy stanovila občanská ústava jinak (12 000 až 50 000 livrů). Ferrièrovy údaje o příjmech biskupů (všichni prý sto tisíc, někteří až osm set tisíc) jsou přehnané: nejbohatší biskupství (Štrasburk) se odhadovalo na několik set tisíc livrů, většina však byla hluboko pod sto tisíci. Robespierrův výrok je v této podobě doložen jen u Ferrièra.

lžemi," dodává advokát Bouche. Farář Gouttes, předseda likvidačního výboru, si razí cestu mezi poslanci rozptýlenými v sále a ujišťuje, že výbor nemohl učinit takové doznání, protože jeho práce o veřejném dluhu není dokončena. Vyzývá abbého Mauryho, aby jmenoval poslance, který mu toto prohlášení učinil. „Je to člen výboru," odpovídá abbé Maury. – „Řekl jste, že mluvíte jménem samého výboru," odvětí Dupont de Nemours. – „Pan Dupont tvrdí lež," odpovídá abbé Maury; „žádal jsem jen, aby byl uznán celý dluh: neboť kdyby na dvě miliardy národních statků připadaly tři miliardy dluhů, věřitelé této třetí miliardy by se octli ve velmi nepříjemné situaci. Zde je hypotetická úvaha, kterou předkládám: pan baron de Batz, zpravodaj výboru, mi řekl, že tuší, že dluh by mohl stoupnout na sedm miliard…" Zde pískot přehluší hlas abbého Mauryho. „Nejde o to pískat," odpovídá abbé, „je třeba naříkat. Argumentuji tedy temnotou a nesmírností dluhu, abych potíral plán ponechat část věřitelů státu bez hypotéky a zvýhodnit spekulanty tím, že se ti první oloupí o zástavu, která náleží všem. Kromě této hypotéky jsou na národních statcích založeny náklady kultu."[27]

Z odboček abbého Mauryho bylo snadné postřehnout, že mluvil nazdařbůh; že hleděl jen znepokojit Paříž a provincie o situaci financí; jen zabránit důvěře, kterou se revolucionáři snažili vzbudit pro assignáty. Ale lid měl tak slepou víru ve vůdce revoluce, že i kdyby abbé Maury uvažoval rozumněji, i kdyby přinesl průkazné důkazy svého tvrzení, lid by nebyl chtěl ničemu věřit. Také poslanec Anson, velký počtář ve financích, brzy uklidnil toto malé hnutí neklidu. Ujistil, že konsolidovaný dluh činí jen jednu miliardu a nekonsolidovaný dvě miliardy; že o tomto nyní není řeč. Shromáždění po tomto vysvětlení nechtělo nic slyšet a prohlásilo 29. června, že všechny národní domény, s výjimkou těch, jejichž požívání bylo vyhrazeno králi, budou zcizeny podle forem, které dekretovalo. Biskupové a šlechtici, málo přesvědčeni o správnosti výpočtů generálního výběrčího financí Ansona, dále tvrdili ve svých společnostech, že národní dluh dosahu-

27. Ulice Vivienne – sídlo eskomptní banky a burzovních makléřů, synonymum spekulace. Baron Jean de Batz (1754–1822), poslanec šlechty za Albret, člen likvidačního výboru, později nejprosluleší roajalistický konspirátor (pokus osvobodit Ludvíka XVI. cestou na popraviště). Pierre-Samuel Dupont de Nemours (1739–1817), ekonom-fyziokrat, poslanec Nemours. Pierre-Hubert Anson (1744–1810), generální výběrčí financí, poslanec Paříže. Scéna s „piruetami" vévody de La Rochefoucauld je doložena i v soudobých novinách.

je sedmi miliard; že veřejný úvěr je ztracen; že assignáty klesnou, že je nikdo nebude chtít; že bankrot je jistý. Ale lid, pohrdaje marným úsilím nepřátel ústavy, tvrdošíjně pokládal prodej statků duchovenstva za zdroj, který činil týž bankrot nemožným; tím silněji nenáviděl šlechtice a biskupy, kteří mu odmítali dát tuto zástavu nutnou k jeho bezpečnosti.

Lamethové proti šlechtě

Šlechta se této hádky zúčastnila příliš činně, aby ji revolucionáři nehleděli strhnout do všeobecné zkázy. Šlechta byla svým původem i svou politickou existencí úzce spjata se starou ústavou říše. Revolucionáři cítili, že nemohou zvrátit jednu, aniž zničí druhou. Jedna příhoda uspíšila provedení. Oba Lamethové nesklidili plody, které očekávali od rozdílu mínění, jenž propukl při otázce práva války mezi nimi, La Fayettem a Mirabeauem. Blížila se doba volby členů departementu a ostatních správ. Charles Lameth toužil po místě vrchního velitele pařížské gardy; Alexandre Lameth usiloval ovládnout klub jakobínů a skrze klub jakobínů ovládnout Shromáždění. Potřebovali velkou popularitu. Uvěřili, že nalezli jistý prostředek, jak ji získat, dají-li dekretovat zánik dědičné šlechty. K této pohnutce se přidružila pohnutka pomsty. Oba Lamethové byli předmětem nenávisti šlechty. Tato nenávist se vztahovala téměř ve stejné míře na šlechtice, kteří přešli k obcím 26. června 1789, i na ty, kdo od spojení stavů seděli s poslanci obcí v části sálu zvané levá strana Shromáždění. Ačkoli byli poslanci téhož stavu a měli mít jen jediný zájem, nezachovali si jedni ani druzí jiných společných citů než tutéž nenávist a tutéž touhu si škodit.

Šlechtici z většiny šlechty, hrdí na to, že vždy kráčeli, jak říkali, po stezce cti, odmítali s pohrdáním nabídky šlechticů z menšiny. Ti, poznávajíce příliš pozdě, že byli hračkou soukromých ctižádostí, se odvážili několika kroků ke sblížení se sborem šlechty. „Nezbývá nám než vrhnout se vám do náručí," řekl jednoho dne markýz de Gouy d'Arcy několika šlechticům v přítomnosti abbého Mauryho. – „Řekněte k nohám," odpověděl tvrdě abbé Maury. Toto rozpoložení většiny šlechty ve Shromáždění, sdílené samým sborem šlechty Francie, donutilo Lamethy hledat oporu v lidu. Vidouce, že jejich spása je spjata se zkázou šlechty, váhali už jen o prostředcích: ale chtějíce si přivlastnit čest této velké události, skrývali se před La Fayettem

a otevřeli se jen několika šlechticům a několika poslancům obcí, jimiž si byli jisti.

Vyslanci lidského rodu, 19. června

Dne 19. června, dne definitivně stanoveného k dovršení tohoto velkého podniku, se připraví nečekaná podívaná, vhodná k oslnění očí davu; shromáždí se šedesát cizinců, žijících v Paříži z podvodů a intrik, lidí bez vlasti; ozdobí se pompézním jménem vyslanců všech národů světa; navléknou se do vypůjčených šatů a za dvanáct franků, které se jim slíbí, svolí hrát roli, která je jim určena. Jakýsi Clootz, Prus, jakýsi blázen, podřízený intrikán, jeden z těch lidí vždy hotových vyvolávat nepokoje, protože existují jen v nepořádku, se postaví do jejich čela a žádá jménem lidského rodu, aby směl předložit Národnímu shromáždění petici. Menou, určený Lamethy, aby toho dne zaujal křeslo předsedy, nařizuje vrátnému uvést petenty. Clootz vstupuje, následován tlupou lidí, o nichž se ohlašuje, že jsou to Prusové, Holanďané, Angličané, Španělé, Němci, Turci, Arabové, Indové, Tataři, Peršané, Číňané, Mogolové, Tripolisané, Švýcaři, Italové, Američané, Grisonci. Nosili kroje těchto různých národů. Skladiště Opery se vyprázdnilo.[28]

Při pohledu na tuto groteskní maškarádu každý vyvaluje oči a mlčky čeká na vysvětlení. Zasvěcení naplňují sál hlučnými ovacemi. Galerie, opilé radostí, že vidí vesmír uprostřed Národního shromáždění, tleskají, dupou. Předseda Menou, sedící ve svém širokém křesle, se snaží dát své velmi obyčejné tváři výraz důstojnosti. Vrátní volají ticho, a Clootz pronáší emfatickým tónem tuto řeč:

> *„Impozantní svazek všech praporů francouzské říše, které se rozvinou 14. července na Martově poli, na těch místech, kde Julián pošla-*

28. Vydavatelé: „Dával si říkat baron de Clootz du Val-de-Grâce. Později přijal jméno Anacharsis Clootz a titul řečníka lidského rodu. Vydal r. 1791 spis o plánu všeobecné republiky. Po vpádu do Savojska, když se utvořil klub k rokování o zachování této výspy, Clootz mu předsedal s Héraultem de Séchelles. Robespierre ho dal zahynout s Hébertem, autorem *Père Duchesne*, jako spoluviníka frakce cizinců.“ – Jean-Baptiste du Val-de-Grâce, baron de Cloots (1755–1794), Prus z Kleve, popraven 24. března 1794. „Poselstvo lidského rodu“ z 19. června 1790 je slavná epizoda; část účastníků byli skuteční cizinci žijící v Paříži, Ferrièrova verze o „šedesáti podvodnících za dvanáct franků“ je verze pravice. Julián – římský císař Julián, provolaný r. 360 vojskem v Lutetii.

pal všechny předsudky, kde se Karel Veliký obklopil všemi ctnostmi, tato občanská slavnost nebude jen slavností Francouzů, ale i slavností lidského rodu. Polnice, která troubí vzkříšení velkého národa, zazněla ve čtyřech koutech světa, a zpěvy radosti sboru pětadvaceti milionů svobodných lidí probudily národy pohřbené v dlouhém otroctví. Moudrost vašich dekretů, pánové, jednota dětí Francie, tento úchvatný obraz působí hořké starosti despotům a spravedlivé naděje národům. I nám přišla velká myšlenka: odvážíme se říci, že bude doplňkem velkého národního dne? Počet cizinců ze všech krajin světa žádá, aby se směli seřadit uprostřed Martova pole, a čapka svobody, kterou s nadšením pozvednou, bude zárukou blízkého osvobození jejich nešťastných spoluobčanů. Římští triumfátoři si libovali vléci za svým vozem přemožené národy; a vy, pánové, nejčestnějším protikladem, uvidíte ve svém průvodu svobodné lidi, jejichž vlast je v okovech a jejichž vlast bude jednoho dne svobodná vlivem vaší neochvějné odvahy a vašich filosofických zákonů… Nikdy nebylo poselstvo posvátnější. Naše pověřovací listiny nejsou vepsány na pergamenech: ale naše poslání je vyryto nesmazatelnými znaky v srdci všech lidí; a díky autorům deklarace práv nebudou tyto šifry už nesrozumitelné tyranům.“

[Shromáždění prý uznalo, že svrchovanost sídlí v lidu, ale lid je všude „pod jhem diktátorů, kteří si říkají suveréni“; vyslanci tyranů nebudou moci poctít slavnost jako většina z nás, „jejichž poslání je mlčky přiznáno našimi svrchovanými utlačenými krajany“. „Jaká lekce pro despoty! Jaká útěcha pro utlačené národy, až jim zvěstujeme, že první národ Evropy, shromažďuje své prapory, nám dal znamení štěstí Francie a obou světů!“]

Nebudu líčit výkřiky radosti, hlučné ovace, které vyvolala řeč Prusa Clootze. Galerie si už představovaly Paříž jako hlavní město lidského rodu a všechny národy světa přibíhající obdivovat vítěze Bastily a naslouchat v němém tichu údivu vznešeným navrhovatelům z Palais-Royal. Menouovi se podaří utišit toto hlučné vření. Odpovídá řečníkovi lidského rodu s vážností hodnou této pošetilé scény: „Pánové, Národní shromáždění vezme vaši žádost v úvahu; ale s podmínkou, že se po této vznešené slavnosti vrátíte do své vlasti; že tam vypovíte svým spoluobčanům, co jste viděli; že

řeknete svým králům, svým správcům, že je čas, aby národy byly svobodné, a že jim nezbývá než jedno: napodobit velký příklad, který jim dává Ludvík XVI., obnovitel svobody.“ Po skončení tohoto občanského poslání jsou vyslanci vesmíru a Clootz, řečník lidského rodu, připuštěni k poctám zasedání.

Zrušení dědičné šlechty

Alexandre Lameth využívá otřesu, který tato lidová fraška právě dala pařížským hlavám: „Den, kdy se poslanci všech provincií shromažďují, aby přísahali ústavu, která slibuje Francouzům svobodu a rovnost, nemá připomínat některým z našich bratří myšlenky na pokoření a porobu. Postavy představující čtyři provincie, jejichž poslanci byli vždy počítáni mezi nejpevnější opory práv národa, jsou přikovány, jako obrazy poplatných národů, k nohám sochy Ludvíka XIV. Strpíme, aby občané, kteří přicházejí přísahat ústavu za tyto šlechetné provincie, měli oči zasaženy podívanou, kterou svobodní lidé nemohou snést? Ne; památníky pýchy nesmějí trvat za vlády rovnosti: zničme znaky, které ponižují důstojnost člověka.“[29]

„Dnes je hrob marnivosti,“ volá poslanec Lambel; „žádám, aby byla zrušena dědičná šlechta a aby bylo každému zakázáno přijímat tituly hraběte, markýze, barona. – Podporuji Lambelův návrh,“ ujímá se slova Charles Lameth; „tituly, které vás vyzývá zakázat, urážejí rovnost, základ naší ústavy: dědičná šlechta uráží rozum a odporuje pravé svobodě.“ Lze si představit překvapení těch několika šlechticů, kteří byli na zasedání. Nikdo neočekával, že by předmět tak důležitý pro celou třídu občanů byl podroben diskusi, aniž byl stanoven denním pořadem. Jeden článek řádu stanovil, že žádný ústavní zákon nebude navržen na večerním zasedání: nuže, nic nebylo ústavnějšího než otázka, zda ve Francii bude, nebo nebude dědičná šlechta. Revolucionáři ukázali svým potleskem, k němuž se připojil po-

29. Jezdecká socha Ludvíka XIV. na náměstí Victoires (Desjardins, 1686) měla u podstavce čtyři spoutané postavy – alegorie poražených národů (Španělsko, Říše, Braniborsko, Holandsko), které lidová tradice vykládala jako provincie (Franche-Comté, Alsasko aj.). Shromáždění dekretovalo jejich odstranění 20. června 1790; socha sama byla zničena v srpnu 1792.

tlesk štamgastů galerií, že Lambelův návrh byl smluven a že jsou rozhodnuti rokování prosadit.[30]

Zatím několik přátel La Fayetta běží zpravit ho o tom, co se děje. La Fayette, rozzuřený, že oba Lamethové, jeho osobní nepřátelé, mají sami v očích lůzy zásluhu o zrušení šlechty, se odebere do Shromáždění; vystoupí na tribunu: „Návrh pana Lambela je tak nutný, že nemyslím, že by potřeboval podpory; ale potřebuje-li ji, oznamuji, že se k němu připojuji celým srdcem…“ Starý Goupil de Préfeln chce, aby titul *monseigneur* byl dáván jen princům královské krve. La Fayette odpovídá, že ve svobodné zemi existují jen občané a veřejní úředníci… „Dědičný úřad krále vyžaduje ovšem velkou energii. Ale proč přiznávat titul prince lidem, kteří jsou v mých očích jen aktivními občany, mají-li předepsané podmínky?“ Známky souhlasu, jichž se La Fayettovi dostává, ho trochu utěšují nad tím, že byl předstižen Lamethy, a dávají mu doufat, že jejich lstivá politika nedosáhne úspěchu, jímž si lichotili.

Šlechtici žádají odročení a odložení diskuse na zítřejší zasedání. Křik, pískot odrážejí jejich požadavky. „Ubohost!“ ujímá se chladně slova hrabě de Faucigny-Lucinge; „ničíte odlišení šlechty a zachováváte odlišení bankéřů, lichvářů, lidí se sto tisíci tolary renty! – Žádný odklad,“ odpovídá vikomt de Noailles; „žádná jiná odlišení než odlišení ctností; ať se zruší livreje.“ Při těchto slovech se každý činí a předkládá amendement. – „Ať všichni občané nosí své pravé jméno,“ volá president de Saint-Fargeau, „a nenosí jméno panství: jmenuji se Louis-Michel Le Pelletier. – Vymažte z děl,“ ujímá se slova Sillery, „*ultima ratio regum*; králové už nemají válku.“ Uprostřed těchto návrhů a hnutí, která vyvolávají, vstupuje udýchaný mladý Mathieu de Montmorency, blíží se k tribuně, netrpělivě čeká, až dav, který ji obléhá, odteče a dovolí mu dostat slovo. Dostává je po dlouhém úsilí a mluví o horlivosti, s níž se bude vždy hlásit k těm velkým a věčným zásadám, které Národní shromáždění nepřestává posvěcovat a šířit: naříká nad neštěstím, že přišel o několik minut pozdě: ukazuje své obavy, že pole bude zcela sklizeno: nepochybuje, že nový návrh, který učiní, unikl spra-

30. Lambel, advokát, poslanec třetího stavu za Villefranche-de-Rouergue. Šlo o večerní zasedání 19. června 1790 (sobota), svolané k přípravě federace; Ferrièrova námitka, že podle řádu se na večerních zasedáních nesměly navrhovat ústavní zákony, byla vznesena i ve Shromáždění (abbé Maury, níže).

vedlnosti Shromáždění; ale předpokládaje to, doufá, že v tomto dni všeobecného zničení protispolečenských odlišení se neušetří jedna ze známek, které nejvíce připomínají feudální systém a rytířského ducha; že se zruší erby a znaky a že Francouzi napříště nebudou nosit než tytéž odznaky, odznaky svobody. Mladý Mathieu de Montmorency sklidil za tuto šlechetnou oběť trochu lehkého tleskání.[31]

Konečně se objevuje abbé Maury; diskuse nabývá rozumného rázu: „Pánové, v množství otázek, které jsou předloženy vašemu rokování, nevím, na který zvláštní předmět mám upřít zrak. Jedni navrhují odstranit ze sochy Ludvíka XIV. znaky otroctví; druzí žádají zničení společenských hodností a návrat k nejabsolutnější rovnosti. Každý z těchto předmětů zasluhuje zvláštního zkoumání. Neodmítnu diskutovat o žádném. Šlechta ve Francii je ústavní. Nejsou-li už šlechtici, není už monarchie. Tato otázka je tedy dost důležitá, aby byla projednána na ranním zasedání. Nejmoudřejší rozhodnutí se nepřijímají vždy uprostřed nadšení. Nemohlo by se říci těm, kdo tyto novoty stíhají s takovou zarputilostí, to, co kdosi řekl pyšnému filosofovi: Šlapeš po okázalosti, ale okázalostí ještě větší? Chce-li se tato otázka projednávat, ať je odročena. – A já," odpovídá Barnave, „žádám, aby byla rozhodnuta bez přerušení. – Nejde," dodává La Fayette, „o nový ústavní článek; jde o dekret prováděcí. Nechceme ztrácet těmito předměty ranní zasedání určená ústavě. V této chvíli z ní jen vyvozujeme nutný důsledek."

Z obou stran následuje vřava a křik. Chapelier čte návrh dekretu. Šlechtici znovu žádají odročení. Debaty začínají znovu. Odročení je zamítnuto. Chapelierův dekret se dává hlasovat. „Tento dekret," odpovídá abbé Maury, „potřebuje amendement. Tvrdí se, že šlechta se ve Francii zrodila z feudality; je to krajní nevědomost: šlechta existovala dvě stě let před lény. – Čtěte Mablyho," přerušují ho revolucionáři. Abbé Maury pokračuje: „Před dobytím Galie existovala dědičná šlechta u Galů. Čtěte Caesarovy Zápisky;

31. Vikomt Louis-Marie de Noailles (1756–1804), který 4. srpna 1789 navrhl zrušení feudálních práv. Louis-Michel Le Peletier de Saint-Fargeau (1760–1793), president pařížského parlamentu, zavražděn 20. ledna 1793 za hlasování pro smrt krále a pohřben jako „mučedník svobody". Markýz de Sillery (1737–1793), orleánista, manžel Mme de Genlis; *ultima ratio regum* („poslední důvod králů") – nápis na francouzských dělech od Ludvíka XIV. Mathieu de Montmorency-Laval (1767–1826), třiadvacetiletý, později ministr zahraničí Ludvíka XVIII.

najdete tam jména prvních Galů proslulých v národě svou šlechtou.“ Tehdy, nemajíce důvodů, křičí: hlasovat; přerušují abbého Mauryho; tvrdí, že diskuse je uzavřena. Pan hrabě de Lansberg-Wasseimbourg, poslanec alsaské šlechty, si zjedná chvíli ticha:

> *„Pánové, teprve roku 1789 měla alsaská šlechta výhodu a čest spojit se s francouzskou šlechtou. Moji voliči mi řekli: Odeberte se do tohoto vznešeného Shromáždění; ale svou přítomností neschvalujte nic, co by odporovalo naší cti a našim právům. Znám je, pánové, věrní a poddaní poddaní, prolijí svou krev za svého krále; zapřeli by mě, pokládali by mě za nehodného objevit se před nimi, kdybych svou přítomností schválil rokování tak urážlivé pro jejich čest. Odcházím tedy s bolestí v srdci. Řeknu svým voličům: Podrobte se zákonům Národního shromáždění: podrobí se; ale budou vědět, že se narodili jako šlechtici a že jim nic nemůže zabránit žít a zemřít jako šlechtici.“*[32]

Tato ušlechtilá a dojemná řeč, daleko toho, aby přivedla revolucionáře k citům spravedlnosti, je jen více rozohnila. Marně se členové šlechty pokoušeli dosáhnout slyšení; revolucionáři a štamgasti galerií přehlušovali jejich hlasy křikem, mohl bych říci strašným řevem: chtěli rokování prosadit. Kdyby se snad nechaly mysli vychladnout, byli by rozumní lidé pocítili, jak nepolitické je odcizit ústavě, a to z dětinské měšťácké marnivosti, zástup mocných, otužilých mužů, kteří vlastnili velkou část bohatství Francie a jejichž čest se měla postavit proti národnímu zájmu. Lamethové, kteří nepochybovali, že jim tento dekret získá velkou popularitu, důrazně naléhali, aby byl vydán na místě. La Fayette a Mirabeau, kteří se báli, že by odporem sami ztratili popularitu, jež tvořila jejich sílu a kterou se jim Lamethové snažili odejmout, se nejen neodvážili jej potírat, ale pokládali za nutné Lamethy ještě přelicitovat. Dekret byl vydán. Až do té doby snášeli šlechtici s dosti velkou trpělivostí vše, co Národní shromáždění proti nim učinilo. Většina venkovských šlechticů dokonce viděla bez zármutku, jak se nová ústava zřizuje. Od této chvíle z nich pyšná chiméra učinila její nesmiřitelné

32. Hrabě de Landenberg-Wagenbourg (Ferrières píše „Lansberg-Wasseimbourg“), poslanec alsaské šlechty. Bezprostřední říšská šlechta Dolního Alsaska uznávala až do r. 1789 lenní svazek k Říši a odvolávala se na vestfálský mír; její účast v generálních stavech byla tedy sama o sobě novinkou, jak řečník připomíná.

nepřátele. Utvořila se liga mezi šlechtou, duchovenstvem a parlamenty; tyto tři sbory, které se před revolucí nenáviděly, se spojily v témž duchu a pracovaly se stejnou činorodostí na zvrácení řádu věcí, v němž se jim už nenechávalo místo.[33]

Hlavní revolucionáři brzy zpozorovali, že se dopustili těžké chyby; pocítili neblahé důsledky, které přinášel tento dekret vydaný s takovou ukvapeností: veřejné mínění by bylo za několik let bez námahy učinilo to, co se tímto násilným aktem riskovalo nikdy nezískat. Dekrety ze 4. srpna dědičnou šlechtu skutečně zničily. Byl to už jen předsudek, který slábl každým dnem. Revolucionáři by si byli přáli, aby král odmítl sankci. Lid by jim byl vděčen za jejich horlivost pro rovnost a odium veta by padlo na monarchu. Otázka se projednávala v radě. Necker se vyslovil pro to, aby král uplatnil veto: viděl v tom jen prospěch ústavy. Ostatní ministři, nadšeni četnými nepřáteli, které si Shromáždění právě získalo, poradili Ludvíku XVI. vše sankcionovat. Revolucionáři pak naznačili, že by se připustily amendementy. „Žádné amendementy," odpověděl François de Beauharnais, „se ctí se nesmlouvá."[34]

33. Dekret z 19. června 1790: „Dědičná šlechta je navždy zrušena; tituly prince, vévody, hraběte, markýze, vikomta, vidama, barona, rytíře, messira, panoše, urozeného i všechny podobné tituly nebudou nikým přijímány ani dávány"; zakázány livreje a erby, každý občan smí nosit jen pravé jméno své rodiny. Král jej sankcionoval 23. června. Ferrièrova diagnóza – že dekret proměnil dosud smířlivou venkovskou šlechtu v nesmiřitelné nepřátele ústavy a zesílil emigraci – je sdílena většinou historiků; jako mluvčí šlechty poitouské píše zde Ferrières i o sobě.

34. François, markýz de Beauharnais (1756–1846), poslanec šlechty za Blois, starší bratr Alexandra de Beauharnais (prvního manžela pozdější císařovny Josefíny), později emigrant a agent hraběte Provence. O Neckerově postoji v radě svědčí jen Ferrières; Neckerův zvláštní protest proti zrušení šlechty, adresovaný Shromáždění, je však doložen. Zde kniha šestá končí; kniha sedmá začíná příjezdem vévody Orleánského do Paříže a federací 14. července 1790.

IX. Kniha sedmá (červenec – listopad 1790)

[Obsah podle původního vydání: Příjezd vévody Orleánského do Paříže. – Federace 14. července. – Nepokoje ve vnitrozemí. – Řízení Châteletu o událostech 6. října. – Neckerův odchod. – Aféra v Nancy. – Ministři podávají demisi.]

Proč federace; řízení Châteletu o 5. a 6. říjnu

Revolucionáři si nezastírali, že Národní shromáždění překročilo své pravomoci a zřídilo ústavu, která v několika bodech odporovala mandátům, jež poslanci dostali. Chtějíce odpovědět na výtky, které se jim nepřestávaly činit, vymysleli federaci všech Francouzů. Bylo dekretováno, že v každém kantonu bude jmenováno šest poslanců, k nimž se připojí poslanci pozemní i námořní armády. Tito poslanci, vybavení zvláštními plnými mocemi, měli přijít přijmout a odpřisáhnout novou ústavu. Revolucionáři měli ještě jiný důvod, který nepřiznávali: nová ústava, postavená takříkajíc do rovnováhy mezi vládu republikánskou a vládu monarchickou absolutní, hrozila upadnout do jednoho nebo druhého z těchto dvou extrémů. Vskutku, král a departementy – vláda šla, a Shromáždění nebylo třeba; Shromáždění a departementy – vláda šla také, a bylo možno se obejít bez krále. Bylo tedy nutné shromáždit tolik nesourodých částí k společnému středu (Shromáždění) a učinit z něho pravého suveréna.[1]

Uprostřed těchto zmatků se rozšířila zpráva, že vévoda Orleánský opouští Anglii a vrací se do Paříže: ale abych tuto intriku rozvinul, musím se vrátit k několika skutečnostem, které mě sled událostí přinutil odložit až do této chvíle.

Pařížská obec udala Châteletu nešťastné a zločinné dny 5. a 6. října. Toto udání, dohodnuté s dvorem a s La Fayettem, směřovalo k tomu, aby vévo-

1. Federace (fédération) – původně spontánní svazky národních gard sousedních měst a provincií (od podzimu 1789); Shromáždění dekretem z června 1790 stanovilo celonárodní federaci v Paříži na výročí dobytí Bastily s vysláním poslanců národních gard a vojska. Vydavatelé slibují otisknout „v jiném sešitě“ dopis, který při této příležitosti adresovali občané Paříže všem Francouzům. Ferrièrův výklad, že federace měla učinit Shromáždění „pravým suverénem“, je jeho vlastní.

da Orleánský byl držen daleko od Paříže, aby zastrašilo jeho stoupence, aby jim ukázalo, že se má v rukou zbraň, které je snadné užít, pokusí-li se o sebemenší podnik: ale aby se uklidnili ti, kdo se mohli obávat, že budou zapleteni do řízení zahrnujícího události, jichž tolik osob bylo nuceno se účastnit, omezila pařížská obec své udání na masakr tělesné gardy a na vpád do zámku ráno 6. října. Královna, vcházejíc do záměrů obce, se tvářila, jako by ji vyšetřování tohoto procesu nezajímalo. „Nikdy nebudu udavačkou královských poddaných," odpověděla výboru pátrání, který ji žádal o informace; „všechno jsem viděla, všechno slyšela, všechno zapomněla."[2]

Dokud se řízení Châteletu, pohřbené v kanceláři soudu, zdálo vést jen pro formu, aniž z něho vyplývala jakákoli žaloba, revolucionáře neznepokojovalo. Dvůr, zpozorovav z výpovědí svědků, že by bylo snadné do tohoto řízení zaplést La Fayetta, Baillyho a několik poslanců obcí, rozšiřoval ponenáhlu své záměry a věřil, že našel jistý prostředek, jak zničit své nepřátele, nebo je alespoň připoutat ke svým zájmům strachem z následků, které tato věc mohla mít.

Dekret, který zakazoval členům Shromáždění přijmout po dobu zasedání jakékoli místo, jímž disponuje vláda, přerušil smlouvu dvora s hrabětem de Mirabeau. Mirabeau, lichocený a placený, když naléhavé okolnosti činily jeho pomoc nutnou, opuštěný a pronásledovaný, když se věřilo, že se lze bez něho obejít a strhnout ho s ostatními do všeobecné proskripce, poznal, jak málo se lze spolehnout na nerozhodného krále, na královnu schopnou obětovat své nejdražší zájmy nepolitické pomstě, na proradné ministerstvo, které ho nenávidělo a bálo se ho. Vskutku, skrze nabídky, které dvůr a ministři Mirabeauovi nepřestávali činit, vše prozrazovalo záměr ho zničit, nic neprozrazovalo záměr jednat s ním v dobré víře. Pouštěli na něho spisovatele zaprodané straně; hanobili ho v množství pamfletů; štvali ho prostřednictvím Lamethů; pracovali na tom, aby mu odňali popularitu; užívali téže dvojakosti s ostatními vůdci revoluční strany. Dvůr byl tak navyklý malým

2. Řízení Châteletu (pařížský královský soud, jemuž Shromáždění v říjnu 1789 prozatímně svěřilo zločiny urážky národa) o dnech 5. a 6. října bylo zahájeno na udání pařížské obce v prosinci 1789; vyslechlo téměř čtyři sta svědků a jeho tisk (v srpnu 1790) vyplňuje tlustý svazek. Královnina odpověď výboru pátrání („všechno jsem viděla, všechno slyšela, všechno zapomněla") je doložena i jinými prameny.

intrikám, že je nikdy nedovedl překročit a povznést se k velkým koncepcím.[3]

Revolucionáři potírali dvůr jeho vlastními zbraněmi: každý den to byla nová odhalená spiknutí, s jejichž pomocí udržovali lid v ustavičném pohybu a obraceli jeho nenávist a jeho podezření proti královně, proti šlechticům, proti duchovenstvu.

Saint-Priest a Bonne-Savardin

Hrabě de Saint-Priest byl ze všech králových ministrů ten, jehož se revolucionáři báli nejvíce, a tudíž ten, na něhož s největší zuřivostí obraceli nepřízeň lidu. Hrabě de Saint-Priest, oddaný králi, prohlášený nepřítel Shromáždění, měl pevnost a znalosti: ale neměl schopnosti nutné k řízení věcí v těžkých okolnostech, v nichž se nacházeli král a království. Hrabě de Saint-Priest naslouchal všem strůjcům projektů, všem politickým šarlatánům (a nikdy jich nebylo tolik!). Tito lidé mu navrhovali směšné plány. Saint-Priest, aniž zkoumal dobu, místa, vliv veřejného mínění, dával svůj souhlas, povzbuzoval původce, vrhal se do špatně promyšlených podniků; vyhýbal se přesto tomu, aby se kompromitoval, a jednal jen skrze množství prostředníků. Tragický konec Favrasův tyto malé spiklence děsil.

Výbor pátrání objevil, že jistý Bonne-Savardin jezdí sem a tam z Turína do Paříže; bylo rozhodnuto ho zatknout, neboť se nepochybovalo, že se najdou stopy tajného poslání. La Fayette poslal dva své emisary k Pont-de-Beauvoisin. Bonne byl zatčen v témž okamžiku, kdy se snažil překročit hranici, která dělí Francii od Savojska. Přivedli ho pod silnou eskortou do Paříže. Bonneova korespondence poskytla důkazy, že podnik řídí hrabě de Saint-Priest. Revolucionáři se chopili tak příznivé příležitosti ministra zkompromitovat. Bonne prošel několika výslechy. Důkazy proti Saint-Priestovi se stávaly jistějšími. Výbor pátrání ho udal královskému prokurátorovi u Châteletu. Dvůr a Saint-Priest věřili, že následky tohoto udání za-

3. Dekret ze 7. listopadu 1789 o neslučitelnosti mandátu s ministerskou funkcí (viz kniha pátá). Tajná dohoda Mirabeaua s dvorem (měsíční plat, splacení dluhů, důvěrné „nóty pro dvůr“ prostřednictvím hraběte de La Marck) byla ve skutečnosti uzavřena v květnu 1790 a trvala až do jeho smrti; Ferrières, který o ní nemohl znát podrobnosti, správně postihuje nedůvěru dvora k Mirabeauovi a souběžné „malé intriky“.

staví tím, že dodají velkou činorodost řízení započatému o událostech 6. října. Náhle se obnovilo vyšetřování procesu pohřbeného po tři měsíce v nejhlubším mlčení. Châtelet dal vyslechnout množství svědků; mezi revolucionáři se rozšířil poplach; La Fayette a Bailly, zainteresovaní na tomto řízení více než ostatní, ačkoli se předstíralo, že se jich netýká, se zabývali prostředky, jak zabránit, aby je zasáhlo. Od té chvíle chyběly informace, podstatné písemnosti byly potlačeny, stěžovalo se, že Châtelet překračuje žádost pařížské obce; obec prý omezila svou žádost na stíhání vražd spáchaných ráno 6. října: vše, co se týkalo pařížského povstání a pohybu pařížské armády, náležejíc bytostně k revoluci, nemohlo být předmětem trestního řízení. Châtelet odpověděl, že je nemožné poznat původce a strůjce spiknutí, aniž se vystoupí k prameni tohoto spiknutí; že události Paříže a Versailles jsou spojeny s masakrem tělesné gardy a s výstřelky spáchanými na zámku.[4]

Obě strany se zkoumaly s jakýmsi neklidem. Revolucionáři si nezastírali, že se míří na ně samé. Semkli se těsněji než kdy jindy. Oba Lamethové a Mirabeau se zřekli své tajné žárlivosti; ale nedůvěřujíce La Fayettovi, u něhož předpokládali závazky vůči dvoru, pomýšleli na to, povolat zpět vévodu Orleánského, zainteresovaného na událostech, které se připravovaly, ještě více než oni. Tento princ, drahý lůze, ač sám o sobě nula, mohl mnoho svými penězi: byl to ostatně náhradník trůnu, hotový v případě událostí sloužit straně jako výkladní štít.

Dopis vévody Orleánského, 5. července

Vévoda Orleánský dobře věděl, že jeho pobyt v Anglii je méně posláním než vyhnanstvím. Pokládal za prozíravé, dříve než opustí Londýn, sdělit svůj úmysl Shromáždění a vynutit na něm souhlas alespoň mlčenlivý. La Touche, poslanec za Montargis, požádal o dovolení přečíst dopis, který

4. François-Emmanuel Guignard, hrabě de Saint-Priest (1735–1821), ministr královského domu (vnitra) 1789–1790, po 5. říjnu ostře napadaný jako nepřítel Shromáždění; emigroval r. 1791. Bonne-Savardin (Bonne de Savardin), agent udržující spojení mezi Paříží a Turínem, sídlem hraběte d'Artois; byl zatčen v květnu 1790 u Pont-de-Beauvoisin na savojské hranici a vězněn v Opatství (věznice Saint-Germain-des-Prés). V jeho papírech byly dopisy hraběte d'Artois a poukazy na Saint-Priestovo jméno, na jejichž základě výbor pátrání ministra na jaře 1790 udal; obvinění nakonec nebylo stíháno.

právě od tohoto prince dostal.[5] Vévoda v něm říkal, že rozhodnut odebrat se neprodleně do Paříže, rozloučil se s anglickým králem a stanovil svůj odjezd: ale že pan francouzský vyslanec k němu přišel v doprovodu jistého pana de Boinville, pobočníka pana de La Fayette; že tento pan de Boinville ho v přítomnosti pana vyslance zapřísahal, aby v této chvíli Anglii neopouštěl; a mezi svými důvody uvedl jeden velmi důležitý, totiž nepokoje, které by vyvolali lidé, kteří by neopomněli užít jeho jména; že tedy z obavy, aby neohrozil veřejný klid, se rozhodl svou cestu odložit v naději, že se vysvětlí se Shromážděním.

„V době mého odjezdu do Anglie," dodával vévoda Orleánský, „mi pan de La Fayette jménem krále navrhl, abych se ujal poslání u londýnského dvora. Vylíčení rozhovoru, který se mnou pan de La Fayette měl, je zaznamenáno v Exposé mého chování: je z něho vidět, že hlavní důvod, který mě přiměl toto poslání přijmout, byl ten, že mé vzdálení, jak mě ujistil pan de La Fayette, odejme zlomyslným lidem každou záminku užívat mého jména k vyvolávání bouřlivých hnutí v Paříži a že mu bude snazší udržet veřejný klid. Tato úvaha mě rozhodla. Avšak od mého odjezdu nebylo hlavní město klidnější. Nemohli-li strůjci nepokojů užít mého jména, neváhali ho zneužít ve dvaceti pamfletech, aby se pokusili obrátit podezření na mne. Je čas vědět, kdo jsou ti zlomyslní lidé, jejichž plány se vždy znají, aniž se však může získat jakákoli stopa, která by na ně přivedla, ať aby byli potrestáni, ať aby byli zkroceni; je čas vědět, proč mé jméno spíše než kterékoli jiné slouží za záminku k lidovým hnutím; je čas, aby se mi už neukazoval přízrak, aniž se mi dají důkazy o skutečnosti. Zatím prohlašuji, že od 25. minulého měsíce je mým míněním, že můj pobyt v Anglii už není užitečný zájmům národa a službě krále; že pokládám za povinnost znovu se ujmout svých funkcí poslance; že mě k tomu vede mé osobní přání; že datum 14. července podle dekretů Shromáždění mě tam, jak se zdá, volá ještě naléhavěji; a že nerozhodne-li

5. Vydavatelé: zasedání 5. července 1790. La Touche – Louis-René-Madeleine Le Vassor de La Touche (Latouche-Tréville, 1745–1804), námořní důstojník, poslanec šlechty bailliage Montargis, kancléř vévody Orleánského (pozdější viceadmirál, Napoleonův velitel v Toulonu). Vévoda Orleánský odjel do Londýna 14. října 1789 s formálním posláním od krále, vyjednaným La Fayettem po říjnových dnech.

Shromáždění opačně a nedá-li mi své rozhodnutí na vědomí, setrvám ve svém prvním rozhodnutí.“[6]

Pan de La Fayette odpověděl s rozpačitým výrazem, snaže se omluvit své svrchované chování k vévodovi Orleánskému, že po tom, co se v říjnu odehrálo mezi panem d'Orléans a jím (což by si nedovolil připomínat, kdyby o tom pan d'Orléans sám nemluvil ke Shromáždění), pokládal za svou povinnost ho zpravit, že tytéž důvody, které ho přiměly přijmout poslání v Anglii, trvají; že by se snad jeho jména zneužilo k rozšíření některých z těch obav o veřejný klid, které on sám nesdílí, ale které si každý dobrý občan přeje odvrátit ode dne určeného důvěře a společnému štěstí. Pokud jde o pana de Boinville, ten bydlel v Anglii šest měsíců; přijel strávit několik dní do Paříže a při návratu do Londýna vzal na sebe říci panu d'Orléans, jaké obavy vyvolává ohlášení jeho návratu. „Dovolte mi, pánové,“ dodal pan de La Fayette, „abych se chopil této příležitosti, jako pověřený Shromážděním bdít v této velké době nad veřejným klidem, a vyjádřil vám v této věci své osobní mínění; čím více vidím blížit se den 14. července, tím více se utvrzuji v myšlence, že má vzbuzovat stejně bezpečí jako uspokojení. Tento cit se zakládá na vlasteneckém smýšlení občanů, na horlivosti pařížské národní gardy a našich bratří ve zbrani, kteří přicházejí ze všech částí království; a protože přátelé ústavy a veřejného pořádku nebudou nikdy shromážděni v tak velkém počtu, budeme silnější.“

Tento druh apologie neuspokojil nikoho; proto vévoda de Biron, pro něhož by titul přítele vévody Orleánského byl hanbou, kdyby se nevědělo, že je to velkodušnost, odvětil, že za tyranského a libovolného režimu stačilo podezření, aby byl občan vzdálen od svého krbu; že svoboda už takové výstřelky nedovoluje; že pan d'Orléans udělal mnoho pro svobodu, že je obviňován po osm měsíců a že po osm měsíců se žádný z lidí, kteří ho obviňují, nedal poznat; a že po osm měsíců žádná skutečnost k jeho tíži tato neurčitá obvinění neospravedlnila; že pan d'Orléans nemůže být déle zbaven

6. Vydavatelé odkazují na vévodův *Exposé de la conduite de M. le duc d'Orléans* (1790), otištěný v přílohách k prvnímu svazku pod písmenem E. Boinville – La Fayettův pobočník a důvěrník, který v Londýně skutečně od zimy pobýval. Francouzským vyslancem v Londýně byl markýz de La Luzerne. Vévoda de Biron (Armand-Louis de Gontaut, dříve vévoda de Lauzun, 1747–1793), generál, přítel vévody Orleánského, popraven 1793; Ferrièrova poznámka o „velkodušnosti“ jeho přátelství je jízlivá.

možnosti vrátit se do své vlasti a ospravedlnit se z toho, co se mu klade za vinu.

Tato lehká diskuse se omezila na zúčastněné. Vévoda byl příliš opovrhován, než aby většina poslanců, kteří neznali tajné pohnutky jeho návratu, tomu přikládala velkou důležitost. Aniž se tedy vešlo do podrobností této malé hádky mezi La Fayettem a vévodou Orleánským, přešlo se k dennímu pořadu a vévodovi se ponechala volnost přijít do Paříže osnovat nová spiknutí.

Přísaha krále, protest biskupů, příjezd vévody

[Shromáždění se zabývalo obřadem federace; bylo třeba stanovit „vztahy, které bude král mít k lidu v této národní slavnosti“, a „nedůvěra předsedala všem diskusím, kde šlo o krále“. Jedni tvrdili, že federovaní mají složit občanskou přísahu do rukou krále; druzí, že král, „jsa jen prvním veřejným úředníkem a v této vlastnosti sám podroben přísaze“, má ji složit stejně jako federovaní do rukou lidu, „jediného a pravého suveréna“. Lid, svědek těchto debat, „si zvykal vidět v monarchovi přirozeného nepřítele ústavy, neboť každý nový vztah, který mu byl k ní nucen dán, vzbuzoval obavy u nejhorlivějších obránců svobody“. – Biskupové této diskuse „s velkou obratností“ využili, aby Shromáždění oznámili, že trvají na odmítnutí uznat jeho pravomoc v církevních věcech a nepřestanou protestovat proti tomu, „co nazývalo občanskou ústavou duchovenstva“. Biskup z Clermontu: „Chystáme se, pánové, slíbit, ale za okolností velmi odlišných od těch, v nichž jsme se nacházeli 4. února, a slíbit pod pečetí náboženství, že budeme vší svou mocí udržovat ústavu dekretovanou Národním shromážděním a sankcionovanou králem. Zde, pánové, připomínaje si, co dlužím císaři, nemohu zastírat, co dlužím Bohu… Ano, ve všem, co se týká věcí občanských, politických a časných, pokládám se za oprávněna udržovat ústavu dekretovanou Národním shromážděním; ale zákon vyšší než všechny lidské zákony mi velí hlasitě vyznat, že nemohu zahrnout do své občanské přísahy věci, které bytostně závisejí na duchovní moci: každá přetvářka v tom ohledu by byla zločinem; každé zdání, které by ji dávalo tušit, pohoršením.“ Biskupové, abbé, většina farářů a šlechticů povstali a připojili se; revolucionáři mlčeli, „jisti, že jim bude snadné předejít ná-

sledkům, a že události přinesou blízkou příležitost potrestat šlechtu a duchovenstvo za jejich ustavičný odpor“.][7]

Vévoda Orleánský mezitím přijel a přišel do Shromáždění zaujmout své místo poslance.[8] Mluvil o účelu své cesty a o důvodech svého návratu: když Shromáždění 4. února dekretovalo, že každý ze zástupců složí občanskou přísahu, pospíšil si poslat své přistoupení k této přísaze; obnovoval ji uprostřed Shromáždění samého. Blížil se den, kdy se Francie sjednotí, kdy všechny hlasy dají slyšet jen city lásky k vlasti a ke králi; k vlasti, tak drahé občanům, kteří znovu nabyli svobody; ke králi, tak hodnému svými ctnostmi vládnout svobodnému lidu a připojit své jméno k největší i nejslavnější epoše francouzské monarchie. Tento den alespoň, jak doufal, uvidí navždy zmizet rozdíly mínění a zájmů; pokud jde o něho, který má přání jen pro svobodu, přeje si a žádá nejpřísnější zkoumání svého chování a svých zásad. Těch několik slov, pronesených bázlivým výrazem a rozpačitým tónem, bylo pokryto potleskem revolucionářů a orleánistů rozsetých po galeriích.

Vévoda šel večer ke králi; pohled na něho vzbudil pocit hrůzy u všech, kdo se nacházeli na zámku. Ženy se k němu obrátily zády; muži na něho hleděli s vyzývavým pohrdáním: král a královna ho přijali velmi chladně. Tento nečekaný příjezd vyvolal poplach u velkého počtu občanů. Každý věřil, že vévoda přichází propůjčit své jméno nějakému novému zločinu. Okolnosti se zdály tyto obavy potvrzovat. Šířily se nejzlověstnější pověsti; přeháněly se všechny pošetilosti, jimž se oddává obraznost rozjitřená hrůzou; mělo se prý vyvolat velké hnutí v Paříži a v provinciích, podřezat šlechtice, na Marsově poli zmasakrovat aristokratické poslance, odejmout Ludvíku XVI. korunu, posadit na trůn vévodu Orleánského.

7. Spor o to, komu bude skládána přísaha, byl vyřešen dekretem z počátku července 1790: král přísahá „národu“ jako první, federovaní po něm. Občanská ústava duchovenstva byla dekretována 12. července 1790 (král ji sankcionoval 24. srpna); protest biskupa z Clermontu François de Bonala (1734–1800) z 9. července 1790 je prvním veřejným odmítnutím této ústavy episkopátem a předjímá schisma, k němuž vedla přísaha nařízená v listopadu 1790 (viz kniha osmá). Přísaha ze 4. února 1790 viz kniha pátá.

8. Vydavatelé: vévoda přijel v noci z 9. na 10. července a nazítří zaujal místo ve Shromáždění (tj. 11. července). Chladné přijetí v Tuileriích potvrzují i jiní současníci.

Revolucionáři měli nebo předstírali také obavy, a přičítajíce dvoru tytéž záměry a tytéž úmysly, jaké aristokraté připisovali revolucionářům, mluvili o velkém spiknutí: připravily se prý předem prostředky, jak popudit poslance armády proti poslancům národních gard a poslance departementů proti pařížské armádě; zatímco všichni občané budou zaměstnáni na Marsově poli, nastražení zločinci zapálí různé čtvrti Paříže; tlupa tajně placených banditů, využívajíc nepořádku, vyplení domy, podřeže nejlepší vlastence, nespokojenci se ozbrojí a zmocní se hlavních stanovišť; postřílejí se lidoví členové Národního shromáždění a Ludvík XVI. bude přiveden zpět do Tuilerií vítězný, absolutní pán a jediný zákonodárce státu. Tak se obě strany snažily navzájem vyděsit. Množství bázlivých mužů a žen z té třídy, jíž se říkalo aristokraté, opustilo spěšně Paříž a běželo hledat útočiště na venkov.

Práce na Marsově poli

Federovaní zatím přicházeli ze všech částí říše. Ubytovávali je u soukromníků, kteří spěchali poskytnout postele, prostěradla, dříví a vše, co mohlo přispět k tomu, aby byl pobyt v hlavním městě příjemný a pohodlný. Municipalita učinila opatření, aby tak velký příliv cizích lidí nenarušil veřejný klid. Dvanáct tisíc dělníků pracovalo bez oddechu na přípravě Marsova pole. Ať se do této práce vkládalo jakékoli úsilí, postupovala pomalu. Vznikla obava, že nebude hotova 14. července, dne neodvolatelně stanoveného pro obřad; neboť to bylo slavné datum pařížského povstání a dobytí Bastily. V těchto nesnázích vyzývají okrsky jménem vlasti dobré občany, aby se připojili k dělníkům. Tato občanská výzva elektrizuje všechny hlavy; ženy sdílejí nadšení a šíří je: je vidět seminaristy, žáky, milosrdné sestry, kartuziány zestárlé v samotě opouštět své klášterní zdi a běžet na Marsovo pole s lopatou na zádech, nesouce korouhve zdobené vlasteneckými emblémy. Tam všichni občané smíšení, promíchaní tvoří ohromnou pohyblivou dílnu, jejíž každý bod ukazuje jinou skupinu; rozcuchaná kurtizána se octne vedle cudné občanky; kapucín táhne káru s rytířem svatého Ludvíka, nosič s hejskem z Palais-Royal; statná prodavačka sleďů tlačí kolečko, které naplnila elegantní dáma trpící na nervy; lid zámožný, lid nuzný, lid oblečený, lid v hadrech, starci, děti, herci, švýcarská setnina, písaři, pra-

cující i odpočívající, herci i diváci nabízejí užaslému oku scénu plnou života a pohybu; pojízdné krčmy, přenosné krámky zvětšují půvab a veselost tohoto rozlehlého a okouzlujícího obrazu: zpěvy, výkřiky radosti, hluk bubnů, vojenských nástrojů, hluk rýčů, koleček, hlasy pracujících, kteří se volají, kteří se povzbuzují… Duše se cítila skleslá pod tíhou rozkošného opojení při pohledu na celý lid, který znovu sestoupil k sladkým citům prvotního bratrství… Když odbila devátá, skupiny se rozplétají. Každý občan se vrací na místo, kde se postavila jeho sekce, spojí se se svou rodinou, se svými známými. Zástupy se dávají na pochod za zvuku bubnů, vracejí se do Paříže s pochodněmi v čele, vypouštějíce občas sarkasmy proti aristokratům a zpívajíce slavnou píseň *Ça ira*.[9]

14. července 1790

Konečně nadchází 14. červenec, den federace, uprostřed nadějí jedněch, poplachu a hrůzy druhých. Neměl-li tento velký obřad vážný a vznešený ráz slavnosti zároveň národní a náboženské, ráz téměř neslučitelný s francouzským duchem, nabídl onen sladký a živý obraz radosti a nadšení, tisíckrát dojemnější. Federovaní, seřazení podle departementů pod osmdesáti třemi korouhvemi, vyšli z místa, kde stávala Bastila; poslanci řadového vojska, námořních sil, pařížská národní garda, bubny, hudební sbory, prapory sekcí otvíraly a uzavíraly průvod.

Federovaní prošli ulicemi Saint-Martin, Saint-Denis, Saint-Honoré a odebrali se přes Cours-la-Reine k pontonovému mostu postavenému přes řeku. Při svém průchodu přijímali ovace nesmírného lidu rozlitého v ulicích, v oknech domů, na nábřežích. Déšť, který padal proudem, pochod nenarušil ani nezpomalil. Federovaní, kapající vodou a potem, tančili farandoly, volali: Ať žijí naši bratři Pařížané! Z oken se jim spouštělo víno, šunky, ovoce, klobásy; zahrnovali je požehnáními. Národní shromáždění se připojilo k průvodu na náměstí Ludvíka XV. a kráčelo mezi praporem veteránů a

9. „Journées des brouettes“ (dny koleček) – dobrovolné práce na Marsově poli (od 7. července 1790) patří k nejslavnějším výjevům prvního roku revoluce; Ferrièrův popis je jedním z hlavních očitých svědectví. Sœurs du pot – lidové označení milosrdných sester sv. Vincence, které roznášely chudým polévku. Cent-suisses – setnina královské švýcarské gardy. *Ça ira* – „Ah! ça ira, ça ira, ça ira“, nejrozšířenější revoluční píseň, vznikla právě při těchto pracích na melodii kontratance Bécourtova „Carillon national“; verš „les aristocrates à la lanterne“ byl připojen až později.

praporem mladých chovanců vlasti; výmluvný obraz, který se zdál sám o sobě spojovat všechny věky a všechny zájmy.

Cesta, která vede na Marsovo pole, byla pokryta lidem, který tleskal, který zpíval: *Ça ira*. Nábřeží Chaillot a výšiny Passy tvořily dlouhý amfiteátr, kde elegance úpravy, půvaby, ladnost žen okouzlovaly oko a nenechávaly mu ani možnost ustálit nějakou přednost. Déšť padal dál; nikdo, jak se zdálo, si toho nevšímal: francouzská veselost vítězila nad špatným počasím, nad špatnými cestami i nad délkou pochodu.

Pan de La Fayette na nádherném koni, obklopen svými pobočníky, dával rozkazy a přijímal pocty lidu a federovaných. Pot mu stékal po tváři. Jeden muž, kterého nikdo nezná, se prodere davem, přistoupí, drže v jedné ruce láhev, v druhé sklenici: „Generále, je vám horko, napijte se.“ Ten člověk zvedne láhev, naplní velkou sklenici, podá ji panu de La Fayette. Pan de La Fayette sklenici přijme, chvíli se dívá na neznámého, vypije víno jedním douškem. Lid tleská. La Fayette přejede po zástupu blahovolným úsměvem a dobrotivým, důvěřivým pohledem, a ten pohled jako by říkal: Nikdy nepojmu žádné podezření, nikdy nebudu mít žádný neklid, dokud budu mezi vámi.

Mezitím více než 300 tisíc mužů a žen z Paříže a okolí, shromážděných od šesti hodin ráno na Marsově poli, sedících na travnatých stupních, které tvořily ohromný cirk, promoklých, zablácených, chránících se slunečníky před přívaly vody, které je zaplavovaly, utírajících si tvář při sebemenším paprsku slunce, upravujících si účesy, čekalo se smíchem a hovorem na federované a Národní shromáždění. Pro krále, královskou rodinu, vyslance a poslance byl vztyčen rozlehlý amfiteátr. Federovaní, kteří dorazili první, začínají tančit farandoly; ti, kdo následují, se k nim připojují a tvoří kolo, které brzy obepne část Marsova pole. Byla to podívaná hodná filozofického pozorovatele, ten zástup mužů přišlých z nejprotilehlejších částí Francie, unášených popudem národní povahy, zapuzujících každou vzpomínku na minulost, každou myšlenku na přítomnost, každou obavu z budoucnosti, oddávajících se rozkošné bezstarostnosti, a 300 tisíc diváků všeho věku, obojího pohlaví, sledujících jejich pohyby, tleskajících do taktu, zapomínajících na déšť, hlad a nudu dlouhého čekání: konečně když celý průvod vstoupil na Marsovo pole, tanec ustává, každý federovaný jde ke své ko-

rouhvi. Biskup z Autunu se chystá sloužit mši u oltáře v antickém stylu vztyčeného uprostřed Marsova pole. Tři sta kněží oděných v bílých albách, přepásaných širokými trojbarevnými pásy, se řadí ke čtyřem rohům oltáře. Biskup z Autunu žehná oriflammu a osmdesát tři korouhve: zanotuje Te Deum. Dvanáct set hudebníků tento chvalozpěv provádí. La Fayette v čele generálního štábu pařížské milice a poslanců pozemní i námořní armády vystupuje k oltáři a přísahá jménem vojska a federovaných, že bude věrný národu, zákonu, králi. Salva čtyřiceti děl ohlašuje Francii tuto slavnostní přísahu. Dvanáct set hudebníků naplní vzduch vojenskými zpěvy; prapory, korouhve se zmítají; tasené šavle se blýskají. Předseda Národního shromáždění opakuje touž přísahu. Lid a poslanci na ni odpovídají výkřiky *přísahám*. Tu král vstává a pronáší silným hlasem: „Já, král Francouzů, přísahám, že užiji moci, kterou mi svěřil ústavní akt státu, k udržení ústavy dekretované Národním shromážděním a přijaté mnou.“ Královna bere dauphina do náruče, ukazuje ho lidu a říká: „Zde je můj syn, spojuje se stejně jako já v týchž citech.“ Toto nečekané hnutí bylo zaplaceno tisícem výkřiků ať žije král, ať žije královna, ať žije dauphin! Děla dále mísila své majestátní zvuky s válečnými zvuky vojenských nástrojů a s ovacemi lidu; nebe se vyjasnilo, slunce se ukázalo v celém svém lesku: zdálo se, že sám Věčný chce být svědkem tohoto vzájemného závazku a stvrdit jej svou přítomností… Ano, viděl jej, slyšel jej, a strašná zla, která od toho dne nepřestala pustošit Francii, ó prozřetelnosti vždy činná a vždy věrná! jsou spravedlivým trestem za křivopřísežnictví. Udeřila jsi na monarchu i na poddané; protože monarcha i poddaní porušili své přísahy.[10]

Slavnosti a odjezd federovaných

Nadšení a slavnosti se neomezily na den federace. Po celý pobyt federovaných v Paříži to byl nepřetržitý sled hostin, tanců a radosti. Šlo se znovu na Marsovo pole; pilo se tam, zpívalo, tančilo. Pan de La Fayette provedl pře-

10. Slavnost federace 14. července 1790 na Marsově poli; Talleyrand (biskup z Autunu) sloužil mši u „oltáře vlasti“, tři sta kněží v trojbarevných pásech, La Fayette přísahal jménem federovaných. Královo znění přísahy odpovídá znění dekretovanému Shromážděním. Královnino gesto s dauphinem (Louis-Charles, 1785–1795) je připomínáno většinou svědků. Ferrièrův výbuch o „spravedlivém trestu za křivopřísežnictví“, obrácený proti monarchovi i poddaným, patří k nejosobnějším místům Pamětí a vyjadřuje jeho roajalismus věrný ústavě.

hlídku části národní gardy departementů a řadové armády. Král, královna a dauphin byli na této přehlídce. Byli tam přijati s ovacemi. Královna podávala s líbezným výrazem federovaným ruku k políbení, ukazovala jim dauphina. Federovaní, dříve než opustili hlavní město, šli vzdát hold králi; všichni mu projevili nejhlubší úctu, nejúplnější oddanost. Náčelník Bretonců poklekl na jedno koleno, a podávaje Ludvíku XVI. svůj meč: „Sire, odevzdávám vám čistý a posvátný meč věrných Bretonců: zbarví se jen krví vašich nepřátel.“ – „Tento meč nemůže být v lepších rukou než v rukou mých drahých Bretonců,“ odpověděl Ludvík XVI., zvedaje náčelníka Bretonců a vraceje mu meč; „nikdy jsem nepochyboval o jejich lásce a o jejich věrnosti: ujistěte je, že jsem otcem, bratrem, přítelem všech Francouzů.“ Král, živě dojat, tiskne náčelníkovi Bretonců ruku a objímá ho. Vzájemné pohnutí prodlužuje na několik okamžiků tuto dojemnou scénu. Náčelník Bretonců se první znovu ujímá slova: „Sire, všichni Francouzové, soudím-li podle našich srdcí, vás milují a budou milovat, protože jste král občan.“[11]

Pařížská municipalita chtěla také uspořádat federovaným slavnost. Byly klání na řece, ohňostroj, iluminace, ples a občerstvení v obilní tržnici; ples na místě Bastily. U vchodu do ohrady se četla velkými písmeny tato slova: *Zde se tančí*; šťastné sblížení, které nápadně kontrastovalo se starým obrazem hrůzy a zoufalství, jejž vyvolávala vzpomínka na toto odporné vězení. Lid chodil sem a tam z jednoho místa na druhé bez zmatku, bez tísně. Policie tím, že zakázala jízdu vozů, předešla nehodám tak častým při slavnostech a zničila bouřlivý hluk koní, kol, výkřiků „z cesty“; hluk, který občany unavuje, ohlušuje, nechává jim v každém okamžiku strach, že budou rozdrceni, a dává nejskvělejší a nejlépe uspořádané slavnosti podobu útěku. Veřejné slavnosti jsou bytostně pro lid. Jen na něj se má hledět. Chtějí-li bohatí sdílet jejich radosti, ať se toho dne stanou lidem; získají tím neznámé pocity a nebudou rušit radost svých spoluobčanů.

Bylo to na Elysejských polích, kde citliví lidé s největším uspokojením vychutnávali tuto půvabnou lidovou slavnost. Šňůry světel visely na všech

11. Vydavatelé: náčelníkem Bretonců byl „Lutaut de Thiévaut, králem patentovaný lékař pro léčení epidemických nemocí v Bretani“; slavnost municipality se konala v neděli 18. července. Nápis „Ici l'on danse“ (Zde se tančí) na místě Bastily, kterou podnikatel Palloy dával bourat od července 1789, je doložen; ples na jejích troskách se konal 18. července.

stromech, girlandy lampionů je navzájem proplétaly, ohnivé pyramidy, rozmístěné v odstupech, šířily čisté světlo, které ohromná masa okolních temnot činila svým kontrastem ještě zářivější. Lid naplňoval aleje a trávníky. Měšťan sedící se svou ženou uprostřed svých dětí jedl, hovořil, procházel se a sladce pociťoval své bytí. Zde tančily mladé dívky a mladí hoši za zvuku několika orchestrů rozestavených v mýtinách, které byly k tomu upraveny. Dále se několik lodníků ve vestě a spodkách, obklopených početnými skupinami, které se na ně dívaly se zájmem, snažilo vyšplhat po vysokých stožárech natřených mýdlem a získat cenu vyhrazenou tomu, komu se podaří sejmout trojbarevný prapor připevněný na jejich vrcholu. Bylo třeba vidět smích, jímž byli zahrnováni ti, kdo se viděli nuceni podniku zanechat, povzbuzování dávané těm, kdo šťastnější nebo obratnější se zdáli mít cíl na dosah… Sladká, citová radost, rozlitá na všech tvářích, zářící ve všech očích, kreslila pokojné radosti šťastných stínů v Elysejských polích starých. Bílé šaty množství žen bloudících pod stromy těchto krásných alejí ještě zvětšovaly iluzi.

Federovaní se vydali na cestu zpět do svých provincií, okouzleni přijetím, jehož se jim dostalo od Pařížanů, a většinou proniknuti láskou a úctou ke králi a ke královské rodině. Dobrota, vyrovnanost nálady Ludvíka XVI. a jeho choti, půvab Madame Royale, naivní veselost dauphina získaly všechna srdce; cit, který se stal mocnějším a všeobecnějším kontrastem, jaký nabízelo Národní shromáždění, kde nenávist, stranický duch, výkřiky, zuřivost předsedaly jednáním. Proto Mirabeau, zasažen tímto nečekaným dojmem, se nemohl zdržet, aby hořce neřekl: „Co chcete dělat s národem, který umí jen křičet ať žije král?“[12]

Po federaci: obě strany rozkládají armádu

Revolucionáři se začali obávat, že toto velké opatření, pokládané za tak vhodné k upevnění revoluce, minulo svůj cíl a přispěje k jejímu svržení. Uspíšili odjezd federovaných, a uznávajíce, že Francouzové, podle jejich

12. Madame Royale – Marie-Thérèse-Charlotte (1778–1851), dcera Ludvíka XVI., pozdější vévodkyně d'Angoulême. Mirabeauův výrok o národu, „který umí jen křičet ať žije král“, cituje Ferrières jako jediný pramen; svědčí o obavě revoluční strany z náhlé lidové popularity krále po federaci.

výrazu, nejsou zralí pro svobodu, pracovali na tom, aby je jí učinili hodnými tím, že je vrhnou do anarchie. Aristokraté, počítajíce příliš lehkomyslně s projevy oddanosti, které federovaní dali králi, věřili, že kontrarevoluce je hotova. Neviděli, že tato lichotivá svědectví se obracela k osobě Ludvíka XVI., a neobracela se ke starému řádu věcí; že všichni Francouzové, chtějíce krále, chtěli ústavu. A tak zatímco revolucionáři vyvolávali nepokoje ve vnitrozemí, rozdmýchávali ze všech stran nevázanost a povstání, bouřili vojáky proti jejich důstojníkům, aristokraté pracovali na zvětšení nepořádku a dovršovali rozklad armády: nařizovali důstojníkům užívat vůči vojákům hned trestuhodné shovívavosti, hned přehnané přísnosti, aby je znechutili službou a přivodili všeobecnou dezerci před zavedením nového vojenského zákoníku. Tento nový zákoník byl výhodný pro vojáky, které vymaňoval z libovůle velitelů a připouštěl k hodnosti důstojníka: nebyl méně výhodný pro důstojníka samého, který viděl bořit se až do toho dne neproniknutelnou přehradu, kterou mezi něj a vyšší hodnosti postavil despotismus ministrů a chtivost lidí od dvora. Ale dekret, který rušil šlechtu, vykládaný a komentovaný s proradnou obratností, tak roztrpčil důstojníky, téměř vesměs šlechtice, že nepomýšleli na skutečné výhody, které jim tento nový řád věcí přinášel, a zabývali se jen umělými ztrátami, které jim způsoboval; a pak dvůr, velcí páni, parlamenty, finančníci užívali tolika intrik! Ujišťovali, že tento řád věcí je neproveditelný; že nemůže trvat; že král brzy znovu nabude plnosti své autority; že emigrovaní princové se vrátí do Francie v čele mocné armády rozmnožené o všechny nespokojence z vnitrozemí; že Národní shromáždění bude rozpuštěno; že buřiči budou vydáni přísnosti zákonů; že nejen ti, kdo přijali místa ve vládě, ale i ti, kdo ústavu schválili nebo se jí nepostavili, budou zbaveni svých úřadů a přísně potrestáni. Šlechticům se bez ustání mluvilo o cti, o odvaze, o oddanosti monarchii a králi. Biskupové připomínali farářům a řeholníkům horlivost prvních křesťanů pro zachování náboženství a pro posvátná práva církve. Nazývali dekrety opovážlivými, bezbožnými podniky namířenými proti Bohu samému. Noviny udržovaly rozbroje, oživovaly nenávisti, sytily zuřivost. Bylo vidět vznikat tisíc individuálních protestů proti dekretům z 13. dubna a 19. června. Durosoy a Royou zaznamenávali tyto protesty ve svých listech. Nejnevědomější farář, nejméně řádný kněz, odmítl-li občanskou ústavu duchovenstva, stával se náhle Jeronýmem, Ambrožem, Athanasiem. Poslední

venkovský šlechtic, zaměstnaný každý den honbou na zajíce, povstal-li proti dekretu rušícímu šlechtu, byl Bayardem, Gastonem, La Trémoillem. Také nebylo tak nepatrného syna pokladníka Francie nebo královského sekretáře, který by neusiloval o slavnou čest figurovat v Durosoyově gazetě tím, že bral vesmír za svědka své oddanosti svému králi, své horlivosti pro náboženství svých otců a vznešených citů, které mu vnukala ušlechtilá krev proudící v jeho žilách.[13]

[Na jihu Francie, kde žilo „množství protestantů, kteří unikli odvolání ediktu nantského“, bylo snadné poplašit katolíky: Shromáždění prý chce zničit staré náboženství a nahradit je protestantismem, protestanti prý řídí církevní výbor, „pastor Rabaut předsedal Shromáždění při zřízení občanské ústavy duchovenstva a zákona rušícího řeholní sliby“. Utváření municipalit a správ distriktů a departementů „postavilo proti sobě ctižádost vůdců“; protestanti, podporovaní kluby, se zmocnili správních míst, kněží křičeli, že náboženství je ztraceno, katolíci se sdružili, aby získali alespoň místa v municipalitách. „Nîmes, Béziers, Aix, Marseille, Arles, Uzès se staly dějištěm násilí“; vraždy, věznění, žhářství „byly střídavě zbraněmi protestantů i katolíků. Protestanti měli převahu; triumfovali s drzostí.“ Shromáždění, „pozornější k tomu, co předpokládalo o úmyslech katolíků, než k přísným povinnostem spravedlnosti“, dalo za pravdu protestantům a katolíky zahrnulo „vší autoritou velmi přísných zákonů“. Revolucionáři, podráždění ustavičným odporem kněží, se rozhodli užít nejúčinnějších, byť nejnásilnějších prostředků; a protože moc kněží tkvěla v náboženství, „cítili, že si je nikdy nepodrobí jinak než zničením, nebo alespoň znetvořením v jeho politických vztazích, téhož náboženství, které bylo jejich silou“.][14]

13. Dekret z 13. dubna 1790 (odmítnutí prohlásit katolictví státním náboženstvím, viz kniha pátá) a z 19. června 1790 (zrušení dědičné šlechty, viz kniha šestá). Barnabé Farmian de Rozoi (Durosoy, 1745–1792), vydavatel roajalistické *Gazette de Paris*, popraven 25. srpna 1792; abbé Thomas-Marie Royou (1743–1792), vydavatel listu *L'Ami du Roi*. „Vojenský zákoník“ – dekrety o novém uspořádání armády (únor–září 1790), které otevřely důstojnické hodnosti nešlechticům. Bayard, Gaston de Foix, La Trémoille – rytířské vzory 16. století.

14. „Bagarre de Nîmes“ 13.–15. června 1790, nejkrvavější náboženský střet prvního období revoluce (asi 300 mrtvých, převážně katolíků), a srážky v Montaubanu (10. května) a Uzès; Ferrières, jinak nepřátelský k revolucionářům, tu pozoruhodně obviňuje kněze, že katolíky „svedli“. Rabaut Saint-Étienne (protestantský pastor z Nîmes, viz kniha pátá) předsedal Shromáždění v březnu 1790; tvrzení, že řídil přijetí občanské ústavy duchovenstva (červenec 1790), bylo katolickou propagandou na jihu.

Útěk a dopadení Bonne-Savardina

Paříž byla v opojení federace, když se dozvěděla, že Bonne-Savardin právě uprchl z Opatství. Tato zpráva vzbudila zuřivost revolucionářů; nařídili nejpřísnější pátrání, rozeslali Bonneův popis všem brigádám a všem municipalitám: La Fayette vyslal do pole své špehy. Bonneův útěk byl proveden s příliš velkou obratností, než aby se dalo zastírat, že je dílem mocného muže, zainteresovaného na tom, aby předešel následkům řízení započatého proti Bonneovi. Dva jednotlivci, vydávající se za La Fayettovy pobočníky, oblečení v národní uniformě, se prý dostavili k vrátnému Opatství s falešným rozkazem výboru pátrání. Vrátný jim Bonnea vydal. Posadili ho do fiakru a zmizeli. Bonne se uchýlil k abbému de Barmond, radovi pařížského parlamentu a poslanci duchovenstva v Národním shromáždění. Abbé de Barmond ho odvedl do venkovského domu vzdáleného sedm mil od Paříže. Osoby, jimž tento dům patřil, se neodvážily nechat Bonnea u sebe; abbé de Barmond ho přivedl zpět do Paříže a ubytoval ho v odlehlém bytě svého vlastního domu. Bonne tam zůstal několik dní skryt. Příchod neznámého vzbudil podezření: neboť v těch nešťastných časech byl každý občan špehem a udavačem jiného občana. Abbé de Barmond pocítil nutnost umístit Bonnea v domě méně vystaveném pohledům veřejnosti; Foucauld, poslanec šlechty Périgordu, svolil ho přijmout. Přemýšlelo se o prostředcích, jak ho dostat z Paříže a vyvést z království: obstaral se pas do Štrasburku na jméno jistého pana Edgse, federovaného z Alsaska. Bonneův popis, rozeslaný La Fayettem všem municipalitám a všem brigádám maréchaussée království, mohl vést k jeho poznání. Přestrojili ho, jak nejlépe mohli; obarvili mu vlasy, obočí, tvář, hruď, a když byl stanoven den odjezdu, přijela pro něho švagrová abbého de Barmond ve svém kočáře a odvezla ho k abbému de Barmond.[15]

Tolik chození sem a tam potvrdilo podezření služebnictva abbého de Barmond. Jeden z nich šel vyhledat Maiestrého a Juliena, La Fayettovy pobočníky, a oznámil jim, že abbé de Barmond ukrývá Bonne-Savardina. Maiestré a Julien se vydali do Barmondova domu, kde se jim podařilo Bonne-Savardina zatknout. Byl odveden do Châlons a uvězněn v citadele.

15. Vydavatelé: Bonne uprchl 13. července; zatčení v Châlons 28. nebo 29. července. Abbé Perrotin de Barmond, rada pařížského parlamentu, poslanec duchovenstva; za pomoc Bonneovi byl sám zadržen a Shromáždění jeho případ (otázku poslanecké nedotknutelnosti) projednávalo v srpnu 1790. Louis de Foucauld de Lardimalie, poslanec šlechty Périgordu, jeden z nejbojovnějších řečníků pravice. Julien a Maiestré, La Fayettovi pobočníci; Châlons – Châlons-sur-Marne na cestě do Spa.

níky, a řekl jim, že jeho pán u sebe skrývá nějakého muže; že ten muž je Bonne-Savardin. Oba pobočníci běželi podat zprávu o svém objevu La Fayettovi; ale zatímco se opatřovali potřebnými plnými mocemi, abbé de Barmond, který vše připravil na cestu do lázní Spa, odjel ve svém voze s Bonnem a s federovaným Edgsem. Maiestré a Julien, zdrceni tím, že jim kořist unikla, jdou vzít poštovní koně, pouštějí se za abbém de Barmond, potkají ho na silnici do Châlons s jeho dvěma společníky na cestách. Julien uloží Maiestrému, aby abbého de Barmond nespouštěl z očí; vyrazí napřed, dorazí do Châlons, zakáže poštmistrovi vydat koně, odebere se na municipalitu, sdělí své rozkazy a vyžádá si oddíl národní gardy.

Mezitím abbé de Barmond a Bonne přijíždějí na poštu v Châlons: poštmistr odmítá koně. Abbé de Barmond se rozzlobí, říká, že je poslanec, vystupuje z vozu a ujišťuje, že si půjde stěžovat na municipalitu na překážku, která se klade jeho cestě: vydává se k radnici. V témž okamžiku oddíl národní gardy obklopí abbého, Bonnea a federovaného Edgse: odvedou je do obecní síně. Bonne je brzy poznán. Abbé de Barmond se dovolává Shromáždění; posadí ho s Bonnem a federovaným Edgsem do téhož vozu, který je přivezl. Maiestré a Julien, hrdí na skvělý úspěch této slavné výpravy, si zajistí silnou eskortu pod záminkou dohlížet na bezpečnost tří vězňů a vydají se zpět na cestu do Paříže.

Jestliže zpráva o Bonneově útěku revolucionáře pobouřila, zpráva o jeho zatčení a návratu do Paříže způsobila živý neklid dvoru a ministru Saint-Priestovi. Vznikla obava, že Bonne, vyděšený nebo svedený, učiní doznání schopná kompromitovat vznešené osoby. Slabost, kterou ukázal při svých prvních výsleších, nenechávala žádnou naději, že by se obětoval, jako se obětoval Favras, za ty, kdo ho nechali jednat.

Châtelet předkládá řízení Shromáždění, 7. srpna

Dvůr a Saint-Priest usoudili, že mají postavit řízení proti řízení v naději, že vzájemností obav donutí revolucionáře, aby je šetřili. Châtelet byl připraven a čekal jen na rozkazy. Byly mu dány. Deputace se dostavila k závoře

Shromáždění.[16] „Roztrhneme," řekl Boucher d'Argis, „závoj, který kryl řízení bohužel až příliš slavné. Budou známa ta tajemství plná hrůz; budou odhaleny ty zločiny, které poskvrnily palác našich králů. Měli jsme předvídat, když jste nám svěřili úkol stíhat zločiny, které by útočily na rodící se svobodu, že budeme předmětem nejohavnějších pomluv? Vzdorujeme jim; nepřestaneme plnit své povinnosti. Tolik úsilí dostatečně ukazuje, čeho se nepřátelé veřejného dobra obávali od řízení, které má vše osvětlit. Mohli si myslet, že tolika násilnými a opakovanými hrozbami zastraší soudce, kteří dovedli vzdorovat ministerskému despotismu?"

> *„Musíme v tomto řízení rozlišit občany, kteří byli vedeni nadšením pro svobodu, od vinných lidí, kteří pod maskou občanství svedli dav, aby ho učinili spoluviníkem svých zločinů. Ale jaká byla naše bolest, když jsme mezi obviněnými poznali dva členy tohoto vznešeného Shromáždění. Ach! nepochybně pospíší sestoupit do arény a žádat pokračování řízení, jehož dovršení, musíme doufat, vynese na světlo jejich nevinu. Skládáme na stůl celé toto řízení; za velkou část písemností vděčíme vašemu výboru pátrání, který nám je podle vašeho dekretu musel sdělit. S lítostí si stěžujeme na výbor pátrání města Paříže, který nám stále odmítal ty, které má v rukou. Tak tedy, pánové, když jsme vše učinili a nic nezanedbali, abychom dospěli k poznání pravdy, vidíme s radostí blížit se chvíli, kdy nový soudní řád ukončí naše práce. Příliš šťastni, mohlo-li nám naše stálé úsilí o spravedlnost vysloužit hlasy našich spoluobčanů. Vzdáváme se tedy, pánové, do vašich rukou pokračování této velké věci a prosíme vás, abyste jmenovali tribunál pověřený ji vést a ukončit."*

Pohled na toto ohromné řízení vyvolal ve Shromáždění dvě velmi protichůdná hnutí. Aristokraté triumfovali; rozumní lidé, kteří neznali různé intriky, které se nechávaly hrát, se zdáli užaslí; orleánisté a jakobíni nedokázali skrýt svůj vztek. Jméno obou označených poslanců nebylo tajemstvím; jmenovali se hrabě de Mirabeau a vévoda Orleánský. Hrabě de Mirabeau vystupuje na tribunu, a dusíce s námahou zuřivost, která jím zmítá, pod

16. Vydavatelé: 7. srpna 1790. André-Jean Boucher d'Argis (1750–1794), rada Châteletu, jeden z jeho nejhorlivějších soudců, popraven 1794. Nový soudní řád – dekret ze 16.–24. srpna 1790 o organizaci soudnictví, který Châtelet zrušil; jeho soudci tím řízení „odložili" do rukou Shromáždění.

zdánlivou chladnokrevností: „Naše cesta, pánové, je vytyčena, zásady jsou posvěceny, Národní shromáždění není ani žalobcem, ani soudcem. Jediná věc se ho týká; totiž poznat obvinění, která po deseti měsících vedou k tomu, že se dva jeho členové viní. Takový je duch zákona o naší nedotknutelnosti. Národní shromáždění chtělo, aby žádný z jeho členů nebyl pohnán před soud, aniž by samo posoudilo, je-li důvod k žalobě a obvinění. Nevím, z jakého hlediska se mluví o zatýkacích rozkazech, které by bylo třeba držet v tajnosti, ani proč se naznačuje návrh na postoupení jinému tribunálu.“ Zde Mirabeau, opouštěje trapný klid, který si uložil, a oživuje gesto i hlas: „Zajisté by bylo pohodlné, aby po deseti měsících tajného řízení, poté co se deset měsíců užilo k množení, k šíření podezření, neklidu, poplachů, hrůz proti dobrým i špatným občanům, tribunál Châteletu, jehož historie bude snad nutná k dokonalému vyšetření této věci, přestal být ve při a vrátil se do skromné temnoty. Navrhuji (pokračuje Mirabeau, nabývaje opět mírnějšího přízvuku) dekretovat, že výbor pátrání Národního shromáždění mu podá zprávu o obviněních, která se týkají některých ze zástupců národa, existují-li v řízení předaném pařížským Châteletem o událostech 5. a 6. října, aby bylo dekretováno, je-li důvod k obvinění. Hle, jediný dekret, který je skutečně ve vašich zásadách.“[17]

Odbočka: aféra Lautrec a dekret o nedotknutelnosti

Bylo by bývalo moudřejší nechat Mirabeauův návrh projít; byl ve shodě s dekretem o nedotknutelnosti, vydaným při zatčení pana de Lautrec: dekretem obratně vypočítaným na události, které měly následovat. Zde je chvíle ukázat, jak byl tento dekret přiveden, aby se lépe dala pocítit jeho souvislost s obviněním namířeným proti Mirabeauovi a proti vévodovi Orleánskému.

Pan de Lautrec, poslanec šlechty Bigorre, dlící na zámku jednoho ze svých přátel několik mil od Toulouse, dostal návštěvu dvou vojáků svého pluku. Toulouská municipalita, znepokojená tím, že vidí tak blízko sebe generála, který měl pověst a byl nadto členem pravé strany Shromáždění, jim nařídi-

17. Mirabeauova řeč ze 7. srpna 1790; „deset měsíců“ – od říjnových dnů. Dekret o nedotknutelnosti poslanců z 26. června 1790 (vydavatelé) stanovil, že poslance lze v trestní věci stíhat jen po prohlášení Shromáždění, „že je důvod k obvinění“ – zásada, kterou převzala ústava z r. 1791.

la vyzvědět, co tam přišel dělat a jaké mohou být jeho úmysly. Oba vojáci předstírali, že jsou velmi nespokojeni s novým řádem věcí, projevili mnoho horlivosti pro krále, ujistili pana de Lautrec o své úplné oddanosti a učinili mu dokonce osobní nabídky služeb… Pan de Lautrec je pochválil za jejich horlivost pro krále, za jejich dobrou vůli k němu, dal jim nějaké peníze a propustil je. Tito dva vojáci byli přemluveni, aby obvinili pana de Lautrec, že je chtěl svést sliby a nabídkami peněz… a to v úmyslu vyvolat v Toulouse povstání, využít ho k tomu, aby se toto město prohlásilo proti Shromáždění, a s pomocí šlechty kraje provést kontrarevoluci na jihu. Toulouská municipalita poslala oddíl národní gardy pana de Lautrec zatknout. Odvedli ho do toulouských věznic a vyslechli ho. Lautrec prohlásil, že je poslanec. Toto prohlášení nezabránilo municipalitě poslat Lautreca zpět do vězení a zahájit proti němu trestní řízení.[18]

Tato věc byla přednesena Shromáždění. Revolucionáři pomýšleli na to, vytěžit z ní vše, co se zdály naznačovat okolnosti; ať už sami přiměli toulouskou municipalitu k jednání, ať Lautrecovy neprozřetelné řeči zavdaly důvod k chování, které zachovala. Naslouchali s předstíranou dobrotou šlechtickým poslancům, kteří mluvili ve prospěch Lautreca, a zdálo se, že udání obou vojáků nepřikládají velkou důležitost. Tleskali tomuto krásnému hnutí starého d'Amblyho, přítele a bratra ve zbrani Lautrecova: „Kdyby mi řekli: Lautrec je v čele dvanácti set šlechticů, bije se jako statečný a věrný rytíř, uvěřil bych; to je on. Ale že Lautrec užívá úskoků, nízkých svodů, skrývá se za dvěma vojáky získanými za peníze a strojí zradu, tomu nevěřím; to není on.“

Revolucionáři tedy předstírali, že jsou citliví na bezpráví, které Lautrec utrpěl, pokárali toulouskou municipalitu a dodali, že aby se předešlo podobným podnikům, je nutné, aby ústavní zákon napříště chránil nedotknutelnost poslanců. Šlechtici a biskupové tehdy sotva pomýšleli na řízení Châteletu. Viděli jen Lautreca zadrženého v toulouských věznicích a velmi se tam nudícího. Uchopili s žárem návrh revolucionářů. Dekret stanovil, že

18. Vikomt de Toulouse-Lautrec, maréchal de camp, poslanec šlechty sénéchaussée Bigorre; vydavatelé: udání učinil 17. června 1790 královský prokurátor toulouské sénéchaussée. Markýz d'Ambly, poslanec šlechty Remeše, jeden z nejstarších členů Shromáždění, pověstný svým vojáckým vystupováním. Chabroud ve své zprávě z 30. září (viz kniha osmá) tuto paralelu obrátil ve prospěch Mirabeaua a Orléanse.

žádný poslanec obviněný tribunály nemůže být zatčen ani souzen, dokud Shromáždění po nahlédnutí do spisů nevysloví, je-li či není-li důvod k obvinění. Toulouská municipalita dostala rozkaz propustit Lautreca na svobodu a poslat výboru pro zprávy řízení, které zahájila. Byl to tentýž dekret o nedotknutelnosti, jehož se dovolával Mirabeau. Jeho nepřátelé měli vidět, že okolnosti jsou tytéž; že jejich úsilí nahradit jej dekretem, který by lépe vyhověl jejich plánům pomsty, poslouží jen k odhalení jejich nenávisti a nespravedlivé stranickosti. Ale vůdci této strany zřídka uvažovali a ještě řidčeji dovedli přijmout opatření přiměřená okolnostem.

[Abbé Maury tvrdil, že Shromáždění se v obou dekretech o nedotknutelnosti „odchýlilo od pravých zásad veřejného pořádku“: poslanci mají být chráněni v civilních věcech, ne u deliktů; „nikdy čestné poslání, které lid svěřil svým zástupcům, je nemohlo postavit mimo dosah oprávněného stíhání… Jakou tvář by měla Francie, kdyby uprostřed ní dvanáct set osob odmítalo odpovídat zákonu!“ Dekret o Lautrecovi nebyl ústavní, nýbrž vydaný „za dané okolnosti“; teď jde o zločin urážky národa a velezradu a „bylo by kompromitováním cti Shromáždění, aby pro dva své členy užilo opatření odpíraných ostatním občanům“. Pétion se divil rozruchu kolem věci, kterou veřejnost pokládala za uspanou, „a zvláště chvíli, kdy se probouzela“; dekret o Lautrecovi byl podle něho ústavní a obecný.]

„Není jediného člena tohoto Shromáždění,“ ujal se slova Cazalès, „který by, naříkaje nad osudem jednoho ze svých kolegů, oběti zjevně nespravedlivého obvinění, pomyslil, že se opře o dekret, k němuž ochotně přispěl, aby vyňal ze zákona původce a spoluviníky žalostného útoku, který poskvrnil revoluci; útoku, který tíží francouzský národ a bude jeho věčnou hanbou.“ Tato poslední slova vyvolala prudké reptání. „Ano,“ pokračoval Cazalès, „nebudou-li původci ohavného zločinu, jehož odpuštění není v moci lidí, odhaleni a potrestáni, co řekne Francie? co řekne Evropa? Azyl našich králů byl znesvěcen, stupně trůnu zkrváceny, jeho obránci podřezáni, hanební vrazi ohrozili život dcery Marie Terezie, královny Francouzů…“ – „Francouzové nemají královnu,“ křičí zuřivě několik hlasů… „Ano,“ pokračuje Cazalès, „dcery Marie Terezie, té ženy, jejíž jméno přežije jména hanebných spiklenců 6. října… Byli poslanci, byli Francouzi, byli lidmi, a poskvrnili se tímto útokem! Pánové, přijmete-li návrh pana de Mirabeau,

rozbalíte-li veřejně řízení, uvidíte zmizet viníky nebo důkazy; zůstane jen zločin… Jaké podivné privilegium by si osobovali zástupci národa! Zákon by dopadal na všechny hlavy, a oni by se povznesli nad zákon! Je to tedy jménem spravedlnosti, vaší první povinnosti, cti, vašeho prvního zájmu, svobody, která nemůže existovat, není-li jediný občan podroben zákonu, že vás naléhavě žádám, že vás zapřísahám, abyste toto řízení postoupili Châteletu, uložili mu v něm pokračovat a vložit do něho odvahu, která ho má ctít a učinit navždy slavným v dějinách.“[19]

Cazalès neodpovídal na argument vzatý z rovnosti dekretu vydaného ve prospěch pana de Lautrec s tím, jehož se domáhal Mirabeau. Proto se Chapelier věnoval důkazu totožnosti obou dekretů, tvrdě právem, že okolnosti jsou tytéž; že pan de Lautrec byl rovněž obviněn výpovědí svědků; že rovnost obou věcí co do formy a postupu řízení nelze popřít. Po dlouhých a prudkých debatách, v nichž nenávist obou stran propukla pohoršlivým způsobem, dekret vyslovil, že výbor pro zprávy podá zprávu o obviněních týkajících se zástupců národa zapletených do řízení Châteletu; že pak Shromáždění prohlásí, je-li důvod k obvinění.

Všichni předvídali výsledek tohoto neprozřetelného procesu. Dvůr poznal, s jakou lehkomyslností byl přiměn v něm pokračovat: ministři, kteří s pomocí tohoto prostředku věřili, že odrazí rány, které se jim jakobíni a orleánisté chystali zasadit, zpozorovali, že jen uspíšili okamžik svého vlastního pádu. Aby se však oslabil nepříznivý dojem, který řízení Châteletu, a zvláště odmítnutí písemností nutných k jeho doplnění, mohlo v lidu vyvolat, přišla deputace výboru pátrání města Paříže vyjádřit Shromáždění své city o dnech 5. a 6. října. „Jediným viníkem v této věci,“ řekl Brissot, „je Châtelet. Historie řízení to dokazuje… Několik měsíců po udání prokurátora obce Châtelet požádal výbor pátrání, aby mu předložil řadu dodatečných skutečností.“ Výbor pokládal tyto skutečnosti spíše za hodné chvály než za hodné trestního stíhání. Brzy se rozšířila pověst, že Châtelet je jen nástrojem strany; že dělá proces revoluci a pařížskému lidu. Většina okrs-

19. Debata ze 7. srpna 1790; Cazalèsova řeč patří k jeho nejslavnějším. Výkřik „Francouzové nemají královnu“ (jen „králova manželka“) vyjadřoval revoluční doktrínu, že ústava zná pouze krále Francouzů. Jérôme Pétion de Villeneuve (1756–1794), advokát z Chartres, pozdější starosta Paříže, blízký Robespierrovi. Isaac-René-Guy Le Chapelier (1754–1794), advokát z Rennes, zakladatel bretonského klubu.

ků povstala proti Châteletu. Tehdy výbor pátrání prohlásil, že nikdy neudal ani nemínil udat jiné skutečnosti než ty, které se odehrály ráno 6. října na versailleském zámku. „Nemáme," dodal Brissot, „žádnou písemnost, která by se jich týkala; zbývají nám jen bezvýznamná prohlášení, která bychom byli Châteletu vydali, kdyby nám je byl specifikoval." Toto vysvětlení, ač velmi nepřesné, dovršilo zkázu Châteletu ve veřejném mínění. Revolucionáři křičeli, že tento tribunál je zaprodán dvoru; že je agentem nepřátel revoluce. Lid, který mu neodpouštěl, že osvobodil Besenvala, Augearda, Barentina, jej nazval z pohrdání *velkou prádelnou královny*.[20]

Jakobíni a klub 89

Ve většině Shromáždění existoval skrytý rozkol; rozkol, který udržovaly žárlivosti a nároky obou klubů, jež připravovaly dekrety, klubu jakobínů a klubu 1789. Klub jakobínů vděčil za svůj vznik několika bretonským poslancům, kteří se, dokud byly generální stavy ve Versailles, scházeli každý den, aby se jednotně usnesli a jednali podle okolností. Toto sdružení se brzy rozrostlo. Všichni, kdo patřili k demokratické straně, se připojili k bretonským poslancům. Tam se rozhodovalo o jmenování předsedů a tajemníků, vylučovali se poslanci, kteří nebyli v zásadách, připravovaly se dekrety, dohodovaly se intriky, které se mají sledovat, korespondence, které se mají udržovat. Když se Shromáždění přeneslo do Paříže, najal si bretonský klub sál u jakobínů v ulici Saint-Honoré a scházel se dále pod jménem klub přátel ústavy. Bretonský klub se až dosud skládal jen z poslanců: připustili se do něho členové obce a okrsků. Revolucionáři, cítíce velkou výhodu, kterou mohou z tohoto zařízení vytěžit, aby ovládli zároveň Paříž a Shromáždění a rozšířili svůj vliv na provincie, se neomezili na několik členů ustavených úřadů; přijímali všechny, kdo se přihlásili, nevyžadujíce jiného titulu než slepé podrobení vůli vůdců a úplnou oddanost revolučním

20. Vydavatelé: dekret ze 7. srpna ukládal, aby „výbor pátrání města Paříže neprodleně odevzdal do rukou královského prokurátora u Châteletu všechny dokumenty a písemnosti, které se mohou řízení týkat"; v důsledku toho přišel výbor 10. srpna vyžádat si rozkazy Shromáždění; „slova citovaná Ferrièrem uvádí Bertrand de Molleville jinak". Besenval a Augeard osvobozeni v lednu a únoru 1790 (viz kniha pátá); Charles-Louis-François de Barentin (1738–1819), bývalý strážce pečeti, obžalovaný ze spiknutí z července 1789 a Châteletem zproštěný, poté emigroval. „Velká prádelna královny" – kde se perou špinavé věci dvora.

zásadám. Nový klub brzy čítal přes dvanáct set členů, mezi nimi několik novinářů, všechny agenty orleánské frakce a množství cizinců vyhnaných ze své vlasti, lidí bez mravnosti, pro něž jsou revoluce dědictvím.[21]

Klub jakobínů, napodobuje příliš lidnaté národy starověku, vyslal kolonie do hlavních měst království a utvořil v Paříži afilované společnosti… Oba Lamethové a Barnave klub jakobínů řídili. Robespierre, Pétion, Anthoine, Salle, Dumetz, vesměs náčelníci band, ale spojení týmiž zájmy a jednající ve shodě, snášeli netrpělivě panovačné jho Lamethů, žárlili na Barnavovu popularitu, číhali na příležitost mu ji vzít.

Klub 89, nazvaný tak podle roku svého založení, se skládal z poslanců, kteří chtěli smíšenou monarchickou ústavu, přibližně takovou, jakou navrhoval ústavní výbor Shromáždění. Jejich úsilí směřovalo jen k zřízení této ústavy, k jejímu zajištění před podniky dvora, před útoky šlechticů a kněží. Doufali, že Ludvík XVI., narozený bez ctižádosti, spokojený s výhodami, které mu nová vláda vyhrazovala, navyklý mít jen stín královské moci, dát se vést královnou a svými ministry, se k nim připojí a přijme ústavu v dobré víře. Tato naděje se zakládala na známé povaze Ludvíka XVI.: proto klubisté 89 nepřičítali tomuto princi překážky, na něž naráželi, a měli pravdu. Ludvík XVI., ponechán sám sobě, by se byl podrobil okolnostem. Tento cit, ač společný největší části členů klubu 89, nebyl přece všeobecný. Někteří by byli dali přednost republice; ale obava, aby pád Ludvíka XVI. místo republiky nepřivedl anarchii nebo vévodu Orleánského, je držela u konstituční monarchie. La Fayette, Bailly, Rœderer, Dupont de Nemours, Chapelier, vévoda de La Rochefoucauld, Sieyès, vůdcové klubu 89, byli původně členy klubu jakobínů. Unaveni hlučností zasedání, nerozumem řečníků, nutností získávat a poutat lidovou přízeň, nutností, která nutí poctivého člověka skrývat svou myšlenku a, chce-li poroučet, poslouchat nejprve všechny rozmary nevědomého a hrubého davu, přestali ponenáhlu docházet na zasedání jakobínů a přišli se pompézně roztáhnout v Palais-

21. Vydavatelé: klub zahájil zasedání v Paříži 6. října 1789 (ve skutečnosti se bretonský klub v Paříži znovu ustavil až v listopadu–prosinci 1789, když si najal refektář dominikánského – „jakobínského“ – kláštera v ulici Saint-Honoré). Oficiální název „Société des amis de la Constitution“; číslo 1200 členů se vztahuje k pařížské mateřské společnosti, síť afilovaných klubů čítala v létě 1790 přes 150 měst. Jmenovaní: François-Paul-Nicolas Anthoine (1758–1793), poslanec za Boulay; Jean-Baptiste Salle (1759–1794), lékař, poslanec za Nancy; Dumetz, poslanec třetího stavu.

Royal v nádherném bytě a se vším rámusem vhodným k přilákání a ohromení davu.[22]

Klub 89 měl také velký počet pomocníků, filozofy, akademiky, finančníky, kapitalisty, literáty, Condorceta, Marmontela, Chamforta, Clavièra, Du Roveraye; počítal mezi svými členy hlavní vůdce výborů a nejvýznačnější muže většiny Shromáždění… Diskutovalo se tam jako u jakobínů o politických věcech; ale diskutovalo se o nich slušně: nadto se tam dávaly výborné obědy; četly se tam veřejné listy… Ostatně usilovalo se tam stejně jako u jakobínů o lidovou přízeň a k jejímu získání se tam užívalo, stejně jako u jakobínů, adres a deputací: neboť i tam se hledělo oklamat lid, přesvědčit ho, že jsou zaměstnáni jedině láskou k veřejnému dobru, když je ve skutečnosti oživoval jen duch zájmu a panování. Přišli-li dobyvatelé Bastily blahopřát jakobínům k jejich energii, dámy z tržnice přicházely v témž okamžiku do klubu 89, pronášely krásný kompliment géniu pana Baillyho; nezapomínaly na dobrého generála La Fayetta, velkého Mirabeaua, který říkal ve Shromáždění tak krásné věci, ani na pana Chapeliera, který, nepřestávaje být dobrým Bretoncem, se stal dobrým Pařížanem.

Hrabě de Mirabeau, nenáviděný, ale obávaný a vyhledávaný vůdci obou klubů, nakláněl váhu k jednomu nebo druhému podle toho, zda se spojil s jakobíny nebo s 89. Nepožíval důvěry žádného z vůdců; ale užívali ho k prosazení svých tajných usnesení: neboť jakobíni i 89 měli výbor, v němž se projednávaly a stanovily různé projekty týkající se revoluce, dříve než se přednesly valnému shromáždění klubu a tak se předložily veřejnému mínění.

Jakobíni a 89, ač nesmiřitelní nepřátelé, se přece spojovali, jakmile šlo o útok na šlechtu, duchovenstvo nebo královskou autoritu. Spojovali se také, když bylo třeba dosáhnout nějakého lidového dekretu. Měli stejnou potřebu velké popularity. Často se stávalo, že jakobíni navrhli zákon velmi po-

22. Vydavatelé: klub 1789 (Société de 1789) „se otevřel přece až 12. dubna 1790“; sídlil v Palais-Royal a byl proslulý svými hostinami. Pierre-Louis Rœderer (1754–1835), rada parlamentu v Metách, poslanec; Pierre-Samuel Dupont de Nemours (1739–1817), fyziokrat; Louis-Alexandre, vévoda de La Rochefoucauld (1743–1792), zabit v září 1792. Pomocníci: Condorcet, Marmontel, Chamfort, ženevský bankéř Étienne Clavière (1735–1793, pozdější ministr financí) a jeho krajan Jacques-Antoine Du Roveray – Mirabeauova „dílna“ pro řeči. Ferrièrův údaj o „tři sta poctivých“ poslancích bez stranické příslušnosti je jeho vlastní odhad.

šetilý, velmi odporující obecnému prospěchu, ale jehož výhody, předem vychvalované novináři jejich strany, se staly mezi lidem převládajícím míněním; a to v naději, že klubisté 89 navržený zákon potřou a odpor, který mu postaví, jim vezme popularitu. Dělo se však úplně jinak. Vůdcové klubu 89, zpravení o tajných záměrech jakobínů, stejně lhostejní k veřejnému dobru jako oni, obětující stejně jako oni bez výčitek své osobní ctižádosti, ač úplně přesvědčeni, že navržený zákon je škodlivý, místo aby ho potírali, licitovali ještě v popularitě nad jakobíny amendementy více přizpůsobenými přáním davu. La Fayette, který cítil, jak mu škodí toto rozdělení, dělící mezi něj a Lamethy lidovou přízeň, se pokusil o několik prostředků sblížení obou klubů: ale vyžadoval za cenu svého prostřednictví, aby se jakobíni spojili s ním ve všech návrzích, které předloží Shromáždění, a zavázali se je prosadit. Lamethové a Barnave se střežili svolit k dohodě, která by jim odňala veškerou převahu v klubu i ve Shromáždění a učinila je závislými na La Fayettovi.

V Národním shromáždění bylo tedy jen přibližně tři sta členů skutečně poctivých lidí, prostých stranického ducha, cizích jednomu i druhému klubu, chtějících dobro, chtějících je pro ně samo nezávisle na zájmu stavů, sborů, vždy hotových přijmout návrh nejspravedlivější a nejužitečnější, ať přišel od kohokoli a byl podporován kýmkoli. Jsou to tito muži, hodní čestné funkce, k níž byli povoláni, kdo vytvořili těch několik dobrých zákonů vyšlých z Ústavodárného shromáždění; jsou to ti, kdo zabránili všemu zlu, které neudělalo. Přijímajíce vždy, co bylo dobré, zamítajíce vždy, co bylo špatné, dali často většinu usnesením, která by bez nich byla zamítnuta stranickým duchem: často odrazili návrhy, které by bez nich byly přijaty duchem zájmu.

Nemohu se zdržet, abych při této příležitosti nepoznamenal nepolitické chování šlechticů a biskupů. Protože směřovali jen k rozpuštění Shromáždění, jen k vrhání nepřízně na jeho jednání, místo aby se stavěli proti špatným dekretům, byli v tom ohledu lhostejní způsobem, jaký si nelze představit. Vycházeli ze sálu, když předseda kladl otázku, vyzývajíce poslance své strany, aby je následovali; nebo zůstali-li, křičeli na ně, aby nehlasovali. Klubisté, kteří se tímto opuštěním stali většinou Shromáždění, dekretovali vše, co chtěli. Biskupové a šlechtici, pevně věříce, že nový řád věcí

nebude trvat, uspěchávali s jakousi netrpělivostí, v naději, že urychlí jeho pád, i zkázu monarchie a svou vlastní zkázu. K tomuto nesmyslnému chování připojovali urážlivou nedbalost jak vůči Shromáždění, tak vůči lidu, který se účastnil zasedání. Neposlouchali, smáli se, mluvili nahlas, utvrzujíce tak lid v nepříznivém mínění, které o nich pojal; a místo aby pracovali na znovuzískání jeho důvěry a úcty, pracovali jen na získání jeho nenávisti a pohrdání. Všechny tyto hlouposti pocházely z toho, že se biskupové a šlechtici nemohli přesvědčit, že revoluce je už dávno hotova v mínění a v srdci všech Francouzů. Představovali si, že těmito slabými hrázemi zadrží proud, který každým dnem mohutněl. Jen hromadili jeho vody, jen způsobovali větší škody, umíněně lpíce na starém režimu, základu všech svých činů, všech svých opozic, o který však nikdo nestál. Touto neobratnou umíněností nutili revolucionáře rozšířit svůj systém revoluce i za cíl, který si vytkli. Šlechtici a biskupové pak křičeli o nespravedlnosti, o tyranii. Mluvili o starobylosti a oprávněnosti svých práv k lidem, kteří podkopali základ všech práv. „Vaše dekrety o nynějších držitelích beneficií jsou nespravedlivé," říkal v hořkosti svého srdce jeden duchovní Dionisovi du Séjour, radovi pařížského parlamentu a revolučnímu poslanci. „Eh! kdo vám říká, že jsou spravedlivé?" odpověděl chladně Dionis du Séjour.

Konstitucionalisté, novináři a řemeslo vzpoury

Konstitucionalisté (tak budu napříště nazývat klubisty 89), věříce, že federační přísahou získali Ludvíka XVI. a Francouze pro ústavu, chtěli zastavit hnutí lidu a nasadit uzdu zákona té domnělé svobodě, která byla jen odpornou nevázaností. Nepořádky a anarchie v provinciích, povstání a nekázeň vojska varovaly konstitucionalisty, že společenský řád je ohrožen úplným rozkladem, že sami budou brzy strženi do propasti se svými ctižádostivými plány a svými trestuhodnými nadějemi. Ale i jakobíni měli cíl, kterého chtěli dosáhnout, a dále bouřili lid, ujišťujíce, že je nutné oživit veřejného ducha, podepřít mínění téměř úplně změněné intrikami zlomyslníků. Jakobínští novináři zaplavovali Paříž a Francii pobuřujícími spisy. Mluvili bez ustání o spiknutích, o aristokratech, o ligách cizích mocností, o vpádech na francouzské území. Zasévali do ducha lidu nedůvěru ke králi, ke královně, k ministrům. Malouet, Clermont-Tonnerre, Virieu a několik konstitucionа-

listů se pokusilo zastavit tento příval pomluv a ohavností: jejich úsilí bylo marné. Tehdy, nemohouce postavit zákon proti nevázanosti, postavili pamflety proti pamfletům. Novináři se rozdělili: jakobíni, aristokraté, konstitucionalisté měli své spisovatele. Bylo vidět hromadu lidí bez zásluh, bez znalostí, pokrytých hanbou, zaprodaných rozkladným frakcím, nestoudných vychvalovačů zločinců, kteří je platili, jak si vytvářejí diktaturu, jíž podrobili krále, Shromáždění, každého poslance, každého občana. Poctivému člověku už nezbylo než zahalit si hlavu pláštěm a přijímat mlčky otrávené rány těchto prodejných per. Camille Desmoulins, Brissot, Gorsas, Carra, Marat a jiní, je-li to možné, ještě podlejší, byli agenty povstaleckého výboru, který řídili vůdcové jakobínů a orleánistů.[23]

Chtěli-li vzpouru, rozšířily se neurčité návrhy na vraždění a s pomocí pěti či šesti důvěrníků, kteří se nenápadně rozptýlili mezi lid, se tvořily shluky množství zahálčivých a důvěřivých lidí, k nimž se připojovali satelité strany… Tam se pomluvami, nevěrnými líčeními, dovoláváním se nějaké slavné osobnosti, která se jmenovala, snadno sváděla nevědomá lůza, kterou vražedné spisy novinářů učinily divokou. Radilo se jí plenění a vraždění jako prostředek, jak zastavit spiknutí jejích nepřátel… Zatímco jedni rozpalovali hlavy, rozdělovači peněz se procházeli mezi skupinami. Potkali-li tvář poznamenanou pečetí zločinnosti, zkoumali toho člověka otázkou: Jste spolehlivý? Odpověděl-li: spolehlivý člověk, dal mu rozdělovač dvanáct franků; byl to závazek řídit se podněty vůdců vzpoury. Šlo-li o to shromáždit roztroušené bandy, oznámilo se nějaký čas předem, že toho a toho dne bude v Paříži nebo v jiném městě, které se jmenovalo, velký nepořádek, vraždy, značné plenění, jemuž bude předcházet rozdílení z ruky do ruky spolehlivým lidem a podřízeným náčelníkům. Tuláci, pytláci, uprchlíci z galejí přibíhali z třiceti až čtyřiceti mil do označeného města. Tak se jakobínům a orleánistům podařilo sebrat početnou a hrozivou armá-

23. Vydavatelé k „vpádům na francouzské území“: „Bylo to 26. června 1792, kdy se prohlásila první kontinentální koalice a objevil se manifest pruského krále“ (Brunšvický manifest je ve skutečnosti datován 25. července 1792). Antoine-Joseph Gorsas (1752–1793), vydavatel *Courrier de Versailles à Paris*; Jean-Louis Carra (1742–1793), spoluvydavatel *Annales patriotiques*; Jean-Paul Marat (1743–1793), *L'Ami du peuple*. Stanislas de Clermont-Tonnerre (1757–1792) a François-Henri de Virieu (1754–1793), umírnění monarchisté, zakladatelé klubu „nestranných“ (Impartiaux).

du zločinců bez jiného žoldu než trochy peněz rozdělovaných čas od času, naděje na plenění a beztrestnosti zločinu.

Neckerův pád

Revolucionáři, znudění Neckerem, mu každý den působili ty nepříjemnosti, které vybízejí moudrého ministra, aby předešel potupnému propuštění a prozíravě odstoupil. Necker, udržovaný v příjemné myšlence, že spása Francie a klid Evropy spočívají na jeho ministerské existenci, bojoval s finančním výborem. Snad, zděšen propastí, do níž uvrhl monarchu, si ještě lichotil, že řídí události: ale Necker, podobný všem šarlatánům, jejichž pověst je plodem intriky, poznán a oceněn, nesklidil ze svých prací než nenávist jedněch, pohrdání druhých a lhostejnost davu… Chtěli se ho zbavit. Mstivý Camus ho obvinil, že posílá peníze hraběti d'Artois. Necker na toto obvinění odpověděl dlouhým dopisem. Stěžoval si v něm na pomlouvačná tvrzení šířená v hanebných pamfletech, jejichž strašnou moc až do poslední doby neznal. Ujišťoval, že je nejstarším a nejvěrnějším přítelem lidu, že každým dnem více bolestně zarmoucen, vida z průběhu jednání, že je veřejné věci neužitečný, že jeho síly slábnou pod prací, neklidem, zkouškami všeho druhu, touží najít odpočinek a vzdálit se navždy světu a věcem; že si přeje rychle vědět, zda mu má někdo co vytknout, jsa jist, že se nikdy ani na okamžik neodvrátil od veřejného dobra a přísného plnění svých povinností; že se nebojí být vyzván ke všem důkazům, které zástupci národa uznají za nutné.[24]

Neckerovy protesty mu popularitu nevrátily. Jednou ztracena, už se nenajde. A pak, říkalo se, přísluší Neckerovi stěžovat si na pamflety a na změnu veřejného mínění? Nebyl to Necker, kdo se první odvolal k témuž veřejnému mínění? kdo první užil svých námezdníků k jeho svedení? Jak se odvažuje vytýkat revolucionářům, že užívají k jeho vzdálení z ministerstva týchž prostředků, jichž on užil k vzdálení Calonna, Brienna, Lamoignona,

24. Vydavatelé: Neckerův dopis z 1. srpna 1790. Camus (viz kniha pátá) obvinil Neckera, že hrabě d'Artois v emigraci pobírá své apanáže; Necker se hájil, že jde o platby, k nimž ho zavazoval zákon. Ferrièrova zmínka o „hanebných pamfletech“ – Necker byl od jara 1790 terčem Maratova *Ami du peuple* a Desmoulinsova listu.

k prosazení dvojího zastoupení třetího stavu, k donucení Ludvíka XVI., aby ho 14. července povolal zpět?

[Stav financí se stával „den ze dne znepokojivějším; daně se neplatily; deficit rostl v děsivém postupu“. Finanční výbor navrhl splatit veřejný dluh vytvořením 1900 milionů assignátů-peněz. Necker se chopil příležitosti pomstít se Camusovi a výboru a poslal Shromáždění dlouhé memorandum: k plánu výboru nedal žádný souhlas, pokládá ho „za nekonečně nebezpečný“ a nezná žádný návrh, který by nebyl přednější než „druh zdroje, který by snad sváděl svou jednoduchostí, kdyby tato jednoduchost nebyla násilným převrácením všech překážek“. Shromáždění vyslechlo memorandum „s výraznou netrpělivostí“ a neráčilo je ani postoupit svému finančnímu výboru. Ferrières: „Necker měl přece pravdu“ – assignáty se neměly posuzovat podle blahodárného účinku okamžiku, nýbrž podle účinku, který nutně budou mít v dalším průběhu revoluce; už systém půjček, vynalezený Neckerem, způsobil značný deficit tím, že dal králi a ministrům možnost hradit pošetilé výdaje dvora – „jaké zhoubnější následky by neměly papírové peníze, které bylo možno libovolně rozmnožovat“, když k úspěchu plánů bylo třeba „uspokojit všechny ctižádosti, nasytit všechny chtivosti“, a místo hrstky dvořanů dělících se o zbytky veřejných příjmů byli „všichni podvodníci, všichni agiotéři, všichni lidé zadlužení až po uši“ voláni „k systematickému plenění Francie“. Ale revolucionáři „se pokládali za ve válečném stavu se starou vládou“ a hleděli méně na nevýhody věci než na ohromnost zdrojů, které jim poskytovala.][25]

Zpozorovavše, že ani ponížení, ani nejméně zastíraná nuda nemohou Neckera přimět, aby opustil své místo, sáhli k vzpouře. Několik jakobínů, posílených lidmi z lůzy, se odebralo k Shromáždění a hlasitě žádalo odvolání ministrů… Jiná tlupa běžela obklíčit paláce vikomta de La Tour du Pin a hraběte de Saint-Priest. La Fayette, který toto hnutí sledoval očima, poslal spěšně v osm hodin večer varovat Neckera před nebezpečím, které mu hro-

25. Vydavatelé: memorandum z 27. srpna 1790. Návrh finančního výboru (zpravodaj Montesquiou) na vytvoření až 1900 milionů assignátů bez úroku ke splacení veřejného dluhu byl po velké debatě (Mirabeau pro, Maury, Dupont de Nemours a Talleyrand proti) přijat 29. září 1790 v podobě emise 800 milionů neúročených assignátů se stropem 1,2 miliardy v oběhu – tím se assignát definitivně stal papírovými penězi. Ferrièrův úsudek o Neckerově „systému půjček“ jako příčině deficitu odpovídá kritice Calonnově.

zí, a vybídl ho, aby opustil svůj palác. Necker odjel ihned a odebral se do svého domu v Saint-Ouen. Tento noční a nečekaný příjezd vyvolal ve vsi jakési vzrušení. Necker, nepokládaje se za bezpečného, uznal za prozíravé vzdálit se ještě víc. Vyšel pěšky, bloudil až do rána v údolí Montmorency. Tato událost ho rozhodla. Nemaje pevnost postavit se bouři, napsal předsedovi Shromáždění, že jeho zdraví je už dlouho oslabeno nepřetržitým sledem prací, trápení a neklidu; že přece den ze dne odkládal provedení plánu, který pojal, využít zbytku krásného období a odebrat se do lázní, které mu byly bezpodmínečně doporučeny; že naslouchaje jen své horlivosti a oddanosti, spěchaje vyhovět přání, které mu Shromáždění projevilo, se začal oddávat mimořádné práci o stavu financí; že nový návrat neduhů, které ho v zimě uvedly do velkého nebezpečí, a smrtelný neklid ženy stejně ctnostné jako drahé jeho srdci ho rozhodly neotálet s plánem odchodu a vrátit se do útočiště, které opustil, aby se dostavil na rozkazy Shromáždění; že se Shromáždění v té době přiblíží konci svého zasedání a on nebude s to podniknout novou dráhu. Necker, po tomto holdu své věčné pýše a stále nové potřebě mluvit o sobě, dodával, že 21. července odevzdal účet příjmů a výdajů státní pokladny od 1. května 1789 do 1. května 1790; že Shromáždění pověřilo svůj finanční výbor, aby tento účet přezkoumal; že ovšem toto přezkoumání není skončeno, ale že nechává jako záruku své správy svůj pařížský dům a své fondy ve státní pokladně, činící dva miliony čtyři sta tisíc livrů; že žádá o vyzvednutí čtyř set tisíc livrů z této částky, jejichž disposici mu činí nutnou stav jeho záležitostí; že nepřátelství a bezpráví, která zakusil, mu vnukla myšlenku záruky, kterou právě nabídl: ale když tuto myšlenku srovnává se svým chováním ve správě financí, je mu dovoleno přiřadit ji k zvláštnostem, které provázely jeho život; že ostatně jeho utrpení v této chvíli mu brání vmísit do tohoto dopisu různé city, které by za této okolnosti měl přání i potřebu rozlít.[26]

Shromáždění přijalo oznámení Neckerova odjezdu s nejponižující lhostejností. Mohl na své cestě posoudit, jak málo se lze spolehnout na lid. Tento

26. Vydavatelé: vzpoura 2. září 1790 – „zdá se, že tato vzpoura souvisela s aférou v Nancy, o níž bude brzy řeč“; Neckerův dopis z 4. září. Jean-Frédéric de La Tour du Pin-Gouvernet (1727–1794), ministr války, popraven 1794. Saint-Ouen – Neckerův venkovský dům severně od Paříže (kde r. 1814 Ludvík XVIII. vydal svou deklaraci). Neckerův účet z 21. července 1790 byl posledním ministerským aktem; suma 2 400 000 livrů, kterou nechal ve státní pokladně jako záruku, mu (resp. jeho dceři paní de Staël) byla vrácena až za restaurace.

muž, který několik měsíců předtím projel Francii jako triumfátor, byl všude pokládán za uprchlíka, který se vyhýbá odpovědnosti, jíž se obává. Municipalita v Arcis-sur-Aube ho dala při průjezdu tímto městem zatknout a vzkázala pak Shromáždění, že lid, proniknutý velkou zásadou odpovědnosti ministrů, čeká na jeho rozkazy o tom, jak se má k Neckerovi chovat. Několik poslanců navrhlo poděkovat municipalitě v Arcis-sur-Aube za její bdělost. Jistý Montpassant žádal, aby se ministru Neckerovi zakázalo opustit království. Konečně lidumilnější lidé dosáhli, že bude municipalitě v Arcis-sur-Aube nařízeno propustit Neckera na svobodu; že tento rozkaz bude provázen dopisem způsobilým sloužit mu za pas a zajistit jeho cestu. „Svoluji k dopisu," odvětil rozmrzelým tónem zlomyslný Camus; „ale ať se nikdo neopováží blahopřát bývalému ministrovi k jeho správě." Tak navždy zmizel tento muž zrozený pro neštěstí Francie; nebyl-li zrádcem, byl loutkou orleánské frakce. Sžírán ctižádostí, nadutý pýchou, opojen mdlým kadidlem svých námezdníků, pokládal se za rozsáhlého génia. Chtěl vše vést, vše řídit; ale nemaje žádné pravé nadání, byl vždy mimo čas, místo, okolnosti, a abych užil výrazu jednoho duchaplného člověka, nesa na ramenou vodní mlýn, zabýval se bez ustání tím, aby se díval, odkud vane vítr. Šťasten, bude-li, schopen výčitek, odpykávat v dlouhém a plodném pokání strašná zla, která nahromadil na lid, který mu svěřil své nejdražší zájmy, a na monarchu milujícího dobro, kterého zavedl a svedl svými lživými sliby![27]

Hrabě de Saint-Priest a ostatní ministři, navzdory nepřízni, kterou jim revolucionáři projevovali, setrvali na svých místech. Neckerův odchod byl pro strážce pečeti Championa a pro ministra Saint-Priesta novým důvodem, aby zůstali. Doufali, že se stanou pány rady; počítajíce stále s rychlou kontrarevolucí, chtěli tam být už usazeni, aby z ní sklidili první plody: udá-

27. Zatčení v Arcis-sur-Aube v září 1790, několik dní po Neckerově odjezdu z Paříže; „Montpassant" – v protokolech nedoložené jméno. Necker se uchýlil na svůj statek Coppet u Ženevy, kde r. 1804 zemřel. Vydavatelé připojují dlouhou poznámku: „Přinejmenším velmi přísné soudy vynesla o panu Neckerovi většina spisovatelů nepřátelských revoluci. Ferrières je mezi nimi, stejně jako Bertrand de Molleville. Dcera pana Neckera, slavná autorka *Corinny*, se ujala obrany otcovy památky v díle poznamenaném jejím vzácným nadáním" (*Considérations sur la Révolution française*, 1818); „bývalý člen několika zákonodárných shromáždění pan Bailleul potíral zase v pozoruhodném spise některá tvrzení paní de Staël"; vydavatelé slibují další soudy o tomto ministru v „historických objasněních" příštích sešitů.

lost, kterou každá strana přičítala straně protivné, zvětšila nenávist lidu k ministrům.

Vzpoura v Nancy

Tentýž rozkol a tatáž různost zájmů, které existovaly mezi privilegovanými třídami a obcemi, existovaly v armádě mezi vojáky a důstojníky. Důstojníci, téměř vesměs šlechtici, hlasitě vyznávali zásady nejvíce odporující revoluci. Vojáci, vesměs příslušníci obcí, sledovali všeobecný popud. I oni žádali, aby se zavedla rovnost práv, aby se vyslechly jejich stížnosti, většinou oprávněné. Vytýkali štábům, že si podvodnými smlouvami přivlastňují část jejich nepatrného žoldu, že neskládají žádné účty z plukovních fondů, že vyhánějí s potupnými propouštěcími listy nejvlastenečtější vojáky; tak se nazývali nejbouřlivější a nejméně ukáznění. Dodávali, že ministr, věda, že budoucí organizace armády mu odejme jmenování míst, spěchá je obsadit a zavírá tak vstup těm, které k nim volaly nové zákony.

Toto reptání, zprvu tlumené, brzy veřejné díky otevřené ochraně klubů, přivodily všeobecné povstání. V každém pluku se ustavil výbor složený z nejrevolučnějších vojáků. Tyto výbory se staly velmi činným ohniskem nekázně a vzpoury. Rokovalo se v nich o peticích; kabinet ministra války byl plný vojáků, kteří mu přicházeli hrdě oznamovat vůli svých mandantů. Vojáci se pod záminkou, že si dají složit účty z plukovních fondů, zmocnili vojenských pokladen, rozdělili si je, a když v nich nenašli peníze, o nichž tvrdili, že jim náležejí, donutili své důstojníky podepsat závazky na částky, které stanovili libovolně. Shromáždění, zpravené o těchto nepořádcích, vydalo dekrety, které pokládalo za vhodné k jejich utišení: ale klubisté, kteří se báli armády a neviděli bezpečí než v jejím úplném rozkladu, zabránili provedení těchto dekretů. Duch nekázně a vzpoury rostl víc a víc. Dekret Shromáždění předpisoval způsob účtování plukovních fondů. Královský pluk, jeden z nejzpracovanějších, protože byl jedním z těch, jichž se jakobíni nejvíce báli, tvrdil, že ustanovení tohoto dekretu se na něj nemohou vztahovat. Vyslal osm členů svého výboru, které pověřil obžalovat ministra války a dohodnout se s jakobíny. Ministr dal osm vyslanců po jejich příjezdu do Paříže zatknout. Jakobíni křičeli o zatykači, o porušení práv člověka: poštvali lůzu proti ministrovi. Shromáždění, aniž se zdálo jeho chování ne-

schvalovat, z obavy, aby zpráva o tomto zatčení nevyvolala nebezpečné hnutí, dalo osm vojáků královského pluku převézt do Invalidovny. Poslalo do Nancy La Fayettova pobočníka, aby předešlo falešným pověstem, které by jakobíni neopomněli rozšířit o způsobu, jakým se věci odehrály. Nová příhoda učinila toto opatření nutným.[28]

Král pověřil Malseigna, bývalého velitele karabiníků, aby vyřídil účty tří pluků, které tvořily posádku Nancy. Ať už Malseigne, tvrdý a panovačný, nevnesl do této operace mírnost a umírněnost, které okolnosti vyžadovaly, ať tajní emisaři působili na vojáky, vznikly potíže v účtech švýcarského pluku Château-Vieux. Malseigne odmítl vyhovět požadavku, který se mu zdál nespravedlivý. Toto odmítnutí vojáky Château-Vieux podráždilo. Malseigne jim velmi ostrými slovy vytkl jejich nekázeň. Odpověděli, že potřebují peníze a že chtějí peníze. Někteří z nejvzpurnějších navrhli podržet Malseigna jako rukojmí, dokud se jim nedostane spravedlnosti. Malseigne, chtěje předejít výsledku porady, která se měla zvrhnout v otevřenou vzpouru, postoupil k mříži, která uzavírala kasárna. Čtyři švýcarští granátníci ji hlídali: nastavili mu bajonety a odmítli ho pustit ven. Malseigne tasil meč a nařídil čtyřem granátníkům, aby ustoupili. Místo aby poslechli, hrozili Malseignovi, a spojujíce čin s hrozbami, napadli ho všichni čtyři najednou. Malseigne odrazil rány, které mu byly zasazovány, zranil dva granátníky. Když se mu meč zlomil v rukou, uchopil meč generálního profousa, a raze si cestu touto soldateskou, odebral se k panu de Noue, veliteli Nancy.[29]

Kvas byl v celém městě krajní. Královský pluk a pluk Mestre-de-camp se chopily zbraní. Lůza se k nim připojila; všichni se připravovali táhnout na guvernérství. Smýšlení vzbouřenců nebylo pochybné: zuřili proti Malseignovi. Varovali ho, že jeho život je ohrožen, že musí neprodleně opustit Nancy. Malseigne vyšel pod doprovodem několika důstojníků a dal se ces-

28. „Masses“ – plukovní fondy na výstroj a stravu, spravované důstojníky; stížnosti na jejich zpronevěru byly hlavní příčinou vojenských vzpour léta 1790 (Lille, Hesdin, Perpignan, Saint-Servan, Nancy). Dekret ze 6. srpna 1790 nařídil vyúčtování fondů a zakázal vojenské výbory a spolky. Královský pluk (Régiment du Roi-infanterie), švýcarský pluk Château-Vieux a jezdecký pluk Mestre-de-camp-général tvořily posádku Nancy; osm vyslanců Královského pluku bylo zatčeno v Paříži v srpnu 1790.

29. Vydavatelé: 26. srpna 1790. Hrabě de Malseigne, generální inspektor jízdy, vyslaný jako komisař krále; de Noue – velitel města Nancy. Ferrièrovo líčení (šerm s granátníky, útěk do Lunéville, srážka s karabiníky) se v hlavních rysech shoduje s Bouillého pamětmi.

tou na Lunéville. Jakmile se zvědělo o Malseignově útěku, sto jezdců Mestre-de-camp vsedlo na koně a běželo ho pronásledovat. Malseigne to předvídal. Když dorazil do Lunéville, dal nasednout silnému oddílu karabiníků, poslal jej na silnici do Nancy s rozkazem zabránit oddílu Mestre-de-camp dojet až do Lunéville… Mezi oběma oddíly došlo k lehké srážce. Devět jezdců Mestre-de-camp bylo zabito; zbytek byl zajat. Mezitím několik uprchlíků přišlo oznámit porážku oddílu vyslaného pronásledovat Malseigna. Posádka běžela ke zbraním. Zajistila se nejprve pana de Noue, velitele pevnosti, a všech důstojníků, a táhla na Lunéville, rozhodnuta napadnout karabiníky a mít Malseigna mrtvého nebo živého. Posádka Nancy našla karabiníky seřazené k bitvě na cvičišti v Lunéville; z obou stran se vyslali vyjednavači. Důstojníci neměli s těmito vyjednáváními nic společného; vše se projednávalo bezprostředně mezi vojáky posádky Nancy a karabiníky. Výsledek těchto porad byl, že karabiníci svolili Malseigna vydat a vzali dokonce na sebe dovést ho do Nancy.

Stav vzpoury, v němž byly tři pluky, vyžadoval rychlé léky. Shromáždění se usneslo, že král učiní nejúčinnější opatření k obnovení pořádku v Nancy a k zajištění úplného provedení jeho dekretů. Král jmenoval Bouillého generálem malé armády, která byla určena k podrobení tří vzbouřených pluků. Bouillé velel v Metách; shromáždil vojsko nutné ke své výpravě a dal se na pochod. Bouillého přiblížení v čele značného sboru vojsk tři pluky poplašilo; vyslaly k němu několik vojáků, které pověřily učinit mírové návrhy. Bouillé odpověděl, že nejedná s rebely proti dekretům Shromáždění a rozkazům krále; že nebudou-li mu do dvou hodin vydáni pan de Malseigne a pan de Noue a nebudou-li tři pluky mimo město, se zbraněmi u nohy, provede dekret Shromáždění. Tato odpověď zdrtila správní sbory v Nancy: obávaly se právem neblahých následků, které by přinesl odpor tří pluků; naléhaly na ně co nejživěji, aby se podrobily. Ale tři pluky odpověděly, že jsou rozhodnuty se bránit. Počítaly s účinkem několika oběžníků adresovaných Bouillého vojákům; listů velmi způsobilých anarchickými zásadami, které obsahovaly, vzbouřit jeho armádu. Také se hlasitě chlubily, že jedna hodina postačí k jejímu rozkladu. Tento manévr neměl úspěch, jaký od něho posádka Nancy očekávala. Bouillého vojáci, hluší k proradným našeptáváním emisarů pověřených je zkazit, vytkli vojákům posádky, že jsou zrádci, rebelové, a hlasitě žádali, aby byli vedeni do boje. Armáda pokra-

čovala v pochodu. Bouillé přijal nové vyslance; dal jim touž odpověď, jakou dal prvním: žádal nadto, aby mu byli vydáni čtyři vojáci z každého pluku, které pošle, jak řekl, Národnímu shromáždění, a to je samo bude soudit.[30]

Vojáci posádky byli rozděleni: jedni chtěli poslechnout Bouillého rozkazy, druzí setrvávali v úmyslu se bránit. Ti, kdo chtěli poslechnout, propustili na svobodu pány de Noue a de Malseigne a chystali se odebrat na místo, které jim pan de Bouillé označil, zatímco druzí se odebrali k Stanislavově bráně s dělem nabitým kartáčem. Pan de Bouillé dal postoupit svému předvoji, složenému zčásti z národní gardy města Met. Noví vyslanci tehdy přišli oznámit, že tři pluky odcházejí. Bouillé změnil svůj bitevní pořádek a táhl k louce, kam nařídil třem plukům se odebrat. Dva z jeho důstojníků ho upozornili, že u Stainvillovy brány je vidět jakési pohyby.

Švýcaři z Château-Vieux, vinnější než ostatní, se nevzdali plánu se bránit; obvyklá tlupa banditů vzpour se k nim připojila: byli postaveni u Stanislavovy brány. Emisaři, vidouce Bouillého předvoj, který postupoval bez nedůvěry, uznali příležitost za vhodnou k zahájení boje; vypálili na něj ránu z děla nabitého kartáčem. Tento nečekaný útok vnesl zprvu jakýsi zmatek do řad metské národní gardy. Dobrovolníci se brzy sešikovali a odpověděli velmi živou palbou; postupujíce pak útočným krokem, vyrazili brány města, pobili bez rozdílu vše, co potkali v ulicích. Rebelové, vyháněni ze stanoviště na stanoviště, z domu do domu, kladli brzy jen slabý odpor. Královský pluk první žádal o kapitulaci: řekli mu, aby se stáhl do svých kasáren. Bouillé se tam odebral, vytkl vojákům jejich neposlušnost a nařídil jim

30. François-Claude-Amour, markýz de Bouillé (1739–1800), velitel v Metách a na východní hranici, bratranec La Fayettův; vydavatelé: „Paměti pana de Bouillé jsou součástí této sbírky; čtenář v nich najde podrobné vylíčení této události.“ Dekret Shromáždění ze 16. srpna 1790 zmocnil krále užít proti vzbouřencům síly; vydavatelé: první vyslanci přišli 30. srpna a „téhož dne dal pan de Bouillé do Nancy doručit proklamaci k utišení povstání“. Bouillé přitáhl asi se čtyřmi až pěti tisíci muži řadového vojska a národních gard z Met a okolí.

dát se na cestu do Verdunu. Château-Vieux poslali do Marsalu, Mestre-de-camp do Moyenvicu.[31]

Bouillého vítězství zdrtilo jakobíny. Měli jen jediný výkřik proti generálovi, proti La Fayettovi, proti ministrům. Tento příklad povstání potlačeného silou, a co je znepokojovalo nejvíce, se shodou, jakou neočekávali, mezi řadovým vojskem a národními gardami, měl dát vládě akceschopnost. Lid pozná nutnost podrobit se zákonu a poslouchat úřady, které ústava vytvořila. Aby však uklidnili své stoupence a ukázali svým protivníkům, že se navzdory tomuto nezdaru nepokládají za poražené, agitovali s takovým úspěchem na předměstích, že téhož večera, kdy se v Paříži přijala zpráva o dobytí Nancy, našli prostředek vyvolat hnutí.

Demise ministrů

Čtyřicet tisíc mužů a žen se odebralo do Tuilerií, řvalo kolem Shromáždění o propuštění ministrů. To byla jen záminka tohoto shluknutí. Brzy se ozvaly pobuřující návrhy. Mluvilo se o zatčení ministra války, o postavení Bouillého do stavu obžaloby. Několik orleánistů, využívajíc kvasu hlav, křičelo: „Pojďme do Saint-Cloud.“ Král a královská rodina tam byli už několik dní. Je pravděpodobné, že tento nový 6. říjen by byl rozhodnější než onen z minulého roku. La Fayette a národní garda přiběhli a snadno tento shluk rozptýlili. Jakobíni byli ve svém nitru zdrceni svou porážkou v Nancy. Stáhli se tedy, aniž se odvážili cokoli podniknout, odkládajíce pomstu ministrům na příznivější příležitost. Ta se nedala dlouho čekat. Jakobíni z Brestu právě vyvolali v tomto městě nové nepokoje; municipalita je svalila, podle zvyku, na zlovůli ministrů. Menou neopomněl přijmout toto mínění ve zprávě, kterou o této věci podal: žádal, aby předseda šel jménem Shromáždění králi vyložit, že nedůvěra lidu k nynějším ministrům klade

31. Vydavatelé: 31. srpna 1790. Boj u Stanislavovy brány a v ulicích Nancy stál několik set mrtvých na obou stranách (mezi padlými byl mladý důstojník Désilles, který se pokusil zabránit výstřelu z děla a stal se hrdinou konstitucionalistů). Švýcaři z Château-Vieux byli souzeni podle švýcarské vojenské justice: jeden byl lámán kolem, 22 oběšeno, 41 posláno na galeje; jejich osvobození a triumfální uvítání v Paříži v dubnu 1792 se stalo jakobínskou slavností. Shromáždění 3. září Bouillému poděkovalo; jakobíni (Robespierre, Marat, Loustalot) mluvili o „masakru v Nancy“.

největší překážky obnovení veřejného pořádku, provedení zákonů a dokončení ústavy.[32]

„Nevystupuji na tuto tribunu,“ odpověděl Cazalès, „v úmyslu hájit ministry, neznám jejich osoby, nevážím si jejich chování. Kdybych byl mohl přemoci krajní odpor, který cítí čestný muž k útoku na ministry bez vážnosti a bez autority, byl bych se stal jejich žalobcem. Byl bych je obvinil, že zradili královskou autoritu, jejímiž jsou strážci: je to zločin urážky národa; neboť tato autorita brání lid před despotismem národních shromáždění, jako národní shromáždění brání lid před despotismem králů; byl bych obvinil vašeho uprchlého Neckera, že se stále držel za oponou, když ho jeho povinnost volala hrát čestnou a nebezpečnou roli; byl bych ho obvinil, že vám neslouží za vůdce ve financích, této důležité části veřejné správy; protože v nebezpečné krizi, v níž byly, se bál kompromitovat, nic se neodvážil vzít na sebe a místo nebezpečí veřejné věci nízce počítal zájmy své ctižádosti a své bezpečnosti; byl bych ho obvinil, že vyvolal revoluci a neodvážil se ji řídit, že neučinil žádné z opatření nutných k předejití nebo zmírnění neštěstí neoddělitelných od každé revoluce, že stále zastíral své zásady a přestrojoval své chování. Byl bych obvinil ministra války, že dal dovolenou všem důstojníkům, kteří o ni požádali; že strpěl, aby opustili své pluky; že nedal soudit a označit hanbou ty, kdo opustili své stanoviště, protože bylo těžké a nebezpečné, a že je tím hlavní příčinou povstání, která propukla v armádě. Byl bych obvinil ministra pro provincie, že strpěl, aby královy rozkazy nebyly poslouchány, že nerozvinul veškerou veřejnou sílu k jejich provedení, s výhradou, že by odpovídal svou hlavou za oprávněnost svých rozkazů; byl bych je obvinil všechny, že dali králi nejzbabělejší rady, z té trestuhodné nicotnosti, na kterou se omezili; nicotnosti, která, jde-li o zkázu nebo spásu říše, je největším ze zločinů: vše lze omluvit kromě zbabělé lhostejnosti k veřejné věci. Nejnásilnější opatření, nej-

32. Vydavatelé datují shluk v Tuileriích 2. září 1790 (zpráva o dobytí Nancy došla do Paříže 2. září večer; Neckerův útěk téže noci). Saint-Cloud – letní zámek, kde král pobýval od poloviny července. Nepokoje v Brestu – vzpoura námořníků a arzenálu (září 1790). Menouova zpráva s návrhem na vyslovení nedůvěry ministrům a Cazalèsova odpověď spadají až do října 1790, tedy časově za Chabroudovu zprávu, jíž začíná kniha osmá; Ferrières tu chronologii podřizuje tématu.

přehnanější zásady jsou důsledky omylnosti lidského ducha: činy mohou být ukrutné a úmysly čisté. Ale jak omluvit ty chladné a nízké duše, které nikdy nerozehřála svatá láska k vlasti; ty duše soustředěné v ubohosti osobního já, oddělující se od veřejné věci, protože veřejná věc je v nebezpečí; zachovávající hanebnou neutralitu, když se váží největší zájmy; které se zbaběle skrývají, když se zlí hýbají a smělí buřiči se zmocňují kormidla státu. Jak omluvit ministry, kteří, majíce vědomí své zbabělosti a své neschopnosti, tvrdošíjně drží místa, která se už neodvažují zastávat, a neodsuzují se k pohrdání a temnotě, jež stíhá každého člověka, který, když se dral a dospěl šarlatánstvím falešné ctnosti na nejdůležitější místo správy, vrací se do soukromého života v témž okamžiku, kdy z něho každý dobrý občan má vyjít a přinést vlasti oběť celé své bytosti!

Za dlouhých křečí, jimiž byla zmítána Anglie za vlády nešťastného Karla I., Strafford, ministr, jehož nadání se rovnalo jeho ctnostem, zahynul na popravišti; ale Anglie plakala na jeho hrobě; ale celá Evropa ctí jeho památku; ale jeho jméno je předmětem kultu pro všechny poddané britské říše. Takový je vzor, který si má vytknout ten, koho v těžkých dobách důvěra jeho krále povolá k řízení věcí. Strafford zemřel. Nezemřel také ten Necker, který nedávno zbaběle dezertoval od veřejné věci a opustil ji v nebezpečích, která sám vyvolal? není jeho jméno vymazáno ze seznamu živých? nezakouší strašný trest přežít sám sebe, vidět se předem zasvěcen pohrdání budoucích pokolení? Pokud jde o servilní společníky jeho ministerstva, o ty lidi, kteří jsou předmětem našeho jednání, lze na ně užít Ariostova verše: Kráčejí ještě, ale jsou mrtvi.“[33]

Cazalès pak tvrdil, že návrh prohlásit králi, že ministři ztratili důvěru francouzského lidu, útočí na jeho ústavní zásady; že svoboda se zakládá na rozdělení mocí a na jejich úplné nezávislosti; že to bylo Shromáždění samo, které králi označilo nynější ministry; že tito ministři nejsou obviňo-

33. Cazalèsova řeč z října 1790 proti Menouovu návrhu; ministrem války byl La Tour du Pin, „ministrem pro provincie“ (vnitra) Saint-Priest. Thomas Wentworth, hrabě ze Straffordu (1593–1641), ministr Karla I., popravený na nátlak parlamentu – oblíbený příklad roajalistických řečníků. Verš „Kráčejí ještě, ale jsou mrtvi“ – volný citát z Ariostova *Zuřivého Rolanda*. Montesquieuův výraz „nesvobodná republika“ (*Duch zákonů*, kniha XII).

váni z žádného deliktu způsobilého odůvodnit vyloučení, které se jim chce dát; že každé neurčité obvinění je vynálezem tyrana; že všude, kde je možno činit podobná, už neexistuje, podle Montesquieuova výrazu, než nesvobodná republika; že podobný podnik proti královské prerogativě by měl nejneblahější následky; že už se mezi lidem šíří, že záměrem Shromáždění je odejmout královské autoritě tu trochu síly, která jí zbývá; že takový záměr je nepochybně daleko od přání Shromáždění, ale že úmysl donutit krále, aby vzdálil své ministry, jej zdánlivě ohlašuje a k němu vede; že přijmeli jej Shromáždění, nezbývá pravým přátelům monarchie než seskupit se kolem trůnu a pohřbít se pod jeho troskami.

Většina poslanců pocítila správnost a pravdivost Cazalèsových postřehů, a navzdory řvaní jakobínů byl Menouův návrh zamítnut. Ale revolucionáři příliš nenáviděli pana de Saint-Priest; byli dalecí toho, pokládat otázku za rozhodnutou. Hned nazítří se Menou pokusil vrátit k vydanému dekretu; stěžoval si, že otrávený dech ministerského vlivu se dal pocítit ve svatyni zakladatelů svobody. Galerie tleskaly: biskupové a šlechtici reptali. „Nezlobte se, pánové," odpověděl žertovně Goupilleau; „když se mluví o zakladatelích svobody, neobracíme se na vás." Když se tento nový pokus nezdařil, sáhli revolucionáři k peticím. Pařížská obec přišla k závoře žádat odvolání ministrů. Danton je obvinil všechny a skončil slovy: „Namítá se, že vám nepřinášíme zákonné důkazy toho, co ministrům vytýkáme; nemá národ právo, jaké má každý jednotlivec, říci mandatářům, které podezírá z nevěry: Jste nehodni veškeré důvěry už tím, že se tvrdošíjně chcete zůstat strážci mých zájmů po dobu vyšetřování procesu, který proti vám vedu… Zapřísaháme vás, pánové, vzdalte od krále jeho nejnebezpečnější nepřátele, protože jsou nepřáteli národa; on sám bude tleskat vzdálení lidí, kteří viděli, jak se jejich nejzarputilejší stoupenci ujali jejich obrany jen tím, že začali vyznáním nevážnosti, kterou jim vnukají jejich osoby."[34]

Bylo to méně proto, aby se zachovali nynější ministři, než aby se králi zachovala prerogativa bytostná pro monarchii, brát a propouštět své ministry podle své libosti, že všichni poslanci oddaní zásadám zamítli Menouův ná-

34. Jean-François-Marie Goupilleau (1753–1823), notář z Montaigu, poslanec Poitou (tedy Ferrièrův krajan). Georges-Jacques Danton (1759–1794), tehdy předseda distriktu Cordeliers a člen pařížské obce, vystoupil u závory Shromáždění jménem deputace osmačtyřiceti sekcí; jeho petice za odvolání ministrů z listopadu 1790 je jeho prvním vystoupením před Shromážděním.

vrh. Proto ministři, vidouce, že by marně bojovali proti jakobínům, že jejich umíněnost udržet si místa se stane stále se obnovující příležitostí ke vzpouře a ohrozí králův klid, podali postupně demisi, spokojeni s malou výhodou, kterou právě získali, a s tím, že se nebude moci říci, že je Shromáždění vyhnalo.[35]

35. Ministři odstoupili postupně: La Tour du Pin (válka) a Champion de Cicé (strážce pečeti) v listopadu 1790, La Luzerne (námořnictvo) v říjnu, Saint-Priest na přelomu prosince 1790 a ledna 1791; nahradili je Duportail, Duport-Dutertre, Fleurieu a Delessart – muži La Fayettova okruhu. Tím Ferrières uzavírá knihu; Chabroudova zpráva o 5. a 6. říjnu (30. září – 2. října 1790), s níž kniha osmá začíná, je časově souběžná s touto ministerskou krizí.

X. Kniha osmá (září 1790 – březen 1791)

[Obsah podle původního vydání: Chabroudova zpráva o aféře 6. října. – Mirabeauova obhajoba. – Jednání s římským dvorem o občanské ústavě duchovenstva. – Intriky. – Dekret nařizující duchovním složit ústavní přísahu. – Manévry obou stran. – Uzavření monarchistických klubů.]

Chabroudova zpráva o 5. a 6. říjnu

Velká aféra 5. a 6. října byla na denním pořadu. Tisk a zveřejnění soudního řízení nadzvedly cíp závoje, který zakrýval toto ohavné tajemství. Chabroud, pověřený zprávou, se svého úkolu zhostil s velkou obratností; předložil skutečnosti ve světle nejvhodnějším k jejich zmírnění, rozšířil se o zločinných záměrech nepřátel revoluce, o dvou hostinách pořádaných tělesnou gardou, o plánu odvézt krále do Met; rozebral všechny výpovědi, předstíraje, že v nich hledá důkazy spiknutí proti životu krále a královny; ale vida, jak se toto chimérické obvinění na každém kroku rozplývá, zvolal tehdy, podoben člověku, jemuž se podařilo rozřešit obtížný problém, s předstíraným pocitem radosti: „Úzkosti mé obraznosti jsou utišeny. Spiknutí není. Naši kolegové nejsou vinni. Vše se urovnává. Vidím lid, jemuž chybí chléb, jak přibíhá do Versailles a ve svém zděšení pokládá přítomnost krále v Paříži za konec všech svých strastí… Pánové, dva souhlasní, jasní, jednoznační svědkové obvinili pana de Toulouse-Lautrec; soudci Châteletu by ho byli nepochybně vydali dekretu, ale pomluva nesnesla váš pohled; pan de Toulouse byl zproštěn: co jste udělali tehdy, uděláte i dnes. Jdu dále, pánové; nejen že žádné spiknutí neexistuje, ale uprostřed té spousty temných, rozporných skutečností, které tvoří jádro tohoto podivuhodného řízení, se domnívám, že jsem zahlédl prostředek, jak dojít k pravdě.“[1]

1. Jean-Baptiste-Charles Chabroud (1750–1816), advokát z Grenoblu, poslanec třetího stavu Dauphiné, zpravodaj výboru pro zprávy (comité des rapports). Vydavatelé: zpráva byla přednesena 30. září 1790 a zabrala dvě zasedání. Řízení Châteletu o událostech 5. a 6. října 1789 (výslech 394 svědků) bylo v srpnu 1790 postoupeno Shromáždění a vytištěno; Châtelet žádal o zbavení imunity vévody Orleánského a Mirabeaua. Vikomt de Toulouse-Lautrec, poslanec šlechty, jehož vydání soudu Shromáždění dříve odmítlo.

„Velká revoluce, kterou jste podnikli, slibuje šťastné, ale dělá nespokojené. Otevřené útoky ztroskotaly, byly použity tisíce skrytých prostředků, ústava se zvedá uprostřed bezmocné zuřivosti frakce vždy poražené a vždy vzbouřené; nebylo by toto řízení jejím novým výtvorem? Nezanechala v něm tato frakce výrazné stopy záští, které ji oživuje? Kdybych náležel k protivlastenecké frakci, kdybych byl povolán osnovat únos krále a občanskou válku, byl bych vyvolal rozdávání ohavných kokard, byl bych vzbudil obavy o zásobování, byl bych rozséval poplašné zvěsti a řekl bych si: uprostřed zmatku bude snadné krále oklamat, unést ho, udusit svobodu v proudech krve… Pánové, vyslovuji domněnky, stavím je proti jiným domněnkám. Ale není samo vyšetřování spiknutím? Pohleďte, jak jsou ukrutnosti, o nichž se vypovídá, neurčité, jak se pomluva stáčí a mění tvář; pohleďte na napadená jména, vybraná ze seznamu přátel svobody a občanů drahých lidu… Pánové, nic nepřidávám, má nerozhodnost je ukončena. Jsem přiveden k oněm prostým výrazům, kde jediný objasněný bod dává vysvětlení všech. Zdá se mi, že smyčku po smyčce jsem rozvázal gordický uzel. Nevidím už než jediné spiknutí: to, které bylo zosnováno proti ústavě. Ano, na troskách starého režimu se utvořila liga, aby se pokusila o svržení režimu nového; řekla si: Síla je proti nám spojena se spravedlností; vynaložili jsme marné úsilí; skloňme se, abychom se znovu zvedli, postavme intriku proti síle a lest proti spravedlnosti… Ona povolala tu armádu, která měla v červenci vpadnout do Paříže a na rodící se svobodu; ona podnítila, komentovala, ona živila toto obludné řízení, tuto válku písařů (promiňte mi ten výraz), jejíž záminka nemohla našim očím zastřít tajný záměr… A pokud jde o neštěstí 6. října (neboť je konečně třeba vidět v tom osudném dni jen hrozná neštěstí), odevzdáme je osvícené historii k poučení budoucích pokolení: věrný obraz, který si o nich uchová, poskytne užitečnou lekci králům, dvořanům i národům.“

Aristokraté vyslechli Chabroudovu zprávu s velkou netrpělivostí. Abbé Maury nazítří namítl, že Shromáždění není povoláno soudit podstatu procesu; že nemůže, aniž by vykonávalo nejohavnější despotismus, aniž by porušilo zásady společné všem civilizovaným národům, aniž by uzurpova-

lo všechny moci, vyjmout dekretem zákonodárného sboru zástupce národa z dekretů soudů a posvětit tak výsadu v trestních věcech.[2]

„Pan zpravodaj nám řekl, že řízení Châteletu bylo namířeno proti revoluci; vím, jaké přízni se v tomto Shromáždění těší ta příživnická slova revoluce, ústava, svoboda, vlastenec, přítel lidu. Já, který netoužím po cti vzbuzovat nadšení oněch pravidelných návštěvníků, kteří sem přicházejí rozdávat slávu, žádám, aby mi konečně někdo definoval slovo revoluce; ptám se, zda je ve smyslu revoluce poskvrnit zločiny hodnými kanibalů palác našich králů, zavraždit posvátnou osobu panovníka, zabít jeho vznešenou družku, vyzbrojit proti této princezně legii tygrů; ptám se, zda mohla být revoluce titulem beztrestnosti pro největší zločiny… Ne, už nejde o revoluci, jde o vzpouru, o vzpouru proti samé ústavě, o skutečnou královraždu: znamená to zneuctít řetěz našich dekretů, zavěsí-li se potupně jeho první článek na dýku vrahů.

Četl jsem pozorně řízení Châteletu a prohlašuji, že je mi dokázáno, jako všem duchům bez předsudků, že zločiny ve Versailles byly výsledkem skutečného spiknutí. Jediná skutečnost stačí, aby dala mému tvrzení nejnespornější zřejmost. Je dokázáno jednomyslnými výpověďmi zástupu svědků, že mezi tím množstvím lupičů, jejichž pouhá vzpomínka nás dosud nutí chvět se hrůzou, byl velmi velký počet mužů převlečených za ženy. Nuže, když lid přichází jen žádat chléb od svého krále, není ve vzpouře, nemaskuje se ze strachu, že bude poznán: každé převlečení předpokládá plán, potřebu skrýt se; a je tedy znakem spiknutí určeného ke spáchání všech zločinů… Ano, bylo zjevné spiknutí proti králi; chtěli ho zastrašit, chtěli ho vzdálit, chtěli ho nahradit regentem, chtěli ho pravděpodobně i zavraždit, a kapitulací se svolilo k útoku na svobodu nejvyšší hlavy říše, když byl ozbrojenou mocí vlečen do hlavního města. Spiknutí proti královně je ještě zjevnější. Krev tekla v jejích komnatách; její gardisté byli povražděni u jejích dveří. Vznešená dcera Césarů, důstojná dcera Ma-

2. Vydavatelé: nazítří, 2. října 1790. Mauryho řeč je v úplnosti mnohem delší; Ferrières vybírá její efektní partie (argument o mužích převlečených za ženy, apostrofa královny jako „dcery Césarů“, tj. habsburské císařovny Marie Terezie).

rie Terezie, princezna, kterou celá Evropa obdivuje a která vděčí za tolik slávy svým neštěstím, unikla železu vrahů jen tím, že v košili, v šest hodin ráno, prchla očekávat smrt po boku krále…

Ale když jsem právě dokázal, jak myslím, že spiknutí existovalo, přiznávám upřímně, že vyšetřování nepředkládá žádnou závažnou skutečnost proti panu de Mirabeau; že v něm nevidím nic, co by mohlo v soudcích Châteletu vzbudit myšlenku vydat proti němu dekret. Rád svoluji, aby z řízení vystoupil, když ho čtenáři zprostili dříve než soudci. Mé závěry nemohou být tak příznivé panu vévodovi Orleánskému. Nechci tohoto prince ani předem soudit, ani poskvrnit; ale je příliš těžce obviněn, aby sám neusiloval o rychlý soud. Kdyby byl vinen, nemohl by v nás vzbudit žádnou účast; je-li nevinen, musí dosáhnout spravedlnosti proti svým pomlouvačům… Vidím v řízení, že pan Orleánský je obviněn, že se procházel v málo důstojném oděvu uprostřed té bandy vrahů; že se na ně usmál ve chvíli, kdy je jeho pohledy měly srazit; že jim označil komnaty královny jako místo útoku, kam se mají odebrat; že nedal najevo žádnou známku bolesti ani účasti za okolností, kdy vznešené hlavy jeho rodu snášely tolik pohan… a kdy bylo povinností prvního prince krve prolít do poslední kapky svou krev na obranu trůnu. Nebudu unavovat vaši bolest žalostným líčením výpovědí, které pana vévodu Orleánského obviňují: můj jazyk se zdráhá vyslovit tolik hrůz, které mám před očima… Jde zde o slávu vnuka Jindřicha IV. Ohledy, které dluží svým předkům, mu nedovolují žádnou kapitulaci nedůstojnou jeho velkého jména. Zákonodárný sbor, od něhož nemůže očekávat ani milost, ani spravedlnost, ho tedy musí vyzvat, aby dal zvítězit své nevině před soudy: jen tam může být souzen, čestně zproštěn a pomstěn za pomluvu, jejíž jizvy může smazat jen ruka služebníka zákonů.“

Nebylo to ani tak přesvědčení o Mirabeauově nevině, co vedlo abbého Mauryho k tomu, aby žádal jeho vyjmutí z řízení, jako spíše naděje ukázat mu, že se proti němu nechová žádný nepřátelský záměr; že nemůže bez nebezpečí nejen opustit vévodu Orleánského, ale ještě si z tohoto opuštění udělat u dvora zásluhu. Dvůr se k ničemu nezavazoval tím, že hraběte de Mirabeau pro tuto chvíli vyjímal z řízení. Byl si docela jist, bude-li vyšet-

řování pokračovat, že ho tam vrátí pomocí nových svědků nebo opětovného výslechu těch, kteří už vypovídali. Proto Mirabeau, který past prohlédl, se chránil oddělit své zájmy od zájmů vévody Orleánského. Ujal se tedy slova s oním výrazem klidu a důstojnosti, jenž se zdá být svědectvím dobrého svědomí, a řekl:

Mirabeauova obhajoba

„Nevystupuji na tuto tribunu, abych se hájil: jsa předmětem směšných obvinění, z nichž žádné není dokázáno a která by nic proti mně nezakládala, i kdyby každé z nich dokázáno bylo, nepokládám se za obviněného; neboť kdybych věřil, že jediný rozumný člověk (vyjímám malý počet svých nepřátel, jejichž urážky pokládám za čest) by mě mohl pokládat za obvinitelného, nehájil bych se v tomto Shromáždění, chtěl bych být souzen; a protože se vaše pravomoc omezuje na rozhodnutí, zda mám či nemám být podroben soudu, zbývala by mi jen jediná žádost k vaší spravedlnosti a jediná milost, o niž bych žádal vaši blahovůli: byl by to soud. Ale nemohu pochybovat o vašem mínění, a vystupuji-li zde, je to proto, abych nepromeškal slavnostní příležitost objasnit skutečnosti, které mi mé hluboké pohrdání pamflety a má snad příliš velká lhostejnost k pomlouvačným zvěstem nikdy nedovolily napadnout mimo toto Shromáždění…

Ne, pánové, ne, celá obtíž je v samých dějinách tohoto řízení. Jsou hluboce odporné, tyto dějiny. Samy letopisy zločinu nabízejí málo příkladů ničemnosti zároveň tak nestoudné a tak neobratné. Čas to bude vědět: ale toto ohyzdné tajemství nemůže být dnes odhaleno, aniž by vyvolalo velké nepokoje. Ti, kdo řízení Châteletu podnítili, učinili tuto strašnou kombinaci: unikne-li jim úspěch, naleznou v samém vlastenectví toho, jehož chtěli obětovat, záruku své beztrestnosti. Cítili, že občanský duch uraženého ho buď zahubí, nebo zachrání urážejícího. Je jistě velmi tvrdé ponechat tak strůjcům část mzdy, která je cenou jejich zločinů. Ale vlast tuto oběť přikazuje, a jistě má právo ještě na větší. Budu tedy mluvit jen o skutečnostech, které jsou mi osobní; oddělím je od všeho, co je obklopuje… Spokojím se s tím, že proberu tři hlavní obvinění, která se mi činí, a že dám klíč k há-

dance, o níž jeden výbor pokládal za nutné zachovat tajemství, ale kterou vyzradit je věcí mé cti.

Obviňují mě, že jsem procházel řadami flanderského pluku se šavlí v ruce, to jest obviňují mě z velké směšnosti: svědkové ji mohli učinit tím pikantnější, že jsa narozen mezi patriciji, a přece zvolen těmi, jimž se tehdy říkalo třetí stav, jsem si vždy činil náboženskou povinnost nosit oděv, který mi připomínal čest takové volby. Nuže, chování poslance v kulatém klobouku, s nákrčníkem a v plášti, procházejícího se v pět hodin večer s nahou šavlí v ruce po pluku, zasluhovalo jistě najít místo mezi karikaturami takového řízení. Podotýkám přesto, že lze být směšný, aniž člověk přestane být nevinný; že čin nést šavli v ruce by nebyl ani zločinem urážky majestátu, ani zločinem urážky národa. Tak, vše zváženo, vše prozkoumáno, nemá výpověď pana de Valfond nic opravdu mrzutého než pro pana de Gamache, který se ocitá zákonně, naléhavě podezřelý, že je velmi ošklivý, protože se mi podobá.[3]

Ale zde je pozitivnější důkaz, že pan de Valfond má přinejmenším slabý zrak. Mám v tomto Shromáždění důvěrného přítele, kterého se přes toto známé přátelství nikdo neodváží obvinit z neloajálnosti ani ze lži, pana de La Marck. Strávil jsem celé odpoledne 5. října u něho, s ním mezi čtyřma očima, s očima upřenýma na zeměpisné mapy, rozpoznávaje polohy tehdy velmi zajímavé pro belgické provincie. Tato práce, která pohlcovala celou jeho pozornost a přitahovala celou mou, nás zaměstnávala až do chvíle, kdy mě pan de La Marck odvedl do Národního shromáždění, odkud mě dovezl zpět domů; ale toho večera je jedna pozoruhodná skutečnost, jejímž svědkem pana de La Marck volám: že jsem stěží věnoval tři minuty tomu, abych řekl několik slov o okolnostech chvíle, o obléhání Versailles, které měly podniknout ty tak strašné amazonky, o nichž mluví Châtelet, a uvažuje o neblahé pravděpodobnosti, že zvrácení rádci donutí krále odebrat se do Met, řekl jsem mu: Dynastie je ztracena, nezůstane-li

3. Mirabeauova obhajoba z 2. října 1790 patří k jeho nejslavnějším řečem; Ferrières ji cituje s vynechávkami. Valfond a Gamache – svědek z řízení Châteletu a muž, jehož si podle Mirabeaua svědek s ním spletl. Mirabeau, zvolený třetím stavem v Aix, nosil ostentativně prostý černý oděv poslanců třetího stavu.

Monsieur a nechopí-li se otěží vlády. Dohodli jsme se o prostředcích, jak získat okamžitě audienci u prince, kdyby se králův odjezd uskutečnil. Tak jsem začínal svou roli spoluviníka a tak jsem se připravoval udělat z pana Orleánského generálního místodržitele království.

Vytýkají mi, že jsem řekl Mounierovi: Eh! kdo vám řekl, že nechceme krále? Ale co na tom, bude-li to Ludvík XVI. nebo Ludvík XVII.? Zde podotknu, že pan zpravodaj, jehož stranickost pro obviněné vám byla udána, je přece dalek, neříkám toho, aby mi byl příznivý, ale aby byl přesný, aby byl spravedlivý. Jen proto, že pan Mounier tento výrok nepotvrzuje, se u něho pan zpravodaj nezastavuje. „Zachvěl jsem se," říká, „při čtení, a řekl jsem si: Byl-li ten výrok pronesen, je tu spiknutí, je tu viník; naštěstí o něm pan Mounier ve své výpovědi nemluví." Nuže, pánové! Se vší umírněností, kterou mi přikazuje má úcta k panu Chabroudovi a k jeho zprávě, tvrdím, že uvažoval špatně. Tento výrok, o němž prohlašuji, že si ho nepamatuji, je takový, že by si ho každý občan mohl pokládat za čest; a nejen že je ospravedlnitelný v době, kam se klade, ale je dobrý sám o sobě, je chvályhodný… Předpokládejte exaltovaného roajalistu, jako je pan Mounier, rozmlouvajícího s umírněným roajalistou a zamítajícího každou myšlenku, že by monarcha mohl být v nebezpečí u národa, který vyznává takřka kult monarchické vlády; budete pokládat za podivné, že přítel trůnu a svobody, vida, jak se obzor zatemňuje, posuzuje lépe než nadšenec tendenci mínění, zrychlení okolností, nebezpečí povstání, a chtěje vyrvat svého příliš důvěřivého spoluobčana z nebezpečného bezpečí, mu řekne: Eh! kdo vám upírá, že Francouz je monarchický? Kdo vám popírá, že Francie potřebuje krále a chce krále? Ale Ludvík XVII. bude králem jako Ludvík XVI.; a podaří-li se národu namluvit, že Ludvík XVI. je původcem a spoluviníkem výstřelků, které unavily jeho trpělivost, bude vzývat Ludvíka XVII.? … Vyvoďte z toho alespoň tento důsledek: že řeč nikdy nic nedokazuje sama o sobě; že čerpá celý svůj ráz, celou svou sílu z okolností, z předscény, z povahy chvíle, z druhu rozmlouvajících; slovem ze spousty prcha-

vých odstínů, které je třeba určit, než se ocení a než se z ní vyvodí závěr.[4]

Když už jsem u pana Mouniera, vysvětlím jinou skutečnost, kterou ve zprávě, již sám podal, pokazil ke své nevýhodě. Předsedal 5. října Národnímu shromáždění. Jednalo se o přijetí Deklarace práv člověka, prostém či s výhradami. Šel jsem prý k němu; vybídl jsem ho, aby předstíral nevolnost a zvedl zasedání pod touto lehkovážnou záminkou. Nevěděl jsem tehdy nepochybně, že nevolnost předsedy povolává jeho předchůdce; nevěděl jsem, že není v moci žádného člověka zastavit podle libosti chod vašich nejvážnějších jednání. Zde je ta skutečnost ve své přesnosti a prostotě. Dopoledne 5. října jsem byl zpraven, že kvašení v Paříži se zdvojnásobuje. Nepotřeboval jsem znát podrobnosti, abych tomu věřil; jedno znamení, které nikdy neklame, povaha věcí, mi to dost naznačovalo. Přistoupil jsem k panu Mounierovi a řekl jsem mu: Mouniere, Paříž táhne na nás. – Nic o tom nevím. – Věřte mi nebo mi nevěřte, na tom nezáleží; Paříž, říkám vám, táhne na nás. Předstírejte nevolnost, jděte na zámek, dejte jim tuto zprávu; řekněte, chcete-li, že ji máte ode mne; svoluji k tomu; ale ukončete tuto pohoršlivou hádku: čas kvapí, není minuty nazbyt. – Paříž táhne na nás? odpověděl Mounier; nuže, tím lépe: tím dříve budeme republikou! … Vzpomene-li si kdo na předsudky a černou žluč, které Mouniera zmítaly, vzpomene-li si, že ve mně viděl podpalovače Paříže, shledá, že toto slovo, které má více charakteru, než ho ubohý uprchlík od té doby projevil, mu dělá čest. Viděl jsem ho pak jen v Národním shromáždění, které opustil, stejně jako království, několik dní nato. Nikdy jsem s ním znovu nemluvil a nevím, odkud vzal, že jsem mu 6. ve tři hodiny ráno napsal lístek, aby zvedl zasedání. Nezůstala mi o tom nejmenší představa: nic ostatně není zbytečnějšího ani lhostejnějšího.

4. Auguste-Marie-Raymond d'Arenberg, hrabě de La Marck (1753–1833), poslanec šlechty za Le Quesnoy, Mirabeauův nejbližší přítel a prostředník jeho tajných styků s dvorem (od května 1790); „belgické provincie“ – brabantská revoluce proti Josefu II. (1789–1790), na níž měl La Marck rodové zájmy. Výrok o Ludvíku XVII. – vydavatelé odkazují na první svazek Pamětí (str. 81), kde Ferrières Mounierovo svědectví uvádí. Mounier předsedal Shromáždění na přelomu září a října 1789; svou verzi 5. a 6. října vydal ve spise *Exposé de ma conduite* (1789). Historka „Paříž táhne na nás“ je nejcitovanějším místem této řeči.

Přicházím ke třetímu obvinění, jehož jsem předmětem, a zde jsem slíbil klíč k hádance. Poradil jsem prý panu Orleánskému, aby neodjížděl do Anglie. Nuže! Co z toho chtějí vyvodit? Pokládám si za čest, že jsem mu tuto radu nikoli dal (neboť jsem s ním nemluvil), ale dal dát. Dovídám se z veřejné známosti, že po rozhovoru mezi panem Orleánským a panem de La Fayette, velmi panovačném z jedné strany a velmi odevzdaném z druhé, prvý právě přijal poslání, či spíše dostal rozkaz odjet do Anglie. V témž okamžiku se mému duchu představují následky takového kroku. Znepokojit přátele svobody, rozprostřít mraky nad příčinami revoluce, poskytnout novou záminku nespokojencům, čím dál více izolovat krále, rozsévat uvnitř i vně nová semena nedůvěry, to byly účinky, jaké měl tento překotný odjezd, toto odsouzení bez obžaloby vyvolat. Ponechávalo především bez soupeře muže, jemuž náhoda událostí právě dala novou diktaturu, muže, který v této chvíli disponoval v lůně svobody policií činnější než policie starého režimu; muže, který touto policií právě sebral obžalobu, aniž obžaloval; a muže, který tím, že panu Orleánskému uložil zákon odjet, místo aby ho dal soudit a odsoudit, byl-li vinen, otevřeně už tím obcházel nedotknutelnost členů Shromáždění.[5] *Mé rozhodnutí bylo učiněno: v tom okamžiku jsem řekl panu de Biron, s nímž jsem nikdy neměl politický styk, ale který měl vždy mou úctu a od něhož jsem několikrát přijal přátelské služby: Pan Orleánský se chystá bez soudu opustit místo, které mu jeho voliči svěřili; uposlechne-li, udám jeho odjezd a postavím se mu; zůstane-li a dá-li poznat neviditelnou ruku, která ho vzdaluje, udám autoritu, která zaujímá místo autority zákonů: ať si vybere mezi těmito možnostmi. Pan de Biron mi odpověděl rytířskými city, a já to očekával. Pan Orleánský, zpraven o mém rozhodnutí, slibuje, že se bude řídit mými radami. Ale hned nazítří dostávám ve Shromáždění lístek od pana de Biron, a ne od pana Orleánského, jak předpokládá řízení. Tento lístek nesl smuteční flór jeho bolesti a oznamoval mi princův odjezd; ale když se přátelství omezo-*

5. Vydavatelé v poznámce upřesňují: míněn La Fayette. Vévoda Orleánský odjel 14. října 1789 do Londýna s formálním diplomatickým posláním, které mu La Fayette vnutil; vrátil se v červenci 1790. Armand-Louis de Gontaut, vévoda de Lauzun, později de Biron (1747–1793), poslanec šlechty Quercy, důvěrník vévody Orleánského; popraven 1793.

valo na to, že trpí, bylo veřejnému muži dovoleno rozhořčit se. Záchvěv rozmrzelosti, či spíše občanského hněvu mi dal na místě pronést výrok, který pan zpravodaj, aby měl právo označit ho za nediskrétní, měl uvést. Ať ho kdo pokládá, chce-li, za drzý, ale ať alespoň přizná, že když nepředpokládá ani žádný styk, vylučuje každou myšlenku spoluviny; pronesl jsem jej o tom, jehož jednání se mi až do té doby zdálo prosté výtek, ale jehož odjezd byl v mých očích více než chybou. Zde je ta skutečnost objasněna…

Tak mizí ta ukrutná obvinění, ty bezuzdné pomluvy, které řadily mezi nejnebezpečnější spiklence, mezi nejohavnější zločince muže, který má vědomí, že chtěl vždy být užitečný své vlasti a že jí nebyl vždy neužitečný; tak se rozplývá to tajemství tak pozdě objevené, které vám jeden soud, ve chvíli, kdy končí svou dráhu, přišel odhalit s takovou jistotou a s takovým zalíbením… Co na tom, například, že bych vysvětloval tu řadu důvěrností, které pan de Virieu předpokládá, že ode mne přijal, a které odhaluje s takovou loajálností? Je to podivné u pana de Virieu… Ale je tedy tak pevným horlitelem nynější revoluce? Ukázal se kdy tak upřímným přítelem ústavy, aby si ho člověk, o němž se řeklo všechno kromě toho, že je hlupák, vzal takto za důvěrníka?[6] *… Pánové, nemluvím zde, abych bavil veřejnou zlomyslnost, abych rozdmýchával nenávisti, abych vyvolával nová rozdělení; nikdo neví lépe než já, že spása všech je ve společenské harmonii a ve zničení stranického ducha. Ale nemohu si odpustit dodat, že je smutný prostředek k dosažení onoho sjednocení duchů, jež jediné chybí k dovršení našeho díla, podněcovat hanebná řízení, měnit soudní umění v obrannou zbraň a ospravedlňovat tento druh boje zásadami, které by naháněly hrůzu otrokům.*

Ale zapomínám, že jsem si právě vypůjčil jazyk obviněného, když bych měl užívat jen jazyka žalobce. Co je to za řízení, jehož vyšetřování nemohlo být dokončeno, jehož všechny pružiny nemohly být sestaveny než za celý rok; které, zahájené zdánlivě pro zločin urážky majestátu, se ocitá v rukou nepříslušného soudu, jenž je svrchovaný

6. François-Henri, hrabě de Virieu (1754–1793), poslanec šlechty Dauphiné, monarchien, jeden z hlavních svědků proti Mirabeauovi v řízení Châteletu; zahynul r. 1793 při obléhání Lyonu.

jen pro zločiny urážky národa? Co je to za řízení, které, ohrožujíc dvacet různých osob, hned opouštěné, hned znovu přijímané podle záměrů, obav či nadějí svých strůjců, bylo dlouho jen zbraní intriky, jen mečem zavěšeným nad hlavou těch, které chtěli buď zahubit, nebo zastrašit, buď rozdělit, nebo sblížit; které konečně spatřilo světlo teprve po tom, co proběhlo moře, teprve ve chvíli, kdy jeden z obviněných přestal věřit diktatuře, která ho držela ve vyhnanství, nebo jí pohrdl? … Co je to za řízení, jehož všechny události se vysvětlují bez spiknutí a které přece nemá za základ než spiknutí, jehož prvním cílem bylo skrýt chyby a nahradit je smyšlenými zločiny; které zprvu řídila jen ješitnost, které od té doby zostřila nenávist, jehož se zmocnil stranický duch, jehož se pak chopila ministerská moc; které, přijímajíc tak střídavě několik druhů vlivů, skončilo tím, že vzalo na sebe podobu záludného protestu i proti vašim dekretům, i proti svobodě králova přijetí, i proti jeho cestě do Paříže, i proti moudrosti vašich jednání, i proti lásce národa k monarchovi? Co je to za řízení, které by nejzarytější nepřátelé revoluce nebyli lépe řídili, kdyby byli jeho jedinými původci, jako byli téměř jedinými jeho nástroji… Ano, tajemství tohoto pekelného řízení je konečně odhaleno; je tu celé (ukazuje na pravici); je v zájmu těch, jejichž svědectví a pomluvy utkaly jeho tkanivo; je v prostředcích, které poskytlo nepřátelům revoluce; je… je v srdci soudců, takové, jaké bude brzy vyryto do dějin nejspravedlivější a nejneúprosnější pomstou.“[7]

Při těchto slovech sestupuje Mirabeau z tribuny za hluku nejživějšího a nejpočetnějšího potlesku, který ho provází až na jeho místo a trvá dlouho poté, co usedl. Šlechtici, biskupové, svědkové, zahanbení, v rozpacích, jako by náhle vyměnili role a ze žalobců se stali obžalovanými: všichni setrvali v ponurém mlčení. Montlosier se přece dostavil na tribunu; ale omezil se na žádost, aby Chabroudova zpráva byla vytištěna a diskuse odročena. Revolucionáři příliš dobře počítali s výhodou této rozhodné chvíle; chránili se svolit k odkladu. „Od okamžiku,“ ujal se slova Barnave, „kdy

7. Závěr řeči (s gestem k pravici) vydavatelé otiskují podle stenografických záznamů; slova „pekelné řízení“ (*infernale procédure*) se stala příslovečnými. Shromáždění téhož dne, 2. října 1790, velkou většinou dekretovalo, že „není důvodu k obžalobě“ (*il n'y a pas lieu à accusation*) proti vévodovi Orleánskému a Mirabeauovi.

se řízení Châteletu objevilo, bylo souzeno. Nikdo neviděl jiné spiknutí než řízení samo. Dovolávám se, pánové, u vaší spravedlnosti a vaší dobroty nejhlubšího pohrdání tímto řízením, Châteletem, svědky. Pan Orleánský ať vytiskne, co bude chtít, jen potvrdí všeobecnou úctu národa k jeho vlastenectví.“ Všichni poslanci levice volali po hlasování. Rozumní lidé tento spěch kárali. Znamenalo to uchvátit rozhřešení; neznamenalo to dosáhnout zákonného zproštění. Ale revolucionáři věděli, že je může zachránit jedině bezmoc jejich nepřátel a že v debatách, kde jde o velké zájmy, rozhoduje o zločinu či nevině méně spravedlnost než síla.[8]

Ti z mých čtenářů, kteří četli pravdivé vylíčení 5. a 6. října, nebudou pochybovat, že spiknutí existovalo a že Mirabeau, vévoda Orleánský a většina revolučních poslanců do tohoto spiknutí vstoupili: ale je stejně jisté, že existovaly plány kontrarevoluce a hotový plán odvléci krále do Met. Bylo by tedy bývalo moudřejší pro obě strany, když viděly své plány ztroskotané, nepřipomínat nešťastné události, v nichž bylo na obou stranách tolik viníků… Křivdy dvora byly tak zjevné, že bylo přirozené myslet, že orleánisté a revolucionáři jich využijí, aby se ospravedlnili ve veřejném mínění a aby svalili ohavnost těchto dvou dnů na dvůr a na nepřátele revoluce… Někteří šlechtici, prodchnutí starobylými zásadami úcty, lásky, otrocké poslušnosti, mohli bez ohledu na každou osobní pohnutku nenávisti a pomsty pokládat znesvěcení králova paláce a povraždění jeho gardy za neodpustitelné zločiny… Ale lid nutně musel vidět toto znesvěcení a toto vraždění jako nahodilý následek podniků strojených proti jeho svobodě: a to lid viděl. Marně aristokraté křičeli proti Chabroudově zprávě, marně markýz de Bonnay řekl na tribuně, že tato zpráva je vzorem obhajoby pro velké zločince; lid přijal všechny názory, které Chabroud předložil, a tvrdošíjně nenacházel v této nešťastné aféře jiné viníky než královnu, šlechtice, kněze a parlamenty.

Biskupové a šlechtici se domnívali, že protest zruší rozsudek, který právě vynesla většina Shromáždění, a poskytne jim, až to příznivější okolnosti dovolí, jistý prostředek, jak znovu pohnat vévodu Orleánského a Mirabe-

8. Vydavatelé odkazují na přílohu (D) prvního svazku, kde otiskují *Mémoire à consulter* a *Consultation* vydané pro vévodu Orleánského. François-Dominique de Reynaud, hrabě de Montlosier (1755–1838), poslanec šlechty Auvergne, publicista pravice; Charles-François, markýz de Bonnay (1750–1825), poslanec šlechty Nivernais, několikrát předseda Shromáždění.

aua. Protestovali tedy, ujišťovali, že dekret Shromáždění odporuje všem pravidlům spravedlnosti a byl vydán v rozporu se všemi formami; že během diskuse je galerie a dokonce členové Shromáždění zahrnovali urážkami a hrozbami; že nepožívali žádné svobody projevit své mínění. Podepsali, a d'Esprémenil, počítaje s brzkým návratem parlamentu a nepochybuje, že se tento velký proces bude jednoho dne projednávat před ním, učinil své výhrady.

Toto jednání šlechticů a biskupů by bylo nevysvětlitelné, kdyby se nešlo až k prameni všech omylů. Mluvilo se jim bez ustání o silách cizích mocností, o brzkém vpádu do Francie. Národní gardy, dodávalo se, utečou při prvním střetu; řadové vojsko bez velitelů se rozuteče; to málo, co zůstane pod prapory, nevydrží příchod Němců a Prusů. Podle nich nemohl mít odvahu nikdo, kdo se nenarodil jako šlechtic. Neviděli, že odvaha šlechticů sama spočívala na umělém citu zvaném čest; že nová ústava právě stvořila čest pro lid, jako stará vláda stvořila čest pro šlechtice; že pak muž z lidu musí nad šlechticem zvítězit, protože nejsa jako šlechtic vychován ve změkčilosti, jsa zvyklejší na námahu, únavu, strádání, maje více tělesných sil, má všechny výhody na své straně.

Jednání s Římem; instrukce biskupů

Zatím se jednalo s římským dvorem. Král zaslal papeži občanskou ústavu duchovenstva se vzkazem, že nikdy nezapomene, že je ochráncem náboženství; ale že Jeho Svatost nepochybně pochopí, že prvním zájmem téhož náboženství je předejít obtížím a rozdělením, které by nemohly narušit klid francouzské církve, aniž by rozervaly lůno církve obecné. Papež odpověděl, že nikterak nepochybuje o královu lnutí ke katolickému a římskému náboženství; že jako náměstek Ježíše Krista, pověřený pokladem víry, ho musí poučit, ne o jeho povinnostech k Bohu a k jeho národům – pokládal ho za neschopného zradit své svědomí a obětovat je spekulacím falešné politiky –, ale musí mu říci s pevností a otcovskou láskou, že schválí-li Jeho Veličenstvo dekrety týkající se duchovenstva, uvede v omyl celý národ, uvrhne své království do schizmatu a snad do kruté náboženské války; že měl úzkostlivou péči tuto válku nevyvolávat a užívat až dosud jen nevinných zbraní modlitby; že bude-li náboženství nadále v nebezpečí, bude

nucen jako hlava církve pozvednout svůj hlas, aniž se však kdy odchýlí od pravidel lásky; ať Jeho Veličenstvo nevěří, že čistě politický sbor může měnit nauku a obecnou kázeň církve, ani rozhodovat o volbě biskupů, o rušení biskupských stolců; ať nevydává v sázku svou věčnou spásu ani spásu svých národů překotným schválením, které by pohoršilo celý katolický svět; že mohlo-li se Jeho Veličenstvo zříci práv své koruny, nemůže z žádného ohledu obětovat to, co dluží Bohu a církvi, jejímž je nejstarším synem; že ostatně, než se vysloví ve věci tak důležité pro náboženství, chce znát smýšlení francouzského duchovenstva.[9]

[Tato odpověď vedla k novým jednáním. Arcibiskup z Aix sepsal pod názvem Výklad zásad biskupů Národního shromáždění dlouhé memorandum, v němž – ujišťuje, že biskupové jsou ochotni a podrobeni ke všem časným obětem – „spojil s takovým uměním tyto oběti s duchovními zájmy náboženství, že nejen nové rozhraničení diecézí, ale i zrušení kapitul, řeholních společenství a prodej církevních statků se staly archou úmluvy, jíž se nesmělo dotknout“. Všichni biskupové Francie tento výklad přijali. Tajnou instrukcí rozeslanou do diecézí bylo rozhodnuto, že biskupové a faráři budou při občanské přísaze výslovně vyjímat, co závisí na duchovní moci; že biskupové nebudou nijak spolupůsobit při rušení kapitul; že ve všem, co se týká nové ústavy duchovenstva, vyčkají výzev správních sborů a pak ohlásí, že se podřídí rozhodnutí papeže; že zrušení biskupové odpoví, že nemohou být zbaveni biskupské jurisdikce pouhou světskou mocí, že budou udržovat chod svých seminářů, dokud nebudou zavřeny úředním aktem, a budou-li nuceni opustit své paláce, najmou si dům v hlavním městě své diecéze; že případné delegace jiným biskupům budou veřejné, odůvodněné, prozatímní a na jeden rok; že rezignace neuvolňuje stolec, není-li kanonicky přijata papežem a metropolitou; že se neuzná za kanonické žádné zřízení biskupství bez součinnosti papeže a že metropolité neudělí instituci biskupům jmenovaným podle forem stanovených dekrety. „Tyto instrukce se staly základem jednání biskupů a duchovních jejich strany.“ Brzy přicházely denně stížnosti na manévry kněží, kteří sváděli lid a brzdili chod ústavy; revo-

9. Papež Pius VI. (Giovanni Angelo Braschi, 1717–1799). Ludvík XVI. zaslal občanskou ústavu duchovenstva (dekretovanou 12. července 1790) do Říma před svou sankcí z 24. srpna 1790; papež mu v tajných listech z července a srpna 1790 sankci rozmlouval. Ferrières odpověď parafrázuje věrně; nebyla tehdy zveřejněna.

lucionáři, unavení tímto odporem, se rozhodli přijmout „to, čemu říkali velké opatření“.][10]

Voidelova zpráva a dekret o přísaze, 27. listopadu 1790

„Mezi několika biskupy a několika faráři,“ řekl Voidel 27. listopadu, „se utvořila liga proti státu a proti náboženství. Náboženství je její záminkou, zájem a ctižádost jejími pohnutkami. Ukázat lidu spojeným odporem, že lze beztrestně vzdorovat zákonům, naučit ho jimi pohrdat, vycvičit ho ke vzpouře, rozvázat všechna pouta společenské smlouvy, vyvolat občanskou válku: to jsou prostředky. Tento plán je načrtnut v dopise biskupa z Tréguieru farářům jeho diecéze.“ Biskup z Tréguieru, prohlásiv, že bude osobně pokládat za vetřelce biskupy a faráře jmenované podle nových forem, protestuje, že s nimi nebude v duchovních věcech ve společenství, a dodává: „Ve všech dobách, ale zvláště v této, je nutné, abychom měli jen jeden způsob myšlení, jeden jazyk, a aby naše jednání bylo jednotné.“ K dopisu připojuje vzor protestu, v němž se praví, že jedině církevní moci přísluší stanovit hranice území každého pastýře, dát mu apoštolskou posloupnost, zákonné poslání a duchovní autoritu… „Ostatní nepoddajní biskupové se ovšem nevyjadřují tak absolutně; přesto, jednotní v odporu k vašim zákonům, obměňují jeho účinky podle svých rozličných vášní, obav či nadějí. Kapituly jdou ještě dále; staví se formálně proti každému prodeji, směně, zcizení práv, statků, příjmů církve a hlasitě říkají, že dokud jim v tom nezabrání fyzická síla, budou pokračovat ve svých kanovnických funkcích. Velký počet farářů se obecnými či zvláštními prohlášeními připojuje k biskupům a kapitulám. Jedni veřejně protestují z kazatelny proti vašim dekretům, káží proti vydávání assignátů, proti zcizení bývalých církevních statků; druzí nemilosrdně zatracují ty, kdo nabudou národních statků, i ty, kdo se propůjčí k přípravným úkonům tohoto prodeje; prohlašují, že ani oni,

10. *Exposition des principes sur la constitution civile du clergé*, sepsaná arcibiskupem z Aix Boisgelinem, podepsaná 30. října 1790 třiceti biskupy-poslanci a poté přijatá téměř celým francouzským episkopátem; požadovala, aby změny schválila církev (papež nebo národní koncil). Existenci „tajné instrukce“ v podobě, jak ji Ferrières podává, nelze ověřit; její obsah odpovídá pozdějšímu skutečnému postupu biskupů.

ani biskupové, ani sám papež jim v hodině smrti nemohou dát rozhřešení. Vybízejí národy, aby odmítaly platit daně a vraždily výběrčí.“[11]

Voidel přečetl dlouhý návrh dekretu o prostředcích, jak předejít neblahým následkům, které by nevyhnutelně přinesla tato vzpoura biskupů, kapitul a některých farářů. Montlosier žádal odročení. Barnave odpověděl, že sebemenší odklad je nebezpečný. „Nepochybně, pánové,“ odvětil Mirabeau, „postřehujete cíl a zločinné očekávání této kabaly. Doufá, že tím, že vás unaví, přestanete být moudří; že poté, co jste náboženství ctili a udržovali, náhle napadnete jeho zásady; aby váš pád do bezbožnosti vybídl lid k rozehnání zákonodárců, od nichž Francie očekává své štěstí a svou slávu. Chtějí, aby ve vás nenáviděl pronásledovatele křesťanství. Takový záměr vyžaduje muže oděné nejvznešenějším charakterem, jejichž titul vzbuzuje důvěru u těch, kdo ctí náboženství a zákony. Z hloubi svatyně zákona se povstává proti zákonu samému, předstírá se, že se čeká na odpověď papeže. Mluví se jazykem míru, předstírá se zbožná odevzdanost, obléká se falešný, proradný charakter… říká se, že se čeká na odpověď papeže; a zatím se pracuje na tom, aby se katolická Francie vyzbrojila proti Francii svobodné. S jakou lstí se dovolávají lehkověrné zbožnosti! Už ve svých spisech a řečech jí představují náboženství vrácené do oněch bouřlivých dnů, kdy sténalo pod pohanskými císaři… Vy pronásledovatelé náboženství! Vy, kteří jste mu vzdali tak ušlechtilou a tak dojemnou poctu v nejkrásnějším ze svých dekretů! Vy, kteří věnujete jeho kultu veřejný výdaj, v němž by vás vaše prozíravost a vaše spravedlnost byly učinily tak spořivými! Vy, kteří jste dali náboženství zasáhnout do rozdělení království a vztyčili znamení kříže na všech hranicích departementů! Vy konečně, kteří víte, že Bůh je lidem stejně nutný jako svoboda! Ach! Daleko od nás každý systém, který

11. V tisku „Verdel“ – míněn Jean-Georges-Charles Voidel (1758–1812), advokát, poslanec třetího stavu za Sarreguemines, zpravodaj výboru pátrání (comité des recherches); jeho zpráva byla přednesena 26. listopadu 1790 (vydavatelé datují 27. listopadu, kdy byl přijat dekret). Biskup z Tréguieru Augustin-René-Louis Le Mintier (1729–1801); jeho pastýřský list proti dekretům byl už na podzim 1790 udán Shromáždění a předán soudu.

by odňal neřesti uzdu, již zákony nedávají vždy, a uhasil poslední naději nešťastné ctnosti.“[12]

Abbé de Montesquiou hájil duchovenstvo oním tónem mírnosti a citu, který má u početného shromáždění větší vyhlídky na úspěch účastí, již řečník vzbuzuje, než hromada citací, autorit, míst z koncilů, jedněm neznámých, druhými s pohrdáním odmítaných, které jen dráždí pýchu tím, že jí staví překážky. Abbého Montesquiou poslouchali shovívavě; ale vše, co mohl říci, rozpoložení revolucionářů nezměnilo.

Po abbém de Montesquiou vystoupil na tribunu abbé Maury. Na něho duchovenstvo skládalo své nejpevnější naděje, ne že by dekretu zabránil – duchovenstvo vědělo, že výklad zásad biskupů jej učinil nutným –, ale aby mu dal nádech násilí, aby byl pokládán za dílo protestantské kabaly a tajného plánu zničit katolicismus. Abbé Maury, netrpělivý, prchlivý, rozněcující se odporem, byl velmi vhodný k roli, kterou mu svěřili. Revolucionáři byli rozhodnuti nenechat duchovenstvu tento slabý zdroj. V křesle seděl Alexandre Lameth; udržoval během diskuse největší klid a nejhlubší ticho. Marně se abbé Maury snažil dát se přerušit, přerušoval se sám, stěžoval si, že ho nechtějí slyšet; marně, opouštěje a znovu nabíraje hlavní předmět své řeči, se ztrácel v nejcizejších odbočkách, oslovoval osobně Mirabeaua a dvacetkrát mu hodil rukavici slova; při nejmenším hnutí netrpělivosti, které se ve Shromáždění zvedlo: „Počkejte, pane abbé,“ říkal Alexandre Lameth se zoufalou chladnokrevností, „slíbil jsem vám slovo, zachovám vám je“; a obraceje se k rušitelům: „Pánové, poslouchejte pana abbého Maury-ho, má slovo; nestrpím, aby ho někdo přerušoval.“ Pak se obrátil se zlomyslným úsměvem k poslancům, kteří seděli u něho: „Vidíte, abbé Maury by moc rád, aby ho někdo přerušil, aby ho donutil opustit tribunu; dělá vše, co může, aby mu někdo uložil mlčení, aby měl záminku říci, že ho odmítají vyslechnout, a křičet o útlaku. Nebude mít ani to malé potěšení; zachovám mu slovo navzdory jemu samému…“ Vskutku revolucionáři, vcházejíce do smýšlení Alexandra Lametha, se zdáli němí, nehybní; po dvou dlouhých hodinách odboček, hned výmluvných, hned nudných, sestoupil abbé Mau-

12. Mirabeauova řeč z 26.–27. listopadu 1790 (podle běžné domněnky ji připravil jeho spolupracovník Lamourette, pozdější ústavní biskup lyonský) – Ferrières ji silně krátí. „Nejkrásnější z vašich dekretů“ – dekret ze 13. dubna 1790 (viz knihu pátou), „znamení kříže na hranicích departementů“ – narážka na to, že občanská ústava přizpůsobila diecéze departementům.

ry z tribuny, zuřivý, že ho z ní nevyhnali, a tak bez sebe, že ani nepomyslel na to, aby přednesl závěrečné návrhy.[13]

Tyto drobné skutečnosti, jejichž připomínání mi snad někteří čtenáři vytknou, malují obecného ducha velkých shromáždění a zvláště francouzský charakter. Člověk, který čte, aby se poučil, podoben filosofickému cestovateli, chce znát vše. Ví, že lidé jsou malí; že jsou to malé věci, které téměř vždy rozhodují velké události.

[Dekretováno 27. listopadu: biskupové, bývalí arcibiskupové, faráři, vikáři – veřejní funkcionáři – budou povinni přísahat, že budou pečlivě bdít nad věřícími diecéze či farnosti jim svěřené, že budou věrni národu, zákonu a králi a že budou vší svou mocí udržovat ústavu dekretovanou Národním shromážděním a přijatou králem; kdo přísahu ve lhůtě nesloží, bude pokládán za toho, kdo se vzdal svého úřadu, a bude nahrazen jako při uvolnění místa rezignací; kdo po přísaze poruší svůj závazek odepřením poslušnosti dekretům nebo odporem proti jejich provádění, bude stíhán jako rebel proti zákonu, zbaven platu, prohlášen za zbaveného práv aktivního občana a neschopného veřejné funkce; kdo přísahu odepře nebo byl zrušen a bude se vměšovat do jakékoli veřejné funkce, bude stíhán jako rušitel veřejného klidu; totéž platí pro každého duchovního či laika, který by se spolčil k odepření poslušnosti dekretům. Duchovní členové Shromáždění složí přísahu do osmi dnů ode dne, kdy bude oznámena sankce dekretu.][14]

Tento dekret, který falešná politika a pýcha biskupů jako by vyžadovaly, který nenávist a netrpělivá chtivost po církevních statcích daly vydat neuváženě, měl následky, které nepředvídala ani jedna, ani druhá strana. Obě se stejně zmýlily v pohnutkách, které je vedly. Duchovenstvo, dvůr a šlechtici věřili, že národy, oddané služebníkům kultu, se shromáždí pod praporem náboženství. Revolucionáři si mysleli, že biskupy, jediné zainteresované na reformě, kterou Shromáždění prováděla, opustí nižší ducho-

13. Alexandre de Lameth (1760–1829), předseda Shromáždění na přelomu listopadu a prosince 1790. Scéna s abbém Maurym z 27. listopadu 1790 je jedním z Ferrièrových nejznámějších „drobných“ obrázků; Maury skutečně svou řeč nezakončil formálním návrhem.

14. Dekret z 27. listopadu 1790 o přísaze duchovních-funkcionářů: znění přísahy převzato z občanské přísahy 4. února 1790 s dodatkem o péči o věřící; lhůta osmi dnů od vyhlášení (pro poslance od oznámení sankce). Byl to rozhodující krok k rozkolu francouzské církve na přísežné (jureurs, assermentés) a nepřísežné (réfractaires, insermentés) kněze.

venstvo; že nabídnou-li farářům kořist osmdesáti tří uprázdněných biskupství a více než dvanácti set míst biskupských vikářů se sto louisdory platu, připoutají je k úspěchu revoluce.

[Někteří moudřejší biskupové si přáli, aby se římský dvůr přizpůsobil okolnostem. Arcibiskup z Aix sepsal jménem krále nové memorandum: Ludvík XVI., sděluje papeži dekret o přísaze, mu dal pocítit nutnost vyhnout se schizmatu, jemuž nic nezabrání, odmítne-li Svatý otec přijmout změny, „které současný stav věcí už nedovoloval odmítnout"; žádal, aby papež schválil a potvrdil nové rozdělení biskupství a metropolí, zřízení nových biskupství a biskupských vikářů a aby vybídl metropolity a biskupy zrušených či rozdělených diecézí, aby dali souhlas a neodpírali kanonickou instituci biskupům a farářům zvoleným volbou. „Nelze si zastírat," dodával král, „jak záleží na tom, aby církev udělala vše, co udělat může. Mlčení nebo odmítnutí Vaší Svatosti rozhodne schizma." Arcibiskup z Aix napsal kardinálu de Bernis, vyslanci v Římě, že je na papeži, aby zachránil náboženství moudrými a uměřenými rozhodnutími, která budou přijata, a zavázal se vydat pastýřský list, jakmile dojdou; nabídl dokonce, že do Říma pojede sám. Ale většina biskupů nesmýšlela jako arcibiskup z Aix; odmítli jakoukoli dohodu a „svými zločinnými intrikami uzavřeli každou cestu ke smíření, obětujíce katolické náboženství pošetilé umíněnosti a odsouzeníhodnému lpění na svém bohatství". Francouzští princové v Turíně, „pokládající tyto náboženské spory za plodné semeno občanských válek", působili u římského dvora; papež, „klamaný o pravém stavu věcí" a doufající v příznivou změnu, pod různými záminkami žádané schválení odkládal.][15]

Královská sankce, prosinec 1790

Duchovenstvu zbývala jedna možnost: aby král odmítl dekret sankcionovat. Ale ať už v důsledku rozhodnutí, které ministerstvo přijalo, sankcionovat vše, aby se čím dál více dokazovala malá svoboda, jíž král požíval, ať už dvůr a biskupové doufali, že provádění narazí na silný odpor kněží a

15. Občanská ústava stanovila jedno biskupství na departement (83) a v každé katedrále sbor biskupských vikářů; sto louisdorů = 2 400 livrů. Memorandum sepsané Boisgelinem pro krále a odeslané do Říma počátkem prosince 1790; kardinál François-Joachim de Pierre de Bernis (1715–1794), francouzský vyslanec v Římě od r. 1769. „Princové v Turíně" – hrabě d'Artois a princ de Condé u sardinského dvora. Pius VI. se formálně vyslovil až brevem z 10. března 1791 (viz níže).

lidu, rada rozhodla, že král sankcionuje. Chtělo se však vypadat, že byl donucen: přinášely se průtahy. Tyto průtahy znepokojily jansenisty, kteří doufali, že konečně uvidí uskutečněnu onu církev svých nejněžnějších citů, církev plánovanou už za vlády Ludvíka XIV. Arnauldy a Quesnely. Netrpělivý Camus se zeptal s překvapením smíšeným s rozhořčením, zda je dekret o odporu duchovenstva proti jeho občanské ústavě sankcionován. Předseda odpověděl, že není. Camus namítl, že předseda musí ještě téhož dopoledne jít ke králi zeptat se na příčinu tohoto zdržení. Předseda se odebral ke králi: přinesl zprávu, že král slíbil vzít dekret, o němž se mu mluvilo, v úvahu. Vskutku král napsal nazítří Shromáždění, že když přijímal občanskou ústavu duchovenstva, ohlásil, že přijme vhodná opatření k zajištění jejího úplného provedení; že od té chvíle se tím nepřestal zabývat; že poslední dekret je jen pokračováním dekretu z července a nemůže tedy zůstat žádná pochybnost o jeho rozpoložení; že se mu tento dekret zdá vyžadovat největší opatrnost při provádění; že jeho úcta k náboženství, jeho přání vidět ústavu zavedenou bez rozruchu a bez nepokojů mu daly zdvojnásobit činnost v opatřeních, která přijímal; že očekává jejich účinek každým okamžikem, že doufá, že se Národní shromáždění na něho spolehne s tím větší důvěrou, že je pověřen prováděním zákonů; a že hledaje nejmírnější a nejjistější prostředky, jak se vyhnout tomu, co by mohlo narušit veřejný klid, myslí, že tím upevňuje základy ústavy království.[16]

„Král," odsekl vznětlivý Camus, „musí přijmout ústavní dekrety prostě a jednoduše; pokud jde o ostatní, je povinen do osmi dnů říci, zda je přijímá, nebo zamítá. To jsou zásady; nemůžete strpět delší odklad, aniž ohrozíte ústavu. Pro dobré občany je hotova; je v plné síle: ale zdržování dekretů, které jí mají podrobit, by jí zasadilo smrtelnou ránu. Vzpomeňte si na ta zasedání, kdy jste zasadili poslední rány královskému despotismu… Je třeba ještě projevit svou pevnost. Přísaha, dekretovaná k podrobení se občanské ústavě duchovenstva, byla složena v nejednom kostele; ale někteří kněží ji odmítají. Arcibiskup remešský prohlašuje, že k ní nemůže přistoupit. Necítíte důsledky pro krále samého, budou-li vaše dekrety prováděny před

16. Jansenisté: Antoine Arnauld (1612–1694) a Pasquier Quesnel (1634–1719), hlavní teologové Port-Royalu; Camus (viz knihu pátou) byl jejich horlivým stoupencem a v „galikánské" církvi volených biskupů viděl naplnění jansenistických ideálů. Králův list Shromáždění – druhá polovina prosince 1790; „dekret z července" = občanská ústava duchovenstva z 12. července 1790.

jeho sankcí? Když duchovenstvo nemá dost rozumu, aby přijalo dekrety, které se ho týkají, navrhuji jeden pro udržení katolického náboženství a pro usnadnění prodeje národních statků, které se prodávají jen v některých departementech: požádat krále, aby zítra poslal svou definitivní odpověď.“[17]

„Předkládáte králi,“ odpověděl abbé Maury, „občanskou ústavu duchovenstva, kterou my pokládáme za předmět čistě duchovní; král tuto ústavu přijímá a zasílá ji papeži. Žádáte její okamžité provedení; král vám dává odpověď, jejíhož ducha dokonale chápete; ale vy, vy jste netrpěliví svrhnout překážku, která se vám staví. Upozorňuji vás, že lhůta sankce ústavních dekretů není stanovena s velkou přesností; že svoboda, ne členů tohoto Shromáždění, ale hlavy státu, vyžaduje velké opatrnosti; protože každý akt násilí by se stal aktem zachovávacím. Pokud jde o odvolání ke Svatému stolci, na něž si stěžujete, jsme občané, uznáváme jednotu světské moci; ale když bylo náboženství přijato do státu, mělo své zákony, svá práva a svou hlavu. Dokud bude ve Francii vládnoucím, nebude toto náboženství vaším otrokem. Nemá žádnou autoritu nad světskými věcmi; ale neuznává moc lidí.“ Tato velmi jasná řeč ohlašovala záměry a poslední zdroje duchovenstva. Také byla často přerušována nejprudším reptáním. Cazalès vystřídal abbého Mauryho na tribuně; sotva pronesl několik slov, revolucionáři spustili ze všech stran obvyklé volání po hlasování. Cazalès naléhal. Revolucionáři tvrdošíjně odmítali ho vyslechnout. Báli se, aby lid nepostřehl násilné prostředky, jichž užívali, aby vyrvali králi sankci svého dekretu. Toto odmítnutí vyvolalo nejživější námitky pravice. „Prosím opozici,“ řekl Cazalès, „aby mě nehájila: jedna nespravedlnost navíc poslouží jen k tomu, aby vynikl útlak, pod nímž jsme nepřestali sténat. Ať Shromáždění prohlásí, že nechce slyšet žádného z členů pravice: nařiďte, uposlechne se vás; ale nařiďte, nebo poslouchejte.“

To bylo to, co chtěli dvůr a biskupové. Pro provedení jejich záměrů bylo třeba, aby Shromáždění zamítlo každou cestu k dohodě, panovačně přikázalo sankci a aby král vypadal, že je nucen ji dát. Revolucionáři, zvyklí prosazovat vše násilím, nepomysleli dost na odmítnutí královy mediace a

17. Alexandre-Angélique de Talleyrand-Périgord (1736–1821), arcibiskup remešský, velký almužník Francie, strýc biskupa z Autunu; emigroval, r. 1817 kardinál a arcibiskup pařížský. Camusova argumentace: dekrety „ústavní“ král podle dekretu ze září 1789 nemůže odmítnout, u ostatních má suspenzivní veto.

na to, jak bylo pro upevnění téže občanské ústavy duchovenstva podstatné, aby se propůjčili k tomu, co mohlo usnadnit její provádění. Byli by odhalili pravé úmysly dvora; byli by ukázali lidu pohnutky jeho odporu a umíněnosti biskupů; ale zřídka velké shromáždění uvažuje: vše je tam účinkem střetu nejprudších vášní.

Večer se čtyři až pět set lidí z luzy odebralo pod králova okna a hlasitě žádalo sankci dekretu. Dvůr toto hnutí očekával. Hned nazítří dal král Shromáždění oznámit, že dekret právě přijal; ale že je rád, že může vysvětlit pohnutky, které ho vedly k odkladu přijetí, i ty, které ho vedou dát je v této chvíli; že to učiní s upřímností a jak se sluší na jeho charakter… že jestliže otálel s vyslovením přijetí posledního dekretu, bylo to proto, že bylo v jeho srdci přát si, aby prostředkům přísnosti bylo předejito prostředky mírnosti; že když dá duchům čas se uklidnit, věřil, že se provádění uskuteční ve shodě, která by nebyla méně příjemná Shromáždění než jemu; že doufal, že tyto pohnutky opatrnosti budou všeobecně pochopeny; ale protože se o jeho úmyslech zvedly pochybnosti, které měla přímost jeho charakteru vzdálit, už neváhá: jeho důvěra v Národní shromáždění ho zavazuje přijmout.[18]

Přes tyto předstírané známky jednoty se Shromážděním, tato ujištění o udržování ústavy, revolucionáři nedůvěřovali královým úmyslům. Pracovali tedy s velkou činorodostí na provedení dekretu o občanské ústavě duchovenstva: byli rozhodnuti předejít papežovu odpověď. Vskutku, bude-li tato odpověď příznivá, předloží ji lidu jako důsledek dekretu, který vydali; bude-li záporná, nebo i jen odkládavá, obviní duchovenstvo, že nepředvídalo přísnost provádění zákona, který jeho odpor učinil nutným.

Před přísahou: agitace obou stran

Duchovní revoluční strany, poslanci Shromáždění, nečekali na lhůtu stanovenou pro složení přísahy. Biskupové z Autunu a z Lyddy dali příklad. Biskup z Lyddy chtěl užít několika výhrad. Dotázán, zda míní složit přísahu

18. Ludvík XVI. dekret sankcionoval 26. prosince 1790. Ferrièrův výklad, že dvůr chtěl jen „vypadat donucen“, je jeho domněnkou; z královy korespondence je známo, že sankci pokládal za vynucenou a později ji označil za těžké provinění svého svědomí – jeden z motivů útěku do Varennes.

prostou a jednoduchou, odpověděl pokryteckým tónem, že odůvodnil svou preambuli po příkladu abbého Grégoira v úmyslu přesvědčit duchovní své provincie, že úmyslem Shromáždění nebylo dotknout se duchovních práv církve; že napravuje opomenutí, které si vyčítá jako veřejný funkcionář; že se bez výhrady podrobuje dekretu Shromáždění; že přísahá věrně plnit své občanské povinnosti.[19]

Biskupové a revolucionáři se zmítali a intrikovali, jedni aby přísahu dali složit, druzí aby zabránili jejímu složení. Obě strany cítily, jaký vliv bude mít v provinciích chování duchovních Shromáždění. Biskupové se sblížili se svými faráři; pobožní a pobožnůstkářky se daly do pohybu. Všechny hovory se už netočily než kolem přísahy duchovenstva. Řeklo by se, že osud Francie a úděl všech Francouzů závisí na jejím složení či nesložení. Lidé nejsvobodnější ve svých náboženských názorech, ženy nejvíce pomlouvané pro své mravy se náhle staly přísnými teology, horlivými misionáři čistoty a neporušenosti římské víry.

Fontenayův *Journal*, *Přítel krále*, Durosoiova *Gazette* užily svých obvyklých zbraní, přehánění, lži, pomluvy. Rozšířila se spousta spisů, v nichž byla občanská ústava duchovenstva označována za schizmatickou, kacířskou, ničící náboženství. Pobožnůstkářky roznášely tyto spisy z domu do domu. Prosily, zapřísahaly, hrozily, podle sklonů a povah. Jedněm se ukazovalo duchovenstvo vítězné, Shromáždění rozpuštěné, zpronevěřilí duchovní zbavení obročí, zavření v polepšovnách; věrní duchovní pokrytí slávou, zahrnutí bohatstvím. Papež měl co nevidět vrhnout své blesky na svatokrádežné Shromáždění a na odpadlé kněze. Národy zbavené svátostí povstanou, cizí mocnosti vstoupí do Francie a tato stavba nepravosti a ničemnosti se zhroutí na vlastních základech.[20]

19. Biskup z Autunu = Talleyrand. Jean-Baptiste-Joseph Gobel (1727–1794), titulární biskup lyddský (in partibus), světící biskup basilejský pro Alsasko, poslanec duchovenstva za Belfort a Huningue; r. 1791 zvolen ústavním arcibiskupem pařížským, r. 1793 se úřadu zřekl, popraven 1794. Henri Grégoire (1750–1831), farář z Emberménilu, poslanec duchovenstva Nancy, složil přísahu s preambulí 27. prosince 1790 a strhl s sebou přes šedesát kněží-poslanců; Talleyrand a Gobel přísahali 28. prosince.

20. Roajalistický tisk: *Journal général de France* abbého de Fontenai (Louis-Abel de Bonafous, 1737–1806), *L'Ami du Roi* abbého Royou (Thomas-Marie Royou, 1743–1792) a *Gazette de Paris* Barnabé Farmiana Du Rozoi (1745–1792, popraven v srpnu 1792 jako první novinář revoluce).

Revolucionáři, neznepokojujíce se úspěchem opatření, které dekretovali, tolik jako šlechtici a biskupové, působili ze své strany; ne že by pokládali odmítnutí biskupů, kapitul a vyššího duchovenstva za odporující svým plánům – nabízelo jim zákonný prostředek, jak je neplatit, a byli rozhodnuti se ho chopit –, ale revolucionáři by si byli přáli, aby faráři přísahu složili. Viděli už, jakou výhodu nepřátelé revoluce vytěží z jejich odmítnutí k vyvolání nepokojů. Biskupové však usoudili, že je třeba, než propuknou, projevit jakousi chuť vyhovět přání Shromáždění. Biskup z Clermontu navrhl formuli přísahy sepsanou s velkým uměním a vhodnou svést prosté. Biskup z Clermontu v ní opakoval, že biskupové jsou ochotni ke všem obětem; že dají všechna ujištění o nejúplnějším podrobení dekretům Shromáždění; že svolí složit každou přísahu, která se může srovnávat s náboženstvím; že v důsledku toho vyjímají jen to, co se bezprostředně týká duchovní stránky církve. Biskupové si byli docela jisti, že revolucionáři odmítnou podmínečnou přísahu, která k ničemu nezavazovala; neboť podle zásad duchovenstva je časný příjem církví stejně duchovní jako samo dogma. A pak, duchové se roztrpčili: k zájmu věci se připojil zájem pýchy; a i kdyby přísaha, kterou navrhoval biskup z Clermontu, byla co do podstaty táž, revolucionáři by byli tvrdošíjně vyžadovali, aby měla tutéž formu a vyjadřovala se přesně slovy dekretu.[21]

Charles Lameth tedy vyzval duchovní, aby ustali v zločinném odporu, a oznámil jim, že nesloží-li přísahu, přestanou být veřejnými funkcionáři. „Musíte, pánové,“ dodal Lameth, obraceje se ke Shromáždění, „moudře užít svých sil: nepřátelé ústavy, kněží především, najdou dost fanatiků, dost nešťastných obětí své zuřivosti, i bez toho, abyste jim nadržovali svou slabostí.“ Revolucionáři až do toho dne počítali se souhlasem téměř všech farářů; ale vidouce z projevovaného rozpoložení většiny, že nesvolí složit přísahu, kterou se vyžadovala, snažili se jim pomocí různých vysvětlení usnadnit tento obtížný krok. Nepřestávali litovat neobratnosti, s níž dekretovali, že duchovní členové Shromáždění složí přísahu uprostřed samého Shromáždění, před očima svých biskupů, svých někdejších pánů a lidu,

21. François de Bonal (1734–1800), biskup z Clermontu, vůdce biskupů ve Shromáždění (srov. rozpravu o dom Gerleovi v knize páté); jeho formuli „podmíněné přísahy“ s výhradou duchovních věcí Shromáždění počátkem ledna 1791 odmítlo.

svědka jejich odvahy či zbabělosti; kladouce tak na nerovnou váhu jejich svědomí, jejich čest a chudé obročí.

Osudný den: přísaha ve Shromáždění, leden 1791

Osudný den nadchází; abbé Grégoire vystupuje na tribunu; ujímá se, říká, slova ve jménu náboženství, lásky k vlasti, míru; ujišťuje o bratrské jednotě a neměnné úctě, které ho poutají k farářům, jeho spolubratřím, a k jeho pravým představeným, biskupům. Opakuje, že Shromáždění nikdy nemínilo dotknout se duchovní stránky. Dlouhotrvající potlesk revolucionářů jako by potvrzoval ujištění, které abbé Grégoire dává. Pokračuje: „Přísaha, kterou Shromáždění žádá, nemá děsit bázlivá svědomí. Shromáždění nevyžaduje vnitřní souhlas…“ Toto podivné přiznání vzbudí reptání biskupů a šlechticů. „Lze přísahat,“ pokračuje abbé Grégoire, „že se bude poslouchat zákon, a přece si podržet své mínění…“ Když toto nové objasnění nikoho neuspokojuje, Mirabeau je spěchá rozvést: „Shromáždění nemá žádnou moc nad svědomím, prohlašuje jen neslučitelnost té které funkce s tou kterou přísahou… Odmítnutí ji složit nemá jiný účinek než dobrovolnou rezignaci. Nebyl bych vystoupil na tuto tribunu,“ dodává Mirabeau, „abych dal toto vysvětlení, kdyby se na zdech pařížských křižovatek nečetl plakát protiústavní, ba nespravedlivý. Prohlašují se v něm za rušitele veřejného klidu duchovní, kteří nesloží dekretovanou přísahu: Shromáždění nikdy takový plakát nedovolilo; ten, kdo říká: Nemohu složit přísahu a podávám svou rezignaci, jistě není vinen.“[22]

Tento plakát, rozvěšený hojně ve všech čtvrtích Paříže, byl manévrem revolucionářů, aby poštvali lid proti kněžím, kteří by odmítli přísahu složit, a aby je zastrašili obavou z událostí, které by odmítnutí přineslo. Plakát vyvolal účinek, který se od něho očekával: označil v očích lidu za nepřátele revoluce kněze, kteří by se umíněně zdráhali přísahat. Revolucionáři, nechtějíce, aby ve chvíli, kdy se měla přísaha vyžadovat, existoval tak hodnověrný důkaz násilných prostředků, jichž se užívalo k jejímu vyrvání,

22. Vydavatelé datují „1. ledna 1791“; slavné zasedání s jmenovitým vyvoláváním duchovních se konalo v úterý 4. ledna 1791 (lhůta pro poslance vypršela 3. ledna). Grégoirovo „Shromáždění nevyžaduje vnitřní souhlas“ a Mirabeauovo vysvětlení, že odmítnutí je pouhou rezignací, byla dodatečným výkladem dekretu; původ plakátu prohlašujícího odmítající za rušitele klidu nebyl vyšetřen.

předstírali, že jsou na původce tohoto plakátu velmi rozhněváni. Shromáždění nařídilo, aby byl okamžitě strhán a roztrhán; ale nikdo nepátral po těch, kdo jej vydali a vylepili. Protestant Barnave podotkl, že lhůta poskytnutá duchovním členům Shromáždění vypršela; že pro provedení zákona a pro dání ústředního podnětu správním sborům je třeba přítomné duchovní vyzvat, zda chtějí, ano či ne, složit dekretovanou přísahu; že po objasněních předložených abbém Grégoirem a Mirabeauem nemůže zůstat žádná pochybnost u lidí, jejichž cílem není kontrarevoluce. „Je nemožné," ujal se slova Mirabeau, „předvídat, že by byli odmítající po prostých vysvětleních, po laskavých výzvách, které jste právě slyšeli: nemůžete věřit, že by služebníci míru chtěli zatřást nad svou vlastí pochodněmi nesvornosti." Revolucionáři začali doufat, že zvítězí: řeči abbého Grégoira a Mirabeaua silně zapůsobily na faráře, kteří nelnuli ani k jedné, ani k druhé straně a nežádali než ujištění proti výčitkám svého svědomí.

Biskupové toto rozpoložení duchů postřehli; uchýlili se ke svým obvyklým prostředkům a snažili se vnést do Shromáždění zmatek. Abbé Maury se dostaví na tribunu. Revolucionáři, předvídajíce dojem, jaký jeho řeč udělá na faráře, spouštějí zuřivý křik; připojují k němu hrozby a neslušná gesta. „Bijte, ale poslouchejte," volá abbé Maury. Biskupové a šlechtici říkají, že Shromáždění není svobodné. Camus žádá, aby vysvětlení podané abbém Grégoirem a rozvedené Mirabeauem bylo vloženo do protokolu. „Vysvětlení," ujímá se slova d'Esprémenil, „podané Mirabeauem je pomníkem zlé víry. Dokážu to." Tato slova vyvolají prudké debaty: brzy urážky nahradí diskusi. „Žádné vysvětlení," říkají jedni. „Proč se připustilo vysvětlení abbého Grégoira?" odpovídají druzí. „Ani preambuli, ani výhradu," odpovídají abbé Maury a biskupové; „ať víme upřímně, co se od nás vyžaduje." – „Přísahejte, přísahejte," opakují revolucionáři. Mirabeau se snaží vrátit otázku k jejímu pravému předmětu. „Občanská moc," říká, „nemůže vyžadovat od každého občana než poslušnost a podrobení zákonu, a od každého veřejného funkcionáře, než aby prováděl zákon a dával jej provádět… Národní shromáždění svým dekretem nemíní než zajistit provádění zákonů: ponechává úplnou svobodu mínění a svědomí, která nemůže být nikomu odňata." Toto nové rozvedení obě strany nesbližuje; duchové byli příliš

rozněcováni, zájmy příliš protichůdné. Naléhá se na jmenovité vyvolávání: začíná.[23]

Náhle se zvenčí ozve křik: „Na lucernu s těmi, kdo odmítnou…“ Tvrdilo se, že tento křik vycházel od mužů nastražených biskupy. Ať je tomu jakkoli, tento manévr měl úspěch, jaký se od něho čekal. „Slyšíte,“ říká Cazalès, „křik, který se zvedá kolem tohoto Shromáždění? Ať pan starosta jde zastavit tento nepořádek a umlčet ty lupiče.“ – „Vidíte,“ odpovídá Dufraisse-Duchey, „ničemy placené buřiči; obléhají sál našich zasedání pokaždé, když jde o to zasáhnout náboženství a monarchii: Shromáždění není svobodné, protestuji jak svým jménem, tak jménem svých voličů…“ François de Beauharnais a několik biskupů postupují ke stolu předsednictva, ujišťují, že v takovém nepořádku nelze jednat: žádají, aby, odmítá-li se vyslechnout služebníky náboženství, se aspoň jednalo se slušností, kterou si zaslouží neštěstí těch, jež chtějí zastrašit. Murinais vyzývá předsedu, aby zvedl zasedání. Revolucionáři zůstávají klidní a nechávají své protivníky oddávat se nejpošetilejšímu křiku. Předseda posílá dva sluhy podívat se, odkud vycházejí výkřiky, na které si stěžují. Vše zmizelo. Jmenovité vyvolávání pokračuje. Biskup z Agenu odpovídá se skromnou mírností: „Je mi líto, pánové, že nemohu učinit, co ode mne vyžadujete. Nelituji svého místa, nelituji svého jmění; litoval bych ztráty vaší úcty, kterou si chci zasloužit.“ Hlučný potlesk členů pravice korunuje odpověď biskupa z Agenu… Volá se abbé Fournier, farář z Agenu. „Pokládám si za slávu,“ odpovídá, „že se připojuji ke smýšlení svého biskupa. Budu ho následovat všude, i na popraviště, jako jáhen Vavřinec následoval papeže Sixta.“ Nový potlesk, nová bravo zaznívají z pravice. Abbé Leclerc, farář z La Combe v bailliage Alençon, přichází třetí a říká: „Prohlašuji, že jako dítě katolické a římské církve žádanou přísahu nesložím.“[24]

23. „Bijte, ale poslouchejte“ – Themistoklova slova k Eurybiadovi před Salaminou (Plútarchos); Maury je užil vícekrát. Ferrières označuje Barnava za „protestanta“ – Barnave pocházel z protestantské rodiny grenobelské.

24. Dufraisse-Duchey, poslanec šlechty za Riom; François, markýz de Beauharnais (1756–1846), poslanec šlechty Blois, starší bratr Alexandra de Beauharnais; hrabě de Murinais, poslanec šlechty Dauphiné. Jean-Louis d'Usson de Bonnac (1734–1821), biskup z Agenu. „Jáhen Vavřinec“ – sv. Vavřinec, jáhen papeže Sixta II., umučen r. 258 v Římě. Louis, markýz de Foucauld de Lardimalie (1755–1805), poslanec šlechty Périgord.

Revolucionáři konečně poznávají, že v tomto slavnostním zápase se čest, náboženství, ba i bázlivost obracejí proti nim; žádají, aby se každý duchovní omezil na to, že řekne: Přísahám, nebo odmítám. „To je tyranie," ujímá se slova Foucauld; „římští císaři ponechávali mučedníkům svobodu vyslovit jméno Boží a vyznat slavné svědectví své věrnosti náboženství…" Kdosi navrhuje společné vyvolání a zápis těch, kdo přísahali. Revolucionáři tento návrh podporují. Biskupové a šlechtici jej potírají. Prochází většinou hlasů. Jeden farář přísahá, přijímaje smýšlení Shromáždění, které prohlásilo, že se nechtělo dotknout duchovní stránky. Předseda ujišťuje, že Shromáždění nepřestalo toto prohlášení činit za všech okolností. „Nuže," namítá Cazalès, „ať to Shromáždění prohlásí výslovně a ať přijme přísahu, kterou navrhl pan biskup z Clermontu." Mirabeau tvrdí, že Shromáždění se vskutku duchovní stránky nedotklo. Duchové se zdají nakloněni k uklidnění. Pan de Beaupoil, biskup z Poitiers, vstává, kráčí k tribuně; nastává veliké ticho. Revolucionáři věří, že pan de Beaupoil bude přísahat, a nepochybují, že tento příklad, daný jedním z nejstarších biskupů Francie, strhne velmi velký počet farářů. „Pánové," říká biskup z Poitiers, „je mi sedmdesát let; třicet pět jsem jich strávil v biskupském úřadě, kde jsem se snažil vykonat všechno dobro, které jsem vykonat mohl. Sklíčen léty, nemocemi, nechci zneuctít své stáří. Přísahu tedy nesložím: dokážu snést svůj osud s trpělivostí."[25]

Revolucionáři už svou zuřivost neskrývají. Křik, výbuchy hněvu začínají znovu; dekretuje se, že duchovní, kteří budou chtít přísahu složit, se přijdou zapsat k předsednickému stolu. Velmi málo farářů se dostaví. Předseda Shromáždění rozpouští.

Biskupové měli všechnu slávu tohoto památného dne. Revolucionáři začali litovat opatření násilného, nepolitického, ba i neužitečného pro zavedení občanské ústavy duchovenstva; ale zasmušilá nenávist jansenisty Camuse k episkopátu, touha po pomstě, snad oprávněné, ze strany protestantů, dovolily jedněm i druhým méně myslet na skutečné dobro věci než na potěšení zničit sbor, který v minulém století tolik zneužíval své nesmírné moci.

25. Martial-Louis de Beaupoil de Saint-Aulaire (1719–1798), biskup z Poitiers od r. 1759 (tedy 32 let, nikoli 35) – Ferrièrův vlastní diecézní biskup; zemřel v emigraci. Jeho odpověď byla tehdy hojně otiskována jako vzor důstojného odmítnutí.

Přísežní a nepřísežní: válka pamfletů

[Obě strany se už nezabývaly než prostředky: jedna jak dovršit „velké dílo“ občanské ústavy duchovenstva sesazením biskupů a farářů, kteří přísahu odmítli; druhá jak všemi zdroji intriky tomuto nahrazení zabránit. Knihy se množily, noviny se staly kolbištěm, „staré spory o povaze a hranicích obou mocí se obnovily. Žádný z bojujících nebyl dobré víry. Zájem byl skrytou pružinou útoku i odporu“: ale síly nebyly rovné. Revolucionáři měli za sebou lid, „vždy lačný novot“, jemuž se ukazovalo v odmítnutí přísahy odmítnutí zrušení desátků a feudálních práv; měli kapitalisty, spekulanty, věřitele státu, jimž se opakovalo, že prodej církevních statků, „záruka a naděje jejich pohledávek“, se nikdy neuskuteční, dokud biskupové zůstanou v držení svých biskupství. Duchovenstvu zbývaly „jen některé pobožnůstkářky, král, šlechtici, finančníci, parlamenty, lidé lnoucí ke starému režimu“, lidu dávno podezřelí. A duchovenstvo bylo rozdělené: mnoho kněží druhého řádu přísahalo, kult tedy nehrozil ustat. „Nuže, pokud má lid mše, nešpory, procesí, pokud je křtěn, pohřbíván, oddáván, málo mu záleží na tom, kdo vykonává kněžské funkce.“]

Jen čtyři biskupové se podrobili zákonu: arcibiskup ze Sens, biskupové z Autunu, Orléansu a Pamiers. Nahrazení ostatních naráželo na velké obtíže. Bylo třeba najít lidi, kteří by vzdorovali obecnému mínění církve, kteří by se nestyděli usednout na místo zákonných biskupů a získat ponižující jméno vetřelců. Bylo třeba najít biskupy, kteří by se odvážili udělit těmto vetřelcům titul a dát jim jurisdikci, na niž neměli žádné právo. Ještě se obávalo, aby osobní charakter nových biskupů nesnížil v očích lidu ústavní episkopát a aby lid, přecházeje od pohrdání člověkem k pohrdání úřadem, se neohlédl zpět a nepřimkl se ke svým starým pastýřům.[26]

Duchovenstvo v tomto zápase pro ně tak zajímavém na sebe nezapomnělo. Biskupové odmítli opustit své funkce, vydávali pastýřské listy; prohlašovali, že všechny křty, všechna svěcení, která by mohli vykonat kněží, kteří by

26. Čtyři sídelní biskupové, kteří přísahali: kardinál Loménie de Brienne (arcibiskup ze Sens), Talleyrand (Autun), Louis-Sextius de Jarente (Orléans) a Charles de La Font de Savine (Pamiers); s několika titulárními biskupy (Gobel, Miroudot du Bourg, biskup babylonský) to bylo sedm z asi sto třiceti biskupů Francie. Naprostá většina biskupů a zhruba polovina farního duchovenstva přísahu odmítla, s velkými regionálními rozdíly.

se odvážili je nahradit, jsou neplatná; že všechny svátosti, které by udělili, svátostmi nejsou; odňali jim moc zpovídat a rozhřešovat; zakázali věřícím s nimi obcovat pod trestem exkomunikace a neopomněli žádný z těch prostředků, kdysi tak mocných nad národy, ale hodně zesláblých od té doby, co filosofie a osvícení osvítily duchy. Šlo se až k tomu, že se říkalo dívkám, které se chystaly vdávat, že svolí-li přijmout svatební požehnání od přísežných kněží, nepřijmou svátost církve; že budou souložnicemi, a ne zákonnými manželkami svých mužů; že jejich děti budou při obnovení pořádku prohlášeny za nemanželské.

Revolucionáři postavili prostředky proti prostředkům, intriky proti intrikám: zástup mladých spisovatelů oddaných straně sepsal díla přístupná lidu a vhodná vyvážit dojem, jaký, jak se obávali, na něj udělají pastýřské listy biskupů a řeči stoupenců duchovenstva. V těchto spisech se usilovalo zostudit kněžství, ba i náboženství: neboť revolucionáři, rozhodnutí zdolat všechny překážky, od chvíle, kdy poznali, že nemohou spojit křesťanství s ústavou, se v tajnosti svého srdce zřekli náboženství, které brzdilo jejich postup. Tyto spisy se rozdaly mužům obdařeným zvučným hlasem a talentem k deklamaci úměrným hrubému obecenstvu, jemuž byly určeny. Většina těchto děl byla v dialozích. Duchovenstvo v nich bylo líčeno v odporných barvách, schopných přivodit mu pohrdání lidu; jeho bohatství, přepych, ctižádost, neřesti se v nich stávaly předmětem nejprudších deklamací: to vše promíšeno několika pěkně sprostými historkami o mniších a jeptiškách, o děvčatech a biskupech, vhodnými obveselit obecenstvo. Oba rozmlouvající, vystoupivší na jakési lešení, se navzájem napadali, oživujíce svá vyprávění komickými gesty. Lze si domyslet, že ten, kdo hrál roli advokáta duchovenstva, byl náramně hloupý; že jeho protivník bez námahy triumfoval nad slabými důvody, které uváděl ve prospěch kněží, a dostal smějící se na svou stranu. Revolucionáři připojili k těmto veřejným poučením karikatury ještě přiměřenější lidem, jimž byly určeny. Bylo na nich vidět preláty vyobrazené nejgrotesknějším způsobem, oděné odznaky své hodnosti, jimž sedláci stlačovali obludné břicho a nutili je vydávat pytle zlatých louisdorů; mnichy a jeptišky v neslušných polohách, abbé směšných tvarů: tyto karikatury, vystavené v hojnosti na nábřežích, na bulvárech, na všech veřejných promenádách, vyhledávaly pohledy lidu a nabíze-

ly mu ze všech stran kněze v podlém vzezření, stvořeném k tomu, aby ztratili jeho úctu a důvěru.

Biskupové se chtěli opřít o papežský breve, doufajíce, že rozhodnutí Říma dodá jejich intrikám více váhy. Papež breve udělil a prohlásil, že Národní shromáždění tím, že vydalo občanskou ústavu duchovenstva, překročilo své pravomoci, a že ti, kdo přísahu složili nebo složí, jsou schizmatici. Revolucionáři obrátili papežův breve v posměch. Dali jej veřejně spálit v Palais-Royal spolu s panákem představujícím samého papeže v pontifikálním rouchu. Toto divadlo luzu velmi potěšilo; posmívala se papeži i jeho breve. [27]

Zatím se Shromáždění denně udávaly nové manévry biskupů k zabránění zavedení občanské ústavy duchovenstva. Tato udání vyvolávala prudké debaty a přinášela nejpřísnější opatření: někteří poslanci navrhli odejmout duchovenstvu každý vliv na čistě občanské akty občanů. „Národní shromáždění," odpověděl Cazalès 18. ledna 1791, „chtělo dát duchovenstvu ústavu přizpůsobenou novému řádu věcí, který zavedlo; ale nemohlo být jeho úmyslem zasahovat do duchovní jurisdikce církve. Zasáhla, nebo nezasáhla vaše občanská ústava duchovenstva do duchovní autority církve? Nepodniknu rozhodnout tuto otázku: celá má teologická věda se omezuje na vědomí, že ve věcech dogmatu je naší povinností podrobit se těm, kdo přijali své poslání a svou autoritu od církve nebo od Boha samého." – „Jste mimo otázku," křičí zuřivě abbé Gouttes. – „Volejte pana de Cazalès k pořádku," dodává Dumetz. – „Připravují nás o čas," ozývá se třetí. – „Žádný katechismus," říká čtvrtý. – „Kážete občanskou válku," volá zároveň několik členů levice. – „Nechte je," opakoval bez ustání abbé Maury; „máme rádi jejich dekrety: potřebujeme jich ještě tři nebo čtyři." – „Pan de Cazalès ví," odpověděl Mirabeau, „že názory opačné názorům jeho strany mají většinu v národě stejně jako v tomto Shromáždění." – „Stačí shromáždit své voliče po bailliagích," odsekne zprudka d'Esprémenil, „a uvidíte, zda mezi nimi máte většinu." – „Přiznávám," odvětí ironickým tónem Mirabe-

27. Papežská breve *Quod aliquantum* (10. března 1791), odsuzující občanskou ústavu duchovenstva jako celek, a *Caritas* (13. dubna 1791), prohlašující volby a svěcení ústavních biskupů za svatokrádežné a dávající přísežným 40 dní k odvolání. Spálení papeže v podobě panáka v Palais-Royal se odehrálo 4. května 1791 – Ferrières zde tedy předbíhá události, které v jeho vyprávění patří až za smrt Mirabeaua (kniha devátá).

au, „že jsem v této chvíli nemyslel na své voliče shromážděné po bailliagích. Pokud jde o pana abbého Mauryho, který říká: Nechte vydat dekret, potřebujeme ho; to slovo je hluboké, ale není snad nediskrétní? Lidé, kteří v tomto Shromáždění každou chvíli předkládají řadu hrozných předpovědí, berou svá přání za budoucnost. Vybízím tyto neklidné lidi, aby očekávali neštěstí s takovým klidem, s jakým je očekávám já sám. Spoléhám na autoritu Shromáždění, na pevnost, na moudrost národa, na přistoupení a stálé projevy oddanosti všech částí říše.“[28]

Vskutku, ve většině departementů volitelé spěchali nahradit staré biskupy. Je třeba přiznat, že volby byly málo způsobilé dát zapomenout na jejich předchůdce; ale revolucionáři chtěli za každou cenu, aby stolce byly obsazeny, málo jim záleželo na tom, kým. Zůstávala jedna obtíž: najít kanonické biskupy, kteří by svolili instituovat ústavní biskupy. Obrátili se na arcibiskupa ze Sens a na biskupa z Orléansu: odmítli. Biskup z Autunu a biskup z Lyddy se ukázali méně nesnadní. Neměli už co šetřit ani vůči Římu, ani vůči dvoru: svolili udělit instituci dvěma z nových biskupů. Obřad se konal v kostele Oratoře: revolucionáři nezanedbali nic, aby jej učinili okázalým. Zástup lidu mu přihlížel. Marně se aristokraté ve svých řečech, ve svých novinách, ve svých společnostech snažili uvrhnout posměch na toto svěcení i na nové biskupy. Lid, unavený odporem duchovenstva, které mu bylo představováno jako překážka ústavy, tvrdošíjně uznával nové biskupy a tvrdil, že staří byli zákonně sesazeni. Aristokraté se utěšovali tím, že nové biskupy nazývali vetřelci. Revolucionáři nazvali staré biskupy nepoddajnými kněžími; a pod těmito jmény, která připomínala na jedné straně představy nespravedlnosti a uzurpace, na druhé představy vzpoury a zlé vůle, se všechny nenávistné city udržely v srdcích jedněch i druhých.[29]

28. Vydavatelé: 18. ledna 1791. Jean-Louis Gouttes (1739–1794), farář z Argelliers, poslanec duchovenstva Béziers, později ústavní biskup departementu Saône-et-Loire, popraven 1794. Dumetz – poslanec třetího stavu.

29. První svěcení ústavních biskupů v kostele Oratoře (rue Saint-Honoré) 24. února 1791: Talleyrand za asistence Gobela a Miroudota vysvětil Louise-Alexandra Expillyho (Finistère) a Clauda Marollese (Aisne). Brienne a Jarente odmítli; Talleyrand se krátce nato biskupství vzdal. Ústavní biskupové byli „intrus“ (vetřelci), nepřísežní „réfractaires“ – oba pojmy zůstaly v užívání po celou revoluci.

Clermont-Tonnerre a monarchistický klub

Ministři, vidouce velký vliv, jaký má klub jakobínů na všechny záležitosti, mu chtěli postavit jiný klub a pozvednout tak mínění proti mínění. Clermont-Tonnerre, který litoval skvělé role, kterou hrál v první epoše revoluce, se už pokusil postavit proti jakobínům klub nestranných a pomocí tohoto klubu se znovu zmocnit vlivu, který si živě přál nabýt. Ale klub nestranných, který už svým jménem byl aristokratům podezřelý, a sám napadaný jakobíny jako maskovaný aristokrat, ač složený z nejpoctivějších a nejvzdělanějších mužů Shromáždění, nedokázal konkurenci vydržet. Clermont-Tonnerre se brzy viděl nucen tento prostředek opustit a vrátit se do nicoty, kterou si jeho kolísání a nestálost právem zasloužily. Unaven tímto stavem tak protivným jeho neklidné povaze, znovu se zmítal, aby se z něho dostal, a zorganizoval jiný klub pod jménem klub monarchistický. Byla to třetí strana mezi aristokraty a jakobíny, která, aniž zcela přijímala systém prvních, chtěla monarchickou vládu založenou zhruba na vládě anglické. Clermont-Tonnerre se rozhodl potírat jakobíny nejen v Paříži, ale i v departementech: zřídil pod různými jmény filiálky svého monarchistického klubu. Dbalo se na to, aby se do něho přijímali občané všech tříd a všech povolání, aby se jakobínům odňala záminka křičet, že monarchistické kluby jsou složeny jen ze šlechticů a kněží. Dohodlo se, že členové při přijetí dají částku peněz úměrnou svým možnostem; částku, jíž se užije k tomu, aby se nejméně zámožným lidem z lidu poskytovalo jisté množství chleba pod cenou, za kterou jej prodávali pekaři. Clermont-Tonnerre a ministři nepochybovali, že jim tyto rozdílky získají velkou popularitu.[30]

Clermont-Tonnerre, nechtěje, aby mu při zřizování klubu mohl být vytčen sebemenší přestupek proti zákonu, si šel vyžádat povolení municipality. Neodvážili se mu toto povolení odepřít: vskutku, ač jakobíni viděli nový klub s nelibostí, neměli pro tu chvíli žádný zákonný důvod se mu postavit. Monarchistický klub se otevřel pod nejšťastnějšími znameními: měl od svých prvních zasedání šest set upisovatelů. Jakobíni se při pohledu na ten-

30. Stanislas-Marie-Adélaïde, hrabě de Clermont-Tonnerre (1757–1792), poslanec šlechty Paříže, předseda Shromáždění v druhé polovině srpna 1789, vůdce monarchiens; zavražděn 10. srpna 1792. Klub nestranných (Club des Impartiaux) založil s Malouetem v lednu 1790; Společnost přátel monarchické ústavy (Club monarchique) v listopadu 1790, rovněž s Malouetem. Pojmenování „monarchiens“ (Ferrières je užívá) bylo původně posměšné.

to velký úspěch zachvěli: cítili, že jsou ztraceni, podaří-li se monarchistickému klubu zmocnit se mínění. Začali ho sužovat, vyvolávat mu spoustu nepříjemností, dokud totéž mínění nesvedli a nepřivodili příležitost jej úplně rozpustit… Monarchistický klub si najal letní Vauxhall: znepokojili věřitele podnikatele této budovy následky, které by pro ně mělo shromažďování aristokratů v domě, jediné záruce jejich pohledávek; a aby jim ukázali, že tyto obavy nejsou bez podkladu, poštvali několik lupičů, kteří pohrozili, že Vauxhall zapálí, bude-li se déle trpět, aby se tam scházelo sdružení nepřátel lidu. Podnikatel, poděšen, požádal hraběte de Clermont, aby přenesl zasedání monarchistického klubu do jiných prostor. Dodal, že kvašení je tak veliké, že garda jeho čtvrti by mu nepřišla na pomoc, kdyby se lid obrátil proti jeho podniku.

Po této první ráně, když bylo mínění lidu naladěno, jak se chtělo, udali jakobíni monarchistický klub pařížským sekcím. Obvinili jej, že rozdává chléb a svádí množství. Předseda monarchistického klubu, zpraven o tomto udání, odevzdal prokurátorovi pařížské obce částku 11 500 livrů, úhrn dobrovolných příspěvků členů, a požádal ho, aby tuto částku rozdělil pařížským sekcím, aby ony samy provedly rozdělení podle seznamu chudých, který jim tajemník vydá. Prokurátor obce odmítl peníze přijmout; sekce je odmítly rozdělit; jakobíni rozhlásili, že tyto podpory jsou ministerské svádění určené k tomu, aby lid svedlo, aby provedlo kontrarevoluci. Jakobíni se neomezili na útoky proti pařížskému monarchistickému klubu; obávali se ještě více filiálek, které si klub zjednal v provinciích, než klubu samého. Vzkázali všem jakobínům departementů, že Paříži hrozí zrod velkých nepokojů; že nová společnost, známá pod jménem přátelé monarchické ústavy, se snaží klamat lid; že pařížští jakobíni, vždy pevní v pravých zásadách, se této společnosti nebojí, ale že je dobré střežit nepřátele revoluce; že v důsledku toho pařížští jakobíni rozhodli, že budou zasedat každý den, a v hnutí vlastenectví stejně rychlém jako spontánní povstání pronesli slavnostní přísahu, že budou bojovat proti nepřátelům veřejné věci, udávat je dobrým vlastencům a všichni se shromáždí pod praporem svobody. Nepřátelství nedalo na sebe dlouho čekat. Konstitucionálové, čili klubisté z roku 89, se v této válce klubů spojili s jakobíny. Monarchiens byli společným

nepřítelem: ostatně konstitucionálové chtěli, aby je lid pokládal za stejně horlivé pro svobodu, jako byli jakobíni.[31]

Monarchistický klub, vyhnaný z Vauxhallu, si zatím najal jiný dům a pokračoval pod ochranou zákona v konání svých zasedání. Jakobíni se podjali vyhnat jej i z těchto nových prostor. Svolali své důvěrníky. Táhlo se k monarchistickému klubu, utvořilo se jeho obležení. Monarchiens byli varováni, vyšli se zbraněmi a bez námahy odrazili tlupu banditů, kteří, vidouce, že jsou hotovi se bránit, se v okamžiku sami rozprchli. Na tuto zprávu jakobíni ohlásili mimořádné zasedání. Tam, jako by veřejná věc byla v nebezpečí, rozhodli, že všichni členové slíbí pod přísahou hájit svou krví a svým jměním každého občana, který by měl odvahu obětovat se udávání zrádců vlasti a spiklenců proti svobodě. Ale než užili svých velkých prostředků, chtěli se opřít o alespoň mlčenlivý souhlas Národního shromáždění; když diskuse padla na nepokoje, které zmítaly Languedokem: „Co je důležité poznamenat ve všech těchto manévrech," řekl Barnave, „je malý počet buřičů, kteří litují svých výsad a svých utlačovatelských práv. Tyto spory mají vždy za předmět časné statky církve. Nikdy jste nevydali dekret, aniž se zneužilo nejposvátnějších věcí mezi lidmi. Nebylo slovo monarchie, tak drahé všem Francouzům, vzýváno, když jste potírali tyranii? Nebylo slovo vlastnictví vzýváno, když jste zastavili uzurpace několika lidí, kteří zničili veřejné jmění, aby z jeho trosek vytvořili jmění soukromá?… V této chvíli se zvedá nová sekta: dovolává se monarchické ústavy, a pod tímto lstivým štítem se několik buřičů snaží obklopit nás rozdělením a lákat občany do pastí tím, že dávají lidu otrávený chléb. Chvíle ještě nenadešla mluvit s vámi o tomto proradném sdružení; nepochybně úředníci pověření bdít nad veřejným klidem, nepochybně výbor pátrání zpraví Shromáždění o těchto buřičských manévrech, o tomto rozdávání chleba za poloviční cenu: udá vám jeho vůdce. Pokládal jsem za svou povinnost mluvit vám o těchto skutečnostech, protože je zjevné, že tolik drzosti, že tak smělé manévry nemohou mít naději než v hnutích, která se chystají provést pomocí odmítnutí církevní přísahy."

31. Vauxhall d'été – zábavní sál na severních bulvárech. „Klubisté z roku 89" – Société de 1789 (založena na jaře 1790; La Fayette, Sieyès, Bailly, Condorcet, Talleyrand), umírněně ústavní konkurent jakobínů. Rozdávání levného chleba (prostřednictvím poukázek) bylo hlavní záminkou k útokům na klub.

Hned nazítří bylo vidět účinek Barnavova udání a usnesení jakobínů. Tlupa placených mužů, mezi něž se vloudí několik jakobínů, obklopí dům Clermont-Tonnerra a říká, že je třeba jej zapálit. Clermont se objeví, jakobíni křičí: Na lucernu! Clermont k lidu promlouvá; křik se zdvojnásobuje: navrhuje, že se vysvětlí ve své sekci, a vydává se na cestu. Lid ho následuje: srocení rostlo a stávalo se nebezpečným. Několik poslanců, Clermontových přátel, přiběhlo a vyprostilo ho. Jakobíni se stáhli, chrlíce urážky a hrozby a vyhrazujíce si dovést pomstu dále, odváží-li se jejich nepřátelé nového podniku. Monarchistický klub se pokusil ospravedlnit. Udal také on jakobíny veřejnému mínění a ustaveným úřadům. Bylo to marné. Veřejné mínění zůstalo stále ve prospěch jakobínů. Lid viděl v monarchistickém klubu jen ministerské a aristokratické spiknutí proti ústavě a v jeho členech jen intrikány a buřiče prodané dvoru. Šlechtici, biskupové a královna, kteří Clermontovi neodpouštěli spojení stavů a revoluci 14. července, přesvědčeni, že bojuje méně za ně než za sebe, tomuto sporu tleskali; a místo aby se k němu připojili a posílili ho svou stranou, vydali ho jakobínům: neboť, stále kolébáni pošetilou nadějí na kontrarevoluci, nikdy nedovedli vyjít vstříc okolnostem.

Clermont sám sebe neopustil. Šel ke starostovi Baillymu, vyložil mu, že zákon opravňuje všechny občany se shromažďovat, vylíčil mu pletichy jakobínů utiskujících ty, kdo se odmítali s nimi spojit a splynout. Bailly, který se jakobínů bál a nechtěl, aby ho podezřívali, že přijímá udání proti nim, Clermont-Tonnerra zhurta přerušil: „Vězte, pane, že jsem sám členem klubu jakobínů.“ – „Tím hůře, pane; hlava pařížské municipality nemá být v žádném klubu…“ Po několika hádkách Clermont nakonec prohlásil, že se monarchistický klub sejde příští čtvrtek.[32]

Jakobíni, rozhodnuti tomuto shromáždění za každou cenu zabránit, se uchýlili k prostředku, který se jim často osvědčil: vyvolat výtržnost a pak svalit vinu na ty, kdo byli jejím předmětem a obětí. Jakobíni poslali pět až šest set svých důvěrníků, ozbrojených holemi, do ulice des Écuries du Roi, kde se mělo konat shromáždění monarchistického klubu: dali je podepřít stovkou národních gardistů, k nimž připojili několik běhen z Palais-Royal.

32. Bailly byl skutečně členem klubu jakobínů (a zároveň Společnosti 1789); Ferrièrův dialog je patrně podán podle Clermont-Tonnerrova vlastního líčení, které klub vydal tiskem.

Tato tlupa brzy vzrostla na čtyři tisíce osob. Jakobíni, vmíšení do davu, ujišťovali, že monarchiens jsou šlechtici, kontrarevolucionáři, agenti dvora; že nosí bílou kokardu; a aby dodali této obžalobě, v duchu lidu velmi závažné, více jistoty, vytáhne pět nebo šest jakobínů z kapes bílé kokardy, které si tam pečlivě dali, zvednou je do výše, ukazují je lidu s předstíraným rozhořčením a přísahají, že je právě zabavili monarchiens. Až do té chvíle se lid spokojil s urážením a vypískáním členů monarchistického klubu. Pohled na bílé kokardy rozněcuje jeho zuřivost. Jakobíni tento pohyb podporují, vrhají se do sálu, kde jsou monarchiens shromážděni, jedny bijí, druhé srážejí k zemi, vlečou je za vlasy, zraňují ty, kdo se pokoušejí bránit. Monarchiens prchají. Starosta Bailly přijíždí doprostřed této občanské výpravy. Kárá monarchiens za jejich umíněnost udržovat klub, který lid proskriboval, chladně nasedá zpět do svého kočáru a obraceje se k luze: „Buďte spokojeni, přátelé, buďte klidní, nechceme aristokraty; nestrpíme je… ať žije lid a žádní aristokraté!“ Výkřiky ať žije národ, ať žije pan Bailly zaznívají ze všech stran a dlouho provázejí starostův kočár. Nazítří jakobínské noviny oslavily toto důležité vítězství. Pařížská municipalita přijímá usnesení, v němž ujišťuje, že monarchistický klub zavinil včera výtržnost a krvavé scény; že v důsledku toho zakazuje jeho členům se shromažďovat. Jakobíni departementů opakují tytéž scény ve všech městech, kde existují monarchistické kluby; udávají se, štve se proti nim luza, rozhánějí se, jejich členové se zuřivě pronásledují. Municipality se chovají stejně, jak se chovala pařížská municipalita: brzy, pomocí těchto mocných prostředků, vládne velký jakobínský klub hlavního města sám a bez soupeře nad celou Francií.[33]

Shromáždění jako peklo; divadla

Shromáždění nabízelo někdy obraz pekla křesťanů, kde bezmocná zuřivost démonů je úlevou nenávisti, která je trýzní. Jediný příklad postačí a ospravedlní hluboké slovo Angličana Williamse při odchodu ze zasedání: „Jak chcete, aby lidé, kteří neumějí poslouchat, mohli jednat?“ Abbé Peretti, po-

33. Ferrières události nedatuje; útoky na schůze monarchistického klubu se opakovaly od ledna do konce března 1791 a skončily zákazem pařížské municipality, po němž se klub rozešel. Bílá kokarda = odznak roajalistů, „bílé kokardy“ z 1. října 1789 byly jednou z hlavních obžalob v řízení Châteletu. Slovo „jakobínské“ (jacobite) Ferrières užívá s narážkou na anglické stoupence Stuartovců.

slanec duchovenstva ostrova Korsiky, si dopisoval s jedním knězem, svým přítelem, osmdesátiletým. Abbé Peretti v dopise, v němž podával zprávu o slavném zasedání 13. dubna, poté co zalkal nad odmítnutím Shromáždění uznat křesťanské náboženství za náboženství státu, dodával, že toho dne byly vztyčeny šibenice, aby se zastrašili poslanci, kteří by se pokusili postavit vůli většiny. Byla to lež; ale nízkost, s níž se přišel tento dopis udat na tribunu v úmyslu učinit, bude-li to možné, duchovenstvo lidu ještě odpornějším, podlá zrada, jíž se ho podařilo získat, byla skutečnou hanebností. Největší část Shromáždění byla tímto zarputilým pronásledováním pobouřena. Šlechtici a biskupové, místo aby se drželi pohrdání, které v nich takové jednání mělo vzbudit, ztratili všechen prospěch, který mohli vytěžit z podlého špehování svých nepřátel. Urazili Mirabeaua pohoršujícím způsobem. „Bylo by mi snadné," odpověděl Mirabeau, „dosáhnout skvělé pomsty za urážky, které se mi adresují, ale pohrdám jimi." – „Dejte postoupit své falangy," křičí na něho zároveň Faucigny a Foucauld; „nuže, pane de Mirabeau, vrahy!" – „Máme-li my falangy," odvětil Mirabeau, „vy máte jen pamflety. Je třeba přiznat, že naše trpělivost je veliká. Chcete změnit jednající shromáždění v arénu gladiátorů, nebo se snažíte připravit nás o čas? K čemuž by došlo, kdybychom se řídili obřady jistého počtu spiklenců." Při těchto slovech se biskupové a šlechtici oddali vší prudkosti své násilné povahy. Slova drzoun, žebrák, ničema, lupič následovala rychle za sebou. Jeden říká Mirabeauovi, že jeho vláda skončila; že jeho triumf skončí na popravišti. Starý d'Ambly dovádí zapomenutí slušnosti až k tomu, že mu hrozí holí. Všichni poslanci se mísí; jakobíni, konstitucionálové se vrhají na tribunu. „Vůle národa," volá zuřivě Alexandre Lameth, „je vůle většiny Shromáždění. Ať se členové menšiny třesou unavovat trpělivost lidu: je hotova se změnit…" Tento násilný apel na lid jen zvětšil vřavu. Předseda byl nucen zasedání zvednout.[34]

Týž duch nenávisti vládl v Paříži i v provinciích. Divadelní sály se staly kolbišti, kde se obě strany oddávaly věčným zápasům. Aristokraté, stále

34. „Angličan Williams" – snad velšský filosof David Williams (1738–1816), přítel Brissotův, který se pohyboval v pařížských kruzích. Abbé Peretti della Rocca, poslanec duchovenstva Korsiky; „slavné zasedání 13. dubna" 1790 – zamítnutí návrhu dom Gerlea (kniha pátá). Louis-Charles-Amédée, markýz de Faucigny-Lucinge, poslanec šlechty Bourg-en-Bresse; markýz d'Ambly, poslanec šlechty Remeše, jeden z nejstarších poslanců – jeho hůl zdvižená na Mirabeaua byla v novinách i pamětech mnohokrát připomínána. Scénu Ferrières nedatuje; spadá do zimy 1790–1791.

důvěřiví, prostoduše věřili, že ovládají veřejné mínění, a chodili je studovat do divadel. Tam, když jim nějaká příznivá narážka dovolila dát propuknout svým citům pro krále nebo pro královnu, pokládali za velký triumf přehlušit hlas herce hlučným tleskáním a ukázat tak jakobínům, že jejich strana je silnější. Šli pak triumfovat do kaváren, zatímco ti nejhorlivější běželi na zámek ujišťovat, že revoluční strana je rozdrcena, že se veřejné mínění viditelně mění. Ale neužívali dlouho této slabé výhody: jakobíni se hromadně dostavili na příští představení, uráželi, týrali aristokraty, okázale tleskali všem veršům, které měly nějaký vztah ke svobodě, a vypískávali všechny, které mohly připomínat lásku lidu ke králům. Tak tato rukavice, tak neprozřetelně hozená aristokraty, sloužila jen k oživení nenávistí, žárlivostí, k ohrožení vznešených osob, které tito ztřeštěnci uváděli do hry. Zkušenost je měla napravit; ale byli nenapravitelní: nic je nemohlo vyvést z jejich chimér.

[Následující kniha pokračuje odjezdem královských tet (Mesdames) do Říma, dnem 28. února 1791, zákonem o regentství, dekretem zakazujícím králi opustit království, náboženskými intrikami, zákonem o nevolitelnosti členů Ústavodárného shromáždění a smrtí Mirabeaua.]

XI. Kniha devátá (únor – červen 1791)

[Obsah podle původního vydání: Odjezd Mesdames do Říma. – Den 28. února. – Zákon o regentství. Dekret zakazující králi opustit království. – Náboženské intriky. Zákon o nevolitelnosti členů Ústavodárného shromáždění. – Smrt Mirabeaua. – Dekret, který podrobuje důstojníky čestnému závazku.]

Odjezd královských tet do Říma

Paříž i departementy byly rozděleny mezi přísežné a nepřísežné kněze. Několik biskupů a několik dvorních dam, počítajíc bezpochyby s tím, že zasadí revoluci velkou ránu, vnuklo Mesdames, královým tetám, záměr odjet do Říma; aby prý tyto princezny mohly v tomto středu katolictví užívat svobody plnit povinnosti, které náboženství ukládá všem věřícím: povinnosti, jichž se Mesdames v Paříži už nemohly zhostit od té doby, co stolec hlavního města a všechny farnosti byly zaplněny přísežnými kněžími nebo vetřelci. Tato cesta, sama o sobě zcela nevýznamná, se stala vážnou záležitostí. Celá Paříž se rozrušila. Jedni chválili toto rozhodnutí jako důstojné zbožných princezen, oddaných náboženství svých otců; druzí v něm spatřovali nepřátelské úmysly, kontrarevoluční emigraci a ohlášení důležitějšího odjezdu.[1]

Pařížské sekce se odebraly na municipalitu a udaly cestu Mesdames. Starosta Bailly se v čele početné deputace obce odebral do zámku a vylíčil obavy, které tento odjezd šíří mezi lidem: prosil Ludvíka XVI., aby se mu postavil. „To, co ode mne žádáte," odpověděl král, „je protiústavní; až mi ukážete dekret Shromáždění, který zakazuje cesty, zakážu svým tetám odjet: do té doby jsou svobodné opustit království jako všichni ostatní občané." Králova odpověď duchy roztrpčila. Jakobíni nahlas říkali, že je třeba odjezdu Mesdames zabránit: konstitucionálové se v důsledku toho rozhod-

1. Mesdames = Marie-Adélaïde (1732–1800) a Victoire (1733–1799), dcery Ludvíka XV. a tety Ludvíka XVI.; sídlily na zámku Bellevue u Meudonu. Odjely 19. února 1791 a v dubnu dorazily do Říma; zemřely v exilu v Terstu. „Vetřelci" (*intrus*) – tak roajalisté nazývali přísežné kněze dosazené na místa farářů, kteří odmítli přísahu na občanskou ústavu duchovenstva (dekret o přísaze z 27. listopadu 1790, králem sankcionován 26. prosince).

li, že se budou tvářit, jako by se mu stavěli; ne že by z této cesty pojímali nějaký neklid, ale zneklidňovali lid, který při sebemenší nepříznivé události přechází od bezuzdné smělosti k dětinskému strachu. Daly se do pohybu ženy z tržnice; bylo jim vnuknuto, aby šly do Bellevue a donutily Mesdames vrátit se do Paříže. Někdo je varoval. Předešly této nepříjemné scéně a vrátily se ještě téhož večera přespat do Tuilerií. Tento návrat obavy lidu neuklidnil; Mesdames, ujišťovalo se, trvají na tom, že cestu podniknou. Všechny kluby se vrátily na municipalitu a formálně oznámily, že nechtějí, aby Mesdames opustily Paříž. Municipalita neměla žádný prostředek, jak je zadržet. Odmítla jim pasy. Na to se omezovala její moc. Zvolila se jiná cesta. Abbé Mulot se dostavil k zábradlí Shromáždění jménem pařížských sekcí: stěžoval si na záměr, který Mesdames pojaly, opustit království, a žádal, aby Shromáždění vydalo zákon o zvláštním způsobu existence královské rodiny. „Král," dodal abbé Mulot, „nevěří, že mu je dovoleno zadržet svou rodinu: strpíte, aby jeho srdce mělo co se obávat v očekávání vašeho zákona?"[2]

Tento krok odjezd Mesdames uspíšil. Vyjely tajně z Paříže, odebraly se do Bellevue a daly se cestou na Lyon. Král nazítří napsal, že věda, že Národní shromáždění dalo svému ústavnímu výboru k přezkoumání otázku vzniklou při příležitosti cesty jeho tet, je zpravuje, že se právě dozvěděl, že odjely včera večer v deset hodin; že přesvědčen, že nemohou být zbaveny svobody, která náleží každému, jít, kam chce, nevěřil, že má nebo může klást jejich odjezdu překážky. Jansenista Camus, s planoucí tváří a zuřivým pohledem, žádá, aby se z civilní listy srazil plat, který se vyplácí Mesdames. „Tato žádost," odpovídá Martineau, „není ve shodě ani s počestností, ani s důstojností Shromáždění, ba ani se spravedlností: civilní lista je sta-

2. Vydavatelé: abbé Mulot vystoupil 14. února 1791. François-Valentin Mulot, předseda pařížské obce (viz kniha pátá). „Ženy z tržnice" (*dames de la Halle*) – trhovkyně, tradiční mluvčí pařížského lidu, hlavní aktérky pochodu na Versailles 5. října 1789. Barnavova řeč o povinnostech královské rodiny a Monsieurovo vystoupení před davem u Lucemburského paláce spadají do dnů kolem 22. února 1791; hraběnka de Balbi (Anne de Caumont La Force, 1758–1842) byla Monsieurovou favoritkou.

novena na celou vládu Ludvíka XVI.; existuje-li sebemenší pochybnost, ať se jde pro dekret.“[3]

[Odjezd Mesdames vyvolal v Paříži „velké kvašení“: rozšířilo se, že zbytek královské rodiny bude následovat, že královna dala dauphina odvézt a na jeho místě ukazuje velmi podobné dítě jistého pana de Saint-Sauveur, že kočáry Monsieura a Madame jsou už naloženy a odvážejí „nesmírné částky v hotovosti“. Barnave ve Shromáždění žádal zákon o povinnostech královské rodiny: „Je čas vyslovit povinnosti těch, jimž jsme až dosud stanovili jen pocty a požitky, a vědět, zda naše vnitřní nouze, zda vyvezení naší hotovosti, zda neklid rozněcovaný mezi občany, zda povzbuzování veřejných nepřátel budou navždy dílem této rodiny a jediným svědectvím vděčnosti, jaké od ní můžeme dostat.“ Foucauld odpověděl, že úcta k ústavě mu zakazuje návrh podpořit; chce-li však Shromáždění „roztrhat nejcennější článek Deklarace práv“, ať alespoň zajistí veřejný klid a nedotknutelnost vlastnictví; Pétion přičetl nepokoje „ustavičné vzpouře menšiny proti většině Shromáždění“ a „pobuřujícím pastýřským listům“.]

Večer se velké množství lidu vydalo k Lucemburskému paláci, aby, jak říkalo, zabránilo Monsieurovi opustit Paříž. Tento princ večeřel u paní de Balbi. Upozornili ho: objevil se a ujistil lid, že nepomýšlí opustit Paříž; že nikdy neopustí krále, svého bratra. Lid vyžadoval, aby se Monsieur a Madame odebrali do Tuilerií. Svolili a dali se na cestu pod ochranou silného oddílu jízdy, který La Fayette poslal, aby je chránil. Lid je následoval, a spatřiv je vstupovat do zámku, rozešel se, aniž způsobil nepořádek.

[Cesta Mesdames se neobešla bez překážek: v Moret je chtěli zadržet, oddíl dragounů lid zastrašil. V Arnay-le-Duc se municipalita, kterou kurýr z Paříže upozornil na jejich průjezd, shromáždila a přijala „toto podivné usnesení“: po přezkoumání pasu, který Mesdames vydal král (z 2. února), a usnesení pařížské obce ze 14. února, které je pozdější než králův pas, se cesta Mesdames odkládá, protokol se pošle departementu a Mesdames se dá stráž „k ochraně jejich bezpečnosti“; „pokud jde o pana Louise de

3. Vydavatelé: Mesdames odjely v sobotu 19. února, králův dopis je z 20. února. Louis-Simon Martineau (1733–1799), pařížský advokát, zpravodaj občanské ústavy duchovenstva – tedy nikoli muž pravice. Civilní lista (25 milionů ročně) byla stanovena dekretem z roku 1790 „na celou dobu vlády“; z ní byly placeny i apanáže Mesdames.

Narbonne, který se nazývá čestným rytířem Mesdames, bude mít svobodu jet s koňmi, kam se mu zlíbí“.][4]

Toto zadržení královských tet municipalitou malého města třicet mil od Paříže, bez překážek a bez protestů, navzdory pasu podepsanému králem, mělo šlechtice a biskupy přesvědčit, že Bůh přenesl královskou moc na lid a že většina národa chce ústavu silně; ale ani zkušenost, ani rozum je nemohly vyléčit z té pošetilé mánie věřit, že hrstce lidí, zainteresovaných na obnovení starého režimu, se podaří svrhnout nový. Konstitucionálové, nadšeni, že dali svým protivníkům tak přesvědčivý důkaz dobrého ducha lidu a oddanosti všech ustavených úřadů, že jim ukázali, že kdykoli budou chtít, stane se pro ně celá Francie rozlehlým vězením, z něhož by se marně pokoušeli uniknout, dovolili Mesdames pokračovat v cestě a, abych užil Menouových slov, nechali jim svobodu jít poslouchat mši do Říma, dávají-li tomu přednost před posloucháním mše v Paříži.

Jakobíni tuto shovívavost neschvalovali. Ať už je odjezd Mesdames skutečně poplašil, neboť maličkost je uvrhla do nejživější hrůzy, ať už pokládali za výhodné využít situace k tomu, aby uvrhli nepřízeň na konstitucionály, ještě téhož večera zmatená sběř žen z chátry, veřejných děvek, jakobínských emisarů, mužů převlečených za ženy naplnila v okamžiku nádvoří a zahradu Tuilerií a žádala s příšerným řevem, aby král nařídil Mesdames vrátit se k jeho osobě. Národní garda přiběhla; mříže zámku se zavřely. První čety, málo početné, na dav nezapůsobily. Lid nařídil vojákům, aby sňali bajonety, a vojáci uposlechli. Neví se, kam až by tato chátra, osmělená prvním úspěchem, dohnala svou drzost: ale když dorazily celé setniny národní gardy, všichni nabyli odvahy. Když lid znovu nařídil sejmout bajonety, tentokrát vojáci odmítli. Tři sta soukromníků, zpravených o tomto hnutí, se dostavilo do zámku. La Fayette dal národní gardu seřadit do bitevního šiku, se šesti děly se zapálenými doutnáky v čele. Tato podívaná lid udivila, aniž ho však pohnula k rozchodu. Municipální úředníci k němu

4. Arnay-le-Duc (Ferrières píše „Arney“) v Burgundsku; Mesdames tam byly zadrženy 21. února. Louis de Narbonne-Lara (1755–1813), jejich „čestný rytíř“, podle dobových pověstí levoboček Ludvíka XV.; koncem roku 1791 se stal ministrem války. Vydavatelé: protokol došel Shromáždění 24. února; téhož dne Shromáždění po několikahodinové debatě rozhodlo, že Mesdames mohou pokračovat, a Menou pronesl výrok, že „Evropa bude velmi udivena, že Národní shromáždění strávilo čtyři hodiny rokováním o odjezdu dvou dam, které raději poslouchají mši v Římě než v Paříži“.

promlouvali, vyzvali ho jménem zákona, aby se rozešel. Několik jakobínů odpovědělo, že chtějí mluvit s králem. Starosta Bailly, vždy hotov ustoupit davu, nařídil otevřít mříž, aby vpustili asi dvacet žen, které sám dovede ke králi. Naštěstí jeden velitel divize a několik důstojníků národní gardy, předvídajíce následky tohoto neprozřetelného rozkazu, se postavili proti jeho provedení. Starosta Bailly šel tedy ke králi sám: ujistil ho, že prostředky mírnosti lid zadrží. „Mírnost," odpověděl král, „byla vždy a je stále přáním mého srdce; ale je třeba umět ji spojit s pevností a naučit lid, že není stvořen, aby diktoval zákon, že je stvořen, aby poslouchal." Tato odpověď nepřipouštěla námitek; La Fayette dostal rozkaz shluk rozptýlit. Při prvním pohybu národní gardy se poděšený dav dal na útěk; zahrada, nádvoří i Carrousel byly v okamžiku volné.

Nic tedy nebylo tak snadné jako zadržet lid a buřiče, kteří jím zmítali: ale konstitucionálové, stále nedůvěřující královské upřímnosti, se obávali, že příliš silným stlačením lidu si odejmou prostředky, jak ho užít, až budou potřebovat uvést ho do pohybu. Odtud to střídání anarchie a pořádku, vzpour a represí. Konstitucionálové váhali zlomit zbraň, o níž soudili, že jim může být ještě užitečná. Ano, kdyby mohli počítat s pravdomluvností krále a královny, kdyby je viděli připojit se k nim v dobré víře, vzdálit konečně od svých osob lidi, kteří byli stavovsky nepřáteli nové ústavy a které tajná žárlivost činila ještě zarytějšími nepřáteli hlavních konstitucionálních vůdců, byli by, jsem si tím jist, první, kdo by potlačili nepořádky a podrobili lid zákonu.

Den 28. února: Vincennes a „rytíři dýky"

Jedna událost konstitucionály definitivně přesvědčila, že v krále nelze mít žádnou důvěru a že nepřátelé ústavy bez ustání osnují nové intriky. Ale existovalo tolik protichůdných akcí, že je obtížné sledovat v jejich různých vývojích množství plánů, podporovaných nejprotikladnějšími stranami, protože každá z nich měla zvláštní cíl, jehož doufala dosáhnout; a ještě častěji mařených zájmem různých vůdců, ačkoli cíl byl týž, protože, zaměstnáni jedině tím, aby se navzájem vytlačili, hleděli jen zhatit jeden druhému úspěch.

Jakobíni a orleánisté nenáviděli La Fayetta stejně, jako ho nenáviděli aristokraté. Netrpělivě čekali na příležitost zničit ho ve veřejném mínění. Aristokraté ze své strany, stále posedlí svým plánem odvézt krále z Paříže, číhali na chvíli, kdy jej provést. Jakobíni i aristokraté uvěřili, že našli situaci vhodnou k tomu, aby každý dosáhl svého cíle. Pařížská obec podnikla nějaké opravy zámku ve Vincennes. Orleánisté a jakobíni, předstírajíce obavy, které byli dalecí pociťovat, dali okázale rozšířit, že práce ve Vincennes skrývají velký záměr; že se obnovuje donjon; že se z něho dělá pevnost; že se tam v matracích dopravují dělové koule a náboje; že podzemní chodba spojuje Tuilerie se zámkem ve Vincennes a že by to byla bezpečná a snadná cesta, jak odvést krále a královnu z Paříže.

Víc nebylo třeba. Lid se poplašil; početné tlupy dělníků a agentů vzpour vyrazily ze všech předměstí se zbraněmi a s nástroji a ohlašovaly, že jdou zbořit zámek ve Vincennes. Jakobíni a orleánisté věděli, že La Fayette se tomuto podniku postaví. Vskutku, La Fayette, zpraven o hnutí, které se připravovalo, shromáždil oddíl národní gardy a ihned vytáhl na Vincennes. Dělníci z předměstí a agenti vzpour už začali bořit několik kamenů. La Fayette jim nařídil, aby se stáhli. Odmítli uposlechnout. Agenti vzpour napadli národní gardu a přinutili ji k obraně; strhl se lehký boj, v němž bylo několik mužů zabito na obou stranách.

Zatímco se toto dělo ve Vincennes, aristokraté, zpravení už od předešlého dne, že se toto hnutí má odehrát, se dostavili v počtu pěti nebo šesti set do zámku; všichni ozbrojeni kordy, pistolemi, holemi se skrytou čepelí. Přicházeli, jak říkali, bránit krále; Paříž byla ve vzpouře; na předměstí Saint-Antoine se lidé vraždili; bylo se obávat, že lid vytáhne na Tuilerie. Tvrdí se, že jejich plánem bylo využít nepřítomnosti pana de La Fayette a národní gardy, unést krále a odvést ho do Met. Ale vzpoura ve Vincennes byla skončena mnohem dříve, než aristokraté mysleli. La Fayette se právě vrátil do Paříže a vedl v triumfu šedesát hlavních vůdců vzpoury, které dal zatknout. Běželi ho upozornit na to, co se děje v zámku. Vezme silný oddíl národní gardy a odebere se ke králi. Překvapen početným shromážděním, které tam nalézá, vyčítá šlechticům velmi nešetrnými slovy jejich zločinný podnik a vyžaduje, aby mu odevzdali zbraně. Šlechtici se vzpírají: nebyli silnější; granátníci národní gardy se zmocnili všech stanovišť a naplňovali

komnaty. La Fayette se obrací na krále, mluví mu o rozhořčení národní gardy, ukazuje mu nevýhody odmítnutí. Zastrašený král potvrzuje La Fayettův rozkaz a vyzývá šlechtice, aby složili zbraně na dva velké stoly umístěné v předpokoji. Poslechnou: ale úzkosti tohoto nešťastného dne se neomezily na tuto pokořující povinnost. Šlechtici byli při odchodu z králových komnat nuceni projít mezi dvěma špalíry národních gard, které je vypískaly, ztýraly, neslušně prohledaly a neušetřily jim žádnou z urážek, jimiž drzá síla zahrnuje slabost, kterou chce pokořit.[5]

Lid, nadšený tímto triumfem národní gardy, tak vhodným k tomu, aby srazil pýchu šlechticů a ukázal jim jejich závislost, se víc než kdy jindy nadchl pro La Fayetta, kterého intriky dvora a Lamethů téměř úplně zbavily popularity. Lid nepochyboval o jeho dobré víře, o jeho oddanosti lidové věci, když viděl, jak málo se obává urazit nejcitelnějším způsobem šlechtice a dvořany a přitáhnout na sebe celou tíhu jejich nenávisti a jejich pomsty. La Fayette, cítě, že mezi dvorem a ním už není možná žádná shoda, využil všech svých výhod. Dal nazítří vyvěsit, že ve své hodnosti generálního velitele pokládá za svou povinnost upozornit armádu, že si vyžádal rozkazy krále, aby se komnaty zámku napříště nezaplňovaly těmi ozbrojenými muži, z nichž někteří z upřímné horlivosti, ale mnozí z horlivosti velmi právem podezřelé se odvážili postavit mezi krále a národní gardu; že vyzval představené zámeckého služebnictva (a všimněte si, že tak označoval vévody de Duras a de Villequier, první komoří), aby přijali opatření k předejití podobných neslušností; že král ústavy nemá a nechce být obklopen než svobodnými vojáky; že prosí osoby, které mají v rukou zbraně odňaté těm, kdo se předešlého dne vloudili do zámku, aby je odnesly prokurátoru-syndikovi obce.

Tato pohrdavá proklamace šlechtice popudila víc než urážka, které se jim dostalo. Vévodové de Duras a de Villequier podali demisi a záhy opustili království. Král a královna, rozzuřeni touto drzou vyzývavostí, se obrátili

5. „Den dýk“ (*journée des poignards*) 28. února 1791; šlechtici v Tuileriích dostali posměšné jméno „rytíři dýky“ (*chevaliers du poignard*). Vydavatelé: byli to členové Monarchického klubu (Club monarchique, založený koncem roku 1790 Clermont-Tonnerrem a Malouetem). Donjon ve Vincennes sloužil jako státní vězení; obec jej opravovala, aby ulevila přeplněným pařížským věznicím, což lid vykládal jako obnovu Bastily. La Fayette dal ve Vincennes zatknout několik desítek výtržníků; Ferrièrův údaj „několik mrtvých na obou stranách“ dobové zprávy nepotvrzují.

na stranu Mirabeaua v naději, že bude méně náročný a bude méně zneužívat okolností. Laporte, intendant civilní listy, byl pověřen, aby ho sondoval.[6]

Mirabeau radí dvoru

„Jsem přesvědčen," řekl mu, „že vaše povaha, vaše nadání, vaše monarchické zásady z vás činí muže nejzpůsobilejšího prospěšně sloužit králi a monarchii. Jedině toto přesvědčení mě přimělo odchýlit se od rozhodnutí, které jsem učinil, uzavřít se do domácích podrobností, pro něž mě král povolal k sobě: zmocňuje mě, abych s vámi mluvil. Myslím, že je zbytečné pobízet vás, abyste užil všech svých prostředků; ale prosím vás, abyste mi dal poznat, jaké mohou být, a abyste mi vytyčil, jak se má král chovat." – „Jsem velmi nakloněn," odpověděl Mirabeau, „sloužit králi z oddanosti k jeho osobě, z oddanosti ke královské moci, ale stejně tak z vlastního zájmu. Nebudu-li užitečně sloužit monarchii, budu na konci toho všeho mezi osmi nebo deseti intrikány, kteří, zpřevracevše království, se stanou jeho ohavností a skončí hanebně, i kdyby na chvíli udělali nebo se zdáli udělat velké štěstí. Mám co napravovat, chyby mládí, pověst snad nespravedlivou. Mohu toho dosáhnout a udělat si jméno jen velkými službami."

Mirabeau, vstupuje pak do podrobností současného stavu Francie, dodává: „Je třeba zpracovat Shromáždění. Okolnosti jsou příznivé díky výstřelkům, k nimž se dávají strhnout někteří fanatici. Shromáždění se skládá ze tří tříd lidí. První, málo početná, zahrnuje nejvýše třicet osob, zběsilců, kteří, aniž si kladou pevný cíl, hlasují a budou vždy hlasovat proti královské autoritě. Druhá čítá asi osmdesát osob. Ti zachovávají monarchičtější zásady, ale jsou trochu příliš prosáklí prvním systémem revoluce. Třetí třída, nejpočetnější, je tvořena lidmi, kteří nemají vlastní mínění, kteří následují podnět, jaký jim dávají ti, které si vzali za vůdce a za věštce. Pravice není k niče-

6. Vévoda de Duras (Emmanuel-Céleste de Durfort, 1741–1800) a vévoda de Villequier (Louis-Alexandre d'Aumont, 1736–1814), první komoří (*premiers gentilshommes de la chambre*). Arnaud de La Porte (Ferrières „Laporte", 1737–1792), od prosince 1790 intendant civilní listy, pokladník tajných výdajů dvora; popraven 23. srpna 1792 jako jeden z prvních odsouzenců po 10. srpnu. Jeho zprávy králi, nalezené v „železné skříni" (*armoire de fer*) v Tuileriích v listopadu 1792 a otištěné Konventem, jsou Ferrièrovým pramenem pro celou tuto pasáž. Vydavatelé slibují podrobnosti „v dalších sešitech" sbírky.

mu: neobratný a nesmyslný způsob, jakým si počíná v jednáních, brání tomu, aby se s ní dalo počítat. Tři hlavní strany v této chvíli dělí Paříž: strana aristokratů, strana pěti nebo šesti jakobínských vůdců spojených s orleánskou frakcí a strana La Fayettova. O první není co říci: druhá je jen ohavná, a svou ohavností samou zahyne. Ne tak třetí: vyznačuje se řadou manévrů, které dokazují plán, od něhož se neodchyluje. Poslední událost v zámku a scéna odzbrojení šlechticů je velmi hluboká. Tato strana se okázale hlásí k oddanosti králi a královské moci: tyto city maskují republikánství. Spojuje faleš a intriku s prostředky, které jí poskytují okolnosti. Postavení krále je tím kritičtější, že tento princ je zrazován třemi pětinami osob, které se k němu blíží. Toto postavení vyžaduje přetvářku, ne tu, na niž se zvykají princové, ale přetvářku ve velkém, která odnímá zlovolníkům každou záminku a získá králi a královně velkou popularitu. Je nutné opustit Paříž. Dokud král zůstane v tomto městě, je nemožné obnovit pořádek. Pošetilý podnik šlechticů oddálil o dva měsíce opatření, jichž se k tomu užívalo. Králova nemoc zlo napraví. Je třeba obratně využít této poslední okolnosti. Bylo by nešťastné, kdyby Shromáždění bylo rozpuštěno. Ta chvíle ještě nepřišla; ale je důležité ji nepromeškat.“ Mirabeau skončil stížností, že se nedodržel žádný ze slibů, které mu byly dány; že se s ním nejednalo v dobré víře; že ho Necker oklamal; že chce zajištěný příjem, buď v doživotních rentách zřízených na veřejnou pokladnu, nebo v nemovitostech.[7]

Dvůr se řídil plánem chování, který mu Mirabeau vytyčil. Laporte měl porady s Beaumetzem, Chapelierem, d'Andrém, konstitucionálními členy s největším vlivem na jednání. Přiměl je, jak říká, k závazkům, jimž podle jeho tvrzení ve zprávě podané králi dostáli velmi špatně. Jiní poslanci nečekali, až je někdo přijde hledat; nabídli své služby a prosili Laporta, aby vyzkoušel jejich horlivost a jejich vliv tím, že jim označí nějaký bod, který si král přeje získat buď od departementu, nebo od Shromáždění. Předseda

7. Rozhovor pochází z La Portovy zprávy králi z počátku března 1791. Mirabeau od května 1790 tajně dvoru radil (přes hraběte de La Marck) a byl za to placen; jeho padesát „nót pro dvůr“ vydal Bacourt až roku 1851. Ferrièrův obraz „tří tříd“ Shromáždění a tří stran v Paříži (aristokraté, jakobíni s orleánisty, La Fayette) shrnuje Mirabeauovu tehdejší strategii: rozbít La Fayettovu stranu, získat pro krále popularitu a odvést ho z Paříže legální cestou. „Králova nemoc“ – Ludvík XVI. na počátku března 1791 skutečně onemocněl (silné nachlazení s horečkou); Ferrières ji, po vzoru La Portovy zprávy, líčí jako předstíranou.

výboru pro domény slíbil sdělovat všechny zprávy, které bude podávat. Tak se tito lidé zdáli dávat lidu jen proto, aby se dráže prodali králi; klamali beze studu lid i krále. Nešťastný výsledek dne 28. února nepřiměl opustit záměr odjet z Paříže. Králi se bez ustání předkládalo množství plánů, většinou neproveditelných a romaneskních. Přijal se jeden, který se zdál snadněji proveditelný než ostatní. Král měl předstírat nemoc a dát si nařídit lidem, který se k tomu prý přivede penězi, aby k obnovení svého zdraví strávil nějaký čas v Compiègne nebo ve Fontainebleau. Talon a Montmorin se za 200 tisíc franků měsíčně ujali zpracování veřejného mínění. Podpláceli spisovatele, obchodníky s písničkami, novináře, členy Národního shromáždění, členy klubu jakobínů, řečníky v sekcích, navrhovatele ve skupinách. Doufalo se, že s pomocí těchto prostředků se Národní shromáždění zdiskredituje a poníží, odejme se mu důvěra lidu, oděje se jí král a získá se mu velká popularita; ale popularita předpokládá svobodu volby, rovnost práva, totožnost vůle a zájmu mezi tím, kdo je jejím předmětem, a těmi, kdo ji tvoří: může se připnout k člověku jen potud, pokud je orgánem lidu, jeho agentem, jeho zmocněncem. Je to cit úcty a důvěry; a jak rozšířit tento cit na krále, jehož moc, práva, zájmy nemají žádný vztah k právům a zájmům lidu? Také byl intendant civilní listy Laporte nucen přiznat Ludvíku XVI., že všechny miliony rozhozené k získání této drahocenné popularity nic nepřinesly. Předstíraná královna nemoc neměla šťastnější úspěch. Revolucionáři postavili přetvářku proti přetvářce, faleš proti falši. Zdáli se brát živý zájem o zdraví monarchy, a předstírajíce, že zachovávají velkou úctu ke královskému přízraku, který stvořili, dekretovali, že deputace bude každý den chodit zjišťovat zprávy o králově zdraví, že bulletin o jeho nemoci bude čten ve Shromáždění a vyvěšen v Paříži.[8]

8. Bon-Albert Briois de Beaumetz (1759–1801), Isaac Le Chapelier (1754–1794) a Antoine d'André (1759–1825) – vůdčí konstitucionálové, pozdější feuillanti. Antoine-Omer Talon (viz kniha pátá) a ministr zahraničí hrabě de Montmorin (1745–1792, zavražděn v září 1792) řídili z prostředků civilní listy tajný fond na „zpracování veřejného mínění“; údaj 200 000 franků měsíčně pochází z La Portových účtů. Dekret o denních deputacích k nemocnému králi je z počátku března 1791.

Zákon o regentství

Všechny vztahy mezi monarchou a národem byly stanoveny. Zbývalo upravit právo regentství. Stará ústava, aniž základním zákonem svěřovala regentství matce nezletilého krále, nedávala jí žádného zákonného soupeře a ponechávala jí tak fakticky možnost zmocnit se ho. Stoupenci dvora by rádi zachovali královně tuto skvělou výsadu. Rozumní lidé znali lehkomyslnost a neschopnost této princezny; a pak neštěstí, která Francie zakusila za regentství matek většiny našich králů, vybízela využít příznivé situace, v níž jsme se nacházeli, a navždy je od něho vzdálit. Abbé Maury se tedy omezil na to, že žádal odklad této důležité otázky.[9]

[Maury si stěžoval, že ústavní výbor chce národ zbavit práva svěřovat regentství podle času a okolností; že v Anglii, kde král není nikdy nezletilý, zákon o regentství neexistuje; že výbor opomíjí zajetí krále, jeho nepřítomnost, jeho pomatení mysli; že salický zákon se týká jen nástupnictví na trůn, že Francie měla čtyřiadvacet regentek – „jednu tchyni, dvě babičky a jednadvacet matek našich králů“ – a že „srdce matky je nejkrásnější svatyní přírody“. Mirabeau odpověděl, že vyloučení žen z nástupnictví má za následek jejich vyloučení z regentství, ale že volitelnost regenta nemá tatáž nebezpečí jako volitelnost krále. Barnave proti tomu vystoupil: regent zvolený lidem, „a tak jeho politické dítě“, by měl příliš prostředků zničit svobodu; regentství by pro něho bylo jen přechodem k uzurpaci.]

> *„Vzpomeňte si, pánové, na různé bouře, které propukly na počátku revoluce, na prudké, nemravné krize, které obklopily kolébku svobody. Kdyby v té době dva nebo tři muži s duší a nadáním Cromwella a jako on předmět nesmírné veřejné přízně byli regenty, nebylo by pro ně snadné, rozsahem svého nadání a své popularity, zavést volitelnost trůnu? Chraňte se otevřít tuto cestu anarchii a tyranii a zasít tak zárodek revoluce znovu se rodící při každé vládě.“*

9. Vydavatelé: diskuse o regentství probíhala na zasedáních 22.–25. března 1791. Výsledek přešel do ústavy z roku 1791: regentem je nejbližší příbuzný krále v nástupnickém pořadí, pokud dovršil 25 let; ženy jsou vyloučeny, matce nezletilého krále náleží pouze jeho výchova (*garde*). Ferrièrův úsudek o „lehkomyslnosti a neschopnosti“ Marie Antoinetty odpovídá jeho stálému postoji ke královně.

Mirabeau, na něhož tato zlomyslná poznámka mířila, cítil, že je odhalen: neboť kam až nezabloudí ctižádostivý člověk! Ale předstíraje, že pokládá Barnavovy obavy za chiméru a že nepostřehuje úmysl, který ho přiměl je přehánět: „Kdyby ti dva nebo tři malí lidé, o nichž mluví pan Barnave," odvětil Mirabeau lhostejným tónem pohrdání, „pojali nesmyslný plán, který jim připisuje, dostali by se tím jen jistěji na šibenici; a když se cituje Cromwell, uvedu i já jeden jeho výrok. Cromwell se jednoho dne procházel s Lambertem: potlesk lidu se rozléhal kolem něho. Lambert, na vrcholu radosti, mu dával obdivovat celé jeho štěstí: ‚Ach! věřte mi,' odpověděl starostlivý tyran, ‚tentýž lid by nám tleskal mnohem víc, kdybychom šli na šibenici!'"[10]

Dekret o pobytu krále; „Nejsme poddaní, ale přátelé krále"

Když bylo právo regentství určeno ve prospěch nejbližšího příbuzného nezletilého krále s vyloučením žen, předložil ústavní výbor svůj návrh zákona o pobytu veřejných funkcionářů. Diskuse se zahájila. Abbé Maury potíral návrh výboru: sotva vyslovil několik slov, d'Esprémenil zvolá: „Shromáždění nemá v žádném případě právo trestat krále. Každá diskuse v tomto ohledu je zločinná. Je třeba tak závažného zájmu, jako je ten, který vás zaměstnává, aby mě znovu povolal na tribunu: ale zarmoucen, že vidím svého slavného a odvážného přítele abbého Mauryho bojovat v této věci, prosím ho, aby nesnižoval svou výmluvnost a sílu své logiky k návrhům zákonů naprosto odporujícím věrnosti, kterou dlužíme králi, jehož posvátná osoba, abych užil starého francouzského výrazu, je vyňata z každé jurisdikce. Eh! jakým právem se váš výbor odvažuje nazývat krále veřejným funkcionářem, zvláště když se ví, jak málo úcty se k tomuto označení chová? Jakým právem hodlá směšovat presumptivního dědice koruny s náhradním poslancem Shromáždění? Jakým právem si dovoluje výrazy tak odporující zvyklostem, představám, zásadám, které po tolik staletí vládly Francii? Co říci o smělé krajnosti podrobit krále trestu? A jakému ještě

10. Barnavova narážka na „dva nebo tři muže s duší Cromwella" mířila na Mirabeaua (a snad i La Fayetta); Mirabeau po smrti v roce 1791 nezanechal nic, co by potvrzovalo jeho ctižádost na regentství, o níž Ferrières mluví. Anekdota o Cromwellovi a generálu Johnu Lambertovi (1650, cesta do Skotska) pochází z anglických dějepisců (Hume): „Tihle lidé by křičeli stejně, kdyby nás vedli na šibenici."

trestu? Zbavení trůnu; a za jaký delikt? Za to, že se oddělil od zákonodárného sboru. Vyzývám zde všechny pravé Francouze, všechny věrné služebníky krále, vyzývám je, aby odpověděli na tuto otázku: prohlašuji jim, že by už nemohli, leda by byli nevěrni své první přísaze, přísaze, kterou žádná jiná nemohla zeslabit ani oslabit…“ Výkřiky d'Esprémenila přerušily. „Nezapomněl jste,“ odpověděl předseda, „na přísahu, kterou jste sám pronesl, být věrný národu a zákonu.“ Členové levice tleskají. Montlosier, chápaje se stejnou pohotovostí předsedova úmyslu, ho předejde a dokončí formuli výkřiky ať žije král![11]

V témž okamžiku všichni členové pravice vstávají a opakují s nadšením: ať žije král! „Tento jednomyslný výkřik,“ ujímá se slova Cazalès, „ohlašuje naše city. Je možné, že pan předseda Národního shromáždění předpokládá, že přísaha, kterou jsme prohlásili v tomto samém shromáždění, odporuje věrnosti, kterou jsme přísahali králi! Náš jazyk by byl vyschl, než by pronesl tuto přísahu, kdybychom mohli myslet, že úmysl, v němž jste ji přijímal, byl ten, že napříště budeme s klidem hledět na útoky vedené proti monarchii: je to ve jménu této přísahy samé, že je potíráme.“ – „Všichni ji obnovujeme,“ volají naráz členové pravice. „Ano,“ pokračuje Cazalès, „tato monarchie, kterou přísaháme udržovat, je úhelným kamenem ústavy.“ Cazalèse přerušují; levice se zmítá; ve Shromáždění vládne strašný hluk. Mirabeauovi se podaří získat chvíli ticha: „Bylo by, pánové, hluboce zločinné a urážlivé pro Shromáždění měnit občanskou přísahu, oddělovat od ní kteroukoli z jejích částí: národ, zákon a král. Naše přísaha věrnosti je v ústavě. Jedině ten je zločinec, kdo se ji odvažuje uvádět v pochybnost. Po tomto slavnostním prohlášení dodávám, že já jsem velmi rozhodnut potírat každý druh buřičů, v jakémkoli systému a v jakékoli části království by útočili na zásady monarchie.“ – „Zničme klub jakobínů, a klid bude obnoven,“ odpovídá Foucauld, který dychtivě chytá otvor ke smíru, který Mirabeau dává zahlédnout. „Neoddávejme se takové popudlivosti,“ odvětí Mirabeau; „ostatně,“ pokračuje se sardonickým úsměvem, „prosím Shro-

11. Jean-Jacques Duval d'Eprémesnil (Ferrières „d'Esprémenil“, 1745–1794), radní pařížského parlamentu, roku 1788 hrdina odporu proti Lamoignonovým reformám (zatčen v květnu 1788), ve Shromáždění jeden z nejprudších řečníků pravice; popraven 1794. François-Dominique de Reynaud, hrabě de Montlosier (1755–1838), poslanec šlechty za Riom, pozdější publicista. „Posvátná osoba krále vyňatá z každé jurisdikce“ – formule starého veřejného práva.

máždění, aby ráčilo přijmout věštbu všeobecného smíření všech svých členů, protože pan d'Esprémenil je dnes přítelem slavného a odvážného přítele pana de Lamoignon.“ Tento sarkasmus vyvolá všeobecný smích a vrací do Shromáždění klid; ale dekret příliš zajímal všechny strany, aby byl rozhodnut tak rychle: diskuse byla odložena o tři dny.[12]

[Po uplynutí lhůty, „když byly připraveny intriky uvnitř i vně“, vystoupil Thouret. D'Esprémenil tvrdil, že výbor svou zprávu nedal vytisknout ze strachu, že odhalí „teorii, která by budila hrůzu, kdyby byla známa“: že mohou existovat okolnosti, za nichž by král byl zbaven královské moci; že tato teorie zasluhuje „ohavnost všech věrných poddaných krále“. „Nejsme poddaní, ale přátelé krále,“ odpovídá několik členů levice. – „Je třeba přiznat,“ odvětí d'Esprémenil, „že mu své přátelství dokazujeme velmi podivným způsobem.“ Thouret: celá teorie výboru je v první větě zprávy – „královská moc je nejvznešenější veřejnou funkcí; veřejná funkce s sebou nese povinnosti“. Cazalès vytkl výboru, že „setrvává ve svém neuctivém způsobu směšovat dědičnou hlavu národa s davem veřejných funkcionářů“, a rozvinul svou argumentaci:]

> *„Pánové, může-li král ztratit svou korunu, podléhá soudu; podléhá-li soudu, je závislý; je-li závislý, je zotročen: konec svobody, konec štěstí pro lid. Neustanovili jste dědičnost trůnu; existovala dříve, než jste se shromáždili: nedekretovali jste, že koruna bude dědičná; uznali jste to, když jste k tomu dostali rozkaz od francouzského národa. Není to od vás ani od vaší ústavy, že královská rodina má právo nástupnictví; je to z přání francouzského lidu vysloveného před osmi sty lety, přání, jehož pravost vám ukládala zákon je uznat. Nuže, není-li toto pověření vaším dílem, nemáte právo na něm nic měnit. Nebojím se to opakovat: rokovat o tom, v kterém případě král podléhá soudu, je nanejvýš nebezpečné; a přijme-li Shromáždění rozhod-*

12. Jacques-Antoine-Marie de Cazalès (1758–1805), kapitán jízdy, poslanec šlechty za Rivière-Verdun, nejlepší řečník pravice; emigroval po Varennes. Vydavatelé k Mirabeauovu sarkasmu: „Pan de Lamoignon byl původcem plenárního dvora, zničení parlamentů a uvěznění d'Eprémesnila. Abbé Maury propůjčil své pero a své intriky tomuto plánu obecného převratu soudnictví.“ – Chrétien-François de Lamoignon (1735–1789), strážce pečeti 1787–88. Následnou debatu vedli Pétion (Jérôme Pétion de Villeneuve, 1756–1794, pozdější starosta Paříže) a Alexandre de Lameth (1760–1829).

nutí v této věci, prohlašuji, že se jeho jednání nezúčastním. Připouštím, aby Shromáždění v opojení mocí, které je tak často svedlo, zapomnělo, co dluží národu a králi: já přísahám, že nikdy nezapomenu přísahu, kterou jsem složil; přísahám, že budu vždy věrný krvi svatého Ludvíka a Jindřicha IV.“

[Všichni členové pravice vstali a opakovali: „Přísaháme.“ Pétion: „Můžeme strpět, aby se ponižoval francouzský národ? Slyšíte nazývat celý tento národ poddanými krále, jako by u svobodného lidu mohli být jiní poddaní než poddaní zákona… Půjde-li král proti svému království v čele armády, nebude trestný?“ Alexandre Lameth: uvažovat jako Cazalès a d'Esprémenil „znamená zrazovat národ a popírat, že lid má právo měnit podle libosti vládu“; „jsme věrni králi; ale králi ústavy, svrchovanému národu, zákonu“. – „Volejte k pořádku ty rouhače,“ přerušil ho živě d'Esprémenil.]

Bylo snadné si všimnout, že žádný z řečníků nepřiznával tajné pohnutky, které je zatvrzovaly, jedny v tom, aby tento zákon prosadili, druhé v tom, aby ho dali zamítnout. Revolucionáři nebyli nevědomi toho, že aristokraté pracují na tom, aby odvedli krále z Paříže a postavili ho do čela nespokojenců. Většina z nich, nediskrétní, nadutí pýchou, popuzení sebemenším odporem, mluvila jen o válce, jen o krvi, jen o pomstě. Ludvík XVI. byl přízrak určený k tomu, aby svým jménem posvětil tento velký podnik. „Chcete přimět krále, aby opustil Paříž, a vyvolat ve Francii občanskou válku,“ mohli by byli říci revolucionáři, „a my se snažíme odejmout mu prostředky k provedení tohoto záměru. To je cíl zákona, který navrhujeme: vyzbrojí národ proti monarchovi; a opustí-li nás Ludvík XVI. a prohlásí se za našeho nepřítele, najdeme v témž zákoně oporu proti němu; a aniž změníme monarchickou formu vlády, což by přineslo nebezpečné otřesy, jmenujeme jiného krále.“ Aristokraté by byli odpověděli: „Právě proto, že pronikáme vaše tajné záměry, se vašemu zákonu stavíme.“ Ale revolucionáři měli velkou výhodu; opírali se o teorii, jejíž zásady jsou zřejmé očím všech, ačkoli její důsledky nejsou v praxi použitelné; kdežto aristokraté se viděli nuceni, hájíce svůj systém, opustit zásady a držet se jen vzdálených důsledků, které by z nich mohly plynout. Nuže, lid snadno pochopí pravdu zásady, protože tato pravda je vždy prostá, vždy jediná, nevyžaduje žádné spojování vedlejších idejí; k tomu, aby ji pocítil, stačí úkon soudu snadno

vyslovitelného: ale nedokáže pochopit důsledky, které ze zásady plynou, protože tyto důsledky souvisejí s množstvím složitých vztahů, kterých nepostřehuje; protože vyžadují četná spojení a hlubokou znalost lidí a věcí.

[Diskuse „nabyla rázu trpkosti“. D'Esprémenil tvrdil, že Shromáždění nemá právo o otázce rokovat; Cazalès ujišťoval, že on ani většina pravice se jednání nezúčastní; levice a galerie přijaly toto prohlášení „urážlivým potleskem“. Thouret ve velké řeči hájil označení krále za „prvního veřejného funkcionáře“ a dědice trůnu za „prvního náhradníka“: „Královská moc je veřejná funkce: ten, kdo je jí oděn, je tedy veřejný funkcionář… Dejme si pozor na titul presumptivního dědice, který předpokládá představu patrimoniálnosti. Královská moc se nepředává dědičně, ale jako veřejná funkce, pokračováním původního pověření, pokud toto pověření sleduje dědičný pořádek.“ Zákon o pobytu králi nebrání cestovat ani velet armádám; předložit králův odpor uposlechnout výzvy zákonodárného sboru jako abdikaci „je jen prostředek, jak zákon provést: bez trestu by dekret o pobytu nebyl dekretem… Král je varován; jeho abdikace pouhým faktem nepřítomnosti bude tedy svobodná a dobrovolná.“ Předseda dal dekret hlasovat. „Nemáte právo rokovat,“ opakoval bez ustání Foucauld. D'Esprémenil vystoupil na tribunu a četl vlastní návrh: „zákonodárný sbor slavnostně uznává, že posvátná osoba krále je vyňata z každé jurisdikce; každý útok na tuto velkou zásadu je zločinem ze strany těch, kdo jej navrhnou, i těch, kdo jej dekretují…“ Výbuchy smíchu a urážlivé výkřiky mu nedovolily dokončit. „Do Charentonu,“ řekl jeden jakobínský poslanec. – „Kdo se směje naposled, ten se směje nejlíp,“ odvětil d'Esprémenil, sestupuje z tribuny. Ferrières: d'Esprémenil a biskupové „dosáhli, čeho chtěli: právě uvrhli do Shromáždění zmatek a dali jednání neslušný tón bouřlivé tlačenice zmítané nejohyzdnějšími vášněmi“; vyšli ze sálu s křikem „násilí! nesvoboda!“ a „šli sepsat dětinský protest“ – „méně zaměstnáni tím, aby zabránili přijetí dekretu připojením svých hlasů k rozumným lidem, kteří jej nechtěli, než tím, aby způsobili skandální výstup“.][13]

13. Dekret o pobytu (*résidence*) veřejných funkcionářů, přijatý 28. března 1791 na Thouretovu zprávu, přešel do ústavy z roku 1791: král, který opustí království a na výzvu zákonodárného sboru se do dvou měsíců nevrátí, nebo který se postaví do čela armády proti národu, „bude pokládán za abdikovavšího“. Charenton – ústav pro choromyslné u Paříže. D'Eprémesnilovo „kdo se směje naposled“ dostalo tragický smysl: byl gilotinován v dubnu 1794.

Velikonoční intriky; kostel theatinů

Velikonoční čas přinesl nové intriky. Vše, co lstivost, lež, zlá víra dokáží vymyslet, aby zneklidnily svědomí a poplašily slabé, aby vzbudily fanatismus, bylo uvedeno v činnost nepřísežnými kněžími: a vše, co zuřivost vládnout, vztek škodit, duch pronásledování mohou poskytnout násilných prostředků lidem, kteří mají sílu v rukou, bylo užito jakobíny proti kněžím, kteří odmítli složit přísahu, proti zbožným ženám, které tvrdošíjně chodily na jejich mše, proti řeholnicím, které nechtěly uznat nové biskupy a nové faráře. Ale co charakterizuje pravého ducha, který oživoval jedny i druhé, bylo vidět houf žen bez mravů, dvorských velmožů ateistů, mužů, pro něž náboženství bylo jen neurčitým slovem bez obsahu a bez povinnosti, jak deklamují proti schizmatu, navštěvují kostely, pravidelně poslouchají mši: takovou má týž zájem moc sladit nejprotichůdnější vášně.

[Aristokraté a biskupové „chystali důležitější ránu“: zabránit králi, aby se o svatém týdnu odebral do své farnosti, a zvláště aby vykonal velikonoční přijímání. Sankce dekretu o přísaze nebyla podle biskupů skutečným uznáním občanské ústavy duchovenstva – „násilí tuto sankci zjevně vynutilo“, král mohl tajně protestovat; kdežto účast Ludvíka XVI. na bohoslužbě ve farnosti by se jevila jako dobrovolný souhlas a strhla by faráře k podrobení. Bylo tedy třeba ukázat všem, že králova jednání, „zdánlivě tak shodná s ústavou“, jsou jen výsledkem „obratné politiky, která se přetvařuje, aby jednala jistěji“. Proto se rozhodlo, že král stráví svátky v Saint-Cloud. K tomuto prvnímu motivu se pojil druhý, „který se nikdo neodvážil přiznat“: kdyby král získal dovolení opustit Paříž, plánem bylo odvést ho do Met. – Revolucionáři se báli velikonočního času, kdy „lid je otevřenější všem druhům svádění“. Direktorium departementu Paříž nařídilo zavřít kostely, které nebyly zachovány; řeholnicím dovolilo mši v klášteře, ale nepřísežní kněží, kteří tam chtěli sloužit, museli mít dovolení faráře, vidované novým biskupem – což je nutilo uznat jeho jurisdikci „a vrhalo je do schizmatu, jemuž se chtěli vyhnout“. Toto „neprozřetelné a tyranské opatření“ si vyžádali biskup z Lyddy, jmenovaný arcibiskupem pařížským místo pana de Juigné, a přísežní faráři, „pokořeni tím, že vidí své kostely prázdné“: „ústavní kněží byli stejně nesnášenliví jako nepřísežní; nenávist jedněch se rovnala nenávisti druhých“. Departementy v provinciích pařížské usnesení

ještě překonaly: faráře, kteří odmítli přísahu, všude vyháněli, týrali, honili z města do města; řeholnice nutili uznat nové biskupy.][14]

Bordeauxská chátra se zmocnila dvou sester milosrdenství, které odmítaly jít na mši ústavního faráře. Několikrát je ponořili do řeky, odkud je vytáhli polomrtvé. Když se municipální úředník dostavil k jedné z těchto řeholnic a řekl jí, že přichází přijmout její výpověď: „Pane," odpověděla mu tato hrdinná a svatá dívka, sbírajíc všechny své síly, „nikdy nebudu udavačkou lidí, jimž jsem zasvětila svůj život a svou péči; nepřestanu ani v této situaci být sestrou milosrdenství, jako jsem její mučednicí."

Pronásledování učinilo přísežné kněze nenáviděnými a připoutalo římské katolíky ještě silněji k nepřísežným kněžím. Aristokraté a biskupové to předvídali: ale bylo podstatné veřejně zjistit, že se katolíci nejen vyhánějí z jejich kostelů, ale že se nesnášenlivost žene až k tomu, že se jim nedovoluje soukromé provozování jejich kultu, provozování, které povolovala sama ústava; zatímco se trpělo, aby protestanti měli v Paříži veřejný chrám. Společnost římských katolíků si najala od pařížské municipality podle zákona a předem zaplatila kostel theatinů. Biskupové a aristokraté si byli jisti, že jakobíni nestrpí, aby se tam konala služba: vskutku, jakmile se zvědělo, že nepřísežní kněží mají sloužit mši v soukromém kostele, utvořil se na nábřeží theatinů početný shluk. Emisaři promlouvali k lidu, přesvědčili ho, že se hledí vyvolat občanská válka, rozdělit občany; že je to manévr nepřátel revoluce. Když se dostavila mladá slečna vedená svou matkou, zbičovali ji na schodech kostela. Jakobíni, osmělení úspěchem tohoto prvního nepřátelského činu, připevnili na dveře dvě zkřížená košťata s nápisem, který ohlašoval trest připravený každému knězi nebo každé osobě obojího pohla-

14. Velikonoce 1791 připadly na 24. dubna; svatý týden začínal Květnou nedělí 17. dubna. Jean-Baptiste Gobel (1727–1794), titulární biskup z Lyddy (světící biskup basilejský), zvolen 13. března 1791 ústavním arcibiskupem pařížským místo emigrovavšího Antoina de Juigné (1728–1811); popraven v dubnu 1794 s hébertisty. Direktorium departementu Paříž (v němž zasedali Talleyrand, Sieyès a Pastoret) vydalo v dubnu 1791 usnesení o užívání kostelů, které Ferrières líčí jednostranně: zároveň totiž výslovně dovolilo soukromým společnostem najímat nezachované kostely ke kultu – odtud pronájem kostela theatinů.

ví, která by se odvážila do kostela vstoupit. Starosta Bailly přišel k theatinům; dal odstranit košťata i nápis, ale shluk rozptýlit nedokázal.[15]

[Departement předstíral, že tento útok na svobodu svědomí plyne z neznalosti zákona, a v proklamaci oznámil pronájem kostela a nápis „míru a svobody“, který tam bude umístěn. Lid proklamaci strhl; „jedna teoložka z tlupy usoudila, že je třeba zabránit schizmatu za každou cenu, a k tomu bičovat ženy a ubíjet kněze“; lid zůstal u kostela až do šesti hodin večer „čekaje na nějakou kořist“; aristokraté „měli tu prozíravost, že se neukázali“. Totéž kvašení se projevilo v králově kapli, kde jeden granátník národní gardy zuřivě deklamoval proti nepřísežným kněžím obklopujícím monarchu.]

Král nesmí do Saint-Cloud

Král měl nazítří odjet do Saint-Cloud. Ujišťovalo se, že tato cesta skrývá kontrarevoluční záměry; že král, vzdorující zákonu, ubytovává v zámku vzdorující kněze; že přijímá z jejich rukou a tajně, místo aby se odebral do Saint-Germain-l'Auxerrois, své farnosti. V pondělí časně ráno jakobínské noviny zatroubily k útoku. Boulogneský lesík, říkaly, je plný mužů s bílými kokardami: tři tisíce aristokratů se chystají unést krále; za čtrnáct dní bude mezi Rakušany. „Vlastenci,“ volali novináři, „povstaňte; do zbraně! ústa králů jsou doupětem lži… fúrie vrhá své zmije do hrudi Ludvíka XVI.… Odjíždíš… stavíš se do čela rakouské armády; ale přicházíš s tím příliš pozdě. Známe tě, velký obnoviteli francouzské svobody; padne-li dnes tvá maska, zítra to bude tvá koruna.“[16]

Tyto hrůzy a sto tisíc jiných, vyřvávané v ulicích, opakované na veřejných místech, komentované ve skupinách jakobínskými emisary, zburcovaly chátru a vyvolaly všeobecné kvašení. Zvonilo se na poplach; bubnoval se generální pochod. Malé otrhané děti běhají od stanoviště ke stanovišti,

15. Kostel theatinů stál na nábřeží Théatins (dnes quai Voltaire). Vydavatelé datují shluk na „neděli 16. dubna“ a odkazují na „pozoruhodný článek“ v Baillyho Pamětech; v roce 1791 však byla nedělí 17. dubna – data vydavatelů jsou v celé této pasáži posunuta o den (viz pozn. 17). Vypravování o dvou bordeauxských sestrách milosrdenství pochází z roajalistického tisku jara 1791.

16. Citát je slepencem z jakobínských listů (Maratův *Ami du peuple*, Fréronův *Orateur du peuple*). „Velký obnovitel francouzské svobody“ – titul, který Shromáždění udělilo Ludvíku XVI. při federaci 14. července 1790; zde ironicky.

shromažďují chátru, vedou ji k Tuileriím. Nesmírný dav se zmocnil Carrouselu, náměstí Ludvíka XV., cesty do Saint-Cloud. La Fayette přiběhl s početnými oddíly národní gardy: většina sdílela rozpoložení davu a zdála se hotova jej podporovat; mnozí dokonce strávili noc v Boulogneském lesíku v úmyslu tam na krále čekat a přivést ho zpět do Paříže. Toto rozpoložení lidu, ač králi známé, nezměnilo rozhodnutí o cestě do Saint-Cloud: po mši nastupují královna a král do kočáru s Madame Royale, Madame Élisabeth a dauphinem. Při tom pohledu se zavírají brány, obklopuje se kočár, chytají se uzdy koní. Starosta Bailly a La Fayette nařizují otevřít průchod. Národní garda odmítá. La Fayette vyčítá vojákům jejich vzpouru. „Nechceme, aby odjel," odpovídají naráz všechny národní gardy; „přísaháme, že neodjede." Neuctivější a děsivější výkřiky se mísí k tomuto odmítnutí a pronikají až k uším krále. „Je podivné," říká tento princ, „že poté, co jsem dal svobodu národu, nejsem svobodný já sám."

Král čeká ve svém kočáře na výsledek této podivné události. Starosta Bailly a pan de La Fayette se vrhají mezi řady, představují vojákům, že ozbrojeni k obraně svobody a k udržení zákonů porušují svobodu i zákony. Neposlouchají je. La Fayette a Bailly jdou na náměstí Carrousel: promlouvají k lidu. Lid odpovídá: „Nechceme, aby odjel, a neodjede." Odeberou se do Národního shromáždění. Projednával se tam návrh zákona o námořnictvu. „Není to uprostřed všeobecného zděšení," volá Malouet, „že je možné upoutat vaši pozornost na organizaci námořnictva; základní zákony říše jsou porušeny; ústava je napadena v osobě monarchy." – „K dennímu pořadu!" odpovídá naráz celá levice Shromáždění; „pryč s Malouetem; vrhá pochodně sváru!" – „Denním pořadem je veřejný pořádek," odvětí Virieu. Ozývají se nové výkřiky a obnovuje se diskuse o námořnictvu. Bailly a La Fayette odcházejí, aniž řeknou slovo o tom, co se děje v zámku; vracejí se ke králi, ujišťují ho, že nemůže vyjet bez nebezpečí. Tehdy, když každý dohrál svou roli, a jako by se všichni jednomyslně shodli, že tato komedie trvala dost dlouho, král třikrát po sobě zvolá: „Nechce se tedy, abych vyjel? Je tedy nemožné, abych vyjel? Nuže! zůstanu." Vystoupí z kočáru, králov-

na ho následuje s dauphinem a Madame Royale. Oba se vracejí do svých komnat.[17]

[Večer se veřejná místa rozléhala „nejohavnějšími řečmi“. Klub cordelierů vyvěsil na všech zdech Paříže usnesení, jímž na základě udání, že „první veřejný funkcionář národa“ trpí, aby se v jeho domě uchylovali vzdorující kněží a veřejně tam vykonávali funkce zakázané zákonem, a že dokonce přijal z rukou jednoho z nich velikonoční přijímání, udává zástupcům národa „prvního veřejného funkcionáře, prvního poddaného zákona“ jako vzdorujícího ústavním zákonům, které přísahal udržovat.]

K těmto scénám anarchie a otevřené vzpoury se mísily scény hrůzy a směšného neklidu; ale lid si v nich vždy zachovával svou zdivočelost. Zatímco jakobíni pokrývali nešťastného monarchu svými jedovatými slinami, několik mužů a žen z těch, kterým se říkalo lidé z lepší společnosti, mezi nimi velvyslanec benátský, velvyslanec dánský a několik pánů a dam ode dvora, klidně poslouchali v jednom domě na předměstí Saint-Honoré výborný koncert, který dával cizí virtuos. Přijede vůz naložený slámou. Byla to měsíční zásoba pro koně paní domu. Pohled na tento vůz znepokojí jednoho horlivého vlastence; má podezření, že je určen k usnadnění králova útěku; že ho vyvezou z Paříže skrytého pod otepmi slámy: svěří své obavy sousedům. Poplach se šíří čtvrtí. Běží se pro komisaře sekce: přichází v doprovodu oddílu národní gardy, který dům obklíčí. Lid zůstává venku a předem se těší, že uvidí prvního veřejného funkcionáře pěkně dopadeného.

Komisař se dostaví do koncertního sálu, mluví o podezřeních a obavách lidu. Hudebníci se rozprchnou, ženy se lekají… Komisař je uklidňuje. Paní domu vede komisaře do všech pokojů: nenachází než housle, pulty a přípravy k dobré večeři. Dá vyložit vůz, který čtyři granátníci hlídali na dohled: obsahoval padesát otepí slámy. Tento komisař, poctivý člověk, znovu

17. „Den Saint-Cloud“ – pondělí 18. dubna 1791 (vydavatelé: „pondělí 17. dubna“); králova cesta do Shromáždění se konala 19. dubna. Malouet a hrabě de Virieu (François-Henri, 1754–1793, poslanec šlechty Dauphiné). Vydavatelé: „Při této příležitosti pan de La Fayette, nespokojen, že ho národní garda neposlechla, když chtěl chránit svobodu monarchy, poslal svou demisi (v následující čtvrtek 21. dubna). Šedesát praporů se odebralo k němu, aby ho naléhavě žádaly převzít znovu velení, které převzal o tři dny později.“ Klub cordelierů (Dantonův, Maratův a Desmoulinsův) byl nejradikálnějším pařížským klubem; jeho vyhláška vůbec poprvé veřejně udávala krále jako porušovatele ústavy.

ženy uklidní a jde podat zprávu o svém poslání. Lid, který se bojí, aby ho neoklamali, nespoléhá na to, co říká komisař; chce vidět sám… Po několika hádkách se svolí vpustit deputaci čtyřiadvaceti mužů z lidu. Prohlídka začíná znovu; opět se prohlíží vůz; znovu se počítají otepi slámy; několik se jich rozvazuje. Chátra, velmi rozmrzelá, že nic není, a která přece potřebuje podívanou, jež by ji odškodnila, vyžaduje, aby všichni muži i ženy, kteří jsou v domě, z něho vyšli pěšky a šli si pro své kočáry na konec ulice. Komisař se vrací oznámit rozkaz svrchovaného lidu. Ženy křičí, naříkají. Je třeba se podrobit. Prázdné kočáry defilují první; následují ženy, se sklopenýma očima, třesoucí se strachem, snažící se uniknout urážlivým pohledům hrubého davu: nutí je projít dost dlouhý prostor mezi dvěma špalíry mužů, žen a dětí, kteří je zahrnují urážkami, když jim nemohou udělat nic horšího.

Král ve Shromáždění; dopis velvyslancům

Nazítří se departement dostavil k zábradlí Shromáždění a přečetl usnesení, podle něhož bude svolána rada obce, aby rokovala o těchto dvou návrzích: zda se králi předloží adresa s prosbou, aby ve své cestě pokračoval, nebo zda se mu poděkuje za to, že ráčil v ní nepokračovat. Vévoda de La Rochefoucauld dodává, že obec rozhodla, že se králi poděkuje za to, že v cestě nepokračoval; že bude požádán, aby vzdálil od své osoby nepřátele ústavy, kteří ho obléhají špatnými radami. Pan de La Rochefoucauld sotva domluvil, když posel oznámí, že se král odebere do Shromáždění; vstupuje v příštím okamžiku a praví: „Pánové, přicházím mezi vás s důvěrou, kterou jsem vám vždy prokazoval. Jste zpraveni o odporu, který byl včera kladen mému odjezdu do Saint-Cloud. Nechtěl jsem, aby byl ukončen silou: obával jsem se vyvolat přísná opatření proti oklamanému davu, který věří, že jedná ve prospěch zákonů, když je porušuje; ale pro národ je důležité dokázat, že jsem svobodný: nic není tak podstatné pro autoritu sankcí a přijetí, které jsem dal vašim dekretům. Trvám tedy z tohoto mocného důvodu na své cestě do Saint-Cloud: Národní shromáždění pocítí její nutnost. Zdá se, že k pobouření věrného lidu, jehož lásku jsem si zasloužil vším, co jsem pro něj udělal, se mu hledí vnuknout pochybnosti o mých citech. Přijal jsem, přísahal jsem udržovat ústavu: občanská ústava duchovenstva je

její součástí a budu udržovat její provádění vší svou mocí. Jen zde obnovuji výraz citů, které jsem Shromáždění často projevil: ví, že mé úmysly a má přání nemají jiný cíl než štěstí lidu: toto štěstí může plynout jen ze zachovávání zákonů a z poslušnosti všem zákonným a ústavním autoritám.“[18]

[Předseda Chabroud odpověděl: „Neklidné rozrušení je neoddělitelné od pokroků svobody… Sire, vy, lid, ústava, svoboda, to je jen jeden a týž zájem. Zbabělí nepřátelé ústavy a svobody jsou i vašimi… Zabraňme, aby se frakce příliš známá svými plány, svým úsilím, svými spiknutími postavila mezi trůn a národ.“ Výkřiky ať žije král, bouřlivý potlesk – „neboť čím více se nešťastný princ nutil ke krokům, které ho kompromitovaly, ba ponižovaly, tím více se předstíralo strojené nadšení“.]

Král odešel. Markýz de Blacons požádal o slovo. „Je to poprvé, pánové, co se objevuji na této tribuně, a s lítostí vidím, že mě na ní nepředešel žádný řečník. Král vám přišel oznámit to, co dokonale víte, že je pro bezpečnost vašich vlastních dekretů nanejvýš důležité, aby se zdál svobodný.“ Pan de Blacons byl snad jediný, kdo nepostřehl účel tohoto divadelního představení. Král i předseda dosáhli toho, co si předsevzali: král, dokázat celé Evropě, že je skutečně vězněm; předseda, ukázat králi, že Shromáždění není obětí jeho ujišťování o oddanosti ústavě; že není nevědomo jeho tajných záměrů; že ví, že spojen stejně jako královna se skrytými i známými nepřáteli ústavy, pracuje ve shodě s nimi na jejím svržení.

Král zakončil tento podivný krok krokem ještě podivnějším, který v dalším průběhu nesmírně přispěl k tomu, že mu odňal důvěru lidu, a to tím právem, že tento krok byl dobrovolný a nic ho nenutilo jej učinit. Pan de

18. Vévoda de La Rochefoucauld (Louis-Alexandre, 1743–1792), předseda departementu Paříž, zabit davem v Gisors v září 1792. Předsedou Shromáždění byl Jean-Baptiste-Charles Chabroud (1750–1816), advokát z Grenoblu, zpravodaj ve věci říjnových dnů. Markýz de Blacons (Henri-François-Lucrétius d'Armand de Forest, 1755–1802), poslanec šlechty Dauphiné. Králova řeč z 19. dubna 1791 je autentická; věta o občanské ústavě duchovenstva („budu udržovat její provádění vší svou mocí“) byla později – po útěku a po zveřejnění králova prohlášení – uváděna jako doklad jeho dvojakosti.

Montmorin, ministr zahraničních věcí, poslal opis dopisu, který mu král nařídil napsat všem francouzským velvyslancům u cizích dvorů.[19]

[Z dopisu, který Ferrières otiskuje v úplnosti: králův „nejformálnější úmysl“ je, aby velvyslanci projevili u dvorů jeho city k revoluci a k ústavě, „aby nemohla zůstat žádná pochybnost ani o úmyslech Jeho Veličenstva, ani o svobodném přijetí, které dalo nové formě vlády, ani o jeho neodvolatelné přísaze ji udržovat“. „To, čemu se říká francouzská revoluce, je jen zničení množství zlořádů nahromaděných po staletí omylem lidu nebo mocí ministrů, která nikdy nebyla mocí králů… Svrchovaný národ nemá než občany rovné v právech, žádného despotu kromě zákona, žádné orgány kromě veřejných funkcionářů; král je první z těchto funkcionářů. Taková je francouzská revoluce.“ Nejnebezpečnějšími nepřáteli jsou ti, kdo „okázale šíří pochybnosti o úmyslech monarchy… jsou to jediní nepřátelé královské moci“. Král, „poctěný titulem obnovitele francouzské svobody, předá svému synovi víc než korunu, předá mu ústavní království“. Že král není svobodný, je „ukrutná pomluva, předpokládá-li se, že jeho vůle mohla být vynucena; nesmyslná, bere-li se za nedostatek svobody souhlas, který Jeho Veličenstvo několikrát vyjádřilo, zůstat uprostřed občanů Paříže“. Tyto pomluvy šíří u cizích dvorů „Francouzi, kteří se dobrovolně vyhnali ze své vlasti, místo aby sdíleli její slávu“; velvyslanec má „zmařit všechny jejich intriky“ a dopis oznámit dvoru, u něhož sídlí; král nařídil jeho vytištění.]

A Ludvík XVI. se odvažoval říkat Shromáždění, Francii, celé Evropě, že je svobodný, v téže chvíli, kdy právě nejformálnějším způsobem zjistil svou nesvobodu: říkal, že miluje, že má rád revoluci, že ho činí šťastným, v téže chvíli, kdy připravoval ono osudné prohlášení z 21. června, zaslané o dva měsíce později Shromáždění a adresované všem Francouzům; kdy pod záminkou cesty do Saint-Cloud si předsevzal uchýlit se do Met a vyzbrojit se proti ústavě; a vydával nenávisti a pomstě lidu své nejdůvěrnější dvořany, kteří jednali ve shodě s ním a pro něho, nepřísežné kněze, šlechtice ze Shromáždění! Klamal své ministry… ale zastavuji se. Ludvík XVI. byl nešťastný; nebudu úvahy hnát dál: litujme ho, že se narodil bez charakteru,

19. Vydavatelé: dopis je z 23. dubna 1791. Oběžník ministra Montmorina velvyslancům byl králem schválen a vytištěn a Shromáždění jej dalo rozeslat departementům a předčítat v kostelích; po Varennes se stal – jak Ferrières předvídá – hlavním svědectvím proti královně dobré víře. Ferrières otiskuje jeho text téměř v úplnosti; výbor jej zkracuje.

že byl vždy hříčkou vlastní slabosti a množství vášní, které mu byly cizí: litujme ho, že se obklopil ministry, kteří neměli jeho důvěru, k nimž on sám důvěru neměl; kteří se v nejistotě událostí izolovali od monarchy a od monarchie a kteří, chvějíce se při sebemenším lidovém hnutí, aby se vyhnuli odpovědnosti, jíž se obávali, kryli se králem jako štítem, obětovali ho své vlastní bezpečnosti tím, že mu radili kroky nedůstojné počestného člověka, kroky, které ho činily opovrženíhodným, které ho ponižovaly v očích lidu, protože, jak říkal král Jan, „kdyby ctnost a upřímnost byly vypuzeny ze země, měly by se vždy nalézat v ústech králů“.[20]

Revolucionáři odpověděli na čtení tohoto dopisu strojenými výbuchy radosti, vypočítanými výkřiky ať žije král! Byli dalecí toho, aby si mysleli, že v něm Ludvík XVI. vyjádřil své pravé city. Lze dokonce říci, že přehánějе svou roli, minul svůj cíl: ale revolucionářům nebylo proti mysli, aby lid věřil, že král mluví v dobré víře. V důsledku toho, obracejíce proti němu samému zbraň, kterou chtěl užít proti nim, dekretovali, že jeho prohlášení cizím mocnostem bude zasláno departementům, armádám, koloniím; že všichni faráři budou povinni je číst a vyhlašovat při svých farních mších.

Nevolitelnost členů Ústavodárného shromáždění

Shromáždění tedy pokračovalo s neúnavnou činorodostí v dokončování ústavy. Thouret položil tuto otázku: Existuje nějaká veřejná funkce, která může vylučovat z volitelnosti do zákonodárného sboru? Množství hlasů se zvedlo ze všech částí sálu a křičelo: Žádné znovuzvolení! Robespierre žádal, aby se Shromáždění, dříve než bude o této důležité otázce diskutovat, prohlásilo za nezúčastněné a aby se ihned dekretovalo, že členové jednoho zákonodárného sboru nebudou volitelní do sboru následujícího. Aristokraté a jakobíni zahrnuli Robespierrův návrh potleskem. Všichni členové pravice vstali a žádali hlasování. Pétion tvrdil, že dříve než se cokoli rozhodne, je

20. „Prohlášení z 21. června“ – *Déclaration du roi adressée à tous les Français à sa sortie de Paris*, datované 20. června 1791 a zanechané v Tuileriích při útěku v noci z 20. na 21. června; Shromáždění je bylo přečteno 21. června. „Král Jan“ – Jan II. Dobrý (vládl 1350–1364); výrok o dobré víře králů („kdyby byla vypuzena z celé země, měla by se najít v srdci a v ústech králů“) mu tradice připisuje při jeho dobrovolném návratu do anglického zajetí roku 1364. Odstavec „litujme ho, že se narodil bez charakteru“ je jeden z nejcitovanějších Ferrièrových soudů o Ludvíku XVI.

třeba nejprve vědět, zda členové ústavodárného sboru budou moci být znovu zvoleni do následujícího zákonodárného sboru. „Žádné rozlišování," odpovídají aristokraté a jakobíni; „hlasovat!" – „Takhle se nezahrává se svobodou velkého národa," volá Dumetz trpkým tónem; „vydržte, pane předsedo." – „Shromáždění," dodává Thouret, „nemá v tak závažné věci nic dekretovat než s onou zralostí, která tolikrát dělala čest jeho moudrosti: navržená otázka rozděluje nejlepší duchy."

„Všichni zákonodárci," odvětí Robespierre, „kteří dali národům zákony, se vrátili do davu, když dokonali své dílo. Několik poslanců se zdá věřit v nutnost zachovat část členů nynějšího Shromáždění, protože, plni důvěry v nás, zoufají, že bychom mohli být nahrazeni lidmi stejně hodnými důvěry lidu; bojí se jejich nezkušenosti: ale nebyli jsme my sami cizí novému řádu věcí, který jsme stvořili podle přání národa? Nebyli jsme cizí studiu zásad veřejného práva? Přiznejme si to; byli jsme pro své dílo novější, než budou naši nástupci, už poučení našimi pracemi: je chvíle, kdy únava oslabuje pružiny duše i myšlení. Zápasníci silní, ale unavení, přenechme dráhu svěžím mužům; ať všichni Francouzové podle způsobu, jakým jste svou dráhu začali a skončili, rozhodnou, ve které z těchto dvou dob jste se ukázali čistší, větší, hodnější jejich úcty."

Potlesk začal znovu; aristokraté a jakobíni se spojili v žádosti o nevolitelnost.

Ale k rozvinutí této intriky je nutné vstoupit do několika podrobností. Konstitucionálové začínali být unaveni anarchií: dosáhli cíle, který si předsevzali: byli by rádi učinili konec rozrušení lidu. Podnět byl dán. Lid, jehož intrikáni užili k tomu, aby udělali revoluci, která by jim byla užitečná, poznávaje konečně, že touto revolucí nic nezískal, že není ani bohatší, ani šťastnější, se oddával jiným intrikánům, kteří jím dále zmítali a hleděli revoluci vyhnat do krajnosti v naději, že ji obrátí ve svůj prospěch.

[Jakobíni a konstitucionálové „se přeli o popularitu, číhali na veřejné mínění, aby je předběhli, zmocnili se ho a řídili je ve svůj prospěch". Ani jakobíni, ani aristokraté ústavu nechtěli: první směřovali k demokratické re-

publikánské vládě, druzí žádali „starý despotismus, pod jehož ochranou žili až do toho dne bohatí, šťastní, ctění“.]

Ústava, přes všechny své vady, zakládala moudrou vládu, stejně vzdálenou bezuzdnosti i libovůle. Tato vláda by se byla nepozorovaně ustálila únavou lidu a únavou krále, jen kdyby se zpracovaným duchům dovolilo spočinout na jejích základech: nejjistějším prostředkem k jejímu upevnění bylo tedy přiznat členům, kteří ústavu udělali, možnost být znovu zvoleni do následujícího zákonodárného sboru; neboť není pochyby, že lid, plný důvěry v ně, by je byl jmenoval přednostně před lidmi novými ve věcech a že tehdy by jejich vliv na kolegy byl udržel věci ve stavu, do něhož je uvedli. To dokonale cítili jakobíni i aristokraté: viděli, že se ústava upevní, dojde-li ke znovuzvolení: obávali se nadání a popularity konstitucionálů, a dokonce zvyku úcty, který je obklopoval: zdáli se jim tím nebezpečnější, že napraveni zkušeností uznávali nyní, jak málo se lze spoléhat na lid, nutnost zastavit jeho pochod, nevidět už neustále v monarchovi nepřítele, vidět v něm skutečně oporu a záruku ústavy. Aristokraté věděli, že poslanci do nového zákonodárného sboru budou jmenováni jakobíny a vybráni výhradně z třídy nejprudších demokratů. Soudili, že zbaveni osobní vážnosti, jíž se těšili členové Ústavodárného shromáždění, nebudou mít ani tytéž prostředky, aby vládu rozhýbali, ani tutéž sílu, aby zmařili jejich intriky. Jakobíni měli z jiných pohnutek stejný zájem na nevolitelnosti: byli si jisti novými jmenováními. Už čtyři nebo pět jejich nejhorlivějších stoupenců sjednocovalo všechny hlasy. Tito lidé se otevřeně prohlásili pro republiku ve veřejných, vyvěšených, kolportovaných usneseních: ale úspěch tohoto velkého podniku vyžadoval, aby se vzdálili členové nynějšího Shromáždění, kteří by se mu jistě postavili. Proto jakobíni pracovali s velkou činorodostí na tom, aby ve veřejném mínění zdiskreditovali Thoureta, Chapeliera, Démeuniera, Duporta, d'Andrého, Baillyho, La Fayetta; v čemž je aristokraté podporovali s velkou horlivostí, lichotíce si, že zbaveni konstitucionálů, snadno si poradí s jakobíny.

Neznali lid; jakmile jednou vyšel z mezí, v nichž ho moudrá vláda dovede udržet, nikdy se nevrací zpět a jde, dokud, padaje z pádu do pádu do nových pout, která mu nastavuje obratný ctižádostivec, se neoctne v témž bodě, z něhož vyšel, a často více a lépe spoután, než byl předtím.

[Thouret a konstitucionálové tuto „tak nepravděpodobnou shodu aristokratů a jakobínů“ udali jako „obludné spojenectví“; ti i oni se tomu jen smáli. Reubell a Chapelier se marně snažili získat slovo. „Vím,“ zvolal Beaumetz, „že byl pojat plán strhnout toto jednání hnutím.“ Duport konečně využil chvíle ticha, „kterou bylo třeba přičíst spíše únavě obou stran než touze vyslechnout důvody“:]

„Ukážu vám, pánové, vaše postavení a to, do něhož vás chtějí uvrhnout. Nebezpečí jsou naléhavá; poznáte je. Přestanou tížit mé svědomí; skládám je na vaše. Jsme strháváni k ústavní anarchii. Existují velké plány změnit vládu, navzdory opačným ujišťováním. Úplná společenská dezorganizace se rodí z mánie prostých zásad, z přehánění veřejných idejí, z nedostatku společného středu. Z revoluce bych chtěl odstranit jen ukrutnosti, které ji hyzdí: bylo třeba bořit; je třeba znovu stavět. Okázale se šíří, že ústava nemůže trvat taková, jaká je; že příští zákonodárný sbor bude také ústavodárný; že udělá zákony shodnější s Deklarací práv. Pánové, v očích davu, a často i na této tribuně, je svoboda jen osobním a absolutním právem, které se spojuje se všemi vášněmi a potírá všechny ctnosti. Pokud jde o rovnost, lotři a hlupáci ji hledají v majetcích, ve vlastnictví; předpokládají ji ve schopnostech a v nadání: jiní přesvědčují své oklamané, že svoboda a rovnost mohou být jen pod vládou zcela odlišnou od té, kterou jsme dekretovali. Pouhý pokus o tento systém by zplodil nevypočitatelná neštěstí a despotismus by se pak nabídl jako bod odpočinku. […] Vizte na jedné straně lidi, kteří odmítali zásady, když je bylo třeba ustavit, jak je přehánějí ve chvíli, kdy je třeba je omezit; přešli bez prostředního stupně od malomyslnosti k nadšení: jiní, jejichž myšlenky byly ve všeobecné shodě odkázány mezi chimérické sny abbého de Saint-Pierre, se stali důležitými ve chvíli, kdy jsou nebezpeční. Z toho všeho plyne, že Shromáždění vzaté vcelku a mínění, které se ustaluje, jdou opačným směrem. Je až dost obávat se přehánění, které první shromáždění pravděpodobně vloží do svých rozhodnutí, a té nesmyslné lásky k popularitě, jejíž znamenitou výhodou je, jako u křtu, smazat všechny zločiny. Učiňme konec této proměnlivosti mínění. Od té doby, co nás sytí zásadami, co i toto slovo jako tolik jiných se stalo triviálním, jak to, že nikoho nenapadlo pomyslet, že

stálost je také zásadou vlády! Chce se vystavit Francie, jejíž hlavy jsou tak horké, tak proměnlivé, tomu, aby každé dva roky viděla přicházet revoluci v zákonech i v míněních?“[21]

Tato řeč, místo aby změnila rozpoložení jakobínů a aristokratů, je utvrdila v záměru zabránit všemi prostředky znovuzvolení. Rozumných lidí bylo příliš málo, aby se postavili výkřikům „hlasovat!“, které se rozléhaly ze všech koutů sálu. Osudný dekret byl stržen, jak to ohlásil Beaumetz.

[Konstitucionálové, nemohouce dekretu zabránit, hleděli zmírnit jeho nevýhody tím, že předejdou ukvapeným jednáním. Buzot, „muž, který vyznával oddanost nejpřísnějším zásadám, obviňovaný někdy i z přehánění“, navrhl rozdělit zákonodárný sbor v důležitých otázkách na dvě sekce – ne dvě sněmovny s vetem, které Shromáždění „právem zamítlo ve Versailles“, ale dvě sekce k „poklidné a uvážené diskusi“, s rozhodováním jen v plénu, s členy losovanými každé tři měsíce. „Lid nemůže být dlouho svobodný a šťastný tam, kde zákonodárná moc spočívá v jediném, vždy rokujícím shromáždění. Jediné shromáždění je podrobeno všem neřestem a všem křehkostem lidské přirozenosti… Nic není prostšího než princip mechaniky, nic složitějšího než stroje; nic není prostšího než despotismus; a Montesquieu právem říká, že vláda je tím tyranštější, čím méně je složitá.“ Jakobíni ho prudce přerušovali; konstitucionálové odpovídali, že „mu spílají, ale nevyvracejí ho“. Chapelier dodal, že „způsob, jakým Shromáždění rokuje, je velmi nedokonalý; že udržení ústavy a stálost zákonů spočívají především v pomalosti a moudrosti jednání“. Tytéž pohnutky, které daly zamítnout znovuzvolení, daly předběžnou otázkou zamítnout i Buzotovy dvě sekce.][22]

21. Vydavatelé: dekret o nevolitelnosti je z 16. května 1791 (Robespierrův návrh byl přijat téhož dne; 17. května Shromáždění dodalo, že jeho členové nesmějí po čtyři roky přijmout ministerstvo). Ferrièrův výklad, že nevolitelnost prosadila „obludná“ shoda pravice s jakobíny proti konstitucionálům, sdílí většina historiků; dekret vedl k tomu, že Zákonodárné shromáždění z října 1791 nemělo jediného zkušeného poslance. Jean-Nicolas Démeunier (1751–1814) a Jean-François Reubell (1747–1807, pozdější člen Direktoria). Adrien Duport (1759–1798) pronesl tuto řeč 17. května; je proslulá větou, kterou Ferrières necituje: „Revoluce je skončena.“ Abbé de Saint-Pierre (1658–1743), autor „projektu věčného míru“, příslovečný utopista; „impartiaux“ (Malouetův klub nestranných) a „monarchisté“ (Monarchický klub) – oba umírněné kluby rozprášené jakobíny.

22. François Buzot (1760–1794), advokát z Évreux, pozdější girondin a přítel paní Rolandové; jeho návrh dvou „sekcí“ padl v květnu 1791. Citát z Montesquieua parafrázuje *Ducha zákonů* (kn. VI, kap. 2). „Předběžná otázka“ (*question préalable*) – procedurální hlasování, zda se má o návrhu vůbec rokovat; její přijetí návrh pohřbilo bez věcné debaty.

Emigranti; zákon proti emigrantům a „Ticho těm třiceti hlasům!“

Francouzská revoluce příliš zajímala evropské krále, aby oni a jejich ministři neměli neustále oči otevřené na to, co se děje ve Francii. Hrabě d'Artois a princ de Condé jim představovali její důsledky. Ale onen druh vězení, v němž byli král a královská rodina drženi uprostřed lidu, který bylo možno tak snadno rozzuřit, nedovoloval císaři, pruskému králi a turínskému dvoru, na těchto událostech nejvíce zainteresovaným, jednat dříve, než Ludvík XVI. zlomí to, co nazývali jeho okovy. Zatím se pracovalo na rozdmýchávání sváru, na povzbuzování emigrace, v přesvědčení, že zvětšením počtu nespokojenců a nepřátel revoluce se brzy podaří obnovit starý řád věcí. Denně tedy vycházel z království velký počet šlechticů, důstojníků, kteří opouštěli své sbory; bohatých finančníků, kteří odváželi své jmění; dam z lepší společnosti, které za sebou vlekly své milence a své almužníky. Muži se šli připojit k uprchlým princům a číhat na chvíli, kdy se vrátí do Francie v čele cizí armády; zatímco ženy udržovaly intriky a korespondence v Paříži.

Většina těchto emigrantů, mladých, plných domýšlivosti, sebejistoty, se oddávala oné národní ješitnosti, která vrhá na Francouze tak zasloužený posměch. Nudili se, jak říkali, k smrti, shledávali zemi těžkou, mravy tvrdé: všichni chtěli být plukovníky, nikdo nechtěl poslouchat. Protože však s sebou přinesli nějaké peníze, byli vítáni v hostincích, kde je, odírané a špatně ubytované, lichvářsky zbavovali toho, co měli, prodávajíce jim za přemrštěnou cenu potraviny první potřeby. Když byly jejich peníze a šperky spotřebovány, hanebně je vyhnali a oni šli jinam oplakávat svou pošetilost. Princ de Condé, obklopený skvělou mládeží, která ho povzbuzovala v jeho plánech, držel svůj malý dvůr ve Wormsu. Emigranti přeháněli počet a síly jeho armády, vychvalovali skvělé vlastnosti a moudrost hraběte d'Artois, dobré úmysly cizích mocností, jejich četná zbrojení. Všechny noviny

strany, všechny rozhovory se bez ustání vracely k prohlášení z 23. června 1789.[23]

[Hleděli poděsit Francouze politickou situací Evropy; malovali naše armády a zdroje „barvami nejvhodnějšími k šíření sklíčenosti“; naříkali nad „anarchií sekcí, jimž vládla pitomá chátra, vždy hotová opít se nejnásilnějšími řečmi, kde se vášně navzájem elektrizovaly, kde hněv seděl v křesle jako předseda“. Šířili poplach o financích, ukazovali mizení kovových peněz jako neomylný důsledek ústavy, a zároveň pobízeli dělníky žádat zvýšení denní mzdy a zkrácení práce. Mluvili s důrazem o míru, který byl právě uzavřen na severu a který ponechával carevně, pruskému králi a císaři volné „četné, ostřílené armády“; Španělsko tvořilo kordon na hranicích, Savojsko posílalo pluky k Alpám. K řečem se pojily přímější manévry: Alsasko a Flandry byly zaplaveny buřičskými spisy, do Paříže přišlo množství tuláků a intrikánů, „placených, jak se zdálo, neviditelnýma rukama“ – tíž, kdo pobouřili Lutyšsko a Brabant. Fréteau ve Shromáždění připomněl „až příliš jistý nákup několika lidí poslaných do pluků, aby pobouřili vojáky“, nepokoje ve válečném námořnictvu, zpracovávání štrasburské posádky, „breve přišlá z Říma, jejichž smělost a fanatismus zahanbují i ty, kdo si je vyžádali“. „Tento obraz nebyl přehnaný.“ Revolucionáři sáhli „podle svého zvyku k násilným prostředkům“: množství hlasů žádalo přísný zákon „proti Francouzům zrádcům své vlasti, kteří jí u cizinců hledají nepřátele“. Šlechtici a kněží žádali denní pořad s odvoláním na Deklaraci práv. Chapelier rozlišil právo člověka ve společnosti „jít, přijít, odjet, zůstat“ od deliktu, jehož se dopouští, když opouští půdu vlasti, „aby vyvolal nebo aby zbaběle unikl nepokojům“: zákon proti emigrantům je nutný, „ale svoboda se ho nepoleká“.]

Ústavní výbor toto lichotivé ohlášení brzy vyvrátil. Chapelier, vystoupiv nazítří na tribunu, s váháním přiznal, že dekret, který se chystá předložit,

23. Vydavatelé upozorňují, že „zde se autor vrací v pořadí událostí zpět: dekret o nevolitelnosti je z 16. května 1791 a diskuse o emigraci spadá do 28. února téhož roku; první je pozdější než Mirabeauova smrt, druhá jí předchází“. Princ de Condé (Louis-Joseph de Bourbon, 1736–1818) shromažďoval od roku 1791 emigrantské oddíly ve Wormsu; hrabě d'Artois sídlil v Turíně a od června 1791 v Koblenci. „Mír uzavřený na severu“ – mír z Värälä mezi Ruskem a Švédskem (srpen 1790) a reichenbašská konvence mezi Rakouskem a Pruskem (červenec 1790). Emmanuel Fréteau de Saint-Just (1745–1794), radní parlamentu, poslanec šlechty za Melun, popraven 1794. Chapelierův úvod o „právu jít, přijít, odjet, zůstat“ vydavatelé neopravují.

uráží zásady Shromáždění, že je mimo ústavu, že zavádí skutečnou diktaturu. Po tomto úvodu se Chapelier zeptal, zda Shromáždění chce vyslechnout jeho čtení. Jedni křičí ano; druzí křičí ne. Třetí chce, aby se definovalo slovo emigrant. „Diskutujte alespoň o zákonu, který se vám předkládá," říká Robespierre, „nenechte lid věřit, že jej odmítáte z rozmaru, ale z rozumu." Chapelier čte: „Národní shromáždění jmenuje v dobách nepokojů radu tří osob, které budou vykonávat, jen pokud jde o právo opustit království a o povinnost vrátit se do něho, diktátorskou moc: tato komise označí nepřítomné, kteří budou povinni vrátit se do Francie a poslechnout pod trestem ztráty práva francouzského občana a konfiskace svých příjmů a statků."[24]

Musím Shromáždění vzdát spravedlnost: povstalo téměř celé. „Budete-li otálet jediný okamžik s tím, abyste s hrůzou zamítli tento hanebný návrh," řekl pan d'André, „zaženete na útěk polovinu království." – „Tento nespravedlivý zákon," dodal Mirabeau, „je hodnější Drakontova zákoníku než ústavního zákoníku Shromáždění určeného k tomu, aby založilo národní svobodu: ale co hodlám dokázat, bude-li třeba, je, že jeho barbarství je nejvyšším důkazem neproveditelnosti zákona proti emigrantům. Vím, že jsou policejní opatření, která okolnosti velitelsky nařizují; že společnost chce vše, co může: ale mezi policejním opatřením a zákonem je velký rozdíl. Zákon o emigrantech, nepřestanu to opakovat, je mimo vaši moc, i kdybyste uvrhli v anarchii všechny části říše. Tento zákon nemůže být proveden, leda by byl soustředěn v rukou nějakého Busirida. Popírám, že by návrh výboru byl způsobilý k rokování; prohlašuji, že bych se pokládal za zproštěného každé přísahy věrnosti vůči těm, kdo by měli tu hanebnost navrhnout podobný zákon… Ano, přísahám to; neposlechl bych! Popularita, po níž toužím a jíž jsem měl čest se těšit, není slabý rákos; chci ji zakořenit v zemi na základech poctivosti a spravedlnosti." Vernier žádá, aby výbory přezkoumaly, zda je sepsání zákona proti emigrantům možné. Mirabeau ujišťuje, že by nemohl existovat. Naléhá, aby dostal slovo. Odpírají mu je.

24. Vydavatelé: 28. února 1791. Vydavatelé též otiskují návrh dekretu, který předložil Mirabeau: „Národní shromáždění, vyslechnuvši zprávu svého ústavního výboru, uvažujíc, že zákon o emigrantech je neslučitelný se zásadami ústavy, nechtělo vyslechnout čtení návrhu zákona o emigrantech a prohlásilo, že přechází k dennímu pořadu, bez újmy pro provádění dekretů dříve vydaných o osobách, které mají penze nebo platy vyplácené národem a které jsou mimo království." Théodore Vernier (1731–1818), advokát z Lons-le-Saunier.

Trvá na svém. „Jaký druh diktatury," volá starý Goupil, „to pan de Mirabeau ve Shromáždění vykonává?" – „Prosím ty, kdo mě přerušují," odvětí Mirabeau, „aby si připomněli, že jsem potíral královský a ministerský despotismus; že se neskloním před despotismem klubu… Prosím pana Goupila, aby si připomněl, že se kdysi zmýlil v jednom Catilinovi, jehož diktaturu dnes odmítá." Tento tón nadřazenosti vzbudil vztek jakobínů: řvali po odročení… Tehdy Mirabeau, zapomínaje snad trochu příliš na stupňování nutné k roli, kterou se ujal hrát, zvolá zuřivě: „Ticho těm třiceti hlasům!" Pak se obrátí k předsedovi: „Ostatně, pane předsedo, trvá-li se na tom, aby byl tento odporný návrh zákona odročen, žádám, aby Shromáždění dekretovalo, že až do dne určeného k diskusi nebude žádného srocení."[25]

To znamenalo roztrhnout závoj a ukázat za bílého dne ohyzdnou kostru orleánské frakce. Nebudu líčit zuřivost orleánistů a Lamethů: mlčeli; odročení bylo zamítnuto. Je vidět, že Mirabeau plnil závazky, které přijal vůči dvoru. Bylo možno doufat, že spojen s poctivými lidmi bude potírat buřiče a orleánisty. Byl mocně podporován Talonem, Sainte-Foyem a několika jinými tajnými agenty. Ale hrabě de Mirabeau příliš zneužil svého mládí; nemohl doufat, že naplní dlouhou dráhu. Jeho tělesná soustava byla narušena; celý stav jeho těla se stal těžkým, malátným. Jeho duše se od nějaké doby oddávala melancholii, jeho duch sklíčenosti. Netěšil se už plné činnosti své hlavy: jeho myšlenky postupovaly s trapnou pomalostí, která jim nebyla přirozená.

Nemoc a smrt Mirabeaua

Trýzněn chorobným kvasem, který se ukazoval zamaskován v tisíci různých podobách, domníval se, že jej může potírat koupelemi se sublimátem,

25. Busiris – mytický egyptský král obětující cizince, příslovečný tyran; Drakón – athénský zákonodárce, jehož zákony byly „psány krví". Goupil de Préfeln (1727–1801), který zde Mirabeauovi vytýká „diktaturu", ho dříve ve Shromáždění nazval Catilinou a později se omluvil – na to Mirabeau naráží. „Ticho těm třiceti hlasům!" – jeden z nejslavnějších Mirabeauových výkřiků, namířený proti jakobínské levici Lamethů; téhož večera ho v klubu jakobínů Duport a Lameth napadli a Mirabeau se hájil velkou řečí. Vydavatelé k Talonovi a Sainte-Foyovi: „V tištěné sbírce listin nalezených v železné skříni je mnoho písemností Talona a Sainte-Foye; naším úmyslem bylo vybrat z nich a připojit k tomuto sešitu, chybělo místo." – Radix de Sainte-Foix (1736–1810), finančník, důvěrník Monsieura a agent dvora.

druhem léčby, která se slučovala s jeho poslaneckými funkcemi, ale vyžadovala nejpřísnější životosprávu. Mirabeau dále žádnou nezachovával. Orgie u Coulonové, tanečnice z Opery, orgie, v níž spojil všechny druhy výstřelků se všemi prostředky, jak je podněcovat, mu zasadila osudnou ránu. Následkem byla prudká a bolestná zánětlivá kolika. Ostré a rozežírající částice sublimátu, nemohouce uniknout přirozenými cestami pro celkové napětí, které způsobil tento poslední výstřelek, se vrhly na bránici a na střeva a způsobily tam skutečnou otravu.[26]

Mirabeauova nemoc vyvolala v Paříži nejživější rozruch. Jeho dveře byly už od prvního dne obleženy zástupem mužů a žen všech stavů, všech stran, všech mínění. Početné skupiny, které se shromažďovaly na všech veřejných místech, hovořily jen o Mirabeauovi, jen o nadějích nebo obavách, které dávaly bulletiny posílané hodinu od hodiny. Společnost jakobínů, ustupujíc proudu veřejného mínění, vyslala několik svých členů. Barnave se postavil do jejich čela. Mirabeau se ukázal citlivý k tomuto smířlivému kroku společnosti, která mu měla co vyčítat a jejíž vliv na popularitu byl tak mocný; ale když se dozvěděl, že Charles Lameth odmítl být členem deputace: „Myslel jsem," řekl, „že je velmi zlý, velmi žárlivý, velmi nepřátelský každé zásluze; ale nemyslel jsem, že je hloupý. Posuďte (obraceje se ke svému lékaři Cabanisovi); při jeho souboji s panem de Castries a při tom slavném škrábnutí, které znáte, jsem nenechal uplynout jediný den, abych neposlal zeptat se na zprávy o něm nebo abych tam nešel sám."[27]

Mirabeau miloval život: lpěl na něm tolika pouty! ale dovedl se s odvahou podrobit nutnosti. „Jsi velký lékař," říkal Cabanisovi, „ale je větší lékař než ty; ten, který učinil vítr, jenž vše převrací, vodu, jež vším proniká a vše

26. Vydavatelé: Mirabeau onemocněl 28. března 1791 (poslední řeč pronesl 27. března). Sublimát – chlorid rtuťnatý, tehdy užívaný proti syfilidě; Ferrièrovo „lékařské" vysvětlení smrti (otrava sublimátem po orgii u tanečnice Coulonové) je verze nepřátelská Mirabeauovi, rozšiřovaná roajalistickým tiskem; Cabanisův lékařský deník mluví o zánětu bránice a pobřišnice, dnešní autoři soudí nejčastěji na zánět osrdečníku či pobřišnice u organismu vyčerpaného chorobami z mládí. Pierre-Jean-Georges Cabanis (1757–1808), lékař a filozof, Mirabeauův přítel a domácí lékař; jeho *Journal de la maladie et de la mort de Mirabeau* (1791) je hlavním pramenem všech následujících scén, které Ferrières v podstatě přejímá.

27. Souboj Charlese de Lameth s vévodou de Castries 12. listopadu 1790; Lameth byl lehce raněn na paži („slavné škrábnutí") a pařížský dav nazítří vyplenil palác Castriesů. Mirabeau byl tehdy s Lamethy již ve sporu.

oplodňuje, oheň, jenž vše oživuje.“ Mirabeau se přes své dlouhé a časté bolesti se zájmem vyptával na to, co se děje v Národním shromáždění: věda, že se na denní pořad dal zákon o dědictví, řekl biskupovi z Autunu, že má k tomuto předmětu zcela připravenou práci; že mu ji odevzdá a poprosí ho, aby ji přečetl Shromáždění: „Bude velmi zábavné slyšet mluvit proti svobodě pořizovat závěť člověka, který včera udělal svou.“ Mirabeau se zabýval také situací Evropy; předvídal velké události, které se připravovaly, a uhadoval skryté záměry Anglie. „Ten Pitt,“ říkal, „je ministr příprav; vládne spíše tím, čím hrozí, než tím, co dělá: kdybych byl žil, myslím, že bych mu byl způsobil starosti.“ Hluboký soud, který potvrdila válka Anglie s Francií.[28]

Mirabeauovi přátelé poslali pro pana Petita. Přijel během tohoto rozhovoru. „Mluvte se mnou o mém stavu upřímně,“ řekl mu Mirabeau, „jsem schopen slyšet pravdu.“ – „Soudím,“ odvětil pan Petit, „že vás zachráníme; ale neručil bych za to.“ Vskutku nemoc dělala rychlé pokroky; nevědomost lékaře Cabanise dala ztratit drahocenný čas. Pan Petit předepsal několik bezvýznamných léků. Když bylo toto lékařské šarlatánství skončeno, hovořili. „Vizte,“ řekl Mirabeau, „všechny osoby, které mě obklopují; pečují o mne jako služebníci, a jsou to mí přátelé: je dovoleno milovat a litovat života, když po sobě člověk zanechává taková bohatství…“ Když se lékař Cabanis přiblížil: „Slovo pana Petita je přísné,“ dodal Mirabeau po chvíli přemýšlení. „Rozumím mu… vy jste méně rozhodnut; jsem nakloněn soudit jako on; ale rád věřím jako vy: má důvěra, mé přátelství, plány, které mě k němu poutají, s tím lépe vycházejí.“

Nazítří Mirabeau cítil, že se jeho konec blíží; dal otevřít okna a obraceje se na Cabanise: „Příteli, dnes zemřu: když je člověk tak daleko, zbývá mu udělat už jen jednu věc, navonět se, ověnčit se květinami, obklopit se hudbou, aby příjemně vstoupil do spánku, z něhož se už nevstává. Dejte mi své slovo, že mě nenecháte trpět zbytečné bolesti… chci moci bez příměsi vychutnat přítomnost všeho, co je mi drahé.“ Mirabeau poslal pro hraběte de La Marck a pro Frochota, s nimiž ho pojilo staré přátelství: posadil je k

28. Vydavatelé: „Tato řeč byla donesena do Shromáždění a přečtena biskupem z Autunu (panem Talleyrandem-Périgordem) 2. dubna, v den Mirabeauovy smrti. Nalézá se v různých sbírkách jeho řečnických děl.“ Šlo o řeč o rovnosti dědických podílů (proti svobodě pořizovat závěť). William Pitt ml. (1759–1806), britský ministerský předseda; válka Anglie s Francií vypukla v únoru 1793.

sobě, dlouho s nimi hovořil o svých soukromých záležitostech, o přátelích, které zanechává: mluvil o současném stavu Francie a o průběhu revoluce; a rozvinuje v duchu listy velké knihy budoucnosti a vida jako přítomné všechny události, které měly zakrátko po sobě následovat, zvolal s pocitem hořkosti: „Odnáším si v srdci smutek nad monarchií, jejíž trosky budou kořistí buřičů!“ To byla téměř jeho poslední slova; bolesti koliky se obnovily a staly se strašnými. Mirabeau, nemoha už odolávat jejich prudkosti, dal znamení, aby mu podali pero a papír; napsal velmi čitelně *spát*. Cabanis předstíral, že nerozumí… Mirabeau si znovu vyžádal pero a papír a dodal: „Věříte, že smrt je nebezpečný pocit?“ Ale vida, že i tento druhý pokus je marný, a vykládaje si Cabanisovu myšlenku, pokračoval: „Dokud se mohlo věřit, že opium ustálí šťávy, dobře se dělalo, že se nedávalo; nyní, když už není záchrany než v neznámém jevu, proč tento jev nezkusit? Lze nechat svého přítele umírat na kole snad po několik dní!…“ Cabanis viděl, jak je pro klid nemocného důležité zdát se vcházet do jeho záměrů: ujistil Mirabeaua, že za minutu bude jeho přání splněno, a dal se do psaní předpisu na uklidňující lék. Ale Mirabeauova netrpělivost mu nedovolovala ani čekat, ani počítat čas nutný k přípravě léku: učinil poslední úsilí nad sebou samým a sebrav všechny své síly: „Klamou mě,“ zvolá bolestně! – „Ne, příteli, neklamou vás,“ odpovídá pan de La Marck; „lék přichází: všichni jsme ho viděli předepisovat.“ – „Ach! ti lékaři,“ odvětí Mirabeau, vrhaje na Cabanise pohled smíšený z hněvu a něhy; „neslíbili jste mi, že mě ušetříte bolestí takové smrti! Chcete, abych si odnesl lítost, že jsem vám dal svou důvěru?“ Obrátí se v křečovité chvíli na pravý bok; jeho oči se zvednou k nebi; vydechne naposled.[29]

Tato tak rychlá, tak nečekaná smrt vzbudila prudká podezření z otravy; taková byla ohavnost mravů různých stran a nepříznivé mínění, které měly jedna o druhé, že jim vše připadalo možné, ba pravděpodobné. Demokraté

29. Antoine Petit (1722–1794), nejproslulejší pařížský lékař své doby. Auguste-Marie-Raymond d'Arenberg, hrabě de La Marck (1753–1833), Mirabeauův nejbližší přítel a prostředník mezi ním a dvorem; jejich korespondenci vydal Bacourt roku 1851. Nicolas Frochot (Ferrières „Frojot“, 1761–1828), poslanec za Dijon, vykonavatel Mirabeauovy závěti, za Napoleona prefekt departementu Seine. Vydavatelé: „Mirabeau zemřel 2. dubna. Shromáždění dekretovalo, že bude nosit smutek po osm dní.“ Zemřel ráno ve 42 letech. Slova „odnáším si v srdci smutek nad monarchií“ zaznamenal Cabanis; věta „Věříte, že smrt je nebezpečný pocit?“ je u Cabanise pouhé „*dormir*“ a otázka, zda opium není nebezpečné.

svalovali zločin na dvůr; aristokraté ho vraceli jakobínům. Z podrobností rozhovoru Mirabeaua s intendantem civilní listy Laportem bylo vidět, že dvůr, daleko toho, aby měl zájem na Mirabeauově smrti, měl největší zájem na jeho zachování. Jakobíni mohli užít tolika jiných prostředků, že neměli žádnou potřebu sahat k jedu. Žádalo se a provedlo se otevření Mirabeauova těla. Čtyři municipální úředníci, soudci tribunálu, chirurgové sekcí, několik lékařů proslulých svým nadáním i svým vlastenectvím tomu byli přítomni. Lékaři sepsali dlouhý a upovídaný protokol, z něhož vyplynulo, že neexistuje žádná stopa jedu; i kdyby ji byli našli, byli příliš moudří, než aby nemlčeli o skutečnosti téměř vždy nejisté, jíž by buřiči užili, aby chátru popudili k nějakému novému zločinu.

Lid běžel zavřít divadla a dal nejživější svědectví hluboké bolesti, kterou mu působila ztráta, jíž právě utrpěl. Národní shromáždění, vcházejíc do citů lidu, dekretovalo, že Mirabeauovo tělo bude přeneseno do nového kostela svaté Jenovefy, který se při této příležitosti ozdobil jménem francouzský Pantheon. Byla to apoteóza, národní triumf: Shromáždění v plném počtu, pařížská obec, lidové společnosti, tribunály, výbory sekcí, královi ministři, národní garda, nesmírný zástup občanů oděných v černém, početné duchovenstvo, chmurná, srdceryvná hudba, pochodně, děla, okna plná hezkých žen oblečených se svůdnou koketérií, skýtající nejnápadnější kontrast smrti a života.[30]

Mirabeauova smrt byla nenahraditelnou ztrátou pro krále, pro monarchii, pro aristokraty samé, kteří se ho báli a které držel na uzdě. Ani jedni, ani druzí ji v té chvíli nepocítili; byli dokonce v pokušení se z ní radovat. Dvůr měl jistý neklid, aby se mezi jeho papíry nenašly údaje o tajné smlouvě, kterou s ním uzavřel: pan de La Marck, jmenovaný vykonavatelem závěti, se postaral vše odstranit. Nikdo se neodvažoval chopit žezla, které Mirabe-

30. Vydavatelé: „3. dubna. Shromáždění dekretovalo, že nová budova Sainte-Geneviève bude určena k tomu, aby shromáždila popel velkých mužů. Na průčelí budovy měla být vyryta slova: *Velkým mužům vděčná vlast*. Mirabeauův popel, uložený v Pantheonu, z něho byl roku 1793 odstraněn Konventem na Robespierrův návrh.“ (Odstranění dekretoval Konvent v listopadu 1793 po odhalení Mirabeauových styků s dvorem v železné skříni; provedeno bylo v září 1794.) Pohřeb se konal 4. dubna za účasti asi tří set tisíc lidí. K tajné smlouvě s dvorem vydavatelé dodávají: „Teprve o dva roky později, při otevření slavné železné skříně tuilerijského zámku, se poznaly všechny podrobnosti této intriky.“ Vydavatelé také ohlašují, že „různé portréty tohoto slavného muže od několika vynikajících spisovatelů a současníků“ otisknou pro nedostatek místa až v dalších sešitech.

au zanechal uprázdněné. Ti, kdo mu nejvíce záviděli, se zdáli nejrozpačitější. Projednávala-li se důležitá otázka, všechny oči se mechanicky obracely k místu, které Mirabeau zaujímal; zdálo se, že ho zvou, aby se odebral na tribunu, a že čekají s utvořením svého mínění, až osvítí Shromáždění.

Adresa abbého Raynala

Stoupenci starého režimu, využívajíce tohoto stavu malátnosti, uvěřili, že jim bude konečně možné pobouřit veřejné mínění proti Shromáždění; že zbaveno své nejpevnější opory, nevydrží dobře vedený útok. Jedna okolnost jim poskytla příležitost, kterou hledali. Abbé Raynal, autor *Filozofických dějin obou světů*, nesouvislého díla plného nabubřelých deklamací, útočícího zároveň na krále, na náboženství i na Boha samého, byl vypovězen z Paříže výnosem parlamentu. Dekret, který Malouet vylákal v jedné z těch dobrých chvil, jaké někdy mívají sbory stejně jako jednotlivci, dovolil abbému Raynalovi vrátit se do Paříže. Šlechtici, biskupové a Malouet se zmocnili Raynala po jeho příjezdu do hlavního města. Nebylo obtížné přimět ho, aby neschvaloval operace Shromáždění; stačilo je znát; ale bylo třeba ho přimět, aby tento nesouhlas ukázal veřejně, a aby jej ukázal Shromáždění samému. Abbé Raynal, polichocen myšlenkou, kterou mu vnukli, že je to na něm, aby přivedl zpět veřejné mínění, napsal velký dopis. Bureaux de Pusy byl předsedou; ale ač člen velmi konstitucionální, viděl přece s bolestí všechny výstřelky, jimž se oddávali jakobíni. Propůjčil se tedy k malé lsti, kterou chtěli Shromáždění provést. Bureaux de Pusy řekl, že abbé Raynal mu sám odevzdal adresu a poprosil ho, aby ji Shromáždění předložil. Všichni členové levice se chystali vdechovat ve jménu abbého Raynala kadidlo tím vonnější a lichotivější, že jim je nabízel muž tak slavný. Byli nepříjemně vyvedeni z omylu. Abbé Raynal po obecných místech o skvělých pracích Shromáždění, o odvaze, kterou ukázalo při reformě zlo-

řádů, nabídl náhle děsivý obraz zel sužujících království; a předstíraje, že se zdá obávat, že jeho spisy přispěly k přivození této zhoubné revoluce:[31]

„Bylo by tedy pravda, že bych si měl s hrůzou připomínat, že jsem jedním z těch, kdo, pociťujíce velkodušné rozhořčení proti libovolné moci, snad poskytli zbraně bezuzdnosti?… Co vidím kolem sebe, pánové? Náboženské nepokoje, občanské rozbroje; zděšení jedněch, tyranii a smělost druhých; vládu otročící lidové tyranii; svatyni zákonů obklopenou bezuzdnými lidmi, kteří je chtějí střídavě buď diktovat, nebo jim vzdorovat; vojáky bez kázně, velitele bez autority, ministry bez prostředků; krále, přítele svého lidu, pohrouženého v hořkost, uráženého, ohrožovaného, zbaveného veškeré autority, a veřejnou moc existující už jen v klubech, kde se nevědomí a hrubí lidé odvažují rozhodovat o všech politických otázkách. […] Mé oči se naplnily slzami, když jsem viděl nejhorší z lidí užívat nejpodlejších intrik, aby poskvrnili revoluci, když jsem viděl svaté jméno vlastenectví prostituované zločinnosti a bezuzdnost pochodovat v triumfu pod praporem svobody. […] Francie je monarchie; její rozloha, její potřeby, její mravy, národní duch se staví proti tomu, aby v ní kdy mohly být připuštěny republikánské formy, aniž způsobí úplné rozpuštění říše. Bylo tedy třeba očistit zásady monarchie tím, že se trůn postaví na svůj pravý základ, svrchovanost národa, a že se zorganizují obě moci. Síla a úspěch ústavy závisejí na jejich rovnováze. […] Zachovali jste jméno krále; ale ve vaší ústavě už není užitečný a je ještě nebezpečný: omezili jste jeho vliv na ten, který si může uzurpovat korupce: vyzvali jste ho, aby potíral ústavu, která mu neustále ukazuje, čím není a čím by mohl být… Jak to, že poté, co jste slavnostně vyhlásili dogma svobody náboženských názorů, trpíte, aby kněží byli zahrnováni pronásledováním a urážkami? […] Jaký druh vlády by mohl odolat nadvládě vašich klubů? Zničili jste korporace, a nejko-

31. Guillaume-Thomas Raynal (1713–1796), autor *Filozofických a politických dějin evropských osad a obchodu v obou Indiích* (1770; Ferrières píše „obou světů“), roku 1781 odsouzených parlamentem k spálení; autor byl vypovězen a do Paříže se směl vrátit až roku 1790. Adresu Shromáždění, kterou podle vlastního přiznání z velké části sepsal Malouet, přečetl předseda Bureaux de Pusy podle většiny pramenů 31. května 1791 (vydavatelé: „zasedání 21. května“). Robespierrova odpověď je otištěna věrně; její závěr (že dopis dokazuje sílu ústavy) byl obecně pokládán za nejobratnější reakci levice.

losálnější ze všech sdružení se zvedá nad vašimi hlavami a hrozí rozpustit všechny moci. Celá Francie skýtá dva zřetelně vyhraněné kmeny: kmen lidí dobrých, umírněných duchů, třídu lidí nyní němých a zděšených; zatímco násilníci se elektrizují, semkávají se a tvoří hrozivou sopku, která chrlí proudy lávy schopné vše pohltit. Otevřete letopisy světa; přivolejte si na pomoc moudrost staletí; vizte, kolik říší zahynulo anarchií… Sebral jsem síly, abych k vám mluvil přísným jazykem pravdy: odpusťte mé horlivosti a mé lásce k vlasti, co mé výtky mohou mít příliš svobodného, a věřte v mé vroucí přání pro vaši slávu i v mou hlubokou úctu.“

Revolucionáři vyslechli tuto adresu se zdánlivým klidem, který však skrýval prudkou zlost. Biskupové a šlechtici stěží skrývali radost: vychutnávali sarkasmy, které abbé Raynal hojně rozdával ústavě. Robespierre se ujal slova: „Jedna úvaha, pánové, mě zarazila, když jsem slyšel čtení dopisu abbého Raynala. Tento slavný muž, který vedle tolika názorů, jež byly kdysi obviňovány, že hřeší přemírou přehánění, přece uveřejnil pravdy užitečné svobodě; tento muž od počátku revoluce nevzal pero, aby osvítil své spoluobčany ani vás; a v které chvíli mlčení přerušuje? Ve chvíli, kdy nepřátelé revoluce spojují své úsilí, aby zastavili její běh. Jsem velmi dalek toho, abych chtěl obrátit přísnost, neříkám Shromáždění, ale veřejného mínění, na člověka, který si zachovává velké jméno: okolnost, kterou vám připomněl, jeho pokročilý věk, mu poskytuje dostatečnou omluvu. Odpouštím dokonce těm, kdo mohli přispět k tomu, aby mu tento krok vnukli, alespoň těm, kdo jsou v pokušení mu tleskat, protože jsem přesvědčen, že vyvolá ve veřejnosti účinek opačný tomu, jaký se od něho čeká. Je tedy velmi příznivá lidu, řekne se, je tedy velmi zhoubná tyranii, tato ústava, když se k jejímu zdiskreditování užívá mimořádných prostředků; když se k tomu, aby se to podařilo, užívá člověka, který až do této chvíle byl v Evropě znám jen svou vášnivou láskou ke svobodě, který byl dokonce obviňován z bezuzdnosti těmi, kdo ho dnes berou za svého apoštola a kdo pod jeho jménem vyprodukovali názory nejprotichůdnější jeho vlastním, ba nesmysly, které se nalézají v ústech nejotevřenějších nepřátel revoluce.“

Takový byl úspěch tohoto nového podniku, pojatého s tak lichotivými nadějemi a k němuž se abbé Raynal měl tu slabost propůjčit. Měl vědět, stej-

ně jako ti, kdo ho užili, že veřejné mínění se nikdy nevrací zpět, leda ve chvíli, kdy dosáhlo krajnosti bodu, z něhož vyšlo; že tehdy padá samo od sebe; že čím větší úsilí se vynakládá, aby se zastavilo v běhu, tím více činnosti nabývá; protože k duchu novoty, který mu přeje, se pojí duch pýchy, který je udržuje. Ale všeobecná výtka operacím Shromáždění, vyslovená mužem tak slavným jako abbé Raynal, tak unášeným ve svých představách svobody a nezávislosti, byla určena k tomu, aby připravila duchy na události, které se chystaly, a zvláště na slavný protest z 21. června.

Nalezenci, hrabě de F… a vikomt de Mirabeau

[Duchové se čím dál více roztrpčovali; „vše se zdálo ohlašovat rozhodnou krizi“. Revolucionáři si dávali posílat adresu za adresou, petici za peticí, „všechny žádaly, co oni sami navrhovali Shromáždění“. Biskupové a šlechtici se za tyto „hrubé manévry“ mstili sarkasmy.]

Deputace pařížských nalezenců přišla v týž den, kdy tyto děti vykonaly své první ústavní přijímání, poskytnout zevlounům z galerií a z levice obvyklou podívanou svého obdivu k velkým pracím Shromáždění a svého živého rozhořčení proti proradným nepřátelům ústavy, která znovuzrodila dvacet pět milionů lidí. Předseda odpověděl těmto dětem s komickou vážností: že tento ušlechtilý vlastenecký vzlet z nich činí nejdražší naději vděčné vlasti. Neopomněl se chopit tak krásné příležitosti, aby se pustil do šlechticů a do vzdorujících kněží. Žádalo se vytištění předsedovy řeči: pravice, která by byla lépe udělala, kdyby se této frašce zasmála, měla tu hloupost, že se rozzlobila. „Nikdo neví,“ ujal se slova Folleville, „že dětinská ceremonie, jíž jsme právě byli svědky, se včera zkoušela u jakobínů; místo abyste tedy dekretovali vytištění řeči našeho předsedy, dekretujte, že se vytiskne řeč předsedy jakobínů, bude to totéž.“ – „Stavím se proti Follevillovu návrhu,“ odvětil abbé Maury; „má velmi nepravdu, že užívá výrazu, který odsuzuji: není to dětinská ceremonie, jíž jsme právě byli svědky; je to ceremonie dětinsky pošetilá.“ Hlučný a nemírný smích členů pravice revolucionáře živě pohoršil. „Nevím,“ zvolá Chabroud, „zda celé Shromáždění bylo jako já zaraženo tónem drzosti, který od několika dní…“ Prudký potlesk vycházející z levice nenechává žádnou pochybnost, že revolucionáři tuto hrubou urážku sdílejí… Padesát členů pravice se vrhá do-

prostřed sálu, dělá hrozivá gesta. „Vyzývám pana Chabrouda, aby se vysvětlil,“ ujímá se slova Foucauld, „nebo prohlašuji, že beru osobně urážku, kterou učinil těm, kdo nemají totéž mínění jako on. Scéna, jíž jste právě byli svědky, je plodem intriky: je nešťastné, že děti, které byly svedeny… Jsem velmi dobře zpraven o tom, co se stalo; byly svedeny v den svého prvního přijímání; spáchaly svatokrádež…“ Při těchto posledních slovech se vřava stává strašnou; jakobíni řvou, biskupové a šlechtici odpovídají hrozbami a urážkami. „Když je válka vyhlášena,“ volá hrabě de F…, „mezi většinou a menšinou, nezbývá nám než padnout na ty chlapíky se šavlí v ruce.“ Tento výbuch málem způsobil nešťastnou událost. Rozumní lidé se vložili a podařilo se jim obnovit klid. Hrabě de F… se omluvil: diskuse pokračovala.[32]

Hrabě de F… byl jedním z nejnásilnějších mužů Shromáždění: nenechal ujít žádnou příležitost, aby ukázal svou nenávist k novému řádu věcí. Když ho tajemník při jmenovitém hlasování nazval pan de F…: „Zapomněl jste na mé protesty,“ odpovídá povýšeně F…; „jmenuji se hrabě de F… L…; to jsou naše pravá jména a budeme je hájit.“ Obce se za tuto neobratnou nadutost mstily tím, že šly hrabat ve všech historických archivech po původu většiny šlechtických rodů a po anekdotách nejvhodnějších k tomu, aby srazily jejich pýchu; lid se mstil hrubými urážkami a násilnostmi. Vikomt de Mirabeau, fanaticky oddaný straně dvora jedině proto, že hrabě de Mirabeau, jeho bratr, byl duší lidové strany, byl několikrát na pokraji toho, stát se obětí této nenávisti lidu ke šlechtě. Vikomt měl odvahu, ducha, veselost a někdy ony šťastné odpovědi, které mu dávaly odpustit jeho rytířské výstřednosti. Když se jednoho dne octl v Tuileriích obklíčen početnou tlupou jakobínů a lidí z chátry, kteří mu dávali znít v uších bratrským a občanským výkřikem „na lucernu“, vikomt se otočí, a zdravě s otevřenou tváří dav, který ho sleduje, zazpívá tyto dva verše z opery *Ifigenie*: „Jak rád vidím ty lichotivé pocty, jež se mi tu kdekdo spěchá vzdát.“ Tento kousek

32. Vydavatelé: deputace nalezenců 16. června 1791; předsedou byl „pan d'Auchy“. „Hrabě de F…“ – vydavatelé doplňují: Faucigny-Lucinge (Louis-Charles-Amédée, hrabě de Faucigny-Lucinge, poslanec šlechty za Bourg-en-Bresse); jeho výkřik „padnout na ty chlapíky se šavlí v ruce“ (*tomber à coups de sabre sur ces gaillards-là*) vešel do dějin Shromáždění a byl mu vytýkán ještě v Zákonodárném shromáždění. Folleville (markýz de Folleville, poslanec šlechty za Amiens). Foucauldovo „spáchaly svatokrádež“ míří na to, že první přijímání děti přijaly z rukou přísežných kněží.

chladnokrevnosti a francouzské veselosti všechny odzbrojil: potlesk a bravo vystřídaly urážky a hrozby; vikomt byl se ctí doprovozen domů.[33]

Bylo by tedy šlechticům snadné přivést lid zpět k citům spravedlnosti, ba blahovůle, kdyby byli uměli užít prostředků přiměřených okolnostem. Lid jim nevytýkal, že hájí s odvahou své zájmy: nikdy jim nevyčítal jejich názory ve Shromáždění, ať byly jakkoli protichůdné systému, který přijal; ale lid, přiznávaje šlechticům veškerou možnou volnost k obraně jejich práv a jejich nároků, by byl chtěl, aby se, jakmile je dekret vydán, podrobili a neužívali podzemních manévrů, aby se stavěli proti jeho provedení. Lid si vážil abbého Mauryho, měl rád Cazalèse. Jednoho dne, kdy se projednával trestní zákoník a řešila se otázka, zda se zruší trest smrti, Cazalès, vyšed ze sálu, spatřil na terase feuillantů početnou skupinu, která také držela své zasedání a zkoumala tutéž otázku. Přiblíží se, poslouchá, co se říká. Jeden z řečníků ho pozná, poklepe mu s blahovolným výrazem na rameno: „Tak co! právě se udělal dobrý návrh pro nás; jsi hodný člověk, nechoď mluvit proti.“

Čestný závazek důstojníků (11. června)

Konstitucionálové viděli jen s jistým neklidem armádu v rukou lidí, o nichž věděli, že jsou nepřáteli revoluce. Marně se svými dekrety o postupu ve službě snažili zainteresovat důstojnický sbor na novém řádu věcí. Tyto dekrety odnímaly králi jmenování do dvou třetin vojenských míst a dávaly je stáří služby; ale rozšiřovaly režim společenské rovnosti až do vojska, pokládaného po staletí za dědictví jedině šlechty: připouštěly bez rozdílu všechny občany k soutěži o uvolněná místa. Šlechtici, více pokořeni tím, že se k nim dávají vystupovat lidé, které pokládali za velmi nízké, než uspokojeni tím, že se stávají rovnými těm, na které dříve hleděli jen s úctou, nemohli k tomuto dělení svolit: „Raději,“ říkali důstojníci, „závisíme na králi než na dvanácti stech tyranech.“ Denně přicházely nové stížnosti na neobčanskost důstojníků, na kontrarevolučního ducha, který je

33. André-Boniface-Louis Riqueti, vikomt de Mirabeau (1754–1792), zvaný pro svou tloušťku a pití „Mirabeau-Tonneau“ (Sud), poslanec šlechty za Limoges; emigroval roku 1790 a zemřel ve Freiburgu v čele své emigrantské „legie Mirabeau“. Zpívané verše jsou z Gluckovy *Ifigenie*. Cazalèsova anekdota se vztahuje k debatě o trestu smrti v trestním zákoníku (30. května – 1. června 1791), v níž Robespierre žádal jeho zrušení; Shromáždění trest smrti zachovalo.

oživoval, na různé prostředky, jichž užívali ke svádění vojáků; ačkoli většina vojáků byla ve smyslu revoluce, našlo se přece několik, kteří přijímali smýšlení svých důstojníků. Tato různost mínění mohla způsobit velká zla; bylo důležité to napravit: mluvilo se o tom ve Shromáždění.

[Jedni chtěli armádu rozpustit a znovu vytvořit na nových základech; druzí zachovat armádu, ale rozpustit důstojnický sbor – „jistý prostředek, jak si armádu zajistit, ale tato operace ji dezorganizovala v téže chvíli, kdy se mluvilo o zahraniční válce, která by se neomylně stala brzy zároveň občanskou a náboženskou“. Konstitucionálové chtěli této nevýhodě čelit tím, že důstojníkům s protirevolučními zásadami otevřou „počestnou cestu k odchodu“ a ty, kdo si přejí podržet místa, si zajistí čestným závazkem – „sledovali s armádou týž postup, který se jim tak špatně vydařil s duchovenstvem“. Dekret z 11. června 1791: důstojníci všech hodností podepíší prohlášení, že na svou čest slibují věrnost národu, zákonu a králi, že se nezúčastní přímo ani nepřímo spiknutí proti národu, králi a ústavě, ale naopak se jim postaví vší silou, a že „svolují, aby v případě porušení tohoto čestného závazku byli pokládáni za lidi bezectné, nehodné nosit zbraň a být počítáni mezi francouzské občany“; kdo se ve lhůtě stanovené králem nepodrobí, bude „pokládán za propuštěného vlastním odmítnutím“ se čtvrtinou platu; plukovník oznámí závazek shromážděnému pluku a důstojníci i vojáci zvednou ruku na znamení souhlasu; král pak každému důstojníku pošle potvrzení „jménem národa a naším jako nejvyšší hlava armády“ v jeho hodnosti.][34]

Bylo to skutečně rozpuštění armády a její znovuvytvoření; ale bylo to znovuvytvoření velmi obratným způsobem, protože se nejen vytvářela znovu jménem národa a králem samým se dávala zrušit stará přísaha, kterou mu každý důstojník osobně složil při vstupu do služby, ale vyhýbalo se ještě nebezpečnému nárazu náhlého rozpuštění a dávala se možnost zůstat množství důstojníků, v hloubi srdce méně nepřátelských revoluci, která jim byla výhodná, než strhávaných intrikami a řečmi těch, kdo ji nechtěli.

34. Dekret o „čestném závazku“ (*engagement d'honneur*) důstojníků z 11. června 1791 (Ferrières cituje jeho články II a III). Dřívější dekrety o postupu (září 1790) přiznaly dvě třetiny míst stáří služby a otevřely důstojnickou dráhu všem občanům. Mnoho šlechtických důstojníků raději podalo demisi a emigrovalo; po Varennes Shromáždění 22. června předepsalo novou přísahu, z níž bylo jméno krále vypuštěno.

Konstitucionálové věřili, právem, že mohou počítat s důstojníky, kteří se rozhodnou uzavřít tento nový závazek; neboť od té chvíle, odděleni ctí i zájmem od těch, kdo by se mu odmítli podrobit, neměli už jinou čest ani jiný zájem než zájem ústavy. Také kontrarevolucionáři živě pocítili ránu, kterou jim toto velké opatření mělo zasadit; ale příliš málo jisti, že prostředky, jichž až dosud užívali, dokáží mu zabránit, uspíšili rozhodný krok králova útěku, aby předešli nešťastným následkům, které by pro provedení jejich plánů vyplynuly z nového ústavního utváření armády.[35]

35. Útěk královské rodiny z Tuilerií v noci z 20. na 21. června 1791 (kniha desátá). Ferrièrovo tvrzení, že dekret z 11. června útěk „uspíšil“, je jeho vlastní domněnka: útěk připravovali Bouillé, Fersen a Breteuil od podzimu 1790 a jeho termín byl odkládán z jiných důvodů.

XII. Kniha desátá (červen – září 1791)

[Obsah podle původního vydání: Odjezd krále do Montmédy. – Opatření, která přijímá Shromáždění. – Stav Paříže po zprávě o útěku krále. – Král je zatčen ve Varennes. Jeho návrat do Paříže. – Intriky různých stran. – Zpráva výborů Shromáždění. – Aféra na Marsově poli. – Ludvík XVI. přijímá ústavu. – Konec zasedání Ústavodárného shromáždění.]

Breteuil, Bouillé a královna

Baron de Breteuil a markýz de Bouillé už dlouho naléhali na Ludvíka XVI., aby opustil Paříž.[1] Byl to prý jediný prostředek, jak obnovit královskou autoritu, zmařit pikle buřičů, sladit všechny nároky, předejít občanské válce. Královna naléhání Bouillého a Breteuila podporovala. Tajná nepřítelkyně hraběte d'Artois, znepokojená záměry prince de Condé, nenávidějící Calonna, viděla s nelibostí, jak ten zástup velkých pánů, důstojníků a šlechticů opouští panovníka a hledá útočiště u dvou princů, jejichž zájmy byly velmi odlišné od jejích. Královna cítila, že uspějí-li tito princové ve svých plánech, sklidí sami všechnu výhodu; že ona vyjde ze závislosti na Shromáždění jen proto, aby vstoupila do závislosti na princích; že nebude požívat žádné autority; že hrabě d'Artois, stav se přiznaným ochráncem šlechty a duchovenstva, užije svého nesmírného vlivu ne-li k uchvácení trůnu, tedy alespoň k tomu, aby se zmocnil vlády.

Královna si nezastírala nicotnost krále ani lhostejnost šlechty a duchovenstva k osobě panovníka; vyčítali mu jeho srozumění s Neckerem při zrušení stavů, opuštění, v němž je nechal v téže chvíli, kdy se pro něho obětovali, jeho zdánlivé spojení s konstitucionály, spojení, které jim v mínění

1. Vydavatelé (1821) v úvodní poznámce: shromáždili k aféře ve Varennes „několik dosti zajímavých dokumentů, mimo jiné relace obou gardes-du-corps, kteří krále doprovázeli“, ale připojí je k Pamětem markýze de Bouillé (jinému svazku téže sbírky), „které se k této události zvláště vztahují“. Louis-Auguste Le Tonnelier, baron de Breteuil (1730–1807), bývalý ministr královského domu; vydavatelé opravují: opustil Francii brzy po dobytí Bastily a odešel do Švýcarska, do Bruselu přišel až po nezdařené cestě do Varennes. François-Claude-Amour, markýz de Bouillé (1739–1800), velitel v Metách; „aféra v Nancy“ – krvavé potlačení vzpoury tamní posádky v srpnu 1790, vylíčené výše.

uškodilo stejně, jako by bylo skutečné. Calonne a Breteuil, sžíraní stejnou ctižádostí, jeden oddaný hraběti d'Artois, druhý kreatura královnina, toužili vidět se v čele ministerstva. Breteuil, uchýlivší se do Bruselu, intrikoval u dvora arcivévodkyně a u císaře; potřeboval člověka schopného podporovat jeho záměry; padl mu zrak na Bouillého. Bouillé velel v Metách, důležité pevnosti. Několik skvělých výprav v Americe mu získalo pověst výborného důstojníka; jeho počínání, pevné a zároveň obezřetné, v choulostivé aféře v Nancy ukazovalo, že je způsobilý provést odvážný záměr. Konstitucionálové se ho báli a šetřili ho. Hrabě d'Artois a princ de Condé, vzdávajíce spravedlnost jeho vojenskému nadání, mu vytýkali, že se nevyslovuje: tito princové chtěli, aby se na nich záviselo; Bouillé chtěl záviset jen na králi.

Bouillé přijal s nadšením nabídku, kterou mu učinil baron de Breteuil; miloval slávu, bohatství, pocty. Breteuil mu otvíral rozsáhlou dráhu; Bouillé se nebál se na ni vrhnout. Bylo dohodnuto skrýt plán před princi a emigranty: když bylo rozhodnutí opustit Paříž definitivně přijato, začalo se uvažovat o prostředcích, jak je uskutečnit. Věc nebyla snadná: nedůvěra lidu trvala; bylo třeba ji utišit; král a královna byli obklopeni špehy; bylo třeba jim utajit nutné kroky; k ministrům nebylo žádné důvěry; bylo třeba je oklamat. Král a královna užili oné hluboké přetvářky, zbraně slabých, oblíbené ctnosti králů, která však, dohnaná až k falši, hubí i ty, jimž slouží, přitahujíc na ně zároveň nenávist i pohrdání, jež se přece na první pohled zdají neslučitelné. Král napsal Shromáždění, aby si stěžoval, že se novináři opovažují tvrdit, že má v úmyslu uprchnout z Paříže; v téže době, kdy v okázalém spise určeném všem svým vyslancům předstíral uznání ústavy, jim tajně vzkazoval, aby nepřikládali žádnou víru tomu, k čemu ho okolnosti nutí: dovolával se čistoty a upřímnosti svých úmyslů, ujišťoval, že ústavu odpřisáhl, že bude věrný své přísaze a že ji bude ze všech sil udržovat.

Tento nový krok nerozptýlil podezření, většinou oprávněná. Ale konstitucionálové předstírali, že věří v upřímnost těchto ujištění: nařídili, aby králův dopis byl vložen do protokolu, uveřejněn, vyvěšen v Paříži, rozeslán departementům a municipalitám. Zpraveni o všem, co se v Tuileriích osnovalo, pokládali za užitečné přesvědčit lid o králově zlé víře pro případ, že by je zradil. Královna dohnala přetvářku ještě dále: když v předvečer svého

odjezdu potkala pana de Montmorin, zeptala se ho, zda viděl Madame Élisabeth. „Právě od ní jdu," odpověděl pan de Montmorin. – „Rmoutí mě," odvětila královna; „udělala jsem všechno na světě, abych ji přiměla zúčastnit se procesí Božího těla; zdá se, že to odmítá: přece se mi zdá, že by mohla svému bratru obětovat své mínění."[2]

Přípravy v Tuileriích

Nestačilo utišit neklid pařížského lidu, bylo třeba uniknout dohledu La Fayetta a výboru pátrání Shromáždění. Král a královna se neodvažovali svěřit nikomu z těch, kdo je obklopovali; pozorovaly se jejich řeči; slídilo se po jejich krocích: rozhodli se tedy udělat všechno sami a zasvětit jen lidi naprosto nutné k provedení. Paní de Ronchreuil, jedna z žen přidělených ke službě královny, obývala v Tuileriích byt, který chodbou souvisel s královniným apartmá a který měl tajným schodištěm východ do zámeckého dvora. Král, zpraven o poloze tohoto bytu, uviděl v něm snadný prostředek, jak uniknout ze svého vězení: odebral se s královnou k paní de Ronchreuil. Královna přelétla bez afektace očima byt, prohlédla si různé spojovací chodby a řekla paní de Ronchreuil, že hodlá tento byt určit své první komorné. Když byla tato opatření učiněna, pomýšleli král a královna na to, aby si zajistili několik osob, na něž by se mohli při provedení svého plánu spolehnout.

V Paříži byl velký počet gardes-du-corps; od 6. října 1789 nekonali žádnou službu; drželi se připraveni vykonat rozkazy, které by jim mohly být dány. Ludvík XVI. měl až příliš zjevné důkazy jejich oddanosti své osobě, než aby se bál užít jich v tomto choulostivém podniku. Padl mu zrak na pány de Valory, Maldent a Dumoustiers, za jejichž věrnost a odvahu se mu ručilo: ale čekal až na okamžik odjezdu, aby je poučil o tom, co od nich žádá.

2. Míněn králův list Shromáždění z dubna 1791 (po zabránění cestě do Saint-Cloud) a oběžník vyslancům z 23. dubna 1791, sepsaný Montmorinem, jejž Shromáždění dalo vytisknout a rozeslat. Armand-Marc, hrabě de Montmorin (1745–1792), ministr zahraničí, zavražděn v září 1792. Boží tělo připadlo r. 1791 na čtvrtek 23. června. Ferrières připojuje vlastní poznámku pod čarou: důležitost procesí pramenila „z intriky biskupů a nepřísežných kněží, kteří se snažili dát pokládat kněze podrobivší se přísaze za schizmatiky a zakazovali všem svým zbožným mužům i ženám s nimi obcovat, slyšet jejich mše a konat jakýkoli bohoslužebný úkon tam, kde tito kněží obsadili kostely". Madame Élisabeth (1764–1794), králova sestra, byla oddána nepřísežné církvi.

Jednoho večera, když se Dumoustiers procházel v Tuileriích, osloví ho neznámý, řekne mu, aby ho následoval, že král mu má dát rozkazy. Dumoustiers následuje neznámého, který ho uvede do králova pokoje. Ludvík XVI. si ho chvíli prohlíží a pak ho pověří, aby řekl pánům de Valory a de Maldent, svým dávným kamarádům, aby si dali ušít, stejně jako on, vesty žluté barvy. „Buďte," dodává král, „zítra večer na nábřeží u Pont-Royal: osoba, která se vám dá poznat, vám sdělí mé další rozkazy." Dumoustiers dostal nazítří rozkazy, které očekával. Odebral se podle nich k bráně Saint-Martin a Valory jel do Bondy dát připravit poštovní koně. Bylo třeba opatřit si pas: několik municipalit si dovolovalo zadržovat cestující pod záminkou, že jsou to lidé, kteří emigrují. Jistá paní de Korff, německá baronka, měla odjet do Frankfurtu: byla zasvěcena do tajemství a jejího jména se užilo k získání pasu, kterého bylo zapotřebí.[3]

Noc z 20. na 21. června

Když nadešel den odjezdu, královna, chtějíc zaplašit každé podezření, se jela v kočáře projet na bulvár s panem dauphinem a Madame Élisabeth. Projížďku zakončila v zahradě pana Boutina; zůstala tam do devíti hodin a vrátila se na zámek. Zatím pan de Maldent dostal rozkaz být v devět hodin na zámku. Zavedli ho do malého kabinetu, kde ho zavřeli až do chvíle odjezdu. V jedenáct hodin vjel do dvora princů kočár tažený dvěma koňmi. Poštovní vůz byl postaven na konec Pont-Royal. Na službě se nic nezměnilo. Ukládání ke spánku se konalo v obvyklou hodinu. Chvíle se blížila; královna vyšla ze svého apartmá, sestoupila k dceři a řekla paní de Brunière, komorné ve službě, aby oblékla Madame Royale a odvedla ji do apartmá pana dauphina. Paní de Tourzel zvedala pana dauphina, a když Madame Royale přišla, odebrala se paní de Tourzel s ní, panem dauphinem

3. Ferrièrova „paní de Ronchreuil" je Mme de Rochereuil, garderobiérka královny; podle jiných svědectví byla informátorkou La Fayettovou a odjezd byl odložen z 19. na 20. června právě proto, aby skončila její služba. Gardes-du-corps: François de Valory, Jean-François de Malden (Ferrières „Maldent") a François-Melchior de Moustier (Ferrières „Dumoustiers") v žlutých kurýrských livrejích. Baronka de Korff, vdova po ruském plukovníkovi žijící v Paříži (Ferrières ji má za Němku), propůjčila své jméno; pas opatřil hrabě Fersen přes ruského vyslance. Podle něho cestovala paní de Tourzel jako baronka, královna jako guvernantka „paní Rochet", král jako komorník „Durand". Louise-Élisabeth de Croÿ, markýza de Tourzel (1749–1832), vychovatelka královských dětí, zanechala paměti.

a dámami Brunière a Neuville do mezipatra, kde nalezly krále, královnu, Madame Élisabeth a dva neznámé. Jeden z těchto neznámých odvedl dámy Neuville a Brunière ke kočáru, který stál na konci Pont-Royal. Druhý dal sejít paní de Tourzel, panu dauphinovi a Madame Royale po malém schodišti bytu paní de Ronchreuil. Prošli předsíní pana de Villequier, vyšli dveřmi vedoucími do dvora princů. Čekal na ně kočár, nastoupili do něho. Kočár projel bez překážky a zastavil na konci Carrouselu.

Královna a Madame Élisabeth se vydaly na cestu; třásly se, že budou poznány. Několik udání daných výboru pátrání Shromáždění obnovilo podezření. Stráž se zdála konat s velkou přesností. První osoba, kterou královna a Madame Élisabeth potkaly při východu ze zámku, byl pan de La Fayette na svém bílém koni: ten pohled je zachvěl; stáhly si čepce a spěchaly dojít ke kočáru. Král přišel potom v doprovodu pana de Maldent. Dali se cestou na Bondy. U brány Saint-Martin opustila královská rodina kočár, který ji přivezl. Dumoustiers dal předjet cestovní berlinu taženou čtyřmi koňmi. Král, královna, Madame Royale, Madame Élisabeth, paní de Tourzel a pan dauphin se v ní usadili. Týž kočí, který řídil první kočár, vystoupí na kozlík berliny. Bez nehody se dojede do Bondy: poštovní koně byli připraveni: zapřáhnou je, a když se vůz komorných připojil ke králově vozu, pokračovali všichni společně v cestě.[4]

Bouillé v Metách a v Montmédy

Zatímco se Ludvík XVI. zabýval prostředky, jak vyjít z Paříže, Bouillé se v Metách zabýval prostředky, jak útěk Ludvíka XVI. chránit a zajistit mu útočiště v Montmédy. Bouillé připravil mysli na pohyby vojsk, které hodlal nařídit. Nepřátelské záměry cizích mocností ho prý nutí zřídit u Montmédy tábor schopný v případě útoku zadržet nepřátele a zabránit vpádu. Pod touto záminkou vytvořil Bouillé na hranici kordon vojsk a rozmístil v různých

4. Vydavatelé: „Toto líčení odjezdu královské rodiny není zcela přesné. Viz Paměti Bouillého a ostatní dokumenty, které k nim budou připojeny.“ Ferrières vůbec nezná úlohu švédského hraběte Axela von Fersen (1755–1810), který v přestrojení za kočího řídil fiakr z Carrouselu k bráně Saint-Martin a berlinu doprovodil do Bondy; podle většiny svědectví vyšel král ze zámku kolem půlnoci a královna, která na Carrouselu zabloudila, dorazila až po něm. „Zahrada pana Boutina“ – Tivoli, zahrada bankéře Boutina. Vévoda de Villequier, první komorník, byl v emigraci a jeho prázdné apartmá sloužilo za východisko útěku.

postaveních eskadrony ve druhé linii; poslal do Montmédy inženýra, jehož pověřil, aby vyměřil plánovaný tábor. Veilcourt, válečný komisař, dostal rozkaz zařídit ubytování, opatřit potraviny, píci a ostatní nutné přípravy. Když byla tato opatření učiněna, přijel Bouillé do Montmédy v doprovodu svého štábu a několika generálů; prohlédl terén určený pro tábor, dal rozkazy k upečení osmnácti tisíc dávek chleba a dal pochodovat několik sborů složených hlavně z německých a cizích vojáků. Odebral se pak do Stenay; posádkou tam ležel jezdecký pluk Royal-Allemand. Bouillé ho viděl manévrovat: chtěje si získat vojáky, zahrnul je chválou. Zatím netrpělivě čekal na zprávy od krále: konečně dostal kurýra, který mu oznámil, že Ludvík XVI. odjede v noci z 20. na 21.: poslal spolehlivé důstojníky rozestavit oddíly, které měly králi sloužit za doprovod; a aby předešel neklidu, jaký by mohl tento nečekaný pohyb vyvolat, řekl jim, aby ujistili municipality a lid, že tato opatření nemají jiný účel než doprovodit pokladnu určenou k výplatě vojsk. Tyto oddíly o sto mužích, pod velením bezpečných důstojníků, obsazovaly města, kde měl král přepřahat. Velitelé byli oprávněni říci v případě události vojákům, že vezou krále: měli se stáhnout, krýt jeho pochod a spojit se pod hradbami Montmédy.[5]

Paříž se dozvídá o útěku

Zpráva o králově útěku uvrhla pařížský lid do jakéhosi zděšení. Okolnosti nebyly známy. Lid se pokládal za zrazeného. Podezření bloudila neurčitě po šlechticích, po kněžích, po ministrech, po La Fayettovi a Baillym. Tento stav strnulosti, téměř vždy předzvěst silného výbuchu, mohl přivodit hnutí tím obávanější, že mnoho lidí mělo zájem je vyvolat. Zdálo se, že lidem zmítá temný neklid; hrnul se v zástupech k Tuileriím, k radnici, kolem Národního shromáždění. Nelze Shromáždění odepřít spravedlivou chválu, kterou zasluhuje odvaha a moudrost, jakou při této velké příležitosti proje-

5. Bouillé rozmístil oddíly pod záminkou doprovodu vojenské pokladny: vévodu de Choiseul u Pont-de-Somme-Vesle, dragouny hraběte de Damas v Clermontu, husary v Sainte-Menehould a ve Varennes, Royal-Allemand ve Stenay. Dlouhé čekání na krále, který se opozdil o několik hodin, a odchod Choiseulova oddílu (Ferrièrův „první oddíl“) patřily k hlavním příčinám nezdaru. Montmédy: pevnost na řece Chiers při lucemburské hranici. Royal-Allemand byl týž jezdecký pluk, jehož zásah v Tuileriích 12. července 1789 přispěl k vypuknutí pařížského povstání. Jméno „Veilcourt“ se nepodařilo ověřit.

vilo. Alexandre Beauharnais, který tehdy předsedal, oznámil králův odjezd. Shromáždění neprojevilo ani překvapení, ani hrůzu; oživeno jedním duchem, myslelo jen na velké zájmy, které mu byly svěřeny.

[Ferrières vypočítává opatření Shromáždění: povoláni ministři; do departementů vysláni kurýři s rozkazem zadržet každého, kdo opouští království; komisaři posláni chránit a přivést před Shromáždění La Fayetta, Baillyho a Gouviona, „které četný dav držel zadržené a pokládal je za spoluviníky králova útěku“; proklamace ohlásila, že Shromáždění „přijalo nejčinnější opatření, aby sledovalo stopu proradných mužů, kteří se provinili únosem krále“. Ministři byli připuštěni k zasedáním, „vždy hotovi přijímat rozkazy Shromáždění“; dekrety nesankcionované i ty vydané v nepřítomnosti krále měly sílu zákona a ministr spravedlnosti k nim přikládal státní pečeť. Adrien Duport podal zprávu komisařů z pařížských čtvrtí: „velké množství lidu… ale bez jakéhokoli nepořádku… úplnou a plnou důvěru v Národní shromáždění“.]

Toto ujištění zdvojnásobilo odvahu Shromáždění a dalo mu onu důvěřivou jistotu, tak nutnou v obtížných okolnostech. V tu chvíli vstoupili pánové de La Fayette a Gouvion. Pan de Gouvion mluvil o králově útěku, o nemožnosti, aby vyšel některým ze známých míst. „Stráž,“ dodal pan de Gouvion, „byla konána s největší přesností; udání sdělená osobami ze zámku, které prosí Shromáždění, aby ho zprostilo povinnosti je jmenovat, mu vnukla podezření: spěchal je sdělit pánům de Voidel a de Sillery, členům výboru pátrání…“ Oba tito pánové se dušovali, že žádné udání nedostali. Pan de Gouvion odvětil, že muž pověřený přinést toto oznámení se skutečně dostavil do výboru pátrání, ale nenašel tam žádného člena; že však mluvil, jak se domnívá, s panem Cochonem de l'Apparent. Pan Bailly ujistil, že má neurčité povědomí o tom, co pan de Gouvion říká; že pan Cochon de l'Apparent ho přišel upozornit na pověsti, které se šířily o blízkém útěku krále; že podle toho dal rozkazy panu vrchnímu veliteli.[6]

6. Alexandre, vikomt de Beauharnais (1760–1794), poslanec šlechty za Blois, předseda Shromáždění v červnu 1791; první manžel Joséphine, pozdější císařovny; popraven 1794. Jean-Baptiste Gouvion (1747–1792), generální major pařížské gardy, odpovědný za stráž v Tuileriích. Voidel a markýz de Sillery (orleánista) byli členy výboru pátrání; Charles Cochon de Lapparent (1750–1825), poslanec za Poitou, Ferrièrův krajan, pozdější ministr policie Direktoria. Slovo „fraška“ vyjadřuje Ferrièrovo stálé přesvědčení, že La Fayette o odjezdu věděl (pozn. 10).

Tato fraška, hraná pro lid, informované lidi neoklamala. Králův útěk vstupoval do plánů všech stran. Šlechtici, kněží, dvořané, finančníci, parlamenty jej pokládali za jediné východisko proti nastolení ústavy, která se blížila ke svému završení; orleánisté za krizi příznivou jejich tajným záměrům; La Fayette a republikáni za cestu nejvhodnější k tomu, aby vedla k republice; konstitucionálové za jistý prostředek, jak odcizit lid králi a donutit Ludvíka XVI. přijmout ústavu, která se po jeho útěku měla stát jeho jediným titulem ke koruně. Kontrarevolucionáři a orleánisté, navenek pasivní, jako by se jich nic z toho, co se dělo, netýkalo, nepochybovali, že se Ludvíku XVI. podaří vyjít z království; což mu podle jedněch mělo s pomocí cizích vojsk, spojení emigrantů a nespokojenců umožnit vrátit se jako pán do svého hlavního města a obnovit onen starý režim, předmět všech jejich přání; zatímco orleánisté očekávali od téhož odchodu krále ze země a od hnutí, která by po něm neomylně následovala, že se pařížský lid a konstitucionálové, zuřící nad tím, že byli zrazeni, nutně vrhnou do náruče vévody Orleánského a nabídnou mu korunu, která se na jeho hlavě stávala jistou zárukou jejich osobní bezpečnosti a upevnění ústavy, k níž celá Francie připínala svou slávu a své štěstí.

Královo provolání ke všem Francouzům

Ministři postupně přišli. Pan de Laporte, intendant civilní listy, odevzdal předsedovi memorandum nadepsané *Proklamace ke všem Francouzům*. Ludvík XVI. v něm pravil, že dokud doufal, že v království znovu vzejde pořádek a štěstí, žádná osobní oběť ho nic nestála; že by se ani nedovolával neplatnosti, kterou naprostý nedostatek svobody poskvrňuje všechny jeho kroky od října 1789, kdyby se tato naděje byla splnila: ale dnes, kdy jedinou odměnou tolika obětí je vidět zničení královské moci, neuznávání pravomocí, porušování vlastnictví, ohrožení bezpečnosti osob, beztrestnost zločinů a úplnou anarchii, která se usazuje nad zákony, aniž zdání autority, které mu ústava ponechává, stačí k nápravě jediného ze zel sužujících království; král, když slavnostně protestoval proti všem aktům, které od něho vyšly za jeho zajetí, pokládá za svou povinnost předložit očím Francouzů a

celého světa obraz svého jednání a obraz vlády, která se v království usadila.[7]

[Ferrières dále shrnuje memorandum: král líčí červenec 1789, 6. říjen, své usazení v Tuileriích, „nepohodlí tohoto nového sídla, více než sto let neobývaného“, svůj stav zajatce uprostřed stráže závislé na municipalitě; stěžuje si na skrovnost civilní listy, na zabrání domén, na odnětí práva milosti; správa je v rukou volených sborů, král nemá vliv na vojsko, diplomacii ani finance, „výbory Shromáždění uchvacují všechny pravomoci“; společnosti přátel ústavy „tvoří nesmírnou korporaci“, jíž se musí podřizovat i Shromáždění samo. „Francouzi! to jste očekávali, když jste posílali zástupce do Národního shromáždění? Přáli jste si, aby anarchie a despotismus klubů nahradily monarchickou vládu, pod níž národ prospíval čtrnáct set let?“ Vypočítává urážky od Neckerova triumfu přes vraždy 5. a 6. října, zatčení Mesdames, „den dýk“ 28. února až po zabránění cestě do Saint-Cloud a končí: „Francouzi, a vy, Pařížané… mějte se na pozoru před našeptáváním a lžemi svých falešných přátel: vraťte se ke svému králi; bude vždy vaším otcem, vaším nejlepším přítelem.“ Ministrům zakazuje podepsat jakýkoli rozkaz jeho jménem.]

Čtení tohoto memoranda mysli spíše roztrpčilo, než zastrašilo. Stížnosti Ludvíka XVI. na nepohodlí jeho pobytu v Tuileriích, na nedostatečnost jeho civilní listy byly shledány malichernými, nedůstojnými krále, který jako by se odvolával ke svému meči. Většina výtek, které Ludvík XVI. činil Shromáždění, byla oprávněná: ale dobrovolný souhlas, tolikrát daný téže ústavě, proti níž nyní protestoval, vrhal na jeho povahu odstín falše a slabosti, dobře způsobilý odcizit lid, který chce velké neřesti nebo velké ctnosti.

[Byli povoláni Rochambeau a generálové přítomní v Paříži; Montmorin byl pověřen sdělit vyslancům cizích mocností, že Shromáždění hodlá za-

7. Arnaud de Laporte (1737–1792), intendant civilní listy, popraven v srpnu 1792. Vlastnoručně psané *Prohlášení krále všem Francouzům při jeho odchodu z Paříže* z 20. června 1791 (Ferrières je nazývá proklamací) bylo Shromáždění přečteno 21. června. Narážky: zatčení „Mesdames“ – královy tety, zadržené v únoru 1791 v Arnay-le-Duc na cestě do Říma; „28. února“ – tzv. den dýk, kdy byli šlechtici, kteří přišli chránit krále v Tuileriích, národní gardou odzbrojeni; „18. dubna“ – dav zabránil králi odjet na Velikonoce do Saint-Cloud. Civilní lista činila 25 milionů livrů ročně a 4 miliony pro královnu – odtud „třicet milionů“, které prý národ zrušením království získá.

chovat dobré vztahy se sousedními národy; na podezření, že král před odjezdem dal odvézt korunní klenoty, byli jmenováni komisaři k inventuře garde-meuble a k prohlídce pokladny. Zjistili, že z korunních diamantů nic nechybí a že státní pokladna obsahuje 31 milionů 500 tisíc livrů, z toho 10 milionů v hotovosti.]

Tehdy Shromáždění přešlo chladně k dennímu pořadu uprostřed jásotu lidu a rokovalo o trestním zákoníku. Tak se za necelé čtyři hodiny Shromáždění octlo oděno všemi pravomocemi, vláda šla svým chodem, veřejný klid neutrpěl sebemenší otřes, dělníci se zabývali svými obvyklými pracemi, záležitosti se vyřizovaly s touž rychlostí, jako by král byl v Tuileriích, kočáry jezdily, divadla byla otevřena; konala se dokonce dražba jednoho církevního statku za cenu značně převyšující jeho odhad. Paříž a Francie se z této zkušenosti, tak osudné královské moci, naučily, že panovník je téměř vždy cizí vládě, která existuje pod jeho jménem.

Lid viděl s radostí moudrá opatření, která poslanci přijímali k udržení klidu státu a pokoje hlavního města; zástupy mužů a žen pokojně přecházely ulicemi, po nábřežích, po náměstích, vyptávaly se navzájem, co se dělá a co se říká. Všichni se zdáli oživeni týmž duchem. Byl to méně pocit strachu z následků, které mohl králův útěk přinést, než pocit rozhořčení, že byli oklamáni. Kontrarevolucionáři doufali, že králův odjezd bude znamením velkého hnutí; že se Paříž oddá všem výstřelkům anarchie: naopak, řeklo by se, že králův útěk tím, že vytvořil střed společného zájmu, uhasil všechny nenávisti. „Přátelé," říkal v Palais-Royal muž oděný v hadrech, „neznám už jiné aristokraty než ty, kdo odešli a zbrojí proti nám: úcta, přátelství, bezpečí pro ostatní; žádné vraždy. Mohlo-li něco ospravedlnit ty, které se spáchaly na počátku revoluce, pak to, že jsme byli bez zákonů; zákony jsou hotovy, čekejme na jejich spravedlnost…" Dále, v jiné skupině několika bázlivých lidí, vyděšených královým odjezdem a zjevně se obávajících rozpadu říše, předstoupí muž v ošuntělém svrchníku, ale mluvící s lehkostí: „Pánové, poslechněte si malou historku, která nebude dlouhá. Jeden Neapolitán, velmi dobrý člověk, se jednoho dne při odchodu z domu dozvěděl, že papež zemřel: jeho zděšení bylo hluboké: papež smrtelný! papež mrtvý! nikdy mu takové myšlenky nevešly do hlavy. Když pokračoval v cestě, uslyšel, že už není krále neapolského; nový otřes, který mu převrátil

rozum: vracel se domů, aby se pohroužil do svého smutku, když tu se volá, že právě skonal arcibiskup palermský. Tato poslední událost ho zdrtila; strávil noc hledáním svého ztraceného rozumu. Ráno zaslechl temný hluk, který ho udivil; ptá se, co to je: sluha mu odpoví, že to sousední cukrář dělá makarony; další překvapení. „Jakže!“ zvolá Neapolitán, „papež je mrtev, král neapolský je mrtev, arcibiskup palermský je mrtev, a dělají se makarony! ty tři hlavy tedy nebyly k chodu věcí naprosto nutné?“ Smířil se s tím, ale nikdy nebyl velkým filozofem. K použití, drazí spoluobčané!…“ Muž ve svrchníku se ztratí v davu; jeho posluchači zůstávají mlčky. Nakonec jedna žena zvolá: „U všech všudy! měl pravdu, když nám říkal, že je to pohádka, neboť začíná jako všechny pohádky: Byl jednou jeden král…“

Vskutku orleánisté a republikáni s afektací pokládali útěk Ludvíka XVI. za abdikaci, za zákonné zrušení smlouvy, kterou národ uzavřel s panovníkem; a aby o tom lid lépe přesvědčili, odebrali se, ale bez hluku, na místa, kde byly umístěny královy znaky i jeho jméno a jméno královny. Znaky byly rozbity; jméno krále a královny bylo smazáno ze všech vývěsních štítů, ze všech divadelních návěští. Tato operace se konala s klidem, s pořádkem, které se zdály plodem rozvahy a pevného rozhodnutí nechtít už krále, nebo alespoň nechtít už za krále Ludvíka XVI. Republikáni dodávali, že národ získá třicet milionů. Tato myšlenka, obratně vhozená mezi lid, probouzela jeho přirozenou lakotu a dávala mu spatřovat ve zrušení královské moci o jedno břemeno méně. Šlechtici, kněží, lidé oddaní starému režimu skrývali svou radost a netrpělivě čekali na výsledek tohoto okázalého kroku. Nepochybovali, že se obrátí celý v jejich prospěch; skrývali tato hnutí. Lid a konstitucionálové, s očima upřenýma na ně, slídili po každém jejich sebemenším gestu.

[Shromáždění se obávalo o řadové vojsko: dřívější čestný závazek důstojníků „už neodpovídal okolnostem (bylo by nepolitické slibovat věrnost králi, který zbrojí proti národu)“; v nové formuli nahradilo jméno krále jméno Národního shromáždění a důstojníci přísahali „raději zemřít než strpět vpád cizích vojsk na francouzské území“. Do pohraničních departementů bylo vysláno patnáct poslanců „nejoddanějších revolučním zásadám“ s právem sesazovat velitele. „Tento rozhodný úder zasadil monarchii smrtelnou ránu. Shromáždění se ujalo výkonné moci a ukázalo Francii, Evropě a

především králům… že každá vláda může jít bez krále; že trvá-li Shromáždění na tom, že jednoho chce, je to méně potřeba Francie než milost udělená rodině usazené na trůnu déle než osm set let.“ Charles Lameth: „Každý rytíř svatého Ludvíka požívá národní přízně; musí přísahat, nebo je zrádcem vlasti“; šlechtici pravice „šli k tribuně pomalu a s nechutí, ale neodvážili se odmítnout“. Shromáždění dekretovalo, že se sborově zúčastní procesí Božího těla, a předseda dodal, „že král slíbil zúčastnit se ho sám, neboť se dychtivě chápalo všeho, co mohlo lid přesvědčit o proradnosti a zradě krále“. Na královo provolání odpovědělo vlastní adresou: slova „buřiči, spiknutí, útoky na národní svrchovanost“ měla na lid „vpravdě magickou moc“; „lid, který bere slova za věci, nežádal jiné důkazy“.][8]

„Je zatčen!“

Zatím se šířila zpráva, že Ludvík XVI. je zatčen: hned to bylo v Senlis, hned v Meaux. Dbalo se na to, aby tyto pověsti nenabyly víry. Okamžik a místo zatčení byly určeny. Pan de La Fayette a revolucionáři věděli, že jim Ludvík XVI. nemůže uniknout. Pokud jde o Monsieura, o toho se příliš nestarali; byli okouzleni, že jde za hrabětem d'Artois a princem de Condé, jisti, že mezi princi vedenými tak různými zájmy brzy propukne nesvornost; že muži, a zvláště ženy, kteří je ovládali, žárliví jeden na druhého, je brzy rozdělí.

Konečně 23. června o půl jedenácté večer bylo náhle slyšet v chodbách sálu množství hlasů volajících: „Je zatčen! je zatčen!“ Udýchaný kurýr pokrytý potem odevzdal předsedovi Shromáždění několik balíčků. Předseda přečetl dopis municipality Varennes, který obsahoval jen tato slova: „V poplachu, v němž se nacházíme, zmocňujeme pana Mangina, ranhojiče z Varennes, aby jel zpravit Shromáždění, že král je zde; že je snažně prosíme, aby nám vytyčilo postup, jehož se máme držet.“ Shromáždění myslelo nejprve jen na osobu krále. Pověřilo pány de Latour-Maubourg, Pétiona a Barnava, aby se odebrali do Varennes, bděli tam nad bezpečností krále, za-

8. Nová vojenská přísaha a vyslání komisařů do departementů byly dekretovány 22. června 1791. Rytíři sv. Ludvíka: nositelé vojenského řádu, povětšině šlechtičtí důstojníci. Shromáždění se procesí Božího těla 23. června skutečně sborově zúčastnilo. Poznámka o „lidu, který bere slova za věci“, se v pamětech opakuje vícekrát.

jistili jeho návrat i návrat královské rodiny; dalo jim plnou moc rekvírovat národní gardy, řadová vojska, správní sbory. Pan de La Fayette dostal rozkaz zabránit, aby kdokoli vyšel z Paříže a aby se vydávali poštovní koně bez písemného povolení předsedy.[9] Tato opatření odpovídala okolnostem: nebyly známy podrobnosti zatčení krále, rozpoložení departementů, řadových vojsk a pohraničních měst. Lid, dosud zdržovaný strachem neodlučným od události, jejíž následky nebylo možno vypočítat, se oddal přirozené prudkosti své povahy; dovršil zničení všeho, co v soukromých domech nebo na veřejných památkách připomínalo obraz krále a královny. Několik republikánů mluvilo o stržení soch Ludvíka XIV. a Ludvíka XV., snažíce se rozšířit na královskou moc vůbec nenávist, kterou lid projevoval Ludvíku XVI. Brissot a Danton navrhli u jakobínů republikánskou ústavu. Klub kordeliérů a bratrský klub vylepily nejpobuřlivější plakáty. Zatímco se jedni oddávali nezřízeným výbuchům blízkého triumfu a druzí, nejistí, čekali na spolehlivější zprávy, příchod Droueta rozptýlil všechny pochybnosti. Drouet potvrdil zatčení krále a podal o něm podrobnosti.

Cesta: Châlons, Sainte-Menehould, Clermont

Ludvík XVI. překonal všechny překážky, které stály v cestě jeho odchodu z Paříže; pokračoval klidně ve své cestě, nepochybuje, že šťastně dosáhne jejího cíle. V této důvěře se oddával lichotivé naději šťastnější budoucnosti; vystupoval z kočáru na místech, kde musel přepřahat, důvěrně rozmlouval s lidmi, které tam potkával, a projevoval jistotu, spokojenost, jakou už dlouho nepocítil: ale všechny kroky Ludvíka XVI. a všechny pohyby Bouillého byly známy panu de La Fayette a hlavním vůdcům jeho strany. La Fayette se, jak jsme viděli, nacházel u brány Louvru ve chvíli, kdy královna a Madame Élisabeth vycházely z tuilerijského zámku; bylo pro něho snadné sledovat králův postup a dát ho předejít v Châlons. Vskutku Rom-

9. Ferrièrovo datum je omylem: zpráva o zatčení (král byl zadržen kolem jedenácté v noci 21. června) došla do Shromáždění večer 22. června a tři komisaři vyjeli ještě téže noci; s králem se setkali 23. června v Épernay. Jean-Baptiste Mangin, ranhojič ve Varennes, byl vyslán obcí za svítání 22. června. Marie-Charles-César de Fay, hrabě de Latour-Maubourg (1756–1831), plukovník, poslanec šlechty, La Fayettův přítel; Jérôme Pétion de Villeneuve (1756–1794), advokát z Chartres, od listopadu 1791 starosta Paříže; Antoine Barnave (1761–1793), advokát z Grenoblu, popraven 1793.

meuf, La Fayettův pobočník, vyslaný oficiálně za ním, nalezl po příjezdu do Châlons pana Baillona, velitele praporu pařížské národní gardy, La Fayettova důvěrníka, pověřeného zvláštními rozkazy. Vše bylo předem upraveno: Ludvík XVI. byl zrazen.[10]

První oddíl, rozestavený dvě míle od Châlons, který se měl po průjezdu krále stáhnout a chránit jeho útěk, místo aby čekal na kočáry, odjel ve čtyři hodiny a rozkaz, který dostal, neprovedl. Poštmistr z Châlons sledoval krále až do Clermontu a cestou upozornil municipalitu v Sainte-Menehould na jeho útěk. Kočáry přijely o půl osmé večer do Sainte-Menehould. Drouet, ačkoli upozorněn poštmistrem z Clermontu, se je neodvážil zastavit; bál se vyvolat rozruch, který by snad zmařil opatření, na nichž se dohodli. Drouet neznal rozpoložení oddílu v Sainte-Menehould. Dragouni se chystali doprovázet kočáry. Drouet cítil, že dorazí-li tento oddíl do Varennes, nebude už možné provést přijatý plán: běžel bez ztráty času ke strážnici, volaje na občany, aby se ozbrojili, že právě projela královská rodina, že je třeba zadržet dragouny; pak se s panem Guillaumem, úředníkem distriktu, pustil za kočáry.[11] Král projel Clermontem bez překážky; ale ve chvíli, kdy se pan de Damas chtěl stáhnout na Varennes, dalo se ve městě vše do pohybu; bubnovalo se na poplach, národní garda se shromáždila, distrikt a municipalita vyzvaly pana de Damas, aby dal své dragouny odejít; pan de Damas odpověděl, že má rozkazy, že chce odjet. Obecní úředníci nařídili dragounům vrátit se do svých ubytování; pan de Damas jim velel pochodovat: dragouni zůstali nehybní. Při tom pohledu lid, který se v davu nahrnul na náměstí, volal: „Ať žije národ!“ Dragouni odpověděli týmž voláním ať žije

10. Louis Romeuf (Ferrières „Rommeuf“), La Fayettův pobočník, vyjel za králem s dekretem Shromáždění 21. června a dostihl ho ve Varennes; Bayon (Ferrières „Baillon“), velitel praporu pařížské gardy, jel před ním. Tvrzení, že král „byl zrazen“, je Ferrièrova domněnka; vydavatelé na rozpor sami upozorňují – k větě, že podle účinku zprávy o zatčení „s tím nikdo nepočítal, že si to dokonce nikdo nepřál“, poznamenávají: „Toto se zdá odporovat tomu, co autor řekl výše, že král byl zrazen.“ Historikové vidí příčiny nezdaru ve zpoždění, v rozchodu vojenských oddílů a v Drouetově pohotovosti.

11. Jean-Baptiste Drouet (1763–1824) byl sám poštmistrem v Sainte-Menehould (Ferrières to neví); podle vlastní výpovědi poznal krále podle podobizny na assignátu a s Jeanem-Chrysostomem Guillaumem předjel kočáry lesní cestou. Shromáždění mu přiznalo odměnu; v Konventu hlasoval pro smrt krále. Vydavatelé doplňují, že „prvnímu oddílu“ velel vévoda de Choiseul-Stainville (1760–1838); hrabě Charles de Damas (1758–1829) velel dragounům v Clermontu. Hostinec U Zlaté paže (Bras d'Or) a bratři Leblancové jsou doloženi i v jiných relacích.

národ. Pan de Damas, vida, že jeho dragouni odmítají poslechnout, jim dal sesednout, a sám spěšně nasedl na koně, vyjel z města Clermontu a dostal se do Varennes s jediným ze svých důstojníků a jedním strážmistrem.

Zatím se Drouet a Guillaume v Clermontu dozvěděli, že kočáry, místo aby jely po silnici na Mety, jak oznámili kurýři, jedou po silnici na Stenay. Dali se postranní cestou a dorazili do Varennes několik okamžiků před králem. Sestoupili u Leblanca, v hostinci U Zlaté paže. Bylo skoro půlnoc; dveře hostince však byly ještě otevřené. Drouet vzal Leblanca stranou: „Kamaráde, jsi dobrý vlastenec?“ – „Ano, nepochybuj o tom,“ odpoví Leblanc. – „Nuže, příteli, běž upozornit všechny poctivé lidi, které znáš; řekni jim, že král je v horní části Varennes, že bude sjíždět dolů, že ho je třeba zatknout.“ Leblanc jde k prokurátorovi obce. Prokurátor obce pošle pro obecního úředníka zastávajícího funkci starosty; nařídí svým dětem a služebnictvu, aby proběhli město, rozsévali tam poplach, probudili všechny občany. Leblanc se ozbrojí a odebere se se svým bratrem do ulice, kterou kočáry musely nutně projet.

Varennes

Právě vznikl spor mezi kurýry a postiliony. Poštmistr z Clermontu nařídil dát koním odpočinout, než se ujede dvojitá pošta do Varennes. Král, obávaje se, že jsou pronásledováni, naléhal na odjezd, ale postilioni odmítali jet. Tato příhoda dává Drouetovi a Guillaumovi čas zmocnit se varenneského mostu: přitáhnou tam vůz naložený nábytkem, který se tam nachází jako naschvál, převrhnou ho a několika kusy dřeva zabarikádují vjezd. Zatím kočáry přijíždějí: oba bratři Leblancové zastaví první. Prokurátor obce žádá pasy; odpovídají mu, že je mají osoby ve druhém voze. Prokurátor obce přistoupí k tomuto vozu taženému šesti koňmi, provázenému třemi kurýry, s třemi muži oděnými ve žlutém na kozlíku. Dá se poznat, vyslýchá cestující. Královna odpoví, že jede do Frankfurtu, a předloží pas vydaný paní baronce de Korff. Prokurátor obce podotkne, že je příliš pozdě na vidování pasu; že obtížnost cest a rozruch, který ve městě panuje, by měly paní baronku de Korff i její rodinu přimět, aby vystoupili; nabízí jim svůj dům. Královna říká, že je cizinka, že velmi spěchá. „Madame,“ odpoví Drouet, „jste-li cizinka, jak jste měla dost vlivu, abyste dala hned po sobě

vyjet ze Sainte-Menehould oddíl padesáti dragounů? Jak jste, když jste projížděla Clermontem, měla dost vlivu, abyste se dala sledovat oddílem, který byl v tom městě? Jak to, že v této chvíli, kdy s vámi mluvím, vás provází oddíl husarů?“

Sauce, prokurátor obce, naléhá; znovu nabízí svůj dům. Kurýři nařizují postilionům jet a bijí koně, aby vyrazili. Bratři Leblancové ujišťují, že pokusí-li se někdo vynutit průjezd, budou střílet do vozu. Při této hrozbě král nařídí zastavit, vystoupí první; královna a Madame Élisabeth přijmou rámě Sauceovo. Král vezme své děti za ruku: ubírají se k domu prokurátora obce, obchodníka svíčkami, projdou krámem a vystoupí po špatném schodišti do malé světnice.[12] Král se spokojeným výrazem, předstíraje klid, který zdaleka nepociťoval, žádá o doušek k pití. Sauce přinese láhev burgundského a kus sýra: král ujišťuje, že nikdy nepil tak dobré víno, a vybízí Saucea, aby mu připil: vyptává se ho na jeho stav, na jeho funkce, na kněze; ptá se, kde je starosta města. Sauce odpoví, že starosta je v Národním shromáždění. Při tom jménu dá král znát pohyb rozpaků. „Máte klub?“ – „Ne, pane.“ – „Tím lépe, ti nešťastníci zahubili Francii!“ Během tohoto rozhovoru se zdálo, že král věnuje velkou pozornost hluku, který slyšel z ulice. Královna, sedící v hloubi světnice s čepcem staženým do tváře, který bránil rozeznat její rysy, pronášela jen několik bezvýznamných slov. Sauce chodil sem a tam pod záminkou, že tiší vřavu a oznamuje lidu, na králův prosbu, že jde jen o obyčejného cestujícího. Pokaždé, když Sauce vycházel, král mu říkal: „Pospěšte si s návratem, potřebuji vás, váš rozhovor se mi líbí… Á propos! máte tu most?“ – „Ano, pane, ale je zatarasený vozy, nábytkem.“ – „Přejedu brodem.“ – „Ach! brod je ještě horší: bojíme se Rakušanů; napadlo mě dát tam nasázet vlčí jámy, kůly; není možné jím projet.“ – „Nuže! dejte tedy uvolnit most.“ – „Jdu, pane, dát k tomu rozkaz…“ Sauce vyjde a píše municipalitě v Clermontu: „Rychle, vyjeďte se zbraněmi a s děly; pošlete národní gardu: rychle, král je zde s královskou rodinou; rychle, rychle.“

12. Jean-Baptiste Sauce (Ferrières „Saulse“; 1755–1825), kupec a prokurátor obce ve Varennes. Scéna v jeho krámě a v hořejší světnici, kterou Ferrières líčí podle dobových relací, patří k nejčastěji citovaným místům jeho pamětí. Podle jiných pramenů krále s jistotou poznal místní soudce Destez, který ho znával z Versailles.

Všichni viděli, že je to král, ale každý se o tom snažil ujistit tím, že mu kladl otázky. Jeden národní gardista z Varennes, naléhavější než ostatní, trvá na tom, aby se Ludvík XVI. jmenoval. „Jste král," opakuje mu při každém slově; „poznávám vás: nuže, přiznejte to poctivě." Při tomto neslušném tónu důvěrnosti se královna, zapomínajíc, že má být jen cizí dámou, nemůže déle ovládnout: „Znáte-li ho," odvětí velitelským hlasem a zvedne závoj, který jí zakrývá tvář, „zacházejte s ním tedy s větší úctou."

Zatím je poplach všeobecný; velitel národní gardy a Drouet se zabývají rozestavováním stráží, opevňováním vjezdů. Z kusů dřeva a z vozů se stavějí barikády; na silnici do Clermontu se táhnou děla. Objeví se oddíl Lauzunových husarů a postupuje se šavlí v ruce. Důstojník, který mu velí, říká, že chce mluvit s králem, že chce krále střežit. Odpovídají mu, že s králem mluvit nebude, že krále střežit nebude; že je zde národní garda; že král jeho službu nepotřebuje. Důstojník nařídí svým husarům vynutit průjezd. Drouet přísahá, že pokusí-li se někdo unést krále násilím, dostanou ho jen mrtvého. Husaři se zastaví a seřadí se do bitevního šiku před domem prokurátora obce. Přijíždí národní garda z Varennes. Velitel dá předjet dvě děla. Sauce říká husarům, že je to král, kdo je zadržen; že je pokládá za příliš dobré občany, než aby napomáhali jeho útěku. Pan de Goglas, pobočník generála Bouillého, žádá, aby mohl mluvit s králem: major národní gardy ho uvede. Ludvík XVI., spatřiv Goglase, se domnívá, že oddíl, jemuž velí, je pánem Varennes, a v tomto přesvědčení mu říká: „Kdy se jede?" – „Čekám na vaše rozkazy," odpoví Goglas. – „Chci jen," pokračuje Ludvík XVI., „padesát nebo sto národních gardistů jako doprovod." Ale Ludvík XVI. je brzy vyveden z omylu; dávají mu pochopit, že je skutečně zajatcem.[13]

Vrhne se do Sauceovy náruče: „Ano, jsem váš král; postaven v hlavním městě uprostřed dýk a bajonetů, přicházím hledat na venkově, mezi svými věrnými poddanými, svobodu a mír, kterých všichni požíváte: nemohu už

13. Kapitán François de Goguelat (Ferrières „Goglas"; 1746–1831), Bouillého pověřenec a královnin důvěrník, který dorazil do Varennes s Choiseulem; vydavatelé: „Jiní říkají důstojník štábu armády." Husaři byli z pluku Lauzun; Goguelatovo zranění v potyčce je doloženo. Dekret z 28. března 1791 stanovil, že král má sídlit nejvýše dvacet mil od zasedajícího zákonodárného sboru a že opustí-li království a po výzvě se nevrátí, bude pokládán za abdikovavšího; král jej sankcionoval a jeho výrok „Tohle jsem nikdy nesankcionoval" přinášejí i jiné relace (srov. pozn. 29).

zůstat v Paříži, aniž bych tam zemřel, já i má rodina.“ Objímá ty, kdo ho obklopují, a vraceje se k Sauceovi: „Ano, příteli, je to tvůj král, kdo je v tvé moci; je to tvůj král, kdo tě prosí: chceš ho zradit, vydat ho jeho nejkrutějším nepřátelům? Zachraň mou ženu, zachraň mé děti; doprovoď mě, střež mě; slibuji nesmírné jmění tobě i tvým; povýším tvé město nad všechna města království.“ Královna vezme dauphina do náruče, téměř poklekne a zapřísahá Saucea vším, co má nejdražšího, aby zachránil ji, aby zachránil dauphina. „Ne,“ odpoví Sauce, „ne, Sire; to, oč mě žádáte, je nemožné. Mám dvě věci, které musím zvlášť zachovat: svůj život a svou čest. Naložte s mým životem; je váš: nedoufejte, že ode mne dosáhnete něčeho, co by odporovalo povinnostem cti. Přísahal jsem věrnost národu, zákonu a vám; zradil bych všechny tři stejně, kdybych vyhověl vašim žádostem; zradil bych ústavu, kterou jste přísahal bránit; porušil bych dekrety, které jste sám sankcionoval.“ Sauce pak králi s vřelostí líčí stav, do něhož uvrhne království; mluví mu o svobodě, kterou svému lidu dal. Ludvík XVI., dojat, zvolá: „Přátelé, poraďte mi, co mám dělat?“ – „Chopit se rázného řešení,“ odpoví pan de Damas… Král připomíná, že existuje dekret, který mu dovoluje cestovat po celém království; že chce jet do Montmédy. Předkládají mu dekret, který ho zavazuje nevzdalovat se více než dvacet mil od zákonodárného sboru. Král jej pozorně čte a odhazuje jej s rozhořčením: „Tohle jsem nikdy nesankcionoval.“ Naléhají na něho, aby se vrátil do hlavního města: představa nebezpečí, která mu hrozí, událostí, které předvídá, mu brání ustoupit opakovaným prosbám. Královna sdílí královy obavy: a přes prosby obyvatel Varennes, kteří Ludvíka XVI. zapřísahají, aby svým návratem zajistil mír a klid království, trvá na tom, že pojede do Montmédy.

Rozpoložení husarů bylo velmi nejisté. Goglas jim dával provádět různé pohyby a zdálo se, že chce obklíčit baterie. Velitel národní gardy změní postavení svých děl, umístí je na oba konce ulice. Husaři se octnou mezi dvěma ohni. Goglas si toho manévru všimne; uzná nedostatečnost svých sil a běží pro zbytek oddílu, který byl rozestaven před starým palácem: ale major národní gardy ho zastaví a řekne mu, že král chce jen padesát mužů. Goglas pobídne koně a zasadí majorovi ránu šavlí. Major se ráně vyhne, vystřelí na Goglase z pistole a zraní ho na paži. Tento souboj se odehrává před husary, kteří se ani nepohnou. Goglas se stáhne do svého hostince:

husaři, opuštění svým velitelem, žádají důstojníka národní gardy, aby jim velel. Lid z Varennes opakovaně volá: „Ať žije Lauzun!“ Husaři odpovídají voláním: „Ať žije národ!“ Svolí sesednout z koní a odevzdat zbraně veliteli národní gardy.

Blahopřáli si k tomuto šťastnému sblížení, když bylo vidět tryskem přijíždět jezdce četnictva, který oznamuje, že syn generála Bouillého postupuje v čele druhého oddílu husarů. Tato zpráva vyvolá živý neklid; cítí se nutnost uspíšit králův odjezd; každou chvíli přicházely oddíly národních gard. Tyto posily rozhodnou obec Varennes: odjezd je chráněn a stává se méně nebezpečným. Zatímco se rokuje, vstoupí do královy světnice Rommeuf, La Fayettův pobočník. Král ho pozná; zvolá: „Tak to je pan de La Fayette, kdo mě dává zatknout podruhé, aby nastolil svou republiku!“ Rommeuf byl nositelem rozkazů Národního shromáždění: předloží je králi, vyjádří mu bolest, do níž jeho útěk uvrhl hlavní město, nebezpečí prodlužovat svůj pobyt v městě tak málo vzdáleném od hranic; že vystavuje svou osobu i osoby všech občanů, kteří ho obklopují. Král trvá na pokračování cesty: jeho úmyslem, ujišťuje, nikdy nebylo opustit království; chce jet do Montmédy. Každý okamžik zvětšoval nebezpečí, zdvojnásoboval obtíže. Oddíl husarů, který byl v Dun, pochodoval na Varennes; předvoj se právě objevil u vjezdu na most: dokonce se pokusil vynutit si průjezd. Už se nerokuje, odjezd je rozhodnut; všichni občané se předhánějí v poskytování vozů, koní; je jmenován velitel doprovodu a vyráží se na cestu. Sotva se ujela míle, spatřil se na výšinách velký sbor jezdectva: vojáci, kteří jej tvořili, vidouce dobré držení a počet národních gard, se neodvážili na ně zaútočit. Bouillého syn se v čele čety myslivců pokusil o přechod řeky v úmyslu odříznout králův doprovod a dát sboru, jemuž velel, čas dostihnout kočáry. Přechod řeky byl nemožný: Bouillého syn jej nemohl provést.

Bouillé přichází pozdě

Zatím se jednomu jezdci, vyslanému panem de Choiseul-Stainville, podařilo řeku přeplavat a běžel oznámit panu de Bouillé zatčení krále. Byly tři hodiny ráno: pan de Bouillé dal ihned pluku Royal-Allemand rozkaz nasednout na koně. Kdyby byl tento rozkaz proveden, byl by Bouillé krále ve Varennes ještě zastihl; ale pan de Mandel, čtvrtý plukovník Royal-Alle-

mand, vyvolal, neví se z čího podnětu a jakou intrikou, spoustu příhod. Pluk vyrazil až v pět hodin. Bouillé po nějaké době pochodu zastavil a řekl jezdcům, že král byl právě zatčen ve Varennes, že Jeho Veličenstvo chce jet do Montmédy; že si je vybralo za své gardy. Zeptal se jich, zda svolí ho následovat; všichni odpověděli, že ho budou následovat s radostí. Bouillé rozdělí každé eskadroně dvacet pět louisdorů: dá sto louisdorů první eskadroně, která měla obklopit králův kočár. Toto nerovné rozdělení vyvolá reptání; jen s námahou se Bouillému podaří utišit toto náhlé hnutí vzpoury. Během této hádky mezi generálem a vojáky přijíždí Bouillého syn s oddílem husarů, jemuž velí. Bouillé pokračuje v pochodu; ve Varennes se dozví, že král odjel. Bouillé se chystal ho pronásledovat a byl by ho pravděpodobně brzy dostihl, když dostal kurýra, který mu zakázal cokoli podnikat. Na tento nečekaný rozkaz se Bouillé, aniž se déle zdržel ve Varennes, vydá zpět na cestu do Stenay; cítě, že je obětován, že pro něho ve Francii už není bezpečí, ptá se na cestu k opatství Orval a dostane se do Lucemburku s pány de Kinglin, d'Offlis a několika dalšími generály, kteří ho nechtějí opustit.[14]

Dekret o stráži krále

Zatčení krále rozvracelo plány orleánistů a kontrarevolucionářů; snad stejně uvádělo do rozpaků konstitucionály: řeklo by se, při pohledu na podivný účinek, jaký tato zpráva vyvolala, že s ním nikdo nepočítal, že si je dokonce nikdo nepřál. Přesto bylo třeba něco rozhodnout: hlavní vůdci měli tajné porady; konečně po dlouhých a častých rokováních navrhl Thouret jménem ústavního výboru tento dekret: „Jakmile král přijede, bude mu dána stráž, která pod rozkazy vrchního velitele Paříže bude bdít nad jeho bezpečností a ručit za jeho osobu: stejně bude dána zvláštní stráž královně i domnělému dědici koruny, jemuž Národní shromáždění jmenuje vycho-

14. Ferrièrovo líčení se v podrobnostech liší od Bouillého vlastních pamětí: podle nich dorazil generál na výšiny nad Varennes 22. června dopoledne, více než hodinu po odjezdu krále, a pronásledování vzdal, protože řeku Aire nebylo možno přejít. Vydavatelé k „nedostatku výpočtu Bouillého“: „Zdá se, že Bouillé tušil nezdar tohoto podniku a nebyl toho mínění, aby se o něj pokoušelo, alespoň ne v této době. Viz jeho Paměti, které vyjdou v jednom z nejbližších sešitů.“ „Kinglin“ – baron de Klinglin, jeden z Bouillého generálů; Orval – cisterciácký klášter v Lucembursku. Bouillé zemřel v emigraci v Londýně.

vatele. Všichni, kdo krále a královskou rodinu doprovázeli, budou vzati do vazby a vyslechnuti. Král a královna budou vyslechnuti ve svých výpovědích, aby Národní shromáždění přijalo usnesení, která uzná za nutná. Ministr spravedlnosti bude nadále přikládat státní pečeť k dekretům Národního shromáždění, aniž je zapotřebí sankce a přijetí králem. Ministři a správci národní pokladny zůstávají oprávněni vykonávat, každý ve svém oboru a na svou odpovědnost, funkce výkonné moci."

Znamenalo to sesadit krále a vytvořit prozatímní republikánskou vládu. Poslanci oddaní monarchii vynaložili úsilí, aby tomuto dekretu zabránili, ale prošel velkou většinou. Bohužel jej okolnosti činily tak nutným, že by bylo neprozřetelné jej nevydat. Konstitucionálové viděli všechna nebezpečí, do nichž útěk a zatčení krále měly monarchii a samu osobu panovníka uvrhnout; věděli, že republikáni se snaží využít této nešťastné události k nastolení vlády, která je podle jejich tajných záměrů měla učinit pány správy, bohatství a poct: věděli, že orleánisté intrikují, aby přivodili změnu ve vládnoucí větvi a vsadili korunu na hlavu vévody Orleánského: znali, s jakým uměním se zpracovává veřejné mínění; ale nestačilo upravit, co se týkalo krále, bylo třeba vyhradit si prostředky, jak zakončit tuto velkou krizi ve prospěch ústavy.

[Primární shromáždění byla všude v činnosti a většina volitelů už zvolena; bylo nezbytné odložit volbu poslanců do nové legislatury „a především zabránit, aby se volitelé sešli". Chapelier: „Všechny strany se hýbají, velké vášně jsou v pohybu; nevystavujme se nebezpečí, že uvidíme dvě národní shromáždění a osmdesát tři rokujících sborů." Shromáždění „se odvážilo vzít všechny události na svou odpovědnost" a dekretovalo, že volitelé se nesejdou a volby poslanců odloží až do dne, který určí.]

Návrat: Dampierre, Châlons, komisaři

Zatím doprovod, který vezl krále, zbaven strachu z útoku vojsk pod Bouillého rozkazy, pokračoval klidně v cestě. Míli od Varennes potkali správní sbory z Clermontu, které přijížděly na voze: předseda distriktu požádal, aby mohl mluvit s králem; pronesl k němu, jak ujišťuje očitý svědek, uctivou, ale silnou řeč o následcích jeho útěku: neboť každý se pokládal za oprávněného urážet tohoto nešťastného panovníka, ohlušovat ho tlacháním

a otřepanými frázemi o svrchovanosti lidu, o úctě a poslušnosti, kterou mu dluží jeho první veřejný funkcionář. Král odpověděl mírně: „Můj lid je sveden, můj lid je oklamán.“ – „Sire,“ odvětil majestátně předseda distriktu, „je snadnější oklamat jednoho člověka než oklamat celý lid.“ Zástup národních gard každou chvíli rostl; výkřiky ať žije národ! aristokraty na lucernu! se opakovaly se zuřivostí. Jeden šlechtic jménem pan de Dampierre, zpraven o zatčení krále, se přišel postavit na jeho cestu a snažil se přiblížit ke kočáru v úmyslu, nebude-li moci s králem mluvit, ukázat mu alespoň svými smutnými pohledy a celým svým držením, že sdílí jeho hrozné postavení. Pouhá přítomnost pana de Dampierre byla pokládána za nové spiknutí; odtrhli ho od králova kočáru; zavraždili ho téměř před jeho očima.[15] Toto krvežíznivé rozpoložení vyděsilo krále a královnu o ně samé i o tři gardes-du-corps, kteří jim sloužili za kurýry: představovali si krvavé scény 5. a 6. října: jen s pocitem hrůzy viděli, že jsou vezeni do Paříže. Po příjezdu do Châlons hrozby a křik lidu ještě zvětšily jejich děs. Opuštěni uprostřed množství, které neuznávalo žádnou autoritu, pokládali za nutné dát si slíbit panem Baudanem, starostou Châlons, že se jim nestane žádná nehoda ani cestou, ani při vjezdu do Paříže a že budou respektovány všechny osoby jejich průvodu. Starosta Châlons měl dost odvahy a důvěry ve francouzský lid, aby se svou hlavou zaručil za bezpečnost krále a těch, kdo ho provázeli: ujistil Ludvíka XVI., že ho neopustí, dokud ho neodevzdá do rukou Shromáždění. Toto ujištění krále uklidnilo. Pan de Baudan vypravil ihned kurýra k pařížské municipalitě, sdělil jí závazek, který právě přijal, požádal ji, aby o něm zpravila občany a přijala nejúčinnější opatření, aby veřejný klid nebyl narušen. Příjezd tří komisařů zbavil pana de Baudan nebezpečné odpovědnosti, kterou by snad nebylo v jeho moci dodržet.

Barnave, Pétion a Latour-Maubourg se připojili ke králi v Épernay: cestou se jim dostalo nejlichotivějších důkazů oddanosti lidu. Barnave přečetl dekret, který zakládal jejich poslání. Král odpověděl, že je dojat péčí Shromáždění o bezpečnost jeho osoby a o zachování úcty náležející královské autoritě. Opakoval, že nikdy neměl v úmyslu opustit království. Komisaři

15. Hrabě de Dampierre, statkář z okolí Sainte-Menehould, byl zavražděn 22. června, když se přijel poklonit králi; případ dosvědčuje i Pétionova relace. Ferrièrův komentář o „tlachání o svrchovanosti lidu“ ukazuje jeho odpor k novým úřadům, který se táhne celými paměťmi.

dali velení nad doprovodem panu Dumasovi, La Fayettovu generálnímu adjutantovi, a vyrazilo se znovu na cestu. Král pozval Latour-Maubourga, aby nastoupil do jeho kočáru. Latour-Maubourg odmítl, ať už ze strachu, že vzbudí podezření, ať z rozpaků, ze studu nad úlohou, kterou v tu chvíli hrál u krále a královny, jimž vděčil za své postavení a jmění. Král snadno rozpoznal tuto poslední pohnutku a řekl mu s dobrotou: „Pane de Latour-Maubourg, naše názory nejsou stejné, ale vždy jsem k vám choval největší úctu.“ Královna, snad více uražená, nesdílela tuto něžnou shovívavost: tvrdě Latour-Maubourgovi vytkla, co pro něho udělala. „Nejste než buřič,“ dodala hněvivým tónem. Tato hrdá kněžna se těžko skláněla pod tvrdý zákon nutnosti. Vnesla do svého chování vůči komisařům nemístnou povýšenost. Když Barnave nechal na posteli pana dauphina dekret Shromáždění, královna jej vzala, odhodila ho s výrazem pohrdání a ujistila, že nechce, aby jím byla postel jejího syna poskvrněna. Královna si zachovávala naději, že vojska pod Bouillého rozkazy ji přijdou osvobodit. Vskutku se rozšířila pověst, že se někdo snaží odříznout doprovod: ať už komisaři pokládali tuto pověst za odůvodněnou, ať předstírali, že ji za takovou pokládají, poslali napřed různé sbory četnictva a řadového vojska.[16]

Krále provázela armáda národní gardy, většinou pěší. Nesčetný zástup lidu, přibíhajícího ze všech stran, ještě zvětšoval pomalost pochodu. Držení tohoto lidu bylo hrdé, ba drzé. Výkřiky ať žije národ, ať žije svoboda, žít svobodně nebo zemřít, zněly bez ustání kolem kočárů. Mísily se do nich pískot, hrubé narážky. Ti, kdo se mohli přiblížit ke kočáru, zdravili Pétiona, Barnava, rozmlouvali s nimi, aniž se kdy podívali na krále nebo královnu nebo je oslovili. Muži průvodu byli ozbrojeni kosami, vidlemi, kladivy; sedláci seděli na svých tažných koních; četný oddíl národních gard, dobře ozbrojených a dobře vystrojených, obklopoval králův kočár. Barnave s výrazem úslužnosti upozorňoval královnu, že tito národní gardisté nejsou Pa-

16. Mathieu Dumas (1753–1837), generální adjutant pařížské gardy, pozdější generál a memoárista. Pétion zanechal o zpáteční cestě vlastní líčení (známé domýšlivou historkou o náklonnosti Madame Élisabeth), které potvrzuje Barnavovo sblížení s královnou: z něho vzešla tajná korespondence Marie Antoinetty s Barnavem a Lamethy (léto 1791 – počátek 1792). Knoflíky s heslem „Žít svobodně nebo zemřít“ patřily k uniformě národní gardy; Ferrièrova apostrofa dauphina (Ludvík Karel, 1785–1795, zemřel v Templu) je jedním z mála míst, kde autor mluví v první osobě o vlastním pohnutí.

řížané. Vše na této smutné cestě připomínalo Ludvíku XVI. jeho bezmoc, sílu lidu a triumf Shromáždění.

Barnave a dauphin

Bylo však prozíravé přivézt Ludvíka XVI. do Paříže co nejrychleji. Příliš dlouhá podívaná na krále kdysi tak mocného, vlečeného jako zajatec uprostřed jeho států a jeho poddaných, mohla tím, že by vzbudila soucit lidu, být nebezpečná. Komisaři využili poplachu, který se zdály působit domnělé Bouillého záměry. Nechali pěchotu vzadu, a podrževše u sebe jen jezdectvo, přijeli přenocovat do Meaux. Královna konečně uznala nutnost podrobit se okolnostem: byla ke komisařům zdvořilejší; snažila se získat zvláště Barnava, jehož mládí jí dávalo naději na více citu než u přihlouplého a nadutého Pétiona. Král chtěl, aby tři komisaři jedli u jeho stolu; Pétion se už usadil mezi královnu a krále; Barnave se tomu se skromným výrazem bránil a ujišťoval, že bude stát za královou židlí.

Tolik událostí, tak vhodných k tomu, aby přivedly k zamyšlení nad nestálostí lidských velikostí, zanechalo v Barnavově srdci hluboký dojem. Jeho duše se otevřela citům až dosud neznámým. Pohled na největšího krále světa, oloupeného o vše, i o soucit, který se zdálo, že mu slibují jeho neštěstí; pohled na královnu, dceru a sestru tolika císařů, na mladou princeznu zajímavou svou krásou, zajímavější svými ctnostmi; na dvě něžné děti, určené k nejvyššímu štěstí, uvedené do nejponižující závislosti, zatímco muži, jejichž existenci před dvěma lety nikdo ani netušil, vládli nad týmž lidem s autoritou a mocí, jakou ani Ludvík XVI., ani jeho předchůdci nikdy nevykonávali; jaké pocity pro ještě nezkušenou Barnavovu duši! Latour-Maubourg je nedokázal snést; a aby se jim vyhnul, vzal na sebe úkol dohlížet spolu s Dumasem na doprovod. Jediný Pétion nic necítil, nic neviděl, nic nechápal; netušil ani změnu ve své existenci, ani v existenci osob, které ho obklopovaly. Přijímal s pyšnou hloupostí výkřiky množství jako hold určený jemu samému, mluvil bez ustání o plánu zřídit francouzskou republiku a netajil ani králi, ani královně, že je to jediný předmět jeho přání.

Královna, rozhodnuta využít Barnavova dojetí, snažila se je ještě zvětšit nevinným laskáním dauphina. Tento mladý princ si cestou nepřestával hrát

s Barnavem, oddávaje se onomu přirozenému sdílení, které vede děti přednostně k těm, kdo se nejvíce blíží jejich věku a jejichž tvář jim vnuká nejvíce důvěry. Jednoho dne, po několika hrách a mnoha otázkách, jimž se Barnave s laskavostí propůjčuje, se dauphinovy oči upřou na knoflíky Barnavova kabátu; spatří na nich písmena; hned vezme jeden z těch knoflíků do svých malých rukou, skládá písmena a jeho dětská ústa pronesou slova, která tvořila nápis: „Žít svobodně nebo zemřít.“ Nadšen, že rozluštil nápis, zvolá: „Podívej, maminko, vidíš; žít svobodně nebo zemřít!“ Zvědavost ho přiměje prohlédnout ostatní knoflíky; nachází je stejné. „Ach maminko, všude žít svobodně nebo zemřít!“ Královna mlčí. Barnave, dojat, nemůže odepřít něžný cit této drahocenné naivitě; a i já dávám slzu tvé šťastné nevinnosti; necítil jsi svá přítomná zla, ještě méně jsi předvídal ta, která se chystala dopadnout na tebe a na tvou nešťastnou rodinu. Tento příznivý dojem se neomezil na pomíjivé pohnutí. Barnave si dokázal zjednat několik soukromých rozhovorů s králem; dal mu užitečné rady, vytyčil mu postup, jehož se má držet, až Shromáždění podle svého dekretu pošle komisaře přijmout jeho výpověď.

Vjezd do Paříže, 25. června

Ludvík XVI. přijel nazítří do Paříže.[17] Nesmírný zástup lidu, přilákaný novostí podívané a onou touhou tak přirozenou společenskému člověku, těšit se z pokoření všeho, co byl nucen ctít, se odebral na cestu, kudy měl král projet. Ulice Saint-Honoré a bulvár se podobaly dvěma velkým řekám, rozvodněným hojným deštěm, které se vlévají do rozlehlého mořského ramene. Národní garda převzala Ludvíka XVI. v Bondy: tato chvíle byla pro něho bolestná a strašná pro tři gardes-du-corps, kteří ho provázeli. Všichni měšťané, rozhořčení krokem, který vystavil Paříž plenění a království hrůzám občanské války, vyjadřovali silnými slovy své rozhořčení. Královna omdlela; tři gardes-du-corps žádali smrt a prosili o milost, aby nebyli vydáni zuřivosti lidu. Král a královská rodina jeli po nových bulvárech a po Champs-Élysées. Lid zachovával hluboké mlčení: díval se na projíždě-

17. Vydavatelé: „25. června. Odjel 21.“ Vyhláška „Kdo bude králi tleskat, bude zbit holí; kdo ho urazí, bude oběšen“ je dosvědčena mnoha prameny. Louis-Marie, vikomt de Noailles (1756–1804), poslanec šlechty, hrdina noci 4. srpna; Menou viz knihu pátou. Tři gardes-du-corps byli uvězněni v Abbaye a propuštěni po zářijové amnestii (pozn. 43).

jícího Ludvíka XVI., aniž pocítil sebemenší soucit. Národní gardisté volali: „Narazte si klobouky, zůstaňte pokryti; předstoupí před své soudce!“ Ludvík XVI. však neutrpěl žádnou osobní urážku. Ráno se na předměstí Saint-Antoine vylepilo: „Kdo bude králi tleskat, bude zbit holí; kdo ho urazí, bude oběšen!“

Průvod byl nesčetný, cesta zježená bajonety: třicet vojáků zaujímalo přední a zadní část vozu; patnáct mužů v řadě bránilo přístupu k dvířkám. Předměstí Saint-Antoine ozbrojené píkami a množství mužů přiběhlých ze všech míst, kudy král projel, ozbrojených vidlemi, kosami, krumpáči, uzavíralo pochod. Král, královna a Barnave byli v hloubi prvního vozu; dauphin plakal na klíně své matky; tři gardes-du-corps, přivázaní na kozlíku a tísnění pěti granátníky s bajonety na puškách, se podobali třem obětem určeným k strašlivé oběti. Madame Élisabeth a pan de Latour-Maubourg následovali v jiném voze; pak přijížděl kabriolet dvou komorných: předcházel otevřený vůz obklopený vavřínovými ratolestmi. Drouet a Guillaume, ověnčení dubovým listím a stojící, na něm přijímali potlesk a hold lidu. Výkřiky ať žije národ, ať žije Drouet a Guillaume, ať žije statečná národní garda z Varennes, zněly ze všech stran kolem nich: byl to triumf vítězného vojevůdce, který přivádí velkého zajatce…

Ne všichni diváci sdíleli tuto urážlivou a barbarskou radost. Nemohu si odepřít vylíčit zde rys citlivosti, který by, kdyby jej byl znal Ludvík XVI., nepochybně na několik okamžiků ulehčil krutá muka, jimiž bylo jeho srdce rváno. Starý voják, rytíř svatého Ludvíka, přiveden svou oddaností králi na místo této strašné scény, ale neschopen snést její pohled, bloudil sem a tam v nejtrýznivějším neklidu. Když došel na odlehlé místo, spatří s překvapením jezdce pařížské jízdní gardy, který plakal. Starý voják přistoupí: „Kamaráde, co tě může tak rmoutit?“ – „Ach, pane!“ odpoví vzlykaje jezdec, „opustil jsem své stanoviště, nemohl jsem tam vydržet: podívaná, kterou jsem právě viděl, mi rve duši, a nejsem sám, neboť můj ubohý kůň, kterého jsem odvedl do stáje, nechtěl žrát.“ Starý voják se slzami v očích sáhne do kapsy: „Příteli, mám jen těchto osmnáct franků, udělej mi tu radost a přijmi je.“ Jezdec je odstrčí rukou a bolestně zvolá: „Ach! vidím to dobře, už se nevěří v čest vojáka!“ Starý voják se vrhne do náruče tohoto úctyhodné-

ho muže; oba s výmluvným mlčením spojují v tomto objetí i své hluboké zoufalství, i živou a vzájemnou úctu, kterou jsou k sobě proniknuti.

Král a královna vjeli do Tuilerií otáčecím mostem; doprovod, pochodující ve čtyřech kolonách, naplnil v okamžiku zahradu. Kočár zastavil pod terasou; lid se hrnul ze všech stran, aby viděl vystupovat královskou rodinu. Toto náhlé hnutí vyvolalo neklid: bylo se obávat, že lid, podrážděn ušlechtilým a pevným držením tří gardes-du-corps, kteří sloužili za kuryry, je potrestá za neohroženost, která jako by vzdorovala strašnému postavení, v němž se nacházeli. Několik národních gardistů se chtělo vrhnout na posledního gardistu ve chvíli, kdy sestupoval; byli odraženi; a když jeden z komisařů Shromáždění žádal úctu k zákonu, lid ustoupil. Královna byla nesmírně slabá. Vikomt de Noailles a Menou jí pomohli vystoupit z vozu: odvedli ji do jejího apartmá v doprovodu četné stráže. Král se odebral do svého. Dauphina umístili do oddělené světnice.

Proč podnik ztroskotal

Takový byl výsledek tohoto neprozřetelného podniku: ztroskotal pro malou schopnost lidí pověřených provedením; pro malou odvahu krále, který se v rozhodné chvíli zatčení ve Varennes neodvážil chopit rázného řešení; pro nedostatek výpočtu Bouillého. Měl vědět, že vojáci lhostejní, ba v skrytu odporující plánu, který se s jejich pomocí osnuje, dokud jej neznají, se mu neoddávají s horlivostí nutnou k jeho zdaru, a od okamžiku, kdy jej poznají, se mu vzpírají a obracejí své vlastní zbraně proti velitelům, kteří jich užili: ale i kdyby se Ludvík XVI. byl dostal až do Montmédy, kontrarevolucionáři by z toho nebyli vytěžili výhodu, jakou očekávali. Mínění bylo příliš silně vysloveno ve prospěch ústavy. Vláda začínala fungovat. Král v ní tvořil už jen zbytečné kolečko; jeho nepřítomnost nebo přítomnost nic neměnily na stavu věcí. Příliš mnoho lidí bylo zainteresováno na udržení nového pořádku, aby k tomu nevynaložili všechno úsilí. Intriky několika šlechticů a několika nespokojenců by nikdy nezvítězily nad vůlí většiny národa. Vskutku ze všech departementů a ze všech pohraničních měst přicházelo množství adres, přistoupení a projevů oddanosti dekretům Shromáždění. Ostatně králův útěk ohlašoval zcela zjevný úmysl rozpoutat občanskou válku a spojit ji s válkou cizí. Jak si myslet, že by se Francie roz-

dělila pro krále neznámého provinciím, neznámého vojákům, poníženého v mínění, s uměním učiněného opovrženíhodným vším, co nejúčinněji přitahuje pohrdání! že by se vyslovila pro šlechtice nenáviděné nebo záviděné! pro kněze zbavené předsudků, které je činily úctyhodnými, o jejichž nesmírné statky se v této samé chvíli lidé dělili!

[Zpráva o odjezdu krále uvedla do pohybu národní gardy pohraničních departementů, které se obávaly rakouského útoku; „vojáci sami, kteří neznali úmysly svých velitelů, je zavrhli a dosvědčili svou věrnost národu a zákonu“. – V Bruselu zpráva o útěku rozšířila „šílenou radost“: emigranti nepochybovali, že Paříž je zaplavena krví a La Fayettova hlava nošena na píce; „rozdělovaly se ministerské úřady; bylo to skutečné blouznění“. Když se dozvěděli, že král je odvezen zpět, „sklíčenost zoufalství vystřídala opojení radosti“; hrabě d'Artois, který přispěchal od Mohuče, nalezl jen Monsieura, „ještě celého omráčeného zatčením krále“. Monsieur svolal šlechtice uchýlivší se do Brabantu, navrhl jim šest náčelníků (vévody d'Uzès a de Villequier, markýze de Laqueille, de Frondeville, de Robin a de Jaucourt), kteří jim budou sdělovat „naše rady“ („Vaše rozkazy!“ volá se), a dodal: „zajat ve Francii po dvacet měsíců, máme-li naději, vděčíme za ně mému bratru, já přináším jen svou horlivost“. – „Udělal jsem jen, co jsem měl,“ odvětil hrabě d'Artois, „a budu první, kdo vás bude poslouchat jako našeho náčelníka.“ Oba bratři se objali. „Monsieur měl brzy malý dvůr; bylo tam vidět tytéž řevnivosti, tytéž nenávisti, tytéž intriky, které kdysi zmítaly dvorem ve Versailles.“ Šlechtici a kněží v departementech „věřili, že kontrarevoluce je hotova“: více než tři sta bretaňských a dolnopoitevinských šlechticů se pokusilo nalodit v Sables-d'Olonne, museli se uchýlit do lesů, „kde většina bídně zahynula“; mnoho důstojníků opustilo své sbory, odnášejíce prapory, někdy i plukovní pokladnu.][18]

18. Monsieur (hrabě Provence) opustil Paříž v téže noci jinou cestou, přes Mons, v doprovodu hraběte d'Avaray, a 23. června dorazil do Bruselu; vydavatelé, píšící za vlády téhož Monsieura (Ludvíka XVIII.), k jeho řeči nic nepoznamenávají. „Arcivévodkyně“ – Marie Kristina, místodržitelka rakouského Nizozemí. Sables-d'Olonne: Ferrières mluví jako Poitevin o svých krajanech; tvrzení, že „většina bídně zahynula“, se ověřit nepodařilo.

Výpověď krále a Bouillého dopis

Zatím byli král a královna střeženi s krajní bdělostí. Důstojníci bděli v noci v místnosti předcházející jejich ložnice. Dveře zůstávaly otevřené a opatrnost se dohnala tak daleko, že se lidé na vlastní oči ujišťovali, že jsou oba ve svých postelích. Shromáždění pověřilo Troncheta, Duporta a Dandrého, aby přijali výpověď krále. Odebrali se na zámek. „Vidím, pánové," řekl jim Ludvík XVI., „z předmětu poslání, které je vám dáno, že zde nejde o výslech; chci tedy vyhovět přání Shromáždění: nikdy se nebudu bát zveřejnit pohnutky svého jednání."

[Ferrières cituje výpověď v úplnosti. Král uvedl, že příčinou jeho odchodu z Paříže byly „urážky a hrozby, kterých se mně a mé rodině dostalo 18. dubna"; že nikdy neměl v úmyslu opustit království a neměl o tom žádné srozumění ani s cizími mocnostmi, ani se svými příbuznými, ani s emigranty; důkazem jsou byty připravené v Montmédy, které si zvolil, protože je opevněné a blízko hranice, „kde bych byl s to postavit se každému vpádu". Jednou z hlavních pohnutek bylo „vyvrátit argument mé nesvobody"; kdyby chtěl opustit království, nebyl by uveřejnil své memorandum v den odjezdu. Měl ve voze jen tři tisíce louisdorů ve zlatě a 56 tisíc livrů v assignátech. Monsieura zpravil jen krátce předtím; ten odjel do ciziny jen proto, že bylo dohodnuto, že nepojedou touž cestou, a měl se vrátit ke králi. Pas do Frankfurtu byl nutný, protože „na úřadě zahraničních věcí se nevydávají pasy pro vnitrozemí". Jeho protest se netýkal „podstaty zásad ústavy, nýbrž formy sankcí", tj. malé svobody, které se zdál požívat, a toho, že mu dekrety nebyly předloženy vcelku. „Poznal jsem na své cestě, že veřejné mínění je rozhodnuto pro ústavu… jakmile jsem poznal obecnou vůli, neváhal jsem, jako jsem nikdy neváhal, obětovat vše, co je mi osobní."]

Tato výpověď, Barnavovo dílo, aniž Ludvíka XVI. v očích lidu zcela ospravedlnila, měla přece dobrý účinek.[19] Markýz de Bouillé chtěl také napravit zlo, které mohl způsobit nezdar podniku, jehož byl hlavním původ-

19. Komisaři Tronchet, Duport a d'André přijali královu výpověď 26. června a královninu 27. června 1791; text u Ferrièra odpovídá protokolu. Přímý důkaz, že ji sepsal Barnave, není; jisté je, že král byl o postoji konstitucionálů poučen. François-Denis Tronchet (1726–1806), advokát, pozdější obhájce Ludvíka XVI. před Konventem; Antoine-Balthazar-Joachim d'André (1759–1825), rada parlamentu v Aix, jeden z vůdců konstitucionálů.

cem: napsal z Lucemburku Shromáždění dlouhý dopis. „Král," pravil Bouillé, „právě učinil pokus zlomit okovy, v nichž ho i jeho nešťastnou rodinu tak dlouho držíte; ale slepý osud, jemuž podléhají říše a proti němuž lidská moudrost nic nezmůže, rozhodl jinak: je stále vaším zajatcem!… Jeho dny i dny královniny jsou, a chvěji se při tom, vydány na milost lidu, který jste učinili divokým a krvežíznivým a který se stal předmětem opovržení celého světa."

[Bouillé dále líčil, že král hledal na hranici útočiště „u mne a mezi svými vojsky" méně pro svou spásu než pro spásu „nevděčného a krutého lidu"; že po 18. dubnu bylo rozhodnuto, že Ludvík XVI. pojede do Montmédy, odkud oznámí cizím mocnostem svůj krok a svolá nové shromáždění, které upraví práva panovníka i lidu podle cahiers. „Knížata Evropy uznávají, že jsou ohroženi netvorem, kterého jste zplodili; jsou ozbrojeni, aby ho potřeli." Prostředky obrany Francie jsou „nulové". „Já jsem vše zařídil, vše upravil, vše nařídil: král sám rozkazy nevydal; jen já sám… Chtěl jsem zachránit svou vlast, chtěl jsem zachránit krále a jeho rodinu: to je můj zločin! Ručíte za jejich dny, neříkám mně, ale všem králům; a oznamuji vám, že bude-li jim vzat jediný vlas z hlavy, nezůstane v Paříži kámen na kameni. Znám cesty; povedu tudy cizí armády… Sbohem, pánové; končím bez poklon; mé city vám jsou známy."]

Tento dopis, který by slušel Čingischánovi v čele pěti set tisíc Tatarů, se ze strany pana de Bouillé zdál jen směšný: neobratně přiznával, že Ludvík XVI. měl v úmyslu rozpustit Národní shromáždění svoláním nových generálních stavů.[20] Naštěstí se okolnosti změnily: intriky orleánistů a republikánů, směřující ke zničení ústavy a ke zvrácení formy vlády, právě spojily konstitucionály s králem a přiměly je přejít ve prospěch téže ústavy přes křivdy, které mohli panovníkovi vyčítat.

20. Bouillého dopis Shromáždění z Lucemburku, datovaný 26. června 1791, je autentický včetně hrozby, že „nezůstane v Paříži kámen na kameni"; tím, že vzal veškerou odpovědnost na sebe, ulehčil konstitucionálům krále ušetřit. Vydavatelé k tvrzení, že prostředky obrany Francie „jsou nulové": „Pan de Bouillé se v tomto ohledu mýlil; událost to dokázala."

Jakobíni, kordeliéři a noviny

Vskutku útěk a zatčení Ludvíka XVI. vyvolávaly všeobecné kvašení ve všech myslích: každá strana se z nich snažila vytěžit nějakou výhodu pro své zájmy a pro svůj systém vlády. Vévoda Orleánský se objevil u jakobínů, uveden vévodou de Montpensier, svým synem; byl zahrnut potleskem. Laclos, jeho hlavní agent, pronesl dlouhou řeč o útěku a zatčení krále: byl prý velmi na rozpacích, jaké rozhodnutí Národní shromáždění přijme; uvažoval o tom už třicet šest hodin a nic nevidí. „Nesmí se," odpověděl pan Lépidor, „rozvracet monarchie proto, že král uprchl: forma vlády je monarchická, musí taková zůstat. Neschvaluji způsob, jak se s králem jednalo. Dává se mu sankcionovat dekrety kus po kuse… Dokončete tedy, pánové, ústavu, aniž máte s králem jakýkoli styk. Až bude hotova, řeknete králi: Zde je naše ústava a naše charta; chcete se jí podrobit, nebo nechcete? Přijme-li Ludvík XVI., je králem; vystoupí-li z ústavy, králem už není." – „Slyším opakovat," zvolá Danton zuřivě, „že Ludvík XVI. nepozbyl své koruny. Jakže! neprohlásil, že jde hledat prostředky ke zničení ústavy? Je slabomyslný, nebo zločinný: je-li slabomyslný, nežádám regenta, žádám regentskou radu."[21] Klub kordeliérů, sdíleje smýšlení klubu jakobínů, nepřestával říkat a vylepovat ve všech ulicích Paříže: „Francie byla otrokyní v roce 1789, pokládala se za svobodnou v roce 1790, je jí skutečně na konci roku 1791; Ludvík XVI. se zřekl královské moci: napříště pro nás Ludvík není ničím, ledaže by se stal naším nepřítelem. Jsme tedy v témž stavu, v jakém jsme byli při dobytí Bastily: zbývá vědět, zda je výhodné jmenovat jiného krále."

[Noviny „roznášely mezi lid mínění, za které byly placeny", a byly tribunou, kde „spisovatel, měšťan, národní gardista přicházeli řečnit každý po svém a sdělovat obecenstvu bizarní sny pomatené obraznosti, které tónem posedlých vydávali za velké politické pravdy". Annales politiques chválily lid, že přivedl do svých zdí křivopřísežného krále, „a přece se ukázal stejně

21. Vévoda Orleánský přišel k jakobínům se svým druhým synem, vévodou de Montpensier (1775–1807). Pierre Choderlos de Laclos (1741–1803), autor *Nebezpečných známostí*, tajemník vévody a redaktor jakobínského listu. „Pan Lépidor" se nepodařilo ověřit. Georges Danton (1759–1794), tehdy vůdce kordeliérů. *Annales patriotiques* (Carra, Mercier) – Ferrières píše „Annales politiques"; *La Bouche de fer*, list Cercle social (Bonneville, Fauchet), byl hlavním hlasatelem republiky.

velkodušný jako statečný“; Bouche de fer: „svobodný a svrchovaný lid se pokryl a hleděl s pohrdáním na bývalého krále. Zde je konečně plebiscit a republika je sankcionována.“ Spis Velký soud vynesený lidem nad Ludvíkem XVI., „který na všech veřejných místech vyřvávali najatí lidé“, hlásal, že „smrt není to, co zasluhuje“, a že až bude mít sílu v ruce, řekne: „dnes, kdy jsem silnější, nejsem už vaším otrokem a chci vládnout jako král.“]

Adresa Achilla du Châtelet

Když orleánisté a republikáni touto záplavou jedovatých spisů dostatečně připravili veřejné mínění na sesazení Ludvíka XVI., odvážili se kroku směřujícího přímo k jejich cíli. Na všech zdech Paříže a až v chodbách Shromáždění byla vylepena adresa Francouzům pod jménem Achilla du Châtelet, plukovníka à la suite u pluku myslivců.

[Ferrières otiskuje adresu celou: „dokonalý klid“ za útěku bývalého krále a „hluboká lhostejnost, s níž jsme ho viděli přivážet zpět“, jsou znamení, že „nepřítomnost krále je lepší než jeho přítomnost“; abdikoval, „opustil své místo ve vládě – zde je čin vším, čas ničím“; „co nám na tom záleží, zda je slabomyslný nebo pokrytec, idiot nebo tyran; je stejně nehodný funkcí královské moci“; „neznáme ho už jinak než jako jednotlivce v davu, jako Ludvíka Bourbona“. Úřad, „který může zastávat idiot, podvodník, zlý člověk stejně jako mudrc… je zjevně nic; je to místo reprezentace, ne užitku“; třicet milionů na krále je prostředek ke snížení daní; bezpečnost „pana Ludvíka Bourbona“ je jistá, „neboť Francie se nezneuctí záštím proti člověku, který se zneuctil sám“.]

Tato adresa, ačkoli podepsaná Achillem du Châtelet, byla sepsána Thomasem Painem, Angličanem, jedním z hlavních činitelů americké revoluce. Údiv zvětšovalo, že Achille du Châtelet, v Americe pobočník pana de La Fayette, byl v Paříži důvěrně spjat s týmž La Fayettem; že žil ve společnosti Condorceta, abbého Sieyèse, vévody de La Rochefoucauld, vévodkyně d'Anville a všech stoupenců republiky. Ti, kdo pana de La Fayette znali, věděli, že taková je jeho politika; že vždy postaven za nějakou ztracenou hlídkou, zdánlivě cizí hnutí, které vyvolával, a pečlivě skrývaje učenou ruku, která tahala za nitky, si počínal s obezřetností, jež mu dávala jistotu, že postoupí jen natolik, nakolik se to stalo nutným k provedení jeho záměr-

rů, ale nikdy tolik, aby mu to mohlo být přičteno, kdyby se událost obrátila proti jeho nadějím. Tak se zdálo, že La Fayette vždy ustupuje vůli lidu; nikdy se nezdálo, že ji řídí, neboť La Fayettova ctižádost nebyla ctižádostí velkých povah; přizpůsobila se jeho malé duši; neužíval upřímných a otevřených prostředků odvahy, byly to křivolaké prostředky intrik starého dvora. Pokud jde o vévodu de La Rochefoucauld, na jehož hlavu, jak žertem říkal rytíř de Rulhière, pan Turgot umístil tolik zásad, byla známa jeho nicotnost, jeho mánie být velkým mužem, jeho filozofická podřízenost abbému Sieyèsovi a Condorcetovi.[22]

[Až dosud se Shromáždění nezabývalo „jedovatou slinou, jíž se orleánisté a jakobíni snažili potřísnit krále a královnu“; ale drzost, s jakou byla adresa vylepena u samých dveří Shromáždění, ukazovala, že se nikdo nebojí její diskuse. Malouet žádal stíhání původce; Martineau chtěl signatáře ihned zatknout; Pétion žádal plakát nejprve přečíst; Chabroud klidně: „Paradoxy, které nemají zdravý rozum, musí padnout samy od sebe… Tato už sklízí opovržení, které zasluhuje.“ – „Ať se tedy stíhají,“ odpoví Dillon, farář z Vieux-Pouzauges, „také původci dopisu abbého Raynala.“ – „Udejme,“ dodá jiný, „papežské breve.“ Chapelier: nám nepřísluší „zabývat se aktem šílenství nebo exaltace několika sektářů“. Malouet, „jehož mánií bylo hrát roli v novinách své strany“, naléhal; farář Dillon jemně: „Tento plakát je dílem těchto pánů samých.“ Jeden republikán „důležitým tónem“ vytkl Malouetovi, že „po dvou letech diskuse o velkých zásadách svobody“ navrhuje zničit svobodu tisku. Debata skončila; ale orleánisté a republikáni poznali, „že většina Shromáždění nechce ani sesazení Ludvíka XVI., ani republiku“; u jakobínů byly Brissotovy návrhy přijaty chladně. La Fayette tedy usoudil, „že jeho obvyklé opatrnosti sluší nic neriskovat“, a dávaje

22. Plakát „Adresa Francouzům“ podepsaný Achillem du Châtelet byl vylepen 1. července 1791; sepsal jej Thomas Paine (1737–1809), autor *Common Sense* a *Práv člověka*; Paine, Condorcet, Brissot a Du Châtelet vydávali téhož léta list *Le Républicain*. Vévoda Louis-Alexandre de La Rochefoucauld d'Enville (1743–1792), Turgotův přítel, předseda pařížského departementu, zavražděn v září 1792; „vévodkyně d'Anville“ byla jeho matka. Claude-Carloman de Rulhière (1735–1791), historik a básník. Portrét La Fayetta patří k nejtvrdším v pamětech.

přednost Ludvíku XVI. před vévodou Orleánským, „kterého nenáviděl a jímž byl nenáviděn“, spojil se s konstitucionály.][23]

Abbé Sieyès; Athalie; vévoda Orleánský

Bylo dokonce vidět abbého Sieyèse (tak se lidé podle okolností liší sami od sebe), jak se ospravedlňuje z výtky, že směřuje k republikanismu a snaží se získat stoupence tomuto novému systému. Nebylo to prý, ujišťoval abbé Sieyès, ani ze starých zvyklostí, ani z nějakého pověrčivého citu royalismu, že dává přednost monarchii: dával jí přednost, protože mu bylo dokázáno, „že v monarchii je pro občana více svobody než v republice. Nejlepší společenský řád je ten, kde ne jeden, ne jen několik, ale všichni požívají největší možné míry svobody. Dokázal by stoupencům republiky nikoli, že monarchie je vhodnější v té či oné situaci, ale že ve všech situacích je člověk v ní svobodnější než v republice.“ Tento abbé Sieyès byl také hlavou strany, kterou nazvu stranou filozofickou. Chtěl vše nivelizovat, vše převést na abstrakce, vše vrátit k rovnosti přirozeného stavu. „Váš systém,“ řekl mu jednou jeden z jeho přátel, „směřuje ke zničení vlastnictví.“ – „Ne,“ odpoví abbé Sieyès, „nechceme zničit vlastnictví, chceme změnit vlastníky.“[24]

[Orleánisté a republikáni obraceli mínění proti Shromáždění: „Začíná vát dvorský vítr a hasí energii Shromáždění… Shromáždění často opakuje, že král je nedotknutelný, a drží ho jako vězně… Existuje strana, jejímž cílem je zastírat křivdy Ludvíka XVI.; jeho výpověď, jakkoli absurdní a lživá, nemůže být jeho dílem.“ Lid, „vždy oklamaný lidmi, kteří ho vedou“, se dělil mezi frakce, z nichž každá se snažila zveličit svou skutečnou sílu, „neboť ve všech revolucích existuje množství slabých, bázlivých lidí, vždy hotových připojit se ke straně, která dělá nejvíce hluku“.]

23. Debata z 1. července 1791. Louis-Simon Martineau (1733–1799), advokát, jeden z autorů občanské ústavy duchovenstva; Jean-Baptiste-Charles Chabroud (1750–1816), zpravodaj o dnech 5. a 6. října; Isaac-René-Guy Le Chapelier (1754–1794). Dillon, farář z Vieux-Pouzauges v Poitou, byl Ferrièrův krajan. „Dopis abbého Raynala“ – list, jímž Raynal 31. května 1791 odsoudil výstřelky revoluce; „papežské breve“ – Pius VI. odsoudil občanskou ústavu duchovenstva brevy z března a dubna 1791. Malouet viz knihu pátou.

24. Sieyèsovo prohlášení ve prospěch monarchie vyšlo v *Moniteuru* 6. července 1791 jako odpověď Painovi; Ferrières je cituje v podstatě věrně. Výrok „chceme změnit vlastníky“ uvádí jako doslech.

Ve Francouzském divadle se hrála tragédie *Athalie* se sbory. Představení této hry se stala arénou, kde royalisté, orleánisté, republikáni, chápajíce se narážek, které jejich tajným přáním poskytovaly okouzlující Racinovy verše, si z nich dělali zbraně, jimiž se zuřivě potírali; všichni zaujati jen svou nenávistí odcházeli z této nádherné podívané, aniž pocítili její krásy, aniž okusili její kouzlo; ale nenávidějíce se ještě silněji, než když do ní vstoupili. Orleánisté a republikáni, aby zničili příznivý dojem pro královskou moc, který představení *Athalie* vyvolávala, a aby oslabili něžný zájem, který role Joase vzbuzovala ve prospěch mladého dauphina, dali v jiných divadlech hrát *Bruta*, *Caesarovu smrt*, *Viléma Tella*, *Ligu kněží a tyranů*. Tam s křikem tleskali prudkým výpadům proti králům, přehnaným líčením ctností a štěstí republik. Orleánisté si však nemohli zastírat hluboké pohrdání, ba opovržení, do něhož upadl jejich vůdce, vévoda Orleánský. Zatímco celá Francie vrhala kolem sebe neklidné pohledy a hledala muže, který by mohl zachovat monarchickou vládu, ať tím, že by se jí ujal navždy, ať tím, že by ji převzal do úschovy po dobu dauphinovy nezletilosti, vévoda Orleánský, jediný princ krve, který zůstal ve Francii, člen Národního shromáždění, známý svou oddaností zásadám revoluce, pro něhož byla ústava stále trvajícím listem milosti; vévoda Orleánský, pravím, byl tu; ukazoval se ve Shromáždění, u jakobínů, ve své sekci, ve strážnicích, a nikdo, jak se zdálo, ho nevnímal. Jeho stoupenci k němu bez ustání obraceli pozornost lidu, a lid se tvrdošíjně odmítal jím zabývat.

[Princ, „pokořený tak směšným postavením“, se pokusil z něho vyjít: jistý Perlet, „autor nevím jakých novin“, navrhl vévodu k regentství, bývalý kněz Donjou ho označil za nástupce; oba byli „všeobecně vypískáni“. Vévoda přesto na tato „dvě ubohá vyžebraná pozvání“ odpověděl veřejným dopisem, který noviny otiskly „jedny prostoduše, druhé s velmi zlomyslným posměchem“: je hotov sloužit vlasti „na zemi, na moři, v diplomatické dráze“, ale regentství se „od této chvíle a navždy“ zříká a zůstane „v třídě prostého občana“. Nabídka služeb na moři a v diplomacii „připomněla bitvu u Ouessantu a tajnou misi v Anglii“. Orleánisté obrátili zraky na vévodu de Chartres, jeho syna: noviny se rozezněly chválou mladého prince, který prý vyrval dva nepřísežné kněze pomstě lidu a skočil do vody pro tonoucího řemeslníka, otce sedmi dětí. Zároveň líčili „zbabělost, slabost, neschopnost Ludvíka XVI.“: prý „ztratil hlavu“, chtěl se postavit do čela ar-

mády, jindy abdikovat, „a vzápětí upadal do zuřivosti, chápal se stoliček, házel je do zrcadel svého apartmá, rozbíjel porcelán“. A pracovali na povstání „týmiž zbraněmi, jichž užili 5. a 6. října proti králi“: pobouřili dělníky pařížských dílen pod záminkou žádosti o chléb nebo práci.][25]

Emigranti, Bouillého oběžník, protest dvou set devadesáti

[Uprostřed těchto nepokojů došla zpráva, že císař a Turci uzavřeli mír. Oživila naděje biskupů a šlechticů; „vše nabylo nové tváře v Bruselu a v Koblenci“; „Naše věci jdou skvěle,“ psali emigranti; „den vstupu do Francie je stanoven, ač není znám.“ Ale bylo třeba armády; císař, „od přírody nakloněn míru, vyčerpán nešťastnou válkou proti Turkům“, dával přednost vyjednávání. Markýz de Bouillé napsal oběžník plukům metské posádky: „Monseigneur hrabě d'Artois má plné moci od krále a je oprávněn ponechat vám vaše hodnosti a žold… Ti, kdo přivedou dvacet pět nebo třicet myslivců, budou jmenováni důstojníky.“ Většina vojáků odevzdala dopisy municipalitám; Ludvík XVI. formálně prohlásil, „že každý, kdo se vydává za pověřeného plnými mocemi z jeho strany, klame“. „Tak tito neprozřetelní lidé, kteří ujišťovali, že jednají jen pro krále, ho hubili svými podniky a obětovali ho svým osobním zájmům.“ V Paříži i v provinciích byly kanceláře k urychlení emigrace; „nutili šlechtice opouštět své ženy, děti, majetek a prchat jako vyhnanci do cizí země“.][26]

Aby podpořili tyto manévry a poskytli cizím mocnostem a francouzským princům zákonnou záminku, sepsali abbé Maury a d'Esprémenil protest, který dali podepsat dvěma stům devadesáti poslancům. Bylo nezbytné, aby

25. Racinova *Athalie* se sbory se hrála v létě 1791 ve Francouzském divadle; dětský král Joas byl vztahován na dauphina. *Brutus* a *Caesarova smrt* jsou Voltairovy tragédie, *Vilém Tell* Lemierrův; „Liga kněží a tyranů“ – patrně Ronsinova *La Ligue des fanatiques et des tyrans* (1791). Charles-Frédéric Perlet (1759–1828), vydavatel *Journal de Perlet*; „Donjou“ se nepodařilo ověřit. Ouessant: námořní bitva 27. července 1778, po níž byl vévoda obviňován ze zbabělosti; „tajná mise v Anglii“ – jeho odjezd do Londýna v říjnu 1789, jímž ho La Fayette odstranil z Paříže. Vévoda de Chartres (1773–1850), pozdější Ludvík Filip, skutečně v červnu 1791 ve Vendôme zachránil tonoucího a dostal občanský věnec.

26. Mír mezi císařem Leopoldem II. a Tureckem byl podepsán v Sistově 4. srpna 1791. Bouillého oběžník metské posádce byl Shromáždění oznámen v červenci 1791 a králova odpověď popírající „plné moci“ hraběte d'Artois byla zveřejněna. Ferrières sám nátlaku „kanceláří k urychlení emigrace“ nepodlehl a zůstal ve Francii.

nepřerušená řada protestů stíhala neplatností operace konstitucionálů a dala Evropě na vědomí, že to, co se nazývalo nejzdravější částí Shromáždění, se stále stavělo proti ničivým dekretům, které buřiči, podporovaní vzbouřenou lůzou, vydali proti náboženství, proti panovníkovi a proti monarchii; byly to základní kameny pro manifest, který princové připravovali.

[Dvě stě devadesát poslanců prohlásilo, že když viděli dovršit zničení monarchie rokováním Shromáždění („neboť útočit na osobu panovníka znamená zničit monarchii“), nemohou se už účastnit rokování „vinných zločinem, který nechtějí sdílet“; budou však nadále navštěvovat zasedání, aby hájili „jediné zájmy, které jim zbývá hájit“ – zájmy krále a královské rodiny. Ferrières: autoři „dbali více na touhu uškodit konstitucionálům, které nenáviděli, než na užitek, jaký z toho mohl mít král“. Věděli, že výbory nehodlají postavit Ludvíka XVI. před soud; konstitucionálové, „odpuzeni jakobíny a obávající se exaltace republikánů“, si přáli sjednocení s rozumnými lidmi pravice a „už dali tušit, že by bylo možné vrátit se k dekretu zrušujícímu šlechtu“. Ale velcí páni, vysoké duchovenstvo, parlamenty, finančníci ústavu nechtěli, „ať se jakkoli zmírnila: potřebovali celý starý režim“; dali přednost „šanci zkázy panovníka, šanci vlastní zkázy, jen když jim zůstala naděje na starý režim“.][27]

Konstitucionálové snadno rozpoznali zlovolný úmysl, který diktoval prohlášení dvou set devadesáti poslanců; chtělo se na ně svalit i dočasné sesazení Ludvíka XVI., i všechnu ohavnost revoluce; byli označováni pomstě princů a emigrantů, meči parlamentů jako smírné oběti zasvěcené amnestii. Proto konstitucionálové, zoufajíce si nad získáním šlechticů a kněží, se rozhodli je už nešetřit. Thouret, rozzuřený, ukazoval prohlášení dvou set devadesáti šlechticům své strany, kteří ho žádali, aby se vrátil k dekretu o zrušení šlechty, a odpověděl jim: „Zde, čtěte, žádné dohody už nebudou; ti lidé nás nutí, abychom se, chceme-li uniknout jejich nenávisti, opřeli o lid.“ Ale šlechtici a kněží, kteří s potěšením viděli, jak se všechny frakce spojují proti konstitucionálům, si z jejich nevole nedělali starosti: hledali jen výraznou příležitost k roztržce s cizími mocnostmi: byli by okouzleni,

27. Deklarace 290 poslanců z 29. června 1791, sepsaná abbém Maurym a d'Esprémenilem, byla vydána tiskem a v emigraci hojně šířena. Ferrières, sám poslanec pravice, ji odsuzuje z hlediska umírněných, kteří tehdy doufali ve smír s konstitucionály i v návrat k dekretu o zrušení šlechty (19. června 1790).

kdyby Shromáždění postavilo Ludvíka XVI. před soud; kdyby dekretovalo sesazení. Nebylo pak pochyby, že by se císař a králové Evropy spojili, jeden na podporu své sestry a svého švagra, druzí na obranu krále, jehož věc se mohla ze dne na den stát jejich vlastní věcí: a v případě války si kontrarevolucionáři byli jisti úspěchem.

[Stav Francie se na první pohled zdál alarmující: pohraniční města bez obrany, arzenály bez zbraní. Důstojníci řadového vojska odmítali novou přísahu, podávali demise nebo odcházeli k princům; „a rozporem hodným umělé povahy Francouzů“ konstituční šlechtici ve Shromáždění, kteří jako první s nadšením přísahali na tribuně, odmítali vykonávat hodnosti, do nichž byli povýšeni, dokud je král „znovu uvedený v celou svou prerogativu“ nepotvrdí, „a chlubili se tím v novinách jako důkazem oddanosti panovníkovi“. Odchod důstojníků, „většinou málo milovaných vojáky, neschopných poslouchat i velet, téměř cizích válečnému řemeslu“, ve skutečnosti sloužil konstitucionálům; mladí emigranti v Bruselu jen přiváděli prince do rozpaků, brzy jim došly peníze a Monsieur i hrabě d'Artois byli nuceni „uchýlit se k pohrdavé štědrosti cizích knížat“. Síly Francie stačily k obranné válce; assignáty jí zajišťovaly „nevyčerpatelnou fiktivní hotovost“ a „zakládaly stabilitu ústavy tím, že vytvářely společný zájem všech“. Strašení vlastníků daněmi a bankrotem („Paříž sama neplatí nic“) na lid, „který se cítil ulehčen“, nepůsobilo.]

Nestálá přízeň lidu; tři mínění

Konstitucionály tedy neuváděly do rozpaků intriky šlechticů, kněží, emigrantů; obávali se více intrik orleánistů a jakobínů. Tyto dvě frakce, silné svými četnými afiliacemi a asi třiceti členy Národního shromáždění, nepřestávaly útočit na konstitucionály před tribunálem veřejného mínění. Líčily je jako ctižádostivce obětující pravé zájmy lidu svým osobním zájmům, chtějící panovníka a monarchii proto, že panovník má poklady a jmenuje do úřadů. Obnovily výrok hraběte de Mirabeau o nynějších ministrech: „Lamethové, než se budou moci zmocnit ministerstva, dávají ta místa hlídat svými lokaji.“ Bylo tedy vidět Chapeliera, Thoureta, Démeuniera, Duporta, uváděné před dvěma měsíci jako nejhorlivější obhájce práv lidu, jak úplně ztrácejí svou nesmírnou popularitu. Barnave, dlouho milovaný idol

téhož lidu, byl v karikatuře vydán jeho nenávisti a opovržení: tak je pravda, že přízeň lidu následuje každého intrikána, který lichotí jeho vášním; že ho opouští ve chvíli, kdy chce zastavit podnět, který sám dal; že se pak připíná k novému intrikánovi, dokud i on, stav se mocným a bohatým a potřebuje uzdu zákonů, není opuštěn a přízeň nepřejde ke třetímu, který lid oklame, jako ho oklamali jeho předchůdci: neboť slyše stále mluvit o svých právech lidi, kteří uchvacují jeho důvěru, prostoduše věří, že ti lidé pracují jen pro něho, zatímco ve skutečnosti pracují jen pro sebe. Tak Pétion, Rœderer, Antoine, Brissot, Robespierre, Dubois de Crancé nahradili konstitucionály v lidové přízni, přebírajíce lid tam, kam ho oni dovedli a kde ho chtěli zastavit.[28]

[„Zuřivost psát a diskutovat se, jak se zdálo, zmocnila všech Francouzů“; „tucet křiklounů, dobře placených a hojně napájených, řval na všech náměstích proti kněžím, proti šlechticům, proti králi, proti monarchii“. Ferrières odbočuje k úvaze o „takzvaném veřejném mínění“, které nikdy nebylo pravým míněním francouzského lidu, nýbrž „míněním nařízeným municipalitám, správním sborům a lidovým společnostem poslanci, kteří vedli Shromáždění“: při zničení feudálních práv tleskali pachtýři a poddaní, při vyvlastnění duchovenstva kapitalisté a spekulanti, při zrušení šlechty měšťané, obchodníci a literáti, „žárliví na to, že existovala vyznamenání, která nesdíleli. Rozumní lidé mlčeli, protože rozumní lidé mlčí, když blázni křičí.“ Jakmile se jakobínů zmocnili Brissot, Condorcet, Robespierre, Pétion, rozdělilo se i toto mínění. „Uprostřed tohoto konfliktu moci a mínění nebyli vlastníci, kteří v každém společenském řádu tvoří skutečně lid, počítáni za nic“; vyděšeni „anarchií idejí“, přiblížili se ke konstitucionálům.]

Tři různá mínění tedy rozdělovala Shromáždění a Francii. První: obnovit krále a udržet monarchii na základech ústavy; druhé: zrušit královskou moc a zřídit republiku; třetí, prostřední mezi oběma: obnovit krále, nebo posadit na trůn dauphina, ale obklopit ho nezávislou výkonnou radou, jejíž

28. „Lamethové… dávají ta místa hlídat svými lokaji“ – Mirabeauův výsměch ministerstvu z listopadu 1790, dosazenému vlivem triumvirů. Pierre-Louis Rœderer (1754–1835), poslanec za Mety; „Antoine“ – François-Paul-Nicolas Anthoine (1758–1793), poslanec za Boulay, jakobín; Edmond-Louis-Alexis Dubois-Crancé (1747–1814), pozdější ministr války; Jean-Nicolas Démeunier (1751–1814), člen ústavního výboru.

odvolatelní členové by byli voleni lidem. Toto poslední řešení bylo mezí, u níž se setkávali orleánisté a jakobíni, za předpokladu, že nemohou dosáhnout jedni své republiky, druzí sesazení, ponechávajíce času a okolnostem to, co nedoufali od přítomné chvíle.

Zpráva sedmi výborů

Konečně sedm výborů, pověřených zkoumáním této velké věci, dokončilo svou práci a zpráva o ní byla podána Shromáždění. Paříž, Francie, Evropa čekaly v mlčení smíšeném s neklidem na rozhodnutí, které přijme. Nikdy nebyla diskusi předložena otázka tak velkého, tak všeobecného zájmu. Uvažovalo se méně o tom, zda podle zásad Shromáždění král je či není vinen, než o výhodách a nevýhodách, které mohly vyplynout z jeho postavení před soud. Nikdo nepochyboval, že Ludvík XVI. měl nepřátelské úmysly; že se spolčil s panem de Bouillé a s cizími mocnostmi: jeho prohlášení bylo usvědčujícím dokladem, proti němuž nebylo co namítat. Přesto ústava nestanovila krok Ludvíka XVI. jako delikt, protože tento krok, zmařený jeho zatčením ve Varennes, mohl být jen pokládán za směřující k deliktu; a pak, bylo právo, které si Shromáždění osobovalo, změnit formu vlády, opravdu odůvodněné?[29]

[Ferrières zde rozvíjí vlastní argumentaci: král a Shromáždění byli od zahájení generálních stavů „ve válečném stavu“, a proto o právech obou rozhodovala jen síla; Shromáždění samo dalo králi 17. června 1789 příklad protestu proti síle, sešlo se v míčovně, přísahalo, že se nerozejde; „kdyby byl král zvítězil 14. července, nebyl by oprávněn soudit Shromáždění za tento krok, jako Shromáždění tvrdilo, že je oprávněno soudit krále za jeho útěk z Paříže?“ Poslanci byli posláni do generálních stavů, „aby vrátili národ do jeho práv a omezili panovníka na jeho práva“, jak je uznávaly cahiers. „Ale, říkalo Shromáždění, jsme ustavující moc. – Ano, jste ustavující moc ve všem, co se týká ústavy, kterou jste byli pověřeni vytvořit.

29. Sedm výborů podalo zprávu 13. července 1791; zpravodaj Félix Muguet de Nanthou (1760–1808), advokát z Franche-Comté. Ferrières zprávu shrnuje věrně, včetně dekretu z 28. března (pozn. 13). „Mladý Ivan“ – Ivan VI., ruský car-nemluvně sesazený r. 1741 a zavražděný 1764; „neštěstí Anglie po více než šedesát let“ – od občanské války po revoluci r. 1688; nezletilost Ludvíka XIV. – Fronda. Ferrièrova vlastní argumentace („Shromáždění je ustavující mocí jen v mezích cahiers“) opakuje stanovisko pravice z r. 1789.

Tato ústava vám byla nařízena; je celá v cahiers, které vás ustavující mocí činí: mimo tyto cahiers vaše pravomoci končí… Kde je vaše poslání? kde jsou vaše tituly k tomu, abyste zničili práva, povinnosti, svazky sahající k počátku monarchie?“ – „Tyto nesporné zásady nebyly ty, o něž se opřel zpravodaj výboru. Shromáždění, oděné všemocností králů, vyžadovalo stejnou řeč: bylo mu třeba říkat méně to, co bylo pravdivé a spravedlivé, než to, co se mu nejvíce líbilo.“]

[Muguet de Nanthou vyložil, že Shromáždění přijalo monarchii, protože nejlépe zachovává jednotu „rozlehlé říše, jejíž všechny části přirozeně směřují k rozdělení“, a „tím, že povyšuje jediného člověka, zachovává pro všechny ostatní drahocennou rovnost“; král není občan, je sám o sobě mocí, a kdyby byl obžalovatelný zákonodárným sborem, ten by královskou moc „nakonec uchvátil a zničil“. „Lidé, kteří si dělají řemeslo z toho, že rvou a napadají vše, co je velké“, by panovníka obviňovali bez ustání – „stačí, aby skutečnost byla pochybná“. I krále, jehož činy nelze strpět, nesmí zákon obžalovat: „předpokládá, že panovník je šílený, a přiděluje mu regenta“. Je útěk deliktem? Ne: dekret z 28. března stanoví, že král má sídlit nejvýše dvacet mil od Shromáždění, a za abdikaci pokládá až odmítnutí vrátit se po výzvě – „sesazení se tedy nepropadalo pouhým faktem útěku“. Je deliktem zanechané prohlášení? Není kontrasignováno, „je jen soukromým aktem krále, pouhým konceptem na paměť“, a není v něm zřeknutí se funkcí; ústava nebyla dokončena a částečná přijetí nelze zaměňovat se slavnostním závazkem, k němuž bude král vyzván, až mu bude předložen ústavní akt vcelku. Kdyby bylo dovoleno nadzvednout závoj budoucnosti, Shromáždění by vidělo „všechna neštěstí, která sužovala Anglii po více než šedesát let, která pustošila Rusko za vlády mladého Ivana; nepokoje nezletilosti Ludvíka XIV.… a uprostřed těchto nepořádků dítě sotva vyšlé z kolébky, střídavě nástroj a oběť frakcí regentů“. Marně „několik neklidných duchů, vždy lačných změny“ tvrdilo, že útěk jednoho muže může změnit formu vlády; marně „jiní, stále otroci uprostřed svobodného lidu, vždy dvořané, nikdy občané“ chtěli předbíhat rozhodnutí Shromáždění. To „slavnostně vysloví zásadu nedotknutelnosti panovníka“, ale o dalších opatřeních rozhodne, až „ponechá čas myslím, aby se uklidnily“, a dokončí ústavu.]

Rozprava: Pétion, Grégoire, Buzot, Salles

[Muguet přečetl návrh dekretu; jakobíni a orleánisté žádali vytištění a odročení. Dandré: „Toto vytištění nutně přinese dlouhý odklad. – Tím lépe! volá několik jakobínů. – Tím hůře! ano, pánové, tím hůře! odpovídá živě Dandré, tím hůře pro ty, kdo chtějí veřejný klid… Žádá se čas jen proto, aby se rozněcovaly důvěřivé nebo málo poučené mysli.“ Robespierre: „Nevím, jakým právem se označují za buřiče lidé, kteří žádají, aby se slavnostně zkoumala důležitá otázka, o níž máte rozhodnout… není chtít dobro království, klade-li se ukvapenost na místo klidu.“ Každá frakce naplnila galerie svými emisary a lid, „prodchnutý týmiž vášněmi, jaké zmítaly poslanci“, dával najevo souhlas nebo reptání. Alexandre Lameth: nejde o zkoumání faktů, „je to velká politická otázka, ústavní otázka prvního řádu“; odročení „je dobré jen k vyvolání nepokojů“ a k tomu, aby se dal prostor prostředkům, jimiž se vytváří „umělé mínění“ ve prospěch „trestuhodných plánů založených na změně formy vlády“. Odročení nebylo dosaženo; Vadier, Pétion a Grégoire zahájili diskusi a napadli zásadu nedotknutelnosti.]

„Co je nedotknutelnost?“ zvolal Pétion. „Je to právo dělat všechno, dobro i zlo? Nemyslím. Nedotknutelnost byla zřízena jen ku prospěchu národa. Nevidím, jaké jsou pro národ výhody absolutní nedotknutelnosti, ani jak mu může být užitečné, aby král, který se spikne proti své zemi, zůstal nepotrestán. Je král občan? Ano. Je král veřejný funkcionář? Ano, prohlásili jste to. Není jako veřejný funkcionář podroben zákonu? Není-li mu podroben, je nad ním; je-li nad ním, je despota: aby byl někdo nedotknutelný, musí být bezhříšný. Vyjdeme-li z této krásné zásady nedotknutelnosti, bude tedy král moci podřezávat lidi jako stáda.“ Zde se ozve hlučný potlesk tribun a jakobíni volají: „Ano, ano!“ – „Vyzývám,“ pokračuje Pétion, celý nadmutý potleskem, jehož se mu dostalo, a s hloupou sebedůvěrou zářící z jeho tváře, „vyzývám nejobratnějšího logika, aby mi popřel důsledek této zásady. Nějaký Caligula, nějaký Nero by se mohl oddat všem svým zuřivostem, a bylo by nutno respektovat jeho krvežíznivé záliby.“ Jakobíni a orleánisté znovu rozeznějí sál tleskáním; tribuny, třesoucí se strachem a už vidoucí přicházet velkého řezníka s jeho velkým nožem, se oddávají nejživějšímu nadšení. „Král, říká se, je moc; nelze trestat moc. Jaká ubohá sub-

tilnost! král vykonává velkou moc, ale není abstraktní bytost. Soudce není spravedlnost; král není královská moc.“ Při tomto zářném a skvělém závěru jakobíni, orleánisté a štamgasti tribun znovu začali tleskat.

[Grégoire: nelze oddělit králův útěk od falešných pasů, od memoranda, „od vpravdě nepřátelských plánů pana de Bouillé“; „zapomněli jste, že blaho lidu je nejvyšším zákonem?“; navrhl jmenovat národní konvent, který by Ludvíka XVI. soudil. Buzot: v Anglii prohlásil abdikaci Jakuba II. konvent, nikoli Dolní sněmovna; Shromáždění „by bylo zároveň soudcem i stranou“, a „nemůže-li soudit krále vinným, nemá o nic více právo soudit ho nevinným“. Ferrières: „Pétion, Buzot ani Grégoire nezahlédli pravý stav otázky: všichni se vrhli do žvanivých deklamací, do otřepaných frází, určených jedině lůze tribun.“][30]

[Salles, poslanec za Meurthe, zkoumal, zda je král vinen útěkem, zanechaným manifestem a spoluvinou s Bouillém. Útěk zločinem není, „poněvadž žádný zákon tento delikt nekvalifikoval“. Král protestoval proti ústavě; ale „vzpomeňme na skandální scénu, kdy buřiči… se hrnuli obklopit krále, ozbrojeni pistolemi a dýkami, přesvědčit ho, že lid usiluje o jeho život“ – „kdo z nás by v podobném postavení nebyl obětí předstíraných poplachů těchto zbabělých dvořanů?“ Král shledal ústavu neproveditelnou – „kolikrát jsme to neřekli sami!“; Shromáždění samo k omylu přispělo, neboť „my jsme vládli, my jsme soudili… učinili jsme množství aktů… mimo pravomoc zákonodárců“. Králova výpověď je protest proti ústavě; „nuže, téměř tři sta členů tohoto shromáždění právě dohnalo neobčanskost až k tomu, že dali vytisknout prohlášení, která nemají jiný smysl“ – proč být shovívavý k nim a přísný jen k panovníkovi? Z dokumentů plyne, že král dal Bouillému rozkazy k zajištění útěku, „ale není nijak dokázáno, že mu dal rozkazy k nepřátelským přípravám proti Francii“; z Bouillého dopisu plyne, že „tento generál sám vše zařídil“. „Že důkaz, že věděl o tomto spiknutí, nikde neexistuje, z toho já usuzuji, že o něm skutečně nevěděl.“ –

30. Rozprava 13.–15. července 1791. Marc-Guillaume-Alexis Vadier (1736–1828), pozdější člen Výboru obecné bezpečnosti; abbé Henri Grégoire (1750–1831), ústavní biskup z Blois; François Buzot (1760–1794), pozdější girondista; Jean-Baptiste Salle (Ferrières „Salles“; 1759–1794), lékař, poslanec za Nancy (departement Meurthe), zahynul s girondisty. Buzotův příklad: anglický „konvent“ r. 1689 prohlásil trůn za uprázdněný po útěku Jakuba II. „Petice francouzského lidu“ byla předložena 14. července; Pétionův plán výkonné rady odpovídá jeho řeči z téhož dne.

Orleánisté a jakobíni odevzdali předsedovi adresu „pod honosným jménem petice francouzského lidu“, žádající nic nerozhodovat, dokud se neprojeví vůle všech obcí království; emisaři na tribunách tleskali, nikdo nežádal o slovo, aby ji podpořil. Pétion, „stroj na péro natažený Brissotem“, se vrátil k návrhu výkonné rady o deseti členech volené volebními sbory: „dává se pro nejprostší záležitosti rada člověku, který neumí spravovat své statky“. „Tento plán, snad nejbláznivější, jaký kdy myslící člověk ve shromáždění navrhl, nedošel ani cti diskuse. Pétion sestoupil z tribuny, podiven, že tak smělá a učená koncepce nebyla přijata.“]

Barnave: „Zastavíme revoluci?“

Bylo načase rokování ukončit: otázka byla dostatečně objasněna pro všechny poslance dobré víry; ale ve vládě, jejímž základem je popularita a jejíž sílu tvoří veřejné mínění, nestačí mluvit k těm, kdo dekretují zákony, je třeba ještě odpovědět na všechny námitky schopné poplašit lid; dokázat mu nebezpečí falešných systémů, které se mu předkládají, a když se chystá sejít z pravé cesty, přivést ho zpět tím, že se mu ukáže propast, do níž se ho snaží strhnout intrikáni nebo ctižádostivci, kteří se nazývají jeho přáteli. Barnave se ujal tohoto obtížného úkolu.[31]

[Barnave začal těmi, „kdo snad v politice hledají, jak dělat romány“: viděli v Americe lid řídce obývající velké území, bez mocných sousedů, „téměř nový“, a usoudili, že republika může vyhovovat i Francii. Ale kde je země zalidněná, kde „množství lidí výhradně zaměstnaných spekulacemi ducha“ probouzí ctižádost a kde mocní sousedé nutí tvořit jedinou masu, „je nesporné, že lék může být jen v monarchické vládě“ – v „neproměnné moci, která, nikdy se neobnovujíc jinak než zákonem, klade bez ustání překážky ctižádosti a odolává… rychlým vibracím nesmírného obyvatelstva zmítaného všemi vášněmi, které plodí stará společnost“. Nedotknutelnost je nutná i pro nezávislost, i pro stabilitu; pro královy občanské delikty zná ústava jen „předpoklad šílenství“; u výkonu výkonné moci není nedotknutelnosti

31. Barnavova řeč z 15. července 1791 je pokládána za jeho nejslavnější a za manifest konstitučních monarchistů; Ferrières ji – u něho neobvykle – cituje v dlouhých úryvcích téměř doslova podle *Moniteuru* (zde zkráceno). Věta o těch, kdo „hledají příklady na druhé polokouli“, míří na Condorceta a Paina; argument, že dalším krokem „v linii rovnosti“ by byl útok na vlastnictví, se stal heslem feuillantů.

třeba, protože král nevykonává sám a „odpovědnost existuje jen proti agentům moci“; pravá nedotknutelnost „má jen jednu mez, sesazení… Král nemůže přestat být nedotknutelný jinak, než že přestane být králem“, a ústava musí případy sesazení jasně stanovit, jinak by se „nezávislý král stal závislým na tom, kdo by soudil o sesazení“. Anglie sesazení nepředvídala, „protože nepředvídala žádný případ“, nemá psanou ústavu; „my jsme chtěli… podrobit ústavnímu zákonu i revoluce“. „Ptám se dnes toho z vás, kdo by mohl chovat proti hlavě výkonné moci nejhlubší zášť, aby nám řekl, zda je více rozhořčen proti Ludvíku XVI., než je oddán zákonu své země.“]

„Pánové, každá změna je dnes osudná; každé prodlužování revoluce je zhoubné. Zakončíme revoluci? začneme ji znovu? Zapochybujete-li jednou o ústavě, kde bude bod, na němž se zastavíte, a na němž se zastaví především vaši nástupci? Udělali jste, co bylo dobré pro svobodu, pro rovnost. Žádná libovolná moc nebyla ušetřena; žádné uzurpace ješitnosti a vlastnictví neunikly. Všichni lidé jsou si rovni před občanským i politickým zákonem. Vzali jste a vrátili státu vše, co mu bylo odňato. Z toho plyne ta velká pravda, že udělá-li revoluce ještě krok, nemůže jej udělat bez nebezpečí; neboť v linii svobody by prvním činem, který by mohl následovat, bylo zničení královské moci; v linii rovnosti by prvním činem, který by mohl následovat, byl útok na vlastnictví. Pánové, lidé, kteří dělají revoluce, je nedělají s metafyzickými poučkami. Svede se, strhne se několik učených myslitelů, několik mužů zběhlých v geometrii, neschopných v politice, živí se nepochybně abstrakcemi; ale množství, jehož je třeba užít, množství, bez něhož se revoluce nedělá, strhává se jen skutečnostmi, dotýká se jen hmatatelnými výhodami. Všichni to víte, noc 4. srpna dala revoluci více paží než všechny ústavní dekrety: ale pro ty, kdo by chtěli jít dále, jaká noc 4. srpna zbývá udělat, ne-li zákony proti vlastnictví? Každý, pánové, musí cítit, že společný zájem je, aby se revoluce zastavila. Ti, kdo ztratili, si musí uvědomit, že je nemožné ji vrátit zpět, že jde už jen o to ji ustálit; ti, kdo ji udělali a chtěli, si musí uvědomit, že je na své poslední mezi, že štěstí jejich vlasti i jejich vlastní sláva vyžadují, aby se dlouho nepokračovala. Sami králové, mohou-li někdy hluboké pravdy proniknout až do rad králů,

musí zpozorovat, že je pro ně daleko od příkladu velké reformy ke zrušení královské moci; že zastavíme-li se zde, jsou ještě králi. Obroditelé říše! zástupci francouzského národa! sledujte neochvějně svou linii. Ukázali jste, že máte odvahu zničit zneužití moci; ukázali jste, že máte vše, čeho je třeba, abyste na jejich místo postavili moudré a šťastné instituce: dokažte, že máte sílu, že máte moudrost je chránit a udržovat… Ve chvíli, kdy projevujeme svou moc, dokažme také svou umírněnost; nabídněme mír světu, znepokojenému událostmi, které se dějí uprostřed nás… Volají na nás ze všech stran: Jste mocní, buďte moudří, buďte umírnění; tam bude mez vaší slávy.“

Dekret z 15. července; „Král je zachráněn“

Barnave právě odpověděl na všechny námitky; ale nebyl-li útěk Ludvíka XVI. ani memorandum, které před odjezdem zanechal, deliktem a nepřinášely-li sesazení, bylo třeba utišit obavy lidu, jemuž se našeptávalo, že Ludvík XVI. chystá nový útěk a stále se spikne proti ústavě; bylo třeba neodvolatelně stanovit delikty, které nesou trest sesazení. Shromáždění pocítilo nutnost vydat zákon, který by do budoucna předešel každému falešnému užití ústavních zásad. Dekretovalo, „že odvolá-li král poté, co složil přísahu na ústavu, tuto přísahu, bude pokládán za abdikovavšího; že postaví-li se král do čela armády, aby řídil její síly proti národu, nebo nařídí-li svým generálům provést takový plán, nebo nepostaví-li se formálním aktem proti každému podniku tohoto druhu, započatému jeho jménem, bude pokládán za abdikovavšího; že král, který abdikoval nebo je pokládán za abdikovavšího, se znovu stane prostým občanem a bude obžalovatelný podle obyčejných forem za všechny delikty pozdější než jeho abdikace.“ Tato opatření byla jistě dobře způsobilá rozptýlit všechny obavy. Žádalo se hlasování. Muguet de Nanthou přečetl návrh dekretu. Robespierre zvolal, že se cítí povinen, ve prospěch velitelského zákona, který ho váže k obraně zájmů národa, jeho jménem protestovat. Tomuto prohlášení se nevěnovala žádná pozornost; pokračovalo se v žádání hlasování. Konstitucionálové věděli, že orleánisté a republikáni se snaží jen zdržet rokování nějakým incidenčním návrhem, aby dali svým emisarům čas zorganizovat vzpouru. Na náměstí Vendôme se tvořilo četné shromáždění dělníků z různých pařížských dílen:

nastrčení lidé, vmíšení do této lůzy, vyřvávali žádost o sesazení a o postoupení soudu nad Ludvíkem XVI. osmdesáti třem departementům. La Fayette toto hnutí předvídal: pařížská národní garda byla na nohou; přístupy k sálu byly v okamžiku obklopeny vojáky a Shromáždění se octlo tak dobře chráněno, že buřiči ztratili naději do něho proniknout. Konstitucionálové spěchali dekret vydat; a když shromáždění dorazilo ke slepé uličce Dauphin, žádajíc jménem francouzského lidu, aby smělo předložit petici, odpovědělo se mu, že dekret je vydán. Toto oznámení orleánisty a jakobíny neodradilo; po chvíli porady se čtyři nejprudší oddělili, šli za starostou Baillym a dušovali se, že chtějí mluvit s Robespierrem: věřili, že jsou klamáni, že dekret není vydán, že se té záminky užívá k vyhnutí se petici. Byla ta laskavost vyhovět jejich přání; uvedli je do jedné z kanceláří. Robespierre se objevil, ale sklíčený, a nevida žádné východisko, řekl jim: „Přátelé, přišli jste příliš pozdě, vše je ztraceno, král je zachráněn.“[32]

Orleánisté a jakobíni, nemohouce už vybít svou zuřivost na Ludvíku XVI., ji obrátili na poslance, kteří nejvíce přispěli k vydání dekretu. Množství lidu je napadlo při odchodu ze zasedání, zahrnujíc je hrozbami a urážkami. Jeden muž poznal Charlese Lametha, vrhl se na něho se zuřivostí a zasadil mu ránu nožem, kterou odrazil La Fayettův pobočník. Lucerna, píky, hlavy, všechny hrůzy 15. července, 5. a 6. října se zdály hotovy obnovit se. La Fayettovi a národní gardě se podařilo lůzu zadržet a omezit její bezmocnou nenávist na výkřiky a pískot. Orleánisté a jakobíni, neztrácejíce ještě všechnu naději, se v davu odebrali na Marsovo pole, žádajíce hlasitě obnovení Shromáždění a jiného krále. Někteří šli tak daleko, že navrhli posadit na trůn Robespierra; neboť vévoda Orleánský, zabarikádovaný za množstvím, se vyhýbal tomu, aby se ukázal, a zbabělý a bez ctnosti nechtěl vložit na váhu nebezpečí nic než své intriky a své peníze. Večer byl Palais-Royal pokryt skupinami, které se rozohňovaly hrubými urážkami proti králi a proti Shromáždění. Jakobíni se sešli, Robespierre napadl dekret, udal jako zrádce vlasti členy, kteří jej dali vydat. Rokovalo se o prostředcích,

32. Dekret z 15. července 1791 (o nedotknutelnosti a o případech, kdy je král pokládán za abdikovavšího) a dekret z 16. července o pozastavení královské moci až do přijetí ústavy; Ferrières je shrnuje dohromady. Robespierrův výrok „Vše je ztraceno, král je zachráněn“ uvádějí i jiné paměti. Jakobínská petice sepsaná Laclosem a Brissotem byla klubem nazítří stažena, když se konstitucionálové odtrhli (pozn. 35); na Marsově poli 17. července se podepisovala nová petice kordeliérů, žádající, aby o králi rozhodl nový ustavující sbor.

jak dosáhnout jeho odvolání, když se dostavila tlupa mužů a žen, vydávajících se za vyslance Palais-Royal, a žádala, aby byla připuštěna na zasedání. Byli přijati s nadšením. Řečník ujistil jakobíny, že národ chce, aby byl král souzen, a odmítá uznat dekret Shromáždění, že si dokonce už vybral nástupce Ludvíka XVI. Při těch slovech vystoupí Laclos na tribunu a odpoví vyslancům Palais-Royal, že jejich žádost je spravedlivá, ale že aby jí dal nutnou formu, bere na sebe sepsat ji jako petici. „Tato petice," dodává Laclos, „bude podepsána na oltáři vlasti všemi, kdo ji schválí." Laclosova řeč vzbudí nejživější nadšení. Vyslanci Palais-Royal odejdou. Přiběhne jeden jakobín a oznámí bratřím, že pařížský lid zavřel divadla: nadšení se zdvojnásobí. Brissot a Laclos sepisují petici.

[Petice uváděla, že „dekret vydaný 15. července neobsahuje žádné ustanovení týkající se Ludvíka XVI." a že je třeba rozhodnout „o osudu tohoto jednotlivce"; že jeho křivopřísežnictví, dezerce a protest „znamenají formální abdikaci ústavní koruny", jak Shromáždění samo uznalo, když se ujalo výkonné moci; podepsaní žádají, aby Shromáždění přijalo jménem národa „abdikaci učiněnou 21. června Ludvíkem XVI." a postaralo se o jeho nahrazení, a prohlašují, „že nikdy neuznají Ludvíka XVI. za svého krále, ledaže by většina národa vyslovila přání opačné".]

Marsovo pole, 17. července

Noc uplynula v tajných piklech a přípravách. Petice se vylepí na všechny zdi Paříže; uveřejní se, že všichni, kdo ji budou chtít podepsat, se mají dostavit na Marsovo pole. Zástup lidu se tam hrne od rána, jedni ze zvědavosti, druzí, najatí emisaři vévody Orleánského, s plánem vyvolat vzpouru. Příležitost se nabídla sama. Pod oltářem vlasti se našli dva muži; jeden byl zmrzačený invalida, druhý holičský pomocník ze sousední ulice. Některé osoby tvrdí, že tím, že se takto ukryli, měli v úmyslu pozorovat otvory udělanými v prknech schodiště pohodlněji ženy a dívky, které bez ustání vystupovaly a sestupovaly, a opatřit si tímto neslušným úskokem podíva-

nou vhodnou k pobavení jejich chlípných očí.[33] Orleánisté této příhody využili, ať už ji sami vyvolali, ať byla dílem náhody; křičí, že existuje pekelné spiknutí, že aristokraté chtějí vyhodit oltář vlasti do povětří ve chvíli, kdy bude lid shromážděn. Oba nešťastníky se zmocní, odvedou je, zahrnujíce je kletbami a ranami, do sekce Gros-Caillou. Tam, bez vyšetřování, aniž je chtějí vyslechnout, ačkoli se u nich ani na místě, kde se ukryli, nenašla žádná známka, která by dala sebemenší zdání skutečnosti hroznému záměru, který se jim připisuje, pověsí je na první lucernu. Orleánisté uříznou obě hlavy, nasadí je na dvě píky; chystali se je nosit ulicemi Paříže a donést je do Palais-Royal v naději, že lůza se shromáždí kolem tohoto praporu krveprolití, když přijeli La Fayette a tři komisaři municipality, podporovaní četným oddílem národní gardy. Komisaři byli přivítáni kamením. Přesto se podařilo obě hlavy odnést. Původci této hanebné vraždy byli zatčeni; ale lid se zuřivě vrhl na ty, kdo je hlídali, vyrval je z jejich rukou a propustil je na svobodu.

[Shromáždění se dozvědělo o těchto ukrutnostech „s živým rozhořčením“. Dandré: „Je vskutku zvláštní, že municipalita a soudy strpěly před vašima očima nejzjevnější porušování vašich zákonů; že se až u dveří tohoto Shromáždění vylepují kolektivní petice“; na jeho návrh byla municipalita povolána před Shromáždění a veřejní žalobci pověřeni vyšetřováním „všech rušitelů veřejného klidu“. „Tato přísná opatření orleánisty ani jakobíny nezastrašila.“ Shromáždili se na pozemku Bastily s úmyslem jít na Marsovo pole nejlidnatějšími ulicemi, „soudíce správně, že zvědavost a příklad ve městě tak napodobivém, jako je Paříž, strhne nesmírný zástup lidu. Zvolili neděli, den zahálky a hospody.“ La Fayette dal shromáždění rozehnat.]

Orleánisté a jakobíni se tedy rozhodli odebrat se přímo na Marsovo pole. Byly tři hodiny odpoledne, když tam dorazili. Danton přečetl domnělou petici francouzského lidu. Camille Desmoulins a Rotondo, postavení na oltáři vlasti, promlouvali k lidu. Hrůzy spáchané ráno dávaly tušit ještě

33. Dva muži nalezení ráno 17. července pod oltářem vlasti (invalida s dřevěnou nohou a kadeřnický pomocník) a jejich oběšení u sekce Gros-Caillou jsou doloženi; verze o „chlípných očích“ kolovala v dobových listech. Vydavatelé datují: „17. července“; ke shromáždění na pozemku Bastily: „Téhož dne, 17. července.“ Danton podle většiny pramenů 17. července na Marsově poli nebyl (po masakru se uchýlil do Anglie); Camille Desmoulins a Ital Rotondo (Ferrières „Rotundo“) jsou dosvědčeni; petici na oltáři četl kordeliér François Robert.

ukrutnější na večer. Nejpoplašnější zprávy přicházely jedna za druhou. Municipalita, nemohouc si už zastírat neblahé následky, které by přinesla její nedbalost, rozhodla, že bude rozvinut červený prapor, vyhlášeno stanné právo a že obecní sbor přenese své zasedání do Vojenské školy. Obecní sbor vyrazil uprostřed dvanácti set mužů národní gardy, předcházen několika eskadronami jezdectva a třemi děly. Lid tak často zakusil měkkost, s níž se jednalo při všech vzpourách, a povolnost, kterou se projevovala jeho vůli, že pohled na červený prapor a na dvanáct set národních gardistů nikomu neimponoval. Orleánisté a jakobíni křičeli: „Pryč s červeným praporem! pryč s bajonety!“ Po výkřicích a pískotu brzy následovalo krupobití kamení. Národní garda zastavila. La Fayette nařídil vystřelit několik ran do vzduchu, doufaje, že strach a hluk buřiče přimějí k ústupu. Vskutku část lidu vzala do zaječích; ale vůdcové, vzpamatovavše se z prvního leknutí a vidouce, že nikdo není zraněn, shromáždili prchající a spojili je na oltáři vlasti. Tam, domnívajíce se, že mohou vzdorovat národní gardě, se znovu ozvaly výkřiky pryč s červeným praporem; kamení znovu začalo létat. Orleánisté, v úmyslu vyvolat rvačku, se přiblížili k národní gardě, chrlíce nejhrubší urážky, a vystřelili na ni několik ran z pistole. La Fayette dal vypálit druhou salvu, ale skutečnou. Účinek byl strašný: více než čtyři sta osob bylo zabito nebo těžce zraněno. Vyděšený lid se vrhl ke všem východům; národní garda se vrhla na ty, kdo vytrvali, a jezdectvo, dávající se zároveň do pohybu, dovršilo rozptýlení prchajících.[34]

Zatímco se toto dělo na Marsově poli, jiná část lidu, cizí této intrice, se procházela na Champs-Élysées. Den byl krásný; Pařížan, zavřený celý týden v úzkých a temných světnicích, rád v neděli dýchá čerstvý vzduch a oddává se pohybu, který mu jeho způsob života činí nutným. Jasnost ovzduší, malá vzdálenost Marsova pole, ač je od Champs-Élysées odděluje řeka, dávaly zřetelně slyšet křik lidu a rachot výstřelů. Náhlá hrůza se zmocnila všech chodců; muži, ženy, děti prchali; Champs-Élysées i sou-

34. Masakr na Marsově poli 17. července 1791: Bailly vyhlásil stanné právo (viz knihu pátou), národní garda pod La Fayettem po kamenování a několika výstřelech vypálila do davu. Počet obětí byl od počátku sporný – Bailly mluvil o tuctu mrtvých, jakobíni o stovkách; dnešní odhady se pohybují kolem padesáti mrtvých; Ferrièrovo „více než čtyři sta zabitých nebo těžce zraněných“ patří k vysokým údajům. Vydavatelé: „Tento den byl také hlavní příčinou smrti Baillyho“ – Jean-Sylvain Bailly byl 12. listopadu 1793 popraven právě na Marsově poli. Úvaha o nutnosti „nechat lidu snadný ústup“ je Ferrièrova vlastní.

sední ulice byly v okamžiku prázdné; každý se snažil dostat domů, zavíral se tam v nejistotě o události; zděšení bylo takové, že dva tisíce ozbrojených mužů by byly diktovaly zákon celé Paříži; tak je pravda, že v lidové vzpouře, užije-li se síly, je třeba nechat lidu snadný ústup: jeho prvním hnutím je vždy hnutí hrůzy. Jen nemožnost útěku ho nutí bránit se; pak ho nutnost činí zuřivým; nevidí už nebezpečí, řítí se a jako nakupené vlny strhává všechny překážky. Zatím několik orleánistů běhá ulicemi, křičí, že se vraždí lid; jiní berou zkrvavenou mrtvolu jednoho z nešťastníků, kteří byli právě zabiti, ukazují ji očím množství, vyzývají je k pomstě a míří k Palais-Royal. Od tohoto nového prostředku povstání se bylo čeho bát. Důstojník ve službě předešel jeho smutným účinkům tím, že zavřel brány Palais-Royal a zabránil orleánistům do něho proniknout. Noc byla klidná. Pařížský lid, na chvíli svedený buřiči, vrátiv se ke své přirozené povaze, se nazítří vrátil ke svým obvyklým pracím.

Tato nešťastná událost měla nejneblahější následky. Jestliže hrůza na nějaký čas potlačila plány orleánistů a jakobínů, k pohnutkám ctižádosti, které je vedly, se připojila pohnutka pomsty, která dala větší činorodost jejich nenávisti ke králi a k La Fayettovi. Pocítili chybu, které se dopustili, když beze zbraní napadli národní gardu; rozhodli se, než se pokusí o nějaký podnik, lépe se na něj připravit. Rozkol se vloudil mezi národní gardu a lid; vloudil se do národní gardy samé, jedni hanili a druzí schvalovali čin z Marsova pole. Tento rozkol se stal hlavní příčinou nepokojů, které následovaly. Konstitucionálové uznali nutnost vydat přísné zákony proti těm ukrutným lidem, kteří nepřestávali vyzývat k plenění, vraždě, žhářství a neposlušnosti zákonům spisy, plakáty a řečmi pronášenými na všech veřejných místech. Ale tyto zákony zůstaly bez provedení: veřejné mínění, kolísající bez ustání od jedné strany k druhé, od jednoho člověka k druhému, nazývalo dnes svobodou tisku a svatým povstáním to, co včera nazvalo vzpourou a zvůlí.

Klub feuillantů

Kdyby byli konstitucionálové dovedli využít prvního zděšení jakobínů, byli by pány: jeden dekret by byl zničil kluby. Jedna úvaha konstitucionály zadržela: obávali se ještě více šlechticů a kněží, než se obávali jakobínů: s

jakobíny se mohli smířit, ale se šlechtou ani s duchovenstvem se smířit nemohli nikdy: potřebovali tedy ještě ohnisko veřejného mínění, střed, z něhož by ovládali Paříž a departementy. Nový klub se jim zdál vhodný k tomu, aby k jejich straně připoutal umírněné lidi, které přehánění jakobínů a intriky orleánistů od nich až dosud vzdalovaly: zvolili kostel feuillantů, ležící v okrsku, kde Shromáždění konalo svá zasedání. Barnave tento nový klub zahájil: mluvil o vzpouře tlupy buřičů proti dekretům Národního shromáždění, o nutnosti zmařit jejich zločinné plány; vyzval všechny pravé přátele vlasti, aby se spojili k udržení ústavy. Tento krok měl zprvu nejšťastnější úspěch: většina Pařížanů opustila jakobíny a přešla k feuillantům. Aristokraté byli touto změnou vyděšeni. Přehánění jakobínů se jim zdálo méně nebezpečné než umírněnost konstitucionálů. Nikdo tehdy nechápal možnost byť jen dočasné francouzské republiky; a pohrdání, do něhož upadl vévoda Orleánský, dávalo pokládat jeho nároky jen za bláznovství bez následků. Jakobíni se octli zredukováni na Pétiona, Robespierra, Antoina, Buzota a několik mužů tak zdiskreditovaných, že by se je konstitucionálové neodvážili přijmout do svého nového klubu, i kdyby se v něm byli přihlásili. Tento stav slabosti netrval; jakobíni brzy znovu nabyli vrchu (a tak to muselo být); je podstatou každé revoluce provedené lidem, že se nezastaví než u úplného rozvrácení společenského řádu. Proto všichni, kdo tento rozvrat urychlují, si jsou jisti lidovou přízní. Vskutku cílem, více či méně obratně zastřeným, každé revoluce provedené lidem je nové rozdělení bohatství. Revoluce se tedy zastaví jen ve chvíli, kdy se majetky octnou v rukou silné části národa: vytvoří se společný zájem nových držitelů: chtějí zase zákony, které je chrání; a stavše se pány, dovedou je dát provést.[35]

[Zatímco Lamethové, Barnave, Dandré, Duport triumfovali u feuillantů, jakobíni a orleánisté hlásali, že konstitucionálové „jsou zaprodáni civilní listě; chtějí obnovit šlechtu, duchovenstvo“. Lid to poslouchal tím dychtivěji, že konstitucionálové, „disponující místy, úřady, bohatstvím, se octli v

35. Klub feuillantů (podle bývalého kláštera feuillantů v ulici Saint-Honoré, sousedícího s Jízdárnou) vznikl odtržením většiny poslanců od jakobínů 16. července 1791 – tedy před masakrem, nikoli po něm, jak by z Ferrièrova sledu plynulo. Benjamin Veitel Ephraim, agent pruského krále, byl zatčen v červenci 1791; „holandská baronka“ je patrně Etta Palm d'Aelders (1743–1799), nizozemská publicistka a bojovnice za práva žen, obviňovaná z placené agitace. Baillyho proklamace vyšla 18. července.

témž postavení, v jakém byl dvůr na počátku revoluce… Je to vždy autorita, na niž lid žárlí.“ Četná zatýkání pod záminkou petice z Marsova pole nenávist zvětšila; „oči lidu se obrátily k Robespierrovi a Pétionovi jako k jediným dvěma poslancům, kteří nikdy nekolísali ani nezradili zájmy lidu“. Z opačné pohnutky se k jakobínům přibližovali šlechtici a biskupové Shromáždění, dávajíce přednost „jejich upřímnosti, ba jejich přehánění před křivolakou politikou feuillantů“. Starosta Bailly dal vyvěsit proklamaci, v níž „o události neřekl téměř nic“ a svaloval neštěstí toho dne na aristokraty: „byla to nutnost stále lichotit lidu… a dát šlechtice a kněze nést trest za všechny nejapnosti municipality, za všechny ctižádostivé nerozhodnosti La Fayetta“. Aby se lidu namluvilo, že do hnutí vstoupily cizí mocnosti, byl zatčen žid jménem Ephraïm, agent pruského krále, a jistá holandská baronka, „jakási dobrodružka, usvědčená z rozdílení peněz a pobuřujících řečí; ale po několika dnech je propustili“.]

Apoteóza Voltairova

Uprostřed všeobecného neklidu myslí usoudili Charles Villette, Condorcet a filozofové, že by bylo krásné zaměstnat lid filozofií, to jest jimi samými. Blížil se čas voleb: tito dva muži, jeden plný ctižádosti po bláznivé slávě, druhý, solidnější, toužící po penězích a po vládě, intrikovali, aby se dali jmenovat poslanci do nové legislatury. Charles Villette, opřený o literární pověst Voltairovu, dosáhl na základě naléhavých žádostí toho, že jeden člen pařížské municipality požádal, aby bylo tělo básníka exhumováno z opatství Scellières a přeneseno do Pantheonu. Municipalita se dychtivě chopila tak příznivé příležitosti pobavit pařížský lid. Vyhověla žádosti Charlese Villetta; ale bylo zapotřebí dekretu Shromáždění; jen ono mělo právo otevřít tento nový chrám nesmrtelnosti. Bailly se v čele obecního sboru dostaví před Shromáždění, vyzbrojen peticí města Paříže, které si žádá cti chovat ve svém lůně popel největšího muže, jakého Francie zrodila. Jméno Voltairovo, s nímž většina členů Shromáždění spojovala představu dokonalého demokrata, získalo jednomyslně dekret, o který Bailly žádal. Charles Villette, opatřen tímto podstatným dokladem, pracoval s velkým zápalem na tom, aby učinil přenesení Voltaira důstojným zároveň velkého muže, jenž byl jeho předmětem, i malého muže, který si představo-

val, že pod jménem tohoto slavného básníka triumfuje sám. Noviny strany nepřestávaly po čtrnáct dní s okázalostí ohlašovat tuto velkou událost a blahopřát národu ke skvělému vítězství, které filozofie získala nad předsudky lidu a nad fanatismem kněží. Když bylo vše připraveno, přijíždí Voltairovo tělo pod dvojím doprovodem, vojenským a municipálním. Bylo uloženo na místě Bastily, vězení, do něhož by Voltaire jistě nechtěl být zavřen, ale v němž by s radostí viděl zavřeny všechny kritiky svých veršů, své prózy, a dokonce svých filozofických a politických systémů.[36]

Konečně v určený den průvod vyráží od Bastily; čtyřicet nosičů z tržnice, oděných v bílých albách, s nahými pažemi, s hlavou ověnčenou vavřínem, představujících básníky starověku, nese střídavě na nosítkách špatnou sochu Voltairovu z pozlacené lepenky; jeho díla předcházejí v truhle ve tvaru archy. Následuje antický vůz tažený dvanácti bílými koňmi: je na něm vidět Voltaira, ohyzdného svou podobností, napůl ležícího na smrtelném loži. Nosiči oblečení za Apollonovy kněze; veřejné dívky v špinavých šatech představují Múzy, Nymfy a obklopují vůz. Přijíždí ještě starý Voltaire ve svém křesle; poslanci Národního shromáždění, pařížská municipalita, departement, literáti kráčejí páté přes deváté vpředu, vzadu, uprostřed. Několik oddílů národní gardy, několik čet jezdectva, dlouhé tyče, na jejichž koncích visí korouhve z malované lepenky s Voltairovými verši, doplňují velkolepost této okázalé apoteózy. Charles Villette, zářící slávou, umístěný s miláčky múz a vyvolenci filozofie na balkoně domu na nábřeží Théatinů, očekává průvod. Objeví se vůz; ze všech oken se sype mrak květin: paní Villettová klade s pohnutím věnec na Voltairovu hlavu; zpívají se hymny. Vše šlo k větší slávě Charlese Villetta a filozofie, když se náhle otevře velký mrak a lijavec rozežene průvod. Básníci, Múzy, Nymfy, Apollonovi kněží, obecní úředníci, literáti, promoklí, zablácení, běží hledat přístřeší. Socha z pozlacené lepenky, představující Voltaira, nemůže odolat proudům

36. Přenesení Voltairových ostatků do Pantheonu (bývalý kostel sv. Jenovefy, dekretem z dubna 1791 určený „velkým mužům“) se konalo 11. července 1791; vydavatelé datují dekret „30. května“ a průvod „11. července“. Charles de Villette (1736–1793), v jehož domě na nábřeží Théatinů (dnes Voltairovo nábřeží) básník r. 1778 zemřel; paní de Villette, Voltairova chráněnka „Belle et Bonne“. Ostatky byly r. 1778 pohřbeny v opatství Scellières (Ferrières „Selliers“) v Champagni. Lijavec při průvodu je doložen. Vydavatelé připojují obranu Voltaira: „Ať si o Voltairovi kdo utvoří jakékoli mínění, je nutno uznat, že nikdo nebyl nikdy vzdálenější duchu systému a že také nikdo nikdy neudělal svým nepřátelům méně zla.“

vody, které ji zaplavují; padá po kusech: tento velký filozofický triumf nenabízí očím četných diváků než směšnou maškarádu a dětinskou pýchu Charlese Villetta. Lidé, kteří ještě zachovávali nějakou příchylnost k náboženství svých otců, se rozhořčili, když viděli zcela pohanskou formou znesvěcovat jeden z nejvážnějších obřadů katolického kultu. Royalisté si stěžovali, že se lidé oddávají radosti veřejné slavnosti, zatímco král a královská rodina jsou drženi v tvrdém zajetí; dobročinné duše litovaly značných částek vynaložených na marné divadelní představení ve chvíli, kdy dobročinným dílnám chyběla práce pro nedostatek fondů a lidu chyběl chléb; Pařížané neviděli než podívanou, která se jim dávala, déšť a pana Baillyho.

Pillnitz; marná vyjednávání

Zatímco se francouzský národ bavil těmito hloupostmi, Calonne se intrikami, cestami sem a tam dopracoval k tomu, že zařídil v Pillnitz schůzku mezi císařem, králem pruským a hrabětem d'Artois. Tato schůzka začala slavnostmi, plesy, operami, velkými hostinami. Pak se pomýšlelo na věci: bylo rozhodnuto, že všichni králové Evropy budou pokládat věc Ludvíka XVI. za svou vlastní; že budou žádat, aby tento princ a jeho rodina byli ihned propuštěni na svobodu s možností odebrat se, kam uzná za vhodné; že se spojí, aby pomstili s největší okázalostí útoky, kterých by se nynější vládcové Francie dopustili nebo dovolili dopustit proti svobodě, bezpečnosti, cti krále, královny a královské rodiny; že za ústavní zákony Francie uznají jen ty, které budou opatřeny dobrovolným souhlasem krále požívajícího dokonalé svobody; ale že v opačném případě užijí společně všech prostředků, které mají v moci, aby učinili konec pohoršení uzurpace moci, která by pak nesla ráz zjevné vzpoury a jejíž neblahý příklad všem vládám Evropy záleželo potlačit.[37]

[Pro případ odmítnutí byl dohodnut operační plán a oběžníky mocnostem s návrhy Francii: vrácení Avignonu, obnovení práv říšských knížat v Alsas-

37. Schůzka v Pillnitz u Drážďan mezi císařem Leopoldem II. a pruským králem Fridrichem Vilémem II. za účasti hraběte d'Artois a Calonna se konala 25.–27. srpna 1791; vydavatelé chybně uvádějí „27. července 1791“. Vlastní deklarace z 27. srpna byla stručná a podmíněná (společný zákrok „tehdy a v tom případě“, že se připojí ostatní mocnosti); Ferrières do ní vkládá požadavky (Avignon, práva říšských knížat, rozpuštění Shromáždění), které pocházejí z pozdějších oběžníků a z projektů emigrantů. Vydavatelé odkazují na Bouillého paměti, kde bude text deklarace otištěn.

ku, rozpuštění Národního shromáždění, znovunastolení Ludvíka XVI. Zpráva o Pillnitz naplnila emigranty radostí: „Armády vstoupí do Francie před koncem srpna; padesát tisíc Rakušanů táhne do Flander, padesát tisíc Prusů postupuje k Rýnu… pan de Nassau se v čele pětadvaceti tisíc Rusů vyloďuje v Ostende; Holandsko dává dvě stě milionů.“ „Je jisté, že Francie neměla v této chvíli žádnou sílu, kterou by mohla postavit proti prudkému útoku cizích mocností; ale tajná žárlivost královny na hraběte d'Artois, Breteuilovy intriky, Leopoldova nerozhodnost, některé návrhy konstitučních vůdců, tajně schválené králem“ bránily mocnostem se vyslovit. Nepřísežní kněží „užívali všech prostředků fanatismu, aby pobouřili lid“; tak „intrikáni, biskupové a ctižádostiví kněží vrhali jiné, důvěřivé kněze do propasti zla“ a pod záminkou udržení náboženství je hubili, „připravujíce cesty ohavnému ateismu, nauce smrti, jejíž smutné účinky pocítí nastupující pokolení“. Konstitucionálové vyjednávali s princi: rytíř de Coigny byl poslán do Koblence, abbé Louis do Bruselu. „Konstitucionálové jednali v těchto mírových nabídkách v dobré víře. Chtěl dvůr upřímně návrat princů a konec nepokojů? nevěřím tomu.“ Emigranti abbého Louise v Bruselu vypískali a donutili odjet „a chlubili se touto hloupostí jako slavným vítězstvím“; mocnosti nabídky odmítly. „Ale jaké bláznovství králů, kněží a šlechticů, podnikat válku proti národům! neznamená to říci jim, že jejich zájmy nikdy nebyly a nikdy nebudou stejné jako zájmy národů?“ Bylo dekretováno postavení sta tisíc národních gardistů; ministři, „většinou nepřátelé Shromáždění“, stavěli proti všem opatřením „odpor setrvačnosti“: „Nic se nedělalo, nic nešlo.“ Konstitucionálové by byli uspěli, kdyby mohli prodloužit zasedání ještě o rok; proto jakobíni i kontrarevolucionáři pracovali na urychlení jeho rozchodu; i lid si jej přál, „protože se mu bez ustání opakovalo, že poslanci jsou zaprodáni civilní listě“.][38]

38. Vydavatelé: „Je jisté, že aféra v Pillnitz byla jednou z příčin, které nejsilněji přispěly k rozpínání francouzské revoluce. Hrozba cizí ozbrojené intervence pobouřila národní hrdost, a od té chvíle viděli umírnění lidé upadat svůj vliv.“ Abbé Louis – Joseph-Dominique Louis (1755–1837), rada parlamentu, pozdější baron Louis, ministr financí Restaurace; mise rytíře de Coigny do Koblence a abbého Louise do Bruselu v létě 1791 ztroskotaly. Dekret o sto tisících dobrovolníků národní gardy byl přijat v červnu 1791 po útěku krále.

Revize ústavy

[Shromáždění se zabývalo revizí dekretů a redakcí ústavního aktu. Aristokraté se rokování neúčastnili; jakobíni „slídili po sebemenší změně v dekretech ve prospěch panovníka, hotovi křičet o korupci“. Když konstitucionálové chtěli ministry chránit před záplavou udání, Rœderer: „Zde je poslední rána svobodě… svoboda je zabita.“ Proti titulu „francouzský princ“ pro královo příbuzenstvo vévoda Orleánský ujistil, „že se raději zřekne eventuálního práva dědit korunu než práv francouzského občana“, což „se zdálo velmi krásné lidu tribun“; Lanjuinais dokazoval, že titul prince vzkřísí šlechtu, „a hned se malá pýcha robinokratická dala do křiku, že rovnost už netrvá“. Nejvíce nenávisti vzbudilo, když Thouret nazval krále „dědičným zástupcem francouzského národa“: Robespierre, Rœderer, Antoine obviňovali konstitucionály ze zrady a Pařížané, „cizí každé zákonodárné myšlence“, se domnívali, že opět padli „do křivých drápů bývalých policejních poručíků“. „V bláznivé kombinaci dvou nezávislých mocí, které se navzájem vyvažují, bylo snadné rozpoznat, že mezi nimi vždy bude řevnivost… Ale pařížský lid byl dalek toho, aby předvídal osud tohoto nerovného zápasu: byl to boj obra s trpaslíkem.“ Ferrières: „Žádný národ Evropy, říkám to popravdě, přetížený tak nesmírným množstvím literátů, nebyl pohroužen v tak skutečnou neznalost faktů, lidí a věcí. Francouz se podobal slepci, jemuž právě náhle sňali šedý zákal a který… spěchá soudit o všem, co se nabízí jeho zrakům.“ Konstitucionálové, „jejichž vlastní chyby vytvořily jejich zkušenost“, se už nebáli Ludvíka XVI., „naopak jej shledávali příliš slabým proti lidovému kolosu, s nímž ho svedli do zápasu“; žádali, aby ústava mohla být revidována až po sto nebo po třiceti letech. Po dlouhých debatách navrhl Tronchet znění, „pravou advokátskou subtilnost“: „Národ má právo revidovat svou ústavu, kdykoli se mu zlíbí; ale Národní shromáždění prohlašuje, že jeho zájem je vyzývá, aby výkon tohoto práva pozastavil na třicet let.“ „Všichni byli spokojeni.“][39]

39. Revize ústavy probíhala v srpnu 1791 (zpravodajové Thouret a Beaumetz). Formulace „král, dědičný zástupce národa“ je v hlavě III ústavy z 3. září 1791; hlava VII stanoví, že národ má nezcizitelné právo měnit ústavu, ale Shromáždění doporučuje nevyužít ho po dobu třiceti let. Jean-Denis Lanjuinais (1753–1827), advokát z Rennes. „Robinokratický“ – Ferrièrův novotvar podle *robins*, úředníků-parlamentářů. Vydavatelé k úvaze o nevědomosti Francouzů: „To, co zde autor říká, dokazuje více než nejlepší úvahy nutnost osvěcovat národy a nebezpečí udržovat je v nevědomosti.“

Když byl ústavní akt dokončen, bylo přikročeno k jeho slavnostnímu čtení. Každý pocítil, přes všechna záplatování, která na něm revizoři provedli, četné vady stavby. Už samy práva člověka, tak bláznivě postavené jako zásady do čela ústavy, byly trvalým a vždy činným kvasem nepokojů, povstání, anarchie; potravou schopnou živit všechny ctižádosti, všechny chtivosti, všechny odpory; vražednou zbraní v rukou buřičů. Forma voleb do míst obsazovaných lidem nebyla o nic méně vadná a zdála se určena k tomu, aby zajistila špatné volby, aby vzdálila poctivé lidi, nepřátele intriky a pohrdající trestuhodnou popularitou. Správní sbory, postavené nerozhodným způsobem mezi krále a zákonodárný sbor, nevědouce, kterému z obou náležejí, se stávaly ustavičným předmětem sporů a nesvornosti: ale je třeba být spravedlivý, v téže ústavě byly výborné věci. Práva lidu v ní byla pevně stanovena, společenská rovnost moudře položena, svoboda osob, vlastnictví statků zaručeny. Bylo vidět, že úmysly byly dobré; a bylo by snadné s pomocí několika změn v utváření zákonodárného sboru a v jeho vztazích k panovníkovi napravit demokratická přehánění, která snad vyžadovala nedůvěra a potřeba Shromáždění mít popularitu, jež jediná tvořila jeho sílu proti podnikům lidí zainteresovaných na svržení jeho díla.

Předložení ústavy králi

[Po přečtení ústavního aktu se jednalo o způsobu jeho předložení králi. Beaumetz žádal, aby odpověď Ludvíka XVI. byla diktována „zralou úvahou a svobodnou vůlí“ a aby král sám byl rozhodčím opatření, která vyžaduje jeho důstojnost. Robespierre: „Nepochybuji, že Ludvík XVI. přijme ústavu s nadšením. Celá výkonná moc zajištěná jemu a jeho rodu, právo zamítat operace několika po sobě jdoucích národních shromáždění… nesčetné armády, jimiž disponuje, veřejný poklad zvětšený o všechny národní statky… To nejsou pomluvy,“ zvolal se soustředěnou zuřivostí, když se proti tomuto „falešnému a přehnanému líčení práv panovníka“ zvedlo reptání, „to je ústava…“ A k lidu tribun: „Čtyřicet milionů určených na jeho vydržování a jeho osobní radovánky; vše mi ohlašuje, že ve státě není moci, která by nezhasla před jeho mocí.“ Nechápe „slova svoboda nebo nátlak“ v této souvislosti: „Národ vám nabízí nejmocnější trůn světa… Kdo si může představit, že Ludvík XVI. není svoboden říci: Nechci být králem

Francouzů?“ „Bude-li možno napadat naši ústavu poté, co byla dvakrát přijata, co nám zbývá než vzít znovu buď své okovy, nebo své zbraně? Nepředpokládám, že v tomto Shromáždění existuje člověk dost zbabělý, aby vyjednával s dvorem o jakémkoli článku našeho ústavního zákoníku…“ „Tato řeč, která demaskovala konstitucionály, byla pokryta jásotem orleánistů, jakobínů a lidu tribun.“][40]

Všechny tyto prudké diatriby několika jakobínských vůdců, kteří se rozohňovali proti králi a ministrům jen proto, aby si stanovili cenu a dali si zaplatit to, zač se chtěli prodat, nezabránily Shromáždění přijmout Beaumetzův návrh; neboť o rokování Shromáždění nerozhodovalo třicet řečníků nevědomých nebo zaprodaných různým frakcím, obsazujících ustavičně tribunu a hledajících tím, že svádějí lid, lehkovážný potlesk a pomíjivou popularitu; byly to tři sta členů, jejichž hlas nebylo na tribuně nikdy slyšet, ale jejichž hluboký rozum neodolatelně ovlivňoval všechny operace. Je pravda, že ať ze strachu, ať z jiných, snad méně počestných pohnutek, většina těchto mužů někdy ustupovala ohledům na okolnosti a lidovému vlivu. Je to nevýhoda každé vlády, kde lid, ačkoli je zastoupen, chce přece vždy jednat sám.

Deputace šedesáti členů byla pověřena předložit králi ústavní akt.[41] Bylo dekretováno, že bude požádán, aby dal rozkazy, které uzná za vhodné, pro stráž a bezpečnost své osoby; že vyhoví-li přáním Francouzů a přijme ústavu, ať laskavě určí den a upraví formy, v nichž formálně vysloví před Národním shromážděním přijetí ústavní královské moci a závazek plnit její funkce. Thouret v čele deputace vyšel v devět hodin večer a odebral se na zámek za světla nesčetných pochodní a za potlesku množství lidu, který podle skvělých slibů, jež se mu bez ustání dávaly, věřil, že se konečně dotýká konce svých strastí. Ludvík XVI., provázen svými ministry a velkým

40. Bon-Albert Briois de Beaumetz (1759–1801), poslanec šlechty za Artois, jeden z revizorů ústavy. Robespierrova řeč o způsobu předložení ústavy (přelom srpna a září 1791) je u Ferrièra zkrácena. „Čtyřicet milionů“ – civilní lista činila 25 milionů (pozn. 7). Obraz „tří set členů, jejichž hlas nebylo na tribuně nikdy slyšet“, patří k Ferrièrovým nejvýstižnějším postřehům o mechanismu Shromáždění.

41. Vydavatelé datují předání ústavy „5. září 1791“; správně 3. září, kdy Shromáždění ústavní akt schválilo a téhož večera jej deputace šedesáti členů vedená Thouretem odnesla králi – s tím se shoduje Ferrièrův údaj, že „nazítří byla neděle“ (4. září 1791 byla neděle). Anekdota o paní Sicardové není z jiných pramenů známa.

počtem dvořanů, které přilákala zvědavost, přijal deputaci v síni rady. Thouret řekl králi, že zástupci národa mu přicházejí předložit ústavní akt, který posvěcuje nepromlčitelná práva francouzského lidu, vrací trůnu jeho pravou důstojnost a obrozuje vládu říše. Král odpověděl, že přijímá ústavu, kterou mu Národní shromáždění předkládá, že jim sdělí své rozhodnutí v nejkratší lhůtě, jakou vyžaduje tak důležité zkoumání, že se rozhodl zůstat v Paříži, že dá své rozkazy veliteli pařížské gardy pro službu u své osoby.

Nazítří byla celá Paříž v opojení radosti. Byla neděle. Touha vidět krále přivedla nesmírný lid do Tuilerií. Pomlouvačné hrůzy, které orleánisté a jakobíni chrlili proti Ludvíku XVI., mu nedaly úplně ztratit lásku Francouzů. Ludvík XVI. byl milován; zasluhoval to. Vdova po kapitánovi královských granátníků jménem paní Sicardová, přilákaná jako ostatní naléhavou potřebou uspokojit své srdce, nemohla vidět krále projít bez nejživějšího pohnutí. Když se jejímu duchu náhle nabídla spousta děsivých obrazů, zvolala v náhlém výbuchu, jehož nebyla paní: „Tady je, tady je, tady je tedy král!“ Hojné slzy jí kanuly z očí a smáčely jí tvář. Lid, který naplňoval zahradu, svědek tohoto vášnivého hnutí, sdílel živé a rozkošné pohnutí paní Sicardové.

Jakobíni a ministr spravedlnosti

[Konstitucionálové s bolestí pozorovali, že jejich odchod od jakobínů nepřinesl očekávaný účinek: většina těch, kdo klub opustili, se do něho vrátila, „a Danton, Brissot, Robespierre se zdáli z tohoto středu své moci vzdorovat konstitucionálům“. Duport-Dutertre, ministr spravedlnosti, přišel jakobíny udat jako „ohnisko nepokojů a anarchie“: lidové společnosti departementů, „hýbané panovačným pařížským klubem“, zuřivě pronásledují ty, kdo nesmýšlejí jako ony; „nesnášenliví z ducha panovačnosti chtějí jakobíni svobodu jen pro své názory, bezpečnost jen pro sebe a své majetky… ti, kdo odmítají chodit na mši nových farářů, ať z tvrdošíjnosti, ať z předsudku, ať ze zásady svědomí, jsou uráženi, týráni, vražděni“; společnost v Albi ozbrojenou mocí odnesla soudní spis, společnost v Caen dala veřejně spálit trestní spis proti jednomu ze svých členů. „Je nemožné, aby vláda fungovala, jestliže se sdružení jednotlivců, která mají být jen silou mínění, ustavují jako politické a konstituované sbory.“ Ale „čekali příliš dlouho“:

většina poslanců „viděla s radostí konec zasedání a toužila jen po návratu do lůna svých rodin“; zákon se omezil na několik ustanovení, „neodvažuje se vyslovit uzavření klubů“, a jakobíni jej snadno obešli. Dvůr zatím vyjednával potají s konstitucionály i s La Fayettem, aby je rozdělil; „ženy, vždy dychtivé míchat se do všeho, vnesly do těchto intrik své malé vášně, svou lehkovážnost, své falešné úsudky, svůj návyk galantnosti“. Každý posílal králi řeči, které má pronést, „a v každé se ukazoval sám, nikdy Ludvík XVI., kdysi vpravdě král despota, ale zatčený ve Varennes, vězeň v Paříži, skutečně sesazený, kterého Shromáždění ze zvyku nebo z politiky svolovalo ustanovit ústavním králem Francouzů“. Thouret se obával, že by král mohl předložit vlastní chartu, „lidovější a příznivější výkonné moci“; ale, jak poznamenal Chapelier, „každý návrh ústavy předložený králem by měl vždy nádech aristokracie a kněžoury, který by dovolil jej snadno zmařit“.][42]

Ludvík XVI. přijímá ústavu, 13.–14. září

Tyto obavy byly brzy rozptýleny. Ministři přinesli dopis od krále. Tento princ po několika úvahách o záměrech, které ho vedly od počátku jeho vlády, o jeho lásce k lidu, o pohnutkách, které ho přiměly opustit Paříž a odloučit se od všech stran v úmyslu lépe poznat obecnou vůli, dodával: „Přijímám ústavu. Přijímám závazek udržovat ji uvnitř, bránit ji proti útokům zvenčí, dát ji provádět všemi prostředky, které vkládá do mé moci; prohlašuji, že zpraven o přistoupení, které dává ústavě velká většina lidu, se zříkám spoluúčasti, kterou jsem si na této práci vyžádal; že jsem odpovědný jen národu, a nikdo jiný, když se jí zříkám, nemá právo si na to stěžovat.“ Při těchto slovech se levá strana sálu a tribuny rozezní potleskem a voláním ať žije král! poslanci pravice zachovávají chmurné mlčení. „Svolme,“ pokračoval král, „k zapomenutí minulosti; ať obžaloby, stíhání, jejichž jediným původem jsou události revoluce, jsou zahlazeny ve všeobecném smíření. Nemluvím o těch, kdo byli vedeni jen svou oddaností ke mně; mohli byste v nich vidět viníky? Pokud jde o ty, kdo výstřelky, v nichž

42. Marguerite-Louis-François Duport-Dutertre (1754–1793), ministr spravedlnosti od listopadu 1790, popraven 1793. Zákon o lidových společnostech, přijatý na Le Chapelierovu zprávu 29.–30. září 1791, zakázal klubům kolektivní petice a vměšování do správy, ale kluby nezrušil.

bych mohl spatřovat osobní urážky, na sebe přivolali stíhání zákonů, cítím vůči nim, že jsem králem Francouzů.“ Sál se rozezní novým potleskem a novým voláním ať žije král! La Fayette žádal, aby všechny osoby ve vazbě nebo obžalované v souvislosti s odjezdem krále a s revolucí byly ihned propuštěny na svobodu; aby vůči nim ustalo každé stíhání. Velká shromáždění jsou lidská a velkodušná jen ve chvílích nadšení; v každé jiné okolnosti každý jednotlivec, odděluje své svědomí od zákona, který vydává, a pokládaje jej nikoli za své vlastní dílo, nýbrž za dílo všech, se necítí osobně odpovědný za žádný z jeho účinků. Všeobecná radost tedy učinila pro tentokrát Shromáždění spravedlivým, a dokonce velkodušným: La Fayettův návrh byl dekretován aklamací.[43]

Nazítří se král odebral do sálu, provázen všemi svými ministry; šel se posadit vedle předsedy a řekl: „Přicházím, pánové, slavnostně zde stvrdit přijetí, které jsem dal ústavnímu aktu; v důsledku toho přísahám být věrný národu a zákonu, užít veškeré moci, která je mi delegována, k udržení ústavy a k provádění zákonů. Kéž je tato velká a památná epocha epochou obnovení míru, svornosti a stane se zárukou štěstí lidu a blahobytu říše!“ Thouret odpověděl v banálním stylu předsedů Shromáždění. Mluvil o dlouhých zlořádech, které vládly, o přáních, o právech, o moci lidu, o trestuhodných plánech zlovolníků, zaslepených ve svých vlastních zájmech. „Národní shromáždění,“ dodal Thouret, „nemá už co si přát v tento navždy památný den, kdy nejslavnostnějším závazkem stvrzujete přijetí ústavní královské moci. Je to příchylnost Francouzů, je to jejich důvěra, která vám uděluje tento úctyhodný a čistý titul nejkrásnější koruny světa. Co vám ji zaručuje, Sire, je nepomíjející autorita svobodně dekretované ústavy; je to nepřemožitelná síla lidu, který se pocítil hoden svobody; je to potřeba, kterou tak velký národ bude vždy mít, potřeba dědičné monarchie.“

Celá Paříž byla v radosti: dávaly se slavnosti. Tyto vnějšky osvíceného pozorovatele neoklamaly. Přijetí ústavního aktu, místo aby sjednotilo mysli,

43. Vydavatelé: „13. září.“ Královo přijetí ústavy (dopis přečtený 13. září 1791) a amnestie pro činy související s odjezdem krále a s revolucí, dekretovaná aklamací na La Fayettův návrh; osvobodila i osoby zatčené po Marsově poli a tři gardes-du-corps.

jako by ještě zvětšilo nenávisti; všechny strany se rvaly v novinách a nešetřily ani intrikami, ani pomluvami, aby se učinily navzájem odpornými.

[Lidé placení aristokraty hlasitě říkali, že král musel ústavu přijmout „a zdát se nemít jiné vůle než vůli svých žalářníků"; že když je Monsieur prohlášen regentem a hrabě d'Artois generálním místodržícím království a oba se chystají vstoupit do Francie, musí být král „naprosto nulový, zastíněný, zničený pro tuto chvíli"; že přijetí mu bylo nadiktováno výbory Shromáždění; že ostatně přineslo skutečné dobro, „poněvadž vytáhlo z vězení jeho věrné poddané a dalo jim možnost jít za princi". „Kavárny byly bitevními poli": aristokraté v nich vyzývali Shromáždění, „aby vydalo své účty, jako by kdy mělo v rukou veřejný poklad" – chtěli je zdiskreditovat „v oblasti, která nejvíce vzbuzuje žárlivost a stížnosti lidu, ve správě veřejných peněz".]

Divadla také nabízela stále znovu se rodící příležitost ke špičkování a hádkám. Francouz nikdy nevidí ve svých divadelních kusech děj ani postavu; vidí v nich vždy herce a přítomnou událost. Tak zatímco se orleánisté a republikáni s pomocí svých klubů zmocňovali nové legislatury, aristokraté se bavili dobýváním několika pomíjivých triumfů v divadlech. Dávali hrát *Hon Jindřicha IV.*, *Gastona a Bayarda*, tleskali s předstíraným nadšením místům narážejícím na dávnou lásku Francouzů ke králi a říkali: „Veřejné mínění se změnilo, ústava se neudrží." Platili několik lidí z lůzy, kteří chodili na zámeckou terasu volat: „Ať žije král! ať žije královna!" a ujišťovali Ludvíka XVI., že Francouz, a zvláště pařížský lid, svedený buřiči, se vrací ke svému králi; že po rozpuštění Shromáždění tento energický cit nabude znovu veškeré síly. Přemluvili tak jeho i královnu, aby se s pompou odebrali do opery, slibujíce jim, že sami uvidí podle lichotivého způsobu, jakým budou přijati, pravé city lidu. Tento krok podráždil jakobíny a nelíbil se konstitucionálům, kteří měli tu hloupost, že se báli, aby Ludvík XVI., ukazuje se lidu, nezískal popularitu nebezpečnou ústavě. Když herec pronesl onen verš z *Castora a Polluxe*, který se toho dne hrál: *Vládněte věrnému lidu*, aristokraté a najatí tleskači rozezněli sál hlučným potleskem. Tak tím, že se s afektací vždy viděl a vždy ukazoval v Ludvíku XVI. král starého režimu, a nikdy král ústavy, tito neprozřetelní lidé plašili konstitucionály a stále více vzdalovali republikány, kteří by snad byli nakonec uznali

Ludvíka XVI. za svého krále, kdyby byli mohli doufat, že upřímně zapomene na minulost a jednoho dne se v dobré víře uzavře do mezí, které mu ústava vytyčovala.[44]

Konec Ústavodárného shromáždění, 30. září 1791

Shromáždění se blížilo ke konci svých prací. Dne 30. září, v den definitivně stanovený pro ukončení zasedání, se král odebral do sálu, kde konalo svá zasedání. Věci dospěly tak daleko, že rozchod Shromáždění byl pro krále neštěstím. Ludvík XVI. to dokonale cítil; řekl, že by bylo žádoucí, aby Shromáždění ještě na nějaký čas prodloužilo své zasedání, aby mohlo samo jaksi vyzkoušet své dílo; ale že jistě soudilo, že záleží na tom, aby se mezi dokončení ústavy a konec prací ústavodárného sboru položil co nejmenší interval; že užije všech sil, které od ústavy obdržel, k jejímu udržení; že své přijetí oznámil cizím mocnostem a že nevynaloží menší bdělost a pevnost na provádění ústavy uvnitř. „Pro vás, pánové," dodal král, „kteří jste v dlouhé a namáhavé dráze projevili neúnavnou horlivost, zbývá ještě jedna povinnost, až budete rozptýleni po povrchu této říše: vysvětlit svým spoluobčanům pravý smysl zákonů, které jste pro ně udělali, přivést k nim ty, kdo je neuznávají, očistit a sjednotit všechna mínění příkladem lásky k pořádku a podřízenosti zákonům, který jim dáte. Počítám s tím, že budete tlumočníky mých citů u svých spoluobčanů. Řekněte jim všem, že král bude vždy jejich prvním a nejvěrnějším přítelem; že potřebuje být jimi milován; že nemůže být šťasten jinak než s nimi a skrze ně. Naděje přispět k jejich štěstí bude oporou mé odvahy, jako uspokojení, že jsem toho dosáhl, bude mou nejsladší odměnou."

[Předseda Thouret odpověděl, že Shromáždění, „dospěvši ke konci své dráhy, požívá prvního plodu svých prací": dalo státu ústavu, „která zaručuje stejně královskou moc i národní svobodu". „Brzy, navráceni svým domovům, dáme příklad poslušnosti zákonům a budeme svým příkladem učit, že nemůže být svobody bez hluboké úcty ke konstituovaným autoritám… A

44. Přísaha 14. září 1791 v Jízdárně. Známý incident (poslanci si při králově řeči sedli a pokryli se, což Ludvíka XVI. hluboce ranilo) Ferrières nezmiňuje. Návštěva opery: Rameauův *Castor a Pollux* v soudobé úpravě Candeilleově; verš „Vládněte věrnému lidu" je z jeho sboru. *Hon Jindřicha IV.* (Collé) a *Gaston a Bayard* (de Belloy) byly oblíbené royalistické kusy. „Vytáhlo z vězení jeho věrné poddané" – narážka na amnestované, kteří vzápětí odešli k emigraci.

vy, Sire, vy jste už téměř vše vykonal; Vaše Veličenstvo ukončilo revoluci svým tak upřímným a tak loajálním přijetím ústavy. Vneslo malomyslnost ven a přivedlo zpět důvěru dovnitř.“]

Král odešel. Tehdy Thouret, zvýšiv hlas a obraceje se k četnému lidu, který naplňoval sál a tribuny, řekl: „Ústavodárné shromáždění prohlašuje, že jeho poslání je skončeno a že v této chvíli končí svá zasedání.“[45]

[Zde končí druhý svazek vydání z roku 1821 a s ním Ferrièrovo líčení Ústavodárného shromáždění. Třetí svazek pokračuje Zákonodárným shromážděním (od 1. října 1791), dnem 20. června a pádem trůnu 10. srpna 1792, svoláním Konventu a v „nevydané části“ zářijovými vraždami, Konventem a procesem a popravou Ludvíka XVI.]

45. Závěrečné zasedání 30. září 1791; Zákonodárné shromáždění, do něhož byli členové Ústavodárného shromáždění na Robespierrův návrh (květen 1791) prohlášeni za nevolitelné, se sešlo 1. října. Ferrières se vrátil do Poitou, takže jeho paměti se od třetího svazku opírají už převážně o tištěné prameny. Postřeh, že rozchod Shromáždění byl „pro krále neštěstím“, sdíleli tehdy i Barnave a Malouet.

XIII. Kniha jedenáctá (říjen 1791 – červen 1792)

[Obsah podle původního vydání: Zahájení Zákonodárného shromáždění 1. října 1791. – Ustavuje se Národním shromážděním. – Emigrace; vnitřní nepokoje. – Dekret proti nepřísežným kněžím a proti emigrantům. – Utvoření Vysokého národního soudu. – Dekret o obžalobě Delessarta. – Dumouriez a Roland ministry. – Vypovězení války Rakousku. – Dekret rušící královu gardu. – Nový dekret proti nepřísežným kněžím. – Dekret nařizující, aby byl u Paříže utvořen tábor dvaceti tisíc mužů. – Odmítnutí krále sankcionovat tyto dva dekrety. – Propuštění Rolanda, Servana a Clavièra. – Dumouriez podává demisi.]

[Třetí svazek pamětí (Londýn 1821; 2. vyd. Paříž 1822, „partie inédite“) začíná touto knihou. Ferrières už není poslancem – Ústavodárné shromáždění se rozešlo 30. září 1791 a jeho členové nemohli být zvoleni do nového –, a píše proto jako pozorovatel, opírající se o noviny, o Moniteur a o paměti vydané do r. 1804 (Dumouriez, Bertrand de Molleville, paní Rolandová), jak upozorňují i vydavatelé z r. 1821, kteří v této knize častěji než dříve opravují jeho chronologii.]

Postupná revoluce a vláda mínění

Byl to velmi hluboký duch, ten, kdo první pojal plán postupné revoluce a vypočítal její učený postup; ponechal všem občanům naději, že se v ní umístí výhodně nebo alespoň snesitelně. Ti, kdo nic neměli, uvěřili, že všechno uchvátí nebo si všechno rozdělí; velcí vlastníci uvěřili, že podrobí-li se novým zákonům a svolí-li k lehkým obětem, uchovají si své statky a svá oprávněná práva. Tento obratný muž připoutal touto zručnou politikou jedny i druhé k vládě, jejíž základy, položené s velkým uměním, je den co den přiváděly k novým nadějím a k novým obětem, ale tak dobře odstupňovaným, že naděje se zdály rodit jedna z druhé a každá nová oběť se zdála být poslední; držel je tak odloučeny od jejich společných zájmů tím, že každému z nich vytvořil zájem, který se stal jeho vlastním, a bránil jim se sjednotit – jedněm k obraně života a statků, o nichž si nepředstavovali,

že by jim je někdo chtěl vyrvat, druhým k tomu, aby se ujistili o skutečnosti velkolepých slibů, jimiž je krmili.

Co charakterizuje především francouzskou revoluci, je to, že vždy postupovala v zákonné formě, i tehdy, když se nejvíce vzdalovala zásadám spravedlnosti. Vedena lidmi zákona, zvyklými od dětství zacházet zbraněmi advokátní komory a užívat jich k útoku i k obraně, dali tito lidé právem přednost prostředkům řečnění a zákona před ostrým žezlem válečníka, které by jejich slabé ruce nedokázaly nést. Měli dokonce tu obratnost, že přivedli své protivníky k tomuto jedinému druhu boje, který jim byl tak nepříznivý: všechen odpor se zredukoval na řečnickou diskusi a na zápas mínění.

K tomuto pohyblivému tribunálu se už nějaký čas nosily zájmy národa. Odsoudil parlamenty, Maupeoua, plenární dvůr, velké bailliages; vyslovil povolání Neckera zpět a svolání generálních stavů: ale tehdy veřejné mínění, vedené vzdělanými muži milujícími stát, přinášelo jen užitečné změny a odmítalo nebezpečné novoty a podniky odporující právům národa. Když svolání generálních stavů povolalo k věcem zástup lidí bez majetku, cizích politickým znalostem i vědě o vládě, nebyli to už vzdělaní lidé, kdo řídili mínění, byli to tito lidé. Jejich systém směřoval jen k tomu, všechno rozložit, protože neviděli cíl ničeho; protože, pozorujíce každé kolečko zvlášť, nemohli objevit jejich spojení ani jejich vztah k jednotě činnosti a síly. Cítíce dobře, že vzdělaní lidé se postaví proti jejich ničivým záměrům, uchýlili se tito lidé k lidu; bylo jim snadné dát mu přijmout systém, který se shodoval s jeho zájmy. Francie se náhle octla rozdělena na dvě nepřátelské třídy, třídu vlastníků a třídu, mnohem početnější, nevlastníků. Mínění už nemělo za základ úctu ani důvěru, jakou vzbuzuje znalost nadání, jistota osvícenosti a poctivosti. Lid se ho zmocnil a podrobil mu i ty, kdo mu tuto zbraň vložili do rukou, nutě je pochodovat, když se chtěli zastavit, ženě je od krajnosti ke krajnosti, nutě je brát jeho vůli za pravidlo a za právo pod trestem, že budou zahrnuti do všeobecné proskripce. Vzdálil z míst lidi vzdělané, lidi poctivé; jmenoval do nich taškáře a intrikány, kteří se od ote-

vření této nové cesty k poctám a k bohatství hlasitě prohlásili za něj a předstírali, že přijímají všechny jeho city.[1]

Konstitucionalisté právě zakusili účinky tohoto chodu mínění; byli donuceni postoupit svá místa novému shromáždění a nezanechali kolem sebe než trosky, ústavu bez zákoníku, vydanou libovolnému výkladu různých autorit, které vytvořili. Ochranná opatření, jež učinili, aby ji zabezpečili před útoky různých stran, byla hlavní příčinou jejího pádu. Vedeni oním nedůvěřivým duchem, který jim všude ukazoval nepřátele, vyzbrojili moci jednu proti druhé; domnívajíce se, že je uvádějí jen do stavu vzájemné obrany, uvedli je do skutečného stavu války a dali jim znamení k boji. Departementy, zdánlivě agenti výkonné moci, ve skutečnosti však mnohem závislejší na moci zákonodárné, nejisté, které z obou náležejí, byly jen lhostejnými diváky jejich sporů. Pokud jde o krále, spoutaného tisíci pouty a pro ústavu nicotného, vzbuzoval svou činností i svou nečinností stejně neklid a nedůvěru lidu, který, vzpomínaje si stále, čím Ludvík XVI. byl dříve, a obávaje se, že by na to sám nemohl zapomenout, podezíral jeho přímost a jeho úmysly. Měl být a byl terčem všech stran a smírnou obětí, kterou musely obětovat své vlastní bezpečnosti.

Konstitucionalisté, podřídivše tak zákonné autority svým pošetilým hrůzám, nechali vedle nich trvat moc cizí ústavě, neslučitelnou s každou vládou, která neotálela ochromit a brzy nato zničit ostatní moci. Klub pařížských jakobínů, rozšiřuje své afiliace a své korespondence do všech částí říše, se stal skutečným suverénem. Klubisté sami tvořili národ; všichni oživeni týmž duchem tvořili politickou jednotu: žádný cit než cit nejneomezenější svobody, žádné pravidlo než vůle vůdců; žádná vlastnost, aby se člověk stal vůdcem, než nestoudnost se předvádět, smělost všechno podniknout, skutečné či předstírané nadšení pro společenskou rovnost; žádné soupeření, žádná žárlivost. Tam byl každý postaven na své pravé místo, hlupák i duchaplný člověk, člověk zbloudilý i uznaný taškář: tam měl kaž-

1. Ferrières „hlubokého ducha“, který prý pojal plán postupné revoluce, nejmenuje; jde spíše o řečnickou figuru (skrytý strůjce) než o narážku na konkrétní osobu. René-Nicolas de Maupeou (1714–1792), kancléř, r. 1771 zrušil parlamenty a nahradil je novými soudy (reforma odvolána r. 1774); „plenární dvůr“ (cour plénière) a „velké bailliages“ – Lamoignonovy edikty z května 1788, které měly parlamenty zbavit politické moci a proti nimž se veřejné mínění postavilo tak prudce, že dvůr musel povolat zpět Neckera a svolat generální stavy.

dý svůj podíl na poctách a na kořisti, jako měl svůj podíl na zločinu a na hanbě. Vůdcové, páni a regulátoři veřejného mínění, rozdělovali nebo odnímali podle libosti lidovou přízeň, bez níž člověk není ničím v zastupitelské vládě, a nutili tak ctižádost každého připojit se ke ctižádosti všech.

Zahájení Zákonodárného shromáždění, 1. října 1791

Zákonodárné shromáždění, téměř celé utvořené pod vlivem klubů, zahájilo svá zasedání za jásotu zástupu klubistů, kteří přišli tleskat volbám, jež učinili. Několik poslanců bylo oživeno prudkou nenávistí proti dvoru a proti konstitucionalistům. Brissot, Condorcet a Fauchet, biskup z Calvadosu, měli vykonat osobní pomsty. Třiatřicet členů Ústavodárného shromáždění, oddaných orleánské straně, řídilo jakobíny.[2] Vše se zprvu zdálo ohlašovat pověrečnou úctu k ústavě. Poslanci starší šedesáti let byli pověřeni dojít do archivu pro ústavní akt; bylo dekretováno, že každý poslanec s rukou položenou na tomto politickém evangeliu vysloví přísahu, že se mu podrobí a bude ho bránit s nasazením života. Ústavní akt se objevil, předcházen sluhy Shromáždění. Archivář Camus kráčel uprostřed komisařů; poslanci v tichu usebrání vstali a smekli. Předseda vystoupil na tribunu první, poslanci ho následovali a přísahali udržovat ústavu, kterou dekretovalo Ústavodárné shromáždění.

Shromáždění vyslalo deputaci šedesáti členů oznámit králi, že se právě ustavilo Národním zákonodárným shromážděním. Tento krok, předepsaný ústavou, rozvinul zárodek nedůvěry a soupeření, který skrytě existoval mezi králem a Shromážděním. Král odpověděl, že deputaci nemůže přijmout, a odložil ji na zítřek. Deputace, uražená tímto odkladem, který se

2. Jacques-Pierre Brissot (1754–1793), Nicolas de Condorcet (1743–1794) a Claude Fauchet (1744–1793), konstituční biskup departementu Calvados, byli poslanci Paříže resp. Calvadosu; všichni tři skončili na popravišti v době vlády girondistů a Teroru. Vydavatelé k Fauchetovi citují „jednoho životopisce“: Fauchet byl jmenován kazatelem krále, Ludvík XVI., „který měl velmi zdravý úsudek“, byl jeho kázáními málo povznesen a jeho antitezemi tak unaven, že dal najevo nespokojenost – „to byla ta skrytá pohnutka, která přiměla abbého Faucheta přijmout s horlivostí zásady revoluce a zasvětit dvoru tajnou a hlubokou nenávist“. Tvrzení o „třiatřiceti“ orleánistických členech Ústavodárného shromáždění, kteří řídí jakobíny, je Ferrièrovo. – Návrh, aby poslanci starší šedesáti let přinesli z archivu ústavní akt, podal podle vydavatelů Michon-Dumarais, podpořil a pozměnil jej Girardin (zasedání 4. října 1791). Armand-Gaston Camus (1740–1804), archivář Národního shromáždění (viz kniha pátá).

zdál naznačovat nadřazenost moci, naléhala, aby byla přijata ihned. Dvůr ustoupil: řeč předsedy byla suchá.[3] Po návratu do Shromáždění si několik poslanců stěžovalo na urážku učiněnou národnímu zastoupení a rozhořčovalo se proti dvoru a proti ministrům. Mluvilo se o tom, stanovit hodinu, v níž bude král povinen deputace přijímat. Bylo dekretováno, že předseda, mluvě ke králi, už nebude užívat výrazů *sire* a *Veličenstvo*; že král bude mít ve Shromáždění křeslo podobné křeslu předsedy a postavené v téže řadě; že každý poslanec si bude moci sednout a pokrýt hlavu, uzná-li to za vhodné. Někteří členové přednesli ještě přehnanější názory o přednosti zákonodárné moci a o závislosti moci výkonné; byly zamítnuty, ale odhalily všem záměry nové legislatury. Galerie těmto dekretům tleskaly: když kdosi vyzval předsedu, aby jim uložil mlčení, Garan de Coulon prohlásil, že předseda toto právo nemá. Konstitucionalisté viděli jen s jakýmsi neklidem tak výrazný zásah do výkonné moci.

Starosta Bailly přišel v čele municipality kázat novým poslancům zachovávání ústavy a ujistit je, že lid ji chce udržovat a bránit za cenu své krve. „Kdo odmítne poslouchat, pánové, když jste sami poslechli; když jste národní slavností ustanovili náboženství přísahy? U národů svobodných a hodných svobody je zákon božstvem, poslušnost kultem. Obě moci jsou moudře omezeny; lid si přeje, aby se vyvažovaly, ale aby se navzájem respektovaly. Ať důvěra sestupuje z tohoto vznešeného shromáždění a z trůnu, aby znovu stoupala k trůnu a k vám kruhem, který bude kruhem veřejné prosperity. Vše sjednotíte, vše smíříte. Revoluce je dovršena, lid vzdychá po klidu.“[4]

3. Vydavatelé: řeč předsedy deputace Ducastela se omezila na větu „Sire, Národní zákonodárné shromáždění je definitivně ustaveno; vyslalo nás, abychom o tom zpravili Vaše Veličenstvo.“ Král odpověděl s týmž lakonismem: „Nemohu k vám přijít před pátkem.“ Shromáždění se cítilo touto odpovědí uraženo (zasedání 5. října). – Dekret rušící tituly *sire* a *Veličenstvo* byl vydán na návrh Grangeneuva, „známého svým republikánským fanatismem“; veřejné mínění se však podle vydavatelů proti němu ostře vyslovilo, hned nazítří byl odročen a poté zrušen. Jean-Philippe Garran de Coulon (1749–1816), poslanec Paříže, právník.

4. Bailly mluvil u mříže Zákonodárného shromáždění 7. října 1791. Vydavatelé upozorňují, že Ferrièrův výtah „není zcela přesný“: některé věty jsou pozměněny, jiné přemístěny, a nejnápadnější změnou je, že místo „ustanovili jste náboženství přísahy“ Bailly řekl „ustanovili jste náboženství zákona“; Ferrières podle nich sestavoval výtah z dobových novin, které zkracovaly zasedání a někdy řeči komolily – „jedině Moniteur má v tomto ohledu autentický ráz“.

[La Rochefoucauld, předseda departementu, projevil stejně jako Bailly obavy, které mu vnukly první dekrety Shromáždění: francouzský lid volbou nových zástupců „vtiskl pečeť svého souhlasu ústavě“ a jen moudrost jejich jednání může ospravedlnit Ústavodárné shromáždění ze „smělého rozhodnutí, k němuž přimělo národ – svěřit jedinému sboru péči o tvorbu jeho zákonů“.[5] *Král ve své řeči 7. října dal najevo, že sdílí obavy departementu a municipality, „ale že zná práva, která mu ústava propůjčuje, a je rozhodnut je hájit“; vypočetl poslancům úkoly – finance, rozvržení a vybírání daní, reformu občanských zákonů a jejich soulad s ústavou, národní vzdělání, prostředky, jak zajistit pomoc a práci chudé části lidu –, slíbil, že sám bude pracovat na obnovení pořádku a kázně v armádách, že bude pečovat o loďstvo, chránit obchod a kolonie, a zdůraznil, že „mezi zákonodárným sborem a králem musí vládnout stálá shoda a nezměnitelná důvěra“; pak by „nikomu nezůstala záminka žít vzdálen země, kde by zákony byly v platnosti a práva každého respektována“. Předseda odpověděl, že přítomnost krále Francouzů uprostřed Národního shromáždění je novým závazkem, který přijímá vůči vlasti; že ústava „se zrodila se svobodou“, že Ludvík XVI. ji má jako občan milovat a jako král udržovat a bránit, a že mu „dala přátele ve všech těch, kterým se dříve říkalo jen poddaní“.]*

Ministři se rovněž objevili u mříže Shromáždění: mluvili o svých resortech, ujišťovali o své horlivosti, o své lásce k ústavě. S ministry nebyly tytéž důvody k přetvářce jako s municipalitou a s departementem; vyslechli je se zjevně netrpělivým výrazem. Vskutku tyto vnější projevy nebyly upřímné; dvůr i jakobíni pracovali stejně na zničení této ústavy, k níž před-

5. Louis-Alexandre, vévoda de La Rochefoucauld d'Enville (1743–1792), člen shromáždění notáblů 1787, poslanec šlechty za Paříž, jeden z prvních osmi šlechticů, kteří se v červnu 1789 připojili k třetímu stavu; po rozejití Ústavodárného shromáždění předseda direktoria pařížského departementu. Vydavatelé připojují nekrolog: podepsal petici departementu vyzývající krále k vetu proti dekretu o nepřísežných kněžích (viz níže), byl proto donucen k demisi a „ukamenován zuřivci“ při průjezdu Gisors cestou do Forges-les-Eaux; paní de La Rochefoucauld prý byla předem varována a zaplatila 25 000 franků, aby ho zachránila, marně. Údaje vydavatelů (14. září 1792, „83 let“) jsou chybné: vévoda byl zavražděn 4. září 1792 ve věku 49 let, před očima své matky a manželky. Vydavatelé zmiňují i jeho bratrance, vévodu de La Rochefoucauld-Liancourt (1747–1827), filantropa, „paira Francie“ (1821). – Královu řeč ze 7. října (kterou král pronesl v sále Shromáždění, nikoli u mříže) Ferrières podle vydavatelů zkrátil o „pozoruhodnou větu“: „Tato naděje mě nezbaví povinnosti činně sledovat opatření opatrnosti, která prozíravost musela předepsat.“ Předsedou Shromáždění byl v prvním půlměsíci Claude-Emmanuel de Pastoret (1755–1840).

stírali tolik úcty: ale zabývajíce se prostředky vhodnými dovést je k tomuto cíli, snažili se přesvědčit lid, že to oni ji brání a že to jejich protivníci ji chtějí zničit.

Tři strany: konstitucionalisté, republikáni, kontrarevolucionáři

Existovaly tři zřetelně vyhraněné strany: konstitucionalisté, republikáni a kontrarevolucionáři. Konstitucionalisté se skládali z bývalých členů Ústavodárného shromáždění, v jejichž čele stáli La Fayette, Bailly, Lamethové, La Rochefoucauld, Thouret, Chapelier, Adrien Duport, d'André, Duport-Dutertre, ministr spravedlnosti, z velkého počtu poslanců Zákonodárného shromáždění, téměř ze všech členů distriktů a direktorií departementů, z většiny smírčích soudců a soudců tribunálů, ze štábů řadového vojska a národních gard.[6] Konstitucionalisté připouštěli, že ústava je v několika bodech vadná; ale tvrdili, že za nynějších okolností je společným praporem, kolem něhož se mají shromáždit lidé dobré vůle. Proniknuti snad hlouběji než kontrarevolucionáři nutností dát sílu výkonné moci, oddáni dokonce více osobě panovníka, čekali jen na jistotu, že pracují pro obecné dobro, a ne pro intrikány z Koblence a dvořany ze zámku: byli by se dokonce spojili s těmito, kdyby tito, obratnější a méně pyšní, byli chtěli svolit k rozdělení poct a bohatství.

Republikáni měli několik členů Ústavodárného shromáždění, mezi nimi Robespierra, Pétiona, Antoina, Buzota, Dumetse, Prieura, většinu municipalit království, všechny lidové společnosti známé pod jménem jakobínů, zástup lačných lidí, málo spokojených s revolucí, z níž nevytěžili téměř žádnou výhodu, a chtějících udělat druhou, která by se obrátila bezprostředněji k jejich prospěchu; tito lidé, rozptýlení mezi lidem, intrikovali v sekcích, bouřili departementy. Orleánská frakce, spojená s touto stranou, nástroj ctižádosti svého náčelníka, ji podporovala svým zlatem a svým vlivem. Příliš slabí, aby se ukázali otevřeně, a neodvažujíce se přímo napad-

6. Antoine d'André (1759–1825), bývalý rada parlamentu v Aix, jeden z vůdců umírněných v Ústavodárném shromáždění; Marguerite-Louis-François Duport-Dutertre (1754–1793), ministr spravedlnosti od listopadu 1790 do března 1792, popraven 1793; Isaac Le Chapelier (1754–1794), autor zákona proti dělnickým koalicím, popraven 1794. Ferrièrův výčet ukazuje, že „konstitucionalisté“ (feuillanti) ovládali po r. 1791 správní a soudní aparát i důstojnický sbor národních gard – proto se jim jakobíni snažili vzít z rukou ozbrojenou sílu (píky, tábor federovaných).

nout ani krále, ani ústavu, rozsévali orleánisté nedůvěru, udávali dvůr a ministry a představovali je jako nejnebezpečnější nepřátele ústavy. Lid, vždy obětí agitátorů, a který v novém řádu věcí nenacházel blahobyt, v nějž mu dali doufat, začínal zpozorovávat, že konstitucionalisté mysleli více na své zájmy, než mysleli na zájmy lidu. Nepozorovaně chladl vůči ústavě a připisoval svou nevolnost hned ústavě samé, hned těm, kdo byli pověřeni ji uvést v činnost. Konstitucionalisté a kontrarevolucionáři pokládali republikány za lidi, kteří se honí za chimérou; a místo aby se proti nim spojili, dokud nenabyli sil, sápali se se zuřivostí jedni na druhé, dávajíce přednost tomu, aby zvítězil republikanismus, než aby obětovali nejmenší ze svých nároků.

Koalice několika nejvýznačnějších poslanců Shromáždění, kteří se zdáli přidat k republikánské straně, jí brzy dodala více soudržnosti. Tato koalice, známá pod jménem girondistů, protože její postup řídili Vergniaud, Guadet, Gensonné, Ducos, Fonfrède, poslanci departementu Gironde, získala svým nadáním, a ještě více svými intrikami, velký vliv na jednání Shromáždění a na veřejné mínění. Girondisté byli dosti lhostejní k formě vlády, jen když vládli oni a mohli disponovat penězi a místy; ale cítíce, že konstitucionalisté nepustí svou kořist, přidali se k republikánům, vyčkávajíce, až zaujmou rozhodné stanovisko podle událostí a buď se prodají dvoru, nebo se dají republice, podle toho, jak to budou vyžadovat jejich zájmy a okolnosti.[7]

Kontrarevolucionáři neskrývali svůj záměr zničit ústavu a obnovit starý řád věcí. Oba královi bratři, princ de Condé, vévodové de Bourbon a d'Enghien právě uveřejnili protest proti přijetí ústavního aktu Ludvíkem XVI. Ujišťovali, že toto přijetí bylo vynucené; že i kdyby bylo dobrovolné, král nemohl svolit ke změně staré vlády. Tento protest, který se postarali rozší-

7. Jérôme Pétion (1756–1794), od listopadu 1791 starosta Paříže; François Buzot (1760–1794); Pierre-Louis Prieur „de la Marne“ (1756–1827). Vydavatelé odkazují na portréty Pétiona a Buzota v Pamětech paní Rolandové. – Pierre Vergniaud (1753–1793), Marguerite-Élie Guadet (1758–1794), Armand Gensonné (1758–1793), Jean-François Ducos (1765–1793) a Jean-Baptiste Boyer-Fonfrède (1766–1793), poslanci departementu Gironde – odtud jméno „girondisté“, které Ferrières (píšící „Vergniaux“) užívá už pro rok 1791; současníci mluvili spíše o „brissotovcích“. Vydavatelé doporučují čtenáři srovnat tuto Ferrièrovu charakteristiku girondistů („dosti lhostejní k formě vlády, jen když vládli“) s jejich portréty v Pamětech paní Rolandové: „toto srovnání dvou protichůdných mínění může vést k poznání pravdy“.

řit v Paříži i v departementech a ohlásit jako mlčky uznaný samým králem, ukázal všem Francouzům, že přijetí Ludvíka XVI. nic nezměnilo na plánu kontrarevolucionářů.[8] Tato strana zahrnovala mnoho členů pravice Ústavodárného shromáždění, biskupy, největší část šlechty a vysokého duchovenstva, parlamenty, finančníky, důstojníky všech hodností. Vůdcové pojali nejpošetilejší myšlenku; představovali si, že když vyvedou z království celou šlechtu, budou moci s pomocí této šlechty a s podporou cizích mocností vrátit se se zbraní v ruce, obnovit starý řád věcí a znovu nabýt práv a výhod, které jim nová ústava odnímala.

Emigrace

Prohlásilo se tedy šlechticům, že je třeba emigrovat a shromáždit se na hranicích; že tam najdou četné armády Rakušanů, Prusů, Rusů, Španělů, v jejichž čele se vrátí vítězně do své vlasti. Šlechtici houfně opouštěli své zámky, zanechávajíce ženy, děti, statky na milost svým nepřátelům, neodnášejíce si ani své peníze, své šperky, své zbraně, většinou s jediným oděvem a několika košilemi, v domnění, že toto dobrovolné vyhnanství, které mělo trvat celý život všech, je jen zábavnou cestou na pět nebo šest týdnů. Je těžké pochopit, jak mohla francouzská šlechta naletět na hrubou léčku, kterou jí nastražili. Údiv přestane, uvážíme-li hrubou neznalost lidí a věcí, do níž byli ponořeni vůdcové, kteří ji vedli, jejich pošetilou důvěru v sebe samé a v cizí mocnosti. Ženy, ještě více pokořené svými ztrátami, žárlivější na svá práva, byly nejhorlivější v urychlování emigrace. Trýznily sarkasmy a afektovaným tónem pohrdání ty, kdo odmítali odjet, nebo dokonce jen okamžik váhali. – Čest, říkaly, promluvila, není už co váhat. Loudalům se posílaly přeslice; hrozilo se jim vším hněvem vítězné šlechty: ti, kdo by tvrdošíjně zůstávali, budou degradováni, odsunuti mezi měšťanstvo, zatímco emigrovaní šlechtici budou mít místa, pocty, hodnosti. Měšťanům se vnukalo, že je to jistý prostředek, jak získat šlechtictví. Konstitu-

8. Protest princů proti přijetí ústavy Ludvíkem XVI. (září 1791), podepsaný Monsieurem, hrabětem d'Artois, princem de Condé (Louis-Joseph de Bourbon, 1736–1818), vévodou de Bourbon (1756–1830) a vévodou d'Enghien (1772–1804, zastřelen ve Vincennes) – vydavatelé jej otiskují v příloze A svazku. Tvrzení, že král přijal ústavu z donucení a že by ani dobrovolně nemohl změnit „starou vládu“, bylo pro Ferrièra dokladem, že emigrantští vůdcové pracovali proti králi stejně jako jakobíni.

cionalisté si přáli návrat princů a emigrantů; přiměli Ludvíka XVI., aby podnikl kroky u svých bratří. Oba princové odmítli, buď že přijali závazky s cizími mocnostmi, které nemohli zrušit, nebo že královy kroky byly jen pro formu, což je domněnka, které se zdá nasvědčovat dopis hraběte d'Artois a Monsieura Ludvíku XVI., v němž mu říkají: – Až se s námi bude mluvit vaším jménem, všechno vyslechneme, ale půjdeme svou cestou; chce-li se tedy, abyste nám dal něco vzkázat, nedělejte si násilí.[9]

Shromáždění se zdálo chtít zabývat emigrací. Léquinio ujišťoval, že každý zákon proti emigraci odporuje zásadám ústavy; naznačil, že není v zájmu Shromáždění se tímto předmětem zabývat; a rozvíjeje část plánu později přijatého: „Nemáme snad záruky? Nebyl by první výstřel z děla znamením, nebo spíše rozkazem ke spravedlivé konfiskaci statků emigrantů? Nepřipoutali byste tím stále více občany venkova k ústavě? Nezískali byste je pro veřejnou obranu, kdybyste v jejich prospěch vyslovili prominutí feudálních dávek? A nenašli byste v rozdělení zbytku mezi naše vojáky a vojáky cizí, čím odměnit naše za jejich služby a čím odměnit cizí za zastavení nepřátelství a za jejich sbratření s námi?“ Tak Shromáždění, místo aby se snažilo emigraci zastavit, užilo všech prostředků, aby ji nejen podporovalo, ale ještě podněcovalo.[10] Vidělo, že je třeba využít všeobecného blouznění a vlády dobrého tónu, tak mocné na francouzské hlavy; že jakmile se emigrace jen trochu zastaví, ustane úplně; že nestálost Fran-

9. Dopis Monsieura a hraběte d'Artois Ludvíku XVI. pochází z „papírů nalezených v železné skříni“ (armoire de fer) – tajné schránce v Tuileriích, objevené v listopadu 1792 a použité v procesu s králem; vydavatelé jej otiskují v příloze B. Vydavatelé také (1821, za vlády Ludvíka XVIII., tj. téhož Monsieura) mlčky ponechávají Ferrièrovo ostré hodnocení emigrace jako „hrubé léčky“ nastražené šlechtě jejími vlastními vůdci. Obraz přeslic posílaných „loudalům“ a žen jako hnacího motoru emigrace se opírá o Ferrièrovu vlastní zkušenost poitouského šlechtice, který neemigroval.

10. Joseph-Marie Lequinio (1755–1814), poslanec Morbihanu, pozdější jeden z nejradikálnějších konventuálů. Vydavatelé připojují citát z řeči Lémonteye v témž smyslu: zákon proti emigrantům je „neproveditelný, nebezpečný, nepolitický a především zbytečný … Čeho byste mimoto na emigrantech litovali? Jejich bohatství? Užívali ho k podněcování nepokojů. Jejich osob? Je lépe mít je za prohlášené nepřátele než za turbulentní občany nebo proradné sluhy. Jejich útěk je v našich očích jen přirozeným vypocením půdy svobody.“ Vydavatelé Ferrièrovi vytýkají, že jeho tvrzení o Shromáždění, které emigraci „podněcovalo“, se neshoduje s tím, co sám dále říká o dekretech proti emigrantům: první návrhy zazněly 15. a 16. října, diskuse se otevřela 20., pokračovala 22., 25. a 28. října; první dekret (o Monsieurovi) byl přijat 28. října, druhý (proti emigrantům) 9. listopadu – „Zákonodárné shromáždění tedy po pěti týdnech zasedání projednalo a vydalo proti emigrantům dva dekrety, na jejichž provedení zjevně velmi záleželo, soudíme-li podle protestů, které v něm vyvolalo královo veto“. Podrobný rozbor této debaty dávají vydavatelé do přílohy C.

couzům přirozená, nuda, rozdíl mravů a zvyklostí je brzy přivedou zpět do vlasti. Nepřijalo se tedy žádné opatření; a jestliže někdy dopisy z departementů udávaly téměř úplnou emigraci šlechticů, zběhnutí štábů a důstojníků armády, žádal se chladně přechod k dennímu pořadu… Přesto se čas od času nadhodil nějaký represivní návrh; a to s cílem zvýšit touhu a urychlit odjezdy strachem z překážek, které by se jim mohly postavit. Jakobínské kluby Shromáždění výborně podporovaly; rozdělujíce si už ve svých lichotivých spekulacích bohatou kořist šlechty, štvaly sedláky proti šlechticům a ujišťovaly, že se tajně ozbrojují, že chtějí povraždit část lidu a druhou uvrhnout do otroctví. Málokdo měl odvahu odolat pronásledování, které se proti nim vyvolalo, a ještě méně jich mělo rozvahu postavit mu jen přímé a poctivé chování.

Nepřísežní kněží a první dekrety

Shromáždění nemělo tytéž ohledy vůči kněžím; báli se jich více, než se báli emigrantů. Kněží, a především biskupové, užívali všech prostředků fanatismu, aby pozvedli lid venkova i měst proti občanské ústavě duchovenstva. Ústavodárné shromáždění poskytlo nepřísežným kněžím dovolení sloužit bohoslužby ve farních kostelech, které zaujímali kněží konstituční. Biskupové usoudili, že budou-li nepřísežní kněží vykonávat své funkce v týchž kostelech jako kněží přísežní, oba kulty brzy splynou; že lid, slyše tytéž modlitby a vida tytéž obřady, přestane mezi nimi činit dost velký rozdíl, aby se mnoho staral o to, který z obou je lepší.

[Ferrières dále obšírně reprodukuje – podle zprávy Galloise a Gensonného o nepokojích ve Vendée – tajné biskupské instrukce nepřísežným farářům: nemají sloužit v kostelech „vetřelců“, aby s těmito „falešnými schizmatickými pastýři“ neměli styk zakázaný církevními zákony; mají si opatřit jakékoli místo pro bohoslužby, a je-li nouze, postačí „přenosný oltář, ornát z indiánského plátna nebo z nějaké obyčejné látky – tato chudoba kolébky jejich svatého náboženství jim vrátí prvotní nevinnost“; mají vést dvojí, ba trojí matriky křtů, sňatků a pohřbů, parafované biskupem a ukládané u důvěryhodné osoby; před odchodem z kostela mají tajně sepsat protokol o instalaci „domnělého faráře“ s formálním protestem, podepsaný vikářem nebo „dvěma třemi zbožnými a diskrétními laiky“; mají se usadit

v sousedství své farnosti a nadále se pokládat za její zákonné pastýře; pohřební modlitby konat v domě zemřelého a příbuzné varovat, aby se vzdálili ve chvíli, kdy tělo vyzvednou „vetřelí faráři a vikáři“. Vedle těchto oběžníků se na venkově šířily instrukce pro lid: kdo přijme svátosti od konstitučních kněží, dopouští se „pouhou svou přítomností“ smrtelného hříchu; koho oddá vetřelec, není oddán a jeho děti budou „skutečnými bastardy“; s vetřelci ani s municipálními úředníky, kteří je instalují a „stávají se odpadlíky jako oni“, nemá být žádný styk; v okamžiku instalace mají kantoři, zvoníci a kostelníci opustit své úřady.][11]

Tyto fanatické spisy přinesly účinek, jaký od nich biskupové očekávali. Náboženské nepokoje propukly na všech stranách: rozkol pronikl až do rodin. Bylo vidět ženy, jak se odlučují od svých mužů, děti, jak opouštějí své otce; chudák už nedostal podporu, řemeslník nemohl doufat v práci, leda když se zavázali, že nepůjdou na mši přísežného kněze; celé vesnice opouštěly o nedělích a svátcích své domovy a nebály se ujít tři nebo čtyři míle, aby slyšely mši nepřísežného kněze. Shromáždění bylo brzy unaveno nepřetržitými stížnostmi, které mu docházely z departementů. Girondisté, využívajíce tohoto rozpoložení duchů, předstírali živé znepokojení z hnutí, která vyvolávali vzpurní kněží. Mluvili o proradných manévrech, jichž užívají nepřátelé ústavy, dali pocítit nutnost přijmout přísná opatření, schopná zmařit jejich zločinné plány, které směřují k rozpoutání občanské a náboženské války. Girondisté věděli, že tato opatření, odporující duchu ústavy, rozdělí obě moci. Proto, chtějíce se zdát, že ustupují jen vůli lidu, odkládali věc, dokud ho nepřivedli k tomu, aby se otevřeně vyslovil v jejich prospěch. Zatím to byla každý den nová udání proti kněžím a proti emigrantům, nové stížnosti na nečinnost ministrů, které obviňovali, že jim nadržu-

11. Ferrières čerpá ze zprávy komisařů Galloise a Gensonného o nepokojích ve Vendée a v Deux-Sèvres, přednesené Zákonodárnému shromáždění (Moniteur z 10. a 12. listopadu 1791); vydavatelé z ní citují pasáž o misionářích usazených v městečku Saint-Laurent v distriktu Montaigu (Saint-Laurent-sur-Sèvre, sídlo montfortánů, založené kolem r. 1720 stoupenci Ludvíka Marie Grigniona z Montfortu), kteří „si získali důvěru lidu tím, že mu obratně rozdávali růžence, medailky a odpustky a stavěli na cestách celého tohoto kraje kalvárie všech tvarů“ a jejichž „tichému působení a neúnavnému tajnému kázání“ komisaři připisují smýšlení „velmi velké části lidu téměř v celém departementu Vendée“. Tyto řádky jsou nejstarší úřední diagnózou půdy, na níž o rok a půl později vypuklo vendéeské povstání; Ferrières, poitouský šlechtic, o tom mluví jako o sousedním kraji.

jí, a na nedostatečnost zákonů dosud vydaných proti lidem, kteří otevřeně konspirovali.

Když bylo veřejné mínění dostatečně připraveno, přišla deputace bratrské společnosti předložit, že vlast je ohrožena; že je ohrožena svými vlastními dětmi; že požívání práv nutně ukládá povinnosti; že první povinností občana je neopouštět vlast, když je v nebezpečí, a nebouřit ji máváním pochodněmi fanatismu; že snažně prosí Shromáždění, aby prohlásilo, že vlast je v nebezpečí; že toto prohlášení nikoho neudiví; že každý zná jeho pravdivost… Při těchto slovech se zvedlo několik reptání; žádalo se, aby byli petenti voláni k pořádku; předseda poznamenal, že petiční právo je posvátné; že Shromáždění má s klidem vyslechnout všechny občany, kteří se dostaví. Petenti pokračovali. „Přicházíme vás, pánové, prosit, abyste dekretovali, že každý občan, který opouští vlast v nynějším stavu věcí, bude prohlášen za zrádce a zběha obecné věci, zbaven titulu francouzského občana; že jeho statky budou sekvestrovány, jeho příjmy konfiskovány ve prospěch národní pokladny; že každý Francouz usvědčený z toho, že vzal zbraň nebo že vyzval a podnítil cizí mocnosti proti své vlasti, bude potrestán smrtí. Nepotřebujeme vám dokazovat nutnost a naléhavost tohoto zákona, věříme, že jsme v tomto ohledu mluvčími celé Francie.“[12]

[Gensonné odpověděl, že je velmi důležité uklidnit oprávněný neklid lidu, a navrhl dekret: poněvadž presumptivní dědic koruny je nezletilý a Louis-Stanislas-Xavier, francouzský princ, zletilý příbuzný první povolaný k regentství, je mimo království, vyzývá se podle čl. 2 oddílu I ústavy, aby se do dvou měsíců od vyhlášení v Paříži vrátil do království; jinak „bude pokládán za toho, kdo se vzdal svého práva na regentství“. Za tímto prvním dekretem následovaly dva další: jeden odnímal nepřísežným kněžím možnost vykonávat funkce ve farnostech, kde ležela jejich beneficia, ukládal jim tyto farnosti opustit a odebrat se do hlavního města distriktu; druhý uvaloval

12. Vydavatelé: jde o Bratrskou společnost tržnic (Société fraternelle des Halles), jejíž petice byla předložena na zasedání 22. října 1791. Ferrièrovo líčení rozpravy o emigrantech „obsahuje několik omylů a přesunů“: 22. října předsedal Ducastel, odpověď petentům tedy nemohl dát Gensonné; návrh dekretu týkající se Monsieura, „králova bratra, dnes J. V. Ludvíka XVIII.“, byl předložen až 25. října, 28. přijat jako základ jednání a 31. října navrhl Gensonné jménem diplomatického výboru jeho definitivní znění.

sekvestr na všechny statky Francouzů, kteří opustili království, a ukládal jim vrátit se do dvou měsíců pod trestem konfiskace příjmů.][13]

Královo veto

Tyto dva dekrety činily roztržku nevyhnutelnou. Ludvík XVI. byl rozhodnut odepřít jim svou sankci: k tomu ho vedly jeho vlastní zásady, které mu nedovolovaly posvětit jménem zákona opatření, jež se mu zdála nespravedlivá; a nadto ho v tomto rozhodnutí podporovali jeho ministři, ba i konstitucionalisté, kteří viděli jen s bolestí časté útoky, jimiž Shromáždění ohrožovalo ústavu. V této choulostivé situaci ministři usoudili, že se mají opřít o nějakou ustavenou autoritu; že dotážou-li se tak veřejného hlasu, zajistí účinek králova veta a pojistí se proti odpovědnosti, kterou by se Shromáždění snad snažilo svalit na ně. Přiměli členy direktoria pařížského departementu, aby předložili králi adresu, v níž, připomínajíce zásady neomezené svobody kultů a náboženských názorů, ho vyzývali, aby nesankcionoval dekrety, které otevřeně porušují ústavu.[14] Tento manévr se obrátil proti dvoru a proti ministrům. Girondisté v odpověď na adresu departementu dali pršet záplavě petic, které všechny žádaly provedení dekretů.

> *„Nepochybujeme,“ říkaly sekce Mauconseil a Obilní tržnice, „že celá Francie projeví tytéž city jako my; a kdyby neblahé veto přišlo zničit naše naděje, nemohl by se Ludvík XVI. ubránit tomu, aby v tomto kroku francouzských občanů viděl rozkaz sankcionovat dekrety, poněvadž veto je odvoláním k lidu, a jakmile se lid vyslovil, král už nesmí být svoboden odepřít svou sankci. Nebudeme dnes tyto úva-*

13. Dekret vyzývající Monsieura k návratu do dvou měsíců pod ztrátou práva na regentství (31. října/1. listopadu 1791) král sankcionoval a vydal k němu proklamaci; dekret proti emigrantům z 9. listopadu 1791 (Francouzi shromáždění za hranicemi jsou podezřelí ze spiknutí; kdo se do 1. ledna 1792 nevrátí, propadá trestu smrti a jeho příjmy konfiskaci) král vetoval 12. listopadu; dekret o nepřísežných kněžích z 29. listopadu 1791 (do osmi dnů občanská přísaha; kdo odmítne, ztrácí penzi, je pokládán za podezřelého a při nepokojích může být z obce vypovězen) vetoval 19. prosince. Ferrièrův popis obsahu obou dekretů je volný.

14. Vydavatelé: petice direktoria pařížského departementu, datovaná 5. prosince 1791, žádala především veto proti dekretu o nepřísežných kněžích; podepsali ji La Rochefoucauld (předseda), Blondel (tajemník), Talleyrand-Périgord, Germain Garnier, Brousse, Beaumetz, Démeunier, Thion de La Chaume, Anson a Davous. „Tato petice byla příčinou smrti La Rochefoucaulda.“ Sekce Mauconseil a Obilní tržnice (Halle-au-Blé) patřily k nejradikálnějším pařížským sekcím; Mauconseil v létě 1792 první prohlásila, že neuznává Ludvíka XVI. za krále.

hy dále rozvíjet; zachováme o vetu ono opatrné a nábožné mlčení, které si Shromáždění samo, jak se zdá, uložilo. Blíží se den, kdy bude snad možno při této příležitosti nadhodit velké otázky, a kdy s ústavou v ruce bude možno nadhodit jiné, ještě zajímavější, které už zrodila nebo které neomylně zrodí nesmírná odpovědnost, jíž se král zdarma zatěžuje.“

Navzdory tomuto zdánlivému přání lidu Ludvík XVI. setrval ve svém odmítnutí a prohlásil v proklamaci, kterou o tom vydal, důvody, které ho vedly k zamítnutí obou dekretů. Tyto důvody byly všechny vzaty z ústavy; ale girondisté pokládali tuto proklamaci za vypovězení války a lid, který oba dekrety schvaloval, ji pokládal za formální odpor proti své vůli. Robbecourt napadl přímo sankci: tvrdil, že právo veta lze vykonávat jen ve věcech obecných a na zákony veřejné správy; že zákony okolností, represivní zákony okamžiku, použitelné jen na několik jednotlivců, jsou nezávislé na vůli a rozmaru monarchy; že oba dekrety, na něž král položil své veto, jsou méně zákonem občanským než zákonem stanným, a nepotřebují tedy sankce; že v choulostivé situaci, v níž se nacházíme, je jen jediné východisko: svolat volitelské sbory osmdesáti tří departementů; vyložit v adrese francouzskému lidu, co Zákonodárné shromáždění právě učinilo k potlačení buřičských kněží a vzbouřených emigrantů a co činí výkonná moc, aby zastavila provedení těchto dvou dekretů; že francouzský národ rozhodne jako suverén, udělí nebo odepře svou sankci a stanoví nezměnitelné hranice obou mocí.[15]

[Ministr Delessart využil této chvíle, aby Shromáždění sdělil odpovědi císaře a ostatních evropských panovníků na dopis, jímž jim Ludvík XVI. oznámil přijetí ústavního aktu – odpovědi „dosti bezvýznamné“, omezující se na přání štěstí králi a klidu jeho království. Dodal, že král požádal císaře a kurfiřty trevírského, mohučského a kolínského, aby netrpěli velká shromáždění emigrantů v městech sousedících s Francií. „Tyto podrobnosti byly vyslechnuty chladně. Ani lid se nezdál jim mnoho věřit.“ Udání proti kněžím a emigrantům začala znovu. „Je jisté, že ani jedni, ani druzí ne-

15. Vydavatelé: řeč, kterou Ferrières připisuje poslanci Haussymu-Robbecourtovi, pronesl Delcher, poslanec Haute-Loire, 20. prosince 1791. Teze, že „zákony okolností“ nepodléhají královské sankci a že o sporu obou mocí mají rozhodnout volitelské sbory, předjímá argumentaci z léta 1792.

zastírali své nepřátelské úmysly. V Koblenci se vše dělo s okázalostí, která nepřipouštěla žádnou omluvu“: otevřeně se tam tvořil královský dům, Francouzové schopní nosit zbraň se zařazovali do pluků, každý příchozí musel předložit osvědčení čtyř šlechticů o svých zásadách; důstojníci, kteří dostali kříž sv. Ludvíka po revoluci, ho museli vrátit princům. Kněží uchýlivší se do Trevíru se oddávali nejprudším deklamacím proti ústavě. „Udělal jsem si ze svého krále svou duši, říkali někteří emigranti; může tělo existovat bez duše? Raději ztratím život, než abych viděl ponížení své země.“ Ludvík XVI., vida špatný účinek těchto „nerozvážných řečí a pošetilého chvástání“, poslal pana de Sainte-Croix ke kurfiřtovi trevírskému s prosbou, aby rozptýlil shromáždění na svém území; kurfiřt slíbil vypovědět všechny sbory nesoucí název vojenských, zakázat cvičení a zatýkat cizí verbíře. „Tyto diplomatické marotky girondisty neoklamaly: ale zabývali se důležitějším předmětem; podezírali ministry, že je zrazují.“][16]

Ministři a Shromáždění

Vskutku ministři nevkládali do svého jednání se Shromážděním žádnou dobrou víru. Všichni se snažili svalit na ně nesnáze z nárazů a tření, které ústava zakoušela; doufali, že Shromáždění odradí podrobnostmi, a představovali si, že zanedbá onen drobnohledný dozor, který je v nové formě vlády, podléhající záplavě rozporů, jediným prostředkem, jak předejít odporu. Tak politikou na první pohled obratnou, která se však stala osudnou svým původcům, nechávali ministři vše rozkládat a obviňovali pak z tohoto rozkladu ústavu samu, ujišťujíce, že neposkytuje žádný prostředek k provádění svých vlastních zákonů. Podstatné bylo udržovat pozemní i námořní síly ve stavu rozkladu, a přitom se zdát, že se s velkou činorodostí pracuje na jejich uvedení do úctyhodného stavu, aby se, kdyby se podle vnitřních hnutí naskytla příležitost vstoupit do Francie, cizí mocnosti objevily náhle

16. Antoine de Valdec de Lessart (1741–1792), Neckerův chráněnec, ministr vnitra, od listopadu 1791 zahraničních věcí; zavražděn ve Versailles 9. září 1792 při převozu orléanských vězňů. Poselství o odpovědích panovníků a o krocích u kurfiřtů přednesl Shromáždění v prosinci 1791; 14. prosince král oznámil, že kurfiřta trevírského vyzval k rozpuštění emigrantských shromáždění do 15. ledna 1792. Louis-Claude Bigot de Sainte-Croix, vyslanec v Trevíru, v srpnu 1792 poslední ministr zahraničí monarchie. „Královský dům“ (maison du roi) v Koblenci – emigrantské jednotky organizované princi po vzoru staré dvorní gardy.

v nejhrozivější podobě a vzbudily takový děs, že by se poděšený lid dobrovolně odevzdal do rukou krále a zapřísahal ho, aby rozptýlil bouři chystající se na něj dopadnout. Na tom pracovali ministr války a ministr námořnictva. Tak zatímco ministr Tarbé zveličoval nepořádek financí a stěžoval si Shromáždění na nevybírání daní, podával ministr Duportail nejuspokojivější zprávu o armádách, o zásobách, o stavu obrany pohraničních pevností. Konstitucionalisté a girondisté tyto zločinné manévry snadno prohlédli a na okamžik se spojili, aby je zmařili. Konstitucionalisté, protože chtěli ústavu, celou ústavu, nic než ústavu; girondisté, sahající svými záměry dále, postřehli, že tyto intriky dvora a ministrů dopadnou na ústavu samu; že jim bude snadné ukázat lidu, že ústava, která poskytuje moci, kterou vytvořila k své ochraně, tolik zbraní k svému zničení, je vadná ve svých základech.[17]

Mezi ministry a Shromážděním brzy propukla otevřená válka. Ministru války se vytýkalo, že sedmašedesát tisíc pušek, které dekretovalo Ústavodárné shromáždění, dosud nebylo vyrobeno; že řadové pluky jsou neúplné a zredukované na polovinu; že všichni důstojníci jsou nepřítomni u svých sborů; že přesto pobírají své platy. Montmorin, předvídaje následky této neshody a četné nepříjemnosti, které obklopí místo ministra, podal demisi. Nebyla mu neznáma nenávist, kterou k němu chovali Brissot a Condorcet. Nebyl více milován čistými roajalisty; neodpouštěli mu jeho styky s Neckerem a jeho tvrdošíjnost setrvávat v ministerstvu v době, kdy podle nich praví přátelé panovníka a monarchie neměli mít žádnou účast na ústavě, která svrhla trůn i oltář. Montmorin byl přece skutečně oddán králi. Tato pohnutka, mnohem více než touha držet místo, které ho denně vystavovalo novým udáním, ho přiměla podržet si ministerstvo zahraničních věcí: doufal, že pomocí vyčkávací politiky a blahovůle, kterou cizí mocnosti chovaly ke králi, dovede věci k narovnání, v němž by panovník i národ našli stejně svou výhodu.

17. Louis-Hardouin Tarbé (1753–1806), ministr veřejných daní 1791–1792; Louis Lebègue Duportail (1743–1802), ženijní generál, ministr války od listopadu 1790 do prosince 1791. Ferrièrova teze, že ministři úmyslně nechávali armádu v rozkladu, aby cizí intervence zastrašila lid, je jeho vlastní výklad; shoduje se však s tím, co sám Ludvík XVI. v této době tajně psal evropským dvorům (žádost o ozbrojený kongres). Armand-Marc, hrabě de Montmorin (1745–1792), ministr zahraničí 1787–1791, zavražděn v září 1792 v Abbaye.

Zdálo by se, že vzhledem k úplné organizaci výkonné moci nemělo Shromáždění zřizovat výbory pro vyřizování věcí každého resortu ministerstva; že se mělo spokojit se dvěma výbory: jedním finančním, pověřeným zkoumat účty a stanovit výdaje; druhým legislativním, pověřeným sepsat zákoník shodný s ústavou. Byl to jediný způsob, jak ponechat králi a ministrům autoritu, kterou jim ústava delegovala, uvést vládu do chodu a s nějakou jistotou poznat, zda různá kolečka, která ji tvoří, mohou do sebe zapadat a směřovat k témuž cíli: ale zřizování výborů se stávalo v rukou Shromáždění velkým prostředkem moci; nebylo ochotno se ho vzdát. Mezi těmito výbory byl jeden stejně odporný všem stranám, byl to výbor dozoru. Bylo třeba záminky, která by jaksi prokázala jeho nutnost. Poskytla ji událost, k níž došlo v Caen. V tomto městě právě vypukly nepokoje ohrožující veřejný klid. Zdálo se, že je způsobil jeden kněz a jedna mše. Tajné spiknutí několika nespokojenců, spojené s intrikami emigrantů z provincie, bylo jejich pravou příčinou. Podnik, stejně jako ty, o něž se pokoušeli do té doby, byl špatně promyšlen a ztroskotal. Girondisté žádali utvoření Vysokého národního soudu. Bazire předložil nutnost vytvořit výbor dozoru, který by se zabýval udáními docházejícími každý den ze všech částí říše. Konstitucionalisté odpověděli, že Vysoký národní soud nelze svolat bez osobního deliktu, ani vznést obžalobu bez jasné, přesné skutečnosti, udané jmenovitě proti jednotlivci. Girondisté se nedali odradit: Bazire se ujal úkolu najít delikt. Špehové byli vysláni do pole a Bazire měl brzy delikt, který mohl předložit Shromáždění.[18]

Bazire a Varnierův dopis; Vysoký národní soud

Poněvadž tato událost byla záminkou k utvoření Vysokého národního soudu, utvoření, které nejúčinněji přispělo ke svržení trůnu a ústavy, musím

18. Vydavatelé: v Caen došlo 5. listopadu 1791 k povstání kvůli mši, kterou měl sloužit nepřísežný abbé Bunel; vláda obřad zakázala, abbé do kostela nešel, ale shluknuvší se dav „se dopustil nejtěžších výstřelků“, byly spáchány vraždy. Věc byla Shromáždění udána 11. listopadu; několik členů hned žádalo svolání Vysokého národního soudu (zřízeného ústavou z r. 1791 se sídlem v Orléansu pro zločiny proti bezpečnosti státu), ale Bazire navrhl výbor dozoru až nazítří po svém udání Varniera; návrh byl přijat teprve o třináct dní později, 25. listopadu 1791, na zasedání po obžalobě Delastra, kde jeden člen udal spiknutí kardinála de Rohan. Výbor byl pověřen „shromažďovat skutečnosti, které mu Shromáždění postoupí a které by mohly ohrozit udržení ústavy“. Claude Basire (Ferrières píše Bazire; 1764–1794), poslanec Côte-d'Or, popraven s Dantonem.

vejít do některých podrobností. Když bylo vše připraveno, vystoupí Bazire na tribunu a řekne, že má udat důležitou skutečnost: ukazuje dopis jakéhosi pana Varniera, výběrčího daňového pachtu v Paříži, adresovaný jednomu ze zvláštních výběrčích v Burgundsku; byl datován 30. října 1791.

„Pokračujte, pane a drahý příteli,“ psal Varnier svému korespondentovi, „pokračujte v užívání téže adresy pro přechod našich zaměstnanců k emigrantům; hlavně neposílejte ty, kdo jsou ženatí, byl by to prostředek, jak vyzradit celou věc a ztratit všechen plod naší péče. Psali by svým ženám, které by nezapomněly říci jejich pravé určení. Třiašedesát zaměstnanců, které jste poslal, dorazilo do Koblence. Jsou velmi spokojeni; jsou to statní muži, stvoření snášet námahu. Vidím z dopisu, který mi byl sdělen, že slíbili nepsat do Francie, abychom měli čas poslat všechny zaměstnance z Dijonu a okolí, dávajíce jim věřit, pomocí falešného pověření, které jim odevzdáte, že jdou přímo na hranice, aby tam bránili vstupu kontrabandu. Poněvadž tito lidé potřebují návnadu, řekněte jim, že se tam dělají dobré úlovky, že prodej těchto úlovků je celý pro zaměstnance a že generální pachtýři už si nic neberou. Jsou také velmi spokojeni s panem Tardym; posílá lidi za hranice s velkou obratností a dává jim peníze, jen když jim naprosto chybějí, aby došli do Koblence. Právě jsem získal pět set livrů, které vám posílám v sedmi assignátech; potvrďte mi jejich příjem, abych se mohl vykázat z jejich užití. Podaří-li se shromáždit armádu dvaceti pěti tisíc dobře odhodlaných mužů, znalci ujišťují, že armáda národních gard brzy uteče až do Paříže, kde ji nespokojenci, kterých je velký počet, zřídí, zatímco armáda princů si podrobí naše provincie, které jsou všechny hotovy vrátit se pod ochranu krále. Národní shromáždění je v nejhlubší nedůvěře; nečekalo by, až je vyženou, aby se rozešlo. Vidíte, že budeme brzy pány: nežádám od vás mlčenlivost, máte na tom stejný zájem jako já. Jsem na celý život váš přítel. Varnier.“

„Mohl jsem,“ pokračoval Bazire, „užít tohoto dopisu docela jinak a odevzdat jej soudním úředníkům; vyšetřování by bylo pomalé, tajemné. Zveřejnit tyto manévry znamená je zmařit. Skládám tedy tento dopis na stůl; ale poněvadž už není možné pochybovat, že nepřátelé ústavy tvoří výstřed-

ní plány, žádám zřízení výboru dozoru, pověřeného přijímat informace, které mu poskytnou jak poslanci, tak občané.“ Goujon poznamenal, že pokládá za nutné, aby Bazire Shromáždění prohlásil, jakou cestou si opatřil dopis, který právě přečetl. Bazire odpověděl, že nemusí říkat, jakou cestou se k tomuto dopisu dostal; že skládá jeho originál na stůl, že je podepsán Varnierem. Lacroix žádá, aby byl Varnier dekretem zatčen. Shromáždění Lacroixův návrh dekretuje. Zatímco četníci jdou tento dekret vykonat, girondisté, kteří cítí důležitost příležitosti, naléhají, aby se k dekretu o zatčení připojil dekret o obžalobě. Několik poslanců poznamenává, že delikt není prokázán; že Bazire netvrdil, že dopis, který přečetl, je skutečně od Varniera. Bazire to tvrdí. Dekret o obžalobě je vydán. Sotva je tento poslední dekret vydán, ohlásí se Varnier. Uvedou ho. Předseda ho vyslýchá, odpovídá neurčitě. Odvedou ho. Gensonné předkládá, že není okamžik nazbyt; že je třeba, aby archivář ještě téhož dne sestavil seznam vysoké poroty; aby legislativní výbor sepsal návrh na svolání Vysokého soudu; aby se losem vybrali čtyři členové kasačního tribunálu, kteří mají vykonávat funkce velkých soudců, a aby Shromáždění ihned jmenovalo dva členy, kteří budou zastávat funkci generálních prokurátorů. Tyto návrhy jsou přijaty; a aby se domnělému Varnierovu spiknutí dodalo více soudržnosti, vydal se druhý dekret o obžalobě proti Noirotovi de Pontarlier a proti Tardymu.[19]

Shromáždění, samo překvapené lehkomyslností, s jakou byli právě tři občané postaveni do stavu obžaloby, vyžádalo si některé informace o způsobu, jakým si Bazire opatřil dopis, který sloužil za základ této obžaloby. Bazire odpověděl, že jistý Volon, zámečník z Dijonu, vzal tento dopis přímo ze stolu Noirota de Pontarlier, jemuž byl adresován; že to byl tento Volon, kdo mu jej poslal. Nešťastnou náhodou se stalo, že Volon, zpraven o odporné úloze, kterou mu v této věci přisoudili, prohlásil veřejnou listinou nejen, že Varnierův dopis neposlal, ale že nikdy s Bazirem neudržoval korespondenci. Bazirova hanebnost se stala veřejnou; nebyl to člověk, který

19. Zasedání 12. listopadu 1791. Vydavatelé: výtah z Varnierova dopisu „není textově přesný, ale ve smyslu není žádná podstatná změna“; návrh na zatčení podal podle Moniteuru Lagrévol, nikoli Lacroix; a k „špehům vyslaným do pole“ ironicky poznamenávají, že „neměli mnoho času splnit své poslání“ – udání nepokojů v Caen bylo 11. listopadu, Bazirovo udání Varniera hned 12. Vysoký národní soud tvořili čtyři „velcí soudci“ losovaní z kasačního tribunálu, vysoká porota volená departementy a dva „generální prokurátoři“ jmenovaní Shromážděním.

by se za ni červenal, a girondisté, kteří v tom všem počítali jen s prostředkem, jak utvořit svůj Vysoký národní soud, donutili Shromáždění zavřít nad touto ohavností oči. Brzy byla Vysokému soudu vydána nová oběť; obvinili Delastra, osmdesátiletého starce, že poslal svého syna do Koblence. Doporučující dopis panu de Calonne, zachycený obvyklými cestami zrady, jichž girondisté užívali, posloužil za důkaz; a ačkoli Delastre syn království neopustil, byl Delastre otec nicméně dekretem obžalován. Orléanské věznice se nezdržely naplnit. Jistí Gauthier, Marc a Malvoisin se tam připojili k Delastrovi a Varnierovi. Byly to jen obyčejné oběti; girondisté připravovali vznešenější: zatím obžalovali dekretem Monsieura, krále bratra, pana hraběte d'Artois, prince de Condé, vévody de Bourbon a d'Enghien, pány de Calonne, de Laqueille, de Mirabeau; ale jejich hlavním cílem bylo ochromit ministerstvo a uvést je zcela do své závislosti.[20]

Ministři vůbec a každý ministr zvlášť se tedy stali předmětem udání girondistů a urážek lidových společností. Chtěli tak dalece rozhádat všechny části vlády, aby ustavičný boj, který by vyplynul z tohoto nepřetržitého srážení výkonné a zákonodárné moci, ukázal lidu jejich neslučitelnost a donutil ho svrhnout rozdělení, které kladlo mez ctižádosti a chtivosti vůdců. Způsob, jak udat ministra, byl prostý. Přišla adresa, nebo i pouhý dopis správců departementu, distriktu, municipality: stěžovali si na ministra; vytýkali mu jeho nedbalost, jeho spolčení s nepřáteli státu. Ihned vystoupil na tribunu člen Shromáždění a ministra udal. Galerie, naplněné zástupem placených lidí, tleskaly udavači, vypískaly poslance, kteří se pokoušeli ministra hájit. Bylo-li udání odbyto přechodem k dennímu pořadu, přišla druhá adresa nebo druhý dopis, který stupňoval první stížnosti: v témž okamžiku

20. Vydavatelé: obžalobu Delastra vznesl Merlin de Thionville na večerním zasedání 24. listopadu; Calonne vystupoval podle Moniteuru v Koblenci s titulem „státního rady“. Gauthier byl bývalý králův tělesný gardista, Malvoisin podplukovník dragounů, Marc syn kantor v Toulu; byli obviněni z verbování pro královskou armádu princů. Dekret o obžalobě z 1. ledna 1792, vydaný na Grangeneuvovu zprávu jménem výboru dozoru a „potíraný velkým počtem řečníků“, zněl podle vydavatelů: „Národní shromáždění dekretuje, že je důvod k obžalobě proti Ludvíku-Stanislavu-Xaverovi, Karlu-Filipovi a Ludvíku-Josefovi, francouzským princům; panu Calonnovi, bývalému generálnímu kontrolorovi; panu Laqueillovi staršímu a Riquettimu, oběma bývalým poslancům Ústavodárného shromáždění, jako podezřelým z útoků a spiknutí proti obecné bezpečnosti státu a proti ústavě“ – vévodové de Bourbon a d'Enghien, které Ferrières uvádí, v něm tedy nejsou. „Mirabeau“ zde je vikomt de Mirabeau, zvaný Mirabeau-Tonneau (1754–1792), mladší bratr tribuna, velitel emigrantské legie.

následovalo druhé udání, zatíženější skutečnostmi; a tak, střídajíce se bez přerušení, dokud unavený ministr nepodal demisi, nebo, byl-li houževnatější a tvrdošíjně a nešikovně lpěl na svém místě, dokud ho Shromáždění nezbavil dobrý akt obžaloby. Jeho nástupce prošel touž dráhou. Ministerstvo, pomocí těchto manévrů bez ustání obnovované, skládající se a rozkládající každý měsíc, mělo za následek nečinnost, která se přičítala proradným úmyslům dvora.

[Ministři se pokusili bránit tím, že vyhledávali bývalé členy Ústavodárného shromáždění, zakladatele klubu feuillantů, a poslance téhož smýšlení, aby je postavili proti girondistům a rozdělili Shromáždění. „Ale to bylo nemožné“: lid, „nakloněný pokládat girondisty za pravé opory svých práv“, nezaváhal ani na okamžik, když je viděl v rozporu s králem nebo s ministry; nejpoctivější poslanci byli přesvědčeni, že dvůr „nemá spadeno jen na girondisty, ale ještě více na ústavu“; a ministři sami nevložili do tohoto spojení žádnou dobrou víru – „jejich noviny dále trhaly konstitucionalisty, deklamovaly proti ústavě a strašily lid přípravami cizích mocností“. Girondisté se přesto této dohody polekali a rozhodli se klub feuillantů rozpustit, „než nabude více soudržnosti“. Provedením se ujal Merlin de Thionville: jakobíni začali útok, Merlin se vmísil mezi ně, urazil stráž „a běžel udat Shromáždění nepokoj, jehož byl původcem“; girondisté se rozhořčovali „nad neslušností vidět před očima zákonodárného sboru, a dokonce v jeho obvodu, klub, který se stává příčinou rozkolu mezi občany“. Dekret nařídil jeho uzavření.][21]

Obžaloba Delessarta, březen 1792

Girondisté, zbaveni této překážky, sledovali s činorodostí své plány proti ministrům. Ti jim svými nerozvážnými hádkami poskytli zbraně, které po-

21. Klub feuillantů (viz kniha desátá) zasedal v bývalém klášteře feuillantů přiléhajícím k sálu Jízdárny. Vydavatelé citují Merlinovo vlastní líčení incidentu ze zasedání 26. prosince 1791: „Vycházel jsem s panem de Grangeneuve na cestě do výboru dozoru, když jsem v průchodu zvaném Chór feuillantů narazil – nevím, zda to byli biřici nebo janičáři…; zastavili mě, roztrhli mi kabát. Národní garda mě zachránila před špatným zacházením, jehož bych se byl snad stal obětí… Ptal jsem se, zda jsem ve svatyni práv člověka a občana; a zatímco mě ujišťovali, že ano, vrhla se na mě rozpoutaná tlupa a vyrvala mě z Chóru feuillantů…“ Shromáždění nařídilo klubu místnosti vyklidit; klub tím fakticky zanikl. Antoine Merlin „de Thionville“ (1762–1833).

třebovali. Ministři intrikovali, aby se navzájem vytlačili, jako v nejklidnějších dobách monarchie. Bertrand de Molleville, ministr námořnictva, byl prohlášeným nepřítelem Narbonna, ministra války. Král propustil Narbonna, kterého pokládali za velmi konstitučního, protože měl ten dobrý nápad šetřit girondisty; a brzy nato byl nucen obětovat Bertranda reptání, které propuštění Narbonna vyvolalo. Girondisté se nedali oklamat: přičítali právem Narbonnovu nemilost Delessartovi, Neckerově kreatuře a svému osobnímu nepříteli. Delessart měl tu neprozřetelnost, že se ujal ministerstva zahraničních věcí; ministerstva vždy daleko nad jeho schopnosti, a které okolnosti činily ještě obtížnějším. U vídeňského dvora se dále vyjednávalo, ale s pomalostí a bezstarostností, které se zdály ohlašovat málo dobré vůle a ještě méně dobré víry. Girondisté si právem stěžovali na malou důstojnost, kterou Delessart do tohoto vyjednávání vkládal, a vytýkali mu, že ponižuje národní majestát a nechává se zmítat císařskou radou. Delessart, zcela zabraný svými spory s Brissotem a svou nenávistí k jakobínům, mluvil ve všech svých depeších jen o jejich intrikách, nepřestávaje je líčit jako hlavní příčinu zel Francie, a zdál se mnohem spíše vzývat pomoc císaře proti této frakci než hájit zájmy Francie a žádat zadostiučinění za oprávněné stížnosti, k nimž ho opravňovala otevřená ochrana, kterou císař poskytoval emigrantům, a jeho nepřátelské postavení vůči Francii. Tento malý a ubohý způsob jednání nebyl s to dát vídeňskému kabinetu výhodnou představu o situaci, v níž se Francie nacházela. Proto se císařská rada propůjčovala jen ze zbytku ohledů k vyjednávání podporovanému tak slabými prostředky.

Brissot využil všeobecné nespokojenosti, kterou Delessartovo zbabělé chování vzbuzovalo: žádal, aby ministr zahraničních věcí přišel podat zprávu o stavu vyjednávání s císařem. Delessart se dostavil k mříži: přečetl úřední písemnosti své korespondence s markýzem de Noailles, naším vyslancem. Jeho odpovědi byly tak ploché, že se proti němu zvedl jediný křik. Girondisté ho zahrnuli pískotem, konstitucionalisté ho opustili. Brissot pronesl dlouhou řeč, plnou neurčitých deklamací a neprokázaných skutečností, a navrhl dekret o obžalobě. Proti Delessartovi bylo takové zaujetí, že Aubert du Bayet pokládal za nutné ospravedlnit se z toho, že se ujímá jeho obhajoby. V diskusi vládla největší stranickost. Několik poslanců zvolalo, že není třeba zkoumání; že je třeba dekretovat Delessartovo zatčení a zapečetit

jeho papíry. Tento názor byl přijat: Delessart se odebral do Orléansu za Varnierem, Delastrem a ostatními vězni, které tam girondisté poslali.[22]

Starosta Pétion přišel nazítří v čele municipality blahopřát Shromáždění k tomuto velkému aktu spravedlnosti. „Když je ovzduší, které nás obklopuje," řekl zesiluje hlas, „nabito škodlivými výpary, příroda se uvolňuje jen údery hromu: stejně tak se společnost očišťuje od přemíry zel, která ji tíží, jen spasitelnými výbuchy." – „Houba staletí," dodal jistý Gonchon, banální řečník předměstí Saint-Antoine, „může vymazat z knihy zákona kapitolu o království; ale titul Národního shromáždění a jednoty zákonodárného sboru zůstane vždy nedotčen… Ano, pánové, dvořané, ministři, králové, jejich civilní listy pominou; práva člověka, svrchovanost lidu a píky nepominou nikdy."[23] Ministři spravedlnosti a financí, varováni Delessartovým příkladem, podali demisi. Girondisté, kteří je nenáviděli, se tímto aktem povolnosti nespokojili. Dali dekretovat, že žádný ministr nesmí opustit Paříž, ani po podání demise, dokud nesložil své účty; a poněvadž účty ministrů se skládaly před Shromážděním, stali se girondisté pány zdržovat jejich prověření podle libosti a držet ministry, kteří se jim nelíbili, na dosah, aby mohli být napadeni pro svou správu a pohnáni před Vysoký soud.

Girondistické ministerstvo; Ludvík XVI. v radě

Girondisté využili hrůzy, kterou rozšířil dekret o obžalobě Delessarta, k sestavení ministerstva zcela ve svých zásadách. Ludvíku XVI. namluvili, že je to jediný prostředek, jak znovu získat veřejnou důvěru. Jistota, že mu nestrpí žádného ministra opačného smýšlení, ho přiměla vzít ty, které mu

22. Louis, hrabě de Narbonne-Lara (1755–1813), ministr války od prosince 1791, propuštěn 9. března 1792; Antoine-François Bertrand de Molleville (1744–1818), ministr námořnictva od října 1791 do března 1792, jehož Paměti Ferrières v této knize hojně užívá. Delessart četl svou korespondenci s markýzem de Noailles, vyslancem ve Vídni, na začátku března (vydavatelé tisknou nemožné „zasedání 30. února"); Brissotova řeč a dekret o obžalobě z 10. března 1792. Jean-Baptiste Annibal Aubert-Dubayet (1757–1797), poslanec Isère, pozdější generál. Dekret zakazující ministrům opustit Paříž před složením účtů byl vydán v týchž dnech.

23. Vydavatelé: „Je tu podivný omyl." Pétionova řeč byla skutečně pronesena nazítří po dekretu o zatčení Delessarta, ale adresa řečníka předměstí Saint-Antoine – „Gauchona, či spíše Gonchona podle Moniteuru" – byla předložena v úterý 6. března, tedy čtyři dny před dekretem o obžalobě, netýkala se žádného ministra a vyzývala Shromáždění, aby dohlíželo na výkonnou moc a staralo se o zásobování. Gonchon, hlasatel předměstí, byl podle pozdějších zjištění placený agent (i dvora).

girondisté chtěli dát. Dumouriez dostal zahraniční věci, Roland vnitro, Duranton spravedlnost, Clavière finance. Toto nové ministerstvo, utvořené z neznámých lidí, připadalo dvořanům velmi směšné. Z posměchu se mu říkalo ministerstvo sansculotů.[24] Roland se podobal svátečně oblečenému kvakerovi: hladké bílé vlasy, velmi málo pudru, černý kabát, střevíce s tkanicemi. Když se Roland poprvé objevil v radě v tomto ustrojení, přistoupil ceremoniář, poděšený tímto převratem etikety, k Dumouriezovi se znepokojeným výrazem, svraštělým obočím, tichým, přiškrceným hlasem, a ukazuje koutkem oka na Rolanda: – „Ach, pane, žádné přezky na střevících!“ – „Ó, pane,“ odpověděl Dumouriez s velkou chladnokrevností, „všechno je ztraceno.“

Dumouriez šel vzdát hold za své jmenování do klubu jakobínů. Objevil se tam na tribuně s červenou čapkou na hlavě, tehdy znamením strany girondistické a republikánské. Král se snažil skrývat odpor, který mu noví ministři vnukali. Jednal s nimi laskavě, projevoval jim dokonce onen lichotivý zájem, z něhož si velcí dovedou udělat zásluhu u svých podřízených; ale nemoha pojmout žádnou důvěru k ministerstvu složenému z lidí oddaných jeho nepřátelům, kteří jim věrně donášeli vše, co se v radě řeklo a co se udělalo, předstíral, že nevěnuje věcem žádnou pozornost. Četl noviny, mluvil dobrácky o stavu věcí, ujišťoval při každé příležitosti s přízvukem upřímnosti o své oddanosti ústavě a o přání vidět ji pevně zavedenou. Předložil-li se mu dekret k sankci, odložil jej na příští radu: přišel tam s hotovým míněním, které pečlivě skrýval, nechal své ministry diskutovat a zdál se rozhodovat jen podle přání většiny. Pokud jde o velké politické

24. Ministerstvo z března 1792: Charles-François Dumouriez (1739–1823) zahraniční věci (15. března), Jean-Marie Roland de la Platière (1734–1793) vnitro (23. března), Antoine Duranton (1736–1793), advokát z Bordeaux, spravedlnost, Étienne Clavière (1735–1793) finance; k nim Jean de Lacoste v námořnictvu a Pierre de Grave ve válce (nahrazen 9. května Servanem). Vydavatelé odkazují u Dumourieze a Rolanda na Paměti paní Rolandové a na Dumouriezovy, „které vydáme co nevidět“; Durantona líčí podle „jednoho životopisce“ jako „těžkopádného, líného, ješitného, bázlivého a omezeného řečníka“; ke Clavièrovi: narozen v Ženevě 1735, r. 1782 činný v ženevské revoluci a po ní vypovězen, r. 1789 přiveden do Francie Neckerem, podle Moniteuru z 29. března 1790 jeden z devatenácti Ženevanů, kteří byli prvními zakladateli jakobínské společnosti. Vydavatelé připojují i seznam Rolandových spisů (o chovu ovcí a pěstování vlny, o umění tiskaře látek, Dopisy ze Švýcar, Itálie, Sicílie a Malty, Slovník manufaktur pro Encyclopédie méthodique) – „všechna tato díla jsou velmi učená a většina napsána s užitečnými záměry“. Anekdota o přezkách („všechno je ztraceno“) je z Dumouriezových pamětí (Ferrières cituje jako „Vie de Dumouriez“, tj. La Vie et les Mémoires du général Dumouriez, Hamburk 1794).

otázky, vyhýbal se jim s velkou obratností tím, že odváděl pozornost na jiné předměty nebo na věci osobní každému ze svých ministrů. Mluvilo-li se o válce, mluvil o cestách. Chtěli-li se zabývat zájmy Francie vůči cizím mocnostem, citoval některé málo známé zvyklosti zemí, které byly předmětem diskuse, nebo kladl otázky o místopisu, o mravech. Zkoumal-li se stav vnitra, zdůrazňoval některé podrobnosti zemědělství a obchodu. S Rolandem hovořil o jeho spisech, od Dumourieze si žádal anekdoty. Tento intrikánský, obratný a duchaplný člověk ho bavil nejvýstřednějšími historkami, které někdy prokládal smělými pravdami: Roland a Duranton, přes všechnu svou vážnost, byli nuceni se jim smát. Zasedání rady se podobala spíše společenským besedám než poradám mužů pověřených vládou velké říše.[25]

Nemohu se při této příležitosti zdržet poznámky, že Ludvík XVI. nebyl člověkem, jakého záplava spisů placených jeho nepřáteli nepřestávala líčit lidu, totiž slabomyslným nehodným trůnu. Měl mnoho paměti a mnoho činorodosti, nikdy nezahálel, četl s užitkem, znal dobře zájmy Francie a všechny smlouvy uzavřené mezi ní a cizími mocnostmi; znal dějiny, byl nejlepším zeměpiscem svého království. Měl v mysli přítomna jména většiny osob, které s ním měly nějaké styky, a přiřazoval je správně k tvářím těch, jimž náležela: neunikla mu ani žádná z anekdot, které se jich osobně týkaly. Rozšiřoval tento druh znalostí na všechny, kdo se ukázali v revoluci: nebylo možno mu navrhnout kandidáta na jakékoli místo, aby o něm neměl předem utvořený úsudek, úsudek, který se vždy opíral o nějaké skutečnosti.

Královna, hrdá, panovačná, nedovedla se propůjčit této nutné přetvářce: snažila se nové ministry spíše zastrašit hrozbami než získat přívětivým zevnějškem… Řekla jednou Dumouriezovi hněvivým tónem a se zardělou tváří: – „Pane, jste v této chvíli všemocný, ale je to z přízně lidu, který velmi rychle rozbíjí své modly; vaše existence závisí na vašem chování… Říká se, že máte nadání; musíte uznat, že král a já nemůžeme snášet tyto

25. Líčení Ludvíka XVI. v radě přebírá Ferrières z Pamětí paní Rolandové (oddíl „První Rolandovo ministerstvo“), ale obrací její interpretaci: co je u ní důkazem královy nezpůsobilosti a dvojakosti, je u Ferrièra obratná přetvářka vůči ministrům, kteří „věrně donášeli“ nepřátelům. Následující portrét krále-zeměpisce a znalce lidí je Ferrièrův vlastní a patří k nejcitovanějším obhajobám Ludvíka XVI. z pera současníka.

novoty ani ústavu: prohlašuji vám to otevřeně: rozhodněte se.“ Dumouriez odpověděl, že je zdrcen trapným důvěrným sdělením, které mu královna právě učinila; že je nezradí, ale že stojí mezi králem a národem a náleží vlasti; že musí královně předložit, že spása krále, její vlastní spása, spása jejích vznešených dětí je vázána na ústavu; že by jí špatně sloužil, kdyby k ní mluvil jinak; že král i ona jsou obklopeni lidmi, kteří je obětují svým vlastním zájmům; že bude-li ústava jednou v platnosti, bude, daleka toho, aby působila neštěstí krále, jeho blažeností a jeho slávou; že je třeba, aby král přispěl k tomu, aby se pevně a rychle ustavila. Královna, dotčená smělostí, s jakou Dumouriez tak otevřeně narážel na její mínění, mu odpověděla s velkou živostí: – „To nepotrvá; dejte si pozor…“ – „Madame,“ odvětil Dumouriez, který se domníval postřehnout v těchto posledních slovech nádech hrozby, „je mi přes padesát let, můj život prošel mnoha nebezpečími, dobře jsem cítil, když jsem přijímal ministerstvo, že odpovědnost není největším z mých nebezpečí…“ Královna, zasažena myšlenkou, kterou se Dumouriez zdál pojmout, sama udivena svým výbuchem, zvolala s živým citem bolesti: – „Scházelo už jen, aby mě pomlouvali. Jakže! Vy si myslíte, že jsem schopna dát vás zavraždit?“ – a hojné slzy jí tekly z očí.[26]

Strašné postavení, v němž se tato princezna nacházela, se zdálo ospravedlňovat její nenávist k ústavě. – „Vidíte mě zoufalou,“ řekla jednou králi v přítomnosti Dumourieze, „neodvažuji se ukázat v okně na straně zahrady. Včera večer, abych se nadýchala vzduchu, ukázala jsem se v okně na straně nádvoří; jeden dělostřelec mě oslovil hrubou urážkou a dodal: – Jaké bych měl potěšení vidět tvou hlavu na špičce svého bajonetu!… Pohlédnuli na tu strašnou zahradu, tu je člověk, který vystoupil na židli a čte nahlas hrůzy proti nám; tam voják nebo abbé, kterého vlečou k nádrži a zasypávají ranami a urážkami; jiní hrají s míčem nebo se klidně procházejí. Jaké sídlo!… jaký lid!…“

Královna nepřeháněla: orleánisté a girondisté nepřestávali štvát lůzu proti králi a proti královně. Neříkalo se jim už jinak než pan a paní Veto. Zástup placených řečníků denně deklamoval pamflety, které frakce dávala skládat.

26. Scéna s královnou je převzata téměř doslova z Dumouriezových pamětí (kniha III); Dumouriez, narozen v lednu 1739, měl skutečně „přes padesát let“. Stejně tak stížnost královny na zahradu Tuilerií, kde dav „vleče k nádrži“ vojáky a abbé.

Králové se v nich nazývali korunovanými vrahy. Ludvík XVI. byl v nich líčen jako Nero, krvelačné monstrum, dýchající jen vraždou a krveprolitím, chtějící uvést do Francie cizí vojska a opřít se o ně při provádění svých plánů. Postupoval prý Alsasko a Lotrinsko císaři pod podmínkou, že mu pomůže znovu se zmocnit své autority a pomstít se svým nepřátelům. Královna byla malována hned v ponižujících barvách Messaliny oddané nejhanebnějšímu zhýralství, hned jako fúrie, která se touží jen koupat v krvi Francouzů. Tyto pomlouvačné hrůzy se vykřikovaly ve všech ulicích, opakovaly se na tribuně jakobínů, u mříže Shromáždění. Udal-li je některý poslanec a ukázal-li jejich zločinný cíl, Shromáždění chladně přešlo k dennímu pořadu nebo odkázalo věc výkonné moci, která, složená z girondistů, daleka toho, aby jejich původce potlačovala, je první podněcovala.

Vskutku Roland začal své ministerstvo založením novin pověřených vyvažovat vliv krále, jehož byl ministrem, a mařit operace vlády, kterou byl povinen uvádět v činnost: ale aby se tento nový druh útoku stal účinnějším, usoudilo se, že je třeba novin vhodných k vylepování na pařížské zdi, aby se lid mohl v každou hodinu sytit nenávistnými city, jimiž ho chtěli krmit. Roland a jeho žena navrhli Louveta, autora románu o Faublasovi. Girondisté ho přijali. Nebyly fondy: obrátili se na Dumourieze; právě získal od Shromáždění šest milionů na tajné výdaje a měl tu obratnost, že dal do dekretu, který mu tuto částku vydával, vložit, že nebude povinen z ní skládat účty. Girondisté dobře věděli, že těchto šest milionů bude užito k prospěchu záležitostí strany, že Dumouriez bude jen nastrčenou osobou. Roland a jeho žena přiměli Pétiona, aby žádal třicet tisíc livrů měsíčně pod záminkou udržování činnější policie, kterou okolnosti činily nutnou. Dumouriez, který už tehdy pomýšlel na to, stát se pánem rady vzdálením Rolanda a ostatních ministrů, kteří by mohli mařit jeho ctižádostivé plány, promluvil s králem o Pétionově žádosti. Ludvík XVI. Pétiona znal, odpověděl Dumouriezovi: – „Pétion je můj nepřítel, uvidíte, že užije těch peněz na placení spisů proti mně; přesto pokládáte-li to za užitečné, povolte to…“ Tato žádost dala vzniknout domněnce, že by bylo možné přivést Pétiona k citům příznivějším králi. Rozhodli se ho sondovat a nabídnout mu volné nakládání se třemi miliony, jen když slíbí, že jich užije k potlačení buřičů a k podpoře ústavní autority Ludvíka XVI. Tento princ, snaže se přemoci odpor, který k tomuto člověku cítil, ho pod lehkou záminkou pozval na zá-

mek. Pétion našel krále v jeho kabinetu; byl sám. Ludvík XVI. ho přijal přívětivě a nezapomněl na žádnou z těch malých lichotek, jichž velcí dovedou tak vhodně užívat, když s někým něco zamýšlejí; lehký šelest za čalounem, šustění hedvábné látky, poučil Pétiona, že existuje svědek tohoto rozhovoru; usoudil, že je to královna, a pojav oprávněné podezření o upřímnosti kroku, který se u něho podnikal, tři miliony odmítl.[27]

Vypovězení války, 20. dubna 1792

Vyjednávání stále pokračovalo; ale vídeňský dvůr, místo aby usnadňoval sblížení zúčastněných stran, bránil tomu, aby knížata mající državy v Alsasku a Lotrinsku svolila k přijetí náhrad, které jim Francie nabízela, hroze jim, že dá zvláštní smlouvy, které by v tomto ohledu uzavřela, zrušit řezenským sněmem. Kurfiřti trevírský, kolínský a mohučský ve shodě s císařem otevřeně podporovali odvody vojáků, které prováděli francouzští princové, a platili dokonce subsidie na jejich vydržování. Odmítali uznat vyslance Francie, ačkoli tito vyslanci vyjednávali jménem krále, zatímco veřejně uznávali zplnomocněnce princů, ačkoli tito zplnomocněnci měli jen tajné pověření. Všichni se tvářili, jako by v princích viděli pravou francouzskou vládu a jediné zastoupení monarchie. Mluvilo se dokonce o svolání kongresu do Cách, který by působil na Francii, jako berlínský a haagský dvůr působily na Holandsko při jeho revoluci. Dumouriez živě naléhal na vídeňský dvůr, aby se vyjádřil: byly to předstírané průtahy. Zdálo se, že se čeká na zprávu o nějaké blízké události, která měla změnit nynější stav věcí ve Francii. Konečně, po opakovaných žádostech o definitivní odpověď, odevzdali císařovi ministři markýzi de Noailles krátkou, suchou a tvrdou nótu; předpisovali v ní podmínky, za nichž byl císař ochoten zachovat s Francií mír. Bylo to obnovení monarchie na základech prohlášení z 23. června 1789, vrácení církevních statků držitelům, vrácení hrabství Avignon papeži

27. Vydavatelé: Rolandův list se jmenoval *La Sentinelle* (viz Paměti paní Rolandové, oddíl o prvním Rolandově ministerstvu); vylepoval se na zdech a byl placen z tajných fondů ministerstva zahraničí. Jean-Baptiste Louvet de Couvray (1760–1797), autor galantního románu *Les Amours du chevalier de Faublas* (1787–1790). Šest milionů na tajné výdaje bez povinnosti skládat účty odhlasovalo Shromáždění Dumouriezovi v březnu 1792 na jeho žádost; Ferrières i paní Rolandová se shodují, že z nich byla financována girondistická propaganda. Historku o třech milionech nabídnutých Pétionovi a o šustění hedvábí za čalounem uvádí Ferrières podle Pamětí paní Rolandové.

a alsaských a lotrinských území se všemi jejich právy svrchovanosti a feudality německým knížatům, která tam měla državy.

Shromáždění přijalo tuto hrozivou odpověď s rozhořčením; jednohlasně se zvolalo, že je třeba pomstít národní čest. Od té chvíle se přání války stalo všeobecným. Girondisté využili tohoto okamžiku nadšení. Ke králi byla vyslána deputace, která mu vyložila urážku učiněnou francouzskému národu a nutnost předejít nepřátelským plánům císaře. Všichni ministři se vyslovili pro válku. Ludvík XVI., stržen proti své vůli ke kroku, jehož smutné následky bylo snadné předvídat, přišel podle ústavy navrhnout Shromáždění vypovězení války císaři. Tento návrh se příliš dobře shodoval s tajnými záměry girondistů, aby narazil na nejmenší obtíž: byl dekretován za všeobecného jásotu poslanců a lidu rozlitého na galeriích.[28] První útoky neodpovídaly nadějím, které se do nich vkládaly. Generál Biron postupoval na Mons v čele sboru deseti tisíc mužů: když došel k městečku Quiévrain, daly se dva dragounské pluky na útěk, aniž vůbec spatřily nepřítele, křičíce, že armáda je odříznuta a že jsou zrazeni. Pěchota se rozprchla; šest set hulánů stačilo uvést celou tuto armádu v zmatek. Bylo nutno opustit tábor a vojenskou pokladnu. Théobald Dillon, který táhl na Tournai se třemi tisíci mužů, zakusil týž osud: sbor osmi set mužů ho úplně porazil. Francouzi ztratili stany, zavazadla, dělostřelectvo. La Fayette, který se měl zmocnit Namuru, kde tehdy bylo jen pět set mužů posádky, se k této pevnosti ani nepřiblížil a spokojil se s tím, že unavoval svou armádu zbytečnými pochody. Aristokraté triumfovali a oddávali se, stejně jako emigranti, nejlichotivější naději.

28. Nóta vídeňského dvora (Kaunitzova kancelář) z března 1792 odpovídala na ultimátum, které Dumouriez po nástupu do úřadu poslal do Vídně; císař Leopold II. zemřel 1. března 1792 a jeho syn František byl tehdy jen králem uherským a českým (císařem zvolen v červenci), takže válka byla 20. dubna 1792 formálně vypovězena „králi uherskému a českému“ – Ferrières všude píše „císař“. Válku navrhl Ludvík XVI. osobně ve Shromáždění 20. dubna; proti hlasovala jen hrstka poslanců. „Knížata s državami“ (princes possessionnés) v Alsasku – říšská knížata, jejichž feudální práva zrušily dekrety ze 4. srpna 1789; Avignon a Comtat Venaissin byly připojeny k Francii v září 1791. – Armand-Louis de Gontaut, vévoda de Lauzun a de Biron (1747–1793), popraven 1793; útěk jeho dragounů u Quiévrainu 29. dubna 1792. Théobald Dillon (1745–1792) byl téhož dne po ústupu od Tournai zavražděn v Lille vlastními vojáky, kteří ho pokládali za zrádce – Ferrières tuto okolnost, která tehdy Francii otřásla, kupodivu pomíjí. La Fayette velel armádě střední (Ardeny), Rochambeau severní; Dumouriezův plán rychlého vpádu do rakouského Nizozemí, na nějž Ferrières odkazuje, uskutečnil Dumouriez v listopadu 1792 vítězstvím u Jemappes (Ferrières píše „v prosinci“).

Konstitucionalisté se rozpoutali proti Dumouriezovi, o němž se vědělo, že je autorem plánu útoku; a přece byl tento plán moudře promyšlen, jak Dumouriez dokazuje ve svých Pamětech; byl to týž, který provedl v prosinci téhož roku, ale k nešťastnému výsledku tohoto podniku se spojilo několik cizích příčin. Orleánisté válku nechtěli: cítili, že obrátí-li se k prospěchu Francie, bude to jistý prostředek k upevnění ústavy. Všechna vojenská místa byla v rukou konstitucionalistů; generály bylo možno brát jen z nich. Konstitucionalisté zase viděli se žárlivostí nové girondistické ministerstvo; byli by je rádi nahradili ministerstvem feuillantským, které by měli více k dispozici; proto se jedni i druzí spojili, aby zmařili Dumouriezův podnik proti rakouským Flandrám: orleánisté tím, že svými emisary bouřili Bironovy vojáky, představovali jim jejich generály jako zrádce, kteří je chtějí vydat nepříteli, a dávali první znamení k útěku; konstitucionalisté tím, že nevložili žádnou souhru do útoku ani do prostředků vhodných k jeho zdaru.

Píky a králova garda

Ale girondisté, kteří všechno vypočítali, dovedli z těchto prvních nezdarů vytěžit velkou výhodu: už dlouho pomýšleli na to, vyzbrojit lůzu Paříže a ostatních velkých měst království, aby ji mohli postavit proti národní gardě a užít jí k provedení svých tajných záměrů. Porážka u Quiévrainu jim k tomu poskytla záminku: předstírali obavy z následků této nešťastné události, předložili nutnost užít všech zdrojů, které nabízí nesmírné obyvatelstvo Francie: ale poněvadž mnoho občanů není s to opatřit si pušky, je třeba to nahradit tím, že se vyzbrojí píkami. Shromáždění dekretovalo, že osmačtyřicet pařížských sekcí dá vyrobit píky, jimiž se vyzbrojí občané, jejichž prostředky jim nedovolují koupit si pušky. Tito noví vojáci přišli vzdát Shromáždění hold za zbraně, které jim právě svěřilo, a ujistili je, že je zasvětí jeho službě. Přes tuto podporu se girondisté ještě nepokládali za dost silné, aby začali provádět svůj velký plán. Králova garda jim překážela; rozhodli se tuto překážku odstranit. Začalo se vyvoláváním hádek mezi gardisty na stráži a občany, kteří se shlukovali ve skupinách v zahradě Tuilerií. Byly to každý den nové rozmíšky, tedy každý den nové stížnosti po-

dávané Shromáždění na despotismus strážních rozkazů a na násilnost, s jakou se prováděly.

Králova garda měla být podle ústavy složena z jedné třetiny z řadových vojáků a ze dvou třetin z národních gardistů, vybraných v departementech mezi nejurostlejšími, nejzámožnějšími a nejlépe vychovanými občany.[29] Důstojníkům nedalo práci získat vojáky vzaté z řadových vojsk: ale plni nedůvěry ke gardistům, které poslaly departementy, snažili se je znechutit službou v naději, že je přimějí podat demisi a nahradí je lidmi oddanějšími královské věci a ochotnějšími propůjčit se tomu, co se od nich žádalo. Většina gardistů vzatých z departementů byla oddána ústavě: nezdrželi se zpozorovat kontrarevoluční ducha svých důstojníků; zpravili o tom girondisty a stěžovali si na nepříjemnosti, které jim působili. Girondisté a orleánisté jejich stížnosti přijali a poradili jim, aby opustili sbor, kde se člověk nemůže ukázat dobrým občanem, aniž by se vystavil šikanám a nenávisti velitelů: několik jich podalo demisi. Důstojníci pod záminkou, že je nahradí, naverbovali všechny hrdlořezy a všechny rytíře průmyslu z Paříže. Králova garda, místo aby se skládala z osmnácti set mužů, se brzy skládala z téměř šesti tisíc mužů: ale důstojníci, příliš důvěřující ujišťováním o horlivosti a aristokratismu, která jim dávali ti, jež verbovali, nezpozorovali, že se do tohoto počtu vloudilo několik orleánistů, kteří zpravovali výbor dozoru o všem, co se říkalo a co se dělalo. K tomuto prvnímu porušení ústavního aktu připojovali důstojníci neprozřetelné chování: tvářili se hrozivě, když viděli procházet ministry a komisaře Shromáždění pověřené předkládat dekrety k sankci; jednali s pohrdáním s národní gardou, která konala službu na zámku, dovolujíce svým vojákům bratřit se jen s prapory Filles-Saint-Thomas a Place Vendôme, které se pokládaly za oddanější králi; oživovali pro všechny ostatní staré dvorské etikety, vyvolávali tisíc obtíží kolem pořadí služby a ukazovali se tím hlasitěji nepřáteli ústavy, že chtěli v očích emigrantů ospravedlnit svůj pobyt ve Francii a dokázat, že to nebyla roz-

29. Vydavatelé: ústava z r. 1791 nestanoví poměr, který Ferrières uvádí; říká jen (hlava III, kap. II, odd. I, čl. 12): „Král může vybírat muže své gardy jen z těch, kdo jsou nyní v činné službě u řadových vojsk, nebo z občanů, kteří po jeden rok konali službu národních gard, pokud sídlí v království a složili předtím občanskou přísahu.“ Ústava omezovala gardu na 1200 pěších a 600 jezdců (odtud Ferrièrových „osmnáct set“); placena byla z civilní listy. Louis-Hercule-Timoléon de Cossé, vévoda de Brissac (1734–1792), její velitel. Prapory Filles-Saint-Thomas a Place Vendôme – jednotky pařížské národní gardy z bohatých čtvrtí, známé roajalistickým smýšlením.

dílnost zásad, co jim zabránilo opustit království, nýbrž rozdílnost prostředků, které zvolili k provedení kontrarevoluce.

Girondisté vybuchli, Shromáždění se poplašilo. Dumouriez sdělil králi obavy jedněch i druhých. Bylo by bývalo snadné je uklidnit odstraněním příčin, které je vyvolávaly. Ludvík XVI. by si byl uchoval svou gardu: tento princ o těchto podřízených intrikách nevěděl; a stížnosti, většinou nespravedlivé, které girondisté denně vznášeli na jeho chování, ho pozvolna učinily lhostejným ke všem představám. Spokojil se s odpovědí Dumouriezovi: – „Ach, u všech všudy, podezírají-li vévodu de Brissac, že je hlavou spiknutí, velmi se mýlí.“ Nové neprozřetelnosti přinesly nové důvody k nespokojenosti: mezi lidem se rozšířilo, že se ve vojenské škole, kde byla králova garda ubytována, chová bílý prapor, který má sloužit k shromáždění kontrarevolucionářů v den určený k provedení kontrarevoluce. Ať byla tato pověst jakkoli neopodstatněná, noviny strany jí dodaly víry; lid se poplašil a shromáždil se v davu před vojenskou školou. Starosta Pétion pod záminkou, že předejde nepokojům, poslal dva municipální úředníky provést prohlídku v budově. Důstojníci, vyzvaní jménem zákona otevřít brány, odmítli a připravovali se k obraně, kdyby se je někdo pokusil vylomit; ale jejich vojáci je opustili a připojili se k lidu, jak se to dělo při všech příležitostech, kde šlo o národní zájem: bylo tedy nutno se podrobit a vpustit municipální úředníky. Prohledalo se všechno; nenašel se sice prapor, který byl předmětem této prohlídky, ale našel se malý bílý praporek, o němž důstojníci ujišťovali, že byl umístěn na dortu, který jim dal pan dauphin; našly se hymny, písně pro krále, velké množství kontrarevolučních spisů urážlivých pro Shromáždění.

Paměti hraběnky de La Motte; rozpuštění gardy

Jedna příhoda podezření ještě zvětšila. Pověstná hraběnka de La Motte, ať už doufala, že se vyprostí z bídy, do níž zaslouženě upadla, ať byla podnícena girondisty a orleánisty, právě dala v Londýně vytisknout nové paměti o svém životě. Byly v nich odhaleny její intriky s královnou a s kardinálem de Rohan, jakož i všechny hanebnosti starého dvora. Královna se obávala nepříznivého dojmu, jaký by tyto paměti mohly učinit na už zaujatou mysl Francouzů: připomněly by jim nepříjemné dobrodružství, které se v této

chvíli zdálo úplně zapomenuto. Vědouc, že tyto paměti jsou ze strany La Mottové a jejího knihkupce jen záležitostí peněz, rozhodla se vydání koupit. Pověřila ministra Laporta, aby o tom jednal s knihkupcem Gueffierem; ale jednou z těch nešikovností, jichž se dvůr ustavičně dopouštěl, dal Laporte, místo aby je tajně spálil u sebe doma, výtisky odnést do manufaktury v Sèvres.[30] Výbor dozoru věděl ještě téhož večera, že se Laporte odebral do Sèvres se třemi neznámými osobami; že se tam v jeho přítomnosti spálilo třicet balíků papírů. Mluvilo se tehdy mnoho o rakouském výboru, kde se s císařem projednával plán kontrarevoluce: volá se, že to jsou papíry tohoto výboru, které dvůr chtěl odstranit z dosahu pátrání; k mříži jsou povoláni ministr Laporte, knihkupec Gueffier, správce a dělníci manufaktury v Sèvres. Chabot a Merlin de Thionville udávají, udávají; Guadet chce, aby se konečně přijala policejní opatření schopná udržet spiklence na uzdě; Gensonné, aby se veřejně vyhlásilo, že vlast je v nebezpečí; Brissot, aby se Shromáždění prohlásilo za permanentní. Pétion přichází v čele municipality: ujišťuje, že lid je obklopen spiknutími; že dvůr bez ustání kuje nové zrady; že sekce, právem poplašené nebezpečími obecné věci, se právě po příkladu Shromáždění prohlásily za permanentní; konečně Bazire, dospívaje k pravému cíli tohoto velkého hnutí, žádá rozpuštění královy gardy, složené podle něho ze sluhů emigrantů, ze vzpurných kněží, z Arlesanů – Arles bylo město uznaně aristokratické a ve stavu vzpoury: dodává, že králové gardisté nosí šavle, jejichž hlavice představuje kohouta s královskou korunou; že vévoda de Brissac jim při odevzdání těchto šavlí řekl, že kohout je znakem starých Galů; že tento znak jim ukazuje krále, jemuž mají pomoci znovu dobýt jeho státy; že vojáci ve svých světnicích mluvili urážlivě

30. Jeanne de Valois-Saint-Rémy, hraběnka de La Motte (1756–1791), hlavní aktérka „aféry s náhrdelníkem“ (1785): pařížský parlament ji r. 1786 odsoudil k bičování, cejchu a doživotnímu žaláři, kardinála de Rohan zprostil; r. 1787 uprchla ze Salpêtrière do Londýna. Vydavatelé připojují dlouhou poznámku o jejím životě (podle abbého Georgela a jiných): pocházela z levobočné linie Valois, v dětství žebrala, protekcí paní de Boulainvilliers získala titul a penzi; její paměti (*Vie de Jeanne de Saint-Remy de Valois*) prodala za 6 000 franků knihkupci Gueffierovi, tvrdila v nich, že královna měla jejím prostřednictvím schůzky s Rohanem v Trianonu; celé vydání koupil za 14 000 franků Laporte, intendant civilní listy, a dal je spálit v Sèvres; jediný výtisk si ponechal, byl nalezen v jeho papírech při prohlídce nařízené Konventem a posloužil k novému vydání u knihkupce Garneryho (1793). Hraběnka zemřela v Londýně už v srpnu 1791 pádem z okna třetího patra „po výstřelku zhýralosti“; její manžel se r. 1792 vrátil do Paříže a dosáhl 20. července zrušení svého rozsudku pro vadu formy. Arnaud de La Porte (1737–1792), intendant civilní listy, byl popraven 24. srpna 1792 revolučním tribunálem zřízeným po 10. srpnu.

o národu a o Shromáždění; že důstojníci se hlasitě radovali ze ztrát, které Francie právě utrpěla; že půjdou, říkali, dvacet mil vstříc Rakušanům s bílým praporem; že rozkaz pana de Sombreuil staršího, vydaný 28. března invalidům, dokazuje, že se připravuje kontrarevoluční povstání a že obavy přátel svobody jsou opodstatněné. Tři královi gardisté, které měli připravené, se dostavili k mříži, udali další skutečnosti a potvrdili ty, které Bazire právě uvedl. Girondisté využívají s velkou obratností rozrušení duchů: ruší královu gardu jako protiústavní, dekretem obžalovávají vévodu de Brissac, který jí velí, a posílají ho do Orléansu, aniž ho vyslechli, aniž ho vůbec chtěli vyslýchat.[31]

Král byl tímto dekretem velmi dotčen a zdál se rozhodnut ho neuposlechnout. Jeho ministři mu předložili následky, které by jeho odpor přinesl; a připomínajíce mu dny 5. a 6. října, dali mu obávat se týchž neštěstí. Král ustoupil a řekl se smutným výrazem vévodovi de Brissac, když se s ním tento pán přišel rozloučit: „Jdete do vězení, byl bych mnohem zarmoucenější, kdybyste mě tam nenechal samotného.“ Dumouriez chtěl krále přimět, aby si zvolil novou gardu; odmítl. Girondisté, kteří byli pevně rozhodnuti nestrpět mu žádnou, byli první, kdo toto odmítnutí pomlouvali rozšiřováním, že záměrem dvora je rozdělit pařížskou národní gardu a získat si stranu mezi zámožnými měšťany, kteří ji tvořili.

Rozkol v ministerstvu; paní Rolandová a Servan

Šest ministrů žilo až do té doby v dosti dobré shodě. Obědvali spolu ve dnech rady. Každý přinášel svou práci. Dohodli se o věcech, které se předloží králi; diskutovalo se o nich, aby se utvořilo společné mínění a vyhnulo

31. Pálení v Sèvres (květen 1792) spadlo do týdnů, kdy Carra a Brissot rozpoutali kampaň o „rakouském výboru“ (comité autrichien) – domnělém tajném spolku královny s Vídní. François Chabot (1756–1794), bývalý kapucín, poslanec Loir-et-Cher. Bazirovo udání a dekret rušící královu gardu jako protiústavní a obžalovávající vévodu de Brissac jsou z 29. května 1792 (král sankcionoval 30. května). Arles bylo od r. 1791 baštou roajalistů („chiffonistů“); Charles-François Virot de Sombreuil (1723–1794), guvernér Invalidovny. Vydavatelé připojují osud Brissacův: z Orléansu byl s ostatními vězni převezen Marseillany do Versailles a tam 9. září 1792 zavražděn „tlupou zuřivců, kteří obklopili vozy a povraždili všechny vězně“; dlouho se statečně bránil, po useknutí dvou prstů a několika ranách byl zabit sečnou ranou, která mu roztříštila čelist; „byl to statečný voják a úctyhodný člověk“, jemuž Delille věnoval verše ve třetím zpěvu básně *La Pitié*. Brissac byl dlouholetým milencem paní du Barry.

se sporům před ním; ale úcta, přátelství, důvěra neměly na této jednotě žádný podíl: netrvala. Rolandová, která ve skutečnosti vykonávala ministerstvo pod jménem svého muže, chtěla být těmto diskusím přítomna. Tento nárok začal vnášet mezi ministry chlad. Vstup Servana do ministerstva války je rozhádal docela. Servan se spojil s Rolandem a s Clavièrem: vyžadoval, aby se porady mezi ministry a girondisty konaly u Rolandové. Girondisté, kteří vytvořili ministerstvo jen v naději, že se stanou pány vlády, si osobovali, aby se nic nedělo, ba ani nenavrhovalo, leč jimi. Dumouriez se začínal tímto despotismem nudit a netrpělivě čekal na příležitost setřást jho, které ho tížilo tím více, čím více ho brzdilo v jeho ctižádostivém postupu. Viděl s potěšením, že král k němu cítí méně odporu, než cítí k ostatním ministrům: byl pevně rozhodnut využít této příznivé dispozice a vzdálit lidi, kteří by se vždy stavěli proti jeho záměrům: ale nenáviděn dvořany, více nenáviděn konstitucionalisty, cítil, že potřebuje girondisty a především popularitu, kterou disponovali, popularitu, která jediná ho činila králi nezbytným a mohla mu zachovat jeho vliv v radě. Nechtěl s nimi rozejít, dokud si nezajistí silnou stranu schopnou ho podporovat proti jejich intrikám. Přes všechnu svou obratnost nedokázal Dumouriez tento obtížný střed dlouho udržet.[32]

Spory mezi přísežnými a nepřísežnými kněžími pokračovaly s větší prudkostí než kdy jindy. Guadet přišel předložit výboru ministrů velmi tvrdý a velmi drzý dopis, který sám složil a v němž takřka nařizoval králi, aby propustil svého zpovědníka, nepřísežného kněze, a vzal na jeho místo kněze přísežného. Guadet navrhl šesti ministrům, aby tento dopis podepsali a odevzdali králi. Dumouriez se pozvedl proti tyranii a ohavnosti tohoto kroku a prohlásil, že se k němu nikdy nepropůjčí. Lacoste a Duranton se k

32. Joseph Servan de Gerbey (1741–1808), ministr války od 9. května 1792. Vydavatelé: byl bratrem slavného grenobelského generálního advokáta Michela Servana, před revolucí podguvernér pážat; po Dumouriezově zradě (1793) ho Robespierre obvinil ze spoluviny a byl uvězněn, „měl však to štěstí, že byl zapomenut až do 9. thermidoru“, kdy nabyl zpět svobody, jmění i hodnosti; sloužil za direktoria i konzulátu; paní Rolandová mu ve svých Pamětech věnuje „skvělou chválu“ a přála by mu jen „trochu více chladu v duchu a síly v povaze“; je autorem pozoruhodné brožury *Le Soldat citoyen*. K tvrzení, že paní Rolandová chtěla být přítomna poradám ministrů, vydavatelé poznamenávají, že „se nezdá opřeno o dostatečné důkazy“: žádné místo jejích Pamětí to nenaznačuje, naopak „nepropásne žádnou příležitost prohlásit, že se nikdy činně nemísila do diskusí ministrů“. Ferrièrův obraz „Rolandové“ (jak ji bez titulu jmenuje) jako „ženského krasoducha“ řídícího koterii intrikánů je obrazem roajalistické publicistiky.

Dumouriezovi připojili. Guadet svůj dopis stáhl, ale Dumouriezovi jeho odmítnutí neodpustil. Král se dověděl o oběti, kterou od něho chtěli vyžadovat; poděkoval Dumouriezovi, že se této persekuci vzepřel, a dodal, že snese všechno kromě toho, co se týká jeho svědomí; že dojde-li se k této krajnosti, bude umět zemřít. Tato poslední událost roztrhla zdánlivou jednotu, která mezi ministry ještě trvala. Roland, Servan a Clavière už nezachovávali žádné ohledy vůči králi ani vůči Dumouriezovi. Zprávy o vnitru se staly krvavými diatribami, nepřetržitými udáními proti nepřísežným kněžím. Rolandová, jakási filozofka a ženský krasoduch, zuřící, že jí uniká vláda, kterou vykonávala nad svou malou koterií intrikánů, podněcovala svého muže, nutila jej, stejně jako Servana, hnát věci do krajnosti, doufajíc, že pomocí strachu, který vzbudí, donutí krále ponechat Rolanda na jeho místě. Tři ministři zneužívali mírnosti tohoto prince; odporovali mu neslušným způsobem, chápali se všech příležitostí, aby ho pokořili. Louvetova *Sentinelle*, Brissotův *Patriote* přinášely porady rady, opíraly se o ně, aby vychvalovaly horlivost a vlastenectví Rolanda a ministrů jeho strany, aby tupily Dumourieze, aby vytýkaly králi, že ústavu nechce a že brzdí opatření, která Shromáždění přijímá, aby ji uvedlo v činnost.

Tábor dvaceti tisíc mužů a dekret o deportaci kněží

Byla to jen předehra velkého útoku, který tři ministři připravovali proti králi a proti Dumouriezovi. Servan po tajné poradě konané u Rolandové navrhl utvořit v době federace tábor dvaceti tisíc mužů u Paříže; byla by to, říkal, ústřední a stálá armáda, vhodná k udržení klidu hlavního města a k zajištění prací Shromáždění. Girondisté a orleánisté přijali tento návrh s živým potleskem. Konstitucionalisté, kteří snadno prohlédli jeho cíl, se marně chtěli dekretu postavit; girondisté zvítězili.[33] Král byl zdrcen; řekl

33. Vydavatelé (zasedání 4. června 1792) citují Toulongeonovu *Histoire de France depuis la révolution de 1789*: Servan „v nečekané zprávě, kterou králi nesdělil, navrhl u příležitosti výročí federace povolat pět ozbrojených mužů z každého kantonu a utvořit z nich tábor dvaceti tisíc mužů pod hradbami Paříže. Tato myšlenka, předem dohodnutá, byla přijata Shromážděním, projednána a schválena u jakobínů, konečně dekretována. Toto opatření děsilo svými důsledky. Vliv přidružených společností zajišťoval výběr pěti mužů na kanton a jejich spojení tvořilo ozbrojenou sílu na rozkaz těch, jejichž plány se rozvíjely každým dnem.“ Dekret o táboře federovaných byl přijat 8. června 1792. Ferrièrův „tábor u Paříže“ splynul v létě 1792 s příchodem federovaných na výročí 14. července, mezi nimi Marseillanů.

Dumouriezovi, že je rozhodnut položit své veto na dekret, který otevřeně směřuje k jeho zkáze a ke zkáze monarchie. Dumouriez mu předložil, že se stane terčem podezření lidu, zuřivosti orleánistů, proradné politiky girondistů; že se nenávratně ztratí; že se jen čeká na takové odmítnutí, aby mu vypověděli otevřenou válku, v níž podlehne. Na obou stranách se užilo všech prostředků, které okolnosti poskytovaly, pro tábor dvaceti tisíc mužů i proti němu. Dvůr šířil poplach mezi měšťany a pařížskou národní gardou. Konstitucionalisté předložili petice, girondisté na ně odpověděli peticemi opačnými. Novináři se uráželi, obviňovali se navzájem z plánů kontrarevoluce, z buřičských spiknutí. Tento zápas se jako všechny ostatní stal válkou pera a slov; každá strana se snažila působit na mínění, pečlivě skrývajíc své pravé pohnutky a předstírajíc, že ji vede jedině veřejný zájem. Moudří lidé viděli bouři, jak se tvoří a hřmí nad jejich hlavami; čekali s neklidem na výbuch a pomýšleli na to, jak se ukrýt.

Od předložení dekretu uplynulo osm dní. Shromáždění bylo netrpělivé, orleánisté řvali na tribuně proti tomuto předstíranému zdržení, pařížský lid reptal a obviňoval krále, že nadržuje nepřátelům Francie. Girondisté čekali na rozhodnutí, jisti si, že z něho vytěží stejně výhodný prospěch, ať král sankci udělí nebo odepře. Bylo tedy nutno se rozhodnout: král přinesl dekret do rady; diskutovalo se. Dumouriez řekl, že ti, kdo žádali utvoření tábora dvaceti tisíc mužů u Paříže, jsou stejně nepřáteli vlasti jako nepřáteli krále; že nic není nepolitičtějšího než takové shromáždění, zatímco našim armádám chybějí lidé, naše hranice jsou obnažené a nejsou ani fondy potřebné na vydržování řadových vojsk; že je neprozřetelné shromažďovat blízko Shromáždění a krále zástup neukázněných lidí, povolaných pod jménem, které přehání jejich vlastenectví, a jehož by mohl využít první ctižádostivec; že Paříž rozdělují dvě velké frakce, konstitucionalistů a girondistů; že třetí frakce, která nyní hraje jen druhou roli, je zničí obě, protože je mnohem početnější a má odnože v celém království; že z dvaceti tisíc federovaných bude devatenáct tisíc jakobínských klubistů; že přes tyto nevýhody (které cítí lépe než kdokoli) král nemůže odmítnout sankcionovat dekret, protože, vyprovokován s hlubokou zlobou, projednán s urputností, vydán s nadšením, sjednocuje mínění slepého davu, jemuž je představován jako jediný prostředek spásy; že odepře-li král sankci, dekret se přesto provede; že místo dvaceti tisíc mužů shromážděných na základě zákona, které

lze snadno podrobit nařízením, přijde čtyřicet tisíc mužů, kteří svrhnou ústavu, Shromáždění i trůn. Ministři, zasaženi pravdivostí těchto úvah, zapřísahali krále, aby své veto nekladl. Král žádal několik dní a dodal, že je zpraví o rozhodnutí, které učiní.

Ale girondisté a tři ministři připravovali tomuto princi ještě citelnější ránu. Využívajíce nepokojů, které vzpurní kněží nepřestávali vyvolávat ve všech částech Francie, a nepřetržitých stížností, které Shromáždění zasílaly různé správy, vydali druhý dekret, který nařizoval, že na udání dvaceti usedlých občanů budou kněží, kteří odmítli složit přísahu na občanskou ústavu duchovenstva, deportováni.[34] Ludvík XVI. ujistil, že nic na světě ho nemůže přimět sankcionovat nespravedlivý zákon, odporující jeho náboženským zásadám. Dumouriez mu poznamenal, že tento dekret je přirozeným důsledkem dekretu o kněžské přísaze, který sám sankcionoval 20. listopadu 1790; že je to jediný politický lék, který lze přiložit na zla, jež tento první dekret způsobil; že tento lék je sice tvrdý, ale není krutý; že je to dokonce jistota daná nepřísežným kněžím proti zuřivosti pronásledování; že veto je nejen nezachrání, ale odejme jim pomoc zákona, který chrání jejich osoby, a vystaví je tomu, že budou povražděni; že zároveň udělá z Francouzů tolik katů, kteří se nebudou bát koupat se v krvi kněží. Tyto poznámky Ludvíkem neotřásly; přetvařoval se a odpověděl Dumouriezovi, že o tom, co mu právě řekl, bude přemýšlet. Ale tři ministři chtěli krále donutit, aby se rozhodným krokem vyslovil proti tomu, co se tehdy zdálo být přáním lidu. Naléhali na rychlou sankci. Roland přečetl v radě dlouhý dopis, který o tom složila jeho žena. Vcházel v něm do nejurážlivějších a nejtrpčích podrobností o chování krále od revoluce, vytýkal mu jeho útěk do Varennes, nazýval ho křivopřísežníkem, mluvil mu o jeho zpovědníkovi, o jeho tělesných gardistech, o nerozvážnostech královny, o intrikách dvora, o častých kurýrech, kteří jezdí do Vídně a do Koblence; naléhal na něho, aby sankci-

34. Vydavatelé: „Autor zde znovu převrací pořadí časů i faktů“ – návrh na tábor dvaceti tisíc mužů byl podán až 4. června, kdežto druhý dekret o nepřísežných kněžích byl přijat už (podle vydavatelů) 19. května; obvykle se datuje 27. května 1792. Dekret ukládal deportaci každého nepřísežného kněze, kterého udá dvacet aktivních občanů distriktu a jehož deportaci schválí direktorium departementu. Dekret o kněžské přísaze byl přijat 27. listopadu 1790 a králem sankcionován 26. prosince 1790 (Ferrièrův údaj „20. listopadu“ je nepřesný); Dumouriezův argument, že deportace je „jistotou danou nepřísežným kněžím proti zuřivosti pronásledování“, se za tři měsíce naplnil v zářijových masakrech, kde bylo v pařížských věznicích zavražděno přes dvě stě kněží.

onoval oba dekrety, hrozil mu, že podá demisi a upozorní lid na nebezpečí obecné věci. Král vyslechl tuto řadu urážek a hrubostí s obdivuhodnou trpělivostí; spokojil se s tím, že řekl Rolandovi: „Pane Rolande, jsou to tři dny, co jste mi tento dopis poslal, bylo tedy zbytečné jej číst v radě; dohodl jste se, že zůstane tajemstvím mezi námi dvěma.“ Roland viděl odpor, který k němu král chová; cítil, že mu jeho místo uniká: chtěl si u girondistů a u lidu udělat zásluhu ze svého vynuceného odchodu a představit jej jako důsledek svých zásad a své oddanosti ústavě.[35]

Propuštění Rolanda, Servana a Clavièra

Král, unavený těmito šikanami, se rozhodl tři ministry propustit. Dal si zavolat Dumourieze, aby se s ním dohodl o nejvhodnějších prostředcích, jak se jich zbavit. Dumouriez našel krále v jeho ložnici, královna tam byla s ním. „Myslíte, pane,“ řekla mu tato princezna, „že král má déle snášet hrozby a drzosti Rolanda, podvody Servana a Clavièra?“ – „Ne, Madame, jsem sám rozhořčen. Obdivuji trpělivost krále a odvažuji se ho snažně prosit, aby změnil ministerstvo úplně: ať nás propustí ihned všech šest a ať zvolí lidi, kteří nejsou z žádné strany.“ – „To není můj úmysl,“ odvětil král, „chci, abyste zůstal, stejně jako Lacoste a dobrák Duranton: prokažte mi tu službu a zbavte mě tří drzých buřičů, má trpělivost je u konce.“ Bylo to, co Dumouriez už dlouho chtěl: viděl se propuštěním Rolanda pánem ministerstva. Předstíral však, že je královým návrhem velmi zaskočen, a odpověděl, že podnik je nebezpečný, že jej přesto provede, ale že především trvá na propuštění všech ministrů; že je terčem tří frakcí, které rozdělují Paříž a Shromáždění; že všechny noviny o něm mluví špatně; že ho zbavili popularity; že jen míněním lze udržet několik nití vlády, že mu všechny unikly;

35. Vydavatelé nalézají u Ferrièra „dvojí omyl“: paní Rolandová, na jejíž Paměti Ferrières odkazuje, nezmiňuje čtení Rolandova dopisu v radě – mluví jen o tom, že ministři uvažovali o společném dopise králi s nabídkou demise pro případ odmítnutí, a když se na něm neshodli, poslal Roland 11. června ráno králi dopis, který sepsala jeho žena (přesto vydavatelé uznávají čtení v radě za pravděpodobné podle Toulongeona, který omezuje královu odpověď na větu „Pane Rolande, už jste mi ho poslal“). Závažnější je, že Ferrièrův výtah není výtahem dopisu, který byl králi odevzdán a pak čten ve Shromáždění (u paní Rolandové příloha C), nýbrž jiného návrhu adresy předloženého ministrům a neodeslaného (příloha B), kde Roland mluvil o zpovědníkovi a o „nerozvážnostech královny“; odeslaný dopis, jehož vytištění Shromáždění dekretovalo, „byl mnohem umírněnější“. Slavný Rolandův dopis králi z 10. června 1792 je dílem paní Rolandové a v Konventu byl později čten jako doklad jejího vlivu na muže.

že tedy už nemůže být skutečně užitečný; že snad dokonce nenávist, kterou k němu chovají, uškodí králi. „Uvažte to, Sire," pokračoval Dumouriez, „bude se říkat, že tři ministři, kteří zůstávají, jsou aristokraté, spiklenci. Dodám s upřímností, která se stává povinností v tak obtížných dobách, že Lacoste a já jsme neochvějní ve věci ústavy…" Královna projevila trochu rozmrzelosti, ale brzy opět nabyla jasnější tváře. „Znám vaše zásady," odvětil král, „a vím, že ústava musí být; proto si přeji, abyste zůstal v radě." – „Sire, svoluji, ale zde jsou mé podmínky: sankcionujte oba dekrety a jmenujte tajemníka rady v týž den, kdy zvolíte své tři nové ministry." – „To nejde," odpověděl král… Královna se velmi rozkřikla nad tvrdostí podmínek. Dumouriez byl příliš obratný, aby přijal ministerstvo bez této podstatné doložky. „Madame," odvětil, „tento krok je nutný pro vaši bezpečnost." Ale zpozorovav krajní odpor královny, zapřísahal ji vroucím tónem, aby dbala osudu krále, osudu jeho dětí a připojila se k němu, aby dosáhli sankce naprosto nezbytné. Opakoval důvody, jichž užil v radě, a dodal, že pokládal-li tehdy sankci za nevyhnutelnou, stává se ještě mnohem nevyhnutelnější ve chvíli, kdy král propouští tři ministry, jistě vinné vůči němu, ale právě proto dražší girondistům; že položí-li král za této okolnosti své veto, budou se tři ministři jevit jako oběti svého vlastenectví a své horlivosti pro zájmy národa; že neručí za to, že v několika dnech nedojde k událostem, které snad králi vyrvou korunu; že pokud jde o něho, upozorňuje Jeho Veličenstvo, že nemůže jít proti svým zásadám; že o dekretech smýšlí skutečně jako Roland, Servan a Clavière; že ho ujišťuje, že Lacoste a Duranton smýšlejí jako on; že neví, co udělají oni; že i kdyby měl to neštěstí se mu znelíbit, je nucen mu prohlásit, že nezůstane v radě, nesankcionuje-li král tyto dva dekrety.

Král se rozhněval: Dumouriez chtěl odejít, královna ho zavolala zpět. „Pomyslete, pane, jak je tvrdé sankcionovat dekret, který přivádí do Paříže dvacet tisíc darebáků schopných krále zavraždit." Dumouriez odvětil, že se obavy nemají přehánět; že dekret ponechává výkonné moci možnost určit místo shromáždění těchto dvaceti tisíc mužů, kteří nebudou darebáci; že ministr války se postará dát jim důstojníky a způsob organizace; že je třeba, aby tento ministr určil Soissons a jmenoval pevného a moudrého generálního velitele se dvěma dobrými polními maršály; že se tito muži budou formovat do praporů, jak budou přicházet, a jakmile jich bude čtyři nebo

pět set, využije ministr žádostí generálů a pošle je k jedné ze tří armád; že pomocí těchto opatření se dekret, vydaný s tak proradným úmyslem, místo aby škodil, obrátí k prospěchu obecné věci. „Ale jste si jist, že dosáhnete dovolení uskutečnit toto shromáždění v Soissons?“ – „Ručím za to, Sire.“ – „V tom případě,“ odvětil král s veselejší tváří, „je třeba, abyste vzal ministerstvo války.“ Dumouriez namítl nesmírnou odpovědnost tohoto ministerstva; že generálové jsou jeho nepřátelé; že mu budou připisovat jejich chyby: ale poněvadž jde o bezpečnost krále, o bezpečnost jeho vznešené rodiny a o udržení ústavy, neváhá. „Jste tedy, Sire,“ dodal Dumouriez, „rozhodnut sankcionovat dekret o táboře dvaceti tisíc mužů?“ – „Ano, rád, budete-li ministrem války: spoléhám se zcela na vás.“ – „Přejděme nyní, Sire, k dekretu o kněžích.“ – „Ó, k tomu se nemohu odhodlat.“ – „Sire, sám jste se uvedl do nutnosti jej sankcionovat, když jste sankcionoval dekret o občanské ústavě duchovenstva.“ – „Udělal jsem velkou chybu a vyčítám si ji.“ – „Sire, nesankcionujete-li nový dekret, bude tato druhá chyba mnohem větší; přiložíte dýku na hrdlo těchto nešťastných kněží.“ Královna se připojila k Dumouriezovi a přiznala, že má pravdu. Král se zdál krajně rozrušen; Dumouriez na něho živě naléhal a bez ustání opakoval, že tato sankce je nezbytná, že bez ní nelze nic podniknout. Král, projeviv nejsilnější odpor, konečně slíbil dekret sankcionovat.

Když byly věci takto dohodnuty, dostali Roland, Servan a Clavière své propuštění: skryli svou zuřivost pod falešným zdáním spokojenosti, předstírajíce, že si se svými přáteli blahopřejí, že opouštějí ministerstvo, kde nebylo možno konat dobro a kde bylo třeba bez ustání bojovat proti proradným úmyslům kontrarevolučního dvora. Král pověřil Dumourieze, aby nahradil tři ministry, kteří byli právě propuštěni. Mourgues dostal vnitro, Dumouriez si podržel zahraniční věci, čekaje na příchod muže, jemuž je

určil.[36] Dumouriez konečně dospěl k cíli, který mu určovala jeho ctižádost, viděl se prvním ministrem: ale girondisté proti němu zuřili; nazývali ho intrikánem, zrádcem, spiklencem, hrozili mu svou pomstou. Rolandová a její pisálkové ho udávali všem klubům. Tři propuštění ministři se odebrali do Shromáždění a v řečech, které tam pronesli, se snažili představit své vypuzení z ministerstva jako zločin urážky národa. Roland přečetl svůj dopis králi. Shromáždění dekretovalo jeho vytištění a rozeslání osmdesáti třem departementům. Když se pak dostavil Dumouriez, zvedl se ze všech stran pískot a zmatené výkřiky o zradě.

[Dumouriez, „aniž se zdál věnovat této známce nepřízně jakoukoli pozornost“, přečetl dopis La Fayetta o lehké výhodě získané nad generálem Clerfaytem, který však zároveň oznamoval smrt pana de Gouvion, zabitého dělovou koulí při útoku na nepřátelské opevnění; „oba tábory se přece spojily, aby hodily několik květin na hrob tohoto statečného muže“.[37] *Pak, „jako by si předsevzal nezachovávat vůči girondistům žádné ohledy“, vylíčil bez obalu znepokojivý stav resortu války: rozklad armády, nedostatek zbraní, oděvů, koní, munice; neúplný stav čtyřiceti tisíc mužů a deseti tisíc koní; pevnosti většinou zbořené, bez zásob a munice; důstojníky a velitele podezřelé nebo otevřené nepřátele ústavy; komisaře, skladníky a písaře*

36. Celá scéna propuštění ministrů (12.–13. června 1792) je z Dumouriezových pamětí; vydavatelé upozorňují, že „jiní historikové tvrdí, že to byl sám Dumouriez, kdo z vlastního popudu králi poradil propustit ministry“, a odkazují na přílohu D k I. svazku Pamětí paní Rolandové („Zajímavé podrobnosti o změně ministerstva, od svědka událostí“). Dumouriez převzal ministerstvo války 13. června. Vydavatelé o Mourguesovi: Jean-Antoine Mourgues, rodák z Montpellieru, řídil před revolucí stavbu přístavu v Cherbourgu, byl ministrem vnitra jen několik dní, autor ceněných politických spisů; zahraniční věci byly určeny pro pana de Naillac, vyslance u dvora v Zweibrückenu, který však po návratu do Paříže našel místo obsazené panem de Chambonas, jmenovaným o několik dní později, a odešel do Janova; Konvent ho pak dekretem obžaloval jako kontrarevolucionáře, unikl a sloužil pod jiným jménem v italské armádě. Roland přečetl svůj dopis ve Shromáždění 13. června (vydavatelé), které nařídilo jeho vytištění a rozeslání departementům – neslýchané gesto podpory propuštěnému ministrovi proti králi.

37. Jean-Baptiste Gouvion (1752–1792), bývalý generálmajor pařížské národní gardy a La Fayettův důvěrník, poslanec Zákonodárného shromáždění, který po Varennes (byl velitelem stráže v Tuileriích v noci útěku) odešel k armádě; padl 11. června 1792 u Grisuelle nedaleko Maubeuge. Charles-Joseph de Croix, hrabě Clerfayt (1733–1798), rakouský polní zbrojmistr. Dumouriezovo memorandum o stavu armády přednesené 13. června a vyvolaný útok girondistů (Guadet) jsou doloženy v Moniteuru; vydavatelé uvádějí jako pramen citované věty „Paganelovo mínění“ (Pierre Paganel, poslanec Lot-et-Garonne, autor pozdějšího *Essai historique et critique sur la Révolution française*).

„téměř všechny prodané kontrarevoluční straně“; dodavatele dopouštějící se „nejzhoubnějších zpronevěr“, jimž se přesto poslední ministr svěřil; odvody dekretované Shromážděním na žádost Narbonna, de Grava a Servana, které se neuskutečnily, protože Shromáždění neopatřilo fondy. Napadl otevřeně Servanovo krátké ministerstvo, „dokázal nicotnost tohoto ministra, kterého Shromáždění právě poctilo svou lítostí“, nešetřil ani girondisty, ani Shromáždění samo – vytkl mu „jeho bezstarostnost, jeho malou znalost věcí, jeho mánii stále dekretovat, aniž se stará o provádění svých dekretů“ – a skončil tím, že mu „tónem autority“ narýsoval, jak se má napříště chovat. Guadet odpověděl „kysele“, že Dumouriez, když dosáhl propuštění vlasteneckých ministrů, se už pokládá za oprávněného dávat Shromáždění rady; girondisté ho „s pohledem plným zuřivosti“ vyzvali, aby své memorandum podepsal. Dumouriez je podepsal a odešel. Pravdy, které obsahovalo, girondisty „hluboce zasáhly“, ale bylo třeba uklidnit lid: prohlásili Dumouriezova tvrzení za nepravdivá, dokázali „výpočty, jimž sami nevěřili“, že armády jsou úplné a pevnosti v nejlepším stavu, a pověřili komisi, aby prozkoumala jeho chování a zda nemá být obžalován: „je-li obraz, který vám Dumouriez právě předložil, pravdivý, uvrhl vás do zjevného nebezpečí, když žádal, aby se císaři vypověděla válka; je-li tento obraz nepravdivý nebo přehnaný, je to pomlouvač.“]

Královo rozhodnutí; demise Dumourieze

Dumouriez byl příliš obratný, aby necítil nebezpečí postavení, v němž se nacházel: jedině sankce obou dekretů ho mohla ospravedlnit ve veřejném mínění. Lacoste a Duranton neměli na jejím dosažení menší zájem než Dumouriez: žádali o ni naléhavě. Je to, řekli králi, jediný prostředek, jak zavřít ústa girondistům a Rolandovým stoupencům. Král odpověděl, že rád sankcionuje dekret o táboře dvaceti tisíc mužů; že mu jeho svědomí nedovoluje sankcionovat dekret proti kněžím. Ministři mu s uctivou pevností oznámili, že se ztratí. „Jsem rozhodnut,“ odvětil král, „zítra vás pověřím dopisem předsedovi; jeden z vás jej spolupodepíše: donesete jej společně do Shromáždění.“ Tento rozhodný tón, na který ministři nebyli zvyklí, je překvapil; ale král, jak právě řekl, byl rozhodnut. Odhodlán čelit všem událostem a řídit se jen hlasem svého svědomí ve věci, která se podle něho tý-

kala nejposvátnější z povinností, neprojevoval už ani strach, ani nejistotu: rozvinul sílu a promyšlenou odevzdanost do vůle Boží, jaké ho jeho nepřátelé nepokládali za schopna. Jeho povaha člověka a krále, až dosud ponížená jakousi povolností k lidem, kteří ho obklopovali, nabyla znovu své vrozené energie; a odvrhnuv daleko od sebe vše, co bylo cizí jeho duši, nedal najevo nejmenší známku slabosti a kráčel pevným a smělým krokem po obtížné stezce, kterou si vytyčil.

Ministři se po odchodu z rady shromáždili u Dumourieze, dohodli se, že požádají krále o zvláštní slyšení a poprosí ho, aby jim povolil odejít. Zatím Pétion a girondisté, kteří chtěli za každou cenu své tři ministry zpět, bouřili předměstí. Vše ohlašovalo blízké hnutí. Dumouriez na to krále upozornil: ale králi byla vnuknuta podezření vůči Dumouriezovi. Odpověděl suše: „Nevěřte, pane, že se mě podaří zastrašit hrozbami; jsem rozhodnut.“ Konstitucionalisté viděli lépe než král nebezpečí odchodu tří ministrů: odvážili se několika kroků u Dumourieze, navrhli mu, aby spolupodepsal králův dopis předsedovi a sám jej donesl do Shromáždění, ujišťujíce ho, že ho usmíří s La Fayettem. Dumouriez znal příliš dobře slabost konstitucionalistů, nicotnost La Fayetta a především tajné záměry dvora, který ho pověřoval tímto nebezpečným posláním; chránil se svolit ke kroku, který by ho dorazil: – „Jste jen děti,“ odpověděl těm, které pověřili s ním jednat, „svádíte krále a královnu na scestí, hubíte je svými dětinskými intrikami.“

Dumouriez, Duranton a Lacoste se odebrali ke králi, jak se dohodli. Duranton řekl, že mu přicházejí, byť s lítostí, nabídnout svou demisi; že se nemohou proti svému svědomí, proti svému mínění, proti jeho zájmům odhodlat spolupodepsat jeho dopis předsedovi Shromáždění. „Není to, Sire, naše odpovědnost, co nás zadržuje,“ dodal Lacoste s pohnutím, „je to nebezpečí, které vám hrozí; zapřísaháme vás, abyste je odvrátil.“ Král se zdál dojat, ale brzy zvítězil nad tímto prvním hnutím. Obrátil se k Dumouriezovi a řekl mu: „Trváte, pane, na citech svého včerejšího dopisu?“ – „Ano, Sire, nedá-li se Vaše Veličenstvo pohnout naší věrností a naší oddaností.“ – „Nuže,“ odvětil král s velmi chmurným výrazem, „poněvadž jste rozhodnuti, přijímám vaši demisi, postarám se o to.“ Tři ministři odešli, zasaženi více následky, které mělo královo odmítnutí přinést, než lítostí nad ztrátou místa, které vystavovalo ty, kdo je zastávali, nenávisti všech stran.

Poslední rozmluva Dumourieze s králem

Dumouriez měl před svým odjezdem rozmluvu s králem: líčí tohoto prince tak dobře, že si nemohu odepřít potěšení vložit ji do těchto Pamětí. Dumouriez, odevzdav králi účet ze své správy zahraničních věcí, chtěl se vzdálit, když mu král řekl: „Půjdete tedy k Lucknerově armádě?“ – „Ano, Sire, opouštím s rozkoší toto strašné město: mám jen jedinou lítost, jste v něm v nebezpečí.“ – „Ano, zajisté,“ odvětil král s povzdechem. – „Nuže, Sire,“ pokračoval Dumouriez s živostí, „nemůžete si už představovat, že k vám mluvím z nějakého osobního zájmu; jakmile budu vzdálen z vaší rady, už se k vám nepřiblížím. Je to má věrnost, je to nejčistší oddanost k vaší osobě, co mě v této chvíli oživuje. Odvažuji se vás snažně prosit, pro lásku k vaší vlasti, pro vaši spásu, pro spásu vaší koruny, vaší vznešené choti, vašich milých dětí, abyste nesetrvával v osudném rozhodnutí položit své veto na oba dekrety Shromáždění. Tato tvrdošíjnost k ničemu neposlouží a vy se ztratíte.“ – „Nemluvte mi o tom už,“ odvětil král, „jsem rozhodnut.“ – „Ach, Sire, řekl jste mi totéž, když jste mi v tomto pokoji, v přítomnosti královny, dal své slovo, že je sankcionujete.“ – „Tehdy jsem chybil a lituji toho.“ – „Sire, už vás neuvidím, odpusťte mou upřímnost; nechybil jste tehdy, chybujete nyní. Zneužívá se bázlivosti vašeho svědomí; vedou vás do občanské války; jste bez sil, podlehnete; a dějiny, litujíce vás, vám budou vytýkat, že jste nemístnými skrupulemi způsobil neštěstí Francie. Pohleďte, jakou směšnost vtiskly Jakubovi II. Bojím se pro vás více vašich přátel, než se bojím vašich nepřátel…“ Král seděl u stolu, kde právě podepsal Dumouriezovy účty. Dumouriez, se sepjatýma rukama, s očima plnýma nejbolestnějšího výrazu, stál vedle krále. Král, dojat pravdivostí jeho jednání, vztáhne ruku na ruce Dumouriezovy a řekne mu s oním přízvukem, jejž umění ani přetvářka nedovedou napodobit: „Bůh je mi svědkem, že chci jen štěstí Francie.“ – „Nepochybuji o tom, Sire,“ odvětil Dumouriez se slzami v očích, „ale skládáte Bohu účet nejen z čistoty, ale i z osvíceného užití svých úmyslů. Věříte, že zachraňujete náboženství, a hubíte je. Kněží budou povražděni, koruna vám bude odňata; snad i vaše choť, vaše děti…“ Stržen zlověstným obrazem, který se náhle nabízí jeho mysli, přitiskne Dumouriez ústa na královu ruku. Král prolévá několik slz: chvíli mlčí. Král tiskl Dumouriezovu ruku. „Sire,“ pokračoval Dumouriez nejdojatějším tónem, „kdyby vás Francouzi znali jako já, ach, všechna naše zla

by skončila! Přejete si, chcete štěstí Francie; nuže, vyžaduje oběť vašich skrupulí. Sire, špatně pochopené zájmy zaslepují ty, kdo vám je vnukají; duch frakce je svádí: svádí i nejosvícenější lidi. Obětoval jste se už r. 1789, pokračujte v této velkodušné oběti: národ ji dovede ocenit, nepokoje ustanou, ústava se dovrší, Francouzi se vrátí ke své povaze, zbytek vaší vlády bude šťastný, jeho stálost bude založena na pevných zákonech. Kdyby před vámi byla existovala ústava, nebyl byste zakusil všechna zla, která vás sužují; jste ještě pánem svého osudu, vaše duše je čistá, věřte člověku prostému vášní a předsudků, který vám vždy říkal pravdu.“ – „Čekám smrt,“ odvětil smutně král, „a předem jim ji odpouštím. Jsem vám vděčen za vaši citlivost. Dobře jste mi sloužil; vážím si vás, a přijde-li šťastnější doba, dám vám o tom důkazy…“ Při těchto slovech král prudce vstane a jde k oknu na konci pokoje. Dumouriez pomalu sbírá své papíry. Jeho příliš viditelné pohnutí mu dávalo bát se zvědavých pohledů dvořanů: snaží se uklidnit svou tvář: konečně otevře dveře. Hluk, který způsobí, vytrhne krále z jeho smutných úvah: otočí hlavu směrem k Dumouriezovi a tónem plným laskavosti: „Sbohem, buďte šťasten.“[38]

Ludvík XVI. tváří v tvář smrti

Tato trapná myšlenka na smrt provázela bez ustání tohoto nešťastného monarchu: myšlenka pro něho tím tíživější, že zuřivost jeho nepřátel byla účinkem nespravedlivé nenávisti, o níž věděl, že si ji nezasloužil. Ludvík XVI. si dával sám útěšné svědectví, že vždy chtěl štěstí lidu. Jeho vlastní štěstí bylo vázáno na štěstí všech. Tento cit byl v něm vrozený: unikl mu jednou v plné radě, v jednom z těch náhlých vzletů duše, které nejsou plodem výpočtu: Cahier de Gerville četl návrh proklamace o nepokojích, které rozdíraly Francii; dával v něm králi říkat: *Tyto nepořádky kalí štěstí, jehož požíváme*… „Nemluvte o mém štěstí,“ odvětil král s velkým pohnutím,

38. Dumouriez podal demisi 15. června 1792 (dopis králi z 14. června – „váš včerejší dopis“); vydavatelé odkazují na jeho Paměti. Duranton a Lacoste však ve skutečnosti ministerstvo neopustili hned a zůstali v úřadě až do července. Dumouriez odešel jako generálporučík k armádě maršála Nicolase Lucknera (1722–1794), tehdy velitele severní armády. Rozloučení s králem je opět z Dumouriezových pamětí; Ferrières je přejímá včetně režijních poznámek (král u okna, sbírání papírů). Narážka na Jakuba II.: anglický král svržený r. 1688, jehož pád veřejné mínění připisovalo jeho katolické neústupnosti. Veto na oba dekrety bylo Shromáždění oznámeno 19. června 1792; nazítří, 20. června, vtrhl dav do Tuilerií (kniha dvanáctá).

„nemohl bych schválit výraz tak odporující mým citům. Jak bych mohl být šťasten, pane de Gerville, když nikdo ve Francii nepožívá štěstí? Ne, pane, Francouzi nejsou šťastni, jsem o tom až příliš přesvědčen: budou, doufám, a je to mé nejvroucnější přání. Pak se budu těšit z jejich štěstí a budu to moci prohlásit bez přetvářky.“[39] Ludvík XVI. se nebál smrti; jeho neštěstí mu dala jakési přesycení životem. „Mám obavy jen o královnu a o svou sestru,“ říkal Bertrandovi de Molleville, „o sebe se nebojím ničeho. Několikrát měli v úmyslu mě zavraždit, nechápu, proč to neudělali; ale neuniknu vždy; nejsem proto o nic šťastnější: o něco dříve, o něco později, je to totéž.“ – „Velký Bože!“ zvolal Bertrand de Molleville, „Vaše Veličenstvo tedy věří, že bude zavražděno?“ – „Jsem o tom přesvědčen,“ odvětil král, „už dlouho to očekávám a zvykl jsem si na tuto myšlenku. Věříte, že mi smrt nahání strach?“ – „Ne, jistě, ale přál bych si, aby se Vaše Veličenstvo nepřesvědčovalo, že je jí tak blízko, a aby přijalo rázná opatření schopná je uchránit před nebezpečím.“ – „Je možné,“ odvětil král po chvíli přemýšlení, „že jí uniknu. Je mnoho vyhlídek proti mně a nemám štěstí. Kdybych byl sám, riskoval bych ještě jeden pokus. Ach, kdyby má žena a mé děti nebyly se mnou, viděli by, že nejsem tak slabý, jak si představují… Jaký by byl jejich osud, kdyby se opatření, která mi navrhujete, nezdařila!“ – „Ale zavraždí-li se Vaše Veličenstvo, myslíte, že královna a vaše děti budou ve větším bezpečí?“ – „Ano, myslím; a kdyby se stalo jinak, nemusel bych si vyčítat, že jsem toho příčinou.“

Tak se tento nešťastný monarcha, veden nejčistšími a nejnezištnějšími pohnutkami, nemohl přes jistotu osudu, který ho čekal, odhodlat sankcionovat dekret, který pokládal za nespravedlivý. Obklopen nemravnými lidmi bez náboženství, obětoval se pro ně v domnění, že poslouchá jen totéž náboženství, jehož dogmata on jediný uprostřed zkaženého dvora s vírou přijímal a jehož vznešenou morálku přesně praktikoval. Hrdinství tím obdivuhodnější, že ho v tomto trapném odevzdání nepodpírala žádná lidská po-

39. Bon-Claude Cahier de Gerville (1751–1796), ministr vnitra od listopadu 1791 do března 1792 (předchůdce Rolandův). Obě anekdoty – o „mém štěstí“ v radě i o rozhovoru o atentátu – přebírá Ferrières z Pamětí Bertranda de Molleville (*Mémoires secrets pour servir à l'histoire de la dernière année du règne de Louis XVI*, Londýn 1797); „má sestra“ je Madame Élisabeth (1764–1794), popravená v květnu 1794. Závěrečný Ferrièrův soud – že král obětoval sebe pro lidi „bez náboženství“, kteří pracovali více pro sebe než pro něho – shrnuje jeho postoj k dvorské straně, který zastával už v knihách o Ústavodárném shromáždění.

hnutka, ani pohnutka slávy oběti: lichotivá odměna, kterou však hloupý dav nikdy nepřiznává skromné ctnosti, zatímco ji marnotratně rozdává smělému zločinu. Ludvík mohl mít dokonce jen slabý prospěch z podniků, které pod jeho jménem osnovali zainteresovaní lidé, kteří ho v tomto nepolitickém odmítnutí utvrzovali: pracovali mnohem více pro sebe, než pracovali pro něho; a kdyby se jim jejich záměry byly zdařily, nebyl by jeho osud o mnoho méně politováníhodný.

[Kniha dvanáctá pokračuje dnem 20. června 1792, příchodem La Fayetta do Paříže, návrhem abbého Lamourette, příchodem Marseillanů a federovaných, suspendováním Pétiona a Manuela a vyhlášením „vlast je v nebezpečí“.]

XIV. Kniha dvanáctá (červen – září 1792) a Závěr

[Obsah podle původního vydání: Den 20. června. – La Fayette přichází do Paříže. – Intriky, motion abbého Lamourette. – Příchod Marseillanů a federátů. – Pétion a Manuel suspendováni ze svých funkcí. – Shromáždění prohlašuje, že vlast je v nebezpečí. – Den 10. srpna. – Dekret svolávající Národní konvent. – Konvent ruší království a dekretuje republiku. – Závěr.]

Příprava 20. června

Girondisté neopustili záměr znovu dosadit tři propuštěné ministry; ale soudíce právem, že král se nikdy dobrovolně nepropůjčí k tomu, aby je vzal zpět, rozhodli se dát je žádat lidem a přinutit tak Ludvíka XVI., aby je povolal. Dohodli se, že vyvolají lidové hnutí; Pétion a Manuel, generální prokurátor obce, se ujali provedení. V předvečer byla na Elysejských polích uspořádána hostina pro pět set osob, samých girondistů a orleánistů. Lůza se přišla vmísit mezi stolovníky a sdílet vlastenecké opojení slavnosti. Zpívaly se kuplety, pronášely se přípitky; Sauvigny a Laclos se odebrali na předměstí Saint-Antoine; Chabot tam shromáždil lid v kostele Nalezenců a otevřeně tam kázal povstání.[1]

Králi tajili tyto předzvěsti bouře; obklopovali ho falešným míněním, o němž mu říkali, že je míněním lidu, a které bylo jen míněním několika lidí zainteresovaných na obnovení starého řádu věcí. Direktorium departementu, lépe zpravené, vyslalo generálního prokurátora-syndika Roederera, aby

1. „Tři propuštění ministři“ – girondisté Roland (vnitro), Servan (válka) a Clavière (finance), které Ludvík XVI. propustil 12.–13. června 1792 po Rolandově veřejném napomínajícím dopise. Louis-Pierre Manuel (1751–1793), prokurátor pařížské obce. François Chabot (1756–1794), bývalý kapucín, poslanec za Loir-et-Cher, jeden z nejradikálnějších jakobínů; popraven 1794 s dantonisty. Vydavatelé: Sauvigny byl „málo významný literát“ a královský cenzor; Choderlos de Laclos (1741–1803), autor *Nebezpečných známostí*, obecně líčený jako důvěrník vévody Orleánského, prý 6. října 1789 v ženském přestrojení vedl dav do versailleského zámku; zemřel v Tarentu 5. září 1803. V příloze D vydavatelé shromáždili několik líčení 20. června (Prudhomme, Peltier, Pétionův rozhovor s králem z 21. června, obě proklamace z 22. června, Pétionovy „poznámky“ a výpověď dobrovolníka Lareynieho proti původcům dne).

Shromáždění upozornil na kvas, který vládl v Paříži. Girondisté ujišťovali, že lid je klidný, že to nepřátelé ústavy rozsévají tyto falešné zvěsti; že se pomocí domnělých lidových hnutí snaží provést své kontrarevoluční plány. Všichni přece věděli, že nazítří má být vzpoura; ale girondisté předstírali, že o ničem nevědí, z obavy, že by byli nuceni zakročit proti lidem, kteří byli jen jejich podřízenými agenty.

Vůdcové, jisti si tím, že ze strany Shromáždění nenarazí na překážky, sjednali svůj plán. Svolali jakobíny a orleánisty ze čtyřiceti osmi sekcí; povolali tuláky a lupiče určené pro velké vzpoury; připojili k nim lůzu předměstí Saint-Antoine a Saint-Marceau. Toto množství, promíšené několika národními gardisty, se vydalo ke Shromáždění. Záminkou bylo předložit králi adresu. Prokurátor-syndik Roederer přiběhl oznámit, že srocení se začíná uskutečňovat navzdory úsilí departementu mu zabránit. Prosil Shromáždění, aby předešlo následkům, následkům ve svých účincích nedozírným, jestliže se lid, jak se ujišťovalo, vydá k zámku. Vergniaud a Gensonné odpověděli, že není žádný důvod k obavám; že se zná občanský duch občanů, z nichž se srocení skládá; že stačí poslat ke králi komisaře, aby se předešlo všemu, co by mohlo být nepravidelného v adrese, kterou mu hodlají předložit. Shromáždění po těchto poznámkách přešlo k dennímu pořadu a jalo se poslouchat petici marseillských jakobínů, v níž se udávala výkonná moc: dekretovalo její vytištění a rozeslání do osmdesáti tří departementů.[2]

Srocení rostlo o zástup mužů, kteří, aniž se ptali, co se bude na králi žádat, aniž cokoli věděli o pohnutkách této žádosti, aniž cokoli chtěli pro sebe, bezstarostní, zuřiví a veselí zároveň, se hemžili, hrozili, zpívali: jejich pochod skýtal bizarní směs divoké krutosti a směšné dětinskosti. Ubohé černé kalhoty, nasazené na vrchol dlouhé tyče a převýšené tabulí, na níž se četlo velkými písmeny: *Ať žijí sansculoti*, sloužily za korouhev tlupě otrhanců ozbrojených pilami, sekerami a rožni. Pak přicházela druhá tlupa, před níž kráčel muž oděný v černém, nesoucí na konci píky vepřové vnitř-

2. Pierre-Louis Roederer (1754–1835), bývalý poslanec Ústavodárného shromáždění, od r. 1791 generální prokurátor-syndik departementu Paříž; direktorium departementu (v čele s vévodou de La Rochefoucauld) bylo poslední oporou konstitucionalistů proti pařížské municipalitě. Pierre Vergniaud (1753–1793), Armand Gensonné (1758–1793) a Marguerite-Élie Guadet (1758–1794), poslanci za Girondu a vůdčí řečníci girondistů; všichni tři skončili na popravišti. Petici marseillských jakobínů, „pozoruhodnou z více než jednoho hlediska“, otiskují vydavatelé v příloze.

nosti ještě celé zkrvavené, s těmito slovy červenými písmeny: *Vnitřnosti aristokratů*. Následoval velký prapor, na němž bylo napsáno: *Třeste se, tyrani, občané povstali*.[3]

Pochod předměstí Saint-Antoine a Saint-Marceau uvrhl Shromáždění ve zmatek. Girondisté a orleánisté chtěli, aby byli přijati, říkajíce, že to jsou petenti. Dumolard a Ramond tvrdili, že se nemá připustit protiústavní petice, která se zdála spíše aktem vzpoury proti zákonným úřadům než odvoláním pokojných občanů k ochranné autoritě pověřené je chránit. Zatímco se pro formu rokuje, přinášejí dopis Santerra, velitele národní gardy předměstí Saint-Antoine. Santerre ujišťuje, že petentů je jen osm tisíc; že jejich úmyslem není jít do zámku; že si přejí jen složit v lůně zákonodárného sboru adresu, kterou hodlají předložit králi. Girondisté se chápou této příležitosti ospravedlnit úmysly lidu. Petenti vstupují: řečník mluví o propuštění tří ministrů, říká, že lid povstal, že udeří na zrádce; stěžuje si, že vysoký soud nevyřizuje dost rychle kontrarevolucionáře, a vyvozuje z toho, že civilní lista má velký vliv na soudce.[4]

Direktorium departementu učinilo nejmoudřejší opatření, aby předešlo následkům tohoto hnutí. Početný sbor národní gardy obsadil přístupy k zámku; tři pluky řadového vojska byly v tuilerijské zahradě, tři sta jízdních četníků krylo královský dvůr, dvě stě Švýcarů střežilo dvůr královny, dvacet děl dodávalo tomuto obrannému postavení cosi hrozivého; pánové de Wittinghoff a de Romainvilliers veleli těmto oddílům; Acloque a Mandat byli u krále; sto padesát šlechticů, mezi nimi maršálové de Mouchy, de Mailly, de Beauvau, se shromáždilo v komnatách; ale tyto různé sbory, rozdělené názory i zájmy, nemohly jednat ve shodě. Pohled na šlechtice vyvolal reptání a jakási přednost, která se jim zdála být dávána tím, že jim byla svěřena bezprostřední stráž královské osoby, se nelíbila národní milici. Černý šat, v němž byla většina těchto šlechticů oděna a který dost zábavně kon-

3. Vydavatelé: „Líčení této skutečnosti panem de Ferrières je nepřesné.“ Podle Moniteuru nesli v průvodu dva muži „staré kalhoty a telecí srdce“ s nápisy *ať žijí sansculoti* a *srdce aristokrata*; několik poslanců vyzvalo nositele druhé trofeje, aby opustil sál, a on se vzdálil.

4. Antoine-Joseph Santerre (1752–1809), sládek z předměstí Saint-Antoine, velitel tamního praporu; po 10. srpnu velitel pařížské národní gardy. Dumolard a Ramond – umírnění poslanci (feuillanti). „Vysoký soud“ – Vysoký národní soud v Orléansu, zřízený ústavou z r. 1791 pro zločiny urážky národa. Počet účastníků průvodu se dnes odhaduje na deset až dvacet tisíc.

trastoval s válečnou výstrojí, již bylo vidět ze všech stran, vyvolal hlasité výkřiky *pryč s kalotou*. Král, vzpomínaje si na ponižující scénu z 28. února 1791 a obávaje se, že ji uvidí obnovit se před svýma očima za okolností ještě choulostivějších, nařídil šlechticům opustit komnaty; a okamžik nato, na naléhání národní gardy, která je stále viděla s jakousi nedůvěrou uprostřed svých praporů, jim vzkázal, aby opustili zámek.

Když byla tato příčina rozdělení odstraněna, chystali se odrazit útok předměstí. Brzy se zjistilo, že se nelze spolehnout na sbory určené k obraně zámku. Četníci odmítli nabít pušky. Když Carle chtěl učinit nějaká opatření, jeden kapitán pařížské milice se tomu postavil a prohlásil, že si nenechá vzít svá děla, že tam není pro něho.[5] Obě předměstí, když prodefilovala sálem Shromáždění za potlesku girondistů a lidu z galerií, se odebrala na náměstí Carrousel a objevila se u královské brány. Při tom pohledu četníci mávají klobouky na špičkách šavlí na znamení bratrství a křičí, že neotevře-li se brána, opustí své stanoviště. Dva municipální úředníci nařídí Švýcarovi, aby ji otevřel; dvory a zahrada jsou zaplaveny množstvím ozbrojených mužů.

Král tváří v tvář lidu

V zámku se s neklidem čekalo, jaké bude vyústění tohoto hnutí. Král, vida lid vrhat se ze všech stran do komnat, řekl těm, kdo ho obklopovali, aby zabránili královně ho následovat, a postoupil až ke dveřím první předsíně, které zvenčí napadal zástup ozbrojených mužů. Lidu se silou paží podařilo vytáhnout nahoru dělo; neexistoval žádný prostředek obrany. Král se v této kritické chvíli rozhodl pro jediné, co bylo možné: „Jdu k nim," řekl, „chci jim ušetřit hanbu vyrážet dveře; čtyři granátníci mi stačí, ať se otevře." Otevřelo se. Rána bajonetem namířená proti dveřím, nenacházejíc už odpor, měla probodnout krále; jeden myslivec odvrátí ránu rukou. Jakýsi muž, mávaje holí opatřenou bodcem, vstupuje se zuřivým výrazem a křičí:

5. Wittinghoff a Romainvilliers – velitelé národní gardy; Acloque – velitel divize gardy; markýz de Mandat – velitel pařížské gardy, zavražděný 10. srpna. „Ponižující scéna z 28. února 1791" – tzv. den dýk (journée des poignards): šlechtici, kteří přispěchali do Tuilerií bránit krále, byli na La Fayettův rozkaz odzbrojeni a potupně vyhnáni. Vydavatelé o Carlovi: klenotník, horlivý revolucionář, velitel praporu; 10. srpna se pokusil bránit zámek a byl zabit dvěma četníky ze svého vlastního oddílu.

„Kde je, ať ho zabiju?“ Canolle, národní gardista ze sekce Invalidovny, se vrhne na tohoto muže a srazí ho ke královým nohám.

Tento rázný čin tu tlupu udiví: zůstávají ve stavu strnulosti. Národní gardisté využijí této chvíle nejistoty, odvlečou krále na konec komnaty, postaví ho do výklenku okna; čtyři granátníci se postaví před něho a udělají mu hradbu ze svých těl. Lid zatím, zahanben tím, že se náhle octl v přítomnosti svého krále a uprostřed jeho komnat, se zdál vyděšen vlastní smělostí při pohledu na tuto starobylou majestátnost trůnu, kterou čtrnáct století úcty učinilo jaksi posvátnou.

Přichází Legendre: podává králi červenou čapku. Jeden ze čtyř granátníků ho odstrčí rukou. „Nechte ho,“ odpovídá král, „i kdyby mi říkal hlouposti, bylo by mi to jedno.“ Král přijímá červenou čapku, nasazuje si ji na hlavu. Lid tleská s vítězným výrazem. Jakýsi muž postupuje s lahví v ruce a říká králi, aby připil na zdraví národa. Hledá se sklenice, žádná se nenajde. Král bere láhev a pije rovnou z ní. Dav rostl: každý se chtěl přiblížit ke králi a mluvit s ním. „Sire,“ říkal jeden, „je třeba být konstituční, aspoň už žádné veto. – Králi,“ dodával druhý, „nechce, aby se kněží deportovali bez soudu; ale podívejte, co mu to dělá: u čerta! ten člověk je hodně zlý! – Chléb a maso jsou příliš drahé,“ křičelo několik dělníků, „nechceme už veto.“

Zatímco se tohle dělo v komnatách zámku, vůdcové si v zahradě blahopřáli k úspěchu svého podniku. Prokurátor obce Manuel říkal se smíchem: „Musí vypadat divně s tou červenou čapkou, kterou jsme mu nasadili. – Jak je to krásné!“ volal malíř David s očima upřenýma na lid, který se v zástupu valil okny a střechami do komnat: pak, rozpřahuje ruce se zuřivým gestem: „Třeste se, třeste se, tyrani! – Jdou pěkně kupředu,“ opakoval se spokojeným výrazem divoký Gorsas; „uvidíme hlavy na píkách.“ Vskutku, vévoda Orleánský a jeho frakce si slibovali vyšší cenu než pomíjivé ponížení Ludvíka XVI. a povolání Rolanda na ministerstvo vnitra; každým okamžikem čekali, že se dovědí, že král byl právě zavražděn. Měli z toho na okamžik falešnou radost. Bylo slyšet volat: „Ludvík XVI. je mrtev; ať žije Filip!“ a ze zahrady odpovídat: „Je tedy hotovo? hoďte nám hlavy; pryč s vetem!“ Ale Dumas a několik dalších poslanců byli svědky násilí, s nímž lid vtrhl do dvorů a komnat zámku; snadno posoudili cíl, k němuž směřovali původci tohoto zločinného výstřelku, a běželi oznámit Shromáž-

dění nebezpečí, v němž se král nachází. „Král je uprostřed lidu," odpověděl Charlier, „nemůže mu hrozit žádné nebezpečí. – Kdybych viděl krále v rukou lidu," odvětil živě Dumas, „neměl bych žádnou obavu: to není lid, kdo je u krále, jsou to zuřivci, pomýlení lidé: stráže nejsou respektovány, král je obklíčen, napadán, ohrožován, ponižován odznakem frakce; má na hlavě červenou čapku. – Čapka svobody není ponižující," odpovídá několik poslanců.

Navzdory reptání galerií a úsilí orleánistů dosáhli Dumas, Jaucourt a Dumolard toho, že se do zámku vyšle deputace čtyřiadvaceti členů; že bude obnovována hodinu co hodinu, aby Shromáždění mohlo být zpravováno o stavu věcí. Toto opatření zachránilo krále a zmátlo orleánisty. „Rána se nepovedla," řekl mrzutě Santerre, vida vstupovat poslance, „ale vrátíme se k tomu." Vskutku jeden poslanec, když si všiml, že lidé hrozných tváří se snaží proniknout do prostoru, kde byl král, se jim vrhl vstříc a přísahal, že k tomuto princi se dostanou jen přes jeho mrtvolu. Poslanci ujistili Ludvíka XVI., že Shromáždění nezanedbá nic, aby zachovalo jeho svobodu. „Vidíte to," odpověděl Ludvík mírně, ukazuje jim muže, píky, pušky, děla, jimiž byl takřka obléhán; a obraceje se k panu Baertovi: „Vy, který jste hodně cestoval, co myslíte, že se o nás říká v cizině?"[6]

Starosta Pétion usoudil, že je čas ukončit tento velký den povoláním tří propuštěných ministrů: objeví se náhle uprostřed výkřiků *ať žije Pétion!*, přijímaje se skromným výrazem hlučné ovace, jejichž je předmětem, ujišťuje, že vykonal jen svou povinnost, že je velmi dojat důkazy oddanosti, které mu lid dává: vystoupí na židli, vyzývá k umírněnosti, ujišťuje krále, že se nemá čeho bát. Na toto neslušné ujištění Ludvík XVI., nemoha zadržet své spravedlivé rozhořčení, vrhá na Pétiona jeden z těch pohledů, které jdou probodnout zločin až do jeho nejskrytějšího úkrytu: „Poctivý člověk, pane, který má čisté svědomí, se nikdy netřese; jen ti, kdo si mají co vyčí-

6. Louis Legendre (1752–1797), řezník, jakobín, později člen Konventu. Jacques-Louis David (1748–1825), malíř; Antoine-Joseph Gorsas (1752–1793), novinář, později girondista. „Ať žije Filip!" – Ludvík Filip Josef, vévoda Orleánský, od září 1792 Philippe-Égalité. Vydavatelé: „Dumas" je Mathieu Dumas (1753–1837), „dnes státní rada a autor několika vynikajících vojenských spisů", tehdy konstitucionalista; Baert – poslanec Zákonodárného shromáždění, „od r. 1815 poslanec za Loiret". Charlier – radikální poslanec za Marne; Jaucourt – konstitucionalista, později pair Francie.

tat, se musí bát;“ a uchopiv paži národního gardisty, který stál vedle něho: „Na, příteli, polož ruku na mé srdce, řekni, zda bije rychleji než obyčejně.“ Pétion sklopí oči, Santerre dá postoupit petentům: řečník žádá povolání propuštěných ministrů, sankci dekretů o táboře dvaceti tisíc mužů a o kněžích. „Přísahal jsem,“ odpovídá král pevným tónem, „že budu udržovat ústavu, budu ji hájit s nasazením života; má-li mi kdo předložit nějakou žádost, není ani chvíle, aby mi ji navrhoval, ani pro mne chvíle, abych jí vyhověl.“[7]

Tato odpověď, ač málo uspokojivá, neponechávala žádnou záminku k prodlužování vpádu do zámku. Pétion se obrací k lidu: „Bratři a přátelé, projevili jste mi přátelství a úplnou důvěru, nezavdejme zlovolným příčinu, aby vrhli špatný nátěr na tento památný den; začali jste jej s důstojností a moudrostí, ukončete jej stejně, a proto se vzdalme. Dám vám k tomu příklad; doufám, že mě budete následovat.“ Pétion vychází, otvírají se dveře protilehlé těm, jimiž lid a petenti vstoupili; defilují v dosti dobrém pořádku; hodinu nato nebyl v zámku už nikdo.

Královna a děti

Královna, oddělená od krále od počátku vpádu lidu, nemohla od lidí, kteří ji obklopovali, dostat dovolení ho následovat; všichni byli hluší k jejím naléháním a necitelní k jejím výkřikům. „Mé místo je u krále,“ opakovala neustále královna. – „Je u vašich dětí,“ odpovídali jí pánové d'Haussonville a de Choiseul. – „Ale má sestra je u něho a slouží mu za hradbu, a já… – Slyšte své děti, které vás volají,“ odpovídá pan de Lajard. Výkřiky těchto dvou nevinných tvorů, vyděšených hlukem, ještě více vyděšených nepřítomností matky, doléhají k jejím uším. Zastaví se. Dauphin a Madame Royale se k ní připojují: všechny tři odvádějí do vnitřku zámku. První myšlenkou je uvést do bezpečí dauphina a Madame Royale. Paní de Mackau a de Soucy je odvádějí do pokoje prvního lékaře; ale královna vyžaduje, aby je přivedli zpět, a prohlašuje, že je neopustí: trvá na nutnosti ode-

7. Dva dekrety, k nimž král 19. června odepřel sankci: o deportaci nepřísežných kněží na žádost dvaceti aktivních občanů (27. května) a o táboře 20 000 federátů u Paříže (8. června). Toto veto bylo bezprostřední příčinou 20. června. Jérôme Pétion (1756–1794), bývalý poslanec Ústavodárného shromáždění, starosta Paříže od listopadu 1791.

brat se ke králi, odmítajíc všechny důvody, které se jí uvádějí, aby ji přiměly tento záměr opustit, kráčejíc stále navzdory překážkám, které se jí snaží stavět do cesty. Když dospěla do síně rady, je nucena se zastavit. Tlupa ozbrojených mužů tam právě dorazila, a nalézajíc dveře zavřené, chystala se je vyrazit. Pan de Lajard si v této krajnosti naštěstí zachovává duchapřítomnost: dá postavit napříč stůl rady, vytvoří z něho jakési opevnění: postaví dvojitou řadu národních gardistů před stůl, druhou řadu čtyři muže hlubokou na obou koncích: královnu, dauphina a Madame Royale umístí do tohoto ohrazení. Sotva jsou tato opatření dokončena, dveře síně, rozbité ranami sekery, se rozletí na třísky. Tato tlupa vstupuje, pronášejíc nejhrubší urážky proti královně: zastaví se při pohledu na národní gardisty, kteří ji obklopují, a zdá se, že chvíli rokují. Jakási žena postoupí a podává královně kokardu a trikolorní stuhy. Královna bere kokardu, připíná si ji na čepec; stuhy ováže kolem dauphinova klobouku. Dav rostl; horko způsobené natlačením množství začínalo být nesnesitelné; výkřiky *ať žije Santerre! ať žijí sansculoti!* ohlašují velitele předměstí Saint-Antoine. Pan de Lajard mu vysvětluje, že se tu lidé dusí, a prosí ho, aby přiměl lid k odchodu. Santerre nařídí gardistům, kteří zakrývají královnu, aby ustoupili. Gardisté se rozestoupí. Santerre se opře o stůl, upře na královnu drzý pohled: „Eh! Madame, nebojte se ničeho, nechci vám ublížit; spíše vás budu bránit: ale pomyslete, že vás klamou a že je nebezpečné klamat lid.“ Výkřiky *ať žije národ! ať žijí sansculoti! ať žije svoboda! žádné veto!* začínají znovu. Tehdy Santerre dá rozkaz k odchodu: jednoho postrčí, druhého povzbudí, tomu pohrozí, všichni odtékají bez nejmenšího odporu.[8]

Po 20. červnu: Pétion a král

Tak skončil tento den, který neodpověděl nadějím, jaké do něho vkládali girondisté a orleánisté: dovedli z něho přece vytěžit výhodu tím, že využili ponížení, které vrhl na konstituční království. Hned nazítří se objevila na

8. Vydavatelé: Lajard byl tehdy ministr války, jmenovaný několik dní před 20. červnem. „Má sestra“ – Madame Élisabeth, králova sestra; Madame Royale – Marie Terezie Šarlota (1778–1851), pozdější vévodkyně d'Angoulême; paní de Mackau a de Soucy – guvernantky královských dětí. Vydavatelé poznamenávají, že o žádné ze skutečností Ferrièrova líčení 20. června nediskutovali, ač „některé by mohly být sporné“, a odkazují čtenáře na líčení v příloze D, „která mu umožní protichůdné zkoumání, jež ho jediné může přivést na stopu pravdy“.

všech nábřežích rytina představující Ludvíka XVI. pod směšným označením *výkonná moc*, s červenou čapkou na hlavě, pijícího z láhve na zdraví národa. Hrubé množství, neschopné pojmout myšlenku pravé velikosti a ocenit chladnokrevnost, rovnováhu duše, odvážnou pevnost, které Ludvík XVI. projevil, se pokládalo za oprávněné pohrdat člověkem, protože poníželo moc. Pétion nemohl nevědět, že je hlasitě obviňován, že je hlavním původcem povstání: ale zároveň věděl, že se mu to zdaleka neklade za zločin a že navzdory malému úspěchu je mu přičítáno k dobru, jakým způsobem se k tomu propůjčil. Přišel tedy v čele municipality předstoupit před Shromáždění; dostalo se mu tam četného potlesku. Hrdý na tyto nedvojznačné známky souhlasu: „Byly," řekl chladně, „jisté obavy o dost značný zástup občanů, kteří se odebrali do komnat zámku, ale král je neměl: zná lépe Francouze: ví, jak je jeho osoba po tři léta respektována: ví, že úředníci lidu vždy dbají na to, aby se králi ústavy prokazovala úcta, která mu náleží; že tito úředníci, odvažuji se to říci, to činí s největší horlivostí, a přiznávám, že je mi citelné a bolestné vidět poslance, kteří o tom mohli pochybovat."

Tato řeč byla pravým výsměchem. Ludvík XVI. by si byl zasloužil pohrdání, které se na něho snažili svalit, kdyby bázlivým mlčením jaksi potvrdil city, které mu Pétion přisuzoval, a dobrovolně svolil k urážkám, kterých se mu dostalo. Napsal předsedovi, že nevejde do podrobností událostí, které se odehrály v zámku; že Shromáždění je zná; že Paříž je z nich bezpochyby ve zděšení a že Francie se o nich doví s údivem smíšeným s bolestí; že je dojat horlivostí, kterou mu Shromáždění za těchto okolností projevilo; že ponechává jeho prozíravosti hledat příčiny této události, vážit její následky a učinit nezbytná opatření k udržení ústavy, zajištění svobody a ústavní nedotknutelnosti dědičného zástupce národa; že pokud jde o něho, nic mu nemůže zabránit plnit v každé době a za všech okolností povinnosti, které mu tatáž ústava ukládá.

Ministr vnitra pak přečetl úřední listiny, které konstatovaly Pétionův delikt a jeho srozumění s buřiči. Dumas podpořil ministrovo udání a mluvil s ohněm o hrůze, kterou tento strašný útok vzbudil ve všech přátelích ústavy. Shromáždění se spokojilo tím, že postoupilo králův dopis a přiložené listiny svému dozorčímu výboru; někteří poslanci se dokonce odvážili prozra-

dit část cíle, který si vytkli, tím, že žádali, aby se dekrety o kněžích a o táboře dvaceti tisíc mužů znovu předložily k sankci. V myslích vládlo ještě temné vzrušení. Obávali se, že se orleánisté pokusí nazítří o nové hnutí, rozhodnější než včerejší. Poplach se rozšířil v zámku. Královna běžela k dauphinovi. Tento mladý princ, šestiletý, vida matku velmi vyděšenou, jí řekl, objímaje ji: „Maminko, copak včerejšek ještě neskončil?…“ slovo, které svou půvabnou naivitou líčí neustálé úzkosti, v nichž žila královská rodina. Král, jemuž snad obavy zveličili, povolal Pétiona. Jeden list, oddaný orleánské straně, mi poskytuje podrobnosti jejich rozhovoru; líčí osoby a jejich vzájemné postavení.

Pétion, provázený Panisem a Sergentem, zastihl krále a královskou rodinu v herním salonu: měl u sebe šedesát osob, dvořanů a důstojníků národní gardy. Král řekl velmi suchým tónem: „Pane starosto, je v Paříži obnoven klid? – Sire, lid předložil své představy a všechno je dokonale klidné. – Přiznejte, pane, že včerejší den byl velkým pohoršením; že municipalita neudělala vše, co mohla a co měla, aby je potlačila. – Sire, pařížská municipalita se nebojí vystavit své jednání plnému světlu; ví, že je odpovědna veřejnému mínění, vykoná svou povinnost. – A jak je na tom Paříž nyní? – Sire, vše je klidné. – To není pravda. – Sire, úředník lidu… – Mlčte… (Pétion, pomalu, pevným a jistým tónem:) – Úředník lidu nemá mlčet, když koná svou povinnost a říká pravdu. – Ostatně, pane, upozorňuji vás, že klid Paříže je na vaši odpovědnost, odejděte… – Sire, municipalita zná své povinnosti; všechny je splnila a bude je plnit dále, aniž je nutné jí je připomínat.“ Nato, udělav s důstojností tři poklony, pomalu se vzdálí a odchází. Když dospěli do první předsíně, Pétion, Panis a Sergent se na chvíli zastaví, všichni tři se na sebe podívají a smějí se pošetilosti těch osob, které se ještě domnívají být v době, kdy se dalo imponovat svobodným lidem. [9]

Pétion se pomstil tím, že ještě téhož večera rozšířil mezi lidem, že má jisté zprávy, že se král chystá opustit Paříž, a že proto vyzývá generálního velitele, aby posílil stanoviště a zdvojnásobil bdělost. Aby však kryl svou od-

9. Dauphin Ludvík Karel (nar. 27. března 1785) měl ve skutečnosti sedm let. Vydavatelé: Panis byl člen pařížské obce; Sergent – mědirytec, r. 1792 municipální úředník, pak člen Konventu. Rozhovor krále s Pétionem z 21. června Ferrières převzal z orleánistického listu (Prudhommovy *Révolutions de Paris*); vydavatelé v příloze otiskují týž rozhovor „v odlišných výrazech“.

povědnost a ukázal, že události 20. června byly následkem spontánního hnutí lidu, které nebylo možno předvídat ani mu zabránit, předstíralo se několik dní nato, že se tvoří nové srocení. Pétion tam běžel. Vůdcové byli předem varováni; stáhli se a lid se rozptýlil. Pétion se přišel do Shromáždění pochválit za svou horlivost při udržování veřejného klidu, ujišťuje, že úředník lidu vždy konal svou povinnost, že ji bude konat vždy. Girondisté mu poděkovali za jeho neúnavnou bdělost. Guadet tvrdil, že toto srocení bylo kontrarevoluční manévr dvora, který se snažil jen obnovit ukrutnou scénu z Martova pole tím, že poštve národní gardu proti lidu v úmyslu dát je vzájemně povraždit.

Ludvík XVI. měl z toho, jak Shromáždění přijalo jeho spravedlivé stížnosti, vidět marnost kroků, které by mohl podniknout, aby jejich původci byli potrestáni. Konstitucionalisté mu radili zahájit soudní řízení, vysvětlujíce mu, že je to příznivá příležitost zničit girondisty; ale jsou okolnosti, kdy si odvážný muž musí zjednat spravedlnost sám a nikdy ji nesmí žádat: je lépe spolknout urážku mlčky. Několik dveří bylo vyraženo, několik oken rozbito; ukradl se meč a stříbrný nočník, maličkosti, které sotva stály za vyšetřování. Přesto byl smírčí soudce sekce Tuilerií pověřen konstatovat tyto lehké delikty; vyslechli se svědkové; vydaly se zatykače. Lid se domníval postřehnout vzdálené plány pomsty a poplašil se; girondisté se přesvědčili, že je třeba dokončit svůj podnik, nebo zahynout: váhali už jen o prostředcích.

Vložili do toho obratnost a činorodost, které ukazují, jak byli nadřazeni těm ubohým konstitucionalistům. Je pravda, že tito, mnohem více oddaní ústavě než osobě monarchy, užívali k boji proti svým protivníkům jen slabých prostředků, které jim poskytovala; že odmítali svolit k tomu, aby byla byť na okamžik porušena, i kdyby to bylo k její záchraně, z obavy svěřit králi moc, jíž by jednoho dne mohl zneužít proti nim; zatímco girondisté, chytřejší a méně choulostiví, se málo starali o to, zda jsou jejich prostředky v ústavě, jen když je vedly k cíli, k němuž směřovali. Tak se všechna pouta, která vázala Shromáždění a lid ke králi, znenáhla uvolňovala. Obě strany, které se přely o autoritu, čekaly jen na příznivou příležitost svést boj na život a na smrt: vzájemně si přisuzovaly plány nejvíce odporující ústavě. Konstitucionalisté říkali, že Brissot a girondisté chtějí posadit korunu na

hlavu vévody Brunšvického a povolat emigranty; girondisté obviňovali konstitucionalisty, že chtějí obléci La Fayetta diktaturou a udělat z něho jakéhosi protektora, s nímž by vládli státu pod jménem nicotného krále.

La Fayette v Paříži

Orleánisté od aféry na Martově poli La Fayetta nenáviděli a nepřestávali ho udávat lidu jako nepřítele revoluce a stoupence dvora. Robespierre o něm mluvil různě, podle toho, zda ho chtěl učinit nenáviděným nebo opovrženíhodným: byl to hned nový Sulla, nový Cromwell, jehož ctižádostivé a křivolaké politiky se bylo třeba obávat; hned člověk bez síly, bez nadání, vděčící za všechny své úspěchy mechanickému úsměvu, který se mu při každé příležitosti usazoval na rtech a zdál se ohlašovat lidovost a dobrotu, které jeho ukrutné činy proti lidu až příliš vyvrátily. Marat na něho lil proudy svých černých jedů. La Fayettovi přátelé, poděšeni touto zavilostí, předložili Shromáždění, že Robespierrovy jedovaté řeči a Maratovy štvavé pamflety tím, že pomlouvají čisté úmysly generála, jemuž národ svěřil péči o svou obranu, a berou mu úctu a důvěru jeho vojáků, směřují k rozvrácení armády. Girondisté tehdy La Fayetta šetřili. Shromáždění nařídilo ministru spravedlnosti stíhat Marata: vydal se na něho zatykač; a tento člověk, stejně zbabělý jako krutý, se na nějaký čas vrátil do svého temného podzemí; načež Ludvík XVI. zvolal s velkou pravdivostí: „Kdyby byl Marat místo útoku na La Fayetta řekl, že je třeba zavraždit mne, mou ženu a mé děti, nechali by ho na pokoji.“

Toto zdánlivé srozumění mezi La Fayettem a girondisty netrvalo dlouho. La Fayette s bolestí viděl ústavu hynout v rukou Shromáždění a girondisty i orleánisty pracovat se stejným zápalem na jejím svržení. Domnívaje se, že se stále těší své nesmírné popularitě a téže moci, jaké požíval, když v Paříži velel jako suverén a konstitucionalisté se s ním domlouvali, aby dali vydat dekrety, které potřeboval, dal se lichotit nadějí, že tuto kolísající ústavu podepře: chopil se příležitosti, kterou mu poskytly události 20. června, napsal Shromáždění dlouhý dopis, v němž si hořce stěžoval na každodenní porušování, jemuž byla ústava vystavena, a na malou úctu, kterou lidé měli ke králi. Girondisté neviděli bez živého roztrpčení, že si La Fayette troufá osobovat právo kárat jejich jednání; ale předstírajíce, že

věří v nemožnost takového výstřelku, afektovaně pochybovali o pravosti dopisu, ujišťujíce, že krok tak zločinný, tak urážlivý pro národ, nemůže pocházet od La Fayetta.[10]

Když tento první pokus nevyvolal účinek, jaký od něho konstitucionalisté očekávali, přijel La Fayette do Paříže a nenadále se objevil před Shromážděním. Jeho přítomnost vyvolala prudké hádky. Girondisté nechtěli, aby byl připuštěn; Dumas a Jaucourt zvítězili. La Fayette mluvil o dopise, který napsal, podivil se, že se mohlo byť na okamžik pochybovat, že je jeho autorem: přecházeje pak k násilnostem a výstřelkům spáchaným 20. června v zámku, dodal, že tato strašlivá událost vzbudila rozhořčení celé armády; že velký počet důstojníků všech hodností i vojáků se při zprávě, která o ní přišla do tábora, hlasitě ptal, zda je to věc svobody a ústavy, kterou hájí; že aby předešel následkům všeobecné nespokojenosti, která se projevila, pokládal za svou povinnost tlumočit zástupcům národa neklid svých statečných druhů ve zbrani; že je čas zaručit ústavu před útoky, které se jí všechny strany snaží zasadit, a zajistit svobodu Shromáždění, svobodu krále, nezávislost mocí; že je snažně prosí, aby nařídili, aby podněcovatelé a strůjci událostí 20. června byli stíháni a potrestáni jako zločinci urážky národa a aby se navždy zavřely kluby, které uchvacovaly národní svrchovanost, tyranizovaly občany a jejichž veřejné debaty nemohly ponechat ani pochybnost o ukrutnosti plánů těch, kdo je vedli; že žádá svým jménem a jménem všech poctivých lidí království, aby se pracovalo na obnovení veřejného pořádku, neustále rušeného ctižádostivými buřiči; aby se zjednala konstituovaným úřadům úcta, jaká jim náleží; že naléhá především na to, aby Shromáždění dalo armádě ujištění, že uvnitř nebude ústavě zasazena žádná rána, zatímco tato armáda prolévá svou krev na hranicích, aby ji hájila.

La Fayette brzy postřehl, že tento nový krok nebude mít úspěch, v jaký konstitucionalisté doufali. Guadet odpověděl ironickým tónem, že když viděl pana de La Fayette před Shromážděním, napadla ho velmi lichotivá myšlenka; že si řekl: Nemáme už vnější nepřátele, Rakušané jsou poraženi.

10. Vydavatelé: „Autor upadá v omyl“ – La Fayettův slavný dopis je datován z opevněného tábora u Maubeuge 16. června 1792 a byl čten ve Shromáždění 18. června, tedy před 20. červnem, a nemohl být napsán z jeho podnětu; pasáž je „pravá transpozice“ a patřila by na konec předchozí knihy (dopis otištěn v příloze E). „Aféra na Martově poli“ – střelba národní gardy do davu 17. července 1791.

„Nebudu zkoumat," pokračoval Guadet, „zda ten, kdo nás obviňuje, že jsme viděli francouzský lid v domnělých lupičích, by nemohl být naopak obviněn, že viděl svou armádu ve štábu, který ho obklopuje a obchází: ale řeknu, že pan de La Fayette sám zapomíná zásady ústavy, když se v lůně zákonodárného sboru ustavuje orgánem armády, která nemůže rokovat, a orgánem všech poctivých lidí království, kteří ho nepověřili žádným posláním; dodám, že pan de La Fayette nemůže, stejně jako ostatní generálové, bez porušení zákona opustit svou armádu a přijít na tuto tribunu předložit petici, a žádám, aby ministr války byl povinen prohlásit, zda dal, či nedal panu de La Fayette dovolenou." Dumas a Jaucourt měli velkou práci, aby zabránili přijetí Guadetova návrhu. La Fayette obdržel pocty zasedání: vstoupil do sálu za ovací svých stoupenců. Tato jalová výhoda, místo aby přispěla k pozvednutí konstituční strany, jen urychlila její pád i pád La Fayettův. Girondisté a orleánisté, kteří se obávali následků jeho pobytu v Paříži, ho udali svým klubům, intrikovali na předměstích a podařilo se jim proti němu vzbouřit lůzu. Národní garda se rozdělila: granátníci a myslivci se prohlásili pro La Fayetta a po skončení zasedání ho triumfálně doprovodili do jeho paláce. To stačilo, aby se do duše girondistů a orleánistů vrhla hrůza, a kdyby dvůr a lidé oddaní králi byli chtěli La Fayetta podpořit, zbývalo mu dost sil, aby obě tyto frakce zničil; ale královna od sebe odháněla každou myšlenku, že by svou záchranu měla od člověka, jehož záhubu přísahala. Přijali ho přece dobře: král mu projevil vděčnost za zájem, který o něho i o královnu projevoval; ale odmítl vstoupit do jeho záměrů a odmítl tak jediný prostředek záchrany, který mu prozřetelnost nabízela: zaslepení nevysvětlitelné, kdyby je nevysvětlovala jistota brzkého vstupu cizích vojsk a úplná důvěra v ně. La Fayette opustil Paříž a odjel ke své armádě, cítě příliš pozdě, že ho zatáhli do neprozřetelného kroku, který jeho nepřátelé v obou stranách dovedli obrátit proti němu.

[Dopis generála Lucknera, „sepsaný konstitucionalisty jeho armády" v témž duchu, neměl větší úspěch; girondisté se tohoto „starého cizího vojáka, sotva schopného vyslovit pár slov francouzsky, pravé figuríny", nebáli a naopak vychvalovali jeho vojenské nadání, aby přesvědčili lůzu, že La Fayette není pro vedení války nezbytný. Konstitucionalističtí novináři bili na poplach, „ale lhostejný Pařížan viděl v celé té hádce jen soupeření o moc mezi lidmi, které neměl rád ani si jich nevážil"; aristokraté se usmíva-

li a s radostí sledovali, jak se konstitucionalisté zakusují do jakobínů, „zatímco četné armády postupovaly k hranicím a chystaly se je smířit tím, že je všechny stejně vyhladí“. Král sestavil nové ministerstvo z Lajarda, Dejolyho, Chambonase a Terriera, známých svými styky s La Fayettem; konstitucionalisté dali přicházet z departementů adresy proti jakobínům, jakobíni adresy proti králi a ministrům, „a v tomto dětinském zápase frází si každá strana afektovaně připisovala vítězství“. Ale girondisté a orleánisté se vážně zabývali prostředky, jak svrhnout trůn, a neváhali je ve svém klubu podrobit veřejné diskusi, „tak si byli jisti svými silami“.][11]

[Ferrières cituje dlouhou řeč exkapucína Chabota u jakobínů (6. července): prohlásit se ustavujícím sborem a zmocnit se všech mocí nemůže nikdo, „kdo je věrný své přísaze“; ústava prohlašuje krále sesazeným jen ve dvou případech – opustí-li království, nebo postaví-li se do čela armád či neodmítne formálním aktem podniky vedené jeho jménem proti národu; „je mi, Françoisi Chabotovi, členu dozorčího výboru, dokázáno, že Ludvík XVI. měl a stále má úmysl opustit hlavní město“, ale zákon netrestá úmysly; král vydal prohlášení proti emigrantům, „tedy, s ústavou v ruce, Ludvík XVI. je stále králem“. Vinu za bezmoc Shromáždění klade Chabot Ústavodárnému: „Chcete, abychom zachránili stát, spoutáni jako jsme ústavou, kterou jste nám zanechali?… Lid byl svobodný, dokud jste ho nespoutali na Martově poli.“ Závěr: „Nebude-li toto opatření (ozbrojit všechny občany) přijato Shromážděním, bude přijato národem samým: neboť neozbrojíme-li všechny dobré občany, musí se ozbrojit sami a dát zmizet svým nepřátelům.“ – „Bylo těžko mluvit jasněji. Divoký Danton šel přece ještě dál“: zákon Valeria Publicoly v Římě prý dovoloval každému občanu zabít bez soudních forem každého, kdo projevil mínění odporující zákonu státu, „tento zákon je použitelný na okolnosti, v nichž se nacházíme“; navrhl

11. La Fayette vystoupil před Shromážděním 28. června 1792; vydavatelé soudí, že Ferrièrův omyl vznikl smíšením této řeči s dopisem z 16. června. K jeho dalším pokusům citují Toulongeona: přehlídku první divize gardy, na níž chtěl La Fayette nazítří promluvit, dal Pétion, „varovaný královnou, která se bála La Fayettova úspěchu ještě více než úspěchu jakobínů“, odvolat; večer na Elysejských polích se sešlo sotva sto mužů, nazítří k pochodu na jakobíny ani třicet; král mu poděkoval, ale jeho nabídek nevyužil; jakobíni spálili jeho podobiznu v Palais-Royal ještě téhož večera, kdy odjel. Nicolas Luckner (1722–1794), maršál Francie bavorského původu, popraven 1794. Nové ministerstvo (vydavatelé): Lajard (válka), Dejoly (spravedlnost), Chambonas (zahraničí; po 10. srpnu se v Londýně živil jako hodinář a klenotník), Terrier de Montciel (vnitro) – jmenováno několik dní před 20. červnem.

přesunout daně na bohaté a vydat zákon, „který přinutí krále zapudit svou ženu a poslat ji zpět do Vídně, se všemi ohledy a vší bezpečností, které jí náležejí“. Konstitucionalisté v listu L'Indicateur naopak žádali, aby se Shromáždění odročilo a ponechalo vládě volný výkon její moci: „je to nejjistější prostředek, jak svalit na výkonnou moc ohromnou odpovědnost, která dnes tíží Shromáždění… a dělá-li výkonná moc opravdu mrtvého, není lepší způsob, jak ji přimět dát znamení života, pod trestem, že zemře doopravdy“.][12]

Lamourettův polibek, 7. července

Uprostřed těchto zmatků a křížících se zájmů různých stran abbé Lamourette, konstituční biskup lyonský, usoudil, že bude snadné, dohodnou-li se na příčinách, které rozdělují lidi opravdu oddané novému řádu věcí, přivést je ke smíření, na němž závisela záchrana říše. Zaujat touto myšlenkou, samou o sobě prostou, Lamourette vyložil nutnost semknout se kolem ústavy a upevnit mezi poslanci jednotu, kterou okolnosti přikazují více než kdy jindy: poznamenal, že jedna z hlavních příčin rozdělení pochází z toho, že jedna část Shromáždění je pokládána za stoupence republiky a druhá část je obviňována, že přeje dvěma komorám. „Toto je chvíle, pánové, zdrtit společným zavržením jak republiku, tak dvě komory. Ano! je čas, aby nás předseda tohoto Shromáždění vyzval a řekl nám: ať povstanou ti, kdo stejně zavrhují republiku i dvě komory.“ Při těch slovech všichni poslanci vstávají ze svých míst; orleánisté, girondisté, nezávislí, konstitucionalisté vztahují ruce k nebi, přísahají, že odmítnou každou formu vlády odporující té, kterou dekretovalo Ústavodárné shromáždění. Pak se všichni sbližují, mísí, objímají, slibují zapomenout na minulost, blahopřejí si k tomuto šťastnému smíření. Galerie sdílejí nadšení. Usnáší se, že výpis z protokolu bude na místě donesen králi, poslán armádám, departementům, municipalitám, soudcovskému sboru. Deputace odchází. Král odpovídá, že nekonečně dojat smířením, k němuž váže záchranu říše, odebere se do Shromážděn-

12. Chabotova řeč u jakobínů z 6. července podle *Journal des amis de la constitution*; „dekrety z července a září 1791“ – zákony po Martově poli omezující kluby a petiční právo. Georges Danton (1759–1794), tehdy náměstek prokurátora obce; „zákon Valeria Publicoly“ – narážka na Livia. Vydavatelé o listu *L'Indicateur*: mezi jeho redaktory byl Baert; podle Moniteuru z 9. července 1792 byl list „mnohem více roajalistický než konstituční“ a hlasitě žádal obnovení šlechty.

ní a projeví mu svou radost. Okamžik nato Ludvík XVI. vstupuje, předcházen ministry: ujišťuje, že podívaná jeho srdci nejdražší je podívaná na sjednocení všech myslí a všech vůlí, sjednocení, které si přeje už dlouho; že jeho přání je konečně splněno; že národ a král tvoří už jen jedno; že ústava bude sloužit za shromaždiště všem Francouzům; že se musí sjednotit, aby ji chránili; že jim k tomu dá příklad. V této shodě nebylo žádné upřímnosti, a brzy přišel nový incident poskytnout záminku k roztržce.[13]

Pétion suspendován a znovu dosazen; federace

Direktorium departementu po prozkoumání četných listin, které dokazovaly spoluvinu starosty Pétiona a prokurátora obce Manuela s původci dne 20. června, oba suspendovalo z jejich správních funkcí. Orleánisté a girondisté křičeli, jak málo důvěry lze mít ke slibům dvora a konstitucionalistů: byli by rádi využili této události k vyvolání vzpoury; ale vůdcové nebyli předem uvědomeni… Zkouší se přece, co vyvolá Pétionova přítomnost. Odebere se do rady obce, sdělí jí usnesení departementu. Danton vstává, prohlašuje, že zákon lidu je jediný, který uznává a kterého se v této chvíli dovolává: vyzývá všechny Pétionovy přátele, aby ho následovali do Shromáždění. Nikdo neodpovídá: každý se dívá na druhého v nejistotě o výsledku. Pétion sestupuje, provázen Dantonem a několika municipálními úředníky své strany: nastupuje do svého kočáru, snaží se ukázat klid a bezpečí; ale jeho chvějící se rty a bledost jeho tváře prozrazují navzdory jemu neklidné a nenávistné vášně, jichž je kořistí. Danton činí poslední pokus; volá, mávaje pažemi: „Ne, ctnostný starosto, nebojte se ničeho! ctnostný Pétione, lid vás zachrání!… Lide! chtějí vám vzít vašeho přítele!…“ Všichni zachovávají chmurné mlčení a kočár se ubírá ke Shromáždění.

13. Adrien Lamourette (1742–1794), konstituční biskup lyonský; podle vydavatelů Mirabeauův „teolog“, který mu prý dodával řeči o kultu a občanské ústavě duchovenstva; v Zákonodárném shromáždění umírněný, ostře odsoudil zářijové masakry; popraven 11. ledna 1794. Zasedání 7. července 1792. „Lamourettův polibek“ (*baiser Lamourette*) se stal příslovečným označením pomíjivého smíření; vydavatelé uvádějí, že jakobíni mu dali jména „baiser d'amourette“ a „normandské smíření“. Proti Ferrièrovu soudu o neupřímnosti citují Toulongeona („nebylo ve Shromáždění deset členů, pro něž by toto hnutí nebylo upřímné… každý osamocen by byl dodržel slovo“) a Beaulieua; podle Beaulieua bylo smíření zničeno ještě téhož večera u jakobínů, kde byl Lamourette obviněn, že je zaprodán dvoru.

Orleánisté a girondisté byli příliš zainteresováni na Pétionově suspendování, aby tuto věc nesledovali s činorodostí. Každý den to byly nové adresy jakobínů ze všech pařížských sekcí, kteří přicházeli žádat zpět dva milované úředníky, otce lidu. Pétion nezapomněl na sebe: pokryl zdi Paříže plakáty svým spoluobčanům, v nichž afektoval velkou lhostejnost k suspendování, jak ujišťoval, tak málo zaslouženému, prohlašuje, že se zcela podrobuje zákonu; ale že z obavy, aby se lid nedal strhnout k nějakému násilí, pokládá za svou povinnost vyzvat dobré občany, aby přijali rozhodnutí departementu tak, jak je přijal on sám, s klidem a chladnokrevností; že brzy rozhodne vyšší autorita; že nevina bude pomstěna jediným způsobem, který je jí důstojný, zákonem. Král usnesení departementu potvrdil. Dobře věděl, že Shromáždění toto rozhodnutí zruší: dlužil tento ohled departementu, který jednal jen podle jeho rozkazů. Vskutku Pétion, jist si svým triumfem, se objevil před Shromážděním méně jako obviněný, který se přichází ospravedlnit, než jako bezúhonný muž, nespravedlivě uražený na své cti, který žádá pomstu. Shromáždění, když ho pro formu vyslechlo, ho znovu dosadilo do funkce starosty.

Girondisté a orleánisté mu připravili zcela lidový vjezd: hlučné ovace, výkřiky *ať žije Pétion!* ho uvítaly při jeho příjezdu na radnici. Viděl své jméno propletené tisícerým způsobem s červenými čapkami, trikolorními kokardami a topolovými ratolestmi: čtyři až pět set mužů z lůzy a stejně tolik žen naplňovalo dvůr. Pétion se objevil v jednom z oken se svou manželkou a několika přáteli: tleskání, výkřiky ať žije Pétion! se zdvojnásobily. Několik jakobínů zvolalo, aby se zjednalo ticho. Všichni ztichli a Pétion řekl: „Bratři a přátelé, přijměte všechnu mou vděčnost za oddanost, kterou mi projevujete: budu se vždy snažit zasloužit si důvěru, kterou jste mě poctili svou volbou. Svědectví, které mi dáváte o svých citech, mě plně odškodňuje za pronásledování, která jsem zakusil. Tento den je nejkrásnější z mých dnů, neboť mi poskytuje radost…“ Při těch slovech, jako by nemohl odolat různým pocitům, které ho tísní, skryje tvář do obou dlaní, prudce se zvrátí nazad a padá do náručí nastražených, aby ho zachytilo. Den federace mu připravoval slavnostnější triumf; slavnost se zdála mít za předmět jen Pétiona. Kráčel majestátně, obklopen municipálním sborem, uprostřed výkřiků ať žije Pétion! Pétion, nebo smrt! S nehybným okem, s jasnou tváří, se zářícím čelem, kryje svou ochranou vévodu de La Rochefoucauld, jemuž

předstíral, že velkomyslně odpustil své sesazení a jehož dal, jak říkají někteří spisovatelé, o šest týdnů později zavraždit, zdravil s pyšnou skromností nesmírný zástup lidu, který se tísnil v jeho stopách a tleskal, když procházel; zatímco Ludvík XVI., krytý početným praporem národních granátníků, určeným k ochraně jeho pochodu a k zajištění jeho osoby, se ubíral postranními ulicemi na Martovo pole, snaže se uniknout pískotu a urážkám lůzy.[14]

Marseillané; odchod Švýcarů; rvačka na Elysejských polích

Girondisté, poděšeni sami velikostí svých plánů a trýzněni onou únavnou úzkostí, která provází podniky s nejistým výsledkem, pomýšleli zatím na to, aby si zajistili útočiště na jihu Francie. Barbaroux, mladý muž horlivý, prudký, přišlý do Paříže s Marseillany, Servan, bývalý ministr války, a žena Rolandová se neustále bavili o dobrém duchu, který vládne na jihu, a o snadnosti, s jakou se tyto provincie hodí ke zřízení republiky: brali zeměpisné mapy, kreslili čáru, která měla oddělit Francii republikánskou od Francie monarchické. Servan studoval postavení. „Jih bude naším zdrojem," volal Barbaroux; „bude to naše poslední záloha, nebudou-li Marseillané, které tu mám, podpořeni Pařížany a nedokáží-li pokořit dvůr; ale doufám, že to dokážou a že budeme mít Konvent, který dá republiku celé Francii."[15]

K dosažení tohoto cíle bylo třeba vzdálit švýcarské gardy a tři řadové pluky, které konaly službu v Paříži. Švýcaři byli obviněni, že nosí bílé kokardy a vedou kontrarevoluční řeči. Chabot udal nová spiknutí, nová srocení aristokratů. Girondisté zveličili krajní potřebu rychlých posil, kterou má

14. Vydavatelé: usnesení departementu o suspendování Pétiona a Manuela je z 6. července (předvečer Lamourettovy motion), zveřejněno v Moniteuru 11. července; král je potvrdil 11. července; Shromáždění Pétiona znovu dosadilo na zasedání 13. července. Druhá federace 14. července 1792 na Martově poli. Vévoda de La Rochefoucauld (1743–1792), předseda direktoria departementu Paříž, byl zavražděn davem v Gisors 4. září 1792; vydavatelé: tvrzení o Pétionově vině „se zdá prosté důkazů", Peltier uvádí, že rozkaz podepsal Santerre, ale Pétiona za původce neoznačuje.

15. Charles Barbaroux (1767–1794), mladý advokát z Marseille, dal do Paříže povolat prapor marseillských federátů (asi 500 mužů, dorazili 30. července); Joseph Servan, ministr války propuštěný v červnu; „žena Rolandová" – Manon Roland. Ferrières čerpá z jejích Pamětí. Vydavatelé ohlašují vydání nevydaných Barbarouxových pamětí „s množstvím podrobností o pravých původcích 10. srpna".

armáda. Shromáždění dekretovalo, že král dá do tří dnů odejít švýcarským gardám a třem řadovým plukům, které jsou v Paříži; že než jim bude určeno další místo, budou ubytovány nejméně dvanáct mil od zákonodárného sboru. Ministři se snažili vyhnout provedení dekretu, který vydával krále a královskou rodinu na milost jejich nepřátelům: vysvětlovali, že švýcarské gardy nelze dát odejít tak rychle; že jejich kapitulace s Francií jim zajišťují službu u osoby krále. Girondisté se přetvařovali, snad ne nespokojeni s tímto nepřímým odmítnutím, tak vhodným ukázat lidu, že dvůr má nepřátelské úmysly, a stát se později látkou vážné obžaloby proti ministrům i proti králi samému; ale aby mu odňali oporu pařížské národní gardy, zrušili štáb, setniny granátníků a myslivců pod záminkou, že toto rozlišení odporuje rovnosti a živí žárlivosti a rozdělení; připustili do ní všechny pobudy, všechny tuláky, které platil d'Orléans; udělali více: chtějíce znechutit těch málo měšťanů oddaných ústavě, kteří přes každodenní nepříjemnosti setrvávali v praporech, a učinit je podezřelými lidu tím, že mu je vylíčí jako lidi oddané dvoru, číhali na příležitost vyvolat hádku mezi nimi a Marseillany, přičemž učinili nejjistější opatření, aby jedinými oběťmi byli ti první.

Příležitost na sebe nedala čekat: čtyřicet granátníků praporu Filles-Saint-Thomas, jednoho z těch, které se nejrozhodněji vyslovily pro krále a ústavu, si objednalo bratrskou hostinu na Elysejských polích. Orleánisté a girondisté uspořádali na týž den a tutéž hodinu slavnost, na niž pozvali Marseillany: předvídali, že uprostřed proudů vína, které se budou hostům rozdávat, bude snadné vyvolat rvačku. Důvěrníci strany zavedli svou procházku k hospůdkám, kde byli shromážděni Marseillané; Basire, Chabot a Santerre se tam odebrali; a když víno začalo rozpalovat hlavy, přišlo několik orleánistů s horlivým výrazem říci Marseillanům, že granátníci od Filles-Saint-Thomas křičí: Ať žije král! ať žije královna! pryč s národem! Toto oznámení, ať bylo jakkoli zbaveno pravděpodobnosti, uvádí do pohybu tlupu poloopilých zuřivců, jejichž vůdcové, ve srozumění s orleánisty a girondisty, místo aby své vojáky zadrželi, je svými řečmi ještě rozněcují. Jedni křičí do zbraně! a dávají bubnovat nástup; druzí skáčou z oken, běží k hospůdce, kde se pokojně bavili granátníci od Filles-Saint-Thomas, prudce je napadají a zahrnují urážkami. Granátníci se dávají do obrany; ale chtějíce se vyhnout hádce, jejíž cíl prohlédli, ustupují směrem k náměstí Ludví-

ka XV. Lůza, předem uvědoměná, je pronásleduje a hází po nich kamení; Marseillané se formují do karé. Granátníci od Filles-Saint-Thomas, vidouce ohromný nepoměr svého počtu, se rozptylují a snaží se zachránit otáčecím mostem do tuilerijské zahrady; ale čety Marseillanů se oddělují od hlavního sboru, padají po dvaceti na každého granátníka, několik jich zavraždí, větší počet zraní, několik zajmou a odvedou je za ovací lůzy do svých kasáren. Národní gardy přinesly Shromáždění stížnosti na toto násilí. Basire a Chabot odpověděli, že čtyřicet granátníků od Filles-Saint-Thomas napadlo pět set Marseillanů; že to bylo spiknutí dvora sjednané předem, aby přivodilo kontrarevoluci. Konstitucionalisté marně křičeli, že se chce zavraždit král, vyloupit měšťané; že to je pravý motiv odeslání řadových pluků a švýcarských gard, propuštění štábu národní gardy, zrušení setnin myslivců a granátníků. Shromáždění přešlo k dennímu pořadu.[16]

[Pokus konstitucionalistů poslat Marseillany do tábora u Soissons ztroskotal: odpovědělo se, že v Soissons není nic připraveno, „ani zbraně, ani stany, ani sklady“; „několik běhen z Palais-Royal pod jménem žen federátů“ se objevilo před Shromážděním s křikem, že jejich muži jsou otravováni tlučeným sklem v chlebu, že už sto dvacet federátů zemřelo v hrozných křečích a sedm set jich leží v nemocnici. Girondisté vyslali do Soissons čtyři komisaře, načež usoudili, že „je směšné posílat statečné Marseillany do tábora, který neexistuje“, udali nedbalost ministra Lajarda, žádali proti němu dekret obžaloby a tvrdili, že všichni současní ministři jsou kontrarevolucionáři a je třeba je poslat do Orléans (2.–3. srpna).]

Grangeneuve a Chabot

Když byly věci takto uspořádány, šlo už jen o to uskutečnit velké lidové hnutí, využít ho k zavraždění krále a královské rodiny a provolat vévodu Orleánského; ale pařížský lid, unavený neustálými otřesy, jimiž byl už tři roky zmítán, setrvával v apatickém klidu. Jednoho dne, když vůdcové různých stran uvažovali o tomto předmětu v malém kroužku ženy Rolandové

16. Dekret o odeslání Švýcarů a řadových pluků – zasedání 15. a 17. července; rozpuštění štábu národní gardy a zrušení elitních setnin granátníků a myslivců. Rvačka na Elysejských polích se odehrála 30. července 1792; vydavatelé odkazují na líčení *Révolutions de Paris* v příloze F. Claude Basire, poslanec za Côte-d'Or, jakobín, popraven 1794 s Chabotem. Náměstí Ludvíka XV. – dnešní place de la Concorde; otáčecí most spojoval náměstí s tuilerijskou zahradou.

a když, vyčerpavše všechny obvyklé prostředky povstání, uznali jejich nedostatečnost: „Bylo by žádoucí," volá exkapucín Chabot, „aby dvůr sáhl na život několika vlasteneckých poslanců; byla by to neomylná příčina povstání lidu, pravý prostředek, jak ho uvést do pohybu a vyvolat spásnou krizi." Všichni mlčí. Grangeneuve, poslanec za Girondu, který Chabota velmi pozorně poslouchal, ho vzal stranou a řekl mu: „Vaše důvody mě zaujaly; jsou výborné; ale dvůr je příliš obratný, nikdy nám takový prostředek neposkytne: nahraďme ho; najděte lidi, kteří by chtěli ránu provést, obětuji se, budu obětí. – Cože! vy svolujete?" odpovídá Chabot udiven… – „Ano," odvětí Grangeneuve živě; „co je na tom tak těžkého? Můj život není příliš užitečný, má osoba nemá nic zvlášť důležitého; budu příliš šťasten, budu-li ho moci obětovat své vlasti. – Ach! příteli, nebudete sám," odpovídá Chabot v návalu vlasteneckého nadšení; „chci tuto slávu sdílet s vámi. – Jak chcete," odpovídá chladně Grangeneuve; „jeden stačí, dva to mohou udělat ještě lépe; ale žádná sláva v tom není; nikdo nesmí nic vědět: uvažme tedy spolu o prostředcích." Chabot se ujímá jejich zařízení: několik dní nato oznamuje Grangeneuvovi, že má své lidi a že vše je připraveno. „Nuže! stanovme okamžik," pokračuje Grangeneuve; „zítra večer se odebereme do výboru, vyjdu z něho o půl jedenácté, půjdeme málo frekventovanou ulicí, vy tam nastražíte lidi; ale ať to aspoň umějí, jde o to nás dobře zastřelit, a ne nás zmrzačit."

Chabot a Grangeneuve definitivně stanoví hodinu, dohodnou se o všech skutečnostech. Grangeneuve sepíše závěť, dá bez afektace do pořádku několik domácích záležitostí a odebere se do výboru obecné bezpečnosti. Chabot tam nebyl; Grangeneuve na něho čeká: bije půl jedenácté; Chabot se neobjevuje. Grangeneuve usoudí, že Chabot změnil úmysl; domnívá se, že plán se má provést jen na něm samém. Pln této myšlenky odchází, jde cestou, na níž se s Chabotem dohodli, prochází ji drobnými kroky, nikoho nepotkává; prochází ji podruhé z obavy, že se zmýlil ve zvoleném okamžiku, a vrací se konečně domů, obviňuje Chabota, že si z něho vystřelil, a velmi nespokojen s marností kroku, který podnikl. Vskutku Chabot, který se bez rozmyslu pustil do tohoto pošetilého podniku, brzy své neprozřetelnosti litoval a usoudil, že to je příliš mnoho vlastního vkladu; že aniž se dá opravdu zabít, stačí uveřejnit, že ho dvůr dal zavraždit spolu s Grangeneuvem: šel se schovat na předměstí Saint-Antoine. Nazítří se rozšířila zvěst o

tomto domnělém zavraždění; ale lid, který neměl žádný zájem o tyto dva podřízené zmatkáře, se nepohnul: bylo třeba sáhnout k nějakému jinému prostředku, jak ho rozrušit.[17]

Tuilerijská zahrada; d'Éprémenil

Tuilerijská zahrada byla od 20. června uzavřena; vstupovalo se do ní jen s lístkem guvernéra zámku. Ne že by se král několikrát nepokusil otevřít ji lidu; ale girondisté a orleánisté využili této ochoty, aby ho i královnu uráželi až pod jeho okny: bylo tedy nutno ji znovu zavřít. Orleánisté a girondisté vylíčili toto opatření, nezbytné pro klid krále a jeho rodiny, jako následek plánu shromáždit všechny kontrarevolucionáře. Je pravda, že do zámku chodilo mnoho lidí: byli to lidé kdysi spjatí s dvorem a zástup šlechticů přišlých ze svých provincií, kteří si představovali, že když řeknou, že přicházejí tvořit králi stráž, zakryjí tímto čestným závojem svůj pobyt ve Francii. Král a královna, obtěžováni těmito lidmi, většinou pokročilého věku, je snášeli spíše z jakési shovívavosti než z naděje na služby, které od nich očekávali: byl to jakýsi patent oddanosti jejich osobám, nenávisti k ústavě, vhodný k tomu, aby je kryl před výčitkami a pomstou emigrantů.

Král dobře věděl, jak tato zbytečná shromáždění nahrávají zlovůli, jak přispívají k odcizení národní gardy a činí jeho úmysly podezřelými konstitucionalistům. Orleánisté a girondisté se na ně odvolávali, aby dodali pravděpodobnosti zvěstem schopným poplašit lid: v zámku se prý konají noční tajné schůzky, nashromáždila se tam značná zásoba zbraní, připravuje se tam nový králův útěk; sbor deseti tisíc šlechticů ho má unést a odvézt k armádě emigrantů. Král, zpravený o těchto proradných řečech a předvídaje jejich následky, usoudil, že je musí veřejně vyvrátit: požádal municipalitu, aby se odebrala do zámku a konstatovala stav zbraní a počet mužů, kteří se tam nacházejí. Starosta Pétion a municipální úředníci se králově žádosti vyhýbali: byli dalecí toho, aby chtěli rozptýlit podezření, která sami udržovali v mysli lidu pomocí svých emisarů a novinářů: konečně ustoupili naléhavým prosbám krále, prohlédli s lhostejným a málo přesvědčeným výra-

17. Jean-Antoine Lafargue de Grangeneuve (1751–1793), poslanec za Girondu; anekdota pochází z Pamětí paní Rolandové („Portrét Grangeneuva“). Popraven v Bordeaux koncem roku 1793.

zem několik komnat a podali zprávu neurčitou, bezvýznamnou, spíše způsobilou zvětšit než utišit neklid lidu.

Lid si zatím hořce stěžoval na uzavření tuilerijské zahrady: bylo to, říkal, připravit ho o nezbytné spojení mezi městem za řekou a čtvrtí Saint-Honoré, kde bylo Shromáždění, ministři a všechny kanceláře. Federáti, které se nikdo neodvažoval ze zahrady vyloučit, se v ní afektovaně procházeli s drzostí, zpívali kuplety proti královně, odmítali ji pozdravit, když procházela, tvrdíce, že svobodní lidé nedluží nic králově manželce; že je to žena jako každá jiná. Vysvětlovali-li jim národní gardisté ve službě mírně tuto hrubou nezdvořilost, běželi do Shromáždění a do klubu jakobínů udat tyto bratrské domluvy, nazývajíce je ukrutným šikanováním. Orleánisté a girondisté využili tohoto rozpoložení lidu: chtěli si zajistit volný vstup do Tuilerií, který by jim usnadnil útok na zámek: dali vydat dekret, který přidělával terasu feuillantů zákonodárnému sboru jako součást jeho prostoru. Král uposlechl: brány se otevřely. Lid se v zástupu vyhrnul na terasu a urážel národní gardu rozestavenou v zahradě. Rozvaha důstojníků a chladný klid gardistů předešly hnutí, které se mělo vyvolat; ale když příčina nepokoje scházela, měli vůdcové to umění nahradit ji novou příčinou, kterou dali vzniknout v témž okamžiku. D'Éprémenil, neví se jak ani proč, byl na terase feuillantů; byl brzy poznán. Orleánisté na něho poštvali své důvěrníky, obviňujíce ho, že podněcuje lid proti národní gardě a národní gardu proti lidu v úmyslu dát je vzájemně povraždit. Víc nebylo třeba: lid, už silně zaujatý proti d'Éprémenilovi, se kolem něho shromažďuje, zahrnuje ho urážkami. D'Éprémenil chce mluvit, nedávají mu k tomu čas; chytnou ho, vlečou ho za vlasy až k Palais-Royal uprostřed tlupy federátů, kteří ho bijí šavlemi. Několika národním gardistům se podaří vyrvat ho této lůze a odnesou ho do pokladny, kde ho položí na špatnou matraci. Běží se uvědomit Pétion: toto hnutí s ním nebylo sjednáno; girondisté je nechtěli. Vstupuje do pokoje, kam d'Éprémenila uložili: při pohledu na tohoto člověka, kdysi modlu lidu, v této chvíli pokrytého krví a ranami a náhle se stavšího předmětem jeho nenávisti a zuřivosti, se Pétion zastaví. „I já, pane Pétione," volá na něho d'Éprémenil, „byl jsem tímto lidem milován; dal mi věnce: byl jsem nejpevnější oporou jeho práv, vidíte, jak se mnou zachází!" Pétion, ať z předtuchy, ať z lítosti, nemůže skrýt své pohnutí. Tento úderný obraz nestálosti lidové přízně mu vnuká smutný návrat k sobě samému; při-

stupuje s utěšujícími slovy; ale protože lid musel mít vždycky pravdu, d'Éprémenila odvedli do opatství Saint-Germain. Vyšel odtud po několika dnech. Když se jeho rány zahojily, uchýlil se na venkov, unikl tak zářijovým masakrům, aby padl roku 1794 pod vražednou sekerou Robespierrovou… Vezen v téže káře jako Thouret a Chapelier, autoři ústavy z roku 1791: „Pane d'Éprémenile," řekl Thouret, „zanecháme velký problém k rozřešení. – Jaký problém? ptá se d'Éprémenil. – Komu z nás dvou, vám či mně, bude platit pískot lůzy. – Jednomu i druhému," odpovídá chladně d'Éprémenil.[18]

Aby se zatím předešlo hádkám, které mohly vzniknout z užívání terasy feuillantů, povoleného lidu, postavily se na různých rampách schodišť sestupujících do zahrady zábrany ze stuh. Tabule upozorňují lid, aby se omezil na užívání terasy. Na jedné se čte: „Počkejte, až Shromáždění rozhodne, komu tato zahrada náleží, respektujte zákon a vlastnictví. – Občané," říká jiná, „nechoďte do této cizí země, do této Koblence, do tohoto sídla zkaženosti…" Vůdcové měli nad lidem takovou moc, že když se v zástupu hrnul na tuto terasu a cítil se tísněn velkým počtem těch, kdo se na ni valili, nikdo se neodvážil překročit zábrany ze stuh, které ji oddělovaly od zahrady; ačkoli bylo největší letní vedro, ačkoli pohled na svěží stíny, které měli před očima, vybízel jít tam dýchat méně rozpálený vzduch, ačkoli král stáhl všechny stráže, dal otevřít všechny brány a zdálo se, že si přeje, aby se tam lid procházel; ale nikdo mu nebyl za tyto smířlivé kroky vděčen, protože se nevěřilo v jejich upřímnost a protože se pečlivě udržovala neustálá nedůvěra.

„Vlast v nebezpečí"

[Vzpoury byly stále častější; „placení řečníci" rozněcovali hloučky, poslanec Duhem v nich deklamoval proti králi, „Chabot v nich kázal zavraždění královské rodiny". Deputace několika pařížských sekcí udala Shromáždění „krále křivopřísežného, padělatele, vinného velezradou, nehodného zaují-

18. Jean-Jacques Duval d'Éprémenil (1745–1794), rada pařížského parlementu, r. 1788 hrdina odporu proti Lamoignonově reformě, pak poslanec šlechty a jeden z nejprudších řečníků pravice v Ústavodárném shromáždění; zbit na terase feuillantů 27. července 1792; popraven 22. dubna 1794 spolu s Thouretem, Le Chapelierem a Malesherbesem. „Koblenc" – sídlo emigrantských princů.

mat déle trůn“: „žádáme, aby meč spravedlnosti dopadl na jeho hlavu… Odmítnete-li naše přání, naše paže jsou zdviženy a udeříme sami na zrádce všude, kde je najdeme, i mezi vámi.“ Guadet žádal, aby ministři podávali každý den zprávu o stavu svých resortů a byli solidárně odpovědni za nepokoje i za všechny nepříjemnosti plynoucí z králova veta; Torné, konstituční biskup z Bourges, Brissot a Condorcet prohlásili, že nadešla chvíle suspendovat ústavu a řídit se zásadou: Blaho lidu je nejvyšším zákonem. – Dvůr se pokoušel kupovat vůdce girondistů a orleánistů, „ale sotva se podařilo neutralizovat nejprudší, povstávali jiní, vedení týmiž nadějemi, kteří se týmiž prostředky snažili dát se koupit… ani zlato Francie by neuhasilo lačnou žízeň těchto chtivých lidí“; většina odmítla s dvorem jednat, „nebyli to lidé, kteří by opustili stranu jistou úspěchem pro krále, jenž se blížil své poslední hodině“. Jen ministr Laporte se neklamal: „Radil jsi mi,“ řekl Dumouriezovi, „abych požádal o propuštění; měl jsem ten úmysl, změnil jsem záměr; můj pán je v nebezpečí, budu sdílet jeho osud.“ Dvůr se pokusil také poplašit lid válkou s cizími mocnostmi – jeho novináři zveličovali počet nepřátel, ministři s afektací ohlašovali přistupování německých knížat ke koalici; ale tyto zprávy „místo aby vyvolaly sklíčenost, jen zvětšovaly všeobecnou nespokojenost s Ludvíkem XVI., pokládaným za pravého původce této války a jejího tajného podněcovatele“.][19]

[Kersaint, „pohrdaje každou vytáčkou“, napadl přímo krále a obvinil ho, že jedná ve shodě s nepřáteli Francie (23. července); Shromáždění postoupilo udání mimořádné komisi s úkolem prozkoumat, zda Ludvík XVI. neupadl do případu sesazení. Deputace federátů, „kterou drželi připravenou pro rozhodný okamžik“, žádala: „Rokujte, pánové, rokujte na místě a bez přerušení o jediné cestě, která vám zbývá k záchraně vlasti; suspendujte výkonnou moc z jejích funkcí. Víme, že ústava mluví jen o sesazení; ale aby byl král prohlášen za sesazeného, je třeba ho soudit, a aby byl souzen, musí být prozatímně suspendován… Svolejte primární shromáždění… a svolejte Národní konvent. Zákonodárci! není dne, hodiny, minuty k ztrace-

19. Vydavatelé: Duhem – bývalý smírčí soudce v Lille, poslanec za Nord. Petici, kterou Ferrières cituje, vydavatelé v Moniteuru nenalezli; nejbližší je petice sekce Mauconseil ze 4. srpna, otevřeně žádající sesazení, kterou Shromáždění přísně odsoudilo; diskuse, jež podle Ferrièra následovala, je ve skutečnosti diskuse o dekretu „vlast v nebezpečí“, při níž Torné žádal suspendování ústavy. Arnaud de Laporte (1737–1792), intendant civilní listy, popraven 23. srpna 1792 jako jedna z prvních obětí nového trestního tribunálu; jeho výrok Ferrières čerpá z Dumouriezova *Života*.

ní… jinak by vám zbyl jen jediný prostředek, rozvinout všechnu naši sílu a rozdrtit všechny naše tyrany.“ Girondisté chtěli dvůr jen postrašit; sesazení „bylo krajní opatření, které mělo svá nebezpečí“: Guadet přečetl dlouhý návrh adresy králi, vyzývající ho, aby povolal ministry, kteří mají důvěru národa; Brissot varoval před svoláním primárních shromáždění. Girondisté učinili králi i přímé návrhy: zavazovali se připojit se k němu pod podmínkou, že vezme zpět tři ministry; „ale dvůr, plný důvěry ve sliby cizích mocností a sveden falešným míněním o svých silách, raději riskoval náhodu událostí, než aby se vydal girondistům. Ztrativše tedy každou naději na dohodu, nechali jednat orleánisty a podporovali je dokonce vší svou mocí, s rizikem, že budou strženi do všeobecné zkázy.“][20]

Vergniaud vystupuje na tribunu; připomíná spiknutí nepřátel revoluce, lstivé prostředky, jichž neustále užívají s pomocí ústavy, aby zničili a rozvrátili tutéž ústavu a obnovili libovůli: prohlašuje, že už není čas to zastírat, že vlast je v nebezpečí; že to je třeba hlasitě oznámit lidu a učinit opatření nejvhodnější k její záchraně. Navrhuje proto dekretovat, že všechny správy departementů, distriktů, všechny municipality zasedají nepřetržitě a budou dnem i nocí bdít nad blahem věci veřejné; že všechny národní gardy jsou v aktivní službě a k dispozici podle vůle generálů; že všichni občané, kteří mají zbraně, jsou vyzváni odevzdat je národním gardám; že každý distrikt bude mít v držení zásobu tisíce ostrých nábojů; že každý, kdo se ozdobí znamením vzpoury, bude stíhán před soudy a potrestán smrtí; že municipality nad dvacet tisíc duší jsou zvláště pověřeny vyhledáváním zločinů, které ohrožují veřejnou bezpečnost; že občané, kteří o nich budou vědět, jsou povinni to oznámit; že direktoria distriktů budou toto udání sledovat; že jsou zmocněna vydávat zatykače proti obviněným, a dokonce jednat z úřední moci a bez udání a předpisovat zvláštní nařízení, která uznají za vhodná. Znamenalo to vložit libovolnou moc do rukou distriktů a municipalit, a především do rukou pařížské municipality, která vykonávala zároveň funkce distriktu i municipality. Girondisté se domnívali, že mají tyto

20. Armand de Kersaint, námořní důstojník, poslanec za Paříž (zasedání 23. července). Vydavatelé: Guadet nenavrhl adresu králi svým jménem, ale jako zpravodaj mimořádné komise (26. července), bez dalších následků; jméno „Dubores“ je zkomoleno – jde o jednání, které Gensonné, Guadet a Vergniaud vedli s králem prostřednictvím malíře Bozea a komorníka Thierryho a z něhož byli později obviněni (Konvent 3. ledna 1793); Ferrières odkazuje na „papíry nalezené v železné skříni“ Tuilerií.

sbory jisté: méně počítali s departementy a soudy, většinou složenými z lidí oddaných ústavě. Shromáždění po několika lehkých debatách přijímá Vergniaudův dekret: předseda prohlašuje, že vlast je v nebezpečí. Toto oznámení se v Paříži koná s nejimpozantnější slavnostností. Hodinu co hodinu se střílí z poplašného děla: municipálové na koních a oděni svými šerpami, předcházeni a následováni městskými seržanty a válečnou hudbou, provázeni četnými oddíly jízdy a národních gard, projíždějí ulicemi a vyhlašují na všech náměstích dekret Shromáždění před očima zástupu lidu, který se sbíhá ze všech stran a nepochybuje o skutečnosti toho, co se mu říká. V různých čtvrtích se stavějí stany ozdobené prapory a trikolorními stuhami: municipální úředníci a veteráni vyzývají jménem vlasti občany, aby ji přišli bránit.[21]

Po tomto mocném prostředku vzrušení následují s větší zuřivostí než kdy jindy pamflety a pobuřující řeči. „Chcete," volal na náměstí Carrousel jeden z těch placených lidí, „chcete, abych vám ukázal, co jsou králové a co je lid? Vezměte kus bílého papíru, nakreslete na něj nuly, dejte jich tam, kolik chcete; co budete mít? nic, že ano; ale přidejte k těm nulám nějakou číslici, jedničku, která je nejmenší ze všech, budete mít číslo: nuže! nuly jsou králové, číslice, která jim dává hodnotu, to je lid. Lid je vše, králové nejsou nic; lid dává vše a bere vše zpět, když se mu zlíbí." Tak velké umění sofistů, kteří dělali lidové revoluce, vždy spočívalo v tom, mluvit o lidu kolektivně, představovat ho jako jednotu zájmů, názorů a vůlí, zatímco v tomto souhrnu jednotlivců, který se nazývá lidem a který se afektovaně pokládá za masu, má většina různé názory, různé zájmy a vůli velmi odlišnou od té, která se jim přisuzuje. Louvetova *Sentinelle* a *Ami des citoyens*, vylepené ve všech ulicích, opakovaly před očima kolemjdoucích tytéž diatriby proti dvoru. Šlo se až tak daleko, že se mezi La Fontainovými bajkami hledaly ty, které, nejpřístupnější lidu, obsahují mravní naučení použitelné na události bouřlivé revoluce a směřují k tomu, aby vnukly obavy a probudily nedůvěru; tiskly se a vylepovaly na místech nejvíce vystavených jeho

21. Vydavatelé: „nová transpozice" – Vergniaudova řeč o nebezpečí vlasti je z 3. července, tedy dávno před diskusí o sesazení i před 14. červencem; Vergniaud navrhl jen prohlásit vlast v nebezpečí a určit odpovědnost ministrů pro případ invaze, ostatní opatření navrhl jménem komise Jean Debry. Dekret o opatřeních byl přijat 5. července (vydavatelé uvádějí „zasedání 4. července"), slavnostní prohlášení „vlast je v nebezpečí" vyhlášeno 11. července 1792; zápisy dobrovolníků ve stanech na náměstích trvaly několik dní.

pohledu. Noviny a korespondence šířily v departementech téhož ducha povstání. Misionáři nepořádku a anarchie procházeli městy i venkovem, mluvíce jen o spiknutích proti lidu, o úkladech proti svobodě. Zatímco se tyto spisy drze ukazovaly na všech zdech Paříže a bez překážky obíhaly po celé Francii, královy proklamace, doporučující zachovávání zákonů a poslušnost konstituovaným úřadům, byly strhávány a trhány v témž okamžiku, kdy se objevily. Dopisy ministrů správám byly s pohrdáním vraceny Shromáždění; jejich korespondence s departementy a agenty výkonné moci udávána jako kontrarevoluční manévry. Tribuna zákonodárného sboru se každý den otvírala tlupě federátů, kteří přicházeli křičet, aby byl La Fayette dán do obžaloby, aby se propustily štáby, veřejní úředníci jmenovaní králem; aby se sesadila a potrestala direktoria departementů a distriktů spolčená s dvorem; aby se obnovily soudcovské sbory.

Filosofie nechtěla zůstat nečinná uprostřed tohoto všeobecného kvasu myslí: přišla do něho přimísit své dětinskosti. Cubières opustil své jméno Michel a přijal jméno Dorat; Prus Clootz si skromně přisvojil jméno Anacharsis: každý po jejich příkladu, odříkaje se svého starobylého patrona, se vystrojil za řeckého nebo římského hrdinu. Byli to Brutové, Publicolové, Muciové Scaevolové; jakýsi Gracchus Babeuf, Agricol Moreau, Anaxagoras Chaumette a jiní, kteří by byli zneuctili vznešená jména, která si troufali uzurpovat, kdyby kdy neřest mohla poskvrnit ctnost. Jeden hloupý jakobín pojmenoval dceru, kterou mu žena právě porodila, Mirabeau-Pétion-Pique; noviny posvěcovaly toto ploché šílenství: neboť když tyto nešťastné časy odstranily každou uzdu, bylo vidět s hanbou a hrůzou, kam až člověk, tento král přírody, ponechaný sám sobě, může zvrátit svůj rozum, zkazit své srdce, nechat zbloudit svého ducha.[22]

22. Jean-Baptiste Louvet de Couvray (1760–1797), romanopisec, vydával girondistický plakátový list *La Sentinelle*. Vydavatelé: „Ami des citoyens“ – autor patrně míní Maratova *Přítele lidu* (list tohoto jména však vydával i Tallien). Michel de Cubières (1752–1820), básník, přijal jméno Dorat z obdivu k básníku Doratovi; Anacharsis Cloots (1755–1794), pruský baron, „řečník lidského rodu“; François-Noël „Gracchus“ Babeuf; Pierre-Gaspard „Anaxagoras“ Chaumette, pozdější prokurátor pařížské Komuny.

Pétion žádá sesazení; La Fayette osvobozen

Když bylo konečně veřejné mínění dostatečně připraveno, přišel Pétion, triumfující a předem vychutnávající radost, že se pomstí za své suspendování a ukojí svou osobní nenávist k Ludvíku XVI., v čele čtyřiceti osmi pařížských sekcí žádat sesazení a Národní konvent. „A než bude vyslovena, pánové, vůle lidu, vašeho i našeho svrchovaného pána, vytvořte solidárně odpovědné ministerstvo, jmenované Shromážděním a mimo jeho lůno; neboť je pochybné, zda národ má ještě důvěru k současné dynastii.“ Tento krok, sjednaný s girondisty, jim ponechával možnost zachovat monarchii nebo zřídit republiku, podle toho, co uznají za vhodnější pro své zájmy: ponechával jim volbu vládnout se svými třemi ministry za dlouhého nezletilství, nebo posadit korunu na hlavu vévody Orleánského; ale girondisté byli přes svou obratnost a lstivou politiku stržení událostmi. Republikáni chtěli sesazení jen proto, aby přivodili republiku; orleánská frakce chtěla, aby její hlava držela korunu od lidu, a ne od girondistů, kteří by sami sklidili všechen plod této změny. Shromáždění bylo zaměstnáno rozhodováním, zda se má, či nemá dát La Fayette do obžaloby. Girondisté nechtěli přerušit tuto důležitou diskusi, která mohla tolik ovlivnit zdar jejich plánů. Předseda odpověděl, že zákonodárný sbor vezme žádost pařížského lidu v úvahu. Adresa sekcí byla postoupena mimořádné komisi; ta byla pověřena předložit zprávu o opatřeních, která okolnosti vyžadují.[23]

Pokračovalo se v dlouhém mluvení pro a proti La Fayettovi. Girondisté a orleánisté užili prostředků svého vynalézavého génia a své učené taktiky, aby dosáhli dekretu obžaloby: ale La Fayette měl ve Shromáždění četné stoupence. Poslanci, kteří, aniž mu byli osobně oddáni, přesto chtěli ústavu, si nezastírali, že se stíhá s takovou zavilostí jen proto, aby se tím jistěji svrhla tatáž ústava. Ostatně vznášená obvinění byla tak neurčitá, La Fayettova oddanost současnému řádu věcí byla tak známá, tak založená na jeho vlastním zájmu, že obvinění ze srozumění s emigranty a cizími mocnostmi bylo absurdní. Nebudu líčit zuřivost girondistů a orleánistů, když viděli, že

23. Pétion přednesl jménem 48 sekcí žádost o sesazení 3. srpna 1792 (vydavatelé uvádějí 5. srpna). Vydavatelé: petice, z níž Ferrières dává „velmi krátký výtah“, je „vznešeného slohu a značného rozsahu“; roajalistický spisovatel Peltier, „jehož tvrzení nezasluhují všechna stejnou důvěru“, ji připisuje M.-J. Chénierovi; otiskují ji v příloze G.

jim kořist unikla a že většina Shromáždění vyslovila, že není důvod k obžalobě La Fayetta. Jejich důvěrníci vypískali nejen poslance, kteří nejvíce přispěli k vydání dekretu, ale i všechny ty, kdo při jmenovitém hlasování hlasovali pro La Fayetta. Neomezili se na pískot ani na urážky; lůza se zmocnila Dumolarda, Vaublanca, Quatremèra, Girardina: mluvilo se o tom, že je pověsí na první lucernu a jejich hlavy ponesou na píkách. Národní garda je vyrvala z rukou této tlupy kanibalů, která, nemohouc ukojit svou zuřivost na těchto poslancích, řvala a vrhala se bez rozdílu na všechny, kdo kárali její zločinné výstřelky, bičujíc ženy, ubíjejíc muže, vyjíc hrozby smrti proti Shromáždění a La Fayettovi.[24]

Girondisté a orleánisté dobře cítili, že v prudké krizi, v níž se věci nacházejí, už není možno odkládat: spojeni společným zájmem a společným nebezpečím, připravovali se jedni dekretovat sesazení, druzí pokusit se o útok na zámek. Merlin z Thionville a Chabot běželi k jakobínům, prohlásili, že je čas, aby se lid zachránil sám. Girondisté, kteří se chtěli stát pány tohoto hnutí a kteří už sjednávali dekrety nejvhodnější k tomu, aby si zajistili jeho plody, obávajíce se při tomto náhlém oznámení, že budou strženi mimo svá opatření, poslali Pétiona domluvit se s vůdci orleánské strany. Pétion se odebere do dozorčího výboru: obrací se na Chabota oním tónem důvěry, který ho nikdy neopouštěl. „Vy tedy budete mít pořád tu špatnou hlavu. Poslanci Girondy mi slíbili sesazení. Gensonné a Vaublanc se dohodli, že upustí od souzení Ludvíka XVI.; všichni nenávidí ústavu: budeme mít Národní konvent. – Je těžké," odpovídá Chabot, „doufat v Národní konvent; byl jsem volán k pořádku, když jsem ho žádal: ale i kdyby, myslíte, že by se do něho nevloudilo dost intrikánů, aby Ludvíka XVI. osvobodili? Když Shromáždění osvobozuje takového ničemu jako La Fayette, nelze od něho už nic očekávat: lid má už jen sám sebe, aby se zachránil. – Běda nám!" odpovídá Pétion mrzutě, „bude-li dnes povstání, postavím se mu ze všech sil; je třeba počkat, až Shromáždění rozhodne. – Jste obětí těch lidí," odpovídá Chabot; „slíbili vám dekret obžaloby proti La Fayettovi, a přece Gensonné přiměl své přátele hlasovat proti dekretu. Shromážděn-

24. Diskuse o obžalobě La Fayetta na zasedáních 7. a 8. srpna; 8. srpna Shromáždění 406 hlasy proti 224 rozhodlo, že není důvod k obžalobě. Vydavatelé: napadení poslanci (Dumolard, Vaublanc, Quatremère, Girardin) přednesli své „spravedlivé stížnosti" na večerním zasedání 9. srpna.

ní nemůže lid zachránit; girondisté to nechtějí: dnes večer bude zvonit na poplach na předměstí Saint-Antoine. – Vím," odvětil Pétion, „že máte na předměstí vliv; já ho mám ve městě stejně tolik jako vy: dám vás zatknout a užiji vší své moci. – Sám budete zatčen," odpovídá Chabot. Pétion odchází velmi nespokojen. Chabot jde vyhledat členy tajného povstaleckého výboru: zpravuje je o rozpoložení girondistů, vysvětluje jim nutnost jednat, radí jim zajistit si Pétiona a držet ho na radnici po dobu nutnou k útoku na zámek.[25]

Noc na 10. srpna: povstalecká Komuna

Vše bylo připraveno předem. Sillery si šel najmout byt na předměstí Saint-Antoine, aby je mohl snáze zpracovávat; jiní agitátoři se odebrali na předměstí Saint-Marceau. Marseillané čekali jen na znamení. Federáti byli uvědoměni; do města bylo uvedeno devět set mužů, které drželi ubytované v hospůdkách v okolí Paříže; rozdaly se jim zbraně a náboje. Dvůr znal už dlouho plány girondistů a orleánistů: učinil podle toho opatření; a daleko od toho, aby se povstání bál, doufal, že ho využije, aby se stal pánem Paříže. Dvůr věřil, že si zajistil větší a zdravější část národní gardy. Mandat, který jí velel, byl v jeho zájmech. V zámku bylo shromážděno dvanáct set Švýcarů, spolehlivých mužů, k nimž se pod týmž stejnokrojem připojilo několik mladých lidí z králově gardy. Šest set osob, většinou vysloužilých důstojníků, střežilo komnaty. Značný sbor, složený z mužů, kteří nebyli takového rodu, aby měli přístup do zámku, nebo takového věku, aby je tam bylo možno uvést bez oprávněného podezření, se měl shromáždit na Elysejských polích a vydat se otáčecím mostem k Národnímu shromáždění.

Orleánisté dovedli tato opatření učinit neužitečnými: vydržovali v zámku špehy, kteří je zpravovali o všem, co se tam dělá: bylo pro ně snadné sjed-

25. Ferrières uvádí jako pramen Chabotovu výpověď v procesu s girondisty („proces dvaadvaceti poslanců", říjen 1793). Vydavatelé varují: tato výpověď, „vnuknutá hlubokou nenávistí a nejpro-radnějším úmyslem, byla vždy pokládána za tkáň lží, které neměly ani zásluhu obratnosti"; čtenář má podle toho posuzovat všechny skutečnosti, které Ferrières z Chabota převzal. Jméno Vaublanc je „nedopatřením" postaveno vedle Gensonného (Vaublanc byl konstitucionalista); podle *Révolutions de Paris* Pétion řekl: „Vy budete mít pořád špatnou hlavu. Jak jste mohl zvonit na poplach u jakobínů? Poslanci Girondy a Brissot mi slíbili, že dají vyslovit sesazení; nechci žádná hnutí; je třeba počkat, až Shromáždění rozhodne." Antoine Merlin „z Thionville" (1762–1833), poslanec za Moselle.

nat útok podle plánu obrany, který se jim snažili postavit; ale cítíce, jak je pro ně důležité ochromit konstituované úřady, které mohly tomuto plánu obrany přát a dodat mu sílu zákona, a zřídit také pro sebe centrum autority, odkud by vycházely všechny rozkazy a kde by se regulovala všechna hnutí, neztratili ani okamžik; a dříve než dvůr a girondisté mohli pojmout nejmenší podezření o jejich záměru, obsadili čtyřicet osm pařížských sekcí. Většina se prohlásila ve stavu povstání a prohlásila, že už neuznává konstituované úřady: každá jmenovala šest komisařů, kteří se odebrali na municipalitu a utvořili se tam v generální radu Komuny, říkajíce, že vysláni lidem a sjednoceni k záchraně věci veřejné, berou zpět všechny moci, které Komuna delegovala; užívajíce v témž okamžiku své nové svrchovanosti, ruší štáb národní gardy, jehož vliv na osud svobody, jak ujišťují, způsobil až do toho dne všechna neštěstí lidu. Suspendují municipalitu pod záminkou, že nemohouc jednat než podle ustálených forem, nemůže v hrozné krizi, v níž se věci nacházejí, zachránit lid; ponechávají jen starostu Pétiona a prokurátora obce Manuela, které drží na radnici se stráží čtyř set občanů pověřených bdít nad jejich bezpečností; ale ve skutečnosti proto, aby je Shromáždění nebo departement nemohly vyzvat k výkonu zákona. Když to učinili, povolávají generálního velitele Mandata, vyčítají mu jeho srozumění s dvorem a vydávají ho lidu, který ho zmasakruje. Místo generálního velitele se dává Santerrovi, oddanému orleánské straně; do sekcí se posílá dát zvonit na poplach a bubnovat nástup; prapory, jimiž si nejsou jisti, se zadržují v jejich strážnicích, a aby se usnadnilo spojení obou předměstí, odvážejí se děla, která jsou na Pont-Neuf, a posílají se zpět oddíly, které tam Mandat umístil; četné hlídky projíždějí Elysejskými poli, rozptylují srocení, které se tam mělo utvořit, zmocňují se několika opozdilců, kteří jsou vydáni lůze.[26]

26. Vydavatelé: Sillery, bývalý člen Ústavodárného shromáždění, horlivý orleánista, člen Konventu, padl s girondisty a byl popraven 2. brumairu roku II (23. října 1793). Švýcarů bylo v zámku ve skutečnosti kolem devíti set. V noci z 9. na 10. srpna utvořili komisaři sekcí na radnici povstaleckou Komunu. K Mandatově smrti citují vydavatelé Peltiera: Mandat dostal od Pétiona písemný rozkaz odrazit sílu silou; povstalci mu chtěli tento rozkaz, který mohl ospravedlnit obranu zámku, vyrvat; povolali ho na radnici, obvinili ho, že chtěl napadnout kolonu lidu zezadu, a když ho vedli do vězení v Abbaye, byl na schodech radnice sražen ranou z pistole a dobit píkami a šavlemi; mrtvola byla vhozena do Seiny přes prosby jeho syna.

Tento smělý úder udivil dvůr i girondisty. Několik poslanců navrhlo zrušit nezákonné usnesení těchto komisařů bez pověření: ti, kdo byli v tajemství, namítli, že by bylo neprozřetelné riskovat krok schopný vzbouřit lid. Dvůr se v této nebezpečné krizi chtěl obklopit všemi prostředky obrany, které mu poskytovala ústava. Král povolal Pétiona: přišel. Byla to komedie; byl přinucen, stejně jako girondisté, propůjčit se povstání, a i kdyby byl nechtěl, nebyl by mu dovedl zabránit; byl to člověk sám o sobě nicotný. Někteří dvořané přemlouvali krále, aby ho zadržel v zámku, ujišťujíce, že to bude cenné rukojmí, které bude ručit za bezpečnost jeho osoby. Pétion brzy postřehl ze způsobu, jakým byl pozorován, záměry, které s ním měli. Podařilo se mu zpravit girondisty o svém kritickém postavení. Přišli mu na pomoc tím, že mu nařídili dostavit se před Shromáždění a podat mu zprávu o stavu Paříže. Pétion, když vyvázl z této šlamastyky, se uchýlil na radnici a po zbytek dne se už neobjevil. Zatím ministři, kteří se obávali následků události a toho, že se na ně bude chtít svalit odpovědnost, se odebrali sborově do Shromáždění. Dejoly, ministr spravedlnosti, řekl, že zlo dosáhlo vrcholu, že zámek je obklíčen, že může být dobyt, že nejmenší odpor by způsobil velká neštěstí, že ministři už neručí za zachování králově osoby, že nevidí jiný prostředek, jak ho zachránit, než vyslání deputace zákonodárného sboru, která by svou nedotknutelností kryla krále a jeho rodinu; že Ludvík XVI. si tuto deputaci přeje a žádá, že nikdy nezapomene šťastného účinku, jaký měl podobný krok 20. června, a že nepochybuje, že za nynějších okolností by výsledky byly stejně výhodné. Poslanec Bigot de Préameneu proměnil žádost ministrů v motion. Taillefer žádal předběžnou otázku, prohlašuje, že byl jedním z členů deputace z 20. června; že poslanci, kteří ji tvořili, byli uráženi, pomlouváni. Choudieu dodal, že ho jeho voliči neposlali, aby chodil v deputaci ke králi.

Girondisté neztratili naději, že se stanou pány povstání a obrátí je ve svůj prospěch. Rozhodnuti obětovat Ludvíka XVI., dohodli se, že ho nechají v zámku, odvedou královnu a královskou rodinu do Shromáždění, provolají dauphina králem, dají mu Pétiona za vychovatele a jmenují Rolanda regentem království. Pro provedení tohoto plánu bylo podstatné, aby se Ludvík XVI. bránil a aby zámek byl dobyt. Proto girondisté odmítli vyslání deputace. Shromáždění by bylo učinilo společnou věc s králem a bylo by svou přítomností schválilo shromáždění Švýcarů a odpor, který se hodlal posta-

vit federátům a Marseillanům. V tomto úmyslu Roederer, který jako generální prokurátor-syndik řídil činnost ozbrojené moci zámku, dal vyhlásit stanné právo a třikrát vyzval Švýcary a národní gardy, aby bránily osobu krále a odrazily sílu silou. Tento plán girondistů nemohl být tak tajný, aby o něm orleánisté nevěděli. Merlin z Thionville, s pistolí v každé ruce, se odebere do zámku, přistoupí k Roedererovi, řekne mu, že lid žádá hlavu krále. „Na tom nezáleží," odpovídá Roederer, „královský princ zůstane. – Ne," odvětí Merlin, „všechny královské hlavy padnou, a dokonce i vaše, neodejdete-li."[27]

Ráno 10. srpna v zámku

Zatím se zdá, že se v zámku vše chystá k rázné obraně. Švýcaři a národní gardy se odebírají na svá stanoviště. Narychlo se zřizují opevnění; umisťují se děla; vojákům se rozdává chléb a kořalka; Švýcary ujišťují, že národní gardy je podpoří; že mají bojovat jen proti tlupě zločinců a marseillských galejníků, týchž, kteří v Aix odzbrojili pluk Ernest; že přicházejí s úmyslem odzbrojit také je a pak zavraždit krále a královskou rodinu. Čtyři až pět set šlechticů přiběhlo při zprávě o nebezpečí, které králi hrozí. Většina byla ve dvorském šatě a měla jen své meče. Rozestavují je ve třech řadách v paradní komnatě, a aby nezpůsobil žádný neklid národní gardě, která tyto muže viděla jen s jakousi nedůvěrou, král povolá několik dobrovolníků a postaví je do čela a na konec tohoto malého praporu. „Jsou to stateční lidé," dodává královna, „kteří milují krále a vlast; chtějí mu sloužit a bránit ho s vámi, ručím vám za jejich horlivost." Ludvík XVI. pak sestupuje do dvorů a koná přehlídku oddílů, které tvoří posádku zámku. Výkřiky ať žije král!, které slyší zaznívat kolem sebe, se zdají mu vnukat jakousi jistotu. Královna se chápe tohoto rozhodného okamžiku, vytrhne pistoli z opasku jednoho z přítomných velmožů, podává ji králi a velmi vzrušeným tónem:

27. Vydavatelé: ministři jmenovaní po propuštění Dumourieze podali 10. července demisi; jen Dejoly (spravedlnost) zůstal; jeho kolegy byli Bigot de Sainte-Croix (zahraničí), Dubouchage (námořnictvo), d'Abancourt (válka), Champion (vnitro) a Leroux-Delaville (daně). Ferrières čerpá z Dejolyho zprávy Shromáždění a z *Logographu*. Girondistický plán regentství uvádí opět podle Chabotovy výpovědi. K Roedererovi vydavatelé připomínají, že obviněn po 10. srpnu ze spoluúčasti na masakru se v ospravedlňovacím spise důrazně bránil, že Švýcarům nikdy nenařídil odrazit sílu silou, ale jen úplné použití zákonů, a útok zakázal; „toto popření, které náleží dějinám, zachránilo panu Roedererovi život".

„Toto, pane, je chvíle, kdy se máte ukázat.“ Ale Ludvík XVI., nadaný klidnou odvahou zbožné odevzdanosti, nedostal do vínku válečnickou statečnost.[28]

Poplašný zvon zvonil dále; ve všech sekcích bubnovali nástup; národní gardy a občané se shromažďovali, jedni z jakéhosi přirozeného neklidu ve velkých událostech, který způsobuje, že se člověk cítí bezpečnější tam, kde je nejvíce lidí; druzí jako herci této krvavé tragédie, chystající se hrát v ní roli, která jim byla určena. V šest hodin se federáti, Marseillané a obě předměstí Saint-Antoine a Saint-Marceau dávají na pochod. Tato tlupa roste o zástup ozbrojených mužů, které sbírá cestou: přichází na Carrousel. Jízdní četníci, kteří tam byli umístěni, je opouštějí a stahují se na Petit-Carrousel. Federáti a Marseillané se zmocňují všech stanovišť, míří svými děly na zámek a chystají se napadnout jeho brány. Jeden prapor předměstí Saint-Marceau vstupuje do zahrady terasou feuillantů, která od dekretu Shromáždění zůstala otevřená, a řadí se do bitevního šiku; prapor sekce Croix-Rouge se zmocňuje Pont-Royal. Tato opatření se dějí s velkým pořádkem a velkým tichem: zámek se octne obklíčen ze všech stran.

V této krajnosti Roederer, nechtěje se kompromitovat ani s girondisty, ani s orleánisty, usoudil, že nejjistější prostředek, jak se vyhnout výčitkám jedněch i druhých, je odvést krále a královskou rodinu do Shromáždění: bylo to rukojmí pro případ, že by se útok na zámek obrátil proti Marseillanům. Ostatně králův odchod odnímal každou záminku k odporu: rušil vyhlášení stanného práva, které už nemělo předmět; a za předpokladu, že by se ti, kdo zůstanou v zámku, pokusili postavit lidu, ochromoval jejich nejmocnější prostředek a svaloval na ně odpovědnost za událost. Šlo už jen o to přimět krále, aby se k tomu rozhodl. Rada byla shromážděna; rokovalo se tam a nic se nerozhodovalo. Roederer vstupuje s vyděšeným výrazem, prohlašuje, že nebezpečí je krajní, že královská rodina bude neomylně povražděna, neuchýlí-li se okamžitě do Shromáždění; ještě čtvrt hodiny, a bude pozdě… Královna se důrazně staví proti tomuto zoufalému rozhodnutí; po-

28. Pluk Ernest – švýcarský pluk odzbrojený v Aix marseillskou národní gardou (únor 1792). Vydavatelé: jiní historikové odhadují počet šlechticů v zámku na 600–700. Citují také Peltierův portrét královny při přehlídce: „Její rakouský ret a orlí nos, plnější než obvykle, dodávaly její fyziognomii výraz majestátu, o němž si lze těžko udělat představu, pokud ji člověk v té chvíli neviděl.“ Scéna s pistolí je doložena jen u Ferrièra a několika roajalistických autorů.

kládá je za zneucťující: všichni mlčí. „Cože!“ volá královna v návalu rozhořčení, „jsme sami! nikdo nemůže jednat? – Ano, Madame, sami,“ odpovídá Roederer: „jednání je zbytečné, odpor nemožný.“ Pan Gerderet, člen departementu, připojuje několik poznámek. Královna ho prudce přerušuje: „Mlčte, pane, vy jediný nemáte právo zde mluvit; když někdo udělal zlo, nesmí je chtít napravovat.“ Pan Gerderet umlká. Královna se znovu šíří o nevhodnosti navrhovaného kroku, ukazuje jeho nevýhody. Král neříkal nic. „Chcete se tedy, Madame,“ pokračuje s ohněm Roederer, „učinit vinnou smrtí krále, smrtí svých dvou dětí! zahubit sebe samu i všechny osoby, které jsou v zámku!“[29]

Tato poslední úvaha Ludvíka XVI. rozhoduje. Dost pevný ve svých zásadách, aby hleděl smrti bez bázně do tváře, když hrozí jen jemu, byl neschopen snést její myšlenku, když se zdála hrozit královně a jeho dětem. „Nuže,“ volá, zvedaje pravici k nebi, „pojďme; dejme ještě, když je toho třeba, tento poslední důkaz oddanosti.“ Královna se dává spíše strhnout, než že svoluje: ale zapomínajíc na sebe samu, všechny své obavy soustřeďuje na krále a na dauphina, vidí jen je; a obracejíc se k Roedererovi a členům departementu oním pevným a důstojným tónem královny, která je zároveň manželkou i matkou: „Pane Roederere, pánové, ručíte za osobu krále, ručíte za osobu mého syna? – Madame,“ odpovídá Roederer, „ručíme za to, že zemřeme po vašem boku, to je vše, co můžeme zaručit.“

Král vychází ze zámku, provázen královnou, dauphinem, Madame Élisabeth, Madame Royale, ministry a několika velmoži. Švýcarští granátníci a silný oddíl národní gardy mu slouží za doprovod. Terasa feuillantů byla pokryta zástupem lidu. Orleánští emisaři vysvětlují, že se nesmí dovolit, aby se král a královská rodina uchýlili do Shromáždění. Lid odmítá průchod. Jsou nuceni se zastavit. Marně se Roederer dovolává zákona, ústavy, dekretů. Hrozivé výrazy, výkřiky ať žije národ, žádné veto, jsou jediná od-

29. Vydavatelé citují Toulongeona: „Bylo krásné, lidské a opravdu filantropické vyvést krále z místa boje, aby se zabránilo boji; ale pak nelze pochopit, jaké opomenutí nebo jaký motiv tam dal ponechat bojující… Krev právem šetřená pro obranu člověka neměla být marněna pro obranu jeho nábytku… Je nevysvětlitelné, že z tolika osob, které krále obklopovaly, žádná nepředvídala nedostatečnost a nebezpečí neúplného opatření.“ Gerderet: vydavatelé ho ztotožňují s dodavatelem téhož jména, obžalovaným v listopadu 1792 za dodávku vadných bot pro armádu, prý dříve velitelem národní gardy, který upadl v nemilost La Fayetta.

pověď, které se mu dostává. Překážky se množí. Postavení krále a královské rodiny se stávalo znepokojivým. Jakýsi muž si razí cestu davem, přistoupí ke králi a řekne mu drsným tónem: „Dejte mi ruku, buďte si jist, že držíte ruku poctivého člověka, a ne vraha; ručím navzdory vašim vinám za bezpečnost vašich dnů: doprovodím vás až do Shromáždění; ale vaše žena tam nevejde, je to poběhlice, která způsobila neštěstí Francie.“ Král bere ruku tohoto muže, postupuje se dále a dospívá se k schodišti. Tehdy se výkřiky obnovují, hrozby proti královně začínají znovu. „Žádné ženy! žádné ženy!“ opakuje se ze všech stran, „chceme jen krále, jen krále samotného!“ Roederer vysvětluje, že dekret Shromáždění volá krále a královskou rodinu do jeho lůna. Několik poslanců potvrzuje existenci tohoto dekretu. Lid se rozestupuje: král vstupuje do sálu: královna, Madame Élisabeth a Madame Royale ho následují. Jeden granátník nese v náručí dauphina, postaví ho na stůl předsednictva. Všichni poslanci zachovávají hluboké mlčení. Různé zájmy a vášně, které jimi zmítají, umlkají při pohledu na Ludvíka, nedávno nejmocnějšího krále Evropy, vyhnaného ze svého paláce, přicházejícího vyprosit si útočiště u Shromáždění.

Král řekl: „Pánové, přicházím sem, abych se vyhnul velkému zločinu, který se mohl spáchat. Budu se vždy pokládat za bezpečného, já, má rodina i mé děti, budu-li uprostřed zástupců národa; zůstanu zde se svými ministry, dokud nebude obnoven klid.“ Těchto několik slov, pronesených s ušlechtilostí, sklidilo dvakrát nejživější potlesk. Předseda Vergniaud, stržen všeobecným hnutím, odpověděl, že Shromáždění zná své povinnosti; že pokládá za jednu z nejdražších udržení všech konstituovaných úřadů; že zůstane pevně na svém místě; že všichni poslanci tam dovedou zemřít. Chabot a několik orleánistů poznamenávají, že ústava zakazuje rokovat v přítomnosti krále, a navrhují poslat ho i s rodinou do jednoho z výborů Shromáždění. Girondisté odmítají tento ukrutný návrh, směřující, jak Chabot sám přiznává, k provedení vražedných plánů, které orleánisté sjednali jako jediný jistý prostředek, jak posadit vévodu Orleánského na trůn. Ludvík XVI. byl umístěn do lóže logografa.[30]

30. Výrok o „poběhlici“ (*gueuse*) Ferrières převzal z *Révolutions de Paris* (č. 162). Lóže logografa – zamřížovaná lóže za předsednictvem v sále Jízdárny, vyhrazená stenografům listu *Le Logographe*; královská rodina v ní strávila kolem šestnácti hodin. Vergniaud byl v srpnu 1792 předsedou Shromáždění.

Dobytí Tuilerií

Sotva jsou tato opatření dokončena, ozývá se velký hluk v tuilerijské zahradě a na galeriích je patrné prudké vzrušení: několik osob z nich překotně vychází. Rány z děl, které následují bez přestávky, a rachotivá palba z mušket ohlašují, že se v zámku děje něco mimořádného. Několik poslanců vstává. Předseda jim připomíná, že všichni poslanci mají zemřít na svém místě: usedají. Příčina této nové události nebyla známa; byla nejistota o následcích, které mohla mít; obávali se, že Švýcaři, kteří přišli do Shromáždění s králem a zůstali na terase feuillantů, napadnou sál: ale tito Švýcaři, sami obleženi množstvím mužů ozbrojených píkami, daleko od toho, aby pomýšleli na útok na zákonodárný sbor, mysleli jen na to, jak rychlým podrobením uniknout zuřivosti lůzy, která je zahrnovala urážkami a hrozbami. Zatím bylo stále slyšet zmatenou směs výkřiků, ran z děl, výstřelů z pušek, velmi způsobilou poplašit i nejodvážnější poslance. Uprostřed této nejistoty a různých hnutí, která vyvolává, vstupuje důstojník stráže s vyděšeným výrazem a volá: „Na místa, zákonodárci, jsme dobyti!“ Tento okamžik byl strašný, ale netrval dlouho. Přichází člen municipality a oznamuje, že lid se stal pánem zámku, že se vraždí všechny osoby, které se v něm nacházejí; že prosí Shromáždění, aby naznačilo postup, jímž se lze vyhnout hrozným neštěstím. Na místě se jmenují dvě komise, jedna pověřená jednat s novou municipalitou o opatřeních, která je třeba za těchto okolností učinit, zatímco druhá se odebere do zámku, vyzve lid k umírněnosti a předejde, bude-li to možné, výstřelkům, které se chystá spáchat.

Velitel, když viděl po odchodu krále, že každý odpor se stává zbytečným a bezúčelným, dal stáhnout Švýcary, kteří střežili opevnění zřízená uvnitř. Otevřely se brány královského dvora: federáti a Marseillané vstoupili, aniž kdo pomyslel se tomu postavit. Dělostřelci a většina národních gard, které tvořily ozbrojenou moc, se spojili s Marseillany. Dvory se brzy naplnily zástupem mužů s píkami, kteří s prudkými hrozbami křičeli na Švýcary, aby se vzdali. Švýcaři zasunuli bajonety do pochev, dosvědčujíce tímto znamením míru, že nemají nepřátelské úmysly; někteří odhodili náboje, které měli v sumkách. Vše se zdálo ohlašovat uklidnění. Několik švýcarských vojáků se už vmísilo do řad Marseillanů a bratřilo se s nimi, když výstřel z pušky, vyšlý zdola od schodiště, dal znamení k vraždění. Nikdy

se nevědělo a nikdy se s nějakou jistotou nebude vědět, z čí ruky tento výstřel vyšel. „Podívejte," volá major Bachmann, obraceje se k Švýcarům, „jak střílejí na vaše kamarády." Švýcaři, nemohouce uhodnout past, která se jim strojí, běží ke zbraním, zmocňují se dvou děl nabitých kartáči, dávají několik salv na Marseillany, zatímco čety střelců, vycházející ze svých kasáren a vracející se do nich, je podporují velmi živou palbou z mušket. Marseillané, tak prudce napadeni, kolísají; Švýcaři se na ně vrhají, zatlačují je až na náměstí Carrousel; poděšený lid se začínal rozptylovat; a kdyby král nebyl opustil zámek s částí oddílů určených k jeho obraně a kdyby ti, kdo v něm byli shromážděni, byli Švýcary podpořili, dvůr by byl získal všechnu výhodu tohoto dne: ale protože toto první úsilí nebylo ani podporováno, ani sjednáno, Marseillané a federáti se sešikovali a vrátili se k útoku. Jízdní četníci se připojili k Marseillanům; Švýcary vypudili z jejich kasáren tím, že kasárna zapálili. Napadeni ze všech stran, opuštěni svými veliteli, byli brzy nuceni ustoupit množství, které každým okamžikem rostlo: většina odhodila zbraně a hledala spásu v útěku.

Lid, pán zámku, se rozlil jako ničivý příval. Vestibul, hlavní schodiště, kaple, chodby, předsíně, trůnní sál, sál rady byly v okamžiku zaplaveny krví. Nikdo nebyl ušetřen. Pronikalo se do sklepů, do nejtemnějších koutů; nemilosrdně se vraždili bezbranní lidé, které jejich domácí služba nutila být v zámku a kteří se nijak neúčastnili událostí tohoto neblahého dne. Rozbíjel se nábytek, zrcadla, obrazy; vylamovaly se skříně, sekretáře; Švýcaři, pronásledovaní s tím větší zavilostí, že se už nemohli bránit, byli zabíjeni ranami pík v zahradě, v ulicích; vyvlékali je z domů, kde hledali útočiště. Šedesát těchto nešťastníků bylo odvedeno na radnici a usmrceno na náměstí Grève. Brzy se z kasáren Švýcarů a z budov Carrouselu zvedají víry plamenů a dýmu a obepínají palác a zahradu zdí ohně, ponechávajíce jen úzký průchod, jímž prochází, kráčejíc po hořících trámech, tlupa zuřivců strhávaných žízní po vraždě a nadějí na kořist. Průčelí zámku prostřílené odshora dolů dělovými koulemi; okna kulkami z pušek; dvory, zahrady poseté nahými mrtvolami skýtaly ohyzdný pohled smrti ve všech podobách; muži pokrytí krvavými cáry povražděných Švýcarů, dělající si z nich

trofej, klející, hrozící, rozlévající se po krčmách, oddávali se tam nejzhýralejšímu opilství a drzé a barbarské radosti.[31]

Shromáždění poslouchalo zástup petentů, kteří přímo před očima krále přicházeli k jeho tribuně mluvit o zločinech dvora a žádat sesazení. Přijímalo kořist ze zámku, kterou mu spěšně přinášeli v triumfu: neboť jedním z těch extrémů, jaké skýtá jedině francouzská povaha, vnesl lid do tohoto nepořádku jistý pořádek; a vzpamatovav se z prvního bezděčného vytržení, které téměř vždy vnuká vítězství, konal přísnou spravedlnost nad všemi, kdo, podléhajíce vábení příležitosti, byli v pokušení přivlastnit si některé z bohatých věcí, které se na každém kroku nabízely jejich očím, nechtěje, aby se mu ve věci, kde šlo o svobodu a vlast, mohlo vytýkat, že měl na mysli jen hanebný cíl kořisti.

Suspendování krále; nová Komuna

Zatímco se každý oddával různým úvahám, které tato velká událost vyvolávala; zatímco se jedni zabývali svými nadějemi, druzí svými obavami, vůdcové lákavými plány; zatímco Ludvík XVI. a jeho rodina s úzkostí čekali na výsledek výbuchu, který se stával každým okamžikem nevyhnutelnějším, mimořádná komise narychlo sepisovala návrh dekretu odpovídající okolnostem. Všechny oči se obracely k tribuně a zdály se na ni volat zpravodaje. Vergniaud se konečně objevil a řekl: „Přicházím vám, pánové, předložit přísné opatření; předložím je bez úvah; spoléhám na bolest, jíž musíte být proniknuti; ale podle událostí, které se staly, posuďte, zda je nutné:

> *„Národní shromáždění, uvažujíc, že nebezpečí vlasti dosáhla vrcholu; že je pro zákonodárný sbor nejsvětější povinností užít všech prostředků k její záchraně; že je nemožné nalézt účinné, dokud nebude vysušen pramen zel, která tíží Francii; že tato zla pramení hlavně z*

31. Karl Josef von Bachmann, major švýcarské gardy, byl 3. září 1792 odsouzen k smrti a popraven. Vydavatelé: otázka, kdo vystřelil první, „není dosud v očích všech vyjasněna“; podle Moniteuru „se všichni shodují“, že Švýcaři mávali čapkami, volali ať žije národ a tiskli Marseillanům ruce, když se náhle spustila „krupobití kulí a kartáčů“ – vinu tedy přičítá Švýcarům; Peltier tvrdí, že první zaútočili občané, Prudhomme opak, Beaulieu nemá jistých zpráv (příloha H). Vydavatelé také upozorňují, že Ferrièrova věta o „naději na kořist“ se těžko srovnává s následujícím odstavcem, kde sám chválí nezištnost lidu. Z asi 900 Švýcarů padlo nebo bylo pobito kolem šesti set.

nedůvěry, kterou vyvolává jednání hlavy výkonné moci ve válce podniknuté jeho jménem proti ústavě a národní nezávislosti; že tato nedůvěra vyvolala v různých částech říše přání směřující k odvolání autority delegované Ludvíku XVI.; že nicméně Národní shromáždění nemá ani nechce využít této okolnosti k rozšíření své autority žádnou uzurpací; že tedy v mimořádném postavení, do něhož je uvedly události, které žádný zákon nepředvídal, nemůže smířit to, co dluží své neotřesitelné věrnosti ústavě a svému pevnému rozhodnutí pohřbít se raději pod troskami chrámu svobody, než ji nechat zahynout, jinak než odvoláním se k svrchovanosti lidu a učiněním nezbytných opatření, aby toto odvolání nebylo učiněno iluzorním novými zradami, dekretuje: 1. Francouzský lid je vyzván, aby utvořil Národní konvent. 2. Hlava výkonné moci je prozatímně suspendována ze svých funkcí, dokud Konvent nerozhodne o opatřeních, která má učinit k zajištění osobní bezpečnosti, vlády svobody a rovnosti. 3. Ještě dnes bude ustaveno nové ministerstvo. 4. Shromáždění jmenuje vychovatele královského prince. 5. Král a královská rodina zůstanou v prostoru zákonodárného sboru, dokud nebude v Paříži obnoven klid. Departement jim dá připravit byt v Lucemburském paláci: budou postaveni pod ochranu občanů a zákona.“[32]

Tento dekret, odpovídající tajnému plánu girondistů, nenarazil pro tu chvíli na žádnou námitku; všichni se shodli na jeho přijetí, vyhrazujíce si provést v něm změny, které si okolnosti vyžádají. Girondisté, kteří chtěli jen změnit jméno Shromáždění, v němž vládli, a dát si pomocí této změny rozsáhlejší moci, dali dekretovat, že členové současného Shromáždění a členové Ústavodárného shromáždění budou volitelní do Konventu. Orleánisté, vedení týmiž záměry a počítající s týmiž prostředky ovlivnění voleb, se nepostavili proti uspořádání, které je podle jejich výpočtů vedlo k cíli, který si vytkli. Usneslo se, že nesankcionované dekrety budou provedeny; k armádám byli vysláni komisaři pod záminkou poučit vojáky o událostech, které

32. Vydavatelé opravují Ferrièrovo znění: článek 3 má znít „bude ustaveno nové ministerstvo“ (Ferrièrův „ministère public“ je „zjevně chyba opisovače“) a doplňují dva vynechané články: 6. výplata civilní listy zůstává pozastavena až do rozhodnutí Národního konventu; 7. každý veřejný úředník, voják, poddůstojník, důstojník jakékoli hodnosti či generál, který v těchto dnech poplachu opustí své místo, je prohlášen za bezectného a zrádce vlasti.

se právě staly, a předejít falešným výkladům, jaké by se jim snažili dát nepřátelé věci veřejné; ale ve skutečnosti v úmyslu vyzkoušet generály a zajistit si La Fayetta. Girondisté zorganizovali své nové ministerstvo: měli konečně zadostiučinění vidět v něm dosazeny své tři věrné přátele, Rolanda, Servana, Clavièra; ale orleánisté tam dovedli umístit Dantona a svěřili mu důležité ministerstvo spravedlnosti. Vnitřně rozzuřeni, že nebylo vysloveno sesazení a především že bylo dekretováno, že královskému princi bude jmenován vychovatel, byli by rádi dali tuto část dekretu odvolat; poslali zástup petentů, kteří si všichni stěžovali, že se Shromáždění spokojilo suspendováním Ludvíka XVI. z jeho funkcí, a žádali, aby bez přerušení vyslovilo sesazení. Girondisté byli za tak choulostivé konjunktury pevně rozhodnuti, dříve než učiní pevné rozhodnutí, vypočítat, co nejlépe vyhovuje jejich zájmům. Vergniaud namítl, že Paříž je jen zlomkem francouzské říše; že je na svrchovaném lidu, utvořeném v Národní konvent, aby učinil opatření, která uzná za nejvhodnější k upevnění svobody a rovnosti. [33]

Girondisté neukázali ani tutéž rozvahu, ani tutéž odvahu, když se od nich žádalo, aby potvrdili novou municipalitu. Snad se domnívali, že starosta Pétion, jemuž se afektovaně vzdávaly velké pocty a který se stále nazýval ctnostným Pétionem, si na tuto municipalitu zachová týž vliv, jaký měl na starou. Tato podstatná chyba měla pro girondisty neblahé následky. Novou municipalitu řídil Robespierre. Skryt po dobu nebezpečí, přišel první sklidit plody vítězství; osobní nepřítel Brissota a girondistů, tehdy zdánlivě spojený s Maratem a Dantonem, vůdci orleánské strany, brzy vybudoval moc soupeřící s mocí Shromáždění. Municipalita pod jeho rozkazy jednala jako svrchovaná, vytvářejíc výbory, které oblékla diktátorskou autoritou, suspendujíc z funkcí prostým usnesením direktorium a radu departementu, komisaře sekcí, smírčí soudce; soustřeďujíc tak v sobě samé všechny moci. Girondisté uznali chybu, kterou udělali; ale poděšeni činorodostí svých protivníků, neodvážili se toto nezákonné usnesení zrušit. Tak tito lidé, tak obratní v ničení ústavy, kterou slavnostně přísahali udržovat, tak lstiví v

33. Prozatímní výkonná rada zvolená Shromážděním 10. srpna: Roland (vnitro), Servan (válka), Clavière (finance), Danton (spravedlnost), Monge (námořnictvo), Lebrun (zahraničí). Komisaře vyslané k armádě dal La Fayette v Sedanu zatknout, a když ho vojsko nenásledovalo, přešel 19. srpna k Rakušanům, kteří ho na léta uvěznili.

provádění svých plánů, tak lhostejní k oprávněnosti prostředků, se nízce sklonili před smělejšími uzurpátory… Ale ne, ona ochranná Prozřetelnost, která bdí neustále nad lidmi i nad událostmi, dopustila, aby se sami zaslepili a nepoznali své zájmy a své zdroje; připravujíc od té chvíle pro poučení budoucích pokolení v zaslouženém trestu těchto ctižádostivých zmatkářů velkou a strašnou lekci všem, kdo by byli jednoho dne v pokušení je napodobit.[34]

[Aby se uklidnily mysli, uveřejnily se zprávy „vhodné k ospravedlnění opatření, která bylo nutno učinit“: dvůr prý pojal nejukrutnější plány – šlechtici, nepřísežní kněží a „satelité civilní listy“ měli na smluvené znamení napadnout Shromáždění a municipalitu a povraždit vlastenecké členy; tisíce převlečených lupičů měly zapálit hlavní čtvrti Paříže; v zámku se měl usadit „svrchovaný tribunál o dvou stech soudcích, rozdělený na dvě sekce, aby se urychlily rozsudky“, živený udáními špehů; La Fayette měl přispěchat s armádou; proskripční listina zahrnovala všechny departementy. Ferrières: „Toto líčení plánů dvora, přinejmenším velmi zveličené ve svém celku, bylo tím způsobilejší přesvědčit lid, jehož důvěřivost je vždy úměrná nepravděpodobnosti věcí, které se mu říkají, a především zel, jimiž se mu hrozí.“ Ostatně „bylo pravda, že lid a dvůr byli od zahájení generálních stavů ve skutečném válečném stavu“ a pokusy o svržení ústavy i koalice mocností dodávaly těmto plánům pravděpodobnosti. Všechny správy poslaly blahopřejné adresy a přistoupily k dekretům: „Nepozvedl se jediný hlas ve prospěch krále ani ústavy.“][35]

Temple; září; Konvent

Ludvík XVI., umístěný v lóži logografa, slyšel všechny diskuse, jichž byl předmětem, a byl takřka zaživa přítomen vlastnímu pohřbu. Jeho zbožná a

34. Vydavatelé: „Toto pozorování je bohužel až příliš pravdivé“ – neštěstí a pád Girondy a smrt téměř všech jejích členů je třeba přičíst z velké části Komuně z 10. srpna, jmenované radikály všech sekcí a „tak neprozřetelně potvrzené Národním shromážděním“. Robespierrova nepřítomnost v boji: vydavatelé připomínají Vergniaudovu odpověď z 10. dubna 1793, podle níž se Robespierre během boje 10. srpna „prozíravě pohřbil ve sklepě“, a Barbarouxovu veřejnou výtku zbabělosti, která prý byla jednou z příčin jeho zavilosti proti girondistům.

35. Vydavatelé citují Robespierrův list *Le Défenseur de la Constitution* (č. 12), který jako dokázanou skutečnost uvádí, že v Tuileriích se „dlouho konaly hrozivé přípravy nové bartolomějské noci“ a občané měli bojovat „už ne jen za svou svobodu, ale za svou existenci“.

odvážná odevzdanost ho v této tvrdé zkoušce podpírala. Královna, méně poddaná ruce, která ji bila, trpěla nekonečně více. Komisaři municipality přišli vysvětlit, že Lucemburský palác má četné východy; že by bylo snadné krále unést; že tato naděje nepřátel věci veřejné by způsobila nové nepokoje; že setrvá-li Shromáždění na ubytování Ludvíka XVI. v Lucemburském paláci, municipalita nemůže ručit za jeho osobu. Navrhli Temple, menší, snáze střežitelný. Girondisté cítili nevýhody této změny, ale neodvážili se ji odmítnout. Shromáždění dekretovalo, že Ludvík XVI. a jeho rodina budou převezeni do Temple; že tam zůstanou na odpovědnost municipality; že ta jediná bude pověřena jeho střežením a vnitřní i vnější policií jeho vězení. Tento dekret byl proveden hned téhož večera. Starosta Pétion a dva municipálové přišli pro Ludvíka XVI. do Shromáždění a odvedli ho do Temple. Byl tam v naprosté závislosti na municipalitě a orleánistech, a až se přiblíží rozhodný okamžik, bude pro ně snadné zařídit lidové hnutí, do něhož budou Ludvík a jeho rodina přirozeně zapleteni. Snažili se všemi prostředky toto hnutí vyvolat, pokládajíce smrt Ludvíka a úplné vyhlazení jeho rodiny za jediný jistý prostředek, jak posadit vévodu Orleánského na trůn. Spěchali tím více, že se právem obávali, aby Národní konvent, oblečený všemi mocemi, nevrátil pařížskou municipalitu do řádu konstituovaných úřadů a nezvrátil jejich plány.[36]

[Ferrières cituje výzvu jednoho orleánistického listu (Révolutions de Paris, 15. srpna): „Vojáci vlasti! mezi všemi nakupenými oběťmi jste si nevšimli, že vám dvě chybějí, aby se tento den stal nejpamátnějším a nejplodnějším dnem revoluce?… Lide, ať jiní chválí a obdivují tvou velkomyslnost, tvou loajálnost, tvou umírněnost, tvou rozvahu; velký den 10. srpna se ti nepovedl!… Ludvík XVI. ještě žije; jeho spoluvinice dýchá… Vůdce spiklenců je ve tvých rukou, a ty ho necháváš žít! Střežíš ho jako rukojmí. Jaká směs síly a slabosti!…“ Proč se prý neobjevila u tribuny deputace federátů se slovy: „Velká porota se právě utvořila: rozsudek je vysloven. Guillotina,

36. Dekret o převezení královské rodiny do Temple z 13. srpna 1792. Vydavatelé citují Toulongeona: král v lóži „projevil během tohoto dlouhého zasedání klidné držení a stálost v neštěstí, hovoře s volností ducha s poslanci, kteří byli u něho, mimo jiné s Vergniaudem a Coustardem. Vyslechl chladnokrevně petice žádající sesazení, zprávu i dekret… Otevřená podívaná ukazovala po šestnáct hodin krále, jeho ženu, jeho sestru, dvě děti, omezené na prostor, který každý z nich zaujímal. Mladý královský princ usnul na prsou své matky: příklad dojemný i strašný zároveň pro ty, jimž osud svěřil osudy tolika tisíc lidí, jim podobných a rovných.“

postavená uprostřed dvora princů, posetého mrtvolami našich bratří, čeká na dva hlavní původce této vraždy… Zákonodárci! vyveďte ze svého prostoru Ludvíka XVI. a jeho spoluvinici; přítomnost tohoto zvráceného páru poskvrňuje vaše rokování… Lide! vše, co navštěvovalo zámek Tuilerií… je neschopné návratu k ctnosti. Jsou to zuřivé obludy, které je třeba udusit všechny do posledního… Vlast a despotismus spolu chvíli zápasily tělo na tělo; despotismus byl útočníkem, byl sražen, podléhá, žádné milosti… Ale abychom nemuseli s touto hydrou začínat znovu, je třeba srazit všechny její hlavy jedinou ranou.“][37]

S touto vražednou zuřivostí zvonili orleánisté na poplach k zářijovým masakrům. Nebudu líčit tyto výjevy hrůzy; dost jiných si uložilo tento odporný úkol. Shromáždění už bylo jen marným přízrakem národního zastoupení; pařížská komuna byla pravým suverénem; a Marat, Robespierre a Danton vládli jako despoti nad pařížskou komunou: konečně Konvent zahájil své první zasedání a zklamav naděje orleánistů, zrušil království, dekretoval republiku a zachránil navždy Francii před jhem nejtyranštějším a zároveň nejpotupnějším. Tato rozhodná rána zasazená orleánské frakci rozhodla o jejím pádu. Většina jejích stoupenců ji opustila a přimkla se k republice. Její hlava zahynula na popravišti; její hlavní spoluviníci podstoupili postupně týž osud.[38]

Závěr

Francouzský lid si po dlouhých a prudkých otřesech dokázal dát moudrou ústavu, založenou na pravých zásadách společenského řádu a dobré vlády. Její šťastné účinky na sebe nedaly dlouho čekat: uvnitř se ustavil mír; na-

37. *Révolutions de Paris* (Prudhomme), číslo z 15. srpna 1792. K Ferrièrově orleánistické tezi vydavatelé: autor „stále představuje orleánisty jako původce tohoto dne a dává jméno orleánistů všem osobám, které přispěly k jeho úspěchu“; toto mínění „nemá pro sebe ani žádnou z pravděpodobností, které mají alespoň sloužit za vodítko historickým domněnkám“; brožura *Les véritables auteurs de la journée du 10 août* připisuje vše Pétionovi, což se nezdá o nic věrohodnější; „soudíme, že ani Pétion, ani orleánisté nemají být zvlášť obviňováni“. V příloze I otiskují líčení 10. srpna od Peltiera, Carry, Soulavieho a analýzu zasedání Shromáždění.

38. Zářijové masakry ve věznicích 2.–6. září 1792 (odhadem 1 100 až 1 400 obětí). Konvent se sešel 20. září a 21. září 1792 jednomyslně zrušil království; 22. září byl vyhlášen prvním dnem republiky. Vévoda Orleánský (Philippe-Égalité), člen Konventu, který hlasoval pro smrt krále, byl popraven 6. listopadu 1793, girondisté 31. října 1793.

venek byli nepřátelé Francie rozprášeni a poraženi; dějiny žádného národa neskýtají ani tolik vítězství, ani tak rychlá dobytí: je jisté, že za ně národ vděčí své nové ústavě a především velkým záměrům těch, které veřejná důvěra postavila do čela vlády. Je tedy na nich, aby zajistili její stálost promyšlenou směsí pevnosti, mírnosti, přísnosti, shovívavosti: přestanou posuzovat lidi v obecnosti jejich kast a jejich povolání, přisuzovat jim všem zájmy, které u mnohých nikdy neexistovaly a které u několika ustoupily zájmu důstojnějšímu poctivého člověka, zájmu o veřejné blaho: budou vidět ve Francouzích jen občany poslušné nebo vzpurné zákonům: jedny budou chránit, druhé budou držet na uzdě, budou spravedliví ke všem: vědí, že není v povaze lidských věcí být dokonalé; že nejlepší vláda vždy nalézala a vždy nalezne odpůrce; že názory utvářené dlouhou řadou staletí se nemění za jeden den; že velké umění vládnout lidem nespočívá v tom, držet je na okamžik na uzdě zákony okamžiku, jejichž krajní přísnost je činí téměř vždy neproveditelnými; že spočívá v tom, vytvořit všem občanům zájmy, které je připoutají, každého v řádu, do něhož ho postavila Prozřetelnost, k věci veřejné; bdít nad zlými, aniž se poděsí dobří.[39]

[Zde končí Paměti, které Ferrières vydal roku 1799. Vydavatelé z r. 1821 k tomu poznamenávají: autor „se zastavil, jak vidno, u velké epochy 10. srpna a neměl tehdy v úmyslu vést své vyprávění dále. Později věnoval svůj volný čas jeho doplnění a v rukopise nalezeném mezi jeho papíry po jeho smrti je dovedl až k odsouzení Ludvíka XVI.“ Rukopis jim svěřila jeho dcera, markýza de la Messelière; tvoří „nevydanou část“ (knihu třináctou), která následuje.]

39. Vydavatelé: první vydání této části Pamětí vyšlo v roce VII (1799); „je tu tedy řeč o Direktoriu a o ústavě roku III“ (1795). Chvála „těch, které veřejná důvěra postavila do čela vlády“, míří na direktory; „tolik vítězství a tak rychlá dobytí“ – tažení let 1794–1797 (Bonaparte v Itálii). Ferrières, který se po r. 1793 stáhl na své statky v Poitou, psal tento smířlivý závěr jako loajální občan republiky; smrt Ludvíka XVI. líčí až v nevydané třinácté knize.

XV. Kniha třináctá (srpen – prosinec 1792)

[Obsah podle původního vydání: Domovní prohlídky. – Zatýkání. – Den 2. září. – Postup cizích mocností. – Ústup pruského krále. – Národní konvent. – Ludvík XVI. v Templu.]

[Touto knihou začíná „nevydaná část“ (Partie inédite) Pamětí. Předchozí knihy vycházejí z textu, který Ferrières sám uveřejnil r. 1799; vše následující otiskli vydavatelé Berville a Barrière poprvé r. 1821 z Ferrièrova rukopisu, sedmnáct let po autorově smrti (Ferrières zemřel 1804). Autor tedy tuto část již nemohl připravit do tisku; vydavatelé ji opatřili hojnými poznámkami, které ji opravují a doplňují, a na ně se vysvětlivky na příslušných místech odvolávají.]

Strany po 10. srpnu; obec a její komisaři

Různé strany až dosud jednaly ve shodě; den 10. srpna tuto zdánlivou jednotu náhle rozbil a odhalil tajné zájmy, které je oživovaly. Orleánská frakce věřila, že nadešla chvíle posadit jejího vůdce na trůn; republikáni nechtěli propást tak příznivou příležitost k založení své republiky; girondisté se k této formě vlády klonili, ale znepokojeni podniky obce, nejisti následky války, jejíž vyhlídky nebylo možno vypočítat, strháváni rychlostí, s níž se události střídaly, tápali v budoucnosti a v jakési úzkosti čekali na zahájení zasedání Konventu.

Obec se chovala jako svrchovaný pán; nakládala libovolně s osobou i majetkem občanů a povýšeně diktovala zákony i samotnému Shromáždění. Král a královská rodina byli v její moci, ozbrojená síla poslouchala velitele, který jí byl oddán.[1] Pétion, ještě nedávno předmět úcty a lásky lidu, omezený na jalový titul starosty a napadaný Maratem a Robespierrem v urážlivých plakátech, se viděl sražen do nejpokořující nicoty. Girondisté tento pád pocítili; octli se v témž postavení, v jakém se nalézal král: byli

1. Vydavatelé: Santerre. Antoine-Joseph Santerre (1752–1809), sládek z předměstí Saint-Antoine, od 10. srpna 1792 velící generál pařížské národní gardy; jako takový dohlížel na Temple a velel eskortě při popravě Ludvíka XVI. Jérôme Pétion (1756–1794), starosta Paříže od listopadu 1791, po 10. srpnu ztratil vliv ve prospěch povstalecké obce; girondista, zahynul r. 1794 na útěku.

jako tento princ terčem výčitek ze zrady a prudkých udání, jimiž je orleánisté a vůdcové obce zahrnovali na tribuně jakobínů, ba i na tribuně Shromáždění.

Každá strana se zabývala volbami, cítíc nutnost zajistit si impozantní většinu v Národním konventu, který se měl utvořit; ale obec do toho vložila činorodost, která jí dala velkou převahu nad protivníky. Více než tři sta komisařů, vybraných z nejzuřivějších jakobínů, projelo departementy: záminkou bylo oživit veřejného ducha a popohnat rekruty určené k posílení armád; pravým cílem zřídit všude municipální vládu podřízenou pařížské obci. Říkali, že pařížská obec spojuje všechny moci; že ona jediná zachránila lid; že ona jediná zasluhuje jeho důvěru; že Zákonodárné shromáždění, ministři, generálové jej zrazují a chtějí ho znovu spoutat. Chodili do lidových společností: tam, citujíce před svůj tribunál všechny, kdo se ukazovali cizí jejich frakci, nutili jedny, aby se vzdali míst, která zastávali, od druhých vyžadovali značné částky, domlouvali se s vůdci, aby dali jmenovat lidi oddané jejich zásadám a vyloučit ty, jejichž úmysly jim byly podezřelé. Vyzývali lůzu k vraždě, k plenění, ujišťujíce, že už neexistuje žádný zákon; že je na lidu, aby si sám zjednal spravedlnost. „Stavte popraviště, vztyčujte šibenice," volali v Douai dva komisaři obce, „a ti, kdo nebudou našeho mínění, ať jsou na ně přivázáni."

Marat nepřestával opakovat, že blaho lidu žádá, aby byl jmenován diktátor, oprávněný pohnat před sebe spiklence a soudit je sám a bez odvolání; že je ochoten ujmout se tohoto úřadu; že mu bude volno přivázat k noze kouli, která bude ručit za jeho chování. „Dejte mi tři sta tisíc hlav; pověste na jejich dveře všechny kupce, všechny pekaře, všechny kramáře, a ručím za to, že vlast je zachráněna."[2]

Zavřené brány, udavačství, domovní prohlídky

Zatím brány zůstávaly zavřeny. Ani vyslanci a cizinci neměli dovoleno opustit Paříž, tak se báli, že by se mezi ně mohl vloudit někdo z proskribo-

2. Jean-Paul Marat (1743–1793), vydavatel *Přítele lidu*, po 10. srpnu člen výboru bdělosti obce. Výzva k „diktatuře" s koulí u nohy a výrok o třech stech tisících hlav byly Maratovi současníky obecně připisovány; v jeho listu se počty hlav, které je třeba srazit, skutečně během let stupňovaly, doslovné znění citované Ferrièrem však doloženo není.

vaných; ale zlato mnohým otevřelo cestu. Zatýkací rozkazy se vydávaly na žádost prvního, kdo o ně požádal; každý jich užíval k vykonávání pomsty, k ukojení nenávisti. „Jsme nuceni," říkal Girey-Dupré, „bojovat proti svým nepřátelům zbraněmi despotismu; je to neštěstí, ale blaho lidu to vyžaduje."[3] Plakáty vyzývaly občany k udávání; dělaly z něho nejen povinnost, dělaly z něho titul cti a vážnosti.

Bylo obtížné v tak lidnatém městě, jako je Paříž, pochytat všechny proskribované jednotlivě. Obec pojala záměr zmocnit se jich hromadně; a aby toho dosáhla, vymyslela jeden z těch plánů, které udivují ještě více hloubkou svých kombinací než svou ukrutností. Několik praporů nových odvedenců se chystalo odejít na hranice. Generální rada usnesla, že se vykonají domovní prohlídky, aby se spolehlivěji zjistilo množství zbraní nalézajících se v Paříži a aby občané, jimž věk nebo neduhy bránily táhnout do pole, byli přinuceni odevzdat zbraně, které mají, komisařům, kteří je rozdělí těmto praporům. Dekret Shromáždění toto usnesení potvrdil a svěřil jeho provedení obci.

Temný šum už nějaký čas ohlašoval mimořádné opatření a šířil obavy, které se každý snažil proniknout. Nevědělo se, jaké je nebezpečí a jaké jsou prostředky, jak se mu vyhnout. V určený den jsou povoláni sansculoti a jakobíni čtyřiceti osmi sekcí; všem obyvatelům Paříže se zakazuje vycházet z domů po desáté hodině; nařizuje se nechat dveře pootevřené. Národní garda dostává za úkol obsadit ulice, přesně uzavřít vstup i výstup; zdvojují se stráže u bran; hlídkové čluny na Seině berou všechnu naději na útěk z této strany; množství komisařů obce, provázených tlupou ozbrojených jakobínů, se rozlévá po různých čtvrtích Paříže, vstupují do domů, prohledávají až sklepy, skříně, komíny, a zatýkají muže, kteří jim byli označeni. Stráže rozestavené v ulicích se zmocňují těch, kdo neznajíce toto opatření se octli mimo domov, nebo těch, kdo obávajíce se jeho neblahých následků

3. Vydavatelé připojují dvě poznámky. K zavřeným branám citují paní de Staël (*Úvahy o Francouzské revoluci*, II, kap. 10): ráno 2. září chtěla jako manželka švédského vyslance vyjet z Paříže „v berlině se šesti koňmi, s lidmi ve velké livreji"; „byl to velmi špatný nápad, neboť v takových chvílích je třeba především neudeřit do představivosti lidu"; „roj starých žen vyšlých z pekla" zastavil koně, byla vlečena před sekci a na radnici, odkud ji propustil prokurátor obce Manuel. – K Girey-Duprému (redaktor *Patriote français*, „literát největších nadějí") namítají, že věta z jeho listu sotva měla podněcovat k výstřelkům, k nimž došlo o několik dní později: týž autor byl v téže době obcí pronásledován; zahynul po 31. květnu 1793 jako stoupenec girondistů.

hledají útočiště, které by je před ním skrylo. Odvádějí je na radnici starosty, zavírají je tam bez ladu a skladu, dokud se neprovede třídění; dokud jedni nejsou propuštěni a druzí odvedeni do vězení vybraných k provedení plánu.

Obec se pak zabývá rozlehlým hrobem, který přijme těla tolika obětí. Manuel a Pétion se odebírají do lomů na Ménilmontantu; dávají znovu otevřít velkou jámu, zasypanou před několika měsíci. Vidouce, že nemůže stačit, jdou ohledat výkopy lomů v ulici Saint-Jacques, shledávají je vhodnými pro své záměry, a klidni v tomto bodě se Pétion v čele municipality odebírá do Shromáždění. Řečník oznamuje, že obec dala zatknout kněze-rušitele pokoje. „Ještě dva dny, a půda republiky od nich bude očištěna.“[4]

Aby lid byl připraven na velké hnutí, které se chystá, emisaři rozjitřují hloučky, mluví o nových spiknutích, o nutnosti jim předejít. Spiklenci jsou sice zadrženi; ale ve chvíli, kdy část lidu táhne proti vnějším nepřátelům, je rozumné nechat za sebou tolik vnitřních nepřátel, tisíckrát nebezpečnějších? Zlovolníci je mohou ozbrojit, připojit se k nim, podřezat ženy a děti obránců vlasti. „Ano,“ volá s klením jeden Marseillan, „je třeba vyhladit všechny zrádce. Nepřišel jsem sem sto osmdesát mil, abych nenasadil sto osmdesát hlav na špičku své píky.“

Událost, snad úmyslně vypočítaná, zvětšila neklid lidu. Trestní tribunál, pověřený stíhat spoluviníky 10. srpna, právě osvobodil Montmorina; buď že nenašel dostatečné důkazy, nebo spíše že tento rozsudek byl domluven s

4. Dekret Zákonodárného shromáždění o domovních prohlídkách z 28. srpna 1792 (vydavatelé: zasedání 28. srpna); prohlídky proběhly v noci z 29. na 30. srpna a vynesly několik tisíc zatčených. Pierre-Louis Manuel (1751–1793), literát, generální prokurátor obce, popraven r. 1793. – Vydavatelé odmítají počítat Pétiona „mezi muže, kteří zamýšleli a připravovali zločiny spáchané 2. a 3. září“: viníci byli spíše ze strany starostovi nepřátelské; odkazují na dokumenty připojené k Pamětem paní Rolandové a ohlašují další relace v příloze K. Vypravování o „rozlehlém hrobu“ v lomech pochází z roajalistické publicistiky a není doloženo. – Dále vydavatelé opravují: mluvčím deputace obce ve Shromáždění nebyl Pétion, byť jako starosta stál v jejím čele, nýbrž Tallien, pozdější člen Konventu.

vůdci, aby přivodil katastrofu.[5] Agitátoři využívají projevované nespokojenosti, rozhořčují se na soudce, obviňují je, že se dali podplatit. „Všichni spiklenci," říkají, „postupně uniknou trestu, který zasloužili; osvobozeni proradnými tribunály, brzy je uvidíme osnovat nové pikle; už nyní ženou drzost tak daleko, že vzdorují národní spravedlnosti; jeden z nich, nedávno odsouzený do želez, měl tu troufalost vyhrožovat vlastencům a chrlit nejhrubší urážky na ustavené úřady." Danton, ministr spravedlnosti, aby dodal těmto řečem více váhy, se hlasitě staví proti propuštění Montmorina a nařizuje znovu vést jeho proces.

2. září: Verdun, poplašné dělo, Dantonova řeč

Konečně 2. září se s okázalostí rozšiřuje poplašná zpráva, že se pruský král zmocnil Verdunu a táhne na Paříž. Manuel, generální prokurátor obce, navrhuje, aby se v témž okamžiku rozezněl zvon na poplach ve všech čtyřiceti osmi sekcích; aby se občané schopní nosit zbraň shromáždili na Martově poli; aby brány byly zavřeny a nikdo nevycházel z Paříže než zařazen do pluků. Dodává, že je třeba vzít přepychové koně k vystrojení jezdectva; přinutit osoby neduživé a neschopné služby, aby postoupily své zbraně; odzbrojit ty, kdo jsou podezřelí, a zavřít je na bezpečném místě.

Obec jednomyslně schvaluje Manuelovy návrhy. Danton se ujímá toho, aby je podepřel dekretem Shromáždění. Vstupuje s tím divokým pohledem, který ohlašuje smrt.

> *„Pánové, je pro mne živým zadostiučiněním, že vám mohu oznámit, že Francie je zachráněna… Ano, ve chvíli, kdy k vám mluvím, obec nejslavnostnějším způsobem vyhlašuje nebezpečí vlasti a nutnost ji zachránit. Víte, že Verdun ještě není v moci nepřítele. Naši generálové se spojují, aby zastavili jeho postup. Všechen lid Paříže se zvedá a rozdělí se na tři části. Jedna potáhne na hranice, druhá bude praco-*

5. Vydavatelé: bývají zaměňováni dva Montmorinové – hrabě de Montmorin, bývalý ministr zahraničí (viz knihy I–VII), zatčený omylem kvůli téže listině nalezené v Tuileriích a držený ve vazbě, ač jeho výslech ukázal omyl Shromáždění, byl 2. září podřezán v Abbaye; markýz de Montmorin, guvernér Fontainebleau, byl trestním tribunálem (zřízeným 17. srpna k souzení „spoluviníků 10. srpna") osvobozen několik dní před 2. zářím. Georges Danton (1759–1794), advokát, ministr spravedlnosti od 10. srpna do října 1792.

vat na náspech; třetí, ozbrojená píkami, bude střežit vnitřek. Hnutí směřuje na Martovo pole. Výkonná moc vám navrhuje jmenovat komisaře, kteří ve shodě s ní budou řídit nadšení. Jedno velké opatření se stává nutným: je to trest smrti pro každého, kdo vyzván k pochodu odmítne jít nebo vydat své zbraně. Zvon, který zvoní, se bude šířit. Není to výkřik poplachu; je to výkřik k útoku. Je třeba odvahy, ještě odvahy, vždy odvahy, a vlast je zachráněna.“[6]

Danton odchází za hlaholu tribun a poslanců: zvoní se na poplach; poplašné dělo mísí své děsivé zvuky s truchlivými zvuky zvonu; občané se vyptávají, s neklidem se navzájem ptají, jaká je příčina tohoto nečekaného hnutí; každý se obává neštěstí veřejného i neštěstí soukromého.

V Abbaye: Chantereine, abbé Lenfant

Ať se učinila jakákoli opatření, aby se vězňům zatajily záměry, které se s nimi měly, rozšířily se neurčité zvěsti o všeobecném masakru ve věznicích. Událost, k níž došlo v opatství Saint-Germain, jim osvětlila jejich pravé postavení a nenechala jim už žádnou pochybnost. V předvečer popravy jich několik mezi sebou uvažovalo a vyčerpávalo se v dohadech o tom, čeho se mají bát a v co mohou doufat. Pan de Chantereine, plukovník královy ústavní gardy, pohroužený do hlubokého zadumání, náhle vstává, vrhá kolem sebe temný pohled a říká: „Jsme všichni určeni k tomu, abychom byli povražděni;“ chopí se nože na stole, na němž byl právě podán oběd, a zasadí si tři rány do prsou s výkřikem: „Bože můj! jdu k tobě,“ a vydechne naposled. Tento zoufalý čin naplňuje hrůzou všechny, kdo jsou jeho svědky. Většina je zděšena, někteří spěšně píší přátelům a zapřísahají je, aby je vyrvali strašlivé smrti. Jediný pan Brossin, nepřísežný kněz, zachovává klid spravedlivého člověka. „Přátelé,“ volá (s oním mocným citem víry, který staví pravého křesťana nad všechny události), „láska k bližnímu nám nemůže bránit vidět, že se vybralo hodně obětí; ale pamatujte,

6. Dantonova řeč v Zákonodárném shromáždění 2. září 1792, nejslavnější řeč revoluce; podle *Moniteuru* zněl závěr: „Zvon, který se rozezní, není znamení poplachu, je to útok na nepřátele vlasti. Abychom je porazili, pánové, je třeba odvahy, ještě odvahy, vždy odvahy, a Francie je zachráněna.“ Ferrières ji podává poměrně věrně, jen zkráceně. Verdun kapituloval téhož dne 2. září (velitel Beaurepaire spáchal sebevraždu), zpráva o pádu došla do Paříže až později.

že z našich hlav nespadne jediný vlas, aby to Bůh nedopustil k našemu většímu dobru!“

Zatímco komisaři obce rozpalují lůzu líčením skutečností úmyslně vymyšlených a vdechují do srdcí všechnu zuřivost, která oživuje je samé, dvě až tři sta zločinců se vrhá ke karmelitánům a do Saint-Germain a povraždí tam čtyři sta kněží; pak se odebírají do Abbaye:[7] brzy výkřiky umírajících a řev lůzy, která bez ustání volá po nových obětech, vnášejí děs do duší vězňů; každý čeká s nejtrýznivější úzkostí na okamžik, který rozhodne o jeho osudu. Uprostřed zmatku a rozruchu, které vládnou všude, abbé Lenfant, králův zpovědník, a abbé Chapt de Rastignac, zapomínajíce na vlastní nebezpečí, jdou z komnaty do komnaty nabízet nešťastníkům, kteří jsou tam vězněni, spasitelné hrůzy i útěšné naděje náboženství. „Vaše poslední hodina přišla, bratři,“ volají; „usebrejte se a přijměte prostřednictvím našeho svatého úřadu naše pastýřské požehnání i rozhřešení svých vin.“ Ctihodný vzhled těchto dvou starců, jejich slavnostní tón, tento vzlet jejich horlivosti, když jsou sami skloněni pod železem katů, dávají jejich slovům moc a sílu, jíž se každé srdce musí otevřít, každý duch podrobit, každé rozumování ustoupit. Lhostejný i prostopášník se vrhají na tvář, silný duch cítí, jak se ohýbá jeho pyšné koleno. Zdá se, jako by veliký Bůh nebes v novém pokusu svého nekonečného milosrdenství chtěl ústy těchto dvou služebníků svého kultu učinit poslední výzvu hříšníkovi.[8]

7. Ferrièrův počet „čtyři sta kněží“ je přehnaný: u karmelitánů (klášter v ulici Vaugirard, 2. září) bylo zavražděno asi 115 kněží, mezi nimi arcibiskup z Arles a biskupové z Beauvais a Saintes, v semináři Saint-Firmin (3. září) asi 75. Pan de Chantereine (Chantereyne) – vydavatelé podle Peltiera: spíše inspektor korunního mobiliáře než plukovník ústavní gardy; jeho sebevražda v Abbaye v předvečer masakru je doložena i jinými relacemi. Kněz Brossin není blíže znám.

8. Abbé Lenfant (1726–1792), jezuita, kazatel Josefa II. a pak Ludvíka XVI., „velmi vynikající kazatel“ (vydavatelé); abbé Chapt de Rastignac (1727–1792), poslanec duchovenstva v Ústavodárném shromáždění (viz kniha V). Oba zahynuli 3. září v Abbaye. Vydavatelé citují relaci Jourgniaca de Saint-Méard *Má osmatřicetihodinová agónie*: v deset hodin večer se oba kněží objevili na tribuně kaple sloužící za vězení, „elektrický pohyb, který nelze definovat, nás všechny srazil na kolena“, „nejchladnější, nejnevěřícnější přijal týž dojem jako nejvroucnější“; „půl hodiny nato byli oba kněží povražděni a slyšeli jsme jejich výkřiky“. Saint-Méard byl Maillardovým „tribunálem“ osvobozen.

Krvavé tribunály

Obec, která se snaží dát této hrozné řezničině vnějšek aktu lidové spravedlnosti, narychlo organizuje v každé věznici tribunál. Ten, kdo mu předsedá, má po boku dlouhou šavli; sedí u stolu pokrytého papíry, dýmkami a lahvemi.[9] Tucet mužů, jedni stojící v dělnických kazajkách, druzí ležící na lavicích a zmožení únavou a opilostí, tvoří obludnou porotu; tři vrazi přivádějí vězně; mají šavle zkřížené na jeho prsou a upozorňují ho, že při sebemenším pohybu ho probodnou. Dva vrazi s obnaženou šavlí, s rukávy vyhrnutými po lokty, s košilí potřísněnou krví, hlídají dveře mříže. Žalářník má ruce na závorách, které je zavírají; svíčka postavená uprostřed stolu přidává temnotě obrazu. Její kmitavé světlo se odráží na zlověstných tvářích soudců a dává oku zahlédnout jejich divoké a ohyzdné rysy. „Vaše jméno, vaše povolání," říká předseda přísným tónem; „mějte se na pozoru, lež vás zahubí." Žádné doporučení nemůže zachránit určenou oběť. Zatímco předseda prohlíží knihu vězňů, dostaví se muž šedesáti let; dva národní gardisté přicházejí jménem sekce Croix-Rouge tohoto muže reklamovat, ujišťujíce, že se vždy ukázal dobrým občanem. „Reklamace jsou pro zrádce neplatné," odpovídá suše předseda. „To je ohavné," volá ten muž, „váš rozsudek je úkladná vražda. – Umyl jsem si nad tím ruce," odvětí předseda; „odveďte pána." Vystrčí ho na dvůr; je podřezán.

Hlavní členové obce, stažení do starostovy radnice, řídili vraždy; dovolovali propustit několik bezvýznamných jednotlivců zatčených omylem; ale při nejmenší pochybnosti se posílalo na radnici a strašné slovo *propusťte* (smluvené znamení, jež znamenalo *podřežte*) přicházelo ukončit nejistotu soudců. Noční temnota ještě zvětšovala hrůzu těchto poprav: vrazi procházeli chodbami, komnatami, kobkami, předcházeni žalářníkem s pochodní v ruce, který nahlas volal každého vězně jménem a počítal je jednoho po druhém, vyhrožuje jim s hroznými kletbami, že učiní-li nějaký pokus o útěk, budou všichni v témž okamžiku povražděni.

9. Vydavatelé: předsedou tribunálu v Abbaye byl Maillard, týž, který figuroval při dobytí Bastily a 5. října 1789 vedl ženy do Versailles; „dodává se, že při diskusi o právu míru a války byl viděn s provazem v ruce, chtěje jím oběsit Mirabeaua"; zemřel na zánětlivou nemoc před 9. thermidorem. Stanislas-Marie Maillard (1763–1794). – K smluvenému slovu „propusťte" vydavatelé dodávají další signál: v Abbaye vystrkovali vězně určené k smrti na ulici s výkřikem „Do La Force!" a v La Force volali „Do Abbaye!".

Obec, která předstírala, že je cizí tomu, co se děje, poslala zatím dva své členy žádat o zákrok Shromáždění, aby se zastavilo, jak říkala, prolévání lidské krve, a dodávala, že sama nemá žádný prostředek, jak mu zabránit. Shromáždění se spokojilo tím, že jmenovalo komisaře; pověřilo je, aby se odebrali do Abbaye, kde bylo to, čemu se tehdy říkalo lid, a aby jej všemi cestami mírnosti a přesvědčování přiměli ukončit vraždění. Komisaři tam našli čtyřicet až padesát vrahů, tvořících půlkruh kolem brány věznice. Šest mužů v uniformě národní gardy jim přivádělo vězně poté, co je pro formu předvedli tribunálu pověřenému je soudit. Početná lůza, aniž se těchto vražd činně účastnila, jim chladně přihlížela; čas od času bylo slyšet dlouhý řev *ať žije národ!* Sto mužů by tuto tlupu katů rozprášilo. Dusaulx, jeden z komisařů Shromáždění, mluvil o poslušnosti zákonu, o dobytí Bastily, o tom, co vykonal pro svobodu: neposlouchali ho. Nakonec jeden z vrahů, znuděný jeho dlouhými řečmi, mu řekl s velkou prostoduchostí: „Pane, vypadáte jako poctivý člověk; odejděte, prosím vás, bráníte mi v práci. Co mě tu zdržujete, kamarádi jich vyřídili přes dvacet.“[10]

Nebudu se pouštět do podrobností ukrutností, které se páchaly během těchto navždy žalostných dnů. Lid se oddal všem výstřelkům, jichž je člověk schopen, když ponechán sám sobě je jeho přirozená divokost ještě rozdmychávána pobuřujícími řečmi a opojnými nápoji. Dvory, ulice byly poseté škubajícími se údy, těly zmateně nakupenými jedno na druhé; k tomuto oltáři smrti byli přiváděni ti nemnozí vězni, které obec nařídila propustit, a tam jim dávali přísahat věrnost svrchovanému lidu. Vraždění trvalo čtyři dny a čtyři noci: nelze se dost nadivit netečné lhostejnosti Pařížanů, kteří viděli páchat tolik vražd před svýma očima s nejtrestuhodnější lhostejností; ponížení Shromáždění, které se neodvážilo učinit žádné opatření, aby jim předešlo, a chladné ničemnosti obce, která se stále stavěla proti všem prostředkům, jichž chtěli ministr Roland a několik poslanců užít, aby je zastavili.

10. Vydavatelé: komisaři Shromáždění byli Bazire, Dusaulx, François de Neufchâteau, Isnard, Lequinio a Audrein. Jean Dusaulx (1728–1799), překladatel Juvenala a autor spisu o dobytí Bastily; podle vydavatelů popsal „výmluvně“ hrůznou podívanou v Abbaye v předmluvě ke svému Juvenalovi (otištěno v příloze k jeho Pamětem o dobytí Bastily). Anekdota o vrahovi, jemuž Dusaulx „brání v práci“, kolovala v mnoha verzích.

Učinila víc: snažila se rozšířit tuto hroznou proskripci na celou Francii, hledajíc tak, jak by ke svému zločinu připoutala podobným zločinem všechny obce departementů. „Pokládala za svou povinnost," psala jim, „informovat je, že lid usmrtil část spiklenců zadržených ve věznicích: akt spravedlnosti, který se mu zdál nezbytný, aby hrůzou zadržel legie zrádců skrytých v jeho zdech ve chvíli, kdy táhne proti nepříteli; že národ po dlouhé řadě zrad, které jej přivedly na okraj propasti, si bezpochyby pospíší přijmout tento prostředek, který se stal nutným pro veřejné blaho."[11]

Temple, 2. a 3. září: hlava paní de Lamballe

Masakr vězňů byl jen vedlejší součástí velkého plánu podřezat krále a královskou rodinu: nutné rozuzlení tolika tragických scén. Hned ráno 2. září se utvořil početný shluk, který táhl k Templu a zdálo se, že tam chce vniknout. Ale ať už municipální úředníci pověření střežením krále neznali tajné záměry obce, ať se jim události zdály příliš nejisté, než aby se odvážili vzít na sebe odpovědnost za svěřený poklad, tento první pokus neměl žádné pokračování. Na denním pořádku se nic nezměnilo: král a královská rodina sešli do zahrady v hodinu procházky. Když hluk sílil a hnutí se stávalo zřetelnějším, začal se pociťovat jakýsi neklid a vězni byli odvedeni zpět do věže. Sotva tam byli, vstupují do královy komnaty dva municipální úředníci; jeden, jménem Mathieu, bývalý kapucín, mu říká chmurným tónem: „Nevíte, pane, co se děje: vlast je v největším nebezpečí; nepřítel je v Champagni; pruský král táhne na Châlons: budete odpovídat za všechno zlo, které z toho může vzejít. Víme, že my, naše ženy, naše děti zahyneme; ale lid bude pomstěn. Zemřete dřív než my. Ještě je však čas; a můžete… – Udělal jsem pro lid všechno," odpovídá král, přerušuje bývalého kapucína Mathieua, „nemám si co vyčítat." Na tuto odpověď se Mathieu obrací k panu Hueovi, který byl v té chvíli u krále: „Pane, generální rada obce mě pověřuje, abych vás vzal do vazby. – Koho?" ptá se živě král. „– Vašeho

11. Masakry trvaly od 2. do 6. září (Abbaye, Carmes, La Force, Châtelet, Conciergerie, Saint-Firmin, Bernardins, Bicêtre, Salpêtrière); v Paříži jim padlo za oběť asi 1100 až 1400 lidí, z velké většiny obyčejných vězňů. Ministr vnitra Roland psal Shromáždění 3. září o „včerejším dni, na jehož události je snad třeba spustit závoj". Oběžník výboru bdělosti obce departementům z 3. září, podepsaný mj. Maratem a rozeslaný s pečetí ministerstva spravedlnosti, otiskují vydavatelé v příloze F k Pamětem paní Rolandové; Ferrières jej cituje podle smyslu.

komorníka, pane.“ Král se ptá na příčinu tohoto zatčení a jaký zločin pan Hue spáchal: neodpovídají mu. Mathieu odchází, a obraceje se ke Clérymu, komorníkovi pana dauphina, ho příkrým tónem upozorňuje, aby dal pozor na to, jak se bude chovat, nechce-li zakusit týž osud.[12]

Křik a řev lůzy pokračoval; bylo jej zřetelně slyšet z věže. Vyděšené chování, ponuré mlčení municipálních úředníků mohly jen zvětšit královu úzkost. Cléry mu sdělil, že se lid vrhl k věznicím a že tam vraždí vězně. Král rázem viděl vše, čeho se má bát pro sebe a svou rodinu. Vskutku, obec a Orléans čekali jen na okamžik, kdy uvedou do Templu vrahy, kteří měli zločin dovršit: bylo třeba najít záminku, jak tam přivést lůzu a dohnat ji k výstřelkům, jichž bylo zapotřebí k vynucení vstupu; záminka se nedala dlouho čekat. Princezna de Lamballe byla vězněna v La Force: její známá oddanost královně způsobila, že ji jakobíni a orleánisté pokládali za osobní nepřítelkyni, jíž se bylo třeba zbavit.[13] K tomuto prvnímu důvodu se prý připojil důvod zištný. Vévoda Orleánský platil paní de Lamballe vdovský důchod tři sta tisíc livrů. Stav úpadku, do něhož ho uvrhly ohromné částky vyplýtvané v naději, že se jeho zločinné plány zdaří, mu činil toto břemeno zcela nesnesitelným: uchopil snadný prostředek, jak se ho zbavit. Ať je tomu jakkoli, smrt paní de Lamballe byla rozhodnuta. Pochopové pověření provedením do toho vložili ukrutnost, jaká neměla příkladu od vražd Foulona a Berthiera: paní de Lamballe vyrvali z jejího vězení; vlekli ji až k

12. Vydavatelé: Mathieu byl pravděpodobně kněz toho jména, r. 1792 smírčí soudce sekce Pík, činný 10. srpna a člen trestního tribunálu ze 17. srpna. François Hue (1757–1819), králův komorník, byl 2. září zatčen a odvezen na radnici, později propuštěn; vydal Paměti o posledních letech Ludvíka XVI. (1806). Jean-Baptiste Cléry (1759–1809), komorník dauphina a od září jediný sluha krále v Templu; jeho *Deník o tom, co se dálo ve věži Templu* (Londýn 1798) je hlavním pramenem této a následující knihy – vydavatelé jej ohlašují jako další svazek sbírky a proto „nerozmnožují poznámky“ k pobytu v Templu.

13. Marie-Thérèse-Louise Savojská-Carignanská, princezna de Lamballe (1749–1792), vdova po synovi vévody de Penthièvre, vrchní intendantka domu královny; 19. srpna byla z Templu převezena do La Force a 3. září (nikoli 2.) zavražděna. Vydavatelé citují Merciera: „Její jediný zločin byla upřímná oddanost královně“; „tygři, kteří ji rozsápali, si dopřáli barbarské potěšení jít ukázat její hlavu a srdce Ludvíku XVI. a jeho rodině“. – K vdovskému důchodu vydavatelé připomínají, že Ferrières byl „v celém průběhu svých Pamětí stálým protivníkem orleánské strany a zvláště jejího vůdce“ a že sám dává této okolnosti „jen neurčitý ráz doslechu a domněnky“. Princezna ve skutečnosti žila z prostředků svého tchána, vévody de Penthièvre, otce vévodkyně Orleánské. Scéna v Templu (hlava u okna, mdloby královny, čtyři vyslanci lidu) se shoduje s Cléryho Deníkem, který byl Ferrièrovým pramenem.

ohromné hromadě mrtvol nakupených v ulici Saint-Antoine; tam ji přinutili pokleknout a několikrát políbit ta nahá a krvavá těla; podřezali ji, a když se dopustili tisícerých hanebností na jejím těle, které úplně svlékli ze šatů, uřízli jí její katani hlavu, vyrvali jí srdce, nasadili obojí na dvě píky a vydali se k Templu, provázeni lůzou opilou krví, kterou vedli vrazi frakce.

Král a královská rodina právě zasedli ke stolu; jídelna vedla na dvůr: na hluk toho zástupu, který se blíží se strašlivým řevem, král a jeho rodina vstávají a přecházejí do královniny komnaty. Dva muži, kteří nesou hlavu a srdce paní de Lamballe, je přicházejí ukázat k oknu jídelny a umísťují je tak, aby nemohly uniknout pohledům osob, které se tam nalézají: hlava princezny, ač potřísněná krví, nebyla znetvořena; bylo vidět její dlouhé plavé vlasy, dosud kadeřavé, vlát podél píky. Jedna služebná pohlédne tím směrem, spatří tu hlavu a vyrazí velký výkřik: lůza se domnívá, že poznává hlas královny, a propuká v divoký smích. Cléry běží ke králi; změna jeho rysů zarazí královnu, projeví pohyb překvapení. V témž okamžiku spěšně vstupuje jakýsi muž a říká několik slov do ucha dvěma municipálním úředníkům ve službě. Král na toho muže upře zrak a ptá se ho, zda je jeho rodina v bezpečí: „Snaží se lidu namluvit," odpovídá ten muž, „že vy a vaše rodina nejste ve věži; chce, abyste se ukázal v okně; my to nestrpíme: lid musí projevit více důvěry ke svým úředníkům."

Hluk a hrozby venku rostly; královna slyšela všechny urážky, které lůza proti ní chrlila; vrazi tvrdošíjně vyžadovali, aby se král ukázal v okně; kvas stále rostl a bylo se čeho bát. V této choulostivé situaci municipální úředníci navrhují lidu, aby pověřil čtyři občany, kteří se přijdou sami přesvědčit, že král a královská rodina jsou ve věži. Lid jmenuje čtyři občany. Municipální úředníci je uvádějí; jeden z nich, oblečený v kabát důstojníka národní gardy, ozbrojený velkou šavlí a dvěma pistolemi, důrazně naléhá, aby se král a královská rodina ukázali v okně; municipální úředníci se tomu vzpírají. Ten muž oslovuje královnu nejhrubším tónem: „Chtějí před vámi skrýt hlavu té Lamballové, kterou vám přinášíme, abychom vás poučili, jak se lid mstí svým tyranům: radím vám, abyste se ukázala, nechcete-li, aby lid vystoupil sem nahoru."

Při této děsivé hrozbě královna omdlévá; malý dauphin a Madame Royale se na ni vrhají a snaží se ji svými nevinnými laskáními přivést k životu.

Ten muž stále zůstával u královny a nezdál se ochoten vzdálit se: „Očekáváme všechno," odpovídá král; „ale mohl jste si odpustit, abyste královně sděloval to strašné neštěstí: odejděte, vaše poslání je splněno." Těch několik slov, pronesených pevným tónem, tomu muži imponuje. Odchází, ostatní ho následují; královna zvolna nabývá smyslů, mísí své slzy se slzami malého dauphina a Madame Royale; všichni přecházejí do komnaty Madame Élisabeth, odkud je křik lidu méně slyšet.

Vrazi neztrácejí svůj cíl z očí. Zpraveni o komnatě, kam se král a královská rodina uchýlili, jdou se postavit pod její okna, stále předcházeni tou krvavou hlavou. Muž, který ji nese, šplhá na trosky dvou domů, které byly zbořeny v úmyslu izolovat věž, a snaží se dosáhnout až k oknu bytu. Vidouce, že se tam nemůže dostat, vrazi útočí na bránu věže a chystají se ji vyrazit. Nebyla by dlouho odolávala. Municipální úředník jménem Danjou postupuje odvážně doprostřed této tlupy zuřivců, představuje jim, že takový podnik je proti zákonu; že hlava Antoinetty nenáleží jen pařížskému lidu; že departementy k ní mají práva; že to celá Francie svěřila obci tyto dva velké zločince; že místo aby se jí snažili odejmout vězně tak důležité pro veřejné blaho, mají jí pomáhat střežit je, dokud národní spravedlnost nerozhodne o jejich osudu.[14]

Tyto domluvy měly jistý účinek; přece jen s velkou námahou a po dlouhých a prudkých hádkách se podařilo přimět lůzu, aby se stáhla. Lze říci, že Danjou zachránil krále a královskou rodinu. Municipální úředníci marně žádali o pomoc obec, velícího generála, ba i Shromáždění… Shromáždění bylo bez sil; obec a velící generál, agenti jakobinismu a orleánské frakce, místo aby byli ochotni přijít králi na pomoc, netajili své královražedné plány. Ale ona věčná Prozřetelnost, jejíž cesty jsou vždy spravedlivé, byť často nepochopeny naším slabým rozumem, zřídka nechává velké viníky sklízet plody jejich zločinů. Brzy hlavní herci těchto krvavých scén pocítili jejich hanbu, aniž pocítili výčitky, a snažili se svalit jejich ohavnost jedni na druhé.

14. Vydavatelé: Danjou byl kněz z kongregace oratoriánů, tehdy v celé Paříži známý jako „šestistopý abbé" pro svou nadměrnou postavu (podle Cléryho, který ho píše Daujon). Vraždy Foulona a Berthiera 22. července 1789 – viz kniha III.

Kdo byl vinen? Chabot a Bazire

Girondisté obviňovali jakobíny; ti nepopírali; odpovídali, že girondisté všechno věděli, všechno schválili. Chabot dokonce veřejně tvrdil, že Brissot znal plán podřezat vězně: „Mluvil mi o něm," dodával, „v předvečer provedení: když jsem mu představil, že nejjistější prostředek, jak neštěstí předejít, je odebrat se hromadně k věznicím a dát lidu slyšet řeč lidskosti a jeho pravých zájmů, odpověděl mi jen sardonickým úsměvem, známkou vší černoty jeho duše; a když jsem dodal, že Shromáždění se má postavit do čela revoluce a nahradit radu obce prozatímní komisí, odvětil chladně, že ústava takové opatření zavrhuje. Udiven," pokračuje Chabot, „že vidím Brissota pohlížet nyní tak odlišně na tytéž dny, které tehdy schvaloval, žádal jsem klíč k hádance; Danton mi ho dal. Morande, svědek, spoluviník a pak udavač Brissotův, byl 2. září ve věznici Abbaye. Brissot se masakrem vězňů viděl zbaven nesmiřitelného nepřítele: ale obec nepokládala za správné obětovat nevinného osobní nenávisti Brissotově, zachránila Moranda: od té chvíle se Brissot rozhořčil na obec a na masakr ve věznicích; méně z nenávisti k tomu činu než z nenávisti k lidem, kteří odmítli sloužit jeho osobní zášti. Připojím skutečnost, která nenechává žádnou pochybnost o spoluvině Brissota a Pétiona: když se vrazi 3. září odebrali k Pétionovi, našli ho u stolu s několika přáteli; Brissot byl mezi nimi. Řekli, že skončili v jedné věznici, kterou jmenovali, a ptali se, co zbývá udělat. Pétion dal přinést víno a připil na jejich zdraví s celou svou společností."[15]

Tak v tomto zápase tito muži odhalovali svou vzájemnou hanebnost: všichni byli vinni, ministři, girondisté, municipálové; jedni jako hlavní herci; druzí chtějíce využít obecného zločinu k vykonání soukromých pomst; největší počet z trestuhodné zbabělosti, neodvažuje se prohlásit proti několika tehdy mocným ničemům. Všichni tyto hrozné dny schválili, všichni je chválili ve svých novinách, představovali je jako akt oprávněné spravedlnosti. Když je veřejné mínění označilo nesmazatelnou pečetí zločinu, pře-

15. Vydavatelé: Chabotovo veřejné prohlášení je vyňato z jeho výpovědi proti girondistům před revolučním tribunálem po 31. květnu 1793 (proces dvaadvaceti poslanců, říjen 1793); „tato výpověď nepřítele je už tím velmi podezřelá" a odporuje celému pozdějšímu chování girondistů. Morande – Charles Théveneau de Morande (1741–1805), pamfletista a někdejší redaktor *Courrier de l'Europe*, v němž Brissota opakovaně označoval za „podvodníka a špiona Anglie"; oba byli nesmiřitelnými nepřáteli. Morande masakr v Abbaye skutečně přežil.

hazovali si je jeden druhému. Bazire jim přece ukázal prostředek, jak se jich zbavit; bylo to svalit je na aristokraty. „Oni jediní," ujišťoval, „byli jejich původci; viděli lidi paní de Lamballe podřezávat vězně v La Force: byli to lidé královny, kdo ve Versailles povraždili vězně z Orléansu; ale bylo třeba spustit oponu a nehýbat popelem mrtvých."[16] Novináři, zaprodaní nejsilnější straně, tuto hloupost přijali a rozšířili ve svých listech. Lid, který věří všemu, by tomu byl nakonec uvěřil, kdyby se girondisté byli mohli propůjčit ke způsobu ospravedlnění, který tím, že ospravedlňoval je samé, ospravedlňoval i jejich protivníky.

Konvent; zrušení království, 21. září

Konvent měl splnit dva úkoly: soud nad Ludvíkem XVI. a zřízení nové ústavy. Republika nebyla definitivně rozhodnuta ani v mínění girondistů, ani v mínění velké většiny národa. S pomocí tohoto kolísání duchů doufala orleánská frakce posadit svého vůdce na trůn. Podařilo se jí dát ho jmenovat poslancem, pod směšným jménem Philippe-Égalité, jímž ho obdařil Manuel, generální prokurátor obce.[17]

Konvent zahájil zasedání: Manuel poznamenal, že první rokování má mít za předmět zrušení království. Collot d'Herbois ujistil, že řešení této otázky je tak naléhavé, že je nelze odložit o jediný den, o jedinou hodinu, o jediný okamžik. Několik členů žádalo uváženější a slavnostnější diskusi. „Nač diskutovat," volá konstituční biskup Grégoire; „králové jsou v mravním řádu tím, čím jsou nestvůry v řádu fyzickém. Trůny jsou dílnou zločinů a

16. Claude Basire (1764–1794), poslanec Côte-d'Or, člen výboru pro všeobecnou bezpečnost, popraven s Dantonem. Vydavatelé potvrzují, že pověst o lidech paní de Lamballe „skutečně kolovala v Paříži a získala jistou víru", a citují Peltierovy *Dějiny 10. srpna*: její sluhové se prý v přestrojení dostavili k La Force, aby paní zachránili, pomáhali vraždit, „aby získali právo zmocnit se princezny a odnést ji v triumfu", ale byli poznáni a vyhnáni; „na této pověsti založil Bazire lešení své zprávy". „Vězni z Orléansu" – 44 obviněných ze státních zločinů, převezených od Nejvyššího národního soudu v Orléansu, bylo 9. září 1792 povražděno ve Versailles (mezi nimi vévoda de Brissac a bývalý ministr Delessart).

17. Vévoda Orleánský přijal jméno Philippe-Égalité v září 1792 na návrh Manuela a byl zvolen jedním z poslanců Paříže. Vydavatelé otiskují jeho dopis obci: „Občané, přijímám s krajní vděčností jméno, které mi pařížská obec právě dala; nemohla zvolit jméno, které by více odpovídalo mým citům a mým názorům. Přísahám vám, občané, že si budu bez ustání připomínat povinnosti, které mi toto jméno ukládá, a že se od nich nikdy neuchýlím. Jsem váš spoluobčan, L. P. Joseph Égalité."

doupětem tyranů. Dějiny králů jsou martyrologiem národů: jakmile jsme o této pravdě dobře přesvědčeni, proč diskutovat?“ Konvent se skládal ze sedmi set padesáti členů; bylo jich sotva tři sta. Zdálo se přirozené před rozhodnutím tak důležité otázky vyčkat příchodu poslanců ze vzdálených departementů: ale republikáni cítili výhodu své okamžité převahy. Orleánská frakce tak rychlé rozhodnutí nečekala. Nikdo se neodvážil potírat Manuelův návrh; království bylo zrušeno a republika dekretována za hlaholu tribun i poslanců.[18]

Je třeba přiznat, že dekret byl v krizi, v níž se věci nalézaly, velmi politický a neobyčejně přispěl k výsledkům války, kterou bylo třeba vést proti koalici; války, která směřovala méně k obnovení Ludvíka XVI. na trůně než k zabrání části Francie.

Tažení: Longwy, Verdun, Argonny, Valmy

Pruský král se zmocnil Verdunu a Longwy. Dobytí těchto dvou pevností mu otvíralo vstup do Champagne. Generál Clerfayt v čele dvaceti tisíc mužů obléhal Thionville; generál Beaulieu s podobným počtem Rakušanů útočil na Lille; značný sbor emigrantů, jimž velel Monsieur, který přijal titul generálního místodržitele království, postupoval k Châlons; vše se zdálo věštit nejšťastnější úspěch: první chyba, přirozený následek důvěřivé a málo rozvážné povahy Francouze, tuto lichotivou naději zničila.[19] Pruský král a emigranti pokládali, s jistým důvodem, Paříž za jediný cíl, k němuž mají směřovat. Věřili, že je třeba využít všeobecného rozhořčení, které vzbudily události 10. srpna a uvěznění Ludvíka v Templu: nechávajíce ne-

18. Vydavatelé: 21. září (1792). Konvent (749 členů) byl zahájen 20. září ověřením mandátů; 21. září na návrh Collota d'Herbois a po Grégoirově řeči jednomyslně zrušil království; 22. září bylo rozhodnuto datovat akty „rokem I republiky“. Grégoirova slova („dějiny králů jsou martyrologiem národů“) jsou autentická. Henri Grégoire (1750–1831), farář z Embermesnil, poslanec Ústavodárného shromáždění, konstituční biskup z Blois. Jean-Marie Collot d'Herbois (1749–1796), herec a dramatik, později člen Výboru veřejného blaha. Ferrièrův úsudek, že dekret „byl velmi politický“, je pozoruhodný u autora jeho smýšlení.

19. Longwy kapitulovalo 23. srpna, Verdun 2. září 1792. Vydavatelé (1821, za vlády Ludvíka XVIII.) opravují: Monsieur, hrabě Provence, „nestál v čele emigrantů, kteří v té době pochodovali pod rozkazy hraběte d'Artois“; oba princové však armádu doprovázeli. Ferrières zaměňuje rakouské velitele: Clerfayt (1733–1798) velel rakouskému sboru u hlavní pruské armády; Thionville obléhali od konce srpna emigranti a Rakušané, Lille bombardovala od 29. září do 8. října armáda vévody Alberta Sasko-Těšínského, jejímž podřízeným byl Beaulieu (1725–1819).

prozřetelně za sebou pevnosti, které kryly hranice, zapletli se do soutěsek Argonn a Clermontois. Nezbylo jim dlouho čekat na následky tohoto falešného kroku; francouzští generálové dali odvézt za Châlons všechny potraviny, jichž by nepřítel mohl využít. Pruský král a emigranti pochodovali v pokročilém ročním období po cestách, které rozmočily nepřetržité podzimní deště: nuceni tahat své zásobovací kolony z veliké dálky a s krajními obtížemi, pocítili brzy velký nedostatek věcí k životu nejnutnějších. V jejich armádě se usadila úplavice a odnesla jim mnoho vojáků. Druhá chyba rozhodla tažení. Vévoda Brunšvický zanedbal zmocnit se výšiny Biesme, důležitého postavení mezi Sainte-Menehould a Clermontem. Generál Dillon se jí zmocnil a opevnil se tam. Tento obratný manévr dal Dumouriezovi a Kellermannovi čas provést spojení; přišli se postavit u Valmy. Prusové a emigranti napadli Francouze v jejich táboře; nedokázali je z něho vytlačit.[20] Postavení pruského krále se pak stalo velmi kritickým; úplavice pokračovala ve svém řádění, nedostatek se pociťoval den ode dne silněji; postupovat k Paříži a nechat za sebou Kellermanna a Dumourieze znamenalo běžet do jisté záhuby; nebylo už možné počítat se styky, jimiž se emigranti chlubili v tomto městě; den 10. srpna rozbil všechny jejich intriky; jejich stoupenci, většinou na útěku nebo zachváceni hrůzou, se neodvažovali ukázat; ustavené úřady, které jim přály, byly sesazeny a nahrazeny nejráznějšími republikány.

Ústup pruského krále; dopis Ludvíka XVI.

Pruský král pocítil nutnost stáhnout se dříve, než nemoci a nedostatek potravin dovrší zkázu jeho armády; ale ústup sám se stával obtížným tváří v tvář nepříteli, který se každým dnem posiloval, a po cestách, kde dělostřelectvo a vozy postupovaly jen s velkou námahou a krajně pomalu. Ani francouzští generálové nebyli bez obav o výsledek nového boje proti vojskům ostříleným, dokonale ukázněným, vedeným obratným generálem. V tomto vzájemném rozpoložení duchů se pod různými záminkami zařídi-

20. Ferrièrovo „côte de Bionne“ = výšina Biesme (côte de Biesme) u Les Islettes, jeden z průsmyků Argonn, který držel generál Arthur Dillon (1750–1794); Brunšvik obešel Argonny severněji průsmykem Croix-aux-Bois (14. září). Kellermann (1735–1820) se spojil s Dumouriezem (1739–1823) 19. září; kanonáda u Valmy 20. září 1792. Líčení postupu bez zajištěných pevností, podzimních dešťů, nedostatku a úplavice v pruské armádě odpovídá skutečnosti.

ly porady mezi francouzskými a pruskými generály. Výsledkem bylo výslovné ujištění Francouzů, že se nepostaví proti ústupu pruského krále, a slib pruského krále, že vrátí Longwy, Verdun a úplně vyklidí území republiky.

Někteří tvrdí, že tento překotný ústup byl plodem intriky girondistů. Vyprávějí, že Pétion, Manuel a Kersaint se odebrali do Templu a navrhli Ludvíku XVI., aby přiměl pruského krále zastavit všechny nepřátelské akce, ujišťujíce ho, že je to jediný prostředek, jak předejít výstřelkům, k nimž by se lid dal strhnout, kdyby Prusové pokračovali v postupu na Paříž: výstřelkům, které by Konvent nedokázal potlačit a které by jeho i jeho rodinu zahrnuly do všeobecného masakru všech, které lid pokládal za své nepřátele; že pod touto podmínkou mu při jeho soudu ručí za girondisty a za většinu Konventu. Ludvík, zastrašen, svolil k tomu, co se od něho vyžadovalo; napsal pruskému králi dopis, jehož vzor mu byl odevzdán. Prosil ho, aby upustil od záměru přijít do Paříže, aby vrátil francouzským generálům Verdun a Longwy, dodávaje, že jeho život i život celé jeho rodiny závisí na úspěchu kroku, který u něho činí. Ať je tomu s pravostí tohoto dopisu jakkoli – zdá se ji potvrzovat chování Kersainta a Manuela v Ludvíkově procesu –, nikdy žádná žádost nepřišla vhodněji k záchraně cti pruského krále. Mrzut, že se na sliby emigrantů zapletl do podniku, jehož výsledek byl tak protichůdný tomu, v nějž mu dali doufat, povolal Monsieura a generála Clerfayta. „Oba jste mě oklamali," řekl jim rozladěně: „chci vás ještě vytáhnout z těžké situace, v níž jste, ale budete si mne pamatovat." Po těchto několika slovech nařídil strhnout tábor a stáhl se v dobrém pořádku k Verdunu. Beurnonville a Dillon, pověření znepokojovat jeho zadní voj, předstírali, že ho pronásledují s velkou činorodostí. Vše bylo předem sjednáno; pruský král provedl svůj ústup v klidu; Longwy a Verdun byly vráceny francouzským generálům, Clerfayt a Beaulieu zrušili obléhání Lille a Thionville: hle, k čemu vedla tato okázalá koalice všech králů Evropy, ty

ohromné přípravy invaze, která, jak se zdálo, hrozila Francii úplnou zkázou, a ten gigantický a směšný manifest vévody Brunšvického.[21]

Tak úspěchy Francouzů dokázaly, že pošetilost lidí často počítá lépe než jejich moudrost: či spíše Bůh, který z nich chtěl učinit nástroj spravedlnosti a jimi trestat velké a krále, užil této pošetilosti, aby zahanbil moudrost nejslavnějších politiků tohoto století. Vskutku, zatímco Prusové a Rakušané potupně vyklízeli území republiky, Custine v čele deseti tisíc Francouzů vstoupil do kurfiřtství, zmocnil se Špýru, Wormsu, Mohuče, Frankfurtu. Dumouriez táhl na Mons, porazil u Jemappes generála Beaulieua a dobyl Belgii za kratší dobu, než jaké potřebuje cestovatel, aby ji projel.[22]

Girondisté a jakobíni; obec jako nezávislá moc

[Společné nebezpečí až dosud drželo na uzdě strany v Konventu; jakmile Francie získala ve válce „všechny výhody“, propukl mezi nimi nejzřetelnější rozkol. Girondisté, posíleni několika konstitucionály, zaútočili první; jakobíni, opření o své kluby a pařížskou obec, přešli rychle do protiútoku. Obě strany si zprvu spílaly do roajalistů a každá se prohlašovala za „jediné dobré republikány“; když viděly, že toto neurčité obvinění stěží zasáhne muže, kteří stejnou měrou přispěli k pádu trůnu, „hledaly si zločiny skutečnější“. Jakobíni obvinili girondisty, že chtějí zřídit federativní vládu – „jistý prostředek, jak je učinit odpornými pařížskému lidu“, který v tom viděl ohlášení své blízké zkázy; girondisté, kteří si už tehdy hleděli naklonit departementy, obvinili jakobíny, že chtějí soustředit vládu v jediném městě Paříži, učinit z obce střed autority a ze všech Francouzů poddané Paříže,

21. Pruský ústup začal 30. září; Verdun byl vyklizen 14. října, Longwy 22. října. Jednání vedli Dumouriez a pruský plukovník Manstein. Vydavatelé: domněnky o dopisu Ludvíka XVI. pruskému králi „jsou vskutku ospravedlněny pověstmi, které tehdy kolovaly; přesto tento bod dějin revoluce zůstane vždy zahalen velkou temnotou“; historicky dopis doložen není. Armand de Kersaint (1742–1793), námořní důstojník, poslanec Konventu, hlasoval proti smrti krále. Anekdota o „Oba jste mě oklamali“ je nedoložená. „Gigantický a směšný manifest“ – manifest vévody Brunšvického z 25. července 1792 hrozící Paříži „příkladnou a navždy pamětihodnou pomstou“, který přispěl k 10. srpnu.

22. Custine (1740–1793) obsadil Špýr 30. září, Worms 4. října, Mohuč 21. října a Frankfurt 22. října 1792 (Frankfurt byl 2. prosince ztracen); popraven 1793. Bitva u Jemappes 6. listopadu 1792: rakouské armádě velel vévoda Albert Sasko-Těšínský, Beaulieu a Clerfayt byli jeho podřízenými; Dumouriez vstoupil 14. listopadu do Bruselu.

„jako všechny národy Itálie za římské republiky byly poddanými Říma“, a že proto rozvracejí všechny moci, aby si nejnižší lůzu připoutali nadějí na všeobecné rozdělení majetku. „Stačí pohlédnout do protokolů zasedání obce a klubu jakobínů, aby se člověk přesvědčil, že to skutečně bylo jejich úmyslem.“ Ferrières cituje bývalého kapucína Chabota:]

> *„První gotický strom, který má Konvent porazit, jsou tribunály, a Konvent měl začít tímto důležitým předmětem. Druhý jsou plukovníci a podplukovníci pluků, kteří jsou smetánkou aristokracie. Žádná zvláštní označení; je třeba znárodnit celou armádu. Je třeba, aby uvolněná místa obsazovali vojáci!… Zde je třetí: není spravedlivé, aby naši obřezaní bratři, kteří nevěří v římské náboženství, platili jeho služebníky; pro spravedlivé rozdělení daní je třeba, aby všichni poplatníci měli stejný prospěch z obětí, které přinášejí obecné věci: nuže, naši obřezaní bratři by neměli z našich kněží žádný užitek; nemají je tedy platit, poněvadž my neplatíme jejich rabíny. Kněží ovšem dobře sloužili svobodě; jsou to první, kdo kázali republiku. Francouzský lid není nevděčný a občanské věnce jsou jim dražší než všechny odměny. Chci, aby se všichni občané po mši, po večeři Páně a po sabatu shromažďovali, aby diskutovali o dekretech Shromáždění a dávali jim nebo odpírali svou sankci.“*[23]

„U jakobínů,“ volal Collot d'Herbois v strojeném nadšení, „u jakobínů je třeba pěstovat svobodu; kdo bude dobrý, vyjde lepší; kdo bude horký, vyjde vroucí; kdo bude slabý, vyjde silný; kdo bude z ledu, roztaje… Jdu dále; chci, aby ženy byly volitelné na všechna místa a aby žena, je-li obviněna, byla souzena ženami.“

Obec se zase okázale ustavovala jako nezávislá moc. Její komisaři si přivlastňovali nábytek, koně, kočáry emigrantů; odnášeli peníze, prádlo, víno, kořalku, cukr, kávu; přikládali pečeti na veřejné pokladny. Žádal-li Konvent účty, odpovídalo se okázalými chvalozpěvy na den 10. srpna; byla to obec, kdo jej připravil a dovršil. Naléhal-li Konvent, mluvilo se o tom, že

23. François Chabot (1756–1794), bývalý kapucín, konstituční generální vikář v Blois, poslanec Loir-et-Cher, jeden z nejhlučnějších jakobínů; popraven s Dantonem v aféře Východoindické společnosti. Citovaná řeč (zřejmě z klubu jakobínů) není blíže datována; „obřezaní bratři“ – Židé, jimž Ústavodárné shromáždění přiznalo občanská práva v září 1791.

se předstoupí v čele lidu, a hrozilo se novým povstáním. „Jste ztraceni," volal jeden člen generální rady, „nevložíte-li největší odvahu do obhajoby svých usnesení. Máte bránit práva lidu, která vaši nepřátelé chtějí porušit. Pozvedněte se na výši svého poslání a nestrpte, aby si nějaká autorita osobovala neblahou moc nad policií. Několik malomyslných lidí vám radí čekat, až se sekce vysloví o vašem osudu. Ó hanbo! ó slabosti! byly to sekce, kdo udělal svaté povstání 10. srpna? Ne, občané, udělal je lid: ten nerokuje; nemá tuto vadu; letí tam, kam ho volá nebezpečí."

Departementální garda; Hébert; vypovězení Bourbonů

[Girondisté hleděli „s krajním neklidem na uzurpátorské podniky obce" a rádi by ji vrátili mezi druhořadé úřady, kam ji stavěla ústava; ale neměli k tomu prostředek: pařížská národní garda, „složená z tuláků a jakobínů", byla zaprodána obci stejně jako její velící generál. Buzot se proto ujal choulostivé věci: nejprve ministr Roland předložil zprávu o poplašném stavu Paříže, „vydané rozkladným frakcím, které ohrožovaly bezpečnost a majetek občanů"; Buzot z ní vyšel a ukázal nutnost obklopit se silou schopnou udržet nezávislost Konventu a chránit dobré občany – Pařížané, ať mají jakoukoli dobrou vůli, nemohou stačit na vše; posily poslané armádám ponechaly pro vojenskou službu jen starce a řemeslníky, které by odtrhování od denní práce uvrhlo do bídy; okolnost soudu nad Ludvíkem vyžaduje činnou a stálou bdělost; jedinou cestou je vytvořit stálou departementální gardu z mužů vybraných v departementech, kteří by konali službu spolu s Pařížany a střežili Konvent, „ukazujíce Francii, že národní zastoupení náleží všem Francouzům". Jakobíni namítali, že opatření je tyranské, protiví se duchu republiky, uráží Paříž, kterou předpokládá zalidněnou agitátory a vrahy; brzy prý budou nové pretoriánské kohorty, které ohrozí svobodu. „Chtějí, aby je někdo hlídal," opakoval bez ustání Robespierre; „jaký zločin tedy chtějí spáchat?" Členové cizí oběma stranám, zděšení anarchií hrozící Paříži, se připojili ke girondistům a Buzotův návrh prošel.]

Jakobíni viděli, že jsou ztraceni, bude-li tento dekret proveden; užili svých obvyklých prostředků: generální rada svolala čtyřicet osm sekcí; ty se shromáždily a odhlasovaly adresu. Hébert, zástupce prokurátora obce, se

ujal toho, že ji předloží. Odebral se do Shromáždění; Shromáždění ho odmítlo vyslechnout. Generální rada čekala s neklidem, jaký bude výsledek tohoto kroku. Hébert vstupuje a volá nejprudším tónem: „Občané, přání lidu bylo právě udušeno; vaši úředníci jsou pokořeni; nezadatelná práva člověka pošlapána; Konvent nás odmítl vyslechnout. Nebudu se šířit o opatřeních, která máte učinit, čas kvapí; vraťme se k 10. srpnu. V letopisech tohoto slavného dne čteme své povinnosti: naše postavení je totéž: naši tyrani sice nejsou titíž; ale jejich tyranie není o nic snesitelnější.“[24]

Přes tento první úspěch si girondisté nezakrývali obtíže, které je čekají při utváření jejich departementální gardy: zdálo se jim prozíravější odložit její sestavení, dokud stav kvasu, v němž se Paříž nalézala, neustoupí klidnějšímu stavu. Ale připisujíce právem nepokoje, které tímto městem zmítaly, orleánské frakci, usoudili, že je třeba zbavit se nejprve jejího vůdce. Když byl tento nový plán rozhodnut, sledovali postup, který vždy sledovali vůdcové všech stran; postup, který záleží v tom, že se člověk, kterého chceme zahubit, zahrne do všeobecné proskripce, aby se zdáním veřejného dobra zahalil osobní zájem, který nás vede. Žádali vypovězení všech Bourbonů, poznamenávajíce, že je nebezpečné zachovat v lůně republiky rodinu, jejíž práva a zájmy jsou tak protichůdné právům a zájmům lidu a která by svým vlivem byla stálou překážkou vnitřního klidu. Orleánisté a jakobíni obrátili proti Rolandovi, oblíbenému ministru girondistů, tytéž zbraně, jichž girondisté užili proti vévodovi Orleánskému. Odpověděli, že vliv, jaký Roland vykonává na departementy, není pro obecnou věc o nic méně nebezpečný; že vypovídají-li se Bourboni pro obavy, které vzbuzuje jejich původ, mělo by se prozíravým ostrakismem vypovědět všechny, které jejich nadání, jejich bohatství a především jejich ctižádost činí nepřáteli svobody. Marat, méně vybíravý ve výrazech, se rozhořčil na navržený dekret; Robespierre,

24. Vydavatelé: zasedání 23. a 24. září (1792); Rolandova zpráva o stavu Paříže z 23. září je otištěna v příloze H k Pamětem paní Rolandové. François Buzot (1760–1794), poslanec Eure, blízký přítel paní Rolandové; jeho návrh z 24. září vedl k jmenování komise, jejíž zpráva o „departementální ozbrojené síle“ byla 8. října přijata v zásadě, garda však nikdy nebyla postavena. Jacques-René Hébert (1757–1794), vydavatel *Père Duchesne*, „listu, který si zasloužil tak hanebnou proslulost“ (vydavatelé), zástupce prokurátora obce od prosince 1792. Vydavatelé opravují „zmatení skutečností“: petici obce, jejíž čtení Konvent odmítl, nevyvolal dekret o departementální gardě, nýbrž mnohem pozdější dekret o vypovězení Bourbonů (zasedání 19. prosince); petice 48 sekcí proti gardě z 19. října byla vyslechnuta do konce.

opatrnější, se zahalil do dlouhých bezvýznamných frází. Položil už základy té tribunské moci, k níž později dospěl; ale cítil nutnost šetřit početné stoupence orleánské frakce a chtěl jich užít k boji proti girondistům. Odtud jeho zdánlivě nerozhodné chování, které způsobilo, že byl dlouho podezírán z jednání ve shodě s vévodou, a které nebylo než výpočtem velmi obratné politiky, přiměřené postavení, v němž se tehdy nalézal.

Girondisté zvítězili, dekret byl vydán: ale byli-li girondisté silnější ve Shromáždění, jejich protivníci byli silnější v obci a u jakobínů. Nedalo jim práci pozvednout Paříž proti dekretu, který představili, s jistým právem, jako skutečný útok na svobodu občanů. Starosta přišel v čele čtyřiceti osmi sekcí žádat jeho odvolání; a girondisté, ustupujíce bouři, svolili k tomu, aby byl odvolán.[25] Obě strany se na sebe sápaly s větší zavilostí než kdy jindy. Rebecqui, Barbaroux a Louvet obvinili Robespierra, že usiluje o diktaturu. Robespierre odpověděl jen dlouhým výčtem služeb, které prokázal obecné věci, a nabubřelým ujišťováním o své planoucí lásce ke svobodě.[26]

Danton

Tento pokus byl jen předehrou útoku jinak důležitého. Girondisté se báli Dantona mnohem více, než se báli Robespierra a Marata, ztracených dětí, jak říkali, které Danton posílal napřed. Tento muž s tváří odpornou a odpuzující, zároveň divoký a smyslný, střídavě pohroužený do změkčilosti nebo zmítaný činorodostí zločinu, jehož politika nebyla než chladným výpočtem ničení a výmluvnost než výbuchem zuřivosti, žil v Paříži zavalen dluhy, když revoluce, vtisknuvši všeobecný pohyb všem duchům, mu ukázala, jak věřil, cestu, která ho rychle dovede k bohatství. Vrhl se na ni tedy, a razí si cestu lidovou chátrou, která zatarasovala vstup, dospěl 14. července k místu předsedy slavného distriktu kordeliérů: krajní drzost, hlas jako stentor,

25. Vypovězení Bourbonů navrhl Buzot 16. prosince 1792 a Konvent je téhož dne dekretoval; po odporu jakobínů, Marata a Robespierra a po vystoupení obce byl dekret 19.–20. prosince odročen (vydavatelé: zasedání 19. prosince) a nikdy proveden. Starostou Paříže byl v prosinci 1792 již Nicolas Chambon (Pétion se úřadu vzdal na podzim po zvolení do Konventu).

26. Vydavatelé: udání Barbarouxe, Rebecquiho a Louveta proti Robespierrovi předcházela diskusi o vypovězení Bourbonů; byla přednesena na zasedáních 25. a 29. října (1792); „nejpozoruhodnější z těchto filipik je Louvetova“ (tzv. Robespierride), kterou otisknou u jeho Pamětí. Robespierre odpověděl 5. listopadu; Konvent přešel k dennímu pořadu.

atletické tvary, které imponovaly zástupu, mu brzy daly velkou převahu v jeho straně; užil jí obratně, aby si spravil své záležitosti. Vynesen 10. srpna orleánskou frakcí na ministerstvo spravedlnosti, a stav se tak vůdcem té spousty lupičů sběhnuvších se do Paříže ze všech částí Francie, dovedl se stát hrozným svým spoluobčanům, ostatním ministrům, svým kolegům, i samotnému Shromáždění, ve shodě s výborem bdělosti obce. Pojal, nařídil a řídil zářijové masakry; organizoval vraždění a plenění v departementech. Pařížský volební sbor, složený z mužů jemu oddaných, ho učinil pánem voleb; naložil s nimi ve prospěch svých pochopů; dal se jmenovat poslancem Konventu. Každý věděl, že se za svého ministrování dopustil ohromných zpronevěr a že si přivlastnil největší část částek povolených na výdaje vlády. Jeho přepych svědčil o jeho loupežích. Girondisté si mysleli, že útokem z této strany se jim snadno podaří zahubit ho v mínění lidu, nebo že aspoň zmenší jeho vliv, když ho lidu označí jako zpronevěřovatele.[27]

[Ministr Roland proto předložil Konventu „velmi podrobný účet ze své správy“: ježto nebyl přizván ke skládání účtů, které si ministři měli podle dekretu Zákonodárného shromáždění vzájemně předložit, rozhodl se odevzdat přímo Konventu srovnávací výkaz přijatých fondů a výdajů ministerstva vnitra i s kvitancemi, „rozhodnut nenechat žádnou pochybnost o poctivosti své správy a navždy zavřít ústa svým pomlouvačům“. Danton, „aniž dal najevo, že postřehl pravý cíl tohoto kroku“, odpověděl lhostejně, že si ministři podle dekretu vzájemně účty vydali; nebyl-li Roland při tom, je to jeho chyba; že okolnosti si vyžádaly tajné výdaje, které nelze doložit zákonnými kvitancemi a jejichž cílem bylo veřejné blaho: „v prudké krizi revoluce se nemá hledět na peníze; kdyby se bylo vydalo o deset milionů více, žádný z nepřátel by nebyl vyšel z francouzského území“. Orleánisté a jakobíni tleskali; girondisté se neodvážili odpovědět. Danton vyšel z této „špatně upředené intriky“ vítězně a posmíval se girondistům i jejich minis-

27. Danton předsedal distriktu kordeliérů od podzimu 1789 (Ferrièrovo „14. července“ je nepřesné); ministrem spravedlnosti byl od 10. srpna do 9. října 1792, kdy zasedl v Konventu. Tvrzení, že masakry „pojal, nařídil a řídil“, je teze girondistů; pozdější bádání mu přičítá spíše nečinnost a krytí obce než iniciativu. Vydavatelé odkazují na portrét Dantona u paní Rolandové a dodávají, že dějiny „nezapomenou na několik skutečností pro Dantona čestných“: tento „zuřivý demagog zůstal přístupný citům přírody“, byl dobrým otcem rodiny „a nejednou prokázal službu lidem protivné strany“ – „je pro lidstvo útěchou najít některé city, které vnuká, i v srdci těch, kdo je nejkrutěji urazili“.

tru Rolandovi – „slabému člověku“, říkal pohrdavě, „který se diví velkým zkázám a není schopen se kdy pozvednout na výši okolností“.][28]

Obě strany se vrátily k pamfletům, adresám, plakátům. A uprostřed této hromady urážlivých výčitek, z nichž žádná nepadala vedle, tak opovržení-hodní byli vůdcové, se nahá ukazovala ohyzdná kostra nejnižších vášní a nenasytná touha obohatit se a panovat, aniž se ji vůbec namáhali zamaskovat sebelehčí drapérií.

Girondisté a jejich ministr Roland se chovali stejně, jako se chovali konstitucionálové za Zákonodárného shromáždění: měli z malého úspěchu, jehož dosáhli tito, vidět malý úspěch, jehož dosáhnou oni sami. Vpravdě tytéž příčiny přinášejí v mravním světě téměř vždy, jako ve fyzickém, tytéž účinky. Roland zaplavoval departementy instrukcemi a novinami. Napodoboval Neckera ve věčných jeremiádách před Shromážděním a ve směšném vychloubání nezištností a ctností. Jeho žena, stejně jako Neckerova, filozofující krasoduch, skládala poselství, psala dopisy, pořádala večeře; vykonávala pod jménem svého muže ministerstvo vnitra. Jakobíni sledovali s girondisty postup, který sledovali konstitucionálové s dvorem a který girondisté sledovali s konstitucionály. A tak se všichni tito úzcí duchové, špatní opisovači Mirabeauů, La Fayettů, Lamethů, těžkopádně vlekli v jejich stopách. Tento Konvent, složený z prvků nejnesourodějších, neposkytuje politikovi žádné důležité pozorování, historikovi žádný charakteristický rys: není to než chaos názorů a záměrů, které se bez ustání kříží. Žádná jednota pohledu v plánech; žádná shoda v prostředcích; žádná jednota mezi lidmi, které vše, až po tytéž zločiny, mělo spojovat; žádná zkušenost z minulosti, žádná předvídavost budoucnosti, žádná odvaha ve chvíli nebezpečí; věčné kolísání od jedné strany k druhé; řevnivost samolibosti; malý zájem okamžiku vítězící nad nejmocnějšími důvody zůstat spojeni: vždy záminka veřejného dobra, vždy výpočet frakce; fráze pro tribuny, fráze pro noviny; jména, jimiž se snažili zostudit lidi i věci; barbarský žargon; všechna slova jazyka znetvořená, aby se v očích tupé lůzy tím jistěji znetvořily prvotní ideje krásna, dobra, pravdy: přehánění hrubosti ve způsobech, divokosti v

28. Vydavatelé: zasedání 18. října (1792). Jean-Marie Roland de la Platière (1734–1793), ministr vnitra březen–červen 1792 a znovu od 10. srpna; Dantonova odpověď o „tajných výdajích“ ministerstva spravedlnosti, které nelze doložit, patří k trvalým výtkám proti němu.

řečech; domnívali se, že se musí stát lůzou, aby se ukázali lidovými: zákonodárci, pověření dát velkému národu novou ústavu, ho hned zkraje stavěli do rozporu s jeho mravy, jeho zvyky, jeho starobylou vírou; izolovali ho ode všech jeho přirozených i získaných idejí; činili ho jaksi cizím sobě samému i národům, s nimiž je nutně ve styku.

Girondisté hrozili a neudeřili; jakobíni, lépe promýšlejíce svůj postup, poučovali protivníky o ráně, kterou se chystali zasadit, teprve zasazením rány samé. Girondisté obviňovali své nepřátele z buřičských plánů, a v tom měli pravdu. Ale nebyli všichni buřiči? nechtěli všichni založit své panství na zřícenině všech autorit, své jmění na troskách všech jmění? Eh! kdo pochyboval o krvavých a anarchických záměrech Marata, o pokrytecké ctižádosti Robespierra, o intrikách a nadějích Orléanse, o duchu obce, zároveň loupeživém a tyranském! Nebylo třeba je udávat; bylo třeba je potírat: ale girondisté se snažili zakrýt své ctižádostivé záměry maskou veřejného dobra; dovolávali se zákona, a jejich existence byla uzurpací síly. Nevěděli, že v době revoluce je člověk, který se uzavírá do mezí zákona, vždy obětí toho, kdo, odvažuje se mu vzdorovat, neuznává jiný zákon než ten, který mu nabízejí doba, místo a jeho zájem?

Železná skříň; Valazého zpráva

Orleánisté a jakobíni zatím neztráceli z očí soud nad Ludvíkem; lidové společnosti, noviny, hloučky si stěžovaly, že se pod malichernými záminkami den ze dne odkládá zpráva o tomto velkém procesu. Konventu se vytýkala nedbalost; girondisté byli obviňováni, že chtějí zachránit tyrana; poslanci byli upozorňováni, že jmenovitá hlasování budou vytištěna a ukáží pravé přátele lidu: běda těm, kdo ho zradili! Zároveň, aby se živily předsudky téhož lidu, se přemílal celý Ludvíkův život, hledaly se mu ze všech stran zločiny pravé i nepravé. Jeden zámečník z Versailles sdělil Rolandovi, že v zámku Tuilerií je skříň uzavřená železnými dveřmi, jejíž tajemství zná jen on. Roland právem tušil, že tato skříň obsahuje papíry největší důležitosti; ale obávaje se, že se tam najdou některé, které by kompromitovaly jeho dobré přátele girondisty, svůj objev zatajil, odebral se se zámečníkem sám na místo, provedl svůj výběr, odstranil papíry, které mohly girondisty kompromitovat, a přinesl vítězoslavně Konventu ty, které pokládal za

vhodné, aby posloužily jeho nenávisti k Ludvíkovi a přitížily mu v mínění lidu.[29]

[Orleánisté a jakobíni tento manévr udali; girondisté udání snadno odrazili jako „účinek nenávisti“, velebili Rolandovu neúnavnou horlivost a předali listiny komisi s příkazem podat rychlou zprávu: „většina byla bezvýznamná; poskytly však materiál pro obžalobu, která se připravovala“. Valazé pak z tribuny zahrnul Ludvíka jmény zrádce, netvora, křivopřísežníka, spiklence. A na jakých skutečnostech? Peněžité podpory poskytnuté r. 1791 Monsieurovi a hraběti d'Artois; peníze poslané vévodkyni de Polignac, Bouillému a jiným emigrantům dříve, než existovaly zákony proti emigrantům; penze 4000 livrů vdově po nešťastném Favrasovi; penze 800 livrů nepřísežnému faráři z Versailles Jacobovi; intriky žen a ministrů, králi neznámé, namířené proti Narbonnovi a girondistům; ručení r. 1789 za částku 1 200 000 livrů ve prospěch dvou pařížských knihkupců na pokraji úpadku, který by strhl celý knižní obchod; povolení panu de Septeuil uložit volné prostředky civilní listy do směnek na Hamburk; utvoření sboru šedesáti mužů, kteří se měli rozptýlit mezi hloučky a odrážet pomlouvačná obvinění jakobínů; vstupenka do zámku Tuilerií vydaná vrátným Duparcem panu d'Eprémenil, „jak se vydávala všem, kdo o ni požádali“. Přesto Valazé na základě těchto a několika podobných skutečností volá: „Už se nemůžeš, Ludvíku Capete, hájit proti tomu, že ses účastnil hanebných spiknutí, jejichž celou černotu rozvinul Bouillé v jednom ze svých drzých manifestů; není prostředku korupce, jehož bys neužil, abys svedl slabé lidi a oklamal lid… nemůžeš popřít své styky s berlínským dvorem a své úsilí připravit tam vyhlášení války Francii.“ Rozumní lidé postřehli prázdnotu této zprá-

29. „Železná skříň“ (armoire de fer) – tajná schránka ve zdi králova pokoje v Tuileriích, kterou 20. listopadu 1792 udal Rolandovi versailleský zámečník Gamain, jenž ji pro krále zhotovil; Roland ji vybral bez svědků a protokolu, což mu jakobíni ihned vytkli. Vydavatelé: Ferrièrův údaj, že Roland odstranil listiny kompromitující girondisty, je vzat z Amarovy obžaloby girondistů (říjen 1793), „pramene, o jehož malé spolehlivosti je zbytečné se šířit“; paní Rolandová jej výslovně popřela: „měl-li Roland v této věci nějakou skutečnou vinu, byla to jen chyba v chování a opatrnosti“. Nalezené listiny (korespondence s Mirabeauem, La Fayettem, Talonem aj.) posloužily obžalobě.

vy; ani jakobíni s ní nebyli spokojeni: ke komisi byli přidáni čtyři noví členové s úkolem sepsat obžalobu Ludvíka.][30]

Ludvík XVI. v Templu: denní řád

Ale dříve než se pustím do historie tohoto velkého procesu, podívejme se na téhož Ludvíka v Templu a na způsob, jakým tam žil. Zákonodárné shromáždění ho postavilo do úplné závislosti na obci; ta užívala tyransky práv, která jí byla svěřena; zdálo se, že číhá na každou příležitost, jak zahrnout krále těmi malými pokořeními a malými protivenstvími, nízkými pomstami podlých lidí, které výše ducha ani dobré vychování nedokázaly vyvést z úzkého okruhu, kam je, jak se zdá, uzavřela malost jejich rozhledu. Ale Ludvík, místo aby se dal svými neštěstími srazit, nalézal v síle své duše a v úplné odevzdanosti do vůle Boží zdroje, které udivovaly jeho nepřátele. Rozdělil si zaměstnání dne způsobem nejvhodnějším k tomu, aby si opatřil užitečná a rozmanitá zaměstnání. Vstával v šest hodin: jeho první myšlenka se obracela k původci všeho dobra a vší útěchy; když splnil tuto povinnost, četl latinské nebo anglické knihy, jedny i druhé se stejnou snadností. Podávala se snídaně; rodina se odebírala do královy komnaty: po snídani se královna a Madame Élisabeth na okamžik uchýlily do svých komnat; v deset hodin král sestupoval ke královně a trávil tam zbytek dne. Jeho největší část byla věnována výchově malého dauphina; král mu dával hodiny mluvnice, dějepisu a zeměpisu; dával mu odříkávat verše z tragédií Corneillových a Racinových. Předčasná inteligence tohoto mladého prince odpovídala něžné péči králově. Měl tak šťastnou paměť, že na zeměpisné mapě pokryté papírem bez váhání ukazoval departementy, distrikty, města a tok řek. Hodiny končily v poledne: král si nějaký čas hrál se svým synem; královna a Madame Élisabeth se zabývaly ručními pracemi svého pohlaví. V jednu hodinu, bylo-li hezky, rodina sestupovala do zahrady; provázeli ji čtyři municipální úředníci a velitel legie: malý dauphin se cvičil v míči, v

30. Vydavatelé: Valazé, poslanec Orne, girondista; zasedání 6. listopadu (1792). Charles-Éléonor Dufriche-Valazé (1751–1793) podával zprávu jménem komise čtyřiadvaceti; obžalobu pak sepsal Robert Lindet (zpráva 10. prosince). Bouillé – markýz de Bouillé, organizátor útěku do Varennes, emigrant; Narbonne – hrabě Louis de Narbonne, ministr války 1791–92; Septeuil – pokladník civilní listy; d'Eprémesnil (1745–1794) – bývalý rada parlamentu a poslanec pravice; „nepřísežný farář Jacob“ a knihkupci blíže neznámi.

házení kotoučem, v běhu. Podával se oběd; to byla chvíle, kterou si Santerre vybíral k prohlídce stráží: král ho někdy oslovil (byl tak dobrý!); královna s ním nemluvila nikdy. Po obědě se hrála partie piketu nebo vrhcábů. Ludvík měl ve zvyku spát; ve čtyři hodiny usedal do svého křesla; královna a princezny se usazovaly kolem něho, každá s knihou v ruce. V bytě vládlo největší ticho. Eh! kdo by nebyl ctil krátký okamžik odpočinku nešťastného prince! Klid jeho rysů, jeho stále pravidelný dech ohlašovaly klid jeho duše; byl to pokojný spánek spravedlivého. Královna, Madame Royale a Madame Élisabeth, často dojaté k slzám, nechávaly četby a hleděly na něho s jakousi úctou v tomto důvěřivém odevzdání se spravedlnosti jeho věci.[31]

Jakmile se král probudil, obnovil se hovor; Cléry dával malému dauphinovi hodinu psaní a pak ho odváděl do komnaty Madame Élisabeth, kde si s ním hrál s míčem nebo s opeřeným míčkem. Večer se rodina usazovala kolem velkého stolu; královna nahlas četla knihu z dějepisu nebo nějaké zábavné dílo. Často jí nečekaná souvislost s její přítomnou situací vnukla smutnou myšlenku; kniha jí padala z rukou, dotěrný návrat k sobě samé jí vyrval povzdech… Malý dauphin večeřel v osm hodin; král užíval této chvíle, aby rozptýlil královnu a své děti od chmurných myšlenek, které v nich mohly vyvolat mrzuté události dne. Našel v knihovně Templu sbírku starých *Mercurů*; vybíral z nich hádanky a dával je hádat princeznám a svým dětem. Zájem, s nímž se tomuto nevinnému hraní věnovali pan dauphin a Madame Royale, vyvolával lehký úsměv na Ludvíkových rtech a zdálo se, že otvírá jeho duši útěšnému citu. Pan dauphin byl uložen ke spánku. Královna mu sama dávala odříkávat modlitby: byla mezi nimi jedna za paní de Lamballe, jiná, v níž prosil Boha, aby chránil život paní de Tourzel, své vychovatelky. Po večeři král vystupoval ještě na okamžik ke královně, podával jí ruku na znamení rozloučení, přijímal něžný polibek

31. Celé líčení denního řádu v Templu sleduje, místy doslova, Cléryho Deník (viz vysv. 12). Madame Royale – Marie-Thérèse-Charlotte (1778–1851), jediná z rodiny, která Temple přežila; Madame Élisabeth (1764–1794), sestra krále, popravena v květnu 1794; dauphin Louis-Charles (1785–1795). Rodina byla ubytována v „malé věži“ templářského donjonu; Santerre jako velící generál konal denně prohlídku. *Mercure de France* uveřejňoval pravidelně hádanky (énigmes) a logogryfy. Paní de Tourzel, vychovatelka královských dětí, byla 19. srpna oddělena od rodiny a uvězněna v La Force, masakr přežila.

svých dětí a odcházel do svého kabinetu, kde četl do půlnoci, hodiny, kdy uléhal.

Šikany obce

Tento život byl snesitelný, ba sladký díky vzájemné náklonnosti a dobrotě členů, kteří tvořili rodinu; ale dotěrný a malicherný dohled komisařů obce rušil všechnu jeho příjemnost. Stavěli na odiv hrubé, ba drzé způsoby, mluvili o králi a královně jen nejurážlivějšími výrazy. „Kdyby kat tu zatracenou rodinu negilotinoval," říkal s klením komisař Turlot, „gilotinoval bych ji sám." Strážní sdíleli tyto ukrutné city: jeden kreslil gilotinu a pod ní Ludvíka plivajícího do pytle; druhý šibenici, na níž visela postava, s těmito slovy: *Ludvík si dopřává vzdušnou lázeň*. Velkými písmeny se vylepovalo na dveře a na zdi: *Madame Veto si zatančí. – Dovedeme dát tlusté prase na dietu. – Je třeba uškrtit vlčata…* Král a princezny nemohli pohlédnout kolem sebe, aby nenarazili na tyto odporné obrazy. K tomu se družily urážky neméně citelné, poněvadž vyjadřovaly pohrdání ještě urážlivější než nenávist. Rocher, žalářník věže, kdykoli královská rodina sestupovala do zahrady, běžel se postavit s dlouhou dýmkou v ústech vedle poslední brány; když princezny procházely, foukal jim do tváře obláčky tabákového kouře. Vojáci stráže se hlasitě smáli a dovolovali si urážlivé řeči. Dovedli učinit královně a princeznám nesnesitelnou hodinu procházky, kterou jim v zahradě povolovali; dělostřelci čekali na tuto chvíli, aby se tam sešli a tančili mezi sebou, stavějíce na odiv zpěv písní vždy revolučních a často oplzlých.

Když byly dokončeny opravy v bytě velké věže, přestěhovali tam krále. Královna, Madame Élisabeth, Madame Royale a malý dauphin zůstali v malé věži. Toto odloučení bylo kruté; král se mu podrobil s odevzdaností. Královnu hluboce zasáhlo; bála se, že řekla králi poslední sbohem, a tato strašná myšlenka jí rvala srdce. Jeden z komisařů, dotčen jakýmsi soucitem, váhavě navrhuje svým kolegům, aby rodině povolili obědvat společně. Královna se s nadšením chápe této příznivé nabídky, tiskne malého dauphina a Madame Royale k prsům a volá: „Děti moje, uvidíte znovu svého otce," a objímá je, smáčejíc je svými slzami. Madame Élisabeth pozvedá k nebi oči zvlhlé pláčem a zdá se mu děkovat za toto nečekané dob-

rodiní. Radost, vděčnost se malují ve všech pohledech; obě princezny a děti, propletené v náručí, spojené vzájemným objímáním, si v opojení své radosti blahopřejí k tomuto nečekanému štěstí; komisaři, dojati, nemohou skrýt své pohnutí. Tento cit účasti by byl pro tuto nešťastnou rodinu příliš sladký; švec Simon se ujímá toho, aby jej otrávil. Přistupuje ke královně a říká jí surovým tónem: „Teď pláčete; ale když jste 10. srpna vraždila lid, neplakala jste.“[32]

Bylo by únavné pouštět se do podrobností všech šikan, jichž se denně dopouštěly na krále a na jeho rodině pařížská obec a její ukrutní pochopové; s potěšením unavovali jeho trpělivost, mučili jeho citlivost. Nejprve nařídili Clérymu, aby odstranil z králových šatů výšivku a stuhu, které nosil jako velmistr řádu svatého Ludvíka; pak ho pod záminkou, že se předejde pověstem způsobilým rušit veřejný klid, i s rodinou přinutili ukazovat se každý den nastupující a odstupující stráži: nutíce je tak stavět se na podívanou drzé soldatesce, která pro ně stavěla na odiv nejhlubší pohrdání. Brzy nato obec, předstírajíc o své odpovědnosti obavy, které neměla a mít nemohla, usnesla, že se vězňům odejmou všechny ostré nástroje, které mají v držení. Komisaři se odebrali do Templu a vložili do provedení tohoto usnesení surovost, která ještě zvětšovala jeho tyranii. Král jim s gestem lítosti odevzdal kružítko, nožík, škrabku na čištění nohou. Chtěl si ponechat kapesní neseser: ale komisaři mu odpověděli dětinsky důstojným tónem, že usnesení obce se podobají deklaraci práv člověka; že mají být provedena doslova. Šli ke královně, odnesli nože, nůžky, nožíky na pudr, háčky na čištění zubů. „Není-li to nic víc,“ řekla královna rozladěným tónem, „měli byste nám vzít také jehly, neboť ty píchají velmi citelně.“ Pohled Madame Élisabeth tento lehký záchvěv prudkosti utišil a nenechal v jejím srdci místo než pro chladný cit pohrdání.

Toto odnětí bylo princeznám tím citelnější, že je přinutilo vzdát se spousty drobných prací, které je zaměstnávaly a tím je odváděly od chmurných

32. Král byl přestěhován do velké věže koncem září 1792; rodina za ním byla přemístěna 26. října. Antoine Simon (1736–1794), švec, člen generální rady obce, od července 1793 „vychovatel“ dauphina, popraven po 9. thermidoru. Vydavatelé k odstranění stuhy řádu sv. Ludvíka odkazují na *Anekdoty* bývalého konventuála Harmanda de la Meuse (1814, nové vyd. 1820), jejichž podrobnosti otisknou u Cléryho Pamětí. Montreuil – malý zámeček u Versailles, který Ludvík XVI. daroval sestře r. 1783 a kde vedla skromný, zbožný a dobročinný život.

úvah. Jednoho dne Madame Élisabeth něco spravovala na králově kabátě; nemajíc nůžky, aby přestřihla nit, přetrhla ji zuby. „Jaký rozdíl!“ zvolal Ludvík, který na ni hleděl s dojetím; „ve vašem hezkém domě v Montreuil vám nic nechybělo. – Ach, bratře,“ odpovídá Madame Élisabeth s pohledem, v němž se malovala nejdojemnější citlivost, „mohu mít lítost, když sdílím vaše neštěstí?“

Latinské knihy, lékař Leclerc, břitvy

Nejlhostejnější, ba nejoprávněnější žádosti, jak se zdálo, poskytovaly obci požitek tím, že jí poskytovaly příležitost k odmítnutí. Hrubost těchto odmítnutí, směšnost rokování, která je provázela, dávaly ještě ohyzdněji vyniknout nízkým vášním, jimiž byli tito lidé trýzněni. Spokojím se s uvedením jednoho rysu. Král, přeje si opatřit si několik latinských knih, poslal jejich seznam obci. „Nevidím,“ řekl jeden člen, „důvody, které by radu přiměly odmítnout žádost Ludvíka Capeta. Snaží se zahnat svou nudu; je věcí naší cti neprojevovat vůči němu žádnou zášť, jako je věcí cti velkého národa ctít neštěstí.“ Jiný člen poznamenal, že Ludvík má sotva čtrnáct dní života a knihy, které žádá, by stačily zaměstnat nejdelší život. „Dalo by se odpovědět,“ řekl jistý pan Martin, „že tyto knihy mají sloužit mladému Ludvíkovi; ale nevidím žádnou, která by mu mohla být užitečná k výchově. Některé jsou v jeho věku nesrozumitelné; jsou to ostatně latinské knihy, které nás naše nové ideje musí nutit odmítat hodně daleko; jiné se protiví mravům, jako Ovidius, kazitel mládeže. Žádám, aby byly nahrazeny Revolucemi Ameriky, Revolucemi Anglie, životem Cromwellovým, životem Karla IX. a podrobnostmi bartolomějské noci.“

Našel-li se člověk méně nelidský, který při pohledu na tuto nápadnou podívanou na křehkost velikostí tohoto světa, obrátiv se užitečně k sobě samému, pocítil lehký záchvěv soucitu, vytýkalo se mu tento cit jako zločin. Poslechněme si lékaře Leclerca, obviněného, že dal královně několik rad o zdraví Madame Royale, a nuceného ospravedlnit se z tohoto skutku lidskosti před generální radou obce. „Žena Ludvíka Capeta mi mluvila o tom, že nutně potřebuje léky pro svou dceru, která má na tváři lišej. Ptala se mě, jakých má užít. Poněvadž je vždy třeba, občané, ctít nešťastné; poněvadž dcera nemá být trestána za zločiny otce; poněvadž ostatně má velmi

hezkou tvář a byla by škoda, kdyby jí ten lišej zůstal (neboť je to mistrovské dílo přírody)…“ Při těchto slovech předseda svraští obočí a přerušuje příkrým tónem lékaře Leclerca: „Hadí kůže je také mistrovské dílo přírody: rada vás, občane, vyzývá, abyste pokračoval bez odboček…“ – „Předepsal jsem jí,“ pokračuje Leclerc, „čínský kořen a sarsaparillu, léky velmi prosté, které nemohou být zfalšovány a nepodléhají žádné nesnázi. Ostatně, než jsem pro ně poslal, mluvil jsem o tom s jedním ze svých kolegů, který předpis podepsal stejně jako já.“

Nelze se ubránit úsměvu nad důležitostí, kterou ubohá generální rada přikládala všemu, co se týkalo Ludvíka. Bylo vidět, že je stále jejich králem. Lid, který pravidelně navštěvoval zasedání, se stával samým uchem při sebemenším slově o Templu a naslouchal s lačnou zvědavostí nejmalichernějším podrobnostem. Jeden z komisařů přišel říci, že Ludvík žádá o dovolení, aby se směl sám holit. Obec, neodvažujíc se rozhodnout o žádosti takového dosahu, usnesla, že bude předložena generální radě; a že uzná-li ta za vhodné dovolit Ludvíkovi, aby se holil, nechť laskavě nařídí, aby mu byly odevzdány dvě břitvy, jichž bude užívat před očima čtyř komisařů, jimž budou břitvy vráceny a kteří jejich vrácení pokaždé osvědčí protokolem: ale rozpaky vzrostly, když jiný komisař dodal, že královna a Madame Élisabeth žádají, aby jim byly zapůjčeny nůžky na stříhání nehtů, a aby bylo dovoleno zubnímu lékaři přijít ošetřit otok, který má Madame Royale na tváři. Jeden člen poznamenal, že jde-li o otok, tedy neduh přechodný, zubní lékař není nutný: přece jen se po dosti dlouhé a prudké diskusi shodli, že obě žádosti pošlou generální radě s prosbou, aby stanovila způsob, jakým se bude postupovat při stříhání nehtů princeznám. Generální rada, povolaná rozhodnout o těchto třech důležitých otázkách, projednala je s velkou bystrostí a hloubkou; a protestujíc nejprve slavnostním způsobem, že se zprošťuje veškeré odpovědnosti kromě odpovědnosti za vězně, aniž by však ručila za jeho život, povolila břitvy, odmítla zubního lékaře a odložila rozhodnutí o stříhání nehtů.[33]

33. Anekdoty ze zasedání obce (latinské knihy a Ovidius, lékař Leclerc, břitvy a zubní lékař) čerpá Ferrières z dobových novinových zpráv o jednání generální rady, které kolovaly i v roajalistickém tisku; ohlas „Ludvík má sotva čtrnáct dní života“ ukazuje, že jde o dobu krátce před procesem. „Čínský kořen“ (esquine, squine, kořen rostliny *Smilax china*) a sarsaparilla byly tehdy běžnými prostředky proti kožním chorobám.

Slova královy trpělivosti

Tyto dětinské šikany sloužily jen k tomu, aby stále více ukazovaly hrdinnou odvahu a zbožnou odevzdanost Ludvíkovu. „Jsem jen trpící člověk," říkal, „monarcha je nepřítomen;" a obraceje se k malému dauphinovi: „Králové, můj synu, jsou jako vysoké stromy, zmítané větry a často bičované bouří." Královna, krajně dojatá, nemohla zadržet slzy; ale zpozorovavši, že její bolest zvětšuje bolest královu: „Ach!" zvolala, „pláču méně pro sebe než pro vás. – Naše oči, drazí přátelé," odpověděl Ludvík s jakýmsi nadšením, „nám nejsou dány, abychom oplakávali vlastní neštěstí, ale abychom hleděli k nebi, odkud prýští zdroj vší útěchy a odkud jediné ji máme očekávat…" Mluvě pak o osudu svého syna: „Zdá se mi," dodal, „že bude Bohu dražší, až opuštěn všemi a uprostřed svých nepřátel bude mít za otce jen Boha; ať nikdy nezapomene, vystoupí-li jednoho dne na trůn svých předků, že králové a lid jsou jedno; že lid nemůže trpět, aniž to král pocítí… Ach, nejsou to ukrutnosti, které se proti mně křičí, co mě rmoutí, je to bolest vidět lid, který mi byl vždy drahý, tak nespravedlivě zaujatý. Vytýká se mi, že jsem nechtěl uznat konstituční biskupy; jak lze žádat, aby nejkřesťanštější král ctil vetřelé biskupy, když jimi pohrdali i pohanští císaři a když v dějinách Církve nejsou počítáni mezi nástupce apoštolů?…" Madame Élisabeth poznamenala, že se s ním zachází hůře než s Karlem I. „Moji nepřátelé," odpověděl Ludvík skromným tónem, „mi chtějí zjednat slávu; potřeboval jsem svá neštěstí, abych za něco stál, a díky nebi, nenechávají mě jimi strádat."[34] Vskutku Ludvíkova trpělivost jako by rostla úměrně urážkám, jimiž ho zahrnovali. Dověděl se, že bylo navrženo zkrátit jeho stůl; málo ho to dotklo a odpověděl Clérymu, který snášel tyto podlosti méně trpělivě než on: „Člověk k životu naprosto nepotřebuje než chléb a vodu; budu-li na ně omezen, dovedu se s nimi spokojit." Všechna jeho náklonnost se soustředila na malého dauphina; byl předmětem jeho nejněžnější péče a zároveň jeho nejživějších obav. Mladý princ lehce ochořel; Ludvík se zdál hluboce dotčen, ale když ho smutná předtu-

34. Tyto výroky Ludvíka XVI. pocházejí z roajalistické literatury o Templu (Cléry, Hue) a nejsou vesměs ověřitelné; srovnání s Karlem I. má oporu v tom, že král četl v Templu Humovy *Dějiny Anglie* o Karlovi I. (Cléry). Ludvík XVI. odmítal přísežné („konstituční", „vetřelé") biskupy a kněze od r. 1791 a svátosti přijímal jen od nepřísežných; toto odmítání bylo jednou z hlavních příčin jeho konfliktu s revolucí.

cha náhle přenesla do neblahé budoucnosti, zvolal, pozvedaje oči k nebi: „Běda! smrt by ho, jako mne, zbavila mnoha zel!“ Ludvík si nedělal iluze. „Očekávám všechno,“ říkal Clérymu, „nepočítám s žádným ohledem, s žádnou spravedlností.“

Zedník; Merceraut

Ač byl úplně odevzdán do vůle Boží, tísnivý cit někdy pronikal touto odevzdaností a bolestně zasahoval jeho srdce. Několik dní před jeho prvním předvedením před Shromáždění obec, která bez ustání předstírala nové obavy o svou odpovědnost, aby měla každý den novou záminku Ludvíka trýznit, pověřila zedníka, aby osadil ohromné závory na veřeje dveří bytu, kde spal, jako by se obávala pokusu o jeho únos. Král a malý dauphin se dívali, jak zedník pracuje; ten nechal práce, aby posnídal, a hned se malý dauphin chopil nástrojů, a tluka jimi o sebe: „Tatínku, dělá se to takhle?“ Král vzal synovi z rukou kladivo a dláto, a chtěje mu ukázat, jak se s nimi zachází, dal se do práce na jednom z otvorů, které zedník začal. Ten muž, nepřestávaje jíst, pozoroval Ludvíka s velkou pozorností; jeho klidný vzhled a jeho dobrota ho uváděly v úžas, který se maloval na jeho tváři; nakonec, nemoha už odolat svému pohnutí, mu řekl tónem, který vyjadřoval nejživější účast: „Až vyjdete z této věže, budete se moci pochlubit, že jste sám pracoval na svém vězení. – Ach,“ odpověděl Ludvík s povzdechem, „kdy a jak z něho vyjdu!“ Malý dauphin se dal do pláče; Ludvík vrhl na syna bolestný pohled; kladivo a dláto mu vypadly z rukou. Vrátil se spěšně do své komnaty, chodil tam nějaký čas velkými kroky, vydán nejhořčím úvahám.

Tak tisíc nečekaných předmětů v něm přicházelo probouzet tísnivé city: tyto bouře byly přechodné; úplné podrobení se vůli Boží, spravedlivá důvěra v moudrost cest, jimiž nás někdy nutí kráčet, mu pomáhaly snášet tyto tvrdé zkoušky a brzy vracely pokoj jeho srdci; tehdy, povznášeje se nad tento pozemský svět, jednal laskavě s municipálními úředníky, kteří u něho konali službu: zapomínaje na jejich křivdy i na své osobní urážky, rozmlouval s nimi, hovořil s nimi o jejich stavu, o jejich rodině, o povinnostech a výhodách jejich povolání. Byli udiveni rozmanitostí jeho vědomostí, správností jeho poznámek, rozsahem a spolehlivostí jeho paměti: ale tato

nezměnitelná mírnost a všechny tyto milé vlastnosti klouzaly po těchto zvrhlých bytostech, a místo aby je dojímaly, jen zatvrzovaly jejich srdce a rozjitřovaly jejich nenávist. Většina odpovídala na tyto důvěrné rozmluvy jen hrubostmi. Byl mezi jinými jeden municipální úředník jménem Merceraut, zedník svým řemeslem. Nikdy neopomněl přijít do Templu ve svém pracovním oděvu v cárech, s koženou zástěrou a se svou trojbarevnou šerpou. Ten člověk se v přítomnosti krále okázale rozvaloval v širokém křesle, s kloboukem na hlavě, tykaje všem, kdo ho oslovili. Když se ho král jednoho dne ptal, ve které pařížské čtvrti pracuje: „V Pantheonu," odpověděl Merceraut. „Ach, rozumím," pokračoval Ludvík, „kostel svaté Jenovéfy; je to krásná stavba, viděl jsem klást její první kámen. Říká se, že kopule není dobře zajištěna. – Je pevnější," odvětil Merceraut, „než všechny trůny tyranů…" Jindy Ludvík projevil s jakousi účastí jednomu municipálnímu úředníkovi, kterého zapomněli vystřídat, obavu, že mu toto opomenutí způsobilo únavu: „Přicházím sem," odpovídá mu tvrdě ten člověk, „abych zkoumal vaše chování, a ne abyste se vy zabýval mým (a postupuje s kloboukem na hlavě); nikdo, a vy méně než kdokoli jiný, nemá právo se do něho plést."[35]

[Zde kniha třináctá končí; následující kniha líčí obě předvedení Ludvíka XVI. před Konvent (11. a 26. prosince 1792), Desèzovu obhajobu, rozpravu a rozsudek smrti.]

35. Výjev se zedníkem i figura municipála Mercerauta pocházejí z Cléryho Deníku. První kámen kostela sv. Jenovéfy (od r. 1791 Pantheon) položil Ludvík XV. 6. září 1764; budoucí Ludvík XVI. byl tehdy desetiletý vévoda de Berry. Trhliny v pilířích kopule byly od 70. let 18. století předmětem sporů stavitelů a kopule musela být později zpevněna. První předvedení Ludvíka XVI. před Konvent, jímž vydavatelé uvádějí knihu čtrnáctou, se konalo 11. prosince 1792.

XVI. Kniha čtrnáctá (prosinec 1792 – 21. ledna 1793)

[Obsah podle původního vydání: Ludvík XVI. před Konventem: předseda ho vyslýchá. – Usnesení obce. – Stav Paříže. – Setkání Malesherbese s Ludvíkem. – Veřejné mínění. – Zasedání obce. – Druhá komparice Ludvíka. – Desèzova obhajoba. – Rozprava. – Ludvík odsouzen k smrti. – Podrobnosti. – Poprava.]

Obžalovací akt

Národní konvent kus po kuse pitval obžalovací akt, který proti Ludvíkovi sepsala komise jednadvaceti: členové se neshodovali na bodech, které se mají předložit; každý den z toho vznikaly pohoršlivé debaty.[1] Biroteau poznamenal, že je třeba být velmi zdrženlivý s výtkou, že rozvrátil armádu: Ludvík by mohl odpovědět, že existoval-li takový rozvrat, byl dílem ministrů, s nimiž generálové korespondovali přímo a výhradně. Reptalo se.

[Marat, „důsledný“, chtěl, aby se obžaloba omezila na skutky po přijetí ústavy: věděl dobře, že Ludvík bude odsouzen, ať se přijme jakákoli forma, ale chtěl, aby důvod odsouzení „ve své zásadě neobsahoval ani absurdnost, ani rozpor“. Bazire, zděšený tím, jak málo látky by soudu zbylo, odpověděl, že Maratův návrh je velmi nebezpečný.]

Konečně po dlouhých a prudkých sporech, v nichž se většina poslanců, zapomínajíc, že se ustavili soudci, oddávala všem přeháněním stranického ducha a jeden po druhém vykonávali podlé řemeslo udavače, Konvent definitivně schválil vyjmenování skutků, které se proti Ludvíkovi předloží.[2] Hluboká nevědomost, v níž se vězňové v Templu udržovali, nemohla zabránit Clérymu, aby si neopatřil několik neurčitých zpráv o dni, kdy měl

1. Komise jednadvaceti (commission des vingt-un), zvolená Konventem k přípravě procesu. Vydavatelé: obžalovací akt sepsal Mailhe, poslanec za Haute-Garonne, a předložil jej Konventu 7. listopadu 1792; po něm následoval „akt vyjmenovávající zločiny přičítané Ludvíku XVI.“, sepsaný Barbarouxem a předložený 10. prosince jménem komise; vydavatelé jej otiskují v příloze L.
2. Vydavatelé: zasedání 11. prosince. Ferrières spojuje diskusi o obžalobě s dnem první komparice; akt byl přijat 10. prosince.

král předstoupit před Shromáždění; ale nedovedl mu říci, v kterou hodinu ani jakým způsobem se toto předvedení stane. Domníval bych se, že okrádám dějiny, kdybych vynechal některé z dojemných podrobností tohoto dne: našim moderním filosofům se budou zdát malicherné. Náležejí člověku; malují Ludvíka: to mi stačí.[3]

11. prosince v Templu

Dne 11. prosince hluk a pohyb, neoddělitelné od velkého shromáždění lidí, poučily Ludvíka, že se připravuje mimořádná událost: zeptal se, co znamená ten buben, který nebyl zvyklý slýchat tak časně ráno. „Nevím," odpověděl jeden z komisařů obce jménem Arbalestier.[4] „Nemyslíte, pane, že je to poplach?" – „Ani to nevím…" Ludvík se procházel po pokoji, zmítán různými city; chvílemi se zastavoval, aby poslouchal, co se děje venku. Zaražen náhle zmateným hlukem ze dvora: „Zdá se mi, že slyším dupot koní?" – „Nevím, co to je, pane."

Král snídal jako obvykle se svou rodinou; ale snídaně byla velmi rozdílná od těch, které jim potěšení vídat se každý den v tutéž hodinu činilo tak zajímavými. Na všech tvářích se malovala chmurná úzkost; hluk lidí a koní, který stále vzrůstal, byl dobře způsobilý zvětšit obavy královny a Madame Élisabeth. Po snídani Ludvík místo hodiny zeměpisu zahrál s malým dauphinem partii siamu. Dítě, které přes všechno své úsilí nemohlo překročit bod šestnáct, v návalu mrzutosti zvolalo: „Číslo šestnáct je opravdu nešťastné!" – „To nevím od dneška, synu," odpověděl Ludvík; a z jeho stísněného srdce unikl lehký povzdech.[5]

Komisaři, když se déle než dvě hodiny kochali Ludvíkovou palčivou úzkostí, usoudili, že je čas ho zpravit. Arbalestier mu řekl, že dostane návštěvu starosty. „Ach, tím lépe," odpověděl Ludvík, kterého toto oznámení po-

3. Jean-Baptiste Cléry (1759–1809), komorník dauphina, po 10. srpnu jediný sluha, jemuž bylo dovoleno zůstat u krále v Templu. Jeho *Journal de ce qui s'est passé à la tour du Temple* (Londýn 1798) je hlavním pramenem této knihy; Ferrières jej místy sleduje téměř doslova, ač jej nejmenuje. Vydavatelé ohlašují Cléryho paměti jako další svazek sbírky.

4. Vydavatelé: podle jiných historiků se tento komisař jmenoval Albertier.

5. Siam – salonní hra s koulemi a kuželkami, oblíbená v 18. století. Scéna je převzata od Cléryho; „nešťastné číslo šestnáct" narážka na Ludvíka XVI. Dauphin Ludvík Karel (nar. 27. března 1785) měl v tu dobu sedm let, jak Ferrières níže správně uvádí.

někud uklidnilo. „Upozorňuji vás, pane, že starosta s vámi nebude mluvit v přítomnosti vašeho syna.“ Ludvík si zavolal malého dauphina, řekl Clérymu, aby ho odvedl, a dodal: „Polibte mě, synu; polibte za mne svou matku.“ Chtěl udržet rozhovor a vyptával se, je-li starosta člověk velký, malý, tlustý, mladý či starý. Arbalestier odpověděl, že ho zná jen nedokonale; že je obyčejného věku i postavy, hubený a dosti vysoký. Ludvík se opět nějaký čas procházel po pokoji a vyptávaje se dále komisařů, zeptal se, zda se ví, co mu starosta má říci. Arbalestier ho ujistil, že to neví. Komisaři vyšli, obávajíce se dalších otázek; Ludvík zůstal sám. Nebyl bez obav z této starostovy návštěvy; neproniknutelný závoj, jímž se zahalovalo všechno, co se ho týkalo, zdál se ospravedlňovat neblahé předtuchy. Zpráva, kterou mu dal Cléry, nemohla ukončit jeho nejistotu; a v tom množství trýznivých myšlenek, které naň střídavě dorážely, nevěděl, u které se zastavit. Usedl do křesla u hlavy své postele; tam, poddávaje se záplavě představ, které se rychle střídaly, upadl do hlubokého zadumání. Uplynula půlhodina; dveře pokoje zůstaly pootevřené. Arbalestier, znepokojený tím, že už krále neslyší, vchází tiše po špičkách. Nalézá Ludvíka s hlavou opřenou o jednu ruku a tak pohrouženého do úvah, že nepostřehl, že někdo vešel do pokoje. Když se Arbalestier přiblížil ke křeslu, Ludvík se náhle probral ze svého zadumání, trhl sebou jako někdo, koho přistihli, a obraceje se k Arbalestierovi s jakousi netrpělivostí: „Co ode mne chcete, pane?“ – „Bál jsem se, pane, že vám není dobře.“ – „Jsem vám zavázán, pane; ale způsob, jakým mi berou syna, se mne nekonečně dotýká.“

Starosta se konečně objevil; byl to Chambon, dosazený na toto místo girondisty přes intriky orleánistů, kteří vynaložili všechno úsilí, aby ho vyloučili.[6] Chambon vystoupil do králova pokoje a s důstojností, která přísluší zástupci lidu (tak se sám vyjadřuje ve své zprávě generální radě): „Ludvíku Capete, jsem pověřen vám oznámit, že vás Konvent očekává u své závory a že mi nařizuje vás tam okamžitě předvést: chcete sejít dolů?“ – „Nejmenuji se Ludvík Capet,“ odpověděl Ludvík s trochou nevole. „Pod

6. Nicolas Chambon de Montaux (1748–1826), starosta Paříže od prosince 1792 do února 1793. Vydavatelé: byl před revolucí lékařem, úřad zastával „s pozoruhodnou umírněností“; 19. prosince se odvážil v petici u závory Konventu žádat zrušení dekretu o vyhnání všech Bourbonů; 12. ledna byl jako veřejný činitel přítomen představení odvážné hry Layovy *L'Ami des lois*; r. 1816 dosud vykonával lékařskou praxi a je autorem ceněných lékařských spisů.

tím jménem je znám jeden z mých předků; mne tak nikdy nenazývali: ostatně je to pokračování zacházení, jaké zakouším už čtyři měsíce. Půjdu za vámi, ne abych poslechl Konvent, ale protože moji nepřátelé mají v rukou moc.“[7] Ludvík sešel dolů; ale když spatřil to množství národních gardistů, kteří zaplňovali dvory a všechny přilehlé ulice, ty píky, ty pušky, ty jezdce v blankytně modrém, o jejichž zřízení nevěděl, objevil se na jeho tváři pohyb překvapení smíšeného s jakýmsi zděšením. Vrhl smutný pohled na tu věž, která uzavírala všechno, co bylo drahé jeho srdci; a pomysliv, že snad řekl věčné sbohem své ženě, své sestře a svým dětem, slza mu zvlhčila víčko.

Tři princezny, uchýlivší se do královnina bytu, byly v zajetí nejsmrtelnějších úzkostí: to náhlé odloučení krále od syna, to neproniknutelné tajemství, jímž se snažili zahalit připravovanou událost, tvrdošíjné mlčení, které se s nimi zachovávalo přes nejčastější a zároveň nejdiskrétnější otázky, všechno jim zdálo se věštit strašné neštěstí. Co se dověděly od Cléryho, bylo málo způsobilé je uklidnit. Byla to snad falešná zpráva; snad záminka, jak vylákat Ludvíka z věže a vydat ho vrahům; a pak nebezpečí cesty až ke Konventu uprostřed tlupy lupičů zaprodaných jeho nejkrutějším nepřátelům a lůzy, která se stala divokou a lačnou krve… Pohrouženy do nejhlubšího zděšení čekaly netrpělivě na příchod komisařů; a přece, když je viděly vstupovat, neodvážily se jich ptát. Arbalestier jim oznámil, že Ludvík právě přijal starostovu návštěvu. „To vím,“ odpověděla královna (malý dauphin jim to řekl); „kde je nyní?“ – „U závory Konventu. Madame, nebuďte znepokojena, jeho cestu chrání mohutná síla.“ – „Nejsme znepokojeny,“ odpověděla Madame Élisabeth, „jsme zarmouceny: a kdybyste nám to byli řekli dříve, byli byste nám velmi ulehčili.“

Před závorou Konventu

Ludvík dorazil do Konventu bez nehody; všechny pohledy se naň obrátily ve chvíli, kdy vstoupil do sálu. Byla to vskutku podivná podívaná vidět krále, nástupce tolika králů, jak předstupuje jako obžalovaný před sedm set

7. „Ludvík Capet“ – jméno, které republika králi dala podle zakladatele dynastie Huga Capeta (zvolen 987); v Templu bylo užíváno soustavně. Chambonova zpráva generální radě obce, na niž se Ferrières odvolává, byla tištěna.

padesát svých poddaných, narozených ve třídě lidu a stavších se náhle rozhodčími jeho cti a jeho života; ne náhodou bojů, velkými a ušlechtilými podniky, převahou své odvahy a svých krásných činů, ale řadou temných intrik, skrytých pletich, lstivých dekretů a advokátských šikan. Když se toto první hnutí utišilo a všeobecný úžas ustoupil různým citům, obrátil se předseda ke králi.[8]

> *„Ludvíku, národ vás obviňuje; Konvent 3. prosince dekretoval, že budete souzen jím, a 6. prosince, že budete dnes předveden před jeho závoru. Vyslechnete čtení aktu vyjmenovávajícího skutky; posaďte se a odpovídejte na otázky, které mi Konvent ukládá vám položit. Ludvíku, francouzský lid vás obviňuje, že jste spáchal množství zločinů, abyste nastolil svou tyranii a zničil jeho svobodu. Dne 20. června 1789 jste se dopustil útoku na svrchovanost lidu tím, že jste zastavil shromáždění jeho zástupců a násilím je vypudil z místa jejich zasedání; důkaz je v protokolu sepsaném v Míčovně ve Versailles členy Ústavodárného shromáždění: co na to odpovíte?“ – „V té době, pane, neexistoval o této věci žádný zákon.“*

Předseda pokračoval ve čtení bodů obsažených v obžalovacím aktu, článek po článku: probíraly se v něm všechny královy činy od zahájení generálních stavů až do nešťastného dne 10. srpna; přičítaly se mu všechny odpory, s nimiž se ústava setkala, všechna spiknutí, která se proti ní utvořila, všechny pokusy ji svrhnout, všechna neštěstí, která z toho vzešla. Za zločin se mu kladla i odepření sankce, i opatření učiněná agenty výkonné moci s cílem udržet veřejný klid, i proklamace směřující ke sjednocení myslí a předcházení nepokojům. Ludvík odpověděl několika slovy na každou výtku, která se proti němu vznesla; odpovídal s umírněností, která ho musela mnoho stát. Při tak málo zasloužené výtce, že 10. srpna dal prolít francouzskou krev, nedokázal zadržet hnutí rozhořčení: „Ne, pane,“ řekl živě, „to jsem nebyl já, kdo ji dal prolít.“

8. Vydavatelé: předsedou byl Barère. Bertrand Barère de Vieuzac (1755–1841), poslanec za Hautes-Pyrénées, předseda Konventu v době procesu; pozdější člen Výboru veřejného blaha. Dekret z 3. prosince 1792 (Ludvík bude souzen Konventem), dekret z 6. prosince (bude předveden k závoře 11. prosince). Protokol z Míčovny se týká 20. června 1789, kdy poslanci třetího stavu nalezli sál zavřený a složili přísahu v Míčovně.

Tento dlouhý a únavný výslech trval až do pěti hodin. Ludvík se při odchodu ze zasedání zeptal Chambona, zda mu dají obhájce: Chambon odpověděl, „že byl pověřen jen ho dovést k závoře; že jeho poslání je splněno; že Konvent mu dá poznat svou vůli“. Tato tvrdá odpověď nebyla v Chambonově povaze; hrůza zmrazila všechny jeho smysly, udusila každý cit soucitu: sebemenší známka účasti by kompromitovala toho, kdo by ji nechal uniknout. Proto v dobách nepokojů musí poctivý člověk prchat před veřejnými úřady, necítí-li v sobě mužnou odvahu vzdorovat všemocné nespravedlnosti: neboť když duch chtivosti, nenávisti a pomsty je jediným vůdcem panující strany, není už soudců, jsou jen tyrani a jejich spoluviníci.

Konvent, jakobíni, tribunály

Konvent poskytl zarmucující příklad této smutné pravdy: všechny vášně se v něm rozpoutaly s pohoršlivou nestoudností. Jedni tvrdili, že není nutné dát Ludvíkovi k nahlédnutí listiny, které mu byly předloženy; druzí ujišťovali, že stačí předvolat ministra Rolanda a oba zámečníky, kteří otevřeli železnou skříň v zámku, a přijmout jejich výpověď. Pelletier de Saint-Fargeau namítl, že připustí-li se svědecký důkaz proti, bude třeba jej připustit i pro; že Ludvík pak dá ve svůj prospěch přivést svědky ze všech částí Evropy. „K čemu to všechno?“ zvolal Albitte; „Ludvíkovy zločiny jsou vepsány do celé Francie; jeho podpisy jsou vám k ničemu.“[9]

Bylo to u jakobínů, kde se titíž poslanci, zbaveni každé opozice a prosti každé zdrženlivosti, bez zábran oddávali zuřivosti, která je posedla. Thuriot přísahal, že podaří-li se spiklencům tyrana zachránit, prostřelí mu lebku; že se společnost, nechajíc všeho ostatního, má zabývat mukami, která mu dá vytrpět. „Chtějí se prokurátorské formy,“ pokračoval Léonard Bourdon: „tito pánové žádají obžalovací porotu, soudní porotu, tribunál, který uplatní zákon. Nuže! Cožpak to všechno nemáme? Děla Pařížanů, která rozvrá-

9. „Železná skříň“ (armoire de fer) – tajná skrýš v Tuileriích, kterou zámečník Gamain, jenž ji zhotovil, prozradil ministru vnitra Rolandovi (20. listopadu 1792); nalezené listiny o královské korespondenci s emigranty a o placení poslanců tvořily hlavní materiál obžaloby. Louis-Michel Le Peletier de Saint-Fargeau (1760–1793), bývalý předseda Ústavodárného shromáždění, hlasoval pro smrt a byl 20. ledna 1793 zavražděn bývalým královským gardistou Pârisem. Vydavatelé: zasedání 15. prosince. Antoine-Louis Albitte (1761–1812), poslanec za Seine-Inférieure.

tila zámek, jsou obžalovací porota; uvěznění Ludvíka Capeta v Templu, to je soudní porota; Národní konvent je tribunál pověřený uplatnit zákon.“

Nesmím pominout mlčením Bazirovu úvahu. „Dne 10. srpna lid povstal a neuznával už žádnou ústavu. Nikdo nám jistě neřekne, že toto povstání bylo jen částečné; Francie je posoudila a dala mu své schválení. Nuže, když lid povstává, je to proti nějaké moci. Napadená moc má právo se bránit; podlehne-li, je odpovědná za následky svého odporu. Když lid povstal, není už moci; a důkaz je, že se uťala hlava Bachmannovi, majoru švýcarských gard. Jistě by nebyl popraven, kdyby jednal z moci nějaké pravomoci. V zámku tedy byli jen vrazi, a Ludvík Capet byl z té bandy.“[10]

Tyto řeči byly pro lůzu: orleánisté a jakobíni k nim připojili jistější prostředky: uzavření městských bran, rozdělení děl a nábojů nejvzpurnějším sekcím, plány vzbouření, hrozby, násilí. Robespierre a Marat se rozhořčovali proti poslancům, kteří nesdíleli jejich city, obviňovali je, že chtějí znovu vztyčit trůn; vyzývali menšinu, aby učinila svaté povstání proti většině. Tito dva muži ovládali obec a jakobíny: nikdo se neodvažoval pozvednout hlas ani se postavit jejich tyranii. Bazire se o to marně pokusil; byl přerušen prudkým reptáním; nadarmo volal: „Občané, chci být svobodný, i když mluvím o Maratovi, i mezi jakobíny.“ Předseda, ujišťuje ho, že mluví v chrámu svobody, ho přísně volal k pořádku.

Táž netrpělivost vůči každému odporu se ukazovala na zasedáních trestních tribunálů. Lid trpěl, když se vyskytl nevinný nebo když podle jeho chuti obžalovaný příliš dlouho upíral svou hlavu popravišti. Piet Faucher, jeden ze zlodějů z Garde-Meuble, si dovolil k rozsudku, který ho odsuzoval k smrti, několik úvah, které lid pohoršily: poslouchali ho s tak zjevnými projevy netrpělivosti a nudy, že pobouřen touto zarputilostí zvolal zuři-

10. Vydavatelé: 18. prosince (u jakobínů). Jacques-Alexis Thuriot (1753–1829), Léonard Bourdon (1754–1807), Claude Bazire (1764–1794) – poslanci Hory. Karl Josef von Bachmann, major švýcarské gardy, byl po 10. srpnu odsouzen tribunálem 17. srpna a popraven 3. září 1792.

vým tónem: „Vidím dobře, že chcete mou hlavu; nuže, budete ji mít; a kdybych ji mohl odtrhnout od ramen, hodil bych vám ji hned do tváře.“[11]

Takové byly ohyzdné obrazy, které každý den skýtaly Konvent, generální rada obce, tribunály, lidové společnosti a hloučky. Proto Marat, zděšený tou žízní po krvi, kterou vzbudily jeho zločinné spisy, říkal Bazirovi: „V republice je třeba jen jednoho Marata; já lidu stačím, protože lid se mnou smlouvá; ale spíš by mi uschla ruka, než abych psal, kdybych věřil, že se má vykonat všechno, co říkám, že se má udělat.“ Zbytečné výčitky! Vlastností přehánění je, že už nenechává návratu k ničemu rozumnému; a když člověk, který z něho učinil nástroj své ctižádosti, chce se vrátit k pravým zásadám, po právu si vysloužíoprávněnou výtku, že zrazuje věc, kterou hájil. Lid, jemuž lichotí přemrštěná práva, která mu byla vytvořena, se jich už nechce vzdát; aby se mu člověk zalíbil, musí je ještě přehánět; a jakmile je cesta k lidové přízni otevřena, vrhají se na ni ctižádostivci, intrikáni, a brzy předstihujíce ty, kdo je předešli, nutí je, aby je následovali a předstihli zase je, až padajíce z trosek na trosky dospějí jedni i druzí k úplnému rozvratu společenského řádu a spadnou jeden přes druhého do propasti, kterou tak neprozřetelně vykopali.

Girondisté a odvolání k lidu

Takový byl osud girondistů. Cítili nebezpečí vzít na sebe Ludvíkův soud; byli by si rádi dopřáli čas k úvaze a poradili se s pravým míněním lidu. Viděli, že mysli, zpracovávané orleánisty a jakobíny, se kloní k odsouzení Ludvíka k smrti; že nutnost zachovat si popularitu je donutí poslechnout mínění, které se představovalo jako všeobecné, ačkoli bylo ve skutečnosti jen míněním tlupy lupičů zaprodaných orleánské frakci. Vymysleli odvolání k lidu: nebyla to touha zachránit krále; byl to v nejistotě událostí prostředek, jak svalit na jiné odpovědnost, jíž se obávali pro sebe. Vskutku, uprostřed rozdělení myslí a různosti zájmů, kdyby se odvolání k lidu bylo

11. Vydavatelé: několik dní po zářijových masakrech vnikli lupiči, „podněcovaní prý stoupenci anarchie“, do Garde-Meuble (královského skladiště nábytku a klenotů na dnešním náměstí Svornosti) a zmocnili se diamantů a drahocenností; ministr Roland to nazítří (16. září) oznámil Konventu; několik dopadených viníků bylo odsouzeno k smrti, popravu odložili pro slíbená odhalení, „ale tento odklad nevnesl žádné světlo do okolností této skutečnosti, jedné z nejtemnějších v revoluci“.

mohlo uskutečnit se zdáním svobody, bylo by vyvolalo občanskou válku; ale girondisté věděli, že prvotní shromáždění departementů, řízená jejich ministrem Rolandem a složená z lidí oddaných jejich straně, se o této důležité otázce vysloví jen podle podnětu, který se jim dá. Pak, bude-li v jejich zájmu, aby král zemřel, řeknou: Udělali jsme, co záviselo na nás, abychom ho zachránili; je to celý francouzský lid, který chtěl jeho smrt.[12]

Nechme ty lidi a vraťme se k Ludvíkovi. Jeho první otázka byla, zda bude moci vidět rodinu. „Nevím, pane," odpověděl komisař Arbalestier; „poradím se s radou." Arbalestier se za okamžik vrátil oznámit Ludvíkovi, že rada rozhodla, že se nebude stýkat s rodinou. „To je přece velmi tvrdé; ale můj syn… můj syn, kterému je jen sedm let?" – „Rada, pane, rozhodla, že se nebudete stýkat s rodinou, a váš syn je součástí vaší rodiny." Královna dostala tutéž odpověď. „Nechte mu aspoň syna," řekla. – „Madame," odpověděl Arbalestier, „v postavení, v němž se nacházíte, myslím, že je na tom, o němž se předpokládá, že má více síly, aby snášel více strádání. Ostatně dítě potřebuje ve svém věku více péče matky než otce." Královna se zeptala, kdo je předsedou Shromáždění. Odpověděli, že předseda se jmenuje v pondělí; že vstoupili do Templu v neděli večer a neznají jméno toho, kdo zaujímá křeslo. Byl to Barère: nebylo od něho lze čekat než lstivou politiku a proradnou obratnost v podporování strany, která se mu bude zdát muset zvítězit.

Usnesení obce o obhájcích

Zdálo by se, že smutná situace Ludvíkova měla vnuknout cit soucitu té zdivočelé pařížské obci. Ale ne; jejich zuřivost se zdvojnásobovala, čím více viděli přibližovat se okamžik oběti. Ještě téhož večera se otevřela diskuse o nových bezpečnostních opatřeních, jaká vyžadují okolnosti. Chaumette poznamenal, že Ludvík během převozu k závoře Shromáždění dostal strašnou lekci; že se ozývaly výkřiky smrt. „To je odpustitelné," dodal Chaumette, „lid nevěděl, co se děje v Konventu; teď, když ví, že Ludvík

12. „Odvolání k lidu" (appel au peuple) – návrh, aby rozsudek Konventu ratifikovala prvotní shromáždění voličů; hájili jej girondisté (Vergniaud, Gensonné, Salle), Hora jej vydávala za pokus rozpoutat občanskou válku. Ferrièrův výklad, že šlo jen o alibi girondistů, sdílela roajalistická literatura restaurace.

bude souzen, čekáme od Paříže tentýž klid, tentýž pokoj jako při příchodu a popravě emigrantů. Ludvík je zpátky v Templu, snad z něho vyjde jen proto, aby šel znovu k závoře Konventu a odtud na popraviště. Vyzýváme vás, občané, abyste si připomněli, že už nenáleží lidu, že náleží zákonu, že jen ten ho má udeřit.“[13]

Několik členů mluvilo o nebezpečích, jimž bude vystavena odpovědnost komisařů. Ústava přiznávala Ludvíkovi dobrovolné obhájce; bylo naléhavé předejít zneužitím, která by vyplynula z jejich volného styku s bývalým králem, a učinit opatření nejvhodnější ke zmaření spiknutí nepřátel veřejné věci. Mínění se rozdělila. Konečně po dlouhých a prudkých hádkách se přijalo toto usnesení:

> *„Generální rada obce, vzhledem k mlčení Konventu o způsobu, jakým se dobrovolní obhájci, které zákon Ludvíkovi přiznává, s ním budou stýkat, a z moci odpovědnosti, kterou je pověřena, usnáší se: 1. že dobrovolní obhájci Ludvíkovi budou úzkostlivě prohlédnuti a prohledáni až na nejskrytějších místech; a že po svlečení se obléknou do nových šatů pod dohledem komisařů. 2. Dobrovolní obhájci nebudou moci opustit Temple než po konečném rozsudku nad bývalým králem. Složí přísahu, že neřeknou nic z toho, co uvidí nebo uslyší. Toto usnesení bude předloženo Národnímu konventu s výzvou, aby ve jménu veřejného klidu schválil opatření učiněná generální radou obce vzhledem k okolnostem, v nichž se republika nachází.“*

Toto usnesení pobouřilo všechny lidi, kteří si zachovali zbytek veřejné poctivosti. Konvent je zrušil a přes řev orleánistů a jakobínů dekretoval, že se Ludvík bude se svými dobrovolnými obhájci stýkat svobodně. Král si zvolil Troncheta a Targeta, oba slavné advokáty pařížského parlamentu, oba vynikající členy Ústavodárného shromáždění. Target odmítl: ale jestliže toto odmítnutí Ludvíka zarmoutilo, jeho duše se otevřela utěšujícímu citu, když se dověděl, že se Lamoignon de Malesherbes nabízí splnit tuto čestnou povinnost. Malesherbes následoval jen podnět svého srdce; a nevěda,

13. Pierre-Gaspard Chaumette (1763–1794), prokurátor pařížské obce (procureur de la commune), vůdce hébertistů; popraven v dubnu 1794. „Příchod a poprava emigrantů“ – emigranti zajatí se zbraní v ruce byli podle dekretu popravováni; v listopadu a prosinci 1792 byly takové popravy v Paříži vykonávány.

zda Ludvíkovi dají obhájce a zda mu ponechají volbu, napsal předsedovi Shromáždění, „že byv dvakrát povolán do rady toho, kdo byl jeho pánem, v době, kdy po této funkci toužil každý, dluží mu dnes tutéž službu, když je to funkce, kterou mnoho lidí pokládá za nebezpečnou. Kdybych znal," dodával, „nějaký možný prostředek, jak Ludvíkovi sdělit své úmysly, nedovolil bych si, pane předsedo, obracet se na vás: myslel jsem, že na místě, které zaujímáte, máte více prostředků než kdokoli ho o tom zpravit."[14]

Malesherbes u krále

Ludvík vždy rozlišoval Malesherbese od toho zástupu dvořanů mnohem více lnoucích k lesku trůnu než k osobě panovníka. Vážil si ho; a když Malesherbes r. 1776 poprvé opustil radu, Ludvík, zasažen ztrátou, kterou měl utrpět, mu řekl tónem výčitky smíšené s dojetím: „Co chcete, abych si tedy počal, opouštějí-li mě všichni poctiví lidé?"[15] Jejich první setkání bylo dojemné: Ludvík byl sám; měl před sebou na malém stolku otevřeného Tacita; jakmile spatřil Malesherbese, zanechal čtení, kvapně vstal, běžel mu vstříc a sevřel ho v náručí: brzy naň dorazila záplava trýznivých vzpomínek; oči se mu zalily slzami. Malesherbes, unášen týmiž city, smísil své slzy se slzami krále. „Vaše oběť je tím velkodušnější," řekl mu Ludvík, „že vystavujete svůj život, a můj nezachráníte." – „Pro mne nemůže být nebezpečí," odpověděl Malesherbes; „je tak snadné vás vítězně obhájit, že není ani pro vás." – „Jsem si tím jist," odvětil Ludvík, „dají mě usmrtit; mají k tomu moc i vůli…"; a po chvíli přemýšlení: „Na tom nezáleží, zabývejme se mým procesem, jako bych ho měl vyhrát; vyhraji ho vskutku, neboť památka, kterou po sobě zanechám, bude bez poskvrny. Ostatně odsoudí-li

14. François-Denis Tronchet (1726–1806), advokát, poslanec třetího stavu za Paříž v Ústavodárném shromáždění, později hlavní autor občanského zákoníku. Guy-Jean-Baptiste Target (1733–1806) odmítl s odvoláním na věk a zdraví; vydavatelé jeho dopis Konventu otiskují v příloze M („dějiny ho musí uchovat"). Chrétien-Guillaume de Lamoignon de Malesherbes (1721–1794), bývalý první předseda daňového dvora, ochránce Encyklopedie, státní ministr 1775–1776 a 1787–1788; jeho dopis předsedovi Konventu je z 11. prosince 1792 (vydavatelé: čten na zasedání 13. prosince).

15. Vydavatelé připojují poznámku o sbírce *Correspondance politique et confidentielle inédite de Louis XVI*, vydané r. 1803 „jedním anglickým spisovatelem", jejíž pravost „důvěryhodné osoby zpochybnily"; přesto otiskují v příloze N dopis Ludvíka XVI. Malesherbesovi z Templu, „tak krásný a diktovaný tak ušlechtilými city". Dnes se sbírka pokládá za podvrh (Helena Maria Williams ji vydala v dobré víře).

mě k smrti, uvidíte mě k ní kráčet, pane de Malesherbes, s čelem stejně klidným jako to, které na mně vidíte nyní. Snad se někdo diví, že neodmítám jurisdikci, která mě má soudit, jako by k tomu neměla právo. Vždy jsem miloval svůj lid; myslím, že jsem povinen vynaložit všechno úsilí, abych mu ušetřil veliký zločin. Ale kdy přijdou Desèze a Tronchet?“

Ludvík viděl Troncheta v Ústavodárném shromáždění; Desèze neznal: položil o něm několik otázek a zdál se spokojen s vysvětlením, které mu dal Malesherbes.

Zásady soudců: Mailhe, Saint-Just

Zatím se dále diskutovalo o základech, podle nichž se bude postupovat při souzení tohoto velkého procesu. Nepodniknu rozbor mínění, která poslanci vyslovili; jsou to jen řečnická obecná místa o králích, o národech, téměř vždy cizí Ludvíkovi, a dokonce i obžalobě proti němu vznesené. Většina členů Konventu, předbíhajíc okamžik, kdy bude tato věc předložena jejich rozhodnutí, vynášela rozsudek smrti, aniž pomyslela, že stávajíce se stranou, nemohou už být soudci. Zde je Mailhova úvaha:

> *„Národ není vázán dekretem, který vyslovil nedotknutelnost; neboť mezi národem a králem neexistuje vzájemnost. Ludvík XVI. byl králem jen z ústavy, a národ byl svrchovaný bez ústavy a bez krále. Ale, říká se, Ludvík XVI. je souzen a potrestán ztrátou svého ústavního žezla: marná námitka. Kdyby zákonodárný sbor vyslovil sesazení podle aktu, který mu dával nástupce, bylo by toto sesazení trestem a ústava by bránila dalšímu trestu. Ale neřeklo se, že Ludvík XVI. je nehoden být králem; řeklo se, že ve Francii už není král; Ludvík XVI. tedy není ani souzen, ani potrestán.“*

Těmito zásadami podvracejícími každou spravedlnost, těmito ubohými sofismaty, těmito dětinskými a lstivými šikanami prokurátora ve zlé víře se snažili zatemnit věčnou pravdu, že žádný občan nemůže být podroben jinému trestu než tomu, který stanoví zákon; že když ústava určila delikty, které měly za následek sesazení, a Zákonodárné shromáždění se vzdalo a povolalo Konvent, aby Ludvíka soudil, bylo na tomto Konventu, aby zkoumal, zda tyto delikty spáchal, a aby prohlásil národu, že je sesazen; prohlá-

šení, které muselo nutně předcházet zrušení království a zřízení republiky, protože jedině ono k nim otvíralo cestu a zprošťovalo Francouze přísahy věrnosti, kterou Ludvíkovi složili: ale prohlášení, které nutíc tohoto prince sestoupit z trůnu, jehož byl uznán nehodným, bylo jediným trestem, jemuž mohl být podroben, protože podle ústavy byl největším z těch, které mu hrozily.

Několik poslanců pohrdalo i užitím těchto lživých zástěrek. „I kdyby Ludvík XVI.," zvolal Saint-Just, „nespáchal jiného zločinu než ten, že byl králem, zasloužil by smrt; máme ho méně soudit než potírat: pospěšte si vyslovit rozsudek; snaží se pohnout soucitem." Pétion dodal, že bude-li rozhodnutí této věci odporovat veřejnému mínění, je třeba čekat vážné hnutí v Paříži.[16]

Stav Paříže; zasedání obce

Vskutku, nebylo to jen ve Shromáždění, kde tato velká věc vzbuzovala nejpohoršlivější debaty; celá Paříž byla zmítána týmiž křečemi; nejodpornější anarchie tam, zdálo se, nastolila svůj trůn na obludném chaosu protichůdných mínění a usnesení. Sekce přicházely každý den udávat obci ministra Rolanda: ztratil prý důvěru národa, to jest čtyřiceti či padesáti pomahačů orleánské frakce vybraných z nejsprostší lůzy, shromážděných v nějakém kostele a placených, aby uráželi Rolanda a girondisty: končily žádostí, aby se uzavřely městské brány, aby se vraždy daly řídit jistěji. Poctiví lidé spěchali prchnout ze země, kde tak zpupně vládl drzý zločin, a snažili se uniknout zlům, jež bylo snadné předvídat; ale obec, která se bála nechat uniknout kořist, odmítala vydávat pasy. Groteskní důležitost, kterou přikládala svým odmítnutím, dávala často podnět k velmi zábavným scénám, scénám, které bizarní směsí ukrutnosti a směšnosti kreslí podle přírody lidi, kteří v těchto nešťastných dobách stáli v čele vlády.[17]

16. Jean-Baptiste Mailhe (1750–1834), zpravodaj výboru pro zákonodárství, autor zprávy ze 7. listopadu 1792 o souditelnosti krále. Louis-Antoine de Saint-Just (1767–1794) v řeči 13. listopadu 1792: „Nelze vládnout nevinně" – Ferrières cituje volně. Jérôme Pétion (1756–1794), bývalý starosta Paříže, girondista.

17. Jean-Marie Roland de la Platière (1734–1793), ministr vnitra, terč útoků pařížských sekcí a Hory; odstoupil 22. ledna 1793.

Slečna…, slavná tanečnice Opery, žádala už dlouho o pas do Anglie: nemohouc ho až dosud získat, rozhodla se předstoupit před generální radu obce; upozornila, že uzavřela tříměsíční závazek s podnikateli londýnského divadla, závazek, na jehož splnění se naléhá. „To je Pittův manévr," odpovídá Chaumette; „každý ví, že Opera přitahuje zástup cizinců, kteří nemají jiný cíl než vidět podívanou, při níž se těší všechny smysly najednou; každý ví, že tato podívaná, jediný předmět přání despoty, shromažďuje uprostřed nás všechny rozkošníky světa. Proč by tedy Pitt a anglický ministr, který spekuluje i s kapsáři a podvodníky, nespekuloval s tanečníky naší Opery?" Neblahé následky, jaké by mohla mít tak hluboká spekulace národa, který je přirozeným sokem Francouzů, živě zasáhly generální radu obce a usoudilo se, že je třeba Pittovi tento nový zdroj národního blahobytu odejmout.

Ale důležitější věc zaměstnávala v tu chvíli generálního prokurátora obce: blížil se svátek Králů; nebylo možno ztratit ani okamžik, aby se zničilo pojmenování tak urážlivé pro obrozený národ a tak odporující zájmům republiky. Chaumette přednesl o tomto velkém předmětu nejjasnější názory a skončil požadavkem, aby rada rozhodla, že svátek Králů se bude napříště nazývat svátkem Sansculotů. Jeden člen, schvaluje moudré důvody, které vedly Chaumetta k zavržení starého názvu, tvrdil, že je třeba nazvat tento svátek svátkem Filosofů, z toho důvodu, že to slovo lépe odpovídá pravému smyslu svátku, který je méně svátkem králů než svátkem mudrců. Jiný člen statečně hájil název svátek Sansculotů; neboť, poznamenal s velkou bystrostí, co je filosof, ne-li pravý sansculot, člověk, který miluje spravedlnost, svobodu, rovnost; nuže sansculot zbožňuje všechna tato božstva, je tedy filosof, a ještě něco navíc.[18]

Během této zajímavé diskuse vstupuje jakýsi bratr Mathieu, bývalý kněz, bývalý kapucín a smírčí soudce sekce Pik; volá hřímavým hlasem: „Občané, devatenáct let jsem v klášteře sténal nad omylem jediného okamžiku. Roku 1789 jsem viděl svá pouta zlomena. To nestačilo, aby se splnilo přání mého srdce. Cítil jsem, že občan je neužitečným členem společnosti, ne-

18. Svátek Králů (Tří králů, 6. ledna) skutečně obec r. 1793 přejmenovala na „fête des Sans-Culottes"; jde o zasedání generální rady z konce prosince 1792. Tanečnice, jejíž jméno Ferrières vytečkoval, není ztotožněna.

spojí-li se s ní posvátnými svazky a nestane-li se člověkem v plném smyslu slova. Pochodeň rozumu zazářila mým zrakům; příroda si vyžádala svá práva; chopil jsem se těch prvních okamžiků; spojil jsem svůj osud s osudem ctnostné manželky. Předkládám vám plod tohoto spojení; je to dcera: žádám pro ni jméno Kornélie. Zavazuji se ji naučit tomu, co tak slavné jméno od ní vyžaduje. Naučí se, že po příkladu matky Gracchů má vychovávat své děti v nenávisti k tyranům, byť by se nacházeli uprostřed drzého senátu schopného znovu ukovat řetězy francouzskému lidu tak hodnému být svobodný.“[19]

Tento šíp vypuštěný proti girondistům je přijat s nadšením. Ze všech koutů sálu vyráží tleskání, dupání; předseda zve bývalého kapucína Mathieua k poctám zasedání. Rokuje se o jeho žádosti. Boucher René soudí, že rada jí může vyhovět. Jeden člen shledává tento návrh v rozporu s rovností, jejíž kosa má srovnat všechny hlavy. Rozprava se protahuje a oživuje; každý přináší důvod pro, důvod proti a snaží se dát zazářit svému řečnickému nadání. Ale Dorat-Cubières, rozhořčen, že se byť jen okamžik váhá vyhovět občanské žádosti bratra Mathieua, vstává a vrhaje hněvivý pohled na generální radu: „Kornélie byla ženou Pompeia, který bojoval proti Caesarovi, tyranovi svobody: co je na tom zlého, že ji občan přijímá za patronku a vzor své dcery? Nuže, jsem municipální úředník: prohlašuji se kmotrem tohoto dítěte; a jménem lidu, který mě poslouchá a jehož přítomnost je zde stejně úctyhodná jako v okolí nějaké sakristie, ji křtím… křtím ji nesmrtelným jménem Kornélie.“ Toto náhlé a prudké rozhodnutí ukončuje debaty. Předseda zvedá zasedání. Lid vychází, obdivuje se veliké moudrosti svých úředníků, a bratr Mathieu běží oznámit své ženě, že právě dala život nové matce Gracchů.

19. Vydavatelé odkazují na svou poznámku ke knize dvanácté: jde patrně o kněze jménem Mathieu, který se horlivě přidal k revoluci, působil v sekcích, r. 1792 se stal smírčím soudcem sekce Pik, činně vystupoval 10. srpna a zasedal v trestním tribunálu nad roajalisty z tohoto dne; „neví se, zda dosud žije“. Michel de Cubières-Palmézeaux, zvaný Dorat-Cubières (1752–1820), veršotepec a epigon Doratův, tajemník-zapisovatel pařížské obce; scény z obce cituje Ferrières podle tištěných protokolů a novin. Kornélie, matka Gracchů, byla dcerou Scipiona Africana; Cubières ji zaměňuje s jinou Kornélií, manželkou Pompeiovou.

Ludvík a jeho obhájci

Ludvík, klidný uprostřed tohoto všeobecného závratného víru, pracoval se svými obhájci na rozboru té záplavy listin, které posloužily k odůvodnění jeho obžaloby; vykládal jim své obranné prostředky s duchapřítomností a dobrou vírou, které Tronchet a Desèze nemohli neobdivovat. Tronchet, od přírody chladný a jemuž nepříznivé předpojetí dodávalo, jak se zdálo, ještě větší obezřetnosti, byl dojat touto prostotou a upřímností. Začal svůj úřad s jakousi přísností; množící se důkazy, které Ludvík podával o své nevině, ho brzy přiměly opustit tento zdrženlivý tón. Desèze, Malesherbes a Tronchet se domnívali mít důvod doufat, že se spokojí s Ludvíkovou deportací. Sdělili mu tuto myšlenku, zdála se zmírnit jeho útrapy; zabýval se jí dokonce několik dní. Čtení veřejných listů mu tuto slabou naději vzalo. Ludvík se vskutku nemohl mýlit v krvežíznivém smýšlení svých nepřátel. Malesherbes mu nosil mínění poslanců, jak byla postupně tištěna; Ludvík je četl a dával je pak Clérymu se slovy: „Jak se vám zdá mínění toho a toho?“ – „Sire, chybějí mi slova, abych vyjádřil své rozhořčení; ale vy, Sire, jak to všechno můžete číst?“ – „Vidím, Cléry, kam až sahá zloba lidí; opravdu jsem nevěřil, že se najdou takoví.“ Tato zarputilost jeho nepřátel nepůsobila na jeho dobrou a citlivou povahu a nevnukala mu žádný cit nenávisti proti nim.

Malesherbes se ho jednoho dne zeptal, zda je pravda, že ho nutili podívat se z okna jeho pokoje na hlavu paní de Lamballe, kterou její vrazi nosili po ulici. „Je to pravda,“ odpověděl Ludvík; „jeden ze dvou municipálních úředníků, kteří mě doprovázeli, zaslechl jakýsi hluk a řekl mi: Pojďte se podívat na zajímavou podívanou; šel jsem tam, když se přede mne postavil druhý municipální úředník a prosil mě, abych nechodil k oknu, a dodal, že je to hrozná podívaná. Vzdálil jsem se.“ – „Znáte,“ pokračoval Malesherbes, „jména těch dvou municipálních úředníků?“ – „Ne; znám jen jméno toho, který mi zabránil jít k oknu.“[20]

K těmto rysům, tak způsobilým dát mým čtenářům správnou představu o Ludvíkově povaze a ctnostech, postavme nestoudnou karikaturu, kterou z něho podával Dorat-Cubières ve svých zprávách generální radě obce, aniž

20. Marie-Thérèse-Louise de Savoie-Carignan, kněžna de Lamballe (1749–1792), důvěrnice královny, zavražděna 3. září 1792 ve vězení La Force; její hlavu nosili na píce před Temple.

postřehl, že hloupá zlomyslnost, s níž předváděl Ludvíkovy činy a řeči a odvažoval se soudit duši tak vysoko nad jeho dosah, zdaleka nepřitahovala opovržení na člověka, kterého chtěl ponížit, ale svalovala je na něho samého, dávajíc přesnou míru jeho srdce i ducha. Užiji Cubièrových vlastních slov; ušetří mi každé úvahy. Tato zpráva ostatně odhaluje v nejohyzdnější nahotě drzý a tyranský způsob, jakým komisaři obce s Ludvíkem jednali.

„Občané, v úterý večer jste mě jmenovali na stráž u Ludvíka Capeta: odebral jsem se v jedenáct hodin na své stanoviště; naší první operací bylo vylosovat naše různé úkoly. Los určil Valmerosa a mne, abychom byli u Ludvíka; odebrali jsme se tam. Spal, když jsme vstoupili. Nazítří vstal v sedm hodin podle svého zvyku; oblékl se rychle. Sotva byl oblečen, dal se do čtení; četl asi půl hodiny a pak přišel k nám. – Neměli byste nůž, řekl nám, abych oddělil dva listy své knihy, které drží při sobě? Oddělili jsme je sami; a vrhnuv oči na titul knihy, byl jsem udiven, když jsem viděl, že je to breviář. Ludvík se dal znovu do čtení. V devět hodin jsme ho upozornili, že snídaně je na stole. Ludvík odpověděl: – Nesnídám; dnes jsou suché dny.“ (Zde vyrážejí z galerií hlasité výbuchy smíchu.) – „Tyto okolnosti,“ pokračuje Cubières s chytráckým výrazem, „se vám snad zdají malicherné; je důležité, občané, je znát. Dokazují vám, že Ludvík je pobožný; a všimněte si, že Ludvík XI., Karel IX. a Jindřich III. byli také, ty obludy, které byly hanbou a neštěstím země!“ (Po tomto milosrdném a především pravdivém srovnání Dorat-Cubières pokračuje:) – „Komorník Cléry, který se mi zdál zlomyslný, ale vlastenec, řekl: Postit se má člověk ve dvaceti jednom roce; já ten věk překročil, nemusím se už postit. A dal se do snídaně pod nosem Ludvíka Capeta: ten zůstal několik minut a pak se vzdálil. – Chtěli byste, řekl nám, jít se informovat, jak se má má rodina; velmi mě to zajímá… Má dcera… má dcera… dnes jí je čtrnáct let dovršených; a pak mu z víček spadlo několik slz. Vystoupili jsme k Antoinettě a přinesli jsme Ludvíkovi uspokojivé zprávy. Ludvík požádal o nůžky a břitvu, aby se oholil: odpověděli jsme mu, že chce-li, oholí ho; že nevidíme nutnost, aby se holil sám. Nějaký čas naléhal: ale my jsme stále odmítali; a brzy nato jsme sešli do síně rady. Přišli tři dobrovolní obhájci, zavřeli se v Ludvíkově pokoji. Dveře jsou dvoukřídlé. Ludvík velmi pečlivě dbá,

aby je zavřel; a pak se radili zcela pohodlně, neboť hlučný hovor, který jsme vedli, nám zabránil cokoli z toho slyšet.[21]

„Nazítří Malesherbes, než vešel k Ludvíkovi, přišel do místnosti, kde jsme byli; posadil se u ohně a rozpředl se hovor. – Malesherbesi, řekli jsme mu, nemůžete si stěžovat, stýkáte se s Ludvíkem svobodně. Jste poctivý člověk, nicméně jste Ludvíkův přítel; a kdybyste chtěl, nic by vám nebylo snazší než mu přinést útočné nebo sečné zbraně a vystavit naši odpovědnost největšímu nebezpečí. – Nosím obyčejně dva nože, odpověděl Malesherbes; ale od té doby, co sem chodím, nechávám je doma. Můžete mě ostatně velmi přesně prohledat, nebráním se tomu; a vskutku vyprázdnil kapsy, kde se našlo několik tolarů. K tomu nám poznamenal, že není zakázáno je mít, ačkoli jsou ze starého režimu. Tady je, dodal, výtah z pilnické smlouvy a jiné listiny týkající se králova procesu. (Neboť, občané, je třeba poznamenat, že Malesherbes říká vždy král, krále; a my říkáme vždy Ludvík, Ludvíkovi.) Ukázal nám ještě několik čísel Moniteuru. – Malesherbesi, řekli jsme mu, jak se vy, Ludvíkův přítel, odvažujete mu nosit listy, které na každé stránce obsahují svědectví veřejného hněvu a rozhořčení, jež vzbuzuje? – Ó, král je muž plný energie, odvětil nám, nikdo nemá silnější duši než on… Pak, když jsme zdánlivě obnovili své obavy z jedu nebo ze zbraní, které by mu mohl přinést, a z nebezpečí, jemuž by tím vystavil naši odpovědnost, dodal: – Kdyby král byl ze sekty filosofů, kdyby byl Říman, snad by si mohl po příkladu Catonově vzít život; ale je zbožný, je katolík; ví, že náboženství mu zakazuje se zabít; a jistě se nezabije. Malesherbes nás opustil. A já, který jsem až do toho dne pokládal náboženství za téměř neužitečné, jsem byl vyveden z omylu; neboť jsem viděl, že může posloužit k zajištění naší odpovědnosti.“[22]

21. Suché dny (Quatre-Temps) – čtvrtletní postní dny; adventní připadaly r. 1792 na 19., 21. a 22. prosince. Madame Royale (Marie-Thérèse-Charlotte, pozdější vévodkyně d'Angoulême) se narodila 19. prosince 1778; Cubièrova zpráva se tedy týká středy 19. prosince 1792. Srovnání s Ludvíkem XI., Karlem IX. a Jindřichem III. – „zbožnými“ králi s pověstí krutosti – ironizuje Ferrières v závorce.

22. Pilnická deklarace císaře Leopolda II. a pruského krále z 27. srpna 1791 („pilnická smlouva“) patřila mezi listiny obžaloby. Cato Utický si vzal život r. 46 př. Kr. po Caesarově vítězství – klasický příklad filosofické sebevraždy.

Před druhou komparicí

Den definitivně stanovený k vyslechnutí Ludvíka se blížil. Jen s velkými obtížemi povolil Konvent jeho třem obhájcům lhůtu, kterou pokládali za naprosto nutnou k prozkoumání listin proti němu předložených. Malesherbes a Tronchet pověřili Desèze, aby mluvil. Když dokončil svou obhajovací řeč, přečetl ji králi. Nic dojemnějšího než její závěr. Tronchet a Malesherbes jím byli pohnuti až k slzám. „Je třeba ho vypustit," řekl Ludvík; „nechci je dojímat." Horlivost a účast, které Desèze a Tronchet vkládali do jeho obhajoby, se ho hluboce dotkly a vnukly mu živý cit vděčnosti k těmto dvěma mužům. Ale k tomuto tak sladkému citu se přimísil cit velmi bolestný, když vrhnuv smutný pohled na svou situaci, viděl, že jim nemůže projevit všechnu svou vděčnost. Malesherbes se stal strážcem jeho nejtajnějších myšlenek. „Mám," řekl mu, „velkou starost: Desèze a Tronchet mi nic nedluží. Dávají mi svou práci, svůj čas, snad svůj život. Jak odměnit takovou službu! Nemám už nic; i kdybych jim učinil odkaz, nevyplatili by ho." – „Sire, jejich svědomí, Evropa, potomstvo se postarají o jejich odměnu: můžete jim už nyní dát jednu, která je naplní štěstím." – „Kterou?" – „Obejměte je…" Nazítří Desèze a Tronchet přicházejí v obvyklou hodinu. Ludvík vstává, jde jim vstříc, tiskne je na svou hruď a objímá jednoho i druhého s výrazem nejživějšího citu. Desèze a Tronchet připojují svá uctivá objetí k objetí tohoto dobrého prince a smáčejí mu tvář slzami. Všichni tři, splynuvší v záplavě citů, zároveň rozkošných i bolestných, zachovávají výmluvné mlčení. Malesherbes je pozoruje se spokojeným výrazem; a Ludvík vidí s potěšením, že se v těchto dvou mužích nezmýlil a že jsou hodni lichotivé ceny, kterou jim právě zaplatil.

Ludvík měl vyřídit věc, která se ho týkala ještě osobněji; znal nenávist svých nepřátel; věděl, že od nich nemůže čekat než smrt, a chtěl zemřít jako křesťan. Vzal jednoho rána Malesherbese stranou: „Má sestra mi označila kněze, který nesložil přísahu a kterého jeho neznámost bude moci později uchránit před pronásledováním: zde je jeho adresa. Prosím vás, abyste k němu zašel, promluvil s ním a připravil ho, aby přišel, až mi bude povoleno ho vidět. Je to velmi podivné poslání pro filosofa," dodal Ludvík s mírným úsměvem. „Vím, že jím jste; ale kdybyste měl trpět tolik jako já,

kdybyste měl zemřít, jako zemřu já, přál bych vám tytéž náboženské city; utěšily by vás mnohem lépe než filosofie!“

Klidný v tomto bodě, Ludvík se znovu vrhl do náruče toho společného otce lidí, který nikdy zcela neopouští nešťastné, a čekal s jistotou čistého svědomí na den svého posledního předstoupení před závoru Shromáždění. Pro toto druhé předvedení se učinila opatření ještě impozantnější než pro první. Devět tisíc šest set mužů v záloze u sekcí, deset tisíc mužů a padesát děl rozmístěných na veřejných náměstích, u vězení a u různých pokladen; šest set mužů ozbrojených puškami, každý se šesti ranami, obklopovalo vůz, v němž byl král; dva silné oddíly jízdy tvořily předvoj a zadní voj. Tento hrozivý aparát byl zcela zbytečný. Všichni poctiví lidé se stáhli dovnitř svých domů, Paříž vypadala jako rozlehlá pustina a lid, ve velmi malém množství, který zvědavost přilákala na královu cestu, zachovával stále chmurné mlčení.

26. prosince: Desèzova obhajoba

Ludvík vstoupil do sálu se svými třemi dobrovolnými obhájci; postavili se k závoře. Ludvík usedl; když mu předseda řekl, že ho Konvent vyslechne s konečnou platností, ujal se slova Desèze.[23]

> *„Občané zástupci, konečně tedy nadešel okamžik, kdy Ludvík, obžalovaný jménem francouzského lidu, může být vyslechnut uprostřed tohoto lidu; nadešel okamžik, kdy obklopen rádci, které mu lidskost a zákon daly, může předložit národu obhajobu, kterou jeho srdce uznává, a rozvinout před ním úmysly, jež ho vždy vedly. Už ticho, které mě obklopuje, mě upozorňuje, že den spravedlnosti vystřídal dny hněvu a předsudků; že tento slavnostní akt není marnou formou; že chrám svobody je i chrámem nestrannosti, kterou přikazuje zákon, a že člověk, ať je kdokoli, který se octne v ponižujícím postavení obžalovaného, má vždy jisto, že na sebe upoutá pozornost i účast i těch, kdo ho*

23. Druhá komparice 26. prosince 1792. Vydavatelé: předsedal Defermon (Jacques Defermon des Chapelières, 1752–1831, poslanec za Ille-et-Vilaine). Raymond de Sèze (Desèze, 1748–1828), advokát z Bordeaux, mluvil přes tři hodiny; za restaurace se stal prvním předsedou kasačního dvora a pairem. Text obhajoby cituje Ferrières podle tištěné verze, ale zkráceně; shrnující odstavce v třetí osobě jsou jeho vlastní.

stíhají; říkám člověk, ať je kdokoli, neboť Ludvík vskutku není už nic než člověk, a člověk obžalovaný: není už kouzla; nemůže už vnukat obavy, nemůže už nabízet naděje: je to tedy okamžik, kdy mu dlužíte nejvíce přízně; všechnu citlivost, kterou může vzbudit neštěstí bez konce, má právo vám vnuknout; a jestliže, jak řekl jeden slavný republikán, mají neštěstí králů pro ty, kdo žili pod monarchickými vládami, něco mnohem dojemnějšího, mnohem posvátnějšího než neštěstí jiných lidí, jistě osud toho, kdo zaujímal nejskvělejší trůn vesmíru, musí vzbuzovat účast ještě živější. […] Až dosud jste slyšeli jen odpovědi, které vám dal: povolali jste ho mezi sebe, přišel; přišel s klidem, s odvahou, s důstojností; přišel pln vědomí své neviny, silný svými úmysly, jejichž utěšujícího svědectví mu žádná lidská moc nemůže vzít; a opíraje se jaksi o celý svůj život, odhalil vám svou duši, chtěl, abyste znali a aby národ skrze vás znal všechno, co učinil, odhalil vám i své myšlenky. Ale odpovídaje vám tak v téže chvíli, kdy jste ho volali, projednávaje bez přípravy a bez zkoumání obvinění, která nepředvídal, improvizuje takříkajíc ospravedlnění, o němž byl dalek si myslet, že vám je bude muset podat, Ludvík vám mohl svou nevinu jen říci; nemohl vám ji dokázat; nemohl vám o ní předložit důkazy. Já, občané, vám je přináším, přináším je tomu lidu, jehož jménem je obžalován.“

[Desèze dále vyslovil politování, že „nesmírné množství občanů“ přijalo dojem z obvinění, aniž může posoudit odpovědi, které je vyvracejí; Ludvík „myslí jen na své současníky; touží jen vyvést je z omylu“. Nezatajil, že obhájcům „chyběl čas“: ve věci, která by „zasluhovala několik měsíců rozjímání a úsilí“, neměl „ani osm dní“. Kdyby mluvil jen k soudcům, řekl by jim pouze: „Od té doby, co národ zrušil království, není už o Ludvíkovi co rozhodovat“; ale mluví k lidu samému, a proto rozebere i všechny skutky. – Zásady: Titul, jímž byla Ludvíkovi svěřena královská moc, je delegace, mandát; ústava, ukládající Ludvíkovi věrně vykonávat svěřené funkce, ho nemohla podrobit jiným trestům než těm, které jsou zapsány v mandátu samém. Ústava prohlašuje osobu krále za nedotknutelnou a posvátnou, a to „způsobem absolutním“; jen ve dvou případech (odmítne-li nebo odvolá-li přísahu; postaví-li se do čela armády proti národu nebo nevystoupí-li formálně proti takovému podniku vedenému jeho jménem) „se má za to, že

abdikoval“, vrací se mezi ostatní občany a může být souzen za činy po abdikaci. Nejsou-li tedy delikty kladené Ludvíkovi za vinu ústavou předvídány, Konvent je nemůže soudit, neboť není zákona, který by se na ně vztahoval; jsou-li předvídány, vysloužil si Ludvík jen domněnku abdikace, „jediný trest, který ústava těmto deliktům ukládá“. Dekret o zrušení království na tom nic nemění, protože vytýkané skutky mu předcházejí: Ludvík má být souzen jako král, a ne jako soukromník.]

„A pak dejte pozor: kdybyste Ludvíkovi odňali nedotknutelnost krále, dlužili byste mu aspoň práva občana: neboť nemůžete způsobit, aby Ludvík přestal být králem, když prohlašujete, že ho chcete soudit, a aby se jím znovu stal ve chvíli tohoto soudu. Nuže, kdybyste chtěli soudit Ludvíka jako občana, zeptal bych se vás, kde jsou ty ochranné formy, které má každý občan nepromlčitelné právo žádat; zeptal bych se vás, kde je ta dělba mocí, bez níž nemůže existovat ani ústava, ani svoboda; zeptal bych se vás, kde jsou ty obžalovací a soudní poroty, jakési rukojmí dané zákonem občanům k zajištění jejich bezpečnosti a jejich neviny; zeptal bych se vás, kde je ta tak nutná možnost odmítnout soudce, kterou zákon sám postavil před nenávisti a vášně, aby je odvrátil; zeptal bych se vás, kde je ten poměr hlasů, který tak moudře stanovil, aby odsouzení oddálil nebo je zmírnil; zeptal bych se vás na to mlčenlivé hlasování, které vybízí soudce k usebrání, než vysloví rozsudek, a které uzavírá takříkajíc do téže urny i jeho mínění, i svědectví jeho svědomí: jedním slovem, zeptal bych se vás, kde jsou všechna ta posvátná opatření, která zákon stanovil, aby občan, i vinný, nebyl nikdy udeřen než jím. Občané, budu k vám mluvit s upřímností svobodného člověka; hledám mezi vámi soudce, a vidím zde jen žalobce.“

Tato slova, pronesená s výraznějším přízvukem, pronikavý a přísný pohled, který postupně přejíždí různé části sálu, kde sedí poslanci, si v nitru opakuje svědomí každého z nich; jejich oči se mimoděk sklápějí, jejich rysy se rozkládají; ale tento okamžitý dojem je jen přechodné hnutí studu, které nejde až do jejich srdce.

„Chcete rozhodovat o Ludvíkově osudu,“ pokračuje Desèze, „a jste to vy sami, kdo ho obviňujete; chcete rozhodovat o Ludvíkově osudu,

a už jste vyslovili své přání; chcete rozhodovat o Ludvíkově osudu, a vaše mínění obíhají Evropou. Ludvík bude tedy jediným Francouzem, pro něhož nebude existovat žádný zákon, žádná forma; nebude mít ani práva občana, ani výsady krále; nebude požívat ani svého staré-ho postavení, ani nového: jaký podivný a nevysvětlitelný osud!“

[Desèze přešel ke skutkům; ukázal „absurdnost většiny těch, které se Ludvíkovi přičítají, slabost důkazů, malou důvěryhodnost listin“. Kdyby hájil obyčejného obžalovaného, tvrdil by, že listiny, které bylo možno získat jen vpádem do jeho obydlí, mu nelze namítat; inventář zapečetěných papírů se nikdy nepořizuje bez přítomnosti obviněného, jinak by „zlovolným lidem nebylo nic snazšího než podstrčit pod pečeti listiny způsobilé obviněného kompromitovat a odnést ty, které by ho ospravedlnily“. „Ludvíkovo obydlí bylo napadeno, jeho skříně vypáčeny, jeho sekretáře rozbity, velká část jeho papírů rozptýlena nebo ztracena … Ludvík u toho nebyl, když se těch-to listin zmocnili, nebyl přítomen jejich zkoumání, má tedy právo je neu-znat, a nikdo nemá právo z nich proti němu argumentovat. Ale ostatně, co jsou to za listiny?“ – Skutky před přijetím ústavy nenesou znak deliktu, a i kdyby, byl by smazán přijetím ústavy, „novým paktem spojenectví mezi Ludvíkem a národem“, který pokryl úplným zapomenutím všechny křivdy. Skutky pozdější jsou většinou Ludvíkovi cizí a padají na odpovědnost mi-nistrů: nepokoje na jihu, hnutí v Jalès, spiknutí Du Saillanta – vždyť mezi listinami je plná moc daná Du Saillantovi, aby si jménem princů vypůjčil sto tisíc tolarů; „kdyby Ludvík toto spiknutí podporoval, nebyl by přiváděl spiklence k nutnosti vypůjčit si částku tak nepoměrnou k výdajům, které je-jich plány musely vyžadovat“. Odepření sankce? Ústava mu dávala právo dekrety přijmout nebo odmítnout; propuštění své gardy schválil, protože se týkalo jen jeho; jiné dekrety odmítl, protože se dotýkaly celé třídy občanů,

jejichž práva měl chránit. „I kdyby se byl mýlil, mohl by se mu tento omyl přičítat za zločin?“][24]

Desèze konečně dochází k 10. srpnu.

„Zástupci lidu, zapřísahám vás, abyste v této chvíli nepokládali Ludvíkovy obhájce za obhájce; máme své vlastní svědomí: a i my jsme součástí lidu; cítíme všechno, co cítí on, zakoušíme všechno, co zakouší on, chceme všechno, co chce on; jsme občané, jsme Francouzi, plakali jsme s lidem a pláčeme dosud jako on nad krví, která tekla v den 10. srpna; a kdybychom pokládali Ludvíka za vinného nepochopitelnými událostmi, které ji daly prolít, neviděli byste nás dnes s ním u vaší závory poskytovat mu, odvážím se to říci, oporu naší odvážné pravdivosti. Ale Ludvík je obžalován z nejstrašnějšího z deliktů, záleží mu na tom, aby se z něho ospravedlnil ve vašich očích, v očích Evropy: je tedy třeba ho vyslechnout, jako byste byli cizí této scéně zpustošení; jste to dlužni, protože jste se učinili jeho soudci. Zákonodárci, všechny vaše úspěchy od onoho dne, který jste sami nazvali nesmrtelným, by vám dovolily být velkomyslní, žádám vás jen, abyste byli spravedliví.“

[Desèze rozebral události 10. srpna a dokázal, že Ludvík nejen nebyl jejich původcem, ale učinil vše, aby jim předešel.]

„Vím,“ dodává, „že se říkalo, že Ludvík sám podnítil povstání lidu, aby splnil záměry, které se mu připisují nebo předpokládají. A kdo dnes neví, že dlouho před dnem 10. srpna se tento den připravoval, že se o něm rozjímalo, že se v tichosti živil, že se věřilo cítit nutnost povstání proti Ludvíkovi, že toto povstání mělo své agenty, své hybatele, svůj kabinet, své direktorium? Kdo neví, že se osnovaly plány, tvořily ligy, podpisovaly smlouvy? Kdo neví, že vše bylo vedeno, za-

24. Vydavatelé o Du Saillantovi: hrabě Du Saillant, bývalý králův páže, se r. 1791 pokusil vyvolat hnutí ve prospěch emigrantů; když se mu podařilo shromáždit v Jalès (departement Gard) dvacet tisíc mužů pod záminkou nové federace, snažil se je strhnout na svou stranu, zřídil v zámku Jalès řídicí výbor a korespondoval s emigranty, avšak bez úspěchu; 3. ledna 1792 byl dán do obžaloby jako spoluviník spiknutí, jehož cílem bylo vydat Perpignan Španělsku, sebral sotva několik set mužů v Lozère, byl zajat a dopraven do Les Vans, kde byl zmasakrován na náměstí „v pohrdání zákony, které chtěly, aby byl souzen, byl-li vinen“. Propuštění královy ústavní gardy – dekret z 29. května 1792, který král sankcionoval.

řízeno, provedeno k naplnění velkého záměru, který měl přivodit osudy, jimž se Francie těší? Nejsou to, zákonodárci, skutky, které by se daly popřít, jsou veřejné, rozlehly se celou Francií, staly se uprostřed vás; v tomto sále, kde mluvím, se přeli o slávu dne 10. srpna. Nepřicházím upírat tuto slávu těm, kdo si ji přiřkli, nenapadám pohnutky povstání, nenapadám jeho účinky; říkám jen, že poněvadž povstání existovalo, a to dávno před 10. srpnem, že je jisté, že je přiznané, je nemožné, aby Ludvík byl útočníkem. Přece ho obviňujete, vytýkáte mu prolitou krev, chcete, aby ta krev volala o pomstu proti němu!… proti němu, který v téže době přišel svěřit se Národnímu shromáždění jen proto, aby zabránil jejímu prolití; proti němu, který za celý svůj život nedal jediný krvavý rozkaz; proti němu, který 6. října ve Versailles zabránil svým vlastním gardám, aby ho bránily; proti němu, který ve Varennes dal přednost návratu v zajetí před tím, aby se vystavil nebezpečí způsobit smrt jediného člověka; proti němu, který 20. června odmítl všechnu pomoc, která mu byla nabízena, a chtěl zůstat sám uprostřed lidu. Přičítáte mu prolitou krev: ach! on sténá stejně jako vy nad osudnou katastrofou, která ji dala prolít: je to jeho nejhlubší rána, jeho nejstrašnější zoufalství; ví dobře, že není jejím původcem, ale že byl snad její smutnou příležitostí; nikdy se z toho neutěší, a je to on, koho obviňujete!… Francouzi, co se tedy stalo s tou národní povahou, s tou povahou, která vyznačovala vaše staré mravy, s tou povahou velikosti a věrnosti? Vynaložili byste svou moc na dovršení neštěstí člověka, který měl odvahu svěřit se zástupcům národa samého? Neměli byste už úctu k posvátným právům azylu? Nevěřili byste, že dlužíte žádný soucit nadmíře neštěstí, a nepokládali byste krále, který jím přestává být, za dosti skvělou oběť osudu, aby se vám muselo zdát nemožné ještě přidat k bídě jeho údělu? Francouzi, revoluce, která vás obrozuje, rozvinula ve vás velké ctnosti; ale bojte se, aby nezeslabila ve vašich duších cit lidskosti, bez něhož mohou být jen ctnosti falešné. Slyšte předem dějiny, které řeknou pověsti: Ludvík vystoupil na trůn ve dvaceti letech, a ve dvaceti letech dal na trůně příklad mravů; nevnesl naň žádnou zaviněnou slabost, žádnou zkažující vášeň; byl tam hospodárný, spravedlivý, přísný; ukázal se tam vždy stálým přítelem lidu. Lid si přál zruše-

ní zhoubné daně, která tížila jedině jeho: zrušil ji; lid žádal zrušení nevolnictví: začal tím, že je sám zrušil na svých doménách; lid se dožadoval reforem v trestním zákonodárství pro zmírnění osudu obžalovaných: provedl tyto reformy; lid chtěl, aby tisíce Francouzů, které přísnost našich zvyklostí až dotud zbavovala práv náležejících občanům, těchto práv nabyly nebo je znovu získaly: dal jim jich užívat svými zákony. Lid chtěl svobodu: dal mu ji. Sám mu vyšel vstříc svými oběťmi… A přece je to jménem téhož lidu, že se dnes žádá… Občané, nedokončím; zastavuji se před dějinami; pomyslete, že budou soudit váš soud a že jejich soud bude soudem staletí.“[25]

Desèze přestal mluvit. Ani jeho moudrá a uměřená výmluvnost, ani síla a pravdivost jeho důvodů nezměnily rozpoložení těch mužů, rozhodnutých ve svém srdci odsoudit Ludvíka k smrti. Vyslechli ho mlčky; ale bylo to to chladné mlčení srdce, které zavírá každou cestu mírnému přesvědčování. Ludvík vstal a řekl:

„Právě vám byly vyloženy mé obranné prostředky; nebudu je shrnovat, mluvě k vám snad naposledy. Prohlašuji vám, že mi mé svědomí nic nevyčítá a že moji obhájci vám řekli jen pravdu. Nikdy jsem se nebál, aby mé jednání bylo veřejně zkoumáno; ale mé srdce je rozerváno tím, že nalézá v obžalovacím aktu obvinění, že jsem chtěl dát prolít krev lidu, a zvláště že se mi přičítají neštěstí 10. srpna. Množství důkazů, které jsem v každé době dal o své lásce k tomuto lidu, a způsob, jakým jsem se vždy choval, mi připadaly, že musí dokázat, že jsem se nebál vystavit se nebezpečí, abych ušetřil krev, a musely ode mne navždy vzdálit podobné obvinění.“

Ludvík pronesl těch několik slov s ušlechtilostí a citem. Při této druhé komparici se ukázal opravdu králem. Ospravedlněn ve vlastních očích svě-

25. Vydavatelé: věta „Lid chtěl svobodu: dal mu ji“ vyvolala reptání galerií i části Shromáždění; jeden hlas prý řečníka přerušil slovy „Řekněte, že si ji lid vydobyl“. Když Malesherbes, Desèze a Tronchet odevzdávali rukopis obhajoby na předsednický stůl, škrtli větu, kterou někteří posluchači odsoudili; tajemník Jeanbon Saint-André si škrtu všiml a upozornil na něj Shromáždění; Barère žádal, aby škrtnutá slova byla obnovena, „aby se vědělo, že tyrani nedávají svobodu národům, že francouzská svoboda náleží celá francouzskému lidu“; návrh byl dekretován a věta obnovena s poznámkou na okraji, že se tak stalo dekretem Konventu. „Slavný republikán“, na něhož se Desèze odvolává, není v textu jmenován.

dectvím svého svědomí, téměř lhostejný k rozsudku, který Konvent vynese, neprozradil ani na tváři, ani v držení těla žádné hnutí, které by ohlašovalo strach nebo rozpaky. Sám, klidný uprostřed toho zástupu mužů zmítaných nejbouřlivějšími vášněmi, hovořil s Malesherbesem a Tronchetem během krátkých chvil odpočinku, které si Desèze byl nucen dopřát; občas se usmíval jejich odpovědím, přejížděl Shromáždění pevným a pozorným okem, jako by byl rokování cizí. Jist, že rozptýlil všechny pochybnosti, které o jeho dobré víře mohli pojmout poctiví a nezaujatí lidé, na jejichž hlasu mu jedině záleželo, odešel s tou důvěřivou jistotou, kterou dává nevina. Odveden zpět do síně petentů, poděkoval Desèzovi, lichotivě pochválil jeho výmluvnost, projevil obavu, aby ho délka zasedání neunavila: a spatřiv, že je celý zpocený, zeptal se s jakýmsi znepokojením těch, kdo ho obklopovali, zda by nebylo možné, aby si Desèze převlékl prádlo, a zahrnul ho těmi jemnými pozornostmi, které vnuká živý cit vděčnosti.

Ludvík projevil touž svobodu ducha při návratu do Templu, rozmlouvaje bez afektace s komisaři obce o různých předmětech literatury a politické ekonomie. Nemohli pochopit tu sílu duše, která ho, zdálo se, jaksi povznášela nad člověka. Jedni ji připisovali přirozené apatii, druzí vypjatému fanatismu. Nikdo z nich netušil čistotu a vznešenost jeho pohnutek.

Bouře v Konventu; tři otázky

Konvent byl velmi vzdálen tomu stavu klidu tak nutnému lidem, kteří mají rozhodovat o osudu obžalovaného. Sotva Ludvík vyšel, zvedá se tisíc hlasů a křičí, aby byl souzen bez přerušení. Manuel namítá, že existují podstatné formy, jichž se Shromáždění nemůže zprostit; že má nejprve dekretovat vytištění a rozdání Ludvíkovy obhajoby, jako dekretovalo vytištění a rozdání jeho obžaloby; že tři dny po tomto rozdání se soud tohoto velkého procesu obnoví. „A já," odpovídá Duhem, „žádám, aby se spravedlnosti učinilo zadost co nejdříve: formality jsou splněny; jde už jen o to rozhodnout, zda Ludvík podstoupí trest smrti či ne. Žádám tedy, aby Shromáždění okamžitě přistoupilo k jmenovitému hlasování; je čas, aby národ věděl, zda je Ludvík poctivý člověk či zločinec; aby ho Shromáždění odsoudilo, nebo odsoudilo vlastence 10. srpna; aby jeho znovudosazení na trůn jeho otců, nebo jeho smrt, ukončily tento velký proces visící před tribunálem národa

mezi zločinem a ctností, tyranií a svobodou; a aby každý z nás jasně poznal, zda měl pravdu, když chtěl být svobodný, nebo zda je vinen.“

Lanjuinais důrazně odmítá tento postup odporující každé právní vědě; diskuse se stává bouřlivou: orleánisté a jakobíni řvou, že je třeba Ludvíka soudit bez přerušení; že se jeho obhajoba vytiskne, chce-li se, po jeho odsouzení. Vrhají se k předsednickému stolu, dožadují se jmenovitého hlasování, urážejí předsedu, vyčítají mu tajné rozhovory s Malesherbesem, ujišťují, že není hoden jejich důvěry, že má být vyhnán z křesla. Placení lidé na galeriích připojují k těmto výkřikům svůj řev. Salles z Meurthe chce mluvit; přerušují ho, smějí se, dělají hluk: naléhá; reptání a přerušování se zdvojnásobují. „Prohlašuji,“ volá Salles, „že nejsem svobodný a že nás nutí rokovat pod noži.“ Tato slova jsou výbuchem nejprudší bouře; girondisté a velká část poslanců vstávají zase oni a opouštějí svá místa; lidé se mísí, urážejí se, bijí se pěstmi. Uprostřed této pohoršlivé scény oznamují jakobíni a orleánisté deputaci osmnácti sekcí Paříže; klid se pomalu obnovuje; deputace vstupuje. „Vidíte před sebou, občané,“ říká ten, kdo mluví, „vidíte vdovy, sirotky, zmrzačené muže, kteří žádají pomstu; Ludvík Capet dal 10. srpna povraždit jejich nejdražší příbuzné; a neříkejte, zákonodárci, že je na departementech, aby rozhodly. Ne, ony samy vás tímto posláním pověřily více než tisíckrát; Ludvík Capet byl zrádce, vrah; musí zemřít: dovolte nám, abychom před vašima očima nechali defilovat oběti tyrana.“

Galerie a jakobíni tleskají s jakousi zuřivostí. Početná tlupa mužů, žen a dětí, sebraných mezi pařížskou lůzou, vstupuje a rozlévá se po sále: domnělé raněné usazují na sedadla, vystavují je pohledům lidu a poslanců: v témž okamžiku se u závory objevuje sekce Gravilliers; řečník ujišťuje, že je pověřen žádat smrt Ludvíka Capeta, že milost je zločin, ohrožuje-li spásu lidu. Orleánisté a jakobíni využívají všeobecného otřesu, který tato scé-

na, zaranžovaná k zasazení velkého úderu, právě způsobila myslím; debaty a urážky začínají znovu; konečně se podaří položit řadu tří otázek:[26]

1. Je Ludvík vinen spiknutím proti svobodě a útoky proti obecné bezpečnosti státu?

2. Bude konečný rozsudek nad Ludvíkem předložen prvotním shromážděním?

3. Jaký trest bude Ludvíkovi uložen?

Tento způsob položení tří otázek, o nichž se mělo rokovat, byl stranickým tahem orleánistů a jakobínů. Řešení první nutně strhovalo řešení obou dalších. Žádný poslanec by se neodvážil vyslovit, že Ludvík není vinen spiknutím proti svobodě a útoky proti obecné bezpečnosti státu; neboť nespiknul-li se Ludvík, bylo všechno, co se stalo, nezákonné; Konvent sám byl jen uzurpací síly. Bylo také mnoho obratnosti v tom, že se otázka odvolání k lidu dala rozhodnout před otázkou trestu, který se má Ludvíkovi uložit. Několik členů, zděšených následky, které by odvolání k lidu přineslo, hlasovalo proti v přesvědčení, že trest vězení a vyhnanství bude jediný, který se Ludvíkovi uloží: titíž členové by pro ulehčení svého svědomí hlasovali pro odvolání k lidu, kdyby byli měli jistotu, že trestem uloženým Ludvíkovi má být smrt.

26. Vydavatelé opravují „těžko pochopitelný omyl“: Ferrières klade doprostřed bouřlivých scén po odchodu Ludvíka XVI. 26. prosince deputaci osmnácti sekcí, která se ve skutečnosti dostavila až v neděli 30. prosince po čtyřech dnech klidnější rozpravy a na zasedání, jež nebylo bouřlivé; její petice měla za jediný účinek uvedení raněných z 10. srpna do sálu. Zasedání 26. prosince skončilo Pétionovou řečí a dekretem podle Couthonova návrhu, „že rozprava o soudu nad Ludvíkem XVI. je otevřena a bude pokračovat, nechajíc všeho ostatního, až do vynesení rozsudku“. Tři otázky byly přijaty až 14. ledna 1793, a to podle znění nikoli montagnarda, ale girondisty Boyera-Fonfrèda; „je proto těžké myslet s autorem, že toto položení otázek bylo stranickým tahem orleánistů a jakobínů“. Pierre-Louis Manuel (1751–1793), bývalý prokurátor obce; Pierre-Joseph Duhem (1758–1807); Jean-Denis Lanjuinais (1753–1827); Jean-Baptiste Salle (1759–1794), poslanec za Meurthe.

Hlasování

Šest set osmdesát tři poslanců přítomných na zasedání prohlásilo, že Ludvík je vinen spiknutím proti svobodě a útoky proti obecné bezpečnosti státu. Odvolání k lidu bylo zamítnuto většinou sto čtyřiceti jednoho hlasu.[27]

Zbývala třetí otázka: jaký trest bude Ludvíkovi uložen? Orleánisté a jakobíni zdvojnásobili úsilí a intriky: rozbouřili Paříž; zastrašili poslance, o nichž se myslelo, že se kloní ke spravedlnosti. Všichni dostali anonymní dopisy, v nichž se jim s hroznými výhrůžkami nařizovalo hlasovat pro královu smrt: zároveň se vyvolával seznam roajalistů a federalistů, kteří hlasovali pro odvolání k lidu; udávali se jakobínům, obci, zářijovým vrahům jako zrádci zaprodaní spojeným mocnostem. Pache, ministr války, dal přivézt velký počet děl, která rozdělil sekcím orleánské frakce: mluvilo se o uzavření bran, o vyzvánění na poplach. Množily se pobuřující spisy a plakáty; placení řečníci hloučků nabyli nové činnosti. Ale náhle se v lůně Shromáždění vynořila otázka, která by, kdyby byla podpořena, neomylně zvrátila lichotivou naději, kterou tolik manévrů, a tak hluboce promyšlených, dalo orleánistům a jakobínům. Lanjuinais poznamenal, že před jmenovitým hlasováním je podstatné stanovit, jakým způsobem se budou počítat hlasy; a zda se v tom ohledu budou dodržovat formy přijaté v trestních věcech u všech tribunálů… Je jasné, že Konvent, když se ustavil soudcem Ludvíka XVI., stal se od té chvíle velkou porotou a že měl při vynášení svého rozsudku dodržovat formy, k nimž zákon poroty zavazuje. Nuže, zákon naléhavě vyžaduje k odsouzení obviněného tři pětiny hlasů, kdežto k jeho osvobození se spokojuje se čtvrtinou.

Danton tvrdil, že když Konvent vydává zákony prostou většinou, tato prostá většina stačí k platnosti všech jeho aktů; a Shromáždění přešlo k dennímu pořadu: jako by rozsudek v trestní věci byl aktem zákonodárným a mohl se kdy stát zákonem; jako by Konvent, byv zvlášť svolán k souzení Ludvíka, se vzhledem k tomuto soudu nestával skutečným tribunálem, a jako by tedy členové, kteří ho tvořili, mohli být něčím jiným než členy

27. Vydavatelé: zasedání 15. ledna (obě otázky). Podle protokolu Konventu hlasovalo pro vinu 693 poslanců (Ferrières uvádí 683), nikdo proti, ostatní se zdrželi nebo hlasovali s výhradou; odvolání k lidu bylo zamítnuto 424 hlasy proti 283 – rozdíl 141, jak Ferrières správně uvádí.

obyčejné poroty, podrobené jako všechny poroty formám stanoveným ústavou.[28]

Bylo to přece podle tohoto lichého rozlišení, že se přistoupilo k jmenovitému hlasování: Shromáždění tvořilo sedm set čtyřicet pět členů; devatenáct bylo nepřítomno; pět odmítlo hlasovat, což snižovalo počet porotců na sedm set dvacet jedna. Absolutní většina byla tedy tři sta šedesát jedna. Tři sta devatenáct hlasovalo pro vězení a vyhnanství po uzavření míru; dvacet tři pro smrt s odkladem na neurčito; osm pro smrt s odkladem na určitou dobu; dva pro smrt s odkladem do míru; dva pro pouta: celkem tři sta padesát pět. Tři sta šedesát jedna hlasovalo pro smrt. Většina: šest. Ale připočteme-li k třem stům padesáti pěti, kteří hlasovali buď pro vězení a vyhnanství, nebo pro smrt s odkladem, těch pět členů, kteří odmítli hlasovat a kteří jistě nemohli být pro smrt, protože by jim pak nic nebránilo se vyslovit: je nesporné, že skutečná většina byla jen jednoho hlasu.[29]

Obhájci u závory

Předseda právě vyslovil osudný rozsudek; a Konvent, ohromen, zachovával chmurné mlčení, když se u závory objevili Desèze, Malesherbes a Tronchet. Když jim předseda udělil slovo, Desèze řekl: „Občané zástupci národa, zákon a vaše dekrety nám svěřily obhajobu Ludvíka; přicházíme dnes s bolestí vykonat její poslední akt. Ludvík nám dal výslovné poslání; pověřil naši věrnost, abychom vám odevzdali spis psaný jeho rukou a jím podepsaný; dovolte, abych měl čest vám jej přečíst.“

> *„Dlužím své cti, dlužím své rodině, abych nepřistoupil na rozsudek, který mě obviňuje ze zločinu, jejž si nemohu vyčítat. Prohlašuji tedy,*

28. Vydavatelé: zasedání 16. ledna. Lanjuinaisova námitka a Dantonova odpověď (prostá většina) jsou doloženy v protokolu; hlasování o trestu trvalo od 16. ledna večer do odpoledne 17. ledna, každý poslanec odůvodňoval svůj hlas na tribuně. Jean-Nicolas Pache (1746–1823), ministr války, od února 1793 starosta Paříže.

29. Ferrièrův součet je aritmeticky nepřesný (319 + 23 + 8 + 2 + 2 = 354). Podle protokolu Konventu: 721 hlasujících, absolutní většina 361; pro smrt bez podmínky 361, pro smrt s výhradou možného odkladu (Mailhův dodatek) 26, pro vězení, vyhnanství či pouta 334. Rozdíl mezi „většinou pěti hlasů“ (na niž se odvolával Desèze) a „většinou jednoho hlasu“ (roajalistické čtení, k němuž se Ferrières kloní) vyplývá z toho, zda se 26 podmíněných hlasů počítá k smrti; oficiální vyhlášení 17. ledna udávalo 387 hlasů pro smrt proti 334. Vydavatelé: rozsudek vyhlášen na zasedání 17. ledna.

že se odvolávám k národu samému proti rozsudku jeho zástupců. Dávám tímto zvláštní plnou moc svým dobrovolným obhájcům a výslovně pověřuji jejich věrnost, aby toto odvolání oznámili Národnímu konventu všemi prostředky, které budou v jejich moci, a aby žádali, aby o něm byla učiněna zmínka v protokolu zasedání Konventu.“

„Občané, zapřísaháme vás, abyste ve své spravedlnosti zkoumali, zda neexistuje velký rozdíl mezi dobrovolným předložením Ludvíkova rozsudku z vaší strany k ratifikaci francouzskému lidu a výkonem přirozeného a posvátného práva, které náleží každému obžalovanému, které náleží všem jednotlivcům, ano, všem, a tedy i Ludvíkovi, ohradit se proti odsouzení, při němž nebyly dodrženy všechny formy. Jestliže jsme sami tuto otázku nevznesli při Ludvíkově obhajobě, je to proto, že nám nepříslušelo předvídat, že ho budete soudit svrchovaně. Předkládáme vám ji dnes, abychom splnili povinnost, kterou uložil naší věrnosti, a zapřísaháme vás, abyste ji zvážili s tou svatou nestranností, kterou zákon žádá. Občané, zde končí poslání, které nám Ludvík dal. Nyní, když jsme se právě dověděli, že osudný dekret, který odsoudil Ludvíka k smrti, získal jen pěti hlasy většinu nad trestem méně přísným, a ještě bychom mohli žádat hlasy členů, kteří jsou nepřítomni, a myslet, že by mohly být v jeho prospěch; zákonodárci, dovolte nám, ať jako dobrovolným obhájcům Ludvíka, ať jako občanům petentům, upozornit vás jménem lidskosti, jménem té posvátné zásady, která chce, aby se všechno zmírnilo, aby se všechno zmenšilo ve prospěch obžalovaného; dovolte nám vám říci, že poněvadž se v samém Konventu zvedly tak značné pochybnosti o otázce, zda váš rozsudek bude podroben ratifikaci lidu, zasluhuje tak mimořádná okolnost od vaší lásky k lidu, od vaší oddanosti jeho zájmům a od vaší úcty k jeho právům, abyste se dobrovolně rozhodli požádat ho o tuto ratifikaci. Občané, víme, že jste dekretem vydaným dnes ráno rozhodli, že většina více než jednoho hlasu bude stačit k platnosti rozsudku, který jste vynesli; ale žádám vás ještě zde jménem spravedlnosti, jménem lidskosti, jménem vlasti, užijte své krajní moci; ale neudivujte Evropu bolestnou podívanou rozsudku smrti vyneseného většinou pěti osob. Občané, plníme zde naposledy posvátný úřad, úřad, který máme od vás samých; a posuďte, jak už z tohoto titulu k

němu musíme lnout. Dovolte tedy, abych vás ještě zapřísahal jménem tohoto svatého úřadu, jménem vlasti, jménem lidskosti, jménem spásy republiky, jíž se dovolávali členové, kteří hlasovali pro odvolání k lidu. Občané, vy, kteří bojujete za spásu národa, za jeho pravé zájmy, ptám se vás, nechvějete se, když pomyslíte, že spása celé říše, že spása dvaceti pěti milionů lidí může záviset na pěti hlasech?“

Tronchet dodal, že je nepochopitelné, že se největší počet těch, kdo se rozhodli vyslovit trest smrti, opřel o trestní zákoník a že jednou rukou uchopili ustanovení nejnepříznivější obžalovanému, zatímco druhou odstrkovali všechna ustanovení, která mu byla příznivá, to jest nutnost dvou třetin hlasů vyžadovaných k odsouzení obviněného; že dekret v tomto ohledu vydaný není vlastně dekretem; že je to prostý přechod k dennímu pořadu odůvodněný stálou praxí jednání Shromáždění; ale že ve věci tak důležité, jako je tato, zasluhuje tato otázka rozhodnutí jmenovitým hlasováním, a ne prostým přechodem k dennímu pořadu; že na základě těchto zásad se pokládají za oprávněné, jak se u této závory často činilo, žádat zrušení dekretu v této věci vydaného.

Malesherbes, s očima vlhkýma slzami, poslouchal Desèze a Troncheta se zbytkem naděje; jeho neklidné pohledy, obracené střídavě na všechny části sálu, zdály se doprošovat svědomí každého poslance a dovést až k jeho srdci dojemné výzvy Desèzovy a solidní připomínky Tronchetovy. I on se domníval, že jim má dát slyšet svůj ctihodný hlas, a jen s námahou tlumě vzlyky, které mu tísnily hruď:

„Občané, nemám jako moji kolegové zvyk mluvit veřejně: pojednáváme bez přípravy o věci, která vyžaduje nejhlubších úvah… Nejsem schopen improvizovat… Vidím s bolestí, že nemám ani okamžik, abych vám předložil úvahy schopné pohnout velkým shromážděním… Ano, občané, k této otázce, jak se mají počítat hlasy, jsem vám měl co předložit… ale mám tolik myšlenek… které mi nevnuká ani jednotlivec, ani okolnost… Občané, odpusťte mému zmatku… Ano, občané, když jsem byl soudcem i potom, uvažoval jsem teoreticky o předmětu, o němž vám mluvil Tronchet; měl jsem příležitost v době, kdy jsem náležel k zákonodárnému sboru, připravovat, promýšlet tyto myšlenky… Budu mít to neštěstí je ztratit?“

Ale ani Malesherbesovy slzy, ani dojemný nepořádek jeho řeči, zdálo se, nepohnuly těmi zdivočelými lidmi. Marně Guadet podpořil odročení; marně uplatňoval Desèzovy důvody a Tronchetovy připomínky. Robespierre, s námahou skrývaje zuřivost, kterou v něm vyvolal krok tří dobrovolných obhájců Ludvíkových, představil nepokoje, které by odklad způsobil, a nebezpečí, jimž by sebemenší změna dekretů vystavila veřejnou svobodu. Merlin z Douai dodal, že o počtu hlasů k odsouzení obžalovaného je řeč ve zřízení porot; že o něm není řeč v trestním zákoníku. „To je," pokračoval Merlin, „Tronchetův omyl: nelze přiznat pocty odročení tak hrubému omylu." Jako by zřízení porot a tresty uložené trestním zákoníkem netvořily jednotu; jako by bylo kdy možno je od sebe oddělit a uložit trest, který vyslovuje trestní zákoník, aniž se předtím dodržely formy, které předepisuje zřízení porot. K jakým ubohým vytáčkám je nucena sestupovat nepravost! Ano, podle výrazu prorokova lže sama sobě, a její první odsouzení vychází z hloubi jejího vlastního srdce.[30]

Malesherbes oznamuje rozsudek

Malesherbesovi zbývala splnit jedna povinnost, povinnost velmi bolestná, to je pravda, ale nezbytná ve smutné situaci, v níž se Ludvík nacházel; bylo to oznámit mu nespravedlivý rozsudek, který ho odsuzoval zahynout na popravišti. Ať byla tato zpráva jakkoli bolestná, ztratila by ze své hořkosti, projde-li Malesherbesovými ústy. Odebral se do Templu: Ludvík seděl v temnu, zády k lampě postavené na krbu, s lokty opřenými o malý stolek, s tváří zakrytou oběma rukama. Hluk, který Malesherbes při vstupu způsobil, vytrhl Ludvíka z hlubokého rozjímání: pohlédl na něho upřeně a vstávaje ze židle: „Už dvě hodiny, pane de Malesherbes, se zabývám zkoumáním, zda jsem během své vlády zasloužil od svých poddaných sebemenší výtku. Nuže! Přísahám vám v celé pravdě svého srdce, jako člověk, který má předstoupit před Boha, že jsem stále chtěl štěstí lidu; nikdy jsem nepojal přání, které by mu odporovalo."

30. Vystoupení obhájců 17. ledna večer po vyhlášení rozsudku. Marguerite-Élie Guadet (1758–1794), girondista. Philippe-Antoine Merlin z Douai (1754–1838), právník, pozdější ministr spravedlnosti. „Podle výrazu prorokova" – narážka na Žalm 27 (26), 12 („nepravost lhala sama sobě" ve vulgátním znění). Tronchetův argument o dvou třetinách vychází ze zákona o porotách z r. 1791 (odsouzení vyžadovalo nejméně 10 hlasů z 12).

Malesherbes odpovídá jen slzami: Ludvík rozumí této němé řeči; tiskne Malesherbese na svou hruď, snaží se ho utěšit. „Ach, Sire, ještě doufám; lid zná čistotu vašich úmyslů; miluje vás, lituje vás. Když jsem vycházel ze zasedání, viděl jsem se obklopen velkým počtem osob, které mě všechny ujišťovaly, že nezahynete, nebo aspoň teprve tehdy, až by zahynuli oni a jejich přátelé…“ Při těch slovech Ludvík mění barvu; a kvapně přerušuje Malesherbese: „Znáte ty osoby, pane? Vraťte se do Shromáždění; snažte se je znovu najít, některé z nich objevit; prohlaste jim, že bych jim neodpustil, kdyby byla pro mne prolita jediná kapka krve. Odmítl jsem ji prolít, když by mi snad byla zachovala trůn a život… (a s výraznějším přízvukem) Nelituji toho… ne, pane, nelituji toho.“

Malesherbes sdělil Ludvíkovi podrobnosti tohoto osudného zasedání; hovořili ještě nějaký čas. Ludvík prosil Malesherbese, aby se večer brzy vrátil a neopouštěl ho v jeho posledních chvílích. Pak, sleduje ho očima s účastným výrazem až ke dveřím svého pokoje, obrací se ke Clérymu: „Bolest toho dobrého starce mě živě dojala.“ Ale všimnuv si, že Cléry sám je blízek mdlobám a že se mu třesoucí nohy podlamují, uchopil ho za obě ruce, silně je stiskl a tónem výčitky smíšené s laskavostí: „Nu, více odvahy.“ Ludvík se na okamžik uchýlil do svého kabinetu. Vyšel z něho, drže v ruce papír; a přistupuje ke Clérymu: „Slyšel jste vyprávění o mém rozsudku.“ – „Ach, Sire, doufejte v odklad; pan de Malesherbes nevěří, že by se odmítl.“ – „Nehledám žádnou naději, Cléry, ale jsem zarmoucen tím, že pan Orleánský, můj příbuzný, hlasoval pro mou smrt: čtěte tento seznam.“ – „Lid,“ odvětil živě Cléry, „hlasitě reptá. Dumouriez je v Paříži. Říká se, že je nositelem přání své armády. Lidé jsou pobouřeni, rozhořčeni hanebným jednáním pana Orleánského. Šíří se pověst, že se vyslanci cizích mocností sejdou, aby šli sborově do Shromáždění. Konečně se ujišťuje, že se konventuálové bojí vzbouření.“ – „Velmi by mě mrzelo, kdyby k němu došlo,“ odvětil Ludvík vážným tónem. „Byly by nové oběti. Nebojím se smrti; ale nemohu bez zachvění hledět na krutý osud, který čeká královnu a mé nešťastné děti… A ti věrní služebníci, kteří mě neopustili, ti starci, kteří nemají jiný prostředek obživy než skromné penze, které jsem jim dával, kdo jim pomůže?… Vidím lid vydaný anarchii, jak se stává kořistí všech frakcí; zločiny následovat jeden za druhým; dlouhé sváry rozdírat Francii…“ S duchem naplněným těmito neblahými obrazy zachovává Ludvík chvíli ml-

čení. Pak náhle, zvedaje oči k nebi s pohybem plným výrazu: „Ó můj Bože! Byla to odměna, kterou jsem měl dostat za všechny své oběti? Nepokusil jsem se o všechno, abych zajistil štěstí Francouzů?“ Pronášeje tato poslední slova, Ludvík tiskl Clérymu ruce; a tento věrný služebník smáčel královy ruce slzami. Ludvík nalézal jakousi útěchu v tom, že vyléval svou duši na hrudi jediného člověka, který z toho zástupu lidí dříve připoutaných k jeho službě u něho stále zůstal. Toto strašné osamocení, do něhož ho jeho nepřátelé uvrhli, nebylo nejméně krutou z jeho útrap.[31]

Jen s krajní obtíží získal Malesherbes dovolení vidět ho ještě jednou. Ludvík stál a četl. Dva municipální úředníci stáli po jeho boku. Jeden z nich, dojat jeho zbožnou odevzdaností a jeho nezměnitelnou mírností, řekl Malesherbesovi: „Mluvte s ním, nebudeme poslouchat.“ Malesherbes králi oznámil, že kněz, kterého si přál, přijde. „Jsem nyní klidný, smrt mě neděsí; mám největší důvěru v Boha.“ Objal Malesherbese, poděkoval mu za jeho péči; objal ho podruhé a řekl mu poslední sbohem… Toho Malesherbese, který jim měl být posvátný, zavraždili na popravišti, jeho, jeho dceru, jeho zetě, jeho vnučku a manžela jeho vnučky.

Ale Ludvík z výše nebes, kde jeho čistá duše sladce odpočívala v lůně svého Stvořitele, bděl nad mužem, kterého ani jeho neštěstí, ani nebezpečí spojená s jeho přátelstvím nedokázala od něho vzdálit; zapřísahal toho Boha, dobrého, milosrdného, aby shlédl na Malesherbesovy mravní ctnosti, osvítil jeho ducha, dotkl se jeho srdce. Tyto modlitby nebyly marné; Malesherbes se zřekl neužitečných spekulací té pyšné filosofie, která podobna rozpínavému vzduchu člověka nadouvá, aniž ho živí, a plodí jen neplodnou lásku k sobě samému. Zachoval si nejněžnější vzpomínku na Ludvíka. Jeho neštěstí tak velká, tak vymykající se obyčejnému chodu věcí, jeho ctnosti ještě větší, ještě mimořádnější, byly stále přítomny jeho duchu. Když byl šest měsíců po Ludvíkově smrti odveden do Madelonnettes, vězňové této věznice, proniknuti svatou úctou při pohledu na tohoto ctihodného starce, který se stal jaksi titulem národní hrdosti společným všem dobrým Francouzům, shlukli se kolem něho a zahrnuli ho známkami nejněž-

31. Vévoda Orleánský (Philippe Égalité, 1747–1793) hlasoval 16. ledna pro smrt „bez odkladu“; jeho hlas vzbudil pohoršení i mezi konventuály. Charles-François Dumouriez (1739–1823), vítěz od Valmy a Jemappes, byl skutečně v lednu 1793 v Paříži a snažil se u girondistů o záchranu krále. Ferrières Cléryho svědectví o chování Dumourieze a vyslanců v dobré víře zesiluje.

nější účasti; ale on, necitelný k vlastním útrapám a se srdcem ještě plným toho, co viděl a co slyšel v Templu, odpověděl na tyto lichotivé pozornosti jen tím, že zvolal s hlubokým citem z tolika dojemných vzpomínek: „A král! Mluvme o jeho neštěstích a zapomeňme na svá.“

Oznámení dekretu, 20. ledna

Orleánisté a jakobíni měli příliš velký zájem na rozsudku smrti, který právě vynesli, aby neuspíšili jeho vykonání. Ve dvě hodiny přichází do Templu Garat, ministr spravedlnosti; doprovázel ho další člen výkonné moci, dva členové departementu, starosta Paříže, vrchní velitel Santerre, veřejný žalobce a předseda trestního tribunálu. Santerre řekl komisařům obce, aby ohlásili výkonnou moc. Ludvík vstal ze židle a učinil několik kroků ke dveřím svého pokoje. Při pohledu na ministra spravedlnosti se zastavil v nejušlechtilejším a nejimpozantnějším postoji. Garat s kloboukem na hlavě řekl: „Generální rada mě pověřuje oznámit vám výtah z protokolů zasedání Národního konventu ze 17., 18., 19. a 20. ledna.“ Grouvelle, tajemník rady, četl slabým a třesoucím se hlasem:[32]

> *„Čl. 1. Národní konvent prohlašuje Ludvíka Capeta, posledního krále Francouzů, vinným spiknutím proti svobodě národa a útokem proti obecné bezpečnosti státu. 2. Národní konvent prohlašuje, že Ludvík Capet podstoupí trest smrti. 3. Národní konvent prohlašuje za neplatný akt Ludvíka Capeta, přinesený k jeho závoře jeho rádci a označený jako odvolání k národu; zakazuje komukoli mu dávat jakékoli pokračování pod trestem stíhání jako viníka proti obecné bezpečnosti republiky. 4. Prozatímní výkonná rada oznámí během dne tento dekret Ludvíkovi a učiní policejní opatření nutná k zajištění jeho výkonu do dvaceti čtyř hodin od oznámení. Podá o všem zprávu Národnímu konventu, jakmile bude vykonán.“*

32. Dominique-Joseph Garat (1749–1833), ministr spravedlnosti od října 1792, později člen Institutu a senátor. Antoine-Joseph Santerre (1752–1809), sládek z předměstí Saint-Antoine, vrchní velitel pařížské národní gardy; Philippe-Antoine Grouvelle (1758–1806), literát, tajemník prozatímní výkonné rady (Ferrières: „tajemník rady“). Konvent 19.–20. ledna zamítl odklad popravy 380 hlasy proti 310 a dekret o vykonání do 24 hodin přijal 20. ledna; oznámení v Templu se konalo 20. ledna ve dvě hodiny odpoledne.

Ludvík vyslechl čtení svého rozsudku s klidem a důstojností, které dává nevina.[33] Na jeho tváři se neobjevila žádná změna: přece při slovech spiknutí a útoky proti obecné bezpečnosti státu se na okraji jeho rtů objevil pohrdavý úsměv smíšený s jakýmsi rozhořčením; ale při slovech podstoupí trest smrti nebeský pohled vržený na všechny, kdo ho obklopovali, jim jasně ukázal, že pohled na smrt byl pro něho jen pohledem na šťastnější život. Přistoupil ke Grouvellovi, vzal dekret, vytáhl své pouzdro a vložil jej do něho. Pak, podávaje Garatovi otevřený papír: „Pane ministře spravedlnosti, prosím vás, abyste ihned odevzdal tento dopis Národnímu konventu.“ Garat, zdálo se, váhal. „Přečtu vám ho,“ pokračoval Ludvík:

> *„Žádám o lhůtu tří dnů, abych se připravil předstoupit před majestát Boží. Žádám, abych se mohl svobodně stýkat s osobou, kterou k tomu účelu označím, a aby tato osoba byla uchráněna všeho znepokojování a všech obav za skutek lásky, který u mne vykoná. Žádám, abych byl zbaven stálého dozoru, který rada obce před několika dny zavedla, a aby mi bylo dovoleno vidět svobodně a bez svědků svou rodinu. Doporučuji dobročinnosti národa osoby, které byly připoutány k mé službě; je jich mnoho, které vložily celé své jmění do svých úřadů: většina penzistů nemá už žádné platy a trpí nouzí. Je mezi nimi několik žen a několik dětí, které nemají jiný prostředek k životu.“*

Garat ujistil Ludvíka, že jeho žádosti přednese Konventu. Ludvík mu odevzdal další papír, na němž byla napsána adresa pana Edgewortha de Firmont, muže lásky, důstojného kněze, kterého si zvolil, aby se, podle svého

33. Vydavatelé zde otiskují líčení Héberta, „redaktora sprostého a krvežíznivého listu *Père Duchesne*“, v němž „pravda ho strhla proti jeho vůli“: Hébert chtěl být mezi přítomnými při čtení rozsudku; Ludvík jej vyslechl „se vzácnou chladnokrevností“, žádal o rodinu, zpovědníka a vše, co mu mohlo ulehčit poslední hodinu, a vložil do svého chování a slov „tolik pomazání, důstojnosti, ušlechtilosti a velikosti“, že Hébertovi „vstoupily do očí slzy vzteku“; v jeho pohledech a způsobech bylo „něco viditelně nadlidského“; Hébert odešel rozhodnut nepokračovat ve svém úřadě a se svým kolegou prosadil, aby krále na popraviště doprovázeli dva municipální kněží, Jacques Roux a Pierre Bernard – „konstituční kněží jediní mají dost divokosti pro takový úkol“. Vydavatelé připojují, že Hébert „ať projevoval jakékoli mínění, nedovedl se uchránit přehánění, které je vždy známkou špatného ducha“; odsuzovat všechny konstituční kněze pro jednoho Jacquese Rouxe a jednoho Pierra Bernarda „by znamenalo vynést jeden z těch rozsudků, které příliš často diktují vášně“. Jacques-René Hébert (1757–1794), zástupce prokurátora obce, popraven v březnu 1794.

nádherného výrazu, připravil předstoupit před majestát Boží.[34] Učinil pak několik kroků zpět a propouštěje s ušlechtilostí ministra spravedlnosti a ty, kdo ho doprovázeli, vrátil se do svého pokoje.

Cléry podával oběd. Ludvík si všiml, že na stůl nedali nůž. Zaražen tímto úmyslným opomenutím: „Nemám nůž," řekl s trochou pohnutí. Komisaři obce odpověděli, že generální rada rozhodla, že při jídle nebude užívat ani nože, ani vidličky. „Jakže! Pokládají mě za tak zbabělého, abych sáhl na svůj život? Přičítají mi zločiny: jsem jimi nevinen a zemřu bez bázně. Kéž má smrt učiní štěstí Francouzů a odvrátí neštěstí, která předvídám." Všichni zachovali zamyšlené mlčení. Král jedl málo. Garat se vrátil kolem čtvrté hodiny; řekl Ludvíkovi, že Konvent mu dovoluje zvolit si duchovního, kterého bude chtít, a vidět bez svědků svou rodinu; ale že odklad odmítl. Ludvík už nemyslel na nic než připravit se na smrt.

Poslední rozloučení s rodinou

Když pan de Firmont vstoupil několik okamžiků po Garatově odchodu, Ludvík se s ním zavřel ve svém kabinetu; a když dostál svým křesťanským povinnostem, povinnostem, které vždy pokládal za nejdůležitější a nejposvátnější, požádal, aby viděl svou rodinu. Komisaři odpověděli, že ji dají svést dolů. Ludvík, obávaje se dojmu, jaký by na královnu mohl učinit pohled na pana de Firmont, pověřil Clérya, aby mu řekl, ať se neukazuje. Cléry postavil na jeho rozkaz karafu vody a sklenici na stůl v místnosti, kde se mělo setkání konat. Ludvík dovedl pozornost a duchapřítomnost až k tomu, že doporučil, aby to nebyla voda s ledem, protože by mohla královně uškodit. Bylo by těžké vylíčit Ludvíkovo rozrušení během té krátké doby, která uplynula mezi odchodem komisařů a příchodem královny; chodil sem a tam, poslouchal s neklidnou netrpělivostí u dveří svého pokoje, zda princezny sestupují; jeho pohnutí bylo krajní. Konečně se dveře otevřely; královna vstoupila první; držela malého dauphina za ruku; Madame Royale a Madame Élisabeth ji následovaly. Vrhly se do náruče krále, která

34. Henry Essex Edgeworth de Firmont (1745–1807), kněz irského původu, zpovědník Madame Élisabeth, nepřísežný; po popravě uprchl do Anglie a stal se almužníkem Ludvíka XVIII. v exilu; zemřel v Mitavě. Jeho *Mémoires* (vyd. 1815) jsou vedle Clérya hlavním pramenem k poslednímu dni krále.

se otevřela, aby je přijala, a zůstaly tam nějaký čas splynulé, zachovávajíce mlčení výmluvnější než nejdojemnější slova. Brzy bylo přerušeno jejich slzami a vzlyky. Královna chtěla krále odvést do svého pokoje. „Ne," řekl, „pojďme do této místnosti, mohu vás vidět jen tam." Král usedl; královna byla po jeho levici, Madame Élisabeth po pravici, Madame Royale téměř naproti, malý dauphin stál mezi královými koleny; tři princezny, skloněné nad Ludvíkem, ho držely v objetí a zdály se bát se ho ptát. Ludvík jim sdělil své odsouzení; slzy a vzlyky se zdvojnásobily. Nikdo se nedověděl, co si řekli v tomto smutném a posledním rozhovoru; ale kolik srdcervoucích pocitů, kolik hnutí téměř stejně rychle udušených jako pocítěných!

Král vstal první; všichni vstali. Cléry otevřel dveře; královna držela královu pravou paži; oba podávali ruku malému dauphinovi; Madame Royale, po královi levici, ho těsně objímala kolem pasu; Madame Élisabeth, z téže strany, ale trochu vzadu, uchopila paži svého bratra a smáčela ji slzami: postupovali všichni společně ke vchodu, vyrážejíce nejbolestnější nářky. „Ujišťuji vás," řekl král, „že vás zítra v osm hodin uvidím." – „Slibujete nám to," volají tři princezny. „Ano, slibuji vám to." – „Proč ne v sedm hodin," pokračuje živě královna. „Nuže, v sedm hodin… Sbohem…" Ludvík pronesl toto sbohem s tak výmluvným přízvukem, že se vzlyky princezen zdvojnásobily. Madame Royale padla v mdlobách k nohám krále; Cléry ji zvedl a pomohl Madame Élisabeth ji podpírat. Král pocítil nutnost ukončit tuto srdcervoucí scénu; zahrnul je všechny nejněžnějšími objetími a vytrhl se z jejich náruče, volaje na ně: „Sbohem… Sbohem…" Vrátil se kvapně do svého pokoje a šel hledat u pana de Firmont útěchu, kterou náboženství nikdy neodpírá nešťastným a kterou nic lidského nemůže nahradit. Tam, spojuje svou vůli s vůlí toho Boha dobrého, mírného, milosrdného, který ve své nekonečné moudrosti řídí každou událost našeho života způsobem pro nás nejužitečnějším, nabyl brzy znovu toho pokoje duše, který dává svědectví čistého svědomí.

Ráno 21. ledna

Cléry podával večeři; Ludvík jedl málo, ale jedl s chutí. Pan de Firmont a on rozmlouvali až do půlnoci; Ludvík ulehl, doporučiv Clérymu, aby ho vzbudil v pět hodin. Sladký a osvěžující spánek přišel obnovit jeho smysly

a Cléry ho musel volat v hodinu, kterou mu určil. „Dobře jsem spal," řekl Ludvík, „potřeboval jsem to; včerejší den mě unavil. Kde je pan de Firmont?" – „Na mé posteli, Sire." – „A vy, kde jste strávil noc?" – „Na této židli." – „To mě mrzí," odvětil Ludvík laskavě. – „Ach, Sire, mohu v této chvíli myslet na sebe?" Ludvík podal Clérymu jednu ruku a s láskou stiskl ruku Cléryho. Oblékl se, sňal z hodinek pečeť, stáhl z prstu prsten, který si několikrát prohlédl, a oba vložil do kapsy. Učinil ještě několik jiných opatření, to vše s velkou chladnokrevností a v přítomnosti municipálních úředníků. Cléry připravil přenosný oltář: pan de Firmont na něm sloužil mši; král ji vyslechl na kolenou a v největší usebranosti přijímal s city nejživější víry. Po mši přešel Ludvík do svého kabinetu; Cléry využil této chvíle, aby mu řekl poslední sbohem. Král ho s láskou vzal za ruku a dojatým tónem: „Cléry, jsem s vámi spokojen." – „Ach, Sire, kéž bych mohl svou smrtí odzbrojit vaše katy a zachovat život tak drahý všem dobrým Francouzům! Doufejte, Sire, neodváží se vás udeřit." – „Smrt mě neděsí, Cléry, jsem na ni připraven; ale vy se nevystavujte nebezpečí: požádám, abyste zůstal u mého syna; věnujte mu všechnu svou péči v tomto strašném pobytu. Řekněte mu dobře, jaké útrapy mi působí neštěstí, která pociťuje. Jednoho dne snad bude moci odměnit vaši horlivost." – „Ach, můj pane, ach, můj králi, jestliže nejnaprostější oddanost, jestliže má horlivost, má péče vám mohly být milé, jediná odměna, kterou si od Vašeho Veličenstva přeji, je, aby mi dalo své požehnání; neodpírejte tuto milost poslednímu Francouzi, který zůstal u vás." Cléry se vrhl králi k nohám; držel jednu z jeho rukou ve svých. Ludvík, s očima na něho upřenýma, se naň díval s tou účastí, kterou vnuká jistota opravdové oddanosti. Ustoupil naléhání tohoto věrného služebníka: požehnal mu. Pak, zvedaje ho laskavě a tiskna ho na svou hruď: „Sdělte toto požehnání všem osobám, které jsou mi oddány; řekněte Turgymu, že jsem s ním spokojen; jděte, a nevzbuzujte proti sobě žádné podezření." Ale hned ho zavolal zpět a vzal ze stolu papír. „Zde je dopis, který mi Pétion psal při vašem vstupu do Templu, bude vám užitečný, abyste zde mohl zůstat."

Vstoupil pan de Firmont a hovořili o předmětech zbožnosti. Král vyšel v sedm hodin ze svého kabinetu, zavolal Cléryho, zavedl ho do výklenku okna a podávaje mu pečeť, kterou sňal z hodinek, a prsten: „Odevzdáte tuto pečeť mému synovi a tento prsten královně. Ujistěte ji, že se s ním

loučím s bolestí… Tento balíček obsahuje vlasy celé mé rodiny; řekněte královně, mé sestře a mým drahým dětem, že jsem jim slíbil, že je dnes ráno uvidím. Chtěl jsem jim ušetřit bolest tak krutého loučení… Kolik mě stojí odejít, aniž přijmu jejich poslední objetí!“ Setřel několik slz a dodal s přízvukem bolesti: „Ukládám vám, abyste jim řekl mé sbohem.“

Celá Paříž byla od pěti hodin ráno ve zbrani: hluk bubnů, dupot koní, převážení děl, která se bez ustání stavěla a přemisťovala, doléhaly až do věže a oznamovaly Ludvíkovi, že se blíží osudná hodina. V devět hodin se dveře jeho pokoje s rachotem otvírají: Santerre, doprovázený osmi municipálními úředníky, vstupuje v čele deseti četníků, které staví do dvou řad. Ludvík byl ve svém kabinetu; vychází a spatří Santerra. „Přicházíte pro mne?“ – „Ano,“ odpovídá Santerre. – „Žádám vás o tři minuty.“ Ludvík vchází do svého kabinetu a za okamžik se znovu objevuje s panem de Firmont: držel v ruce papír. „Prosím vás,“ říká municipálnímu úředníkovi, který mu byl nejblíže, jménem Jacques Roux, příseženému knězi, „prosím vás, abyste odevzdal tento papír královně… mé ženě.“ – „To se mě netýká,“ odpovídá Jacques Roux surovým tónem, odstrkuje spis, který mu král podává; „jsem tu jen proto, abych vás dovedl na popraviště.“ Ludvík, aniž se zdál dotčen ukrutným výrokem tohoto muže, obrací se ke Gobeauovi, jinému municipálnímu úředníkovi: „Odevzdejte, prosím, tento spis mé ženě; je to má závěť: můžete si ji přečíst; jsou v ní ustanovení, o nichž si přeji, aby je obec znala.“[35] Cléry mu podává redingot. „Nepotřebuji ho; dejte mi jen klobouk.“ Králova ruka se při braní klobouku setkává s rukou Cléryho: tento věrný služebník ji uctivě tiskne. Tato poslední známka účasti mu připomíná, jak je důležité, aby Cléry zůstal u malého dauphina. Obrací se k municipálním úředníkům: „Pánové, přál bych si, aby Cléry zůstal u mého syna, který je zvyklý na jeho službu; doufám, že obec této žádosti vyhoví.“ Pak, hledě na Santerra pevným výrazem: „Pojďme.“

35. Vydavatelé k Jacquesu Rouxovi mylně odkazují na „poslance za Haute-Marne, který ještě r. 1814 žil“ (to byl Louis-Félix Roux); municipální úředník Jacques Roux (1752–1794), „rudý kněz“ sekce Gravilliers a vůdce „zběsilých“ (enragés), zemřel vlastní rukou ve vězení v únoru 1794. Vydavatelé dále poznamenávají, že dialog není doslovný: Roux odpověděl „Nemám jiné poslání než vás dovést na popraviště“ – „Správně,“ odvětil Ludvík a obrátil se k jinému úředníkovi. Závěť Ludvíka XVI. (sepsaná 25. prosince 1792) vydavatelé připojí k Pamětem Cléryho. Správce Templu se podle Cléryho jmenoval Mathey.

Ludvík při odchodu z věže potkal správce Malheye. Měl si často co stěžovat na chování tohoto muže, který s ním ještě předešlého dne jednal tak drze, že přes svou trpělivost a zbožnou odevzdanost byl nucen dát mu to poněkud živě pocítit; pohled na Malheye mu připomněl toto lehké hnutí netrpělivosti, domníval se, že mu v této poslední chvíli dluží jakousi omluvu. „Malhey," řekl mu tím laskavým tónem, který mu byl přirozený, „byl jsem k vám včera trochu prudký, nemějte mi to za zlé."[36]

Poprava

Ludvík přešel první dvůr pěšky; ve druhém dvoře našel vůz, který ho měl dovézt: znal nenávist svých nepřátel a čekal všechny potupy; proto se zdál překvapen. „To není kára," řekl, hledě na pana de Firmont. Byl po cestě zamyšlený a mlčenlivý, ale bylo lze snadno postřehnout, že toto mlčení a toto rozjímání měly za předmět méně tento život než ten, do něhož měl vstoupit. Když dorazil na popraviště, sňal límec, svlékl kabát, pak postoupil na jeden z rohů a dal znamení, že chce mluvit: tambor-major zvedl hůl, bubny přestaly vířit, nastal okamžik ticha. Ludvíkovi nepřátelé předvídali tento poslední prostředek a rozhodli se ho o něj připravit. Tambor-majorovi bylo nařízeno, aby pokračoval ve víření. Ludvík mohl jen zvolat: „Francouzi, umírám nevinen, prosím Boha, aby na národu nemstil krev vašich králů, která bude prolita…" Čtyři katané pověření popravou mu nenechávají čas říci více; obklopují ho a chtějí mu lstí svázat ruce; Ludvík učiní pohyb, aby se bránil. Pan de Firmont, cítě, že každý odpor by byl marný, mu připomíná, že Ježíš Kristus strpěl, aby ho svázali, že neodmítl žádné z ponížení, jimž se podrobují zločinci; pak, jako by byl náhle osvícen paprskem toho nebeského světla, které otvírá očím člověka nový svět: „Princi," volá, „vystupte k nebi, svatý Ludvík vás očekává."[37] Ludvík se podrobuje tomuto rozhodnutí shůry; čtyři katané ho chopí, přivážou ho k prknu, vrhnou ho

36. Turgy – François Turgy, sluha v kuchyni Templu, který zprostředkoval tajné zprávy mezi králem a rodinou. Dopis od Pétiona: povolení, na jehož základě Cléry vstoupil do Templu v srpnu 1792, kdy byl Pétion starostou.

37. Vydavatelé: „nebo spíše, podle některých tehdejších novin: *Synu svatého Ludvíka, vystupte k nebi*" – v této podobě se výrok stal proslulým; sám Edgeworth ve svých pamětech uvedl, že si nepamatuje, zda jej pronesl. Ludvíkova poslední slova na popravišti jsou doložena souhlasně několika svědky; víření bubnů nařídil Santerre.

pod nůž; jeho hlava padá, ukazují ji lidu, a jeho tělo, hozené do pohřebního vozu k tomu účelu určeného, je odvezeno na hřbitov Madeleine, kde brzy jeho smrtelné ostatky, strávené ve vápně, nezanechávají užaslé Francii než zarmucující obraz jeho neštěstí a vzpomínku na jeho ctnosti.[38]

Tak zahynul ve věku třiceti osmi let Ludvík XVI., král Francie a Navarry. Jeho předkové zaujímali trůn po nepřerušenou dobu osmi staletí; a lze-li některým z nich činit vážné výtky, bude přece nutno přiznat, že to bylo pod touto dynastií, kdy Francie vystoupila na ten vysoký stupeň moci, na němž ji nyní vidíme. Srovnání s ostatními panovníky Evropy vyznívá ve prospěch Kapetovců. Jejich vláda byla umírněná, otcovská; žádný národ neužíval tak stále jako národ francouzský všech výhod společenské smlouvy.

Soud nad Ludvíkem XVI.

Ludvík XVI. měl ctnosti soukromého člověka, ale neměl ty, které jsou nutné králi. Jeho neštěstí a jeho tragická smrt byly přece méně následkem chyb, jichž se dopustil během své vlády, než výsledkem záplavy nepředvídaných okolností a událostí připravovaných dlouho před tím, než vystoupil na trůn. Spokojím se tím, že naznačím jednu ze vzdálených příčin, které nejvíce přispěly k revoluci roku 1789, a snad tu ze všech, na kterou se nejméně myslelo. Síla a bohatství státu náležely před ministerstvem kardinála Richelieua jaksi stejně králi i národu. Kardinál, sveden výpočty falešné politiky, pracoval jen na tom, aby je obojí soustředil v rukou krále. Naneštěstí se mu to podařilo. Národ vystoupil, smím-li se tak vyjádřit, ze společenské smlouvy. Král v ní byl sám a byl v ní vším…; ale byla-li hlava tohoto nového kolosu ze zlata, jeho hliněné nohy nemohly dlouho unést jeho ohromnou masu.

38. Poprava se konala v pondělí 21. ledna 1793 kolem půl jedenácté na náměstí Revoluce (dnes Svornosti); Ludvík XVI. se narodil 23. srpna 1754, bylo mu tedy 38 let. Tělo bylo pohřbeno ve vápně na hřbitově Madeleine; r. 1815 dal Ludvík XVIII. ostatky přenést do Saint-Denis a na místě hřbitova postavit Kapli smíření. Vydavatelé v závěrečné poznámce přiznávají, že Ferrièrovu líčení posledních Ludvíkových neštěstí „chybí značný počet skutečností“ a rozprava v Konventu „je zvláště zkrácena“; z důvodu rozsahu příloh připojují jen podrobnosti o posledních chvílích krále podle *Histoire de la Révolution par deux amis de la liberté* (příloha O) a ostatní listiny odkládají k Pamětem Cléryho.

[Ať je autorita, jíž se člověk oděje, jakkoli neomezená, jeho síla je vždy jen silou jednoho člověka; „vláda, která kráčí k despotismu, kráčí tedy nutně ke své zkáze; neboť izolujíc se ode všech, všichni se izolují od ní“. Francouzi za skvělé vlády Ludvíka XIV. neměli čas postřehnout, že mezi monarchou a národem už není společenské smlouvy; „opojeni slávou a mocí svého krále, pokládali se za něho“. Kouzlo se začalo rozptylovat za Ludvíka XV. a zcela zmizelo za Ludvíka XVI. „Byla to chyba tohoto prince? Ne: nikdy žádný monarcha neudělal pro lid více a nezasloužil si více být od něho milován.“ Ferrières vypočítává činy jeho vlády: odvolal parlamenty a odpověděl těm, kdo mu to vytýkali, „že nepotřebuje více moci, než mu dávají zákony, a chce vládnout jen jimi“; vytvořil loďstvo – válka roku 1778 je „jediná, v níž Francie bojovala s jakousi rovností proti Anglii, jediná, která skončila výhodným mírem“; vybudoval přístav v Roussillonu, začal stavět Cherbourg; zrušil přípravné mučení; osvobodil nevolníky na svých doménách a dal příklad, který světští i církevní páni „byli nuceni napodobit“; omezil lettres de cachet, jimiž „úředníčci a ženy vedli hanebný obchod“; zrušil robotu; vrátil protestantům občanský stav; a když viděl rozvrat financí, „hledal v dobré víře prostředky nápravy: svolal notábly, svolal generální stavy“, nedaje si ani na mysl, „že by se dalo zneužít důkazu důvěry, který ctil stejně monarchu i jeho poddané“.][39]

Ludvík, ač se narodil s duchem a ovládal většinu znalostí náležejících člověku pověřenému těžkým břemenem vládnout svým bližním, nedělal si iluze o obtížném úkolu, který měl plnit. Jeho prvním hnutím, když mu oznámili smrt krále, jeho děda, bylo hnutí hrůzy; zvedl ruce k nebi a zvolal proniknutým tónem: „Můj Bože, pomozte mé nedostatečnosti.“ Když vystoupil na trůn ve věku, kdy člověk nemá zkušenost ve věcech, povolal k sobě muže, kterého pokládal za nejschopnějšího podporovat jeho dobročinné záměry; propustil ministry, které zavrhlo veřejné mínění, a odevzdal

39. Ferrièrův přehled reforem Ludvíka XVI.: odvolání parlamentů (listopad 1774); válka o americkou nezávislost (1778–1783); přístav „Vanvres v Roussillonu“ = Port-Vendres (přestavěn 1780), stavba Cherbourgu zahájena 1783; zrušení přípravného mučení (question préparatoire) 1780; osvobození nevolníků na královských doménách ediktem z r. 1779; zrušení naturální roboty (corvée) – Turgotův edikt 1776, definitivně 1787; toleranční edikt pro protestanty z listopadu 1787; shromáždění notáblů 1787 a svolání generálních stavů 1788. Výklad o Richelieuovi, který „vyvedl národ ze společenské smlouvy“, je Ferrièrova osobní teze, blízká pozdější Tocquevillově.

vládu do rukou těch, které mu totéž mínění označilo. Jestliže se zmýlil, celá Francie sdílela jeho omyl.

[Následuje řada anekdot o Ludvíkových schopnostech: ministr, který ho zastihl při sepisování memoranda vyžadujícího velké bádání, zvolal „s naivitou vskutku zábavnou u dvořana“: „Ach, Sire, nevěřil jsem, že Vaše Veličenstvo dovedlo své znalosti tak daleko.“ – „Je to přece velmi málo,“ odpověděl skromně Ludvík. K výpravě La Pérousově sám nakreslil mapu a připojil podrobné memorandum, které dal opsat a poslal ministru námořnictva bez udání autora; teprve tři měsíce po odplutí se vědělo, že je od krále: „Nechtěl jsem, aby se soudil král, ale věc: bál jsem se, aby nějaká příhoda na moři nepřivedla pana de La Pérouse zpět do Francie, aby se tam nedověděl, že jeho instrukce pocházejí ode mne, a aby to pro něho nebyl důvod ke shovívavosti ve zprávě, kterou podá ministrovi.“ Měl výtečnou paměť: v radě depeší říkával „toho dne před rokem… před osmnácti měsíci jsme rozhodli opak, a udělali jsme chybu“; ve výkazu státní pokladny nalezl položku, která už byla v předchozím účtu. Po příchodu do Paříže r. 1789 si zavolal členy výboru pro zásobování a překvapil je znalostí věci: „Je třeba to v dobré víře přiznat,“ napsal pan de La Vigne ve zprávě municipalitě, „král o tom ví více než my.“ Hrabě Schmettau, generál v pruských službách, říkal: „Ludvík XVI. je lépe znám v Berlíně než v Paříži.“ Ministr námořnictva Sartine mu jednou poslal tři memoranda, která měla ještě v noci odejít kurýrem do Brestu; Ludvík je vzal s sebou do Saint-Hubert, sám bez rádce v nich učinil deset oprav, „z nichž osm byla rozhodnutí, která by ctila člověka nejlépe obeznámeného s věcmi námořnictva a kolonií“; ministr při čtení zvolal se slzami v očích: „To je ten princ, jemuž buřičští pisatelé upírají osvícenost a píli.“][40]

Příčina této nespravedlnosti pocházela z ukvapenosti přirozené Francouzovi, který soudí vždy jen podle prvního popudu. Chladný ke všemu, co je jen pravdivé, chce, aby se mu imponovalo zevnějškem, který ho zasáhne, tónem sebejistoty, který ho strhne a zabrání mu prozkoumat člověka do

40. Jean-François de Galaup, hrabě de La Pérouse (1741–1788?), vyplul z Brestu 1. srpna 1785; králův osobní podíl na instrukcích výpravy je doložen. Antoine de Sartine (1729–1801), ministr námořnictva 1774–1780. Saint-Hubert – královský lovecký zámeček u Rambouillet. La Vigne – člen výboru pro zásobování pařížské obce v říjnu 1789. Hrabě Schmettau – Friedrich Wilhelm Carl von Schmettau (1743–1806), pruský generál a vojenský spisovatel.

hloubky. Je a vždy bude obětí toho obratného šarlatánství, které skrývá svou skutečnou malost pod obrovskou maskou falešné velikosti. La Bruyère kdesi řekl, že povaha Francouze vyžaduje v panovníkovi vážnost. Dodává-li jinde, že pravá velikost se nechá takříkajíc přiblížit a ohmatat, je to velikost, která je nám osobní, ta, která závisí jen na nás nezávisle na hodnosti, rodu, jmění; druhá musí být zdrženlivější a nenechat se dotýkat tak zblízka. Ludvík nedostal od přírody jednu z těch impozantních tváří, které vnukají úctu a jaksi přikazují poslušnost: mohl to nahradit tím, že by se ukázal více králem; byl by udržel v náležité vzdálenosti ten zástup podlých intrikánů, které královna uvedla k jeho dvoru; ale navykl je vidět v něm jen člověka. Byli příliš lehkomyslní, aby pronikli tímto prostým zevnějškem, touto měšťanskou dobráckostí, těmito hrubými, ale upřímnými způsoby a dospěli až k vnitřní bytosti obdařené ctnostmi, které jim byly cizí. Jeho hospodárnost se jim zdála malostí, lakotou; jeho skromnost neschopností; neobratnost jeho způsobů jakousi hrubostí; nuda, kterou u nich zakoušel, nedostatkem jemnosti ducha, vytříbenosti vkusu. Chudobu jeho konverzace připisovali chudobě myšlenek. Jeho ministři mu vnukali málo důvěry; jen intrika mu je dávala: vyplývala z toho jistá nedbalost k věcem, která šla někdy až k znechucení. Lidé z toho usuzovali, že Ludvík není schopen píle a že je neschopen vládnout sám. Královna, využívajíc této nedbalosti krále, se zmocnila vlády a stala se jedinou rozdavatelkou milostí, poct a úřadů. Ministři a dvořané byli nuceni přijmout její lehkovážné záliby, její vrtkavá přátelství, její malé zášti; dvůr už nebyl než měšťanská koterie bez slušnosti a bez důstojnosti. Poněvadž Ludvík postrádal pevnost povahy a měl jen výbuchy prudkosti, které dvořané posměšně nazývali rány rypákem, zvykli si na tyto přechodné bouře a každý šel dál svou cestou, nestaraje se, zda to král shledává dobrým či špatným. Neznatelně se stal nulou, nejprve v očích vlastních dvořanů, brzy v očích většiny svých poddaných: ale nulita v králi vede nutně k pohrdání jeho osobou. Lehkomyslnosti a neopatrnosti královny, představované v černých barvách nejohyzdnějších neřestí, dovršily to, že Ludvíkovi vzaly i tu trochu osobní vážnosti, kterou mu ještě udržoval jeho titul krále. Neviděli v něm už než slabého muže despoticky vedeného zpupnou ženou, která nenáviděla Francouze, která obětovala čest a peníze národa ctižádostivým plánům svého bratra a byla stále rakouskou arcivévodkyní, ač královnou Francie a matkou předpokládaného dědice

koruny. Toto mínění, jistě falešné, ale šířené s proradnou obratností, se brzy rozšířilo až do lidu. Podařilo se mu zošklivit člověka nejvíce stvořeného k tomu, aby byl milován, nahromadit na něm dva city, které se zdají protichůdné, nenávist a pohrdání.[41]

Ale my, jako historik, prost všeho stranického ducha, zaměstnaný jedině tím, abychom postihli pravdu, museli jsme odhrnout lživý závoj, který se Ludvíkovi nepřátelé snažili hodit na něho a na jeho vládu. Svědkové jeho stálé lásky k dobru, jeho nevyčerpatelné dobroty, jeho velkodušných obětí, když se jeho osobní zájmy octly v rozporu se zájmy lidu; jeho přísné hospodárnosti ve všech výdajích, které se týkaly jen jeho; čistoty jeho mravů uprostřed zkaženého století a nejnakažlivějších příkladů; jeho neochvějné pevnosti v plnění toho, co uznal za povinnost; jeho hrůzy z násilných prostředků, které politikové zdobí krásným jménem státních převratů, prostředků, k jejichž užití byl často vyzýván a které by ho byly neomylně uchránily před osudem, jenž ho čekal, kdyby je nebyl s tvrdošíjnou vytrvalostí odmítal; řekneme svému století, řekneme potomstvu: Ludvík, aniž byl velkým králem, byl poctivý člověk a dobrý princ. Francouzi mohli za jeho vlády znovu postavit monarchii na pravé základy společenského řádu; Ludvík by byl vše schválil, vše sankcionoval; pohled na šťastný lid, a šťastný jím, by ho byl odškodnil za všechny jeho oběti. Ale titíž Francouzi, vydaní nepochopitelnému duchu závrati, nedovedli ani ocenit člověka, ani se ukázat hodni takového krále. Kdyby byl někdo z našich čtenářů při pohledu na tak velká a tak málo zasloužená Ludvíkova neštěstí v pokušení reptat proti Prozřetelnosti, připomeneme mu tato utěšující slova božských Písem:

> *„Spravedlivý se zdál mrtev v očích nerozumných a jeho odchod z tohoto světa pokládali za skutečnou zkázu. Ale on je v pokoji, neboť Bůh, který ho miloval pro jeho spravedlnost, ho přenesl z prostředku hříšníků, mezi nimiž žil, aby jeho duch nebyl zkažen jejich zlobou,*

41. Jean de La Bruyère, *Les Caractères* (1688), kap. „O panovníkovi“ a „O zásluze“. „Rány rypákem“ (coups de boutoir) – dvorský posměšek na královy náhlé výbuchy hrubosti. Ferrièrův dvojí portrét (král nulou pro dvůr, královna „stále rakouská arcivévodkyně“) shrnuje soudy vyslovené v knihách I–III; věta „toto mínění, jistě falešné“ ukazuje, že si autor byl vědom, že opakuje pomluvy, které sám dříve zčásti sdílel.

ani jeho duše svedena jejich úklady.“ (Moudrost, kap. 3, v. 2, 3; kap. 4, v. 10, 11.)[42]

[Konec třetího a posledního svazku. Vydání z roku 1821 k němu připojuje rozsáhlé přílohy: protest bourbonských princů proti přijetí ústavy, akt vyjmenovávající zločiny přičítané Ludvíku XVI., Targetův dopis, domnělý dopis Ludvíka XVI. Malesherbesovi, úryvky z Histoire de la Révolution par deux amis de la liberté o posledních chvílích krále; další listiny k procesu vydavatelé odložili k ohlášeným Pamětem Cléryho.]

42. Kniha Moudrosti 3, 2–3 a 4, 10–11; Ferrières cituje podle francouzského překladu Lemaistra de Sacy a spojuje oba úryvky v jeden. V českém ekumenickém znění: „Pošetilým se zdálo, že zemřeli, jejich odchod byl pokládán za neštěstí… oni však jsou v pokoji“ – „Kdo se zalíbil Bohu, byl jím milován, a když žil mezi hříšníky, byl přenesen; byl vzat, aby zloba nezměnila jeho rozum a lest nesvedla jeho duši.“ Tímto citátem paměti končí: „Konec třetího a posledního svazku.“

XVII. Dodatek: výběr z listin (přílohy A–O třetího svazku)

[Vydání z roku 1821 připojuje k třetímu svazku „historická objasnění a úřední listiny“ (A) až (O): (A) protestaci princů bourbonského domu proti královu přijetí ústavy; (B) lístek hraběte Provence a hraběte d'Artois králi; (C) rozbor rozpravy Zákonodárného shromáždění o emigraci s textem dekretu; (D) listiny k 20. červnu 1792 – Prudhommovo líčení z Révolutions de Paris, výtah z Peltiera, rozmluvu krále s Pétionem, provolání obce a krále z 22. června, Pétionovy „Poznámky“ a výpověď dobrovolníka Lareynieho; (E) dopis La Fayetta z 16. června a jeho řeč z 28. června 1792; (F) rvačku Marseillanů s granátníky na Champs-Élysées 30. července; (G) adresu pařížské obce žádající sesazení krále; (H–I) listiny k 10. srpnu – Peltiera, Carru, Soulavieho a rozbor zasedání Shromáždění; (K) zářijové masakry podle Histoire de la révolution par deux amis de la liberté, Pétionovu řeč a Tallienovu apologii; (L) obžalovací akt proti Ludvíkovi XVI.; (M) dopis Targetův; (N) dopis Ludvíka XVI. Malesherbesovi; (O) poslední chvíle Ludvíka XVI. V úplnosti nebo v podstatných částech jsou zde přeloženy B, D, H–I, K, M, N a O; ostatní jsou shrnuty s ukázkami.]

A. Protestace princů bourbonského domu proti přijetí ústavy (1791)

[Protestace, kterou emigrovaní princové vydali po králově přijetí ústavy (14. září 1791) a na niž Ferrières naráží na začátku knihy XI, dokazuje dvojí neplatnost královy sankce: „pro nedostatek svobody“ – „princ osamocený uprostřed uzurpátorů, obklopený troskami svého trůnu, obklíčený hrůzami a hrozbami, obléhaný intrikou, může mít svobodu volby?“ – a „právně“, neboť král jako „usufruktuář trůnu, který přijal od předků“, nemůže zcizit jeho základy. Ústava je „zrůda ničící zákony božské i lidské, dílo třeštění a nepravosti“, jejíž důsledky „zkušenost již ukazuje v rozvratu financí, nedostatku hotových peněz, ochromení obchodu, nekázni vojska, nečinnosti soudů, mlčení zákonů, tyranii buřičů a útlaku řádných lidí“. Ukázka:]

Ach! Když první Frankové, vítězové nad Galy, shromážděni na Martově poli pozvedli Faramonda na štít, když jejich bojovné hlasy zvolaly: „Vládněte nám, a ať vaši potomci vládnou našim vnukům," byli daleci předvídat, že po čtrnácti stoletích přijde pokolení, jehož třeštění zničí dílo moudrosti a statečnosti! Když Filip Sličný, kříše práva lidu zneuznaná za králů lenochů, povolával na generální stavy poslance třetího stavu a usazoval je vedle pairů svého království, netušil, že jednoho dne tento stav rozdrtí oba ostatní, že oděje ctižádostivé tribuny do kořisti svrchované moci a že na trůně Karla Velikého ponechá jen přízrak krále. Ne, tak tomu nebude: ne, francouzská monarchie nezahyne; a protože pohnutky, jež nám nelze rozpoznat, ale jež nemohou mít původ než v násilí a v nátlaku, který je tím krutější, čím je skrytější, nutí Ludvíka XVI. podepsat přijetí, které jeho srdce odmítá, které jeho zájem i zájem jeho národů zavrhuje a které mu jeho královská povinnost výslovně zakazuje, protestujeme tváří v tvář celé zemi a nejslavnostnějším způsobem proti tomuto iluzornímu aktu a proti všemu, co z něho může vyplývat… Protestujeme za krále a jeho jménem proti všemu, co by neslo jen falešný otisk jeho vůle. Jeho hlas je udušen útlakem; budeme jeho nutnými orgány a vyjádříme jeho pravé city, tak jak jsou zaznamenány v přísaze při jeho nastoupení na trůn, tak jak je dosvědčují činy celého jeho života, tak jak se ukázaly v prohlášení, které učinil v první chvíli, kdy se pokládal za svobodného; nemůže a nesmí mít jiné a jeho královská vůle existuje jen v aktech, v nichž svobodně dýchá.

[Princové protestují dále „za národy", „za náboženství našich kněží", „za základní maximy monarchie" a „před Nejvyšší bytostí… za všechny stavy státu a za všechny Francouze". Podepsáni Ludvík-Stanislav-Xavier, Karel-Filip, L.-Jos. de Bourbon, L.-H.-J. de Bourbon, L.-A.-H. de Bourbon.[1]]

B. Lístek Monsieura a hraběte d'Artois králi

[Podle vydavatelů „uzavřený v portefeuillu nalezeném v králových pokojích"; Ferrières jej cituje v knize XI.]

1. Podepsáni: hrabě Provence (Monsieur), hrabě d'Artois, princ de Condé, vévoda de Bourbon a vévoda d'Enghien (tři generace rodu Condé). Protestace vznikla v emigraci na podzim 1791 po králově přijetí ústavy 14. září. Faramond – legendární první král Franků; svolání zástupců měst na stavy r. 1302 za Filipa IV. Sličného platilo za počátek třetího stavu.

Psal jsem vám, ale bylo to poštou, a nemohl jsem nic říci; jsme tu dva, kteří tvoří jen jednoho: tytéž city, tytéž zásady, tentýž zápal vám sloužit. Mlčíme; ale je to proto, že kdybychom mlčení porušili příliš brzy, kompromitovali bychom vás; promluvíme však, jakmile si budeme jisti všeobecnou podporou, a ta chvíle je blízko. Bude-li se s námi mluvit jménem těch lidí, nebudeme nic poslouchat; bude-li to vaším jménem, vyslechneme, ale půjdeme rovnou svou cestou. Chce-li se tedy, abyste nám dal něco vzkázat, neostýchejte se; buďte klidný stran své bezpečnosti: existujeme jen proto, abychom vám sloužili; pracujeme na tom horlivě a vše jde dobře; i naši nepřátelé mají příliš velký zájem na vašem zachování, než aby spáchali zbytečný zločin, který by je dorazil. Sbohem. Podepsáni L.-S.-X., Ch.-P.[2]

C. Rozprava Zákonodárného shromáždění o emigraci (říjen–listopad 1791)

[Příloha C (asi 18 stran) sleduje rozpravu od 15. října do dekretu. Lequinio, Lémontey a Baignoux odmítli represi jako porušení přirozeného práva; Brissot obrátil směr: dosud „se útočilo na větve, a bylo třeba zničit kmen“. Rozlišil tři třídy emigrantů – „hlavní vůdce, a v jejich čele stavím oba královy bratry, nehodné mu náležet“ (potlesk), veřejné funkcionáře a prosté občany, kteří odcházejí „aniž se proti vlasti ozbrojují“: prvním dvěma „dlužíte nenávist a trest, poslední lítost a shovívavost“; „Kdo vám dává právo mě zadržet? Poruším-li zákon, máte právo mě trestat; ale zřeknu-li se života pod tímto zákonem, jeho panství nade mnou končí.“ Mathieu Dumas odpověděl, že emigrace je „negativní zlo, jakési postrádání občanské ctnosti, které může veřejné mínění odsuzovat, ale zákon nemůže postihnout“, a dovolal se Mirabeaua: „Člověk nelpí na zemi kořeny; nenáleží tedy půdě: člověk není pole, louka, dobytek; nemůže tedy být vlastnictvím“; emigranti jsou „podivná sestava první tlupy dobrodruhů, rozmnožená o pošetilce“, bez zbraní, „ani pět set mužů pohromadě“. Condorcet navrhl žádat od emigrantů občanskou přísahu; Vergniaud v řeči „jednomyslně tleskané“ připustil právo emigrovat, ne však spiknutí: kdo

2. Lístek byl nalezen v Tuileriích po 10. srpnu 1792 a Konvent jej vtělil do obžalovacího aktu (příloha L, kde je otištěn podruhé) jako důkaz „srozumění“ krále s bratry; „ti lidé“ = ústavní strana a ministři.

„tvoří kolem vlasti pás spiklenců“, „ať se nazve, jak kdo chce… ne akt emigrace, ale zločinný úmysl se potrestá“. O „vnější Francii“:]

> *„Ne, nejsou hrozní ti buřiči, stejně směšní jako drzí, kteří zdobí své zločinné srocení bizarním jménem vnější Francie! Každý den se jejich prostředky vyčerpávají; rubly hrdé Kateřiny a miliony Holandska se stráví na cestách, vyjednáváních a nepořádných přípravách a nestačí ostatně ani na přepych vůdců vzpoury: brzy uvidíme tyto pyšné žebráky, kteří se nedokázali aklimatizovat na půdě rovnosti, jak v hanbě a bídě pykají za zločiny své pýchy a obracejí oči zalité slzami k vlasti, kterou opustili! Ale i kdyby je jejich zuřivost, silnější než lítost, vrhla se zbraní v ruce na její území, nebudou-li mít oporu u cizích mocností, čím by byl jejich podnik, ne-li žalostnou parodií podniku Titánů, o který se pokusili třeštící Pygmejové!“*

[Dne 30. října bylo schváleno vyzvat Monsieura k návratu pod ztrátou práva na regentství; po Isnardově zásahu byl Condorcetův návrh zamítnut a přijat dekret o emigrantech: Francouzi shromáždění za hranicemi jsou „podezřelí ze spiknutí proti vlasti“; budou-li 1. ledna 1792 dosud shromážděni, budou „potrestáni smrtí“, totéž platí pro prince a funkcionáře; příjmy princů se sekvestrují; důstojník opouštějící funkci je dezertér; verbování pro srocení se trestá smrtí.[3]]

D. Listiny k 20. červnu 1792: Prudhommovo líčení z „Révolutions de Paris“

Pařížský lid, ano, lid, a ne aristokratická třída měšťáků, pařížský lid dal právě Francii velký příklad. Král na popud pana La Fayetta propustil své vlastenecké ministry; ochromil vetem dekret o táboře dvaceti tisíc mužů a dekret o deportaci kněží. Nuže! Lid povstal a oznámil mu svou svrchovanou vůli: opětné dosazení bývalých ministrů a zrušení těchto dvou vražedných vet.

3. Rozprava o emigraci byla první velkou zkouškou Zákonodárného shromáždění; Brissot, Vergniaud, Condorcet a Isnard jsou vůdcové skupiny později zvané Gironda, Mathieu Dumas mluvčí feuillantů. Dekret byl přijat 9. listopadu 1791 (vydavatelé tisknou omylem „19. listopadu“); Ludvík XVI. mu 12. listopadu odepřel sankci – bylo to jeho první veto – a schválil jen výzvu Monsieurovi k návratu. Lémonteyho řeč cituje Ferrières v knize XI.

[Předměstí Saint-Antoine a Saint-Marceau ohlásila, že 20. června, v den výročí přísahy v Míčovně, ji obnoví ve Shromáždění a předloží králi petici; direktorium departementu, „které se lidu vždy bojí, protože ho lid nemiluje“, marně poplašilo Shromáždění. Průvod vyšel v deset hodin z místa Bastily, s tabulemi Práv člověka mezi děly a se stromem svobody; nápisy: „Upozornění Ludvíku XVI.: lid, unavený utrpením, chce úplnou svobodu, nebo smrt“, „Svobodní a bez kalhot, uchováme si z nich aspoň cáry“. Ozbrojený zástup „všech stavů, ve všech krojích“, s dvěma sty stoletými invalidy, ženami a dětmi, „se zelenými ratolestmi, kyticemi květů a klasy obilí“ mezi zbraněmi, vstoupil mezi jednou a druhou hodinou do Shromáždění „navzdory panu Ramondovi“, který chtěl „odzbrojit šedesát tisíc mužů 14. července“; adresa předměstí hlásala: „Lid je na nohou… krev poteče, nebo strom svobody, který jdeme zasadit, rozkvete v míru“; „Jediný člověk nesmí ovlivňovat vůli pětadvaceti milionů lidí.“ Průvod pak za zvuků Ça ira prošel na Carrousel, kde stály oddíly četnictva a gardy s děly; velitel řadového vojska, „člověk zcela oddaný dvoru“, dal nabít pušky a Švýcarům doporučil „konat svou povinnost“; „většina Švýcarů odpověděla tím, že vysypala prach z pánviček“. Ve dvorech se procházela stovka „rytířů dýky“ z bývalé královy gardy; četník prý zaslechl velitele, jak si s nimi říká: „Náš úder se zase nezdařil.“]

Jízdní četníci venku se rozestoupili, aby propustili lid, který vnikl v davu se svými děly až k mříži zámeckého vestibulu. U dveří prvních pokojů byl odpor o něco větší; ale přítomnost děla, které tam sansculoti vynesli na ramenou, odstranila všechny překážky. Do dveří jiné místnosti se uhodilo sekerou; Ludvík XVI. je dal otevřít sám, volaje: „Ať žije národ!“ a mávaje kloboukem. Král byl tehdy s kněžími, z nichž několik bylo oblečeno v bílém; při prvním pohledu na lid zmizeli. Šel se pak posadit na vysokou lavici ve výklenku okna vedoucího do velkého dvora, obklopen pěti či šesti národními gardisty. Bylo by tu třeba Tenierse nebo Callota, aby podle přírody vymaloval, co se tam dělo. V mžiku byl salon plný lidu ozbrojeného pikami, kosami, vidlemi, kosíři, holemi opatřenými noži, pilami atd. Uprostřed celé té výbavy byly umístěny tabule Práv člověka, tváří v tvář králi, ještě málo zvyklému na podobnou podívanou. Občané se před ním tísnili. „Sankcionujte dekrety,“ volalo se na něj ze všech stran; „povolejte zpět vlastenecké ministry; vyžeňte své kněze; vyberte si mezi Koblencí a Paří-

ží.“ Král podával ruku jedněm, mával kloboukem, aby uspokojil druhé; ale rozruch a hluk nedovolovaly, aby byl slyšen. Když spatřil červenou čapku v rukou jednoho z těch, kdo ho obklopovali, požádal o ni a nasadil si ji. Nelze vylíčit účinek, jaký na všechny diváky měl pohled na tuto čapku na hlavě krále. Nebude jistě dlouho trvat a po celé Evropě se rozšíří karikatura představující Ludvíka XVI. s velkým břichem, s hvězdou řádu na prsou, v červené čapce, jak pije rovnou z láhve na zdraví sansculotů a volá: *Král pije, král pil…* Má čapku svobody na hlavě; kdyby ji tak mohl mít v srdci! [4]

Tehdy přišlo několik deputací Národního shromáždění… Pánové Isnard a Vergniaud postupně promluvili k lidu a vyzvali ho, aby se rozešel; vyjádřili králi starostlivost Národního shromáždění; on na to odpověděl, že je uprostřed lidu a že je klidný; a vzav ruku jednoho národního gardisty, položil si ji na srdce: „Podívejte se,“ řekl mu, „zda buší a zda mám strach.“ Pak přišel pan Pétion, promluvil také k lidu a rovněž ho vyzval, aby se rozešel. Král dal tehdy otevřít své pokoje a požádal, aby lid před ním defiloval; což se stalo v největším pořádku. V deset hodin večer už nebyl nikdo ani v Tuileriích, ani v zámku a v ulicích hlavního města nebylo vidět jedinou skupinku.

[Prudhomme dále polemizuje s „aristokraty a feuillantisty“, kteří „nazvali tento den dnem smutku a ohavností“; „celá Evropa se dozví, že Ludvík XVI. nebyl v žádném nebezpečí, neboť je stále pln života a zdraví“, že „nic nepodepsal ani neslíbil, byv dvě hodiny vydán na milost deseti tisícům mužů“. Král dal sepsat protokol o škodách, oceněných prý na tisíc tolarů: „Kéž by Ludvík XVI. a jeho rodina od počátku vlády nenadělali ve Francii denně škody než za dvojnásobek!“ A přece nazítří „ještě jednou zradil svou víru“ dopisem Shromáždění: „Paříž je z nich bezpochyby v ustrnutí; Francie se je dozví s údivem smíšeným s bolestí… Pokud jde o mne, nic mi nemůže zabránit, abych v každé době a za všech okolností konal to, co budou vyžadovat povinnosti, jež mi ukládá ústava, kterou jsem přijal.“ „To

4. Louis-Marie Prudhomme (1752–1830), vydavatel týdeníku *Révolutions de Paris*, jednoho z nejčtenějších listů levice. „Direktorium“ = výkonný orgán departementu Paříž, jehož prokurátorem-generálním-syndikem byl Rœderer; Ramond – feuillantský poslanec. Červená frygická čapka byla od jara 1792 odznakem sansculotů; Prudhommem předpověděná karikatura skutečně obletěla Evropu. „Král pije“ – zvolání při tříkrálové hostině.

znamená," komentuje Prudhomme, „že nic mu nebude moci zabránit vyhánět vlastenecké ministry, obklopovat se kontrarevolucionáři a stíhat vetem všechny dekrety"; král prý poslouchá „pokrytecké kněze" a je „odhodlán zemřít jako mučedník královské moci a víry. Tento stav věcí věští velká neštěstí." Krátký výtah z Peltiera je zrcadlovým obrazem: „chmurný a divoký Clavière šel s Pétionem a Brissotem připravovat materiál pro 20. červen"; „dvacet tisíc mužů z předměstí, sestoupivších ze všech půd a vyvržených ze všech pařížských stok", prošlo Shromážděním, „a zákonodárci tleskali s klidem a důstojností"; „neochvějná odvaha Jeho Veličenstva, které vyšlo vstříc koloně buřičů jen se čtyřmi neozbrojenými muži, zmátla královražedné spiknutí… Pétion se tam pokryl hanbou; král tam dobyl nesmrtelné slávy."]

Rozmluva krále s pařížským starostou, 21. června 1792, v osm hodin večer

Král. Nuže, pane starosto, je v hlavním městě obnoven klid?

Starosta. Sire, lid vám přednesl své představy; je klidný a spokojený.

Král. Přiznejte, pane, že včerejší den byl velmi velkým pohoršením a že obec neudělala pro jeho zabránění všechno, co mohla.

Starosta. Sire, obec udělala vše, co mohla a měla; vyloží své jednání na veřejnost a veřejné mínění ji posoudí.

Král. Řekněte celý národ.

Starosta. Nebojí se ani soudu celého národa.

Král. V jaké situaci je v tuto chvíli hlavní město?

Starosta. Sire, vše je klidné.

Král. To není pravda.

Starosta. Sire…

Král. Mlčte.

Starosta. Úředník lidu nemá mlčet, když splnil svou povinnost a řekl pravdu.

Král. Klid Paříže spočívá na vaší odpovědnosti.

Starosta. Sire, obec…

Král. Dobrá; odejděte.

Starosta. Obec zná své povinnosti; nečeká, až jí je někdo připomene, aby je plnila.[5]

Provolání krále o událostech 20. června (22. června 1792)

[Obec téhož dne vyzvala občany: „Zachovejte klid a svou důstojnost… Kryjte svými zbraněmi krále ústavy; obklopte jeho osobu úctou; ať je jeho útočiště posvátné!… Pamatujte, že nejsvobodnější národy jsou nejvíce otroky svých zákonů.“ Královo provolání zní:]

Francouzi se nedozvěděli bez bolesti, že zástup svedený několika buřiči přišel ozbrojen do obydlí krále, dovlekl dělo až do sálu gard, vyrazil sekerami dveře jeho pokoje a že tam, zneužívajíc opovážlivě jména národa, se pokusil vynutit silou sankci, kterou Jeho Veličenstvo ústavně odepřelo dvěma dekretům. Král postavil proti hrozbám a urážkám buřičů jen své svědomí a svou lásku k veřejnému dobru. Král neví, kde se budou chtít zastavit; ale potřebuje říci francouzskému národu, že násilí, ať se dovede k jakémukoli stupni, mu nikdy nevyrve souhlas s tím, co bude pokládat za odporující veřejnému zájmu. Vystavuje bez lítosti svůj klid, svou bezpečnost; obětuje i bez námahy požívání práv, která náležejí všem lidem a která by zákon měl dát respektovat u něho jako u všech občanů; ale jako dědičný zástupce francouzského národa má posvátné povinnosti a může-li obětovat svůj klid, neobětuje své povinnosti. Potřebují-li ti, kdo chtějí svrhnout monarchii, zločin navíc, mohou jej spáchat; ve stavu krize, v němž se nachází, dá král až do poslední chvíle všem ustaveným úřadům příklad odvahy a pevnosti, které jediné mohou zachránit říši. V důsledku toho nařizuje všem správním sborům a obcím, aby bděly nad bezpečností osob a majetku. Podepsán Ludvík, a níže Terrier.

5. Rozmluvu rozšířil sám Pétion; direktorium departementu ho 6. července 1792 pro chování 20. června suspendovalo, ale Zákonodárné shromáždění suspenzi 13. července, v předvečer federační slavnosti, zrušilo, což udělalo z Pétiona idol Paříže („Pétion nebo smrt“). Ferrières o tom vypráví v knize XII.

[Pétionovy „Poznámky o událostech 20. června“ (Moniteur 30. června) namítají, že „mnoho lidí v dobré víře věří, že událost 20. června je plodem intriky a spiknutí“, ale „mají jen mlhavé, nejisté představy“. Celá událost „se redukuje na vstup do zámku“, a ten byl „účinkem jednoho z těch nepředvídaných pohybů, které nenáležejí ani úvaze, ani žádnému plánu“: městský úředník právě vyjednal, že vstoupí jen komisaři, „když tu se náhle brána otevře zevnitř; tehdy se vlna vrhne a v okamžiku zaplaví dvory a pokoje“. „Namáhat se hledáním hybatelů, podněcovatelů, znamená honit se za přízraky“; a kdyby nějací byli, museli by být „nejnešikovnější z lidí, neboť není rozumného člověka, který by hned nepoznal, že jedině dvůr mohl mít z této nečekané scény prospěch“.]

Výpověď dobrovolníka Lareynieho před smírčím soudcem (24. června 1792)

[Vydavatelé připojují z úředního sborníku direktoria výpověď, „která, jak se zdá, vrhá na příčiny 20. června velmi velké světlo“: Jean-Baptiste-Marie-Louis Lareynie, dobrovolník praporu ostrova Saint-Louis, vypověděl před smírčím soudcem Fayelem, že občané předměstí Saint-Antoine jsou „zpracováváni panem Santerrem, velitelem praporu Enfants-Trouvés“, Fournierem, „který si říká Američan“, Rotondem, „který si říká Ital“, řezníkem Legendrem a Buirettem-Verrièresem, kteří „konali v noci tajné schůzky u pana Santerra“ za účasti „velmi malého počtu zasvěcenců“ (Rossignol, „bývalý zlatnický tovaryš“, Gonor, „který si říká dobyvatel Bastily“); tam se „sepisovaly pobuřující plakáty“ a „byla ukuta slavná petice a osnováno spiknutí 20. tohoto měsíce“; v předvečer se prý u Santerra konal tajný výbor, jehož se podle svědků z doslechu účastnili Pétion, Robespierre, Manuel, Alexandre a Sillery. Santerre ujistil váhající, „že národní garda nedostane rozkaz a že pan Pétion tam bude“. Kolem jedenácté nečítalo srocení víc než patnáct set osob; teprve Santerre v čele oddílu invalidů dav rozmnožil; u Feuillants se neodvážil vynutit průchod a strom svobody zasadil ve dvoře kapucínů („terasa zámku je léčka feuillantistů, v zahradě jsou namířena děla“). Ani na Carrouselu neprojevil dav úmysl vniknout do dvorů – až do příchodu Santerra, který zůstal ve Shromáždění do konce zasedání.]

[Santerre, provázený mj. Saint-Hurugem, se prý ptal své „tehdy velmi klidné“ tlupy, „proč nevstoupili do zámku, že je tam třeba jít a že sestoupili jen proto“, poručil dělostřelcům následovat ho s dělem a „bude-li mu odepřena brána, rozbít ji koulemi“; brány otevřeli až dva městští úředníci (Boucher-René a Sergent), kteří „velmi pánovitým, ne-li drzým tónem, prostituujíce posvátné jméno zákona“, nařídili gardě otevřít, „že každý občan má právo vstoupit“. Pod schodištěm pavilonu Santerra zastavila skupina občanů: „vy jediný jste původcem tohoto protiústavního srocení, vy jediný jste svedl tyto dobré lidi a vy jediný mezi nimi jste ničema“; zbledl, ale „povzbuzen pohledem řezníka Legendra“ sáhl k „pokryteckému úskoku“: „Pánové, sepište protokol o tom, že odmítám jít v jejím čele do královských pokojů“ – načež dav, „zvyklý pana Santerra chápat“, převrhl skupinu a vnikl do pokojů „všemi vchody, když byl rozbil dveře a okna“.]

Že ve chvíli, kdy chrlili všemožná rouhání proti posvátné osobě krále, Jeho Veličenstvo se objevilo, kráčejíc samo v čele nesčetného zástupu dobrých občanů, odhodlaných prolít všechnu svou krev spíše než dopustit dovršení největšího ze všech zločinů; že tehdy náhlý a prudký pohyb davu, který svědek chce připisovat jen zvědavosti, vzbudil obavu o život monarchy a granátníci ze stráže zámku ho obklopili téměř proti jeho vůli; pobočník pana Wittenkoffa zakryl tělo krále a dav se stal méně tísnivým; že v té chvíli řezník Legendre pronesl slova, která adresoval monarchovi: „Pane“ (slovo, nad nímž král projevil překvapení a učinil pohyb rozhořčení); „ano, pane“ (zdůraznil silně Legendre), „poslouchejte nás, jste stvořen k tomu, abyste nás poslouchal: jste proradný, vždycky jste nás klamal, klamete nás ještě; ale dejte si pozor, míra je dovršena a lid je unaven tím, že je vaší hračkou.“ Pak přečetl jakousi petici obsahující rouhání, hrozby a vůli suveréna, jehož se Legendre prohlašoval řečníkem a zmocněncem. Že král zůstal klidný a odpověděl: „Udělám vše, co mi ústava a Národní shromáždění nařizují udělat.“ Že pak větší pohyb, způsobený lidmi vstupujícími všemi vchody, odstrčil svědka, který vyšel, jak mohl, a nakonec viděl krále vystrojeného červenou čapkou, jak lidu ve dvorech ukazuje láhev, kterou držel v ruce a z níž pil. Že k večeru se pan Pétion ukázal mezi dvěma granátníky, kteří ho podpírali tak, že se zdálo, jako by ho nesli na rukou; že vypadal celý udýchaný; že obraceje se k davu, řekl: „Lid udělal, co měl

udělat; jednali jste jako svobodní lidé; ale teď už toho je dost, nařizuji vám, abyste se rozešli“; že od té chvíle se lid rozešel a zmizel.

[Nazítří prý Lareynie v hostinci u brány Trône zaslechl: „Ano, bylo by se mohlo… ale když se vidělo… je to tak impozantní… a pak, jsme Francouzi… u sta hromů! kdyby to byli jiní… byl by se mu zakroutil krk jako dítěti…“; lidé z předměstí ho ujišťovali, že „většina občanů je zarmoucena krokem, který se udělal u krále“, a že „v tom něco vězí“. Santerre se prý o podobné podniky pokoušel od r. 1790, „to vše, aby přivodil občanskou válku, po níž dávno touží“. Podepsáni Lareynie a Fayel.[6]*]*

E. La Fayette Zákonodárnému shromáždění (16. a 28. června 1792)

[Dopis z tábora u Maubeuge, čtený 18. června, konstatuje pád ministerstva, „které moje korespondence dávno obviňovala“, a denuncuje Shromáždění „příliš mocné úsilí, které se vyvíjí, aby vás odvrátilo od pravidla, jež jste slíbili dodržovat“ – ústavy. Jádro dopisu:]

Můžete si zastírat, že jedna frakce, a abych se vyhnul každému mlhavému pojmenování, jakobínská frakce způsobila všechny nepořádky? Ji z nich hlasitě obviňuji. Zorganizována jako zvláštní říše ve své metropoli a ve svých filiálkách, slepě řízena několika ctižádostivými vůdci, tvoří tato sekta odlišnou korporaci uprostřed francouzského lidu, jehož moc uzurpuje tím, že si podmaňuje jeho zástupce a zmocněnce. Tam se ve veřejných zasedáních láska k zákonům nazývá aristokracií a jejich porušování vlastenectvím; tam vrahové Desillesovi sklízejí triumfy; zločiny Jourdanovy nacházejí panegyriky; tam líčení vraždy, která poskvrnila město Mety, právě vzbudilo pekelný jásot. Myslí si někdo, že těmto výtkám unikne tím, že se bude ohánět rakouským manifestem, v němž jsou tito sektáři jmenováni? Stali se posvátnými, protože Leopold vyslovil jejich jméno? A protože mu-

6. Královo vyšetřování 20. června bylo přerušeno 10. srpnem. Antoine-Joseph Santerre, pivovarník z předměstí Saint-Antoine, po 10. srpnu velitel pařížské národní gardy; Louis Legendre, řezník, pozdější člen Konventu; Claude Fournier „Američan“ (bývalý plantážník na Saint-Domingue); markýz de Saint-Huruge, „generál“ palaisroyalských srocení; Rossignol, pozdější generál ve Vendée. Tvrzení o účasti Pétiona a Robespierra na nočním „výboru“ je z doslechu; vydavatelé výpověď otiskují jako protiváhu k Pétionovu popírání jakéhokoli spiknutí.

síme bojovat s cizinci, kteří se vměšují do našich sporů, jsme snad zproštěni povinnosti osvobodit vlast od domácí tyranie?… To já vám tuto sektu denuncuji, já, který, nemluvě o svém minulém životě, mohu odpovědět těm, kdo by předstírali, že mě podezírají: přistupte v této chvíli krize, kdy bude poznán charakter každého, a uvidíme, kdo z nás, neoblomnější ve svých zásadách, zarputilejší ve svém odporu, lépe vzdoruje překážkám a nebezpečím, které zrádci před vlastí zatajují a které praví občané dovedou pro ni spočítat a jim čelit!

[La Fayette žádá, „ať je královská moc nedotčena, neboť ji zaručuje ústava; ať je nezávislá, neboť tato nezávislost je jednou z pružin naší svobody; ať je král ctěn, neboť je oděn národní majestátností; ať si může zvolit ministerstvo, které nenese okovy žádné frakce… Ať konečně vláda klubů, vámi zničená, ustoupí vládě zákona.“ V řeči z 28. června, kterou pronesl osobně, ubezpečil, že jeho přítomnost v Paříži neohrožuje armádu; násilnosti 20. června „vzbudily rozhořčení a obavy všech dobrých občanů a zvláště armády“ – „již několik z nich se ptá, zda je to opravdu věc svobody a ústavy, kterou hájí“. Prosí Shromáždění: 1. aby dalo stíhat podněcovatele a vůdce násilností z 20. června „jako zločince urážky národa“; 2. aby „zničilo sektu, která uchvacuje národní svrchovanost, tyranizuje občany a jejíž veřejné debaty nenechávají žádnou pochybnost o ohavnosti záměrů těch, kdo je řídí“; 3. „odvažuji se vás konečně prosit svým jménem a jménem všech poctivých lidí království (reptání části Shromáždění), abyste přijali účinná opatření k tomu, aby byly respektovány všechny ustavené úřady, zvláště váš a králův.“[7]]

F. Rvačka na Champs-Élysées, 30. července 1792 (shrnutí)

[Výňatek z Révolutions de Paris líčí den, kdy „stateční Marseillané“ vstoupili do Paříže „jako osvoboditelé“. Santerre jim uspořádal hostinu u restauratéra na Champs-Élysées; ve vedlejším „královském zahradním“

7. Dopis z Maubeuge a osobní vystoupení 28. června jsou vrcholem La Fayettova pokusu postavit se s armádou v zádech proti jakobínům. Desilles – mladý důstojník zabitý při potlačení nancyské vzpoury (srpen 1790), oslavovaný jako mučedník zákona; Jourdan „Hlavosek“ – vůdce avignonských masakrů v Glacière (říjen 1791), amnestovaný; v Metách byl v květnu 1792 davem zavražděn důstojník. „Rakouský manifest“ – nóta Leopolda II. z počátku r. 1792 jmenující jakobíny. Návrh na obžalobu La Fayetta Shromáždění 8. srpna 1792 zamítlo 406 hlasy proti 224.

restaurantu „slavili orgie“ granátníci praporů Filles-Saint-Thomas a Petits-Pères, přestrojení bývalí tělesní gardisté, rytíři sv. Ludvíka, dvořané a služebnictvo zámku; na volání „ať žije národ!“ odpověděli z oken zpěvem „ať žije král! ať žije královna! ať žije La Fayette!“ Lid odpověděl pískotem a blátem, granátníci tasili šavle, Marseillané přiběhli „rychlostí blesku“ – většinou beze zbraní – a hodovníci „se dali na útěk vší silou“. Prudhomme s posměšnou zálibou vypočítává postižené: „tlustý Moreau de Saint-Méry, jehož tloušťka zdržovala překotný pochod“, dostal několik ran šavlí přes lopatku; Regnault de Saint-Jean-d'Angély z Journal de Paris vyvázl holí; Marquant, „komorník Medicejské-Antoinetty“, dostal do paže a stehna; burzovní agent Duhamel, který „vystřelil dvakrát z pistole, jednou na bezbranný lid, podruhé na Marseillana“, zahynul. Prapor Filles-Saint-Thomas „je lovecký pes dvora“, který bude třeba „rozpustit, nebo zdecimovat“. Zbití granátníci se pak „jako hašteřivé školáky, které jdou žalovat učiteli“, dostavili ke králi: „Sire! Sire! spravedlnost a pomstu; sedm set loupežníků z Marseille nás chtělo přinutit volat s nimi ‚ať žije národ‘…“ – „Copak národní gardy potřebují, aby je někdo nutil volat ‚ať žije národ‘?“ řekla prý přítomná stráž. Ludvík XVI. „sám svou královskou rukou utřel kapesníkem krev tekoucí po tváři jednoho z nich“, „Medicejská-Antoinetta, následována prudérní Alžbětou“, přiběhla vzlykajíc: „Můj muž, král, můj muž! je také zabit?“ Šest až sedm set mužů v černém, „s křížem sv. Ludvíka v kapsách“, strávilo pak noc v zámku.[8]]

G. Adresa pařížské obce žádající sesazení krále (3. srpna 1792)

[Adresu komisařů osmačtyřiceti sekcí, přednesenou Pétionem u mříže Shromáždění, připisuje autor Histoire du 10 août Marii-Josephu Chénierovi. Obec „s bolestí denuncuje hlavu výkonné moci“, ale obviní ho „bez hořkosti, jako bez zbabělých ohledů“; nebude opakovat „tolikrát porušené přísahy“ a „proradný útěk“ – „to vše je pokryto odpuštěním lidu; ale od-

8. Federovaní z Marseille (asi 500 mužů) přišli na Barbarouxovu výzvu a přinesli „marseillskou píseň“; prapor Filles-Saint-Thomas (burzovní čtvrť) byl nejroajalističtější jednotkou pařížské gardy. Moreau de Saint-Méry – kreolský právník, člen Ústavodárného shromáždění; Regnault de Saint-Jean-d'Angély – pozdější Napoleonův státní rada. Vydavatelé: „Nebýt nutnosti nabídnout čtenáři vše, co ho může dovést k poznání pravdy, byli bychom tento výtah velmi zkrátili; jeho sloh a názory příliš dobře malují žalostnou epochu.“

puštění není zapomnění“. „Despota otrocké země se stal králem svobodného lidu“, po pokusu „uprchnout z Francie, aby vládl v Koblenci“, byl znovu dosazen na trůn, „snad proti vůli národa“; a všechna dobrodiní se obrátila proti národu: propuštění občanských ministrů, „spiklenecká garda“, buřičští kněží, spolčená direktoria departementů; vně dva despotové s „manifestem stejně drzým jako absurdním“, válka vedená s armádami „neúplnými a všeho zbavenými“, „patricijové velící armádám rovnosti“, generálové, kteří „pomlouvají svobodný lid“. Závěr:]

Hlava výkonné moci je prvním článkem kontrarevolučního řetězu… Oddělil své zájmy od zájmů národa: oddělujeme je jako on. Nejenže se žádným formálním aktem nepostavil nepřátelům vnějším i vnitřním, jeho jednání je formálním a trvalým aktem neposlušnosti vůči ústavě! Dokud budeme mít takového krále, svoboda se nemůže upevnit; a my chceme zůstat svobodni! Ze zbytku shovívavosti bychom si byli přáli moci vás žádat o suspendování Ludvíka XVI., dokud potrvá nebezpečí vlasti; ale ústava tomu brání: Ludvík XVI. se ustavičně dovolává ústavy; dovoláváme se jí zase my a žádáme jeho sesazení. Jakmile bude toto velké opatření přijato, protože je velmi pochybné, že by národ mohl mít důvěru k nynější dynastii, žádáme, aby ministři solidárně odpovědní, jmenovaní Národním shromážděním, ale mimo jeho střed, vykonávali prozatímně výkonnou moc, dokud vůle lidu, našeho i vašeho suveréna, nebude zákonně vyslovena v Národním konventu. Zatím ať se naši nepřátelé, ať jsou kdokoli, všichni seřadí za našimi hranicemi, ať zbabělci a křivopřísežníci opustí půdu svobody, ať tři sta tisíc otroků postupuje! Najdou před sebou deset milionů svobodných lidí, připravených na smrt jako na vítězství, bojujících za rovnost, za otcovskou střechu, za své ženy, své děti a své starce! Ať je každý z nás střídavě vojákem; a bude-li třeba mít čest zemřít za vlast, ať před posledním vydechnutím každý z nás proslaví svou památku smrtí otroka nebo tyrana![9]

9. Adresa 3. srpna byla vyvrcholením kampaně za sesazení; Shromáždění odložilo rozpravu na 9. srpen a právě tento odklad urychlil povstání. Marie-Joseph Chénier (1764–1811), autor tragédie *Karel IX.*, bratr básníka Andrého; „dva despotové“ = císař František II. a pruský král, autoři Brunšvického manifestu (známého v Paříži od 28. července).

H–I. Listiny k 10. srpnu: Peltierovo vyprávění

[Peltier líčí předvečer: ministři ještě 9. srpna vyjednávali s výbory; strach byl takový, že dámy paláce se neodvážily do zámku a královna viděla jen lady Sutherlandovou, anglickou vyslankyni. Pétion oznámil Shromáždění, že o půlnoci má zvonit na poplach; departement 8. srpna požádal Mandata o posílení stráže a Pétion připojil „výslovný a písemný rozkaz odrazit sílu silou“. „Osudná hodina bije, zvon na poplach zní, bubny víří; tři sta buřičů dá shromáždit přízraky sekcí, obec je obsazena, magistrát vyhnán, Národní shromáždění čeká od luzy rozkazy, které jí samo vnuklo; ústava už není a zámek bude napaden.“ Pétion byl v zámku od jedenácté, ale „přes dvě hodiny se hledala jeho osoba“: konferoval s Rœdererem, „vyhlédával si oběti, neutralizoval ducha obránců krále, popouzel prapory proti šlechticům“; dvacet granátníků ho v zahradě „drželo jaksi jako rukojmí“, „zachoval si klidný vzhled, ale jeho křečovitá ústa prozrazovala neklid smíšený s hněvem“; unikl díky dekretu Shromáždění. Sto devadesát dva komisařů sekcí, „zvolených čtyřmi sty vzbouřenci“, se ustavilo jako nová obec s Pétionem, Manuelem a Dantonem v čele; ta se dozvěděla, že Mandat má v kapse rozkaz odrazit sílu silou:]

Pan Mandat jako by tušil svůj osud; odmítl uposlechnout prvního vyzvání; bylo však třeba mít za každou cenu onen rozkaz. Z magistrátu mu byl vypraven druhý příkaz. Rœderer a městští úředníci mu představují, že jeho povinností je dostavit se k občanské moci; váhá, chvěje se, pění vztekem, loučí se s přáteli, které nechává v zámku; odjíždí, přijíždí s jediným pobočníkem. Nová obec, o jejímž utvoření neměl ani tušení, ho vyslýchá o rozkazu, který dal předchozího dne… Obviňují ho, že zamýšlel dát rozseknout nevinnou a vlasteneckou kolonu lidu. Mandat, ohromen, zaražen tím, co vidí a slyší, neodpovídá nic; dává se rozkaz odvést ho do Abbaye a znamení k jeho smrti. Je zavražděn na schodech radnice. Rána z pistole ho srazí, píky a šavle ho dorazí. Pétionův rozkaz je odňat. Mrtvola je vhozena do Seiny přes křik jeho nešťastného syna, který marně žádal tělo svého otce, aby mu vzdal poslední poctu. Zde přestává zákonná obrana a ustupuje při-

rozenému právu, jež má každý jednotlivec, aby pracoval na svém zachování.[10]

[Kolony předměstí (patnáct tisíc mužů ze Saint-Antoine, pět tisíc ze Saint-Marceau) vedli Barbaroux, „obchodník s punčochami, který se ustanovil mimořádným poslancem města Marseille“, Fournier a Alexandre; na radnici zasedal „tajný výbor“ Manuel, Danton, Camille Desmoulins, Fabre d'Églantine, Marat, Tallien, Billaud-Varenne, Robespierre, Collot d'Herbois, Chénier a další, „kteří si sotva uvědomovali, že jsou jen nástroji čtyř ministrů vévody Orleánského: Sieyèse, Laclose, Silleryho a Condorceta“. V zámku král „v chvílích klidu konal povinnosti, které mu vnukaly jeho náboženské ctnosti“, a „jako zasvěcená oběť se připravoval na všechny události s nejklidnější odevzdaností“; královna přecházela mezi králem, dětmi a sálem rady: „žádné slovo, žádné gesto hořkosti ani strachu nekalily její ušlechtilé a majestátní držení“.]

O půl šesté byl král požádán, aby navštívil všechna stanoviště a povzbudil svou přítomností statečné lidi, kteří měli bránit zároveň jeho osobu, jeho rodinu, jeho korunu a ústavu. Bděl celou noc, vlasy měl v nepořádku; podržel však svůj oděv z předchozího dne. V prostém fialovém kabátě, s kloboukem pod paží a mečem po boku šel nejprve navštívit všechna stanoviště zámku; královna, děti, paní princezna de Lamballe a několik jiných dam ho provázely. Očití svědkové mi vyprávěli, že vypadal velmi dojat, ale stále dobrotivý, s vlhkýma očima, a přece s úsměvem na rtech. Pronesl tam tato vlastní, často přerývaná slova: „Nuže! říká se, že přicházejí… Nevím, co chtějí… Neodloučím se od dobrých občanů, má věc je jejich…“ Královna také říkala několik slov. Zdálo se, že jen s velkou námahou potlačuje vzlyky, jež jí zmítaly hruď. Její rakouský ret a orlí nos, plnější než obvykle, dodávaly její tváři výraz majestátu, o němž je těžké si udělat představu, leda že ji člověk v té chvíli viděl. V šest hodin sestoupil král do dvorů… Ozvalo se volání „ať žije král“. Národní garda je opakovala. Dělostřelci a prapor Croix-Rouge stále volali: „ať žije národ“… Dva nové pra-

10. Jean-Gabriel Peltier (1760–1825), roajalistický novinář (*Actes des Apôtres*), po 10. srpnu uprchl do Londýna, kde vydal *Dernier tableau de Paris, ou Récit historique de la révolution du 10 août*, z něhož vydavatelé čerpají; jeho líčení je stranické, ale opírá se o výpovědi očitých svědků. Markýz de Mandat, velitel pařížské národní gardy, byl skutečně vylákán na radnici a zastřelen na jejích schodech; velení převzal Santerre.

pory, smíšené z pík a pušek, defilovaly před Jeho Veličenstvem u velké tuilerijské mříže; zahrnuly ho urážkami a volaly „ať žije Pétion, ať žije národ“… Od té chvíle byly naděje vkládané v národní gardu zmařeny.

[O půl osmé se shromáždění šlechtici a důstojníci bývalé královy gardy zorganizovali; královna oslovila granátníky národní gardy: „Vše, co máte nejdražšího, vaše ženy, vaše děti, váš majetek, vše závisí dnes na našem bytí… nesmíte mít nejmenší nedůvěru k těmto statečným služebníkům, kteří budou sdílet vaše nebezpečí“ – „slzy tekly ze všech očí, granátníci nabili zbraně v přítomnosti Jejich Veličenstev“; veliteli legie de Belair řekla o šlechticích: „Postavte je k ústí děla, ukážou vám, jak se umírá za svého krále.“]

[Ve tři čtvrtě na osm přinesl městský úředník do sálu rady odpověď na otázku strážce pečeti Dejolyho „co chtějí?“ – „Sesazení.“ – „Nuže! ať je tedy Shromáždění vysloví.“ Královna: „Ale co se stane s králem?“ Úředník se uklonil, aniž odpověděl. V tom vstoupil Rœderer v šerpě v čele departementu: „Nikdo nesmí zasahovat mezi krále a departement.“]

Když král, královna, departement s panem Rœdererem v čele vstoupili do vnitřní královy komnaty, kde byli také ministři, pan Rœderer prohlásil Jejich Veličenstvům, „že nebezpečí je na vrcholu, že přesahuje každé vyjádření; že věrné národní gardy je málo; že ostatní jsou zkaženi a budou dokonce první střílet na zámek; že král, královna a jejich děti i všichni, kdo jsou u nich, budou neomylně povražděni, nerozhodne-li se král okamžitě odebrat do Národního shromáždění“. Královna, která chvíli předtím prohlédla tento systém izolovat krále a vydat ho Shromáždění, byla rozhodnuta se tomu vzepřít a řekla dokonce dvěma osobám, k nimž měla důvěru, „že by dala přednost tomu, aby ji přibili ke zdem zámku, než aby z něho vyšla“. Vystoupila s velkou silou proti návrhu pana Rœderera, ale ten jí odvětil: „Madame, chcete se tedy stát vinnou smrtí krále, svého syna, Madame, sebe samé a všech osob, které jsou zde, aby vás bránily!“ Při těch slovech všichni jednomyslně zvolali: „Ach! kéž bychom mohli být jedinými oběťmi!“

[Královská rodina, „obětujíc se ponížením horším než smrt“, prochází sály, kde ji „chvějící se muži smáčeli slzami“; „Dáte zabít krále,“ říkal jim

Rœderer; „Zůstaňte," nařizovalo Jeho Veličenstvo; i dauphin prosí šlechtice: „Zůstaňte, tatínek a maminka vám to nařizují, a já vás o to prosím." Na schodišti terasy Feuillants byl král přes čtvrt hodiny zadržen luzou volající „smrt! smrt!"; sapér Rochet, „známý jako maniak", ho zahrnul „nejhrubšími urážkami" a pak „vyrval dauphina z rukou královny a odnesl ho v náručí do Shromáždění. Cestou byl král dvakrát vzat na mušku."]

Král, královna a jejich rodina, provázeni dvěma ministry, vstupují a míří k sedadlům určeným pro administrátory. Král řekl: „Přišel jsem sem, abych zabránil velkému zločinu, který se měl spáchat, a myslím, že nemohu být nikde ve větším bezpečí než uprostřed vás, pánové." Král se pak posadil vedle předsedy; ale na poznámku několika členů, že ústava zakazuje zákonodárnému sboru jakékoli rokování v přítomnosti krále, Shromáždění rozhodlo, že Jejich Veličenstva a jejich rodina se umístí v lóži za předsednickým křeslem. Tato lóže byla lóží písařů-redaktorů listu nazvaného *Logographe*, který zaznamenával zasedání Shromáždění slovo od slova… V této věznici deset stop čtverečních a šest stop vysoké, jejíž bílé stěny odrážely sluneční paprsky a zdvojnásobovaly jejich žár, strávili král a jeho rodina čtrnáct hodin za sebou během spalujícího dne. Protože se lid v tumultu tísnil kolem sálu, bylo poradou k zajištění králova vstupu do Shromáždění pro případ vpádu do lóže odstranit železnou mříž, která ji od Shromáždění oddělovala. Pánové de Poix, de Choiseul, de Sainte-Croix a Dubouchage, ministři, i král sám byli nuceni tuto mříž vylomit vlastníma rukama; a král zůstal nekrytý, aniž vstal ze svého křesla po celé zasedání, aniž přestal upírat oči na Shromáždění a bez jiné potravy než broskve a sklenice vody.[11]

[Po odbočce k masakru u Feuillants, kde zahynuli roajalisté Suleau, Bouyon a Vigier, se Peltier vrací k zámku. Dělostřelci „obrátili proti zámku děla, která tam byla přivezena k jeho ochraně"; ve velké galerii se seřadili granátníci proti dvěma stům devíti šlechticům pod maršálem de Mailly: „někteří měli jen hůl v ruce, jiní byli téměř sedmdesátníci; tu bylo mladé

11. Pierre-Louis Rœderer (1754–1835), prokurátor-generální-syndik departementu, nesl za rozhodnutí odvést krále do Shromáždění celoživotní odpovědnost; Peltier i Soulavie z něho dělají spoluviníka. *Logographe* – list zaznamenávající zasedání těsnopisem; lóže za předsedou je proslulá „loge du logographe". Suleau, roajalistický pamfletista, byl s několika druhy zavražděn u Feuillants ráno 10. srpna, ještě před útokem na zámek.

páže; dál šlechtic v černém taftu měl dvě pistole zastrčené v bílém kapesníku, který mu sloužil za opasek; vesměs neměli za zbraně než staré kordy, lovecké nože, šavle bez pochvy; vypadali spíše, jako by přišli zemřít u nohou svého pána, než aby mu přinesli účinnou pomoc". Odchod krále „udělal v národní gardě špatný dojem": „Jsme zrazeni! z jedné strany aristokraté, z druhé Švýcaři! jsme mezi dvěma ohni!" „Zámek se v té chvíli podobal spíše foyeru divadla než strážnici; nikdo nedával rozkazy." V devět hodin deset minut byly vyraženy brány královského dvora.]

Interval mezi vpádem lidu a první palbou trval patnáct minut. Vůdce Marseillanů, který vstoupil první s pistolí v ruce, zavolal na svou tlupu, aby ho následovala. Sestavil ji kolem dvora do dvou úhelníků, tváří k zámku. Tehdy dělostřelci odtáhli šest děl, která stála po stranách dvora, a postavili je proti zámku. Lid, osmělený tímto krokem, volal s hroznými kletbami: „Pryč se Švýcary; vydejte zbraně; Švýcaři musí složit zbraně." Gestikulujíce dělali výhrůžná gesta, „ale přece s jakýmsi strachem, neboť se nikdy neodvážili dále než do poloviny dvora"; Švýcaři a gardy odpovídali z oken mávnutími klobouků, aby je přiměli „utišit se a stáhnout"… Byli už čtvrt hodiny v této směšné pozici a stále křičeli, když tucet sansculotů, a ne Marseillanů, s národním důstojníkem v čele, smělejší než ostatní, postoupil konečně až k patě velkého schodiště. Zmocnili se tam prvního švýcarského strážného a postupně pěti dalších. Zmocňovali se jich pomocí pík s háky. Zabodávali je do jejich kabátů, přitahovali je k sobě a hned je odzbrojovali o šavli, pušku a patrontašku za hlasitého smíchu. Povzbuzena úspěchem svých prvních předsunutých hlídek postoupila celá masa k patě velkého schodiště a tam se palicemi ubili oněch pět Švýcarů, již zajatých a odzbrojených. V témž okamžiku se všichni Švýcaři tohoto stanoviště seřadí k boji na rozkaz kapitána Turlera a pana de Castelberg, zčásti na stupních schodiště, jiní na jeho podestě proti dveřím kaple… Právě když viděl těch pět Švýcarů povražděných, vykonal pan de Castelberg rozkaz odrazit sílu silou a poručil palbu. V témž okamžiku národní důstojník, o němž jsem mluvil, omrzen tím, že jeho tlupa nejedná dost činně, vystřelil ze dvora z pistole na zámek. Rána odštípla několik úlomků kamene; to bylo příčinou, že se z nitra paláce odpovědělo několika ranami z pušek vypálenými z oken, a ihned se z Carrouselu vystřelilo proti zámku třikrát z děla, s takovým chvatem a tak špatně namířeno, že koule udeřily do krajů střech, a přece nebyli

vzdáleni ani čtyřicet sáhů! Z tohoto vyprávění, učiněného podle jednomyslného svědectví šesti očitých svědků, je vidět, že první výstřel vyšel ze dvorů a že první prolitá krev byla krev Švýcarů. Od té chvíle se jen ustupovalo přirozenému zákonu, který každé napadené bytosti ukládá se bránit.

[„Blesk nemá rychlejší účinek než první vypálené rány“: dvory se v okamžiku vyprázdnily, útočníci prchali na Carrousel, někteří „si lehali břichem k zemi, dělali mrtvé“. Sto dvacet Švýcarů pod kapitánem Turlerem sestoupilo do dvora, zmocnilo se dvou děl a „válivou palbou“ vyklidilo Carrousel: „tato hrozivá kolona už neexistovala: sto dvacet mužů vše rozptýlilo“. Dva federovaní z Brestu v červené uniformě byli lidem považováni za Švýcary a zavražděni; jízdní četnictvo v Louvru „se domnívalo, že vidí koule létat vzduchem“, a prchlo. Ve Shromáždění se při prvních ranách „předseda přikryl na znamení nebezpečí“. Král, „stejně překvapený jako zarmoucený, když viděl své poddané v boji mezi sebou, když se zdálo, že sám svým ústupem zakázal jakýkoli druh obrany“, poslal d'Hervillyho, aby Švýcary odvolal; sto mužů s Turlerem šlo k Shromáždění, cestou „dostalo blízko tisíc ran z pušek ze všech míst zahrady, zejména z kavárny Hottot“, a ztratilo třicet mužů; u Feuillants byli odzbrojeni a svlečeni. Uprchlíci se zatím vrátili s novými oddíly a lid vnikl do zahrady.]

Když se Švýcaři, kteří zůstali v zámku, viděli napadeni ze zahrady, zavládl mezi nimi zmatek a nepořádek; nebylo možno ani dávat, ani přijímat rozkazy. Většina stanovišť se stáhla na velké schodiště. Seskupili se tam v počtu asi osmdesáti mužů; palba tam trvala dvacet minut; první dvě salvy byly řadové; zbytek byla palba nazdařbůh; všichni byli zabiti. Lid ztratil z své strany čtyři sta mužů pod peristylem. Vystoupil pak se vztekem a chvatem do nitra zámku a všichni Švýcaři, kteří byli v pokojích této části, byli povražděni s největší nelidskostí: ztratili hlavu; velmi málo se jich bránilo; mnozí, prosíce na kolenou o milost, byli vyhozeni zaživa z oken. Národní garda, nevidouc už žádnou podporu, se připojila k lidu v pronásledování Švýcarů. Tito nešťastníci, se zoufalstvím v duši a pěnou u úst, se snažili zachránit všemi východy; chodby, sklepy, půdy, stáje, sýpky jim na chvíli sloužily za útočiště; tam je objevili a v tom okamžiku hynuli. Četa sedmnácti z nich se ukryla v sakristii kaple; protože od počátku boje nevystřelili ani jednu ránu, domnívali se, že odevzdáním zbraní lidu a voláním „ať žije

národ!“ si zachrání život; byli povražděni, jakmile byli odzbrojeni. Osmdesát jich bylo zabito v ulici de l'Échelle; „jejich mrtvoly tam zůstaly nakupeny osmačtyřicet hodin, zohaveny nejneslušnějším způsobem“.

[„Jakmile byl lid pánem zámku, jeho vztek se vybíjel bez rozdílu na všech“: dveřníci, sluhové, vrátní i nádeníci, „vše bylo stejně povražděno“; „krev tekla proudem všude; pod střechami, ve sklepích, ve vnitřních pokojích se nešlo než po mrtvolách… a jsou to ženy, démoni, fúrie, kdo jsou vykonavateli těchto ukrutností! Jeden herec, zvyklý hrát role tyranů a vždy vypískaný parterem, pije veřejně krev jednoho Švýcara: člověk se domnívá, že je na hostině Atreově.“ Palba ustala v poledne, „vraždění nepřestalo ve dvě hodiny, než aby udělalo místo vraždám jiného druhu, které trvají ještě ve chvíli, kdy píši“; zachráněných Švýcarů je asi sto osmdesát, „zbývá sedm set padesát, kteří zahynuli tohoto strašného dopoledne“.]

[Dvě stě šlechticů s ostatkem Švýcarů se probilo mříží královny, „kterou vylomili“, k Shromáždění; zahynuli pan de Castéja a pan de Clermont d'Amboise. Následuje rabování zámku, při němž „byly ušetřeny jen obrazy v ložnici“, a Peltierův soud: povstání bylo „nutným výsledkem ústavy, která zničila každou rovnováhu, každou nezávislost mocí, která uvedla krále bez síly doprostřed sboru neustále jednajícího, která podle J.-J. Rousseaua umístila svrchovanost do lidu, tj. do počtu, do násilí, do šílenství, vzteku nebo hlouposti, místo aby ji umístila tam, kde existuje… do vlastnictví, otcovství, moudrosti a zkušenosti“. Původce už netřeba hledat: Barbaroux přiznal, že povstání „bylo usneseno již 29. července v tajném direktoriu v Charentonu“, Pétion se hlásí k „podílu slávy“. Bilance:] Den 10. srpna stál lidstvo asi sedm set vojáků a dvaadvacet švýcarských důstojníků; dvacet roajalistických národních gardistů, pět set federovaných či Marseillanů, pět šlechticů, tři velitele národních oddílů, čtyřicet četníků, přes sto osob z královy domácnosti, dvě stě mužů zabitých pro krádeže, devět občanů povražděných u Feuillants, pana de Clermont-Tonnerre a asi tři tisíce mužů z lidu, zabitých na Carrouselu, v tuilerijské zahradě a na náměstí Ludvíka XV.: celkem asi čtyři tisíce šest set mužů. Na těchto nakupených mrtvolách se zvedla zrůdná budova FRANCOUZSKÉ REPUBLIKY: a podobna onomu pomníku, který dal postavit nevím jaký asijský despota z lid-

ských lebek, uráží pohled tak, že si člověk bezděčně přeje vidět i tuto budovu korunovanou jako její vzor… hlavou jejích architektů.[12]

Tajné direktorium federovaných podle Carry; Soulavie; zasedání Shromáždění 10. srpna

[Carrův Précis historique (Annales patriotiques, 30. listopadu 1792) mluví o tajném direktoriu „jako člen tohoto direktoria a jako aktér všech jeho operací“: ústřední výbor federovaných u jakobínů vybral ze svých třiačtyřiceti členů pět (Vaugeois, generální vikář biskupa z Blois, Debessé, Guillaume, Simon a Galissot), k nimž byl Carra přidružen a k nimž byli pozváni Fournier Američan, Westermann, Santerre, Alexandre, Lazowski, Antoine z Met a další. „První činné zasedání tohoto direktoria se konalo v malé krčmě U Zlatého slunce v ulici Saint-Antoine u Bastily, v noci ze čtvrtka na pátek 26. července… Bylo to v této krčmě, kde nám Fournier Američan přinesl rudý prapor, jehož vynález jsem navrhl a na nějž jsem dal napsat tato slova: Stanné právo svrchovaného lidu proti vzpouře výkonné moci. Bylo to také v této krčmě, kam jsem přinesl pět set výtisků plakátu s těmito slovy: Kdo bude střílet na kolony lidu, bude na místě usmrcen… Náš záměr tentokrát ztroskotal pro opatrnost starosty, který patrně cítil, že v této chvíli nejsme dost připraveni.“

[Druhé zasedání se konalo v pokoji Antoina „právě v témž domě, kde bydlí Robespierre“; hostitelka „přišla kolem jedenácté večer zeptat se Antoina, zda chce dát Robespierra zavraždit. – Má-li být někdo zavražděn, řekl Antoine, budeme to jistě my; o Robespierra nejde, ať se jen schová.“ Carra tam „vlastní rukou napsal celý plán povstání“; třetí zasedání se konalo v noci z 9. na 10. srpna na třech místech, Carra „v kasárnách Marseillanů“. „Je vidět, že nejde ani o Marata, ani o Robespierra, ani o tolik jiných, kteří chtějí být pokládáni za aktéry této věci.“ Abbé Soulavie (1809) se soustřeďuje na maršála de Mailly, „pětaosmdesátiletého“: Marie Antoinetta

12. Peltierova bilance („4 600 mrtvých“) je na obou stranách nadsazená: podle novějších odhadů zahynulo asi 600 Švýcarů (z přibližně 900) a na straně útočníků několik set mužů; i tak byl 10. srpen nejkrvavějším dnem revoluce v Paříži. Charles de Lameth řekl v Ústavodárném shromáždění pravici: „máte zlato, my máme železo“; hrabě Stanislas de Clermont-Tonnerre, umírněný monarchista z r. 1789, byl 10. srpna zavražděn davem na ulici.

mu podala pistoli se slovy „Pane, je chvíle se ukázat“; Mailly, zdravě krále mečem: „Sire, chceme znovu vztyčit trůn, nebo zemřít po vašem boku. Přísahejte, že nám budete velet.“ Král „se přikryl, tasil meč a slíbil to“; Rœderer však prosadil ústup; královna, „s očima plnýma zuřivosti a zalitýma slzami“, se ptala, „co se stane s králem“. Mailly řekl zbylým: „Hle, zbytek statečných, hle, zbytek šlechty. Místo generála a jeho druhů ve zbrani je tam, kde je koruna napadena a v nebezpečí“; a v boji: „Zvítězit, nebo zemřít, pánové.“ Zachráněn federovaným, „jehož ruku zastavila jeho tvář“, unikl 2. září, ale r. 1794 ho „hanebný Joseph Lebon“ poslal na popraviště, kde stařec zvolal: „Ať žije král! Říkám to jako moji předkové.“[13] *Rozbor zasedání Shromáždění zaznamenává: 9. srpna Rœdererovu zprávu, že sekce Quinze-Vingts hrozí zvonem na poplach, „nevysloví-li zákonodárný sbor během 9. srpna sesazení krále“; Pétionovo mínění, že „je rozumnější užít zbraní rozumu a důvěry“; schůzi zahájenou o druhé hodině ranní; Chabotovu námitku proti rokování v přítomnosti krále; Rœdererovo „zámek byl právě vyražen“; královo „Upozorňuji Shromáždění, že jsem právě dal Švýcarům zakázat střílet“; ozbrojené občany u vchodu („Jsme vyraženi!“) a předsedu, který se přikryl; přísahu všech poslanců s rukou vztyčenou; občana, který „přinesl skříňku šperků nalezených v pokoji královny“; řečníka lidu: „Vězte, že v Tuileriích hoří a že oheň zastavíme, až bude pomsta lidu uspokojena.“ Vergniaud navrhl suspendování krále a svolání Konventu (text u Ferrièra v knize XIII); občan, který „objímaje Švýcara, jehož přivedl jako zajatce, žádal o čest odvést si ho domů a živit ho“, byl zapsán do protokolu; Roland, Clavière a Servan byli vráceni, Danton povolán k justici. Dekret z 12. srpna svěřil obci, aby králi určila obydlí; „obec ho dala i s rodinou převézt do Templu; vyšel odtud jen k soudu“.]*

13. Jean-Louis Carra (1742–1793), redaktor *Annales patriotiques*, člen Konventu, gilotinován s girondisty 31. října 1793; jeho „přesné vylíčení“ je polemikou s Robespierrem, který si 10. srpen přisvojoval. Abbé Jean-Louis Soulavie (1752–1813), příležný kněz a plodný, ne vždy spolehlivý kompilátor. Augustin-Joseph de Mailly, maršál Francie (1708–1794), byl popraven v Arrasu v březnu 1794 z rozhodnutí Josepha Le Bona. D'Affry – plukovník švýcarské gardy; Bachmann – její major, popravený 3. září 1792.

K. Zářijové dny 1792 podle „Histoire de la révolution par deux amis de la liberté“

Obec čekala jen na věrohodnou záminku, aby dala bubnovat na generální pochod, zvonit na poplach a střílet z poplašného děla. Nejpříhodnější, jaké se mohla chopit, bylo překotné přibližování nepřátel. Longwy otevřelo své brány. Verdun je hned obležen; zpráva o tom dojde ministru války 2. září ráno. Žádný odklad: obec dá vyvěsit a vyhlásit usnesení, které nebylo, jak sama od té doby přiznala, než výzvou vrahům. Znamení je dáno; přesně ve dvě hodiny bubnuje generální pochod, zvon zní na poplach, bariéry jsou zavřeny a poplašné dělo se ozývá… Ti, kdo nemají co ztratit, se jdou dát zapsat k pochodu na hranice; ti, kdo mají chránit rodinu a majetek, ukládají zbraně ve svých sekcích a mlčky se stahují do svých domovů. Všichni se zabývají jen vnějškem. Zatím se stovka pochopů opilých vztekem, krví, vínem a lihovinami, ozbrojených šavlemi, sekerami, píkami, pistolemi a bajonety, shromažďuje za zvuků marseillské písně, táhne k věznicím a za volání „ať žije národ!“ žádá, aby jim byli vydáni všichni spiklenci. Karmelitáni, Abbaye a la Force jsou obklíčeny naráz; a tam se vrahové přestrojují za soudce a porotce; a po pouhém nahlédnutí do knihy vězňů, po marné formalitě výslechu vydávají katům přes padesát obětí za hodinu.

Celé svazky by nestačily k tomu, aby velmi stručně vyprávěly všechny rysy barbarství, jež slunce osvítilo v těchto zhoubných dnech. Kněží byli podřezáni na oltáři, který jim sloužil za útočiště, ve chvíli, kdy na kolenou, s rukama na prsou, s očima obrácenýma k nebi přijímali požehnání nejstaršího z nich a prosili Boha přírody, aby odpustil jejich vrahům. V Abbaye ležel na lůžku švýcarský důstojník jménem Reding, stižený smrtelnou nemocí. Dva vrahové, vedení žalářníkem, k němu postupují. Jeden z nich učiní pohyb, aby ho zvedl. „Eh! pane,“ řekne mu Reding umírajícím hlasem, „nebojím se smrti; z milosti mi ji dejte zde.“ Vrah zůstane nehybný, chvíli váhá; ale jeho druh ho rozhodne slovy: „Tak pojď.“ Zvednou ho, naloží si ho na ramena a odnesou na ulici, kde přijme smrt. Křik umírajících zaléhal do uší vězňů, které čekal tentýž osud. V tomto žalostném stavu jedni vysílali k Věčnému neužitečné modlitby; druzí pozorně sledovali různé polohy, v nichž se každá oběť dávala zabít, aby poznali tu, která činí smrt rychlejší a méně krutou. Ti, kdo vztahovali ruce, trpěli mnohem déle, pro-

tože rány šavlí byly ztlumeny, než dopadly na hlavu: byli i takoví, jimž ruce a paže odpadly dříve než tělo; a ti, kdo je dávali za záda, museli trpět mnohem méně. Podivná situace! Lidé byli nuceni rokovat o prostředcích, ne jak odrazit nebo ztlumit rány svých katů, ale jak je učinit jistějšími a rychlejšími. Věk a pohlaví jen ještě dráždily vztek těchto kanibalů. Kněží více než osmdesátiletí sotva unesli svou chatrnou sešlost; byli vlečeni za nohy nebo za ramena; jejich holá hlava, roztříštěná třením o dlažbu, potřísňovala krví nádvoří znesvěceného chrámu… Jinde se kati, unaveni tím, že vraždí oběti postupně, vrhli do nitra domu, který brzy nebyl než rozlehlým jatkem. Krev tekla proudem po lůžkách, v pokojích, na schodištích… Tam živí lidé byli vyhazováni páté přes deváté s mrtvými nebo umírajícími z oken a padali na píky, bajonety, kosy nebo halapartny.

V jiné věznici je žena, ještě mladá, stále ctnostná, jejímž jediným zločinem bylo její stálé přátelství s královnou a nenávist k orleánské straně, zavražděna vrahy zvlášť za tuto vraždu zaplacenými. Její hlava je oddělena od těla; její mrtvola je ponechána megerám-harpyjím, které se od té doby označují odporným, ale výstižným jménem lízalek gilotiny; její srdce je vyrváno a snědeno, ještě tepající, jedním z Orleánových pochopů; strašná hostina, kterou pán musel závidět svému důstojnému sluhovi: její hlava je nesena na hrotu píky; ale s neuvěřitelnou rafinovaností jsou její vlasy pečlivě nakadeřeny a napudrovány, její tváře nalíčeny líčidlem, do jehož složení se přimísila krev; pak ji nosili ulicemi Paříže, kolem Templu, pod okny nešťastných vězňů. Pochopové hlasitě žádají, aby se král a královna objevili u okna: městský úředník dohání nestoudnost tak daleko, že na ně sám naléhá, aby vyhověli přání lidu; ale jeden z jeho kompliců, jehož srdce nebylo tak divoké, se tomu vzepře. Zde musíme předat historii rys, o nějž si nejvzdálenější potomstvo řekne a který ctí památku nešťastného Ludvíka XVI. Když byl později tázán na jméno městského úředníka, který na něj naléhal, aby šel k oknu, odpověděl: „Pamatuji si jen jméno toho, který mi v tom zabránil."

[Autoři obviňují obec, která nařídila propustit vězně pro dluhy – „nebylo to jasné vydání všech ostatních vězňů katům?" –, Santerra, který slíbil Rolandovi, že „jeho tělo bude hradbou prvnímu vězni", a přece „6. se ještě vraždilo ze všech stran"; kolem Templu dala obec natáhnout trikolorní stu-

hu – „proč nebyly všechny věznice chráněny touž hradbou?“ „Neviděli jsme vrahy, jak přicházejí s hlavami v rukou k Pétionovi, žádají ho o mzdu, a tento starosta, přinejmenším nejzbabělejší z lidí, jim vlastníma rukama nalévá víno? Neviděli jsme Billauda-Varenna na lešení před branami Abbaye řečnit k vrahům: ‚Občané, zachraňujete vlast tím, že obětujete spiklence… Kdo pracoval v některé věznici, dostane poukázku na jeden louisdor splatnou z pokladny obce‘? Nezachovaly se ve veřejném depozitu tytéž poukázky podepsané TALLIEN a MÉHÉE?“ Shromáždění, jemuž Fauchet 2. září večer oznámil, že u karmelitánů bylo právě povražděno dvě stě kněží, poslalo komisaře, kteří se vrátili s nepořízenou („tma nám nedovolila vidět, co se děje“), a „spokojeno přešlo k dennímu pořadu“. Shromáždění pověřilo dohledem nad pořádkem „Dantona, Manuela, Pétiona, Talliena, Méhéea, Panise, Robespierra, Sergenta, Billauda, Marata“! „Nepřísahá se zemřít na svém místě, umírá se tam.“ Proti jeho zbabělosti staví autoři odvahu jednotlivců: v Abbaye byl starý Cazotte už za mřížemi, „sekera byla zdvižena nad jeho hlavou: jeho dcera se objeví, vrhne se otci kolem krku, zakryje ho celým svým tělem, a aniž se sníží k podlým prosbám, chce jen zemřít před původcem svých dnů. Při tom pohledu se vrahové zachvějí; sekera jim vypadne z rukou; a otec s dcerou, pokryti jakoby posvátnou egidou, vycházejí, respektováni a zářící slávou a štěstím, z tohoto okrsku neštěstí a zločinu“.[14]*]*

Z Pétionovy řeči o Robespierrovi a Maratovi, o 10. srpnu a o prvních dnech září (listopad 1792)

[Pétion přiznává 10. srpnu slávu, ale komisařům sekcí vytýká, že „nedovedli včas složit svou moc“: obec „považovala za velkolepější soupeřit se Shromážděním“, už to nebyl „správní sbor rokující o obecních záležitos-

14. *Histoire de la Révolution de France par deux amis de la liberté* (Kerverseau a Clavelin, 1792–1803), nejrozšířenější souvislé vylíčení revoluce v prvních letech. Reding – kapitán švýcarské gardy raněný 10. srpna; princezna de Lamballe, vrchní správkyně domu královnina, zavražděna 3. září před la Force; Jacques Cazotte, autor *Zamilovaného ďábla*, byl 3. září zachráněn dcerou, ale 25. září znovu zatčen a popraven. Vydavatelé připojili k „pochopům opilým“ poznámku: nápoj rozdávaný vrahům byl prý smíšen se „zvláštní drogou, která vzbuzovala strašnou zuřivost“; znali nosiče, „dvacet let poctivého“, který byl 3. září přinucen dělat kata u Saint-Firmin a šest dní nato „s pěnou u úst neustále žádal víno“ a říkal: „zabil jsem za svou osobu přes dvacet kněží“; zemřel o měsíc později, „aniž v tom mezidobí spal“.

tech, byla to politická assemblée, která se pokládala za nadanou plnou mocí… udávaly se tam občané, volali se k mříži, soudili se“; starosta „už nebyl středem jednoty; všechny nitky byly přestřiženy v mých rukou“. Robespierre „nabyl v radě převahy“ a „oddal se výstřelkům chmurné obraznosti; viděl pod svýma nohama propasti, spiknutí proti svobodě… obviňoval jsem jeho hlavu více než jeho srdce“; ve výboru dohledu „jeden člověk, jehož samo jméno se stalo urážkou, rozkazoval jako pán; stěžoval jsem si na to hlasitě obci a zakončil své mínění těmito slovy: Marat je buď nejšílenější, nebo nejničemnější z lidí.“ Přišla zrada Longwy, obležení Verdunu, osvobození Montmorina 31. srpna. Pak 2. září:]

Přichází 2. září; poplašné dělo střílí; zvon zní na poplach… Ó dni smutku! Na ten ponurý a poplašný zvuk se lidé shromažďují, vrhají se do věznic, vraždí, zabíjejí! Manuel a několik poslanců Národního shromáždění se odebírají na tato jatka: jejich úsilí je marné; oběti se zabíjejí až v jejich náručí! Nuže, byl jsem v klamné bezpečnosti: nevěděl jsem o těchto ukrutnostech; od nějaké doby mi o ničem neříkali. Konečně se to dozvídám, a jak? Mlhavě, nepřímo, zkresleně: zároveň mi dodávají, že je vše skončeno… Ony však pokračují: píši generálnímu veliteli, žádám ho, aby přivedl síly k věznicím; nejprve mi neodpovídá; píši znovu; říká mi, že dal rozkazy: nic nenasvědčuje, že by se tyto rozkazy vykonávaly. Ony však pokračují dál: jdu do rady obce; odtud se odebírám s několika kolegy do hôtelu de la Force. Dosti pokojní občané zaplňovali ulici vedoucí k této věznici; u brány byla velmi slabá stráž; vstupuji… Ne, nikdy se ta podívaná nevymaže z mého srdce! Vidím dva městské úředníky oděné šerpou; vidím tři muže klidně sedící u stolu, s otevřenými knihami vězňů před očima, vyvolávající vězně; jiné muže, kteří je vyslýchají; jiné muže, kteří konají úřad porotců a soudců; tucet katů s nahými pažemi, pokrytými krví, jedny s palicemi, druhé se šavlemi a tesáky, z nichž kapala krev, vykonávající okamžitě rozsudky; občany čekající venku netrpělivě na tyto rozsudky, zachovávající nejpochmurnější mlčení při rozsudcích smrti, propukající v radostný křik při rozsudcích osvobozujících. A muži, kteří soudili, i muži, kteří vykonávali, měli touž jistotu, jako kdyby je zákon povolal k plnění těchto funkcí; vychvalovali mi svou spravedlnost, svou pozornost k rozlišování nevinných od viníků, služby, které prokázali; žádali, lze tomu věřit! žádali, aby jim byl zaplacen čas, který tam strávili!… Mluvil jsem k nim přísnou

řečí zákona; mluvil jsem k nim s citem hlubokého rozhořčení, jímž jsem byl proniknut: dal jsem je všechny vyjít přede mnou. Sotva jsem vyšel sám, vrátili se tam: byl jsem znovu na místě, abych je odtud vyhnal; v noci dokončili svá strašná jatka.

Byly tyto vraždy nařízeny, byly řízeny nějakými lidmi? Měl jsem před očima seznamy, dostal jsem zprávy, shromáždil jsem několik faktů; kdybych měl rozhodovat jako soudce, nemohl bych říci: hle, viník. Myslím, že tyto zločiny by nebyly měly tak volný průběh, že by byly zastaveny, kdyby všichni, kdo měli v rukou moc a sílu, na ně pohlíželi s hrůzou; ale musím to říci, protože je to pravda, mnozí z těchto veřejných mužů, z těchto obránců vlasti věřili, že tyto zhoubné a zneucťující dny byly nutné, že očišťovaly říši od nebezpečných lidí, že vnášely děs do duše spiklenců a že tyto zločiny, odporné v morálce, byly užitečné v politice. Ano, to zpomalilo horlivost těch, jimž zákon svěřil udržování pořádku… Je vidět, jak lze spojit dny 2., 3., 4. a 5. září s nesmrtelným dnem 10. srpna; jak z nich lze udělat pokračování revolučního hnutí vtištěného v ten den, první v análech republiky; ale nemohu se odhodlat směšovat slávu s hanbou a poskvrnit 10. srpen výstřelky 2. září.[15]

[Tallienova La vérité sur les événemens du 2 septembre je apologie adresovaná „poslancům třiaosmdesáti departementů“, aby se „zbavili předsudků“ proti Paříži. Tallien, který se prý účastnil „jen aby zachránil život několika jednotlivcům“, nachází příčiny „v pomalosti soudů“ (Montmorin „byl zproštěn obžaloby“), ve zločinci, který na popravišti volal „ať žije král! k čertu s národem!“, v dílnách falešných assignátů, které se prý ve věznicích našly, a v postupu Prusů: „než půjdeme bojovat s nepřáteli vnějšími, je třeba zničit vnitřní!“ „Jakási porota je utvořena; ihned jsou přineseny knihy vězňů: zločinec hyne; nevinný je propuštěn.“ Stáří a slabost prý „dojímaly ty lidi, které nám chtějí líčit jako lidojedy“; „jediná žena zahynula za těchto okolností; ale, musíme to říci, její styky s nejzarputilejší nepřítelkyní národa, s Marií Antoinettou, jejíž byla vždy družkou v prostopáš-

15. Pétionova řeč (*Moniteur* 10. listopadu 1792), pronesená v Konventu v rozpravě o obvinění Robespierra z aspirací na diktaturu, je hlavním svědectvím starosty, jehož nečinnost v zářijových dnech zůstala nejtěžší výtkou; Ferrières se o ni opírá v knize XIII. Montmorin – bývalý ministr zahraničí, zproštěn 31. srpna tribunálem zřízeným 17. srpna a přesto zavražděn 2. září v Abbaye. Pétion, proskribovaný s girondisty, zahynul v červnu 1794 na útěku v Gironde.

nosti, ospravedlňují jaksi výstřelky, k nimž se vůči ní došlo“. Události byly „strašné, které by v době klidu měly vyvolat celou pomstu zákonů, ale přes něž je v době revoluce třeba přetáhnout závoj“; epocha „byla mnohem užitečnější, než se myslí“.[16]*]*

L. Obžalovací akt proti Ludvíkovi XVI. (11. prosince 1792)

Ludvíku, francouzský lid vás obviňuje, že jste spáchal množství zločinů, abyste nastolil svou tyranii tím, že zničíte jeho svobodu. Dne 20. června 1789 jste se dopustil útoku na svrchovanost lidu tím, že jste pozastavil shromáždění jeho zástupců a násilím je vypudil z místa jejich zasedání. Důkaz je v protokolu sepsaném v míčovně ve Versailles členy Ústavodárného shromáždění. Dne 23. června jste chtěl diktovat národu zákony; obklopil jste vojskem jeho zástupce; předložil jste jim dvě královská prohlášení podvracející veškerou svobodu a nařídil jste jim rozejít se… Dal jste pochodovat armádu proti občanům Paříže; vaši pochopové prolili jejich krev a vzdálil jste tuto armádu, teprve když vám dobytí Bastily a všeobecné povstání ukázaly, že lid zvítězil.

[Akt sleduje chronologicky celou revoluci: zdvojnásobení tělesné gardy a povolání flanderského pluku, „orgie, při nichž byla pod vašima očima pošlapána národní kokarda“; nedodržená federační přísaha; pokus „zkazit veřejného ducha pomocí Talona, který jednal v Paříži, a Mirabeaua, který měl vtisknout kontrarevoluční hnutí provinciím“ – „rozhodil jste miliony“; útěk připravovaný od února 1791, 993 000 livrů předaných Bouillému; „koalice mezi vámi a La Fayettem, k níž přistoupil Mirabeau“; „zaplatil jste hanopisy, pamflety, noviny určené k tomu, aby zkazily veřejné mínění, zdiskreditovaly assignáty a podporovaly věc emigrantů; registry Septeuilovy udávají, jaké obrovské částky byly na tyto svobodovražedné pletichy vynaloženy“; mlčení o pilnické úmluvě; Arles, Avignon, Jalès; platby tělesné gardě v Koblenci; „srozumění“ s bratry prokázané lístkem z přílohy B; zanedbaná armáda, veto k táboru dvaceti tisíc, Dabancourt, „synovec Ca-

16. Jean-Lambert Tallien (1762–1820), tajemník povstalecké obce, „člověk 9. thermidoru“; poukázky na louisdor pro „pracovníky ve věznicích“, podepsané jím a Méhéem de la Touche, patří k nejcitovanějším dokladům účasti obce. K jeho větě o paní de Lamballe připojili vydavatelé poznámku: „Vrahům už chybělo jen ospravedlňovat své zločiny tím, že se pokusí urážet své oběti.“

lonnův“, a ztráta Longwy a Verdunu; veto k dekretům proti kněžím; ponechání Švýcarů v Paříži; tajné roty placené z civilní listy; podplácení poslanců – až po závěr:]

Vykonal jste 10. srpna v pět hodin ráno přehlídku Švýcarů a Švýcaři stříleli první na občany; dal jste prolít francouzskou krev. To jsou zločiny, které jsou vám přičítány. Odpovězte na otázky, které mi Národní konvent ukládá vám klást.[17]

M. Dopis Targetův Národnímu konventu (13. prosince 1792)

Podle dekretu z dnešního rána se pro mne stává nesnadným mít názor na skutečnosti přičítané Ludvíkovi XVI.; musím se přinejmenším zdržet jeho vyslovení; této povinnosti dostojím. Ale ve věku téměř šedesáti let, unaven nervovými neduhy, bolestmi hlavy a záchvaty dušnosti, které trvají patnáct let, které mě přiměly opustit r. 1785 advokacii a které čtyři roky nadměrné práce zhoršily k neuvěření, zachovávám si sotva síly postačující k tomu, abych po šest hodin denně vykonával pokojné funkce soudce, a čekám s jistou netrpělivostí na chvíli, kdy jich budu zproštěn novými volbami. To říká dost o tom, že mi není možno ujmout se obhajoby Ludvíka XVI. Nemám naprosto nic z toho, čeho je pro takový úřad třeba, a svou neschopností bych zradil zároveň důvěru obžalovaného klienta i očekávání veřejnosti. Právě v tomto okamžiku se poprvé dozvídám o tomto jmenování, které jsem nemohl předvídat. Odmítám tedy toto poslání ze svědomí: svobodný a republikánský člověk nemůže svolit k přijetí funkcí, k nimž se cítí zcela neschopný. Prosím Národní konvent, aby ráčil doručit Ludvíkovi XVI. dopis, který v tuto chvíli píši, aby mohl učinit jinou volbu. Podepsán republikán Target.[18]

17. Akt sepsal Lindet a přednesl předseda Konventu Barère při prvním výslechu Ludvíka XVI. 11. prosince 1792; opíral se o písemnosti z „železné skříně“ (*armoire de fer*), tajné schránky v Tuileriích objevené 20. listopadu, mezi nimi o Talonovu paměť a Laportovy dopisy. Septeuil – pokladník civilní listy; Talon – bývalý civilní poručík Châteletu, organizátor tajných výdajů dvora. Král odpovídal na každý článek zvlášť, vesměs popřením nebo odkazem na ministry.

18. Guy-Jean-Baptiste Target (1733–1806), nejslavnější advokát pařížské komory, člen Ústavodárného shromáždění a spoluautor ústavy; odmítnutí s podpisem „republikán Target“ mu vyneslo trvalou pohanu. Král si pak zvolil Troncheta, k němuž se dobrovolně přihlásil Malesherbes; obhajobu přednesl mladý de Sèze.

N. Dopis Ludvíka XVI. panu de Malesherbes (z Templu)

Nemám slov, můj drahý Malesherbesi, abych vám vyjádřil svou vděčnost za vaši vznešenou oddanost. Předešel jste má přání: vaše osmdesátiletá ruka se ke mně vztáhla, aby mě odstrčila od popraviště; a kdybych měl ještě svůj trůn, musel bych se o něj s vámi rozdělit, abych se stal hodným poloviny, která by mi z něho zůstala. Ale mám jen okovy, které činíte lehčími tím, že je nadlehčujete; odkazuji vás k nebi a k vašemu vlastnímu srdci, aby vám byly odměnou. Nedělám si iluze o svém osudu; nevděčníci, kteří mě sesadili z trůnu, se nezastaví uprostřed své dráhy; museli by se příliš červenat, kdyby měli neustále před očima své oběti. Podstoupím osud Karla I. a má krev poteče, aby mě potrestala za to, že jsem ji nikdy neprolil. Ale nebylo by možné zušlechtit mé poslední chvíle? Národní shromáždění chová ve svém středu ničitele mé monarchie, mé udavače, mé soudce a pravděpodobně mé katy! Takové lidi nelze osvítit; nelze je učinit spravedlivými; ještě méně lze je obměkčit: nebylo by lépe vložit nějakou sílu do mé obhajoby, jejíž slabost mě nezachrání? Představuji si, že by bylo třeba adresovat ji ne Konventu, ale celé Francii, která by soudila mé soudce a vrátila by mi v srdci mých národů místo, které jsem si nikdy nezasloužil ztratit. Tehdy by se má úloha omezila na to, neuznat příslušnost tribunálu, před nějž by mě síla postavila. Zachoval bych mlčení plné důstojnosti, a odsuzujíce mě, lidé, kteří si říkají moji soudci, by už nebyli než mými vrahy. Ostatně jste, můj drahý Malesherbesi, stejně jako Tronchet, který sdílí vaši oddanost, osvícenější než já; zvažte ve své moudrosti mé důvody i své; slepě se podřizuji všemu, co učiníte; zajistíte-li tento život, uchovám jej, abych vám připomínal vaše dobrodiní; bude-li nám vzat, shledáme se, s ještě větším půvabem, v sídle nesmrtelnosti. Ludvík.[19]

19. Chrétien-Guillaume de Lamoignon de Malesherbes (1721–1794), bývalý ministr a ochránce Encyklopedie, se 11. prosince nabídl Konventu za obhájce; byl gilotinován v dubnu 1794. Dopis, otištěný v pamfletech r. 1793 a často přetiskovaný, bývá pokládán za apokryf: Malesherbesovi bylo 71 let, ne „osmdesát“, a strategii odmítnout příslušnost soudu, kterou dopis navrhuje, král odmítl ve prospěch řádné obhajoby.

O. Poslední chvíle Ludvíka XVI. (podle „Histoire de la révolution par deux amis de la liberté“)

Ludvík, zpraven o odmítnutí, jehož se mu právě dostalo, nemyslel už než na smrt. Připravoval se na ni s odvahou, s odevzdaností. Večer 20. hovořil se svou ženou a dětmi až do deseti hodin; utěšoval je; slíbil jim, že je nazítří zavolá, než půjde na popravu, a poprosil je pak, aby ho nechali o samotě, protože chtěl mluvit se svým zpovědníkem, s nímž skutečně strávil část noci. Ludvík si 21. ledna lehl až ve dvě hodiny ráno a přikázal Clérymu, svému komorníkovi, aby ho vzbudil v šest. Byl už vzhůru, když Cléry vstoupil do jeho pokoje; kolem sedmé vyslechl mši; přijal svátost; a když si pak dal Cléryho přistoupit, odevzdal mu snubní prsten, na němž bylo vyryto datum jeho sňatku a počáteční písmena jména jeho ženy; svěřil mu také stříbrné hodinkové pečetítko se znakem Francie a řekl mu: „Odevzdáte prsten mé ženě; řeknete jí, že jsem-li ji dnes ráno nedal zavolat, jak jsem jí včera slíbil, je to proto, abych se vyhnul tomu, co by měla krutého chvíle loučení: pečetítko odkazuji svému synovi.“

Kolem deváté hodiny se v Templu dostavil velitel národní gardy, provázený kněžími Jacquesem Rouxem a Pierrem Bernardem, a oznámil Ludvíkovi poslání, jímž byl pověřen. „Hodina vaší popravy nadešla,“ bylo mu řečeno. Při těch slovech král žádá o dovolení být několik minut se svým zpovědníkem. Když tento krátký rozhovor skončil, podává knězi Jacquesu Rouxovi balíček a prosí ho, aby jej ráčil odevzdat generální radě obce. Tento kněz mu odpoví: „Nemám jiného poslání než vás dovést na popraviště.“ – „To je správné,“ odvětí král, a odevzdá týž balíček jinému komisaři obce, který se ho ochotně ujme. „Žádám vás,“ říká komisařům, „abyste obci doporučili osoby, které byly v mých službách, a poprosili ji, aby ráčila umístit Cléryho u královny;“ a opravuje se kvapně: „u mé ženy“. Pak se obrátí k veliteli ozbrojené moci: „Pojďme,“ říká mu. Sešel ze dvora, prošel pěšky prvním dvorem svého vězení a nastoupil pak do vozu se svým zpovědníkem. Byl doprovázen několika oddíly jízdy a velkým počtem děl, která se vezla před ním i za ním se strašným hlukem. Lid rozestavený podél jeho cesty zachovával ponuré mlčení. Vyjel z Templu v devět hodin a několik minut; přijel na náměstí Ludvíka XV., zvané náměstí Revoluce, v deset hodin deset minut.

Čas, který mu zabrala tato cesta, věnoval odříkávání modliteb za umírající nebo četbě v nábožné knize. Kulatý klobouk, který stínil jeho tvář, nedovolil pozorovat všechny její pohyby; ale v chvílích, kdy bylo možno rozeznat jeho rysy, byla v nich zpozorována, i uprostřed jeho smutku, velká zásoba vyrovnanosti. Byl oblečen v kabátě barvy blechy, bílé vestě, šedých kalhotách; jeho punčochy byly bílé, vlasy učesané a jeho pleť nijak změněná. Když přijel na místo popravy, potřeboval tři minuty, aby vystoupil z vozu; během nich mluvil ještě se svým zpovědníkem, který, vida, že ho konečně opouští, aby postoupil ke katovi, na něj zvolal: „Jděte, synu svatého Ludvíka, vystupte na nebesa.“ Ludvík, stoje pod popravištěm, upřel na ně pohled a vystoupil pevným krokem. Vystoupiv na popraviště, postoupil o několik kroků, aby promluvil k ozbrojenému zástupu, který ho obklopoval; ale sotva pronesl tato slova: „Francouzi, umírám nevinen, odpouštím svým nepřátelům; přeji si, aby má smrt…“, když víření bubnů, nařízené velitelem ozbrojené moci, zabránilo slyšet více. Ludvík, s rukama vztaženýma k lidu, chce poručit ticho; kat neví, má-li se oběti chopit; neznámý hlas na něj zvolá: „Dělej svou povinnost.“ Ludvík, ztráceje tehdy všechnu naději, svlékne si sám kabát, odváže si nákrčník a nabídne se smrti; kati se ho zmocní, sekera ho udeří, jeho hlava padá v deset hodin patnáct minut. Kat ji uchopí za vlasy a ukáže zástupu, jehož volání „ať žije republika“ se rozléhá tehdy až do středu Konventu, jehož zasedací síň byla od místa popravy vzdálena jen několik kroků. Tak zemřel ve věku třiceti osmi let, čtyř měsíců a dvaceti osmi dnů Ludvík, šestnáctý toho jména, jehož předkové vládli ve Francii přes osm set let.

Pohled na jeho mrtvolu vyvolal v duších diváků rozličné pocity: jedni si odřezávali kousky jeho šatů, druzí se snažili opatřit si jeho vlasy; tito smáčeli své šavle v jeho krvi, jako by to byl talisman, který je měl učinit vítězi nad všemi tyrany země; oni odcházeli s duší zdrcenou; jeden Angličan, smělejší, se vrhne k patě popraviště, namočí kapesník do krve, která pokrývá zem, a zmizí. V hlavním městě se masa občanů zdála ochromena všeobecnou strnulostí; lidé se na sebe v ulicích sotva odvažovali podívat. Smutek byl vepsán ve všech tvářích, hluchý neklid jako by podrýval všechny duše. Nazítří po popravě se z této sklíčenosti ještě nevyšlo; zdálo se, že zachvátila i členy Konventu, užaslé, vyděšené tak smělým úderem a následky, které jako by věštil. Ihned po popravě bylo tělo Ludvíkovo převezeno

na hřbitov bývalého kostela Madeleine. Bylo uloženo do jámy šest stop čtverečních, přiléhající ke zdi ulice d'Anjou, a okamžitě rozloženo velkým množstvím nehašeného vápna, jímž bylo z opatrnosti pokryto.[20]

[Konec „historických objasnění a úředních listin“ a konec třetího, posledního svazku.]

20. Vydavatelé: „Ludvík XVI. požádal o třídenní odklad, který mu Konvent odepřel“ (20. ledna 1793). Jean-Baptiste Cléry, komorník v Templu, vydal r. 1798 proslulý *Journal*; „balíček“ obsahoval podle vydavatelů královu závěť (sepsanou 25. prosince 1792). Zpovědníkem byl abbé Edgeworth de Firmont, irský kněz, jemuž je připisováno zvolání „Synu svatého Ludvíka, vystupte na nebesa“ (on sám si na ně nevzpomínal); Jacques Roux – přísežný kněz, pozdější vůdce „zběsilých“; velitelem, který dal bubnovat, byl Santerre. Ludvík XVI., narozený 23. srpna 1754, byl popraven na dnešním náměstí Svornosti; z hřbitova Madeleine byly ostatky r. 1815 přeneseny do Saint-Denis a na místě hrobu stojí Chapelle expiatoire.

Tiráž

Paměti markýze de Ferrières (1789–1793)
Český výbor s vysvětlivkami podle vydání Berville & Barrière (Paříž 1821–1822), knihy I–XIV
Staré texty, 2026 – www.stare-texty.cz

Obálka: Louis-Charles-Auguste Couder, *Zahájení generálních stavů ve Versailles 5. května 1789* (1839, Musée national du château de Versailles), výřez. Volné dílo.

O Starých textech

Staré texty jsou digitální knihovna českých překladů historických pramenů z volného díla – pamětí, cestopisů, kronik a dalších svědectví lidí, kteří u událostí sami byli. Knihy jsou zdarma ke stažení ve formátech EPUB a PDF na www.stare-texty.cz. Překlady vznikají s pomocí umělé inteligence; u každé knihy je uvedeno, z jakého vydání se překládalo, co je přeloženo celé a co zkráceno.

O zakladateli

Staré texty založil a provozuje JUDr. Libor Petříček, advokát a milovník historie. Cílem projektu je zpřístupnit českým čtenářům původní historické prameny, tedy svědectví očitých svědků, zdarma a v češtině.

Volné šíření

Tuto knihu můžete volně šířit, kopírovat, tisknout, upravovat i dále publikovat, avšak nikoli komerčně (licence Creative Commons Uveďte původ – Neužívejte komerčně 4.0, CC BY-NC 4.0). Podmínkou je uvést jako původní zdroj Staré texty s odkazem na www.stare-texty.cz, například: „Zdroj: Staré texty, www.stare-texty.cz“.

Komerční užití (prodej, placený obsah, reklama apod.) je možné jen s předchozím souhlasem provozovatele Starých textů. O souhlas lze požádat e-mailem na liborpetricek@gmail.com.